JOHANN WILHELM
ZINKEISEN

OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHİ

YEDİTEPE

OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHİ
4

Osmanlı İmparatorluğu'nun Vasvar Barışı'na (1664) ve Girit'in Fethine (1669) Kadar Çökmeye Devam Etmesi ve Yeniden Canlanması

YEDİTEPE

OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHİ - 4

JOHANN WILHELM ZINKEISEN

Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa,* IV, Gotha 1856.

Editör
Erhan Afyoncu

Editör Yardımcıları
Ahmet Önal-Uğur Demir

Çeviri
Nilüfer Epçeli

Latince ve İtalyanca Çeviri: Erendiz Özbayoğlu
Fransızca Çeviri: Mustafa Daş
Yunanca Çeviri: Levent Kayapınar
İspanyolca Çeviri: Özlem Kumrular
İngilizce Çeviri: Nilüfer Epçeli

Çeviri Kontrol
Kemal Beydilli

Genel Yayın Yönetmeni
Mustafa Karagüllüoğlu

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16427

ISBN: 978-605-4052-68-4 (cilt 4)
ISBN: 978-605-4052-64-6 (takım)

Yeditepe Yayınevi: 150
Araştırma İnceleme Dizisi: 128

1. Baskı: Eylül 2011

Baskı Hazırlık
İrfan Güngörür, Sercan Arslan

Baskı-Cilt
Şenyıldız Yay. Matbaacılık Ltd. Şti.
Gümüşsuyu Cad. No:3/2 - Topkapı / İstanbul
Tel: 0212 483 47 91-92 (Sertifika No: 11964)

YEDİTEPE YAYINEVİ
Çatalçeşme Sk. No: 27/15 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78
www.yeditepeyayinevi.com | bilgi@yeditepeyayinevi.com

OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHİ

(1623-1669)

4

JOHANN WILHELM ZINKEISEN

Çeviri
Nilüfer Epçeli

Çeviri Kontrol
Kemal Beydilli

Editör
Erhan Afyoncu

YEDİTEPE

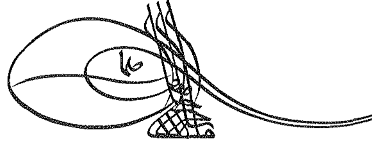
İstanbul 2011

İÇİNDEKİLER

BEŞİNCİ KİTAP / 1

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BEŞİNCİ KİTAP

BİRİNCİ BÖLÜMDEN DÖRDÜNCÜ BÖLÜME KADAR: OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN VASVAR BARIŞI'NA (1664) VE GİRİT'İN FETHİNE (1669) KADAR ÇÖKMEYE DEVAM ETMESİ VE YENİDEN CANLANMASI

•

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN 1699 KARLOFÇA BARIŞI'NA KADAR ÇÖKMEYE DEVAM ETMESİ VE GEÇİCİ OLARAK YENİDEN CANLANMASI

•

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN KARLOFÇA ATEŞKES ANTLAŞMASI'NA VE KAYSER, LEHİSTAN, RUSYA VE VENEDİK İLE 1699 VE 1700 YILLARINDA AKDEDİLEN BARIŞA KADAR ÇÖKMEYE DEVAM ETMESİ VE GEÇİCİ OLARAK YENİDEN CANLANMASI

BİRİNCİ BÖLÜM

IV. MURAD'IN CÜLÛSU. ASYA'DAKİ HAREKETLER VE ABAZA MEHMED PAŞA'NIN MAĞLUP EDİLMESİNE VE 1639 TARİHLİ İRAN BARIŞI'NIN AKDİNE KADAR İRAN SAVAŞLARI

1) IV. Murad ve Hükümdarlığının İlk Yıllarında İmparatorluğun Durumu

14 yaşına yeni girmiş bir çocuğun IV. Murad adıyla Osmanlı tahtına çıkması ile imparatorluğu son yıllarda yaşanan fırtınalarla defalarca uçurumun kenarına kadar götüren kriz henüz aşılmamıştı. Herşey dev adımlarla sanki nihaî çözülmeye, nihaî çöküşe doğru gidiyordu.

Gerçekten de her yönde sallanan devlet yapısını temellerinden sarsan değişikliklerle dolu olan Osmanlı tarihi yıllıklarında ikinci kez görülmeyen bir durum meydana gelmişti. Hiçbir zaman bu sıkıntı, baskı ve imparatorluğun geleceğine dair duyulan endişelerin mevcut olduğu bu uğursuz anda olduğu kadar, yıllardır bu devletin en derindeki yaşam damarını kemiren ölümcül hastalığın belirtileri böylesine korkunç bir şekilde ortaya çıkmamıştı; hiçbir zaman zaferler ve fetihler sayesinde bir bütünlük içinde kenetlenen bu toprakların tekrar parçalara ayrılma tehlikesi bu kadar büyük ve tehditkâr olmamıştı.

Muhafaza edici unsurların gitgide durdurulması mümkün olmayan bir şekilde çöküşüne dur diyebilecek, bütün üzerinde hâkimiyet kuracak ve eski devlet düzeninin harabelerinin altından Osmanlı gücünün ve büyüklüğünün yeniden inşası için yeni bir yaşamı ortaya çıkartabilecek güçlü ruh neredeydi?

Bir zamanlar Kanuni Sultan Süleyman'ın tahtında bütün ihtişamı ile oturan, fakat önünde bütün dünyanın titrediği kılıç ve âsâ hızlıca el değiştirerek beceriksiz çocukların elinden ruh hastası bir kişinin eline verildikten ve Osmanlı tacını en azından uygun faaliyetlerle atalarının uzun zaman önce yokolmuş şanını tekrar geri kazanmak için doğmuş olduğunu düşünen kişinin kanı ile lekelemekten bile çekinilmedikten sonra, hükümdarlık gücünün o övgü dolu, o korkulan birliği ve bütünlüğü nereye gitmişti?

Genç Osman'ın trajik sonu ve I. Mustafa'nın ruhsal bozukluğu, padişah makamının bir zamanlar hayranlık uyandıran gücünün en son sihrini de kaybettirmişti. Bu makam, kuvvetli bir devlet gücünün, düzenli bir yönetimin varlığını ve devamını sağlayan bütün şartların sonsuz parçalanmışlığında, sonunda hükmetme hırsı ile yanıp tutuşan grupların ve yozlaşmış, demoralize olmuş bir asker sınıfının oyuncağı hâline gelmeye mahkûmdu. Osmanlı İmparatorluğu'nu artık padişah ve vezirleri değil yeniçeriler ve sipahiler yönetiyordu. En korkunç hâli bütün dehşetiyle ortaya çıkan zorbalıkları, bir aziz ve peygamber mi, yoksa deliliğe gömülmüş bir hayalet olarak mı görmeleri gerektiğine karar veremedikleri için hayatta kalmasına izin verdikleri talihsiz I. Mustafa'nın uğursuz hükümdarlığının en karakteristik özelliği idi.

Yozluğu daha o zaman son raddeye çıkan yeniçeri ocağının bu zorba yönetimine dair çizilen resim korkunçtu. Zira yeniçeri ocağı uzun zamandan beri sadece daha önce de gördüğümüz gibi, acemioğlanları ocağında sert bir disipline ve düzene, askerî beceriye ve efendileri olan sultana sınırsız itaate alıştırılan Hristiyan çocuklarından oluşmuyordu. Başka unsurlar zamanla yeniçeri ocağına artık her zamankinden daha fazla ortaya çıkan farklı ve oldukça bozulmuş bir karakter kazandırmıştı. Yalnızca her şekilde bu ocağa girmeyi başaran Türk çocukları ocağa iradesiz ve savaşma ruhuna sahip olmayan bir unsur kazandırmış olmakla kalmayıp –gerçekten de bu hususta öyle ileri gidilmişti ki, eyaletlerdeki Türkler çocuklarına Hristiyan isimleri veriyorlardı ve bu çocukları para karşılığında pençik toplanırken, kendi çocukları olarak gösteren Hristiyan tebaanın yanına veriyorlardı– Türk çocukları ile birlikte, bu hususta bilgi sahibi olan herkesin görüşüne göre, Osmanlı devlet yaşamının bu uğursuz dönemlerindeki asıl musibeti olarak görülen itaatsizlik, isyan ve ayaklanma ruhu da yeniçeri ocağına hâkim olmaya başlamıştı.

Fransa Kralı IV. Henri'nin Bâbıâli nezdindeki elçisi de Breves, XIII. Louis'ye Osmanlı monarşisini sona erdirme çarelerine dair yazdığı mektupta, "Yeniçeri

ocağına alınan ve Hristiyan çocukları olarak görünen bu Türk çocukları", diyordu, "küçük yaşlarda ailelerinin elinden alınmış olmalarına rağmen büyüyüp sultanın birliklerine dahil edildiklerinde anne babalarını, geldikleri yeri ve vatanlarını hatırlıyorlar. Tâbi tutuldukları sert disiplin çekilmez hâle geliyor; düzensizliklerle sonuçlanan şikâyetlerde bulunuyorlar ve topluluk olarak güçlü olduklarından, ellerine geçen ilk fırsatta şiddetle devlet reformu istiyorlar. Doğuştan Türk ailelerinin oğulları pençik toplanırken yeniçeri ocaklarına alınmamış olsalardı bu gibi düzensizlikler meydana gelmezdi. Artık bu monarşinin yozlaştığının en güvenilir işaretidirler"[1].

Aynı şekilde ileri görüşlü ve gözlemci Sir Thomas Roe, "Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünün ve büyüklüğünün ana dayanaklarından biri olan" yeniçerilerin karakterinin ve disiplininin tamamen yokoluşunu bilhassa Hristiyan çocukların yerine yeniçeri saflarına artık para karşılığında neredeyse yalnızca Türk çocuklarının alınmasına dair derinden kök salmış bu suistimale bağlamak zorunda olduğunu düşünüyordu[2]. Ayrıca Genç Osman'ın öldürülmesi ile yeniçerilerin ve sipahilerin zincirlerinden iyice kurtulan kötü ruhlarının olayları nereye kadar götürdüğünü ve I. Mustafa'nın ruhsal bozukluklarına atalarının tahtında göz yumulduğu sürece, asker yönetiminin durumunu en iyi şekilde o dönemlerde bizzat burada bulunan Thomas Roe'den öğreniyoruz.

Tabii ki payitaht, Genç Osman'ın trajik sonundan sonra fırtınalı deniz gibi dalgalanmaya devam eden isyanın asıl kaynağı olarak kaldı. Büyük kalabalıklar hâlinde, İslâm'da yasak olmasına rağmen, her yerde oluk oluk akan büyük mik-

---

1 *Discours abrégé des assurez moyens d'anéantir et ruiner la Monarchie des Princes Ottomans. Faict par le sieur de* Breves, s. 24-28. Baskı yeri ve yılı belirtilmemiş bu ilginç yazının başında Kral XIII. Louis'ye kısa bir ithaf bulunmaktadır. İstanbul'da 22 yıl boyunca Kral IV. Henri'nin hizmetinde edindiği tecrübelere dayanan Breves, bu ithafta artık Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kralın şanını ve gücünü arttıracak bir şey yapma zamanının geldiğini belirtmektedir. Bu husustaki görüşlerine geri dönme fırsatımız olacaktır.

2 Sir Thomas Roe, *Negotiations*, Lord Carew'ya gönderdiği 3 Haziran 1622 tarihli mektup, s. 39: "Artık reayanın imparatoru baba bilen ve kendilerini onun evlatları sayan ve *magnum arcanum imperii,* yani büyük imparatorluğun koruyucusu olmakla onur duyan eski yeniçeriler olmayıp, Türk çocuklarından oluşan ve bu kuruma para için giren yeniçeriler yalnızca disiplin açısından değil kurumları açısından da öyle yozlaşmışlar ki, artık asker değiller ve imparatora karşı ne saygı ne de korku duyuyorlar, aksine hepsi isyan ve çözülme bağımlısıdır". Aynı şekilde 1 Haziran'da Lord Duncaster'e gönderdiği bir mektup, s. 55.

tarlarda şarap tükettikten sonra kafaları dumanlanan yeniçeriler ve sipahiler sokaklarda dolaşıyorlardı ve en korkunç aşırılıklarda bulunuyorlardı. Gündemde soygun, cinayet ve adam öldürme vardı; savunmasız halk dehşet ve korku içinde idi; hiçbir yerde can ve mal güvenliği yoktu. Yeniçerilerin eline düşen Hristiyanların vay hâline! Yaptıkları en az şey, meydanlarda çektikleri ziyafetler için ihtiyaç duydukları şarapların bedelini ödemek üzere ellerinden paralarını almaları oluyordu. Para vermeyi reddeden veya direnen, canına susamış oluyordu ve hemen oracıkta öldürülüyordu. Yeniçerilere karşı yapılan şikâyetlere kulak vermeye cesaret edebilecek kimse olmadığından, bu tür hadiseler her gün meydana geliyordu. Thomas Roe bir defasında adamlarından birinin sipahilerden gördüğü haksızlığın telafi edilmesini istemek zorunda kalınca veziriazam bunu bizzat itiraf etmişti. Padişahlarını ve onun en sâdık kullarını öldüren insanlara söz geçiremediğini söyledi; elçi sabretmeliydi ve herkesi aynı şekilde etkileyen bu musibetin kendisine düşen payına tahammül etmek zorunda idi.

Zira yeniçerilerin zorbalıkları bu sokak eşkiyalıkları ile sınırlı kalamazdı. Kılıçlarına dayanarak, daha yüksek taleplerde bulundular. İradeleri bundan sonra kanun olacaktı; devleti istedikleri gibi yönetmek; bütün kurum ve kuruluşlar üzerinde tasarrufta bulunmak; resmî gelirleri, gümrük vergilerini ve vakıf mallarını idare etmek; kendilerini kim kızdırıyor veya zorbalıklarını sınırlamaya kalkışıyorsa onu yargılama hakkını istiyorlardı[3]. Bunu bilhassa Genç Osman'ın asıl katili olan Kara Davud Paşa hissetmek zorunda kaldı. Sebep olduğu cinayetten sonra hemen veziriazamlık görevinden alınmış olmakla kalmayıp, halefi Gürcü Mehmed Paşa tarafından kışkırtılan sipahiler bu kez intikam için bağırıyorlar ve başını istiyorlardı.

Kaçmayı denedi ama boşuna. Yakalandı ve sırf kendi başını kurtarmak için cinayetin suçunu valide sultanın ve talihsiz Sultan Mustafa'nın üzerine at-

3 Roe'nin 22 Aralık 1622'de Devlet Bakanı Calvert'e gönderdiği mektup, s. 114: "Ayaklanan asker öyle bir küstahlığa kadar yükselmiştir ki, kalabalıklar hâlinde her türlü memuriyetleri, vakıfların çok büyük olan gelirlerinin bekçiliğini, gümrük gelirlerini talep ediyorlar ve dayanılmaz zorbalıklarda bulunuyorlar... Kanunlarına aykırı olarak, engellenemeden sokaklarda içki içiyorlar, gündüzleri kalabalıklar hâlinde geziyorlar, şarabın parasını ödemek için Hristiyanlardan para alıyorlar ve hiçbir ceza görmeden yağma ve talanda bulunuyorlar... Şikâyetleri kimse umursamıyor ya da umursuyorsa bile netice yok: Veziriazam, onlarla başa çıkamadıklarını; kendi hükümdarlarını ve paşaları öldürdüklerini söyledi ve bizden sabretmemizi ve herkes gibi herşeyi sineye çekmemizi rica etti".

maya çalıştığı Divân-ı Hümâyûn'a sürüklendi. Valide sultan ve Sultan Mustafa, felaketi kendi üzerlerinden atmak için, damatları ve enişteleri olan Kara Davud Paşa'yı sipahilerin öfkesine terkettiler. Divân-ı Hümâyûn'un ön avlusunda kılıç tam boynunun üzerine eğilmiş son darbeyi vurmaya hazırdı ki, aniden uzun süre önce sipahilerle araları bozulan yeniçeriler Davud Paşa'ya sahip çıktılar ve kışlalarına sığınmasına izin verdiler. Sipahiler, Davud Paşa'nın teslim edilmesini şiddetle talep ettiler. Yeniçerilere dağıttığı 40 bin Venedik altını tutarında bir fidye, korku dolu anlarını ancak bir gün daha uzatabildi. Yeniçeriler bu defa daha güçlü rakiplerinin gücü karşısında geri çekildiler. Davud Paşa'nın son ceza mahkemesinin, ellerini Genç Osman'ın kanına buladığı yerde yapılmasına karar verildi. Naralar arasında Yedikule zindanlarına götürüldü ve burada, Genç Osman'ın katillerinin ellerinde ruhunu teslim ettiği odada, aynı yerde –son ricası olarak bunu cellatlarından bizzat istediği söyleniyordu– o uğursuz ip acılarını sona erdirdi[4].

Çok geçmeden bir sipahiyi direniş gösterdiği için cezalandırmaya kalkan yeniçeri ağası, sipahinin yoldaşlarının öfkesinden ancak Divân-ı Hümâyûn'un himayesine girerek ve veziriazamın asileri para ile sâkinleştirmenin yolunu bulması sayesinde kurtuldu. Oysa isyan ruhu yalnızca birkaç gün sonra veziriazamın kendisine karşı bir o kadar korkunç bir şekilde patlak verdi. Zira bir kadının densizliğini falaka ile sona erdirmek zorunda olduğunu düşünmüştü. Gelenekler ve kanunlar sayesinde böyle bir muameleye karşı korunmuş olduklarından kendi aralarından birinin bu şekilde küçük düşürülmesini kendilerine yediremeyen ulemâ sınıfı bunun üzerine ayaklandı; hâllerinden memnun olmayan sipahilerle birleşti; vahşi haykırışlar arasında camiilere koştu ve bütün müminleri Peygamber'in sancağı altında toplanmaya çağırarak böyle utanç verici bir biçimde kanunları çiğnemiş olan zorbanın canını talep etti. Veziriazam bu sıkıntı anında kendisini, para ile satın aldığı ve tarafına geçen yeniçerilerin kollarına attı.

Böylece payitaht iki büyük gruba bölündü ve her biri 20 bin kişiden oluşan bu iki grup her an birbirlerine saldırmaya hazır durumdaydılar. Şanslarına, yeniçerilerin bir gece vakti sipahilere ve onlara bağlı ulemâya saldırmaları, çok daha büyük bir felaketi önledi. Asilerden 12'si meydanda can verdi ve kalanı da-

4 Thomas Roe, bu hususta da dönemin Haag'da bulunan İngiliz Elçisi Sir Dudley Carleton'a 22 Ocak 1623'de gönderdiği mektupta bilgi vermektedir (bk. *Negotiations*, s. 125).

ğıldı. Ertesi gün huzuru tekrar sağlayan ve sadaret makamına az da olsa güç kazandıran bir uzlaşma kabul edildi. Veziriazam, öfkeli ulemâyı ve sipahileri kalabalıklar hâlinde payitahttan Anadolu'ya sürgün etmeye bile cesaret ederken, yeniçerileri biraz daha takviye etme planları da kuruyordu. Ancak bunun için gerekli maddî imkânları yoktu. Kasalar boştu ve zorla toplanan paralar, ulûfelerin ödenmesine ve yeniçerilerin olağanüstü hediyelerle gönüllerinin hoş tutulmasına bile yetmiyordu. Sırf yeniçerilerle biraz olsun iyi ilişkiler kurabilmek için, 14 gün içinde iki kez kasaları boşaltmak zorunda kaldı. Para temin etmek için hâsların ve vakıfların gelirleri uzun bir süre için peşinen icara verildi; makamlar ve memuriyetler en fazla para verene satıldı ve bunlar da her gün büyüyen ihtiyaçları karşılamaya yetmeyince, hazinede mevcut altın ve gümüş eşyalar darphaneye gönderildi ve buradan değeri düşük para olarak tekrar geri geldi[5].

Böyle bir yönetim sistemi tabii ki uzun süre dayanamazdı. Zira durum öyle bir hâl almıştı ki, Thomas Roe'nin bu uğursuz durumu tanımladığı gibi, devletin gittikçe her yere yayılan hastalığı imparatorluğun iliğini kemirirken, idrak sahibi olan hiç kimse, sadece kendilerini ve başkalarını devletin gemisiyle kayalıklara çarptırmaktan başka bir işe yaramayan akıl hastalarının eline bırakılan dümeni ele almaya cesaret edemiyordu[6].

En iyiler ve en yetenekliler anın getirdiği sıkıntılara veya gücü ellerinde tutanların kaprislerine kurban ediliyorlardı. Mesela yerinde kalan çok az insandan biri olan Kaptanıderya Halil Paşa, halefi, Karadeniz'e açılacak birkaç kadırgayı denize elverişli hâle getirmek için gerekli 50 bin akçeyi vermeyi vadettiği için azledilmişti. Yeniçeriler tarafından korunan ve desteklenen veziriazama karşı sürekli isyan hâlinde olan sipahiler, davasını kendi davaları hâline getirdikleri Halil Paşa'nın tekrar göreve iadesini zorla kabul ettirmek istediler ama para ve geliri iyi memuriyetler vaadi ile sonunda yatıştırılabildiler[7].

5 Bütün bu seferler hakkında bilgiyi bu konularda oldukça öğretici olan Sir Thomas Roe'nin mektuplarından alıyoruz (mesela bk. s. 150, 159). Bilhassa birincisinde şöyle demektedir: "Veziriazam, bu otoriteyi yeniçerilere yaptığı bağışlarla muhafaza etmektedir ve onlarla 14 günde bir buluştuğunda, yine tahammül edilemez taleplerle karşısına çıkıyorlar". Aynı şekilde ikincisinde: "Haraç kesme ve el koymalar, genel bir yağmayı önlemek için gerekli musibetler ve çareler olarak neredeyse haklı gelenekler hâline geldi".

6 *Aynı eser*, 14 Temmuz 1623 tarihli mektup, s. 66: "İçerideki hastalığın bu imparatorluğu çökerteceğinden başka bir şey söyleyemem; en bilge adamların oturmayı reddettiği yönetim ve deliler kendilerini ve başkalarını yakında yokedecekler".

7 *Aynı eser*, s. 150.

En kötüsü, bu esnada Osmanlı devlet yapısının dayandığı ahlak unsurlarının da gittikçe güçlerini kaybetmeleri ve ar damarlarının çatlaması oldu. Thomas Roe: "Ben bunu yok oluşlarının kesin bir işareti olarak görüyorum," diyordu, "bir Tanrı gibi tapmaya alışık oldukları hükümdarlarını küçük görmenin yanısıra, kanunları da o kadar çok çiğnediler ki, [Hz.] Muhammed azabını bizzat onlara yöneltmek zorunda kalacaktır ve o zaman da onları kim korur bilmem. Başka türlü olamaz: *Actum est de imperio*"[8].

Baştakiler en azından iki ana musibeti, yani askerî yönetimi ve malî sıkıntıyı aşmayı başarabilseydiler kâfi idi; oysa her ikisi de sürekli ve kaçınılmaz felaketi hızlandırıcı bir etkileşim içindeydi. Asilere ne kadar fazla verilirse onların talepleri de o denli şiddetli ve ölçüsüz oluyordu; dolayısıyla da bütün malî kaynakları tüketerek bu talepleri yerine getirebilecek duruma gelinse bile hoşnutsuzlukları ve inatçılıkları o nispette artıyordu. Para sıkıntısı, Genç Osman'ın tahtına ve canına mâl olan ıslahat planının en önemli sebeplerden biri, ıslahat planının maddî zorunluluğu idi. Daha o dönemlerde hazinenin gelirleri, ulûfeli birliklerin her geçen gün büyümeleri karşısında –Breves, yukarıda belirtilen hâtırâtında o dönemde yeniçeri ocağının mevcudunu 40 bin, sipahilerinkini de 25 bin olarak belirtmektedir[9]– bunların ulûfelerini zamanında ödemeye bile yetmiyordu. Dolayısıyla ulûfeli birliklerin azaltılmasına gidilmeli idi ve bunun için yapılan en ufak teşebbüs bile onları son raddeye, isyana ve padişah katline götürüyordu[10].

Artık onları payitahttan uzaklaştırıp düşmanın üzerine göndererek cüretkârlıklarını kırmayı, disiplin ve düzene sokmayı düşünür oldular. Oysa bu da işe yaramadı. Önce Karadeniz'de dolaşan ve İstanbul Boğazı'nın girişine kadar gelip payitahtın bu yönden mal teminini kesme tehdidi oluşturan Kazakların üzerine 45 kadırga gönderilecekti. Lâkin bu gemilere binecek olan yeniçeriler direndiler; 14 gün boyunca şehrin sokaklarında hiç kimsenin ne canı ne de evi için soyguna ve talana karşı güvenliği olmayacak şekilde korkunç cürümler işlediler ve nihayet kadırgalara bindirilmeye ikna edildikten sonra donan-

8 *Aynı eser*, s. 66.

9 De Breves, *Discours abrégé*, s. 24.

10 Roe, *Negotiations*, s. 67: "Sultan Osman'ın askerleri değiştirme ve onlara duyduğu nefretle aceleleştirilmiş olmasına rağmen, daha iyi bir asker ocağı açma amacının haklı bir esası vardı, zira padişahın gelirleri paralarını ödemeye yetmiyordu. Çünkü sayıları çok artmıştı ve azaltılmaları gerekiyordu; daha sonra görevden alınmadıklarını, aksine ayaklandıklarını ve kendi efendilerini öldürdüklerini gördük".

manın toplanacağı Gelibolu'da da aynı isyanı uygulamaya kalktılar. Hâlbuki Gelibolu'nun yerli halkı birbirlerine yardım ederek kendilerini korumayı bildi. Halkın tamamı ayaklandı ve yeniçerileri, aralarından 60 kişiyi meydanda bıraktıkları kanlı bir çatışmadan sonra, gemilerine geri attılar. Bundan sonra böyle birliklerden, böyle bir deniz seferinden ne beklenebilirdi ki?[11]

Daha sonra Anadolu'daki savaş ve Abaza Mehmed Paşa'nın ilerlemesini durdurma zorunluluğu –birazdan bu hususa tekrar döneceğiz– payitahtı bu askerî yönetim belasından kurtarmak için bahane olarak kullanıldı. Oysa daha ilk anda böyle bir ordunun başına geçmek isteyebilecek bir seraskerin bulunamaması gibi bir mesele çıktı. Sonunda Cığalazâde Sinan Paşa, kendisine veziriazamın yetkilerine eşit ölçüde bir yetki verilmesi şartıyla seraskerliği üstlenmeyi kabul etti; zira yokluğunda ne gibi değişikliklerin meydana gelebileceğini ve böyle bir durumda ne yaparsa yapsın geçici olarak gücü ellerine geçirenlerin keyflerine ve kaprislerine maruz kalmayacağını kim bilebilirdi? Bütün şartları kabul edildi ve seferin masraflarını karşılamak için talep ettiği para da sağlandı. Emri altında 15 bin yeniçeri ve 30 bin sipahi Anadolu'ya geçecekti. Oysa bilhassa sipahiler yerlerinden kımıldamayı reddettiler. Biraraya toplandılar ve kendi kardeşlerine karşı asla kılıçlarını çekmeyeceklerini, ancak padişahın kendisi –akıl hastası Mustafa!– veya veziriazam gelip başlarına geçecek olursa payitahttan ayrılmayı kabul edeceklerini beyan ettiler. Bu yüzden seferden şimdilik vazgeçildi[12].

Anadolu'ya doğru yola çıkmaya ikna oluncaya kadar payitahtta daha bir ay boyunca kudurdular. Çok geçmeden gerçekleşen taht değişikliği bu tehlikeli oyunlara bir son vermemiş olsaydı, yeniçeriler ve sipahiler arasındaki husumetin imparatorluğun kaderi üzerinde nasıl uğursuz bir etki bırakabileceği burada bariz bir şekilde görülebilir. Ordu bu arada tam Marmara Denizi'nden karşıya yeni geçmişti ki, zayıflığını ve beceriksizliğini uygunsuz zorbalıkların ölçüsünü kaçırarak kapatmaya çalışan Veziriazam Mere Hüseyin Paşa, hadiseleri akılsız bir biçimde son raddeye getirdi. Bir önceki kaptanıderya Halil Paşa'nın ve kendi selefleri Gürcü Mehmed Paşa ile Lefkeli Mustafa Paşa'nın başlarını istedi. Oysa geride kalan sipahiler takip edilenlerin tarafına geçtiler ve bir kez daha, kendisini sâdık yeniçerilerine emanet eden veziriazama karşı silahlara sarıldılar.

Açık bir mücadele artık kaçınılmaz görünüyordu ki, daha zayıf olan sipahiler, rakiplerine uzlaşma önerdiler. Yeniçeriler ya yeni bir veziriazam seç-

---

11 *Aynı eser*, s. 159.

12 *Aynı eser*, 21 Temmuz 1623 tarihli mektup, s. 164: "Çıngırak artık kedinin ensesinde", diye bitiriyor Roe bu olayların anlatımını.

mek üzere sipahilerle birleşeceklerdi ya da kendi tercihleri olan Mere Hüseyin Paşa ile İstanbul'la birlikte Avrupa'yı alırken, sipahiler gitmekte ve Abaza Mehmed Paşa'nın zaten onların tarafında olduğu Anadolu üzerinde tasarrufta bulunmakta serbest olacaklardı. Yeniçeriler bunu kabul etmiş olsalardı bunun neticesi sonsuz bir iç savaş ve imparatorluğun tamamen çöküşü olurdu. Şanslarına padişahın etrafında hâlâ belirleyici bir anda en kötüsünü engelleyecek ve imparatorluğun birliğini kurtaracak nüfûzlu kişiler vardı. Yeniçeriler, yapılan müzakerelerden sonra, artık zorbalıklarının dışında hazinenin israfını ve Anadolu'daki isyanların sorumluluğunu da yükledikleri Mere Hüseyin Paşa'dan vazgeçmeye ve yerine daha yetenekli olmasa da daha uysal olan Kemankeş [Kara] Ali Paşa'yı getirmeye razı oldular[13].

Ne kadar tuhaf görünecek olsa da, diğer etken ve yapıcı güçlerinin hiçliği karşısında âdeta devletin tek manevî gücü olan bu asker yönetiminin o dönemlerde yalnızca devletin bütünlüğünü kurtarmakla kalmayıp Osmanlı hanedanı için atalarının tahtını da kurtardığı bir gerçektir. Zira bu savaşçılar, padişah katlinden sonra bile bir zamanlar Romalı lejyonerlerin aksine kendi aralarından birini tahta çıkartmaya cesaret edemiyorlarsa hangi işgalci elini bu kanlı taca uzatabilirdi ki? Hükmetme arzusunu tatmin etmek ve bir zamanlar görkemli ama şimdi artık iyice çökmüş Osmanlı hanedanını başarılı bir darbe ile tamamen sona erdirmek ne kadar cazip gelse de askerlerin dizginlenemezlikleri ve terör estirmeleri en cüretkâr hırsa, en sınırsız hükmetme arzusuna bir gem vurmaya uygundu. Osmanlı hanedanının devamı bir akıl hastasının ve bir çocuğun varlıklarına dayanıyordu ve söylentilere göre Kırım'ın Tatar hanı [II.] Canbek Giray, Osmanlı tahtı üzerindeki sözde haklarını gerektiğinde silah zoruyla almaya niyetleniyordu[14].

---

13 Roe'nin Devlet Bakanı Calvert'e yazdığı 23 Ağustos 1623 tarihli mektup, s. 173. Sipahilerin talebi şunu kapsıyordu: "Başka bir veziriazamları olacaktı veya yeniçeriler buna karşı çıkarlarsa, Yunanistan ve İstanbul onlara verilecek ve kendileri de gidip Asya'yı alacaklardı". Yeni veziriazam Ali Paşa'yı Roe şöyle tarif etmektedir: "Çok dürüst ama tecrübesiz bir adam ve en yaşlı ve tecrübeli komutanların bile reddettiği bir makamın üstesinden gelebilecek olması şüphelidir".

14 Thomas Roe, Sir Dudley Carleton'a bu hususta yazdığı 30 Haziran 1623 tarihli mektupta (bk. *aynı eser*, s. 158), Canbek Giray'ın Bâbıâli tarafından nasıl hükümdarlıktan edildiğini ve yerine Kırım hanı olarak Mehmed Giray Han'ın getirildiğini anlattıktan sonra, şöyle demektedir: "Bu Tatar şehzâdeleri anlaşmaya göre, şu anda başlarında yönetimi yürütemeyecek kadar hasta bir delinin veya genç bir çocuğun bulunduğu Osmanlı hanedanının halefleri olabilirler; bu yüzden kısa bir süre önce şu anda tahttan indirilen Tatar hanının gerçek hükümdar olan Osman'ın katlinden sonra hak kendisine düştüğünden taht üzerinde hak iddia edeceğinden korkuldu. Ancak bu adam da

Oysa Anadolu'da Genç Osman'ın intikamını alacak kişi olarak ortaya çıkan ve geniş çaplı planlarına birazdan geri döneceğimiz Abaza Mehmed Paşa, tahtta hak iddia eden, fakat sonunda kendi ülkesinden kovulduktan sonra tazminat olarak her yıl kendisine ödenecek bir ücreti kabul eden Canbek Giray'dan çok daha tehlikeli idi. Ancak tamamen yoketmekle tehdit ettiği yeniçeriler en amansız rakipleri idi, dolayısıyla bu cüretkâr işgalcinin tahtın basamaklarına ayağıyla dahi değmesine izin vermektense akıl hastası padişahın yerine Osmanlı hanedanından bir çocuğu tahta oturtmaya kolayca ikna oldular. Ayrıca bir çocuğun gölge yönetimi altında muhtemelen askerî diktatörlüklerini akıl hastası Mustafa'nın yönetimi altında sürdürdükleri şekilde devam ettirebilecekleri umudu ile yaşıyorlardı.

Bütün bunlara karşılık, I. Mustafa'nın tahttan indirilmesi en nihayetinde daha derinde yatan sebeplerin de payının olduğu siyasî bir hadise idi. Genç Osman'ın katlinden sonra Şehzâde Murad lehine güçlü bir grup oluşmuştu, fakat hemen kararlılıkla ortaya çıkmaya cesaret edemiyordu. Yeniçeriler ve sipahiler nasıl ki sınırsız iradelerinin ve zorba yönetimlerinin oyuncağı hâline getirebildikleri için I. Mustafa'nın tarafını tutuyorlarsa, ulemânın, yani kadıların, hukuk adamlarının ve hocaların, kısacası halkın bu askerî yönetime tahammül edemeyen daha eğitimli kesiminin büyük bir kısmı, tahta çıkması ile adaletin, kanunun ve devlet düzeninin tekrar kurulabileceğini umut ettikleri Şehzâde Murad'ın tarafını tutuyordu.

Roe, grupların bu tutumlarını 1622 Ağustos'unda şöyle tarif ediyordu: "Askerler, kendi yarattıkları bu padişaha bağlıdırlar; o da gerçekten onların yaratığı, zira onu yönetiyorlar. Kanun adamları ve hocalar ise gizli toplantılar yapıyorlar ve büyük bir değişiklik yapmaya niyetliler. Devletin temelden sarsıldığını; şu andaki padişahın kanuna aykırı olarak tahtta oturduğunu ve şer'i kanunları çiğnedikleri için onun tarafını tutan herkesin sapkın olduğunu açık açık belirtmekten kaçınmıyorlar. Henüz faaliyete geçmeye cesaret edemiyorlar, fakat idrak sahibi insanlar gibi, kendi sınıflarına dahil olup aynı düşünceleri paylaşan herkesle yazışmalar yaparak ve toplantılar düzenleyerek planlarını hazırlıyorlar; böylece ittifaklarını zamanla imparatorluğun her yerine yayacaklardır. Bir hizip oluşturdukları ve bu isyankâr askerlerin alevinden çok daha büyük bir ateş yakacakları hiç şüphe götürmemektedir"[15].

---

boyun eğdi ve yıllık bir ücret karşılığında yaşamayı kabul etti ki, bu karışıklıktaki herşey gibi bu da çok tuhaf bir şey".

15 Müsteşar Calvert'e 24 Ağustos 1622 tarihinde gönderilen mektup, aynı eser, s. 75. – Yaklaşık bir ay öncesinde şöyle demektedir: "En kötü ya da en iyi tarafı, Mustafa

Bu hizipler sarayın içlerine kadar uzanıyordu. Burada bu hiziplerin başındaki valide sultanlar da birbirlerine karşı düşmanca duruyorlardı. Her ikisi de aynı derecede sinsi ve hükmetme arzusu ile doluydular, fakat daha yüksek manevî yetenekler ve siyasî entrikalar konusunda birbirlerine eşit değildiler. Mustafa'nın annesi, kaba ve insanlık dışı zorbalığa varan bir karaktere sahip Mere Hüseyin Paşa ile birlikte sırf oğlunun tacını ve hükümdarlığı kurtarmak için elinden gelen herşeyi yaparken ve bilhassa yeniçerilerle sipahilerin yanıltıcı teveccühünü ve şüpheli desteğini kalıcı olarak güvence altına almak için devletin gelirlerini ve sarayın hazinelerini sonuna kadar hiç acımadan israf ederken, kendisine vücut güzelliği olduğu kadar ruh ve karakter güzelliği de bahşedilmiş bir Rum kızı olan Mahpeyker Sultan ya da nam-ı diğer Kösem Sultan, yeniçeriler ve sipahiler arasındaki husumetleri ve güçlü bir hizip hâline gelmiş ulemâ sınıfının memnuniyetsizliğini oğlunu atalarının tahtına çıkartmayı hedefleyen emelleri için kullanmayı çok iyi biliyordu[16].

Nüfuzunu bilen ve bundan çekinen yeniçeriler, Kösem Sultan'dan ölesiye nefret ediyorlardı; Kösem Sultan'ı zorba yönetimleri için bir engel olarak gördüklerinden bir defasında onun başını istemişlerdi, fakat kendilerine karşı kurulan "komplo"nun zamanından önce cereyan edebileceğinden korktukları için taleplerinde ısrar etmediler[17]. Buna karşın Kösem Sultan, Divân-ı Hümâyûn'da yüksek makamlı hukuk adamlarını, şeyhülislâmla kadıaskerleri ve sarayın dışında kadılardan, hocalardan ve ulemâdan oluşan kalabalıkları kendi tarafına çekmişti. Bu yüzden son raddeye gelmiş şartlara bakılmaksızın,

ve Murad arasında bir ihtilafın olmasıdır; şehirde büyük bir katliam ve kıyım beklemekteyiz, zira taraflardan birinin düşmesi gerekir; bu imparatorluğun ayakta durması imkânsızdır. Böyle bir karışıklığı bugüne kadar ne gördüm ne de hakkında bir şey okudum; nasıl tarif edebileceğimi de bilmiyorum, ama tüm bunlar bir çözülmedir. "

16 Thomas Roe, Sir Dudley Carleton'a yazdığı 22 Temmuz 1623 tarihli bir mektupta (bk. s. 125), bu durumlar hakkında şöyle demektedir: "Bu imparator ve bir çocuk arasında fazla seçim şansları olmamasına rağmen, bunların anneleri olan görünmez, hırslı ve hükmetme arzusuna sahip iki kadın başa geçmek için mücadele ederken ve halk ile hazinenin zararına her ikisi de yandaş satın alırken ve gruplar oluştururken çöküşten başka ne beklenebilir ki? Bu iki kadının zaten boşalttıkları hazine tükendiğinde, ki o zaman geriye en kötüsü kalacaktır".

17 Roe'nin daha önceki tarihli bir mektubunda şöyle denmektedir (bk. s. 62): "Askerler ayrıca Murad'ın annesinin başını ve başkalarının başlarını da istiyorlar; ama bir şey yapılmıyor, zira sanırım korkudan, bu komploya girmekten çekiniyorlar".

birliklerin tehditkâr ve asi ruhu gözönünde bulundurulmaksızın, bir sonraki taht değişikliği bu kadar sessiz ve kansız gerçekleşebildiyse bunu herşeyden önce daha eşi Sultan I. Ahmed döneminde devlet işlerinin yönetiminde büyük bir paya sahip bu zeki kadına borçluydular.

Beklenenin aksine kolay ve hızlı gerçekleşen taht değişikliğinin ana hatlarından daha önce bahsetmiştik. Bilhassa şeyhülislâmın yardımı ile I. Mustafa'nın ve annesinin en büyük dayanağı olan, ancak herkesin nefret ettiği Mere Hüseyin Paşa'yı devirmeyi ve yerine daha uysal olan Kemankeş Ali Paşa'yı getirmeyi başardıktan sonra geriye sadece yeniçerileri Şehzâde Murad'ın tarafına çekmek ve imparatorluğun bölünme tehlikesini savuşturmak kalmıştı. Zira sipahiler, daha önce gördüğümüz gibi, aralarındaki husumeti barışçıl bir şekilde çözmek için son çare olarak yeniçerilere imparatorluğun iki bağımsız parçaya bölünmesini teklif etmişlerdi. Asya kıtası ile yetineceklerdi ve yeniçerilere Avrupa'yı bırakacaklardı. Bu olayda ancak Osmanlı gücünün çöküşünü gören Murad taraftarları bunun üzerine harekete geçtiler ve I. Mustafa'nın tahttan indirilmesini hızlandırdılar.

Abaza Mehmed Paşa'nın yeniçerilere karşı çektiği intikam kılıcı, yeniçerileri uysallaştırmak ve kendi emniyetleri için I. Mustafa'yı feda etmeye ikna etmek amacıyla kullanıldı. Zira Cığalazâde Sinan Paşa emrinde Abaza Mehmed Paşa'nın üzerine gönderilen birliklerin, İstanbul'dan yalnızca beş günlük yürüyüş mesafesinde itaati reddettikleri ve Abaza Mehmed Paşa ile savaşmak istemedikleri haberleri geliyordu. Yeniçerilerin Anadolu'daki kardeşlerinden hiçbirinin nezdinde merhamet görmedikleri Abaza Mehmed Paşa ordusunun başında Marmara Denizi'ni geçmeyi ve I. Mustafa'yı zorla tahttan indirmeyi başardığında payitahttaki yeniçerilerin hâli nice olurdu? Bu durumda şeyhülislâmın ve veziriazamın, Kösem Sultan'ın da rızasıyla, asilerin elebaşlarını kendi taraflarına çekmeleri, onları da arkasında güçlü bir hizibin bulunduğu ve gerçek ya da sahte olsun Genç Osman'ın intikamını almak için ayaklandıklarını söyleyen kişilerin bile tahtın yasal varisi olarak kabul etmek zorunda oldukları kişiyi tahta çıkartma zaruretine ikna etmeleri zor olmadı. Planı eksiksiz olarak uygulamak için Divân-ı Hümâyûn'da tek bir gün yeterli idi. Yeniçeriler ve sipahiler hiçbir şeye ses çıkartmadılar. Hatta şimdilik öyle sinmişlerdi ki, hazinenin boş olması yüzünden gerekli para temin edilemediğinden, her zamanki cülûs bahşişinden ve ulûfelerinin arttırılmasından bile vazgeçtiler. Akıl hastalığı, henüz uğursuz hükümdarlığının getirdiği yükten

bu şekilde kurtulmasına sevinmesini engelleyecek kadar ilerlememiş olan I. Mustafa, bütün dünya tarafından terkedilmiş bir vaziyette, hiçbir direniş göstermeden, annesi ile birlikte Harem'in iç taraflarında kendisine tahsis edilen odalara çekildi ve burada büyük miktarda günlük harcırahının tadını çıkartarak daha 16 yıl boyunca kasvetli bir hayat sürdü[18].

Gerek yeniçeriler gerekse payitahtın bütün sâkinleri tarafından büyük sevinç gösterileri arasında padişah olarak tahta çıkartılan Murad'ın cülûsuna, imparatorluğun geleceği ve düzenli, güçlü, şanlı bir yönetimin geri getirilmesi için bağlanan umutların dayanağı neydi? Öncelikle, Thomas Roe'nin bile böyle bir halk için fazla iyi dediği[19] genç padişahın, bu gibi beklentilerin oluşmasını sağlayan ve gelecekte gerçekten de yerine getirilmelerini en azından belli bir dereceye kadar güvence altına alabilecek şahsiyeti miydi? Bu çocuğun içinde gerçekten, hükmetmek ve aşmak zorunda kalacağı şartların zorluklarına bakmaksızın olgunlaştığında Osmanlı gücünü bir kez daha eski şanına ve büyüklüğüne geri götürecek, Osmanlı İmparatorluğu'nu bir kez daha Avrupa'nın ve Hristiyan âleminin korkulu rüyası hâline getirecek muhteşem ruh ve karakter özellikleri var mıydı?

Genç Murad, 14 yaşında Osmanlı tahtına çıktığında, gerek dış görünüşü gerekse manevî tabiatı açısından büyük atası III. Murad'a benziyordu. Oysa karakteri gerek iyi yönde gerekse kötü yönde, belki biraz daha sert, daha kesin ve daha cevvaldi. Tıpkı III. Murad gibi kısa boylu, ama güçlü bir beden yapısına ve canlı bir ruha sahip iyi eğitim görmüş bir çocuktu. Büyük siyah gözler, Osmanlı soyuna has dışarı doğru kıvrılan ama güzel hatlara sahip kartal burun, düzenli çizgilerle uzanan geniş ve yüksek bir alın, neredeyse siyaha çalan ve daha sonraki yıllarda aynı renkte yoğun ve uzun bir sakalın da eklendiği kestane kahverengisi saçı, dolgun ve çok beyaz yüzüne, gençliğin verdiği zarafetin de eksik olmadığı yüzüne bir ciddiyet ve ağırbaşlılık kazandırıyordu. Ateşli bakışları, yumuşak ve gönül alıcı olmaktan ziyade sert ve tehditkârdı; ileri yıllarda özellikle iki kalın kaşı arasıdaki alnını öfke içinde çattığında, korkunç ve dehşet verici bir görüntüye bürünüyordu[20].

---

18 Roe, s. 175 ve 176: *Discourse of the changes of the Emperor Mustafa*; ayrıca bu eserin III. cildinin sonunda verilen bilgiler. I. Mustafa'ya tahttan gönüllü olarak mı feragat etmek istediği sorulduğunda, Roe'ye göre bunu "severek" yapmıştır; "sanırım tahtı hiçbir zaman çok benimsememişti", diye ekliyor Roe.

19 Roe, onu, "Halkta büyük umutlar uyandıran bir şehzâde", diye adlandırıyor.

20 IV. Murad'ın ayrıntılı tarifini Berlin Kraliyet Kütüphanesi'nin *Informationi Politiche* XI. cildinde daha sonraki dönemlere ait elyazması *Relatione di Constantinopoli nell'anno*

Şişmanlığının ve güçlü kemik yapısının aksine bedenen çevikti ve canlı bir ruha sahipti. Gençliğinden itibaren tutku içinde sürdürdüğü ata sporlarında nadir görülen bir çeviklik ve şaşırtıcı bir üstünlük sergiliyordu. Koşu alanında, ayağının ucuyla bile yere değmeden, kolayca hareket hâlindeki bir attan diğerine atlıyordu. Cirit atmada usta idi, fakat bu spora bazen kendini öylesine kaptırıyordu ki attığı cirit rakipleri için kimi zaman acı verici, hatta ölümcül olabiliyordu. Kuvvetli kolu ile en güçlü yaydan bile oku öylesine büyük bir kuvvetle fırlatıyordu ki, ok tüfekten atılan mermiden bile daha uzağa gidiyordu ve attığı okun bu kadar uzak bir mesafede dahi 10 santim kalınlığındaki demir plakaları deldiği söyleniyordu[21].

Hareket hâlinde olmayı seviyor ve Harem'in tembel sâkinliğinden ziyade temiz havada hareket etmeyi yeğliyordu. Bu yüzden, içine daha erken zamanlarda biraraya toplattığı hayvanları sırf öldürmek için öldürmeye yönelik tehlikeli olduğu kadar iğrendirici de olan bir zevk karışmasına rağmen, bilhassa avcılığı çok seviyordu. Bu yüzden, muazzam büyüklükteki alanlarda sırf kana susamışlığını tatmin etmek için gözlerinin önünde korkunç bir şekilde katledilen yabanî hayvanları biraraya getirmek üzere 15-20 bin insanın kullanıldığı büyük avlar düzenliyordu[22]. Yine de bu saçma zaman öldürmeler, tabiatının daha zayıf ve daha kötü yönlerinin gerek fizikî gerekse manevî açıdan uğursuz bir biçimde geliştiği sonraki zamanlara aitti.

Gençliğinden beri hanedanın kalıtsal bir hastalığı olan nikristen muzdarip olan IV. Murad[23], çok erken zamanlarda, bu hastalığı yıldan yıla daha da

---

1637 vermektedir. Fol. 562'de şöyle denmektedir: "Bu sultan genç yaşta, hükümdar yaklaşık 29-30 yaşlarında; orta boylu ama iri kemikli, cüsseli ve topluca, ancak hareketlerini engelleyecek kadar değil; saçı koyu kestane renkli; bir karıştan biraz daha az uzunlukta sakallı; büyük kartal burunlu; gözlerinden biri güzel, siyah ama diğeri birkaç siyah lekeyle kusurlu, bir kirpikle diğeri arasında burna doğru düz çizgide; alın çizgili ve geniş; teni beyaz; bu özellikler öyle iyi bir şekilde biraraya gelmişler ki ona efendi ve ağırbaşlı bir görünüş kazandırıyorlar". Daha önceki zamana ait raporlar, örneğin 1623 tarihli bir Venedik raporu, Hammer, *aynı eser*, V, 2 ve Roe, *aynı eser*, s. 179'da verilen bilgiler esas olarak bu ifadeye uygundur. Karşılaştırma için bk. c. III, ilgili yer.

21 *Relatione di Constantinopoli nell'anno 1637*, fol. 562 v.; burada bilhassa cirit hakkında şöyle denmektedir: "Böylesine ağır darbeler indirdiğinde şaka bazen bir oyun ve eğlence olmaktan çıkıp savaştan da ağır bir trajediye dönüşüyordu".

22 *Aynı eser*, fol. 563.

23 1623 tarihli raporda şöyle denmektedir: "Sara hastalığından muzdaripti"; Roe de, s. 176'da ona "nikristen muzdarip" demektedir.

kötü hâle getiren şaraba ve kadınlara düşkün olmaya başladı. Bilhassa sarhoş olarak moral bozukluğunu veya korkusunu üzerinden atmak istediğinde, bu sert şarapları bir dikişte sek olarak yuvarlamaya alışık olmasına rağmen, sonunda ne en güçlü Benefşe (Monemvasia) şarabı ne de en fazla çarpan Kıbrıs şarabı boğazındaki ateşi söndürmeye yetiyordu. Bu şekilde en büyük tehlikeye, en büyük felakete kafa tutabileceğini düşünmek doğasında vardı. Mesela o dönemlerde bütün dünyayı kasıp kavuran veba İstanbul'da da her gün binlerce insanı ölüme götürürken, Pera'da bulabilecekleri en sert şarapları ve en büyük kadehleri getirmelerini emretti ve bunları daha sonra top atışlarının gürültüsü arasında gecelerce süren içki sofralarında tüketti. Şarap yetmediğinde kanyak içiyordu ve tat alma duyusu artık iyice körelmiş damağını bunlarla da tatmin edemeyince, tıpkı bir zamanlar II. Selim döneminde olduğu gibi, içme arzusunu yeniden körüklemek için tuzlu yemekler ve en ağır baharatlar kullanılıyordu[24].

IV. Murad'ın genelde güçlü doğası, bu gibi aşırılıklara tabii ki uzun süre dayanamazdı. Sürekli yeniden baş gösteren sarhoşluk hâli, sonunda Murad'ı da tembel ve sakar hâle getirdi. Mükemmel bir ustalık edindiği ata sporlarından yavaş yavaş uzak durmaya başladı ve zamanını av yerine dalkavuklarının oyunları ve cüceleri ile sağırların şakalarıyla can sıkıntısını giderdiği içki sofralarında geçirmeyi tercih etmeye başladı[25]. Oysa bütün bunlar ileriki zamanlarda manevî doğası ve karakterinin gelişimi üzerinde ne kadar olumsuz bir etki bırakacaktı!

Başlangıçta genç Murad'da merhamet ve paylaşmacı bir insanlık gördüklerini düşünüyorlardı. Manevî yetenekleri de gözardı edilecek gibi değildi. Tahsilli bir kadın olan annesinin özenli bakımı altında erken zamanlarda talihli ve ciddi bir gelişme göstermişlerdi. Tıpkı III. Murad gibi ilmi seviyordu ve imparatorluğunun durumu ve menfaatleri konusunda bilgi sahibi olabilmek için bilhassa hanedanı ile halkının tarihçilerinin eserlerini derinden inceliyordu. Oysa daha sonra iddia edildiği gibi, yönetme sanatını Makyavelli'nin kendisi için Türkçe'ye tercüme edilen eserlerinden öğrendiğine haklı olarak inanmayı

24 *Relatione di 1637*, fol. 569, 570. Burada şöyle denmektedir: "O tehlikeden korunmak için, onu tehdit eden melankoliyi uzaklaştırmayı isteyerek, Pera'da bol olarak bulunan şarap ve büyük kadehler getirtti; gece yarısına kadar bitmeyen, kadehlere eşlik edecek hoş bir oyun başlattı".

25 *Aynı eser*, fol. 569 v.'de sarayın çalgıcıları, dalkavukları, cüceleri ve dilsizleri hakkında şöyle denmektedir: "Onlarla şakalaşarak birçok kez eğlendi".

reddedebiliriz. Bunun dışında şiir sanatına merak sarmıştı ve Farsça şiirler yazmaya çalışıyordu hem de başarıyla. Osmanlılar arasında ezelden beri iyi bir eğitim görmüş olmanın işareti olarak çok büyük itibar gören ince ve narin elyazısı özellikle övülüyordu[26].

Bu çocuk, tahta bir kez çıktıktan sonra, önemli sayılabilecek özelliklerinin çok çabuk bilincine vardı. Gücünü hissetmeye başladı ve daha ziyade çekingen ve kapalı karakterinde henüz ileriki zamanlarda korkunç bir şekilde gelişmeye başlayan tiranlık doğasından henüz bir şey farkedilmemesine rağmen bu gücü kullanmak istiyordu. Yalnızca birkaç karakter özelliği ve öylesine söylenmiş sözler, belki de gelecekte bu çocuktan neler beklenebileceğini tahmin ettirebiliyordu. Mesela cülûsundan birkaç gün sonra kadırgalar Karadeniz'deki Kazaklara karşı yaptıkları bir seferden geri döndüğünde, bütün geleneklere aykırı olarak, esirlerin huzuruna getirilmesini ve kendi gözleri ile görmek için kesik başların ayaklarının önüne konulmasını istedi[27]. Bastırmaya çalıştığı öfkesi, iğrendirici şartlar altında, kızgınlıkla dolu ruhunu zorba bir insanlık dışı tutumun son raddesine, kendisinin de bizzat yaşlanabilir ama asla ihtiyarlamaz dediği o olağanüstü intikam hırsına dönüştürene kadar içi kim bilir ne kadar uzun kaynamıştı[28].

Bu şartlar altında tabii ki öldürme hırsı doğasının diğer yönü hâline gelecekti. Zorba tabiatının asıl ortaya çıktığı tarih olan 1632'den 1637'ye kadar en az 25 bin kişinin padişahın cellatları veya bizzat kendi ellerinden ölüme tattıkları hesaplanmıştır. Hekimleri, bu durumu, kısmen tabii sebebi kolay alevlenen, ateşli ve öfkeye yatkın mizacında yatan bir hastalığa dayandırmaya çalışıyorlardı. En derindeki mizacı burada büyük bir rol oynamış olsa da, hariçte gelişen olaylar da karakterinin bu uğursuz yönde gelişmesine sebep olmuştu[29].

26 *Relatione, aynı eser*: "Bu hükümdar devletini ilgilendiren konularda temeli sağlam konuşmalar yapmak isteğiyle, tarihleriyle ilgili okumalara karşı büyük bir ilgi duyuyor. Güzel bir hatla yazıyor ve İranlıların maharet gösterdiği şiir vezniyle yazmaktan çok zevk alıyor". Machiavelli'yi okuduğunu bilhassa Sagredo, *Memoire*, L. XII, s. 234'de belirtmektedir. Burada kısaca "Machiavelli'yi Türkçe okuyordu" denmektedir. Diğer kaynaklarda bunun hakkında bir şey yoktur.

27 Bunları, *aynı eser*, s. 179'da anlatan Roe: "Bu ve verdiği birkaç başka cevap, onu yargılamamızı sağlamaktadır", diye ekler.

28 "İntikamların, saçları ağarsa da hiç yaşlanmadığını söylüyordu", Sagredo, *Memoire*, L. XII, s. 730.

29 *Relatione di 1637*, fol. 563: "Hekimler onu birçok kez azdırarak ona saldıran acımasızlık ve siyah ve kuru safra yapısında onu saran kanlı isteklerin çılgınlıkları yoluyla

Yeniçerilerin ve sipahilerin vahşi inadından ve dizginlenemezliklerinden baştan beri ne kadar nefret ediyordu! 1632'deki isyanda, bundan sonra rahat durmalarının ödülü olarak en sâdık kulları olan veziriazamın, Divân-ı Hümâyûn hazinedarının, yeniçeri ağasının, hatta en sevdiği içoğlanının bile başlarını isteyerek, öfkesini son raddeye kadar getirdiklerinde ve aralarında tekrar eski disiplini ve düzeni oluşturabileceğini düşünerek uygulamaya koyduğu ıslahatlar da beklentilerini karşılamayınca, yeniçerileri ve sipahileri ancak öfkesinin çaresizliğinde iyi ve kötü, haklı ve haksız arasında ayrım yapmayan daimî bir muhakemenin dehşeti aracılığıyla dizginleyebileceğine kanaat getirdi. Ne yazık ki bu öldürme arzusuna, sonunda en kolay ve en güvenilir şekilde zengin vezirlerini sırf daha sonra Enderun Hazinesi için servetlerine el koyabilmek amacıyla ortadan kaldırarak tatmin edebileceğini düşündüğü doymak bilmeyen bir altın hırsı da eklendi.

Bu gibi zorba mizaçlı hükümdarların devlet yöneticisi olarak makamlarında oturdukları zamanlar ve durumlar vaki olmuştur –ki Osmanlı İmparatorluğu için böyle bir zaman gelmişti; ama bu kişiler bir kez çökmüş olan imparatorlukları tekrar ayağa kaldırmaya ve daha mutlu bir geleceği kalıcı olarak sağlamaya uygun değildirler. Ayrıca –insanlığın iyiliği için– çok nadir olarak uzun süre dayanabilmektedirler. Tutkularının sürekli ateşli krizleri onları genelde zamanından önce yiyip bitiriyordu. Hekimlerinin ve falcılarının asla uzun bir hayat öngörmedikleri IV. Murad için de aynı durum söz konusu idi. Olgunluk çağına bile erişemedi. Hükümdarlık döneminin getirdiği iyiliklerin ve kötülüklerin en azından gençliğine bağladıkları umutları haklı çıkartıp çıkartmadıklarını ileride göreceğiz[30].

Genç Murad, başlangıçta devlet işlerinin yürütülmesine çok az müdahale ediyor ya da hiç karışmıyordu. Tabii ki önceleri annesinin ve onun IV. Murad'ı tahta çıkartan sırdaşları ile musahiblerinin elinde kaldı. Kendisi de o

değerlendiriyorlar, ama bana daha çok kıyım ve öldürmeyle ve her gün ve uzun süre ölümler ve kanlı olaylar içinde bulunma sonucu edinilen bir alışkanlık gibi görünüyor". Daha sonra IV. Murad'ın söz konusu beş yıl içerisinde en az 25 bin kişinin canını aldığı söylenmektedir; yazar şu açıklamayı eklemiştir: "görüşümü deliller nitelikte, 1632'ye kadar onun oldukça sâkin ve insanî yapıyla yaşamış olduğu, askerlerinin kibirliliği ve küstahlığının onu kıyıma itip teşvik ettiği doğrultusundadır".

30 Roe, Leh Elçisi Dük Zbarawsky'ye gönderdiği 1624 Eylül tarihli bir mektupta şöyle demektedir (bk. *Negotiations*, s. 283): "İmparatorun gençliği kendilerini toparlayabilme umudunu sağlamaktadır".

dönemlerde hayatının baharında ve gücünün doruğunda olan annesi –30 yaşında bile değildi– çok hoş bir dış görünüşe, keskin bir zekâya ve mükemmel ruh ve karakter özelliklerine sahipti. Erdemini, anlayışını, zekâsını ve bilgece bir tutumlulukla birleşen asil cömertliliğini övüyorlardı. Yüksek meblağlardaki gelirlerinin büyük bir bölümünü –yıllık 150 bin duka olarak tahmin ediliyorlardı– hayır işleri için kullanıyordu. Defalarca borçları yüzünden hapse giren insanların, alacaklılarına kendi özel hazinesinden ödeme yaparak serbest kalmalarını sağladı. Dindarlığıyla bu şekilde oğlunun hükümdarlığı için Allah'ın rahmetini daimî olarak temin edebileceğini düşünüyordu. Ayrıca oğlunun para sıkıntılarını gidermek söz konusu olduğunda hiçbir fedakârlıktan kaçınmıyordu. Aniden ortaya çıkan para sıkıntılarında mücevherlerinin en değerli kısmını bile kullanıyordu. Yine de bununla minnettarlık kazanmıyordu. Zira IV. Murad, kendini hükümdarlığın dizginlerini ele alabilecek kadar güçlü hissettiği anda annesini iki kez eski saraya sürgüne göndererek onun velayetinden kendisini kurtardı[31].

Valide sultan, yönetme sanatını daha eşi Sultan I. Ahmed döneminde öğrenmiş ve tecrübe etmişti. Oysa gerçekte olduğundan daha fazla maharete sahip olmuş olsaydı bile, mevcut şartlar altında imparatorluk içindeki huzuru ve barışı, daha talihli bir geleceği daimî olarak emniyet altına alacak şekilde sağlaması çok zordu. Zira bütün ruh ve karakter özelliklerine rağmen maiyetinde kendisine destek verecek; güç, kararlılık, dürüst bir irade ve derin bir anlayışla yanında duracak adamlar olmadığından çok geçmeden hissedilmeye başlanan zaafları da vardı[32]. Kemankeş Ali Paşa, asla böyle bir adam değildi. Sadaret makamına getirilişini bilhassa I. Mustafa'nın tahttan indirilmesinde

31 IV. Murad'ın annesinin şahsiyeti ve karakteri hakkında yine *Relatione di 1637* en iyi bilgiyi vermektedir (bk. fol. 573-575). Yazar bunları kaleme aldığında 45 yaşında olup, böylece IV. Murad tahta çıktığında 31 yaşındaydı. "Bu Yunan ulusundan kadın yaklaşık 45 yaşında, çok güzel görünüşlü ve çok nazik bir kişiliğe sahip; iyiliksever, diporto ve solazzo dostu, erdemli, bilge, ihtiyatlı, görkemli ve hoşgörülü; sahip olduğu kadar, hatta daha da fazla sarfeden biri, öyle ki, borç altında ezilen biri için büyük bir miktar öder; öyle cömert ruhludur ki oğlu borçlu olduğu kişiye ödeme yapabilecek bir zemin hazırlayamadığında birkaç mücevherini satar, alacaklıyı memnun eder". "Allah'tan oğlu imparatorun sürekli refahını niyaz eder".

32 1623 tarihli Venedik raporu, Hammer, *aynı eser*, s. 2, valide sultanın o dönemdeki konumunu şöyle tarif etmektedir: "Bütün güç ve otorite annededir, Sultan Mustafa'nınkinden bütünüyle farklı bir kadındır, dinç bir yaşta, yüce ruhlu ve işlek zekâlı, kocasının imparatorluğu yönetiminde yer almaya alışkın".

gösterdiği gönüllülüğe borçlu idi, fakat şimdi gücünü rakiplerini ortadan kaldırmak için kullanmaktan başka bir şey bilmiyordu. Dürüst bir adam olan şeyhülislâm [Zekeriyazâde Yahya Efendi], veziriazama açgözlülüğü ve rüşvet yiyiciliği sebebiyle kafa tutmaya cesaret ettiği için azledildi ve onlardan korktuğu için en itibarlı iki veziri, her ikisi de selefleri olan yaşlı Gürcü Mehmed Paşa'yı ve Halil Paşa'yı, Abaza Mehmed Paşa ile işbirliği yaptıkları ve yeniçerileri gizlice kışkırttıkları bahanesi ile hapse attırdı.

Oysa devletin refahı bu gibi zorbaca hareketlerle geri getirilemezdi. Gerçekte bambaşka şeyler söz konusu idi. Herşeyden önce, tahtın derinden sarsılmış itibarını; hükümdarın ayaklar altına alınmış şahsiyetine karşı duyulması gereken hürmeti ve saygıyı geri kazanmak gerekiyordu. Oysa Thomas Roe'nin bu durum karşısında doğru bir şekilde belirttiği gibi, bir kez fırtınalı bir denizdeki gibi isyanın dalgalarına kapıldı mı bir halkı kendi devrimci kötülüğünden aldığı zevkten –özellikle de başarılı olduysa– hemen koparmak çok zor olduğundan, bu görevin çözülmesi daha da zordu[33].

Ayrıca son zamanlarda taşıyıcılarının sürekli değişmesinden dolayı derinden sarsılmış ve uğursuz bir dalgalanmaya maruz kalmış devlet yönetimini sürekli ve emniyet altına alınmış bir idare sistemiyle tekrar sağlamlaştırmak ve sürdürülebilir bir güvene kavuşturmak gerekiyordu. Son 15 ay içinde üç padişahın tahta çıkması yetmiyormuş gibi, aynı kısa dönem içinde 7 veziriazam, 2 kapudan paşa, 5 yeniçeri ağası, 3 başdefterdar ve 6 Mısır beylerbeyi gücü paylaşmışlardı. Aynı şekilde bu değişiklikler tabii ki eyaletlerin beylerbeyileri başta olmak üzere diğer bütün idarî makamlarda da etkili olmuşlardı. Daha hareketsiz zamanlarda bile uzun zamandan beri en yukarıdaki güç sahiplerinin kamusal alanda en gelir getirici memuriyetleri kendi adamlarına vermekten veya kendi ceplerini bir an önce doldurmak için en fazla para verene satmaktan başka bir şey düşünmemeleri zaten Osmanlı'da devlet geleneği hâline gelmişti[34]! Oysa hiçbir şey, imparatorluğun çöküşünü bu açgözlü beylerbeylerinin sürekli değişmesi kadar hızlandırmıyordu. Bunu mesela, Kahire sâkinleri, IV. Murad'ın cülûsundan kısa bir süre sonra kendilerine gönderilen yeni Mı-

33 Roe, *aynı eser*, s. 180'de şöyle demektedir: "Ayaklar altına alınan itibarı geri kazanmak çok zordur; insanlar saygıyı ve refahı bir kez ihlal ettiler mi, bu çok büyük bir sorun; günahkârlığın tadı kolayca kaybolmaz".

34 Roe, *aynı eser*, s. 178, bunları anlatırken şunu eklemektedir: "İmparatorlukta bir şekilde 4-5 kez ceza verilmiş olsa da, her paşanın hükümeti yıpratması böyle bir şeydir".

sır beylerbeyine –bir buçuk yıl içinde yedinci– şehrin kapılarını kapattıklarında bizzat anlamışlardı. Onları bu şekilde hareket etmeye zorlayanın, padişahın emirlerine itaatsizlik değil, her biri yeni vergiler uygulayan ve ülkenin kanını emen beylerbeyilerinin sürekli değişmesinden dolayı kısa sürede tamamen yokolacak ülkenin içinde bulunduğu sıkıntı olduğunu açıkladılar; vergilerini bundan sonra da ödeyecekler, fakat beylerbeyinin değişmesine bundan böyle ancak üç yılda bir izin vereceklerdi[35].

Ayrıca hâlâ bir düzen getirmek mümkün ise, yeniçerilerin ve sipahilerin dizginlenemezliklerine sınırlar koymak, korkunç para sıkıntısına bir son vermek, Anadolu'daki asilere boyun eğdirmek ve Bâbıâli'nin Avrupa devletleri karşısında neredeyse tamamen kaybedilen konumunu geri kazanmak zorundaydılar!

Anlaşılan o ki yeni güç sahiplerinin bütün bu hususlarda yapacaklarının beklentisiyle taht değişikliğinden sonra utanç verici olduğu kadar yanıltıcı da olan bir sessizlik meydana geldi. Gerek yeni padişahın kılıç kuşanması, gerekse genç padişahın sünnet düğünü –son yılların karışıklığı içinde bunu bile düşünecek vakit olmamıştı– hemen ilk günlerde sâkince ama kasvetli bir hava içinde de olsa hiçbir ihtişam olmadan yapıldı. Herkes, sanki yeni düzene ve imparatorluğun bundan böyle kaderini belirleyecek kişilerin iradesine itaatle ve sadakatle boyun eğiyordu. Karışıklıklar sırasında bilhassa soygunlardan ve bir önceki Veziriazam Mere Hüseyin Paşa'nın rüşvet sisteminden dolayı mîrî hazineden ve Enderûn Hazinesi'nden zimmete geçirilen ve israf edilen paraların, değerli taşların, altın ve gümüş sofra takımları ile diğer değerli eşyaların derhal geri verilmesine veya tazmin edilmesine dair çıkartılan emre şaşırtıcı bir gönüllülükle riayet edildi. İster korkudan ister ani pişmanlıktan dolayı olsun, neticede Mere Hüseyin Paşa mukadder muhakemeden kaçarak kurtulmaya çalışırken, soygununa doğrudan veya dolaylı olarak iştirak etmiş herkes haksız yere elde ettikleri malları bir an önce geri vermek için dürüstlükte birbirleriyle yarışıyordu. Birkaç gün boyunca boş hazineye bu şekilde her yerden önemli meblağlar girdi. Mesela Mısır

35 Roe'nin Sir Dudley Carleton'a yazdığı 24 Ocak 1623 tarihli mektubu: Kendilerine gönderilen paşayı geri çevirdikleri belirtilmiş burada, ancak "padişaha itaatsizlik etmek için değil, ülkenin bu kadar çok yönetici değişikliğini ve onlara yükledikleri yeni haraçları kaldıramayacağından şikâyet ediyorlar; bunun 15 ay içinde yedinci değişiklik olduğunu söylüyorlar".

beylerbeyiliğine atanan tek bir sâbık yeniçeri ağası bile hazineye haram kazancından 800 bin akçe geri ödedi[36].

Ne yazık ki yeni hükümetin her gün artan ihtiyaçlarıyla hiç de orantılı olmayan bu beklenmedik ani yardım, en önemli ihtiyaçları bile karşılamaya yetmiyordu. Yeniçeriler kasaların biraz olsun dolmaya başladığını öğrendikleri anda, içlerindeki sadece uykuya yatmış olan kötü ruh tekrar kıpırdanmaya başladı. Huzursuz olmaya başladılar ve korkunç tehditler arasında şiddetle birkaç gün önce alçakgönüllülük edip vazgeçtikleri cülûs bahşişini ve ulûfelerin artmasını talep ettiler. Böyle bir durumda ne yapılabilirdi ki? Reddetmek, herşeyi tekrar riske atmak demekti. Paranın temin edilmesi gerekiyordu. Veziriazamın, kibirli olduğu kadar akılsızca olan, yeniçerilere her zamanki gibi adam başı 25 duka yerine şimdilik 25 akçe verme teşebbüsü, herşeyin daha da kötüye gitmesine sebep oldu. Zira hazinenin sıkıntısını ortaya dökmüş ve asilerin inadını arttırmıştı. Artık temin edilebileceği düşünülen değeri düşük gümüş sikkeler ve yine değeri düşük diğer sikkelerle bile yetinmek istemiyorlardı. Hiçbiri payının beşte birinden fazlasını, hatta en çok dörtte birini, gümüş olarak kabul etmek istemiyordu. Kalan miktarın mutlaka altın olarak değeri tam duka veya Venedik altını şeklinde ödenmesinde ısrar ediyorlardı –zaten onlara karşı gelmeye kim cesaret edebilirdi ki? Böylece yeni yönetimin daha ilk ayında, başta Enderûn Hazinesi'nden olmak üzere, yavaş yavaş biraraya getirilip ödenen cülûs bahşişi hemen birkaç milyon altını tüketti[37].

Zira yeniçerilere bir kez verilenler, aynı haklara ve taleplere sahip olduklarını düşünen diğerlerine de verilmek zorunda idi. Oysa bunlar, yalnızca diğer ulûfeli birlikleri değil imparatorluğun bütün makam sahiplerini ve bostancı-

36 Roe, *aynı eser*, s. 179'da taht değişikliğinden sonraki günlerdeki ruh hâlini şöyle tarif etmektedir: "Burada ikiyüzlülük yoksa bir taht değişikliği asla böyle büyük bir etki yaratmamıştır. En çileden çıkmışlar bile bu şehirden uzaklaştığını sandığım bir itaat göstermekteler ve yıkım tehdidi savurmaktansa kanunlara uymayı yeğlemektedirler; bu sâkinlik fırtına kadar şiddetlidir". Ayrıca Mere Hüseyin Paşa'nın çaldığı ve sarfettiği hazinelerin geri getirilmesine dair emre ne kadar gönüllü olarak itaat ettiklerini belirtmektedir.

37 Roe, s. 180-181. "Bahşişlerden ve ulûfelerinin yükseltilmesinden vazgeçmekten pişman olan ve bunu reddeden" yeniçerilerin "yine yenilik yapma tehdidi altında bütün bunları şiddetle talep ettiler", demekte ve ayrıca "sipahilere ve diğer ocaklar dışında" yalnızca yeniçerilere 15 ay içinde iki kez ödenen cülûs bahşişini her defasında ayarı tam ve nakit bir milyon Venedik altını olarak tahmin ederken, gümüş ve "ülkenin olağan sikkelerini" kabul etmeyi reddetmelerinden bahsetmektedir.

lardan camiilerin vaizlerine kadar sarayın bütün hizmetlilerini de kapsıyordu. Yeniçeri o dönemlerde 25 Venedik altınına eşit 3 bin akçesini nasıl alıyorsa –o dönemde 45-46 bin yeniçeri vardı–, 22 bin ulûfeli sipahi, 6 bin topçu, 400 çavuş, 1.500 kapıcı ve sarayda onlarla aynı rütbedeki bütün diğerleri, 200 aşçı ve ahırların 1.500 hizmetlisi, her biri için 1.000 akçe olmak üzere, hakettikleri bahşişi talep ediyorlardı. 300 kişiden oluşan müteferrikalardan her biri 2 bin akçe talep etti ve aldı. Bu memuriyet hiyerarşisinin daha yüksek basamaklarında bu gönülsüzce verilen onur ulûfesinin miktarı, artık akçe olarak değil doğrudan Venedik altını olarak hesaplanıyordu. Veziriazama, şeyhülislâma ve iki kadıaskere 2.500'er Venedik altını verildi ki, ellerinde kısa zamanda yüzbinlerce altın toplayacak imkânlara sahip insanlar için bu çok küçük bir rakamdı. Diğer vezirlerden her birine 2 bin Venedik altını verilirken, yeniçeri ağası ve üç defterdardan her birine 250 Venedik altını verildi. Altı sipahi ağası, toplam 120 Venedik altını ile yetinmek zorunda kaldı. Cülûs bahşişi bu şekilde devlet ve saray memurlarının makam hiyerarşisine has bir şekilde Venedik altını seviyesinden yine akçe seviyesine kadar indi. Kapıcıbaşı 100 Venedik altını, çavuşbaşı yine 100 Venedik altını, gümrük emini ve padişah imamı 25 Venedik altını alırken, 6 selâtin camiinin 18 hizmetlisine toplam 150 Venedik altını, 30 içoğlanına toplam 250 Venedik altını ve nihayet 3 bin bostancıdan her birine yalnızca 240 akçe bahşedildi[38].

Oysa eldeki imkânlarla bu talepler nasıl karşılanabilirdi? Sırf para temin edebilmek için ister istemez son çarelere başvurmak zorunda kaldılar. Mesela her yönden baskı altındaki veziriazamın, Divân-ı Hümâyûn'un böyle bir çarenin Bâbıâli'ye yakışmadığını ve peşinen başarısız olacağını düşünen bazı tecrübeli üyelerinin bütün itirazlarına rağmen, sıkıntısını dile getirmeye çekinmediği dost dört ülkenin, yani Venedik, Fransa, İngiltere ve Hollanda elçilerinden 30 bin Venedik altını tutarında küçük bir kredi istemesi malî çaresizlikten kaynaklanan adımdı. Bu, Bâbıâli'nin, başta Fransa olmak üzere, eskiden bu gibi siyasî hizmetlerde bulunmaya yönelik isteklerini daima ısrarla reddettiği Hristiyan devletlerinin dostluğunu bu şekilde kullanmak zorunda kalmasının ilk örneği idi. Oysa beklenebileceği gibi, veziriazam bu talebinde başarılı olmadı. Bu gibi durumlar için ne gerekli paralara ne de vekâletnâmelere sahip olan

38 IV. Murad döneminde ödenen bütün cülûs bahşişlerinin tam bir listesini, bu birliklerin o dönemdeki sayısı hakkında da önemli bilgiler aldığımız *Relatione di 1637,* Inform. Polit., XI., fol. 612 vermektedir.

elçiler, o güne kadar hiç duyulmayan bu ricayı nazikçe geri çevirdiler. Son zamanlarda bilhassa tamamen sarsılmış para meselelerinden dolayı kötü bir durumda olan ticaretin neredeyse tamamen durması, ret cevaplarının baş sebeplerinden biri olarak gösterildi. Zira elçilik kasaları o dönemlerde ticaretten elde ettikleri kazançlara ve devletlerinin bunun üzerindeki harçlarına bağlıydılar. Ödemeyi yapmak için kullanılan ayarı düşük sikkelerin gerçek değeri malların hakiki bedelinin ancak üçte birini bulduğundan hiç kimse bir şey yapmaya cesaret edemiyordu. Bu yüzden elçilik kasaları da genelde boştu[39].

Genç sultan, sırf en kötüsünü, yeni bir isyanı, hatta belki de yeni bir tahttan indirme vakasını engelleyebilmek için 400 bin akçe değerindeki altın sofra takımının kalanını da yeniçerilerin susuzluğunu bununla basılan altınlarla dindirebilmek üzere feda etme zorunda kaldı[40]. Oysa para sıkıntısı, ucu bilhassa zengin vezirlere dokunan yeni zorunlu tedbirleri gerektiriyordu. En azından haksız yere edindikleri servetlerine mîrî hazine lehine el koyma isteği, muhtemelen vezirlerden birkaçının ardı ardına canlarına mâl olan kanlı felaketlerde hiç de gözardı edilmeyecek bir paya sahipti.

Mısır beylerbeyi olarak çok büyük servetler kazandıktan sonra Budin beylerbeyliğine getirildiğinde, 100 bin Venedik altını harcayarak, kendisine itaat eden sipahilerin yardımı ile sadaret makamını ele geçirmek isteyen hırslı ve hükmetme arzusu ile yanan Biber Mehmed Paşa bunu tecrübe eden ilk kişi oldu. Güçsüz Kemankeş Ali Paşa'yı yerinden etmek için kazdığı kuyuya kendisi düştü. Entrikayı ihanet sayesinde zamanında haber alan Kemankeş Ali Paşa, bu tehlikeli rakibinden, padişahı bu vezirin bir an önce ortadan kaldırılması gerektiğine ikna ederek kurtulmayı başardı. Zira Biber Mehmed Paşa, hazinelerini ancak birlikleri ayaklandırmak ve böylece devletin huzuru ile tahtın güvenliğini tehlikeye atmak için kullanıyordu. IV. Murad, Biber Mehmed Paşa'dan zaten Genç Osman Lehistan seferine çıktığında ağabeyinin [Şehzâde Mehmed] öldürülmesi tavsiyesinde bulunduğu için de nefret ettiğinden veziriazamın niyetini hemen anladı. Mehmed Paşa, herşeyden habersiz, saraya çağ-

39 Roe, *aynı eser*, s. 180: "İhtiyaçlarımız onların ihtiyaçları kadar vahimdi ve bu yüzden reddetmek zorunda kaldık, zira paraların değeri düşüktü ve ticaretimiz öyle kötü idi ki, ceplerimizi doldurmuyordu". Ayrıca s. 181: "Sikkelerin ayarı düşük olduğundan ve üçte bir oranında yükselmesinden dolayı mallarının değeri eskiye oranla üçte bir oranında düştüğünden yabancı tüccarlar bu ülkeden ayrılmak zorundalar".

40 Roe, *aynı eser*: "Yeni imparator, tahtını korumak için, sikke olarak basılmak üzere, 400 bin akçe değerindeki sofra takımını darphaneye vermek zorunda kaldı".

rıldı ve burada tahtın neredeyse basamakları önünde sadaret tuğrasının yerine mîrî hazineyi nakit para, her türlü değerli eşyalar ve arazilerden oluşan muazzam servetinin mirasçısı hâline getiren uğursuz ölüm darbesini aldı[41].

Bu hadise, IV. Murad'ın hükümdarlığın cazibesinin ve yükünün henüz bir ay kadar tadına vardığı 1623 Ekim'inin ilk günlerinde gerçekleşti. Padişahın kesin rızasıyla gerçekleştirilen bu katlin en tehlikeli yanı, içinde bulunulan sıkıntılar başka bir çare bırakmadığında, kolayca benzer kanlı çarelere sebep olmasında idi. Başlangıçta zengin vezirleri soymaya veya beylerbeyilikleri ve haraca tâbi prenslikleri en fazla verene satmaya devam edildi. Boğdan'ın ancak dört ay önce kendisine düşman olan Lehlerin ısrarları üzerine makamından alınan voyvodası [II.] Stefan Tomşa, Boğdan için 300 bin akçe veren Radu'dan [Mihnea] daha fazla verdiği için tekrar kabul edildi ve yeniden Boğdan Prensliği'nin başına getirildi[42].

Bilhassa son yıllarda Mısır'ın hazinelerinden ceplerini doldurduklarından şüphelenilen vezirler gözönünde idi. Bunlardan kubbe vezirleri arasında yeri olan birinden muazzam serveti hakkında hesap vermesi istendi. Oysa en azından başını kurtarabilmek için zamanında kaçmayı ve yazılı olarak: "Çıplak geldim, çıplak gideceğim. Böyle bir yönetim altında uzun sürmesi mümkün olmayan imparatorluğunu kurtarmaya yarayacaksa bütün malım mülküm senin olsun" uyarısında bulunarak, bütün malını mülkünü padişaha bırakmayı uygun gördü. Bu sözlerin arkasında yatan cesaret, padişahın hoşuna gitti. Bu uyarıyı şimdilik kabul etti; şeyhülislâmın ısrarları üzerine kaçağa Kubbealtı'ndaki vezirlik makamını geri verdi ve 50 bin akçe tazminat ile yetindi[43].

Veziriazam ise bu kadar kolay kurtulamadı. Kemankeş Ali Paşa, böyle durumlarla baş edemeyecek kadar zayıf, tereddütlü ve aynı zamanda adi bir mizaca sahipti. Düşmanlarının entrikalarına ve tahriklerine sürekli ve başarılı bir şekilde nasıl dayanabilirdi ki! Padişaha imparatorluğun her yerinde durumların ne kadar kötü olduğunu; Anadolu'daki asilerin hâlâ yenilemediğini;

---

41 Roe, s. 181 ve bundan biraz farklı olarak Hammer, *aynı eser*, V, 19'daki Venedik raporu.

42 Roe, 24 Ocak 1624 tarihli mektup, s. 213.

43 Roe, 24 Ocak 1624 tarihli mektup, s. 213 ve 214. Roe'nin burada aktardığı yazı şöyle idi: "Çıplak geldim, çıplak gideceğim. Böyle bir yönetim altında uzun sürmesi mümkün olmayan imparatorluğunu kurtarmaya yarayacaksa bütün malını mülküm senin olsun".

Mısır'da ayaklanma ve itaatsizlik ruhunun hâlâ devam ettiğini; hazinenin boş olduğunu ve cephaneliklerde büyük düzensizliklerin mevcut olduğunu itiraf etmeye cesareti bile yoktu. Gerçeğe kendini feda ederek sâdık kalmak hiç de kolay değildi. Başının da söz konusu olduğunun farkındaydı. Hâlbuki geçici olarak kapatılan yaraları, daha sonra tedavi ederken, musibetin daha derinlerine inebilmek için önce hiç tereddüt etmeden açmak gerekirken herşeyi gizli tutmaya çalışan bu uğursuz sistemin burada uygulanması mümkün değildi. Devletin iyiliğinden ziyade, düşmanları olan şeyhülislâm ve kızlarağasına karşı entrikalarla meşgul olan Kemankeş Ali Paşa'nın korkaklığını, padişahın bile kulağına kadar gelen Bağdat'ın düştüğüne dair söylentilere rağmen gerçekleşmiş olan bu hadiseyi inkâr etme alçaklığını gösterecek kadar ileri götürmesi bardağı taşıran son damla oldu. Bu sadakatsizlik, Kemankeş Ali Paşa'nın bunun dışında da birçok suçu olduğu gözönüne alınırsa, genç Murad'ın öfkeli ruhundaki kızgınlığı iyice alevlendirdi.

Cimriliği, doymak bilmeyen açgözlülüğü, hazinenin zor günlerden geçtiği bu dönemde bile utanç verici dolandırıcılıklarda ve yolsuzluklarda bulunmasına sebep olmuştu. Sikkelerin değerini içlerindeki gümüş oranı ancak beşte biri kadar olacak şekilde düşürürken, yeniçerilere ödemesi gereken paraları kendi cebine indirmiş ve yeniçerilerin ulûfelerini ayarı düşük sikkelerle ödemişti. Hâlbuki birliklerin her halükârda bastırılmaya çalışılan hoşnutsuzluğu ve isyankâr ruhu bundan daha iyi nasıl beslenebilirdi! Bunun bedelini hayatıyla ödemek zorunda kaldı. Saraya çağrıldığında IV. Murad'ın öfkesi karşısında konuşamadı bile. Padişah hemen oracıkta başını aldı ve cansız bedeninin ibret olsun diye çıplak olarak sokağa atılmasını emretti. Hemen el konulan muazzam serveti altı ay içinde söz konusu sikke yolsuzluğu ve memuriyetlerle adaletin satılması sayesinde, diğer değerli eşyalar, kıymetli kumaşlar, altın ve gümüş takımlar, değerli taşlar vs. haricinde, yalnızca nakit para olarak 700 bin skudiye yükselmişti[44].

Hiç kimsenin kolay kolay üstlenmek istemediği sadaret makamının ağır yükü, padişahın eski silahdarı olarak özel bir teveccüh gören ve kısa bir süre önce Şam beylerbeyi olan yaşlı Çerkes Mehmed Paşa'ya zorla yüklendi. Dürüst

44 Roe, 3 Nisan 1624 tarihli mektup, s. 230: Ölümünün "gerçek sebebi, kendi açgözlülüğü idi; altı ay içinde adaleti ve bütün memuriyetleri satarak, kendisini dibe çeken büyük bir servet edindi". Sandıklarında bulunan nakit paranın tutarı, Hammer, *aynı eser*, s. 21'de verilmektedir: "nakit olarak 700 bin skudi bulundu".

bir adam olarak isim yapmıştı ama böyle zamanlarda ve bu gibi fırtınalar arasında devlet dümenini kontrol edecek maharete sahip değildi[45].

Eski veziriazamın idamından kısa bir süre sonra –24 Mart 1624'de gerçekleşmişti– zorbalıkları yüzünden herkesin nefret ettiği Mere Hüseyin Paşa da aynı akıbete uğradı. Hükmetme arzusu ile yanıp tutuşan ve hırslı bir adam olan Mere Hüseyin Paşa, haksız yere edindiği servetini son zamanlarda bilhassa birlikleri Anadolu'daki asilerin üzerine sürecek veziriazamın yokluğunda yine mutlak güce sahip olmasını sağlayacak kaymakamlık makamını ele geçirmek için kullanmıştı. Hâlbuki IV. Murad'ın bu gibi zorba mizaçlarla hiç işi olmazdı; Mere Hüseyin Paşa ayrıca daha önceki suçlarından dolayı ağır zan altında kalmıştı. Dolayısıyla ele geçirmeye çalıştığı makam yerine karşısında bu defa hazineye yalnızca 50 bin Venedik altını nakit para ve bazı değerli eşyalar getiren ipek kaytanı buldu. Mere Hüseyin Paşa'nın mirasında yalnızca bu kadarı vardı[46].

Çok geçmeden Abaza Mehmed Paşa ile savaşmak üzere Anadolu'ya geçecek veziriazamın yerine kaymakam olarak bakması ve Bâbıâli'nin işlerini yürütmesi için 90 yaşındaki Gürcü Mehmed Paşa getirildi. İleri görüşlü ve hâlâ gerekli ve iyileştirici olarak gördüğü tedbirleri hiç tereddüt etmeden uygulayacak kadar kararlı bir adam olan Gürcü Mehmed Paşa, bütün musibetlerin sebebinin bilhassa tamamen sarsılmış para durumu olduğunu hemen anladı. Zira durum artık öyle bir hâl almıştı ki, hiç kimse mallarını değersiz paralar karşılığında vermek istemediğinden, ticaretin tamamı durmuş ve bundan dolayı erzak temini zaten zorlaşmış payitaht açlık tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştı. Bu durumda ancak etkin, hızlı ve sürdürülebilir iyileştirici çareler yardım edebilirdi. Herşey sikkelerin değerinin tekrar gerçek değerine getirilmesine bağlı idi.

Gürcü Mehmed Paşa, bunun için yeniçerilerin bir sonraki ulûfe ödemesini kullandı. Günlük 10 akçe olan ulûfelerini cari değeri düşük sikkelerle ödedi, fakat 10 gün sonra bu sikkelerin bundan böyle yalnızca 3 akçe değerinde olacağını ve aynı zamanda 420 akçeye kadar yükseltilen Venedik altınının yalnızca 120 akçe ve 280 akçe kıymet biçilmiş kuruşun artık sadece 80 akçe değerinde olacağını ilan ettirdi. Para ve mal arasındaki dengeyi de tekrar kurabilmek için,

45 "Dürüst ve samimi bir adam", diyor Roe onun hakkında, "ama korkarım bu zaman ve mekân için fazlaca iyi".

46 Ağustos 1624 tarihli Venedik raporu, Hammer, *aynı eser*, s. 21.

yeni bir narh düzenlemesiyle başlıca ihtiyaçların fiyatlarını uygun bir biçimde belirledi. Bu narhın ihlali, ciddi bir şekilde ve kimi durumlarda ölümle dahi cezalandırılıyordu; yeniçeriler seslerini yükseltseler de sonunda herkes, halkın genel olarak sevinçle karşıladığı ve başarılı oluşunu Thomas Roe'nin bile barışta talihli bir savaşta bir eyaletin fethinden daha büyük bir başarı addettiği bu zorunlu tedbire boyun eğdi. Thomas Roe'nin kanaatine göre bu, imparatorluğun tekrar kurulmasının asıl başlangıcı, itaat ruhunun tekrar kök saldığının ve yönetime duyulan güvenin tekrar canlandığının en iyi delili idi[47].

Hâlbuki mîrî hazinenin sıkıntısına bu da yardımcı olamamıştı. Zira birliklerin inadı ve şimdi de Anadolu'da sürdürülen mücadelenin muazzam yekûnu, bilgece tasarruf, ciddi bir idare veya malî tedbirler ile elde edilen tutarlara orantılı değildi. Mesela ertesi yıl olan 1625'de Kahire'de ölen kızlarağasının yalnızca nakit para olarak her biri 40 bin Venedik altını olmak üzere 80 sandıktan oluşan zengin mirasının hazineye kalmasının ne kadar yardımı olabilirdi[48]? Aynı dönemde, oldukça büyük, fakat genellikle haksız bir şekilde edinilmiş malına mülküne el koymak için, sipahilerin şiddetli taleplerine Defterdar [Yahnikapan] Abdülkerim Paşa'nın da kurban verilmesi nasıl bir yardım sağlayabilirdi[49]? Zira bu şekilde biraraya getirilen milyonlar, Osmanlı silahlarının onurunu az çok ayakta tutabilmek için hemen Anadolu'ya gönderiliyorlardı.

Veziriazam, kış ayları boyunca asilerin üzerine yürümeye devam edebilmek ve zaten asi olan birliklerini ilkbaharda da sancağın altına toplayabilmek için söz konusu yıl daha sona ermeden 1.200.000 Venedik altını istedi. Oysa o anda istediği miktarın ancak üçte biri kadarı temin edilebilirdi. Kalan miktar için, yeni maddî kaynaklar bulabildikleri takdirde yerine getirilecek vaatler

47 Roe, 26 Kasım 1624 tarihli mektup, s. 315: "Kaymakam, barışta, para kazanılamayan, dükkânların kapandığı, bütün ticaretin durduğu ve şehrin açlıkla karşı karşıya kaldığı bir hâle gelen ve zor bir iş olan para meselesinde, savaşta bir eyaletin fethinden çok daha büyük ve devlet için çok daha önemli sonuçlar doğuran bir zafer kazandı... Askerler boyun eğdiler ve birçok tüccar ilk günlerde ölüm ve başka ağır cezalarla karşılaşmış olsalar bile, artık halkın büyük sevinci altında üstesinden gelinebildi ve en mucizevî olan yanı da daha yakın zamanda aslan kesilenlerin artık kedi kadar evcil olmalarıdır".

48 Roe, 11 Ağustos 1625 tarihli mektup, s. 431.

49 Roe, 24 Eylül 1625 tarihli mektup, s. 439. Tıpkı Kemankeş Ali Paşa gibi saraya çağrıldı ve muhakemesi bile yapılmadan idam edilerek, üzerinde yalnızca mintanı bulunan cesedi sokağa atıldı; "bu, mahkemede zenginlerin ve ileri gelenlerin sıkça karşılaştıkları bir sondu", diye ekliyor Roe diplomatik bir ilgisizlikle.

aldı. Oysa durum hâlâ kötü idi. Divân-ı Hümâyûn'da bu husus her gün tartışılıyor, ama verimli ve sâkinleştirici hiçbir netice elde edilemiyordu. Son zamanlarda çekilen sıkıntılar, bilhassa toprakların gittikçe ıssızlaşması yüzünden zaten çok gerilemiş olan olağan gelirler ancak büyük zorluklarla tahsil edilebiliyordu; dolayısıyla dönemin Osmanlı maliyesi yine olağanüstü çarelere, zorbalıklara ve bilhassa zenginlerle malı mülkü olanların soyulmasına başvurmak zorunda kalıyordu.

IV. Murad'ın bilhassa Anadolu'daki savaşın uğursuz geldiği hükümdarlığının ilk yıllarındaki malî durumu bu idi. 1627 yılı yazında İran şahı barış teklif ettiğinde veziriazam, Bağdat'tan vazgeçmek istemiyorlarsa ve savaşı biraz olsun başarı umuduyla devam ettirmek niyetindeyseler kendisine hemen 1.500.000 dukanın tahsis edilmesi gerektiğini açıkladı. Oysa ancak ertesi ilkbaharda gönderilen 250 bin akçe temin edilebildi[50].

Buna, birliklerin kötü ruhunu dizginlemeyi de başaramadıkları, aksine askerlerin devlet gelirlerinin, bilhassa gümrüklerin icara verilmesini ve vergi defterlerinin kendilerine tahsis edilmesini talep etmeleri, memuriyet ve makamların dağıtılmasında, hatta adalet işlerinde dahi kılıçlarının gücünü veya en azından cüretkârlıklarının inadını kabul ettirmek istemeleri eklendiğinde; bu musibet bilhassa payitahtın üzerinde bir yük oluştururken, eyaletlerde de hükmetme arzusu ile yanıp tutuşan beylerbeyilerin baskısı altında hukukun ve adaletin, disiplinin ve düzenin tamamen yokolduğu ve nihayet o dönemlerde korkunç bir vebanın bir lanet gibi imparatorluğun her yerinde kol gezdiği gözönüne alındığında IV. Murad'ın hükümdarlığının ilk yıllarının Osmanlı İmparatorluğu'nun var olduğundan beri aşması gerektiği en uğursuz zamanlarla karşı karşıya kaldığı; hasta devletin içinde bulunduğu krizin gerçekten zir-

---

50 Roe, Osmanlı İmparatorluğu'nun o dönemde belki başka şartlar altında bir bilmece gibi görünebilecek birçok şeyi açıklayan kötü malî durumuna bilhassa dikkat etmiştir. Mektuplarında devamlı bu hususa geri dönmektedir. Yukarıda anlatılanlar da mektuplardan alınmıştır. Örneğin 14 Kasım 1625 tarihli mektup, s. 456; 21 Şubat 1626 tarihli mektup, s. 486: "Para talepleri ısrarcı ve her gün yeniden tekrarlanan, desteklenmesi mümkün olmayan baskılardır"; ayrıca 5 Kasım 1626, s. 571: "Devlet, Asya'daki savaş için para ve araç bulmak için düzenli olarak toplantılar yapıyor"; 21 Nisan 1627, s. 641: "Kamusal ihtiyaçları gidermek için paralar gasp ediliyor veya zenginlerden alınıyor"; aynı yıl Haziran ayı, s. 649; 22 Şubat 1628, s. 764: "Hazine tükendi, haraçlar azaldı ve şehirlerin nüfusu adaletsizlikten ve idarecilerin zorbalıklarından dolayı azalmıştır; bütün gelirler artık zorla alınan haraçlardır"; ayrıca 7 Mart 1628 tarihli mektup, s. 781.

veye ulaştığı ve bu hasta bedenin ömrünün çok uzun olmayacağını iddia eden kişilerin sözlerinde haklı oldukları kolayca anlaşılabilir[51].

Bilhassa bu dönemlerde veba salgınının İstanbul'da ve çevresinde yarattığı etkilere, tarifi imkânsız acılara dair anlatılanlar korkunçtur. Şehirde sadece 1625 Temmuz'unda her gün vebaya kurban gidenlerin sayısı en az 2-3 bin olarak tahmin ediliyordu ve vebanın öfkesi sanki gittikçe artıyor, yavaş yavaş İstanbul dışına da sıçrıyordu. Burada hayvanlar, bilhassa koyunlar bile vebaya yakalanıyorlardı ve bundan dolayı kasaplara bu gibi hayvanları mezbahaya getirmeleri ve etlerini satmaları yasaklanmak zorunda kalındı. Üstüne üstlük kaçabilenler, gökyüzünün sanki insanlar var oldukça görülmemiş ağırlıktaki fırtınalar, depremler ve kötü hava şartları ile kendini göstermeye çalıştığı öfkesinden de Okmeydanı'nda dualar ederek ve sarayla şehrin kapıları önünde koyunlarla büyükbaş hayvanları kurban niyetine keserek kurtulmaya çalıştıkları payitahttan kaçıyorlardı. Ancak Eylül ayında, o dönemlerde bütün dünyada insanlığın başına bela olan bu lanet üç ay içinde 140 binin üzerinde insanın canına mâl olduktan sonra, İstanbul'da yokedici gücünü kaybetmeye başladı[52].

Mısır'da veba o dönemlerde insanları öyle kırıp geçirmişti ki, toprakların ıssızlaşması ve bütün işlerin durması yüzünden, genelde 600 bin duka olarak hesaplanan haraç yalnızca yarısı kadar gelir getirdi ve bu, askerler de hâlâ Gürcü Mehmed Paşa'nın para reformunun getirdiği sancılar karşısında tam olarak sâkinleşmediklerinden oldukça önemli bir kayıptı. Ertesi yıl, 1626 Temmuz'unda Gürcü Mehmed Paşa'nın kapıldığı ve hayatına mâl olan fırtınanın sebeplerinden biri de bu olacaktı.

Bu defa, isyanın elebaşları İstanbul'da kalan sipahiler olmuştu. İran'daki durumların kötüye gidişi, bilhassa Bağdat kuşatmasının büyük kayıplarla kal-

51 Roe, s. 486, Şubat 1625 tarihli bir mektubunda, "Askerler itaate geri dönmediler; kılıcı ellerine almak yerine gümrükler ve adalet makamlarının çarçur edilmesine katılıyorlar," diyor. İki yıl sonra, Şubat 1627'de imparatorluğun durumu ve geleceği hakkındaki yargısını şöyle özetlemektedir: "Tahmin etmek doğru ise, bu imparatorluk daha fazla devam edemez. Hastalıklar tedavi edilemez; emirler yok, itaat yok; kimse çare bulmak için yönetimi ele almıyor. Dışarıdaki her paşa kendi kralı ve birçoğu ellerindekini nasıl tutarlar diye düşünüyorlar. Tanrı herşeyi yapmaya kadirdir ama insanoğlunun gözünde bu monarşi sonuna gelmiştir".

52 Roe'nin aynı döneme ait daha önceki mektupları, s. 420, 427, 431, 437. Canterbury grandükünün Kasım 1625'de Roe'ye gönderdiği mektuptaki bazı ilginç notlarından anlayacağımız gibi, aynı musibet Londra'da da kol geziyordu.

dırılması –bu hususa birazdan temas edeceğiz– mazeret olarak kullanıldı. Söylenenlere göre buradan, kısmen kanla yazılmış olan, ordunun sıkıntısını en korkunç hâliyle anlatan ve bütün bu musibetlerin suçunu, sırf padişahı gerçek durum hakkında yanıltmak ve teveccühünü muhafaza etmek için, yaşlı kayınakamın bu savaşı yürütmekte gösterdiği ilgisizliğin üzerine atan raporlar gelmişti. Oysa daha sonra, bu raporların payitahtta yazıldıkları ve muhtemelen, en azından dolaylı olarak, Gürcü Mehmed Paşa'nın yerinde gözü olan Kaptanıderya Topal Receb Paşa'nın işi oldukları ortaya çıktı. Aynı zamanda askerî birlikler arasında, Gürcü Mehmed Paşa'nın bir kez daha yeniçerileri ve sipahileri yoketme planları kurduğu söylentisi yayılmıştı; hatta güya padişahı bile bu planlar için kazanmayı başarmıştı. Neticede Gürcü Mehmed Paşa'ya kurulan şeytanî komplo başarıya ulaştı[53].

3 Temmuz'da sipahiler, yaklaşık 6 bin kişi, aniden Atmeydanı'nda toplandılar ve büyük bir hiddetle şeyhülislâmın evine doğru harekete geçtiler. Şeyhülislâmdan hemen suçlunun başını kendilerine veren bir fetva hazırlamasını ve padişahı şahsen devletin iyiliği için bu fedakârlığın gerekli olduğuna ikna etmesini istediler. Gerek IV. Murad gerekse valide sultan, bu defa böyle bir kanlı cürümden çekindiler, fakat insanlıktan ve merhametten dolayı değil, Gürcü Mehmed Paşa'nın ölümü hâlinde en sâdık kullarını, en bilge danışmanlarını, dolayısıyla tahtın en güçlü dayanağını kaybetmiş olacaklarının bilincinde oldukları için[54]. En azından ileride daha iyi günler için paşayı kurtarabilecek-

53 Bu üzücü hadise hakkında yine Roe'nin mektuplarından, bilhassa Lord Conway'a gönderdiği 5 Temmuz 1626 tarihli mektubundan ve Kral I. Jakob'un kızı ve Dük Frederik'in eşi Bohemya kraliçesine gönderdiği 26 Temmuz tarihli ayrıntılı "*Relation of the last troubles in Constantinople*", s. 524 ve s. 530-534'den bilgi alıyoruz. Burada, s. 525'de şöyle demektedir: "Kendisine karşı dönen hadise, yoldaşları ölürken, sırf padişahın gönlünü okşamak için Babil'deki (Bağdat) ordunun hasta durumunu ve karargâhtan yazıldıkları söylenen, ancak aslında bu şehirden yazılmış oldukları keşfedilen bazı yazıları gizlemesi oldu". Daha sonra bu ayaklanmanın asıl yaratıcısının Topal Receb Paşa olduğuna dikkat çekmektedir. 15 Temmuz 1626 (bk. Hammer, *aynı eser*, s. 662) tarihli Venedik raporları da esas olarak buna uymaktadır; ancak, bu raporlarda Gürcü Mehmed Paşa'nın yeniçerileri ve sipahileri gerçekten yoketmeyi düşündüğünü vurgulanmaktadır. Burada şöyle denmektedir: "Kaymakam, o askerleri ortadan kaldırmanın yolunu bulması, imparatorluğu bu kafalardan bütünüyle kurtarması için veziri ikna etmişti".

54 "Talep, yönetimin temel dayanağını yitirdiklerini bilerek kralı [sultanı] ve annesini inanılmaz derecede üzdü", Venedik raporu, *aynı eser*.

lerini düşünüyorlardı. Bu yüzden padişahın fermanı, veziriazamın canını sipahilere teslim edemeyeceği yönünde idi; ancak paşayı makamından almaya ve bütün malına mülküne el koymaya hazırdı. Asiler, bununla yetinmek istemediler. Aksine çok daha büyük bir hiddetle Gürcü Mehmed Paşa'nın kendilerine teslim edilmesini istediler; bu talep reddedildiği takdirde adaleti kendileri sağlayacaklardı. Genç Osman'ın trajik sonunun hâtırası, böyle zamanlarda muhtemelen Murad'ı ve endişe içindeki annesini dahi tahtın ve canlarının muhafazası açısından titretiyordu. Zira asilerin arasında, Genç Osman'ın katline yardımcı oldukları ile övünen sesler yükselmeye başlamıştı[55].

Sâdık kullarını, IV. Murad'ın onu sürgüne göndermeyi veya ömür boyu hapiste tutmayı teklif ederek, kurtarmak için yaptıkları son bir deneme, sipahilerin ilk taleplerinin yerine getirilmesi için gösterdikleri inat yüzünden başarısız oldu –son sözleri, haklı intikamlarını almadıkları sürece, yerlerinden kıpırdamayacakları oldu. Kendilerine sığınan yaşlı ve saygın Gürcü Mehmed Paşa –96 yaşında olmasına rağmen hâlâ sanki gençlikten kalan bir gücün bütün bilinci ile hayata sarılan bir adamdı– son anda çaresizliğin verdiği bir güçle masum kanını bu kadar kolay akıtmamalarına, birkaç gün sonra çok pişman olacaklarına dair uyarılarda bulunmasına rağmen IV. Murad ve annesi, daha fazla direnerek herşeyi riske atmayı göze alamadılar. Uyarıları da Gürcü Mehmed Paşa'yı kurtaramadı. Uzun süren bir ölüm kalım mücadelesinden sonra, bostancıların kanlı ellerinde can verdi. Çıplak bedeni –insanlıktan çıkılan o dönemlerin barbarca gelenekleri böyle istiyordu– sokağa atıldı ve sipahiler burada öfkelerini cesedi parçalayarak dindirmeye çalıştılar[56].

Hâlbuki bununla da yetinmeyerek, Gümrük Emini Murad Çavuş'un ve başkalarının da başlarını istediler. Kaptanıderya ve padişahın eniştesi olan Topal Receb Paşa, kaymakamlık makamına getirildi ki bu, daha sonra göreceğimiz gibi, o dönemlerde Bâbıâli'nin Avrupa devletleri ile diplomatik ilişkileri için çok önemli bir adımdı. Zira Gürcü Mehmed Paşa, Avusturya'nın en amansız düşmanı ve Bethlen Gabor'un bilhassa İngiltere tarafından desteklenen çıkarlarının en kararlı destekçisi kabul edilirken, Batı devletlerinin tem-

55 *Aynı eser*: "Kral [sultan], kardeşinin acınası vakası yüzünden İstanbul sarayına götürülmeye cesaret edemedi, askerler ise bu vakayla övünmekten geri kalmadılar".

56 Roe, s. 524: "Barbarlar hınçlarını ölü bedeninden aldılar; kulaklarını ve burnunu kestiler ve bunları zafer içinde yoldaşlarının yanına götürdüler".

silcileri, “Divân-ı Hümâyûn’daki kayser taraftarlarının başı ve hamisi” kabul edilen Topal Receb Paşa’dan çekiniyor ve nefret ediyorlardı[57].

Gürcü Mehmed Paşa ayrıca çok tecrübeli, basiretli ve iyi niyetli bir devlet adamı olarak isim yapmıştı. Bâbıâli’de devlet dümenini sıkı bir elle yürütebilecek ve oraya buraya savrulan devlet gemisini fırtınalardan ve dalgalardan geçirerek limana demirleyebilecek tek adam kabul ediliyordu. Belki bir İbrahim Paşa, bir Rüstem Paşa, bir Sokullu Mehmed Paşa, hatta bütün kabalığına ve barbarlığına rağmen Venedik Balyosu Gianfrancesco Morosini tarafından Kardinal Granvella’nın yanına oturtulacak kadar, yetenekli ve eğitimli bir siyasetçi kabul edilen bir Koca Sinan Paşa değildi[58]. Yine de Gürcü Mehmed Paşa, saçlarını devlet işlerini yürütürken ağartmıştı; 70 yıl boyunca sekiz padişaha hizmet etmiş; sırasıyla Kıbrıs, Budin, Şam, Bağdat, Mısır beylerbeyiliği yapmış; 45 yıl boyunca kubbealtı veziri olarak ve bir defasında veziriazam olarak Divân-ı Hümâyûn’da oturmuş ve üç kez kaymakam olarak devleti yönetmişti ve güçlü, kararlı, iradeli, dürüst ve sağlam karakterli bir adamdı; kısacası çok ihtiyaç duyulan ve bilhassa o dönemlerde artık iyice tükenen ve yerleri çok zor doldurulabilen nadir adamlardan biri idi[59].

Bu yaşlı adamın utanç verici ölümü, muhtemelen genç Murad’ın çaresizliğini ne kadar ortaya çıkartıyorsa öfkeli ruhundaki zorbalığı da o denli arttıran durumlardan biri idi. Sipahilere ezelden beri başkaldıran yeniçerilerin şimdi Gürcü Mehmed Paşa’nın intikam melekleri ve eski düzenle disiplinin ihya edicileri olarak ortaya çıkışlarını da belki bu yüzden hiç de olumsuz karşılamıyordu. İster rakip kabul ettikleri sipahilerin gittikçe artan gücüne duydukları kıskançlık olsun, isterse de bir defa insafa gelerek böyle bir cürüm kar-

57 Roe (bk. s. 525), Gürcü Mehmed Paşa için şöyle demektedir: “Tek dostum ve sığınağım; Transilvanya (Erdel) prensinin baş destekçisi ve hamisi ve Avusturya hanedanının amansız düşmanı”; Topal Receb Paşa ise yalnızca: “Kayser yanlılarının başı ve hamisi”dir.

58 Morosini, *Relazione*’de (Alberi, Ser. III, cilt III, s. 292), III. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde beş kez veziriazamlık yapan, Hristiyanların amansız düşmanı ve Kreckwitz’in takipçisi Koca Sinan Paşa’ya dair ilginç karakteristikte şöyle denmektedir: “Görünüşü ve başka birçok niteliği açısından Kardinal Granvela’ya çok benziyor ve özellikle de ruh zenginliği ve eylemlerindeki hızlılıkta... Türkler arasında bir teşebbüste bulunmak açısından ondan daha uygun kişi olmadığını söylüyorlar”.

59 Roe, s. 524, hizmetlerini sayarak Gürcü Mehmed Paşa hakkında şöyle demektedir: Aslında hiçbir düşmanı olmayan ve imparatorluğu birkaç kez kurtaran, “bu devletteki en yetenekli ve tek bilge adam”.

şısında duydukları memnuniyetsizlik olsun, neticede bu isyana ve sonuçlarına dair haberler o dönemlerde Karadeniz'e açılmaya hazır bir hâlde Boğaz'ın girişinde bekleyen kadırgalarda bulunan yeniçeriler arasında yayılır yayılmaz, padişahtan bizzat olup bitenleri öğrenmek ve suçluların cezalandırılmasını istemek için hiddetle payitahta geri dönmeyi talep ettiler.

Hiç kimse onları durdurmaya cesaret edememişti. 20 büyük tekne ile gece vakti, Üsküdar'da padişahın çekildiği sarayın bahçesine geldiler. Padişaha sundukları yazılı talepte, çıkan son isyanda hiç parmaklarının olmadığını kanıtlamak için geldiklerini bildiriyorlardı; aksine nihayet devlet için huzur, barış ve adalet istiyorlardı; ancak akıtılan masum kanın ellerini bu kana bulayanların başları ile tazmin edilmesi gerekiyordu; dolayısıyla derhal Gürcü Mehmed Paşa'nın katlinin asıl öncüsü kabul ettikleri kendi sekbanbaşıları olan [Mihaliçli] Sarı Mehmed'in ve sipahilerin aynı ceza muhakemesine tâbi tutulması gereken liderleri ile işbirliği yapan subaylarından 18'inin idamını istiyorlardı.

IV. Murad, kanlı isteklerini hemen yerine getirmekte tereddüt etti. Ancak taleplerinde ısrar, açıkça yeni kaymakam Receb Paşa'nın da en az sekbanbaşı ve taraftarları kadar suçlu olduğunu ima ve bir sonraki Divân gününde zorla saraya girip vezirlerle kadıaskerlerden, taleplerini padişaha bir kez daha bizzat sunmalarına izin vermelerini talep etmeleri üzerine, IV. Murad, başarılı bir şekilde karşısında duramayacağı için herşeyin beklenebileceği bir güç karşısında geri adım atmayı mantıken daha uygun gördü. Ne var ki IV. Murad, bu defa en azından hükümranlık payesine borçlu olduğu saygınlığı kurtarmak istedi. Böylece tahtını sarayın büyük avlusuna çıkarttırdı ve asileri üzerinde bütün hükümranlık alâmetleri ve etrafında devlet erkânı, tahtın direkleri ve hukukun bekçileri vezirler ve kadıaskerler, şeyhülislâm ve en soylu ulemâ olduğu hâlde huzuruna kabul etti[60].

Hükümranlığın bu ihtişamı, anlaşıldığı kadarıyla bu defa etkisini gösterdi. Yeniçeri saflarından kendi aralarında seçtikleri tek bir sözcü öne çıktı ve büyük

60 Ayrıntılı olarak Roe, *Relation of the last troubles in Constantinople*, s. 533. Burada bilhassa Topal Receb Paşa'nın sipahilerin son ayaklanmasındaki ve Gürcü Mehmed Paşa'nın idam edilmesindeki rolüne dikkat çekmektedir: "Yeni kaymakamın suç ortağı olduğu ve bütün ayaklanmalarda taraf olduğu düşünülmektedir; en azından tercihleri böyle olduğuna dair şüphe uyandırmaktadır. Ayrıca sekbanbaşının, yoldaşlarının ve grubunun Gürcü Mehmed Paşa'nın düşüşü ve öldürülmesinde rol oynadıkları bir gerçektir ve bunun uygulanmasının yeni veziriazam tarafından da desteklendiği muhtemeldir".

bir tevazu ile tahtın basamaklarına yaklaşarak bir kez daha kısaca masum olduklarını bildirdi ve daima itaatkâr kullar olarak kanlarını hünkârlarının müdafaası ve mevcut düzensizliklerin giderilmesi için akıtmaya hazır olduklarını ekledi; ama devleti içinde bulunduğu hastalıktan kurtarmak için öncelikle entrikaları ve gizli toplantıları ile imparatorluğu kendi iradeleriyle yönetmekten ve kötülüklerini her gün yenileyerek sürekli huzursuzluk içinde tutmaktan başka bir amaç gütmeyenlerin üzerinde sallanması gereken adaletin kılıcından başka bir çare yoktu; padişahın bu husustaki isteklerini yerine getirmesi ve askerî birlikler arasında eski disiplin ve düzenin tekrar hâkim olmasını sağlaması hâlinde hizmetinde hayatlarını feda etmeye hazırdılar; aksi takdirde kendisinin ve imparatorluğunun üzerine, ellerindeki bütün imkânlarla engellemek için çaba gösterecekleri büyük bir felaket çökecekti.

Bir yeniçerinin ağzından bir Cato'ya bile yakışacak böylesine bir konuşmanın diyor Thomas Roe[61], genç Murad'ın sarsılmış ruhu üzerinde etkisiz kalması mümkün değildi. Kısa ama ciddi ve kesin bir biçimde, bir kez daha sundukları ve suçlarının bedelini hayatları ile ödemesi gerekenlerin isimlerinin kaydedildiği dilekçelerine dayanarak, suçluların cezasını vermekte gecikmeyeceğine söz verdi. Yeniçeriler bunun üzerine sâkinleştiler ve söylenmeden uzaklaştılar. Kaçarak kurtulmaya çalışmış olan sekbanbaşı, hemen akabinde, canını ancak suç ortaklarının ölümü ile kurtarabileceğini uman Receb Paşa'nın çabaları sayesinde yakalandı ve saraya getirilerek muazzam servetini nereden kazandığına dair kısa sorulardan sonra –genelde Genç Osman'ın ölümünden kısa bir süre sonra pençiği toplarken yaptığı zorbalıkların ve yolsuzlukların meyvesi idi[62]– idam edildi. Onunla birlikte son ayaklanmanın elebaşları kabul edilen tam 22 kişi, yeniçeri ve sipahi, aynı akıbete uğradılar. Gece vakti yakalanarak iple boğuldular ve cesetleri denize atıldı. Bu ceza muhakemesi mîrî hazineye bu arada yine birkaç milyon kazandırdı. Yalnızca sekbanbaşının el konulan serveti 1.250.000 akçe tutuyordu.

Bu kanlı felaketten sonra gerçekten de en azından daha derinde yatan musibetlerin sürekli varlığını gizlemeye uygun, beklentilerle dolu bir sessizlik hâkim oldu. Kendileri hakkında yapılan kovuşturmadan dolayı sinmiş olan

---

61 Roe, *Relation of the last troubles in Constantinopel*, s. 533: "Bir Cato olabilecek bir konuşma".

62 *Aynı eser*, s. 534: "Genç Osman öldüğünde Yunanistan'dan saraya pençik çocuklarını getirme görevi onundu".

sipahiler şimdilik hareket etmiyorlardı ve yeniçeriler, verdikleri söze uygun olarak, bir zamanlar cemaatlerinin gücünü ve gururunu oluşturan disiplini ve düzeni geri getirmeyi gerçekten bir onur meselesi yapmışlardı. Oysa artık çok geçti. Asabiyetini kaybetmiş, padişah katli ve isyanla büyümüş ve bir kez hükmetmenin cazibesini tatmış neslin, tekrar atalarının geleneklerdeki ciddiyetine, askerî disiplinin becerisine, mutlak itaat düşüncesine ve kendini kurban etme fedakârlığına geri götürülmesi mümkün değildi. Daha iyi bir disipline dönüş, gerçekten de geçici bir başarı getirmiş olsa bile, pişmanlıkların ve iyi niyetin gösterildiği tek bir gün, bu imparatorluğun yaşam damarını açıkça ve gizlice kemiren bütün yaraları iyileştirmek için yeterli değildi. "Son yargım", diyor keskin görüşlü Thomas Roe 1628'de bu hususta gözönünde bulundurulması gereken bütün şartları da hesaba katarak, "bu imparatorluğun devam edeceği, fakat asla eski büyüklüğüne ulaşamayacağı yönündedir"[63].

Şimdilik herşey, küçük asilerden başka hâlâ iki güçlü düşmanla, Abaza Mehmed Paşa ve İran Şahı Abbas'la savaşmak zorunda oldukları Anadolu'da işlerin nasıl gelişeceğine bağlı idi. IV. Murad'ın hükümdarlığının ilk yıllarında, payitahttaki karışıklıklar biraz olsun bastırıldıktan sonra, Bâbıâli'nin bütün endişesi buraya yönelmişti. Kurtarılabilecek herşeyi kurtarabilmek için bütün güçlerini artık buraya harcamak zorundaydılar; sanki imparatorluğun ve Osmanlı hanedanının gelecekteki varlığı veya yokoluşu burada hükme bağlanacaktı. Gürcü Mehmed Paşa'nın trajik ölümünden hemen sonra Bağdat'taki karargâhtan ardı ardına ordunun sıkıntılarını en kötü biçimde yansıtan haberler geldi. Cüretkâr bir düşmanın, Şah Abbas'ın baskısı altında olmaları yetmiyormuş gibi açlıkla ve hastalıklarla da boğuşmak zorundaydılar. Burada herşeyi kaybetmek istemiyorlarsa acilen yardım gerekiyordu. Bir kez daha olağanüstü bir çaba gösterilmeli idi. Bu sıkıntıları gidermenin çare ve yollarını bulabilmek

63 Roe, *Relation of the last troubles in Constantinople*, s. 534: "Sanki eski kaymakamın mezarında barış yeşermiş gibi, hiçbir ses duyulmuyor; sipahiler küçülüyor ve yeniçeriler, zaferlerinin karşılığında, ciddi bir ıslahatı üstleniyorlar. Ancak içeride gözü yükseklerde olan ve mevcut duruma rıza göstermeyen, dolayısıyla patlayabilecek birçok kişi var; o yüzden bu temiz havaya aldanmamak gerekir ve tek bir gün devletin içindeki yolsuzlukları tedavi etmek veya arındırmak için yeterli değil". Ayrıca dönemin Venedik'teki İngiliz Elçisi Sir Isaac Wake'ye yazdığı 6 nisan 1628 tarihli mektup, s. 809: "Son yargım, bu imparatorluğun devam edeceği, fakat asla eski büyüklüğüne ulaşamayacağı yönündedir".

için bin kadar kişinin katıldığı büyük bir Divân toplandı. Para temin edildi ve yeni birlikler gönderildi[64].

Anadolu'da çaresizlik içinde yürütülen bu savaşın nasıl geliştiğini ve gidişatının sonunda nasıl daha kesin sonuçlara sebep olduğunu görelim. Ancak ondan sonra Hristiyan devletlerinin o dönemde Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerini belirleyen şartlar hakkında daha iyi bir anlayışla Avrupa'daki durumlara geri dönebiliriz.

2) Abaza Mehmed Paşa'nın Yenilmesine Kadar Anadolu'daki Hareketler ve Mücadeleler

Anadolu'da isyanın ve ayaklanmanın üç başlı yılanı, yüzyılın başlarında silahlı direnişi Haçova savaş meydanından vatanlarına getiren firarilerin ayaklanmasından ve mağlubiyetinden beri hiç rahat durmamıştı[65]. Genç Osman'ın yeniçerileri yoketme ve Anadolu bozkırlarındaki halkların savaşçı çetelerinden güvenilir bir muhafız kıtası, yeni bir ordunun çekirdeğini yaratma planının başarısız olmasından ötürü her yerde kanlı başını o denli cüretkâr bir biçimde kaldırmıştı.

Artık neredeyse kendi sancağı altında, görünüşe göre kaçınılmaz yokoluşuna doğru ilerleyen imparatorluğun yağmalanmasına katılmak üzere, etrafına bir çete toplayan cüretkâr ve talihli bir maceraperestin ayaklanmadığı hiçbir eyalet, hiçbir önemli yer yoktu. Böyle bir maceraperestin var olmadığı yerlerde ise varlıkları tehdit altındaki yeniçeriler biraraya gelerek, hâlâ bölgenin efendisi olduklarını ve gücü ellerinde tuttuklarını kanıtlamak için, korkunç cürümlerde bulunuyorlardı.

Mesela Genç Osman'ın katlinden kısa bir süre sonra İzmir, bilhassa burada yaşayan tüccarların büyük sıkıntılar çektikleri böyle bir yeniçeri karışıklığına sahne oldu. Anlaşılan o ki buna Venedikliler ile meydana gelen bir anlaşmazlık sebep olmuştu; ama burada temsil edilen diğer Hristiyan devletler de bunun acısını çekmek zorunda kaldılar. Zira asiler konsolosların evlerine girdiler, her yeri baştan aşağı talan ettiler, buldukları herşeyi alıp götürdüler, hatta kaçamayanların canlarını bile tehdit ettiler. İngiltere konsolosu, adam-

64 Roe, *aynı eser*, s. 534, 536.

65 Ayaklanan firarilere karşı verilen savaş haklında karşılaştırma için bk. bu eserin III. cildi.

ları ile birlikte yarı çıplak bir vaziyette, şansına o anda limanda demirlemiş olan kapudan paşanın kadırgalarına kaçtı. Bir Venedikli öldürüldü ve hepsi, İngilizler, Fransızlar ve Venedikliler, az ya da çok mallarını kaybetti. Venedikliler, kayıplarının en az 10 bin akçe olduğunu tahmin ediyorlardı. Kaptanıderya, bu aşırılıkları ancak büyük zorluklar altında, asileri gemilerine bindirip hemen denize açılarak sona erdirmeyi başardı. Aksi takdirde, diyor Thomas Roe, İzmir'deki Avrupa ticaretinin tamamı mahvolabilirdi. Tabii ki herhangi bir bedel veya zararın tazmini söz konusu değildi[66].

Daha sonra, 1625'te Karesi bölgesinde tek başına ıslahatçı olarak ortaya çıkan Cennetoğlu adında gözü pek bir maceraperest, İzmir'i bir kez daha korku ve dehşete düşürdü. Daha 24 yaşında olmasına rağmen çok kısa bir süre içinde etrafina 10 bin kişilik bir çete toplayan ve bunların başına geçerek kendisine küçük bir Abaza Mehmed Paşa misali padişah adına kılıcın gücüyle disiplini ve düzeni, hukuku ve adaleti sağlamak ve muhafaza etmek gibi bir misyon yükleyen basit bir sipahi idi. Neticede aynı yılın yaz aylarında ordusuyla ansızın, göründüğü kadarıyla bazı devlet erkânı ile aralarındaki şahsî bir düşmanlıktan dolayı bir hesabının olduğu İzmir önlerine geldi. Kaçabilenler acilen kaçtılar; Hristiyan tüccarlar, şanslarına limanda bulunan gemilere kaçtılar; askerî birliklerin komutanı İzmir Kalesi'ne sığındı. Kumandanın Cennetoğlu'nun üzerine gönderdiği 4 bin asker büyük kayıplarla geri püskürtüldü ve galip gelen Cennetoğlu, İzmir'in beyi ve efendisi olarak özgürce hareket etmeye başladı. İki kadı hemen idam edildi, bir dizi yeniçeri cezalandırıldı ve birçok memur azledildi. Cennetoğlu bunun dışında padişah adına huzur ve barış ilan etti; hiç kimsenin can ve mal güvenliğine halel getirilmesine izin vermedi ve bilhassa yabancı konsolosları himayesine aldı[67].

Oysa burada çok uzun süre kalmadı. Görünen o ki bu ilk denemesinin başarılı oluşunun verdiği cesaretle çok daha büyük planlar kurmaya başlamıştı. İzmir'de kısa bir süre kaldıktan sonra burayı terketti ve hemen kuzeye, Bursa'ya yöneldi. Başlangıçta Cennetoğlu'na göz yuman İstanbul yönetimi, bunun üzerine endişelenmeye başladı. İzmir beyine bu tehlikeli asiyi durdurması emredildi. Oysa İzmir beyi, bir kez daha İzmir'e yöneldiğinde Cennetoğlu'nun üzerine kethüdasının emri altında yalnızca 3 bin kişi gönderebildi ki, bunların üçte ikisi, Cennetoğlu'nu ikinci kez İzmir'in efendisi hâline getiren ölümcül bir

66 Roe, 14 Aralık 1622 tarihli mektup, s. 114.
67 Roe, 22 Haziran 1625 tarihli mektup, s. 410.

çatışmada hayatını kaybetti. Cennetoğlu bu defa da gücünü suistimal etmek istemiyordu ve her zamanki gibi padişah adına hareket ederek iradesine boyun eğen herkese himaye ve yardım vadetti, yalnızca misyonuna karşı yakın zamandaki silahlı direnişin elebaşları olarak gördüğü kişilerden hesap sordu. Ayrıca güven kazanmayı öyle iyi biliyordu ki, bilhassa yabancı tüccarlar onu bir kez daha hamileri olarak karşıladılar; padişahın kötü ve baskıcı idaresine boyun eğmektense onun yönetimine boyun eğmeyi yeğliyorlardı[68].

İstanbul'da, padişahın sancağı altında olsa bile, tek başına yaratılan böyle bir gücü kabul etmek ve daha fazla ilerlemesine göz yummak tehlikeli addediliyordu. Dolayısıyla bu gücü daha başlangıçta büyük bir askerî güçle bastırmayı uygun gördüler. Veziriazamın kethüdası Kanlı Mehmed Efendi'ye bu amaçla hemen Anadolu'ya geçme ve Manisa Sancakbeyi [Dişlenk] Hüseyin Paşa ile birlikte, Cennetoğlu'nun ilerleyişini durdurma emri verildi. Üstün güçteki bir askerî kuvvet karşısında köşeye sıkışan Cennetoğlu, Manisa Ovası'nda yiğitçe dövüştüğü bir mücadeleden sonra kaderine yenildi. Canlı olarak galiplerin eline düştü ve derhal yoldaşlarının en soyluları ile birlikte Birgi'de korkunç işkenceler altında idam edildi. Ordusunun kalıntıları hiçbir iz bırakmadan kayboldu ve sâdık adamlarından 1.000 kadarının başı, zafer işareti olarak İstanbul'da padişahın ayaklarının önüne serildi[69].

Daha başlangıcında başarılı bir şekilde bastırılabilen Anadolu'nun batısındaki bu ayaklanmadan çok daha tehlikeli ve çok daha büyük sonuçlar doğuran diğer isyan hareketleri, asilerin zor durumda kaldıklarında İran şahının padişaha karşı süregelen düşmanlığından daima büyük bir destek buldukları, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu sınırlarındaki ayaklanmalardı. Burada Bağdat, Şam ve Erzurum, üç başlı ayaklanmanın merkezleriydiler. Bağdat'ta Bekir Subaşı, Şam'da Dürzîlerin beyi, Sayda veya Sidon Emiri Maanoğlu Fahreddin ve nihayet Erzurum'da Genç Osman'ın intikamını almaya ve yeniçerileri

68 Roe, 14 Temmuz 1625 tarihli mektup, s. 419: "Devlet artık gözardı ettiği hususları ele almak zorunda... Padişahın adını kullanıyor ve asiliğin genel adı olan ıslahatı". Kethüdaya karşı zaferi ve İzmir'e ikinci gelişi hakkında bk. 11 Ağustos 1625 tarihli mektup, s. 431: "Yabancı tüccarlar ona o kadar güveniyorlar ki, ortalığı ayağa kaldırmaktansa onu hami kabul etmeyi amaçlıyorlar ve asinin kendi şehirlerinin adaletinden daha dürüst bir adam olduğunu düşünüyorlar". Esas olarak Roe'nin ifadeleri aynı döneme ait Venedik raporlarıyla da desteklenmektedir, bk. Hammer, *aynı eser*, s. 50.

69 Roe'nin 19 ve 24 Eylül 1625 tarihli mektupları, s. 438-439: "Cennetoğlu'nun 1.000 kadar yandaşının başları getirildi".

yoketmeye geldiğini iddia eden Abaza Mehmed Paşa ayaklanmaların başında bulunuyorlardı.

Müteşebbis bir ruha sahip, zenginliğiyle ünlü Emir Bekir, subaşı ünvanıyla güçlü bir taraftar kitlesi ile daha Sultan I. Mustafa dönemlerinde kendisini önemli bir sınır kalesi olan Bağdat'ın asıl beyi ilan etmişti ve şimdi de hükümdarlığını buradan komşu topraklara da yaymaya çalışıyordu. Emrinde, başlarına geçerek, yasal ama İstanbul tarafından ancak çok az destek görebilen sancakbeylerine emirler vermeye bile cesaret edebileceği 12 bin kişilik bir azeb ve milis kuvveti bulunduğundan işi daha da kolaydı. Düşmanlarının Bekir'e karşı tertipledikleri, kötü başlayarak daha da kötü bir şekilde yürütülen ve kalede sıkıştırılan Beylerbeyi Yusuf Paşa'nın hayatına mâl olan bir ayaklanma, Bekir'i Bağdat'ın sınırsız efendisi hâline getirdi. Hâlbuki Bağdat'ı şahsen sahiplenmek istemiyordu ve padişahtan –bu, o dönemlerde Anadolu celalîlerinin bir hilesi idi– zaten ele geçirdiği beylerbeylik makamının kendisine tevcih edilmesini istedi. Beylerbeyiliği elinden kim alabilirdi ki? Zaten bu makamı Bâbıâli'nin iradesine rağmen elinde tutabileceği bütün imkânlara sahipti. Kaleyi, hazineyi, bütün savaş araç gereçlerini ele geçirmişti; savaşmaya hazır bir ordusu vardı; bütün rakiplerini ortadan kaldırmıştı ve arkasında her halükârda olanca gücüyle İran şahı duruyordu[70].

Divân-ı Hümâyûn, yine de zamansız bir şekilde geri adım atarak, en güçlü düşmanı nezdinde zayıflığını göstermeyi uygun bulmuyordu. Bu yüzden Bekir'in talebini kabul etmek yerine, makamından daha yeni alınmış Diyarbekir Beylerbeyi Süleyman Paşa'yı Bağdat beylerbeyiliğine getirdi. Süleyman Paşa, yasal haklarını kabul ettirmek için elinde hiçbir imkân olmadan Bekir tarafından hor görülerek geri çevrilince hâlihazırdaki Diyarbekir Beylerbeyi Müezzinzâde Hâfız Ahmed Paşa'ya, asiyi kovma ve Süleyman Paşa'ya elindeki bütün imkânlarla yardım etme emri verildi. Bu amaçla, komşu topraklarda asker olarak bulunabilen herkes, Maraş, Sivas, Musul, Kerkük sancakbeyleri ve Kürt yardımcı kıtaları Ahmed Paşa'nın emrine verildiler. Hepsi çağrısına kulak verdiler ve böylece Musul'la son dönemlerde adı sıkça geçen

70 Asya'da amacımıza uygun olarak yalnızca en önemli anlarını ele aldığımız durumlar için Osmanlı kaynaklarına, bilhassa Naima ve Peçuylu'ya başvurulmalıdır. Hammer, *aynı eser*, V, 4 ve devamındaki bilgiler de esas olarak bu kaynaklara dayanmaktadır. Hammer'in gözden kaçırdığı Avrupalı kaynakları da gözönünde bulundurarak burada en önemli anlarını vermek istiyoruz.

ve hayranlık uyandıran Ninova harabelerinin yakınında zamanla toplanan muazzam bir ordu gücüne sahip oldu.

Ancak sefer talihli başlamadı. Öncü kıtaları oluşturan hafif Kürt atlı birlikleri, Hâfız Ahmed Paşa hastalıktan kırılan asıl kuvvetlerle Kerkük'te beklerken, hiç durmadan Bağdat önlerine kadar geldilerse de Bekir'i boşuna meydan muharebesine çağırdıktan sonra, Dicle Nehri kıyıları boyunca geri çekilirken Bekir'in kendilerini takip eden ve yanlarında topları da bulunan birliklerine mağlup oldular. Yavaşlığı İstanbul'da neredeyse asi Bekir ile işbirliği yaptığına dair bir kanıtmış gibi yorumlanan Hâfız Ahmed Paşa, hemen aceleyle birliklerin arkasından gitti ve Bağdat'tan üzerine gönderilen küçük askerî birliği Diyala Irmağı kıyılarında ölümcül bir çatışmada neredeyse tamamen yoketti. 4 bini aşkın asker çatışma alanında hayatını kaybetti ve yaklaşık 2 bin asker esir alınarak hemen idam edildi.

Bağdat'ın düşüp düşmediği henüz belli değildi. Birlikleri direniş gösterdikleri ve özellikle de yeniçeriler sadece önemli miktarda bir yürüyüş parası –adam başı beş akçe– karşılığında hizmet etmeye ikna edilebildikleri için oldukça zor günler geçiren Hâfız Ahmed Paşa, şehri hemen her taraftan kuşattı ve düzenli muhasarayı başlattı; oysa Bekir'i Bağdat'ı teslime ve uzlaşmaya gitmeye ikna edemedi. Zira her yönden baskı altında olan Bekir, İran şahının yaklaşmakta olan yardımına güveniyordu. Hâlbuki bu hususta da yine ikili oynuyordu. Şah Abbas'a Osmanlı'ya karşı yardım etmesi şartıyla Bağdat'ı teslim etmeyi vadederken, diğer taraftan Hâfız Ahmed Paşa ile Bağ dat beylerbeyi olarak kalmak –Süleyman Paşa'nın ölümü yüzünden tekrar boşalmıştı– ve daha sonra silahlarını birleştirerek İran şahını geri püskürtmek için müzakerelerde bulunuyordu. Oysa artık çok geçti. Zira Osmanlı'nın bu önemli sınır kalesine bu kadar kolay sahip olma fırsatını kaçırmak istemeyen Şah Abbas, Karçılay Han emrinde 30 bin kişiden oluşan bir orduyu Şirvan [Gürcistan] üzerine göndermekle kalmayıp, Sâfi-Kuli Han'ı da Bağdat'ı teslim almaya yetkili vekili olarak buraya yollamıştı. Böylece hükmetme arzusu ile hareket eden bir celalînin ayaklanması, kısa sürede İran'la böyle bir sıkıntı anında devletin son ve en iyi güçlerini de tüketen oldukça tehlikeli bir savaşa dönüştü.

1619'da Bâbıâli ile yaptığı barışı muhafaza etmeyi zaten hiçbir zaman ciddi bir biçimde düşünmemiş olan Şah Abbas, kılıcını çekmek ve eskiden kaybettiği eyaletleri tekrar topraklarına katmak için böyle bir fırsat bekliyordu.

Ayrıca uzun zamandır bastırdığı öfkesini, yapılan antlaşmaya göre ödemesi gereken 100 yük tutarındaki haracı ödemeyerek ve Osmanlı sınır topraklarını süvarilerinin sürekli baskınları ile rahatsız ederek göstermişti[71]. Bu yönde daha ciddi saldırılarda bulunmamasının sebebi, şimdilik kendisine hâlâ büyük kayıplar yaşatan Büyük Moğollar ve Özbeklerle aralarındaki anlaşmazlıklardı. Ancak Genç Osman'ın öldürülmesinden kısa bir süre sonra bir İran elçisi borçlu oldukları haraçla İstanbul'a geldiğinde, Bâbıâli'ye hâkim olan çaresizliği efendisinin yıllardır askıda olan haklarını tehditkâr bir biçimde dile getirmek için kullanabileceğini düşünmüştü[72]. Şah Abbas'ın bu durumda kendisini daha şimdiden Bağdat beyi olarak görmesine, Bekir'in vasalı olarak kabul edilmesini istemesine ve hemen 300 kişilik bir birlikle şehri teslim almasına şaşmamalı idi. Bu yüzden Hâfız Ahmed Paşa'ya elçileri aracılığıyla hemen Bağdat'tan uzaklaşmasını bildirdi; aksi takdirde İran topraklarında daha fazla kalmasını Bâbıâli ile 1619'da yapılan barışın ihlali olarak kabul edecek ve onu yakınlarda bekleyen 30 bin askerle geri çekilmeye zorlayacaktı. Hâfız Ahmed Paşa, şahın elçilerine üzerine bastığı toprakların İran toprağı olmadığını söyledi; ancak şah barışı ihlal etmek istiyorsa bu sadakatsizliğinin intikamını almak için de çareler bulunabilirdi. Bu sözlerden sonra Bağdat kuşatmasına devam etti. Bekir ise, Şah Abbas'ın vasalı ilan edildi ve onun adına sikkeler bastırarak şahın hükümranlığını kabul ettiğini gösterdi.

Sultan IV. Murad tahta çıktığında Bağdat'taki durum ve İran'ın Bâbıâli ile ilişkilerinin vaziyeti böyle idi. Şah Abbas ile aralarındaki anlaşmazlığın uzlaşma yoluyla çözülmesi artık mümkün değildi. Bu yüzden Hâfız Ahmed Paşa'ya İstanbul'dan Anadolu ordusunun seraskeri olarak savaşı başlatma emri verildi. Hâfız Ahmed Paşa, başlangıçta Bağdat'ı Bekir'e padişah adına beylerbeyilik payesi vererek kurtarabileceğini düşündü. Bu hadise, tabii ki asinin gururunu

71 Roe, Şubat 1622 tarihli bir mektubunda (bk. s. 19), şöyle demektedir: "Son antlaşmaya göre İran elçisinin ipeklerle gelmesi bekleniyordu; ancak artık bunları göndermeyeceği, aksine sınırlarda bir teşebbüste bulunacağı düşünülüyor; bu şüphe üzerine son hafta içinde 16 yeniçeri ağası birlikleri ile birlikte sınırlara gönderildi".

72 Roe'nin 30 Kasım 1622 tarihli mektubu, s. 109, İran elçisinin Genç Osman öldürülmeden önce haraçla İstanbul'a gelmek üzere yolda olduğunu öğreniyoruz; "ya da". diye ekliyor Roe, "Safevî [şah], Moğol'a ve Özbek Tatarlarına karşı büyük kayıplarla savaştığı için, karışıklık yaratmak üzere geldiğini sanmıyorum". Daha sonraki bir mektupta (bk. s. 197) şöyle demektedir: "İran kralının [şah] yakınlarda buraya gelen elçisi aracılığıyla Bağdat ile ilgili mülkiyet hakkına dair sert taleplerde bulunduğu rapor edilmiştir".

ve açgözlülüğünü kabarttı. Bağımsız olmak istiyordu ve bu yüzden hem Osmanlı vesayetinden hem de İranlıların rahatsız edici hükümranlığından kurtulmak istiyordu. Beylerbeyiliğe tayinini her yerde ilan ettirirken ve görkemli ziyafetlerle yüceleştirmeye çalışırken, Hâfız Ahmed Paşa'yı böyle bir adımın kendisine duyulan güvenin bir delili olacağı gerekçesiyle Musul'a geri çekilmeye ikna etti. Sonra şahın elçisini geri göndererek ve İran'ın hükümranlık işaretlerini sökerek elçiye itaat etmeyi reddetti ve hâlâ Bağdat'ta bulunan 300 İranlı'yı kötü muameleye maruz bıraktı[73].

Oysa Şah Abbas, böyle bir utancın intikamını almayacak bir adam değildi. Bekir'den bir kez daha, tabii ki boşuna, şehri teslim etmesini istedikten sonra büyük bir orduyla Bağdat önlerine geldi ve hemen muhasaraya başladı. Bekir, sıkıntı içinde, tekrar Hâfız Ahmed Paşa'dan yardım istedi. Ancak Hâfız Ahmed Paşa, o dönemlerde zaten zayıflamış olan ordusunun büyük bir kısmını Diyarbekir'i tehdit eden Abaza Mehmed Paşa'nın üzerine göndermek zorunda kalmıştı. Dolayısıyla Bağdat'ı muhasaradan kurtarmak için buraya yalnızca akılsızca hareket ederek İranlılarla çatışmaya giren ve bu esnada daha Bağdat'ın burçlarını bile göremeden hayatını kaybeden beceriksiz komutanı Kör Hüseyin Paşa'nın emrinde küçük bir birlik gönderebildi. Hâfız Ahmed Paşa'nın o anda kuşatma altındaki beylerbeyine daha fazla yardım göndermesi mümkün değildi. Zira para, cephane ve birlik takviyesi için yaptığı bütün başvurular, o dönemlerde hazinenin içinde bulunduğu sıkıntıdan ve imparatorluğun çözülmüşlüğünden ötürü İstanbul'da karşılık bulamadılar. Her gün artan sıkıntılara rağmen üç aydır tek başına direnmeyi başaran Bekir, öz oğlunun ihaneti Bağdat'ın düşüşünü hızlandırmamış olsaydı daha uzun süre direnebilirdi.

Oğlu, şehirden kaçmayı başaran ve düşman karargâhına sığınan bazı firarilerin sözlerine kanarak İran şahı ile müzakerelere girişti ve şah, bu müzakereler neticesinde gece vakti gizlice şehrin kapılarını açması şartıyla Mehmed'e –hainin adı bu idi– Bağdat beylerbeyliğini vadetti. İhanet her yönden başarı

73 Roe, s. 206 ve 212, genel olarak Osmanlı kaynaklarına uygundur. Ondan bu kaynaklara ilaveten sadece, hâlâ İstanbul'da bulunan İran elçisinin şah adına Bağdat'ın dışında son barışta Bâbıâli'ye verilen Ahıska'yı da "seleflerinin mirası olarak" geri istediğini ve Bâbıâli'nin bunu kabul etmeden İran elçisini Ocak 1624'de, barışı uzlaşma yoluyla halletmeye çalışmak üzere, bir çavuş eşliğinde geri gönderdiğini, ancak tabii ki artık çok geç olduğunu öğreniyoruz.

ile sonuçlandı. Bir sabah, 28 Kasım 1623'de, Farsça zafer marşları surlardan dehşet içindeki şehir halkına Bağdat'ın şahın eline düştüğünü ilan ettiler. Talihsiz şehirde bundan sonra yaşanacaklar korkunçtu. Zira şah, başlangıçta sınıf ve inanç ayrımı yapmadan Sünnîlere ve Şiîlere aynı şekilde himaye, can ve mal güvenliği ve engellenmeden alışveriş vaadinde bulunmasına rağmen, bastırılmış intikam duygusuna çok geçmeden İranlılarla Osmanlıları amansız birer düşman hâline getiren ve şahın bile artık hâkim olamadığı dinî fanatizm duygusu karıştı.

Şahın emri üzerine, şehir alındıktan birkaç gün sonra bütün Sünnîler kaydedilerek ya idam edildiler ya da en korkunç işkenceler altında gizli hazinelerinin yerlerini söylemeye veya inançlarını inkâr etmeye zorlandılar. Çoğu, son ana kadar direnip işkenceler altında şehid olarak hayatlarını kaybetti. Bilhassa iki adalet adamı olan Kadı [Ömer] Nuri Efendi ve Camii-i Kebir Hatibi Mehmed Efendi*, en seçkin işkencelere iman kuvveti ile son nefeslerine kadar direnerek şehid mertebesine eriştiler.

Bekir bile Şah Abbas'ın öfkesinden ve oğlunun insanlıktan uzak hareketlerinin kendisi için hazırladığı korkunç akıbetten kaçamadı. Daha ilk başlarda kardeşi ve bazı sâdık adamları ile birlikte gizlendikleri yerde yakalanarak zindana atıldı; ancak yapılan işkenceler hiçbir işe yaramayınca birkaç gün sonra buradan çıkartıldı, oğlunun alaylı kahkahaları arasında ateşe tutularak gizlediği hazinelerin yerini söylemeye mecbur edildi ve nihayet neft yağıyla sıvanarak ateşe verilen bir teknenin üzerinde İranlıların vahşi haykırışları arasında Dicle Nehri'nin dalgalarına gömüldü. Tabii ki Şah Abbas, bu oğul gibi rezil bir günahkârı da yakınında istemiyordu. Vadettiği beylerbeyiliği vermek yerine onu çok geçmeden güya kaçmaya çalışırken hayatını kaybettiği Horasan'a sürgüne gönderdi.

Bu şekilde Bağdat'ı tamamen eline geçirdikten sonra Şah Abbas hemen süvarileriyle komşu toprakları yağmaladı; civardaki Kürtleri ve Arapları, çoğu yerde başarı ile kendisine boyun eğmeye çağırdı ve neredeyse hiçbir direnişle karşılaşmadan Musul'la Kerkük'ü işgal etti. Diyarbekir ise yalnızca Hâfız Ahmed Paşa'nın burada elindeki az sayıdaki birlikle gösterdiği kararlı tutum sayesinde kurtulabildi. Hâfız Ahmed Paşa İstanbul'dan takviye kıtaları aldıktan sonra İranlılar Musul'dan da çok geçmeden tekrar kovuldular.

---

* Zinkeisen, Başmüezzin Ömer Efendi demektedir (çn).

Yine de bütün bunlarla henüz bir şey kazanılamamıştı. Zira Hâfız Ahmed Paşa daha fazla takviye almadan Bağdat'a karşı hiçbir şey yapamazdı, ki aynı zamanda sırtını Abaza Mehmed Paşa'dan da korumak zorunda idi. Daha en başta, istediği takviyeyi 30 gün içinde alamazsa çok geçmeden herşeyin kaybedilmiş olacağını ve sonunda hiçbir şeyin artık kurtarılamayacağını İstanbul'a bildirmişti. Oysa 30 günlük süre, tek bir adamı bile Anadolu'ya geçiremeden geçti gitti.

Bu arada Divân-ı Hümâyûn'da ve payitahtta endişeler son raddeye ulaşmıştı. İmparatorluğun en güçlü ve en tehlikeli düşmanının ilerleyişini durdurmak için bütün çabalar gösterilecekti. İran şahına karşı kutsal savaş, o güne kadar görülmemiş bir ihtişamla ilan edildi. En ücra eyaletlere gönderilen silahlanma emirlerinde, kim ki asker gönderme yükümlülüğünü yerine getirmezse elinden bütün timarlarının alınacağı, asi kabul edileceği, hatta eşinin ve çocuklarının elinden alınıp köle olarak satılmasına varacak kadar büyük cezalara çarptırılabileceği bildiriliyordu[74].

Divân-ı Hümâyûn'daki padişahın kendisinden, veziriazamdan ve onu asi olarak kabul etmeyip gerçekten daha büyük bir misyonu olan bir ıslahatçı olarak gördüğünden hâlâ Abaza Mehmed Paşa hakkında ölüm fetvasını vermeyi reddeden şeyhülislâmdan oluşan güçlü bir grup, Abaza Mehmed Paşa ile uzlaşmaya gidilmesi ve Abaza'nın bütün taleplerinin silahlarını derhal İran'a çevirmesi ve Osmanlı ordusunun öncü birliği olarak birleşik güçleriyle şahı Bağdat'tan kovana ve kendi topraklarına geri gönderene kadar ilerleyişini durdurmaması şartıyla kabul edilmesi gerektiği kanaatinde idi. Abaza Mehmed Paşa'yı en amansız düşmanları olarak gören ve ona büyük bir nefret besleyen güçlü yeniçeriler ayaklandılar. Yeniçerileri önce Abaza Mehmed Paşa'nın üzerine sürmelerini talep ediyorlardı; paşayı kolaylıkla altedebilirlerdi; daha sonra silahlarını ortak düşmanları olan İran şahına çevirme zamanı gelecekti. Divân-ı Hümâyûn'daki grubun tarafını tutan kendi ağaları, canını ancak derhal makamından feragat ederek kurtarabildi[75].

Bu anlaşmazlık, bunun yanısıra malî sıkıntılar ve imparatorluğun diğer taraflarında Karadeniz'de Kazaklardan, Erdel ve Macaristan'da kayserden,

74 Roe, 17 Şubat 1624 tarihli mektup, s. 214: "Şehirde, ona (İran şahı) karşı daha önceki zamanlarda hiç duyulmamış şekilde savaş ilan edildi".

75 Roe, 17 Şubat 1624 tarihli mektup, s. 214. Ayrıntılı olarak, şöyle denmektedir: "Şeyhülislâm, bütün bunları ilham alarak ve ıslah için yaptığını söyleyen Abaza Mehmed Paşa'yı asi ilan etmeyecektir".

Lehistan'dan ve Kırım Tatarlarından ötürü hissedilen sürekli korku[76], herkesi felç etmişti ve hazırlıkları geciktirdi; bütün kış böyle geçti. Ancak yeni veziriazam Kemankeş Ali Paşa, bu savaşı yürütmekte gösterdiği ilgisizliğin bedelini hayatıyla ödedikten sonra, halefi Çerkes Mehmed Paşa 1624 Mayıs'ında seferi başlatmak üzere Anadolu'ya geçti. Aynı dönemde Lehistan'a ve Erdel'e, Karadeniz'e ve Takımadalar'a da çok sayıda askerî kuvvetler gönderilmek istenmesine rağmen muazzam bir askerî gücün başına geçti. 10 Mayıs'ta Üsküdar Ovası'nda yapılan bir sayımda, niyetlerinde de ciddi görünen en az 30 bin yeniçeri ve 40 bin sipahi sayılmıştı. 10 gün sonra ilk olarak diğer birliklerin de toplanacağı Bursa'ya doğru yola çıkıldı[77].

Ne yazık ki mevsim, İran'a karşı bu yıl içinde herhangi bir şey yapamayacak kadar ilerlemişti; zaten –ileride bu hususa geri döneceğiz– Abaza Mehmed Paşa Anadolu'da ilerleyemiyordu. Bu yüzden Şah Abbas, fetihlerini Bağdat ve çevresinde her yönde genişletme fırsatı buldu. Muhtemelen büyük planları vardı. Zira kuzeyde Van ve Diyarbekir'i tehdit ederken, batıda gözünü Akdeniz'deki ipek ticareti için kendisine sağlam bir antrepo kazanmak amacıyla Halep'e dikti ve güneyde Basra'yı, hatta Mekke'yi dahi fetih planlarına dâhil ettiği söyleniyordu. Nusaybin ve Mardin teslim olmuşlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun İran Körfezi'nden Hazar Denizi ve Karadeniz kıyılarına kadar, İstanbul'la Budin arasındaki bir bölgeye eşdeğer tutulan doğu kısmının tamamının çok geçmeden İran şahının eline düşme tehlikesi mevcuttu[78].

---

76 Roe, mektuplarında defalarca hazırlıkların sürdürülmesine gösterilen ilgisizliği dile getirmektedir. Örneğin s. 223, 228, 236; Özellikle sonuncusunda Divân-ı Hümâyûn'da kayserden korktuklarından Asya'yı kaderine terketmeye bile kararlı olduklarını söylemektedir: "Kayser, Macaristan'da veya Erdel'de herhangi bir silahlı teşebbüste bulunacak olursa, Asya'yı kendi kaderine terkedecekler ve bütün dikkatlerini ve güçlerini ona ve Hristiyan âlemindeki yerlerine çevireceklerdir. Bu belirsizlikler ve oyalanmalar, orduyu İran'a göndermekteki gecikmenin sebeplerinden biridir".

77 Roe, 15 Mayıs tarihli mektubu, s. 241. Bu birliklerin ruhu hakkında şöyle demektedir: "Makul davranıyorlar, ıslahatlara ve kanunlara riayet gösterilerinde bulunuyorlar". Yine de ordunun mevcudu hakkında şüphe içindedir: "Sanırım yarısı daha doğrudur".

78 Roe, Şah Abbas'ın o dönemlerdeki fetih planlarına, Avrupa'nın Doğu Akdeniz ticaretinin gelişimi için önemli oldukları oranda dikkat çekmektedir. [Şah] bilhassa Halep'i çok istemektedir (bk. s. 223): "İpeklerini en iyi şekilde satabilmek için Akdeniz'de kendisine ait bir yer olmasını istiyordu". Sonra da eklemektedir (bk. s. 232): "Tutkularının sınırını bilmiyoruz... sanki önce bu imparatorluktan Arapları ve İran körfezinin doğusundaki yerleri ayırmak istiyor gibi; başlangıçta Babil'den (Bağdat) ve Basra'dan

Bağdat geri alınamasa da burada işler ertesi yıl olan 1625'de çok daha müspet bir hâl aldı. Veziriazam Çerkes Mehmed Paşa, Abaza Mehmed Paşa'yı bir uzlaşma sayesinde sâkinleştirdikten sonra Tokat'ta kış karargâhına çekilmiş ve burada aynı yıl sona ermeden vefat etmişti. O zamana kadar Diyarbekir'de boşuna yardım beklemiş olan Müezzinzâde Hâfız Ahmed Paşa halefi tayin edildi ve Bağdat'ı tekrar geri almak için ne gerekiyorsa yapmak üzere emir aldı. Seferin başlangıcı talihli geçti. 10 bin İranlı yalnızca 4 bin kişilik Osmanlı öncü birlikleri tarafından Kerkük'e kadar sürüldü ve Kerkük hemen ele geçirildi. İran silahlarının ilerleyişine çok geçmeden Gürcistan'da vurulan darbe ise çok daha sertti.

Şah Abbas, burada hükümdarlığını ülkenin ve reislerinin asla dinmeyen anlaşmazlıklarına fazlaca acele bir müdahale ile sürekli kılabileceğini düşünmüştü. Bu amaçla muhafız kıtalarının başı olan Karçıkay'ı zamanla 30 bin kişiye kadar takviye edilen küçük bir birlikle buraya göndermişti. Oysa Gürcülerin ve Kürtlerin silahlı kuvvetlerinin çekirdeğini yokedebileceğini düşündüğü hain plan, kendisine geri döndü. 12 bin kişiden oluşan bu silahlı birlik, sayım esnasında İranlılar tarafından kuşatılacak ve acımasızca katledileceklerdi. Ancak şahın bu hadise ile ilgili emrini yanlışlıkla ele geçiren Gürcü lideri Magrav Han, bu şeytanca plandan zamanında haberdar oldu ve tedbirlerini ona göre aldı. Karçıkay'ı ordusuyla birlikte bir dağ geçidine sokmayı başardı. Karçıkay, burada Gürcülerin ve Kürtlerin saldırısına uğrayarak yanındaki 20 binden fazla İranlı'yla öldürüldü. Aralarında Karçıkay'ın da bulunduğu komutanların ve 7 bin kadar İranlı askerin başları, zafer işareti olarak veziriazamın Diyarbekir'deki ordugâhına ve buradan da kısmen bu zafer haberinin büyük sevince sebep olduğu İstanbul'a gönderildi[79].

---

başlayarak, kuzeye doğru Hazar Denizi'ndeki Derbend'e uzanıyor ve daha önce sahip olmadığı kadar ülkeye sahip olmak istiyor".

79 Osmanlı ve Venedik kaynaklarına göre Hammer, *aynı eser*, s. 47 ve devamı. Venedik raporlarında 19 Ekim 1625 tarihi altında şöyle denmektedir: "Bir Gürcü prensi, çatışmada öldürülen 6.030 İranlı'nın başıyla birlikte Bâbıâli'ye geldi, Divân'a sancaklarla ve silah-âletlerle götürüldü, el öptüler, giyinmiş olarak". Bundan 14 Kasım 1625 tarihli mektubunda (bk. s. 457) sadece genel olarak bahseden Roe'den Abaza Mehmed Paşa'nın Gürcülerle birlikte İranlılara karşı savaşmayı teklif ettiğini, Bâbıâli'nin bunu kabul ettiğini ve vezirlik payesi, kılıç ve hilat vererek oradaki komutayı kendisine bıraktığını öğreniyoruz. Bütün bu hadiseler, daha sonra göreceğimiz üzere, önemli bir netice doğurmadı; "sanki bir şeyler yolunda gitmemiş gibi", diye ekliyor Roe alayla.

Bu arada Hâfız Ahmed Paşa, Bağdat henüz İran şahının elindeyken, Magrav Han'ın hemen Gence, Karabağ, Şirvan, Erdebil, vs. gibi bölgeleri kolayca fethedebileceği Gürcistan'a yönelme çağrısına cevap vermeyi uygun bulmuyordu. Magrav bunun üzerine kendisini Gürcistan beyi ilan etti; kendi adına sikke bastırdı ve üzerine gönderilen İranlıları bir kez daha geri püskürtmeyi başaracak kadar talihliydi. Fakat kendisini, Gürcistan'ın Osmanlı tarafından kabul edilen ve himaye altına alınan Sakum Beyi Tahmuras Han'a karşı hükümdarlık iddiasında bulunacak kadar güçlü hissetmediğinden Gürcistan'dan ayrıldı ve bir kez daha Gürcistan'a sefer düzenlemesi için boşu boşuna ikna etmeye çalıştığı veziriazamın ordugâhına gitti. Hâfız Ahmed Paşa, bütün karşı iddialarına rağmen, öncelikle Bağdat'ın kurtarılması gerektiği düşüncesinde ısrar ediyordu.

Oysa burada hiçbir şey istenildiği gibi gitmiyordu. Huysuzlanmaya başlayan birliklerini en azından ulûfelerin düzenli ödenmesi sayesinde sâkinleştirebilmek ve cesaretlerini arttırmak için İstanbul'dan talep ettiği 1.200.000 Venedik altınını çok uzun zaman boşuna bekleyen veziriazam, Diyabekir'den Bağdat önlerine gelene kadar yazın tamamıyla sonbaharın büyük bir kısmını harcadı ve Kasım ayı ortalarında Bağdat önlerinde karargâh kurdu. Ne yazık ki meseleyi fazla hafife alıyordu. Daha Diyarbekir'de iken Bağdat'ın anahtarlarının cebinde olduğunu söylüyordu ve yolda elde ettiği bazı küçük başarılar –Musul ve Kerkük fethedilmişlerdi ve her zamanki gibi öncü birlikleri oluşturan Kürtlerle girdikleri ağır bir çatışmada İranlılar 2 bin kadar adamlarını kaybetmişlerdi[80] – özgüvenini öyle arttırmıştı ki, yeterli sayıda kuşatma topları bulundurmayı bile zahmete değer görmüyordu. Toplarının tamamı üç adet hafif toptan oluşuyordu.

Dolayısıyla kuşatma yalnızca bilhassa lağımlarla etki yaratmaya çalışılarak kalenin etrafının sarılması ile sınırlı kalmak zorunda idi; ama lağımlar kuşatma altındakiler tarafından patlayamadan neredeyse sürekli olarak yokedildiklerinden bununla da başarılı olunamadı. Kuşatmanın yetmiş altıncı gününde küçük bir gedik açıldıktan sonra yapılan ilk hücum, tamamen başarısız oldu. Osmanlılar büyük kayıplarla geri püskürtüldüler. Harp şurasında muhasaranın kaldırılması konuşulmaya başlandı. Ne var ki yeniçeriler ve sipahiler karşı çıktılar ve Bağdat meselesini onur meselesi hâline getirdiler.

80 Roe, 14 kasım 1625 tarihli mektubunda (bk. s. 457), son mağlubiyette iki İranlı şehzâdenin esir alındığını ve İstanbul'a getirileceklerini belirmektedir. "Divân'da bu haberler sevinç yaratıyor" diye eklemektedir.

Kuşatma ancak bundan sonra daha ciddi bir biçimde yürütüldü. Ordugâh her yönden güçlü bir şekilde tahkim edildi ve bilhassa eski bir yüz librelik topun bulunduğu Basra ve hatta İstanbul başta olmak üzere diğer bölgelerden de daha iyi muhasara toplarının temini için tedbirler alındı. Oysa büyük başarıların beklendiği bütün bu çabalar için vakit artık çok geçti. Zira şah, muazzam bir orduyla Bağdat'ı kuşatmadan kurtarmak için geliyordu. Onu durdurmak veya geri püskürtmek için yapılan bütün teşebbüsler boşuna idi. Osmanlılar şahın öncü birlikleri ile girdikleri birkaç çatışmada geri püskürtüldükten sonra, 27 Mayıs 1626'da yapılan ana muharebe her iki taraf için büyük kayıplarla ama herhangi bir galibi olmadan neticelendi.

Çok geçmeden Şah Abbas'ın barışçıl bir uzlaşma için getirdiği teklifler de tatmin edici bir netice vermedi. Talepleri fazla ağırdı: Osmanlılar ya oğlu lehine Bağdat'tan feragat edeceklerdi ya da Dicle Nehri'nin sol kıyısındaki bütün topraklar onun olacaktı. Bu hususlarla ilgili müzakereler hâlâ sürüyordu ki, ordugâhta son raddeye gelen sıkıntılar, felaketi çok geçmeden talihsiz bir sona sürükleyecek bir ayaklanmaya sebebiyet verdiler. Daha kısa bir süre önce son nefeslerine kadar direnmeye yemin eden yeniçeriler ve sipahiler, şiddetle kuşatmanın derhal kaldırılmasını istiyorlardı. Bağdat'ta açlığın kendi ordugâhından çok daha vahim olduğunu bilen ve bu yüzden şehrin daha fazla tutunamayacağını umut eden veziriazamın bütün ricaları, asilerin dizginlenemezlikleri karşısında başarısız oldu. Kendisi de kötü muameleye maruz kalınca geri adım atmak zorunda kaldı. Çok zor da olsa bu süre içinde olayların lehine dönmesini umut ederek üç günlük bir mühlet verilmesini sağladı.

Umutlarında çok büyük bir hayal kırıklığına uğradı. Surları aceleyle döşenen büyük bir lağımla sonunda yine de sarsabilme umuduyla yapılan teşebbüs tamamen başarısız oldu. Ordugâh, dokuz ay süren kuşatmadan sonra 21 Haziran 1626'da, tam da İran şahı Bağdat'ın teslimi ile ilgili kabul edilebilir şartlar üzerinde müzakerelerde bulunmak için elçisini gönderdiği dönemde korkunç bir karışıklık içinde kaldırıldı. Şah bunun üzerine elçisini hemen geri çağırdı ve süvarilerine, başlangıçta geri çekilmelerine ses çıkartmadığı Osmanlıların arkasından gitme emri verdi. Osmanlıların geri çekilişi zaten tam bir karmaşa içinde gerçekleşiyordu. Mesela daha sonra kısmen İranlılar tarafından tekrar ortaya çıkartılan ve İsfahan'a götürülen ağır toplar gibi, yük hayvanı eksikliğinden dolayı yanlarında götüremedikleri herşey Osmanlılar tarafından yokediliyor, yakılıyor, parçalanıyor veya gömülüyordu. Ordu ayrıca üstün güçteki

düşmana karşı daha fazla direnemeyecek kadar erimişti. Bağdat önlerine gelen 12 bin yeniçeriden ve 30 bin sipahiden, önceki yılın sonuna doğru yapılan sayımda ancak 4 bin kadar yeniçeri ve 10 bin kadar sipahi savaşabilecek durumda saflarda duruyordu; tâbilik ilişkilerinden ötürü Bâbıâli'ye yardımcı kuvvet göndermekle yükümlü komşu 7 Arap beyinin birliklerine ise artık güvenilemezdi, zira Osmanlılar geri çekildikten sonra intikam almasından korktukları şah ile aralarını bozmak istemiyorlardı[81].

Dolayısıyla geri dönen tamamen harap olmuş, morali bozulmuş, açlıktan ve hastalıktan tükenmiş bir ordu oldu. Bu yüzden geri dönüş çok zorluydu ve arkalarından gelen İranlılara direnemedikleri için çok geçmeden panik içinde bir kaçışa dönüştü. Ordudan kalanlar büyük zorluklar altında Diyarbekir'e ulaştılar ve burada artık birarada tutulamadıklarından hemen terhis edildiler.

İstanbul'da seferin bu şekilde talihsizce sona ermesine duyulan dehşet ve hoşnutsuzluk muazzamdı. Yaşlı kaymakam Gürcü Mehmed Paşa, daha önce de gördüğümüz gibi, Bağdat'ın akıbeti henüz belli olmadan bunun bedelini hayatıyla ödemek zorunda kalmıştı. Oysa çok geçmeden veziriazamın geniş kapsamlı ve dürüst mektupları ve geri dönüp payitahtın sokaklarında yönetime lanetler yağdırarak dolaşan yeniçerilerin ağır şikâyetleri, gerçek durum hakkında artık hiçbir şüphe bırakmadı. Bağdat şimdilik kaybedilmişti ve başarılı olacağı beklentisinden ziyade birliklerin hoşnutsuzluğuna bir set çekmek üzere gerekli bir tedbir olarak görüldüğü için hemen tertip edilerek binden fazla kişinin katıldığı büyük harp şurası, Bağdat'ı geri almak için gerekli çareleri bulacaktı[82].

Çok başlı bu harp şurasında bariz bir şekilde ortaya çıkan çaresizliğe rağmen genç sultan –hakkını vermek gerekir– bu kritik anda aralarındaki en kendine hâkim ve kararlı kişi idi. Saraydaki düşmanlarına karşı kayınvalidesi olan valide sultan [Kösem Sultan] nezdinde çok güçlü bir desteğe ve nüfûzlu bir hamiye sahip olan Hâfız Ahmed Paşa'ya bu talihsizliğin bedelini ödetmemekle kalmayıp, Hâfız Ahmed Paşa'ya hemen bir hilat göndererek, hatta buna ilave-

---

81 Roe, 31 Aralık 1625 tarihli mektup, s. 480.

82 31 Temmuz 1626 tarihli bir mektubunda (bk. s. 536), Divân'ın toplanması hakkında şöyle demektedir: "Bu, genelde bir savaşın başlaması veya daha büyük değişiklikler gibi büyük sonuçlar doğuracak durumlarda kullanılırdı. Şimdi ise daha ziyade korkudan ve askerleri hoşnut etmek, ayrıca hızlı ve uygun teminleri görüşmek üzere zorunluluktan yapılıyor. "

ten süslü bir dille kendisine gönderdiği rapora –Şark'ın şiirlerle dolu tarihinde bile böylesine ciddi bir yazışma trafiğinde görülen bu türde şiirsel iç dökmenin tek örneği– güzel bir gazelle cevap verecek kadar mütevazi davranarak, onu teselli etmeye çalıştı[83]. Aynı zamanda kışı Halep'te geçirmesi ve burada ertesi yıl yapılacak sefer için gerekli takviyeleri ve talimatları beklemesi emrini verdi. Daha o zaman söylenene göre, IV. Murad muhafız kıtalarının başında bizzat buraya gelecekti; zira onun bizzat varlığı olmadan, başarılı olunacaksa olması gereken bir orduyu toplamak ve birarada tutmak mümkün olmayacaktı[84].

Ne yazık ki Hâfız Ahmed Paşa'ya talihini bir kez daha İran şahına karşı denemek nasip olmayacaktı. Halep'e henüz varmıştı ki burada mevkiini artık muhafaza edilemez hâle getiren ve Divân-ı Hümâyûn'u veziriazamı daha yıl sona ermeden makamından almaya ve kubbealtı veziri olarak emekliye ayırmaya zorlayan bir yeniçeri ayaklanması meydana geldi. Devletin en üst makamına daha önce de bir kez, Sultan I. Mustafa döneminde tayin edilmiş olan 70 yaşındaki Halil Paşa, Ahmed Paşa'nın yerine sadaret makamına getirildi ve Abaza Mehmed Paşa da muhtemelen İran şahı ile anlaşarak tekrar kıpırdanmaya başladığından hemen, 1626 Aralık'ının ilk günlerinde, mevcut bütün birliklerle Anadolu'ya geçme emrini aldı.

Ancak o yıl çok çetin geçen kış mevsiminden dolayı –çok kalın bir kar tabakası vardı ve bu soğuklarda yolların geçilmesi çok zordu– bu tedbir fazla işe yaramadı. Halil Paşa hiç durmadan Üsküdar ve Konya üzerinden önden giderek 14 gün sonra Halep'e varıp, fakat burada üç ay boyunca hiçbir şey yapmadan hareketsiz beklemek zorunda kalırken, birlikler ancak ilkbaharda buraya gönderilebildi. Nihayet Anadolu Beylerbeyi Dişlek Hüseyin Paşa'nın emrinde veziriazamın Halep önlerindeki karargâhına geldikten sonra sefere ancak yazın ortasında, Temmuz ayı ortalarında çıkılabildi[85].

83 Raporlar, eksiksiz olarak Hammer, *aynı eser*, V, 660'da tercüme edilmiştir.

84 Roe, 16 Eylül 1626 tarihli mektup, s. 550: "En iyi görüş ve en muhtemel olanı, göz yumarak, yeni emirler ve teşvikler göndermeleridir... ve bahar için asker, para ve cephane vaadinde bulunmalarıdır; ayrıca padişahın en azından Halep'e kadar şahsen gitmesi gerekebilir, zira onun varlığı olmadan becerikli bir orduyu toplamak veya birarada tutmak zor olacaktır".

85 Roe, 30 Aralık 1626 tarihli mektup, s. 585, seferin bu defa kış ortasında, "kış mevsiminin çetin geçmesine, karın çokolmasına ve yolların zorluklarla dolu olmasına rağmen" yapılmasını zamansız bulmaktadır. Çöküşe doğru acaba daha hızlı adımlarla mı ilerlemek istediklerini veya klasik bir cümle olan "gençlik geçince, umut dışında im-

Bu harekât, önceki yılın seferinden bile daha talihsiz geçti. Zira ordunun Anadolu beylerbeyinin emrinde İranlıların tehdidi altında bulunan Ahıska'yı kurtarmak üzere gönderilen en iyi bölümü, Ilıca ile Erzurum arasındaki bir dağ geçidinde Abaza Mehmed Paşa'nın saldırısına uğrayarak komutanları Dişlek Hüseyin Paşa ile birlikte neredeyse son adamına kadar yokedilirken, Ahıska çok geçmeden İranlıların eline geçti. Halil Paşa'nın bu mağlubiyetin intikamını almak için Abaza Mehmed Paşa'nın karargâhı olan Erzurum üzerine yaptığı bir saldırı, kış mevsiminin bu topraklar için bile çok çetin geçtiği Aralık ayı başlarında 17 gün süren verimsiz bir kuşatmadan sonra utanç verici olduğu kadar zorlu bir şekilde, ordunun yolda aşılması zor dağ geçitlerinde kar, buz ve soğuktan yokolmadığı ölçüde korkunç bir vaziyette ulaştığı Tokat'taki kış karargâhına çekilmesi ile sonuçlandı[86].

Dolayısıyla bu yıl için Bağdat'a karşı herhangi bir teşebbüste bulunmayı düşünecek durumda değildiler. Nasıl ki Abaza Mehmed Paşa Erzurum'dan başını Bâbıâli'ye karşı kaldırıyor ve Sayda Emiri Maanoğlu Fahreddin sürekli olarak Şam'ı ve Halep'i tehdit ediyorsa, Bağdat da aynı şekilde Şah Abbas'ın elinde kaldı. Durum ne kadar sıkıntılı ve tehditkâr da olsa, diğer taraftan Şah Abbas'ın Halil Paşa daha Halep'teyken elçisi aracılığıyla teklif ettiği onursuz bir barışı kabul etmek de Bâbıâli'ye yakışmaz bir hareket olarak kabul ediliyordu. Şah Abbas'ın her defasında tekrarladığı ilk şartı, Bağdat'ı Bâbıâli'nin vasalı sıfatıyla uygun bir haraç ödeyecek olan oğlu için bir beylerbeyilik olarak talep etmesiydi. Oysa veziriazam, kendisini bu hususta müzakerelerde bulunmaya yetkili görmüyordu ve bu yüzden Divân-ı Hümâyûn'a yalnızca çaresiz bir alternatif sunabiliyordu: Ya savaşı daha ciddi bir biçimde yürütebilmesi için kendisine bir buçuk milyon duka göndereceklerdi ya da Şah Abbas ile müzakerelerde bulunabilmesi için gerekli yetkiyi vereceklerdi. Ne var ki ne birincisini ne de ikincisini alabildi ve bu yüzden sırf zamanın boşa geçmemesini sağlamak için İran'ın barış elçisini İstanbul'a gönderirken, zorunlu olarak kendisini ve ordusunu felakete sürükleyen seferi başlatmak zorunda kaldı[87].

---

paratorluğun yaşı yeniden yeşerir" cümlesinin burada gerçeğe mi dönüşeceğini merak etmektedir.

86 Bu talihsiz sefer hakkında ayrıntılı bilgiyi Roe o döneme ait mektuplarında vermektedir, bk. s. 641-649, 670, 674, 681.

87 Roe, 12 Haziran 1627 tarihli mektup, s. 649: "İlki (ilk yarım milyonun gönderilmesinden bahsetmektedir) imkânsız ve sonuncusu (şahın teklif ettiği barışın kabul edilmesi) mideye oturur".

İki yıl ardı ardına böylesine utanç verici mağlubiyetler yaşandıktan sonra Bâbıâli'nin zayıflığını ve çaresizliğini bütün dünyaya, özellikle de düşmanlarına hissettirebilecek cüretkâr bir düşmanın dayatmaya çalıştığı bir barış nasıl kabul edilebilirdi? Dolayısıyla Asya'daki savaş ertesi yıl da mümkün mertebe büyük çabalarla devam ettirilmeli idi. Anlaşılan o ki sonunda silahlar başarılı bir şekilde İran'a çevrilecekse önce asilerin gücünün kırılması gerektiğine kanaat getirilmişti. Dolasıyla önce Dürzî Emiri Maanoğlu Fahreddin'in dizginlenmesi; Suriye ve Mısır'da huzurun sağlanması ve –en önemlisi– Abaza Mehmed Paşa'nın gittikçe yükselen ve etrafa sıçramaya başlayan hâkimiyetinin sona erdirilmesi gerekiyordu. Zira Abaza Mehmed Paşa'nın bağımsızlığını her ne pahasına olursa olsun korumak ve İran'ın yardımı ile kendi devletini kurmak istemesinin yanısıra, –haklı olarak– Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki düşmanları ile irtibata geçtiğinden ve bilhassa Tatarları, Lehleri ve Kazakları Bâbıâli'ye karşı kışkırtmaktan yorulmadığından şüpheleniliyordu[88].

Yaşlı Halil Paşa, tıpkı Hâfız Ahmed Paşa gibi, dördüncü vezir olarak Kubbealtı'na çağırıldı ve Anadolu'daki savaşın ertesi yıl olan 1628 yılı için yönetimi, nadir görülen bir enerjiye ve kararlılığa sahip eski yeniçeri ağası Boşnak Hüsrev Paşa'ya emanet edildi. Sözde İstanbul'dan ayrılmadan önce sadaret makamına getirilmiş olsaydı bunun çok büyük maliyetler getireceğinden sadaret mührünü ancak Tokat'a gitmek üzere İzmit'te bulunduğu sırada aldı. Zira padişahın bizzat denetimi altında kış boyunca geniş bir kapsamda devam eden hazırlıkları tamamlayabilmek için zaten bütün imkânları seferber etmek zorunda kalmışlardı[89].

Abaza Mehmed Paşa'nın kaderini belirleyen bu seferi burada daha fazla takip etmeden önce, Bâbıâli'de o dönemlerde Avrupa'daki durumlardan çok daha fazla gerginlik yaratan Anadolu'daki bu Celalîlerin konumlarını ve hare-

88 Roe, 22 Mart 1628 tarihli mektup: "Bu devlet bu yaz Asya'da [savaşa] devam etmeye karar vermişti; ancak askerlerin reddetmesi ve birçok engel buna karşı idi; yola çıkılmamış olmak, kendi zayıflıklarını ortaya çıkarıyordu ve düşmanlarını, bilhassa Tatarları, Lehleri ve Kazakları kışkırtmış olan Abaza Mehmed Paşa'yı cesaretlendirirdi; ve sonuçları bilinmekten çok korkulmaktadır".

89 *Aynı eser*: "Birçok ferman çıkartıldı ve padişah hazırlıkları görmek için bizzat dökümhanelere ve oradan da kadırgalar için emirler vermek üzere tersaneye gidiyor". Sadaret mührünün yeni veziriazamın arkasından Anadolu'ya gönderilmiş olması hakkında: "Bu, bilhassa masraftan tasarruf etmek için yapıldı; zira bu rütbede yola çıkmak büyük masraflar gerektirir".

ketlerini biraz daha derinden inceleyelim. Zira Abaza Mehmed Paşa kuzeyde sınırsız bir hükümdarlık isterken, güneyde Dürzî Emiri Maanoğlu Fahreddin ya da çağdaşlarının dediği gibi Sidon veya Sayda emiri, en az Abaza Mehmed Paşa kadar tehdit edici bir güce ulaşmıştı.

Bir dağ halkı olan Dürzîlerin tarihini, Hazar Denizi'nin kuzey kıyılarında yaşayan ataları Mardlara ya da nam-ı diğer Mardaitlere kadar geriye doğru takip etmek veya reisleri arasında en nihayetinde Fahreddin'in de ait olduğu Maanoğlu Aşireti'nin başa geçmesini sağlayan savaşlarını ve anlaşmazlıklarını irdelemek bizim görevimiz değildir. Ayrıca ezelden beri Avrupa'yı siyasî varlıklarından daha fazla meşgul eden ve kısa bir süre önce bilgi sahibi araştırmacılar tarafından nadir görülen bir keskin zekâ ve şaşırtıcı bir açıklıkla ortaya çıkartılan olağanüstü inanç sistemlerini irdelemek de bizim görevimiz değildir[90]. Burada yalnızca tarihlerinden Osmanlı İmparatorluğu'na karşı konumlarının ve ilişkilerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak bazı önemli anları aktarmak istiyoruz.

Nasıl ki batıda imparatorluğun en uç noktasında Arnavutluk Dağları'ndaki Şkiptarlar Arnavutlar yiğit reisleri Arianitler ve Kastriotlar emrinde uzun süre Hristiyan âleminin özgürlüğünün Osmanlı'nın İslâmî despotluğuna karşı bekçileri rolünü üstlenmişlerse, doğu sınır boylarında daha 7. yüzyılın ikinci yarısında Bizans imparatorları tarafından Suriye Dağları'na, Lübnan'a ve Cebel-i Lübnan'a yerleştirilen Mardaitlerin yiğitliği ve özgürlük ruhu ezelden beri Arapların ve Türklerin saldırılarına karşı en güçlü koruma idi. Ne var ki gerek orada gerekse burada zamanla düşmanlarının üstünlüğünden ziyade reisleri arasın-

90 Bu hususta eski zamanlarda yazılan ve araştırılan herşey, Silvestre de Sacy'nin *Exposé de la religion des Druzes, tiré des livres religieux de cette secte, et précédé d'une introduction et de la vie du Khalife Hakem biamr-allah*, Paris 1838, 2 cilt, adlı eserinden dolayı değersiz hâle gelmiştir. Dr. Philipp Wolff'un *Die Drusen und ihre Vorgänger*, Leipzig 1845, adlı kitabı da buna göre hazırlanmıştır. Ancak her ikisi de Dürzîlerin eski siyasî tarihine yönelmemektedirler ve Giovanni Mariti'nin, *Istoria di Faccardino, Grand-Emir dei Drusi*, Livorno 1787 adlı eseri de bu hususta zayıf kalmaktadır. Eskiden yanlışlıkla ilk Haçlı Seferi sırasında Filistin'e yerleştiği söylenen Kont Dreux'ten geldiği ileri sürülen Dürzî adının menşei hakkında Wolff, s. 288'de bazı ilginç açıklamalarda bulunmaktadır; Silvestre de Sacy, bu hususu tamamen atladığı için bu açıklamalar oldukça değerlidir. Zira Wolff, bu adın Halife bi-Emrillah'ın Tanrı olduğunu iddia eden ilk kişi olan Muhammed bin İsmail Darasi'den geldiğini kanıtlamıştır. Tarikat öncelikle Darazitler ismini almış ve bu isim değişerek daha sonra Dürzî hâline gelmiştir.

daki husumetler ve düşmanlıklar –savaşçı dağ halklarının her yerdeki laneti– direnişlerinin gücünü kırdı. Zira rakiplerine birçok kez iç meselelerine karışma ve anlaşmazlıklarını hakem olarak ellerinde kılıçlarıyla kendi çıkarları için sömürme fırsatı verdi. Mardaitlerin selefi olan Dürzîlerde de durum farklı değildi. Dürzîlerin Osmanlı ile ilk ilişkileri Suriye ve Mısır'ın Yavuz Sultan Selim tarafından fethi ile başlar. Komşu Arap Bedevî boylarının emirlerine benzer bir şekilde, Lübnan'ın kendi aralarında parçalanmış Dürzîleri de güçlü galibe boyun eğdiler ve 1516'da Şam'da bulunduğu sırada biat ettiler. Yavuz Sultan Selim onları kabul etti ve aralarında en güçlüsü olan Maanoğlu'nu sancakbeyi olarak sancak ve davulla makama getirdi. Hükümdarlarının Bâbıâli nezdindeki konumları sürekli olarak neredeyse bağımsız, hatta düşmanca olmasına rağmen Dürzîlerin ülkesi o tarihten itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası kabul edildi. Çeşitli Dürzî hanedanları arasındaki hiç durmayan husumetler, sonunda Osmanlı hükümranlığının burada daha sağlam bir zemin kazanmasına sebep oldu.

Dürzîler, Sultan III. Murad döneminde Osmanlılarla ilk kez daha ciddi düşmanca temaslara karışınca beş farklı liderin idaresi altında yine birbirinden bağımsız beş alt boy oluşturan iki ana kola ayrıldılar. Bu iki ana boy, Tenûhîler ya da Emir Şahab'ın boyu [Şihâbîler] ve İbn Maan'ın boyu [Ma'niler] idi ki, her ikisi de dinî ve siyasî açıdan birbirlerine düşman tarafları tutuyorlardı; bunlardan biri Yemen taraftarı olan "Yemanîler" ve Yemen muhalifi olan "Kaysîler" ya da nam-ı diğer "Aklılar" ve "Kızıllar". Sayda, Sur, Akkâ ve Filistin'de Kayseriya'yı elinde bulunduran en güçlü Dürzî reisi Maanoğlu ve Sayda'nın kuzeyinde yalnızca küçük bir toprak parçasına sahip en zayıfları olan Şerafeddin, Kızıllar grubuna mensuptular; Lübnan akçaağaçlarının yakınlarındaki Kesrevan Kalesi'nde ikamet eden ve Beyrut ile Trablusşam arasındaki topraklara sahip olan İbn Maan, Lübnan'ın doğu tarafından itibaren Kölesirya ovalarına kadar uzanan toprakları elinde tutan İbn Firak ve nihayet Lübnan ve Cebel-i Lübnan arasındaki ovanın hâkimi olup Baalbek'te yaşayan Ali ibn Harfûş, Aklılar grubuna mensuptular[91].

Bâbıâli, bu iki grup arasındaki husumeti kullanarak bu dağlılar arasındaki nüfûzunu Aklıların üç reisine kendisine boyun eğdirecek kadar yaymıştı ki Mı-

91 Boylar arasındaki ilişkiler ve Dürzîlerin konumu hakkında en iyi bilgiler için bk. Minadoi, *Historia della guerra fra Turchi e Persiani*, Venedik 1588, VII, 275 ve devamı. Mariti, *Istoria di Faccardino*, s. 23 ve devamında bu eseri takip etmiştir.

sır Beylerbeyi [Boşnak] İbrahim Paşa'ya 1585'de Dürzîlerin gücünü Osmanlılara karşı İran şahının müttefiki olarak tehlikeli olamayacaklarını sağlayacak derecede kırma emri verildi. Söz konusu üç reis, gönüllü olarak paşayı karşılamak üzere 6 bin kişi ile Kudüs'e kadar geldiler ve ayaklarının altına zengin hediyeler koyarak hizmetlerini sundular.

Kızıllar grubunun iki lideri Maanoğlu [Korkmaz] ve Şerafeddin ise buna katılmadılar. Maanoğlu, Şam Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın, babasını hile ile yanına çağırtarak haince öldürmesinden beri Osmanlı'ya karşı amansız bir nefret güdüyordu. Bu yüzdendir ki İbrahim Paşa'nın soydaşları gibi biat etmesine yönelik taleplerini kararlılıkla reddetti ve Deyrulkamer Kalesi'nde kararlı bir direniş için hazırlıklarını sürdürürken, topraklarına akın eden ve 24 köyü ateşe veren paşanın öfkesini sadece talep ettiği hediyeler olan silahları, 20 çuval ipeği ve 50 bin duka nakit parayı –bir nevi haraç– göndererek dindirmekle yetindi. Oysa bunlarla tatmin olmayan İbrahim Paşa, taleplerini yükseltti. Maanoğlu, iki defa daha arka arkaya 50 bin duka, bir miktar değerli silah, tüfek ve hançerler, değerli av eşyaları, en iyi ipekten 10 yük ve nihayet çok sayıda hayvan, at, sığır, koyun ve keçi sürüleri ile 1.000 kadar öküz göndermek zorunda kaldı.

Hâlbuki Maanoğlu, bütün bunlarla yine de güvenliğini ve amansız düşmanının affını kazanamamıştı. 25 bin askeri ile Sayda ve Beyrut arasında karargâh kuran İbrahim Paşa, aksine birliklerini ikinci kez Maanoğlu'nun topraklarına gönderdi; 19 köyü ve merkezi olan Antara'yı ateşe verdirdi; hile ile karargâha çektiği 350 kadar adamını sinsice öldürttü ve Sayda önlerinde demirleyen filodan, sahil şeritlerini yağmalayan ve talan eden 4 bin kişiyi karaya çıkarttı ve yaklaşık 3 bin kişiyi köle olarak alıp götürdü. Sonra Şam'a geri çekildi; burada Bâbıâli'ye itaat eden Aklılar grubunun en zengin ve en güçlü reisi olan İbn Harfûş'a padişahın vasalı ve Lübnan'daki Dürzîlerin tek hükümdarı olarak kılıçla sancak bahşettikten sonra nihayet ülkeden elde ettiği ve zorla topladığı 2 milyon altın değerindeki ganimetle Beyrut'tan gemiye binerek İstanbul'a gitti. Diğer emirler Şerafeddin, İbn Maan ve İbn Firak ve Beyrut ile Trablusşam gümrük memurları zincirlere vurularak esir olarak götürüldüler ve paşanın payitahta muzafferâne girişini süslediler[92].

Hâlbuki bütün takiplerden kurtulmayı başaran Maanoğlu, bu işgalci paşa ülkeden ayrılır ayrılmaz bu utancın intikamını almak için ayaklandı ve kısa

92 Minadoi, *aynı eser*, s. 282-290; Mariti, *aynı eser*, s. 33-40.

sürede büyük bir ordu topladıktan sonra aynı yıl olan 1585 yılı içinde yalnızca kendi ülkesini geri kazanmakla kalmayıp Bâbıâli'nin başa getirdiği İbn Harfûş'u da öyle köşeye sıkıştırdı ki, İbn Harfûş dağlardaki kalesine geri çekilmek zorunda kaldı. Ancak çok geçmeden Bâbıâli'nin affettiği diğer emirler tekrar vatanlarına döndüklerinden Kızıllar ve Aklılar arasındaki husumet bir defa daha şiddetle alevlendi. Emir Şerafeddin, Maanoğlu'nun tarafını tutarken, diğer ikisi, İbn Harfûş ile birlikte Maanoğlu'na ölüm ve felaket getirmeye yemin ettiler. Ancak Maanoğlu ile açık mücadeleye girmeye cesaret edemediklerinden onu ertesi yıl olan 1586'da sadakatsiz bir hizmetlisinin yardımı ile zehirleyerek ortadan kaldırma çaresine başvurdular. Şanının ve hükümdarlığının mirasçısı ve aynı zamanda ölümünün intikamını alacak kişi olarak geride bıraktığı oğlu [II.] Fahreddin, o tarihte henüz iki yaşında idi[93].

Genç Fahreddin, ender görülen bir ruh güzelliğine ve kararlı bir karaktere sahip annesi tarafından yetiştirildi. Bu kadın, ülkesinin yönetimini devralmıştı ve kendisi ile hânesine karşı ittifak hâlindeki Aklılar grubunun diğer emirlerinin saldırılarına maruz kalmasına rağmen, becerikli lalasının yönetimi altında sessiz ve sâkin bir şekilde özgür bir halkı yönetecek kişinin sahip olması gereken erdemleri kazanan oğlu için babasının mirasını kurtarmakla kalmayıp, diğer Dürzî emirlerinin Bâbıâli'ye karşı köle misali bağlılıklarının yarattığı hoşnutsuzluğu akıllıca kullanarak düşman boylar arasında birçok dost ve güçlü taraftarlar kazanmayı başardı. Bu sayede, o tarihe kadar varlığı neredeyse hiç bilinmemesine rağmen, daha 1598'de Aklılar grubuna mensup bütün boylar Fahreddin'i Maanoğlu'nun yasal mirasçısı kabul ettiler[94].

Sonraki yıllarda babasının mirasından kaybettiği toprakları geri aldı ve hükümdarlığını komşu boylara da yaymayı başardı ki, 1603'de henüz 20 yaşındayken büyük bir askerî gücün başına geçerek Bâbıâli'nin karşısına Dürzîlerin bağımsız emiri olarak çıktı. Emir sıfatıyla sonraki yıllarda, Osmanlı topraklarına Bâbıâli'nin aynı dönemde Macaristan'la ve İran'la yeterince meşgul olduğundan bu yönde herhangi bir harekâtta bulunamayacağı için hoş karşılamasa

93 Mariti, *aynı eser*, s. 40-45.

94 *Aynı eser*, s. 46 ve devamı; Fahreddin'in annesi burada şöyle anlatılmaktadır: "Bu, ender rastlanan yetenekte bir kadındı. Ulusun güzel hanımlarından biriydi, değerli tavsiyeler veren, açık sözlü ve cesurdu, Arapça'yı çok iyi biliyor, bu dilde üst düzeyde yazabiliyordu; şairdi de, Dürzîler onun çok incelikli şiirlerine sahiptirler; onun yazılı deyimleri de vardır. Hristiyanların iyi dostuydu, onların dinine eğilimi vardı".

da başlangıçta göz yumduğu önemli akınlar düzenledi. Maanoğlu Fahreddin ayrıca zaman zaman yerinde hediyelerle Divân-ı Hümâyûn'da kendisine anlayışlı dostlar ve nüfûzlu sözcüler edinmeyi de biliyordu. Zira aynı zamanda akınlarını, işgal ettiği toprakları padişah adına ve daha iyi bir idarenin çıkarları için yönetmek istediğini iddia ederek örtmeye çalışıyordu[95].

Firarilerin ayaklanması Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu topraklarını karıştırdığından gücü korkutucu bir seviyeye ulaşmıştı bile. Daha önce gördüğümüz gibi[96], Suriye'de Kürt beyi Canbolatoğlu Ali Paşa, kendisine Maanoğlu Fahreddin'in şahsında güçlü ve savaşmaya hazır bir müttefik bulmuştu. Canbulatoğlu karargâhını Şam'a kurarken, Maanoğlu Fahreddin bağımsız yönetimini kuzeyde Sayda'yı ve Tire'yi, güneyde Marunîlerle birleşerek Galile'nin tamamını kapsayacak şekilde yaydı ve bundan dolayı Sayda ve Galile emiri ünvanını aldı.

Canbolatoğlu Ali Paşa'nın hâkimiyetinin kısa bir süre sonra 1607'de Kuyucu Murad Paşa'nın Oruçovası'ndaki zaferinden sonra tamamen ve ebediyen kırılmasına rağmen ülkesinin konumundan dolayı daha güvende olan Maanoğlu Fahreddin, Bâbıâli ile iyi ilişkiler içinde kalmayı başardı ve böylece fethettiği bölgeler Bâbıâli'nin o güne kadar buradan elde ettiği gelirlere uygun bir miktarda haraç ödemesi şartıyla kendisine bırakıldı[97]. Dolayısıyla Batı'nın da, bu Dürzî liderinin gücünü Hristiyan devletlerinin kendisiyle padişaha karşı bir ittifak içine girmekte ve kâfirlere karşı mücadelelerinde desteğine önem vermekte tereddüt etmeyecek kadar mühim ve sağlam görmesine şaşmamalı idi.

Böyle bir ittifak için ilk adım, teşebbüskâr Toskana Grandükü I. Ferdinand'dan geldi. O dönemlerde canlı Floransa ticaretinde –ileride bu hususta daha ayrıntılı bilgiler vereceğiz– şahsen büyük bir payı olan bu çalışkan hükümdarın, gücünü ve nüfûzunu bu yöne doğru kazanç getiren bir biçimde yaymayı çoktan gözüne kestirdiği bilinmekte idi. Magosa'yı (Famagusta) ve belki de Kıbrıs Adası'nın tamamını ele geçirmeye yönelik planları başarısız olunca ve Ku-

95 Mariti, s. 61: "O ülkelerin en iyi yönetimi için büyük bir çaba gösterme adına teşebbüslerini renklendirmeyi biliyordu, kendi yöneticileri aracılığıyla topladığı gelirleri Bâbıâli'ye iletme yoluyla gösteri yaparak, bu da ona uygun görüldü".

96 Karşılaştırma için bk. bu eserin III. cildi.

97 Mariti, *aynı eser*, s. 72: "Bâbıâli'nin daha önce de almakta olduğu gelirlerin karşılığı olan belli bir katkıyı ödeme kaydıyla, ele geçirilen ülkelerin mülkiyetini sürdürerek Murad Paşa'yla anlaşıp sultanla barış yaptı".

zey Afrika sahilindeki Bona'ya yapılan talihli bir saldırıdan sonra –bu hususa da ileride geri döneceğiz– Suriye'deki ayaklanmayı öncelikle genişletilen ticarî bağlantılarla zenginliğini arttırma hedefleri için verimli bir arazi kazanma fırsatı olarak gördü.

Bu yüzden 1607 yılı içerisinde, başında Cavaliere Ippolito Leoncini'nin ve oradaki durumlar konusunda bilgi sahibi Rum asıllı bir Halepli olan Michelangelo Korai'nin bulunduğu resmî bir elçilik heyeti aracılığıyla, o dönemlerde önemli bir ticaret şehri olan Halep'te sınırsız hâkimiyete sahip bir hükümdar olarak yaşayan Canbolatoğlu Ali Paşa ile irtibata geçti ve bunun sonucunda 2 Ekim'de iki taraf arasında bir dostluk ve ticaret anlaşması akdedildi. Papa ve İspanya kralı bu antlaşmaya dâhil olacaklardı ve bu antlaşmayı Hristiyan âlemi için daha yüce önem taşıyan bir eser hâline getirmek üzere en başa ilk hedef olarak Kudüs'ün ve Kutsal Topraklar'ın fethi konuldu. Hristiyanlar, Floransa konsolosunun diğerleri nezdinde önceliğe sahip olacağı konsoloslarının yargı yetkisi altında vergiden tamamen muaf olacak ve inançlarını istedikleri gibi yaşayabileceklerdi. Grandük, ayrıca kendisi ve bütün tebaası için ihracı yasak mallar dâhil olmak üzere bütün malları engellenmeden ihraç etme iznini, Floransa sikkelerinin sınırsız olarak geçerli oluşunu ve Floransalıların ticareti ile yerleşmeleri için her türlü kolaylıkları sağlayarak kendi çıkarlarını da gözönünde bulundurmuştu. Batıdan gelecek olan savaş gemileri için rahat ulaşılabilir bir liman açık tutulacaktı[98].

Cavaliere Leoncini'nin geri dönmesinden hemen sonra elçilik görevinin başarılarından haberdar edilen Papa V. Paul, söz konusu Hristiyan âleminin iyiliği olduğundan, İspanya kralı nezdindeki nüfûzunu kullanmaya söz verdi ve grandüke asileri desteklemek için silah, cephane ve diğer savaş araç gereçlerinin Suriye'ye ihraç edilmesi izni verdi. Ayrıca Lübnan'ın Marunîlerini resmî bir yazıyla Canbolatoğlu'nun müttefiki olan Maanoğlu Fahreddin'i her halükârda desteklemeye çağırdı.

Kürt reisi Canbolatoğlu'nun çok geçmeden mağlubiyeti, tabii ki antlaşma resmen onaylanamadan ona bağlanan bütün planları ve umutları yoketti. Grandük yine de cesaretini kaybetmeyerek, aksine müzakerecisine şimdi de Maanoğlu Fahreddin ile aynı şartlar altında bir antlaşma yapma ve Bâbıâli nezdinde bağımsızlığını ilan etmesi hâlinde her türlü destek vaadinde bulunma

98 Mariti, s. 70'te bu antlaşmanın şartlarını vermektedir.

yetkisi verdi. Maanoğlu Fahreddin, grandükün Amiral Beauregard'ın emrindeki filosu Doğu Akdeniz sularına yaptığı bir akında büyük avantajlar kazandığından 1608 ilkbaharında bu anlaşmayı seve seve kabul etti.

Beauregard, Taşöz Adası'nda 17 kadırgadan oluşan bir Osmanlı filosunu kaçırdıktan ve Rodos açıklarında birkaç Türk ticaret gemisini ele geçirdikten sonra, 20 Ekim'de, Rodos yakınlarında Kelidonia Burnu Tepeleri'nde İskenderiye'den İstanbul'a dönen bir ticaret kervanına saldırdı ve ölümcül bir çatışmada yaklaşık 700 kadar Türk'ü öldürerek aynı sayıda esir aldı. Livorno'ya Mekke'ye hacca gidenlerin yanlarında taşıdıkları altınlardan, değerli taşlardan ve değerli Hint kumaşlarından öyle büyük bir ganimet getirdi ki, grandükün bu tek deniz akınından en az 2 milyon duka kazandığı söyleniyordu[99].

Çok geçmeden, 7 Şubat 1609'da I. Ferdinand vefat etti. Şark siyaseti açısından da Ferdinand'ın izlerinden giden halefi II. Kosimo, aynı yılın Eylül ayında, bu anlaşmaya dayanarak fetihlerini genişletmeye çalışan Fahreddin ile yapılan dostluk anlaşmasını yeniledi. 1610'da Fahreddin hâkimiyetini Kölesirya ovalarına yaydı; o tarihe kadar Bâbıâli tarafından buraya yerleştirilen Emir İbn Harfûş'un elinde bulunan Baalbek'i işgal etti ve kendi ünvanlarının yanına bir de Lübnan ve Cebel-i Lübnan emiri ünvanını ekledi. Ertesi yıl, her yerden kendisine katılmak üzere komşu Bedevî boylarından ganimet düşkünü çeteler gelirken, akınlarını Trablusşam ve Şam önlerine kadar genişletti ve 1612'de muzaffer silahlarının hedefi güneyde Kudüs olacaktı.

Bâbıâli, tek hedefi Batı'daki müttefikleri ile –Toskana ile bağlantısı İstanbul'da uzun zamandır biliniyordu– Suriye'de ve Filistin'de güçlü bir imparatorluk kurmak olan Dürzî emirinin fetih planlarına artık dur deme zamanının geldiğine karar verdi[100]. Böylece Suriye kıyı şeridine güçlü bir filo gönderilirken, aynı zamanda Şam, Trablusşam, Karaman ve Mısır valilerine Fahreddin'e karşı karadan hareket etme emri verildi. Fahreddin, kendisini böyle bir güce karşı tek başına savaşacak kadar güçlü hissetmiyordu. Bu yüzden sâkin kalarak ve Divân-ı Hümâyûn'a bir kez daha sadakat yeminleri ederek fırtınayı ta-

99 *Aynı eser*, s. 73-77: "Ganimet, para, değerli Hint taşları ve eşyalarından oluşuyordu; o kadar ki, I. Ferdinand, Fransa kralına yazarken, bu başarının iki milyon dukayı geçtiğini söyledi".

100 Mariti, s. 86: "Bütün Suriye ve Filistin'in sahibi olmayı amaçladığı açıkça görülüyordu; ne bunu artık gizli tutabilir, ne de Hristiyan hükümdarlarla, Toskana grandüküyle gizli antlaşmaları olduğunu saklayabilirdi".

mamen durdurmayı başaramasa da en azından biraz dindirmeye çalışırken, annesinin ve en sâdık adamlarının tavsiyeleri üzerine gözlerini Batı'ya dikti. Meseleyi gerekli kararlılıkla yürütebilmek için şahsen Avrupa'ya gitmesine ve dostu olan Toskana grandükünün aracılığıyla Hristiyan devletlerinden bizzat yardım istemesine karar verildi.

Zira Bâbıâli ile barışçıl bir uzlaşmanın mümkün olabileceğine etrafındaki hiç kimse inanmak istemiyordu ve şayet Maanoğlu Fahreddin bu yönde adımlar atıyorsa, kasten padişahın gönlünü almak ve Divân-ı Hümâyûn ile hâkimiyetinin bundan sonraki sınırları hakkında müzakerede bulunmak üzere zengin hediyeler ve büyük miktarda para ile İstanbul'a gideceği söylentileri yayılıyorsa, bu sadece Batı'ya yapacağı yolculuğu engellenmeden rahatça yapabilmesi için bir bahane idi. Anlaşıldığı kadarıyla bilhassa Fahreddin'i hep desteklemiş olan ve muhtemelen gerekli gemileri de temin eden Fransız konsolosu başta olmak üzere Sayda'da bulunan konsoloslar da buna rıza göstermişlerdi. Yolculuk için lâzım olan gemiler 2.000 Venedik altını karşılığında kiralandılar ve uzun bir deniz yolculuğu için gerekli herşeyle donatıldılar.

Gemiye binerken yine de beklenmedik zorluklarla karşılaştı. Henüz hazırlıklarla uğraşıyorlardı ki, aniden Osmanlı donanması Sayda ve Akkâ limanlarına demir attı ve düşmanlıklara hemen başlamasa da sahilin tamamını abluкaya aldı. Ottavio di Aragona'nın emrindeki küçük bir Napoli filosunun Sakız Adası'nda bekleyen 12 Osmanlı kadırgasına başarılı geçen saldırısı, Fahreddin'in şansına tam zamanında olayın akışını değiştirdi. Bu saldırının haberini alan donanma, Napolilileri takip etmek için acilen Suriye sahillerinden ayrıldı; Fahreddin bu sayede ülkenin uygun bir biçimde yönetilmesi ve müdafaası için gerekli tedbirleri aldıktan sonra –bilhassa Deyrulkamer, Bagnazzo, Şif, Nika, vs. gibi daha önemli kalelerin kalıcı bir şekilde savunulması için tedbirler alındı ve Sayda, Tire, Akkâ ve Beyrut limanları da Osmanlı donanmasının geri dönmesini engellemek üzere Fahreddin ülkeden ayrıldıktan sonra taşla doldurulacak, büyük gemilerin yanaşması için uygunsuz hâle getirilecekti– 70 kişilik maiyetini taşıyan üç gemi ile nihayet 15 Eylül 1613'de denize açıldı[101].

101 *Aynı eser*, s. 89 ve devamı. Suriye limanları o dönemlerde gerçekten kısmen de olsa taşla doldurulmuştur; oysa savunma tedbiri olarak yararı, ticarete verdiği zararla orantılı değildi. Mariti bu hususta şöyle demektedir (bk. s. 92): "Türk filolarına karşı bir savunma kisvesi altındaki bu ödün, sonuçta, doğayla sanatın rahat ve güvenli kıldığı çok sayıdaki güzel limana, elverişsiz ve tehlikeli olarak, ticaret için bir önyargı oluşturmaktan başka bir işe yaramadı".

Küçük filo uzun süren bir yolculuktan sonra ancak Kasım ayı başlarında Livorno Limanı'na geldi ve Fahreddin, grandükün daveti üzerine derhal Floransa'ya hareket etti. II. Kosimo, burada kendisini büyük onurlarla karşıladı ve elindeki bütün imkânlarla amaçlarına hizmet etmeye hazır olduğunu açıkladı; fakat şimdilik tek başına savaşamayacak kadar zayıf olduğu ve kesin bir vaatte bulunmadan önce bu kadar büyük bir teşebbüs için diğer devletlerle, bilhassa papa ve İspanya kralı ile anlaşmaya varması gerektiği kanaatinde idi.

Grandükün derhal olağanüstü vekili Curzio Picchena ve Vatikan'daki daimî temsilcisi Pietro Guicciardini aracılığıyla sadece Kutsal Mezar'ın tekrar geri alınmasını vadetmekle kalmayıp, Fahreddin'in ve Dürzîlerin de Katolik dinine döndürülebileceği ihtimalini ileri sürerek en avantajlı yönünden göstermek suretiyle meselenin bütün Hristiyan âleminin meselesi olduğunu bildirdiği Papa V. Paul, bilhassa Medicilerin hırslı amaçlarını ve maddî çıkarlarını hedef alan bu gibi planlara gözü kapalı girmekte tereddüt ediyordu. Floransa sarayında Dürzî emirinin gelişi ile oluşan düşünceler de o dönemde gerçekten çok geniş kapsamlı, hatta kimi zaman maceraperestçe idi.

Savaşçı ve şana susamış bir karaktere sahip Don Giovanni de Medici, yalnızca Kudüs'ün fethini çantada keklik görmekle kalmayıp, halk arasında uzun zamandır dolaşan, Kutsal Mezar'ın Floransa'ya getirilmesine ve o önemlerde inşaatı büyük çabalarla sürdürülen Medicilere ait görkemli San Lorenzo Şapeli'nde kalıcı bir yer edinmesine dair düşünceyi de özel bir heyecanla tekrar gündeme getirdi. Olayları çok daha soğukkanlı ve maddî olarak ele alan ve Hristiyan âleminin iyiliği için duyduğu bütün heyecana rağmen öncelikle ticaretinin ve hazinesinin çıkarlarını gözeten II. Kosimo, imkânlarını seferber etmeden önce destekleyeceği ülkenin gerçek durumu hakkında bilgi toplamayı daha uygun gördü[102]. Böylece başta mühendisler olmak üzere uzmanlardan oluşturulan Cavaliere Carlo Macinghi riyasetindeki bir komisyon, bilhassa limanların, tahkim edilmiş yerlerin ve ülkenin diğer savunma tedbirlerinin du-

102 Kutsal Mezar'ı Kudüs'ten Floransa'ya taşıma ve San Lorenzo Şapeli'nde muhafaza etme düşüncesinin oluşumu ve etkileri hakkında Mariti, s. 125 ve devamında önemli bilgiler vermektedir. I. Kosimo, bu hadiseyi halkı masraflı Şark planları için iyi bir ruh hâli içinde tutmak amacıyla kullanmıştır. Bunun dışında Mariti şöyle demektedir: "II. Kosimo ve nâzırları Fahreddin'i desteklemekle, Suriye ile olan ticaretle de, kendi çıkarlarını gözetmek istiyorlardı. Kudüs'un alınması, Roma sarayını, Toskana'nın siyasî ve ekonomik hedeflerini yerine getirmeye zorlamak için bir bahaneden başka bir şey değildi".

rumu hakkında bilgi toplamak üzere 1613'de sessizce bir Fransız gemisi ile Suriye'ye gitmekle görevlendirildi.

Ülkenin durumu bu arada hiç de olumlu gelişmeler göstermemişti. Zira Fahreddin Batı'ya doğru yola çıkmak üzere ülkeden ayrılır ayrılmaz Şam Beylerbeyi Hâfız Ahmed Paşa* 40 bin askeriyle ülkeye akın etmiş; bütün kıyı şehirlerini hiçbir direnişle karşılaşmadan ele geçirmiş; daha sonra ovaları talan etmiş ve nihayet Lübnan'da, Fahreddin'in annesinin, vekilleri ve elindeki askerî kuvvetlerle geri çekildiği güçlü dağ kalelerine saldırmaya çalışmıştı. Osmanlı'nın gücü, bu muazzam surlar ve müdafiilerinin cesareti karşısında kırıldı. Paşa, önemli kayıplar vererek başarısız bir şekilde geri çekilmek zorunda kaldı ve öfkesini bir kez daha ovadaki açık şehirlere ve köylere hissettirdikten sonra uzlaşma için Fahreddin'in annesi ile müzakerelere girişti.

Bu amaçla akıllı olduğu kadar cesur da olan bu kadın, oğlunun yokluğunda naibe olarak geri çekilmeye ve ülkenin hükümdarı olarak haklarını kabul etmesini sağlamaya ikna etmek üzere paşanın karargâhına bizzat gitmişti. Oğlunun asi olmadığını söylüyordu; yalnızca padişahın vasalı olmak istiyordu ve bunu haracını İstanbul'a göndermeyi hiç ihmal etmemekle kanıtlamıştı. Hristiyan hükümdarlardan yardım almak üzere Batı'ya gittiği doğru idi, fakat bu yardım padişaha ve Bâbıâli'ye karşı değil Şam beylerbeyi olan kendisine ve baskılarıyla ülkenin başına bela olan diğer beylerbeyilere karşı idi. Boşuna ele geçirmeye çalıştıkları kaleler de yalnızca padişah adına savunulmuşlardı ve padişah nezdinde paşanın bugüne kadar gösterdiği davranışlardan dolayı haklı olarak şikâyette bulunacaktı.

Bu tehditler karşısında sinen paşa, bu kararlı kadına hemen öfkesini hissettirmeye cesaret edemedi ve kadını onurlu bir esaret altında yanında, fethettikleri yerlere az sayıda muhafız kıtaları yerleştirdikten hemen sonra geri döndüğü Şam'a götürdü. Müzakereler Şam'da devam edecekti. Ancak gururlu hâkime esir olarak herhangi bir uzlaşmada bulunmayı reddediyordu ve öncelikle özgürlüğünü geri istiyordu; müzakerelere ancak payitahtı olan Bagnazzo Kalesi'nde devam edecekti. Paşa, 20 bin Venedik altını tutarında uygun bir onur hediyesi karşılığında bu şartını da kabul etti. Dürzî hâkimesi tekrar serbest bırakıldı ve ünvanına lâyık bir muhafız kıtası eşliğinde Bagnazzo Kalesi'ne geri götürüldü; başlatılan müzakereler daha sonra burada sonuca vardırıldı.

* Zinkeisen sehven "Küçük Ahmed Paşa" demektedir (çn).

İleri görüşlü hâkime, Suriye'de istenen hedeflere ulaşabilmek için İstanbul'da nelerin harekete geçirilmesi gerektiğini çok iyi biliyordu ve gerek kendisinin gerekse oğlunun çıkarlarını korumak üzere gereken herşeyi yapmaya hazırdı. Venedik altınları Divân-ı Hümâyûn'da en az Şam beylerbeyinin hazinesine girdikleri kadar kolay kabul ediliyordu. Bilhassa o dönemlerin veziriazamı, açgözlü Nasuh Paşa, büyük miktarda altınla kolayca kazanılabildi ve diğer vezirler de uygun hediyeler karşılığında yardımlarını esirgemediler. Neticede Şam beylerbeyine İstanbul'dan, İran savaşı sırasında Suriye'de huzur istendiğinden Dürzî hâkimesi ile geçici olarak ve Fahreddin'in dönüşüne kadar statükonun korunmasına, ancak Fahreddin'e Bâbıâli'ye sadakat yemini edip haracı ondan sonra da göndermesi şartıyla Batı'ya gitmeden önce sahip olduğu bütün toprakların bırakılacağına dair bir uzlaşmaya gitme talimatı verildi. Fahreddin'in annesi son tereddütlerini de tam ayar Venedik altınlarıyla gidermeyi başardığından Şam beylerbeyi bunu kabul etmek zorunda kaldı[103].

Anlaşmanın yapıldığı haberi üzerine Fahreddin de tabii ki kendisine ihtiyacı olan vatanına geri dönmeyi ciddi bir biçimde düşünmeye başladı. Zamanını ziyafetler, karnaval eğlenceleri, Floransa ve Pisa'daki muhteşem yapıtları gezerek ve tarım, zanaat ve Batı'nın geleneklerini inceleyerek geçirdikten sonra, yalnızca dostu olan grandükün değil Hristiyan âleminin diğer hükümdarlarının da nihayet kendisine istediği yardımı bahşedecekleri umuduyla burada kalmıştı. Oysa II. Kosimo öncelikle ülkenin durumu ve Fahreddin'in yardımcı kaynakları hakkında bilgi toplamak üzere Suriye'ye gönderdiği komisyonun raporunu beklemek istiyordu. Komisyon 1614'de, tam da anası hâkime ve Şam beylerbeyi arasındaki müzakerelerin henüz askıda olduğu bir dönemde Floransa'ya geri döndü.

Verdikleri bilgiler genel olarak lehte idi. Çok iyi ekilmiş, iyi iskân edilmiş, ovalarda oldukça verimli ve tepeleri ile doğal olarak korunan bir ülke bulmuşlardı. Tahkim edilmiş yerlerin savunması çok iyi idi ve limanlar, ayrıca tahkim

103 Bu kritik anda Fahreddin'in, annesinin zekâsı ve kararlı tutumu sayesinde tekrar topraklarına sahip olmasını sağlayan bu tuhaf müzakereler hakkında ayrıntılı bilgiyi, Mariti, s. 117-121 ve s. 149-151'de vermektedir. Uzlaşmanın içeriğini şöyle özetlemektedir: "Sonuçta uzlaşma, herşeyin o zaman içinde bulunduğu durumda askıda kalması şeklinde yer aldı. Ancak Fahreddin Suriye'ye güven duygularıyla döndüğü vakit, Bâbıâli'ye her zamanki miktarları ödemek kaydıyla, yola çıkmadan önce sahip olduğu ülkenin tamamının tadını çıkarmaya devam edecekti".

edilmeleri için bir şeyler yapılırsa, istenen güvenliği sağlıyorlardı; verimli bir ticaret için önemli avantajlar sunuyorlardı.

Ülkenin malî durumu, vergi sistemi ve hükümdarın gelirleri hakkında da ayrıntılı bilgiler alabilmişlerdi. Gelirleri oldukça yüksekti. Fahreddin'in elinde, sarayın, ailesinin ve muhafız kıtasının geçimini sağlamak için harcadığı 400 bin akçe ve yıllık haraç olarak Bâbıâli'ye ödenen 140 bin akçe kesildikten sonra hâlâ yılda 660 bin akçe gibi güvenilir bir gelir kalıyordu. Bu gelirin ana kaynakları arazilerin tek sahibi olarak kendisine ödenen icarlardı. Mesela kendisine, 100 zeytin ağacı için her yıl 30 akçe, 100 dut ağacı için yıllık 6 akçe icar ödenirdi. Pamuktan, buğdaydan ve diğer meyvelerden üçte biri harç olarak ödeniyordu. Pamuğun ihraç gümrüğü 5 kilo için 1/2 akçe; ipek için 1/4 akçe idi. Ayrıca Şam'dan gelen mallar için de yüksek bir geçiş gümrüğünün ödenmesi gerekiyordu. Avrupa'dan Suriye limanlarına gelen her gemi, 50 akçe tutarında çapa parası ödemek zorunda idi. Bütün bunlara bir de hükümdarın kendi adına ektirdiği ve bilhassa pamuk, ipek ve zeytin açısından verimli bir hasat getiren arazilerin büyük miktarlarda geliri ekleniyordu. Dolayısıyla bilgece tutumluluğu ile tanınan hükümdarın özel hazinesinin en az 10 milyon akçe tutarında olduğu tahmin ediliyordu.

Kara kuvvetleri çok büyük değildi. Daimi atlı birlikleri yalnızca 500 kişi civarında idi; ancak zorda kaldığında kendi ülkesinde 10 bin kişiyi silah altına alabilecek ve komşu Arap boylarından da aynı sayıda asker toplayabilecek durumda idi. Deniz kuvvetleri ise hiç yoktu. Dürzîlerin vatanı –komisyon raporunun ana sonucu bu idi– bilhassa Türklerin hiç gözönünde bulundurmadıkları ve her türlü silahlı savunmadan yoksun olduğundan ele geçirmesi çok kolay olacak, konum itibariyle de çok rahat bir yerde bulunan Tire Limanı'nın ele geçirilmesi hâlinde hedefi Kutsal Topraklar'ın, hatta zengin ve verimli Şam'ın bile fethini oluşturan bir teşebbüs için çok iyi bir üs olacaktı[104].

Bu bilgiler öyle cazipti ki, grandük ciddi bir biçimde papanın ve İspanya kralının yardımı olmadan da bu yönde tek başına bir şeyler yapmaya cesaret edebileceğini düşündü. Öncelikle 1.000 kişilik seçkin birliklerden başka çok sayıda silah, ağır toplar, kale inşası için çeşitli malzemeler ve çok sayıda inşaat ustası taşıyan iki kadırga ve bir dizi yük gemisi donatıldı. Planı, komisyonun raporunun tavsiyelerine uyarak, önce Tire Limanı'nı ve daha sonra sırasıyla

104 Söz konusu komisyonun raporundan alıntılar için Mariti, s. 132-139.

Şam beylerbeyinin sadece az sayıda muhafız kıtası bıraktığı diğer liman şehirlerini, Sayda'yı, Beyrut'u ve Akkâ'yı ele geçirmekti. Tabii bu hususta bilhassa Dürzîlerin karadan verecekleri desteğe güveniliyordu. Oysa kendi içinde zaten oldukça maceraperestçe olan bu planın bozulduğu nokta bu idi.

Zira kendisine umut vererek oyalamalarından dolayı çok öfkelenen ve grandükün niyetine karşı daha şüpheci bir hâle gelen Fahreddin artık daha mesafeli ve daha kararsız olmuştu. Sanki Bâbıâli ile ülkesini huzur içinde yönetmesini sağlayacak güvenilir bir anlaşma, Batı'nın en iyi ihtimalle kendisini tekrar padişahın gücüyle karşı karşıya getirecek ve anlaşmazlığa düşürecek güvensiz yardımından çok daha uygun görünüyordu. Zira Avrupa devletlerinin örneğin Kutsal Topraklar'ın fethi amacıyla yapılacak ve kendisini yalnızca şimdi değil gelecekte de padişaha karşı emniyet altına alacak ortaklaşa bir hareketine şimdilik güvenmesi mümkün değildi. Bunun için çok daha uzun hazırlıklar ve Avrupa'nın içinde bulunduğundan çok daha olumlu şartlar gerekirdi.

Dönemin Roma'daki Fransa Elçisi Breves, bunu muhtemelen belli bir niyetle Fahreddin'e Livorno'da yaptıkları görüşme sırasında açıkça söylemişti[105]. Bu yüzden, başta Floransa sarayının zengin ve eğlenceli yaşamının zevklerine ve sefasına anlaşılan kendilerini fazlaca kaptırmış olan kadınlar olmak üzere, maiyetindekileri hemen Suriye'ye geri göndermesini ve olayların gidişatını en yakın ve en güvendiği kişilerle tek başına beklemesini tavsiye etti. Fahreddin'in maiyeti 1614 Ağustos'unda grandükün geri dönerken iki Türk gemisini ele geçiren kadırgalarıyla vatanlarına geri gönderildi.

Grandük burada kaldığı sürenin kendisi için mümkün olduğunca rahat geçmesini sağlamaya çalışmasına rağmen burada geçirdiği zaman Fahreddin için gittikçe dayanılmaz hâle gelmişti. Annesi ve Şam beylerbeyi arasındaki anlaşmanın kesinleştiğini duyar duymaz artık onu burada kimse tutamazdı. Yalnızca aynı dönemlerde, 1615 yılı başlarında, Hristiyan gemilerinin Akdeniz'deki sürekli korsanlıklarına öfkelenen Bâbıâli'nin Katalonya ve Sicilya, hatta Malta'ya karşı bir darbe yapmak üzere olduğuna dair söylenti geri dönüşünü kısa bir süre geciktirdi.

Bu şartlar altında, bütün planları aynı şekilde maceraperestçe olan, dönemin Napoli kral vekili Ossuna dükü de Fahreddin'i Osmanlı İmparatorluğu'na

105 Mariti, s. 146: "Sonuçta, Hristiyan hükümdarlar ittifakının Kutsal Topraklar'daki satın alma konusunda uzun bir süreye ve uygun çözümlere gerek duyduğu gösterildi; bunun için de o sırada bir çıkış yolu gözükmüyordu".

yönelik amaçları için kullanabileceğini düşünüyordu. İspanya'nın Ceneviz Elçisi Giovanni Vivas aracılığıyla el altından, ekselanslarına bunun için başvurması ve kralın bu yöndeki teşebbüslerini de desteklemeye hazır olduğu güvencesini vermesi şartıyla İspanya Kralı III. Felibe'nin Dürzîlerin meselesini kendi meselesi hâline getirmeye ve ülkesini geri almasına yardım etmeye karar verdiği anın geldiğini bildirdi.

Fahreddin yine de sevgi ve dostluk gördüğü grandükün rızası olmadan böyle bir şeyi kabul etmek istemiyordu[106].

Madrid sarayı ile arasının bozulmasını istemeyen II. Kosimo, yalnızca itiraz etmemeyi değil sanki kralın bu yöndeki isteklerini hoş karşılıyormuş gibi görünmeyi de daha akıllıca buldu. Bu yüzden Fahreddin'i Amiral Inghirami emrindeki filosuyla 1615 Temmuz'unda en onurlu şekilde Ossuna dükünün o dönemlerde bulunduğu Messina'ya gönderdi. Oysa Fahreddin burada çok geçmeden dükün planlarından çok önemli bir kazanç beklememek gerektiğini anladı ve bu yüzden, annesinin de talebi üzerine, burada kısa bir süre kaldıktan sonra kendisini Beyrut'a götüren İspanyol gemileri ile iki yıl uzak kaldığı vatanına geri döndü. Bundan böyle tabii ki bir daha ne Floransa'nın ne de İspanya'nın Suriye'ye yapacakları seferden bahsedildi.

Geri döndükten sonraki ilk birkaç yıl, Fahreddin'in hiç rahatsız edilmeden kendisine anlaşmaya uygun olarak bırakılan ülkesini daha iyi teşkilatlandırmaya harcadığı huzur dolu yıllardı ve İtalya'da edindiği birçok tecrübeyi bu esnada kullanabildi. Gerçi Bâbıâli, Doğu Akdeniz sularını sürekli olarak rahatsız eden ve Osmanlı donanmasına zaman zaman önemli kayıplar yaşatan Batılı gemilerin hâlâ Suriye limanlarına girmelerine ve burada kendilerine himaye bulmalarına karşı kayıtsız kalamazdı ama İran'a karşı savaşmakla meşgul olduğu sürece Fahreddin'e karşı herhangi bir şey yapmayı düşünemezdi. Zira Fahreddin kendisi hakkında yapılan şikâyetleri, Divân-ı Hümâyûn'un ve sarayın nüfûzlu üyelerine gönderdiği zengin hediyelerle zamanında susturmayı başarıyordu. 1619'da İran ile yapılan barıştan sonra Bâbıâli bu yönde daha rahat bir konuma geldiğinde ise Bâbıâli'nin her yöndeki faaliyetlerini felç eden ve gücünü kaybettiren taht karışıklıkları dönemi başlamıştı.

---

106 Fahreddin'in 15 Haziran 1615'de Giovanni Vivas'a cevabı (bk. Mariti, s. 154): "Ben bütünüyle, kendisinden sonsuz sayıda lütuf gördüğüm ve her gün görmeye devam ettiğim majestelerinin olumlu iradesinin öngördüğü kadarını yapmayı istemekte kararlıyım".

Fahreddin'in Suriye'nin neredeyse tamamının bağımsız hükümdarı olarak konumu, artık öyle önemli bir hâle gelmişti ki o dönemlerde Anadolu'nun tamamını sarsan ve Osmanlı İmparatorluğu'nu sanki yok olmaya doğru götürüyormuş gibi görünen hareketi kendi gücünü genişletmek için kullanmayı düşünmemesi imkânsızdı. O dönemden itibaren komşu beylerbeyiliklere, bilhassa Trablus'a yaptığı saldırılar, bir taraftan Genç Osman tarafından yeniçerilerin yokedilmesine dair uğursuz planı güvenli bir biçimde gerçekleştirmek için bahane olarak kullanılırken, diğer taraftan Fahreddin de bu plana Dilaver Paşa'nın padişah adına Anadolu'da kurma görevini üstlendiği yeni orduya 20 bin süvari vermeyi vadedecek ölçüde rıza gösteriyordu[107]. Öyleyse 1622'de Genç Osman'ın tahtına ve canına mâl olan felaket Anadolu celalîlerine geniş kapsamlı planları için büyük bir hareket alanı sununca böyle bir güçten kendi adına yararlanmasını kim engelleyebilirdi?

Aynı yıl içinde Trablusşam'a yönelik saldırılarını yeniledi ve Şam beylerbeyi o dönemlerde birliklerinin en iyi bölümü ile Lehistan'daki savaşa katılmak üzere yola çıktığından o dönemlerde çok kolaymış gibi görünen zengin Şam şehrinin fethine bile göz dikmişti. Fahreddin, Şam'ı fethedemediyse de bu beylerbeyliğin büyük bir bölümünü ilhak etti ve o dönemlerde çaresizlik içinde olan Bâbıâli, Fahreddin kendi sistemine sâdık kalarak yeni ele geçirdiği bölgelerin de haracını ödediğinden, buna ses çıkarmadı[108]. Akıl hastası I. Mustafa'nın bir kez daha tahttan indirilmesi ve IV. Murad'ın cülûsu sanki Bâbıâli'nin Anadolu'daki asilere karşı takınacağı daha kararlı bir tutumun habercisiymiş gibi göründüğünden Fahreddin, Hristiyan devletleri ile İtalya'dan döndüğünden beri çok zayıflamış olan ilişkilerini de her halükârda tekrar güçlendirmeyi düşünmeye başladı.

Asilerin hemen yok edilmesi tabii ki mümkün değildi ve süregelen sarsıntılar sebebiyle daha bir süre gerçekleşmesi de mümkün görünmüyordu. Aksine artık 30 bin kişilik bir orduya sahip olan Fahreddin'in 1623 yılı sona ermeden iyi tahkim edilmiş kalenin dışında Şam'ın tamamını işgal, civardaki altı küçük şehri ilhak ve güneye doğru Kudüs'ü tehdit etmesine bile göz yumuldu. Fahreddin, bu defa da Divân-ı Hümâyûn nezdinde padişahın karşısına bir asi gibi çıkmak niyetinde olmadığını beyan ederek Bâbıâli'nin hoşnutsuzluğunu ortadan kaldırmayı başardı; yalnızca Şam beylerbeyi ile özel bir husumeti vardı ki

107 Karşılaştırma için bk. bu eserin III. Cildi; Roe, *Negotiations*, s. 44.
108 Mariti, *aynı eser*, s. 169 ve devamı.

o da Şam'ı zaten terketmişti bile. Divân-ı Hümâyûn, ister istemez bu mazereti şimdilik kabul etti ve bu asiye affının ve iyi niyetinin bir işareti olarak değerli bir kılıçla bir hilat gönderdi[109].

Talihi yaver giden bu Dürzî liderinden daha az hırslı bir karakter bile bu şartlar altında, düşmanlarının böyle bir zayıflığı karşısında mutlaka bakışlarını topraklarının doğasının ve gücünün çizdiği sınırların ötesine taşımış olurdu. Fahreddin'in biraz içe dönük benliğinin sınırlarının neresi olduğunu bilmiyoruz; ancak hiç şüphe götürmeyen bir şey vardı ki o da Suriye'yle Filistin'i özerk ve bağımsız bir devlet oluşturacak şekilde birleştirme düşüncesinin ruhunu uzun zamandır meşgul ettiği ve bunun gerçekleştirilmesini asla gözden çıkartmadığı idi. Bâbıâli ve İran arasındaki savaşın tekrar baş göstermesi ve Abaza Mehmed Paşa örneği bunun için yeterince sebepti.

Dolayısıyla ciddi bir biçimde hükümdarlığını ülkesinin iç idaresini iyileştirerek daha sağlam bir zemine oturtmaya çalışırken, dışa doğru da silah zoruyla genişletmeyi ihmal etmiyordu. 1625'de yine Trablusşam önlerine kadar geldi; buraya ani bir baskın düzenledi; bir kısmını ateşe verdi ve birçok insanı köle olarak yanında götürdü. Ertesi yıl olan 1626'da sahilde birkaç yeri ele geçirdi, bir kez daha Şam'ı tehdit ve 1627'de Antakya'nın büyük bir bölümünü talan etti ki belirlenen haraç düzenli olarak hazineye aktığı sürece –ki o dönemlerde öyle idi– İstanbul'da bu olaya sanki çok fazla ehemmiyet verilmiyordu[110].

Daha büyük ve daha planlı teşebbüslerde bulunmak için hâlâ Hristiyan devletlerinin birleşerek şiddetli ve muhteşem bir Haçlı Seferi düzenlemeleri şeklinde olmasa da en azından eksikliğini çekmekte olduğu silah ve savaş araç gereçlerinin temini şeklinde gerçekleşecek Batı'nın yardımına güveniyordu. Umutlarını tabii ki öncelikle Toskana'ya ve daha sonra, Ossuna dükü ile temasından sonra İspanya'dan hiçbir şey bekleyemeyeceğini idrak etmesi üzerine, Vatikan'a bağlamıştı.

109 Roe, *Negotiations*, s. 203, 205 ve 213. "Hareketleri acınacak hâldedir ve onu durdurmak için hiçbir emir verilmemiştir; sadece birkaç mektup ve vaat; bu kat kat sorunlara her zamanki çareler uygulanmaktadır". Ayrıca açıklaması hakkında: "Özrü kabul oldu ve sanki iyi bir hizmet yapmış gibi, kendisine bir kılıç ve kaftan gönderildi". Bu hususta biraz zayıf kalan Mariti'nin bunlardan haberi yoktur.

110 Roe, s. 555, 367 ve 688: "Bu küçük prens, üç kez saldırmış ve padişaha rağmen topraklarını genişletmişti. Bu devlet intikam almaya kalkarsa, boyun eğer, ama kendi çıkarına; *et fruitur diis iratis*". Antakya'nın yağmalanması hakkında bk. Mariti, s. 177.

Temsilcileri aracılığıyla tabii ki Papa VIII. Urban için Kutsal Topraklar'ın fethini cazip hâle getirmeye çalışıyor ve aynı zamanda halkı ile birlikte uygun bir zamanda Hristiyanlığa geçmesinin de mümkün olabileceğini ima ediyordu. Haçlı Seferi zamanının çoktan sona erdiğini ve Avrupa devletlerinin o dönemlerde içinde bulundukları olumsuz şartlar altında Hristiyan devletlerinin bu yönde ortak teşebbüslerine güvenilemeyeceğini çok iyi bilen Papa VIII. Urban, bu gibi sözlere kapılıp aceleci adımlar atmayacak kadar akıllı ve ihtiyatlı bir adamdı. Tıpkı daha önce Toskana grandükünün yaptığı gibi, ülkenin içinde bulunduğu şartlar hakkında bilgi sahibi olmak istiyordu ve Suriye'ye bu amaçla uzmanlardan oluşan bir komisyon göndermek niyetindeydi. Ancak bu komisyon Fahreddin'le hiçbir şekilde müzakerelere girişmeyecek –bu, Vatikan'ın kesin şartıydı– ve Vatikan adına herhangi bir vaatte bulunarak bağlayıcı bir yükümlülük altına girmeyecekti; papa, Dürzî emirinin Roma'ya yetkililerini gönderme şartıyla müzakereleri yürütme hakkını saklı tutuyordu. Oysa söz konusu komisyon daha yola bile çıkamadan papa fikrini değiştirdiğinden, dolayısıyla görevin tamamı iptal edildiğinden, böyle bir şey gerçekleşmedi[111].

Bu karar değişikliğinde o dönem Avrupasının, bilhassa İtalya meselelerinin şüpheli durumunda aranması gereken daha genel sebeplerden başka bilhassa Floransa entrikalarının da önemli bir rol oynadığı söyleniyordu. Zira Toskana sarayında son zamanlarda Toskana'nın zaten Suriye'de buna bağlı maddî avantajlarla birlikte azalma gösteren nüfûzunun kolayca papaya geçebileceği düşüncesi pek hoş karşılanmıyordu ve bu yüzden Vatikan'ın planını daha en başında hem de başarıyla engellemeye çalıştılar.

Papanın artık cesaret etmek istemediği şeyi bu defa da Kardinal Francesco Barberini tek başına yapabileceğini düşünüyordu. Barberiniler ve Mediciler –bilindiği üzere Barberiniler, Floransa asıllıydılar ve Papa VIII. Urban da bu aileye mensuptu – arasındaki eski düşmanlığın da bunda büyük payı vardı. Papanın öz yeğeni olan kardinal, burada da Mediciler lehine aradan çekilmiş olmalarını hazmedemiyordu ve 1628 Ekim'inde, masrafları kendisine ait olmak üzere, Fahreddin ile irtibata geçmeleri için Suriye'ye keşiş olarak tebdili kıyafet içinde iki gözcü gönderdi. Ne var ki gözcüler hiçbir şey yapamadan İtalya'ya geri döndüler ve böylece Roma ile Fahreddin arasındaki iliş-

111 Mariti, s. 177-180.

kinin tek neticesi Fahreddin'in Floransa sarayıyla ilişkilerinin daha canlı bir biçimde devam etmesi oldu[112].

Gerçi ilişkileri asla tam olarak koparmamışlardı ama aralarındaki münasebet Grandük II. Kosimo'nun Floransa'nın gücünün zirvesini oluşturan 1621 Şubat'ında ölümünden sonra oldukça gevşek ve şüpheli bir hâle dönüşmüştü. Floransa'nın II. Ferdinand henüz reşit olmadan önce başında iki kadının, II. Kosimo'nun annesi Lorenli Kristina'nın ve Ferdinand'ın annesi Avusturyalı Maria Magdalena'nın bulunduğu zayıf vâsi yönetimi, Dürzî lideri ile gözden çıkartılması gereken önemli miktarlardaki imkânların elde edilecek avantajlarla orantılı olmadığı daha samimi ilişkilerle ilgilenmiyordu. Oysa Fahreddin genişlettiği fetih planları sayesinde eski müttefiklerine de daha güçlü bir desteğin ödülü olarak daha büyük kazançlar vadedince ve bir kez daha kolay fethedilebilecek şehirlerle eyaletlerden ve ayrıca Floransa'nın Doğu Akdeniz ticaretinin bu sayede yaşayacağı canlanmadan bahsedince, Floransa sarayında meselenin tekrar ciddi bir biçimde ele alınması daha uygun görüldü. Zira sunulan bu avantajları hiçbir şekilde Vatikan'a bırakmak istemiyorlardı[113].

Maanoğlu Fahreddin 1629 Nisan'ında büyükanne hâkimeye değerli ipekten 23 top ile iyi niyetini gösterdikten ve Floransalı tüccarların o dönemlerde biraz azalmış olan buğday ticareti için kolaylıklar sağladıktan sonra, bilhassa silahlar ve savaş araç gereçleriyle daha güçlü bir desteği amaçlayan taleplerine seve seve kulak verildi. Ayrıca yenilenmiş bu bağlantıya hemen sağlamlık kazandırmak ve bilhassa Floransa ticaretinin Suriye'deki çıkarlarını daha iyi koruyabilmek için Floransalı tüccarların o güne kadar Fransa konsolosu tarafından temsil edildikleri Sayda'ya kendi konsoloslarını göndermeye karar verdiler.

Suriye'deki bu ilk konsolosluk makamı için çok itibarlı bir soylu olan ve Fahreddin ile eskiden beri dost olan Kaptan Francesco da Verrazzano seçildi. 1630 Ekim'inde sözde buğday ticareti için kullanılan, gerçekte ise silah ve cephane taşıyan beş gemi ile Livorno Limanı'ndan ayrıldı. Fakat ne tuhaftır ki elinde Osmanlı geçiş belgesi varken henüz konsolosluk beratı yoktu. Ayrıca yanlarında Fahreddin için zengin hediyeler ve Sayda'da yüzde 20 kârla bozdurdukları 35 bin yeni basılmış skudi vardı. Bâbıâli'nin şüphelerini üzerlerine

112 *Aynı eser*, s. 181: Sır gibi saklanan bu görevin sonucu hakkında şöyle denmektedir: "Önemli bir sonuç getirmedi".

113 Mariti, s. 178: "Toskana sarayına, eyaletler, kentler, ulaşım ve ticaret limanları vadediyordu".

çekmemek için bu yolculuğun tamamı –ki bu aynı zamanda Fahreddin'in de kesin isteği idi– dünyanın gözü önünde barışçıl bir karakter sergileyecekti. Da Verrazzano bu yüzden Emir Fahreddin ve hükümdarlığını paylaşmaya başladığı en büyük oğlu Ali tarafından onurlu bir biçimde istikbâl edildiyse de alenen sarayının siyasî temsilcisi olarak karşılanmadı. Yalnızca ticaret için geldiği söyleniyordu her yerde; bu ifadeye daha da ağırlık katmak için, Aralık ayı ortalarında Sayda'ya gelen gemilere mümkün olan en kısa zamanda tekrar Livorno'ya dönebilmelerini sağlamak üzere hemen buğday yüklendi.

Fahreddin'in Floransalılara verdiği görevler genelde barışçıl bir karaktere sahipti. Floransa sarayından sadece köprüler, kaleler ve diğer yapılar için bir inşaat ustası ile maharetli işçiler, duvarcılar, marangozlar, taş oymacılar vs, tarımdan anlayan birkaç aile ve nihayet tecrübeli bir hekim istedi. Grandük, ayrıca ileride herhangi bir çatışmada talihinin yaver gitmemesi ve en değerli mallarıyla kaçmak zorunda kalması hâlinde Fahreddin için Suriye limanlarından birinde küçük bir gemiyi hazır tutacaktı. Silah, barut ve diğer savaş araç gereçlerinin gönderilmesi, el altından ve Fahreddin'in güvenine haiz bir Yahudinin arabuluculuk yaptığı gizli müzakereler sırasında kararlaştırıldı.

Küçük filo, 1631 ilkbaharında bu görevlerle İtalya'ya geri döndü. Da Verrazzano Sayda'da kaldı ve kendisi ile Fransa konsolosu arasında yetkileri hakkında bir anlaşmazlık çıktığından çok geçmeden Büyük Emir Fahreddin tarafından herhangi bir yabancı müdahale olmadan soydaşlarının konsolosluk işlerini yürütme yetkisi ile birlikte resmen Floransalıların temsilcisi ilan edildi. Aynı yıl içinde, Floransa sarayının Fahreddin'in en azından büyük bir kısmını yerine getirmek için yapılan bir gönderiyi fırsat bilerek, kendisini Floransa'nın Sayda konsolosu ilan eden beratı da aldı[114].

Bu tarihten sonra Floransa sarayı ve Dürzîlerin büyük emiri arasındaki ilişkiler oldukça sıcaktı. Yeniden sağlamlaştırılan dostluk bir taraftan silah sevkiyatları diğer taraftan da zengin hediyeler ve karşılıklı iyiliklerle devam etti. Fahreddin bu arada çok dindar bir kadın olan dul Grandüşes Kristina'nın ricası üzerine Kudüs'teki Kutsal Mezar bekçilerini de büyük bir başarıyla himayesine aldı.

---

114 Mariti, s. 198: "Büyük Emir, o zaman Toskanalıların temsilcisi olarak tanınmak ve bunun sonucu konsolosluğun kendi mülkiyeti altında olmasını istedi". Ayrıca bk. s. 202.

Kendilerini ezelden beri Kutsal Mezar'ın asıl bekçileri kabul eden Aziz Fransiskus Tarikatı'nın Minoritleri, söz konusu dönemde sözde Cizvitlerin entrikaları yüzünden Rumlar ve Ermeniler tarafından bir kez daha Kutsal Mezar'ın bekçiliğinden alınmışlardı[115]. Galile'de Dell'Annunziazione Manastırı'nda kendilerine güvenli bir yer buldukları Nazaret'e geri çekilmişlerdi. Dolayısıyla Galile'nin tamamını elinde tutan Fahreddin, doğal olarak hamileri idi. Bu yüzden, Dürzî emiri üzerindeki büyük nüfûzunu kullanması ve böylece tekrar Kutsal Şehir'de hakları olan mülkleri geri almalarını sağlaması için büyük grandüşese başvurdular.

Dindar olan bu kadın, ricalarına kulak verdi ve Fahreddin, böylece Medicilerin ve diğer Hristiyan hükümdarlarının kendisini minnettarlıkla kabul etmelerini sağlayabileceğini düşündüğünden, bu amaçla Floransa'dan kendisine gelen ricaları kabul etmesi gerektiğini düşündü[116]. Para ve güzel sözler karşılığında Rumlarla Ermenileri himayesi altına alan ve onları Kutsal yerlerin tek bekçileri tayin eden Kudüs beylerbeyinin 1632'de azledilerek yerine bir miktar para karşılığında –18 bin akçeye mâl oldu– Fransiskenleri tekrar kabul etmeye ve Kutsal Mezar'ın tek bekçileri tayin etmeye rıza gösteren Mehmed Paşa'nın getirilmesini sağladı[117].

Bâbıâli'nin o dönemlerde güçlü Dürzî emiri ile ilişkilerini iyi tutmaya önem verdiği ve onu mümkün olduğunca uzun süre rahat bıraktığı anlaşılıyordu. 1633'de Maanoğlu Fahreddin'i Trablusşam sancakbeyliğine getirerek iyi niyetinin ya da aslında zayıflığının bir delilini sundu. Fahreddin, kendisine bahşedilen bu onuru geri çevirdi, zira zaten büyük bir bölümünü elinde tuttuğu bir ülkenin hâkimi olarak Bâbıâli'ye tâbi hâle gelmek istemiyordu. Bu yüz-

115 Fransiskenlerin Kudüs'ten kovulmasında Cizvitlerin parmağının olduğu, bilhassa Floransa'nın Sayda konsolosu Da Verrazzani'nin 3 Nisan 1632 tarihli mektubundan anlaşılmaktadır (bk. Mariti, s. 223): "Cizvit rahiplerinin Kutsal Mezar'a girmek arzusuyla, Zoccollanti'nin [minoriti] kovulması ve kendilerinin yerleştirilmesi için Rum ve Ermeni patrikleriyle anlaştıkları ortaya çıktı; bunu yapmak amacıyla girişlerinde büyük paralar vadetmeleri dışında onları para sahibi yapıyorlar". Kutsal yerler meselesindeki gruplaşmalar hakkında ayrıntılı bilgiyi daha önce bu eserin III. cildinde almıştık.

116 "O din adamlarını, iyi geçinmek istediği Medici hanedanı ve diğer Hristiyan hükümdarların minnettarlığını kazanmaları konusunda teşvik ediyordu", Mariti, s. 222.

117 Mariti, Fransiskenlerin geri dönmek için ödedikleri 18 bin akçe hakkında şöyle demektedir: "Bu da, gerçekte, Kudüs'te din adamları arasında çıkan anlaşmazlıklardan kazanç sağlayanın sonunda Türk olduğunu doğrular".

den bu onurun oğullarından birine bahşedilmesini rica etti ve oğlunun yerine –İstanbul'dakiler bu talebini reddetmeye cesaret edememişlerdi– en güvendiği komutanlarından ve Osmanlı'nın en amansız düşmanlarından biri olan Mustafa Ağa'yı sancakbeyi olarak oraya gönderdi[118].

Bu arada Divân-ı Hümâyûn'un müsamahası neredeyse son sınırına ulaşmıştı. Bu dönemde mutlak hükümdar olarak kendi kanlı yönetimini kurmuş olan Sultan IV. Murad, Dürzî emirinin küstahlıklarına daha fazla tahammül edemediğinden Maanoğlu Fahreddin'e haddinin bildirilmesini emretti. Daha 1631 sona ermeden Osmanlı kuvvetleri ve emirin birlikleri arasında ilk şiddetli çatışma meydana geldi. O dönemde İran'a gidecek ordunun başında bulunan Veziriazam Topal Receb Paşa, 20 bin askerle Suriye'de Trablusşam dolaylarında kış karargâhını kuracaktı. Oysa Fahreddin, bölgesinin ihlali olarak buna kesinlikle izin vermek istemiyordu.

Dolayısıyla Divân-ı Hümâyûn'u İstanbul'daki temsilcisi aracılığıyla padişaha karşı değil sadece ülkesine askerî kuvvetlerle gelmeye cüret eden veziriazama karşı silahlarına sarıldığını ikna etmeye çalışırken, 10 bin piyadenin ve 5 bin süvarinin başına geçerek veziriazamın yolunu kapatmak için Trablusşam üzerinden Sayda'dan Halep'e kadar ilerledi. Her iki ordu Aralık ayının ilk günlerinde Trablusşam, Halep ve Şam arasında Rodos Şövalyeleri'nin eski bir kalesi olan Monte Ferrante'de karşı karşıya geldiler. Maanoğlu Fahreddin'in yiğitliğinden dolayı "Aslan" lakabını kazanan kardeşi Yunus'un emri altındaki Dürzîlerin süvari hücumu daha üstün güçteki Osmanlı'nın mağlubiyetini belirledi. Yaklaşık 1.000 yeniçeri ve sipahi muharebe alanında kalmıştı; sağ kalanlar Halep'e kaçarak kurtuldular. Yalnızca 10 bin kadar asker daha sonra savunması zayıf Şam bölgesine akın düzenleyerek burada iki ay boyunca ateşle ve kılıçla talanlarda bulundu ve bilhassa Şam'da bulunan Avrupalı tüccarların aleyhine olmak üzere şehirden 600 bin akçe alıp götürdü. Fahreddin, ilgili Osmanlı komutanlarına verdiği 30 bin akçe tutarındaki bir hediye ile şimdilik bu ihlalin sonuçlarını engellemeyi başardı. Askerlere Halep ve Şam'da kış karargâhlarına çekilme, ancak ne Trablusşam sancakbeyliğine ne de Dürzîlerin topraklarına girmeme emri verildi[119].

Fahreddin, gerçekten de gücünün ve talihinin zirvesine ulaşmıştı. Yıldızı düşmeye başladı. Cüretkârlık ve dizginlenemez bir fetih hırsı onu hızlıca uçu-

118 Mariti, s. 187.

119 Mariti, s. 208-211.

ruma çekti. Muzaffer silahlarını Osmanlı'ya karşı parlak zaferlerle kaldırmış olmakla yetinmeyip, o güne kadar dost saydığı ve henüz bağımsız olan komşu Arap boylarına da hükümranlığını zorla kabul ettirmek istedi. Ne var ki burada şiddetli bir direnişle karşılaştı.

1632'de kendisi veya aynı şekilde hükmetme hırsına sahip oğlu Ali ile bazı Bedevî boyları arasında sonucu şüpheli birçok kanlı çatışma meydana geldi. Her iki tarafta birçok insan öldürüldü ve elde edilen ganimetler kimi zaman muazzamdı; ama Fahreddin tek bir parça toprak kazanamadı, hiçbir şeyh veya emir onun boyunduruğuna girmeye razı olmadı ve bu savaşçı boyların dostluğu ile birlikte gücünün en kuvvetli dayanaklarından birisini de kaybetti. Zira bütün bu topraklarda sadakatsiz Dürzî emirine karşı bir öfke ve intikam çığlığı yükseldi ve Divân-ı Hümâyûn'a kadar ulaşarak burada çok geçmeden hakkındaki ağır şikâyetlerden dolayı Fahreddin'i felakete sürükleyecek bir yankı buldu[120].

Divân-ı Hümâyûn'da nihayet cüretkâr Dürzî emirinin zorba hükümdarlığına bir son vermek gerektiğine karar verildi. Fahreddin resmen asi ilan edildi ve üzerine yapılacak seferin tarihi ertesi yıl olarak belirlendi.

Bu kritik anda felaket Fahreddin'i başka bir yönden de vurdu. 1633 başlarında yaşlı annesinin ölümü ile en sâdık danışmanını kaybetti ve Toskana ile ilişkileri de yine öyle gevşek bir hâle gelmişti ki tam da ihtiyacı olduğu anda bu yönden hiçbir yardım bekleyemezdi. Olayların nereye gideceğini önceden tahmin eden zeki Da Verrazzano, Suriye'ye getirmiş olduğu ve Fahreddin'in köprüler, saraylar, fıskiyeler, su hatları gibi birçok yapıyı borçlu olduğu inşaat ustaları ve zanaatkârlarla zamanında geri dönmeyi daha uygun buldu. İstifasını istedi ve vatanına dönmek üzere soydaşlarının temsilcisi olarak konumunun Fransa konsolosundan dolayı çok da hoş geçmediği Sayda'dan ayrıldı[121].

120 Mücadeleler ve sonuçları hakkında bk. Mariti, s. 216, 223, 230: "Fahreddin'in bütün komşularına ve ona rahatsızlık vermeyen, gölge de etmeyenlere silah çevirmesi, sonunda, herkesin ona karşı olması sonucunu doğurdu; ortak bir hoşnutsuzlukla toplanarak, Dürzîlerin büyük emirinin kibrinin kırılması için Osmanlı Bâbıâli'sine başvurdular; o, Bâbıâli'nin çıkarları için ölümcül olabilecek bir krallık oluşturma çabası içindeydi".

121 Mariti, s. 228, 231: "Büyük Emir, Toskana'dan gelecek yardımları bekleyemezdi... Fahreddin'in kötü bir gidiş içinde olduğu bilgisi, Konsolos Da Verrazzano'nun işinden vaz geçerek konsolosluğu terketmesine neden oldu".

Fahreddin'in eski Mısır beylerbeyi Veziriazam Tabanıyassı Mehmed Paşa'nın şahsında (Mayıs 1632'den itibaren) en amansız düşmanını bulduğu İstanbul'da bu defa Suriye'deki asiye karşı bütün hazırlıklar ciddi bir biçimde yürütülmüştü. Suriye'ye gidecek donanma, Kapudan [Bostancı] Cafer Paşa'nın emrindeki 40 büyük ve küçük gemiden oluşuyordu. Donanma, 1633 Temmuz'unda Suriye sahiline geldi. Fahreddin'in hiç gemisi olmadığından direnmesi mümkün değildi. Beyrut, Sayda, Akkâ ve o güne kadar Fahreddin'in hâkimiyetini tanıyan bütün diğer sahil şehirleri herhangi bir kılıç darbesine gerek kalmadan ele geçirildiler ve hemen Osmanlı muhafız kıtalarıyla donatıldılar[122].

Fahreddin aynı zamanda kara tarafından da Şam Beylerbeyi Küçük Ahmed Paşa'nın emrinde olup, Kudüs, Gazze ve tekrar Osmanlı'nın eline geçen Trablusşam'ın sancakbeyleri ve Dürzîlere karşı artık düşmanca bir tavır takınmış Arap boyları ile birleşerek üzerine yürüyen 40 bin askerle köşeye sıkıştırılıyordu. Burada aldığı ilk darbeler Fahreddin için uğursuz geçti. Düşmanın karşısına en iyi birlikleri ile çıkan oğlu Ali, Temmuz ayında iki kez ardı ardma mağlup edildi ve büyük kayıplar vererek dağlara çıkmak zorunda kaldı.

Elinde en fazla 10 bin sâdık asker bulunan Fahreddin'in açık alanda Osmanlı ile mücadele etmesi mümkün değildi. Tek düşünebildiği, dağ kaleleri Nika, Bagnazzo, Deyrulkamer ve Dürzîlerin asıl ikameti olan Şuf başta olmak üzere ulaşılması zor yüksek vadileri kararlı bir savunma ile kurtarmak oldu. Buradan zaman zaman başarıyla, ovada karargâh kurmuş olup kendisini dağlara kadar takip etmeye henüz cesaret edemeyen düşmanın üzerine akınlar düzenledi.

Ne var ki Dürzî emiri yalan vaatlerle rakibi Şam beylerbeyinin oyununa gelip, felakete sürüklendi. Küçük Ahmed Paşa, 400 bin akçe ödediği takdirde topraklarını bundan böyle de yönetmesini sağlamayı teklif etti. Fahreddin parayı gönderdi. Ancak Ahmed Paşa para geldikten sonra müzakerelerde bulunmak yerine bu miktarı taşıyan 800 keseyi getiren itibarlı bir Marunî şeyhi olan adamı hemen boğdurdu ve Fahreddin'in müzakereleri sonuca götürecek oğlu Mansụr'u esir olarak Sayda'da bulunan kapudan paşanın donanmasına gönderdi. Böyle bir utancı, böyle bir sadakatsizliği ancak çaresizlik içinde son bir mücadele temizleyebilirdi.

122 Mariti, s. 238: "Bir karşı koyma görülmedi, ne de oraya ele geçirilmesine karşı koyacak bir önem veriliyordu".

Fahreddin, dağların ve kalelerin savunmasını başkomutanı Ebu Nadir'e emanet ederek oğlu Ali ve kardeşi Yunus ile bir kez daha açık ve mert bir muharebede talihini denemek üzere bulabildiği bütün birlikleri topladı. Aynı zamanda bu sıkıntı anında bakışlarını bir kez daha Toskana'ya çevirdi ve Grandük II. Ferdinand'a bir ulak göndererek, en azından daha önce de rica ettiği gibi, en kötü durumda hazineleri ile Batı'ya kaçabilmesi için gerekli gemiyi göndermesini rica etti. Oysa Floransa sarayında Dürzîlerin meselesi anlaşıldığı kadarıyla uzun zamandır gözden çıkartılmıştı ve bu yüzden emirin ve çökmekte olan gücünün kalıntılarının kurtarılmasıyla pek ilgilenilmiyordu. Bu yüzden ne istediği gemi ne de başka bir yardım gönderildi[123].

Gözü pek oğlu Ali'nin sabırsızlığı ve dinmek bilmeyen intikam hırsı Fahreddin'in talihsiz kaderini nihaî sonuca götürürken durum böyle idi. Ali, amcası Yunus ve kardeşi Hüseyin ile tekrar 20 bin iyi eğitimli askerden oluşan birliklerin başında idi; Osmanlı ise karşısına yalnızca 15 bin asker çıkartabiliyordu. Zira asıl kuvvetler ya Şam'a geri çekilmişlerdi ya da kış karargâhına gönderilmişlerdi. Donanma da geri çekildiğinden ve limanlarda sadece az sayıda muhafız kıtaları bıraktığından kararlı bir harekâtta bulunmak için tam zamanı idi.

Ali, dağlardaki güvenli mevkiinden Osmanlılara önemli kayıplar yaşattıktan sonra, dikkatsizce davranarak, talihini nihaî bir muharebede denemek için ovaya inmeye ikna oldu. Muharebe sıcak ve kanlı geçti. Zafer tam Dürzîlerden yanaymış gibi görünürken Ali ölümcül bir yara alarak atı ile birlikte yere düştü. Devam eden muharebe Dürzîlerin dağılmış vaziyette kaçışlarına dönüştüğünde Yunus da aynı akıbete uğradı. Hüseyin, canlı olarak düşmanın eline düşerek Ali'nin ve Yunus'un başları ile birlikte zaferle Şam'a götürüldü[124].

Uğursuz bir gün olan o gün, 15 Ekim 1633, Fahreddin'in yalnızca kudretini değil ruhunu ve manevî gücünü de kırdı. Hükümdarlığının ve hanedanının yaklaşmakta olan çöküşü karşısında erkek gibi kararlı bir biçimde ayağa kalkma cesaretini kaybetti. Herşeyi umutsuzca kaderine terketti. Kıbrıs'tan Lefkoşe (Nikosia) Başpiskoposu Giorgio Maronia'nın Kutsal Topraklar'ın ve bu hadisenin öncüsü olan Fahreddin'in kurtarılması için onun adına tekrar ricada

123 Mariti, s. 249: "Ama ya Toskana'nın üzerinde durduğu şartlar ya da Büyük Emir vakasının umutsuz olduğu öngörüsü, bu geminin ona gönderilmesini engelledi; ona başka bir yardım da iletilmedi".

124 Mariti, s. 250-252.

bulunmak üzere Papa VIII. Urban'a başvurması da Fahreddin'i tekrar ayağa kaldıramazdı; Kutsal Topraklar'ın kurtarılması durumunda zaferin ödülü olarak Toskana Grandükü II. Ferdinand Kudüs krallık tacını, papanın yakın akrabası ve Roma valisi olan Don Taddeo Barberini de Kıbrıs tacını alabilirdi. Oysa bu gibi boş hayaller ancak boş vaatlerle sonuçlanmaya mahkûmdu[125].

Fahreddin, bunun üzerine artık hiçbir şeye cesaret edemiyordu. 1634 ilkbaharında kapudan paşa donanması ile bir kez daha Suriye sahillerine geldiğinde ve en son müttefikleri tarafından da terkedildiğinde belki bir şeyleri kurtarabilmek ümidiyle padişaha mutlak surette boyun eğmek istiyordu. Ancak böyle bir boyun eğme, akıbetini son ana kadar paylaşmak isteyen az sayıdaki sâdık adamına ne akıllıca ne de onurlu görünüyordu. Onların tavsiyelerine uyarak en küçük iki oğlu ve 50 kişilik maiyetiyle birlikte Lübnan'ın en doğusundaki Şûf bölgesinde kendisine güvenli bir sığınak aradı. Yaşamak için gerekli herşeyle uzun süre dayanacak şekilde donatılmış olarak burada düşmanların gidişini ve kaderinin daha iyiye dönmesini bekleyebileceğini umuyordu.

Ne var ki kapudan paşaya Fahreddin'i ölü ya da diri mutlaka İstanbul'a getirme emri verilmişti. Ancak donanmanın çorak Suriye sahillerinde uzun süre kalmasına izin vermeyen kış mevsiminin yaklaşması üzerine demir almaya mecbur kalmıştı ki, ihanet neticesinde Fahreddin'in o güne kadar boşuna aradığı sığınağını keşfetti. Fahreddin'in boyun eğmesini sağlamak için herşey yapıldı. Oysa sığındığı mağaraya silah zoruyla ulaşmak mümkün değildi. Teslim olmasını sağlamak için lağımlar patlatmak ve ateş yakmak gerekiyordu. Fahreddin, sırf hayatını kurtarabilmek için, kendisine ve yanındakilere hiçbir zarar gelmeyeceği vaadi üzerine 12 Kasım 1634'de teslim oldu. Kaptanıderya, Fahreddin'i ve iki oğlunu sağ salim ama ciddi bir gözetim altında hemen İstanbul'a dönmek üzere yelken açtırdığı gemilerine götürerek vaadini yerine getirdi. Fahreddin'in Deyrulkamer'de kalan dört eşi, esir olarak Şam'a götürüldüler.

IV. Murad, İstanbul'da yenilen bu kahramanı şanına lâyık bir biçimde karşılayarak onurlandırdı. Fahreddin şimdilik hafif bir gözetim altında tutulurken, iki oğlu daha sonra bunlardan sadece Hüseyin'in padişahın içoğlanları arasında yerini alacağı Pera'daki sarayın içoğlanları odasına götürüldüler.

---

125 Mariti, s. 253: "Bu üzücü aksaklıklar yitip gittiler ve Büyük Emir'in cesareti hiç de kırılmadı. Fahreddin lehine bin bir vaatte bulundular ama herşey onun mutsuz durumunun sonucuydu". S. 255.

Hüseyin, daha sonra yüksek onurlara ve önemli mevkilere geldi ve derin bir bilgelikle ünlendikten sonra çok ileri bir yaşta Osmanlı tarihçisi Naima'nın dostu ve yardımcısı olarak vefat etti. Fahreddin'in oğullarından sonuncusu olan bu zat, babasının ve hanedanının yokoluşunu görmüş olarak daha uzun zaman yaşadı[126].

Fahreddin, İstanbul'a getirilir getirilmez, kardeşi Yunus'un oğlu, yeğeni Melhem'in hanedanının utancının intikamını yeni ve oldukça talihli bir ayaklanma ile almaya çalıştığı haberini aldı. Fahreddin'in geride bıraktığı hazinelere el koymuş; bunlarla kısa sürede küçük bir ordu oluşturmuş; Şam beylerbeyini önemli kayıplar verdirerek mağlup etmiş, hatta Sayda, Beyrut, Akkâ ve Tire şehirlerine saldırmış ve yağmalamıştı. O dönemde, 1635 ilkbaharında İran'a karşı seferine henüz başlamış olan ve payitahttan 25 günlük yürüyüş mesafesi uzakta bulunan IV. Murad, bu hadiseye öyle öfkelendi ki derhal sadece Fahreddin'in ve oğullarından birinin değil Şam'da kalan eşlerinin de idam edilmesi emrini verdi. Böylece Maanoğlu Fahreddin, 13 Nisan 1635'de nihaî akıbetine uğradı. Kanlar içindeki başı, tam üç gün boyunca, "bu, asi Fahreddin'in başıdır" yazısıyla sarayın önünde ibret olsun diye gösterildi[127].

Fahreddin, öldüğünde 52 yaşındaydı. Tıpkı bir zamanlar İskender Bey lakaplı Georg Kastriota'nın hami ve kahraman sıfatıyla halkı olan Arnavutların gönlünde yüzyıllarca yaşamaya devam etmesi gibi, Dürzîlerde de günümüze kadar Maanoğlu Fahreddin adı hep muhteşem bir dönemin parlak hâtıralarını çağrıştırıyordu. Onunla birlikte halkının şanı ve özgürlüğü çok uzun bir zaman için yokoldu. Fahreddin'in yeğeni Melhem, halkının şanını muhafaza edecek ve özgürlüğünü kurtarabilecek bir adam değildi. Kısa bir direnişten sonra

126 Naima'ya göre Hammer, *aynı eser*, V, 173.

127 Mariti, *aynı eser*, s. 257-265, Maanoğlu Fahreddin'in sonunu güvenilir bir şekilde böyle anlatmaktadır. Osmanlı kaynakları bu hususta farklılık göstermektedir. Örneğin Hammer'de alıntı yapılan Naima'ya göre, Fahreddin'i sığındığı yerde bulan ve teslim olmaya zorlayan kaptanıderya değil, Şam Beylerbeyi Küçük Ahmed Paşa idi. *Memoires du Chevalier d'Arvieux*, Paris 1735, I, 357-379'da Fahreddin'in geçmişine ayrılmış bölümlerdeki bilgiler tamamen değersizdir. Ona göre, Fahreddin örneğin Floransa sarayında beş yıl kalmıştır; ayrıca zorla teslim olmamış, padişahın daveti üzerine topraklarını tekrar teslim almak üzere İstanbul'a gelmişti. Ancak bunun yerine mahkemeye çıkartılmış ve gizli bir Hristiyan oluşunun da önemli bir rol oynadığı resmî bir hükümle idam edilmişti. Chevalier d'Arvieux, bu felaketten yaklaşık 24 yıl sonra Suriye'yi ve Lübnan'ı gezdiğinde hâlâ anlatılan masallar bunlardı.

Bâbıâli'nin iradesine boyun eğdi ve bir sonraki yıl olan 1636'da vasal olarak en azından Dürzîlerin toprakları ile Beyrut, Sayda, Tire ve Akkâ gibi bazı sahil şehirlerinin gölge yönetimini devraldı, fakat aldığı büyük emir ünvanı sanki buna hiç uymuyordu. Ülkenin emiri olarak kendi halkının başına bela olan ama diğer taraftan hükümdarları önünde kul olarak çaresizlik içinde titreyen küçük bir tiran rolünü oynuyordu. Zira iktidar artık yalnızca komşu eyaletlerin, bilhassa Şam ve Sayda beylerbeyilerinin elinde idi ve Kızıllarla Aklıların arasında halkın gücünü zayıflatan husumetlerin tekrar baş göstermeye başlamasından dolayı nüfûzlarını daha da arttırıyor ve sağlamlaştırıyorlardı[128].

Dürzîlerin ve Bâbıâli'ye tamamıyla tâbi emirlerinin tarihinde o dönemden itibaren yalnızca birkaç önemli aydınlık zaman oldu. Bu bölgenin tarihi ancak, ileride göstereceğimiz gibi, Avrupa ilişkilerine karışmaya başlayınca tekrar önem kazanmaya başlamıştır.

Erzurum'un Anadolu'yu uzun süre ayaklanma hâlinde tutmuş olan asisi Abaza Mehmed Paşa, altı yıl önce, 1628'de Bâbıâli'nin tekrar artan gücü karşısında boyun eğdikten sonra, Fahreddin'in ölümünden yalnızca sekiz ay önce, 1634 Ağustos'unda öldürülmüştü. Güç ve nüfûz kazanmalarını sağlayan şartlar eşit olmasına rağmen bu iki asinin karakterleri, konumları ve akıbetleri birbirlerinden ne kadar farklı idi! Silahlı ayaklanmanın gerçek bir oğlu olan Abaza Mehmed Paşa'nın –Canbolatoğlu Ali Paşa'nın ordusundan gelme idi– bu açıdan Maanoğlu Fahreddin'den çok daha yüksek bir seviyede olduğu ve bu yüzden Bâbıâli'nin varlığı için çok daha büyük bir tehlike arzettiği inkâr edilemez. Hükmetme hırslarını tesadüfün kaprislerinin bir oyunu hâline getiren âdi asilerin sınıfından değildi. Onun da belki daha yüce niyetleri olmasa da, ayaklanmasının belirli bir plana, uygulamada belirli bir yönteme ve sabit bir hedefe dayanmadığı da söylenemezdi.

Hedefi hiç kuşkusuz ıslahat bahanesi altında Osmanlı hanedanının çürümeye yüz tutmuş yapısını tamamen çökertmek ve o harabelerin üzerinde imparatorluğun hayrı ve kendi boyunun yükselmesi için yeni bir yapı kurmaktı. Nef-

128 Kendisini adlandırdığı üzere I. Melhem, Mariti, s. 273'e göre Dürzîler tarafından da büyük emir olarak kabul edilmişti, "ama o, seleflerinin kazanımlarının hakkını aramayı artık düşünmeksizin, ahlâksızca yaşama ve halkları üzerinde tiranlık yapmaktan başka bir şey düşünmedi; bu yüzden halkı onun yönetimi altında yaşamaktansa hemen paşalar[ın idaresi] altında yönetilmenin daha iyi olduğu görüşündeydi. O, tam bağımlılığı Bâbıâli'ye verdi ve Dürzîler bir daha bu tâbilikten çıkmadılar".

ret beslediği yeniçerilerin zorba yönetimine karşı mücadele ve Genç Osman'ın katillerinden haklı olarak alınacak intikam, onu bu hedefe götürecek araçlardı.

Abaza Mehmed Paşa, bunu asla saklamamıştı. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Genç Osman'ın hayatına mâl olan, yeniçerileri yoketme planını elindeki bütün imkânlarla desteklemeye hazırdı[129]. Genç Osman'ın katlinden hemen sonra güçlü ordusuyla Ankara'ya doğru yola çıkmışken kılıcını bir celalî olarak çekmediğini, aksine çökertilen Osmanlı İmparatorluğu'nu tekrar kurmak için geldiğini açıkladı. Bu amaçla İstanbul'da hemen şeyhülislâmın, kadıaskerlerin, paşaların ve beylerbeyilerin katılacağı genel bir Divân'ın toplanması gerekiyordu. Bu Divân'da imparatorluğun içinde bulunduğu kritik durum ele alınmalı; Genç Osman'ın katilleri muhakeme edilmeli ve ihanetleri karşısında hakettikleri ceza verilmeli; ayrıca kan bulaşmış tahta oturtulan hayaletin yerine yasal yollarla gerçekten devleti yönetebilecek başka bir hükümdar seçilmeli; yanına devlet, yani devlet erkânının tamamı tarafından seçilmiş olup devlet içinde kriz hâline gelen hastalığa karşı uygun çareleri bulabilecek kudrette mahir bir veziriazam verilmeli idi ki, artık beylerbeylerinin seçimi de grupların keyfiyetine ve kaprislerine bağlı olduğundan, dolayısıyla her gün yeni ve birbirleri ile çelişkili emirler verildiğinden sonunda hiç kimse kime, hangi padişaha ya da hangi veziriazama itaat edeceğini bilmediğinden eyaletleri harap eden bu en yüksek devlet makamındaki sürekli değişiklikler artık sona ermeliydi. Tabii bu arada sloganını hiç değiştirmedi: Yeniçerileri yokedin ve ordunun eski düzenini ve disiplinini sağlayın! Ayrıca Divân'ın vereceğe kararlara uymaya hazırdı. Ancak Divân toplanmadığı takdirde, İstanbul'a bizzat gelerek düzeni kendi kılıcıyla sağlayacaktı[130].

Bu yüzden bu asinin kararlı olduğu kadar zeki ve kurnaz bir devlet ıslahatçısı olduğunu da kabul etmek zorundayız. İstanbul'da gücü elinde tutanlara kılıcının ucunu gösterirken, dindar kişilerde misyonuna bir kutsallık görüntüsü vermeyi ve kendisini daha yüce güçlere emanet etmeyi biliyordu. Mütevazi bir biçimde kendisini Allah tarafından dünyayı ıslah etmek üzere gönderilen "bîçare Mehmed" olarak tanımlıyordu. Padişahın sâdık kulu olarak

129 Karşılaştırma için bk. bu eserin III. cildi.

130 Abaza Mehmed Paşa'nın bu fikirleri ve planları hakkında en iyi bilgiyi Thomas Roe, 21 Temmuz 1623'de Sir John Fynell'e gönderdiği mektupta (bk. *Negotiations*, s. 164) vermektedir. Sonunda şöyle demektedir: "Şu andaki yönetim Divân'ın toplanmasına rıza göstermez ise kendisi (Abaza) gelerek, herşeyi kılıcı ile düzene sokacaktır".

kalmak istiyordu ama Genç Osman'ın kanının intikamını almak için gönderilmişti ve bu görevi yerine getirmek zorunda idi; zira Genç Osman rüyasında kendisine gelip intikamını almasını istemişti ve bu görevi yerine getirmediği için silahlarına sarılmasını emretmek üzere peygamberi [Hz.] Muhammed de yeryüzüne inmişti[131].

Anadolu'nun her yerinde bu rivayet dolaşıyordu ve Abaza Mehmed Paşa'nın esirgeyerek muamele etmesinden ötürü kendi tarafına çekmeyi başardığı halk da bu rivayete inanıyordu. Hiç kimseye zulmedilmiyordu; gönüllü olarak Abaza Mehmed Paşa'nın sancağının altına toplananlar hoş karşılanıyordu; gelmek istemeyen barış içinde yoluna devam edebiliyordu. Yalnızca eline düşen yeniçeriler, kendi ifadesine göre, "öldürülen efendisinin ruhuna kurban edilecekti"[132]. İnsanların kalplerini merhamet ve adaletle kazanmayı da başardı. Her gün yeni gelenlerle büyümekte olan ordusu –7 beylerbeyi ve 16 sancakbeyi onun tarafına geçmişti[133]– ciddi bir disiplin içinde tutuluyordu; talanlar ve yağmalar büyük cezalar altında yasaktı; gerekli olan ne varsa bedeli ödenip alınıyordu ve yağmalanan malların bedelini kendi hazinesinden tazmin ediyordu. Mesela askerleri Ankara'ya girerken önemsiz miktarlarda yağmada bulununca bundan etkilenen kişileri derhal huzuruna getirtti ve onlara kendi cebinden 12 bin akçe ödedi[134].

Abaza Mehmed Paşa'nın bu zeki siyaseti yüksek makamlarda da etkisini gösteriyordu. Yalnızca kâhinler silahlarının hayırlı ve talihli olacağını öngörmekle kalmayıp[135], şeyhülislâm da yeniçerilerin bütün şiddetli ısrarlarına rağmen Abaza Mehmed Paşa'yı asi ilân etmekten imtina ediyordu. Gerekçesi ise

131 Thomas Roe, Devlet Bakanı Calvert'e yazdığı 18 Kasım 1623 tarihli mektubu, s. 187: "Kendine bîçare Mehmed dediği ve dünyayı ıslah etmek için Allah tarafından gönderildiğini söylediği bildirilmektedir... Görevini yerine getirmek, yani geçen gece rüyasına giren Sultan Osman'ın kanın intikamını almak zorunda olduğunu söylemektedir; bunu yapmadığı için Peygamberi rüyasına girip, silahlara sarılmasını söylemiş".

132 *Aynı eser*: "Kimseye zarar vermiyor, ama yanında yer almak isteyen herkesi davet ediyor ve istemeyenleri rahat bırakıyor; yalnızca bir yeniçeri yakaladı mı, onu ölen efendisinin ruhuna kurban ediyor".

133 *Aynı eser*, Sir Dudley Carleton'a 28 Ekim 1623 tarihli mektup, s. 185.

134 Roe, Bakan Calvert'e gönderilen 29 Kasım 1623 tarihli mektup, s. 197: "Sanki insanların bedenlerinden ziyade kalplerini kazanmak istiyormuşçasına adalet dağıtıyor".

135 *Aynı eser*, s. 187: "Kâhinler iyi olacağını söylüyorlar; böyle durumlarda olduğunun aksine, korkudan ziyade masallarla herkesin duası onun üstendedir".

Abaza Mehmed Paşa'nın yüce bir görev için hareket ettiği –ulemâ da aynı görüşte idi– ve kendisi ile yeniçeriler arasındaki anlaşmazlıkları adalet yoluyla ortadan kaldırmaya hazır olduğunu beyan etmesi idi; kadılar tarafından gerçekten asi ilan edildiği takdirde başını teslim etmeye hazırdı; hüküm, katiller ve hainler olarak yeniçeriler aleyhine verildiği takdirde ise onlara karşı öç alıcı kılıcını kaldırmak zorunda olacaktı[136].

Şeyhülislâmın ve ulemânın bu ölçülü tavrı, yeniçeriler arasında Abaza Mehmed Paşa'ya karşı savaşı çok ilgisizce yürüten Divân-ı Hümâyûn sanki sırf bu asker yönetiminden kurtulmak için el altından paşayı destekliyormuş ve kasıtlı olarak rahat bırakıyormuş gibi bir izlenim yaratıyordu. Abaza Mehmed Paşa ile haince ilişkiler içinde bulunan ve bunun için birkaç gün hapse atılan bazı vezirlerin ele geçirilen mektupları bunun delili olacaktı.

Akıl hastası I. Mustafa tahtta oturduğu sürece bütün bu şüpheler haksız da değildi. I. Mustafa'yı tahttan indirmek isteyen grubun Abaza Mehmed Paşa'yı korkutucu bir unsur olarak göstermeye çalıştıklarını görmüştük. Erzurum'dan Ankara'ya gelmesine ve üç aylık kuşatmadan sonra bu şehri ele geçirmesine göz yumuldu. Kasıtlı olarak, Osmanlı'nın eski payitahtı Bursa'ya doğru harekete geçtiği, yalnızca 6-8 günlük yürüyüş mesafesinde olduğu ve çok geçmeden çadırlarını İstanbul önlerine kuracağı söylentisi yayıldı[137]. Bu meselelerin nasıl bir etki yarattığını daha önce gördük. Yeniçeriler sindiler ve genç Murad'a onay verdiler.

Bu açıdan amaca ulaşıldıktan ve I. Mustafa tahttan indirildikten sonra Abaza Mehmed Paşa'nın silahlarını bırakacağı umulurken, paşanın konumu tamamen değişti. Bu durumda da silahlarını bırakmadığı takdirde onu gerçekten asi mi ilan etmeli, yoksa onunla uzlaşmaya gidip yeni hükümdara mı bağlamalı idi? Bâbıâli'nin çaresizliği karşısında Divân-ı Hümâyûn'da bu hususta farklı görüşler mevcuttu, zira Abaza Mehmed Paşa hiç de silahı bırakacak ve devletin ıslahatçısı olarak görevinden vazgeçecekmiş gibi görünmüyordu. Aslında şimdilik sadece Anadolu'da da olsa kendi özerk hâkimiyetini kurmayı amaçladığından Osmanlı hanedanı için çok daha tehlikeli başka hedefler güttüğü ancak şimdi ortaya çıktı[138].

---

136 *Aynı eser*, s. 188: "Bütün kanun adamları gülümsüyor ve korkudan çok neşe duyuyor".
137 Roe, s. 187: "Niyeti bilinmemekte ve üzerinde farklı farklı konuşulmaktadır".
138 Roe, s. 191: "Monarşiyi etkilediğini artık gizleyemez".

Yine de başlangıçta –zaten o dönemde hâkim çaresizlikte, hazinenin boşalmışlığında ve Anadolu'da en amansız düşmanlarına karşı savaşmaktansa payitahtta yağma yapmayı yeğleyen birliklerin direnişi ile başka nasıl olabilirdi ki?– Divân-ı Hümâyûn'da Abaza Mehmed Paşa ile uzlaşmaya gitmek gerektiği düşüncesi hâkimdi. Böylece padişah, Abaza Mehmed Paşa'ya kılıç ve hilatın yanısıra yazılı bir nâme göndererek kardeşinin katillerini takip etmekte gösterdiği gayretten ötürü kendisine teşekkür etti, iyi niyetle öç almayı bundan sonra padişaha bırakınasını ve hizmetlerini tekrar kullanmak için bir fırsat çıkana kadar Erzurum'daki beylerbeyilik makamına geri dönmesini bildirdi[139].

Oysa bu şekilde onurlandırılmış olmasına rağmen böyle bir rica Abaza Mehmed Paşa'nın ne hükmetme hırsıyla yanıp tutuşan ruhuna ne de kazanmış olduğu güce hitap ediyordu. Kışı geçirdiği Ankara'dan yola çıkarak geri çekildiyse de 1623 yılı daha sona ermeden Trabzon'a yerleşmeye ve buradan hükümdarlığını Anadolu'ya yaymaya niyetli olduğu söylenmesine rağmen[140] aniden Sivas'a ve Tokat'a saldırdı; Tokat'taki darphaneyi ele geçirdi ve yeniçeriler ile yeniçeri taraftarları arasında korkunç bir katliam gerçekleştirerek beylerbeyilerle sancakbeylerini tayin ve azlederek ve Bâbıâli'nin bütün hâkimiyet haklarını kendi adına kullanarak bağımsız hükümdarlığını başlattı.

İstanbul'da artık bu celalî ile ne gibi bir işe girişildiği hakkında hiç şüphe kalmamıştı. Abaza Mehmed Paşa'ya savaş açılmalı ve var güçleri ile yürütülmeli idi. Zira Abaza Mehmed Paşa'nın üzerine gönderilen hâlâ sâdık olan az sayıdaki beylerbeyleri fazla bir şey yapamamışlardı ve bunların Mehmed Paşa'nın İstanbul'a kadar taşımaya kararlı olduğu –yine böyle bir şeyden korkuluyordu – silahlarının ilerleyişini durdurmaları imkânsızdı. Bir kısmı mecburen Abaza Mehmed Paşa'nın tarafına geçmek zorunda kaldılar. Tek bir çare kalmıştı –ki bu çare Divân-ı Hümâyûn'da şeyhülislâmın, veziriazamın ve padişahın dâhil olduğu ölçülü grup tarafından teklif edilmişti: Abaza Mehmed Paşa affedilecek ve silahlarını o dönemlerde savaşmak için büyük hazırlıkların yapıldığı İran'a karşı çevirmesi şartıyla bütün talepleri kabul edilecekti[141].

---

139 Roe, s. 190, bu mesaja şöyle demektedir: "(Murad'ın) kardeşinin kanına gösterdiği sevgi ve saygı için teşekkür eden, ama bundan böyle intikam almayı intikamın sahibi olana, kendisine bırakmasını isteyen nazik bir mesaj".

140 "Kendisi adına bir fetih yaptığı ve Trabzon'u merkez seçtiği düşünülüyor", *aynı eser*, s. 181.

141 Roe, Devlet Bakanı Calvert'e gönderilen 17 Şubat 1624 tarihli mektup, s. 214: "Padişah, veziriazam, şeyhülislâm ve vezirlerden çoğu, Abaza Mehmed Paşa'ya güçlerini

Oysa Abaza Mehmed Paşa'nın bu şartlar altında Bâbıâli'nin vasalı olmaktan ziyade İran şahının dostluğunu muhafaza etmekle daha fazla ilgilenmesinin yanısıra yeniçeriler de sırf Abaza Mehmed Paşa'nın tarafını tutan sipahilere duydukları nefret yüzünden paşaya savaş açılmasında ısrar ediyorlardı[142]. Bâbıâli'nin durumu böylece daha çaresiz hâle geliyordu. Yeniçeriler savaşın başlatılmasında ısrar ediyor, fakat sipahiler kılıçların çekileceğini duydukları an homurdanmaya başlıyorlardı. Ancak yeniçerilerin ısrarları sonunda galip geldi. Veziriazam Çerkes Mehmed Paşa, bazı tereddütlerden sonra 1624 ilkbaharında Abaza Mehmed Paşa'nın üzerine yürümek ve mümkün mertebe büyük bir darbe ile gücünü kırmak üzere bizzat Anadolu'ya geçmek zorunda kaldı.

Abaza Mehmed Paşa savaşmaya hazırdı ve İstanbul'dakiler hâlâ bir uzlaşma umudu içinde kasıtlı olarak İran üzerine gönderilecek orduya katılacağı söylentisini çıkartırlarken, bilhassa güçlü bir süvari birliğinden oluşan asıl kuvvetlerini, ovalarda yavaşça Konya'ya doğru hareket eden veziriazamın karşısına çıkmak için Kayseri dolaylarında biraraya topladı. İstanbul'da her türlü çatışmadan mümkün olduğunca uzak durarak öncelikle barışçıl bir uzlaşma meydana getirmeye çalışma emrini alan veziriazam, muharebeyi kabul etmekte tereddüt ediyordu. Daha üstün sayıdaki sipahilerin de yardımıyla yeniçerileri Abaza Mehmed Paşa ile uzlaşmaya gitmeye ikna etmeyi bile başardı. Uzun süren müzakerelerden sonra sınır eyaletlerini düşmanları olan İranlılara karşı savunmaları şartıyla Abaza Mehmed Paşa'nın Erzurum beylerbeyliğine, oğlunun Urfa sancakbeyliğine ve kethüdasının Maraş sancakbeyliğine getirilmesine karar verildi. Abaza Mehmed Paşa bunun üzerine tam ordusunun tamamını toplayıp geri çekilmeye başlamıştı ki o zamana kadar tarafını tutan müttefiklerinden birinin, Maraş Sancakbeyi Kalavun [Yusuf] Paşa'nın ihaneti herşeyi mahvederek sonunda kanlı bir neticeyi beraberinde getirdi.

Kalavun Paşa, Abaza Mehmed Paşa'yı ölü ya da diri olarak veziriazama teslim edeceğine dair müzakerelere girişti. Ancak söz konusu mektuplar Abaza Mehmed Paşa'nın eline geçince haini derhal yanına çağırtarak canını aldı ve

İran üzerine çevirmesi ve orduya katılması şartıyla bir özür göndermek ve bütün taleplerini kabul etmek istiyorlar".

142 Roe, Sir Dudley Carleton'a gönderilen 22 Şubat 1624 tarihli mektup, s. 220: "Yeniçeriler, amansız düşmanlarıyla herhangi bir uzlaşmaya gitmek istemiyorlar, aksine önce Abaza Mehmed Paşa'nın üzerine yürüyüp, daha sonra savaşa devam etmek istiyorlar". Calvert'e daha sonraki tarihle gönderilen bir mektup, s. 233: "Ne yeniçeriler özrünü kabul etmek istiyorlar ne de sipahiler onunla savaşmak".

nihayete erdirilen uzlaşmayı reddetti. Veziriazamın defalarca kendisine ilettiği Erzurum'a çekilmesine dair taleplerine uymak yerine açık bir muharebede bu ihanetin intikamını almak için hemen onun karargâhına doğru yola çıktı. Kayseri Ovası'ndaki bazı çatışmalardan sonra 1624 Ağustos'unda nihaî muharebe yapıldı[143].

Her yere korku salan asi için bu muharebe çok talihli geçmedi. Bir defasında aralarından 70 binini öldürmek istemekle övünen bu en amansız düşmanlarına karşı uzun zamandan beri biriktirdikleri öfke, ağaları [Boşnak] Hüsrev Ağa'nın yönetimindeki yeniçerilerin cesaretini hiç kimsenin beklemediği biçimde son raddeye kadar çıkarttı. Saflarını hiç bozmadılar ve düşman taraftan binlercesi düzenli ateşleri ve ağır darbeleri altında canlarından oldular. Silahlarını bu arada asinin üzerine çeviren Türkmenlerin ve bazı sancakbeylerinin saf değiştirmesi, bu kanlı günün neticesini belirledi. Abaza Mehmed Paşa, en iyi atının üzerinde muharebe alanından kaçarak kendisini kurtardı. Yenilen ordusunun dağınık bir hâlde kaçışı, mağlubiyetini tamamladı. Kadınlar, çocuklar ve Abaza Mehmed Paşa'nın hazineleri galiplerin eline geçti; Abaza Mehmed Paşa, Erzurum'a kaçmayı başardı.

Ne tuhaftır ki yeniçerilerin cüretkârlıklarının artmasına yol açtığı için neredeyse tehlikeli olmaya başlayan bu zafer, Bâbıâli tarafından beklenilebileceği gibi kullanılmadı[144]. Karargâhında bilhassa asilerin kesik başlarından oluşan günün zafer işaretlerini ve o zamana kadar sadakatlerinde henüz kararsız kalan beylerbeyleri ve sancakbeyleri ile Kürt ve Türkmen reislerinin biatlarını kabul etmekle oyalanan veziriazam, nihayet Abaza Mehmed Paşa'yı mümkünse Erzurum'da bizzat yakalamak ve bu önemli sınır kalesini ele geçirmek için yola çıktıysa da kış mevsiminin bastırması ve belki de Abaza Mehmed Paşa ile ilişkisini henüz tamamen kesmek istemeyen Bâbıâli'nin iradesi üzerine ancak Tercan'a kadar gelebildi.

143 Sir Thomas Roe, bu şartları en iyi bu hadiselere ithaf ettiği bir mektupta ele almaktadır, bk. *Relations from Constantinople*, 20 ve 21 Eylül 1624, s. 290-292. Sonunda şöyle demektedir: "Bununla ilgili bazı durumlar olabilir; ama hepsi de gerçeğe yakındır ve Rubicon'u ilk geçiş tarihinin hesaplanabileceğine inanıyorum".

144 Roe, 28 Eylül tarihli bir mektupta, s. 288, Bâbıâli'nin bu zaferini neredeyse bir felaket olarak görmektedir: "Bu devlet için en talihsiz zaferlerden biridir; sanki topçu sınıflarını kaybetmiş gibi bir şey; zira yeniçerileri her türlü uğursuzlukları yapmaya cesaretlendirecektir; kendilerini hükümdar sanacaklar; yalnızca o adam (Abaza Mehmed Paşa) onlara karşı çıkıyordu ve [onları] bazı sınırlar içinde tutuyordu".

Neticede Abaza Mehmed Paşa ile tekrar müzakerelere girişildi; kısa sürede tamamlanan müzakereler neticesinde asi Abaza Mehmed Paşa Erzurum beylerbeyi olarak kaldı, ancak şehre 1.000 kişilik bir yeniçeri kıtası yerleştirme ve kaleyi İranlılara karşı savunma yükümlülüğü altına girdi[145]. Veziriazam bunun üzerine hemen Tokat'ta kış karargâhına çekildi ve burada daha yıl sona ermeden tabii bir ölümle hayatını kaybetti ki, yüksek mevkideki insanların yalnızca kılıçla veya cellatın ipiyle can verdikleri bu korkunç dönemde bu oldukça nadir görülen bir olaydı.

Bâbıâli'nin bu geri adımı atması, bu zayıflığı, böyle bir mağlubiyetten sonra bile gücünün farkında olan ve yeniden kabaran eski öfkesini hâlâ kalbinde taşıyan bir asinin sadakatini kazanmaya uygun değildi. Roe, böylesine cüretkâr hainlerin asla iyi bir tebaa olamayacağı kanaatindedir. Bâbıâli, şimdilik bu dev rakibine görünürde bile olsa boyun eğdirmekle yetinmek zorunda idi. Zira daha kararlı bir direnişle kendisini daha büyük tehlikelere maruz bırakacak durumda değildi. İran'la başları yeterince dertteydi ve Abaza Mehmed Paşa'nın son raddeye getirildiği takdirde kendisini güçlü şahın kollarına atmayacağını kim garanti edebilirdi[146]?

1625 başlarında Erzurum'da muhafız kıtası olarak geride bırakılan yeniçerilerle Abaza Mehmed Paşa'nın ancak kılıçların zoruyla yatıştırabildiği ciddi sürtüşmeler meydana geldi. Daha o zamanlar Erzurum'u şaha teslim etmeye hazırlandığına dair söylentiler dolaşıyordu. Oysa çok geçmeden yalnızca görünüşte de olsa, şehre yaklaşmakta olan İranlı bir akıncı birliğini 1.000 kişi ile geri püskürtüp öldürülenlerin başlarını hediye olarak İstanbul'a göndererek aksini kanıtladığından hareketlerine yine göz yumuldu ve kendisine duyulan güvenin delili olarak kılıçla hilatın yanısıra vezirlik payesi ve aynı zamanda Gürcülerin başına geçip İranlılarla mücadele etme yetkisi verildi[147].

145 Roe, 19 Aralık 1624 tarihli mektup, s. 319: "Yalnızca o 1.000 yeniçeriyi alıp, itaat ettirmiş ve bu bölgeyi padişah için İranlılara karşı muhafaza edeceğini vadetmişti; ancak, güçlü bir ordu ve kendi güven içinde gözlerden uzaktır".

146 Roe, yukarıda belirtilen mektupta şöyle devam etmektedir: "Bütün bunlardan çok memnunlar ve bunu hiçbir tehlike olmadan bir boyun eğme olarak kabul edip buna seviniyormuş görünüyorlar. Ancak bu kadar büyük hainler asla iyi birer tebaa değildir. Büyük devletler belki göz yummak zorunda kalabilirler ama böyle saldırıları asla unutmazlar".

147 Roe'nin 22 Mart ve 22 Haziran 1625 tarihli mektupları, s. 363 ve 410: "O artık padişahın en iyi kulu ve bir vezir", diyor Roe, ama muhtemelen Bâbıâli'nin de gözünden

Dolayısıyla Abaza Mehmed Paşa ile ilişkiler bu yıl ve daha önce de gördüğümüz gibi, İran'la savaşın çok talihsiz geçtiği ertesi yıl içinde çok güvensiz ve belirsiz bir hâlde devam etti. Savaşın sonucunu beklerken genelde sâkin duruyor, fakat Bâbıâli'nin beklentilerinin aksine İran savaşına etkin bir biçimde katılmıyordu. Ancak 1627'de o tarihe kadarki hareketlerinden ve gelecek için kendisinden neler beklenebileceği ortaya çıkacaktı.

Veziriazam Halil Paşa, söz konusu yıl içinde İran seferini başlattığında ve İranlıların tehdidi altında olan Ahıska'yı kurtarmak söz konusu olduğunda Abaza Mehmed Paşa'yı da orduya katılmaya çağırdı. Veziriazamın niyetlerine pek güvenmeyen ve bir kez daha kendisine yönelik bir ihanetten çekinen Abaza Mehmed Paşa, mazeretler uydurdu ve gözcülerinin raporları artık bütün şüphelerini ortadan kaldırdıktan sonra bir gece ansızın Erzurum yakınlarındaki Ilıca'da bulunan savunmasız Osmanlı karargâhına baskın yaparak korkunç bir katliam gerçekleştirdi. Bilhassa birçok Osmanlı komutanının hayatına mâl olan bu gece baskının bir diğer sonucu, Erzurum'da kalan yeniçeriler arasında korkunç bir katliam oldu.

Asıl kuvvetlerle Diyarbekir'de kalmış olan veziriazam, öncü birliklerinin mağlubiyetini haber alır almaz Ilıca'ya doğru yola çıktı ve her ne pahasına olursa olsun ele geçirmeye niyet ettiği Erzurum'un dört tarafını kuşattı. Ancak iyi tahkim edilmiş ve iyi savunulan kaleyi 70 gün boyunca kuşatma altında tuttuktan sonra hiçbir başarı elde edemeden Tokat'a geri çekilmek zorunda kaldı. Fakat kış mevsiminin çetin geçmesi yüzünden –Kasım sonu ve Aralık başı idi– bu uğursuz yolculuk, Osmanlı ordusunun Abaza Mehmed Paşa'ya karşı savaştan çok daha fazla kayıp vermesine sebep oldu. Abaza Mehmed Paşa, büyük bir karışıklık içinde geri çekilen ve sırf hayatlarını kurtarabilmek için –ki bunu bile yalnızca çok azı başardı – herşeyi, eşyalarını, topları, hatta savaş hazinesini bile geride bırakan düşmanlarını yedi gün boyunca takip ettirdi. Halil Paşa bile ordusundan kalanları toplayabilecek durumda değildi. Küçük gruplar hâlinde dağıldılar ve meydana gelen hadiselerin felaket haberi ile birlikte sefil bir hâlde İstanbul'a kadar uzandılar[148].

---

kaçmayan ikili bir oyun oynadığını da eklemektedir. Vezir olarak tayini hakkında 14 Kasım tarihli mektup, s. 457.

148 Roe, aynı döneme ait mektuplar, s. 681, 693, 698, 729, bazı açılardan kimi konuları gizli tutmak isteyen Osmanlı kaynaklarından çok daha ayrıntılıdır. Ilıca saldırısı sırasında Osmanlı'nın 18 bin adamını kaybettiği söyleniyor.

Bu, Divân-ı Hümâyûn'da nihayet İran'a karşı yürütülen savaşta başarılı olunacaksa önce Abaza Mehmed Paşa'nın icabına bakmak gerektiği kararına varıldığı zamandı. Lâkin yeniçerilerin daha Tokat'ta taş yağmuruna tutmakla tehdit ettikleri ve padişaha verdiği raporlarda ancak padişah bizzat ordunun başına geçtiği takdirde itibarını yeniden kazanabileceğini açık açık ifade eden yaşlı Halil Paşa artık bu görevi yerine getirebilecek durumda değildi. Azledildi ve yerine yeniçerilerini Kayseri'de başarılı bir şekilde Abaza Mehmed Paşa'nın birliklerinin üzerine yürüten Yeniçeri Ağası Hüsrev, veziriazamlık payesi ile ertesi yıl yapılacak İran seferinin başına getirildi.

Beklenen başarılı sonucu elde edebilmek için bu savaşın hızlı ve etkili bir biçimde yürütülmesi gerekiyordu. Zira Abaza Mehmed Paşa'nın Tokat üzerine yürümekte olduğuna veya Van'ı ani bir baskınla ele geçirmeye çalışacağına dair söylentiler yayılmaya başladı. Ayrıca Abaza'nın Lehistan kralı ve Kazaklarla da tabii ki bunları Bâbıâli'ye karşı kışkırtmak ve böylece Asya'daki seferi zorlaştırmak, hatta mümkünse tamamen imkânsız hâle getirmek için irtibata geçtiği söyleniyordu[149]. Fakat yeniçeriler ile Abaza Mehmed Paşa'nın kendi tarafına çekmeyi başardığı sipahiler arasındaki anlaşmazlıklar, ordunun hazırlıklarını ve yola çıkışını bütün bu söylentilerden de fazla geciktiriyordu. Yola çıkmak istemeyen sipahiler ancak vergi memurlarının, idarecilerin ve kâtiplerin hal olacak makamları söz verilerek –her zaman uygulanan bir suistimal– yola çıkmaya razı edilirken, diğer taraftan padişahın kesin emri ile bir kez daha kayıt defterleri ciddi bir denetimden geçirilerek yeniçeri ocağına biraz daha iyi bir ruh ve savaşçı bir tutum getirilmeye çalışıldı[150].

Veziriazam ancak 1628 Haziran'ı başlarında harekât için gerekli hazırlıkların yapıldığı Tokat'taki ana ordugâha varabildi. Hedefleri, tıpkı Bağ-

149 Roe, 17 Mart 1628 tarihli mektup, s. 781: "Abaza Mehmed Paşa, Lehistan kralına ve Kazaklara elçiler göndermiş ve bunlar iyi karşılanmışlar; ancak ne konuştukları şu anda bir sırdır".

150 Roe'nin 22 Şubat 1628 tarihli mektubunda, s. 764, şöyle denmektedir: "Abaza Mehmed Paşa yeniçerileri takip ediyor ve sanki sipahileri destekliyor: Hepsinin ona döneceğine ve İstanbul'un avâm takımına kalacağına; onun ise Asya'nın hükümdarı olacağına dair bir korku dolaşıyor". Yeniçeri Kâtibi Mehmed Malkoç Efendi, Tokat'a doğru yola çıkmak üzere vedalaşırken, IV. Murad kendisine sertçe şöyle seslenmiştir: "Dinleyesin Malkoç Efendi! Yeniçerilerin kayıt defterleri düzensizdir; ölüleri defterden çıkartmaya ve benim emrim olmadan hiç kimseyi kaydetmemeye bak; yoksa başını alırım!", Osmanlı kaynakları, Hammer, V, 80.

dat gibi, teslim edilmesinden korkulan Erzurum olacaktı. Artık herşey buraya mümkün olduğunca hızlı varabilmeye bağlı idi. Zira Abaza Mehmed Paşa'nın Erzurum'dan ayrılarak asıl kuvvetleri ile Hasankale önlerine geldiği haber alınmıştı. Hüsrev Paşa bu yüzden hızlı yürüyüşlerle Abaza Mehmed Paşa buraya dönmeden önce Erzurum'a varmaya çalıştı. Etkin ve talihli bir biçimde yürütülen bu plan başarılı olarak Erzurum'un düşüşünü ve Abaza Mehmed Paşa'nın akıbetini belirledi. Düşmanın bu kadar çabuk geleceğini hesap etmeyen Abaza Mehmed Paşa Erzurum'a henüz dönmemişti ki, Osmanlılar Eylül ayının ilk günlerinde şehrin önlerinde karargâh kurarak burayı hemen kuşatmaya aldılar.

Savunması ve erzak temini zayıf Erzurum bu defa tutunamadı. Abaza Mehmed Paşa, davasından vazgeçti ve veziriazamın da kabul ettiği barışçıl bir uzlaşma yapmaya yanaştı. Tam af ve İstanbul'da onurlu bir karşılama karşılığında Abaza Mehmed Paşa, 18 Eylül'de kaleyi teslim ederek maiyetindekiler ve hazineleri ile birlikte, kendisini iyi karşılayan ve affın işareti olarak hilat giydiren veziriazamın ordugâhına geldi. Yeniden elde edilen toprakların idaresi vakit kaybedilmeden düzenlendi ve Hüsrev Paşa, Abaza Mehmed Paşa ve bu defa fazla zayıflatılmamış ordusu ile Ekim ayı ortalarında İstanbul'a geri dönebildi. Aralık ayının ilk günlerinde İstanbul'a zafer törenleri arasında girebildi ki bu, o dönemlerde artık çok nadir görülen bir şeydi[151].

Hüsrev Paşa'nın can güvenliği için bizzat güvence verdiği celalî Abaza Mehmed Paşa, padişah tarafından da iyi karşılandı. IV. Murad, sadece affını onaylamakla kalmayıp kendisine değerli hediyelerin yanısıra –pırlantalarla bezenmiş bir hançer ve yine değerli taşları olan iki tuğ– Bosna beylerbeyliği payesini de verdi. O dönemlerde sipahilerin dostu ve yeniçerilerin düşmanı olan bu adama iyi davranmak zekice bir hareketti.

Oysa boyun eğdirilen Anadolulu bu barbara bahşedilen beylerbeyilik, Bosna'nın kesinlikle hayrına olmadığı gibi bu eyalet için iyi bir dönem de olmadı. Makamına oturur oturmaz yeniçerilerle yine sürtüşmeye başladı. Abaza Mehmed Paşa'nın bir tiran gibi hüküm sürdüğü zavallı ülkenin acı çekmesine sebep olan birçok kışkırtmaları ve kanlı çatışmaları da beraberinde ge-

---

151 Hollanda elçisinin 11 Kasım 1628'de, bu dönemde İstanbul'dan ayrılmış olan Sir Thomas Roe'ye yazdığı ve bu hadiseler hakkında bazı önemli bilgiler içeren mektupta, *Negotiations*, s. 827: "Bu zafer burada büyük bir memnuniyetle ve herkesin sevinç gösterisiyle karşılandı".

tirdi. Abaza Mehmed Paşa, yeniçerilerle yetinmeyerek komşu Venediklilerle de sürtüşmelere girmeye çalıştı. Ansızın askerî gücüyle Zara önlerinde belirdi ve şehre girmesine gönüllü olarak izin verilmediği için kaleye saldırdı. Ancak Venedik balyosu İstanbul'da bu tehlikeli komşu hakkında şikâyette bulunduğundan hiçbir şey yapamadan çekilmek zorunda kaldı ve çok geçmeden beylerbeyiliğinden tamamen alındı.

Bunun yerine Budin beylerbeyiliğini istedi; oysa Divân-ı Hümâyûn'da Vidin beylerbeyi olarak o dönemlerde, 1633'de, Rusya'nın kışkırtmalarından dolayı yürütmek zorunda oldukları Lehistan savaşının başına getirilmesi daha uygun bulundu. Bu savaşın gidişatına ve neticesine ileride geri döneceğiz. Şimdilik Abaza Mehmed Paşa'nın Lehlere Turla (Dinyester) Nehri kenarında yaşattığı az sayıda mağlubiyetin kendisini Bâbıâli'nin ve padişahın gözünde yükselttiğini söylemekle yetinelim. İstanbul'a döndüğünden beri kendisine onurlar bahşeden ve en önemli konularda dahi fikrini alan Sultan IV. Murad'ın sürekli yoldaşı olmuştu[152].

Ancak zaten birçok kişinin nefretini üzerine çekmiş olan paşanın, kendisine gösterilen teveccühten dolayı çok geçmeden düşüşünü hazırlayan güçlü düşmanlar edinmesi kaçınılmazdı. İran savaşını Şirvan'ı ve İran'ı fethederek hemen bitirmeye hazır görünmesi, en amansız düşmanları olan Şeyhülislâm Yahya Efendi ve Kaymakam Bayram Paşa tarafından Sultan IV. Murad'ın zaten şüpheci ruhuna, Anadolu'da gücünü tekrar kurmak niyetinde olduğuna dair nifak tohumları ekmek için kullanıldı. Abaza Mehmed Paşa'nın başının üzerinde toplanmakta olan fırtınadan kaçmak için gösterdiği acele de talihsizliğine hizmet ediyordu. Anadolu'ya kaçmak için kullanacağı atları hazır tuttuğuna dair haberler yayılmaya başlandı. Kaderini belirlemek için artık yalnızca bir sebebe, bir bahaneye ihtiyaç duyuluyordu.

Aranan sebebi, o dönemlerde İstanbul'da Ermenilerle Rumlar arasındaki Kudüs'te Kutsal Mezar Kilisesi'nin mülkiyetine dair anlaşmazlıklara hiç de akıllıca olmayan bir biçimde müdahale etmesi yarattı. Ermeniler, arabuluculuğuna 20 bin akçe karşılığında başvurabileceklerini düşünmüşlerdi. Abaza Mehmed Paşa ise bu olaydan çoktan haberdar olan padişah kendisine Divân-ı Hümâyûn'da bu meseleyi sorduğunda yalnızca 12 bin akçe aldığını söyledi. Kalan 8 bin akçenin başının bedeli olacağının farkında değildi.

Hem kahraman hem barbar olan Abaza Mehmed Paşa, kendisi hakkındaki hükme erkekçe boyun eğdi. Hüküm, 23 Ağustos 1634'de infaz edildi. Ken-

152 Naima ve başka Osmanlı raporları, Hammer, *aynı eser*, s. 173 ve devamı.

disi ile birlikte himayesinden medet ummuş olan birkaç Ermeni de hayatlarını kaybetti. Ertesi gün bir zamanlar asi olarak her yere korku salan kahraman, törenler arasında, Sultan I. Ahmed* döneminde Anadolu'daki celalîleri mağlup ettikten sonra 1611'de vefat eden Kuyucu Murad Paşa'nın türbesinde defnedilerek büyük bir onura nail oldu[153].

Gücü tamamen yok olana kadar kılıcının kudretine, halkın gözünü boyamaya ve gönüllerini çelmeye uygun kutsal bir görevin yanıltıcı görüntüsünü vermeyi başardığından Osmanlı hanedanının varlığını tehdit eden celalîler arasında en tehlikelilerinden biri olan Abaza Mehmed Paşa'nın sonu böyle oldu.

Abaza Mehmed Paşa'nın ölümü, Anadolu'da Osmanlı hâkimiyetinin Sultan IV. Murad zamanında tekrar kurulmasının ilk göstergesi oldu. İkinci temel taşı ise İran'la 1639'da yapılan barıştı. Sultan IV. Murad'ın kanlı hükümdarlığının neredeyse tamamını kapsayan İran savaşlarının gidişatını burada kısaca takip etmek istiyoruz.

3) 1639'da Yapılan Barışa Kadar İran Savaşının Gidişatı

Erzurum'un 1628'de düşüşünden sonra İran savaşını hızlı ve şanlı bir biçimde sona erdirmeye Abaza Mehmed Paşa'yı dize getiren Hüsrev Paşa'dan daha uygun bir adam olabilir miydi? Gerçekten de son zaferinden sonra halkın gösterdiği sevgiden ve efendisi olan padişahın kendisine gösterdiği sınırsız güvenden dolayı daha da önem kazanmış atak ve kararlı bir karaktere sahipti. Sadece orduya hâkim olan kötü ruhla savaşmak zorunda idi. O bile elinde asla durmayan adaletin kılıcı ile disiplini sağlamayı başaramadı.

1629 ilkbaharında İran savaşını devam ettirmek üzere Anadolu'ya geçme emrini aldığında, sipahiler ulûfeleri ayarı düşük sikkelerle ödendiği için ayaklandılar. Hüsrev Paşa, bu defa en azından haklı olarak çıkan bu ayaklanmayı zorla bastırmaya çalıştı. Elebaşlarının kellelerini aldırdı; ayaklananlardan yüzlercesini ocak kayıt defterlerinden sildirdi, hatta Abaza Mehmed Paşa'ya duydukları sevgi yüzünden zaten nefret ettiği ve şüphe ile karşıladığı sipahi ocağını tamamen ortadan kaldırmayı bile düşündü. Ancak bu gibi radikal tedbirler, orduya ihtiyaç duyulan ve ortadan kaldırılan ordunun yerine yenisinin kolayca oluşturulamayacağı böyle bir zamanda yersizdi. Bu yüzden Hüsrev Paşa plan-

---

* Zinkeisen, sehven III. Mehmed demektedir (çn).

153 Naima ve başka Osmanlı raporları, Hammer, *aynı eser*, s. 189 ve devamı.

larından vazgeçmek ve ayaklanan sipahilerle uzlaşmaya gitmek zorunda kaldı ki, hâl böyle olunca onlar da karşılığında Hüsrev Paşa'nın peşinden Anadolu'ya hiç zorluk çıkartmadan gittiler[154].

Sefer bu hadise dışında talihli başladı. Ordu henüz Üsküdar kışlasındayken, 44 yıl boyunca Osmanlı'nın korkusu olan Şah Abbas'ın vefat haberi geldi. Osmanlılar arasında, Şah Abbas'ın babasının adı olan Safî namını alarak tahta çıkan torunu Sam Mirza'nın savaşı aynı güçle devam ettirebilecek durumda olmadığı umudu yeşermeye başladı. Hüsrev Paşa, zaferden neredeyse emin bir hâlde ancak Haziran ayı ortalarında Üsküdar'dan yola çıktı. Yürüyüş, büyük zorluklar ve veziriazamın sürekli hüküm süren kılıcının idaresi altında Konya, Halep, Diyarbekir üzerinden, ordunun açık ordugâhta bir kez daha amansız bir kış mevsiminin büyük zorluklarına ve fedakârlıklarına maruz kalmak üzere ancak Aralık ayında vardığı Musul'a doğru devam etti. Birliklerin burada yine zorluk çıkartmasına ve sipahilerin tekrar eski taleplerinde ısrar ederek birçok uygunsuzluklar meydana getirmelerine şaşmamak gerekiyordu.

Yürüyüşe ancak Ocak 1630'da devam etmeye cesaret edebildiler. Sefer, mesela Dohluk ve Kerkük gibi başkentin âdeta öncülerini oluşturan küçük kalelerin az sayıdaki muhafız kıtaları Bağdat'a çekildikleri ve komşu Kürt boyları da iyi niyet gösterip orduyu muazzam sürülerinin zengin stoklarıyla besledikleri için kolayca ulaşabileceklerini düşündükleri Bağdat üzerine yapılacaktı. Ancak Fırat ve Dicle nehirlerinin taşkın suları şimdilik Bağdat'a giden yolu kapatıyordu.

Dolayısıyla hâlâ şüphe uyandıran boylara boyun eğdirmek için öncelikle Kürdistan'a sapmaya karar verildi. Beyleri herhangi bir kılıç darbesine gerek kalmadan tâbi oldular ve veziriazama biat ettiler. Topraklarının tamamı Osmanlı'ya ilhak edildi ve 39 sancağa bölündü. Herhangi bir direnişle karşılaşmadan, Kürdistan'ın eski başkenti Şehrizor'a varıldı ve buradaki istihkâmlarla etraftaki Kanuni Sultan Süleyman zamanından kalma hisarları tekrar inşa etmek için bir süreliğine burada kalındı.

---

154 Bütünü görmemizi bazen engelleyen yan bilgileri atlayarak, Hammer, *aynı eser*, V, 101 ve devamında, genelde Osmanlı kaynaklarına dayanan ayrıntılı tarifleri takip ediyoruz. Başta Ricault, *Histoire des trois derniers empereurs des Turcs 1623-1677*, Paris 1683 (İngilizce orijinaline göre) gibi Batılı kaynaklar, Asya'daki hadiseler açısından yetersiz ve belirsizdir. Knolles, *Historie of the Turkes*, Londra 1638'in devamı olan ve Sir Thomas Roe'nin halefi, dönemin İstanbul'daki İngiltere elçisi Sir Peter Wyche'nin mektuplarını gözönünde bulunduran Thomas Nabbes bazı önemli bilgiler vermektedir.

Daha burada iken genelde İranlıların aleyhine sonuçlanan ufak tefek çatışmalar meydana geldi. İranlılar her yerde geri püskürtülüyorlardı ve Necef, Hille, Remahiye, Kerbela (İmam Hüseyin) vs gibi bazı yerler Osmanlı'nın eline geçti. Bu seferin en önemli fetihlerinden biri, Şehrizor'dan Hasanâbâd'a* giden yol üzerinde bulunan ve şahın başkomutanı Zeynel Han'ın 40 bin kişinin başına geçip, başarısız da olsa, tekrar Osmanlı'nın elinden almaya çalışmasını sağlayacak kadar önemli olan müstahkem Mihriban Kalesi idi. Zeynel Han, 3 bin kişi ve 2 bin esir kaybettiği ölümcül bir çatışmada geri püskürtüldü ve şaha bu mağlubiyetin haberini götürdüğünde yenilginin bedelini ayrıca canıyla ödemek zorunda kaldı.

Bu zaferle cesareti daha da artan Hüsrev Paşa, Mayıs başlarında ordusuyla Şehrizor'dan yola çıkarak Mihriban ve Serâbâd Geçidi üzerinden doğrudan Erdelan boyunun başında bulunan hanın ihtişamlı sarayının bulunduğu Hasanâbâd'a doğru yola çıktı. Şark mimarisinin ve Fars görkeminin bir mucizesi olan bu ihtişamlı saray tahrip edildikten ve kül yığını hâline getirildikten sonra Haziran ayı başlarında, o dönemlerde konumu itibariyle İran'ın en zengin, en canlı ve en neşeli şehirlerinden biri, eski adı Ekbatana olan Hemedan'a ulaşıldı. Tamamen savunmasız bırakılmış ve insanları tarafından terkedilmiş olan bu şehir, Hasanâbâd ile aynı akıbete uğradı. Temelden kül yığınına çevrildi ve Osmanlı'nın tahrip etme öfkesi çevreye öyle bir yayıldı ki, yoketme işi altı gün sonra tamamlandığında arkalarında dumanı tüten ateş ve kül yığınlarıyla dolu ıssız bir çölden başka bir şey bırakmadılar. Bağdat'ı da aynı şekilde ele geçirmiş olsalardı hâli acaba nice olurdu?

Divân-ı Hümâyûn'un kesin emri üzerine Bağdat daha aynı yıl içinde ulaşılıp fethedilmeli idi. Böylece Hüsrev Paşa, Hemedan'dan üç günlük yürüyüş mesafesindeki Dergüzin'i tahrip ettikten ve öncelikle saldırmayı düşündüğü Kazvin'den vazgeçtikten sonra doğrudan Bağdat'a yöneldi. Yolu, altmış günlük bir yürüyüş sırasında bilhassa büyük miktarlarda buğdayın bulunduğu ekili ve verimli topraklardan geçerek önce Çemhal (Deçmahi) Ovası'ndan ve daha sonra Harunâbâd ve Derteng Geçidi üzerinden Eylül ayı sonunda karargâhlarını kurdukları Bağdat önlerine geliyordu. Su yoluyla buraya getirmek zorunda oldukları topların gelmeyişi yüzünden hendeklerin açılması ve düzenli bir kuşatma için gerekli diğer önhazırlıklar bir ay daha gecikti.

* Zinkeisen, sehven Hasankale demektedir (çn).

Muhasara bir kez başlatıldıktan sonra talih ve başarıdan ziyade güç ve enerji ile devam ettirildi. Kullanılan araçlar –her gün şehrin ve surların üzerine 500'ün üzerinde gülle atılıyordu– muhafız kıtalarının yiğitliği ve dayanıklılığı karşısında yetersiz kalıyordu. Muhafız kıtalarının açtığı ateş konumu itibariyle kötü bir yere kurulmuş ve yeterince koruma altına alınmamış olan Osmanlı ordugâhında önemli hasarlara sebep olurken, diğer taraftan surlarda açılan gedikler de her defasında kolayca ve hemen dolduruluyorlardı. Osmanlılar tarafından döşenen lağımlar, patlamadan önce keşfediliyor ve yokediliyorlardı. Yine de surlar bir aylık muhasaradan sonra genel bir taarruz sanki başarılı olacakmış gibi görünecek derecede zarar görmüştü.

Ağalarından biri tarafından kışkırtılan sipahilerin katılmak istememelerine rağmen taarruz 9 Kasım'da [1630] nadir görülen bir kararlılıkla gerçekleştirildi ama istenen sonucu vermedi. Hücum kıtaları her yerde büyük kayıplarla geri püskürtüldüler. Başlarında en yiğit komutanları bulunan yeniçeriler, kalabalık saflar hâlinde cesurca savaşan İranlıların ateşi ve kılıçları altında canlarını kaybettiler. Osmanlılar, akşam saati o gün için yorulmuş bir hâlde mücadeleye ara vermek zorunda kaldıklarında, kana bulanmış arazinin bir adımını bile ele geçirememişlerdi. Öfkesi son raddeye kadar gelmiş bir Hüsrev Paşa bile kendisini ikinci defa mücadeleye girişecek kadar güçlü hissetmiyordu. Herkes kuşatmanın kaldırılması ve hemen geri çekilmek için baskı yapıyordu.

Böylece ordugâh 9 Kasım tarihli başarısız taarruzdan beş gün sonra söküldü. Geri dönüş, bu mevsimde ve bu şartlar altında beklenebileceğinden çok daha kolay gerçekleşti. Saf değiştirenler ve asilerin başlarının üzerinde kılıcını sürekli olarak dolaştıran yaşlı Hüsrev Paşa'nın amansız inadı, bu çaresiz durumda yine de herkesi birarada tutmayı başardı. Asıl kuvvetler bir ay sonra, 12 Aralık'ta fazla zorluk çekmeden Musul'a ulaştı ve veziriazam burada kısa bir süre kalıp kışı geçirmek ve bir sonraki sefer için yeni emirleri ve gerekli takviyeleri beklemek üzere Mardin'e hareket etti. Zira yeni bir sefere bir an önce başlama zorunluluğu, İranlıların diğer taraflardan da gittikçe daha cüretkâr bir biçimde ilerlemeye başlamalarından kaynaklanıyordu. Yıl daha sona ermeden Erdelan hanının komutası altındaki 30 bin İranlı, Osmanlıları Şehrizor'dan kovmuştu ve Hille, Feluce ve Cuvafer de yalnızca kısa bir süre işgal altında kaldıktan sonra tekrar geri verilmek zorunda kalındı.

İstanbul'da 1630 tarihli seferin üzücü sonucuna dair haberler olumsuz karşılandı ve elim neticelere sebep oldu. Veziriazama acilen istediği takviye-

leri zamanında göndermek için gerekli imkânlar yoktu. Hüsrev Paşa'nın özellikle istediği Kırım Tatar yardımcı birlikleri bile çok zor seferber edilebildiler ve nihayet 1631 Ekim'inde Asya kıtasındaki orduya katıldıklarında bir avuç sefil yağmacıdan başka bir şey olmadıkları için zaten kanı emilmiş topraklara ve hâlâ savaşabilecek durumdaki birliklere beladan başka bir şey getirmediler. O yıl içinde de düzenli bir sefer gerçekleştirilemedi. Veziriazam Eylül'de Mardin'den ayrılmaya kalkışınca, yeniçeriler ve sipahiler ayaklanarak itaatten imtina ettiler. Veziriazam bu yüzden hiçbir teşebbüste bulunmadan Diyarbekir üzerinden Halep'teki kış karargâhına çekildi.

İstanbul'da Anadolu'daki bu uğursuz değişikliklerden ötürü mevcut huzursuzluklar feci bir değişime uğradı. Zira başında eski veziriazam Hâfız Ahmed Paşa'nın ve Defterdar [Softa] Mustafa Paşa'nın bulunduğu Hüsrev Paşa'ya düşman grup, paşanın talihsizliğini onu padişahın gözünde küçük düşürmek ve padişahın güvenini sarsarak veziriazamın düşüşünü hazırlamak için kullandılar. Son zamanlarda yaşanan bütün kayıplar ve İran savaşının kötü gidişatı, Hüsrev Paşa'nın beceriksizliğine mâl edildi. Bu gibi iddialar, Sultan IV. Murad'ın zaten şüpheci ruhuna kolayca nüfûz ediyor ve etkilerini gösteriyordu. 1631 Ekim'inde Hüsrev Paşa görevden alındı ve yerine padişahın eniştesi olan Hâfız Ahmed Paşa ikinci kez sadarete getirildi.

Oysa yeniçerilerin ve sipahilerin kılıca dayalı ve bütünlük ruhundan dolayı kuvvetli iradesi, hâlâ sarayın entrikalarından çok daha güçlü idi. Bu kriz döneminde bir kez Hüsrev Paşa'nın arkasında durmaya karar vermişlerdi ve hemen başında Hüsrev Paşa'nın İstanbul'daki düşmanları ve rakipleri tamamen ortadan kaldırılmadığı sürece bu savaşta tek bir adım bile atmamaya yemin etmişlerdi[155]. Şimdi ise azledileceğine dair haberler geldiğinde silahlı kuvvetlerin tamamı, Hüsrev Paşa için tek bir adammışçasına ayaklandı. Yalnızca Hüsrev Paşa'nın o dönemlerde karargâh kurduğu Diyarbekir'de değil Anadolu'da da yeniçerilerin ve sipahilerin bulunduğu neredeyse bütün şehirlerde, Beyşehir'de,

155 Bu hadiseler için bilhassa kayserin dönemin İstanbul elçisi Rudolf Schmid'in İtalyan dilinde basılmamış olarak hâlâ Viyana arşivlerinde ve Kraliyet Saray Kütüphanesi'nde bulunan ve Hammer tarafından kullanılan raporları çok iyi bir kaynaktır. Burada şöyle demektedir (bk. Hammer, *aynı eser*, s. 130): "Askerler, Hüsrev'in rakipleri ve düşmanları ortadan kaldırılmadıkça savaşı sürdürmemeye yemin ettiler; sipahiler İstanbul'a gitmeye ve daha önce talep ettikleri gibi o kişiler ortadan kaldırılmadıkça ve kökleri kazınmadıkça ve gerektiğinde bizzat sultan da değişmedikçe oradan ayrılmamaya karar verdiler". Dolayısıyla padişahı daha o zaman tahttan indirmeyi düşünüyorlardı!

Seydişehir'de, Larende'de, Konya'da, Karahisar'da, Aydın'da vs, payitahttaki yoldaşları arasında yankılanmaya devam eden ve odak noktasını bulan ayaklanmalar meydana geldi. Hepsinin istediği tek bir şey vardı: Hüsrev Paşa'nın tekrar sadarete getirilmesi.

Divân-ı Hümâyûn, bu çaresizlik içinde bulabileceği en kötü çareye başvurdu. Anadolu'daki orduya son Şehrizor veya Hemedan seferine katılan ve Bağdat kuşatmasında yer alan bütün birliklerin İstanbul'a ya da memleketlerine dönebileceğini bildirerek bu fırtınayı engelleyebileceğini düşündü. Ya bunun sonucu ne oldu? Elebaşları başta olmak üzere bütün asiler imparatorluğun her tarafından, hatta Bosna'dan ve Arnavutluk'tan dahi büyük kalabalıklar hâlinde, açıkça kendi seçtikleri Hüsrev Paşa'nın tekrar makamına getirilmesini bekleme niyetinde olduklarını açıklayarak akın akın payitahta geldiler[156]. Ne var ki Hüsrev Paşa gelmedi ve bu şekilde ondan ayırmayı düşündükleri çok sayıdaki taraftarının buraya toplanan kalabalığı, paşanın azli gerçekten duyulduğunda, zaten kaynama noktasındaki huzursuzluğu daha da besledi. Bu azil, Diyarbekir'de ayaklanan birliklere rağmen, padişahın elçisi Kapıağası Ahmed Ağa tarafından Fırat Nehri kenarındaki Malatya'da uygulamaya konulmuştu. Hüsrev Paşa, efendisinin iradesine en azından görünüşte bir boyun eğme ile uymuş, fermanı getiren kişiye zengin hediyeler bahşetmiş ve sâkin bir şekilde Tokat'a geri çekilmişti.

O zamana kadar dizginlemeyi başardıkları yeniçerilerin ve sipahilerin zaten nefret besledikleri Hâfız Ahmed Paşa'ya ve yandaşlarına duydukları öfke son raddeye ulaştı[157]. Tıpkı Genç Osman zamanında olduğu gibi 1632 Şubat'ı başlarında Atmeydanı'nda toplandılar ve üç gün ardı ardına toplam 17 kişi olmak üzere Hâfız Ahmed Paşa'nın ve en önemli yandaşları ve planlarının destekçisi kabul edilen şeyhülislâmın, Defterdar Mustafa Paşa'nın, yeniçeri ağalığına getirilen Hasan Halife Ağa'nın, padişahın ve sarayın bazı başka

156 Rudolf Schmid (bk. Hammer, *aynı eser*, s. 133): "Kısa sürede İstanbul'a ulaşan sipahiler böyle konuşuyorlardı; darbe yapmak için Hüsrev Paşa'nın gelmesiyle hepsinin biraraya toplanmasından başka bir şey beklemiyorlardı".

157 Osmanlı kaynaklarına uygun olarak Peter Wyche'nin mektuplarına göre bu felaketten ayrıntılı olarak bahseden Nabbes, s. 14'te Hâfız Ahmed Paşa'yı "Cömert olmalarını istemesinden dolayı birliklerin nefret ettiği bir adam. Türklerde açgözlülük artık zorunlu bir erdem olmasına rağmen, askerler generalleri arasındaki farklılıklar görebilmektedirler. Ancak bu Hâfız Ahmed Paşa her türlü barbarlığı içeren kötü bir şöhrete sahipti".

gözdeleriyle musahiblerinin başlarını talep ettiler. Bu adamların teslim edilmesi reddedildiği için adaleti bizzat yerine getireceklerdi. 10 yıl önce olduğu gibi saraya ve Divân-ı Hümâyûn'a daldılar ve tıpkı o zamanlardaki gibi padişahı ele geçirmek için kapıları ve nöbetçileri aşmaya çalıştılar. Sadaret mührünü geri vermek ve kendini korumak için Divân-ı Hümâyûn'a giden Hâfız Ahmed Paşa, asilerin eline düştü, taşa tutuldu ve padişahın emri üzerine son anda Üsküdar'a kaçtı.

Ancak çıkan fırtına bununla dinmedi. Asiler daha da büyük bir ısrarla taleplerini yenilediler ve saraya karşı gittikçe daha tehditkâr bir tavır takınmaya başladılar. Artık herşeyi göze alan ve kardeşinin kaderini gözönünde bulunduran Sultan [IV.] Murad, en azından asilerin karşısına öfke içinde çıkma cesaretini gösterdi. Ayak Divânı'nda asilerden şahsen davranışlarından dolayı hesap sormak üzere sarayın ön avlusuna çıktı. Oysa sözlerdeki sertlik –ki Murad bunu şahsen hissetmek zorunda kaldı– isyanın gittikçe artan öfke dalgalarını dindirecek silah değildi. Hayatî tehlike içinde içoğlanlarının koruması altında sarayın iç kısımlarına götürüldü ve zorla dışarıda tutulabilen asilerin, "ya 17 başı bize ver ya da tahttan in!" sözleri onu buraya kadar takip etti.

Sultan [IV.] Murad, canını ve tahtını kurtarabilmek için, en azından o dönemlerde yayılan söylentilere göre, sırf kendi hırslı emellerine ulaşmak gayesiyle isyan ateşini uzun zamandır körükleyen en sadakatsiz veziri Topal Receb Paşa'nın tavsiyesi üzerine Hâfız Ahmed Paşa'yı teslim etti ki bu, kendisine çok ağır gelen son tavizlerinden biri idi. Henüz Üsküdar'a varamamış olan Hâfız Ahmed Paşa'yı –belki ulaşsaydı hayatı kurtulmuş olacaktı– hemen geri getirtti ve asileri bir kez daha tatlı sert bir konuşma ile yatıştırmaya çalıştıktan sonra gözlerinin önünde paşanın korkunç bir biçimde öldürülmesine ses çıkartamadı[158].

Katiller daha sonra devlet ıslahatçıları olarak sahneye çıktılar. IV. Murad'ın resmen ve törenler arasında rüşvetlere ve memuriyetlerin satın alınmasına bundan böyle göz yumulmayacağına; masumların artık yerlerinden edilmeyeceğine; fazla baskıcı vergilerin kaldırılacağına ve timar sisteminin düzenleneceğine dair yemin etmeden yerinden ayrılmasına izin verilmedi. Oysa bütün bu musibetlerin devletin bedenine tedavi edilemez bir biçimde girmesinin

158 Hammer, *aynı eser*, yukarıda belirtilen kaynaklar. Nabbes, s. 14: "Padişahın gözleri önünde askerler tarafından parçalara ayrıldı. Bu hadise padişaha kardeşi Osman'ın öldürülüşünü hatırlattı; hadise aynı idi, yalnızca kişiler farklı idi".

tek sebebi yine aynı yeniçeriler ve sipahiler değil miydi! Şartlarını yerine getirmek üzere, hemen ertesi gün, adaleti para için satan ve asilerin başlarını istedikleri şeyhülislâmla bazı kadılar azledildiler.

Bütün bu korkunç olayların daha yeni yeni kendisini farketmeye başlayan ve artık kana susamış kaprislerin oyuncağı, ayaklanmanın ve isyanın kulu hâline getirilmeye tahammülü kalmayan genç Murad'ın ruh hâli üzerindeki etkilerini bir düşünün! Devletin elindeki en ağır imkânları kullanma; tahtını, gücünü ve canını böylesine utanç verici bir biçimde korumaktansa kan ve cinayet altında yokolma kararını verene kadar kim bilir ne büyük mücadelelerden geçmişti! Bu hadiseler, Sultan IV. Murad'ın, Osmanlı'nın Neron'unun son hükümdarlık yıllarına damgasını vuran, ancak ondan bile daha güçlü bir karakterin uzun süre dayanmasının mümkün olmadığı ve bu yüzden yokolmak zorunda kalırken imparatorluğun geçici olarak yeniden canlanmış gibi görünse de sonunda o denli daha korkunç bir felakete ve daha büyük bir sefalete düşmeye mahkûm olduğu o uğursuz yönetim sisteminin başlangıcı oldu.

Aslında bu kanlı yönetim sırasında birbirlerinin karşısında zafer ve varlıklarını muhafaza eden yalnızca iki devlet otoritesi vardı: Osmanlı tahtı ve silahlı kuvvetler. Dolayısıyla devlet amaçları için işlenen cinayetlerin, planlı ve iyi düşünülmüş bir terörizmin sınırları dahilinde bile olamayışına şaşmamalı idi. Çok kolay ve çok hızlı bir biçimde kaprislerin, tesadüflerin ve boş zamanların bir oyuncağı hâline geldi. O yüzden o anda güç kimin elinde ise o tarafın talep ettiği ve aldığı bütün kurbanları burada saymak çok önemli değildir. Yalnızca bir tek şey yavaş yavaş bir kural hâline geliyordu: Kim ki tahtın aleyhine hareket ediyorsa, kimi zaman salt şüphe üzerine bile ölüme mahkûm oluyordu. Bunu ilk tecrübe edenlerden biri, dehşete düşen Hüsrev Paşa oldu.

İmparatorluğun her yerine yayılmış asiler ve payitahtta bulunan asiler ismini sancaklarına yazmışlarken, bedensel hastalıklardan ve vicdan azabından muzdarip Hüsrev Paşa Tokat'ta kalmıştı. Dolayısıyla rakiplerinin, yani sadaret makamına getirilen Topal Receb Paşa'nın ve İstanbul'a çağrıldıktan sonra padişahın en güvendiği adamlardan biri hâline gelen Özü Beylerbeyi Murtaza Paşa'nın, ayaklanmaya hâkim olunmak isteniyorsa, ortadan kaldırılması gereken Hüsrev Paşa'yı bütün musibetlerin sebebi olarak göstermelerinden daha doğal bir şey yoktu. Topal Receb Paşa'nın Hüsrev Paşa'yı bir an önce ortadan kaldırmak istemesinin bir sebebi daha vardı. Zira yeniçeriler ve sipahiler, sadaret makamına getirilmesini yalnızca Hüsrev Paşa

İstanbul'a geldiğinde sadaret mührünü hemen kendisine teslim etmesi şartıyla kabul etmişlerdi[159].

Acele etmek gerekiyordu. Oysa Murtaza Paşa bile IV. Murad'ın sonunda isteksizce de olsa imzaladığı ölüm fermanını Anadolu'ya götürmek ve bunu Hüsrev Paşa'nın üzerinde uygulamak gibi zorlu bir görevi üstlenmekte tereddüt ediyordu. Ancak IV. Murad, Hüsrev Paşa'nın yalnızca başını istediğini, hazinelerinin ise Murtaza Paşa'ya kalabileceğini açıkladıktan sonra efendisinin iradesine boyun eğdi. Hüsrev Paşa'yı gördüğü her yerde cellatlarına teslim etmesine dair gizli talimatlarla Tokat'a gitti. Ancak niye geldiği öğrenildiği anda ortalık karıştı. Murtaza Paşa, ancak büyük zorluklar altında, Hüsrev Paşa'nın hayatının son nefesine kadar kendisini savunmaya hazır bir vaziyette geri çekildiği evi bulabildi. Oysa her türlü direniş artık boş bir çaba olarak kalınca Hüsrev Paşa kaderine boyun eğdi. Hüsrev Paşa'nın son sözleri, intikamının mutlaka alınacağı ve daha birçok başın kesileceği oldu ki bu, ne yazık ki çok geçmeden gerçekleşen bir kehanetti. Hüsrev Paşa'nın başı, hazinelerinin bir kısmı, nakit olarak 80 bin Venedik altınıyla 10 bin akçe ve diğer değerli eşyaları ile birlikte İstanbul'a gönderildi. Mirasın en iyi bölümünün yanısıra mükafeten padişahın kızkardeşini, idam edilen Hâfız Ahmed Paşa'nın dul eşini zevce olarak alan Murtaza Paşa, İran savaşının seraskerliğini üstlenmek üzere beylerbeyi sıfatıyla Diyarbekir'e gitti[160].

Oysa İstanbul'da karışıklıklar sürerken ve Anadolu'nun da büyük bir bölümüne yayılmışken İran savaşının başarılı bir şekilde devam ettirilmesi mümkün değildi. Hüsrev Paşa'nın idamı, ayaklanmayı daha da besledi. İstanbul'da idamın gizli tutulmasına çalışıldı ama nafile. Başı saraya getirilir getirilmez birlik-

159 Nabbes, s. 15, bu hadiseye dikkat çekmektedir: "Askerler, Topal Receb Paşa'nın sadaret makamında sadece Hüsrev Paşa dönene kadar oturmasını talep ettiler, ama kendisi ve başkaları bunun daha uzun süreceğini umut ediyorlardı". Hüsrev Paşa'nın idamının asıl yaratıcılarının Receb Paşa ve Murtaza Paşa olduğunu, kayserin elçisi Schmid'in raporundan öğreniyoruz (bk. Hammer, *aynı eser*, s. 136): "İstanbul'da kaldığı o kısa süre içinde Murtaza Paşa, yeni vezir aracılığıyla sultanın çok yakını oldu, her iki paşa da heyecanla Hüsrev Paşa'yı öldürmeyi düşünüyordu, öyle yaptılar ki sultan rıza gösterdi, hatt-ı hümâyûn armağan etti".

160 Schmid'in raporlarına göre Hammer, *aynı eser* ve Nabbes, s. 15. Ancak, Hüsrev Paşa'nın azledilmesinden hemen sonra İran'la iki yıllık ateşkes antlaşması yapıldığını söyleyen Nabbes, bu hususta yanılmaktadır. Böyle bir şey olmamıştır. O dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun şansına, savaşın İran tarafından da niçin ilgisizce yürütüldüğünü açıklayacağız.

ler 12 Mart'ta tekrar biraraya toplandılar ve bu defa da Topal Receb Paşa'dan padişaha bu en sâdık kulunu, "özgürlüklerinin koruyucusunu ve düşmanlarının belasını" öldürmesi tavsiyesinde kimin bulunduğuna dair hesap sormaya başladılar. Bütün suçu kendi üzerinden atmak isteyen Topal Receb Paşa, onları padişahın kendisine gönderdi. Sarayın ön avlusuna kadar girdikten sonra Defterdar Mustafa Paşa'yı, Yeniçeri Ağası Hasan Ağa'yı ve padişahın en güvendiği musahibi olan ergenlik yaşından henüz çıkmış Musa'yı kurban olarak istediler. Bilhassa bu son talepleri IV. Murad'ı çok öfkelendirdi, zira bu talebin tek hedefi kendisini şahsen yaralamak ve kalbinin en derinlerinde tedavisi imkânsız yaralar açmak için tertiplenmiş gibi görünüyordu[161].

IV. Murad, bu defa da önündeki güç karşısında geri adım atmak zorunda kaldı. Asileri sarayın ön avlusunda görünüp ciddi bir konuşmayla dizginlemeyi başaramadı. Konuşmadan dolayı daha da sinirli hâle geldiler ve daha ağır taleplerde bulundular. Ansızın öfkeli kalabalığın arasından padişahın dört kardeşini öldürttüğüne dair sesler yükselmeye başladı; aksine kanaat getirmeleri için şehzâdeleri bizzat görmek istiyorlardı. Dört şehzâde, Bâyezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim dışarı çıkartıldılar ve sevinç nidaları arasında karşılandılar; ancak veziriazamla şeyhülislâm hayatları için güvence verene kadar asiler tarafından oradan uzaklaşmalarına izin verilmedi[162].

IV. Murad'ın masumiyetini bizzat açıklamasına ve bu defa Topal Receb Paşa ile Kaptanıderya Canboladzâde'nin [Mustafa Paşa] de canı için güvence vermelerine rağmen bütün bunlar Musa'yı kurtarmaya yetmedi. Topal Receb Paşa, ertesi gün başını bir kez daha talep ettiklerinde Musa'yı sadakatsizce katillerinin eline bizzat teslim etti. Musa, Topal Receb Paşa'nın gözleri önünde yüzlerce hançerle delik deşik edildi. Yeniçeri Ağası Hasan ve Defterdar Mus-

161 Asilerin böyle bir talepte bulunduğunu söyleyerek, *Relatione di 1637*, Inform. Polit., cilt XI, fol. 564, bu hususu bu şekilde ele almaktadır: "Bunlar sultanın sahip olduğu en güvenilir kişiler olduklarından ona kötü danışmanlık yaptıkları bahanesiyle sultanı kalbinden yaralamaktan başka bir şey için değildi amaç". Musa hakkında Nabbes şöyle demektedir, s. 15: "Ona karşı yapılan suçlamalar yalnızca padişah nezdinde gördüğü itibara dayanmakta idi".

162 Nabbes, s. 16, çok ayrıntılı ve Osmanlı kaynaklarına uygundur: "Padişah, büyük bir sıkıntı içine girdi... üç (aslında dört olacak) kardeşini çağırttırdı ve onları askerlere gösterdi. Onları görenler onları kutsayarak, padişaha emanet etti, ama genç şehzâdelerin güvenliğini subaylara ve vezirlere emanet ettiler; onlara herhangi bir zarar gelmesi hâlinde askerler, bu subayların ve vezirlerin canını isteyecekler tehdidinde bulundular".

tafa Paşa da aynı akıbete uğramaktan kaçamadılar. Her ikisi de ayaklanma başlar başlamaz kaçmışlardı, fakat saklandıkları yerde bulundular ve meydanda utanç verici şekilde öldürüldüler[163].

Padişahın tahtına ve canına yönelik tehlike son raddeye gelmişti. Asiler arasında Sultan Murad'ın tahttan indirilmesi konuşulmaya başlandı. Yalnızca çok kararlı iki adamın güçlü nüfûzları bu büyük tehlikeyi savuşturmayı başardı: IV. Murad'ın gittikçe güçlenen karakterini farkeden ve kendi çıkarlarına olmak üzere sarayın teveccühünü ve minnettarlığını kazanabileceklerini düşünen yeni seçilen Yeniçeri Ağası Köse Mehmed ve Sipahi Ağası Rum Mehmed. Hüsrev Paşa'nın idam edilmesine sebep olduğu gerekçesiyle şimdi Murtaza Paşa'nın da başı isteniyordu. Oysa Murtaza Paşa, ordunun bir bölümü ile o dönemde İran sınırında idi; dolayısıyla Murtaza Paşa'ya karşı hemen zor kullanılmış olsaydı taht için tehlikeli olduğu kadar ayaklanan birlikler için de aynı derecede yıkıcı olabilecek bir şekilde ikinci kez Abaza Mehmed Paşa'nın rolünü üstlenmesi gibi bir tehlike söz konusu idi. Anlaşılan o ki her iki taraf da bunu anladı, dolayısıyla Murtaza Paşa hemen rahat bırakıldı[164].

Ayaklanma, yaklaşan Ramazan ayı ve birliklerin tabii ki kendilerini en tehlikeli aşırılıkların kucağına bıraktıkları Ramazan Bayramı dolayısıyla yavaş yavaş tükendi ve sâkinleşti. Hâlâ bazı huzursuzluklar meydana geliyordu tabii; evlere baskın düzenleniyor, yağmalanıyor ve ateşe veriliyordu; Hristiyan elçilerin evleri bile esirgenmiyordu; bazı cinayetler cezasız kalıyordu ve huzursuzluk çıkartan birlikler ulûfeleri ödenirken hâlâ memuriyetler, makamlar ve diğer imtiyazlar açısından ölçüsüz taleplerde bulunuyorlardı. Ancak fırtına artık doğrudan tahtı tehdit etmiyor ve ayaklanmanın dalgaları sonunda en büyük tehlikeler altında bile karşılarına çıkmaktan imtina etmeyen kişinin cesareti karşısında kırılıyordu. Sultan Murad, tekrar ele geçirdiği gücünün bilinciyle öncelikle Topal Receb Paşa'dan hesap sormaya karar verdi. Zira IV. Murad, Receb Paşa'yı uzun zamandır son dönemlerdeki ayaklanmaların asıl yaratıcısı ve cinayet sahnelerinin destekçisi olarak görüyordu; padişahın çok sevdiği

163 Nabbes, s. 17. Buna göre IV. Murad yeniçeri ağasını asilerin öfkesine maruz bırakmak zorunda kalmıştır.

164 Nabbes, *aynı eser*, İstanbul'daki asilerin kendisine karşı düşüncelerinden haberdar olan Murtaza Paşa hakkında, "görkemli, cesur ve İran sınırında başkomutanlık yapan bir adamdı; padişaha karşı ayaklanabilir ve öfkelerine kurban olmaktansa askerler için bir kamçı olabilirdi".

Musa'yı asilere teslim ederken gösterdiği ilgisizlik Receb Paşa'nın belki de yeniçerilerin ve sipahilerin teveccühünü yalnızca tahta ve şahsına yönelik başka planlar için kazanmaya çalıştığına dair şüpheler meydana getirmişti. Her ikisi de büyük bir tehlike altındayken Receb Paşa'nın davranışları, bu şüpheyi daha da arttırıyordu. Receb Paşa şimdi bunun bedelini ödeyecekti. IV. Murad, Receb Paşa'yı bir Divân günü olan 18 Mayıs 1632'de yanına çağırttırdı ve kendisini savunmasına izin bile verilmeden hemen infaz edilen ölüm fermanını şahsen bildirdi. Sarayın kapılarının önüne atılan cansız bedeni asileri dehşete düşürdü, fakat kimse ölümünün intikamını almak için artık elini bile kaldırmaya cesaret edemiyordu[165].

Birliklerin yarı korkudan yarı çaresizlikten kaynaklanan sessizlikleri, Sultan Murad'a mutlak hükümdarlığa giden kanlı yolda daha fazla tedbirler alma cesaretini verdi. Öncelikle yapılması gereken, öfkeli yeniçerilerin ve sipahilerin cüretkârlıklarını tamamen engellemekti. Mısır beylerbeyiliğinden yeni ayrılmış kararlı bir Arnavut olan yeni veziriazam Tabanıyassı Mehmed Paşa sâdık yardımcısı oldu. 29 Mayıs'ta mülazimlere dağıtılacak yeni memuriyetler, hükümdarın uzun zaman önce baş göstermiş düzensizlikleri tamamen sona erdirme kararını ilan etme fırsatını doğurdu.

Bütün devlet erkânının katıldığı bir Ayak Divânı'nda önce yeniçeriler IV. Murad'ın tahtının önüne çağırıldılar ve kendilerine *Kur'an*'ın hükümleri hatırlatılarak padişaha kayıtsız şartsız itaat etmeleri, bundan sonra asileri hiçbir şekilde desteklememeleri ve ezelden beri olduğu gibi tahta her halükârda koruma ve dayanak olmaları hususunda yemin ettirildiler. Elçilerinin padişahın hayrı için *Kur'an* üzerine ettikleri yemin, resmî olarak yazıya alındı.

Yeniçerileri bu şekilde kendisine bağladıktan sonra, sipahiler nezdinde yaptığı ciddi bir konuşma ile taleplerinin ölçüsüzlüğünü ve o güne kadarki davranışlarının çelişkisini gözler önüne serdi: 40 bin kişi olduklarına göre hepsine nasıl toplamda en fazla 500'ü bulan memuriyetleri dağıtabilirdi? Saflarına tek amaçları tebaayı baskı altında tutmak ve gelirlerini yutmak olan bu kadar çok sayıda kötü unsurların bulaşmış olmasının, dolayısıyla imparatorluğun güçlerini tüketerek kendi ocaklarının adını kötüye çıkarmalarının tek sebebi bu memuriyet hırsı idi. Çoğunluk, bu iddiayı üzerlerinden atmak istedi ve itaat içinde efendilerinin iradesine boyun eğmeye; saflarını bundan sonra huzuru bozan-

165 Topal Receb Paşa'nın idamına ilişkin ayrıntıları en iyi bu idam sırasında orada olan kayserin elçisi Schmid vermektedir (bk. Hammer, *aynı eser*, s. 142). Ayrıca Nabbes, s. 18.

lardan ve memuriyet peşinde olanlardan temiz tutmaya; memuriyetlerin verilmesinden ve vergi kayıt defterlerinin satılmasından feragat etmeye hazırdı. Homurdanan bazı huzursuz başlar hemen uzaklaştırıldı ve iyi niyetli olanlar âdeta yemin altında ve yazılı olarak verdikleri söze bağlandılar.

Aynı şekilde adaleti para karşılığında satmakla itham edilen kadılardan da hesap soruldu ve onlar da uyarıldı. Ancak rüşvetlerin değil de sipahilerin müdahalelerinin hukuk ihlallerinin asıl sebebi olduğunu kanıtlayarak suçu üzerlerinden atmayı başardılar. Anadolulu bir kadı olan zanlılardan biri, "bize ancak kılıç yardım edebilir" diye bağırdı büyük bir öfke ile. Bu haykırış, kadıların ifadelerini yine yazıya döktüren IV. Murad'ın hoşuna gitmişti. Daha sonra duruşmanın tamamı, padişahın kendisi, veziriazam, şeyhülislâm, bazı vezirler ve nakibüleşraf tarafından imzalanan ve içeriği genel olarak sipahilerin nöbetçiler, idareciler, vergi tahsildarları, kâtipler vs gibi daha düşük memuriyetlere aday olma haklarının kaldırıldığını ve yeniçerilerin, sipahilerin ve kadıların kamu huzurunu ve düzenini muhafaza etmeye yönelik yeminlerinin Allah'ın, Peygamber'in, meleklerin ve bütün müminlerin lanetine tâbi olarak ebediyen bağlayıcı olduğunu belirten bir antlaşma hâline getirildi.

Bu yazılı vaatler hemen uygulamalı olarak gerçeğe dönüştürülecekti. IV. Murad, birkaç gün sonra henüz mutlak itaate hazır değillermiş gibi görünen asi sipahilerin elebaşlarının teslim edilmesini istedi. Hatta şeyhülislâm, sipahiler arasında iyi niyet yoluyla eski düzeni ve disiplini sağlama teşebbüslerinin tamamının onların inatları karşısında başarısız olacağından sipahi ocağının tamamen lağvedilmesini bile önerdi. Ne var ki en kıdemli yeniçerilerle sipahiler böyle bir tedbire bizzat karşı çıktılar ve en tehlikeli asileri teslim etmeyi yeğlediler. Bu kişiler, padişahın emri üzerine hiç vakit kaybedilmeden cellatlarının elleri altında can verdiler. Her yer sâkindi. Yalnızca az sayıdaki memuriyetler, herşeyi birden kesmemek için, sâkin ve kıdemli sipahilere bırakıldı, fakat vergi kayıt defterleri üzerinde tasarruf hakları tamamen ellerinden alındı. Başlangıçta her birine altı akçe tazminat ödendiyse de zamanla bu uygulama da kaldırıldı. Bu yüzden eskisi gibi ulûfeleri ile yetinmek zorunda kaldılar[166].

Maharetle olduğu kadar kararlılıkla da uygulanan bu tedbir, IV. Murad'ın daha önce de belirttiğimiz gibi[167], orduyu yine eski ustalığına geri götürmeye çalıştığı bir dizi ıslahatın sadece başlangıcı idi. Teşebbüsleri cesaretini takdir

166 Hammer, *aynı eser*, s. 143-148; Osmanlı kaynaklarına göre.

167 Karşılaştırma için bk. Cilt III.

ettirecek düzeydeydi ama mevcut şartlar altında sürdürülebilir başarılar getirmesi beklenemezdi. Ayrıca payitahttaki bu silahlı ayaklanmanın kanlı bir biçimde bastırılmasıyla Anadolu'da kısmen basit birer sipahiden korkunç bir şekilde yağmaladıkları geniş toprakların bağımsız beylerine dönüşen en tehlikeli celalîlerin boyun eğdirilmesi tamamlanmamıştı. Bu celalîlere mesela Karaman'da Deli İlahî, Konya'da Dereli Halil gibi ülkenin değişik yerlerindeki birçok küçük celalî ve nihayet içlerinden en mühimleri olan Karesi Sancakbeyi İlyas Paşa ve Maraş Sancakbeyi Rum Mehmed Paşa dâhildi. Ancak kısmen aynı yıl içinde kısmen ertesi yıl hepsi mağlup edildi ve ortadan kaldırıldı. Ya celladın kendilerini beklediği İstanbul'a hile ile çağrıldılar ya da Antep'te mağlup edilip, hemen idam edilen Rum Mehmed Paşa gibi, bulundukları yerde haklarından gelindi[168].

Bu açıdan biraz olsun rahat nefes almaya başlayınca İran'a karşı yürütülen savaşa da artık daha ciddi bir biçimde yönelmek mümkün oluyordu. Ancak payitahtta açık isyan olmasa da içten kaynamalar devam ediyordu; henüz Dürzî emirine boyun eğdirilememişti ve Arap Yarımadası'nda –Avrupa ilişkileri ile iç içe girdikleri yerde bu hususa tekrar geri döneceğiz – süregelen mücadeleler ve hareketler düzene sokulamamıştı. Bilhassa ilki, yani payitahttaki içten kaynamalar, 1633 yılı içinde bir kez daha tehditkâr bir hâl aldı. IV. Murad'ın üzerinde dolaşan uğursuzluk yıldızı, yılın ortalarında, Ağustos ayının başında, İstanbul'u yüzyıllar içinde birden fazla kez neredeyse kül yığınına çeviren en korkunç yangınlardan birinin meydana gelmesini istedi. O tarihte iki mahalle, 20 binin üzerinde hâne alevlere kurban gitmişti. Tabii ki yalnızca birliklerin değil halkın da ruh hâli böyle durumlarda daima olduğu gibi oldukça zor, sinirli ve isyankârdı. Bilhassa kahvehanelerde biraraya geliyorlardı; yönetime karşı homurdanıyorlardı ve kendilerini o dönemlerde çok yeni olmasından dolayı çekici gelen kahve ve tütünle tehlikeli düşüncelere kaptırıyorlardı. IV. Murad, bu musibeti felakete götürmeden kökünden yoketmeye karar verdi. Kahvehaneleri yıktırdı ve imparatorluğun her yerinde kahve ve tütün içilmesini ölüm cezalarıyla yasakladı. Bu tedbirin uygulanması sırasında gösterilen sertlik ve ciddiyet, isyankâr ruhları bastırmaya uygundu. Elinde nargilesi veya kahve fincanı ile görülenler ölüme mahkûmdu. Sultan Murad, adamları ile birlikte gece gündüz payitaht sokaklarında dolaşıyor ve her yerde yasaklara uy-

168 Anadolu'daki celalîlere karşı bu savaşlar burada ele aldığımız olaylar için ikincil anlama sahiptir. Bu savaşlar hakkında daha ayrıntılı bilgi almak için Hammer, V, 148-157'ye bakılabilir.

mayanları anında idam ettiriyordu. Terör estirmek işe yarıyordu. Kahvehaneler yalnızca IV. Murad döneminde değil halefi Sultan İbrahim döneminde de yasaklı kaldılar. Hiç kimse ölüm cezası altında bu yasak zevklerin tadına varmaya cesaret edemiyordu[169].

İran savaşının tekrar başlatılması, kılıç ve cellat ipinden çok daha iyi bir çare gibi görünmeye başladı. Murtaza Paşa, Diyarbekir'de henüz bir şey yapmamıştı. Bu yıl ve bir önceki yıl Musul'u tahkim etmekle geçmiş ve tahkimat işleri tamamlandıktan sonra Murtaza Paşa zayıf ordusunu Mardin'de biraraya toplamıştı. Şansına İranlılar da bu dönemde fazla hareketlenmemişlerdi. Yalnızca Gürcistan'dan Osmanlıları tamamen kovmuşlardı. Onun dışında iç karışıklıklar İran İmparatorluğu'nun güçlerini felçediyordu. Şah Abbas'ın ölümünden beri bilhassa Şiraz ve Gîlân'da silah zoruyla ortadan kaldırılması gereken taht varisleri ortaya çıkmıştı. Şimdi ise İranlılar gözlerini yine Batı'ya çevirmişler ve öncelikle Van'a saldırmışlardı.

Murtaza Paşa, burada onların karşısına çıkamayacak kadar zayıftı. İstanbul'dan yardım istedi. Veziriazam Tabanıyassı Mehmed Paşa, bunun üzerine 1633 sonbaharında elinde mevcut bütün birliklerle Anadolu'ya doğru yola çıkma emrini aldı. IV. Murad, orduya İzmit'e kadar eşlik etti ve ancak yıl sonuna doğru uzun bir süre kaldığı Bursa üzerinden payitahta geri döndü.

Yaklaşık üç aylık yokluğu ve geri dönüşü kanlı hükümdarlığının en karanlık anlarından biri idi. Adil cezayı yalnızca masumlar ve suçlular, adiller ve adil olmayanlar üzerinde ölümle uygulama sistemi, gelişimini tamamlamış ve şeyhülislâmın idamı ile zirveye ulaşmıştı. Hiçbir padişah, hakkı, hukuku ve kutsal şeyler karşısında duyulan çekinceyi önemsiz bir sebepten dolayı bu kadar çiğnememişti. Böyle bir cürümün düşüncesi bile müminleri dehşete düşürüyordu[170]. IV. Murad ise din duygularına ve halkının geleneklerine bakmaksızın böyle bir cürüme cesaret edebiliyordu.

---

169 Hammer, *aynı eser*, s. 160 ve devamı. İstanbul'daki yangının açtığı yıkımlar hakkında Ricault, *Hist. des trois derniers empereurs des Turcs*, s. 85 ve devamından bilgi alınabilir. 1666'da Londra'nın büyük bir kısmını yıkan yangınla karşılaştırıyor, ama tarihini yanlış bir şekilde bir yıl geç olarak 1634 yılı olarak belirtiyor. Ayrıca s. 79'da IV. Murad'ın yasaklarını yalnızca şarapla ilişkilendirerek de yanlışa düşmektedir.

170 Örneğin Mariti, *Istoria di Faccardino*, s. 266, bu konuda şöyle demektedir: "Kendi dinini dahi değerlendirmiyordu, o dinin başındakini müftüyü öldürten ilk sultan oldu,. Türkiye sadece bunu düşünmekle bile titredi".

Dürüst ve açık sözlü bir adam olan Ahizâde Hüseyin Efendi –şeyhülislâmın adı bu idi– tek suçu padişahın geçeceği İznik yolunu iyi durumda tutmaması olan İzmit kadısının böyle basit bir gerekçe ile idam edilmesi ile ilgili olarak valide sultana uyarıcı bir söz söyleme cesaretini göstermişti. Zira bu hareket yalnızca kendisini değil böyle bir zorbalık karşısında son derece öfkeli olan ulemâyı da etkilemişti. Ellerinde hiçbir güç olmamasına rağmen huzursuzluklarını açık sözlü konuşmalarla dile getiriyorlardı. Hatta şeyhülislâm, kendisini öyle kaybetmişti ki taht değişikliğinin zorunlu olduğunu bile dile getirmeye başladığı söyleniyordu. Hainlerin bu konuşmaları haber verdiği IV. Murad, yine de kılıcını hemen din işlerinin başında bulunan adamın üzerine indirmeye cesaret edemiyordu. Yalnızca geri dönüş yolunda saptığı Üsküdar'dan İstanbul'a şeyhülislâmı ve İstanbul kadısı olan oğlunu derhal Kıbrıs'a sürgüne gönderme emrini verdi. Oysa bu emir daha yarı yarıya yerine getirilmişti ki, IV. Murad zor bastırdığı intikam duygusuna yenildi. Gemiye bindirilmiş olan şeyhülislâmın arkasından ölüm fermanını gönderdi ve bu ferman 1 Ocak 1634'de kendi gözlerinin önünde Yeşilköy dolaylarında infaz edildi[171].

İran seferi için bununla tabii ki hiçbir şey kazanılamamıştı. Veziriazam Tabanıyassı Mehmed Paşa, zorlu ve her yerde yapılan idamlarla gerçekleştirilen bir yürüyüşle ancak Aralık ayı ortalarında Halep'e gelmişti ve burada İranlılar yerine önce ulûfelerinin ayarı düşük sikkelerle ödenmesine karşı çıkan kendi birliklerinin ayaklanması ile mücadele etmek zorunda kaldı. Ayaklanmanın elebaşlarının ya hemen idam edilmesi ya da kötü kaderlerinden kaçamayacakları İstanbul'a gönderilmesiyle ayaklanma bastırıldıktan sonra, 1634'ün kalan kısmı, daha önce de gördüğümüz gibi, Dürzî Emiri Maanoğlu Fahreddin'e karşı savaşmakla geçti. IV. Murad, intikam ateşini ayrıca Abaza Mehmed Paşa'nın, hicivci Nefî'nin ve daha önemsiz bir dizi başka insanın kanıyla dindirdikten sonra yıllar önce kaybedilen sınır eyaletlerini tekrar Osmanlı İmparatorluğu'na ilhak etmek için İran üzerine şahsen sefere çıkmaya karar verdi. Bu kararın en önemli sebeplerinden biri olarak, isyan ruhu hâlâ dizginlenememiş yeniçerilerin ve sipahilerin inadını tamamen kırma isteği gösterildi[172].

171 Daha fazla bilgi için bk. Hammer, *aynı eser*, s. 167 ve devamı.

172 Peter Wyche'nin mektuplarına göre Nabbes, s. 25: "Yeniçerilerin hepsini sefere çıkarttı ki, böylece onları böyle tehlikeli bir görevde siyasî olarak yokedebilirdi; zira güvensiz olmak için birçok sebebi vardı" vs. Gerçekten de hiçbir yeniçerinin, ister mütekaid, ister malul olsun, geride kalmamasına dair emir çıkartılmıştı. İhlaller ölümle cezalandırılıyordu.

Yıllardır görülmeyen bir şey olan padişahın sefere çıkışı, 1635 Şubat'ında büyük bir ihtişamla gerçekleşti. Mart ayı sonunda Üsküdar'da ordugâh bozuldu ve Erzurum'a yürüyüş başladı. Kana daldırılmış bir kalemle bu yürüyüşe işaret eden bütün idamları burada saymak zor bir iş olurdu. Yaydığı korku padişahın önünden ve dehşet de ardından geliyordu, fakat diğer taraftan seferin zorluklarına dayanmakta gösterdiği sabır ve bütün bedensel faaliyetlerde gösterdiği muazzam kuvvet ve maharet, ordunun güvenini ve sevgisini önemli derecede kazanmasını sağladı. Askerleri ile ordugâhın bütün zorluklarını paylaşıyordu ve bilhassa bilek gücünün söz konusu olduğu yerlerde herkesi kendisine hayran bırakıyordu.

Konya, Kayseri, Sivas ve Bayburt üzerinden doğrudan veziriazamın da Halep'ten geldiği Erzurum'a gidiyorlardı. IV. Murad, 3 Temmuz'da şehre büyük bir görkemle girdi ve ilerleyen günlerde bu hadise ayrıca padişahın sefere çıkması sırasında geleneksel olarak dağıtılan bahşişlerle –adam başı 1.000 akçe, lâkin bu defa da ancak ayarı düşük sikkelerle ödenebiliyordu– ve devlet erkânıyla sancakbeylerinin biatlarıyla daha da ihtişam kazandı. Bundan daha görkemli ve daha iyi teçhiz edilmiş bir Osmanlı ordusu, kanlarıyla doymuş bu topraklara ayak basmamıştı. Ordu bu defa kendisini zaferlerle de gösterecekti.

IV. Murad, sadece yedi gün burada kaldıktan sonra 10 Temmuz'da [1635] ordunun tamamıyla Kars üzerinden 18 günde ulaştığı Revan'a doğru yola çıktı. İyi tahkim edilmiş ve çok iyi savunulan bu yer, hemen dört bir yandan muhasaraya alındı ve hendeklerin kazılmasıyla düzenli kuşatma ilk 24 saat içinde başlatıldı. IV. Murad, her yerde varlığını hissettirerek ve zengin bahşişler vererek birliklerini daha da cesaretlendiriyordu. Sekiz gün sonunda surlar ve ana burçlar sürekli top ateşinden dolayı bir taarruza izin verecek kadar tahrip olmuşlardı. İranlıların Komutanı Emirgûneoğlu Tahmasb Kulu Han'ın bu çaresiz durumda talep ettiği sekiz günlük ateşkes isteğine öfkelenen IV. Murad tabii ki razı olmaması. İranlılar bu durumda sonuçları kolayca tahmin edilebilen bir taarruza maruz kalmak istemiyorlardı. 8 Ağustos'ta muhafız kıtalarına serbest geçiş hakkı tanınması şartıyla kaleyi teslim etmeyi kabul ettiler. Sadece serbest geçiş hakkı tanınmakla kalmayıp, padişahın hizmetine giren İranlı komutan Emirgûneoğlu'na zengin onur hediyeleri ile birlikte Halep beylerbeyiliği ve kethüdasına [Murad Ağa] Trablusşam sancakbeyiliği verildi. Emirgûneoğlu bunun karşılığında kalede muhafaza edilen bütün stokları ve hazineleri galiplere teslim etti.

Surlar padişahın emri üzerine sekiz günde tekrar inşa edilip toplarla ve erzakla bolca donatılan 12 bin kişilik seçkin birlikler muhafız kıtası olarak kalede kalırken IV. Murad asıl kuvvetlerini yanına alarak 20 Ağustos'ta Tebriz'e doğru yola çıktı. Burada da ciddi bir direnişle karşılaşmadılar. Gerek açık arazi gerekse Cors, Kumla, Merend, Hoy, vs. gibi daha küçük ve savunması zayıf yerler Osmanlı'nın talan hırsından nasiplerini aldılar. 11 Eylül'de ulaşılan ve tek bir kılıç darbesine bile gerek kalmadan alınan Tebriz de bunu hissetmek zorunda kaldı. Bu arada IV. Murad, barbarca yoketme arzusunun asıl yaratıcısı ve destekçisi idi. Emri üzerine yalnızca Tebriz'i İran sınır boylarının en narin kentlerinden biri hâline getiren muhteşem binalar yerle bir edilmekle kalmayıp, tıpkı daha önce Hemedan'da olduğu gibi, civardaki bahçeler ve tarlalar da harap edildi.

Bu mantıksız savaş yürütme sistemi çok geçmeden intikamını aldı; zira ordunun geçimini sağlamak için artık hiçbir şey sunmayan bu topraklarda uzun süre kalmalarını engelledi. Kış mevsimi de yaklaştığından ve büyük bir askerî kuvvetle yaklaşmakta olan şahın dürüst olmaktan ziyade sahte barış teklifleri hiçbir şekilde kabul edilebilir görülmediğinden geri çekilme işi mümkün olduğunca hızlı bir biçimde gerçekleştirilmeli idi. Ordunun bilhassa düşman Kürt boyları tarafından rahatsız edildikleri geri dönüşü Van, veziriazamın sınırları korumak üzere geride kaldığı Diyarbekir ve Malatya üzerinden hiç vakit kaybetmeden İzmit'e kadar sürdü ve IV. Murad, 25 Aralık'ta Üsküdar'dan seferin önemsiz sonuçları ile uyumlu olmayan büyük bir ihtişam ve savaşçı tutumuyla İstanbul'a girdi[173].

Zira ele geçirilişi daha önce de görkemli ziyafetler ve şükran dualarıyla yüceleştirilen ve şimdi yine yedi günlük ziyafetlerle kutlanan Revan'ı bile ellerinde tutamadılar. İranlıların asıl kuvvetlerinin tam da IV. Murad'ın İstanbul'a mutantan bir şekilde giriş yaptığı gün Revan önlerine gelişi kaderin bir cilvesi idi. Anadolu'daki beylerbeyileri ordularını kış karargâhına gönderdiklerinden Diyarbekir'de bulunan veziriazam, şehri kuşatmadan kurtarmak için bir teşebbüste bulunmak için gerekli birlikleri bile toplayamadı. Hepsini hemen ordu-

173 Sultan IV. Murad'ın bu seferi hakkında Batılı kaynakların daha kısa raporları Osmanlı kaynaklarına esas olarak uygun olup, en azından seferin karanlık taraflarını daha kesin bir biçimde ortaya koymaktadır. Padişahın geri çekilmesi ile ilgili olarak örneğin Nabbes, s. 26, biraz alaylı bir şekilde şöyle demektedir: "Fetihten daha çok zaferle geri çekildi".

nun toplanacağı Erzurum'a çağırdıysa de kendi yanındaki az sayıdaki birliklerle 1636 Şubat'ında buraya vardığında henüz hiç kimse gelmemişken, diğer taraftan İranlılar birliklerinin bazı bölümlerini Doğubeyazıt, Selmas ve Hoy'a kadar ilerletmiş, böylece Osmanlı'nın Erzurum'la Tebriz'e giden yollarını kapatmışlardı. Veziriazam, İstanbul'dan acilen yardım istedi.

İran'daki durumların talihsizliğine dair haberler, İstanbul'da büyük bir karışıklığa sebep oldu. Elde mevcut bütün birliklere hemen Anadolu'ya geçme emri verildi. Oysa kimsenin savaşa gitmek istemediği bayram zamanı olduğundan yeniçeriler yalnızca zorla biraraya toplanabildiler. Ayrıca padişahın Anadolu'daki ordunun başına şahsen geçeceği konuşulmaya başlandı. Sonbaharda oraya doğru yola çıkacak, bu yıl için yapılacak bir şey kalmamışsa kışı Halep'te geçirecek ve savaşı ertesi yıl o denli güçlü bir şekilde devam ettirecekti. Bu taraftan da bir şey yapılamadan Revan tekrar İranlıların eline geçti. Murtaza Paşa'nın komutası altındaki yiğit Osmanlı muhafız kıtası üç ay boyunca gösterdiği kahramanlıklarla mucizeler yaratmış, fakat sonunda düşmanın üstünlüğü karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştı. Murtaza Paşa surlarda can verdikten sonra, 1 Nisan 1636'da müdafiiler teslim oldular. Bunlar ya kısmen hemen öldürüldü ya da büyük miktarda fidye karşılığında serbest bırakıldılar[174]. Kars'a kadar ilerlemiş olan veziriazam ise hiçbir şey başaramadan Erzurum'a geri dönmek zorunda kaldı.

IV. Murad bu arada, en azından görünüşte, herşeye göz yumuyordu. Öfkesini öncelikle teselli etmeye bile çalıştığı veziriazama değil, kayıt sırasında sürekli zayıf oğlanlarla işe yaramaz avâm takımın yazılmaya çalıştığı yeniçeri ocağında ortaya çıkan düzensizlikleri ve yolsuzlukları canıyla ödemek zorunda kalan talihsiz yeniçeri kâtibine hissettirdi. Maanoğlu Fahreddin'i dize getiren Şam Beylerbeyi Küçük Ahmed Paşa, İstanbul hiçbir şey yapamadığından, aynı yıl içinde İran'ın üzerine yürüyecekti.

Şah, Revan'ın tekrar inşa edilmesini sağladıktan hemen sonra İsfahan'a geri dönmüştü. Komutanı Rüstem Han ise yaklaşık 20 bin kişi ile güneyde Şehrizor ve Kerkük üzerine yürümüştü. Küçük Ahmed Paşa, ordugâhını Musul'a kurmuş ve burada Erdelan dolaylarının güçlü Kürt beyi Ahmed Han ile dostane ilişkiler kurma ve ittifaka girme fırsatı bulmuştu. Kürt beyi, Bâbıâli tarafından bir hilat, pırlantalarla bezenmiş bir kılıç ve payesinin işareti olarak

174 Nabbes, *aynı eser*, Sultan IV. Murad'ın ikinci İran seferine daha o zamanlar karar verildiğini, ancak bunun 1638 yılına ertelendiğini belirtmektedir.

iki tuğ ile onurlandırıldıktan sonra bu ikisi İranlıların bu taraftan ilerlemelerini durduracaklardı. Mihriban Ovası'nda her iki ordu 19 Eylül 1636'da karşı karşıya geldiler. Zafer, iki gün iki gece dalgalı bir seyir gösterdi ama sonunda İranlılar lehine döndü. Kürtlerin ve Osmanlıların mağlubiyeti tamdı ve gittikçe daha nadir görülen mahir ve savaşta tecrübeli Osmanlı komutanlarından biri olan Küçük Ahmed Paşa burada kahramanlıklarla dolu hayatını tamamladığından çok ağırdı. Ahmed Paşa muharebe alanında can verdi, fakat düşmanı olan İran şahı tarafından ölümünden sonra bile öyle büyük bir itibar gördü ki, şah, kendisine gönderilen şan içinde can vermiş bu komutanın kesik başını defnedilmek üzere Şam'a gönderdi. Kürt beyi Ahmed Han, ordunun kalan kısmı ile Musul'a kaçmayı başardı ve burada çok geçmeden sözde bu talihsizliğe duyduğu üzüntüden öldü[175].

Osmanlı'nın şansına yaklaşmakta olan kış mevsimi İranlıların bu zaferi daha ileri götürmelerini engelledi. İranlılar sâkin dururken, diğer taraftan Veziriazam Tabanıyassı Mehmed Paşa da bu yıl için başka bir teşebbüse girişmeye cesaret edemedi ve Erzurum'dan tekrar Diyarbekir'deki kış karargâhına çekildi. Oysa IV. Murad'ın bu yılın başarısız geçen seferini de affetmesi mümkün değildi. Belki de Osmanlı silahlarının gittikçe azalmaya başlayan şanını biraz olsun muhafaza edebilecek ender adamlardan biri olduğundan Mehmed Paşa'nın başını istemediyse de sadaret mührü ve Anadolu'daki seraskerlik makamı paşanın elinden alındı. IV. Murad, Mehmed Paşa'yı İstanbul'a geri çağırdı ve paşanın burada üç aylık bir hapis cezası sırasında insan kaderinin ne kadar değişken olduğunu düşünmeye bolca vakti vardı. Hazineleri mîrî hazineye irad kaydedildikten sonra affedilerek o dönemde Kırım'ın rahat durmayan Tatar hanlarına karşı kararlı bir komutana ihtiyaç duyulduğundan Özü beylerbeyiliğine getirildi.

Kaymakam Bayram Paşa veziriazam ve serasker olarak İran sınırına gönderildi. Ancak ertesi yıl önemli bir başarı elde etme ona da nasib olmadı. Zira gerekli askerî kuvvetlerden yoksun olduğu ve İstanbul'dan destek gelmediği için –anlaşılan o ki, bütün askerî kuvvetler padişahın başında şahsen bulunacağı ikinci sefer için biraraya toplanıyorlardı– bütün yıl boyunca hiçbir şey yapmadı. İzmit, İznik, Akşehir, Amasya ve Tokat üzerinden 1637 Mayıs'ında Sivas'a ulaştıktan sonra Antep'e kadar ilerledi, fakat başta Kars dolayları ol-

175 Hammer, *aynı eser*, s. 218 ve devamında Osmanlı kaynakları, bilhassa Naima.

mak üzere sınırlarda daha iyi bir savunma ve ordu için daha uygun bir erzak temini sağlamak için çaba göstermekle yetinip çok geçmeden Amasya'daki kış karargâhına çekildi.

Tabii ki savaşın devam ettirilmesi hususunda gösterilen ilgisizlikte biraz da İran şahının aynı yıl içinde barış teklifinde bulunmasının da büyük bir payı vardı. Barış elçisi Maksud Han, olağanüstü zenginlikte hediyelerle, seçkin güzellikte atlar ve develer, başta misk ve amber olmak üzere en güzel kokular, değerli samur kürkler, en değerli İran ve Hint yün ve ipek kumaşları ve bazı ustalık işi yaylar ile Ağustos ayı başında İstanbul'a geldi ve burada dostane bir şekilde ve onurlarla karşılandı. Ancak fazlaca yüksek talepleri IV. Murad'ı öyle kızdırdı ki elçiyi yalnızca ağır bir gözetim altına almakla kalmayıp, elçinin tebdili kıyafetle İran'a geri gönderdiği iki hizmetkârını da mektupları ile birlikte yolda yakalattıktan sonra bunların kulak ve burunlarını kestirdi ve yanlarında bulunan mektupları yüzlerine çivilettirip bunları elçi niyetine asarak idam ettirdi[176]. Barış artık söz konusu bile olamazdı. Zaten IV. Murad, barış hususunda ciddi değildi. Zira ertesi yıl IV. Murad'ı Bağdat fatihi yapacak sefere karar verilmişti ve bu mevcut bütün güçlerle şimdi gerçeğe dönüştürülüyordu.

Anlaşıldığı kadarıyla seferin söz konusu yıl içinde gerçekleştirilmesini engelleyen bazı zorlukları aşmak zorunda kalmışlardı. Bilhassa birliklerin asi ruhu, padişahı bir kez daha zorluyordu. Şan ve ganimet getirmeyen bu sonsuz İran savaşları bilhassa yeniçerilerde ve sipahilerde nefret uyandırmıştı. Bunun yerine kâfirlere karşı savaşacakları ve en azından hâlâ elde edilecek bir şeylerin kaldığı Macaristan veya Lehistan üzerine sefere çıkmayı yeğliyorlardı. İşler yine öyle bir hâl almıştı ki, bilhassa Revan'ın kaybedilmesinden sonra İran'a gitmekten resmen imtina ediyorlardı ve kendilerini gitmeye zorlamaları hâlinde tahta ve hatta padişahın canına karşı birçok tehlikeli planlar kurdukları söyleniyordu. Zira hükümdarları tahta çıkartma ve tahttan indirme sanatını, Genç Osman'ın katli ve I. Mustafa'nın defalarca [iki defa] tahttan indirilmesi sırasında öğrenmişlerdi. Kesin olan bir şey varsa o da söz konusu dönemlerde bu tür bir ihtilâl hakkında aralarında gerçekten müzakerelerin sürdürülmüş olması idi. Yalnızca kendi aralarındaki anlaşmazlıklar –bir kısmı padişahın tahttan indirilmesini ve öldürülmesini isterken daha ılımlı olan diğer kısım imtiyazlarına dokunulmaması şartıyla sâkin durmayı yeğliyorlardı– ve daima doğru

176 *Aynı eser*, s. 229 ve devamı.

zamanda açılan hazine ile padişahın hazırlıkları sürdürürken gösterdiği enerji, planların gerçekleştirilmesini engelledi[177].

Saflardaki boşlukları doldurmak için gerekli 5 bin yeniçeri, İstanbul'da ciddi bir denetim altında biraraya toplandı ve aynı zamanda altyapıyı da sağlamlaştırmak için, uygulamada sanki biraz yozlaşmış gibi görünen devşirme kanunun tekrar eskisi gibi uygulanacağına dair bir emir çıkartıldı. Bu emrin uygulanmasında gösterilen sertlik, dayanılmaz baskılar, bu esnada ortaya çıkan utanç verici yolsuzluklar ve belki de bilhassa bu tedbirin amacına ve beklentilere uygun olmayışı, daha önce de gördüğümüz gibi[178], bu zorbalığın gelecekte tamamen ortadan kaldırılmasına vesile oldu. Zira terkedilmiş topraklarda artık ihtiyacı karşılamak için gerekli miktarda genç insan bulunamıyordu ve bu sayıda genç insan bulunsa bile daha büyük zorbalıklar yapılıyordu.

Devşirme kanununun uygulanması son zamanlarda iyice azalmıştı. Bu sistemin tıpkı eskiden olduğu gibi devam ettiğini tarif eden aynı döneme ait bir rapordan, bir zamanlar en az beş yılda, daha sonraları duruma ve ihtiyaca göre dört, üç ve iki yılda bir, hatta her yıl uygulanan devşirme kanununun artık yalnızca yedi yılda bir, o da yalnızca Avrupa eyaletlerinde uygulamaya konulabildiğini öğreniyoruz[179]. Avrupa eyaletleri bu amaçla üç ana bölgeye bölün-

177 Nabbes, Peter Wyche'nin mektubuna göre burada kesin bilgiler vermektedir (s. 26): "Türklerin İranlılarla savaşı gönülsüz bir savaştı ve bu iki büyük imparatorluğun hükümdarlarının büyüklük rekabetinden başka bir sebebi yoktu. Ayrıca İran'da nadiren zengin ganimetlerle karşılaşıyorlardı... Diğer taraftan Macaristan ve Lehistan ile savaşlara daha istekli gidiyorlardı ve [bu savaşları] dinî teşebbüslerinin esası ve büyük ganimetlerin güvencesi olarak gösteriyorlardı ve [bu] ülkelere birçok hayır duası altında zafere gidiyorlardı". Daha sonra yeniçeriler arasındaki ruh hâli ve entrikalar açıklanmakta ve şöyle denmektedir: "Hükümdarlarının, Sultan Osınan'ın kanına bulanarak ve Sultan Mustafa'yı tahta çıkartıp tekrar indirerek kendilerine göre bir hükümdarı nasıl yaratacaklarını öğrenmişlerdi... Padişah aralarında çok büyük miktarda para dağıttı ve güvenliğini bu şekilde satın aldı". Nabbes, eserini 1637 yılı ile bitirmektedir, dolayısıyla İran savaşının devamı ve Bağdat'ın fethi hakkında başka bir bilgi bulunmamaktadır.

178 Karşılaştırma için bk. bu eserin III. cildi.

179 Başta Venedik kaynakları olmak üzere, daha önce verilen kaynaklara uygun olan bu ilginç rapor, 17 Şubat 1640'da İstanbul'dan gönderilen bir mektupta verilmiştir, bk. *Voyages du Sieur Du Loir*, Paris 1654, s. 98-103. Devşirme hakkında şöyle denmektedir: "Egemenliğine aldığı Yunanistan'ı insansız bırakmamak için". Devşirme uygulamasının kaldırılmasından ise Du Loir burada bahsetmemektedir: "Bizim Fransa'da ormanları kesmemiz gibi onlar bunu yapıyorlar, bu devşirme sadece yedi yılda bir yapılıyor".

müştü: Tuna boylarını kapsayan sağ kanat, Bosna ve Arnavutluk'u kapsayan merkez ve Yunanistan ile Mora'dan oluşan sol kanat.

Hristiyan çocuklarını toplamak üzere bu defa da her zamanki gibi yeniçerilerin bazı üst düzey subayları gönderilmişti. Ancak görünen o ki istenen sayıda çocuk yerine zavallı halktan zorla toplanan Venedik altınlarıyla dolu para keseleri ile geri döndüler. Padişahın bu yolsuzluklardan ancak Bağdat seferi sırasında Musul'a kadar geldiğinde haberi oldu. Dolayısıyla ordusunda bulunan suçluları hemen yanına çağırtarak idam ettirdi. Ayrıca İstanbul'a da hemen sarayda ve orduda hizmet etmek üzere çocuk toplanmasının yasaklanması için bir emir gönderildi. İçoğlanı odaları ve acemioğlanı ocakları bu tarihten sonra yine faaliyetlerine devam ettiler, ancak askere alımlar başka bir şekilde yürütüldü[180].

Hazırlıklar bu defa yine büyük bir özen ve titizlikle yürütüldü. Bilhassa büyük miktarda muhasara topları ve ağır kalibreli cephane –yalnızca Bosna'da her biri 28 kiloluk 5 bin gülle döküldü– iyi düzenlenmiş bir nakil sistemi ve sürdürülebilir bir erzak temininin sağlanmasına ihtimam gösterildi. Ordunun kuvveti bazıları tarafından muhtemelen biraz abartılarak aralarından en az 300 bininin silahlı olduğu yarım milyon insan olarak tahmin ediliyordu. Başkaları da kuvvetlerin, muhtemelen gerçeğe daha yakın olarak, 150 bin kişi olduklarını ve bunların ancak 60 bininin savaşabilecek durumda olduğunu belirtiyorlardı. Kalan kısmı, neredeyse tamamı Yahudilerden oluşan hamallardan,

180 Daha sonraki bir Fransız gezgin, *Les voyages et observation du Sieur De la Boullaye-Le-Gouz*, Paris 1653, s. 48'de genel olarak devşirmenin hâlâ mevcut olduğundan bahsetmektedir. Devşirmenin menşei ile ilgili olarak nadir bulunan, "*Cronica-Abconterfayung und Entwerffung der Türckey us.w. von einem Sybenburger, 22 Jahr darinnen gefangen gelegen (1434-1456), im Latein beschryben, durch Sebastian Franck verteutscht*", 1530 (yer ve sayfa sayısı belirtilmeden) adlı eserde şöyle denmektedir: "Ülkesinde birçok şehre ve kaleye sahip olan ve sultanı hükümdar kabul eden daha birçok Rum ve başka milletler vardı; sultan her beş yılda bir oğullarını alıyor ve [onları] gelenekleri, erdemleri, savaşabilmek için at binmeyi ve savaşmayı öğrenmek üzere soyluların malikânelerine dağıtıyor. 20 yaşına geldiklerinde onları hizmetinde bulunmak ve at binerken yanında olmak üzere saraya getirtiyor ve onlara ücret ödüyor. Bunların adı yeniçeri [idi] ve sarayında 30-40 bin kadarı var. Ayrı kıyafetleri, kıyafetlerinin üzerinde özel işaretleri ve bilhassa başlarının üzerinde sultanın sarayında olmayanların kullanamayacağı beyaz başlıklar var". Acemioğlanları kurumu ise II. ciltte belirttiğimiz gibi, başka bir zamana aittir.

sakalardan, erzak idarecilerinden ve kâtiplerden, kısacası hizmetkârlardan oluşuyordu[181].

Bu arada IV. Murad, ihtişamı ve gerek kendisinin gerekse çevresindekilerin savaşçı görüntüsü ile kasten göz boyamaya çalışıyordu. Ayrıca 1 Nisan 1638'de tam donanımlı olarak, başında değerli taşlardan dolayı parlayan ve etrafı kırmızı kumaşla sarılı demir bir miğfer ile muhteşem bir atın üzerinde törenle Üsküdar'daki karargâha geçtiğinde gerçekten de savaşçı ve ihtişamlı bir görüntü veriyordu. Silahları, zırhları ve giysileri zengin bir biçimde süslenmiş, her biri 4 bin kişiden oluşan ve birisinin masraflarını bizzat üstlendiği, diğer ikisi ise musahibi olan eski silahdar şimdiki Kaptanıderya Kemankeş Kara Mustafa Paşa tarafından donatılan üç alay sipahi, muhafız kıtalarını oluşturuyordu. Maiyetinde ayrıca cariyesi haseki sultan ve şahın o tarihe kadar İstanbul'da tutulan elçisi de bulunuyordu[182].

8 Mayıs'ta Üsküdar'dan yola çıkıldı; 110 şehirden geçilerek asıl hedef olan Bağdat'a gidilecekti; fakat ordunun 86 gün dinlenmesi gerekince ancak 196 gün sonra Bağdat'a varabildiler. Bu zorlu seferin ne zorluklarını ne de padişahın görünmesini kara ve kanlı bir felaket hâline getiren idamların, sürgünlerin, azillerin, mallara el koyınanın ve diğer zorunlu tedbirlerin sonsuz dizisini tarif etmek istiyoruz. Yürüyüş İzmit, Eskişehir, Bolvadin, Akşehir, Ilgın, Konya, Halep, Nizip, Birecik, Urfa (Ruha) ve ancak Konya'da orduya katılan Veziriazam Bayram Paşa'nın tabii bir biçimde vefat ettiği ve yerine Musul Sancakbeyi Tayyar Mehmed Paşa'nın getirildiği Cülâb ve daha sonra Diyarbekir, Musul ve Kerkük üzerinden, 15 Kasım'da, yani neredeyse kış ortasında hiçbir direnişle karşılaşmadan karargâh kurdukları Bağdat önlerine kadar sürdü.

Kış mevsiminin ilerlemiş olması kuşatma çalışmalarının hemen başlatılmasını gerektiriyordu. İranlılar kaleyi muhasaradan kurtarmak ve Osmanlılarla bir meydan muharebesinde karşı karşıya gelmek için hiçbir teşebbüste bulunmadıklarından kuşatma çalışmaları hemen başlatıldı. Şahın 120 bin süvari ile yaklaşmakta olduğu söyleniyorduysa da düşmanın askerî kuvvetlerinin sayısını öğrendikten sonra ilerlemeye cesaret edememişti. Bu yüzden ka-

181 Ordunun miktarının abartılmış tahmini mesela Ricaut, *Histoire*, s. 126'da verilmiştir. Gerçek miktarı ise gezgin De la Boullaye, s. 308'de vermekte ve şöyle demektedir: "Bizi sindirmeye ve bu milletin eline düşmekle bizi korkutmaya hizmet edecek bu alçakça yalanı yanlış değerlendirmeyle biz kendi kendimize üretiyoruz".

182 Ricaut, *Histoire*, s. 129.

leye 30 bin asker doldurmakla yetindi ve böylece kalenin muhafız kıtalarını 80 bin kişiye yükseltti ve IV. Murad tarafından kışkırtılarak doğudan İran topraklarına akın etmeye hazırlanan Büyük Moğol hanının ilerleyişini durdurmak için iç bölgelere çekildi. Osmanlılar ve İranlılar arasında yalnızca Revan dolaylarında İranlıların kayıplarla geri püskürtüldükleri bazı küçük çatışmalar meydana geldi[183].

Bağdat başkomutanı, yanında en tecrübeli İranlı komutanlar bulunan Bektaş Han'dı. Şah ayrıca kalenin güçlü surlarına, mükemmel savunma tertibatlarına ve yeterli derecede bir erzak temini sayesinde uzun bir kuşatmaya dayanabilecek hâle gelen muhafız kıtalarının yüksek moraline güveniyordu. Ancak ruhu her yeri idare eden IV. Murad'ın bizzat yönetimi altındaki Osmanlılar kaleye inanılmaz bir enerji ile saldırıyorlardı[184].

Ordunun Bağdat önlerine karargâh kurduğu gece, hendekler de açıldı. IV. Murad, birliklerin heyecanını daha da arttırmak için ordugâhta Bağdat'ın Osmanlı'nın yasal mirası olarak her ne pahasına olursa olsun alınması gerektiğini ilan ettirdi. Herkes kendisine düşeni en iyi şekilde yapmak zorunda idi; mağlupların başları ona yetecekti, malları ve hazineleri galiplerin olacaktı. Birliklerin ayrıca ulûfeleri de uygun bir şekilde arttırıldı. Yapılan zam ve her yere şahsen el atan padişahın bizzat aralarında oluşu, kuşatmacıların cesaretini ve kuvvetini oldukça arttırıyordu[185].

---

183 Ricaut, *Histoire*, s. 143.

184 Bağdat'ın IV. Murad tarafından gerek Osmanlı kaynaklarında gerekse Batılı kaynaklarda ayrıntılı olarak tarif edilen kuşatılmasının en iyi tariflerinden birini, olaya bizzat tanık olan (sarayın bir görevlisi) bir kişi, *La conqueste de Babylon par Sultan Murat Roy* adlı eserle vermekte olup, bu eser Du Loir tarafından Türkçe (Latin harfleri ile) ve Fransızca tercümesi ile gezi notlarında, s. 224-254'te verilmiştir. Tabii ki tamamen Osmanlılar lehine hazırlanan bu eser, kimi zaman fazla abartılmış olup, Şark'a özgü stilde yazılmış olması ile daha da göze batmaktadır.

185 *La conqueste*, s. 225: "Kelleleri bize verilecek kimselerin servetlerini ve zenginliklerini size bırakıyoruz". Kuşatmanın talihli geçmesi daha sonra IV. Murad'ın şahsen burada bulunmasına, dolayısıyla birliklerin disiplinle ve kararlı bir cesaretle savaşmasına bağlanmıştır. Kayserin Bâbıâli nezdindeki elçisi Johann Rudolf Schmid, 1643'de Almanca yazılan "*Denkschrift über die damaligen Verhältnisse des Türkischen Reichs*" adlı eserinde "*Neues Archiv für die Geschichte, Staatenkunde, Literatur und Kunst*", 1. baskı (devamı olarak XX), Viyana 1829, özel ek No. 25'te şöyle demektedir: "Sultan Murad, Babil (Bağdat) önlerinde halkı şahsen cesaretlendirmemiş olsaydı, bu hadise kim bilir nasıl sonuçlanırdı, çünkü Türk askerleri büyük bir vezire bir imparatora uy-

Çevreye bazı talihli akınların da yapıldığı sekiz günün ardından –12 bin kişi ile Diyala Nehri kenarına kadar gelen şah, bazı kanlı çatışmalardan sonra geri çekilmek zorunda kalmıştı– kalenin surları, burçları ve istihkâmları öyle zarar görmüştü ki, genel bir taarruz düşünülebilirdi. Birkaç gün içinde hendekler büyük miktarda toprak çuvallar –300 bin tane çuval kullanıldığı söyleniyordu– binlerce palmiye kütüğü ve yığınlarca taşla rahat ve üzerinde yürünebilecek bir set hâline getirildi. Ancak İranlılar açılan gedikleri şaşırtıcı bir hızla tekrar kapattıkları ve yorulmak bilmeyen bir yiğitlik gösterdikleri için, taarruz ertesi ayın sonuna kadar gecikti. İlk taarruz kıtası en cüretkâr yeniçerilerden ve sipahilerden oluşturulduktan sonra, taarruz tarihi olarak 24 Aralık günü belirlendi.

Nadir görülen bir kararlılıkla gerçekleştirilen taarruz, o gün aynı yiğitlikle geri püskürtüldü. Veziriazam Tayyar Mehmed Paşa, en ön saflarda savaşarak kahramanca hayatını kaybeden ilk kişilerdendi. Halefi Kaptanıderya Kemankeş Kara Mustafa Paşa, ertesi gün olan 25 Aralık'ta taarruz kıtasını nihaî mücadeleye götürdü. Çatışma en az bir önceki günün mücadelesi kadar sıcak geçti, fakat bu defa kalenin teslim edilmesi ile sonuçlandı ki, daha sonraları bu teslimiyette kalenin İranlı komutanı ile ihanete dayalı olarak yapılan bir anlaşmanın en az Osmanlı'nın yiğitliği kadar pay sahibi olduğu iddia edildi[186].

---

dukları gibi uymak istemiyorlar; bunun birçok örneği var; Hüsrev Paşa'dan halk çok korkuyordu, ama şimdikinden (Veziriazam Kara Mustafa Paşa) çok daha fazla seviliyordu, ama yanında bir imparator olmadığı için Bağdat önlerinde bir şey yapamadı". Elçi, bununla veziriazamın Sultan İbrahim'in savaşçı olmayan doğasından dolayı artık hiçbir şey yapmayacağını kanıtlamak istiyor.

186 Kuşatmanın gidişatı hakkında ayrıntıları, tabii ayrıntılarda birbirinden farklı olarak, *La conqueste*, s. 226-245; Ricaut, s. 145 ve devamı; Hammer, *aynı eser*, s. 246-256'daki Osmanlı kaynakları vermektedir. Ancak, Bektaş Han'ın ihanetinden haberdar değildirler. Oysa Du Loir, s. 254, Osmanlı gözcüsünün sessiz kalmasına sitem ederek, şöyle demektedir: "Bir parça savaş işinden anlayan insanlar, kuvvet kullanmaktan ziyade valinin gizlice yaptığı beceri sayesinde şehrin teslim olduğunu kabul ederler". Aynı şekilde elçi Schmid, *aynı eser*, s. 215: "Son İran savaşlarında bu kalabalıklar (Osmanlılar), Sultan Murad Bağdat'ı fethedip, morallerini düzeltene kadar itibarlarını kaybetmişlerdi. Ancak olayları iyice derinden inceleyenler, Bağdat'ın Türklerin saldırılarından ziyade İranlıların ihmalinden, komutanlar arasındaki husumetler ve ihanetlerden dolayı fethedildiğini anlar". Ayrıca Bağdat kuşatmasına katılan Kanije beylerbeyinin bilhassa Osmanlıların erzak temini eksikliğinden dolayı, kuşatma altındakiler 10 gün daha dayanmış olsalardı, Osmanlı'nın kuşatmayı kaldırmak zorunda kalacağını bizzat itiraf ettiğini belirtmektedir.

Bektaş Han'ın aynı gün teslim şartlarını karşılıklı olarak görüşmek üzere Sultan IV. Murad tarafından onurlarla karşılanması –komutana samurdan bir kürk ve değerli bir hançerin yanısıra ayrıca iki tuğ hediye edildi– bu iddiaları tıpkı diğer komutanların kaleyi anlaşmaya göre boşaltmaları gerektiğinde gösterdikleri direniş gibi güçlendiriyordu. Bu husus asla tam olarak açıklanamamıştır. Kesin olan tek bir şey varsa o da muhafız kıtasına serbest geçiş hakkının ve mal güvenliğinin vadedildiği idi. Oysa komutanlar bu amaçla kendilerine gönderilen emre itaat etmeyi reddettiler ve Osmanlılar şehri resmen devralmak için içeri girdikleri anda tekrar silahlarına sarıldılar. Mücadele böylece şehrin kapılarında ve sokaklarında tekrar başladı ve çok geçmeden birçok Osmanlı'nın ve söylenenlere göre 20 bin kişiden oluşan bütün İranlıların hayatlarını kaybettikleri korkunç bir katliama dönüştü. Kaçmayı başaran birkaç yüz kişi bile kaçarken öldürüldü.

15 yıl boyunca İranlıların elinde kaldıktan sonra kanla doyınuş, terkedilmiş ve yağmalanmış bir hâldeki Bağdat tekrar Osmanlı'nın eline geçti, fakat bu fetih, hemen dört bir tarafa yolladığı ihtişamlı zafer mektuplarına rağmen, IV. Murad'ın çok sevinemediği ve bedeli oldukça ağır bir fetih oldu. Zira harcanan muazzam miktarda paranın yanısıra, bir kısmı düşman kılıçları altında can veren ve bir kısmı da vebadan ve yürüyüşün zorluklarından dolayı heba olan en iyi birliklerinden 100 bin kişinin canına mâl olduğu söyleniyordu[187].

Ayrıca bu sefer IV. Murad'a uğursuzluk da getirmişti. Zira bu sefer sırasında hayatını çok erken yaşta noktalayan ölümcül hastalığı tekrar nüksederek iyice gelişti. Bedensel zorlamalar ve aşırı sinirlilik, IV. Murad'ın daha şimdiden bazı zamanlarda çoğu kez öldüğüne dair söylentilerin çıkmasına sebep olan bayılmalara neden oluyordu. Yine de güçlü bünyesi her defasında tekrar toparlanıyordu. Ancak İran'da hemen ilerleyip İsfahan'a saldırma planlarından bilhassa bu sebepten dolayı vazgeçmek zorunda kaldı[188].

Böylece beylerbeyi tayin edilen Yeniçeri Ağası Bektaş'ın emrinde Bağdat'a 8 bin kişilik bir muhafız kıtası bıraktıktan ve veziriazamı seferi devam ettirmekle görevlendirdikten sonra, Ocak 1639 ortalarında muhafız kıtaları ile geri döndü. Dönüş yolu da epey kötü şartlar ve korkunç sonuçlar altında gerçekleşti. Yola çıkmaya hazırlanırken aniden ortaya çıkan bir sel, şehrin etrafın-

187 Ricaut, s. 149 Osmanlı'nın kaybını bu şekilde verirken, *La conqueste*, s. 245, kayıpları 5 bin ölü ve 10 bin yaralıya indirmektedir.

188 Ricaut, s. 149.

daki koruyucu setlerin neredeyse tamamını yoketti ve kısa bir süre sonra şehirdeki herşeyi, insanları, hayvanları ve binaları yok eden bir barut deposu havaya uçtu. Bu hadise, IV. Murad'ın öfkesini son raddeye getirdi. Anlaşıldığı kadarıyla öfkesini ancak ikinci bir karekteri hâline gelen öldürme hırsıyla dindirebildi. Her yerde, karargâhta ister esir olarak ister sığınmacı olarak bulunan bütün İranlıların hemen idam edileceğine dair bir emir ilan edildi. Bu kanlı emre itaat etmeyi reddedenler ölüme mahkûmdular. IV. Murad, bu talihsizlerin binlercesini, tahtına kurulmuş bir hâlde, kendi gözlerinin önünde insanlık dışı bir zevkle idam ettirdi. Bu şekilde yaklaşık 10 bin kadar İranlı'nın daha öldürüldüğü söyleniyordu ki, Bağdat önlerinde IV. Murad'ın kılıcı altında ölen İranlıların sayısı böylece 30 bine çıkmıştı[189].

Diyarbekir, Musul, Malatya, Sivas ve Ankara üzerinden İzmit'e giden dönüş yolunda, IV. Murad'ın öfkesi asla dinmek bilmeyen kanlı bir muhakeme gibi hüküm sürdü. Musul'da o tarihe kadar ağır bir gözetim altında tutulan İranlı elçiyi, şaha yazdığı ve Osmanlı'ya ait olup İran'ın işgali altında bulunan bütün toprakları geri istediği tehditkâr mektuplarla serbest bıraktı. Teslim edilmedikleri takdirde ertesi ilkbaharda çok daha güçlü bir ordu ile tekrar gelecekti ve şah açık bir muharebede karşısına çıkma cesareti gösterirse kendisiyle boy ölçüşecekti[190]. Şimdilik IV. Murad'ın Büyük Moğol hanına gönderdiği 40 bin kişilik yardımcı kıtalar, Bağdat dolaylarını emniyete almak üzere geri çağırıldılar.

IV. Murad, zorlu bir yürüyüşün ardından ancak 8 Haziran'da ulemânın ve devlet erkânının tebriklerini kabul ettikten sonra, ertesi gün kendisini payitahta geri götürmek üzere 56 kadırgadan oluşan bir filonun beklediği İzmit'e ulaştı. 10 Temmuz'da gururlu bir galibin bütün ihtişamıyla başkente girdi. Bu zafer alayının süsü, İran ordu mehteri ve esir alınmış 20 soylu İranlı idi. Anlatılanlara göre, 10 kadırgaya yüklenerek getirilen hazineler öyle muazzammış ki, savaş masraflarının en büyük kısmını karşılamaya yetiyormuş[191].

189 Bilhassa Osmanlı tarihçileri tarafından bu şekilde verilmektedir, bk. Hammer, *aynı eser*, s. 257.

190 Bu yazının tercümesi için bk. Ricaut, s. 150.

191 Ricaut, s. 152. Sultan Murad'ın şehre girişine bizzat tanık olan Du Loir, ihtişamı parlak bir biçimde anlatmaktadır. Bilhassa s. 106'da şöyle demektedir: "Zaferin her tür belirtisi olarak, muzafferin yüzünden sadece büyük bir gurur okunuyordu, Büyük Hükümdar'a eşlik eden sıradan maiyetten başka çok sayıda askerî ve sivil görevliler arkasından gidiyordu" vs.

Şehre girişinden yalnızca 12 gün sonra veziriazamın İran şahı ile yaptığı barışın haberi geldi ve IV. Murad, kısa süre önceki tehditkâr sözlerine rağmen antlaşmayı onayladı. Zira esas olarak isteklerine uygundu. Padişahın tehditkâr tutumu ve veziriazamın ilkbaharda Şirvan üzerine yaptığı zekice bir harekât, şahı yumuşatmış ve daha uysal hâle getirmişti. Veziriazama askerî kuvvetlerinin yerine müzakerecilerini gönderdi. Müzakereciler başlangıçta Kars Kalesi'nin geri verilmesini veya yerle bir edilmesini talep etseler de, veziriazam o dönemlerde hâlâ Rüstem Han'ın işgali altında bulunan Dertenek'in boşaltılmasını talep ediyordu. Ancak veziriazam reddetmeleri hâlinde hemen İsfahan üzerine yürümeye yeltenince şah bu noktada da geri adım attı. Rüstem Han geri çekildi ve çok geçmeden İran elçileri Saru Han ve Muhammed Kuli Han, yakınlarında bulunan Zehâb adlı küçük bir kasabada 17 Mayıs 1639'da barış antlaşmasının imzalandığı Kasrışirin'e geldiler.

Her iki taraf aynı derecede önem taşıyan tavizlerde bulundular. Bağdat ve Derteng ile Sermenil'den Şehrizor'a kadar üzerlerinde Hassan, Bedre, Mendeli, Derne, Kızılca vs gibi kaleler ve palankalarla birlikte bütün topraklar ve Zincir'in batısındaki bütün köyler ve mevkiler Osmanlı'ya kalacaktı. Şah ayrıca Bağdat, Ahıska, Van, Kars, Şehrizor vs gibi sınır kalelerini hiçbir şekilde rahatsız etmemeyi taahhüt ediyordu. IV. Murad, karşılığında Revan'dan vazgeçmek ve başta Mihriban'la havalisi olmak üzere bütün kaleleri ve palankaları ile birlikte Zincir'in doğusundaki bütün toprakları geri vermek zorunda kaldı. Ayrıca İran'ın Zincir dağ kalesini ve Osmanlı'nın Van ve Kars bölgesinde bulunan Kotur, Makü ve Magazberd sınır kalelerini yerle bir etmesi üzerinde anlaşmaya varıldı[192].

Şah barış antlaşmasını hemen onaylarken, anlaşma IV. Murad tarafından İran Elçisi Muhammed Kuli Han İstanbul'a geldikten sonra, 29 Eylül'de yapılan ve Avrupalı elçilerin de kabul edildiği büyük bir Divân-ı Hümâyûn sırasında onaylandı. Barış antlaşmasının imzalanmasından hemen sonra Musul üzerinden Diyarbekir'e çekilen ve birliklerinin büyük bir bölümünü burada terhis eden veziriazam, İstanbul'a geri çağrıldı ve 1640 Ocak'ının ilk günlerinde buraya gelerek büyük bir zafer alayıyla şehre girdikten sonra padişah ve devlet erkânı tarafından büyük onurlarla karşılandı.

---

192 Zehâb (Kasrışirin) Antlaşması'nın şartları, en ayrıntılı şekilde Naima ve Hammer, s. 266'da kullanılan Osmanlı arşivlerinde mevcuttur. İran elçisinin İstanbul'da karşılanması ve barışın padişah tarafından onaylanması için bk. Ricaut, s. 153.

Asya kıtasına uzun zamandır özlemi çekilen huzuru getiren bu barış antlaşması, Avrupa için de çok önemli idi. Zira İran savaşının gidişatını gergin bekleyişler içinde takip eden Hristiyan hükümdarlar, Bağdat'ın düştüğü haberi üzerine büyük bir endişeye kapıldıklarına göre[193], Asya kıtasında sağlanan barışın IV. Murad'ın huzursuz ruhu için silahlarının var gücünü tekrar Avrupa'ya çevirmek için bir sebep olabileceğinden korkuluyordu. Gerçekten de barış sağlandıktan hemen sonra ve ertesi kış boyunca bilhassa denizlerde sürdürülen geniş kapsamlı hazırlıklar, o dönemlerde parçalanmışlık içinde bu yönden bir taarruza direniş gösterebilecek durumda olmayan Avrupa âlemini bir an için dehşete düşürmeye yeterdi. Yalnızca IV. Murad'ın kaprisli olduğu kadar tutkulu da olan fetih hırsının öncelikle nereye yöneleceği bilinmiyordu[194].

Erken ölümü –1640 Şubat'ı başlarında– bu açıdan da Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerinin geleceği açısından çok önemli bir andı. IV. Murad'ın son günlerine geçmeden önce, dikkatimizi öncelikle hükümdarlığı sırasında Avrupa devletlerinin Şark siyasetini belirleyen ve Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileri açısından belirleyici ve önemli olan hadiselere ve çıkarlara yöneltelim.

193 Ricaut, s. 149'da Bağdat'ın fethi hakkında şöyle demektedir: "Hristiyan prensler... başlarında patlayacak fırtınaya işaret eden yeni haberi acıyla öğrendiler. Gerçekten de artık [kendi] kuvvetlerinin tamamen yok edileceğinin ve de Türkiye'nin bizzat [üzerlerine] gelmesinin zamanıydı. Hristiyan hükümdarların kendi öz güvenliklerini düşünmelerinin artık zamanı gelmişti".

194 Sultan Murad'ın bu hazırlıklarından bilhassa o dönemlerde İstanbul'da bulunan Du Loir bahsetmektedir: "Ona sürekli yeni fetihler yapmayı öneren hırsı, dininin gayretini uyandırdı ve düşüncesini Hristiyanlık üzerinde gerçekleştirdi... savaş için çok büyük hazırlıklar yapılması emrini vermişti ve yapmaya ahdettiği savaşın sonuçlarına ilişkin düşünce, İran'da yapmış olduğu aşırılıkların yol açtığı rahatsızlığının sıkıntılarını hafifletiyordu", vs.

İKİNCİ BÖLÜM

SULTAN IV. MURAD'IN HÜKÜMDARLIĞI SIRASINDA AVRUPA'DAKİ DURUMLAR VE AVRUPA'NIN ÇIKARLARI

1) Deniz Devletlerinin Bâbıâli İle İlişkileri. Akdeniz'deki Küçük Savaş. Doğu Akdeniz Ticareti ve Korsanlık. Berberî Devletleri Cezayir ve Tunus'la Yapılan İlk Antlaşmalar

Parlak ancak Hristiyan âlemi için sonuçları açısından neredeyse kaybedilmiş İnebahtı Deniz Muharebesi'nden sonra Avrupalı hükümdarların ve halkların güçlerini birleştirerek İslâm'ın hâkimiyetini en azından Avrupa kıtasında nihayet sona erdirecek, Osmanlı'yı en azından Asya kıtasına atacak ve Hz. İsa'nın haçı ile bezenmiş Ayasofya'nın yanında bir kez daha Bizans tahtının kurulabileceği bir zaman varsa o da bir taraftan bir dizi taht değişikliklerinin Osmanlı devlet yapısını içten temeline kadar sarstığı ve diğer taraftan Sultan IV. Murad'ın sırf Anadolu'daki celalîlere hâkim olmak ve İran savaşını başarılı bir biçimde sona erdirmek için devletin bütün güçlerini biraraya toplamak zorunda olduğu dönemdi. O zamanlar Avrupa'da bu hadiseleri biraz derinden inceleyenler, söz konusu dönemde –genel kanı bu idi– önemli imkânların bile gerekli olmadığı böyle bir fırsatın, böyle bir teşebbüsün başarılı olacağından emin olabilirdi.

Sultan –örneğin 1621'de Kral XIII. Louis tarafından Kutsal Mekânlar ile ilgili olarak, daha sonra tekrar geri döneceğimiz özel bir görevle İstanbul'a ve Kudüs'e gönderilen Fransız des Hayes, meseleyi bu şekilde görmektedir– gerçi hâlâ önemli bir ordu gücüne sahipti; imparatorluğun her yerine dağılan timarlı

sipahilerin sayısı hâlâ 700 bin civarında tahmin ediliyordu; ulûfeli sipahiler toplam 23.600 kişi idi ve o tarihe kadar kayıt defterlerinde sayıları 33 bin olarak geçen yeniçeriler, daha önce gördüğümüz gibi, yeniçeri ocağının ve devlet menfaatlerinin pek lehine olmasa da gün geçtikçe arttırılıyorlardı; cebeciler ocağında 10 bin, topçu ocağında ise 4 bin kişi kayıtlı idi ve bütün bunlara ayrıca Avrupa'da ve Asya'da kolayca 60 bin kişinin toplanabileceği dizginlenemez akıncılar; kalabalıklar hâlinde hendeklere atılan ve cesetleri yeniçeriler tarafından köprü ve taarruz seddi olarak kullanılan azebler ve nihayet Kırım'ın en azından Lehistan'ı ve Rusları dizginlemek için kullanılan sayısız yardımcı kıtaları ekleniyordu[1].

Bütün bu birliklere hâkim kötü ruhun yanısıra artık Osmanlı ordu sisteminin bu birliklerin gücünü uzun zaman önce felce uğratan ve birçok açıdan kullanılamaz hâle getiren eksiklikleri de yavaş yavaş ortaya çıkmakta idi. Mesela, diğer musibetlerin yanısıra, timarlı sipahilerin savaşa göndermek zorunda oldukları yüzbinler arasından gerekli olduğunda küçük bir birliği dahi biraraya getirmek ne kadar zordu! Talep edilen birliklerin, yorulmuş ve tükenmiş bir vaziyette, belirlenen toplanma yerlerine gelmeleri ayları buluyordu ve bu birlikleri sancağın altında yasal sürelerinden birkaç hafta fazla tutmak mümkün olmuyordu. Zira hizmet süreleri yalnızca Mart'tan Kasım'a kadar olan süreyi kapsıyordu ve bu süre zarfında kendi masraflarını kendileri karşılıyorlardı. Padişah, tıpkı ulûfeli sipahilere verdiği gibi, ulûfelerini ödemeyi kabul etmediği sürece hiç kimse onları daha fazla tutamıyordu. Oysa hesaplanana göre, söz konusu ulûfeler ayda 7 milyon livre tutarında idi ve bu miktarı devletin içinde bulunduğu malî krizde ödemek mümkün değildi[2].

Son Lehistan savaşında Genç Osman'ın orduyu biraraya getirmesi bir yılı aşkın bir zaman sürmüştü ve bu esnada yalnızca ülke değil payitaht da öyle savunmasız bir hâle gelmişti ki eyaletlerde tek bir asker bile kalmamıştı ve payitahtta orada ikamet eden Fransız tüccarlara bile nöbet tutturulmuştu. Du-

1 des Hayes, *Voyage de Levant fair par le commandement du Roy en l'année 1621 per le S.D.C.* (de Courmenin, des Hayes'in lakabı), Paris 1624, s. 177-186. Aynı dönemlere ait diğer kaynaklar da kara ordusunun kuvveti hakkında des Hayes'in verdiği bilgilere yaklaşık olara uygundur. Timarlı sipahiler hakkında örneğin Knolles, *A briefe course of the greatnesse of the Turkish Empire* (1629'da yayınlanan Osmanlı tarihinin sonunda) şöyle demektedir: "Bu timarli sipahiler, savaşabilecek durumda toplam 790 bin kişi olarak hesaplanmakta olup, 257 bini Avrupa'da, 462 bini Asya'da ve Afrika'da ikamet etmektedir".

2 des Hayes, *Voyage*, s. 198.

rumun ne kadar vahim olduğu, Karadeniz kıyılarında iki veya üç köyü talan eden bazı Kazak gemilerinin görülmesinin payitahtı, bazı soylu Türklerin şehrin gerçekten de bu cüretkâr korsanların eline geçmesi hâlinde Fransız elçisinden himaye ricasında bulunmasına sebep olacak kadar dehşete düşürmesinden anlaşılabiliyordu. des Hayes bu yüzden, padişaha saldırılması hâlinde karşılarında 400 bin kişilik bir ordu bulacaklarından korkmamaları gerektiği kanaatinde idi. Sınırlardaki zayıf muhafız kıtalarını bir kez geçtiler mi kolayca hiçbir direnişle karşılaşmadan hemen İstanbul'a ulaşılabilirlerdi. Zira buraya giden yolda hiçbir kale ile karşılaşılmazdı ve içinden geçecekleri yerlerin Hristiyan halkı, padişahın zorba hükümdarlığından kurtulmak için fırsat bekliyordu[3].

Eskisi gibi büyük savaşlar yürütebilecek durumda olmasa da en fazla korkmak zorunda olduğu düşmanlarına karşı hâlâ savaşabilecek kadar güçlü olduğundan Bâbıâli'nin gücünün fazla küçümsenmemesi gerektiğini düşünen Sir Thomas Roe, yine de dönemin şartları altında 30 bin kişinin hiçbir kılıç darbesine gerek kalmadan İstanbul önlerine kadar gelebileceği kanaatinde idi[4]. Oysa bu miktarda askeri bile toplayamamaları; Hristiyan hükümdarların kendiliğinden ortaya çıkan bu ganimeti ele geçirmek için aralarındaki husumeti bir kenara bırakıp ortaklaşa hareket etmeye yanaşamayacak kadar kör oluşları, Osmanlı'nın böyle bir güce ve büyüklüğe ulaşmasını sağlayan bir felaket, dünyanın laneti, Tanrı'nın bir cezası idi. "Şu anda sallanan bu duvarı tamamen çökertmek için güçlü bir elden başka bir şey gerekli değildir. Tanrı'nın Hristiyan âleminde bu büyük krallıkla karşılaştırıldığında küçücük bir toprak parçası için mücadele eden hırslılarının gözlerini buraya, kolayca ele geçirilebilecek büyük miktarda toprağın mevcut olduğu bu yere çevirmesini dilerim" diye haykırıyor Roe[5]. Ne yazık ki İstanbul'dakiler, zaman zaman endişe du-

3 des Hayes, *Voyage*, s. 200. "Sınırda bulunan birlikleri bozguna uğrattıktan sonra, İstanbul'a kadar hiçbir direnişle karşılaşmaksızın koşuluyor, zira buraya kadar hiç kale yoktu, üstelik bu zalim egemenliğe hiç de az düşman olmayan Hristiyanlar ve başkaları ona bağlı bütün ülkede bulunuyordu ".

4 Roe, *Negotiations*, s. 123: "Eskisi gibi savaşabilecek durumda olmadıkları doğrudur, fakat en fazla korktukları düşmanlarının ilerleyişine karşı savaşmak için yine de yeterince kuvvet toplayabilirler". Ayrıca s. 206: "30 bin kişi savaşmadan İstanbul önlerine kadar gelebilir".

5 Roe, s. 33: "Bu korku içindeki imparatorluğun gücü ve disiplini öyle bozuldu ki, Hristiyan hükümdarlar bunu bilseler veya inansalar, gerekli birliği ve bütünlüğü sağlarlardı, zira bunun tam tersi bu krallığın tek büyüklüğü ve genişlemesinin sebebidir". Ayrıca s. 153.

yulsa ve bütün cüretkârlığa rağmen Bâbıâli'nin dış siyasetinde en azından özgür ve kararlı bir iradenin, bağımsızlığın ve gücün görüntüsünü kurtarmaya çalıştıkları daha fazla ihtiyat ve zekice bir yumuşakbaşlılık gün ışığına çıksa da, Hristiyan âlemi kendisi ve sonsuz savaşları ile meşgul olduğu sürece bu taraftan tamamen emniyette olduklarını biliyorlardı[6].

O dönemlerde Hristiyan âlemindeki husumetleri sonsuza kadar tedavi edilemez bir hâle getirecekmiş gibi görünen, dolayısıyla Avrupa devletlerinin Bâbıâli ile ilişkilerini de sürekli olarak bölen ve parçalayan durumlara göz atmamız gerekmez. Ancak Osmanlı'nın gücünü yoketmek amacıyla birlikte harekete geçme fikri daha tam olarak yok olmamıştı. Yalnızca her halükârda denizlerde karada olduğundan daha fazla başarı elde edilebileceği ve bu yüzden Avrupa devletlerinin öncelikle hep birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nu en zayıf yerinden vurmak üzere, uygun bir donanma hazır etmeleri gerektiği düşüncesi hâkimdi. Nasıl ki daha önce, 1573'de bilgin ve Şark meselelerine hâkim Piskopos Antonius Verantius bu düşüncesini Kayser II. Maksimilyan'a yazdığı bir mektupta dile getirmiş ise[7], Bâbıâli nezdindeki Fransa sefiri olarak tanıdığımız François Savary de Breves de bu düşünceyi Kral XIII. Louis'ye takdim ettiği bir memorandum ile uygulamaya koymak istiyordu[8].

Bu memorandumda, öncelikle padişahın hâlâ karada ve denizlerde önemli bir güce sahip olduğunu kabul ettikten sonra, denizlerde tam bir zafer elde edilemeden karada hiçbir şeyin yapılamayacağı düşüncesinden yola çıkmakta idi. Ancak deniz devletleri güçlerini bu amaçla birleştirdikleri takdirde böyle bir zaferin kolayca elde edilebileceğinden şüphe edilemezdi[9]. İddiasının doğruluğunu kanıtlamak için hemen ilgili devletlerin biraraya getirebilecekleri gemilerin bir

6 Roe, s. 59: "Herkesten korkmalarına rağmen şu anda Hristiyan âlemindeki savaşlardan dolayı emniyette olduklarını biliyorlar".

7 Karşılaştırma için bk. bu eserin III. cildi.

8 *Discours abrégé des asseurez moyens d'aneantir et ruiner la Monarchie des Princes Ottomans. Faict par le sieur de Breves* (yıl belirtilmemiş, ancak Kral XIII. Louis'ye ithaf edilmiş).

9 s. 35'de şöyle denmektedir: "Bu anlaşmayla bu büyük rakibin gücünü, yardımcılarını bir tarafa bırakmayacağım, Hristiyan dünyanın krallarının ve diğer hükümdarlarının güçlerini birleştirmeye Tanrı izin verdiğinden, onlar daha ilk yılda onu yıkmaya yeterliydiler. Fakat ilk olarak saldırının denizden yapılması gerekiyordu ve deniz zaferinin öğrenilmesiyle kara ordusu çarpışmaya hareket ederdi, eğer günahlarımızdan dolayı Tanrı bu sonuçtan bizi mahrum etmezse, bu kaçınılmazdı".

listesini sundu. İspanya kralı, Napoli'de, Sicilya'da ve Ceneviz Limanı'ndaki filoları ile birlikte kolayca 100 kadırga; Venedik, 200 kadırga ve bilhassa İnebahtı Muharebesi'nde mükemmelliklerini kanıtlamış ve zaferi belirlemiş olan en az 6 devasa baştarde [galeasse] temin edebilirdi; tabii ki Fransa'nın, Venediklileri birlikler ve erzakla desteklemesi gerekiyordu. Fransa'nın genelde yalnızca 12-15 kadırgası mevcuttu ama böyle bir durumda kolayca 50 kadar kadırga temin edebilirdi. Savoy 5-6, Toskana 10-12, Ceneviz 8-10, Malta 6 ve nihayet papa 8-10 kadırga donatabilirdi ve böylece 380 kadırga ve 6 baştardeden oluşan bir donanmaya sahip olabilirlerdi[10].

Akdeniz'e kolayca hâkim olabilecek bu kendi içinde oldukça önemli deniz gücüne ayrıca Okyanus'tan, kısmen İngiltere kralından kısmen Hollanda'dan ve İspanya kralından, bilhassa da her yerde çok iyi denizcilerin bulunduğu Bretagne, Guyenne, Normandiya ve Provansa limanlarında Fransa tarafından temin edilecek 100-200 kadar yük gemisi eklenebilirdi. Bu şekilde, savaşmak, fakat daha da önemlisi erzak, asker ve bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'nun böyle bir gücün himayesi altında hemen ayaklanacak Hristiyan tebaasına silah taşımak için kısmen silahlı en az 200 büyük kalyon sağlanalabilirdi. Böyle bir donanmayı ancak Tanrı'nın gücü veya denizde bir fırtına yokedebilirdi.

Donanmanın toplanma yeri, rahat ulaşılabilir limanları olmasına rağmen verimsiz bir ada olarak erzak temini için uygun olmayan Malta Adası değil, mükemmel limanında yalnızca donanmanın tamamını barındırabilecek durumda olmakla kalmayıp Sicilya Adası'nın buğday, şarap, et, yağ, sebze ve bütün diğer ürünler açısından zenginliği bakımından donanmanın erzak temini için de en fazla imkânı sağlamasından ötürü Messina olacaktı. İlk Türk sahil şehri olan Kastel Kalesi yakınlarındaki San Marie Burnu yalnızca 3-4 bin deniz mili uzaklıkta olduğundan Arnavutluk'a da buradan kolayca ulaşılabilirdi. Arnavutluk ve Mora sahilleri boyunca yalnızca donanmanın geçimi için gerekli bütün imkânları bulmakla kalmayıp, hem Arnavutlar hem de Rumlar başta olmak üzere ayaklanmak için yalnızca silahlara ve birkaç iyi lidere ihtiyaç duyan Hristiyan halklar da mevcut olacaktı.

---

10 *Aynı eser*, s. 35. De Breves burada bilhassa Venediklilerin 6 baştardesine ağırlık vermektedir; "Bunlar denizin dağları olarak adlandırılabilenlerdir; zira bunlar muhteşem büyüklükte gemiler olup büyük sayıda topları, hatta bataryaları taşıyorlardı".

Bu arada öncelikle Mora'da, Takımadalar'ın girişinde önemli iki kale olan Koron ve Modon'u, Sakız Şehri'ni ve Çanakkale Boğazı yakınlarındaki Midilli Adası'nı ve Bozcaada'yı ele geçirmeli idi ki, Osmanlılar cüretkârlıkları yüzünden bu şehirlerin ve adaların müdafaası için herhangi bir tedbir almadıklarından bu oldukça kolay bir şekilde gerçekleştirilebilirdi. Bu yerleri bir kez ele geçirdiler mi Çanakkale Boğazı'ndaki kalelere saldırılabilirdi ve buradan İstanbul'a artık yalnızca 200 deniz mili kalırdı. Osmanlı donanması Çanakkale Boğazı dışında muharebeye girişmeye cesaret etse bile böyle bir muharebenin nasıl sonuçlanacağı hiç şüphe götürmezdi.

Ayrıca Çanakkale Boğazı bir kez ele geçirildi mi Tuna boylarından ve Karadeniz'den ikmâl yolları açık kalsa bile, başta Kuluz (Volo) Adası ve Mısır olmak üzere, bu yönden Osmanlı başkentinin erzak temini tamamen kesilebilirdi. Breves, burada da en kısa sürede hedefe ulaşabilmek için denizdeki harekâtlarla birlikte kara savaşının da kararlı bir şekilde yürütülmesi gerektiği inancında idi. Kayserin ve Alman hükümdarlarının yönetimi altında güçlü bir ordu, Bulgaristan'dan geçerek doğrudan Edirne üzerine yürümeli idi; daha sonra Lehistan kralı ile Boğdan, Eflak ve Erdel prensleri de hiç şüphesiz Hristiyan âleminin diğer hükümdarlarının tarafına geçerlerdi; bu ülkelerde de Hristiyan halkın tamamı silahlarına davranır ve dinî meselelerde mümkün olduğunca esirgeneceklerinden Hristiyan âleminin ortak davasına taraf olurdu[11].

Ayrıca İran şahını da Osmanlı sultanına karşı kışkırtmanın ve şu anda Asya'da ve Afrika'da Osmanlı'nın boyunduruğu altında acı çeken bütün Hristiyan tarikatlarını, yani Anadolu'da Rumları, Mezopotamya'da Ermenileri, Mısır'da Kıptîleri, Kafkaslar'da Gürcüleri, Lübnan'da Marunîleri, hatta Müslüman Dürzîleri bile ortak düşmanlarına karşı silahlarına sarılmaya çağırmanın kolay olacağı da gözönünde bulundurulursa, Hristiyan hükümdarlar ortak hareket etmeye karar verecek olurlarsa, Osmanlı monarşisinin daha ilk yılda yıkılıp harabeye dönüşeceğinden ve Osmanlı

---

11 De Breves, *aynı eser*, s. 43, Rum Ortodoksların dinî menfaatlerine büyük bir tahammül ile yaklaşılmasını, bu planın başarısının en önemli şartı olarak görmektedir: "Bu ülkedeki Hristiyanlara olabildiğince iyi davranarak ve onlara kötülük yapmak isteyenlere karşı büyük bir kararlılıkla karşı çıkarak, Greklerin imanı ile bizimki arasında hiçbir fark gözetmemek, onların âyinlerini dinlemek, ruhbanlarını onurlandırmak, onlar gibi istavroz çıkartmak, oruçlarını onaylamak, mümkün olduğu kadar onları taklit etmek, bizim ordumuzun başına ruhbanlarını getirmek gerekli olacaktır ".

İmparatorluğu'nu oluşturan münferid devletlerin galiplere kolay av olacağından kim şüphe edebilirdi?

Tabii ki daha sonra çıkabilecek anlaşmazlıkları önlemek için –ki Breves bununla sessizce de olsa, Avrupa devletlerini Osmanlı İmparatorluğu'na karşı mücadelede biraraya getirme teşebbüslerinin genelde başarısız oldukları ana noktalarından birine değiniyordu– peşinen, fethedilen toprakların silahları ile bu büyük eseri gerçekleştirmeye yardımcı olanlar arasında nasıl paylaşılacağına dair bir plan yapılmalı idi. Breves zekice davranarak böyle bir planı teklif etmekten kaçınmış ve aynı şekilde Hristiyan devletleri biraraya getirmek için gerekli imkânları sağlamayı da başkalarına bırakmıştı. Son sözleri ise şöyle idi: "Bu planın gerçekleştirilmesi, Tanrı'nın bir eseridir; bize güçlü elini uzatmadığı ve hükümdarlarımızı, hangi inançtan olurlarsa olsunlar, ruhuyla aydınlatmadığı takdirde insanların doğru yolu bulmaları imkânsızdır. Öncelikle her türlü şüpheden uzak durmalı, asla inançların farklılığı hakkında tartışmalara girmemeli ve birinin diğerine karşı önceliğine dair kavgalar yapmamalı, aksine yalnızca zaferleri ve silahlarının zoruyla Hristiyanlığın şanını küçük düşüren güçlü düşmanı yenmeyi düşünmeliyiz"[12].

22 yıllık İstanbul ikameti sırasında çeşitli Avrupa devletlerinin Bâbıâli ile ilişkilerine mutlaka daha derinden bakma fırsatı bulan ve bu yüzden çok az insan gibi, bu devletlerin Şark siyasetlerini belirleyen çıkarları değerlendirebilecek durumda olan Breves'in herhâlde gerçekleştirilebileceğine herkesten çok daha az inandığı samimi dilekleri! Zira Kral XIII. Louis'ye Osmanlı İmparatorluğu'nun yokedilmesine dair planını takdim ettiği bu dönemde, biraz sonra ele alacağımız ve en az bu memorandum kadar ayrıntılı bir raporda, kralın Osmanlı sultanı ile daha yakın bir ilişki kurmasının yalnızca kendisi için değil bütün Hristiyanlar için de faydalı olacağını kanıtlamaya çalışıyordu[13].

Akdeniz devletleri yalnızca o dönemlerde değil daha sonraları da hiç de gözardı edilemeyecek kadar güçlü[14] olan mevcut deniz kuvvetlerini Breves'in

12 De Breves, *aynı eser*, s. 47.

13 *Discours sur l'alliance que la Roy avec le Grand-Seigneur et de l'utilité qu'elle apporte à la Chrestienté* (yer ve yıl belirtilmemiş).

14 Bu açıdan bilhassa Breves'in verdiği bilgileri, 1640'da Kardinal Richelieu'ye "Üstad-ı azam, şef ve Fransa donanması ve ticaretinin genel denetçisi, ... Akdeniz donanmasının sulh ve savaşı icrası, ... Bordeaux piskoposu, kralın deniz kuvvetleri konseyinin şefi" olarak, Kadırga Kaptanı De Virville tarafından gönderilen ve *Pratique de la guerre et*

düşündüğü gibi bir donanma altında birleştirmeyi başarmış olsalardı ya da bunu yapmak mümkün olmuş olsaydı bu donanma denizlerde Bâbıâli ile savaşı, başarıları ve sonucu hakkında hiçbir şüphe bırakmayacak şekilde yürütebilecek durumda olurdu. Zira dönemin Osmanlı donanmasının ne hâlde olduğunu, daha önce bu hususta verdiğimiz genel bilgilerin yanısıra[15], Fransız gezgin des Hayes'in 1621'de bu hususta anlattıklarından öğreniyoruz.

Büyük bir deniz kuvvetinin oluşturulması ve muhafaza için gerekli unsurlar hâlâ mevcuttu. Gemi yapımı, tersanelerin çoğunun bulunduğu ve işlerin bu yüzden diğer vergilerden, hatta devşirmeden bile muaf tutulan yerel halk tarafından bedelsiz olarak yapıldığı Karadeniz'in ormanlık kıyılarında hâlâ öyle düşük maliyetlerle yapılıyordu ki bir kadırganın gövdesi mesela Fransa'da yapılan bir kadırganın ancak dörtte bir fiyatına mâl oluyordu[16]. Mürettebatı veya bunun yerine ödenecek avarız vergisi, donanma için hazırlıklar yapılsın yapılmasın, her yıl toplanıyordu. Yine de herşey berbat bir hâlde idi. Artık sadece rahata alışmış Türklerden oluşan ve her yıl değiştirilen kürekçiler bile kadırgalardaki ağır hizmete dayanamıyorlardı. Hazineden bunun için ayrılan paralar da gemilerin teçhizi ile görevlendirilen reisler tarafından kısmen çarçur edildiğinden ve yolsuzluk yapıldığından, gerekli miktarda mahir kaptanlar, dümenciler ve deniz askerleri bulmak zordu.

---

de saluts es armées navales de la mer méditerranée başlığı altında *Correspondence de Henri D'Escoubleau de Sourdis, Archevêque de Bordeaux, Chef des conseils du Roi en l'armée navale etc.*, adlı koleksiyona (*Collection de Documents inédits sur l'histoire de France* adlı koleksiyona aittir) dahil edilen rapor. Buna göre, cilt III, s. 458, o dönemlerde mevcut olan gemiler şöyle idi: papa 5 kadırga; Fransa kralı 14 kadırga, ancak bunların sayısı bu arada 22'ye kadar yükseltilmişti; İspanya kralının Kartagena ve Denia limanlarında 20, Ceneviz'de 14, Napoli'de 22, Sicilya'da Sardunya'nın 4 kadırgası ile birlikte toplam 14, yani İspanya kralı için, gerekli mürettebat eksik olduğundan eksisi gibi iyi durumda olmayan toplam 70 kadırga; Venedik için 40 kadırga ve 2 baştarde, ancak bunların sayısı gerektiğinde 80, hatta acil durumlarda 120 kadırgaya kadar arttırılabiliyorlardı. Bunlara ayrıca daha küçük deniz devletlerinin gemileri ekleniyordu: Savoy 2 kadırga, Malta 6, Floransa 6 ve Ceneviz Cumhuriyeti 5 kadırga. Böylece Akdeniz devletlerinin toplam deniz kuvvetleri yalnızca 236 kadırga kadardı.

15 Karşılaştırma için bk. bu eserin III. cildi.

16 des Hayes, *Voyage de Levant*, s. 187: "Bizim aramızda dört bin eküye mâl olan kadırgaların tekneleri büyük senyöre sadece üç bin eküye mâl oluyordu". Bu bilgi yalnızca kaba ahşap yapıya dayanıyordu; bunun dışında des Hayes'in hesaplamalarına göre, deniz piyadeleri hariç, her kadırganın donanımı, mürettebatı ve erzak temini yaklaşık 8 bin talere mâl oluyordu. Breves, *Discours abrégé*, s. 29'a göre Fransa'da 8-10 bin talere mâl olan bir kadırga, İstanbul'da yalnızca 1-2 bin talere mâl ediliyordu.

Bu yüzden her yıl Takımadalar'a veya Karadeniz'e açılmak üzere İstanbul Limanı'nda denize açılmaya hazır hâle getirilen kadırgaların sayısı, birkaç ay hizmet veren ve mümkün olduğunca kısa zamanda yelkenleri indirilip tersanenin geniş havuzlarında kızağa çekilen 30-35 kadardı[17].

Faal Osmanlı donanmasının miktarı, o dönemlerde aslında yalnızca Takımadalar'ın ve Akdeniz'in çeşitli yerlerine dağıtılan ve burada bölgenin beyleri tarafından yaz kış masrafları karşılanan az sayıdaki kadırgaya dayanıyordu. Padişah, onlara sadece kadırganın yelkenlerle birlikte gövdesini, yelken bezlerini, toplarını ve bunun için gerekli barutu temin ediyordu. Mürettebatı kendileri tedarik etmek zorundaydılar ki, yalnızca mürettebatı ve kürekçileri kendi köleleri arasından temin etmekle kalmayıp ayrıca her kadırga için 100 levent bulmak ve bunların geçimlerini sağlamak zorundaydılar. Ancak yaz aylarında bunların yarısı bile mevcut değildi ve kış aylarında böyle bir kadırganın mürettebatı ancak 10-15 kişiden oluşuyordu. Dolayısıyla bu kadırgaların çok nadiren denize açılmaya cesaret etmelerine ve kapdanlarının Hristiyan gemileri ile karşı karşıya gelmeyi mümkün mertebe engellemeye çalışmalarına şaşmamalı idi. Zira kadırganın kaybı, söz konusu beyin elindeki sancakbeyliğini de kaybetmesi anlamına geliyordu.

İmparatorluğun her yerine dağıtılmış bu kadırgaların sayısının toplam 57 olduğu söyleniyordu; ancak bu kadırgalar da nadiren tam teşekküllü idi. Şu şekilde dağıtılmışlardı: Rodos Limanı'nda 7 ve Sakız Adası önlerine demir atmış yine aynı sayıda kadırga bulunuyordu; 6 kadırga Kıbrıs Adası'nı koruyordu; 11 kadırga Mora limanlarında, bilhassa İnebahtı, Anabolu ve Modon'a konuşlanmıştı; 18 kadırga İskenderiye Limanı'nda duruyordu; diğer 8 kadırga Takımadalar'ın Nakşa, Para (Paros), Eğriboz, Andıra (Andros), Kavala ve Selanik gibi adalar ve kıyı şehirleri arasında dağıtılmıştı. Kapudan paşanın Çanakkale Boğazı'nın dışında bulunduğu zamanlarda bütün bu kadırgaların başkomutanlığını Rodos sancakbeyi yürütüyordu[18].

---

17 des Hayes, s. 190. İstanbul Limanı'nda yelkenleri indirilmiş hâlde sürekli yatan kadırgaların sayısı tabii ki hâlâ oldukça yüksekti; des Hayes hemen ardından şunları eklemektedir: "... ama onların hepsini donatmak istese bile (padişah), yeterince denizci bulamayacağını düşünüyorum".

18 des Hayes, s. 191-194. Burada kadırgaların o dönemlerde bulundukları yerler de ayrıntılı olarak verilmektedir. Reislerin Hristiyan gemileri ile karşı karşıya gelmekten çekinmeleri hakkında des Hayes şöyle demektedir: "Onlar kadırgalarını kaybetmek korkusuyla çarpışmaktan inanılmaz biçimde çekiniyorlardı. Çünkü onların temel zen-

Bâbıâli bunun dışında acil durumlarda çok sayıdaki mükemmel korsan gemileri üzerinde de tasarrufta bulunabiliyordu. Bu korsan gemileri için o dönemlerde daha sonra tekrar geri döneceğimiz ve Osmanlı İmparatorluğu'nun korunması ve savunması ile düzenli ve başarılı bir deniz savaşının yürütülmesi amacıyla kullanılmalarını oldukça zorlaştıran olağandışı şartlar geçerli idi.

Neticede en azından Akdeniz'in büyük devletleri bu yönde kararlı bir harekâta girişmiş olsalardı Bâbıâli'nin deniz kuvvetleri ile işleri kolay olacaktı. Ancak bilhassa bu hususta farklı çıkarlar ve karşılıklı kıskançlıklar hâlâ güçlerini ve çabalarını nasıl da bölüyordu!

Venedik Cumhuriyeti, o dönemlerde güç konumu, maddî olanaklarının kapsamı ve siyasî nüfûzunun ağırlığından ötürü aralarında ilk sırayı alan devletti. Tersanelerinde, limanlarında ve rıhtımlarındaki muazzam zenginlikler ve örnek alınacak düzen, diğer deniz devletlerinde hâlâ hayret ve kıskançlık uyandırıyordu. Sırf Venedik tersanesinde depolanan silah, top ve orduyla donanma için her türlü savaş araç gereci stokunun kısa sürede 150 savaş gemisini ve kara ordusu için 200 bini aşkın askeri donatmaya yeterli olduğu hesaplanıyordu. 48 kadırga için herşey 14 gün içinde tam teşekküllü ve mürettebatı tam olarak denize açılabilecek şekilde hazır tutuluyordu. Ayrıca İstriya ve Dalmaçya kıyı şehirleri, Capodistria, Zara, Lesina, Spilit (Spalato/Spalatro), Trau, Curzola, Kotor ile Veglia ve Biazza adaları 12 kadırga; Girit Adası ise 10 kadırga donatmak ve sürekli olarak hazır tutmak zorunda idi. En önemli talihsizliklerden biri ise gerekli mürettebatı bulamamaları, dolayısıyla İtalya'nın yanısıra İngiltere, Fransa ve Hollanda gibi başka ülkelere başvurmak zorunda olmaları idi ki, San Marko (Venedik) hazinesi bu kiralık denizcilere uygun ücretler verebilecek durumda olmasına rağmen bu ülkeler birçok kez işe yaramaz ayak takımından insanlar gönderiyorlardı[19].

---

ginliği esirleriydi, onları kaybettikleri takdirde tamamen yıkıma uğrarlardı; ve de sultanın kendilerine verdiği kadırgaları donatmak için diğerlerini satın alma imkânından mahrum olmalarından dolayı, onların beylik veya valilikleri alındı ".

19 Bu bilgileri 1619 tarihli *Relatione di Venetia, fatta da* D. Alfonso della Cueva*, Conte di Bedmar, già ambasciadore della maestà cattolica appresso della republica* adlı rapordan alıyoruz ve bu rapordan alıntılar yapan Daru, *Hist. de Venise*, Vol. VI, s. 226'da ayrıca şöyle denmektedir: "Hiçbir liman Venedik ile karşılaştırılamaz. Birkaç sene önce oradan bir defasında 116 kadırganın çıktığı görüldü... bu kurumun 150 gemiyi donatacak ve 200 bin adamı silahlandırabilecek imkâna sahip" olduğunu söylemektedir.

İyi ama Venedik, elindeki bütün imkânlara rağmen Bâbıâli ile ilişkilerini uygun bir seviyede tutmayı başardığı ve Şark üzerindeki çıkarlarını en iyi şekilde muhafaza edebileceğini düşündüğü barış siyasetinden vazgeçmeyi hiç düşünebilir miydi? Kayserin ve İspanya kralının gücüne duyduğu ezelî kıskançlığını veya şimdilik biraz dinmiş de olsa Vatikan'a yönelik öfkesini, Hristiyan deniz devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yapacakları, ancak başarıları kendi çıkarları için şimdilik çok şüpheli görünen ortak bir teşebbüse feda etmeyi akıllıca ve bilgece bir hareket olarak kabul etmesi mümkün müydü? Aksine şu anda Venedik için önemli olan tek şey, sürekli tehdit altında bulunan Girit'i mümkün olduğunca uzun bir süre kurtarmak, Slovenya, Epir, Arnavutluk ve Mora başta olmak üzere Osmanlı sultanının hâkimiyeti altındaki komşu ülkelerden vazgeçmesi imkânsız et ve buğday ikmâl yollarını açık tutmak ve büyük miktarda para karşılığında bile olsa Divân-ı Hümâyûn nezdindeki nüfûzunu Doğu Akdeniz ticaretinin her yönden kısıtlanmasına karşı bir ağırlığa sahip olacak kadar güvence altına almaktı. Venedik'in Bâbıâli nezdindeki konumu belki hiçbir zaman olaylara derin bir bakış açısı getiren İspanya Elçisi Don Alfonso della Cueva'nın 1619'da Venedik'in siyasî konumu hakkında Kral III. Felibe'ye sunduğu raporda olduğu kadar keskin ve bariz bir biçimde anlatılmamıştır[20].

Bu raporda diğerlerinin yanısıra şöyle denmekte idi: "Venedik, Türklerle şu anda iyi ilişkiler içinde ve bu ilişkileri şimdilik bozmak isteyecekmiş gibi görünmüyor. İnebahtı önlerindeki mağlubiyetinden beri Türkler Venedik'e karşı bütün düşmanlıklardan kaçınmışlardı. Zira Venedik'in bu yönden maruz kalabileceği en ufak bir tehlikede, Hristiyan âleminin bütün devletlerinin kendilerine, yani Türklere karşı birleşebileceğinden eminler. Diğer taraftan Venedik, Türklere karşı esirgeyici olmak için elinden geleni yapıyor ve bu açıdan hep maharetli insanlara, bilhassa İstanbul'daki elçilerine emanet ettiği siyasetini uygun bir biçimde tarif etmek kolay değildir; ancak, bu siyaseti tanımak önemlidir.

Bu görevi hep derin bir bilgiye sahip, hitabette usta ve maharetli bir insana emanet etmektedir. Yola çıkarken, veziriazam ve paşalar nezdinde nasıl

20 *Relatione delle cose di Venetia, fatta da D. Alfonso della Cuella, ambasciadore di Spagna, oggi Cardinale* (1619). Daha önceki rapordan farklı olup, dönemin siyasî durumları için oldukça önemli olan elyazması bu raporun birçok kopyası mevcuttur. Biz burada Daru, *aynı eser,* s. 221 ve devamında yapılan alıntıları takip ediyoruz.

hareket etmesi gerektiğine dair geniş kapsamlı talimatlar ve tasarrufuna cömertlik adı altında rüşvet dağıtmasını sağlayan büyük miktar para vermektedir. Bu aslında bir nevi haraçtır; tek farkı Türklerin bu parayı doğrudan talep edememeleridir. Bu altınlar, başka saraylarda uygulanan araçlarla hiçbir şeyin yapılamadığı ve elde edilemediği veziriazamın teveccühünü ve himayesini kazanmasına yardımcı olmaktadır. Venedikliler, bütün diğer giderleri hususunda ne kadar çaba gösteriyor ve hassas davranıyorlarsa cömertliğin bütün sınırlarını aşan ama kendilerine aynı zamanda muazzam avantajlar sağlayan bu giderler hususunda o denli cömert ve güven dolu davranıyorlar.

Tesadüfen rüşvet yemeyen bir veziriazama denk geldiklerinde söz konusu veziriazam azledilip yerine kendi lehlerine çalışacak bir veziriazam getirilene kadar başka devlet büyüklerini ayartmaya çalışarak o veziriazam aleyhine çalışıyorlar. Mesela son veziriazam, sırf Venedikliler nezdinde şüpheli göründüğü için yalnızca makamından değil canından da olmuştur (burada muhtemelen Ekim 1614'te azledilip idam edilen Nasuh Paşa'dan bahsetmektedir, zira halefleri Kara Mehmed Paşa ve Damad Halil Paşa yalnızca azledilmişlerdi). Balyosun parası, sarayın içlerine kadar nüfûz ediyor, hatta hanım sultanların yanına bile girebildiği söyleniyor. Venedikliler ayrıca Divân-ı Hümâyûn'da güçleri ve entrikaları ile bozamayacakları ve engelleyemeyecekleri hiçbir planın dile getirilmediğinden eminler.

Bâbıâli ile ilişkilerini sıcak tutmak için kullandıkları bir diğer araç, Bâbıâli'yi bütün diğer Hristiyan hükümdarlarla düşmanlıklara bulaştırmaya çalışmak ve Bâbıâli'nin çıkarlarını savunabilecek tek devlet oldukları görüntüsünü vermektir. Kaysere ve bilhassa İspanya kralına bu sarayda her türlü kötülüğü yapmaya çalışıyorlar. Karşılığında bir tek onlar bir nevi iyi niyetli muamele görüyorlar. Yine de Türkler Venedik'i pek sevmiyorlar ve Türkleri belirli sınırlar içinde tutmak için kullandıkları rüşvet aracının, aslında [kendilerini barışa] zorlama araçları olduğunu söyleyebiliriz. Venedik'in sahip olduğu deniz gücünün kendi planlarını engelleyebileceğini biliyorlar; bu yüzden şu andaki amaçları bu deniz gücünü zayıflatmak olmalıdır; İran yönünde kendilerini emniyete aldıklarını hissettiklerinde ise mutlaka Girit'e saldıracaklardır. Zira bu adaya sahip olmak, bu adanın rahat bir sığınak sağladığı Batılı korsanların zorbalıklarından kurtulmanın tek çaresidir. Bu önemli yere bir kez sahip oldular mı düşman gemilerin Takımadalar'a girişini engellemek için yalnızca Girit ve Çuha (Cerigo) arasındaki dar boğazı korumak zorunda kalırlar.

Venedik, Türkleri muhtemelen bütün Hristiyan hükümdarların desteğine haizmiş gibi bir görüntü vererek sindirmeye çalışacaktır; ama Türkler buna inanmayacaktır; bu yüzden de bu kararı (Girit'in fethini) engellemek için cömertliklerinden, yani 30, 50 ve 100 bin Venedik altını tutarında hediyelerden başka bir çareleri kalmamaktadır. Zaten zenginliği, konumu ve birçok başka yönden bu kadar önemli bir ada ile kıyaslandığında bu fedakârlıklar nedir ki?

Görevine sâdık ve kararlarında sağlam olup efendisinin şanını ve gücünü arttırmayı hedefleyen bir veziriazam otaya çıkacak olursa, Venedik'in denizlerde ne kadar güçlü olduğunu ve tebaasının sevgisinde ne kadar önemli yardımcı kaynaklara sahip olduğuna işaret edeceklerdir. Ancak Türkler diğer taraftan henüz Venedik'in askerî kuvvetlerinin onları durdurmaya yetmediğini unutmuş değiller. Son çare olarak Türkleri, Venedik ile barışı muhafaza etmenin kendi çıkarlarına olduğuna, Venedik ile yapılan ticaretin devletin gümrük vergilerinden elde ettiği gelirlerin en verimli kaynağı olduğuna ve tek bir Venedik gemisinin İngiltere ve Fransa'nın bütün gemilerinden daha fazla gümrük vergisi ödediğine ikna etmeye çalışacaklardır. İyi ama Venedik'in barış yapmak mümkün olduğunda barış talep etmek için acele ettiğini, dolayısıyla ticarî ilişkilerini tekrar aynı düzeyde devam ettirdiğini bilen insanlar üzerinde bu gibi iddialar nasıl etki bırakabilir ki?

Dolayısıyla vardığım sonuç, Venedik'in Türklerle iyi giden ilişkilerini muhafaza etmek için yukarıda saydığım çarelerden hiçbirini ihmal etmeyeceği, ancak bu hükmetme bağımlısı milletin her an parmaklarının arasından kayıp gidebileceği yönündedir".

Aynı elçinin verdiği bilgilere göre, Venedik'in bu aslında oldukça kötü barış siyaseti, Venedik'e her yıl en az 400 bin dukaya mâl oluyordu. Bu meblağın 7.550 dukası Girit'in, 500 dukası Zenta'nın ve 300 dukası Korfu'nun haracı idi. Vezirlere, Bâbıâli'nin diğer devlet büyüklerine ve Kahire, İskenderiye ve Halep başta olmak üzere ana ticaret limanlarındaki üst düzey yöneticilere verilen para veya değerli Venedik el sanatlarından oluşan hediyeler için 204.040 duka ve kalanı padişahın ve sarayın onur parası olarak hesaplanıyordu[21].

---

21 Daur, *aynı eser*, s. 265: *État des recettes et des denses de la république de Venise, extrait du rapport fait au roi d'Espagne, par le marquis de Bedmar, son ambassadeur, en 1619.* Elçi, bu malumatı bilgi sahibi ve güvenilir insanlardan aldığını söylemektedir.

Venedik'in tam bir muhalifi olan bu adamın yanısıra Venedik'in iyiliğini ve büyüklüğünü düşünen en aydın devlet adamlarından birinin, Avrupa Hristiyan âleminin genel olarak durumu ve özel olarak Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileri hakkında neredeyse aynı döneme ait yargısını öğrenmek de ilginç olacaktır. Venedik'in Papa V. Paul'e karşı çıkarlarının en ünlü koruyucusu, bilgin ve derin görüşlü olduğu kadar cesur ve kararlı Servit Tarikatı Pederi [Fra Padre] Paolo Sarpi'ye ait olup, devlet konseyi üyesi olarak hükümetin emri ile Venedik'in iç ve dış siyaseti hakkında yazdığı raporundaki yargıdan bahsediyoruz[22].

Fra Paolo, hiç kuşkusuz dönemin Osmanlı İmparatorluğu'nun yok edilmesini çocuk oyuncağı gibi göstermeye çalışan sorumsuz ve aceleci siyasetçilerinden –ki bunlardan çok vardı– biri değildi. Aksine Osmanlı sultanının gücü ve büyüklüğünü takdir ediyordu. Osmanlı sultanını doğrudan herkesin, fakat en çok da Venedik'in korkması gereken ve eylemleri ile çabaları karşısında devlet sanatının bütün bilgeliklerinin başarısız olacağı en büyük hükümdar olarak nitelendirmekte idi. Diğer devletleri umursamıyordu; ne onlarla ilişkiler kurmak için çaba gösteriyor ne de diğer devletler nezdinde daimî elçiler bulundurmaya değer veriyordu. Tek kelimeyle o, hayvanlar arasında en güçlü, dolayısıyla da en kuşkusuz olan file benziyordu[23].

Daha sonra Osmanlı'nın gücünün ana temellerine değinmektedir: Tâbiyet altına alınan herkesten kayıtsız şartsız itaat talep eden ve son hedef olarak hâlâ hem Şark hem Garb olmak üzere dünya hâkimiyetini gözönünde bulunduran müsamahasız fetih ve kulluk sistemi; Osmanlı sultanının üzerinde tasarrufta bulunduğu muazzam ordular ve bitmez tükenmez hazineler vs. Bu gücün artması, bütün devletler için uğursuz olabilirdi ve bu gücü zayıflatmayı başaracak olurlarsa bunu dünya için bir talih olarak görmeliydiler. Ancak bu bir hayal ürünü olacak kadar uzaklarda olan bir umuttu. Zira yabancı bir gücü yok

22 *Opinione del Padre Paolo, Servita, Consultor di stato, come debba governarsi internamente e esternamente la Repubblica di Venetia, per haver il perpetuo dominio; per publica commissione,* Venedik 1681. Gerçekliği haksız yere sorgulanan bu oldukça önemli raporun Fransızca tercümesi: *Le Prince de Fra Paolo ou conseils politiques adressez à la Noblesse de Venise.* Berlin 1751. Elimizin altında olan şu anda sonuncusudur.

23 Fra Paolo, *aynı eser*, s. 189: "Başka hareketlerden haberdar olmanın büyüklüğüyle, en güçlüsü olmasından ve bu yüzden de hayvanlardan en az itham edileni olan fil benzeri, ihmal ediyor".

etmekten ziyade kendi aralarında birbirlerini yoketmekle uğraşan Hristiyan devletlerinden Türk'ün hiçbir şekilde korkması gerekmezdi.

Ayrıca Venedik'in Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerine özel olarak değinirken, sultanın Venedik toprakları üzerine yasal taleplerde bulunamayacağından ve asla da bulunmadığından bahsediyordu; ancak bu yönde fetihlerde bulunma iradesi ve bunun kolaylığı kendisine zaten yetiyordu. Buna karşı Venedik, sultan nezdinde haklı olarak yasal taleplerde bulunabilir, elinden aldığı bazı toprakları haklı olarak geri talep edebilirdi: Eğriboz, Mora ve Arnavutluk'ta, Karaman sahillerinde ve Takımadalar'da, Bosna'da ve Dalmaçya'daki en önemli toprakları ve nihayet Kıbrıs Krallığı. Hatta ilerleyişi Türklerin fetihlerinden dolayı durdurulmamış olsaydı Venedik'in Romalıların gücünden aşağı kalır tarafı olmayan bir güce erişmiş olabileceği bile kabul edilebilirdi. Ancak ne yazık ki Venedik açısından artık sultan için geçerli şartların tam tersi geçerli idi: Kaybettiği eyaletleri geri alma hakkına ve iradesine sahipti ama Venedik için bunu gerçekleştirmek kolay değildi.

"Bu yüzden", dedi devamında, "bütün bu kayıpları hazmedebilmek için bir devekuşu midesine sahip olmak lâzımdır ve elimizde kalanları da cüretkârca riske atmadan Türk'ün bu büyük fetihlerle yetineceğini umut etmeliyiz. Böylece en azından büyük bir felaketi, yani Türk'ün başka devletlerle bize karşı ittifak içine girmesini engelleyebiliriz... Buna karşılık Türkler, ne zaman istersek başkalarının devletlerini fethetmek için Venedik ile birleşebilirler. Ancak bu durumda bütün kazancın Türk'ün tarafında olacağına hazırlıklı olmalıyız. Zira bu devlet çok fazla hesap yapmaz, yalnızca tek bir hesap tanır: Herşeyi kendisine mâl etme hesabı. Dolayısıyla başkalarının yıkımı ile zaten büyümüş olan bir imparatorluğu daha da büyütmek için kanını akıtmak tam bir delilik olur... Ayrıca atalarımız, bilgelikleriyle, sadece gücünün olağandışı üstünlüğünden dolayı değil daha ziyade karakterinin sadakatsizliğinden ötürü, Türk'e hami olarak sahip olmanın Türk'e düşman olarak sahip olmaktan daha tehlikeli olduğunu doğru anlamışlardır... Bu güce karşı uygulayabileceğimiz siyasetin tamamı, kendimize bu gücü dost bir güç olarak görüyormuşuz görüntüsünü verip diğer taraftan her an düşmanımız olabilecekmiş gibi hazırlıklı olmaktan ve zayıflığımız onların doğal açgözlülüklerini kışkırtmasın diye sürekli tetikte olmaktan oluşuyor. Türk'le ne kadar uzun süre savaş yapabilecek durumda olursak onunla barışımız o denli uzun sürecektir ve aramızdaki iyi ilişkiler dostluktan ziyade korkudan dolayı muhafaza edilebilecektir".

Fra Paolo ayrıca ilişkilerin bozulması hâlinde sultana doğudan İran aracılığıyla, kuzeyde ise Lehistan ve "Moskova" aracılığıyla oldukça büyük zorluklar çıkartılabileceğine dikkat çekmekte idi; ancak böyle bir şeyi yapmak bayağı zordu ve bu yönden fazla bir şey beklenmemeli idi. Aynı şekilde bilhassa savaş bir kez ilan edilmiş ise Bâbıâli'deki vezirlere rüşvet vererek bir şeyler elde etmek çok zordu. Zira –ki en önemlisi bu idi– veziriazamı bu şekilde kendi taraflarına çekmeyi başarsalar bile sırf bununla herhangi bir şey kazanmış olmazlardı. Zira bu yüksek mevkiinin sürekli değişmesi tamamen padişahın kaprislerine bağlı idi[24]. Padişah ne kadar kararlı ve bağımsız ise bu yolla paralarını boşuna harcamış olma tehlikesine o denli yaklaşıyorlardı. "En büyük devlet bilgeliği bile", dedi sonunda, "adımlarını yalnızca öfkesinin ve cüretkârlığının getirdiği telkinleri takip eden ve aklına kulak vermekten çok uzak, kendisine bile bağlı olmayan bir gücün adımlarına uydurmakta güçlük çekecektir. Benim söyleyebileceğim tek şey, meleğin Gideon'a söyledikleridir: ['güçlendirilsin ve gürbüz olsun']; tamamıyla vatanıma adanmış düşüncelerimin bana sağladığı bu incelemeleri cennetten gelen bu sözle burada bitiriyorum".

Bu incelemelerden anlaşıldığı üzere, bu aydın devlet adamına göre, Venedik şu anda içinde bulduğu kötü durumda Şark'taki çıkarlarını uygun bir biçimde savunmak istiyorsa silahlı bir barışı ve kesin bir tarafsızlığı Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerinde muhafaza etmesi gereken siyasî sistemin çekirdeği olarak görmeliydi. Venedik, Paolo'nun tavsiyesine gerçekten uyarak Bâbıâli ile ilişkilerini bozabilecek daha önemsiz yanlışlıkları mümkün olduğunca kısa sürede hâlletmeye çalıştı, fakat diğer taraftan da, asıl amacı silahlı Osmanlı gemilerinin buraya girmesine izin vermeyen eskiden beri sahip olduğu Körfez'i münferiden koruma hakkını dünyanın gözü önünde geçerli kılmak olsa da, deniz gücünü sürekli saygı uyandıracak bir seviyede tuttu[25].

Son zamanlarda meydana gelen taht değişikliklerinde olduğu gibi, IV. Murad'ın cülûsunun ilk yılında da Venedik'in bu hakkı gelecekte de hiçbir zorluk çıkmadan muhafaza etmesini sağlayan eski kapitülasyonlar onaylandı. Bu fırsatta Venedik'e sürekli dostluk ve barışçıl düşünceler hususunda güvence ve-

24 Fra Paolo, *aynı eser*, s. 210: "Çoğu zamanlar onlar bizim hediyelerimizle semiriyorlar ve sonra da bizi özlüyorlar".

25 Bu noktayı bilhassa des Hayes, *Voyage de Levant,* s. 283'teki "Des interest que les plus grands princes de la terre ont avec le grand-Seigneur" adlı makalesinde vurgulamaktadır.

ren bir çavuşun gönderilmesi, San Marko temsilcisi Simone Contarini'ye emanet edilen bir olağanüstü elçilik heyeti ile karşılık buldu[26]. 1624'te Kastel Kalesi'nin Türk komutanları tarafından engellenmeden 13 gemi ile Kotor Boğazı'na girerek gece vakti Perasto'ya saldıran ve yağmalayan, fakat daha sonra Venedik kadırgalarının görünmesi üzerine hemen birkaç yağmada daha bulundukları İthaka ve Zenta üzerinden geri çekilen Afrikalı korsanlar yüzünden yaşanan bazı sürtüşmeler herhangi bir netice doğurmadı. Venedik, Ayamavra Adası açıklarında 4 korsan gemisini ele geçirerek kayıplarını telafi etti[27].

Aynı şekilde ertesi yıl İstanbul'daki İspanyolların bilhassa Venedik ile Bâbıâli arasına nifak sokmak gibi bir amaç güttüğü söylenen kışkırtmaları da başarılı olmadı. O dönemlerde Anadolu ile yeterince meşgul olan padişah, aksine hâlâ gücü yerinde olan Venedik'e Budin beylerbeyi aracılığıyla 20 bin kişilik bir yardımcı kıta gönderme teklifinde bulunarak iyi niyetinin özel bir delilini sundu. Oysa bu yönden gelen bu gibi dostluk gösterilerine daima haklı bir kuşku ile bakan Venedik, teklifi nazikçe geri çevirdi ve yalnızca Türk sınır eyaletlerinde, bilhassa Veltlin'deki anlaşmazlıklarından ve Mantua'daki veraset ihtilafından dolayı acilen ihtiyaç duyduğu kara ordusunu takviye etmek amacıyla Arnavut milisler arasından asker toplamak için çağrıda bulunma izni istedi ve Bâbıâli de bu izni hiçbir zorluk çıkartmadan verdi[28].

Venedik ve Bâbıâli arasıdaki dostane ilişkilerde, sınır boylarında asker toplamak için çağrıda bulunma izninin ve bundan dolayı Bosna ve Arnavutluk'taki savaşçı halkların daha da beslenen huzursuz ruhlarının da mutlaka katkıda bulunduğu bazı küçük anlaşmazlıklar ve korsanlarla kaçınılmaz bireysel anlaşmazlıklar dışında, o dönemden itibaren en azından sonraki birkaç yılda çok önemli bir rahatsızlık yaşanmadı. Venedik, dünyanın gözünde siyasî itibarını

26 Nani, *Istoria della Repubblica Veneta*, Venedik 1720, T. I, s. 267.

27 Nani, *aynı eser*, s. 293.

28 Nani, *aynı eser*, s. 310. O dönemlerde Napoli kral naibinin İstanbul'a gönderdiği ve daha sonra tekrar ele alacağımız elçi heyeti, barış için arabuluculuk yapmanın yanısıra bilhassa bu amaçla oraya gelmişti. Nani şöyle demektedir: "İspanyol nâzırların düşünceleri arasında yer alan Cumhuriyet'i kıskandırmak ve onunla Bâbıâli arasında güvensizlik yaratmak, belki de bu antlaşmada son yeri işgal etmiyordu". Ayrıca teklif edilen yardımcı kıtanın nasıl geri çevrildiğine dair: "Ama barbarların armağanları tuzak dolu olduğundan, Cumhuriyet, tekliften memnun kalsa da kabul etmedi, sadece sınırlarında Türk nâzırların kimi Arnavut milislerin toplanmasına izin vermesinin tadını çıkardı".

arttırmaya uygun olmayan bir kararlılıkla, IV. Murad'ın zorbaca kaprislerinden dolayı çekmek zorunda kaldığı huzursuzlukların İstanbul'daki sefirinin daha kararlı bir tutumu onur meselesi hâline getirmesi gereken durumlara bile göz yumuyordu[29].

Mesela 1634'te Venedik, İstanbul'da ikamet eden Zanetti adında bir tüccarını, padişah sırf Harem'in bahçelerindeki ve odalarındaki sırları öğrenmek için evinin çatısına bir oda oturttuğu gibi gülünç bir kuşkuyla utanç verici bir biçimde idam ettiğinde tahammül etmişti. Padişah, bununla yetinmeyerek talihsiz adamın bütün mallarına el konulmasını da emretti ki, diğer bütün Avrupalı tüccarlar da bundan nasiplerini aldılar. Zira depolananlar arasında Zanetti'ye ait olduğu söylenebilecek hemen hemen hiçbir şey bulunmadığından diğer Hristiyan tüccarların mallarına el konuldu ve her tüccar birliği içinden biri hapse atıldı. Ancak 40 bin taler fidye ödedikten sonra mallarını ve özgürlüklerini geri alabildiler. Daha sonra Hristiyan evlerinin tamamı silah bulundurup bulundurmadıkları açısından arandı ve bu esnada elçiler de esirgenmediklerinden dönemin İngiltere elçisi Peter Wyche herşeyini, hatta kralın kendisini şövalye ilan etmek için kullandığı kılıcı bile teslim etmek zorunda kalmıştı[30].

Anlaşıldığı kadarıyla Venedik'te bu gibi rahatsızlıklar karşısında, başka milletlerin ve hükümdarların, bilhassa Fransızların da başına benzer, hatta daha kötü şeylerin geldiği ile teselli buluyorlardı ki, bütün bu olanlar Bâbıâli'nin iyi düşünülmüş düşmanca bir siyasetinden ziyade sultanın şahsî deliliğine mâl ediliyordu. Venedik ayrıca zaman zaman uygun hediyelerle sultanın öfkesini kendi üzerinden çekmeyi ihmal etmiyordu. Son İran seferinde İskenderiye Konsolosu Marco Foscolo aracılığıyla tabii ki sevinçle kabul edilen 10 bin taler değerinde bir onur hediyesi gönderdi[31]. Venedik ve Bâbıâli arasında süregelen korsan yağmaları ile beslenen anlaşmazlıklar ilk kez o dönemde daha ciddi ve daha tehditkâr bir hâl aldı. Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerinde bu korsanlıklardan dolayı çok daha fazla zorluk çeken diğer Akdeniz devletleri de bun-

29 Sir Thomas Roe, 1626'da Bosna sınırında çıkan bazı anlaşmazlıkları fırsat bilerek, İngiltere'nin Venedik elçisi Sir Isaac Wake'e gönderdiği bir mektupta şöyle demektedir (bk. *Negotiations*, s. 494.): "Sanırım akıllı hiçbir adam Venedik'in onlarla (Türklerle) arasını bozmak için fırsat aradığını düşünmüyor; onlar, her halükârda kendi arsızlıklarından kazanç sağlıyorlar".

30 Ricaut, T. I, s. 80.

31 Ricaut, s. 142.

dan en az Venedik kadar etkilendiler. Bu hadiseye daha ayrıntılı olarak yönelmeden önce, bu deniz devletlerinin ilişkilerine biraz daha yakından bakalım.

Venedik'in yanısıra o dönemlerde önemli bir deniz devleti hâline gelen ve konumu itibariyle Bâbıâli ile ilişkilerinde de kendisini kabul ettirmek isteyen devlet Fransa idi. Geniş kapsamlı Doğu Akdeniz ticaretine rağmen –Breves, yalnızca Provansa limanlarından ve Languedoc Limanı'ndan yola çıkarak Osmanlı İmparatorluğu'nun her yeriyle canlı ve verimli temaslar hâlinde bulunan gemi sayısının 1.000'in üzerinde olduğunu belirtmektedir[32]– Fransa 17. yüzyıl başlarında neredeyse hiçbir savaş donanmasına sahip değildi. I. Fransuva döneminde mevcut olanlar, din kavgaları ve iç savaşlar sırasında haleflerinin döneminde ihmal edilmiş ve neredeyse tamamen yokolmuştu.

IV. Henri'nin bu açıdan Venediklilerle boy ölçüşememek ve 1604 tarihli mektuplarında bizzat ifade ettiği gibi, "sırasını hem denizde hem karada muhafaza edememek"ten dolayı oldukça endişeli olduğunu daha önce gördük[33]. Bu durumu gerçekten de çok ciddiye aldığı ve Fransa'nın büyük bir devlet olarak bu açıdan da herkes, İngiltere, İspanya ve Osmanlı İmparatorluğu nezdinde lâyık olduğu yere sahip olması ve bu yeri muhafaza etmesi gerektiğinden emin olduğu için, yeni Fransız deniz kuvvetlerinin asıl yaratıcısı ya da yeniden kurucusu oldu.

Bazı anlaşmazlıklardan sonra Madrid sarayından sürgün edilerek Fransa kralının yanında kendisine bir sığınak bulan ve minnettarlığının karşılığı olarak, siyaseti için bir kılavuz oluşturması amacıyla, bilgece ve Latince olarak yalnızca üç kelimeden oluşan '*Roma, consejo, pielago*' tavsiyesinde bulunmuş İspanyol Don Antonio Perez'in bu hususta büyük yardımları olduğu söyleniyordu[34]. Zeki İspanyol'un anlatmak istediği, kralın, Roma ve maharetli bir

32 De Breves, *Discours d'alliance*, s. 2: "Son derece açıktır ki Türk İmparatorluğu ile Languedoc ve Provansa kıyıları arasında seyrüsefer yapan binden fazla gemi vardır ve bu sayede sadece onlar değil aynı zamanda bundan [ticaretten] fayda sağlayan Fransa'nın diğer köşeleri de zenginleşmiştir ".

33 Karşılaştırma için bk. bu eserin III. cildi.

34 Eugene Sue, *Correspondance d'Escoubleau de Sourdis,* Giriş, s. 1'de Richelieu, *Testament politique*. V. Carlos ve II. Felibe'nin devlet bakanı Gonçalo Perez'in oğlu olan Antonio Perez zeki, dünya bilgisine sahip ve çevik bir adam olarak başlangıçta II. Felibe'nin de teveccühüne nail olmuştu; ancak daha sonraları Eboli prensesine devlet sırlarını ifşa etmek ve aslında kralın emri ile öldürülen Escovedo adında bir adamın öldürmesine yardımcı olmakla suçlanmıştır. Hüküm giydikten sonra hapisten ka-

konseyin yanısıra çabalarının hedefi olarak denizleri de gözönünde bulundurmak zorunda oluşu idi. İspanya ve Portekiz gibi eski zamanlarda büyük sayılan deniz devletleri ihtişamlarının zirvesine çoktan ulaştıklarından ve en yeni rakipleri olan İngiltere ile Hollanda zirveye hâlâ çok uzak olduklarından, dolayısıyla da denizlerdeki hâkimiyetin mirası, eskiden beri kullanılan bir söz olan "mantık değil, güç" diyerek bu mirası elde edecek cesarete ve imkâna sahip olan herkese açık olduğundan bunun için sanki tam da zamanı idi.

Unsurları eksik olmamasına rağmen bu yeni oluşumun başlangıçları, IV. Henri'nin geniş kapsamlı düşünen ve dur durak bilmeyen ruhu için bile ağır ve zorlu oldu. Bu yönde amaçlarının ancak çok küçük bir kısmına ulaşabilmişti ki, Paul Sarpi'nin ifadesine göre, rezil bir adamın aşağılık bıçağı "bu eşsiz kralın günlerini ve planlarını kesti". Neredeyse çocukça bir sevinçle, nihayet bayrağının Şark'taki itibarına ve Fransa'nın Doğu Akdeniz ticaretinin çıkarlarına önemli ölçüde zarar veren korsanlar, yani İngilizler ve Berberîler üzerine bazı küçük başarılar ile gönderebildiği az sayıdaki kadırgaları nasıl karşıladığını biliyoruz. Yine de sonunda tebaasına Doğu Akdeniz'e açılırken sadece iyi silahlamış gemilerle yola çıkmalarını, yani buradaki çıkarlarını az çok korumak istiyorlarsa öncelikle kendilerini korumaya dikkat etmelerini tembihlemekten başka bir şey yapamadı[35].

IV. Henri'nin başardıkları ise zayıf halefi XIII. Louis'nin hükümdarlığı sırasında tekrar çöktü. Fransız deniz kuvvetlerinin o dönemlerde nasıl bir sefil duruma düştüğü, 1626'da Tuileres Sarayı'nda toplanan soyluların krala limanlarında kıyıları korsanların sürekli yağmalarından koruyacak en azından yeterli sayıda nöbetçi gemiler bulundurması için yalvarmalarından, aynı zamanda eyaletlerin de her yıl en az 45 gemilik bir donanmanın hazır tutulmasını talep etmelerinden ve Provansa soylularının Akdeniz'de Berberîlere karşı savaşmak için 7 gemiden fazlasının kullanılmamasını sağlamaya çalışmalarından anlaşılıyordu.

Ancak Fransa'nın o dönem kaderini eline alan büyük devlet adamı Kardinal Richelieu, Fransız deniz kuvvetlerinin IV. Henri'nin düşüncesine uygun olarak yükseltilmesini kendi şahsî meselesi hâline getirince bir değişim başladı. Henry de Montmorency 1626 başlarında hiçbir an-

çarak, 1591 Kasım'ında ulaştığı Fransa'ya sığınmıştır. Bourbon Prensesi Katerina'nın arabuluculuğuyla kendisini yakınına alan ve belirli bir ücret veren IV. Henri ile tanışmıştır. Paris'te 5 Kasım 1611'de ölmüştür.

35 Karşılaştırma için bk. bu eserin III. cildi.

lamı olmayan Fransa amirallik payesini geri verdikten sonra, Richelieu için aynı yılın Ekim ayında "Fransız denizciliği ve ticareti üstad-ı azamı, şefi ve genel idarecisi" sıfatı ile yüksek bir makam oluşturuldu ve kardinal bu makamdan dolayı Şark meselelerine de daha derinden bakmak zorunda kaldı[36].

Bilindiği üzere, Richelieu'nun geniş kapsamlı düşünen ruhunu öncelikle meşgul eden mesele Şark siyaseti değildi. Bu yönde daha büyük adımlar atmadan önce, IV. Henri'nin siyasî sistemine sâdık kalarak, bilhassa İspanya'nın küçük düşürülmesini ve Avusturya hanedanının gücünün yokedilmesini istiyordu. Bu yüzden Fransız deniz kuvvetlerinin tekrar kurulmasına yönelik çok yönlü faaliyetlerinde milletinin Doğu Akdeniz ticaretinin korunması ve ticaretine zarar veren korsancılığın bastırılması, gözönünde bulundurduğu en önemli meselelerdi. Bunun dışında, nasıl ki Kral IV. Henri böyle birşey düşünmediyse, Richeliue de Bâbıâli'ye karşı düşmanca bir tutum içine girmekten ve Fransa'nın yeniden canlanan deniz gücünü bu amaçla kullanmaktan uzaktı; ama siyasî danışmanı Kapuçin Tarikatı'ndan Peder Joseph, kendisini buna ikna etmeye çalışmıştı ve Kral XIII. Louis'yi bu sayede dünyanın en güçlü kralı hâline getirmek ve Osmanlı İmparatorluğu'nu yok etmek istiyordu[37]. Richelieu, tıpkı IV. Henri gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun nihaî kaderini olayların akıbetine bırakmak ve yalnızca bu yönden herşeye hazırlıklı olmak istiyordu.

Fransa'nın Bâbıâli ile dostane ilişkilerinin şimdilik 1604 tarihli antlaşma ile düzenlendikleri şekilde muhafazasının sebepleri, daha önceleri Acqs piskoposunun bir defasında Kral IX. Charles'a bu yüzden sunduğu bir raporda derin görüşlülük ve netlikle belirttiği ve kısa zaman önce Breves'in XIII. Louis nezdinde sağlıklı bir Şark siyaseti için kılavuz olması açısından ileri sürdüğü sebeplerle esas olarak aynı idi[38].

---

36 Sourdis, *Correspondence*, Giriş, s. 23 ve devamı.

37 Boullaye-Le-Gouz, *Voyages*, s. 491: "Kapuzin Peder Joseph, dünyanın en güçlü hükümdarı Kral XIII. Louis'yi ziyaret etmek, daha sonra da Türk'ü yok etmek ve bu sonuç için misyonerleri vasıtasıyla birçok çareler sağlamak niyetindeydi".

38 Acqs piskoposunun söz konusu raporundan daha önce bu eserin III. cildinde alıntılar yapmıştık. Breves'in benzer biçimde hazırladığı rapor, daha önce de adı geçen *Discours sur l'alliance* adlı rapordur.

Breves, iyi ilişkilerin ve Bâbıâli ile uzun sürmesinden dolayı kendisini yeterince kanıtlamış ve emniyet altına alınmış ittifakın niçin muhafaza edilmesi gerektiğine dair sebeplerin en başına Fransa'nın Doğu Akdeniz'deki ticaretinin çıkarlarını ve Fransız bayrağının Şark'ta yalnızca Fransa için değil Hristiyan âleminin tamamı için kazandığı önemi getirmektedir. Zira Fransız bayrağının himayesi altında İspanyollar, İtalyanlar, Hollandalılar, kısacası bütün Hristiyan milletler, Osmanlı İmparatorluğu ile ticaret yapabilmişlerdi ve bu, Fransa krallarının Avrupalı hükümdarlara, Bâbıâli ile dostluklarında yalnızca kendi çıkarlarıyla tebaasının çıkarlarını değil Hristiyanların da genel olarak iyiliğini gözettiklerini kanıtlamak istedikleri önemli bir avantajdı. İsteyen herkes, bu bayrak altında, bilhassa Asya'nın, Afrika'nın ve hatta Doğu Hindistan'ın Avrupa'nın her yerine dağıtılan hazinelerinin biraraya toplandığı Halep ve İskenderiye'nin zengin ticaretinin sağladığı bütün avantajlardan yararlanabilirdi.

Breves, daha sonra Bâbıâli ile dostluğun muhafazasında gözönünde bulundurulması gereken dinî çıkarlara da ağırlık vermektedir. Osmanlı sultanı, sırf bu dostluk uğruna sadece İstanbul'da Fransisken rahiplerinin, Jakobenlerin ve kısa bir süreden beri burada kendi okullarına bile sahip olan Cizvitlerin dinî vecibelerini sanki Fransa'nın ortasındaymış gibi serbestçe yerine getirebildikleri altı yedi manastırın baki kalmasına izin vermişti. Bunlara bir de imparatorluğun diğer kısımlarında kendilerini elçileri aracılığıyla koruyan Fransa kralının güçlü adından başka bir himayeleri olmayan çok sayıdaki Katolik Hristiyan da ekleniyordu. Yalnızca Takımadalar'da, mesela Nakşa, Sakız, Andıra ve Şira (Syra) gibi, papayı dinî liderleri ve Fransa krallarını hamileri olarak kabul eden beş altı piskoposluk vardı. Bunun dışında ayrıca Mısır'ın Kıptîleri ve bilhassa Kutsal Topraklar'ı fethetmeyi bir gün gerçekten düşündüklerinde tek başlarına 15-20 bin kişilik çok iyi birlikler temin edebilecek durumdaki savaşçı bir dağ halkı olan Lübnan'daki Marunîler, Fransa'nın himayesine güveniyorlardı.

"Zaten mevcut olmamış olsa bile bu dostluğun kurulmasını bir görev hâline getirecek olan gözönünde bulundurmamız gereken bütün bu düşünceler bir gün sona erse dahi Peygamber'in doğduğu ve öldüğü yer olan Kutsal Mekânlar'ın tek hamisi olmak Fransa'nın adı için büyük bir avantaj, Hristiyanlar arasında en Hristiyanı olan Fransa kralının şanı için büyük bir şan olmayacak mıdır? Kâfirlerin tam ortasında Hristiyan adını yeşertmek ve kutsal Kudüs'te Azize Helena'nın inşa ettirdiği ve içinde Kutsal Mezar'la kafata-

sının bulunduğu yeri barındıran muhteşem mabedi görmek büyük bir iftihar olmayacak mı? Ayrıca burada bütün milletlerden seçilmiş 30-40 Fransisken rahibin âyinler yaptığını ve Tanrı'ya sürekli olarak Hristiyan hükümdarlarının ve bilhassa himayesi altında Kudüs'te yaşamalarına, burada hiç rahatsız edilmeden âyinlerini yapmalarına ve kendilerine bu avantajı sağlayan majestelerinin teveccühünü hissederek Kutsal Mekânları güven içinde ziyaret eden bütün milletlerden hacıların kabul edilmelerine vesile olan Fransa kralının hayrı için dua etmekte olduklarını unutmamak gerekir".

Neticede İstanbul'daki elçilik görevi sırasında baskı altındaki Katolik Hristiyanları daima övgüye değer bir gayretle himaye eden ve birçok kez Papa VIII. Clemens'le İstanbul'da ve Kutsal Topraklar'daki din adamlarının takdirini ve minnettarlığını kazanan Breves[39], Fransa'nın Bâbıâli ile ilişkilerinde bu dinî menfaatlerin korunmasını öyle önemli addediyordu ki cidden zamanla bu ilişkiler sayesinde Roma Katolik Kilisesi'ne Osmanlı İmparatorluğu'nda kesin zaferi kazandırabileceğine ve İslâm'ı tamamen ortadan kaldırabileceğine inanıyordu[40].

Bütün bunların yanısıra maddî siyasî menfaatleri de önemsiyordu. Bâbıâli'nin dostluğunu bilhassa büyüklüğünü kıskanan komşularının Fransa'yı belki tekrar rahatsız edebileceklerini gözönünde bulundurarak her halükârda muhafaza etmek gerekiyordu. Mesela Alman hükümdarlarının Fransa'ya kara tarafından bir rahatsızlık vermeyi düşünmeleri hâlinde bunu yapmalarını engellemenin en iyi yolu, Osmanlı sultanını Macaristan'a bir ordu göndermeye ikna etmekti; böylece kendi topraklarının emniyetini düşünmek zorunda kalırlardı; aynı şekilde Fransa'nın denizlerdeki düşmanları, sultanın kadırgaları ve Berberîlerin gemileri ile meşgul edilerek dizginlenebilirlerdi.

"Bu yüzden," diye bitiriyor Breves raporunu, "kral bu dostluğu, ticaretleri için bu önemli fırsatı kaybettikleri takdirde gelecekte de bu fırsatın kendilerine sağladığı avantajlardan mahrum bırakılmış olacak tebaasına zarar

39 Bunun delili olarak söz konusu raporun sonunda (bk. s. 9-22), papanın kendisine verdiği breveleri ve İstanbul ile Kudüs'teki din adamlarının kendisine 1602-1605 yılları arasında yazdıkları ve bu yöndeki hizmetlerini sınırsız bir övgü ile takdir ettikleri bazı mektupları göstermektedir.

40 *Aynı eser*, s. 3'te Hristiyan inancının Osmanlı İmparatorluğu'nda muhafazasının, "Muhammedî imanına verilen zararın zamanla artacağı ve tamamen yıkılacağının umut edilebilmesi" sebebiyle önemli olduğunu belirtmektedir.

vermeden bozamaz. Yine de majesteleri herhangi bir sebepten ötürü sultanla ittifakını bozacak veya bozmak zorunda kalacak olursa komşularımız olan, ancak bugüne kadar Bâbıâli'ye asla ayak basmayan hükümdarlardan bazıları hiç kuşkusuz hemen oradaki yerimizi alacaklardır. Zira bunun için çok çaba gösterdiler ve bu amaçla İstanbul'a elçiler gönderdiler, fakat bu elçilerin attıkları adımlar, kralımızın elçilerinin itibarı, nüfûzu ve uyanıklılığı sayesinde engellenebildi"[41].

Breves bilhassa İspanya'yı ve İngiltere'yi hedef alan bu son ifadesinde söylediklerini, Fransa'nın Bâbıâli ile yeni ilişkilerinde asıl temel olarak kabul edilebileceğinden ayrı bir önem kazanan 1604 tarihli antlaşma sırasında gerçekleştirmeyi denemişti. Bu antlaşmanın en azından en önemli noktalarını daha kesin olarak ortaya çıkartmak ve tanımlamak için burada biraz geriye gitmek zorundayız. Breves, o dönemlerde Fransa sarayının Şark siyasetini yönlendiren, zorunlu kılan ve İstanbul'daki elçileri aracılığıyla uygulanacak olan ilkeler ve esaslar hakkında bazı ilginç açıklamalar yapmayı uygun görmüştü. Bu açıklamalar, elimizde mevcut orijinal antlaşmanın ekinde bulunmaktadır[42].

Bu antlaşma esas olarak sadece ilk kez I. Fransuva döneminde, 1536'da hazırlanan ve daha sonra defalarca yeniden onaylanan eski kapitülasyonların yenilenmesini kapsayacaktı. Ancak değişen durumlar, Breves'in açıklamalarının genel olarak ilgili olduğu bazı değişikliklerin yapılmasını zorunlu kılmıştı.

Öncelikle Doğu Akdeniz'de Fransa ve İngiltere bayraklarının, daha önce de gördüğümüz gibi, İngiliz sarayı ile Bâbıâli arasındaki ilk ilişkilerde çok önemli bir yer tutan ve daha sonra bilhassa IV. Henri'nin başına birçok dert açan rekabetleri söz konusu idi[43]. Breves açıklamalarında, yalnızca İngilizlerin o dö-

41 *Discours*, s. 7

42 Başlığı şöyledir: Traicté faict en l'année mil six cens quatre entre Henry le Grand Roy de France et de Navarre et Sultan Amat Empereur des Turcs. Par l'entremise de Messire François Savary Seigneur de Breves, Conseiller du Roy en ses conseils d'Estat et Privé, lors Ambassadeur pour sa Majesté à la Porte dudit Empereur 'Navarre ve Fransa'nın Büyük Kralı Henri ile Türklerin İmparatoru Sultan Amat [Ahmed] arasında bin altı yüz dört yılında anlaşma yapıldı. Kralın devlet işlerindeki danışmanlarından ve aynı zamanda özel danışmanı Breves Senyörü François Savary, majeste adına adı geçen imparatorun Kapı'sına [Bâbıâli] elçi olarak gitmiş ve anlaşmanın yapılmasında aracılık etmişti'. Açıklamalar, sonundadır: *Notes sur quelques articles du precedent Traicté* (yıl ve basım yeri verilmemiştir).

43 Karşılaştırma için bk. bu eserin III. cildi.

nemde İstanbul'da kendi elçilerini bulundurarak Divân-ı Hümâyûn'a adım atmayı başarmalarını değil aynı zamanda o tarihe kadar himayesi altında Osmanlı İmparatorluğu'nda güvenle ticaret yaptıkları Fransız bayrağının onurunun da Osmanlı sultanının henüz Bâbıâli nezdinde temsilcileri bulunmayan ve ülkesinde yalnızca Fransız bayrağı altında ticaret yapan başka yabancı devletlere artık İngiliz bayrağını da kullanma hakkını vermesine ve onlara bu bayrak altında İngilizlerin de himayesine başvurma hakkını tanımasına sebep olacak kadar küçük düşürülmesini de dönemin Fransa elçisi Germigny'nin beceriksizliğine ve ihmalkârlığına bağlıyordu[44].

Buna karşılık Breves, bu yönde mevcut antlaşmalara ve Fransa bayrağının onuruna aykırı olarak İngilizlere verilen bütün tavizlerin, antlaşmanın 4, 5 ve 6. maddesinden anlaşılabileceği gibi, geri alınmasını başarmış olmakla övünüyordu. Söz konusu maddelerde Venedikliler ve İngilizler haricinde bütün yabancı milletlerin, bilhassa İspanyolların, Portekizlilerin, Katalanların, Dubrovniklilerin (Raguzalıların), Cenevizlilerin, Ankonalıların, Floransalıların vs, Fransız bandırası altında Osmanlı İmparatorluğu'nda serbestçe ticaret yapabilecekleri ve aynı zamanda Doğu Akdeniz limanlarındaki Fransız konsolosların yargı yetkisine tâbi olacakları belirtilmişti. Ayrıca 6. madde de İngiltere elçisinin hiçbir şekilde buna itiraz etme veya adı geçen devletleri engelleme hakkı olmadığı belirtiliyordu. Bunun dışında 7. madde ile bu hükme aykırı olabilecek bütün hükümler peşinen geçersiz kabul ediliyordu[45].

Breves'in ağırlık verdiği bir diğer nokta, tabii ki Fransa kralının Kudüs'te Kutsal Mekânlar'ın bekçilerine ve buraya gidecek hacılara sağlanan himayesinin aynen devam etmesi gerektiği idi. 4. ve 5. maddeler bu hususa değiniyorlardı.

Daha sonraki maddelerin birkaçı, esas olarak Fransız tüccarlara ve Fransız bandırasını kullanmalarından dolayı bu tüccarlara eşit diğer milletlerin tüccarlarına Doğu Akdeniz ticaretlerinde sağlanan avantajlar ve kolaylıklarla

44 De Breves, *Notes*, s. 24: "Bu anlaşmanın yapıldığı sırada kralın elçisi Germigny sörü adıyla anılıyordu, onun bu darbeyi önleyecek ve yokedecek ustalığı yoktu".

45 6. maddede şu ilaveyle, Bâbıâli nezdinde kendi elçileri olmayan bütün devletlerin, Fransız bandırasının kullanabilecekleri ve Fransa'nın himayesine girebilecekleri açıkça belirtilmişti: "Babalarımıza verilmiş olan kapitülasyonlara, yazıya döküldükten sonra, bu şartı da içeriyor gerekçesiyle İngiltere elçisi veya başkaları hiçbir zaman bunları engellemesin". Venedikliler ve İngilizler hariç tutulmakta olup, Flassan, *Hist. de la Diplom. Franç. T. II,* s. 225'te belirtilen ve bu eserin III. cildinde verdiğimiz bilgilerin düzeltilmesi gerekmektedir.

ilgiliydiler. Mesela yasaklanmış bazı ürünlerin, derilerin, balmumunun, sahtiyan ve pamuklu kumaşların ihracatı; ayrıca ithal edilen basılmış sikkeler üzerinden alınan vergilerin kaldırılması (madde 9); daha sonraki, korsan gemilerinde bulunanlar hariç olmak üzere, Türklerin eline geçen düşman gemilerinde bulunan Fransız tebaasının ne köle yapılabileceği ne de ellerinden mallarının alınabileceği hususları buraya aitti. Düşman topraklarında ele geçirilen gıda yüklü Fransız gemileri bile serbest bırakılacaktı (Madde 10-15).

Fransız tüccarlar hiçbir şekilde yasal olmayan vergiler ve vergi tahsildarlarının muhtemel zorbalıkları ile rahatsız edilmeyeceklerdi. Bilhassa yeniçerilere eti belirlenen değerden daha düşük bir fiyata temin etmekten başka bir amaç gütmeyen ve oldukça rahatsızlık veren kasabiye vergisi ile o tarihe kadar uygulanan posteki, deri ve pamuklu kumaşlar için ihracat vergilerinden muaf tutulacaklardı. Gemiler limandan çıkarken kimi zaman 200-300 taler gibi fahiş bir tutara kadar yükseltilen liman memurlarına ödenen harçlar hiçbir şekilde 3 talerden daha yüksek olmayacaktı (madde 16-18).

Fransa'nın Doğu Akdeniz ticareti için en büyük bela, Berberî devletlerinin, o dönemlerde korsanlar ezelden beri Fransız limanlarına rahatsız edilmeden girebilme, burada himaye ve yardım bulma, hatta hemen akabinde Fransız ticaret gemilerine karşı korsanlıklarında kullandıkları barut, kurşun ve diğer savaş araç gereçlerini edinme hakkına sahip oldukları için bir o kadar hassas ve utanç verici bir durum olan korsanlıkları idi. IV. Henri, bu yüzden İstanbul'da kaç kez boşu boşuna şikâyette bulunmuştu! Breves, şu anda en azından yenilenen antlaşmaya söz konusu korsan devletlerin dayıbey ve valilerinin, Fransız gemilerine tebaaları tarafından verilen zararlardan şahsen sorumlu olacaklarına dair bir hüküm eklemeyi başararak bu hususta en azından bir şeyler elde etmiş olduğuna inanıyordu. Hatta söz konusu bey ve valiler, kralın ya da antlaşmada tanımlandığı gibi Fransa padişahının en ufak şikâyeti üzerine talep edilen tazminatı sağlamadıkları takdirde derhal görevden alınmakla tehdit ediliyorlardı. Kral, ayrıca Tunus ve Cezayir korsanlarını amansızca takip ederek kendi işini kendi görmekte serbestti ve kendisi ile Osmanlı sultanı arasındaki dostluk bundan hiçbir şekilde etkilenmeyecekti (madde 19 ve 20)[46].

46 20. maddede şöyle denmektedir: "İmparatorumuz Majesteleri ile arasında olan bu dostluğu terketmemesini temin ediyoruz".

Antlaşmanın diğer maddeleri ise Fransız tebaasının Afrika kıyılarında mercan avcılığına dair öncelik hakları; güvence altına alınmış yargı yetkisi ve Doğu Akdeniz limanlarında mülkiyet hakları; nihayet elçilerin, konsolosların ve onlara tâbi diplomatik personelin imtiyazları ile ilgili idi. İmtiyazlar arasında en önemlisi, Fransız elçilerin 27. madde hükümlerine göre bütün resmî kabül ve toplantılarda, bilhassa Divân-ı Hümâyûn'da diğer bütün devletlerin elçileri karşısında üstünlük ve öncelik hakkına sahip olması ve bu hususun Osmanlı İmparatorluğu'nun ticaret yerlerinde Fransız konsolosları içinde de aynı şekilde geçerli olması idi (madde 29). Söz konusu maddenin içeriği –daha sonra korkunç protokol anlaşmazlıklarına sebep olduğu için burada bilhassa veriyoruz– aynen şöyle idi:

"Söz konusu Fransa imparatorunun bütün Hristiyan krallar ve hükümdarlar arasında en soylusu olması ve en itibarlı soydan gelmesi; ayrıca dürüst dostluğunun etkilerinin de kanıtladığı gibi atalarımızın İsa'nın inancından olan krallar ve hükümdarlar arasında sahip olabilecekleri en mükemmel dost olarak kabul edilebileceği gözönünde bulundurularak Bâbıâli nezdindeki elçisinin, ister Divân-ı Hümâyûn'da ister biraraya geldikleri herhangi bir başka mekânda İspanya elçilerine ve diğer kralların ve hükümdarların elçilerine göre teşrifatta üstünlüğe ve önceliğe sahip olmasını istiyor ve emrediyoruz".

Tabii ki antlaşmanın sonunda bütün kapıkullarına, bilhassa donanma komutanlarına, Garb Ocakları'na, beylerbeyilere, kadılara ve vergi memurlarına, en ağır cezaî yaptırımlar altında, bu antlaşmanın hükümlerine riayet ve muhafaza etmeleri tembihlendi ve padişah, Fransa kralı Bâbıâli'ye karşı dostluğunda sağlam ve istikrarlı davrandığı sürece, yemin ederek bu antlaşmaya uymayı taahhüt etti (madde 48-50). Oysa bildiğimiz gibi, bununla, Osmanlı devlet uygulamaları karşısında, tıpkı bu yemin altında akdedilen antlaşmaların IV. Murad'ın cülûsu sırasında da yapıldığı gibi defalarca onaylanması ile kazanılamadığı gibi henüz bir şey kazanılmış sayılmazdı. Kesin olan bir şey varsa o da Fransa o dönemlerde deniz kuvvetlerini hemen Şark'a yönlendirebilecek durumda olmadığı gibi böyle bir istek içinde de değildi. Bâbıâli ile uzun zamandır süren dostluğunun ve antlaşmalarla en azından resmî olarak düzenlenmiş ilişkilerinin sağladığı avantajları her defasında talihli bir biçimde kullanmayı bile başaramıyordu. Bunun da en büyük sebebi, İstanbul'da daima iyi bir şekilde temsil edilememesinden kaynaklanıyordu.

Breves'in yerine daha 1606'da yine esas görevi, daha önce gördüğümüz gibi, IV. Henri'nin o dönemlerde Kuzey Afrika kıyısındaki Fransız müstahkem kalesinin yıkılması ile –ileride bu husus hakkında birkaç söz söyleyeceğiz– zirveye ulaşan korsanlıklar hakkındaki şikâyetlerinin Bâbıâli nezdinde kabul edilmesini sağlamak olan Salignac Baronu François de Gontant-Biron getirilmişti[47]. Kalenin tekrar kurulmasını ve talep edilen tazminatın ödenmesini sağlayarak bu davada amacına ulamış olsa bile, IV. Henri'nin ölümünden sonra gittikçe artan korsanlık, bu yöndeki diğer çabalarının sürdürülebilir başarılar getirmediğini kanıtlamakta idi. Salignac 1611'de İstanbul'da öldü ve yerine Achille de Harlay, Baron de la Môle getirildi.

Söz konusu yılın Eylül ayında yanında 16 kişilik onur kıtası ile birlikte Osmanlı başkentine geldiğinde Osmanlı sultanı tarafından Bâbıâli'nin "en büyük Hristiyan kralın" temsilcisine borçlu olduğunu düşündüğü bütün onurlarla karşılandıysa da[48] büyük bir gayretle Cizvitleri himaye etmenin dışında sanki Fransız bayrağının Akdeniz'de emniyetini ve onurunu, sarayının Divân-ı Hümâyûn nezdinde itibarını ve nüfûzunu muhafaza edecek ve arttıracak bir şey yapmamış gibi görünüyordu.

Söz konusu Fransız elçiler, kendilerinin ve saraylarının lâyık olduğu itibarı, bilhassa diğer devletlerin elçileri nezdinde uygun bir biçimde koruyacak kişilikte olmamalarının yanısıra çoğunlukla düşüncesizce borç yapan, dolayısıyla dünyanın gözünde kötü şöhrete sahip insanlar olmaları ve böylece Divân-ı Hümâyûn nezdinde daha kararlı bir tutum sergilemelerini engellemeleri yüzünden de kendi konumlarını mahvediyorlardı. IV. Henri'yi kızdırmasına, ancak sâdık ve dürüstçe verdiği hizmetlerden dolayı kralın bu gibi zaaflarına göz yummasına rağmen Breves'in de böyle bir zaafı vardı[49]. Ancak Baron de la Môle'den sonra 1620'de bu göreve getirilen Cesy Kontu Philipp de Harlay, bu zaafı ölçüsüzlüğe kadar vardırmıştı.

Kendisine her yerde ve açıkça aşağılayarak davranan ve Fransa'nın elçisinin kişiliğinde gözden düşen ve azalan itibarını her fırsatta kendi amaçları için kullanmayı çok iyi bilen en amansız rakibi İngiltere Elçisi Sir Thomas Roe'nin karşısında bu zaafı yüzünden büyük açıklar vermiyor muydu? Zaten bu iki el-

47 Karşılaştırma için bk. bu eserin III. cildi.

48 Knolles, *History,* s. 1303, Fransa elçisinin o dönemlerde padişah tarafından huzura kabulüne ve eteğini öpmesine dair teşrifatı ayrıntılı olarak anlatmaktadır.

49 Karşılaştırma için bk. bu eserin III. cildi.

çinin, mesela süregelen korsanlıklarla ilgili şikâyetlerinde olduğu gibi, Avrupa devletlerinin haklı taleplerine ve haklarına Bâbıâli'ye karşı ortak bir tutumla daha fazla ağırlık verilmesi gerektiğinde bile biraraya gelerek nüfûzlarını birlikte kullanmaları söz konusu olamazdı.

Zira Roe, İstanbul'a daha yeni gelmişti ki, Cesy ile hemen teşrifatta öncelik hakkı hususunda, kendi ifadesine göre, bütün adımlarını felçeden bir protokol kavgasına tutuştu. Cesy, yukarıda bahsettiğimiz antlaşmanın 27. maddesine atıfda bulunabiliyordu; oysa Roe, öncelik hakkının İngiltere elçisine daha önceleri bir kez, Paul Pindar İngiltere'yi İstanbul'da temsil ederken resmen verildiğini ve tanındığını kanıtlamaya çalışarak aynı şekilde haklı olduğuna inanıyordu[50].

Hadiseler öyle bir gelişti ki dört elçi, yani Fransa, İngiltere, Venedik ve Hollanda elçileri tarafından müştereken imzalanarak Kıbrıs beylerbeyinin Avrupalı tüccarları yasa dışı baskılara maruz bırakması hakkında şikâyetlerini bildirmek üzere Bâbıâli'ye sunulacak bir itiraznâme hakkında bile anlaşmaya varılamadı. Fransa elçisi yalnızca mührü ve imzası için birinci sırayı talep etmekle kalmayıp hükümdarının da bu belgede, tıpkı 1604 tarihli kapitülasyonlarda olduğu gibi, "Fransa imparatoru" olarak adlandırılmasında ısrar etti. Oysa buna yalnızca Thomas Roe değil Venedik balyosu da şiddetle itiraz ettiler ve böyle bir ünvanı kabul edemeyeceklerini açıkladılar: Türkler, bu ünvana yalnızca bilgisizlikten göz yummuş olabilirlerdi; ancak Hristiyan âleminde bildikleri kadarıyla tek bir imparator, yani kayser vardı; ayrıca başka bir hükümdar kendisine imparator demek istiyorsa, bu ünvan, Fransa kralından ziyade birçok tacı aynı anda taşıyan İngiltere kralına lâyıktı. Hem, hemen yanında İngiltere kralını "İngiltere kralı" olarak adlandırırken, ki bu hakkını kullanmasına kimse itiraz edemezdi, Fransa kralını "Fransa imparatoru" olarak adlandırmak gülünç olurdu[51]. Taraflardan hiçbiri geri adım atmak istemediğinden bu kavga aşılamadı. Yazıdan vazgeçildi ve her iki taraf Paris'ten ve Londra'dan gelecekte

50 Roe'nin Devlet Bakanı Calvert'e gönderdiği 27 Haziran 1622 tarihli mektupta şöyle demektedir (bk. *Negotiations*, s. 59): "Ortak işlerimizde biraraya gelmeye kalksak bile, Fransa ve benim aramdaki öncelik hususundan dolayı engelleniyoruz. Bu hak daha önce resmen Lord Salisbury'nin güvencesi altında Sir Paul Pindar döneminde tanınmıştı".

51 Roe'nin 12 Mayıs 1623 tarihli mektubunda (bk. *Negotiations*, s. 147) aslında çok ciddi bir yönü olan bu diplomatik kavgalar ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Benzer bir hadise daha önce de meydana gelmişti (bk. *aynı eser*, s. 112).

bu gibi durumlarda nasıl davranmaları gerektiğine dair yeni talimatlar aldılar. Bu yüzden iki saray arasında yapılan diplomatik yazışmalar ateşi daha da körükledi ve İngiltere başlangıçta hiç de geri adım atmaya niyetli değilken, sonunda meseleyi en iyi Sir Thomas Roe'ye bu gibi kavgalara fırsat verecek her türlü hadiseden mümkün olduğunca kaçınması ve diğer taraftan bazı rahatsızlıklardan kaçınmak mümkün olmasa da yalnızca majestelerinin onurunun daima zarar görmeden ve azalmadan devam etmesine dikkat etmesi yönünde emir vererek telafi edilebileceği düşünülüyordu; bu şekilde her iki taraf da istediğini elde edecekti[52]. Gerçekten de Cesy kontu bunun üzerine geri adım atmaya yanaştı. Zira bir sonraki hadisede İngiliz elçisinin benzer bir yazıyı önce imzalamasına, ama aynı satır üzerinde her iki tarafı diğerlerin imzalaması için boş bırakarak ve kendisi tam ortayı seçerek izin verdi[53].

O tarihten itibaren her iki diplomat arasındaki ilişki daha nazik ve ölçülü bir hâl aldı; ama Roe'nin, Cesy'nin borçlarından dolayı bir kez içine düştüğü kötü durumu bundan böyle de ve çok daha önemli meselelerde kendi lehine sömürdüğünü herkes kolayca tasavvur edebilir. Cesy'nin İstanbul'a gelişinin daha üçüncü yılında Türklerden ve Hristiyanlardan aldığı borcun miktarı 200 bin taler civarında idi ve alacaklılarının arasında 50 bin taler ile tabii ki paralarını mümkün olduğunca geri alabilmek için kendi elçilerine başvuran iki zengin İngiliz tüccar vardı. Roe, böylece Fransa elçisini sürekli olarak dizginlemek için çok güzel bir fırsat geçirmişti eline. Aralık 1622'de, "Bırakın önce paramızı bir ödesin; o zaman aynı seviyede onunla konuşa-

52 Devlet Bakanı Calvert, Roe'ye yazdığı 24 Haziran 1622 tarihli bir mektupta şöyle demektedir (bk. *Negotiations*, s. 60): "Daha önceki zamanlarda bazı İngiliz elçilerin onu (yeri) hangi güvenceler altında olduğunu bilmesem de alabildikleri doğrudur; inceledikten sonra, Sir Paul Pindar'ın bu yeri herhangi bir güvence olmadan aldığını anladım (onu suçlamak için bir sebep daha). Ancak, majesteleri artık karşı koymamaya karar verdi ve bu yüzden şahsınızın bu hususu gündeme getirecek her türlü hadiseden kaçınmanızı emrediyor". Fransa Kabinesi ile yapılan uzun müzakerelerden sonra bu hususta herhangi bir uysallık elde edilemeyince, Calvert Roe'ye kralın kesin emri olarak şunları yazdı (bk. *aynı eser*, s. 244): "Bu gibi kavgalara fırsat verecek her türlü hadiseden mümkün olduğunca kaçınmanızı ve diğer taraftan bazı rahatsızlıklardan kaçınmak mümkün olmasa da yalnızca majestelerinin onurunun daima zarar görmeden ve azalmadan devam etmesine dikkat etmenizi emrediyor; böylece her iki tarafın da istediği olacaktır".

53 Roe, 30 Ağustos tarihli mektubunda bunu da ayrıntılı olarak bildirmektedir (bk. *aynı eser*, s. 270.

biliriz," diye haykırıyordu. "O ki, er veya geç evden atılma korkusunu yaşıyor, bana her gün ihtiyaç duyacaktır; benim ise ona asla ihtiyacım olmayacaktır; zira sarayda ve şehirde ne kredisi ne de itibarı var; aksine efendisinin yüz karası ve utancıdır"[54].

Bu şartlar altında Fransa'nın Bâbıâli nezdindeki menfaatlerinin çok da emin ellerde olmadıkları barizce ortada idi ve Paris'te olduğu kadar İstanbul'da da bunun farkındaydılar. Kral ayrıca elçisini defalarca ciddi bir biçimde İngilizler başta olmak üzere, alacaklıların parasını ödemesi yönünde uyarmayı ihmal etmedi[55]. Ne var ki bütün bunlar tabii ki bir işe yaramıyordu. Cesy'nin borçları azalmak yerine her yıl bir çığ misali gittikçe artarken, şahsî itibarı ve siyasî nüfûzu aynı oranda azalmaya başladı. Sonunda sokağa çıkamaz hâle geldi ve Divân-ı Hümâyûn ile neredeyse bütün ilişkisini kesti. Roe, Cesy'nin konumunu 1627 yılı sonunda şöyle tarif ediyordu: "Hiçbir sözüne güvenmiyorlar, zira her yerde itibarı öyle azaldı ki, sekiz aydır evinden dışarı bile çıkmadı ve bir kez olsun veziriazamla biraraya gelmedi. Çünkü veziriazam elçiden benim nezdimde öyle aşağılayıcı bir şekilde bahsetmektedir ki, bir elçi olmasına üzülüyorum ve sırf elçilik makamının lâyık olduğu itibar uğruna onu kimi zaman bu açıdan destekliyorum; ama özel hayatta onu mümkün olduğunca aşağıda tutmaya kararlıyım"[56].

Fransa gibi ezelden beri Bâbıâli nezdinde ilk sırayı alan ve bu sırayı neredeyse her zaman muhafaza etmesini bilen büyük bir devletin temsilcisinin böyle bir konumu, âdeta bütün nüfûzunu ve buna borçlu olduğu siyasî itibarının kalanını da riske etmeden nasıl devam ettirilebilirdi? Dolayısıyla Cesy, gerek Bâbıâli'nin gerekse İngiliz meslektaşının, mesela tercümanının hapse atılması gibi, bazı aşağılamalarına bir süre daha tahammül etmek zorunda kaldıktan sonra nihayet 1630'da azledildi. Ne var ki alacakları 300 bin talere kadar yükselmiş olan alacaklıları –yalnızca İngilizlere borcu 60 bin talerdi– Cesy'yi tutuklatıp borçluların kapatıldığı kuleye attırdıkları için İstanbul'dan da ayrılamadı[57].

54 24 Aralık 1622 tarihli mektup, s. 113.

55 28 Nisan 1624 tarihli mektup, s. 233.

56 30 Aralık 1627 tarihli mektup, s. 724.

57 Bu tatsız olaylar hakkında en iyi bilgileri, Peter Wycke'nin mektuplarına istinaden Knolle'nin halefi Thomas Nabbes vermektedir; örneğin Fransa tercümanının 1630'da hapse atılması ve Cesy kontunun borçları, s. 14 ve 23.

Ne yazık ki halefi Marcheville Kontu Henry de Gournay, geldiği gibi bu husumetlerin içine düştü ki, kapudan paşa ile çok gergin bir ilişki içine girdiğinde, dolayısıyla Divân-ı Hümâyûn'da kendisine amansız bir rakip edindiğinden konumunu daha baştan mahvetmişti.

1631'de İstanbul'a gelirken Marcheville ve kapudan paşa arasında Sakız Adası açıklarında, deniz devletlerinin o dönemlerde karşılıklı kıskançlıklarından dolayı bilhassa değer verdikleri, denizlerde birbirini karşılıklı olarak selamlama hususunda bazı anlaşmazlıklar çıkmıştı. Kaptanıderya, elçiden yalnızca bayrağını indirmesini istemekle kalmayıp hemen uygun bir onur hediyesi ödemesini de talep etmişti. Marcheville her iki talebi de geri çevirdi ve her zamanki beş top atışıyla selamlama merasimini yerine getirmiş olduğunu düşünüyordu. Oysa elçiden resmî olarak gemisine şahsen gelmesini ve gerek kendisine gerekse efendisine borçlu olduğu saygıyı burada göstermesini talep eden kapudan paşa hiç de böyle düşünmüyordu. Ne var ki Marcheville böyle bir cüretkârlığı öyle kaba bir hakaret olarak algıladı ki, İstanbul'a varır varmaz, söz konusu yılın Eylül ayı sonunda, Divân-ı Hümâyûn'da bu yüzden şikâyette bulundu. Kendisine hak verip telafi edileceğini söylediler, ancak o dönemlerde padişaha çok yakın bir insan olan kapudan paşa, elçiye karşı tabii ki rakibinin şikâyetlerinden çok daha verimli bir zemin bulan kışkırtmalarda bulunduğu için başkaca bir şey yapılmadı[58].

Marcheville'nin maruz kaldığı eziyetler bitmek bilmiyordu. 1632'de, sırf İstanbul Limanı'nda yelken açmaya hazır bir Fransız ticaret gemisinde kaçak bir köle bulunduğu için kendi oğlunun hapse atılmasına ve Ermeni asıllı tercümanının kazığa geçirilmesine şahit olmak zorunda kaldı. İngiltere Elçisi Peter Wycke'nin ve Venedik Balyosu Petro Foscarini'nin arabuluculukları sayesinde Marcheville en azından oğlunun ve el konulan geminin tekrar serbest bırakılmalarını sağlayabildi. Talep ettiği tazminattan hiç bahsedilmiyordu bile[59].

Kaptanıderya, hemen ertesi yıl, padişahın iznini almadan hânesinin yanına bir ev ve bir şapel inşa etmeye cüret ettiği için Marcheville ile tekrar anlaşmazlığa düştü. Diğer elçilerin araya girmesi bu defa işe yaramadı. Kışkırtılmış avâm takımının zaten el attığı ev ve şapel, padişahın kesin emri üzerine yıkıldı[60].

---

58 Ricaut, *Hist.*, T. I, s. 91.

59 Ricaut, *aynı eser*, s. 67.

60 Nabbes, *aynı eser*, s. 22.

Venedikli Zanetti'nin talihsiz idamı üzerine silah bulundurma açısından yapılan ev aramalarında hiç kimse Marcheville kadar kötü ve aşağılayıcı bir muamele görmedi. Diğer elçilerin hepsi silahlarını teslim etmek zorunda kaldılarsa da evlerinin aranmasından kurtuldular; yalnızca Fransız meslektaşlarında bu ev araması tam olarak yapıldı[61]. Padişah bunun üzerine, bilhassa İngiliz elçinin enerjik tutumunun bir sonucu olarak, nihayet böylesine derinden kırılan diplomatların gönlünü en azından padişahın gözü değdiği için artık geri verilmesi mümkün olmayan silahlarının yerine her birine birer hilat bahşederek almak istediğinde Marcheville tabii ki bu teveccühten yine hariç tutulmuştu. Hatta IV. Murad, elçiye öyle kızmıştı ki, idamını bile emrettiği söyleniyordu ki bu, ancak zorluklarla engellenen ağır bir darbe idi[62].

Bütün bunlara ayrıca hâlâ serbest kalmayı bekleyen Cesy'nin borçlarından dolayı meydana gelen tatsız karışıklıklar da ekleniyordu. Alacaklılar tarafından kendisine baskı yapılan Kral XIII. Louis, elçisi bu paraları en azından kısmen yalnızca kendi şahsî menfaatleri için değil milletinin yararına almış olduğunu beyan etmesine rağmen hazinesi için çok büyük olan bu yükü üstlenmeyi uygun görmedi. Bu yükün İstanbul'daki masraflı elçiliklerden en fazla avantajı elde eden Marsilya tüccarlarına aktarılması bu yüzden uygunsuz görülmedi. Kralın emri üzerine Marsilya, Cesy'nin borçlarını ödemek zorunda kaldı ve şehre bu amaçla altı yıl boyunca bütün mallardan her yıl yüzde üç oranında vergi alma imtiyazı tanındı.

Şehir bu kötü anlaşmaya uydu ve çok geçmeden, işleri yerinde halletmek üzere, 36 bin taler tazminat ile birlikte İstanbul'a iki vekil gönderdi. Ne var ki bu paranın emanet edildiği Marcheville, parayı alacaklılar arasında pay edeceğine kendisine sakladı. Buna öfkelenen alacaklılar haklarını Türk mahkemeleri nezdinde aramaktan başka bir çare görmezken, Cesy parayı böyle düşüncesizce ellerinden çıkartan Marsilyalı iki vekile tutundu. Vekiller hapse atıldılar ve tehditler karşısında sinen Marcheville, parayı teslim etmek zorunda kaldı[63].

61 Nabbes, aynı yer: "Emir uygun bir biçimde yerine getirildi; subaylar başka hiçbir soru sormadan kendilerine teslim edilen silahları aldılar; yalnızca Fransız elçinin evi iyice incelendi ve bunu onurunu kurtarmak için gizlemeye çalıştı".

62 Nabbes, *aynı eser*, s. 23: "Padişah Fransız elçisine karşı öyle bir nefret besliyordu ki, ölümüne karar verdi; bu kararın infazı büyük zorluklarla ertelenebildi ve daha sonra tavsiye üzerine başka bir cezaya çevrildi".

63 Nabbes, s. 23, 24.

Oysa bu gibi hadiseler kapudan paşaya elçiye karşı eski öfkesini padişah nezdinde açıkça göstermesi için yeni fırsatlar veriyordu. Önce herhangi bir bahane ile tersaneye çağırttırdığı ve sözde efendisi tarafından kapudan paşayı padişah nezdinde karalamak için kullanıldığı gerekçesiyle burada idam ettirdiği tercümanından aldı intikamını. Marcheville bunun üzerine elinde mevcut antlaşmalarla böyle bir cürümün telafisini talep etmek üzere Bâbıâli'ye geldiğinde, padişahın kendi tebaası üzerinde elçiden izin almadan istediği gibi tasarrufta bulunmakta serbest olduğuna dair soğuk bir cevapla yetinmek zorunda kaldı[64].

Öfkeli kapudan paşa bununla da yetinmiyordu. Padişah elçinin idamını onaylamak istemiyorsa bile Marcheville en azından artık İstanbul'da kalmamalı idi. IV. Murad, bazı etkileyici konuşmalardan sonra onayını verdi. Böyle bir şey beklemeyen Marcheville, tersaneye çağırıldı ve hemen buradan yanında yalnızca iki hizmetkârı ile birlikte zorla, bu amaçla hazır tutulan ve rüzgâr çok olumlu olmadığından iki kadırga ile açık denize yönlendirilen bir gemiye bindirildi. Sekreteri ve diğer maiyetine daha sonra hiç rahatsız edilmeden peşinden gitme izni verildi[65].

Dost bir devletin elçisine, bilhassa bir Fransa elçisine o güne kadar yapılan ve yapılması mümkün olabilecek en büyük hakaretti bu. Şartlar gözönünde bulundurulduğunda [Friedrich von] Kreckwitz'in bile durumu bu kadar kötü değildi. Diğer elçiler arasında bu hadise karşısında duyulan dehşet büyüktü. Oysa IV. Murad, kendileri ve efendileri ile süregelen şahsî saygı çerçevesinde iyi bir dostluk ilişkisi içerisinde kalmaya kararlı olduğunu bildirerek elçileri rahatlatmayı başardı. Yalnızca Fransa elçisi, kralına da bildirilecek bazı uygunsuz davranışlarından dolayı böyle bir uygulamaya maruz kalmıştı. Elçiler ayrıca şimdilik elçilik görevini yürütmek üzere Cesy'nin borçlarından dolayı yattığı hapishaneden çıkartılmasına da göz yumdular[66].

Aslında herkes Fransa sarayının bu hususta ne yapacağını merak ediyordu. Saray tarafından ciddi bir itiraz, hatta belki de Bâbıâli ile ilişkilerin iyice kopması kaçınılmaz görünüyordu. Hâlbuki ikisi de olmadı. Anlaşıldığı kadarıyla o dönemlerde Paris'te Fransa'nın Doğu Akdeniz ticaretindeki menfaatle-

64 Ricault, s. 93.
65 Ricaut, s. 93; Nabbes, s. 24.
66 Nabbes, s. 25. Kaptanıderya, elçilere padişahın emri ile dostluk vaadinde bulunmuştur.

rini Divân-ı Hümâyûn nezdinde ölçülü bir şikâyetle bile fazlasıyla riske atmış olacaklarına inanıyorlar ve bu yüzden şikâyette bulunmaya cesaret edemiyorlardı. Dolayısıyla hadisenin üzeri kapatıldı ve Cesy'nin borçları yavaş yavaş ödendi. Marcheville'nin yerine Fransız adının onurunu ve kralına borçlu olunan saygıyı burada daha iyi temsil ve muhafaza etmeye uygun başka bir elçiyi İstanbul'a göndermek için çaba gösteriliyordu[67].

Bütün bunlar 1634'de, yani İstanbul'daki hadiselere özel olarak eğilemeyecek kadar başka yönlerde meşgul olan Richelieu'nun deniz kuvvetlerinin arttırılması için çabalarıyla daha önemli teşebbüslere cesaret edebilecek kadar ilerlediği ve Roe'nin bir defasında alaylı bir biçimde ifade ettiğine göre kardinal "despotokiriyos"luğa (efendisinin efendiliğine) yükseldiğinden beri Fransa tacının bütün temsilcilerinin elçiden ziyade birer "papalık elçisi" gibi davrandıkları bir dönemde meydana gelmişti[68]. Tabii ki bu hazırlıklar da öncelikle Doğu Akdeniz ticaretinin korunmasının ve korsanlıkların bastırılmasının en önemli iki nokta olarak gözönünde bulundurulduğu Şark'tan ziyade İspanya'ya yönelikti. Fransa'nın Şark siyaseti şimdilik Berberî devletleri ile ileride geri döneceğimiz ilişkilerini düzenlemekle sınırlı kalıyordu.

Şarlken [V. Karl] ile II. Felibe'nin bu yönde can ve ruh verdikleri muhteşem oluşumları meydana getiren ve bu oluşumları sürekli olarak aynı seviyede tutmayı ve her defasında yeniden canlandırmayı başaracak olan ruh artık mevcut olmamasına rağmen maddî açıdan İspanya bu dönemlerde bile Fransa'dan çok daha önemli bir deniz gücü idi. Oysa Şarlken dönemlerinden beri çok büyük fedakârlıklar altında olsa bile donanmayı saygı uyandıran bir seviyede muhafaza etmek, İspanyol krallarının geleneksel siyasetine dâhildi. Kayserin zeki ve sağduyulu papazı Don Garcia de Loaysa'nın, kendisine bağlı ülkelerin Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileri biraz daha ciddi bir hâl almaya başladığında, kayserin düşüncelerini büyük bir başarı ile bu noktaya çekmeye çalıştığını ve

67 Nabbes, *aynı eser*, Fransa'da bu hadisenin arkasını bilhassa şu sebepten dolayı aramadıklarını belirtmektedir: "Fransızlar Doğu Akdeniz ticaretinin kendileri için ne kadar önemli olduğunu ve ancak Osmanlı sultanı ile dostane ilişkiler içinde muhafaza edilebileceğini biliyorlar ve bu yüzden bu hadiseyi görmemezlikten geldiler".

68 İngiltere'nin Venedik elçisi Sir Isaac Wake'ye gönderdiği 19 Haziran 1627 tarihli mektubunda şöyle demektedir: "Kardinal Richelieu kendini 'despotokiriyosluğa' yükselttikten, yani efendisinin efendisi hâline geldikten sonra, bu tacın bütün bakanları her yerde elçiden ziyade papa vekilleri gibi davranıyorlar".

Şarlken'in siyasî vasiyetnâmesinde oğluna kâfirlere karşı savaşında elindeki bütün güçleri ve imkânları deniz savaşının devam ettirilmesi için harcamasını tavsiye etmesinin ona verebileceği en iyi tavsiye olduğunu biliyoruz[69].

İspanya'nın kendisine, eski görkemi kaybolmuş olsa da, bu dönemlere kadar sanki Hristiyanlığın İslâmî Şark'a karşı davasını denizlerde donanması ile temsil etmek için yaratılmış olduğu görüntüsünü vermeyi başarması ve Bâbıâli'nin, Venedik ve bilhassa Fransa'dan bile fazla olmak üzere, donanması açısında en çok korktuğu deniz devleti olması bu sayede gerçekleşti.

İspanya kralı, Osmanlı sultanı ile sürdürülebilir bir dostluk kurmayı başarmadıkça, dolayısıyla diğer deniz devletlerinin aksine Doğu Akdeniz ticaretinin avantajlarını kullanmak yerine İtalya'da ve Afrika'daki topraklarını Türklere karşı savunmak zorunda kaldığı sürece, haricî bir zaruretten dolayı da böyle davranmak zorunda idi. Osmanlı'nın bu yönde büyük çaplı bir teşebbüsünden korkmak gerekmese de, bilhassa Sicilya ve Napoli, Türk korsanlarından dolayı bayağı zarar görüyorlardı. Mesela Ossuna dükü, 1611'de Sicilya kral naipliğini kendisi için almak söz konusu olduğunda Kral III. Felibe'nin huzurunda Konsey'deki konuşmasında bu hususu belki biraz fazla keskin bir biçimde dile getirmemiş miydi[70]?

"Osmanlı hanedanı düşüncelerini sürekli olarak Sicilya üzerine öyle bir öfke ile yöneltmiş ki", diye haykırıyordu, "muhtemelen bir gün tamamen ele geçirme umuduyla adaya sürekli işkence ediyor ve adayı parçalıyor". Sicilya, ne Malta ne de Girit tarafından korunabilirdi, zira Venedikliler de burada ancak Girit'i koruyacak kadar askerî kuvvetler bulunduruyorlardı; üstelik İspanya'ya duydukları nefretten dolayı Sicilya'nın Türk korsanlarının saldırılarına maruz kalmasına seviniyorlardı. Bu durum öyle ileri gitmişti ki, kral artık yalnızca bu krallığın ünvanını taşıyor, fakat adanın getirisini ve kaymağını uzun zamandır Türkler yiyorlardı. Zira Türklerin son 30 yıldır adaya en az 80 kez çıktıkları ve her defasında kralın tebaasından yüzlerce Hristiyanı köleliğe sürükledikleri kanıtlanabilirdi. Adanın ıssızlaşması da bundan kaynaklanıyordu. Aynı husus,

69 Karşılaştırma için bk. bu eserin III. cildi ve "*Instrucciones de Carlos Quindo a Don Felipe su hijo*", 18 Ocak 1548, *Papiers d'etat de Granvelle*, T. III, s. 292. Bu noktaları "Die orientalische Frage im zweiten Stadium ihrer Entwicklung" (Raumer, *Historisches Tagebuch*, 1856) adlı makalemde daha bariz bir biçimde vurguladım.

70 Gregorio Leti, *Vita di Don Pietro Giron Duca d'Ossuna vicere di Napoli e di Sicilia,* Amsterdam 1700, T. II, s. 135-142.

her yıl Nisan başından Eylül sonuna değin Salerno'dan Reggio'ya ve Reggio'dan Otranto'ya kadar uzanan kıyı şeridinde, fakat bilhassa Kalabriya'da Türklerin baskınına uğrayan ve buradan köle olarak sürüklenip götürülen insan sayısının her yıl en az 500 olduğu tahmin edilen Napoli için geçerli idi. Adanın sefaleti tamamen kenara bırakılsa bile Hristiyan âleminin tamamını, başının üzerinde bunca tacı birleştiren ve dünyanın yarısına sahip olan bir "Katolik kralın" kendi tebaasını bile kökleşmiş ve sonsuz bir musibetten kurtaramayacak durumda olmayışından daha fazla kızdırabilecek bir şey var mıydı? "Türk'ün vahşi bir hayvan olduğunu haykırıyoruz, ancak Hristiyanlar Türk'e karşı evcilleştirilmiş hayvanlar gibi davranmamış olsalardı böyle olamazdı".

Şimdi Sicilya için yeni bir kral naibi seçilecekti. Bu seçim yoksa Türklerin her gün bu talihsiz ülkeye yaşattıkları sefalet ve felakete tanık olması; sürüklenip götürülen bu kadar çok köleden dolayı tacının ne kadar büyük kayıplara maruz kaldığını ve Türklerin zengin ganimetlerini ne kadar büyük sevinç gösterileri arasında kadırgalarına götürdüklerini kendi gözleri ile görmesi için mi yapılacaktı? Öyle görünüyordu ki sanki kral naipleri, bugüne kadar sırf saraya, Türk korsanların karaya çıkışları, Türk korsanları tarafından tahrip edilen ya da yağmalanan şehirler, köyler veya kaleler ve sürüklenip götürülen köleler hakkında rapor vermek üzere gazete muhabiri olarak gönderilmişlerdi.

Bu saçmalıklara bir son vermek için yalnızca iki yol vardı: Ya Türklerle uzlaşmaya gidilecek ve Sicilya'yı bundan böyle yağmalarından uzak tutmaları için yıllık haraç ödenecekti ya da bu suları korsanlardan arındırmak ve onları sığınaklarına geri göndermek için imkânlar bulunacaktı. Birincisi, kralın şanına ölüm darbesini vurmak ve krallığı diğer devletlerin alay konusu hâline getirmek anlamına gelirdi; bu yüzden, talihsiz Sicilyalıların sürekli Türklerin barbarlıklarına maruz kalmalarına tahammül etmek istenmiyorsa, ancak ikincisini düşünebilirlerdi. Oysa içinde bulundukları çaresizlik, söz konusu tebaanın İspanya için uğursuz bir adım atmasına sebep olabileceğinden acilen yardım etmek gerekiyordu. Dolayısıyla denizleri korsanlardan arındırmaya ve zavallı Sicilyalılara uzun zamandır özledikleri huzuru, can ve mal güvenliğini sağlamaya kararlı bir kral naibini Sicilya'ya gönderirken, İspanya da bunu gerçekleştirmesi için kaçınılmaz olarak gerekli gücü ve maddî imkânları sağlamak zorunda idi.

Amacına ulaşan bu konuşmadan sonra –dük Sicilya kral naibi tayin edildi ve burada kararlı bir şekilde hareket etmek için gerekli güç ve hazineden maddî imkânlarla donatıldı– bu yönde aslında büyük işler beklenebilirdi. Gerçekten de önemli beklentiler yaratacak birçok şey gerçekleşti. III. Felibe'nin yeğeni Savoy Prensi Filiberto Emanuele, denizlerin genel kaptanlığına getirildi ve kendisini çok geçmeden, ileride göreceğimiz üzere, gelecek yıllarda Anadolu sularına akın edip Osmanlı'ya önemli zararlar veren 50 gemilik bir filonun başında buldu.

Dük, 1612 Haziran'ında Sicilya'ya vardıktan hemen sonra adanın daha iyi korunması ve amaca uygun bir şekilde müdafaası için tedbirler aldı. Tehdide en açık noktalar, bilhassa en önemli yerler olan Messina, Toarmina, Catania, Şirakusa, Palermo yeniden tahkim edildi ve takviye edilmiş muhafız kıtaları ile donatıldı. Ordu önemli ölçüde arttırıldı ve neredeyse tamamen boşalmış cephaneler ve depolar çok geçmeden barut, cephane ve her türlü savaş araç gereçleri ile dolduruldular. Dük bilhassa kadırgaların inşası ve iyi donatılmaları için tedbirler aldı ve bu amaçla her yerden, bilhassa Fransa'dan çalışkan ustalar, mahir denizciler ve herşeyden önce savaşta tecrübeli kaptanlar getirtmeye çalıştı. Ayrıca adanın o tarihe kadar biraz ihmal edilmiş iç idaresine de büyük bir düzen ve düzenlilik getirdi. Adalet ciddi ama baskı altındakilere cesaret verecek, güçlü baskıcılara korku salacak ve düke halkın sevgisini önemli ölçüde kazandıracak şekilde yürütüldü. Neticede her yerde, bilhassa Venedik'te herkes bu yönde, kendi ifadesine göre öncelikle kâfirlere yönelik olacağını söylediği büyük teşebbüsleri merakla bekliyordu[71].

Oysa o dönemlerde çok katmanlı İspanyol devlet sisteminin ne durumda olduğu herkes tarafından biliniyordu. Herşeyi idare eden ve dışa karşı belirli ve kesin bir hedefe yönelen kendi özgür idaresinin eski gücüne sahip değildi artık. Aksine içte devleti uğursuz bir tereddüde sürükleyen ve bilhassa dış ilişkilerine ikiyüzlü ve kaypak bir yön veren bir bölünmüşlük yaşıyordu. III. Felibe ve barış yanlısı bakanı Lerma dükü yönetimindeki Madrid Kabinesi'nin, ikisi Milano'da ikamet eden Fuentes kontu ile Don Pietro di Toledo ve nihayet Sicilya ve Napoli'deki kibirli Kastilyalı Ossuna Dükü Don Pietro Giron başta olmak üzere hepsi de gururlu ve gözleri yükseklerde birer adam olan ve birey-

71 Gregorio Leti, *aynı eser*, s. 214-218. Bilhassa Venedikliler o dönemlerde yaptığı hazırlıklarla meşgul oluyorlardı: "Gerçekten birçok kimseyi kuşkulandırarak, ...özellikle de Venediklileri; onlar Senato'da, bu kadar çok araç gereci anlama adına farklı şeyler söylüyorlardı: Dük d'Ossuna'nın gözüne bak, büyük tasarıları var".

sel güçlerinin bilincinde olarak neredeyse inatla elde edilmiş bir bağımsızlıkla eylem heveslerini, hırslarını ve hükmetme arzularını tatmin için kendi yollarını ve kendi hedeflerini arayan İtalya'daki valilerinden ve kral naiplerinden farklı bir siyaset güttüğü kanıtlanmış bir gerçektir[72].

İspanya'nın Şark siyasetinde Madrid tarafından İstanbul'da sürekli barış aranırken, Sicilya kral naibinin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı oldukça savaşçı bir tutum almasındaki tuhaf çelişki de buradan kaynaklanmakta idi. Hâlbuki Sicilya kral naibi de bu hususta çok ciddi değildi. Zira Venediklilere karşı duyduğu amansız nefret, Haçlı Seferi için sergilediği sahte heyecanı bile bastırıyordu. Zaten silahlarının Hilâl'den ziyade Venedik'e yöneltildikleri çok geçmeden ortaya çıktı; Venedik'i fethetmenin ve "soylularının kanıyla banyo yapmanın" büyük bir zevk olacağını itiraf etmekte dikkatsiz davranmıştı ve birden fazla defa Bâbıâli'yi bile Venedik'e karşı silah ittifakı kurmak üzere kışkırtmak ve kazanmak için teşebbüslerde bulundu[73].

Durum her ne olursa olsun kesin olan bir şey varsa o da Madrid Kabinesi'nin ezelden beri, bildiğimiz kadarıyla 1587'den beri Bâbıâli ile arasındaki henüz resmen yenilenmemiş barışı veya ateşkes antlaşmasını, bilhassa 1606'da kayser ile yapılan Zitvatorok Barış Antlaşması'nın dördüncü maddesi uyarınca bu açıdan uygun adımları atıp atmamakta serbest bırakılmasından dolayı, sağlam ve sürekli bir zemine oturtmak için çaba gösterdiği idi. O tarihten sonra İstanbul'da bu amaçla neredeyse sürekli olarak, genelde Yahudiler ve Cizvitler olmak üzere, paraları ve ikna yetenekleri ile sarayın iç kısımlarına kadar uzanmayı başaran açık veya gizli İspanyol temsilciler bulunuyordu.

72 Bu anlaşmazlıkları en iyi Lepold Ranke'nin derin bir araştırması olan "*Über die Verschwörung, gegen Venedig im Jahre 1618*", Berlin 1831, bilhassa s. 62'den itibaren açıklamaktadır. Örneğin s. 67'de Pietro Gritti'nin *Relazione di Spagna, letta in Senato 1620 Octobre* adlı raporunda şöyle denmektedir: "İspanya hükümetinde bütün o büyük görevi sürdürdüğü zaman boyunca barış ve sükûnet dışında bir amaç gütmedi". Bu açıklamaları bilhassa Flandern, Fransa ve İtalya'ya ile ilişkilendirmektedir, ama Şark için de geçerlidir.

73 Bununla ilgili olarak Ranke (bk. *aynı eser*) tarafından kullanılan, Venedik'in Napoli elçisi Casparo Spinelli'nin mektupları oldukça önemlidir. 25 Temmuz 1617 tarihli bir mektubunda dük bir defasında doğrudan şöyle bir açıklamada bulunmuştur: "Venedik'i alacağım ve Venedik soylularının kanıyla banyo yapacağım". Ayrıca Venedik'e duyduğu amansız nefret ve Bâbıâli'yi Venedik'e karşı ittifak kurmak üzere ikna etme çabaları hakkında bk. Leti, *aynı eser*, s. 325, 341, 351 ve 364.

Üstelik en büyük dayanakları kayserin elçileri idi ve İspanyol barış teklifleri bu yüzden aslında Avusturya hanedanının bir meselesi hâline getirildiklerinden sadece Bâbıâli'de olumsuz ve kuşkucu bir tutumla karşı karşıya gelmekle kalmayıp, İstanbul'daki elçileri nüfûzlarını azaltmak ve onları engellemek için ellerinden gelen herşeyi yapan diğer Hristiyan devletlerinin menfaatleri yüzünden sürekli olarak engellendiler. Bu ilişkilerde nasıl ki eskiden, bilhassa 1598'de IV. Henri tarafından akdedilen Vervins Barış Antlaşması'na kadar Fransa burada İspanya'nın ana rakibi ise, şimdi de elçisi İspanyol temsilcilerinin bütün adımlarını kuşku ile izleyen İngiltere kısmen din meselelerinden dolayı, ancak en önemlisi Doğu Akdeniz ticaretindeki menfaatlerinden dolayı, İspanya'nın en büyük rakibi oldu. Dolayısıyla İngiliz elçilerin mektupları bize bu meselelerin o dönemdeki durumu hakkında en iyi bilgileri vermektedir.

İspanya ve Bâbıâli arasında barış müzakerelerini bir kez daha başlatmaya yönelik ilk ciddi teşebbüs 1619 yılına ait olup, arabuluculuğu yine kayserin İstanbul elçisi Baron Mollart yapmıştı. Zira kayser 1616'da Zitvatorok Barış Antlaşması yenilendiğinde, söz konusu elçilik mektuplarında belirtildiği gibi, Avusturya hanedanı ve Bâbıâli arasında Avusturya'nın İspanya kolunu da kapsayacak genel bir barış yapmak için uygun bir zaman olduğunu düşünüyordu. Ancak meselenin büyük bir özen ve gizlilik içinde yapılmasını istiyordu[74].

Bu yüzden temsilcilerini, Franceso adında bir gemi kaptanı ve Benedikten rahibi Antonio Berill'i, kendisine bu büyük barış eserinde yardımcı olabilecek yetenekte bir temsilci göndermesini sağlamak için öncelikle 1616 yılı yaz aylarında Sicilya kral naipliğini Napoli kral naipliği ile takas eden Ossuna düküne gönderdi. Ancak bu temsilci sanki doğrudan Madrid Kabinesi'nden İstanbul'a gönderilmiş gibi görünmeyecekti. Zira böyle bir durumda buraya elçi olarak büyük masraflar, zengin hediyeler ve büyük bir maiyetle birlikte gelmek zorunda kalırdı; üstelik takip edilmesi gereken merasimle bir de boşuna zaman harcanırdı. Bu yüzden kendisinin, yani Baron Mollart'ın, Zitvatorok Barış Antlaşması'na dayanarak kayserin elçisi sıfatıyla kral naibinin bekle-

74 İngiltere elçilik mektuplarına göre, Knolles, *Historie*, s. 1465. Bu mektuplara göre Mollart baronu, Ossuna düküne şöyle bilgi vermiştir: "Avusturya hanedanı ile genel bir barış yapmak için tam zamanıdır ve Türkler de buna eğilimlidir: Bu sezonu boşuna harcamamalı ve dük şahsen böyle büyük bir işi başarabilecek yetenekte ve zekâda adamlar göndermelidir".

nen temsilcisinin de kendisine yardımda bulunacağı müzakereleri yürütmesi çok daha uygun olacaktı.

Hâlbuki İstanbul, Napoli ve Madrid arasında bu hususta henüz görüşmeler sürerken, daha önce de gördüğümüz gibi, bütün bu teşebbüslerin herhangi bir sonuç elde edilemeden geri alınmasına sebep olan değişiklikler meydana geldi[75]. "Yedi Birleşik Devlet [Hollanda]" adı altında Bâbıâli ile Avusturya hanedanına karşı bağlantıya geçen Protestanların entrikalarından dolayı, o dönemde kayserin Bâbıâli nezdindeki konumu eskisinden de daha şüpheli ve zorlu bir hâle geldi; dolayısıyla İspanya da bu yönde ancak Prag Muharebesi'ni müteakiben (8 Kasım 1620) bu asilerin Divân-ı Hümâyûn'daki nüfûzları kırıldıktan ve kayserin Bâbıâli ile ilişkileri tekrar daha iyi ve daha güvenli bir seviyeye geldikten sonra bu yolla bir şeyler elde edebilmeyi düşünebildi[76].

Genel sebeplerin dışında, İtalya'daki topraklarını da Türklere karşı daima tam bir savunma hâlinde tutmak için yapmak zorunda olduğu masrafların yükü de İspanya için barışı arzu edilebilir hâle getiriyordu. Bunlara sadece 10 bin deniz piyadesi ve 18 bin forsa taşıyan 60 kadırga değil ayrıca Napoli, Sicilya, Sardunya ve Korsika'da en önemli yerlere dağıtılmış 20 bin kişilik muhafız kıtaları da dahildi ki, bu kıtaları aslında başka yerlerde de kullanmak istiyorlardı ve zaten uzun zamandan beri Ossuna dükü gibi hırslı bir adamın yönetiminde oluşlarına kuşku ile yaklaşılıyordu[77].

1623'de Sultan I. Mustafa'nın ikinci kez cülûsunu kutlamak üzere İstanbul'a gelen kayserin elçisi Kurz von Senftenau, bu yüzden Bâbıâli'nin İspanya ile barış hakkındaki fikrini öğrenmek ve olumlu olduğu takdirde doğrudan müzakereler için yolu açmakla görevlendirildi. Oysa ikinci kez veziriazamın huzuruna kabul edildiğinde Avusturya hanedanının ortak bir meselesi olarak barışın yapılmasını her iki taraf için en avantajlı yönüyle göstermesine ve bil-

75 Knolles, *Historie*, s. 1466: "Kayserin müzakereleri ile birlikte yürütülecek olup, beklentilere uymayan bu müzakereler, olgunlaşmadan suya düştü".

76 Karşılaştırma için bk. bu eserin III. cildi.

77 Blihassa Sir Thomas Roe, mektuplarında İspanya'nın o dönemde Aşağı İtalya ve Akdeniz'deki silahlı gücünü bu şekilde vermekte ve Bâbıâli'nin de bu yüzden bu yönde aynı güçte bir kara ve deniz kuvveti bulundurmak zorunda olduğunu eklemektedir (bk. *Negotiations*, s. 198). İspanya'nın bu barış tekliflerinde bulunmasının asıl sebebi, Roe'ye göre şöyle idi: "Türklere karşı muhafaza etmek zorunda oldukları paralardan ve güçlerden tasarruf etmek".

hassa İspanyol kadırgalarında tutulan 2 bin Türk kölenin serbest bırakılabileceğini ima etmesine rağmen, hatları kesin siyasetinin bir parçası olarak ezelden beri Avusturya ve İspanya meselesini birbirinden ayrı tutan ve bu şekilde muamele eden Bâbıâli elçi nezdinde hiçbir taahhüt altına girmek istemedi. Veziriazam, daha önce 1573'de kayserin elçisi Baron David Ungnad cevabını nasıl almış ise benzer bir şekilde ve doğrudan, önce kendi efendisi olan kayserin işlerini bir düzene sokmasını söyledi; başkalarının işleri ile ancak ondan sonra ilgilenebilirdi[78].

Aynı dönemde İspanya'nın gizli temsilcileri, bilhassa daha önce adı geçen Benedikten rahibi Antonio, İspanya'nın en amansız muhalifleri olan şeyhülislâmın ve kaymakamın arkasından dolaplar çevirerek –veziriazam o dönemde Anadolu'ya geçmişti– Sultan IV. Murad'ın cülûsundan (30 Ağustos 1623) beri sarayda mutlak güce sahip kızlarağasının ve padişahın kızkardeşinin ilgisini ve teveccühünü kazanmayı başarmamış olsaydılar olay böyle kapanıp gidecekti. Oysa bu ikisinin nüfûzu sayesinde, 1624'de Hristiyan kılığına girmiş Cormaro adında bir Yahudinin bir kez daha gizli müzakereci olarak, bütün komşuları ile barış içinde yaşamak isteyen veziriazamın İspanya kralının defalarca talep ettiği barış için adım atmaya hazır olduğu açıklaması ile birlikte, dönemin Napoli kral naibi Savoy Prensi Filiberto'ya –Ossuna dükü aynı yılın Eylül ayında hapishanede ölmüştü– gönderilmesini sağladı; kral naibi bu yüzden Avusturya hanedanının tamamiyle sağlam ve daimî bir ittifak ve barış imzalamak üzere Bâbıâli'nin kapısının açık olacağı bir elçinin gönderilmesini sağlamalı idi.

Ne var ki söz konusu müzakereci bu arada İstanbul'da meydana gelen durumlardan dolayı yolda bir müddet oyalanmak zorunda kaldı. Zira ancak Edirne'ye kadar varmıştı ki, meseleden haberdar olan ve buna rıza gösteren Veziriazam Kemankeş Ali Paşa 3 Nisan 1624'de idam edildi ve bundan dolayı ilk olarak daha sonra genelde Yahudi'ye verilen talimatlara rıza gösteren halefi Çerkes Mehmed Paşa'nın kazanılması gerekiyordu[79]. Yahudi bu yüzden, çeşitli

78 Sir Thomas Roe'nin 29 Kasım 1623'de Devlet Bakanı Calvert'e yazdığı mektup (bk. *Negotiations*, s. 198): "Veziriazam, sözünü keserek, önce kendi efendisinin işlerini tamamlamasını ve daha sonra başkalarının işine bakmasını söyledi". Daha önce Ungnad'ın aldığı cevap için bk. bu eserin III. cildi.

79 Roe'nin 25 Temmuz 1624'de Calvert'e gönderdiği mektup, s. 266. Knolles, s. 1466. Bilhassa İngiltere tarafından bu görevin amacını engellemek için herşey yapıldı. Kral

takiplere rağmen, Venedik üzerinden Madrid'e ve Napoli'ye ulaşmayı başardı ve buralarda açıklamaları büyük bir dikkatle dinlendikten sonra, meseleyi sonuca vardırmak üzere, ertesi yıl İstanbul'a bir elçinin gönderilmesini sağladı.

Oldukça hassas ve birçok tuhaf zorluklarla çevrelenmiş bu göreve, daha önce sultanın sırasıyla Viyana elçiliğine, Nakşa düklüğüne ve nihayet Eflak prensliğine tayin ettiği Gaspar Gratiani'nin maiyetinde bulunan, ancak daha sonra İspanya kralının hizmetine giren Bolognalı Battista Montalbano getirildi. Mahir ve Şark konusunda oldukça bilgili bir adam olarak kabul ediliyordu. Fakat hiçbir şeyi atlamamak için İstanbul'da Bâbıâli'nin işlerini ve saraya girmenin yollarını çok iyi bilen iki adamdan, daha önce adı geçen Peder Antonio'dan ve Roma'da Cizvit olarak yetiştirilen Rum asıllı Cannachi Rossi'den yardım alacak ve kayserin kendisini esas olarak Bâbıâli nezdinde temsil edecek elçisi Lustrier'in himayesine girecekti. Bunun dışında –en azından rakiplerinin verdiği bilgilere göre– Bâbıâli'nin ve sarayın nüfûzlu şahsiyetleri için zengin hediyeler ve ayrıca kendisiyle taleplerine her yerde kapıları açacak önemli miktarda para ile donatılmıştı[80].

Talepleri, kendisine verilen talimatlara bakılırsa biraz yüksekti ve muhtemelen İspanya tahtının sahip olduğu gücü ve nüfûzu abartarak Bâbıâli'yi daha uysal ve yumuşakbaşlı hâle getirmeyi amaçlıyorlardı. Esas olarak beş hususla ilgiliydiler: 1) İspanya kralı ve Osmanlı İmparatorluğu arasında ebediyyen barış olacaktı; Bâbıâli bunu kabul ettiği takdirde, İspanya 2) elinde bulunan yaklaşık 400 Türk köleyi derhal serbest bırakmaya hazırdı; 3) padişahın Akdeniz'deki tebaasının bundan böyle ne canına ne de malına bir zarar verilmeyeceğini ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kıyı ülkelerine hiçbir saldırının yapılmayacağını taahhüt ediyordu; 4) Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerine Kızıldeniz üzerindeki denizciliği aracılığıyla baharat, keten ve başka ince dokuma kumaşlar başta olmak üzere, Doğu Hindistan'dan alınan bütün malları İngilizlerin ve

---

I. James, Roe'ye henüz zaman var ise Yahudi'yi yolda yakalamak ve elindeki kâğıtları ele geçirmek üzere Venedik balyosu ile irtibata geçmesi için talimat verdi, bk. 1 Ekim 1624 tarihli mektup, *aynı eser*, s. 292.

80 Montalbano'yu adım adım takip eden ve onunla ilgili herşeyden haberdar olan Roe, Devlet Bakanı Sir Edward Conway'a yazdığı 30 Haziran 1625 tarihli mektubunda şöyle demektedir (bk. *aynı eser*, s. 415): "Donatılmış olarak geliyor; ayrıca gelişini, taleplerini her yerde duyurabilmek için büyük hediyeler ve para gücü ile hazırlandığı rapor edildi ki, kolayca yutulabilsinler".

Hollandalıların çok altındaki bir fiyatla temin etmeye ve bu sayede padişahın gümrük gelirlerini yıllık en az 80 bin taler arttırmaya hazırdı ve 5) son olarak İspanya kralı, Lehistan tahtı üzerindeki nüfûzunu, Karadeniz'in bundan sonra buraya akın eden Kazaklar tarafından rahatsız edilmemesini ve yağmalanmamasını sağlamak için kullanacaktı[81].

Bunun dışında yine de –bilhassa Cizvitlerin bu meseledeki bariz katılımlarından dolayı– bu görevin, Rum Ortodoks patriğini ortadan kaldırıp Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rumları ve diğer sapkınları tekrar doğru yola sevketme ve bu sayede nihayet geçerli tek kilise olarak Roma Katolik Kilisesi'ne nihaî zaferi sağlama amacını taşıdığından şüpheleniliyordu. Hâlbuki Bâbıâli –iddia edilenlere göre– Madrid Kabinesi'nin taleplerini kabul etmediği takdirde, temsilcisi kendisine emanet edilen paraları, Kazakları daha da kışkırtmak, dolayısıyla padişahı askerî kuvvetlerini bu yöne çevirmeye zorlamak ve böylece Erdel prensi Bethlen Gabor'u Avusturya hanedanına karşı desteklemekten alıkoymak için kullanacaktı[82].

Neticede Montalbano bu ve benzer talimatlarla donatılmış bir hâlde 1625 Haziran'ında Dubrovnik üzerinden İstanbul'a geldi; görünüşe göre yolda geniş kapsamlı yetkilerle donatılmış bir İspanya elçisi rolünü oynamış olmasına rağmen[83] İstanbul'da oldukça sessiz ve mütevazi davranıyordu. Zira o, Bâbıâli'nin yapılan talepleri esas alarak barışı kabul etmesi hâlinde peşinden geleceği ilan edilen ve beklenen elçinin sadece selefi idi. Bu yüzden, Yahudilerden ve Cizvitlerden oluşan küçük bir maiyetle birlikte –Thomas Roe bununla sivri diliyle alay etmekten kendini alıkoyamamaktadır[84]– sessizce Osmanlı başkentine

81 Knolles, s. 1466 ve Roe, s. 422, birbirlerine uygun olarak bu hususları bu şekilde belirtmektedirler. Ancak Roe, kendisine ulaşan söylentilere istinaden, İspanya kralının İran şahı Osmanlı sultanından barış isteyene kadar İran'a karşı savaşmayı taahhüt ettiğini eklemiştir.

82 Knolles, s. 1465. Roe de s. 415'te görevin sözde dinî amacına dikkat çekmektedir: "Bunlar (zengin hediyeler ve rüşvetler), sapkınların kökünü kazımak dışında kâfirlerle asla dostluk kurmayanların muhteşem Katolik kurallarıdır. "

83 Knolles, s. 1465: "Yolda kendisini elçi olarak gösterdi; bu daha çok söylenti yarattı ve bu görevin başarısına muhalif olanlar için bir uyarı idi".

84 Roe, 25 Temmuz 1625 tarihli mektup, s. 418: "Maiyeti onu karşılamak için eve gönderilmiş, azat edilmiş birkaç köleden ve 8 veya 10 kadar siyah nöbetçilerden oluşuyor. Bütün büyük evlerde hizmetçi olarak çalışan Portekiz Yahudileri ve bazı Moorefrank haydutları, masalları için bütün yerlere kolayca ulaşabildiği için kendisini karşılamaya çıktılar".

girdi ve meseleyi yardımcıları Benedikten rahibi ve Rum asıllı Cizvit ile birlikte enine boyuna düşündükten sonra şimdilik Bâbıâli nezdinde Montalbano'nun yerine konuşmayı daha uygun bulan kayserin elçisinin evine yerleşti. Ancak Bâbıâli İspanya'nın talepleri hakkındaki tutumunu belli ettikten sonra diğerleri ortaya çıkacaklardı.

Yine de bu İspanyol temsilcinin ortaya çıkışı İstanbul'daki diğer Hristiyan diplomasisini resmen ayaklandırdı. Bilhassa İngiltere elçisi Sir Thomas Roe, İspanyolları Divân-ı Hümâyûn'da bir adım bile yer kazanamadan engellemek için yeri göğü birbirine kattı[85]. Ocak ayında kaymakama gönderdiği bir nota aracılığıyla İspanya ile yapılacak muhtemel bir barışın, Bâbıâli'nin korktuğunun ve zayıflığının bir işareti olarak kabul edileceğinden, ne kadar büyük bir dezavantaj yaratacağına ve bunun da Avusturya hanedanına düşman hükümdarların Bâbıâli'den kuşku duymasına yol açacağına dikkat çekti.

Aynı zamanda İspanyollar bütün Avrupa mallarını diğer bütün Frenk devletlerinden çok daha düşük fiyatlara Osmanlı İmparatorluğu'na ithal etmeyi ve padişahın gümrük gelirlerini 75 bin taler yükseltmeyi vadettiklerinden, kendi sarayının dikkatini de bu hususta bilhassa ve herşeyden önce İngiltere'nin Doğu Akdeniz ticareti için doğabilecek tehlikelere çekmekten yorulmuyordu. Söz konusu olan büyük Doğu Hindistan ve Doğu Akdeniz ticaret şirketlerinin varlığı idi; bunun dışında, İspanya ile barış yapıldığı takdirde İngilizlerin Doğu Akdeniz'deki ticaretleri daha da büyük bir tehlikenin altına girerdi. Zira İspanyollar böyle bir durumda kadırgaları ile Cebelitarık Boğazı'nı İngiliz ticaret gemilerine tamamen kapatırlarken, mesela Fransa ve Venedik, ticaretlerini Akdeniz içerisinde yürüttükleri için bundan hiç etkilenmezler ya da çok az etkilenirlerdi[86].

Yine de Roe, İspanyollara bu hususta da Divân-ı Hümâyûn'da ve sarayda başarılı bir şekilde karşı gelmek için gerekli para imkânlarını sadece Venedik hazinesi temin edebileceğinden Venedik balyosunu kendi tarafına çekmeyi ka-

85 Roe, *aynı eser*, s. 343.

86 Roe'nin 11 ve 12 Ağustos 1625'de yazdığı mektuplar, s. 430 ve 431. Cebelitarık Boğazı'nın kapatılabileceğine dair hususu, daha sonraki 16 Mayıs 1626 tarihli mektupta özellikle vurgulamaktadır (bk. s. 508): "Bâbıâli ile yapılacak barışın ticareti doğrudan yok etmesinin yanısıra, İspanyol kadırgaları Cebelitarık Boğazı'nı kapatabilirler ve ticaret gemileri bundan kolayca kurtulamazlar. Bu yüzden dikkat etmemiz gereken hususlar, zaten Boğaz'ın içinde olan Fransa ve Venedik'ten farklıdır".

çınılmaz addediyordu. Zira Londra Kabinesi elçinin bu hususta izlediği yolu onaylasa ve defalarca bu yolu izlemeye devam etmesini talep etse de, para meselesi İngiltere siyasetinin çok da güçlü bir yönü sayılmazdı. En azından Roe, gerekli para kaynaklarının eksikliğinin hareketlerinde çok engelleyici olduğuna dair şikâyette bulunuyordu ve bu defa hükümete baskı yaparak Venedik üzerindeki nüfûzlarını, Venedik'in ayrıca kendi menfaatine olmak üzere, İngiliz elçinin çabalarını zengin para kaynakları ile desteklemesini sağlamak için kullanmalarını istedi[87].

Bütün bunların ne kadarının gerçekleştiğini bilmiyoruz. Şüphesiz olan bir şey varsa o da İspanyol temsilcilerin taleplerinin baştan beri Bâbıâli tarafından çok müspet karşılanmaması idi. Kayserin elçisi, Temmuz ayı sonlarında veziriazamdan Montalbano'yu huzuruna kabul etmesini rica edince sert bir cevap aldı: Bâbıâli'nin hizmetinde bulunduğu 40 yıl içinde bir kez olsun İspanya kralının barış tekliflerinde dürüst olduğunu görmemişti; ayrıca bu amaçla asla bir müzakereciyi doğrudan Bâbıâli'ye göndermemişti; bunlar bile kralın şu anda gösterdiği ılımlılığı yeterince şüpheli hâle getiriyordu; ayrıca ne kendisi, yani veziriazam ne de padişah, şu anda böyle bir görevin mevcut olduğu hakkında bir şey bilmemekteydiler; İspanyol bu yüzden İspanya'ya gitmeli ve onu amaçları için kullananlarla konuşmalı idi[88].

Göründüğü kadarıyla, İspanyolların Divân-ı Hümâyûn'u daha uysal hâle getirmek için kullanacakları hazineler ya etkisiz kalmışlardı ya da istenen etkiyi yaratmak için yeterince zengin değillerdi. Sonuncusu daha muhtemeldi ve Bâbıâli'nin bu olumuz ruh hâlini kendi çıkarına kullanmayı iyi bilen Sir Thomas Roe de bu düşünceye katılıyordu. Zira İspanyolların teklifleri veziriazama göre de fazlaca cüretkâr ve kibirliydiler. Örneğin tekliflerin üzerinden geçilirken, İspanya'nın Akdeniz'i ve Osmanlı kıyı ülkelerini bundan böyle Hristiyan kor-

87 Roe, s. 453 ve 461. Bu hususta bilhassa I. Charles'ın emri ile 1626'nın ilk yarısında Roe'ye gönderilen mektuplar çok ilginçtir; bu mektuplarda bir kez daha dile getirilmesi hâlinde, İspanya ve Bâbıâli arasında barışı var gücüyle engellemesi tavsiye edilmektedir; kral ayrıca gerekli paraları vermeyi nihayet kabul ediyordu. Örneğin 29 Mayıs 1626 tarihli şifreli bir mektupta şöyle denmektedir: "Majesteleri, masraflarınız açısından gerekli olduğu gibi, elçiler ile kendi oranınızda işbirliği yapmanızı memnuniyetle karşılıyor ve majesteleri sağduyunuza ve ılımlılığınıza güveniyor" (s. 518 ve benzer bir şekilde s. 504).

88 Roe, 25 Temmuz 1625 tarihli mektup, s. 419. Konuşulanları veziriazamın kayserin elçisini huzuruna kabulünde hazır bulunan bir kişiden öğrendiğini bilhassa açıklamaktadır.

sanlardan temiz tutmaya hazır olduğunu belirttiği husus dile gelince veziriazam hemen şu tuzak soruyu sordu: İspanya kralı, her ikisi de Osmanlı'nın yeminli ve amansız düşmanları olan Toskana büyük dükünün ve Malta üstad-ı azamının hükümdarları mıydı ki San Jean Şövalyeleri'ni ve San Stefan Tarikatı'nın şövalyelerini istediği gibi dizginleyebilsin[89]?

Buna tabii ki tatmin edici bir cevap verilemedi ve İngiltere elçisi kaymakama İspanyollarla bundan böyle görüşmemesi için baskı yaparken oyunu neredeyse kazanmıştı. Bundan sonra yalnızca sarayın ve Harem'in güçlü nüfûzları ile mücadele etmek zorunda idi. Zira Benedikten rahibi ve Cizvit, sadece derhal yaptıkları önemli miktardaki bağışlar aracılığıyla değil daha ziyade gelecek için vaatlerle hem padişahın üç kızkardeşini hem de kızlar ağasını, Kaptanıderya Topal Receb Paşa'yı ve eski Yeniçeri Ağası Bayram Paşa'yı kendi taraflarına öyle bir başarı ile çekme becerisini göstermişlerdi ki, padişah bile kararlarında bir an tereddüde düşüverdi. En azından geleceği ilan edilen İspanyol elçisi için güvenli geçiş sağlanacağı konuşuluyordu. Roe için, kaymakama 2 Ekim tarihinde gönderdiği resmî bir mütalaa aracılığıyla İspanya tarafından sunulan tekliflerin mantıksızlığını ve yanıltıcılığını bir kez daha gözler önüne serme zamanı gelmişti[90].

Bu yazıda, Montalbano'nun İspanya kralından hiçbir yetki almadığı ve yalnızca Napoli kral naibinin temsilcisi olarak gelmişse attığı adımlar kendi efendisi tarafından daha sonra kolayca inkâr edilebilecek bir adamla irtibat hâlinde olmanın padişahın onuruna yakışmayacağı fikrini savunuyordu. Ne de olsa yalnızca Napoli'de rehin olarak tutulan Yahudi Cormaro'nun gönderilmiş olmasından dolayı, sırf Bâbıâli'nin İspanya hakkındaki fikrini öğrenmek ve Bâbıâli'yi İspanya'nın bilhassa papanın onayı olmadan asla yerine getiremeyeceği tekliflerle oyuna getirmek için İstanbul'a gönderilmişti. İşte bu yüzden de kayserin elçisinin arkasına saklanmıştı ve görevinin başarısız olması hâlinde onun sekreteri olarak kalma talimatını almıştı. Hangi amaçla? Bunu anlamak zor değildi. Ayrıca bütün teklifleri de yalancılık üzerine kurulu idi.

---

89 Knolles, s. 1466.

90 *A discourse about the treaty of Spayne with the Grand-Signior, October 2, 1625. Given by me to the Grand-Vezier* (bu önemli belgenin ekinde bulunan 14 Kasım tarihli mektuptan, veziriazamın o dönemlerde Asya'da olduğu anlaşıldığından, burada herhâlde kaymakamdan bahsetmektedir), *Negotiations*, s. 452-456.

Önce bütün Türk köleleri serbest bırakmayı vadetmişti. Oysa Maltalılar ve Toskana büyük dükü, sırf İspanya kralına bir iyilik yapmak için kadırgalarını boşaltırlar mıydı?

İkinci olarak, bundan daha da saçma olan bir şey, İspanya kralının Akdeniz'i ve Osmanlı kıyılarını Hristiyan korsanların yağmalarından ve akınlarından arındırabilecekmiş gibi bir görüntü sergilemeye çalışması idi. San Jean (Malta) Şövalyeleri ve San Stefan Tarikatı'nın şövalyeleri, bağlı bulundukları kurallardan dolayı kâfirlere karşı savaşmak zorundaydılar ve bu görevleri için yaşamaya ve ölmeye kararlıydılar. İspanya kralının bunlar üzerinde herhangi bir gücü var mıydı? Bu güce sahip olsa ve inanç için dur durak bilmeden savaşan bu insanların sâkin olmalarını sağlayabilse bile gerçekten de denizleri padişah için açık tutmayı ve Tunus ile Cezayir korsanlarının İtalya sahillerine ve İspanya'nın topraklarına akın düzenlemelerine izin vermeyi düşünebilir miydi? İspanya kralı bunu yaptığı takdirde, Osmanlı sultanı da kendi tebaasını dizginlemek zorunda idi. Oysa böyle bir teklifin tek amacı, Bâbıâli'yi bu yönde güven içinde tutmaktı ki, İspanyollar Berberistan sahillerinde fetih planlarını o denli kolay gerçekleştirebilsinler.

Hâlbuki İspanyollar, üçüncü olarak, Bâbıâli'yi Osmanlı İmparatorluğu'nu Hindistan mallarına boğacaklarına ve böylece hazinenin gümrük gelirlerine önemli bir kazanç sağlayacaklarına ikna etmeye çalışırlarken âdeta utançtan kıpkırmızı olmalıydılar. Üç yıl önce Hürmüz'den kovulduklarını; Kızıldeniz'e iyi bir ganimet olma tehlikesini göze almadan açılamadıklarını; burada İngilizler tarafından en az üç kez mağlup edildiklerini ve bu bölgelerdeki tek mülklerinin Goa ile daha başka iki veya üç sefil kıyı şehri olduğunu cümle âlem biliyordu. Ayrıca Büyük Moğol hanının topraklarında da İspanyollar yerlerini uzun zaman önce İngilizlere bırakmışlardı; bilhassa keten ticaretleri tamamen çökmüştü. Dolayısıyla söz konusu sularda ne imkânlara ne de itibara sahiptiler; ancak itibara sahip olsalar bile İngilizler onların oralarda denizcilik ve iş yapmalarını engellemesini bilirlerdi. Bir zamanlar Kızıldeniz girişindeki Aden'e sahiptiler ve padişah buralara tekrar girmelerine izin verdiği takdirde ilk fırsatta gözlerini yeniden buraya dikmeleri çok doğal olacaktı. Osmanlı İmparatorluğu'na baharat temin edeceklerini iddia ettikleri adaların hiçbirinin sahibi değildiler artık: Ternate, Leanda, Amboina, Java, Sumatra, kısacası baharatlar açısından zengin bütün bu yerler uzun zamandan beri, eskiden Kahire ve Halep üzerinden gelirken, bu baharatları artık doğrudan İstanbul'a

gönderen İngilizlerin ve Hollandalıların elinde idi. 20 yıldır buralarda İspanyol gemisi görülmemişti.

Dördüncü olarak, aynı şekilde İspanyolların Avrupa malları ile ilgili vadettikleri ve İngilizlerin, Fransızların, Venediklilerin ve Hollandalıların önüne geçirmek istedikleri ihracatları da kötü durumda idi. Mesela keten bezi, kurşun, çinko vs gibi İspanya'nın İngiltere'den ve Fransa'dan çektiği bu malları nereden temin edecekti? Tek ihracat malları portakal, limon, hurma, kuru üzüm ve şaraptı. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda bunlardan bolca vardı. İspanya'nın Hindistan ve Brezilya trafiğini yürütmek için yeterli ticaret gemisine sahip olmadığı alenen bilinirken, bunun için kullanılabilecek İspanyol ticaret gemileri nerede idi?

Beşincisi ve en gülüncü ise İspanyol'un Lehistan kralını Kazakları Karadeniz'den uzak tutmaya ikna edebileceğini iddia etmesi idi. Lehistan kralı bunu yapabilecek durumda olsa ve gerçekten de yapmak istese bunu öncelikle kendi ülkesinin huzuru için yapardı. Oysa bu huzursuz halkı tek başına zaptedemiyorsa, İspanyollar kalkıp ona destek olmak için Lehistan'a gitmezlerdi. Ayrıca Bâbıâli Tatarları geri çekmediği sürece, Kazakları geri çekmek için hiçbir sebebi de yoktu. Bu musibeti ortadan kaldırmanın tek çaresi, Osmanlı sultanının ve kralın barış içinde yaşamaları, birkaç yıl boyunca denizleri maharetli bir deniz kuvveti ile temiz tutmaları ve her birinin kendi ülkesinde, biri Tatarları diğeri de Kazakları tekrar itaate döndürmeye çalışması idi.

Dolayısıyla İspanya böylesine yanıltıcı bir biçimde teklif edilen bu barışla uzun süren müzakereler sayesinde askerî kuvvetlerini toplayıp kayser ile birlikte Alman hükümdarlarına boyun eğdirmek, İtalya yolunu açmak ve Bethlen Gabor'u Macaristan'dan ve Erdel'den çıkartmak için zaman kazanmaktan başka ne amaçlıyor olabilirdi? Avusturya hanedanı, başka mücadele edecek bir düşmanı kalmayınca Osmanlı sultanına teklif ettiği dostluğun asıl amacının ne anlama geldiğini gösterecekti. Dolayısıyla Bâbıâli, bu gibi yanıltmalarla İspanya ile riayet etmek için ne iradeye ne de imkânlara sahip olduğu böyle bir barışa yönelemezdi.

Thomas Roe, benzer sebeplerle şeyhülislâmı, bostancıbaşını ve Divân-ı Hümâyûn'un, sarayın ve Harem'in İspanyol taraftarı grubuna muhalif bazı başka üyelerini de kendi tarafına çekmeyi başardığından bu sarsıcı ama çok da haksız sayılamayan delillerin amacına ulaşmaması mümkün değildi. Neticede söz konusu grup bu defa mağlup oldu ve yaşlı kaymakam

elçiye, kendisi hayatta olduğu sürece İspanya ile asla barış yapılmayacağına dair kutsal bir yemin etti. Kayserin elçisi, Montalbano'yu huzuruna kabul etmesini bile sağlayamadı. Böylece İspanya temsilcisi herhangi bir cevap almadan ve yorulmak bilmeyen faaliyetlerinden dolayı bütün çabalarının boşa gittiğini düşündüğü İngiltere elçisine karşı öfke dolu bir hâlde İstanbul'dan ayrıldı[91].

Daha sonra intikamını almak için en azından Kazakları Bâbıâli'ye karşı kışkırtmayı denediği ortaya çıktı. Bu amaçla Lehistan'a gönderdiği Benedikten rahibi Antonio Berill, yolda Silistre sancakbeyi tarafından yakalandı ve yanında bulunan kâğıtlar niye gönderildiğini açıklıyordu. Hemen oracıkta öldürüldüğü söyleniyordu ve bu hadise Montalbano'nun İstanbul'dan ayrılışını daha da hızlandırdı[92].

Oysa ne İstanbul'daki İspanya taraftarı grup ne de Madrid Kabinesi meselenin bu şekilde bir değişime uğramasından dolayı cesaretini kaybetti. Montalbano sınırı geçer geçmez, bu sırada İspanya'dan da belirli bir yıllık ücret alan kayserin elçisi, kesilen müzakerelerin tekrar başlatılması için uğraş verdi ve bu amaçla Divân-ı Hümâyûn'la saraydaki İspanya taraftarlarıyla irtibata geçti. Thomas Roe yine muhalif grubun ruhu olarak kalmaya ve Alman meslektaşının adımlarını takip etmeye devam etti. Bu arada Fransa Kabinesi'ni de kendi tarafına çekmeyi başarmıştı ki, Fransızlar elçileri aracılığıyla İspanyolların entrikalarını engellemek için gerekli masrafların kendi paylarına düşen kısmını üstleneceklerini açıkladılar[93].

91 Roe'nin 14 Kasım tarihli mektubu, s. 452: "Sonunda temsilci dinlenmeden gitti ve bana gelen bilgilere göre, tekliflerine hiçbir mektup, hiçbir yazı, hiçbir cevap alamadı; bana karşı büyük bir öfke içinde ve majesteleri nezdinde beni suçlamakla tehdit etti".

92 Roe, *aynı eser*, s. s. 454; Knolles, s. 1466. Venedik raporları da Benedikten Antonio Berill'in Montalbano'nun ve Napoli kral naibinin mektupları ile birlikte, "Para vaadiyle Kazakları Türklerin üzerine her zamankinden daha fazla sürmeye sevketmek için" Lehistan'a gönderildiğini onaylamaktadır (bk. Hammer, *aynı eser*, s. 91).

93 Roe'nin 25 Şubat 1626'da Lord Conway'a gönderdiği mektup, s. 499: "Kayserin elçisi İspanya antlaşması için yeni yollar açmaya çalışıyor". Ayrıca Bohemya kraliçesine (I. James'in kızı ve Palatin Frederik'in eşi) gönderdiği 18 Nisan tarihli mektup, s. 498: "İspanya grubu antlaşmayı hâlâ takip ediyorlar; muhalif grup bana bağlı ve ben de onları yöneteceğim". Fransa elçisinin muhalif gruba katıldığından 21 Şubat tarihli mektubunda bahsetmektedir (bk. s. 485): "Benimle ve diğer elçilerle işbirliği yapmak ve bunu (İspanya antlaşması) engellemek için gerekli masrafların kendi payına düşeni harcamak için talimat aldığını söyledi".

Madrid Kabinesi gerçekten de entrikalarını gittikçe genişletmeye başladı. Mesela, bilhassa din adamlarının etkisiyle kâfirlerle yapılacak böyle bir barışa çok meyilli olmayan halkı da kendi taraflarına çekebilmek için, her yere padişahın İspanya kralına gönderip bizzat barış teklif ettiği ve bu barışın kabul edilmesinin ödülü olarak zengin hediyeler vadettiği bir yazısını "cum licentia (onaylanmış)" olarak bastırarak dağıttılar. Ancak meseleyi öylesine sakar ve beceriksiz bir biçimde ele aldılar ki hileleri hemen ortaya çıkartıldı ve bu, bilhassa yazının sahte olduğunun hemen anlaşıldığı İstanbul'da çok büyük öfkeye sebep olup İspanya için yapılan müzakerelerin durumunu daha da kötüleştirdi. Barış hakkında tek bir kelime bile duymak istemiyorlardı artık.

Buna rağmen 1626 Nisan'ında yine Napoli kral naibinin bir tavsiye mektubu ile birlikte, yine barışın akdedilmesi için yakında resmî bir elçilik heyetinin geleceğini ilan eden ve gelecek olan elçinin selefi olarak küçük Dubrovnik Cumhuriyeti'nden koruma ve İstanbul'a kadar güvenli geçiş hakkı talep eden İspanyol bir temsilci İstanbul'a geldi. Oysa Bâbıâli'nin içinde bulunduğu ruh hâlinin bu temsilcinin çabalarına çok fazla meyyal olmadığını bilen ve Bâbıâli bu yüzden temsilciyi yalnızca bir Minorit manastırında misafir ederken diğer elçilerle birleşen Thomas Roe, doğru zamanda doğru yere sunulan zengin para hediyeleri aracılığıyla ve elindeki sahte yazıyla şeyhülislâm ve kaymakam nezdinde, İspanya temsilcisine yalnızca Osmanlı başkentine girme yasağının konulması ile kalmayıp bütün sancakbeylerine, beylere ve kadılara temsilciyi bulunduğu yerde yakalayıp en yakın limandan gemiye bindirmeleri ve padişaha ait başka herhangi bir yerde karaya çıkmasını ölüm cezasıyla yasaklamaları yönünde bir ferman hazırlanmasını sağladı. Aynı şekilde Dubrovnik Senatosu'na, padişahın, Bâbıâli'nin düşmanının temsilcisini önce Divân-ı Hümâyûn'a sormadan misafir etmesine duyduğu hoşnutsuzluk da benzer bir fermanla bildirildi[94].

Zavallı İspanyol, Dubrovnik'ten ayrılarak İstanbul yönünde dört günlük bir mesafe katetmişti ki söz konusu emirler yolunu kapattılar. Ayrıca düşerek

---

94 Roe bütün bunları Lord Conway'a 16 Mayıs 1626'da yazdığı çok ilginç bir mektupta anlatmaktadır (bk. s. 508). Burada bir kez daha Bâbıâli'yi İspanya ile yapılacak barışın güvensizliğine ikna etmek için kullandığı sebepleri vermektedir. Eserinde bu mektubu neredeyse kelimesi kelimesine takip eden Knolles, s. 1468'de sancakbeylerine ve kadılara "Napoli'nin kralı naibi tarafından gönderilen İspanyol beyin geri gönderilmesine" dair fermanın da tercümesini vermektedir.

bacağını kırmak gibi bir talihsizliğe de maruz kalmıştı ve böylece Dubrovnik'e sefil bir durumda geri getirildi. Burada padişahın ulakları teslim edilmesini istediler. Ancak Senato bu defa en azından misafirperverliğin ihlali anlamına gelecek böyle bir hareketi geri çevirecek kadar cesaret gösterdi; fakat aynı zamanda talihsiz adamı Türklerin huzurunda tekrar Napoli'ye geri göndermek üzere gemiye bindirmeyi kabul ederek veziriazama yazdığı bir özür mektubunda davranışlarını haklı çıkartmaya çalıştı. Ne yazık ki her iki tarafla, yani ne şehri sürekli olarak kadırgalarıyla tehdit eden İspanya ne de Dubrovnik'i kara tarafından çevreleyen Bâbıâli'yle ilişkilerini tam olarak koparmamak gibi kötü bir durumda idi. Bu küçük devletler, Knolles'in bir defasında uygun bir biçimde dile getirdiği gibi, iki değirmen taşı arasındaki buğday tanesi gibiydiler[95].

İspanyol barış meselesine böylece, Thomas Roe'nin ifadesine göre, ölüm darbesi vuruldu. Gerçi ertesi yıl olan 1627'de bir kez daha kayserin, Dubrovnik üzerinden geldiği ve Napoli kral naibinin mektuplarını taşıdığı için, gönderilmesinin tek sebebinin İspanya ile Bâbıâli arasındaki barış müzakerelerinin tekrar başlatılması olduğundan kuşkulanılan bir elçisi, bu defa bir Fransız, İstanbul'a geldi; ancak ortam o zaman da önceki kadar olumsuzdu; bu yüzden bu yönde bazı gizli adımlar atılmışsa bile bunlar karanlığa gömülmüşlerdi ve iki devlet arasındaki kötü ilişkilerde önemli bir değişiklik yaratabilecek durumda değildiler[96].

Neticede İspanya özlemini çektiği barışa kavuşamadı ama diğer taraftan düşman bir devlet olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun karşısına çıkacak imkânlara da artık sahip değildi; Batı'nın diğer devletlerinin yanında Doğu Akdeniz ticaretine de verimli bir şekilde katılamadığından, Avrupa'nın bir zamanlar doğu devletlerinde korku salan büyük gücü olma statüsünden, gitgide maddî ve siyasî ağırlığı Şark Meselesi'nin gelişmesinde sonunda gözönüne alınmayan düşük seviyede bir devlet hâline gelmesi çok doğaldı.

95 Meselenin nasıl sonlandığını Roe'nin mektupları açıklamaktadır (bk. s. 514, 515, 530, 538). Bu mektuplarda yine gerekli para imkânlarından yoksun bırakıldığına dair şikâyette bulunmaktadır. Ancak 8 Eylül 1626'da Lord Conway'in kendisine gönderdiği bir mektupta (bk. s. 452), bu hususta verdiği hizmetler bir kez daha övülerek, kralın söz konusu harcamaların geri ödenmesi için emir verdiği haberini aldı.

96 Fransa elçisini de rahatsız eden bu temsilcinin gelişini Roe 27 Şubat 1627'de Lord Conway'a yazdığı bir mektupta bildirmektedir (bk. s. 614). Kâğıtları iyice incelendikten ve kendisini gizli bir İspanyol ajanı olarak gösterecek hiçbir şey bulunamadıktan sonra, hemen elçisi olduğunu iddia ettiği kayser ile ilgili bütün meselelerinin görüşüldüğü Budin'e geri gönderildi (Roe, *aynı eser*, s. 617 ve 623).

Akdeniz'in semi-puissances olarak anılan daha küçük diğer devletlerinden Papalık, Dubrovnik ve Ceneviz uzun zamandan beri kendi hiçlikleri içinde öyle kaybolmuşlardı ki, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ortak bir teşebbüste bulunmaları mümkün değildi.

Vatikan, böyle bir durumda temin edilmesi gereken az sayıda kadırgayı bile zor tedarik edebilirdi. Venedik, papanın acil bir durumda, körfezi ve Vatikan'ın kıyı bölgelerini huzursuz eden korsanların üzerine yollamak için, Ankona Limanı'nda birkaç kadırgasını denize açılmaya hazır tutmasına bile uzun zamandır izin vermiyordu[97].

Dubrovnik'in güçsüzlüğü ve korumasız konumuna rağmen hâlâ varlık göstermesi, örneğin Breves'in yalnızca Bâbıâli'nin inanılmaz akıl eksikliğine bağladığı bir mucize idi. Zira bu şehri ele geçirmek ve limanında sürekli 40-50 kadırga bulundurmak kadar kolay bir şey olamazdı; bu sayede yalnızca Adriyatik Denizi'ni hiçbir geminin girip çıkmasına izin vermeyecek şekilde kapatmakla kalmayıp, Pulya (Apulya/Puglia/Pulpa) kıyılarını da sürekli tehdit altında tutabilirlerdi. Ya bütün büyüklüğü bu denize rahatsız edilmeden sahip olmaya, bütün zenginliği denizciliğine bağlı olan Venedik böyle bir durumda ne yapardı[98]?

Paul Sarpi'ye göre Ceneviz ise, önce özgürce dolaşan, ancak daha sonra diğer hayvanlardan üstün olacağını düşünerek akılsızca insanların boynuna dizginleri takmasına izin veren masallardaki at gibi idi. Şimdi hem özgürlüğünü hem gücünü kaybetmişti[99].

Böylece bu küçük deniz devletleri arasında geriye sadece güçlerini hâlâ belirli bir seviyede muhafaza eden ve Osmanlı'ya da zaman zaman deniz kuvvetlerinin gücüyle değil de daha ziyade korsanlar olarak cüretkârlıkları ve talihleri sayesinde zarar veren Malta'daki San Jean Şövalyeleri ve Floransa kalmıştı. Fransız kaptanı De Virville'nin 1640'daki[100] kanaatine göre, her ikisi birleş-

97 Fransa'nın Venedik elçisi Du Ferrier, bu hususu 1575 Mayıs'ında yazdığı mektubunda özellikle vurgulamaktadır, bk. *Négociations de la France,* III, 597.

98 De Breves, *Discours abrégé,* s. 5.

99 *Le Prince de Fra Paolo,* s. 172.

100 Richelieu'ye yönelik yazılan rapor "*Pratique de la guerre et des saluts es armées navales de la mer méditerranée* ", Sourdis, *Correspondance,* T. II, s. 468: "Bu iki güzel donanmanın (Floransa ve Malta) birlikte yüzmesi Hristiyanlığın hayrına olacaktır, zira bizim ortak düşmanımıza, yani Büyük Türk ve tâbilerini demek istiyorum, bu iki donanma bir hayli sıkıntı yaşatacaktır ".

mış olsa Hristiyan âleminin hayrı için büyük ve Türkler için tehlike oluşturacak bir deniz gücü hâline gelirlerdi; gerçekten de İstanbul'da Toskana büyük dükü ve Malta üstad-ı azamı, İspanya kralından bile daha güçlü hükümdarlar kabul ediliyorlardı[101]; ancak menfaatlerinin farklılığı ve karşılıklı kıskançlıklar güçlerini bölüyor, Şark yönünde müşterek bir faaliyette bulunmalarını engelliyordu. Yine de Türk ticaret gemileri ve Osmanlı'nın kıyı toprakları üzerine bireysel yağmaları ve akınlarıyla Bâbıâli için yeterince rahatsızlık kaynağı oluyorlardı, hem de Floransalılar Maltalılardan çok.

Eskiden Floransa Osmanlı sultanları ile oldukça iyi ilişkiler içinde idi. Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethettikten hemen sonra Venediklilere olduğu gibi Floransalılara da burada ticarî çıkarlarını korumaları için bir balyos bulundurmalarına izin vermişti. Ancak bu balyos, sözde Kanuni Sultan Süleyman Malta'yı kuşattığında (1565) adanın muhasaradan kurtarılmasına Floransa'ya ait gemiler de katıldığı için buradan kovulmuştu. Yaklaşık 10 yıl sonra, 1578'de büyük dük, İnebahtı'da savaşan, fakat bu yüzden bir süreliğine Türkiye'de köle olarak yaşayan müzakerecisi Cavaliere Don Bongianni Gianfigliazzi'nin mahareti ve hediyelerinin zenginliği sayesinde her ne kadar yalnızca balyosunun İstanbul'a dönmesine izin verilmesini sağlamakla kalmayıp, Fransızları ve Venediklileri kızdıracak olsa bile, tebaasına da kendi bayrakları altında Osmanlı İmparatorluğu'nda ticaret ve denizcilik yapına izni verilmesini sağlayabilmişse de ancak ağır bir bedel karşılığında satın alınan bu imtiyaz uzun sürmedi[102].

Eski kapitülasyonlar yenilenirken, büyük dükün himayesi altında bulunan San Stefan Tarikatı'na bağlı şövalyelerin –Malta'daki San Jean Şövalyeleri gibi, kâfirlere karşı savaşı görev edinen silahlı bir ruhanî kardeşlik– limanlarını Berberîlere karşı korumak için sürekli olarak silahlı dört kadırga bulundurmalarına izin vermiş olmasına göz yumulmuştu. Tabii ki ganimete düşkün bu savaşçılar bununla yetinmediler. Gemilerinin sayısını önemli ölçüde arttırdılar

101 des Hayes, *Voyage de Levant*, s. 250.

102 Bu durumlar hakkında bu eserin III. cildinde bahsettiklerimizin dışında, bu hususta en kesin ve ayrıntılı bilgiler, o dönemde 1577 ve 1578 yıllarında Floransa ve Bâbıâli arasındaki müzakereleri engellemek için elinden gelen herşeyi yapan, Fransa'nın İstanbul ticaret ataşesi Juve'nin elçilik mektuplarında bulunmaktadır, bk. *Négociations de la France dans le Levant*, III, 737, 748 ve devamı, bilhassa notlar. Burada büyük dükün Bâbıâli'yi daha uysal hâle getirmek için gönderdiği değerli hediyeler ayrıntılı olarak tarif edilmişlerdir.

ve korsanların üzerine yelken açma bahanesiyle tek başlarına Osmanlı sancağını taşıyan herşeyi avlamaya başladılar. Mesela 1578'de, İstanbul'da müzakereler henüz sonuçlanmamışken, bazı Ceneviz kadırgalarıyla birlikte bir defada 14 Berberî gemisine saldırmışlardı. Tabii ki Bâbıâli bu hadiseye öyle kızdı ki, Floransa müzakerecisi ile bundan sonra görüşmek istemedi. Floransalı müzakereci, diğer zengin hediyelerin yanına Floransa'da esir tutulan bir çavuşu ve 9 yeniçeriyi eklemiş olmasına rağmen birkaç kölenin serbest bırakılmasını dahi sağlayamadı. Neticede hiçbir şey başaramadan geri dönmek zorunda kaldı ve Floransa balyosu da İstanbul'da daha fazla tutunamadı[103].

Büyük dük ve Osmanlı sultanı arasındaki ilişkiler o tarihten sonra ne kadar gergin ve düşmanca devam ettiyse Floransa'nın denizciliği o denli genişledi ve etkileyici bir faaliyete büründü. San Stefan sancağı çok geçmeden Doğu Akdeniz'in bütün sularını örtmeye başladı ve İstanbul'da cüretkâr olduğu kadar başarılı da olan korsanlığından dolayı Hristiyan âleminin en korkulan ve en nefret edilen bayraklarından biri hâline geldi. Venedik Balyosu Paolo Contarini, Pregadilere gönderdiği 1583 tarihli raporunda şöyle diyordu: "Toskana büyük dükü hakkında hiçbir şey diyemem. Zira ekselansları kadırgalarının Doğu Akdeniz sularında kendilerine verdikleri zarardan dolayı Türklerin ondan ne kadar nefret ettiklerini zaten biliyor; ayrıca büyük dükün ona zarar vermek için fırsat bulsa bunu kesin yapacağından eminim, bunun için milyonlarca para harcamak zorunda kalsa bile"[104]. Oysa geldikleri kadar hızlı yok olan Floransalı korsanlarla başa çıkmak hiç de kolay değildi.

Floransalı şövalyelerin bu maceracı ve çoğu zaman kazançlı korsanlıklara katılma heveslerinin yanısıra Toskana büyük dükünün denizciliğini o dönemlerde verimli kılan bir diğer sebep, ticarî menfaatleri idi. Medicilerin büyük ticarî teşebbüslere karşı, Paul Sarpi'nin ifadesine göre, doğuştan duydukları hazzı asla inkâr etmedikleri biliniyordu. Zira bu ticarî teşebbüsler, onları bütün Hristiyan hükümdarlar arasında en büyük para gücüne yükselten ve bü-

103 *Aynı eser*, s. 754 ve 766. Juve, 17 Kasım 1578 tarihli bir mektubunda Cavaliere Gianfigliazzi'nin azledilmesi hususunda şöyle demektedir: "Öylesine zayıf ve acayip biçimde geri gönderildi ki, bir daha bu Kapı'ya [Bâbıâli] gelen temsilci olarak hiçbir prensin onu kullandığı görülmedi".

104 Alberi, *Rel. degli ambasciadori Veneti al Senato*, Ser. III, T. III (koleksiyonun IX. cildi), Firenze 1855, s. 245'te Paolo Contarini, *Relazione*: "Ve majesteleri (sultan) ona zarar verme fırsatı çıktığında, birkaç milyon altın sarfetme uğruna, eminim, onu yapacaktır".

tün bunların yanısıra, yine Fra Paolo'nun ifadesine göre, onlara ticarette belirli bir dürüstlülük itibarını kazandıran muazzam servetlerinin kaynağı ve temeliydiler[105].

Hiç kimse, 22 yıllık hükümdarlığı (1587-1609) sırasında Osmanlı İmparatorluğu ile kötü ilişkilerinden dolayı spekülasyon ruhunu ve maddî güçlerini bu yöne çevirmeye zorladığında bu açıdan atalarının açtığı yoldan devam etmesini Büyük Dük I. Ferdinand'dan daha iyi bilmiyordu. Ferdinand'ın esas amacı, Suriye'deki ticaretin tamamını ele geçirmek; oradaki kıyı şehirlerinde, Sayda'da, Beyrut'ta, Trablusşam'da, Akkâ'da vs, ticarî temsilcilikler açmak ve kendi konsoloslarını buraya göndermek; ayrıca diğer Avrupa devletlerini buradan yavaş yavaş çıkartmak, böylece dünya ticareti için o dönemlerde oldukça verimli olan bu pazara sonunda tek başına hâkim olmak ve burayı hazinesinin asla tükenmeyen bir kaynağı hâline getirmekti. Daha önce gördüğümüz gibi, Ferdinand'ı 1607'de Dürzîlerin güçlü büyük emiri Maanoğlu Fahreddin ile resmî bir antlaşma yapmaya götüren Asya'daki asi ile içten birlikteliğinin de en önemli sebebi bu idi.

Halefi II. Kosimo döneminde (1609-1621) aynı ticaret siyaseti Floransa'nın deniz gücünün yaşam damarı olmaya devam etti ve ancak II. Ferdinand'ın uzun süren talihsiz hükümdarlığı döneminde (1621-1670), Maanoğlu Fahreddin'in talih yıldızı ve Mediciler soyunun görkemi ile birlikte Floransa deniz kuvvetlerinin ve San Stefan'ın cesur şövalyelerinin şanı da battı.

Oysa burada ele aldığımız dönemde, bilhassa 17. yüzyılın ilk çeyreğinde, Akdeniz'in daha büyük deniz devletleri, bilhassa Venedik, bu faaliyetlerine çok da olumlu gözlerle bakmamalarına rağmen Floransalılar hâlâ Maltalılar ile birlikte Hristiyan âleminin Osmanlı donanmasına karşı silahlı direnişinin en etken unsurlarıydılar. Diğer devletler öncelikle Floransa'nın gücünü büyütmesini istemiyorlardı; Venedikliler ayrıca Floransalıların sürekli deniz akınlarından, Bâbıâli'yi er veya geç Venedik'in Doğu Akdeniz'deki toprakları için de tehlikeli olabilecek donanmasını her an savaşmaya hazır bir hâlde tutmaya zorladıkları için rahatsız oluyorlardı[106].

105 *Le Prince de Fra Paolo*, s. 173: "Hristiyan dünyasının bütün prensleri arasında büyük dük belki de en fazla paraya sahip olandı ve her gün servetleri daha da artıyordu, çünkü Mediciler ticaret ve bilimin yararına kullanmak için hâlâ eski zevki koruyorlardı".

106 Bu hususa bilhassa Venedik'teki İspanya elçisi Bedmar Markisi Don Alfonso della Cueva, 1619'da Kral III. Felibe'ye gönderdiği raporda dikkat çekmektedir (bk. Daru, VI, 219).

Cebelitarık Boğazı'nın dışında kalan iki deniz devletine, İngiltere ve Hollanda'ya gelince, Bâbıâli nezdindeki konumları Doğu Akdeniz'deki ticarî menfaatlerini korumaya fazlasıyla bağlı idi ve bu yüzden Bâbıâli'ye karşı genel olarak barışçıl ve dostane tutumlarını, "Hristiyanlığın ezelî düşmanı" ile muhtemel müşterek bir mücadeleye katılarak elde edecekleri kibirli bir şana kurban etmeye hiç niyetleri yoktu. Ayrıca Protestan ülkeler olarak güçlerini ve imkânlarını, en iyi ihtimalle sonunda yine daha yakın Katolik devletlerin daha kazançlı çıkacağı bir fetih savaşında zayıflatmaya çok da meyilli olmaları mümkün değildi.

Zaten İngiltere ve Bâbıâli arasındaki dostluk, Doğu Akdeniz ticaretinin, ileride tekrar geri döneceğimiz, korsanlar tarafından rahatsız edilmesi yüzünden çıkan bazı önemsiz anlaşmazlıkların dışında, Kraliçe Elizabeth dönemlerinden beri ciddi bir biçimde bozulmamıştı. Her iki tarafın dürüstlüklerine dair verdikleri güvenceler ve bu dostluğun bozulmadan devam etmesine dair istekleri, her cülûs sırasında resmen ve törenler arasında yenileniyorlardı. Bu amaçla örneğin Genç Osman'ın cülûsu sırasında (1618) –bildiğimiz kadarıyla ilk kez– bir Osmanlı elçisi Londra'ya gelerek White Hall Sarayı'nda Kral I. James tarafından törenlerle karşılandı ve güzel bir konuşma ile her iki hükümdar arasında o tarihe kadar hiç bozulmayan dostluğun bundan böyle de aynı şekilde sürmesi ve her gün daha da büyümesi yönünde samimi isteğini dile getirdi[107].

Venedik'in Toskana büyük dükü ile genel olarak bakıldığında iyi ilişkiler içinde olduğunu belirttikten sonra, şunları eklemektedir: "Fakat Cumhuriyet, St. Etienne Tarikatı'na Türklerle savaşmaya gitmeleri için izin vermekte sıkıntılı görünüyordu. Venedik bu saldırıların Türkleri denizciliğe alıştırmaktan ve [onların] donanmalarını geliştirmekten veya Venedik'e ait bazı adaları işgal etmelerinden başka bir işe yaramayacağını düşünüyordu". Aynı şekilde Paul Sarpi, Maltalılar hakkında şöyle demektedir: "Bütün amacı akın yapmak olan Malta prenslerinin büyümesi hiç arzu edilmiyordu, çünkü bu büyüme, uyuduğu düşünülen Osmanlı'nın gücünü gitgide uyandırmış olacaktı" (bk. *Le Prince*, s. 188).

107 Bu konuşma, bu esnada tercümanlık görevini üstlenen dönemin İstanbul elçisi Sir Thomas Glover tarafından tercüme olarak verilmektedir (bk. Knolles, s. 1379). Osmanlı elçisi, efendisinin adına şöyle konuşmuştu: "Hepimiz, majesteleri tarafından hiç bozulmadan sürdürülen ve muhafaza edilen dostluğun, her gün büyüyerek daha da artmasını istiyoruz. Hünkârımız da bu dostluğu aynı şekilde sürdürmek ve muhafaza etmek istemektedir".

Bundan üç yıl sonra Sir Thomas Roe elçi olarak İstanbul'a geldiğinde kral, kendisine verdiği talimatlarda yalnızca mevcut dostluğu herhangi bir şekilde bozabilecek herşeyden kaçınmasına dair tavsiyede bulunmakla kalmayıp Divân-ı Hümâyûn'daki nüfûzunu da Bâbıâli ile diğer Hristiyan hükümdarlar arasındaki barışın gözetilmesini veya yeniden sağlanması yönünde kullanmasını özellikle tembih etti. Bununla kastettiği o dönemlerde bilhassa Lehistan'dı; elçinin efendisi olan kralın isteğini ne şekilde ve hangi başarılarla yerine getirdiğini zaten daha önce gördük[108]. Sir Thomas Roe, bu esnada uygun bir enerji ve kararlılıkla hareket edecek olsa da –ki şahsiyeti, karakteri ve tecrübesi sayesinde bu göreve bu kadar uygun ikinci bir diplomat yoktu– İngiltere kralının yine de hadiseleri Bâbıâli'nin direnmesi hâlinde dostluğun bozulması aşamasına kadar getirmeye niyeti yoktu.

Londra Kabinesi'nin o dönemlerde söz konusu Şark meselelerindeki tutumunu en iyi şekilde anlatan bu talimatlarda şöyle deniyordu: "Konuşmalarınızda önce, onurumuza yakışır bir biçimde ve uygun gördüğünüz ölçüde, mümkün olduğunca güven ve cüretkârlıkla hareket etmenizi uygun buluyoruz; ancak sözleriniz doğrudan bir savaş ilânına veya açık düşmanlığın ilân edilmesine kadar varmamalıdır; zira böyle bir şey padişahın topraklarında ticaret yapan tebaamız ve servetleri için şu anda tehlikeli olabilir; ayrıca askerî kuvvetimizin şu anda ne kadar az bir kısmının hazır olduğunu ve böyle bir mesafede, bu müşterek davada kendi paylarına düşeni yapma iradeleri açısından niyetlerini bilmediğimiz başka hükümdarların yardımını ve desteğini almadan, bu kuvvetleri ne kadar az kullanabileceğimizi gözönüne aldığımızda, sultan planını (Lehistan'a karşı savaş) takip etmekte kararlı ise böyle bir şey bize fazla yarar getirmeyecektir. Bu yüzden, uyarılarımızın tesirsiz kaldıklarını farkettiğiniz takdirde ne yapmamız gerektiğine karar vermemiz için bize lütfen müzakerelerin durumu hakkında hemen bilgi veriniz"[109].

Kısmen gördüğümüz ve kısmen ileride göreceğimiz gibi, herşey Londra'da istendiği ve beklendiği gibi gitmedi. Ancak meseleye bütün olarak bakıldığında Sir Thomas Roe, durumun çözülmüşlüğünde mücadele etmek zorunda kaldığı bütün önemli zorluklara rağmen, tacının ve ülkesinin menfaatlerini korumayı ve Bâbıâli ile ilgili oldukları oranda diğer daha genel Avrupa meselelerinde de

108 Karşılaştırma için bk. bu eserin III. cildi.

109 *Instructions for our trusty and wellbeloved servant Sir Thomas Roe, knight, our ambassador unto the Grand-Signior, Negotiations*, s. 3.

Divân-ı Hümâyûn'a karşı öyle itibarlı ve nüfûzlu bir konum edinmeyi başarmıştı ki, devletler arasındaki dostane ilişkiler sadece bozulmadan devam etmekle kalmayıp İngiltere de bütün Avrupa ve Şark meselelerinin çözümünde Batı'nın büyük devletlerinden hiçbirinin elinden alamayacağı bir ağırlık ve itibar kazandı.

Genç Osman'ın talihsiz akıbetinden sonra da, genel olarak her yere hâkim karışıklıklar arasında dahi, eski kapitülasyonlar hiçbir zorluk çıkmadan yenilendiler[110]. IV. Murad'ın cülûsundan sonra ise hem IV. Murad hem de veziriazamı, Kral I. James'e yazdıkları özel bir nâmede dostane ve iyi niyetli düşüncelerini açıkladılar. Bu nâmeyle sadece İngiltere kralının kendisine sunduğu tebriklerin karşılığı olarak söz konusu kapitülasyonlarla güvence altına alınmış hakların, imtiyazların ve serbestilerin onaylanacağını ve mevcut barışın kesin olarak muhafaza edileceğini vadetmekle kalmayıp, henüz askıda olan bazı şikâyetlerin ve anlaşmazlıkların da hâlledileceğini vadetmekteydiler.

Bilhassa İngilizlerin Doğu Akdeniz ticaretleri hiçbir şekilde engellenmeyecek ve rahatsız edilmeyecekti. Gümrük memurlarına ve Bâbıâli'nin diğer memurlarına, söz konusu yasalarla antlaşmalara mutlaka uymaları ve İngiliz tüccarlarına iyi davranmaları emredildi. İngiliz tüccarlara hiçbir şekilde yeni harçlar yüklenmeyecek veya Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde serbestçe ticaret yapmaları engellenmeyecekti. Aynı yükümlülükler ve padişahın fermanlarının ihlali hâlinde uygulanan cezalar, Tunus ve Cezayir başta olmak üzere, ileride göreceğimiz gibi, bütün meselelerin henüz tam olarak telafi edilmediği ve düzenlenmediği Berberî devletleri için de geçerli olacaktı. Neticede İngiltere kralı ile Osmanlı sultanı ve her ikisinin tebaası arasındaki dostluğu ve barışı bozabilecek hiçbir harekette bulunulmayacak, hiçbir şeye göz yumulmayacaktı; İngiltere kralı da tabii ki karşılığında bu iyi ilişkilerin muhafazası, sağlamlaştırılması ve arttırılması için elinden gelen herşeyi yapacaktı. Padişahın söz konusu yazısı şöyle bitiyordu: "Nasıl ki mutluluğun sığınağı olan Bâbıâlimiz bütün dostlarımıza daima açık ise ve düşüncelerimiz daima onların tarafını tutmaya ve dostluğu genişletmeye hazır ise, majestelerinin de aynı şekilde mevcut mutabakatlara, anlaşmalara ve maddelere göre

110 Sir Thomas Roe'nin 31 Mayıs 1622'de amirallik birinci lorduna yazdığı mektup, *aynı eser*, s. 54.

aramızda kurulan bu dostluğun şartlarını tam olarak gözeteceğini ve yerine getireceğini umuyoruz”[111].

IV. Murad, bu hususta ciddi olduğunu bu yönde veziriazamına verdiği ve kısaca şöyle dediği emirle kanıtladı: “İngiltere kralının tebaasına bundan böyle bir halel getirmeyesin; adil ol ve elçisi şikâyet etmek için bir sebep bulmasın diye uğraş; zira ben, rahatsız edilmesini istemiyorum”[112].

Bu emirle, gerçekten de Roe’nin mektuplarında defalarca güvence verdiği üzere, İngiltere kralının adının Bâbıâli nezdinde büyük bir itibar, hatta herhangi bir başka Hristiyan hükümdardan bile daha fazla itibar görmesi ve sultanın bütün kullarının her zamankinden daha çok elçisinin ve tebaasının talepleriyle haklı isteklerini yerine getirmeye çaba göstermeleri sağlandı[113]. Yine de herşey onların elinde değildi. Roe, bilhassa o tarihe kadar başka hiçbir Hristiyan hükümdarda görülmemiş bir şeyi, Bâbıâli’nin iyi niyetinin ve sadakatinin özel bir işareti olarak vurgulamak zorunda olduğunu düşünmekte idi; zira Kral I. James öldüğünde (Nisan 1625), veziriazam, padişah ve Divân-ı Hümâyûn adına elçiye bir ağa göndermiş ve oldukça resmî

111 IV. Murad’ın tabii ki Şark’a özgü ağdalı ve şiirsel anlatım ile yazdığı Temmuz 1624 tarihli bu nâmeyi, Roe tercüme olarak verir (bk. *aynı eser*, s. 26) ve nâmenin orijinal hâli şöyledir: “Müşterilerimizden veya diğer subaylardan hiç biri daha önceki uygulamalara ve her zamanki gözlemlere aykırı bir şey yapmayacak veya ortaya çıkartmayacakları gibi, tüccarlarınıza herhangi bir sıkıntı vermeyecektir; adalete ve bizim kanunlarımıza aykırı bir şey yapmayacaktır; onlara yeni zorunlu vergilerle hiçbir rahatsızlık vermeyeceklerdir; aksine bu mutlu günlerimizde öncekinden de fazla sakin bir yürek ve huzur içinde işlerini ve ticaret trafiklerini takip edebileceklerdir... tüccarlarınız, imparatorluğumuzun tüm bölgelerine ve yerlerine özgürce gelip gidebilirler; gelecekte tüm çelişkiler ve hoşnutsuzluklar ortadan kaldırılacaktır, vs.”. Veziriazam Gürcü Mehmed Paşa’nın aynı döneme ait mektubu (bk. *aynı eser*, s. 262), neredeyse aynı kelimelerle aynı düşüncenin biraz daha ayrıntılıydı.

112 Tercüme edilmiş aslı şöyledir: “İngiltere Kralı’na bağlı tebaaya bundan böyle hiçbir yanlışlık yapılmamasına özen gösterin; adaletli davranın ve günahı boynuna, elçinin şikâyette bulunmasına sebep olacak hiçbir şey yapmayın; zira rahatsız olmasını istemiyorum”, bk. krala yazdığı 4 Eylül 1624 tarihli mektuptan, *aynı eser*, s. 276.

113 Roe, 23 Haziran 1624’de Devlet Bakanı Calvert’e yazdığı mektupta (bk. s. 247), şöyle demektedir: “Majestelerinin adının burada büyük bir itibar gördüğünün doğru olduğunu ve bilhassa şu anda her vezirin bizi memnun etmek için istekli olduğunu onaylarım”. Krala yazdığı 24 Temmuz tarihli bir mektupta ise, s. 260: “Majesteleri’nin bu sarayda adı (her türlü pohpohlamadan uzak) Avrupa’daki herhangi bir hükümdardan çok daha fazla itibar görüyor”.

bir biçimde taziyelerini ve aynı zamanda halefi olan I. Charles'ın cülûsu için içten tebriklerini bildirmişti[114].

Bu tebrikler tabii ki aynı şekilde yazılı olarak tekrarlandı ve aynı zamanda, İngilizlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ticaretleri hususunda aynı imtiyazlara sahip olacaklarına ve bu kişilerin, başta Cezayir naibi olmak üzere rahatsız edildiklerine dair askıda kalan bazı anlaşmazlıkların taraflardan her birini tatmin edecek şekilde çözüleceğine dair güvenceler verildikten sonra eski dostluğun bu kral nezdinde de muhafaza edileceği vadedildi[115].

Cezayir meselesi yine de Londra Kabinesi ve Bâbıâli arasında genelde dostane olan ilişkileri zaman zaman ciddi bir biçimde rahatsız eden ve Thomas Roe'nin çok yönlü diplomatik faaliyetlerini sürekli hareket hâlinde tutan ana meselelerden biri idi. Roe, Avrupa'nın ileride daha ayrıntılı olarak ele alacağımız Doğu Akdeniz ticaretinin oldukça karışık ilişkilerinde yalnızca Berberîlerin sadakatsizliği ve çoğu zaman verdiği emirlerin yerine getirilmesini sağlayabilecek durumda olmayan Bâbıâli'nin çaresizliği ile değil İngiltere'nin güçlü ilerleyişinin karşısına bu yönde engelleyici bir biçimde çıkan diğer deniz devletlerinin düşmanca menfaatleri ve entrikalarıyla da uğraşmak zorunda idi. Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerinde aynı düşüncelere haiz olmasına ve aynı amaçları takip etmesine rağmen İngiltere, Hollandalılarla bile kimi zaman ciddi anlaşmazlıklara düşüyordu. Hollandalılar, 1612'de İstanbul'da onaylanan elçilerinin himayesi altında Osmanlı İmparatorluğu'nun sularında ve limanlarında bağımsız bir ticaret devleti olarak hareket etmelerine izin verilene kadar, ticaret gemilerinde bir süre İngiliz bandırasını kullanmışlardı.

Birleşik Devletler'in (Hollanda) hemen akabinde ilk elçisi olarak İstanbul'da kalan mahir müzakerecisi Corneille de la Haye, tabii ki zengin hediyelerle desteklenen (800 sterlin değerinde üç cennet kuşu, el yapımı kristal taslar, kıymetli altın ve gümüş kumaşlarla Şam kumaşları, ince Hollanda keteninden muhteşem sofra takımları, anlamlı ve sanatsal oyma işli fildişi asa vs) müzakerelerin esasları olarak üç husus ileri sürmüştü: 1) Türklerin elinde köle olarak bulunan Hollandalıların serbest bırakılması; 2) Hollanda Birleşik Devletleri'nin vatandaşları için Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün denizlerinde ve liman-

---

114 23 Haziran 1625 tarihli nâme, s. 412. Roe, bu taziyeleri "daha önce hiçbir Hristiyan hükümdarın nail olmadığı ve sanki en büyük teşrifatçı elinden çıkmış gibi, en onurlu ve saygılı biçimde sunulan bir incelik" olarak adlandırmaktadır.

115 20 Ocak 1626 tarihli bu yazının tercümesi *aynı eser*, s. 603'te mevcuttur.

larında ticaret serbestîsi ve 3) İstanbul'da daimî bir elçinin güvencesi altında Bâbıâli ile sürekli dostluk.

Bütün şartları kabul edildi ve Hollanda, 6 Temmuz 1612'de resmen akdedilip kendisine esas olarak İngiltere ve Fransa ile aynı hak ve özgürlükleri tanıyan bir kapitülasyon ile Bâbıâli'ye dost ülkelerin saflarına girdi. Avrupa Şarkı'nda asla birinci sınıf bir ticaret devleti seviyesine ulaşamamış olsa bile, burada bir kez kazandığı olumlu konumu Bâbıâli'ye karşı düşmanca bir tutum sergileyerek bozmaya hiç niyeti yoktu. Birleşik Devletler'in zekice yürütülen Şark siyaseti, sadece bu yöndeki menfaatlerini de koruyarak, daha genel hususlarda İngiltere ile birlikte Divân-ı Hümâyûn'da Batı Avrupa'nın onurunu, itibarını ve nüfûzunu muhafaza ve temsil etmeye yönelikti[116].

Kanaatimize göre, nasıl ki yukarıda verilen bilgilerden Batı'nın büyük deniz devletlerinin niçin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı müşterek bir harekette bulunmak üzere biraraya toplanamadıkları açıkça belli oluyorsa, aynı zamanda Şark yönündeki Avrupa hareketinin o dönemlerde niçin gittikçe Akdeniz'de asla önemli bir kazanç veya kalıcı bir sonuç elde etmeden ve getirmeden her iki tarafın güçleriyle imkânlarını azaltan ve tüketen küçük bir savaşa dönüştüğü de kolayca anlaşılabilir. Avrupa'nın Şark siyasetinin bu yüzden maceracı, düşüncesiz ve tutunması mümkün olmayan bir karaktere bürünmesi, devletlerin içinde bulundukları durumların o dönemlerde dünyanın siyasî faaliyetlerini meydana getiren ve yöneten doğasından kaynaklanıyordu.

17. yüzyılın ilk çeyreğinde asla Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığına yönelik tasarlananlardan daha geniş kapsamlı planlar yapılmamış; asla, daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun harabelerinden kendi paylarını almak ya da en azından zengin ganimetlerle evlerine dönmek üzere, bu planların gerçekleştirilmesi için yardımda bulunmaya hazır bu kadar çok cüretkâr ve talihli maceraperestler olmamıştı. Aynı şekilde asla araçlar ve amaçlar arasındaki yanlış orantılar, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yapılan bu maceraperest planlarda ve teşebbüslerde olduğu kadar kötü olmamıştı.

---

116 Hollanda Birleşik Devletleri ve Bâbıâli arasındaki bu ilk ilişkilere dair ayrıntılı bilgiler için bk. Knolles, s. 1326. Hollanda'nın bilgece siyasetini överek, şunu eklemektedir: "Türk'le yapılan ve Fransa'yı çoğu kez ve küçük sebeplerden dolayı utandırdıkları bu ittifak, İngilizler ve İspanyollar ve şimdi de bütün meselelerde sanki hiçbir şeyi büyük bir sebep ve iyi bir amaç olmadan yapmıyorlarmış gibi görünen bir ağırlık ve ölçüye sahip Hollandalılar tarafından talep edildi". Karşılaştırma için bk. bu eserin III. cildi.

Fransa Kralı IV. Henri'yi ayaklandırılan Rumların yardımı ile İstanbul'da yeniden kurulacak Hristiyan tahtına çıkartmayı veya en azından çöken Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük bir bölümünün mirasçısı yapmayı teklif eden Giritli Fantin Minotto'nun tuhaf planlarını daha önce gördük[117].

Anlaşılan o ki daha sonra, kralın zamansız ölümü bu planı daha başlamadan engelleyince, Nevers dükü Bizans tahtının açık mirasına konmak istiyordu. Anne tarafından sözde Paliologların akrabası olan dük, bu yüzden bazı yasal haklara sahip olduğunu düşünüyordu. En az diğeri kadar maceraperest olan planı, öncelikle Mora'yı ele geçirmeyi ve daha sonra Mora'nın yardımı ile fetihlerini genişletmeyi kapsıyordu[118]. Ancak bunun için gerekli imkânlara, paraya, birliklere –herhangi bir teşebbüse girişmeden önce 12 bin asker istiyordu– ve herşeyden önce gemilere sahip değildi. Bu sebeple o dönemlerde bir kez daha bütün dikkatini Şark'a yöneltti ve öncelikle Suriye'deki hükümdarlık amaçlarını kolayca gerçekleştirebilmesini sağlayacak olan Kıbrıs tacını ele geçirmeyi düşünen Toskana büyük dükü ile irtibata geçti. Oysa hanedanının bu krallık (Kıbrıs) üzerindeki mülkiyet haklarından henüz vazgeçmeyen ve bu haklarını gerçeğe dönüştürmenin tam zamanı olduğunu düşünen Savoy dükü ile anlaşmazlığa düştü. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum Ortodoks halkın kendi lehine ayaklanacağına güvenen Nevers dükü ilk darbeyi vurmayı bir başarmış olsaydı, İngiltere, Fransa ve İspanya başta olmak üzere, ilgilerini çekmeyi düşündüğü ve kısmen bu yönde şartlı onaylarını aldığı diğer büyük devletlerden yardım almayı umuyordu[119].

117 Karşılaştırma için bk. bu eserin III. cildi.

118 Bunları bilhassa Sir Thomas Roe'nin kayserin sarayından kaynaklanan ve Erdel Prensi Bethlen Gabor'u Nevers dükünün kızlarından biri ile evlendirmek gibi tuhaf plandan dolayı Lord Conway'a gönderdiği mektuplardan öğreniyoruz. Prensin temsilcisinin böyle bir evlilik hakkında ne düşündüğü sorusu üzerine, Bâbıâli nezdindeki konumunu tamamen kaybedebileceğinden, böyle bir evliliğe karşı çıktı. 14 Kasım 1625 tarihli mektupta, s. 454, şöyle demektedir: "Nevers dükünün son Bizans imparatorları Paleologlarla akrabalıklarını ileri sürerek, son zamanlarda bir rakip olarak ortaya çıktığını ve sultana karşı yeni bir dizi teşebbüste bulunduğunu görüyoruz; o (Bethlen Gabor) ise sanki onunla işbirliği yapacakmış gibi görünüyor".

119 Bu hususlarda en ayrıntılı bilgiyi veren kaynak Vittorio Siri, *Memorie recondite dall'anno 1601 sino al 1640,* T. II, s. 671 ve 676: "Nevers dükü Mora'yı fethetme düşüncesinden vazgeçmiyordu, hatta her zamanki gibi, kolay olacağı vadedilen teşebbüste Rumların iradesine ve onu gerçekleştirecek tutum ve güçleri sağlayacaklarına olan inancıyla güven duyması gerektiğini tasarlıyordu". Ayrıca Toskana büyük dükü-

Ne var ki bu yönden aynı zamanda çok daha tuhaf ve sadece denizcilik konusundaki olağanüstü bilgisi ve becerisinden dolayı kısaca "İl Capitano" diye adlandırılan cüretkâr ve tecrübeli Normandiyalı korsan Kaptan Jacques Pierre'in ağzından da olsa, göründüğü kadarıyla karanlıkta sinsice kurulan planlar ortaya çıktı. Ayran gönüllü olduğu kadar değişiklik hastası, cüretkâr ve müteşebbis bir maceraperest de olan Pierre, sırasıyla Nevers dükünün, Savoy dükünün, Toskana büyük dükünün, Napoli kral naibinin, Ossuna dükünün ve nihayet Venedik'in hizmetine girmişti ve burada uğursuz bir şekilde İspanya'nın Venedik'e karşı sözde komplosuna karışmış ve vatan haini olarak cellâdın elinde hayatını kaybetmişti (1618).

Daha önce de Richelieu'nun siyasî yardımcısı Peder Josef'in hazırladığı ve Fransa ile İspanya'nın müştereken düzenleyecekleri Haçlı Seferi'ni gerçekleştirmek üzere Venedik'te faaliyet gösteren bu adam, 1615'de Venedik'in Roma elçisi Simone Contarini nezdinde bir defasında Osmanlı İmparatorluğu'nda kâfirlere karşı bir "Sicilya İkindisi"* gerçekleştirmeyi ve daha sonra İstanbul'da Hristiyan tahtına İspanyol bir prensi çıkartmayı düşündüklerini itiraf etmişti; bir Fransız olarak İspanyolları dünyanın efendileri hâline getirecek bu zengin ganimeti onlara çok gördüğü için bu plandan nefret ediyordu[120].

Korsanın bu gibi inanılmaz konuşmalarla sadece yanlış bir oyun mu oynadığını ve Venedikli diplomatın karşısında yalnızca can sıkıntısını mı giderdiğini, yoksa sözlerinin gerçek bir sebebe mi dayandıklarını bilmiyoruz. Ancak kesin olan bir şey varsa o da yarı gerçek yarı uydurulmuş ve abartılmış bu ve benzer söylentilerin Batı'da ve Doğu'da havada uçuştuğu, insanların bunlara inandıkları ve bu söylentilerin Bâbıâli'yi dahi sürekli korku ve heyecan içinde tuttuğu idi. İstanbul'da birkaç yıl sonra bile İspanyolların ve Nevers dükünün adından öyle çekiniliyordu ki, Sir Thomas Roe'nin kesin olarak açıkladığı gibi, veziriazam sırf bu yüzden Mora'da ve Yunanistan'ın diğer

---

nün yardımıyla, "bütün Mora'nın sahibi olmayı ve Yunanistan'ın geri kalan bölümünü de Türk'e karşı büyük bir isyana teşvik etmeyi" ummuştu.

* 30 Mart 1282'de ikindi vakti Palermo halkının Fransızlara karşı kanlı ayaklanması kısa zamanda diğer Sicilya şehirlerine de sirayet etmiş ve Nisan sonunda ada hürriyetine kavuşmuştur (çn).

120 Ranke, *"Über die Verschwörung gegen Venedig im Jahre 1618"*, s. 81'de Simon Contarini'nin Jacques Pierre'in şahsiyeti hakkında da yeterince açıklamaların verildiği mektuplarına göre. Hakkında bilgi için ayrıca bk. Leti, *Vita di duca d'Ossuna*, II, 246.

bölgelerinde, tarihî eserler ve gizli sanat hazineleri için Lord Arundell, Buckingham dükü ve Bedford kontesi gibi zengin İngiliz sanatseverlerin ve sanat bilginlerinin çok büyük paralar harcadıkları kazılara hiçbir şekilde izin vermek istemiyordu. Roe'nin alaylı bir biçimde söylediği gibi, Nevers dükünün gemileri denizlerden ziyade bulutlarda gezinmesine rağmen vezirler, bu kazıların yalnızca bölgeyi tanımak, karaya çıkmaya uygun yerlerde kaleler ve istihkâmlar kurmak, Hristiyan halkın tamamını Osmanlı'ya sırt çevirmeye ve ayaklanmaya ikna etmekten başka bir amaç gütmediği düşüncesinden bir türlü kurtulamıyorlardı[121].

Neticede bütün bu muhteşem planlar hiçliğe akıp giderken denizdeki küçük savaş asla durmuyordu. Bilhassa Ossuna dükünün kral naipliği döneminde Napoli ve Sicilya'dan yola çıkan Maltalılar, Floransalılar ve İspanyollar, Hristiyan cephesi tarafının en etkin unsurlarıydı. Yine de bu döneme ait küçük deniz çatışmalarını, kimi zaman oldukça verimli geçen akın ve yağmaları, bu korsanların Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı sahil şeritlerinde karaya çıkışlarını burada tek tek saymak bu durumları açıklamaya fazla katkı yapmayacaktır. Bu yüzden çatışmaların sadece bazı önemli anlarını ele alacağız. Zaten bu esnada hiçbir planlı teşebbüs gerçekleştirilmemişti.

Maltalıların ve Floransalıların kadırgaları genelde tek tek veya küçük gruplar hâlinde denize açılarak, her zaman istedikleri başarı ile olmasa da, gördükleri ilk Türk korsanla çatışmaya giriyorlar veya Mısır'ın hazinelerini İskenderiye'den İstanbul'a nakleden ya da İstanbul'dan Mekke'ye zengin hediyeler taşıyan Osmanlı kervan filolarına saldırıyorlardı. Çatışmalar tabii ki genellikle oldukça kanlı geçiyordu. Genelde birçok insan kaybediliyor, birçok köle alınıyor ve büyük hazineler ele geçiriliyordu. Herhangi bir yerde başarılı bir şekilde karaya çıkmayı başardıklarında da aynısı oluyordu.

---

121 Roe'nin 10 Mayıs 1623 ve 30 Ocak 1625 tarihlerinde Lord Arundell'e yazdığı mektuplar, s. 154 ve 335; Mora hakkında şöyle demektedir: "Bu sahillere öyle kıskançlıkla bakıyorlar ki, Nevers dükünün bulutlardaki gemilerinin bu ülkenin herhangi bir yerine ineceği söylentisi üzerine, veziriazam itiraz ederek, bilhassa Hristiyanlar tarafından ne toprağa tek bir kazmanın vurulmasına ne de tek bir taşın yerinden oynatılmasına izin veremeyeceğini, aksi takdirde sanki burada onlar için kaleler kurmak için yapılıyormuş gibi, sipahilerin ve timarların ayaklanacağını söylemiştir". Bu esnada bu diplomatik yazışmaların belki de arkeologlar tarafından bugüne kadar çok fazla dikkate alınmamasına rağmen, Yunanistan'da tarihî eserlerin kazıları, bulunması ve satın alınmasına dair önemli notlar içerdiğini hatırlatmak isteriz.

Mesela 1609'da Malta Şövalyeleri'nin Cavaliere Guidoti yönetimindeki büyük kalyonu, beraberinde talihli geçen iki deniz akınından 300 Türk köle getirmişti. Buna karşın aynı yıl içinde 10 kadırgalık küçük bir Malta filosu Kıbrıs sularında Türklerin saldırısına uğrayıp neredeyse tamamen yokedilirken, çok geçmeden Maltalıların Rodos önlerinde demir atmış bir Osmanlı kervanı üzerine saldırıları tamamen başarısız oldu.

Ertesi yıl olan 1610'da Port Farino'ya yapılan başarısız bir saldırıdan sonra beş Malta kadırgası Berberistan sahillerinde Malta ve Sicilya arasındaki boğaza kadar girmeye cesaret eden bir Tunus kalyonunu batırırlarken, aynı esnada Floransalı Amiral Inghirami, Livorno büyük dükünün kadırgaları ile Afrika sahillerinde akına çıktı; burada küçük bir şehri tahrip etti ve bir Türk ticaret gemisini ele geçirdi[122]. Çok geçmeden yalnızca iyi silahlandırılmış ve iyi bir mürettebatla donatılmış dört kalyondan oluşan başka bir Floransa filosu, dönemin en iyi deniz kahramanlarından birinin, büyük dükün hizmetine giren Amiral Beauregard'ın yönetimi altında, Kıbrıs açıklarında 42 gemiden oluşan Osmanlı donanmasına saldırdı. Altı saat süren sıcak bir çatışmadan sonra Floransalılar beş düşman gemisini batırdılar ve top atışlarından yarı yarıya zarar gören ve birçok mürettebatını kaybeden diğerlerini Magosa (Famagusta) Limanı'na geri çekilmeye zorladılar. Amiral, geri dönerken Rodos açıklarından ayrıca bir Türk gemisini kaldırdıktan sonra, 300 köle ve değeri 140 bin kron olarak tahmin edilen bir ganimetle Livorno'ya galip olarak girdi[123].

Bu gibi başarılar tabii ki daha büyük teşebbüslerde bulunma cesaretini arttırıyordu. 1611'de Maltalılar, birkaç Napoli kadırgası ile birleşerek İstanköy (Kos) Adası'na saldırdılar; gece vakti yaptıkları bir baskında başkenti ateşle ve kılıçlarıyla tahrip ettiler; direnen herkesi öldürdüler ve kalanları köle olarak gemilerine sürükleyip götürdüler. Bu seferlik kendisini korumayı başaran iyi tahkim edilmiş iç kale, Floransalıların ertesi yılın Haziran ayında yaptıkları yeni bir saldırısı sırasında ele geçirildi; tahrip edildi ve 1.200 kişiden oluşan Türk muhafız kıtası, Hristiyan kadırgalarına forsa olarak demirlendi[124].

Aynı esnada, yine 1611'de, Maltalıların yalnızca 5 kadırgadan oluşan başka bir bölümü, Provansa Büyük Kontu Chevalier Baqueras'ın komutasında, Mora'da o dönemlerde çok sağlam bir kale olan Navarin'e karşı bir teşebbüste

122 Knolles ya da daha doğrusu halefi Grimstone, *Historie*, s. 1298 ve devamı.

123 Knolles, s. 1305 ve devamı.

124 Knolles, s. 1307 ve 1314.

bulundu. Tabii ki baskını gerçekleştiremeden farkedilen bu az sayıdaki gemiler, son raddeye kadar direnmeye hazırmış gibi görünen üstün güçteki muhafız kıtaları ile karşı karşıya gelmeye cesaret edemediler. Böylece kendilerine başka bir telafi yolu aradılar. Gece vakti Gördüs (Korint) yakınlarında, şehre aniden baskın düzenleyen, her yeri yağmalayan ve 500 Türk'ü köle olarak yanlarında götüren 800 kişilik iyi durumda bir birliği karaya çıkarttılar. Çevrede bulunan ve 10 bini aşkın askerden oluşan bütün piyade ve süvari birlikleri derhal bu cüretkâr Hristiyan korsanların üzerine gönderildi; ancak peşlerinden giden Osmanlılar sahile ulaşamadan onlar ganimetleri ile birlikte gemilerine ulaşmışlardı bile[125].

Çok büyük beklentilerin kurulmasına sebep olan, ancak kendi yolunu takip eden ve Osmanlı'dan ziyade gözünü Venedik ile Dubrovnik'e dikmiş olan Ossuna dükünün harekâtları işte bu dönemde başladı. 1613'de elçisi aracılığıyla Toskana Büyük Dükü II. Kosimo'yu kâfirlere karşı ittifak kurmaya çağırdı. Ancak bu hırslı İspanyol'la fazla bağlantısının olmasını istemeyen Kosimo, her birinin kadırgalarının kendi adlarına, fakat biri diğerinin teşebbüslerini mümkün mertebe destekleyecek şekilde aynı zamanda denize açılmalarını sağlamasını önererek Ossuna dükünün teklifinden kaçınmaya çalıştı[126].

Bunun üzerine aynı yılın Mart ayında çok iyi birliklerle donatılmış olup Civita-Vecchia'da bir dizi müteşebbis Fransız soyluyu da gemilere alan altı kadırgalık küçük bir filoyu, tecrübeli amirali Inghirami'nin emrinde Anadolu sularına gönderdi. Bu deniz harekâtının hedefi, Silifke yakınlarında, Kilikya sahillerindeki eski ünlü korsan yatağı, tahkim edilmiş Ağalimanı olacaktı. Burada cüretkâr Anadolulu deniz korsanları hâlâ bu tehlikeli zanaatlarını yürütüyorlardı. Yalnızca kısa bir süre önce bir Floransa gemisini zaptetmişler ve bu esnada ellerine geçirdikleri 40 Floransalı'nın başlarını zafer işaretleri olarak Ağalimanı'nın burçlarına dikmişlerdi. Şimdi böyle bir küçük düşürmenin cezasını çekeceklerdi.

Teşebbüs oldukça cüretkâr ve zorlu idi. Söz konusu liman yalnızca iyi tahkim edilmiş olmakla ve iyi savunulmakla kalmayıp, Floransa gemileri görün-

---

125 Knolles, s. 1310: "Bu, uzun zamandır görülen en cüretkâr teşebbüslerden biri idi... Tarikatlarının gelirleri denizciliği ve güçlerini değerlerine göre devam ettirmeye izin verse, Akdeniz'in efendileri olarak adlandırabileceğimiz Maltalılar galip gelirler", diye ekliyor denizlerdeki bu hadiseler konusunda oldukça iyi bilgi sahibi olan Grimstone.

126 Leti, *Vita di Duca di Ossuna*, II, 225.

düğü anda çevredeki halkın tamamı kararlı bir direniş için ayaklandı. Yine de bazı iyi silahlandırılmış gemilerle korunduğundan doğrudan saldırmanın mümkün olmadığı limanın biraz uzağında Mayıs ayında karaya çıkmayı başardılar. Floransalılar, sürekli çatışmalar ve büyük kayıplar altında, kale yıkına aletlerinin hemen istedikleri başarıyı elde ettikleri surlara kadar ilerlemekte muvaffak oldular. Taarruz hemen başlatıldı. Birliklerin bir kısmı açılan gediklerden içeri girerken, diğer kısmı taarruz merdivenleri ile surlara tırmandılar. Böylece Hristiyanlar, karşılarındaki insanların çaresiz direnişlerine bakmaksızın, dört saat süren kanlı bir çatışmadan sonra, kalenin efendileri oldular. Kale hemen yerle bir edildi. Burada bulunan topların tamamı, büyük miktarlarda cephane ve erzak, özgür bırakılan 240 Hristiyan köle ve buna karşın 350 Türk esirle limanda bulunan yük dolu 12 kadırga, ağır fedakârlıklarla elde edilen ve Inghirami'nin hiç beklemeden tekrar Livorno'ya geri döndüğü bu zaferin meyveleri oldu[127].

Bu arada Ossuna dükü de sekiz kadırgadan oluşan küçük filosunu, amirali Don Ottavio d'Aragona'nın emrinde aynı yönde diğerlerinin peşinden göndermişti. Oysa bu filo, Ağustos'ta kapudan paşanın Suriye'ye gitmekte olan donanması ile karşı karşıya geldiğinde ancak Sakız Adası açıklarına kadar ulaşabilmişti. Osmanlı donanması 60'ı aşkın gemiden oluştuğundan, Aragona bu donanma ile karşı karşıya gelmeye tabii ki cesaret edemedi. Ancak ustaca bir manevra ile donanmanın 10 kadırgadan oluşan bir bölümünün arkasına geçmeyi başardı ve aniden baskına uğrayan bu filo Sakız Adası Limanı'na kaçmak zorunda kaldı. Ancak bunlar daha limana varamadan Sicilyalılar şiddetli bir saldırıyla, bu sayede tekrar özgürlüklerine kavuşan yaklaşık 1.000 kadar Hristiyan kölenin bulunduğu yedi kadırgayı ele geçirdiler. Buna karşılık serbest bırakılanların en az iki katı kadar Türk esir olarak ve muazzam bir ganimet –kölelerle gemiler haricinde 600 bin skudi olarak tahmin ediliyordu[128] – galiplerin eline geçti.

Yeni tayin edilen Kapudan Halil Paşa'ya bu yüzden hemen ertesi yıl olan 1614'de doğrudan Malta'ya saldırma emri verildi. Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde Hristiyanlara olağanüstü avarız vergisi yüklenmesine ve masrafları kendilerine ait olmak üzere Ermeniler tek başlarına 9, Rumlar ise 20 kadırga inşa ettirmek zorunda kalmalarına rağmen[129] ilkbahara kadar yalnızca

127 Ayrıntılı olarak Grimstone, s. 1328-1331. Leti, *aynı eser*, s. 226.

128 Grimstone, s. 1331. Leti, s. 228.

129 Grimstone, *aynı eser*, s. 1334.

45 kadırga hazırlanabildi ki bunlarla adaya karşı büyük bir teşebbüste bulunmak mümkün değildi. Bu donanma ile her ne kadar Malta'ya kadar gelmeyi başardı ve gözetim altında olmayan bir kıyı şeridine en yakın köyleri ve tarlaları harap eden 150 bin kişilik birlikler çıkarttıysa da daha büyük bir teşebbüste bulunamadan, Aragona'nın emrindeki Sicilya kadırgaları hemen buraya gelerek Halil Paşa'nın adamlarını mümkün olan en kısa sürede tekrar gemilere bindirip uzaklaşmak zorunda bıraktılar. Halil Paşa, geri çekilirken ayrıca 2 kadırga kaybetti; bunlardan biri Sicilyalılar tarafından hemen batırıldı diğeri ise 500 esir Türk ile birlikte Messina'ya götürüldü[130].

Kaptanıderya, geri dönerken, Mora'nın en güneyindeki dağlarda, Ossuna dükünün daha önce ayaklandırdığı ve çok miktarda silah ve cephane ile donattığı Manyotların üzerine yürümek istedi. Oysa burada da bir şey başaramadı. Manyotlar, karaya indirdiği birliklere saldırdılar; 600 askeri öldürdüler ve diğerlerini gemilere kadar sürerek rahatsız edilmeden dağlarına geri çekildiler[131].

Ertesi yıl Manyotları bir kez daha çok sayıda silah ile destekleyen Ossuna dükünün planları ve teşebbüsleri, bu tarihten sonra, sonunda felaketine sebep olan ikiyüzlü ve şüpheli bir karaktere büründüler. Venedik'e karşı duyduğu amansız nefret, Şark siyasetinin de yönünü şaşırttırdı. Gerçi hâlâ Osmanlı'ya karşı büyük planlardan bahsediyordu ve hazırlıkları –yalnızca kadırgaların yapımına ve donatılmasına 1.500.000 skudi harcamıştı ve günlük maliyetleri 20 bin skudi idi[132] – bütün dünyanın belki de fazla abartılmış beklentilerini sanki haklı çıkartıyordu. Oysa şimdi de herşey yalnızca küçük şeylere yönelikti.

1615'de Savoy Prensi Filiberto, 55 gemiden oluşan, ancak çok da iyi durumda olmayan İspanya donanması ile Takımadalar'a doğru yelken açtı. Oysa yalnızca Türk donanmasının demir attığı Navarin yakınlarına kadar gelebildi. Türk donanması, prense açık bir muharebeye girmeye cesaret edemeyeceği kadar kalabalık geldi. Bu yüzden öncü gemilerin küçük bir çatışmasından sonra hemen Messina'ya geri çekildi; böyle bir deniz kuvvetinden çok daha fazla şey bekleyen dük bu harekete oldukça kızdı[133].

---

130 Leti, *aynı eser*, s. 240.

131 Leti, *aynı eser*, s. 241.

132 Leti, *aynı eser*, s. 257.

133 Leti, *aynı eser*, s. 242. Dük, o dönemlerde İspanya donanması hakkında çok iyi düşünmüyordu. Prens Filiberto, Sicilya'ya geldiğinde kendisine kadırgalarını gösterince,

Ossuna daha sonra, aynı yılın yaz aylarında, Amiral Argona'nın emri altında 20 gemiden oluşan kendi filosunu, o dönemlerde Batı'dan gelecek büyük hadiselerin beklentisiyle sürekli heyecan içinde tutulmaya çalışılan Manya'ya (Maina) gönderdi. Gemiler burada haftalarca hiçbir şey yapmadan yatmışlardı ki, talihli bir tesadüf İskenderiye yönünden 13 gemilik, zengin yükler taşıyan bir kervan filosunu buraya getirdi. Filonun hemen etrafı sarıldı, hiçbir direnişle karşılaşmadan ele geçirildi ve muzafferâne bir biçimde Messina'ya getirildi ve dük burada bu zengin ganimeti –gemilerden ve kölelerden başka bir milyon duka değerinde olduğu söyleniyordu– ertesi yıl Napoli'ye geçecek olmasından dolayı parlamentoyu vedalaşmak üzere topladığında böbürlenerek sergiledi. Bunların hayırlı yönetiminin en iyi şahitleri olduğu söyleniyordu; zira Türkler nasıl ki Hristiyanlardan ve bilhassa Sicilya'dan yağmaladıklarını sergiledilerse dük de yalnızca Hristiyanların denizciliğini emniyet altına almak ve adanın huzurunu sağlamak için gerekli imkânları değil binlerce talihsizi de tekrar özgürlüklerine kavuşturmanın çaresini bulmuştu. Dük, ayrılırken, halka şöyle haykırıyordu: "Evet, üzülmeyin dostlarım, bundan böyle de bizleri Türklerden koruyacağım; zira Sicilya kral naibi olarak nasıl ki Napoli sahillerini koruduysam, Napoli'den de fazla sizin sahillerinizi temiz tutacağım"[134].

Oysa tam da bu tarihten sonra, Osmanlı'ya karşı teşebbüsleri, Venedik'e duyduğu amansız düşmanlığın gölgesinde kaldılar. Venedik'in bilhassa aynı dönemde Hollanda Birleşik Devletleri ile İspanya'ya karşı ittifak kurmuş olmasını affedemiyordu[135]. Bu yüzden Şark'ı tamamen gözden çıkarmasa ve kadırgalarını zaman zaman hâlâ Osmanlı sularına gönderse de –mesela 1616'da cüretkâr Jacques Pierre'nin altı Sicilya kadırgasıyla Sakız Adası yakınlarında 50 gemilik Osmanlı donanmasına saldırmaya cesaret ederek yedi saat süren bir çatışmada beş kadırgayı batırdığı ve iki kadırgayı havaya uçurduğu veya 1617'de aynı cüretkâr korsanın dükün sadece kendisi için yaptırdığı ve do-

prensi şu alaylı ifade ile karşıladı: "Ekselanslarının kadırgaları doğrudan İspanya'dan geldiğinizi gösteriyor". Ne var ki prens kendini çabuk toparladı ve verdiği cevapta hiç de aşağı kalmadı: "İspanya'ya götürmek için sizinkilerin bir örneğini almaya geldim".

134 Leti, *aynı eser*, s. 260-264, 281, 287.

135 Leiti, *aynı eser*, s. 326. Venedik, o dönemlerde bu amaçla Girolamo Trevisano'yu, ittifakı başarılı bir şekilde meydana getiren Haag'a gönderdi. Leti bu hususta şöyle demektedir: "Bu elçilik İspanyolları az kıskandırmadı, en çok da Dük d'Ossuna'yı; o, aygıtları çok daha büyük bir şevkle arttırıyor ve araç gereçleri sıralıyor, Venediklileri lagünlerine kapatmayı oldukça kolay buluyordu". Ayrıca s. 342, 344.

nattığı beş hafif kadırga ile beş ay boyunca Takımadalar'da dolaştığı ve ister Türkister Hristiyan, herşeyi ganimet olarak gördüğü zamanlar[136]– askerî kuvvetlerini gittikçe Venediklilere karşı ayaklandırılan Dubrovnikliler nezdinde Venedik'i mümkün olursa Akdeniz'deki denizcilikten tamamen uzaklaştırmak ve kendi lagünlerine sıkıştırmak için bir dayanak bulduğu Körfez'de yoğunlaştırıyordu.

Bu amaçla mesela 1617 ilkbaharında 12 bin deniz piyadesi taşıyan 59 kadırga ile Dalmaçya sahillerine ve Dubrovnik'e karşı bir deniz seferine çıktı, ancak bunun bedelini başka bir yönden neredeyse çok pahalıya ödeyecekti. Zira Napoli Limanı'ndan henüz çıkmıştı ki, gemilerinde bulunan Türk köleler ayaklandılar ve dükün oğlunu büyük bir miktar para karşılığında Osmanlı sultanına teslim etme planını kurdular. Ne var ki kurulan komplo zamanında farkedildi ve başarılı bir şekilde bastırıldı[137]. Oysa bildiğimiz üzere, dük yine de Bâbıâli'yi kendi tarafına çekmeyi ve Venedik ile arasındaki dostluğu bozmayı denedi. Hâlbuki bu yönde nasıl bir şey başaramadıysa, Osmanlı'nın ilişkilerinin Ossuna dükünün de parmağı olduğuna inanılan 1618 tarihli Venedik komplo hikâyesi ile hiçbir alâkasının olmadığı ve Bâbıâli'nin Venedik'ten böyle bir şeyi dükün kadırgalarının kendisine açtığı zararların tazminatı olarak talep ettiğine dair düşüncelerin aksine Jacques Pierre'nin kesinlikle Bâbıâli'nin talebi üzerine idam edilmediği de kanıtlanmıştı[138].

Sonunda İtalya'nın diğer devletleri de dükün ikiyüzlü hareketlerinden dolayı öyle rahatsız ve kuşkucu olmaya başlamışlardı ki, Papa V. Paul başta olmak üzere, Türklerden ziyade Hristiyanlar aleyhine hareket ettiği ve Türklerin,

---

136 Leti, *aynı eser*, s. 321 ve 339. Aynı yıl içinde, 1616'da, kendileri de çok büyük kayıplar vermelerine rağmen, Inghirami yönetimindeki Floransalılar da Çuha Adası yakınlarında, 240 Türk esir, 430 serbest bırakılan Hristiyan ve 200 bin kron değerinde başka ganimetler getiren gemiler ele geçirdiler (bk. Grimstone, s. 1360).

137 Bu deniz seferi ve gidişatı hakkında özel bir elyazması rapor mevcuttur: *Relatione dell' Armata di mare uscita da Napoli per il Golfo Adriatico e del seguito di essa dell' anno 1617 sotto il Vicereame dell' Excell. Signore Duca di Ossuna*, Berlin Kraliyet Kütüphanesi, Inform. Polit. Cilt IX, fol. 571-581. İspanyol kadırgalarındaki Türk kölelerin ayaklanması için bk. fol. 574.

138 Bu konuda söylenecek herşey için Ranke'nin geniş kapsamlı incelemesi, "*Über die Verschwörung gegen Venedig im Jahre 1618*", s. 28'de temas edilen son husus hakkında şöyle demektedir: "Bu komplo uydurulmuş olsa bile, Venedik'in Türklerle ilişkilerinin Venedik tarafından uygulanan idamlarla hiçbir alakasının olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz".

önemli kayıplar yaşamaksızın, bu şekilde daha dikkatli davranmaya ve Hristiyan gemilerine daha fazla zarar verebilmek için fırsat kollamaya sevkedildikleri için dükten hesap vermesini istediler[139]. Bunun üzerine el altından hâlâ Bâbıâli ile irtibat hâlindeyken, kendisine sanki Türklerle savaşma hususunda ciddiymiş gibi bir görüntü vererek gemilerini Takımadalar'a gönderdi; fakat dükün gemileri burada Hilâl'den ziyade Venediklilerin peşine düştüler. Tabii bu arada bazı verimli Türk gemilerini ele geçirmekten de imtina etmiyordu.

Daha 1618'de valide sultanın Kahire'den oldukça zengin bir yükle gelen kalyonunu ve aynı yola giden ve yine zengin yükler taşıyan üç başka gemiyi ele geçirtti. 80 bin duka nakit ve aynı miktarda altınla gümüşten oluşan zengin ganimetlerin değeri bu defa esirlerin arasında bir hanım sultandan başka ayrıca her iki cinsten en itibarlı Türklerin de bulunması ile arttı. Ele geçirilen hazinelerin bir kısmı ve valide sultanın güvertesinde en az 60 top bulunduğu söylenen muhteşem kalyonu ile birlikte İspanya sarayına gönderildiler ve burada gerekli onurlarla karşılanarak çok geçmeden, en azından kısmen, büyük miktarda fidye karşılığında tekrar serbest bırakıldılar[140].

Bu darbeden sonra sanki deniz savaşı ertesi yıl daha da genişliyor, daha da canlanıyordu. İspanya kralının o tarihe kadar başarısız bir şekilde yürütülen savaştan ve Napoli kral naibinin ikiyüzlü karakterinden uzun zamandır hoşlanmayan genel kaptanı Prens Filiberto, sonunda –neredeyse bir mucize gibi– en azından daha küçük deniz devletlerinin kendisi ile birlikte ortak düşmanlarına karşı bir silah ittifakı kurmalarını sağlamayı başarmıştı. Papa, Toskana büyük dükü ve Maltalılardan her biri altı, Cenevizliler ise dört kadırgayı 38 gemiden oluşan İspanya donanmasına gönderdiler ve 60 gemiyle birkaç yük gemisinden oluşan bu donanma yavaş yavaş Napoli sahilinde toplandı. Seferin masrafları ve daha sonra da elde edilecek ganimetler, katılımcılar arasında temin edilen gemi sayısına orantılı olarak dağıtılacaktı.

Kendilerine katılmaya çağırdıkları Venedik, bu yeni Haçlı İttifakı hakkında tek bir kelime duymak istemediği gibi ayrıca genel kaptanı Lorenzo Veniero'ya Venedik donanmasının tamamını Korfu önlerinde toplama ve buradan ittifak devletlerinin hareketlerini izleyerek her halükârda hazırlıklı olma emrini vermeyi uygun gördü. Zira Venedik, komplo hikâyesinden dolayı korku içinde, Napoli tarafından harekete geçirilen herşeye karşı haklı bir kuşku duyuyordu

139 Leti, *aynı eser*, s. 359.
140 Leti, *aynı eser*, III, 137-144.

ve Prens Filiberto'nun sekreteri aracılığıyla kendi komutası altında olduğu sürece bu donanmadan korkması gerekmediğini bildirmesine rağmen bir kez daha Ossuna dükünün entrikasından çekiniyordu.

Ne yazık ki müttefik donanması biraraya toplandıktan sonra aslında ne yapacağını bilmiyordu. Sonunda bir harp şurasında bilhassa Floransalı Amiral Ottavio Montauri'nin konuşmaları sayesinde Afrika sahillerinde ünlü bir korsan yatağı olan Susa Liman Şehri'ne saldırmaya karar verdiler. Ne var ki burada beklenmedik olduğu kadar kararlı bir direniş gördüler. Şehrin kapılarını patlayıcılarla uçurmayı başarısız bir şekilde denedikten sonra kayıplar vererek ve utanç içinde geri çekilmek zorunda kaldılar; daha sonra da Türk gemileri İspanya sahillerine kadar gelirken ve burada birçok zarara sebebiyet verirken, Takımadalar'da Navarin açıklarında karşı karşıya geldikleri Osmanlı donanması ile savaşma cesaretini de gösteremediler. Prens Filiberto, düşman donanmasının veba hastalığını kaptığını, dolayısıyla donanma ile temas hâline geçmenin tam bir delilik olacağını söyleyerek kendi korkaklığının üstünü örtmeye çalıştı. Zira kesin bir zafer durumunda bile bu bulaşıcı hastalığın yaratacağı kayıplar öyle büyük olmuş olurdu ki en parlak zafer bile bu kayıpları telafi edemezdi.

Leti'nin ifadesine göre, denizleri ve Türkiye'nin tamamını yutacağı düşünülen bu olağanüstü seferin tek kazancı, Ayamavra sancakbeyinin yolda ele geçirilen ve Prens Filiberto'nun kahramanlığının zafer işareti olarak Napoli Limanı'na getirdiği sefil kadırgası oldu. Osmanlı donanması ise hiçbir zarar görmeden Navarin Limanı'ndan İstanbul'daki kış karargâhına geri döndü. Yalnızca San Stefan şövalyeleri aynı yıl içinde tek başlarına birkaç gemiyi ele geçirmeyi başardılar[141].

Ne tuhaftır ki bu deniz seferinin başarısızlığının bütün suçunu daha sonra Prens Filiberto ile oldukça gergin ilişkiler içinde olan Ossuna düküne yüklemek istediler. Yalnızca Türklerle haince irtibat içinde olmakla kalmayıp, sırf bu şanı çok gördüğü Prens Filiberto'ya duyduğu nefretten ötürü Türklere Susa üzerine yapılacak sefer hakkında zamanında bilgi vererek başarılı bir direniş göstermek üzere hazırlık yapmalarını sağlamakla suçlandı. Her ne kadar sefer

141 Leti, *aynı eser*, s. 165-170. Nani, *Hist. Venet.*, I, 202. San Stefan Şövalyeleri'nin teşebbüsleri hakkında aynı döneme ait ayrı bir rapor yayınlanmıştır: *Relazione delle prese di diversi legni turcheschi fatte dalle Galere della Religione di S. Stephano ne primo viaggio di 1619.* Firenze 1619.

için alınan karar ve bu kararın uygulamaya geçirilmesi aynı gün içinde gerçekleştiğinden Türklere haber vermiş olamayacağını kanıtlamaya çalışsa da –mesela 1624'de üst mahkeme huzurundaki sorguda– bu hadise düşüşünü hızlandırmak için kullanıldı[142].

Hesap vermek üzere Madrid'e çağrıldı ve burada şimdilik berat etmeyi başardıysa da –suçsuzluğunu bilhassa ertesi yıl gemi kaptanlarından birini altı kadırga ile birlikte Takımadalar'a gönderip birkaç Türk gemisi zabt ederek kanıtlamaya çalıştı[143] – Kral III. Felibe'nin ölümünden (Mart 1621) hemen sonra davası tekrar ele alındı. Devlet paralarının haksız yere harcanması; İspanya tahtı üzerinde olmasa da Napoli tacı üzerinde hırs ve hâkimiyet niyetleri ve nihayet Türklerle haince bağlantılar, bir daha çıkmayacağı hapse girmesine sebep olan dava dilekçesinin en önemli noktaları idi. Mükemmel hazırlanmış savunması her yönden lehinde konuşuyormuş gibi görünse de Kral IV. Felibe'nin mutlak güce sahip bakanı Olivarez dükü, bu kadar büyük bir önem taşıyan böyle bir adamı böyle bir muamele gördükten sonra tekrar serbest bırakmayı fazlaca cüretkâr ve siyaset dışı buldu. Ossuna dükü, 25 Eylül 1624'de zindanda hayatını kaybetti[144].

Dükün suçu, düşmanlarının kışkırtmalarından ziyade Napoli'den geri çağrıldığında geride bıraktığı ülkenin içinde bulunduğu çaresiz durumdan ötürü çok daha önemli bir biçimde kanıtlanıyordu. Zira ülkenin amaca uygun ve sürdürülebilir savunmasını sağlamış olsaydı 1620'de 60 gemilik bir Os-

---

142 Sorgunun ilgili yeri aynen şöyledir (bk. Leti, *aynı eser*, s. 415): "Sorgulamaya alınan kişi. Türklere bilgi aktarmak ve onları Susa'yı kuşatma kararını ileterek uyarmak; o teşebbüsü ortadan kaldırmak ve onun görüşüne karşı çıkmakla Prens Filiberto'ya hakaret etmeyi ileri sürmek.

Cevap. d'Ossuna dükü Türklerin belasından önce de sonra da her zaman takdir edilmiştir. Şimdi onların hâmisi olarak mı takdir edilecek? Ama ben Türkleri nasıl uyarabilirdim, eğer Susa teşebbüsü kararı Prens Filiberto tarafından neredeyse yola çıktığı gün önerilmişse ve o elverişli rüzgârla denize açıldıysa? Hem uyarıyı nereye yapacaktım ve nasıl zaman bulup önlem alacaklardı? Sırtıma başkalarının kötü tutumlarından doğan yanlışı yüklemek istiyorlar, bunu anlamak zor değil".

143 Leti, *aynı eser*, s. 285.

144 Dava ve dükün sorgusunun tamamı için bk. Leti, *aynı eser*, s. 375 ve devamı ve s. 413 ve devamı. Diğerlerinin yanısıra kullandığı paralar konusunda hesap vermemiş olmakla suçlandı. Ancak, bu suçlamayı şu cevapla çürütebileceğini düşündü: "Türklere karşı olan bu kadar zafer, bu kadar teşebbüs ve alınan bu kadar ganimet hesaba katılmıyor mu?".

manlı filosu nasıl hiç farkedilmeden kıyıya yaklaşıp karaya asker çıkartabilmiş, Manfredonia'yı tek bir kılıç darbesine gerek kalmadan ele geçirebilmiş ve şehri üç gün boyunca yağmaladıktan sonra geldiği gibi hiçbir zarar görmeden nasıl geri dönebilmişti? Venedikliler, Kapudan Halil Paşa emrindeki Osmanlı donanmasının, gemilerin demir attıkları Korfu'dan yola çıktığını görmüşler, fakat batıya yönelince donanmayı durdurmaya gerek duymamışlardı.

Neticede donanma Ağustos'un ilk günlerinde Napoli sularına vardı; Manfredonia'nın yaklaşık dört mil uzağına demir attı ve hemen birliklerini karaya çıkarttı; askerler şehrin yakınlarına kadar gelmişlerdi ki, insanlar gözcülerin, "Türkler! Türkler!" haykırışları ile uyandılar. Direnmek mümkün değildi, zira şehir her türlü müdafaa aracından yoksundu. Birkaç kötü küçük toptan başka ne top, ne barut ne de Ossuna dükünün emri üzerine halkın elinden alınarak toplatıldığı söylenen silahlar vardı[145]. Az sayıdaki eli silah tutan adamların –hasat zamanıydı ve halk genelde tarlalarda idi– ancak 50 kadar tüfeği vardı. Bu yüzden herkes kiliselere ya da yakındaki dağlara kaçtı.

Vali, yalnızca 20 kişiden oluşan muhafız kıtası ile iç kaleye sığındı, ancak burada da tabii ki şehri ablukaya alan 6 bin kişi ve 55 kadırga karşısında tutunması mümkün değildi. Bu yüzden şehir ateşe verildikten ve içindeki canlı olan herşey ve götürülebilecek türdeki bütün mallar gemilere taşındıktan sonra teslim olmak zorunda kaldı. Kendisine ve kalan yerli halka komşu San Leonardo Manastırı'na serbest geçiş hakkı tanındı ve 18 Ağustos'ta başta ellerinde büyük haçı taşıyan rahiplerle keşişler olmak üzere daha fazla rahatsız edilmeden buraya doğru yola çıktılar. Tamamen tahrip edilen şehirde artık alınacak bir şey olmadığı için Osmanlı donanması da yola çıktı ve raporda söylendiği gibi, zengin ganimetler ve kolayca elde edilen zaferden dolayı gururlu bir şekilde, yoluna çıkmayı ve bu utancın intikamını almayı deneyen tek bir gemiye bile rastlamadan sâkince buradan ayrıldı. Yanlarında

145 Bu bilgileri bu hususta çok hassas üç rapordan alıyoruz: *Tre relationi di diversi autori dal sacco dato da Turchia alla citta di Manfredonia nella Puglia l'anno 1620,* Inform. Polit., Berlin Kraliyet Kütüphanesi, cilt I, fol. 330-353. Birincisi muhtemelen İspanya kralına gönderilen resmî rapordur. İkincisi İspanyolca yazılmıştır ve üçüncüsü mısralar hâlindedir.

götürdükleri ganimetlerin en az 300 bin duka değerinde oldukları ve yalnızca başpiskopostan alınanların 15 bin skudi olduğu söyleniyordu[146].

Osmanlı donanmasının batı yönünde en mühim son silahlı saldırılarından biri olan Manfredonia'nın yağmalanması, Hristiyan âleminde tabii ki utanç verici bir yankı uyandırdı. Aynı yıl içinde Maltalıların Mora'daki Tornese sahil kalesini fethi bunun için yeterli bir telafi olamazdı[147]. Anlaşılan o ki Prens Filiberto'nun Haçlı İttifakı'nın tekrar hareketlenmeye başlamasını beklemişlerdi. Ancak Sicilya başrahipliğine getirilen Filiberto –kral naipliğinden bile daha fazla güce sahip bir makam– tasarrufundaki 60 kadırga ve 6 kalyon ile hem bu yıl hem de ertesi yıl hiçbir şey yapmadan Messina Limanı'nda kaldı. Yalnızca ara sıra Takımadalar'a birkaç gemiyi ele geçiren kadırgalar gönderiyordu[148].

Bu arada savaşa neredeyse hiç katılmayan büyük devletler, Akdeniz'deki küçük savaşın bu kadar ilgisizce yürütülmesinin Doğu Akdeniz'deki ticaretlerinin, Berberî devletleri başta olmak üzere, korsanlar tarafından rahatsız edilmesini engelleyebilecek durumda olmadığı kanaatine varıyorlardı. Bâbıâli nezdinde daha fazla baskı yapılması ve en kötü ihtimalle daha ağır tedbirlerin alınması gerektiğini çoktan anlamışlardı. Venedik'in yanısıra bu meseleye artık Fransa, İngiltere ve ayrıca Hollanda da ağırlık vermeye başladılar ve bu yüzden söz konusu durumların kendilerini tatmin edecek biçimde düzenlenmesini Şark siyasetlerinin en önemli görevlerinden biri; Bâbıâli ve Osmanlı

146 Söz konusu raporların ikincisine göre, *aynı eser*, s. fol. 350 v. Hammer, *aynı eser*, IV, 514'teki Osmanlı kaynaklarına göre, aslında gerçek bir çarpışmanın bile meydana gelmediği Manfredonia'nın bu tahribi, kendini kahraman ilan eden Kaptanıderya Halil Paşa'nın muhteşem bir zafer raporu hazırladığı büyük bir silahlı faaliyet olarak gösterilmektedir.

147 *Relazione della presa della fortezza chiamata Castele Tornese nella Morea* adlı basılmış rapora göre, Milan 1620.

148 Thomas Roe, İstanbul'a giderken Prens Filiberto tarafından muhteşem bir şekilde karşılandığı Messina'dan dönemin Lord amirali Buckingham markisine yazdığı 17 Aralık 1621 tarihli mektupta şöyle demektedir (bk. *Negotiations*, s. 9.): "İspanya, Napoli ve Sicilya donanmaları Takımadalar'a geldiler; önemli bir şey yapmasalar da, bazı köleler aldılar ve bu limana geri döndüler, vs". Hemen sonraki mektuplarından birinde (bk. s. 19), Messina'daki donanmanın sayısını ve "Manfredonia'nın yağmalanmasının öcünü alacağı"nın düşünüldüğünü belirtmektedir. Bu esnada Prens Filiberto'nun "İspanya'ya danışmak zorunda olmadan bütün görevler üzerinde tasarruf etme mutlak güce sahip Sicilya başrahipliğine tayin edildi ve bu, bir vezirden bile fazla bir şey" olduğunu belirtmektedir.

İmparatorluğu ile bundan sonraki ilişkilerinin ana şartlarından biri hâline getirdiler. Dolayısıyla Avrupa'nın Doğu Akdeniz ticaretinin o dönemlerdeki gelişimine biraz daha yakından bakmak gerekir. Söz konusu büyük devletlerin bu ticarete katılmaları; ticareti arttırmak ve sağlama almak için kullanılan araçlar; ticaretin serbestçe ve verimli bir şekilde gelişmesinin karşısında duran, dolayısıyla ortadan kaldırmak için çaba gösterilmesi gereken engeller, bu esnada dikkate alacağımız en önemli noktalardır.

Venedik'in en parlak döneminde, 15. yüzyılın başlarında, 3 binin üzerinde gemiden oluşan ve sürekli olarak 25-30 bin denizciyi istihdam eden ticaret filosunun, Herkül Sütunları'nın içinde ve dışındaki denizleri kapsadığı, Doğu ile Batı arasındaki büyük dünya trafiğini neredeyse tek başına yürüttüğü ve gerek malları gerekse Venedik altınları ile bütün ülkelerin pazarlarına hâkim olduğu zamanlar artık yoktu. Bir zamanlar Avrupa'nın sanat ve zanaat emeğini Şark'ın hazineleri ile takas etmek üzere her yıl düzenli olarak zengin yüklerle lagünlerden ayrılan filolar, artık geçmiş zamanların mutlu birer hâtırası olarak kalmıştı. Bu yükler, Venedik'in o dönemlerde tabii ki devletin menfaatine olmak üzere tekelin bahşettiği önemli avantajları belirli imtiyazlar ve ara sıra sağlanan diğer desteklerle güvence altına aldığı büyük ticaret şirketlerinin mallarıydılar. Onlar sayesinde Avrupa'nın Doğu Akdeniz ticareti öyle kesin bir karakter, öyle sağlam bir organizasyona nail olmuştu ki bunları daha sonra durumların değişmesinden dolayı bir daha asla elde edemedi.

Venedik'in söz konusu ticaret filolarının düzenli olarak yürütülmeleri, dönemin dünya trafiğinin yönünü ve yollarını belirliyordu. Genelde 8-10 kadırgadan oluşan ilk filo, eski Bizans başkentinin Venedik ticaretinin ana istif merkezi olduğu Rumeli limanlarına gidiyordu; ikinci filo, Cenevizlilerle asla dinmeyen düşmanlık izin verdiği sürece, Karadeniz'den Tana'ya kadar; üçüncü filo Trabzon'a kadar yol alıyordu; dördüncü filonun hedefi Kıbrıs ve Ermenistan; beşinci filonun hedefi ise Suriye idi; genelde 7 kadırgadan oluşan altıncı filo, güneye doğru İskenderiye'ye ve Berberistan sahillerine doğru yol alıyordu ve her ikisinin kervan ticaretleri arasında arabuluculuk yaparak Ortadoğu'nun değerli ürünlerini Venedik'e getiriyordu; buradan yedinci filo yola çıkarak bu malları Cebelitarık Boğazı'nı geçip İspanya, Portekiz ve Fransa sahilleri boyunca, söz konusu dönemde Antwerp'in bu ticaret sayesinde canlı bir ticaret şehri hâline geldiği Batı'nın en uzağına, İngiltere'ye ve Flandern'e götürüyordu.

Herşey kesin kurallarla düzenlenmişti: Her filonun oluşacağı gemilerin ve mürettebatının sayısı; aldıkları yükler; girecekleri limanlar ve takas edip geri getirecekleri mallar. Bilhassa Doğu Akdeniz ticaretinde kullanılan mallar üzerinden neredeyse hiç denecek kadar gümrük vergisi ödenmezken, Venedik aşırı vergiler veya tam bir yasak koyarak yabancıların Şark trafiğinden uzak tutulmasını ezelden beri ticaret kurallarının ilkesi hâline getirmişti. Venedik'te Şark ürünleri satın almak isteyen yabancı tüccarlar, önce mallarının değerinin yarısına eşit bir ihracat vergisi ödemek zorundaydılar ve bu araç da artık amacına uygun değilmiş gibi görününce yalnızca bu ticarete katılmaları tamamen yasaklanmakla kalmayıp Venediklilerin de söz konuşu yabancılarla ticarî amaçlı bağlantılarına kesin bir yasak getirildi.

Venedik bu sayede –ki, güçlü Venedik demir gibi iradesi ile bunu başarmıştı– Doğu Akdeniz ticaretinin merkez noktası hâline geldi. Zira bu hariç tutma sistemi öyle genişletilmişti ki, Şark'tan getirilen ve Avrupa'nın her yerine dağıtılacak mallar yalnızca Venedik'te boşaltılabilirken, diğer taraftan Hristiyan ülkelerinin malları da Şark pazarlarına sadece Venedik üzerinden gönderilebiliyordu[149].

Avrupa'nın yalnızca tek bir ticaret devletinin mutlak hâkimiyeti sayesinde mümkün olan ve muhafaza edilebilen Doğu Akdeniz ticaretinin daha eski sistemi bu idi. Yine de Venedik'in yapay ve şiddet dolu yasaklama tedbirlerini bilhassa deniz kuvvetlerinin gücü ve üstünlüğü sayesinde geçerli kılmayı başardığı sürece ticareti ve sanayiyi gelişiminin zirvesine, hatta mükemmelliğe taşımaya ehil olduğunu da itiraf etmemiz gerekir. Oysa bu tedbirlerin de tabii sınırları vardı ve baştan beri çöküşün, kendi kendini yoketmenin tohumunu kendi içinde taşıyordu. Venedik, ticaret siyasetinin ciddiyetine ve kesinliğine rağmen, zamanla Doğu Akdeniz'deki ticaretine vurulan, dolayısıyla yokedici gücü ile siyasî varlığının yaşam damarına kadar nüfûz eden uğursuz darbeleri önleme kudretine sahip değildi.

Bu hadiseler genelde bilindiklerinden burada bunların üzerinde fazlaca durmamız gerekmemektedir. Venedik Doju Tomaso Mocenigo'nun Pregadiler Meclisi huzurunda yaptığı konuşmada Venedik'in ticaret gücünün o dönemde dünyayı hayrete düşüren ve Avrupa ticaretinin 15. yüzyıldaki tarihine

149 Buraya ait herşey, "*Storia civile e politica del commercio de' Veneziani di Carlo Antonio Marin*" adlı eserin ilgili bölümlerinde ve ayrıca Pardessus, *Collection de lois maritimes*, Paris 1834, T. III, s. 75 ve devamında mevcuttur.

dair en değerli belgelerden biri olarak kalan parlak bir resmini çizdiği 1421 yılı Venedik'in Doğu Akdeniz ticaretinin zirvesine ulaştığı dönem kabul edilebilir[150]. Çok geçmeden, 1442'de, Venedik'in sanki yüzyıllar boyunca sağlama alınmış gibi görünen ticareti, Memlük sultanının aniden ülkesinde bulunan bütün Venedikli tüccarları sınırdışı etmesi ve mallarına el koyması ile ilk darbesini yedi. Yalnızca nüfûzlu bir Fransız tüccarın, Kral VII. Charles'ın malî danışmanı olarak ün kazanan Jacques Coeur'un arabuluculuğuyla bu kutsal ülkenin güçlü hükümdarının öfkesini dindirmeyi ve Venediklilere, en azından kısmen, kaybettikleri avantajları geri kazandırmayı başardılar[151].

10 yıl sonra, 1453'de, İstanbul fethedildi ve Venedik'in Doğu Akdeniz ticaretinin kalbine bir ok gibi saplanan bu darbenin de Venedik'i ne kadar derinden etkilediği, yakın zamanda ortaya çıkan ve bu felaketi yerinde kaleme alan bir tanık olan Nicolo Barbaro'nun derinden etkileyen anlatımından anlaşılabilir[152]. Venedik, bu tarihten itibaren açılan yaralarını tedavi etmek için elinden gelen herşeyi yaptı. Ancak zeki ve iyice düşünülmüş Şark siyaseti en nihayetinde dünya üzerindeki siyasî konumunun temel şartlarını oluşturan, fakat gördüğümüz gibi en ağır fedakârlıklarla neredeyse her zaman yeni kayıplara maruz kaldığı maddî avantajları muhafaza etmek için sonsuz bir mücadeleden başka bir şey olamazdı.

Hindistan'a giden deniz yolu ve bunun sonucunda Portekizlerin bu büyük dünya pazarında rekabeti Venedik'e ölüm darbesini vurduğunda, Doğu Akdeniz ticaretinde çöküş başlamıştı bile. Venedik'in o dönemlerde Portekizleri bilhassa Memlük sultanının yardımıyla tekrar Hindistan sahillerindeki ticaret merkezlerinden uzaklaştırmak veya Süveyş Boğazı'nda Kızıldeniz'le Akdeniz'i birbirine bağlayarak büyük bir talihle elde ettiği konumunun avantajlarını elinden almak için gösterdiği muazzam çabalar, en azından gelecek için ne gibi tehlikelerle karşı karşıya olduğunu anladığını kanıtlıyordu. Ancak

150 Marin, T. VII, s. 153 ve T. VIII, s. 335.

151 Pardessus, *aynı eser*, s. 78.

152 *Giornale dell' assedio di Constantinopoli 1453 di Nicolo Barbaro P.V., corredato di note e documenti per Enrico Cornet.*, Viyana 1856. 1452 Mart'ından İstanbul'un fethine kadar geçen hadiseleri gün be gün anlatan bu sade günlük, orada yaşayan Venediklilerin akıbetleri hakkında ayrıntılı bilgiler içerdiği için önemlidir. Bilhassa s. 16 ve daha sonra s. 59 ve devamında mücadeleye katılan ve bu esnada kısmen öldürülen, kısmen esir düşen, fakat daha sonra fidye karşılığında serbest bırakılan Venedikli soyluların tam bir listesi verilmiştir.

bütün bu çabalar, tıpkı Portekiz kralını kaybettiklerini telafi edebilmeleri için tavizler vermeye zorlamak gibi kibirli teşebbüsleri kadar başarısız oldu. Venedik, 1521'de Kral Emanuel'e, oldukça avantajlı görünen ve Hindistan'dan Portekiz limanlarına getirilen bütün baharatları, daha düşük bir kazanç karşılığında bile olsa en azından Venedik bayrağı için satış onurunu korumak üzere, kral tarafından belirlenecek sabit bir fiyat karşılığında satın alma teklifini getirdi. Oysa akıllı Portekiz kralı, tekelini böyle bir bedel karşılığında bile, hele ki kibirli Venediklilere satmaya hiç niyetli değildi; Venedikliler ise bunun intikamını, Portekiz üzerinden kendi limanlarına ithal edilen mallara aşırı gümrük vergileri uygularken, doğrudan Mısır üzerinden ithal edilen az sayıdaki baharatlara neredeyse gümrüksüz olarak izin vererek aldılar.

Tıpkı Portekiz'le olduğu gibi, Venedik o dönemlerde İspanya'yla da ticarî ilişkilerinden dolayı yine kendi aleyhine dönen anlaşmazlıklar içine girdi. Oran Şehri'ni Berberistan'ın ana istif yeri hâline getirmeyi kafasına koymuş olan Şarlken, Venediklileri de Afrika sahil şehirleri ile doğrudan ticaretinden vazgeçmeye ve bu ülkelere gidecek bütün malları yalnızca söz konusu şehir üzerinden ithal etmeye zorlamak istedi. Bu amaçla hükümdarlığının ilk dönemlerinde, 1517'de, bütün ülkelerinde Venedik gemilerinin o tarihe kadar ithalat ve ihracat için ödedikleri gümrük vergilerini iki katına çıkarttı ve yüzde 20 gibi fahiş bir orana getirdi. Bu şiddetli tedbir de hedefine ulaşmayınca limanlarını Venediklilere tamamen kapattı. Oysa Venedik, böyle bir zorlamaya boyun eğmeyi ne onuruna ne de menfaatine lâyık görüyordu: Berberîlerle yaptığı ticareti kurtardı ama İspanyollarla ticaretini neredeyse tamamen kaybetti ve Venedik'i sürekli rahatsız etmek o tarihten itibaren Madrid Kabinesi'nin bilhassa II. Felibe dönemindeki düşmanca siyasetinin en önemli unsurlarından biri olarak kalmaya devam ettiğinden İspanya ile ticarî ilişkilerini daha sonra da tekrar geri kazanamadı. Ara sıra az sayıdaki Venedik ticaret gemisi, İspanya limanlarına girmeye cesaret ettiklerinde bir sürü bahaneler altında ya orada uygunsuz bir biçimde alıkonuluyor veya daha seyir hâlindeyken zabtediliyorlardı. Bunun kaçınılmaz sonucu olarak Venedik ve İspanya bayrakları arasındaki sürekli mücadele, Venedik'in bu yöndeki ticaretini tamamen çökertti[153].

Bu uğursuz şartlar altında Venedik mallarının satışı Batı'ya doğru ne denli azalıyorsa –zira Cebelitarık Boğazı'nın dışında da Venedik bayrağı git-

153 Daru, *Hist. de Venise*, T. III, s. 55 ve 69; bilhassa Vittor. Sandi, *Storia civile della repubblica di Venezia* adlı esere göre.

tikçe daha nadir görülüyordu – aynı şekilde Venedik'in asıl Doğu Akdeniz ticareti de o denli küçük oranlara ve azaltılmış sınırlara düşüyordu. Mesela 16. yüzyılın ortalarında İstanbul'daki işler, daha önce gördüğümüz üzere, öyle azalmıştı ki buraya sermaye yatırmaya bile değer görülmüyordu[154]. Keşke Venedik, üzerine çökme tehlikesi bulunan felakete burada mümkün mertebe direnmeyi ve büyük çabalar karşılığında hâlâ kurtarılabilecek ne varsa onları kurtarmayı siyasî bir zorunluluk hâline getirmeseydi! En azından bu yönde Doğu Akdeniz ticaretini doğal olmaktan ziyade suni bir seviyede tutmak için gerekli tedbirleri almayı ihmal etmiyordu.

Mesela Hindistan deniz yolu keşfedildikten sonra ticaret filolarını diğer deniz devletleri ile aynı seviyede tutabilmek amacıyla, o zamana kadar Doğu Akdeniz ticareti için Akdeniz'de kullanılan hafif ticaret gemilerini aslında yalnızca Okyanus'u geçerek Hindistan'a yapılan uzun ve tehlikelerle dolu yolculuğu yapmaya yarayan ağır ve yüksek yapılı ticaret gemileri ile değiştirdi. Tam donatıldıklarında 10-12 top taşıyan ve navi-alte diye adlandırılan bu araçların inşası, o dönemlerde devlet tarafından her şekilde teşvik edildi ve desteklendi. Venedik, bu gemilerden inşa etmeyi kabul edenlere kendi depolarından düşük fiyata inşaat için gerekli ağaçları veriyor; cephanenin zengin stoklarından gerekli topları sağlıyor; Sloven deniz piyadelerinden oluşan küçük mürettebatın ücretlerini ödüyor; yükleri alınan malların vergilerini düşürerek teşvik ediyor ve karşılığında yalnızca bu gemileri savaş zamanlarında aylık uygun bir bedel karşılığında hafif firkateyn olarak kullanma hakkını talep ediyordu.

Böylece çok geçmeden, Venedik ve Doğu Akdeniz'de bilhassa Suriye, İzmir, Selanik ve İstanbul gibi ana limanlar ile Venedik arasındaki ticaret trafiğini devam ettirmek için kullanılan 20 adet bu gibi silahlı ticaret gemisi elde edildi. Ancak görünen o ki, yine elde edilen kazanç yapılan masrafları ve beklentileri karşılayamayacaktı. Zira Doğu Akdeniz ticaretini canlandırmak ve muhafaza etmek için elinden geleni yapan Venedik'e bakmaksızın, zengin soyluların o dönemde buradan sermayelerini çekmeye başladıklarını ve daha az çaba ile daha büyük ve daha güvenli bir kazanç getiren Lombardiya'da zengin topraklar almaya harcadıklarını görüyoruz. Tabii ki Venedik'in ticareti bu yüzden en önemli yardımcı kaynaklarını kaybediyordu; dolayısıyla

154 Karşılaştırma için bk. bu eserin III. cildi.

16. yüzyılın sonlarına doğru Kıbrıs Adası da kaybedildikten sonra 17. yüzyılın ilk çeyreğinde içinde bulunduğu çöküşe doğru hızlı adımlarla ilerlemesine şaşırmamalı idi[155].

Aynı dönemde bu büyük ticaret gemileri daha nadir görünmeye başlamışlardı; Doğu Akdeniz ticareti neredeyse sadece 3-4 bin küçük gemiyle yapılıyordu ve bu durum, o tarihe kadar aktif karakterinden ziyade sonunda var güçleriyle Venedik'in karşısına çıkan büyük ticaret devletlerinin tehlikeli rekabetini göğüslemesi için gerekli direniş gücünü de tüketecek pasif bir karaktere bürünmeye başladı. Venedik, denizlerdeki büyük hacimli toptan ticaretini neredeyse tamamen bırakmıştı; Şark'ın uzak ülkelerinden, bilhassa İran'dan ve Karadeniz ülkelerinden gelen malları, kervanların İstanbul üzerinden Dalmaçya'ya ve o dönemlerde Spilit'in Venedik'in Doğu Akdeniz ticareti için daha önce hiç görülmemiş bir verimliliğe ulaştığı Adriyatik kıyılarına ulaştırdıkları kara yolu ile getirtmeyi yeğliyordu[156].

Ancak Venedik bu şekilde ticarî faaliyetlerini ne kadar Körfez'in dar sınırlarına geri çekiyor, eski büyüklüğünün bu çöküş döneminde gururunu Adriyatik Denizi'nde mutlak hâkimiyet kurmaya çalışarak tatmin etmeye çalışıyorsa, sanayi yaşamı da ticaretinin gelişimi ve batışı ile sürekli etkileşim hâlinde o denli bozuluyordu. Venedik'in sabit fikirli, gizemli ve içine kapanık karakteri, zamanla işte burada etkilerini en derinden göstermeye başlıyordu. Dünyanın hiçbir ülkesinin Venedik'in sanat ve zanaat emeğinin mükemmelliği ve çok yönlülüğü ile rekabete cesaret edemediği; Venedik'e ait imalathanelerin ipek ve yün kumaşları, pamuklu dokumaları, boyanmış ürünleri, değerli deri işçilikleri, silahları, kimyasal ürünleri, kâğıtları, aynalar ve her türlü cam eşyalarıyla ilk sırayı aldıkları zamanlar vardı gerçi; ama şimdi, kendisini sanayideki gelişmelere hem genel olarak hem de ilgili sanayi dallarında yanlış anlaşılan bir kibirle kapatma sistemine ne denli devam ediyorsa başka devletlerin ürünleri karşısında o denli kolayca arka plana atılıyorlardı. Bu etkiler tabii ki en iyi Venedik'in ürünleri için ezelden beri en önemli ve güvenli satış pazarlarına sahip olduğu, ancak yerini birçok açıdan, uzun süren mücadelelerden sonra, sonunda buraya temelli yerleşmeyi ba-

155 Bu hususlar hakkında çok ilginç ve kesin bilgiler için bk. Grasset Saint-Sauveur, *Voyage historique littéraire et pittoresque dans les isles et possessions ci-devant vénitiennes du Levant*, Paris, An. VIII, T. III, s. 279 ve devamı.

156 Daru, *aynı eser*, s. 68.

şaran Fransa'ya ve İngiltere'ye bırakmak zorunda kaldığı Doğu Akdeniz pazarlarında hissediliyordu[157].

Burada ele aldığımız dönemde, yani 17. yüzyılın birinci çeyreğinde, bu mücadele henüz başlangıç aşamalarındaydı. Ne Fransızların ne de İngilizlerin Doğu Akdeniz ticaretleri, gelecek için gelişimlerini garanti edebilecek ve sağlamlaştırabilecek bir seviye ve kesinlik kazanmışlardı. Aralarında sürekli anlaşmazlık hâlinde olan iki devlet, kısmen doğalarında ve iç dünyalarında, kısmen de aşılması zor dış etkenlerin iğrençliğinde yatan olağandışı zorluklarla mücadele etmek zorundaydılar.

Ürünlerinin zenginliği, denizlerdeki geniş kapsamlı bağlantıları ve dünya üzerindeki önemli konumu, Fransa'yı erken dönemlerde Akdeniz'in ilk ticaret devletlerinden biri hâline getirmişti. Bilhassa Haçlı Seferleri'nden itibaren Doğu ve Batı arasındaki büyük dünya trafiğine geniş kapsamlı ve verimli bir biçimde katılmıştı. Aigues-Mortes, Narbonne, Montpellier ve Marsilya o dönemlerde, önemli imtiyazlar ve sağlam bir teşkilatlanma sayesinde teşvik edilerek ve desteklenerek, çok geçmeden Doğu Avrupa'nın, Asya ve Afrika kıyılarının, Bizans İmparatorluğu, Suriye, Mısır ve Berberistan'ın dünya ticareti için önemli bütün duraklarını kapsayan verimli Doğu Akdeniz ticaretinin çıkış noktaları ve en önemli antrepoları idi. 14. ve 15. yüzyıllar, Fransa'nın bu ilk dönemlerdeki Doğu Akdeniz ticaretinin en parlak dönemi idi. O dönemlerde gerçekten de daha sonraki zamanların uğursuzluğu altında büyüklüğünü aynı şekilde muhafaza edemediği bir verimliliğe ulaşmıştı[158].

Komşu ülkeler, İngiltere, İtalya ve İspanya ile sürekli anlaşmazlıklar ve daha sonra 16. yüzyılın iç savaşları ve din savaşları Fransa'nın ticarî faaliyetlerine ve sınaî yaşamına da çok büyük felaketler getirmişti. Gerçi Fransa kralları, daha önce gördüğümüz gibi, I. Fransuva dönemlerinden itibaren Şark ülkelerinin değişen durumları altında bile deniz güçlerinin ve ticaretlerinin bu yöndeki menfaatlerini hiçbir zaman gözden çıkartmamışlardı; fakat zor zamanların baskısı karşısında bu durumları verimli gelişimleri gelecek yüzyıllar için de emniyet altında olacak şekilde, tatmin edici bir biçimde düzenlemeyi başaramamışlardı.

157 Venedik'in zanaat ve imalathane sisteminin burada fazla temas edemeyeceğimiz büyümesi, karakteri ve çöküşü hakkında bilgi için bk. Daru, *aynı eser*, s. 83-109. Burada bu durumlara bilhassa Doğu Akdeniz ticareti açısından ayrıntılı bir açıklama getirilmiştir.

158 Fransa'nın ilk dönemlerdeki Doğu Akdeniz ticaretinin şartları Pardessis, *aynı eser*, s. 105-125'te anlatıldığı gibi başka hiçbir yerde bu kadar açık ve kesin olarak anlatılmamıştır.

Bilhassa Kral IV. Henri, ülkesinde huzuru sağladıktan sonra bu önemli hususa büyük bir ihtimam gösterdi ve deniz kuvvetlerini tekrar teşkilatlandırmanın yanısıra Fransa'nın Doğu Akdeniz ticaretini de yeniden canlandırmak istedi. Ne yazık ki erken ölümü, geniş kapsamlı düşünen ruhunu bu yönde de bilhassa yaşamının son yıllarında oldukça meşgul eden muhteşem planları daha başlamadan, reşit olmayan halefinin ve onun sağduyulu olmayan danışmanlarının mirası hâline getirdi. Kardinal Richelieu, bunlar arasında bu hususu bu büyük kralın isteyebileceği şekilde tekrar ele alan ve kralın Fransa'nın Doğu Akdeniz'de çökmüş durumdaki ticaretinin daha verimli bir şekilde düzenlenmesine ve daha sürdürülebilir bir biçimde muhafazasına dair planlarını bilhassa 1626'da "Fransız denizciliği ve ticareti üstad-ı azamı ve genel idarecisi" tayin edildikten sonra gerçekleştirmeye çalışan ilk kişi idi. En azından bu yönde Fransa'nın muhteşem siyasî konumuna dair ihtiyaçlarına uygun bir şeyler yaratmak ve hayata geçirmek için gerekli unsurlara da sahipti.

Fransa o dönemlerde Provansa ve Languedoc limanlarında hâlâ büyük bir ticaret filosuna sahipti. 1.000 adet büyük ve küçük ticaret gemisi, 17. yüzyılın başlarında, Doğu Akdeniz'in en önemli durakları ile her yıl canlı bir trafik bağlantısı içindeydi. Bu verimli ticaretin merkezi o dönemlerde Marsilya idi. Bu dönemden kalan ayrıntılı bir ticaret istatistiğine göre[159], her yıl yükledikleri malların nakit para olarak değeri her biri için 60 bin livre olarak tahmin edilen yaklaşık 10 gemi İskenderiye'ye gidiyor ve buradan deri, her türlü baharat, bilhassa karabiber ve tarçın, iplik, keten ve ipek kumaşlar, Kahire'nin değerli ipek ve yarı ipek halılarını, tıbbî ham maddeler, devekuşu tüyleri vs geri getiriyordu. Aynı zenginlikte yük taşıyan yaklaşık 8 gemi Suriye kıyılarındaki Sayda'ya gönderiliyordu ve buradan ipek, pamuk, Şam kuru üzümü ve Fransa ile İtalya'da hasat iyi gitmediği zamanlarda bazen buğday da yüklüyorlardı. O dönemlerde Doğu Akdeniz'in en önemli ve en çok ziyaret edilen duraklardan biri olan Halep'in limanı olan İskenderun'a her yıl, mallarını bilhassa İran malları, en değerli ipek, sahtiyan, sof, misk, ravendiye, afyon vs. ile takas

159 D'Escobleau de Sourdis, *Correspondance*, T. III, s. 223 ve devamında *Voyage et inspection de Mr. De Ségurian surl les côtes de Provénce en 1633*. Bu teftiş gezisi "kontların başbakanı, Provans'ın finans ve yardımları" olan söz konusu kişi tarafından, kendisini "başbakanlıkla görevli vekil, Provansa'da Fransa'nın ticaret ve denizciliğinin genel denetçisi ve şefi" tayin eden Kardinal Richelieu'nun özel görevlendirmesi ile gerçekleştirildi. Fransa'nın o dönemde Doğu Akdeniz ticareti hakkında ilginç açıklamalar içeren bu rapor, daha önceki yıllarda da aynı olan durumlara eğilmektedir.

eden en az 20 ticaret gemisi gönderiliyordu. İzmir'e yaklaşık 12 gemi, İstanbul'a 10, Kıbrıs'a ve aynı şekilde Antalya'ya 4 veya 5 ve daha küçük duraklara, yani Mora'da Balyabadra'ya ve Girit Adası'na, bilhassa ipek, yün, deri, sahtiyan, ravendiye, her türlü tıbbî ham maddeler, kuş üzümü, balmumu ve şarap başta olmak üzere, ilgili ülkelerin ürünlerini yükledikleri gemiler gönderiyorlardı.

Berberistan sahillerinde Trablusgarb, Tunus ve Cezayir bağlantısı, yükleri her biri için ortalama 12-20 bin livre olarak tahmin edilen 8-10 daha küçük gemi aracılığıyla sağlanıyor ve nihayet her yıl değerleri her biri için 4 bin livre olarak tahmin edilen birkaç barka, Cebelitarık Boğazı'ndan geçerek, Tetuan, Sala ve Saphi'nin Fransa'nın takas ticareti için en önemli ana duraklar oldukları Fas'a gidiyordu. Deri, boyanmış marokenler, yün, balmumu, buğday, devekuşu tüyleri, biraz altın ve mercan, Afrika'nın bu limanlarından geri getirilen en önemli ürünlerdi.

Tunus ve Cezayir'in tam arasında, Tunus'tan yaklaşık 100 ve Cezayir'den yaklaşık 40 lieues* uzaklıkta, 16. yüzyıldan itibaren Fransız Bastiyon'u (Bastion de France) adı altında ezelden beri ve en yakın zamanlara kadar Fransa ile Berberî devletlerinin ilişkilerinde önemli bir rol oynayan, Marsilyalı tüccarlara ait olağandışı bir ticaret acentası mevcuttu. Böyle bir yerleşimin ilk izlerine 1495'de Négre Burnu'nda rastlanmakta olup zamanla Rosa ve Roux Burnu'na kadar bir genişleme görülmekte idi. Yine de bu ticaret merkezi (acenta) ancak 1520'de bilhassa aralarında Thomas Linches ve Carlin Didier'in isimlerinin geçtiği Marsilyalı tüccarlar "Compagnie d'Afrique" adı altında, dönemin Cezayir beyi, ünlü korsan lideri Barbaros Hayreddin Paşa ile burada kendi tesislerini kurma hakkına dair resmî bir antlaşma yaptıktan sonra güvenli bir varlık gösterebilmişti.

Fransa'nın daha sonra Cezayir'de belli bir hâkimiyet hakkına dair iddia ettiği bütün yasal hususların temelini oluşturan, çok şeyler ifade eden bu "Afrika imtiyazları" tanımlaması başlangıçta sınırlı bir amaca hizmet ediyordu. Yalnızca o döneme kadar İtalya, Sardunya ve Korsika sahillerinde yapılan, ancak spekülatif Provansalılara çok daha büyük bir kazanç getirecekmiş gibi görünen Afrika sahillerindeki mercan avcılığına gerekli koruma ve uygun bir kolaylık sağlayacaktı. Tesisin tamamı bu yüzden yalnızca birkaç depodan ve ticaretmerkezi ile şirketin balıkçıları için vazgeçilmez olup Bedevîlerin ve korsanların yağmacı saldırılarına karşı sadece zayıf bir duvarla korunan evlerden ve işyerlerinden oluşuyordu[160].

---

* 1 Lieues= 4 km.

160 "Bastion de France" hakkında en iyi bilgiler Fransa Harbiye Bakanlığı'nın 1838'de "*Tableau de la situation des établissements français dans l'Algérie*" adı altında yayın-

Gerekli memur personeli haricinde, bir yağmacı çetesinin ilk saldırısına bile direnecek güçte olmayan küçük bir muhafız kıtası vardı. Hele ki Mısır valisinin her fırsatta söz konusu Bastiyon'a saldıran dizginlenemez yeniçerileriyle nasıl başa çıkabilirlerdi ki? Şirketin gittikçe genişletilen imtiyazları ise bu saldırılar için yeterli malzeme sağlıyorlardı. Zira mercan avcılığının tekel hakkı dışında, çok geçmeden her yıl ödenecek belirli bir ücret karşılığında buğday, yün, deri, balmumu vs başta olmak üzere belirli miktarda mallar için ihraç izni almayı da başardı. Ülke içinde bu mallarda bir eksiklik hissedildiğinde, ister gerçek ister sahte olsun, bunun suçu Fransızlara verilen imtiyazlara atılarak Bastiyon'a saldırmak ve yağmalamak için bahane olarak kullanılıyordu. Mesela Bastiyon 1528'de Türk korsan çetesinin saldırısı ile yerle bir edilmişti.

İlk müteşebbisler iflas etseler de ticaret acentasının işleri zamanla gelişmeye başladı. Bilhassa mercan avcılığı çok büyük kazanç getiriyordu ve 16. yüzyıl içinde öyle büyük bir kapsama geldi ki şirket, ana acentanın yanısıra mesela Roux Burnu'nda, Bona'da, Collo'da, Cicelli ve Bucia'da şubeler kurmak zorunda kaldı. Sultan II. Selim, şirketin imtiyazlarını bir kez daha yeniledikten sonra, defalarca yerle bir edilen kale [Bastiyon] 1594'de asıl merkezinden dört lieues [16 km] uzaktaki, olumlu konumu işler için büyük avantaj ve tabii ki daha büyük bir güvenlik sağlayan, La Calle'ye taşındı.

Anlaşılan o ki yönetim de bu tarihten itibaren acentayı özel himayesine aldı. En azından Kral IV. Henri, yeni şekliyle de öncekinden çok daha güçlü değilmiş gibi görünen kale 1604'de yeniçeriler tarafından bir kez daha yerle bir edilince kaleye sahip çıktı. Gördüğümüz üzere, Bâbıâli nezdinde bu hususta şikâyette bulundu ve tahrip edilen binalar yeniden inşa edilene ve yağmalanan mallar için tazminat ödenene kadar işin peşini bırakmadı[161]. Ayrıca aynı

---

ladığı büyük resmî eserde, bilhassa 1838 Şubat'ında yayınlanan ciltte, s. 96'da mevcuttur: "*La Calle et les concession d'Afrique*" ve s. 323: "*Pêche du corail*". Ayrıca Alexandre de Laborde, *Sur les véritables causes de la rupture avec Alger* ", Paris 1830, adlı eserinin "*Notice sur les concession d''Afrique*" ekinde değerli bilgiler vermektedir. Cezayir'e karşı son savaşta dayanak olarak gösterilen "Concessions d'Afrique"nin yasal yönü sert bir eleştiriden geçirilmektedir. Zamanı geldiğinde bu hususa tekrar geri döneceğiz.

161 Karşılaştırma için bk. bu eserin III. cildi. Ayrıca *Tableau, aynı eser*. Kalenin harabelerini 17. yüzyılın başlarında gören De Breves, *Relation des voyages*, s. 354'te, kalenin yeniçeriler tarafından bu defa harap edilmesinin sebebinin ülkenin içinde bulunduğu bir açlık dönemi olduğunu bilhassa belirtmektedir: "Adı geçen yerin iç bölgeleri

yıl içinde Breves tarafından yeniden onaylatılan kapitülasyonlara, Fransızlara münferit olarak Roux Burnu'ndan de Fer Burnu'na kadar uzanan kıyı şeridinin tamamında mercan avcılığı hakkını tanıyan bir hükmün dahil edilmesinde ve bununla ilgili olarak daha önceki zamanlarda tanınan bütün imtiyazların da resmen tasdikinde ısrar etti[162]. Tabii ki bu şekilde elde edilen avantajların bedelleri yine ağırdı. Zira Tunus ve Cezayir beylerine bunun için başlangıçta verilen sadece 60 bin frank tutarındaki haraç, daha sonraki zamanlarda birçok bahaneyle 200 bin franka kadar çıkartıldı[163].

Bu önemli acentanın akıbetine ve yeniden yapılanmasına daha sonra tekrar geri dönme fırsatı bulacağız ve burada yalnızca başka taraflardan da defalarca saldırıya uğradığını belirtmek isteriz. Mesela Savoy dükü 1619'da cüretkâr bir saldırı ile kaleyi kısa süreliğine ele geçirdi, fakat dönemin Doğu Akdeniz donanması amirali ve Provansa valisi Guise dükü tarafından çok geçmeden buradan uzaklaştırıldı. Söz konusu dük, bu defa acentanın son sahibi Moissac Beyi Thomas de Linches ile aynı yılın 6 Eylül'ünde akdedilen bir sözleşme aracılığıyla 20 yıl boyunca ödenecek 4.800 livre yıllık ücret karşılığında acentaya sahip oldu[164].

Yukarıda anlatılanlardan anlaşılacağı üzere söz konusu dönemlerde Marsilya, Fransız Doğu Akdeniz ticaretinin ana merkezi ise, Provansa'nın diğer küçük sahil şehirleri Cassis, La Ciotat, Sisour, Tulon (Toulon), Iles d'Hyères, St. Tropez, Frejus, Cannes, Antibes, Arles vs genelde küçük ticaret gemileri ile büyük gemiler tarafından Doğu Akdeniz'den getirilen ürünleri komşu İspanyol ve İtalyan limanlarına aktararak, sadece dolaylı bir biçimde de olsa, bu ticarete az ya da çok katılıyorlardı. Marsilya'da bile gerçekten faaliyet gösteren gemilerin cirosu ve kazancı yarı yarıya düşüş göstermişti. Bunun değişik sebepleri vardı.

üzerine bunun ithamını o (Cezayir milisi) reddediyordu". Ayrıca şunları eklemektedir: "Dahası bu üs ne bir şato ne de bir kale idi, burası barbarlık dalgasının bunalttığı Fransızların geri çekilmesi için sadece basit bir (uygun gelen bir kelimenin olmamasından dolayı) evdi". Kale, yeniden inşasından sonra gerekli evleri ve depoları, mezar yeri ile birlikte bir şapeli ve bir hastaneyi barındıran iki büyük avluya sahipti. Muhafız kıtası yalnızca 50 kişiden oluşuyordu (bk. Sourdis, T. II, s. 427).

162 *Traicte faict en l'année 1604*, Madde 21.

163 *Tableau, aynı eser*, s. 370.

164 Pouqueville, *Mémoire historique et diplomatique sur le commerce et les établissements français au Levant depuis l'an 500 de J.C. jusqu'à la fin du XVII. siécle*, Paris 1833, s. 46. Ancak, burada kalenin önceki dönemleri hakkında söylenenler tam doğru değildir.

Öncelikle son yüzyıl içinde Avrupa'nın tamamını parçalayan ve hâlâ devam eden iç ve dış savaşların sancıları tam olarak bitmemişti. Ayrıca bu ticaretin tamamında henüz sağlam ve güvenli bir teşkilatlanma eksikti. Yalnızca Doğu Akdeniz duraklarında Türk makamlarının baskıları ve yasadışı ihlalleri, açgözlü Hristiyan aracıların, Yahudilerin, Rumların ve Ermenilerin dolandırıcılıkları ve kendi vicdansız konsoloslarının yolsuzluklarıyla mücadele etmek zorunda kalmıyorlardı; kendi vatanlarında da bu ticaret sağlıklı bir zemine oturmuş değildi. Sadakât ve inanç diye bir şey yoktu, sözleşmeler keyfî olarak yerine getiriliyor veya ihlal ediliyordu ve ihtiyatsızlıktan kaynaklanan iflaslar gündeme damgasını vuruyordu. Ticaretten ve denizcilikten ayrıca çok yüksek harçlar alınıyordu. Bu açıdan gümrük memurlarının ve icarcıların keyfî muamelelerine maruz kalınıyordu ki, bunlara karşı hiçbir yerde himaye yoktu ve bu, yabancı tüccarları Fransız limanlarıyla ticaret merkezlerinden uzak tuttuğu ve kaçırdığı için çok olumsuz etkileri olan bir musibetti[165].

Diğer düzensizliklerin ve rahatsızlıkların yanısıra bütün bunlara bir de o dönemlerde zirveye ulaşan korsanlığın korkunç belası ekleniyordu. Bu hususta hiçbir koruma ve yardım yoktu. Korsanlar yalnızca ticaret gemilerine açık denizlerde saldırmakla kalmayıp, gündüz veya gece Provansa'nın iyi veya hiç savunulmayan limanlarına akın ediyorlar; gemileri ele geçiriyorlar; depoları yağmalıyorlar; şehirleri ve köyleri ateşe veriyorlar ve insan, hayvan ve taşınabilir mallardan götürebildikleri herşeyi alıp götürüyorlardı. Söz konusu sularda düzenli olarak tutulacak birkaç silahlı gemi muhtemelen bütün bunları engellemiş olacaktı. Ne var ki bu gemiler yoktu ve bu yüzden herşey, talihsiz kıyı insanlarının kendi kendilerini korumasına terkedilmişti. Marsilya ve Tulon gibi daha büyük limanlar, muhafız kıtaları yetersiz de olsa en azından birkaç kale ile korunuyorlardı; oysa daha küçük olanlar donanımı ve sayısı yetersiz kıyı nöbetleriyle yetinmek zorundaydılar.

165 Séguiran, *Voyage et inspection*, *aynı eser*, s. 230: "Levant ve diğer yerlerdeki limanlarda yerleşmiş olan konsolosların çoğunluğunun yolsuzluğu, denizcilerin ve diğer aracıların sinsilikleri ve hileli iflasların yaygınlığı, güvence altındaki kontratlara yönelik yolsuzluk ve hileler, ticaretin temel prensiplerinden biri, konulan ağır vergiler, her yerde rastlanılan güvenlik eksikliği, Marsilya'daki yabancı tüccarlara karşı (onları krallıktan uzaklaştıran) kralın çoğu görevlilerinin kötü davranmaları bunun nedenidir" burada Doğu Akdeniz ticaretinin çökmesine dair en önemli sebepler olarak bildirilmektedir.

Bu nöbetler, kıyıların yüksek yerlerinde içinde gece gündüz birer nöbetçinin bulunduğu nöbetçi kulelerinden oluşuyordu. Uzaktan kıyıya yaklaşan bir korsan gemisi göründüğünde nöbetçi gündüzleri kuleye beyaz bir bayrak dikiyor, geceleri ise genelde yakılan tek nöbetçi ateşinin yerine iki ateş yakıyordu. Antibes'ten Tour de Bouc'a kadar kıyı boyunca birbirleriyle bağlantı hâlindeki bu acil durum sinyallerini alan halk, alarm durumuna geçerek mümkün mertebe direnmek için hazırlıklar yapıyor veya bu eşkiyalarla baş edemeyecek kadar zayıfsalar, kurtarabilecekleri herşeyi yanlarına alıp hemen iç kesimlere doğru kaçıyorlardı[166].

Bu uğursuz durum, kıyı ticaretini 17. yüzyılın ilk çeyreğinde neredeyse tamamen yoketmişti. Mesela La Ciotat Limanı'nda, Seguiran'ın bu hususta Kardinal Richelieu'ya yazdığı, elimizde mevcut ilginç ve etkileyici rapora göre, Berberîler yalnızca bir yıl içinde 22 gemi ele geçirmiş ve 150'yi aşkın denizciyi köle olarak götürmüşlerdi. Cassis bu şekilde son 20 yılda yaklaşık 50 gemi kaybetmişti ve geçimini bilhassa balıkçılıkla sağlayan, Akdeniz'in en iyi ve en cesur denizcilerini yetiştirdiği söylenen küçük sahil kenti Martigues dört ayda mürettebatı ile birlikte kıyı gemilerinin üçte ikisini kaybetti. Zavallı insanlar tabii ki sonunda barkaları ile limandan çıkmaya bile cesaret edemiyorlardı[167].

Seguiran'ın 1633'de Kardinal Richelieu'nun emri üzerine Provansa sahillerine yaptığı inceleme gezisinin esas amacı bu musibetlerin sebeplerini öğrenmek ve bunları mümkün mertebe ortadan kaldırmaktı. Gerçekten de bunun üzerine, Venedik'e bile rakip olmaya başlayan Fransa'nın Doğu Akdeniz ticaretini tekrar yükseltecek bazı şeyler yapıldı. Provansalıların daha küçük ve hafif ticaret gemileri, Venedik'in hantal ve yönetilmesi zor kalyonları, yani navialteleri karşısında bilhassa mürettebatları çok daha iyi ve acil bir durumda

166 Söz konusu raporda (bk. s. 258, 266, 290, 294, 301), örneğin La Ciotat, Sisour, Cannes, Antibes, Martigues, vs. gibi bazı yerlerde bu tamamen yararsız kıyı savunması ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.

167 Séguiran, s. 255, 259, 284'te küçük sahil kenti Bormes halkı hakkında şöyle demektedir: "Neredeyse her gün onların limanlarını korsanlar vuruyordu ki, çoğunlukla onlar kurtulmak için kayıklarını karaya çekmek zorunda kalıyorlardı". Ayrıca s. 296'da St. Tropez halkının iyice fakirleştiği söylenmektedir: "Korsanlar onların ticaretini tamamen mahvetti ve yıkıma uğrattılar". Ve Martigues hakkında, s. 299: "Tunus ve Cezayir'in korsanları hiç olmadığı kadar şiddetle akınlarını ve korsanlıklarını devam ettiriyorlardı, bunlar açıktan açığa Provansa kıyısındaki kaleleri ve limanları vuruyorlardı".

korsanlarla daha kolay başa çıkabilecek durumda olduklarından önemli bir üstünlük sağladılar[168].

Fransa'nın Doğu Akdeniz ticareti ayrıca o dönemlerde, daha önce belirttiğimiz gibi, zengin Venedik soyluları sermayelerini buradan çekerken, aksine Fransız soylularının, bilhassa Provansa soylularının, varlıklarını arttırmak ve paralarını avantajlı bir biçimde yatırmak üzere en güvenli araç olarak gördükleri için, kralın özel izni ile Şark'ın toptan ticaretine sermaye yatırmaları sebebiyle büyük bir canlanma yaşıyordu[169]. Tabii ki artık korsanlığı sona erdirme ve Berberî devletleri ile ilişkileri düzenleme zorunluluğu bariz bir biçimde ortaya çıkıyordu. Richelieu'nün Şark siyasetinde kendisini en fazla meşgul eden ve artık Avrupa'nın meselesi hâline gelmiş olan mesele bu idi. Zira İngiltere de bu meseleyi Doğu Akdeniz ticareti açısından artık ciddi ve kesin bir biçimde gündeme getiriyordu.

İngiltere'nin Venedik ve Fransa'nın yanısıra Doğu Akdeniz ticaretinde varlık göstermesinin üzerinden henüz uzun bir zaman geçmemişti. Gerçi Kraliçe Elizabeth bu hususu Bâbıâli ile ilk ilişkilerinde hemen sağduyulu siyasetinin ana hususlarından biri hâline getirmişti; fakat bayrağının bağımsızlığını ve Doğu Akdeniz'deki tebaasının kendi güvenli yargı yetkisini Fransa'ya karşı mücadele ederek elde etmesi için bile ne denli büyük zorlukları aşmak mecburiyetinde kalmamış mıydı ve bilhassa Kral IV. Henri için İngiltere'ye nihayet burada eşitliği ve aynı hakları zorunlu olarak tanımak zor olmamış mıydı?[170]

Yine de kraliçe, Bâbıâli ile ilk ilişkilerinde tebaasının Osmanlı İmparatorluğu ile güvenli ve düzenli bir ticaret trafiğinin zemini olarak kabul edilebilen ve İngiltere tacını bu açıdan, Venedik ve Fransa başta olmak üzere, bütün imtiyazlı Hristiyan hükümdarlar ve halklarla Bâbıâli nezdinde aynı seviyeye getiren şartları elde etmiş ve kabul ettirmişti: İngiliz gemilerinin kendi bayrakları altında Doğu Akdeniz limanlarına serbestçe girip çıkmaları; İngiliz tüccarla-

168 des Hayes, *Voyage de Levant*, s. 91'de Venedik ve Fransız ticaret gemilerini ilginç bir biçimde karşılaştırarak ve Venedik'in Doğu Akdeniz ticaretinin çökmekte olduğuna dikkat çekerek, bu hususa daha 1622'de temas etmektedir.

169 *Mémoires du Chevalier D'Arvieux*, Paris 1735, T. I, Önsöz, s. X. D'Arvieux, spekülasyonlarda bulunan ve bu esnada Venedik, Ceneviz, Floransa ve Livorno soylularını örnek alan bu yatırımcılardan biridir. Daha sonra göreceğimiz üzere, Şark Meselesi'nde önemli bir rol oynamıştır.

170 Karşılaştırma için bk. bu eserin III. cildi.

rın Osmanlı İmparatorluğu sınırları dahilinde engellenmeden ticaret yapabilmeleri ve dolaşmaları; can ve mal güvenliklerinin kayıtsız şartsız sağlanması; kendi sefirleri ve konsoloslarının mahkemeleri nezdinde tamamen bağımsız yargı yetkisi; vergi memurlarının baskılarına ve korsanların yağmalarına karşı koruma[171]. Oysa İngiltere'nin Doğu Akdeniz ticareti ancak 1606'da yeniden Kral I. James tarafından onaylanan Doğu Akdeniz ya da nam-ı diğer Türk Ticaret Şirketi'nin malı ve tekeli hâline geldikten sonra daha belirli bir yön ve daha sağlam bir teşkilatlanma kazandı. Bu "Levant" ya da nam-ı diğer "Turkish Company" önemli öncelik haklarına sahipti, hatta siyasî açıdan bile. Büyük dünya ticaretinin ancak bu şekilde başarılı olarak yürütülebileceğine inanılan zamandı; bu yüzden, bu şirketin kurulması o dönemlerde mutlaka içinde bulunulan yüzyılın ruhuna ve davanın menfaatine uygundu, ama tekelci ve tek taraflı doğası, en azından sonraki zamanlarda, İngiltere'nin Doğu Akdeniz ticaretinin gelişimini ve daha güçlü bir biçimde canlanmasını desteklemekten ziyade engelleyecekti. İlk zamanlarda sayıları oldukça sınırlı olan şirket ortakları, Osmanlı İmparatorluğu ile münhasıran ticaret yapma hakkına sahiptiler, ama kuruluş sözleşmelerinden dolayı ticarî faaliyetlerini zorlaştıran bazı kısıtlamalara tâbiydiler.

Bu açıdan en rahatsızlık verici hükümlerden biri, Türkiye'den İngiltere'ye ithal edilen malların yalnızca örneğin çelik, çinko, demir, pirinç ve Doğu Akdeniz pazarlarında "Londrin" adı altında çok geçmeden iyi bir isim yapan bezler, keten ve pamuklu kumaşlar, daha sonra saat ve süs eşyaları vs gibi, orada satılan İngiliz menşeli mamuller veya imalathane ürünleri karşılığında elde edilen paralarla satın alınmış olmaları ve satılan mallar mukabilinde o ülkelerin ipek, ham pamuk, deri, balmumu, Yunanistan ve İyon Adaları'ndan büyük miktarda kuş üzümü, her türlü tıbbî ve kozmetik eşyalarla şaraplar gibi ürünlerinin ithal edilmesi gerektiği şartı idi. Bütün bunlar aslında yerel sanayii yükseltmek ve buraya yatırılan sermayeyi dengede tutmak için mükemmel bir takas işi olarak düşünülmüştü.

---

171 Chalmers, *A Collection of Treaties between Great-Britain and other Powers*, Londra 1790, Vol. II, s. 431. Burada verilen ve İngiltere ile Bâbıâli arasında 1675'de akdedilen ticaret antlaşmasına daha önce yapılan bütün kapitülasyonlar da dahil edilmiştir. İlk 20 madde, Kraliçe Elizabeth ile yapılan antlaşma olup, 17. maddede şöyle denmektedir: "Daha önceki zamanlarda, kralları Bâbıâli ile barış ve dostluk için bulunan Fransız, Venedik veya başka Hristiyan milletlere verilen özel imtiyazlar ve kapitülasyonlar, aynı şekilde adı geçen İngiliz milletine de verilmiştir, vs".

Şirketin Türkiye'den veya Mısır'dan getirilen mallarla İngiltere'ye gelen her üyesinin imzalamak zorunda olduğu, kuruluş sözleşmesi ile belirlenen beyan şöyle idi: "Doğu Akdeniz şirketi nezdinde verdiğim yemin üzerine, burada beyan edilen malların kendi hesabıma veya adı geçen şirketin hesabına ithal edildiklerini ve bilgim dahilinde kısmen veya tamamen, basılmış veya külçe hâlinde, Türkiye'ye gönderilen altın veya gümüş karşılığında satın alınmadıklarını; aksine Avrupa'dan veya İngiltere'nin Amerika'daki topraklarından Doğu Akdeniz Şirketi üyeleri adına veya bu ticareti yapmaya yetkili olup, şirketle ilişki hâlinde bulunan kişiler adına Türkiye'ye veya Mısır'a gönderilen başka mallar karşılığında veya bu malların satışından elde edilen veya edilecek paralar karşılığında satın alındıklarını ve nihayet mevcut yasalara uygun olarak yük alarak, şirket üyelerinin veya böyle bir ticareti yapmaya yetkili kişilerin münhasıran malı olarak, Türkiye ve Mısır'a giden ticaret gemilerindeki yüklerin kazancı ile satın alındıklarını taahhüt ederim"[172].

Aynı beyanı Doğu Akdeniz limanlarından İngiltere'ye mal getiren her İngiliz tüccar veya aracı da vermek zorunda olduğu gibi, ayrıca gerek doğrudan, gerekse dolaylı olarak yaptığı bütün ticarî faaliyetler hakkında yemin altında hesap vermek zorundaydı ki bu, ticarete övgüye değer bir açıklık, sağlamlık ve emniyet sağlamaya katkıda bulunan bir zorunluluktu. Tabii ki ticarî faaliyetlerin tamamının ancak Şirket'in gemileri ile yapılmasına izin veriliyordu. Şirket'e üye olmadan Doğu Akdeniz'de kendi adına ticaret yapmak isteyen her tüccar, hemen hemen ticaretten tamamen men anlamına gelen yüzde 20 civarında bir gümrük vergisi ödemek zorunda kalıyordu. Şirket'in tekelci yapısı, daha sonra 20 sterlin tutarında bir giriş aidatı ve yan masraflar için 1 sterlin ödeyen her Protestan İngiliz'e Şirket'e katılma izni verilerek yumuşatılmaya çalışıldı. Böylece üyelerin sayısı 18. yüzyılda 400'e kadar çıktı[173].

Şirket'in ayrıca daha önce de bahsettiğimiz gibi, önemli siyasî hakları vardı. Mesela Doğu Akdeniz'deki konsolosları tayin edebiliyordu ve İstanbul sefirinin seçiminde dahi kralın aralarından birini seçeceği üç aday önerme hakkına sahipti. Bu sefirlere daha sonra Şirket'ten Doğu Akdeniz'deki çeşitli duraklar-

---

172 W. Eton, *Tableau historique ect. De l'empire Ottoman, traduit par C. Lefebvre*, Paris, An. VII, Bölüm XI. *Du Commerce de l'Angleterre avec la Turqie*, Vol. II, s. 218 ve devamı ve Felix Beaujour, *Tableau du commerce de la Gréce*, Paris, An VIII, T. II, s. 1 ve devamı. Her iki eser Doğu Akdeniz Şirketi'nin ticarî sisteminin ışık ve gölge taraflarını en iyi biçimde vurgulamışlardır.

173 Beaujour, *aynı eser*, s. 3. Eton, *aynı eser*, s. 223.

daki konsolosları tayin etme hakkı verilirken, hükümetin sadece, menfaatleri doğrultusunda Hindistan ile ticaretin yönünü belirleyen ve Doğu Hindistan Şirketi'nin meseleleri ile ilgilenen bir hükümet memuru olarak kabul edildiğinden kralın doğrudan atadığı İskenderiye konsolosu haricinde, bu konsolosları onaylama hakkı vardı. Karşılığında Doğu Akdeniz Şirketi konsoloslukların, hatta kısmen İstanbul sefaretinin bile masraflarını karşılamak zorundaydı ve Şirket'e bu amaçla Doğu Akdeniz iskelelerinde İngiltere bayrağı altında yapılan ticarî işlerden belli bir harç alma hakkı tanınmıştı[174].

Bunun gibi imtiyazlı şirketler tarafından uygulanan ticarî sistemin avantajları ve dezavantajları, tekrar üzerinde durmaya gerek bırakmayacak kadar ortadadır. Avantajlardan biri, bu ticarete yatırılan sermayelerin tamamının birarada tutulması, dolayısıyla uygun imkânlarla hemen daha büyük faaliyetlere girişilebilmesi idi; aksi takdirde mevcut güçlerin dağılması, bu yöndeki ticarete bilhassa ilk gelişim aşamasında kolayca yanlış bir yön verebilirdi. Ayrıca faaliyetlerini büyük sermayelerin yatırıldığı belirli sayıda ticaret acentaları üzerinde yoğunlaştırmak, İngiltere'nin gelecekte de Doğu Akdeniz ticaretinin daimî sistemi olarak kaldı.

Oysa zamanla Doğu Akdeniz Şirketi tarafından uygulanan bu sistemin dezavantajları da kendisini derinden hissettirecekti. Öncelikle yukarıda açıklandığı ve kuruluş sözleşmesi uyarınca riayet edilmesi gerektiği üzere, ithalat ve ihracat arasındaki dengenin muhafazasının, buna dayalı bütün işlere sekte vurulmadan nakit sermayelerin dönüşü aleyhine gerçekleştirilmesi mümkün değildi; zira tüccar, mallarını satamadığında veya zararına satmak zorunda kaldığında iflas etmekten veya faaliyetlerini tamamen durdurmaktan başka ne yapabilirdi ki[175]? İşte bu yüzden, üyeleri istedikleri kazancı elde edeme-

174 Şirket'in İstanbul sefirlerini önerme hakkından bilhassa Thomas Roe yazdığı mektuplarda bahsetmektedir. Örneğin halefinin tayini sırasında bu uygulama yapılmıştı (bk. *Negotiations*, s. 544, 547 ve 582). Burada şöyle demektedir: "Üç kişi seçilerek şirket tarafından krala sunuluyor ve kral aralarından birini tayin ediyor". Buna karşılık konsolosları tayin etme hakkı, Şirket'in kurulduğu 1606'da dönemin İstanbul sefiri Thomas Glover'e verilmişti (bk. Warden, *De l'origine, de la nature, des progrés et de l'influence des établissements consulaires. Traduit par Barrere*, Paris 1815, s. 63).

175 Bu hususu Beaujour, *aynı eser*, s. 4'te bilhassa vurgulamaktadır: "Bir İngiliz sözleşmesine sıkıştırılmış benzer bir saçmalık tasarlanmadı... dengeyi kaybetmemek için altınla hiçbir zaman satın almama fikri bütün milletleri ekonomik ve idarî olarak zehirleyen eski fikirlerden biridir".

dikleri için çok fazla rağbet görmemiş gibi bir izlenim bırakan Doğu Akdeniz Şirketi'nin işleri çok geçmeden yavaşlamaya başladı. Ayrıca bu sistemin tek taraflılığı sayesinde ellerine çok büyük bir avantaj geçen diğer ticaret devletlerinin rekabetinden de hayli çekmek zorunda kaldılar.

Doğu Akdeniz Şirketi kendi ülkesinde bile, aynı dönemde güçlü bir büyüme gösteren Doğu Hindistan Şirketi ile amansızca rekabet etmek zorunda kalmıştı. O tarihe kadar Hürmüz ve Basra, Bağdat ve Halep üzerinden kervanlar aracılığıyla Akdeniz kıyılarına gelen ve daha sonra Doğu Akdeniz Şirketi'nin gemileri ile İngiltere'ye ulaştırılan değerli Hint malları artık "Hindistan'la ticaret yapan Londralı tüccarlar" diye adlandırılan Doğu Hindistan Şirketi tarafından çok daha düşük bir maliyetle doğrudan deniz yoluyla temin ediliyordu. Zira bu şirket çok daha büyük maddî imkânlara sahipti ve faaliyetlerini daha az sınırlanmış ve engellenmiş bir biçimde yürütebiliyordu. 1600'de kurulan bu şirket, 1618 yılına gelindiğinde 36 gemiye ve 954 üye ile birlikte 1.600.000 sterlin tutarında bir sermayeye sahipti; tabii ki bu şirket de kuruluş sözleşmesinde ihraç ettiği meblağ kadar, yani her yıl 30 bin sterlin tutarında değerli metaller ithal etmeyi taahhüt etmek zorunda kalmıştı. Halkın bu sayede yalnızca baharatlardan tasarruf ettiği meblağ, her yıl 70 bin sterlin civarında tahmin ediliyordu[176].

Ayrıca Doğu Akdeniz Şirketi için, Venedik ile aynı şekilde sıkıntı veren ve birçok rahatsız edici sürtüşmelere sebep olan rekabet kaçınılmazdı. Venedik'in aslında İngiltere'ye karşı düşmanca bir tutumu yoktu. Aksine Venedikli en aydın devlet adamlarının ayrıntılı olarak düşünülmüş sistemlerinde bu güçlü devlet ile dostane ilişkileri muhafaza etmek vardı. Burada yalnızca Paul Sarpi'nin bu

176 Neumann, *Die Gründung des englischen Reichs in Indien*. Raumer, *Historisches Taschenbuch*, 1856 sayısı, s. 11, 15 ve 26. Sir Thomas Roe de mektuplarında defalarca bu iki şirket arasındaki rekabete değinmektedir. *Negotiations,* s. 677'de bir defasında: "Aralarındaki ticarî rekabet hafifletilmez ve yönetilmezse, ikisini de pişman edecektir" demektedir. Gerçekten de bu durumları ondan daha iyi değerlendirebilecek kimse yoktu. Zira İstanbul sefaretinden önce, Doğu Hindistan Şirketi'nin bir meselesi için büyük Moğol hanının sarayına gönderilmişti. Thevenot, *Relations de divers voyages curieux*, Paris 1696, T. I altındaki hâtırâtında "*Mémoires de Th. Roe, Ambassadeur du Roy Angleterre auprés du Mogol pour les affaires de la Compagnie Angloise des Indes Orientales*" bizzat ilginç açıklamalarda bulunmuştur. Ancak, bu eserin İngiliz yayıncısı, Şirket'in "ticarî sırları" diye adlandırdığı durumu hakkındaki açıklamalarını yayınlamamayı ne yazık ki daha uygun bulmuştur.

iki denizci devlet arasındaki ilişkilerin nasıl değerlendirilmesini istediğini hatırlatmak isteriz. İngiltere kralının gücü ve büyüklüğünü takdir ediyor ve İngiltere kralı ile bağlantı hâlinde olmayı Venedik için hem istenebilir hem de yararlı görüyordu; bu yüzden gücünün azalmasından ziyade artmasını istemekle kalmayıp, ne tuhaftır ki, İngiltere'nin Doğu Akdeniz ticaretine herhangi bir engel çıkartılmasını istemiyordu ve bu esnada İngilizlerin dürüstlüğünü ve hükümdarlarının sağlıklı siyasetini öylesine övüyordu ki, her devlet bununla gurur duyardı. Bu hususta kendi sözlerini dinlemek, bu çabaya değecektir.

İngiltere'nin büyüyen gücü hakkında parlak bir anlatımdan sonra, Kral I. James ile ilgili olarak şunları ekliyordu: "Bu hükümdarın büyümesi Venedik için yararlı olacaktır, zira onunla Venedik'in dışarıya karşı itibarını arttıracak bir ittifak kurabilir. Ancak böyle bir ittifak kurulmasa bile kralı daima hoş tutmak gerekir, zira Fransa'ya karşı ezelden beri bir nefreti var ve son zamanlarda İspanya'ya karşı da önyargılıdır. Oysa her ikisi de Venedik için avantaj sayılır. Gerçi şu andaki hükümdarın elinde kılıcıyla ordulara karşı savaşmak yerine Katoliklere karşı savaşmayı yeğlediği doğrudur. Ne de olsa tuhaf bir ruh hâli, kendisini büyük bir teolog sanmasına sebep olmuştur; bu ülkede Roma'ya karşı duyulan nefret öyle ilerlemiştir ki, krallar bile vaizlerin işini yapmaktadırlar. Vaziyet her ne olursa olsun, bu geçici durumları yadırgamamamızı tavsiye ederim, zira gücün bulunduğu yerde daima bu gücü kullanma umudu da vardır. Bunun en etkili araçları, dostane ilişkileri mevcut oldukları seviyede muhafaza etmek olacaktır: Karşılıklı olarak elçiler göndermek; Doğu Akdeniz'deki İngiliz tüccarların iyi muamele görmeleri için kesin emirler vermek ve herşeyden önce, onlarla her türlü yazışmalarda verilen sözlerin yerine getirilmesine dikkat etmek olacaktır. Zira bu hususta İngilizler kadar hassas başka bir millet yoktur. Ayrıca bu hükümdarlar, hedefe daha kolay ulaşabilmek için, yalan söylemekten çekinmeyen modern siyasetle henüz tanışmamışlardır"[177].

Oysa bu zekice düşünülmüş siyaset, kendisine ne taraftar bulabildi ne de bu siyasetin içinde bulunulan şartlar altında istikrarlı bir biçimde yürütülmesi mümkündü. En azından Venedik'in rakipleri, Venedik'in bilhassa İngiltere ile derin bir dostluk kurmasını oldukça şaşırtıcı buluyorlardı. "Venedik ve İngiltere arasındaki ilişkiler," diyor aynı dönemde İspanya elçisi Bedmar Markisi

177 *Le Prince de Fra Paolo*, s. 181.

Don Alfonso della Cueva, Kral III. Felibe'ye verdiği raporda, "birbirlerine hizmet etmeye hazır olduklarına dair güvencelerden ve mükemmel bir anlaşmanın delillerinden oluşmaktadır. Çok zeki olan senatonun bu yeni ve hiç duyulmamış siyaseti, dikkatli gözlemcileri ancak şaşırtabilir. Çok daha güçlü olan komşularıyla barış içinde yaşamıyor, fakat dostluğunu uzak bir mesafe ve gelenekleriyle dini açısından farklı olan birilerine harcıyor! ... Yine de Venedik'te başka hiçbir hükümdar İngiltere kralından daha büyük bir itibara ve nüfûza sahip değildir. Elçisi istediği herşeyi yaptırabiliyor. Notaları ile Engizisyon Mahkemesi'nin takiplerini bile kaldırtıyor ve talebi üzerine en azından ateşte yakılarak öldürülmeyi hakeden insanlar serbest kalıyor. Karşılığında İngiltere kralı da nankör davranmıyor. Venedik'e en büyük devletlere gösterdiği onurları gösteriyor. Friaul ile savaşı için birlikler göndermeyi teklif ettiğini gördük. Gerçi böyle bir yardımın tehlikeli olabileceğini ve Venedik'in bu yardımı kabul etmekten imtina edeceğini biliyorum; ama büyük bir tehlike karşısında yine de böyle bir yardım alabilmek için kapıyı açık tutmaya çalışıyor"[178].

Oysa bu iki deniz devleti arasındaki iyi ilişkileri ciddi bir biçimde bozmak için, San Marko (Venedik) ve Aziz George (İngiltere) bayraklarının denizlerde ve Doğu Akdeniz limanlarında karşı karşıya gelmelerinden daha uygun bir şey var mıydı? Tecrübeli ve kararlı Sir Thomas Roe, İngiltere'nin ve Doğu Akdeniz Şirketi'nin ticarî menfaatlerini bu yönde çok yönlü diplomatik faaliyetlerinin amacı hâline getirmeye karar verdiğinde, her iki devlet arasındaki açık ve gizli mücadele gerçekten de oldukça amansız bir karaktere bürünmüştü bile.

Roe, İstanbul'a geldiğinde, devletinin Doğu Akdeniz ticaretini tatmin edici olmadığı kadar, parlak da olmayan bir durumda buldu. Doğu Akdeniz Şirketi tarafından uygulanan sistemin dayandığı bilanço, birçok durakta İngiltere lehinde değildi ve genel olarak ulaşılması zordu. Mesela Zenta ve Kefalonya'dan İngiltere'ye muazzam miktarda kuş üzümü gönderilirken, burada İngiliz malları neredeyse hiç denecek kadar az satılıyordu. Her yıl hasadın tamamının üçte ikisi, yani yaklaşık 7 milyon libre ya da 2.400 ton, İngiltere'ye ihraç ediliyor ve bunun için ortalama 53.338 sterlin 5 şilin ödeniyordu. Buna mukabil eskiden az da olsa mevcut olan İngiliz mallarının satışı artık söz konusu bile değildi. Roe, Devlet Bakanı Calvert'e gönderdiği ilk mektuplarından birinde şöyle diyordu: "Çok büyük paralar yutan ve bunun için sefil bir üzümsüden

178 *Relatione delle cose di venetia fatta da Don Alonzo della Cueva,* Daru, *Hist. de la republ. De Venise*, T. IV, s. 218.

başka bir şey göndermeyen, ama karşılığında bizim mallarımızdan hiçbir şey satın almayan ve sonunda bizimle alay eden iki verimsiz küçük ada var. Buradaki halk, onlar olmadan yaşayamayacağımızı düşünüyor ve kendilerini altın değerinde sanıyor; başkaları ise domuzları kuş üzümü ile beslediğimizi düşünüyorlar"[179].

Roe'nin ilk farkettiği şey, İstanbul'da İngiltere'nin ticaretinin neredeyse tamamen yokolduğu idi –buraya artık bir İngiliz ticaret gemisi çok nadiren geliyordu. Doğu Akdeniz'e gönderdiği bez, çinko, kurşun, kürkler vs gibi İngiliz mallarının ihracatı yılda yaklaşık 250 bin sterlin değerinde olan Şirket, diğer iskelelerde de sırf kazanç sağlamak ve kuruluş sözleşmesindeki taahhütlerini yerine getirebilmek için büyük zorluklarla mücadele etmek zorunda idi. Zira diğer taraftan yetkisi olmayan tüccarların kurşun başta olmak üzere kaçakçılıklarından dolayı da zarar görüyordu[180]. Bütün bunlara bir de İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki ticaretinin Venedik tarafından sistematik olarak baltalanması ekleniyordu ki, Şirket bu yüzden tamamen çökme tehlikesi altında idi ve Roe, bunu baltalamayı engellemek için Venedik'te bulunan kendisi gibi çevik ve kararlı meslektaşı Sir Isaac Wake ile elindeki bütün imkânları kullanıyordu. Dolayısıyla ilginç olduğu kadar inatçı olan, ancak sonunda yine de İngilizlerin üstün geldikleri bir mücadele başladı.

Venedik'in hilesi, özel imtiyazlar, düşük harçlar ve düşük gümrük vergileri ile İngiliz gemilerini Venedik'e çekmek; bu gemilere yük vererek, Doğu Akdeniz'in çeşitli istasyonlarına göndermek ve bu esnada söz konusu gemilere resmen ve kesin olarak yalnızca San Marko bandırasını kullanma ve gittikleri yerde de yalnızca Venedik konsolosunu yetkili makam olarak tanıma taahhüdü altına almaktan oluşuyordu. Zekice düşünülmüş bu ticarî siyasetin amacı ve başarısı, öncelikle İngiltere'nin ticaretini Doğu Akdeniz'de varlığının en önemli dayanaklarından biri olan oldukça yüksek tutardaki konsolosluk harçlarından mahrum bırakmak, ayrıca İngiliz bandırasını Şark'ta gitgide arka plana atmak ve nihayet İngiliz konsolosların itibarını zedelemekti. Oysa konsoloslarına antlaşmalara istinaden tanınan hakların ve buna bağlı olarak onların itibarlarının muhafazası, her devlet açısındam Doğu

179 Thomas Roe, *Negotiations*, s. 10.

180 Roe, s. 37. İstanbul'dan yazdığı bu mektupta şöyle demektedir: "Ticaretimiz burada neredeyse tamamen yok olmuş". Ayrıca kaçakçılık hakkında, s. 311 ve Doğu Akdeniz Şirketi'nin cirosu hakkında, s. 625.

Akdeniz'de ticaret yapmak için gerekli saygınlığı ve bağımsızlığı devam ettirmenin en önemli aracı idi.

Konsolosluk kurumu, gerçekten de Batı'nın ve Doğu'nun ülkeleri ve devletleri arasındaki ticarî ilişkiler kadar eski bir kurumdu. Fransa'nın ve Venedik, Ceneviz, Pisa vs gibi İtalyan ticaret devletlerinin Haçlı Seferleri sırasında burada açtıkları en eski konsoloslukları bir kenara bırakırsak, Bâbıâli ile dostane ilişkiler içinde bulunan bütün devletlerin ilk düşüncesi, baştan beri kendilerini bu yönde emniyet altına almaktı. İngiltere'den önce Venedik ve Fransa buradaki menfaatlerini korumayı nasıl başardılarsa, 16. yüzyılın ilk yarısından itibaren o dönemlerde henüz Bâbıâli'ye tâbi olmayan Girit ve Sakız adalarında kendi konsoloslarını bulunduran[181] İngiltere de Osmanlı sultanı ile akdettiği ilk antlaşmalarda bu yönden diğer iki devletle aynı seviyeye gelmek için çaba gösterdi.

İzmir, Halep, İskenderun, Trablusşam, Cezayir, Tunus ve Mora'da Balyabadra'ya İngiltere'nin Doğu Akdeniz ticaretinin menfaatlerini gözetecek ve üstleri ve ortak noktaları İstanbul'daki elçi olan konsoloslar veya konsolos yardımcıları tayin etmek için acele etmişti. Dolayısıyla Doğu Akdeniz Şirketi, söz konusu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamında, emirlerinde ayrıca 40 yeniçeri ve 20 tercüman bulunan altı konsolosun masraflarını üstlenmek zorunda idi. Venedik'in aynı dönemde 60 yeniçeri ve 30 tercümanı ile 10 konsolosu bulunurken, Fransa'nın 80 yeniçeri ve 34 tercümanı ile 12 konsolosu mevcuttu ve nihayet Hollanda 12 yeniçeri ve 10 tercümanla burada yalnızca üç konsolos bulunduruyordu[182].

Doğu Akdeniz Şirketi'nin Venediklilerin yukarıda belirtildiği gibi konsoloslarının haklarına müdahalelerinden dolayı ne kadar zarar gördüğü, kolayca tasavvur edilebilir. Asıl kavga, 1625'de Venedik'ten yük alan bir İngiliz ticaret gemisi San Marko (Venedik) bandırası altında Halep'in limanı olan İskenderun'a

181 Warden, *aynı eser*, s. 62 ve devamı ve s. 259 ve 264. Burada Kral VIII. Henri tarafından Girit ve Sakız Adası konsolosları için 1530 ve 1513 yıllarında verilen görevlendirme yazıları Rymers'in koleksiyonundan orijinal olarak aktarılmıştır. Warden dışında Doğu Akdeniz'deki konsolosluk kurumunun eski zamanları hakkında ayrıca Pouqueville'nin daha önce adı geçen eserinde ve Borel, *De l'origine et des fonctions des conrsuls,* St. Petersburg 1807, adlı eserinde bilgi bulunabilir.

182 Bu ayrıntılı bilgileri Lewis Robert, 1638'de yayınlanan eserinde vermektedir: *"Merchants Map of Commerce"*. Bu bilgileri Warden, *aynı eser*, s. 65, buradan aktarmıştır.

gelerek konsolosluk harçlarından kaçınmak için Venedik konsolosunun himayesine girdiğinde patlak verdi. İngiltere konsolosu derhal bayrağın indirilmesini, Bâbıâli tarafından kendilerine tanınan ve İngiliz gemilerinde yüklü bütün malların hiçbir ayrım yapılmaksızın bu harcı ödemek zorunda olduklarına dair mevcut kapitülasyonlar gereği hakkı olan harçların ödenmesini talep etti. Venedik konsolosu buna itiraz etti ve İngiltere konsolosu bunun üzerine davayı pek de akıllı davranmayarak, sözde 1.500 taler rüşvet aldıktan sonra, Venedik konsolosunun eski bir yasaya göre Venediklilerin asla İngilizlere hiçbir şey ödemek zorunda olmadıkları iddiası üzerine davacı aleyhine hüküm veren kadının huzuruna çıkarttı. İngiltere konsolosu tabii ki bu hükümden sonra sâkinleşemediği ve böyle bir hükümden dolayı İngiltere'nin ve Doğu Akdeniz Şirketi'nin bütün Doğu Akdeniz ticaretinin geleceğini tehlike altında gördüğü için, meseleyi bir kez daha İstanbul'da kendi elçisinin yargı yetkisine havale etti ki bu, söz konusu kavganın ilgili iki hükümetin daha yüksek bir aşamada mücadelesine dönüşmesine sebep olan bir adımdı[183].

Sir Isaac Wake'ye meseleyi Venedik'te gözetme, bilhassa tazminat ve gelecek için güvence talep etme görevi verildi. Oysa ağır şikâyetleri burada, Sir Thomas Roe'nin İstanbul'da Venedik balyosu nezdindeki dostane uyarıları kadar etkisizdi. Venedik aksine bütün bu meselede oldukça düşmanca bir tavır takındı ve geri adım atmak yerine sisteminde ısrar etti. Hatta Londra'da –haklı olarak– meselenin Türk adaletine havale edilmiş olması hakkında ağır ithamlarda bulundu ve bu yüzden Halep konsolosunun cezalandırılmasını istedi. Londra'da bu mesele göze batacak kadar büyük bir ilgisizlikle takip edildiğinden, bu yönde güvenle hareket edebileceğine inandı.

Bu yüzden daha kesin adımlar atılamadan 1626'da "beş çok ünlü ticaret bilgesi" aracılığıyla, bundan böyle hiçbir Venedik vatandaşına, mal sahibi veya kaptanı önce Venedik veya Venedik'in yüklemenin yapılacağı Doğu Akdeniz'deki duraklarındaki ilgili makamları nezdinde resmî olarak hiçbir konsolosluk harcı ödemeyeceklerine dair bir taahhütte bulunmadan hiçbir yabancı gemiye mal yükleyemeyeceklerine dair resmî bir genelge yayınlattırdı. Ayrıca hiçbir ya-

183 Bu hadisenin tamamını Thomas Roe, "To the Lords of His Majesty's Council (*Majesteleri'nin Konseyi'ndeki Lordlara*)" adlı, "*The proofes of the rights and custume of Consulage*" ekinde İngilizlerin haklılığı ve Venediklilerin haksızlığı için bütün delilleri içeren, 12 Kasım 1625 tarihli mektubunda ayrıntılı olarak aktarmaktadır (bk. *Negotiations*, s. 446-452).

bancı, göndere San Marko bayrağını çekeceğine dair taahhütte bulunmadan, Venedik topraklarında Venedik vatandaşları adına gemi yükleyemeyecekti.

Oysa İngiltere bayrağının onurunu ve Doğu Akdeniz Şirketi'nin çıkarlarını oldukça büyük bir tehlikeye sokan bu genelge, Sir Thomas Roe'yu öyle kızdırdı ki, bu genelgeyi haber alır almaz 1627 Nisan'ında, hükümetinin herhangi bir talimatını beklemeden ve Doğu Akdeniz Şirketi'nin yöneticisi ve hamisi sıfatıyla kendi inisiyatifini kullanarak, Venedik'te, Doğu Akdeniz limanlarında, hatta Marsilya'da ve başka yerlerde bile gemilerine yabancılar adına yük alan veya gemilerini kiraya veren bütün İngiltere vatandaşları ile bu gibi gemilere yüklenen yabancı malların konsolosluk harçlarından muaf olduklarına dair akdedilen sözleşmelerin ve imzalatılan taahhütlerin geçersiz olduğuna, aksine bu şekilde İngiliz gemileri ile taşınan bütün malların, yüklenirken veya boşaltılırken, söz konusu limanlarda tam konsolosluk harçlarıyla ezelden beri uygulanan her zamanki harçları ve yasal ücretleri ödeyeceklerine dair bir karşı genelge çıkarttı. Bütün İngiliz vatandaşlarının, armatörlerin ve kaptanların, Roe tarafından belirlenecek cezaî müeyyideler altında bu gibi aleyhte sözleşmeler akdetmeleri ve gemilerinin gönderine San Georg'un veya San Andréas'ın bayraklarından başka bir bayrak çekmeleri yasaktı[184].

İki taraf arasındaki mücadele bundan dolayı daha amansız ve daha ısrarcı bir hâl aldı. "İki devlet arasında ticarete ilişkin kavgalar", diyordu Roe bu esnada uygun bir tespitte bulunarak, "deniz ve kara arasındaki bitmek bilmeyen mücadeleye benzer. Birinin kazandığını diğeri kaybeder; bunu asla unutmamalıyız; zira ticarette her çöküş ve aleyhte durum, devlet gücünün tüketilmesidir". Tabii bunu Venedik'ten daha iyi bilen biri yoktu ve bu yüzden geri adım atmaya da niyetli değildi.

Önce yabancı gemileri gümrük vergilerinde ve harçlarda sağlanan yeni kolaylıklarla Venedik'e çekmeye devam etti. Ardından aniden hiçbir yabancı geminin, önceden yükünün en az üçte ikisini Venedik'te boşalttığını kanıtlayan bir belge getirmediği sürece, Zenta ve Kefalonya'da dönüş için kuş üzümü yüklemesine izin verilmeyeceğine dair bir genelge çıkarttı. Bunu kanıtlayama-

184 Roe'nin aynı kişilere yazdığı Mart ve Nisan 1627 tarihli ve " (İngiltere'nin İstanbul elçisinin yabancıların İngiliz gemilerine yüklenmiş ve Osmanlı sultanının herhangi bir limanından veya limanına taşınacak malları üzerindeki konsolosluk ücreti hakkında deklarasyonu)" başlıklı mektupları (bk. *aynı eser*, s. 625 ve s. 635-638).

yanlar, kuş üzümü üzerinden normal yıllarda bile satınalma fiyatını aşan yeni bir ihracat vergisi ödemek zorunda idi. Bu şekilde Venedik'i zorla belirli mallar için bir istif yeri hâline getirebileceklerini ve böylece buraya daha fazla İngiliz gemisi çekebileceklerini düşünüyorlardı. Roe'nin bizzat ifadesine göre, bu düşüncelerini geniş bir kapsamda uygulayabilmiş olsalardı İngiltere'nin Doğu Akdeniz ticareti birkaç yıl içinde tamamen yokolabilirdi[185].

Roe, daha sonra hükümet tarafından da onaylanan ve her yerde, bilhassa Venedik'te ilan edilen yukarıdaki genelgelerine riayet edilmesine bilhassa ihtimam gösteriyordu. Söz konusu genelge gerçekten de etkisini gösteriyordu, zira Venedik lagünlerinde İngiliz gemileri gittikçe daha nadir görülmeye başladı. Venedik nihayet yelkenlerini toplamak zorunda kaldı ve ticaret açısından uyguladığı siyasete duyduğu hoşnutsuzluktan dolayı tam tersini uygulamaya başladı. Daha 1627 yılı sona ermeden Pregadiler tarafından, Venediklilerin bundan böyle yabancı gemileri kiralamalarını veya yabancı gemilere yük vermelerini tamamen yasaklayan bir emir çıkartıldı; ancak ticarî faaliyetleri için gerekli gemileri temin etmelerini sağlamak üzere kendilerine bir yıl müddet tanınıyordu ve bu esnada devletten kredi şeklinde uygun bir destek alacaklardı. Ne yazık ki Venedik'in yabancı gemilerden vazgeçmesi neredeyse imkânsız olan ticareti, artık bu gibi çaresiz tedbirlerin dahi fazla yarar getiremeyeceği kadar çökmüştü[186].

En azından İngiltere ile aralarındaki mücadele bu şekilde sona ermişti ve Venedik'in zayıflığı bu sebeple ne denli ortaya çıkıyorsa İngiltere'yi o denli tat-

185 Roe, *aynı eser*, s. 626: "Onlara karşı çıkan olmazsa, deniz taşımacılığımızı ve birkaç yıl içinde kendi gemilerimizle Doğu Akdeniz ticaretinin tamamını ele geçirecekler". Ayrıca s. 642. Wake, 1 Ocak 1628'de Roe'ye bu hususla ilgili olarak şöyle yazmıştı (bk. s. 726): "Venedikliler her gün daha fazla üzerimize geliyorlar ve onları engellemezsek, bizi zamanla Akdeniz'den dışarı atacaklar". Roe yine de kendini Venedik'in kalıcı olması mümkün olmayan bu siyaseti ile dalga geçmekten alamamaktadır. Söz konusu mektupta şöyle demektedir: "Bütün bu yeni genelgeler, yulaf lapasına, pastalara ve keklere herşeyi yutabilecek kadar âşık olduklarını düşündükleri İngilizlerle ilgilidir".

186 Isaac Wake'nin 6 Ocak 1628'de Lord Conway'a yazdığı mektup, *aynı eser*, s. 735. Devletinin ticarî menfaatlerini en az Roe kadar düşünen Wake, o dönemlerde Floransa'nın bilhassa Livorno Limanı'ndaki Doğu Akdeniz ticaretini yoketme ve her ikisi de İngiltere'nin dostu olan Savoy dükünün topraklarında bulunan Nice veya Villa-Franca'ya taşıma planları kuruyordu. Ayrıca Venediklileri uysallaştırmak için, sirketlerinin İngiltere'ye ihracatını tamamen yasaklamanın en iyisi olacağı kanaatinde idi (bk. *aynı eser*, s. 685).

min etmesi gerekiyordu. Oysa Londra'da, kendileri Venedik gemilerine yalnızca hiçbir engel çıkartılmadan izin verilmekle kalmayıp zaman zaman bu gemilerin Venediklilerin yüklerini de almalarına ruhsat verirlerken, Venedik'in söz konusu yasağı Osmanlı tebaası olan Türklere, Rumlara ve Ermenilere bile Venedik ile ticarî faaliyetlerinde İngiliz gemilerini kullanmayı yasaklayacak kadar genişletmesine duyulan kızgınlık henüz geçmemişti. İngiltere'ye göre, bu yalnızca yeni bir hakaret olmakla kalmayıp maddî açıdan da önemli bir sınırlama idi. Zira bu gibi kısıtlamalar olmaksızın, Doğu Akdeniz ticaretinin büyük bir bölümünün çok geçmeden İngiliz gemileri ile yürütülmüş olacağından emindiler[187].

Yine de esas olarak Doğu Akdeniz Şirketi'ne ait hakların tekrar geri kazanılması ve emniyete alınması ile hedeflerine başarılı bir şekilde ulaşmış olmalarını bir kazanç olarak görüyorlardı[188]. Tabii ki böylesine gergin şartlar altında her iki bayrak arasında sürtüşmelerin meydana gelmesi bundan sonra da engellenemezdi. Zaten gittikçe yükselen San Georg (İngiltere) bayrağı, Malta ve Floransa başta olmak üzere, diğer deniz devletleri ile kavgalara çekiliyordu ve Thomas Roe, bunun, İngiltere'nin Doğu Akdeniz ticaretinin yükselişi için hiç de teşvik edici olmadığını bizzat kabul ediyordu. Zira bu kavgalarda çok da nadir olmayan ve İngiltere bayrağına Akdeniz'de çok geçmeden kötü bir şöhret kazandıran haksızlıklar, zorbalıklar, hatta kanlı çatışmalar bile meydana geliyordu. İngilizlere âdeta korsan gözüyle bakılmaya; korsan olarak takibe alınmalarına ve limanların İngilizlere kapatılmasına başlandı. İstanbul'a dönerken 1628 Eylül'ünde Maltalı bir gemi ile ağır bir arbede atlatan Thomas Roe, Livorno'dan yazdığı bir mektupta, hükümet tarafından asla onaylanmayan, aksine sebebi yalnızca açgözlülük yapan bazı bireysel ticaret gemilerinde yatan bu durum böyle devam edecek olursa İngiltere'nin Doğu Akdeniz'de çok geçmeden hiçbir dostu, su verecek tek bir limanı ve herhangi bir ticareti dahi kalmayacağı kanaatinde idi[189].

187 Thomas Roe'nin Wake'ye gönderdiği 22 Şubat 1628 tarihli mektubu, s. 765. Venedik'in o dönemde uyguladığı ticaret siyaseti en kesin biçimde değerlendirilmiştir.

188 Roe, 1628 Şubat'ında Lord Conway'a yazdığı mektupta, Doğu Akdeniz Şirketi hakkında şöyle demektedir: "Bu denizlerde eskiden olduğu gibi başlarını dik tutabilirler; zira Venedikliler onlarla çok fazla uğraştılar" (bk. s. 773).

189 Roe, mektuplarının sonunda, örneğin s. 780, 821, 825 ve 827'de, Venedik, Malta ve Floransa ile aralarındaki bu kavgalara defalarca geri dönmektedir ve sonuncusunda şöyle demektedir: "Açık konuşmak gerekirse, gemilerimizin aldıkları veya verdikleri büyük yetkiden dolayı ne bir dostumuz ne de bize bir damla su verecek bir yer kala-

Burada, Venedik karşısında bir nevi üstünlük sağlamış olmasına ve Fransa için tehlikeli hâle gelmiş olmasına rağmen İngiltere'nin Doğu Akdeniz ticaretinin, gelişiminde henüz geleceğini bütün değişken durumlar karşısında emniyet altına alacak bir seviyeye gelmemiş olduğunu görüyoruz. Aynı zamanda tıpkı diğer ticaret devletleri gibi, herkesin başına bela olan korsanların saldırılarına uğruyordu. Bilhassa Batı'nın büyük iki deniz devleti olan Fransa'nın ve İngiltere'nin bu dönemlerde Avrupa'yı bu utançtan kurtarmak amacıyla ne yaptıklarını göstermek için bu hususa biraz daha değineceğiz.

Bâbıâli tarafından onaylanmasa ve açıkça teşvik edilmese de göz yumulan ve kimi zaman el altından desteklenen organize korsanlığın merkezi, bu sayede bütün Hristiyan âleminin korktuğu ve nefret ettiği birer güç hâline gelen üç Berberî devleti, Cezayir, Tunus ve Trablusgarb'tı. Sanki Akdeniz'e hâkim olmak için yaratılmış bu Kuzey Afrika sahillerinin Barbaros Hayreddin Paşa dönemlerinde Osmanlı İmparatorluğu'na nasıl ilhak edildiğini zaten biliyoruz; ayrıca 16. yüzyılda bilhassa İspanya tarafından İslâm ile Hristiyanlık arasındaki dünya savaşında burada en azından Hristiyan âlemine zafer kazandırmak ve Avrupa düşüncesinin hâkimiyetini sağlamak için yapılan başarısız teşebbüslere inceledik ve Bâbıâli'nin bu Berberî devletlerini, yardımlarına başvurmak zorunda kaldığından ve diğer taraftan onları dizginlemek ve gerektiğinde iradesine boyun eğdirmek için fazla zayıf olduğundan, sonunda yarı zorla, yarı onaylanmış bağımsızlık hâlinde bırakmak mecburiyetinde kaldığını ima ettik.

Ne de olsa bu Berberî korsanlar, daha önce gördüğümüz gibi[190], baştan beri Osmanlı donanmasının en önemli dayanaklarından biri olmuşlardı ve bilhassa İnebahtı'dan sonra donanma ne denli çöküşe doğru gidiyorsa böyle bir dayanaktan o denli az vazgeçebilirdi. Sir Thomas Roe'nin uygun bir karşılaştırma yaparak edindiği kanaate göre, nasıl ki Papalık'ın çöküşü ile birlikte Roma'nın zorba idaresinin yıkılmasını durdurmak için Cizvitler yeni ustalar ve danışmanlar olarak ortaya çıkmışlarsa bu korsanlar da çökmekte olan Türk imparatorluğunun bir kalesi ve koruyucu gücü hâline gelmişlerdi[191]. Her

caktır. Hepsi hiçbir fark olmadan savruluyorlar ve çok geçmeden Doğu Akdeniz'de ne ticaretimiz ne de limanımız olacaktır. "

190 Karşılaştırma için bk. bu eserin III. cildi.

191 Thomas Roe'nin Kral I. James'e yazdığı 19 Mart 1622 tarihli mektubu, s. 22: "Papalığın zayıflamasıyla Cizvitler Roma tiranının yakınlarda gerçekleşecek çöküşünü desteklemek için yeni istihkâmcılar ve danışmanlar olarak yükseldiler; böylece bu son

ikisinin de farklı yönlerde ve farklı silahlarla da olsa, sanki gerçek inanç için mücadele etmek üzere doğmuş oldukları gözönüne alınırsa bu denklem gayet yerinde idi.

Kâfirlerle sürekli mücadele, en azından bu Berberîlerin Hristiyan âlemine karşı ezelî düşmanlıklarının bahanesi ve manevî teşvik gücü idi. Oysa bu arada vahşi ve dizginlenemez karakterlerinin denizlerdeki bu cihadı, çok geçmeden yüzyıllar boyunca Avrupa ticaretinin laneti hâline getiren dağınık eşkiyalık seviyesine getirmesi kaçınılmazdı. Zira gerçek teşvik edici güçleri adi bir ganimet düşkünlüğü idi ve bunu tamamen yoketmek çok zordu[192].

Burada ele aldığımız dönemde bu korsan devletleri, günlük yaşamlarının düzenlenmesi ile birlikte örgütlü ve güvenli büyük birer güç hâline gelmişlerdi. Denizde ve karada önemli bir savaş güçleri vardı; ülkenin zengin kaynakları ve Hristiyan âleminden buraya topladıkları ganimetler, büyük maddî imkânlar edinmelerini sağlamıştı ve onları Bâbıâli'ye bağlayan bağlar ne kadar gevşemeye başlıyorsa Avrupa Hristiyan devletleri ile ilişkilerindeki bağımsızlıkları o denli ağırlık kazanıyordu. Bâbıâli'nin çaresizliği karşısında sonunda bu musibeti ortadan kaldırmak için yalnızca zorlayıcı tedbirlerle kalıcı ve kesin bir çözüm elde edilebileceğine tanık oldukları için, bu korsan devletlerinin büyüyen gücü yıldan yıla o denli korkutucu oluyordu.

Bâbıâli'nin aslında burada beylerbeylerini tayin etmekten başka bir gücü kalmamıştı ki, bu makam, Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde olduğu gibi en fazla para ödeyene verilen bir makamdı. Bu makama gelen kişi, ancak makamına sahip olabilmek için her yıl İstanbul'a göndermesi gereken muazzam miktarı bulabildiği sürece makamında oturabiliyordu. Mesela Sokollu Mehmed Paşa döneminde Cezayir beylerbeyinin haracı yaklaşık 100 bin Venedik altını olarak tahmin ediliyordu ve bu makama sahip olmak için ödenmesi gereken bedel 40 bin talerdi[193]. Bâbıâli ayrıca ne zaman isterse, genelde 20 veya daha fazla gemiden oluşan ve genelde çekirdeğini oluşturduğu Os-

korsanların Türk imparatorluğunun düşmekte olan mülkünün siperleri ve nöbetçileri haline gelecek şekilde yükseldiklerini gördüm.".

192 Denizlerdeki cihadın, Cezayir'deki gibi adi bir korsanlığa düşmesi hakkında bazı yerinde açıklamalar, Fransız hükümeti tarafından yayınlanan "*Tableau de la situation des établissements français dans l'Algérie en 1839*", s. 251 ve devamı verilen "*Du Djehad ou de la guerre sacrée des Muselmans*" adlı makalede verilmiştir.

193 Karşılaştırma için bk. bu eserin III. cildi.

manlı donanmasına katılan bir yardımcı filo talep etme hakkına sahipti. Bunun dışında Osmanlı sultanının Afrika'daki vasallarına zaman zaman gönderdiği emirlere beylerbeyinin, daha doğrusu yönetimdeki sınıfın uygun bulduğu oranda ya çok az uyuluyor ya da hiç riayet edilmiyordu. Zira beylerbeylerinin de gücü, nihayetinde güçlü ve talihli korsanların kaprislerinin oyuncağı hâline gelecek kadar azalıyordu.

Bu Berberî devletlerinin İstanbul'daki Osmanlı tahtının içinde bulunduğu anarşik durumun iyi bir göstergesi olan yönetimi, aslında yeniçerilere benzer bir şekilde kendi içinde iyi teşkilatlanmış bir ocak oluşturan, fakat genelde burada toplanan avâm takımından, Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölümlerinde istenmeyen insanlardan oluştuğu için dizginlenemez ve tehlikeli olan Türk milislerinin elinde idi. Bu teşkilata devletin bütün makam sahipleri, kara ve deniz kuvvetlerinin bütün komutanları ve subayları, şehirlerin ve eyaletlerin valileri, beyler ve ağalar dâhildi; teşkilat, gerek sivil gerekse askerî bütün makamlar ve memuriyetler üzerinde, tabii hep kendi lehine olmak üzere, tasarrufta bulunuyordu; teşkilatın tamamın dışında tutulan yerli Berberîlerle Araplara zorbalık yapılıyor ve teşkilat mensupları devleti istedikleri zaman ıslâh ediyorlardı.

17. yüzyılın ilk yarısında beylerbeyinin yönetim gücünü tamamen hiçe indiren Cezayir'de uygulanan böyle bir devlet ıslahatı idi. Bu asker sınıfı, başlarına zorla getirilen bir üstün gölgesinden bile rahatsız oluyordu. Bu yüzden İstanbul'a yetkililerini gönderip, Divân-ı Hümâyûn nezdinde, en üst yönetim makamının kendileri tarafından ve kendi aralarından seçecekleri bir dayıya emanet edilmesinin Bâbıâli'nin menfaati açısından da çok daha iyi olacağını bildirdiler. Böyle bir ıslahatın gerekliliğini, her türlü zorbalıklarına, yasaları keyfî olarak ihlal etmelerine ve bilhassa hazine paralarının israfına dayandırmaya çalışıyorlardı. Bu ıslahat talebi kabul edilmediği takdirde, Osmanlı'nın Cezayir üzerindeki hâkimiyeti büyük bir tehlike altına girerdi. Ülke, çok geçmeden, daha şimdiden Hristiyanlar ile sürekli ince bağlantılar içinde bulunan Berberîlerin ve Arapların malı olacaktı. Kendi aralarından, tabii ki hazinenin kullanımına dair sorumluluğu da üstlenecek yasal ve kararlı bir adamı yönetimin başına getirdiklerinde herşey değişecekti. Bunun dışında sultanın hâkimiyetini kabul ediyorlardı ve beylerbeyi de yönetim işlerine bundan böyle asla müdahale etmemesi ve bilhassa yerini muhafaza edeceği Divân-ı

Hümâyûn'da kendisine sorulmadan oy kullanmaması şartıyla gelirlerine, itibarına ve öncelik haklarına sahip olmaya devam edecekti.

Bu güçlü milisin karşısında ciddi bir direniş gösterecek kadar güçlü olmayan Bâbıâli, bilhassa daha iyi teşkilatlandırılmış bir ordu vaadinde de bulunulduğu için bu talebi kabul etti. Dayının seçilmesine izin verdi ve yalnızca onaylama hakkını saklı tuttu. Beylerbeyi ise uygun bir aylık ve küçük bir maiyetle sarayına gönderildi. Bu sefil hükümdarlık payesi, bu şekilde 18. yüzyılda kararlı bir dayı olan Baba Ali'nin 1770'de uygunsuz bir biçimde seçilmesine müdahale etmeye kalkan beylerbeyini zengin hediyeler ve Bâbıâli'nin böylesine yararsız, hatta tehlikeli bir temsilcisine artık ihtiyaçları olmadığına ve bu yüzden beylerbeylik payesinin de dayıya devredilmesinin daha uygun olacağına dair bir açıklama ile İstanbul'a geri göndermesine kadar devam etti. Buna karşı da bir şey yapılamazdı. Cezayir dayısı bu tarihten itibaren Bâbıâli ile bundan sonra sadece onurlu ve zaman zaman karşılıklı olarak gönderilen elçilik heyetleri ve zengin hediyeler ile muhafaza edilen resmî bir devlet ilişkisi içinde kaldı[194].

Neticede Cezayir 17. yüzyılın başlarında bu tuhaf yönetim şeklinin en gelişmiş hâli ile demokratik kurumların görüntüsü altında en ağır despotluğu öncelikli bir sınıfın münhasıran malı hâline getiren seçilmişlerin başa geldiği askerî bir devletti. Böyle bir devlet oluşumu ayrılmaz bir parçası olan asker anarşisi, kanlı seçimler, sıkça görülen hükümdar cinayetleri gibi bütün eksiklikleri bünyesinde taşırken, bunun böyle olağandışı bir devlet sistemini yükselten ve uzun süre belirli bir seviyede muhafaza etmeyi başaran bir güce da sahip olduğu inkâr edilemez. Dönemin sonuçları bunu kanıtlamaktadır.

Cezayir, dünyayı korkuya ve hayrete düşürecek bir biçimde 1622'de 70'in üzerinde, her biri 20 ilâ 50 arasında toplarla iyi teçhiz edilmiş gemileri olan, her an için denize açılmaya hazır vaziyette bekleyen bir donanmaya sahipti. Depoları büyük miktarda stoklarla dolu idi ve diğerlerinin yanısıra İngiliz imalathanelerinden buraya getirilmiş 1.000 adet hiç kullanılmamış en güzel demir topların istifli olduğu tersanelerinde, ki bu Thomas Roe'nin en çok ha-

194 *Hist. de Alger.*, Paris 1830, s. 54, 200, 202 ve devamı. Anonim olarak yayınlanan ve Fransa hükümeti tarafından yaptırılan hassas bir incelemeye dayanan bu eser, Cezayir'in Fransa tarafından ele geçirilmesinin yarattığı sayısız eserler arasında en iyilerinden biridir. Ayrıca dayının, milislerin, vs. konumu hakkında bk. *Tableau 1837*, s. 185, 1898 ve devamı.

yıflandığı olaylardan biri idi, sürekli olarak canlı bir hareket vardı[195]. Ayrıca bunlara değişik yerlere dağılmış olarak kendi hesabına korsanlık yapan daha küçük gemiler ekleniyordu. Ancak bu küçük gemilerde de herşey kesin bir organizasyonla düzenlenmişti.

Gemilerden biri savaş gemisi olarak denize açılmak istiyorsa önce dayının, yalnızca söz konusu gemi hükümet tarafından kendi amaçları için kullanılacak ise reddedilen, iznini almak zorunda idi. Bunun üzerine geminin kaptanı, iyi silahlandırılmış ve iki üç ay yetecek kadar erzakla donatılmış gemisinin gönderine bayrağını çekiyor ve bir el top atışı yapıyordu. Bu işaret üzerine gemi ile birlikte talihini denemek isteyen herkes, Türkler ve Berberîler, gemiye biniyordu. Gemiye büyük bir disiplin ve düzen hâkimdi. Herkesin gerek seyir sırasında, gerekse savaşta kendi görevi vardı. Ele geçirilen değerli gemiler, hemen Cezayir'e götürülüyordu; daha değersiz olanları ise malları emniyete alındıktan sonra açık denizlerde batırılıyordu. Ganimetler, dayıya verilmesi gereken pay ayrıldıktan sonra, kesin olarak belirlenmiş oranlarda mürettebat, subaylar ve gemi sahipleri arasında paylaştırılıyordu. Kölelik sistemi de tam bir düzen içinde yürütülüyordu. Kendi çıkarları, esirlere sert davranmaktan ziyade yumuşak davranılmasını gerektiriyordu. Zira ne kadar iyi görünüyorlarsa fiyatları o denli artıyordu[196]. Cezayir'in kara ordusu ise yaklaşık 12 bin kişilik milislerden oluşuyordu.

Tunus'un da yine önemli bir deniz kuvveti vardı. Söz konusu dönemde Tunus Limanı'nda her biri 20 ilâ 36 arası topla donatılmış 23 tam teçhizatlı gemi bulunuyordu[197]. Yönetim şekli esas olarak Cezayir'in yönetim şekline benziyordu. Osmanlı'nın 1574'de buradaki hâkimiyeti sağlandığında Bâbıâli'nin temsilcisi olarak burada kalan beylerbeyi, gücünü uzun zaman önce kaybetmişti. Yalnızca adı, itibarı ve yıllık ücreti vardı. Asıl yönetim, iş-

195 Roe, Devlet Bakanı Calvert'e gönderdiği Kasım 1621 tarihli mektup, s. 5: "Size çok tuhaf gelecek ama doğru olan bir olay vardır ki, neden büyüdüklerini ve genişlediklerini anlayabilirsiniz: Cezayir'de şehrin önünde ve üst tarafındaki tersanede henüz kullanamadıkları 1.000 adet İngiliz demir topları var. Böyle bir hazineyi ve böyle bir savunmayı kendimize saklayamadığımız için ne kadar zavallıyız! Hindistan'daki bütün lağımlardan bile daha büyük bir hazine". Daha sonraki bir mektupta (bk. s. 118), oradaki limanda kendi komisyoncularını bulunduran donanmanın "her biri en az 20 ile 50 dökme top ile iyi donatılmış en az 70 gemiden" oluştuğunu belirtmektedir.

196 *Histoire d'Alger*, s. 260 ve devamında bu durumlar ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

197 Roe, *aynı eser*, s. 118.

lerin yürütülmesi, beylerin, Divân'ın ve 4 bin yeniçerinin temsilcisi olan ağanın elinde idi[198].

Thomas Roe'nin ifadesine göre, korsanları kısa bir süre içinde en az 40 İngiliz gemisi ele geçirdikleri; Fransa'nın 12 yılda 2 bin gemi ve mallar karşılığında 44 milyon liver tutarında bir sermaye kaybettiği; Hollanda'nın 13 ay gibi kısa bir süre içinde 300 ton altın değerinde 140 gemi kaybettiği ve korsanların her zamankinden de çok Takımadalar'la Asya kıyılarına kadar Doğu Akdeniz'in bütün sularında dolaştıkları ve o tarihe kadar esirgedikleri Giritlilerle Venediklilere de saldırmaya başladıkları gözönünde bulundurulduğunda, salt bu iki korsan devletinin –korsanlığı çok büyük çapta yürütmeyen Trablusgarb haricinde– dönemin Avrupa ticaretine ne kadar büyük zararlar verdikleri kolayca tasavvur edilebilir[199].

En büyük musibetlerden biri, yılanı aslında kendi bağırlarında büyütmüş, beslemiş ve ısıtmış olmaları idi. Zira birçok Hristiyan devlet, bu korsanlıkları kısmen silahlar, toplar, cephane, savaş araç gereçleri ve erzakla açıkça desteklemekten kısmen de yağmalanan malları satın alarak onlara destek vermekten çekinmiyordu.

Daha önce gördüğümüz gibi, IX. Charles döneminde bir defasında ciddi olarak Cezayir'i Fransa tahtına dâhil etmeyi ve prenslerinden birini buraya kral olarak atamayı düşünen Fransa[200], Barbaros Hayreddin Paşa ile talihsiz işbirliğinden sonra Kuzey Afrikalı korsanlarla bu yönden hep iyi ilişkiler içinde olmuştu. Acqs piskoposu, 1572'de Osmanlı'nın veziriazamı nezdinde, Cezayir beylerbeyine ezelden beri kürekler, yelken bezleri, barut, mermi ve diğer savaş araç gereçlerini temin edenin kendi kralı olması ile övünüyordu[201]. Bilhassa

---

198 Saint-Gervais, Tunus Fransa konsolosu, *Memoires historiques qui concernent le gouvernement de l'ancien et du nouveau royaume de Tunis*, Paris 1736, s. 27 ve devamı.

199 Roe, *Negotiations*, s. 4 ve s. 224. Hollandalıların kayıpları hakkında bk. Cerisier, *Tableau général de l'histoire des Provinces-unies*, T. V, s. 489 ve devamı.

200 Karşılaştırma için bk. bu eserin III. cildi.

201 Kral IX. Charles'a yazdığı 8 Temmuz 1572 tarihli mektup, *Négociations de la France dans le Levant*, T. III, s. 287: "Ona, Cezayir beylerbeyine yardım etmeyi gelenek hâline getirenin V. M. olduğu, huzurunda çokça kullanılan kürekler, yelken bezleri, barut, mermi ve diğer savaş araç gereçlerini temin edenin V. M. olduğu cevabını verdim". 10 yıl önce, 1561'de, Paris'teki Venedik elçisi Giovanni Michiel, Fransa'nın korsanları hep teşvik ettiğini belirtmektedir: "Efendiyle olan dostluk yüzünden saygı gösteriyor-

bu korsanlıklardan ölesiye nefret eden Kral IV. Henri döneminde Fransa ve Bâbıâli arasındaki ilişkiler daha gergin hâle geldiğinde bu desteği açıkça vermeseler bile, bilhassa Martigues, La Ciotat, St. Tropez, Cannes, Antibes gibi Provansa'nın daha küçük limanlarından, hatta Tulon ve Marsilya'dan bile söz konusu malların Berberistan sahillerine gönderilmesi ile yapılan verimli ticaret, korsanların saldırılarından en fazla zarar görenler kendileri olmasına rağmen canlı bir biçimde devam ettirildi[202].

İngiltere'nin de Hristiyan âleminin düşmanları ile devam ettirilen bu utanç verici ilişkilerde büyük bir payı olduğu ise şüphe götürmez. Cezayir beylerbeyinin tersanelerinde sergilediği güzel İngiltere topları yoksa nasıl buraya gelmiş olabilirdi ki? Herhâlde Grimstone'nin iddia ettiği gibi, yalnızca son iki yıl içinde korsanlar tarafından ele geçirilen 100 gemiden kaynaklanmıyorlardı. Zira Kral I. James, daha 1623'de Tunus ve Cezayir'e cephane sevkiyatını ağır bir yasak ile men etmek zorunda kalmıştı[203].

Nihayet Hollanda, Doğu Akdeniz ticaretinin korsanlar tarafından neredeyse buradaki ticaretini bırakmayı bile düşünecek bir noktaya gelmesine sebep olacak şekilde tamamen çökertildiği bir dönemde Cezayir beylerbeyi ile esas amacı İspanya ile ortak bir mücadele olan resmî bir antlaşma akdedecek kadar ileri gitti ki, bu hareketi, böyle bir şeyi Avrupa'nın ticaretine vurulan bir darbe olarak gören diğer devletleri oldukça kızdırdı[204].

Diğer taraftan korsanlarca yağmalanan mallarla yapılan ticaret ve bu malların Provansa limanlarıyla İtalya sahillerinde satın alınması açıkça ve en hayasız biçimde yürütülüyordu. Akdeniz'in o dönemlerde en önemli ticaret merkez-

---

lar; sessizlikle adı geçen gemiler için (korsanların) gemileri kıyıya geldiğinde, küreklerin, silahların ve metallerin çıkarılmasında birçok kolaylık sağlıyor" (bk. Tommaseo, *Relations des Ambassadeurs Vénitiens sur les affaires de France an XIV. siécle*, T. I, s. 458).

202 Roe, *Negotiations*, s. 6. "Alacaklıların hırsız yarattıkları çok doğru bir sözdür ve Hristiyan sahillerinde bu kadar çok tüccar olmasaydı, çok geçmeden cephane isteyemeyecekleri gibi, daha çok kaçacak delik ararlardı".

203 Rymer Foedera, T. VII, Pars IV, s. 59. Yönetmelik 6 Nisan 1623 tarihlidir (bk. Knolles, s. 1434'te Grimstone).

204 Roe, *aynı eser*, s. 122, 224, 229; dönemin Hollanda Cezayir konsolosunun entrikaları hakkında şöyle demektedir: "Beni ilgilendirmese de, kalanını söylemek gerekirse, Hristiyanların ticaretinin genel olarak aleyhine olmak üzere, hainlere bazı başka talimatlar verdiği rapor edilmektedir".

lerinden biri olan Livorno, bu açıdan en kötü şöhrete sahipti. Daimi ikametleri Cezayir olan Hristiyan ve Yahudi aracılar, korsanlar tarafından buraya getirilen malları satın alarak, değerlerinin altında satıldıkları için peynir ekmek gibi revaç gördükleri Livorno'ya gönderiyorlardı. Bir Fransız gemi kaptanı, 50 bin livre olarak değer biçilen yükünün burada 4 bin livreye satıldığına kendi gözleriyle şahit olmak zorunda kalmıştı. En kötüsü ise büyük dükün bu musibete göz yumması idi[205].

Bu kötü şartlar altında, Roe'nin sonsuz "Memento Carthaginem (Kartaca'yı unutma)" olarak görülmesi gerektiğini ileri sürdüğü bu korsan meselesini hemen kökten yoketmek için ne yapılabilirdi? Şiddet, ateş ve kılıç –Roe de bunu kabul etmektedir– meseleyi halletmek için en iyi ve tek çare olabilirdi. Ancak bu yönde çok da cesaret verici olmayan tecrübeler yaşanmıştı. İlgili devletlerin müşterek ve derinden etkileyici teşebbüslerine bu şartlar altında güvenilemezdi ve bireysel darbelerle de hiçbir şey elde edilemezdi. Zira amaçlarından sapıyorlar ve düşmanların inatçılığını daha da arttırıyorlardı[206]. Mesela bir İngiliz filosunun 1620'de Cezayir üzerine yapmayı denediği bir saldırıda durum böyle idi. Şehre birkaç gülle attılar ve hiçbir şey başaramadan geri döndüler; korsanlar bunun üzerine öç almak için, daha da kararlı bir şekilde, İngiliz bayrağını taşıyan herşeyin peşine düştüler[207].

Birkaç yıl sonra, 1624'de, dönemin Akdeniz amirali Guise dükü, Kral XIII. Louis'nin Bâbıâli nezdinde süregelen korsanlıklarla ilgili şikâyetlerine Cezayir'e ve Tunus'a vurulacak bir darbe ile gerekli vurguyu vermeye hazırlandı. Bu amaçla Nevers dükünün yardımıyla Marsilya Limanı'nda 80 gemiden oluşan büyük bir filoyu biraraya getirmişti. Plana göre, bu donanma ile

205 D'Escoubleau de Sourdis, *Correspondance*, T. I, s. XXXVIII, Giriş: "Toskana dükünün anlaşılmaz müsamahası sayesinde Livorno Limanı bu kirli ticaretin asıl mekânı hâline dönüşmüştü". Ayrıca "*Voyage et inspection de M. de Seguiran*", *aynı eser*, T. III, s. 277. Ayrıca Roe, s. 6: "İtalya'da Livorno ile serbestçe gönderiliyor ve satılıyorlar".

206 Roe, s. 14: "Her olayda memento Carthaginem (Kartaca'yı unutma) diye bağırabilirim; ya bastırılacaklar ya da ticaretimiz sönecek". Hemen akabinde, s. 112'de bu korsanlarla müzakerelere girişilmemesi gerektiğini söylemektedir: "Hâlâ onları yoketmekten daha kesin bir güvenliğin olmadığı kanaatindeyim". Ayrıca s. 118: "Bana göre en emin yol ateş ve kılıçtır".

207 Roe, s. 4'te durumun çok daha kötü olduğunu itiraf etmektedir, "son talihsiz ve kusurlu teşebbüsümüzden sonra; zira onlar kudurmuş köpekler ve milletimize karşı kanlı bir intikam güdüyorlar".

Çanakkale Boğazı'na saldıracak ve Bâbıâli'den zararların telafi edilmesini talep edecekti; bunun kabul edilmemesi hâlinde telafiyi kendi sağlayacak, açık denizlerde Türk gemilerini kaldıracak, sonra doğrudan Tunus ya da Cezayir'e saldıracak ve ikisinden birini mümkünse ele geçirecek veya en azından ateşe verecekti. Aynı zamanda Doğu Akdeniz ticaretinde menfaati olan daha zengin Provansalı soylular tarafından, mesela bazı vergilerin yükseltilmesi ve uygulanması gibi, kralın kendilerine tanıyacağı bazı imtiyazlar ve destekler karşılığında söz konusu ticaretin daimî olarak korunması için 30 kadırga ve 40 kalyondan oluşan bir filoyu sürekli olarak muhafaza etmeyi teklif eden bir şirket kurulmuştu. Kral her ne kadar onay verdiyse de bununla da tıpkı Guise dükünün deniz seferinde olduğu gibi hiçbir şey elde edilemedi. Zira planı gerçekleştirilemeden, dük ile Retz kardinalinin yeğeni olan kraliyet kadırgalarının başkomutanı arasında başkomutanlık yüzünden planı ve buna bağlanan bütün beklentileri şimdilik engelleyen bir anlaşmazlık çıktı[208]. En azından İspanya, meseleyi biraz daha ciddiye almaya ve İngiltere'nin defalarca talep ettiği yardımı daha fazla esirgememeye ikna edilebilse idi. Roe, İspanya aynı sayıda İngiliz kadırgası ile birleşerek sürekli olarak Kuzey Afrika sahillerinde dolaşacak 10 gemi sağlamış olsaydı çok geçmeden hedefe ulaşabilecekleri kanaatinde idi. İngiltere bunun için bilhassa İspanya limanlarından herhangi birinde cephaneleri ve depoları için güvenli bir yer istiyordu. Zira gemilerine ancak 6 ay için erzak temin edebilirdi ve nöbetçi filo bütün yıl boyunca faaliyette olmadığı takdirde amaçlarına ulaşamazlardı. Oysa İngilizlerin bu şekilde İspanya sahillerine yaklaşmaları, Madrid Kabinesi'nin pek hoşuna gitmiyordu; dolayısıyla 16. yüzyılın başlarından beri Oran'ın ve Mersü'l-Kebir'in sahibi olan İspanya'nın Berberîlerin bu zorba hükümdarlıklarını nihayet kırmak veya bu hükümdarlığa en azından belirli sınırlar koymak için can atması gereken asıl devlet olmasına rağmen bununla da bir şey elde edilemedi. Kardinal Ksimenes'in 1509'da Oran'a İspanyol bayrağını dikmesinden beri kara tarafından da yerli halkla aralarındaki sürtüşmeler hiç bitmemişti. 1622'de komşu Bedevî boyları ile Oran'ın İspanyol muhafız kıtaları arasında İspanyolların lehinde sonuçlanan şiddetli bir çatışma meydana gelmişti[209].

208 Roe, s. 224; bu plan hakkında şöyle demektedir: "Söylendiğinin yarısı yapılsa bile yeterli ve zaman tehdit etmekten daha fazlasını yapmaya uygundur".

209 Roe, İstanbul'a giderken, İspanya'yı korsanlara karşı daha kararlı bir tutum içine girmeye ikna etmek için çok çaba göstermiştir ve bu hususta bizzat görüşmeler yaptığı

Şimdilik kılıçlarla hiçbir şey elde edilemiyorsa, sözlerle, yani Bâbıâli nezdinde güçlü sitemlerle şanslarını denemeliydiler. Roe'ye bu amaçla verilen talimatlarda, İstanbul'da kendi şahsî davranışlarıyla da gerekli ağırlığı sağlamayı başardığı ölçülü yönergeler verilmişti. Çeşitli Hristiyan devletlerinin temsilcileri bu hususta müşterek adımlar atmak üzere biraraya gelebilmiş olsalardı –ki, Roe bunu üzülerek itiraf etmektedir– çok daha büyük başarılar elde etmiş olabilirlerdi[210]. Hâlbuki karşılıklı kıskançlıklar buna izin vermiyordu. Herkes kendi yolunda gitmek istiyordu ve her biri Divân-ı Hümâyûn nezdinde komşusundan bir adım geride kalmaktansa herşeyi kaybetmeyi yeğlerdi. Bütün bunlar meseleyi daha da zora sokuyor ve Bâbıâli için herşeyi kolaylaştırıyordu.

Bütün bunlara bir de İngiltere elçisinin konumunun ve faaliyetlerinin, Londra'da, bir taraftan hazinenin hiç de parlak olmayan durumu yüzünden Berberî devletlerinin karşısına bir kez daha eli silahlı çıkmak için maruz kalınacak masraflardan kaçınmalarından ve diğer taraftan Tunus ve Cezayir ile geçmiş için telafi ve gelecek için güvenlik sağlayabilecek doğrudan müzakerelere başlamaya yönelik hâlâ kuşku içinde olmalarından dolayı zorlaşması ekleniyordu. Henüz siyasî utangaçlıkları, en azından, Hristiyan âleminin en amansız düşmanı olan bu korsanlarla işbirliği yaparak resmî antlaşmalar akdetmenin İngiltere tacının itibarına yakışmayacağını düşünecekleri ve Sir Thomas Roe'nin bu gibi hassas durumları gözardı ederek müdahalede bulunduğu için ağır sitemlerle karşılaşmak zorunda kalacağı derecede ileri gidiyordu. Anlaşıldığı kadarıyla Londra'dakiler başka işlerin baskısı karşısında bu hususla pek fazla ilgilenmek istemiyorlardı. Durumun gerçek yüzü, Devlet Bakanı

Malaga valisi, meseleyi sarayının huzuruna bu şekilde getirmek için çok iyi niyet göstermişti. Ancak anlaşıldığı kadarıyla, Madrid'de İngiltere'nin niyetine karşı haklı bir kuşku duyuluyordu ve bu yüzden hiçbir taahhüt altına girilmedi. Roe, Malaga'dan gönderdiği 18 Kasım 1621 tarihli mektubunda (bk. s. 5), bu hususta ayrıntılı bir rapor vermektedir. Oran'ın Kardinal Ksimenes tarafından ele geçirilmesi ve İspanya'nın burada daha sonra geri döneceğimiz değişken hükümdarlığı hakkında resmî kaynaklardan alınan en iyi bilgiler, "*Tableau de la situation des établissements français dans l'Algerie en 1839*" ekinde "De la domination Espagnole en Algérie" adlı makalede, s. 343 ve devamında mevcuttur.

210 "Kendi aramızda bu kadar parçalanmış olmasak, korsanlara karşı yalnızca çareler bulmakla kalmayıp, başka hileler de buluruz: Otoritemizi ve itibarımızı zedeleyen tek şey, bu parçalanmışlıktır", 6 Mart 1624 tarihli mektup, s. 225. Roe'ye korsanlık meselesi ile ilgili verilen talimat, şu sözlerle bitiyordu (bk. s. 4): "Bu hususta uygun gördüğünüz ölçüde etkin ve açık hareket etmelisiniz".

Calvert'in, Roe'nin bu amaçla Malaga'dan gönderdiği mektuptaki güçlü sitemleri karşısında verdiği oldukça soğuk cevaptan anlaşılabilir.

"Doğu Akdeniz'de son yıllarda çok acı çekmek zorunda kalan zavallı halkın yardım çığlığı", diye yazıyordu 11 Nisan 1622'de, "her gün majestelerinin kulaklarına kadar geliyor; gün be gün o veya bu felaketten bahseden sefil hikâyeleri dinlemek de çok üzücü. Ekselansları, Malaga'dan gönderdikleri mektupta, bu talihsizliğin gerek durumunu gerekse sebeplerini sağduyulu bir biçimde anlatmışlar ve en kesin çareyi de belirtmişlerdir. Ancak gündüz ve gece dur durak bilmeden bizleri meşgul eden başka işlerden dolayı öylesine baskı altındayız ki, bu mesele de en az diğerleri kadar önemli olmasına rağmen, bu mesele ile ilgilenmek için sâkin tek bir saat bile bulamıyorum. Ayrıca denizlerde yapılacak büyük bir teşebbüsle ilgili masraflara gelince, bizi ne hâlde bıraktığını oldukça iyi bilen ekselanslarına majestelerinin hazinesinin masrafların büyük bir bölümünü karşılayacak durumda olmadığını açıkça itiraf etmem gerekiyor. Diğer taraftan tüccarlar Cezayir ile anlaşmaya varılması için baskı yapıyorlar; oysa majesteleri bununla ilgili bir şey duymak istemiyor, zira böyle bir antlaşmayı kendisine yapılan bir saygısızlık addetmektedir ki, Hollandalılar kısa bir süre önce böyle bir antlaşma akdetmiş olmalarına rağmen bu gerçekten de bir saygısızlık olacaktır. Yine de majestelerinin gösterdiği ihtimamla ve bilgeliğiyle çok geçmeden tebaasının söz konusu sularda güvenliğini sağlamak için bir çare bulacağını umuyorum; ben de bu meseleyi konumum ve görevim gereği mümkün mertebe gözeteceğim"[211].

Hükümetinin bu ilgisiz ve belirsiz tutumu, kendisini rahatsızlık verici bir konuma düşürmüş olmasına rağmen Sir Thomas Roe'nin kendi yolundan sapmaya niyeti yoktu. Calvert kendisine bu cesaret kırıcı cevabı verdiğinde meseleyi mümkün olduğunca hızlı bir şekilde sonuçlandırmak için ilk adımları atmıştı bile. Sultan nezdindeki ilk huzura kabulü sırasında veziriazama diğer gönderilme amaçlarının arasında bu hususa bilhassa ağırlık verdiği ve Bâbıâli'nin Tunus ile Cezayir beylerbeyilerine bugüne kadar süregelen korsanlığı derhal durdurmaları yönünde bir emir çıkartmasını talep ettiği bir memorandum sunmuştu; sultanın bu korsanları dizginlemek veya tamamen yoketmek istememesi veya bunu yapacak durumda olmaması hâlinde, İngiltere kralı müttefiki olan diğer Hristiyan hükümdarlarla birleşerek silahlarıyla

211 Roe, *Negotiations*, s. 29.

bizzat telafisini sağlamak ve bulduğu her yerde hem korsanlara hem de onları koruyanlara saldırıp hepsini yoketmek zorunda kalacaktı[212].

Veziriazam, bu gibi tehditlerin hakiki niteliğini bilmesine rağmen elçinin bu hususta talep ettiği bütün emirleri çıkartmayı vaat ve ayrıca bu emirleri, bu tedbirin uygulanmasına ve başarısına bizzat şahit olmak üzere bir İngiliz temsilcinin de katılabileceği özel bir elçi heyetiyle Tunus ve Cezayir'e göndermeyi kabul etti.

Sultanın bu hususla ilgili olarak "Tunus ve Cezayir beylerbeyilerine, kadılarına, yeniçeri ağalarına, dayılara, şehirlerin ve eyaletlerin komutanlarına" gönderdiği ferman, esas olarak daha önce İngiltere ile akdedilen ve Kraliçe Elizabeth dönemlerinden beri sürekli olarak yenilip onaylanan kapitülasyonların içeriğiyle vaatlerine dayanıyordu. İngiltere kralının tebaası, bundan böyle ticaret, dolaşım ve denizcilikte hiçbir şekilde engellenmeyecek ve rahatsız edilmeyecekti; bu fermanı ihlal eden herkes, aman verilmeksizin cezalandırılacaktı. Gemiler, köleler ve yağmalanan mallar, derhal gerçek sahiplerine geri verilecek ya da serbest bırakılacaktı. Ayrıca beylerbeyiler ve onların tebaaları bundan sonra İngiliz tüccarlarına her yerde yardım edecek ve himaye sağlayacaklardı. Bilhassa İngiltere kralları tarafından bölgelerine gönderilen konsolosları karşılayacaklar, kabul edecekler ve koruyacaklardı. Roe, bu fermana daha fazla ağırlık vermek için bu fermanı ihlal eden herkesin bundan böyle Osmanlı İmparatorluğu'nun gerek Avrupa'da gerekse Asya'daki bütün limanlarına girişlerinin yasaklanmasına, buraya demir atıp ticaret yapmalarına ve erzak veya su almalarına izin verilmeyeceğine dair özel bir hükmün dahil edilmesini sağladı[213].

Bâbıâli'nin o dönemde içinde bulunduğu çaresizlik karşısında, böyle bir fermandan –ki Sir Thomas Roe de bunu çok iyi biliyordu– fazla bir şey beklememek gerekiyordu. Yine de meseleyi iyiye çevirmek için bir deneme idi ve bu yüzden Berberî devletlerine gönderilecek elçi heyetinin yola çıkışını mümkün mertebe hızlandırmaya çalıştı. 1622 Nisan'ında Bâbıâli Temsilcisi Mehmed Ağa, Roe tarafından tayin edilen İngiliz komiseri ile birlikte Osmanlı kadırgalarından birine bindirilerek oraya gönderildi. Yanlarında sultanın fermanının yanısıra, oradaki konumlarına daha fazla ağırlık kazandırması için veziriaza-

212 Bu memorandumu Grimstone, *aynı eser*, s. 1402'de vermektedir.

213 Roe, 19 Mart 1622 tarihli mektup, s. 26. Söz konusu fermanın tercümesi için bk. Grimstone, s. 1436.

mın, kapudan paşanın ve birkaç başka devlet erkânının beylerbeyilere yazılmış özel mektuplarını da götürüyorlardı[214].

Önce Tunus'a indiler. Hemen toplanan bir Divân'da yalnızca fermanın derhal ilan edilmesi değil, İngilizleri bundan sonra denizlerde rahatsız etmemeye, aksine hiçbir İngiliz gemisinin bir Tunus gemisine saldırmaması ve İngilizlerin gemilerini düşmanlarının mallarını taşımak için kullanmamaları şartıyla, onlarla iyi ve sağlam bir barış sağlamaya hazır olduklarına dair yazılı bir açıklamanın da verilmesi kararlaştırıldı. Son hüküm, ilk fırsatta yağmalara tekrar devam etmek için, sadece buna onay vermeyen İngiliz elçiye yönelik bir bahaneydi ve elçi bu yüzden bu hususu müzakere hakkını saklı tuttu. Tunus'ta kalan İngiliz asıllı son köleler –beylerbeyinin hizmetine gönüllü olarak girenler dışında ancak 50 kadar– hemen serbest bırakıldılar ve bir Venedik ticaret gemisi ile vatanlarına gönderildiler. Roe, kölelerin sayısının düşük olmasının ve beylerbeyi ile Divân'ın bu beklenmedik uysallığının bilhassa o dönemde Tunus'ta ve çevresinde 200 bini aşkın insanın vebaya kurban gitmiş olmasına, dolayısıyla bu durumun oraya hâkim olan ruh hâli üzerinde kötü bir etki bırakmış olmasına bağlanması gerektiğini düşünüyordu.

Aynı hastalık Cezayir'de de benzer felaketlere yol açmış olmasına rağmen –yalnızca Cezayir Şehri'nde kısa zamanda 60 bin kişi vebadan ölmüştü– burada şiddetli bir direnişle karşılaştılar. Sultanın ve İngiltere elçisinin Tunus'tan sonra derhal buraya geçen temsilcileri, geliş sebeplerini açıkladıklarında halk, yani kadir-i mutlak milis biraraya toplandı ve Bâbıâli ile İngiliz'in uygunsuz taleplerine karşı itiraz etti: Böyle bir ferman ya sahte idi ya da İstanbul'da mevcut genel karışıklık içinde parayla satın alınmış olabilirdi; sultanın kendilerini dinlemeden düşmanlarına karşı bu kadar uysal davranması mümkün değildi; evvela donanmaları ile kısa bir süre önce şehri bombalayan İngilizlerden açtıkları zararlar ve kayıplar için telafi ve tazminat talep etmek gerekiyordu; dolayısıyla ne sultanın emirlerine uyacaklar ne de tek bir köleyi –Cezayir'de 800 köle vardı ve 400 köle vebadan ölmüştü – serbest bırakacaklardı.

Askerlerin elinde olan Divân, tabii ki buna karşı çıkmaya cesaret edemedi. Nihayet bir orta yolun bulunmasını yalnızca Bâbıâli temsilcisinin kararlılığına borçluydular. Zira verimsiz geçen uzun müzakerelerden sonra, bu temsilci

214 Roe, başarıları hakkında çok büyük umutlar uyandırmadan, krala, atılan adımlar hakkında bilgi verdiği bir mektupta "En kötüsünün olmasını beklemek yerine bazı denemeler yapmayı seçtim" diyor (bk. s. 31).

Divân'dan hükümdarının emirlerine boyun eğip eğmeyeceğine dair sorusuna kısa ve net bir cevap isteyince geri adım attılar ve İngiltere ile doğrudan barış yapmayı reddetseler de İngilizlere karşı şikâyetlerini dile getirmek ve daha sonra Osmanlı sultanının emirlerini kendi ağzından almak üzere İstanbul'a bir komisyon göndermeyi kabul ettiler. Temsilciler bunu hemen kabul ettiler. Hemen müftüden, eyaletin iki kadısından, milislerin beş subayından ve itibarlı iki Berberî'den oluşan bir komisyon tayin edildi ve bu komisyonun üyeleri temsilcilerle birlikte 1623 başlarında ulaştıkları İstanbul'a gitmek üzere gemiye bindiler. İstanbul'a geldiklerinde bu elçi heyetiyle işbirliği yaparak, bir taraftan İngiltere'ye karşı şikâyetlerini uygun bir biçimde desteklemek ve diğer taraftan padişahın bu yöndeki emirlerini beklemek üzere Tunus'un iki delegesi de onlara katıldı. Sir Thomas Roe, olayların bu şekilde gelişmesini lehte bir değişiklik olarak görüyordu. Zira İstanbul'da onları bir kez ele geçirdi mi bu müzakereciler nezdinde, Cezayir'de olduğundan çok daha lehte şartlar elde edebileceğini umut ediyordu[215].

Londra'da bu arada, anlaşıldığı kadarıyla Doğu Akdeniz Şirketi'nin baskılarından dolayı mesele biraz daha ciddi bir biçimde ele alınmıştı. 1622 ortalarında Roe'ye, Konsey Lordları'nın emri üzerine, hemen bütün kölelerin derhal serbest bırakılmasını istemesi ve gelecek için her türlü güvenceyi talep etmesi talimatı verildi. Bâbıâli'nin bu güvenceyi vermemesi hâlinde, kendisi hemen geri çağırılacak ve hükümet zorla gerek Doğu Akdeniz'de gerekse Kızıldeniz'de zararlarını telafi etmeye bakacaktı. Ancak İstanbul'da bir kez başlatılan müzakerelerin başka bir hedefe ulaşması mümkün olmamasına rağmen Berberîlerle resmî bir barış antlaşması akdetmek istemiyorlardı[216].

Her defasında İngiltere ile ilgili karşı taleplerini ileri süren Tunus ve Cezayir delegelerinin inatçılığı ve onlarla arasını iyice bozmak istemeyen Bâbıâli'nin zayıflığı yüzünden bu müzakereler İngiliz elçiyi oldukça zorladılar; fakat 1623 Mart'ında Bâbıâli'nin arabuluculuğu sayesinde İngiliz elçi ile komisyon ara-

215 Roe'nin 25 Ocak 1623'de "Majestelerinin Konseyi'nin lordlarına" gönderdiği mektupta kendi anlatımına göre hadise bu şekilde geçmişti. Burada şöyle demektedir (bk. s. 117 ve devamı): "Cezayir'de bir sonucun elde edilemediğine üzülmüyorum; zira onları kendi gübre tepeleri üzerinde olduğundan daha sert şartlar ve daha sıkı zincirlere vurduğumuzdan kuşku duymuyorum". Biraz farklı, ama bu kadar doğru olmayan, Grimstone, s. 1435.

216 Konsey Lordları'nın 22 Mayıs 1622 tarihli emri ve Roe'nin buna verdiği cevap, s. 52 ve 68.

sında, daha önceki kapitülasyonlara dayanarak, aşağıdaki beş esas maddeyi içeren antlaşmanın akdedilmesiyle sonuçlandılar:

1) İngilizler ve Berberîler arasındaki eski düşmanlık daimî bir barışa dönüştürüldükten sonra İngilizler, Osmanlı sultanının bütün ülkelerinde ve denizlerinde serbestçe dolaşma hakkına sahip olacaklardı.

2) İngiltere, Cezayir'de bundan böyle burada ve Tunus'ta ikamet eden ve bu ülkelerle ticaret yapan İngiliz tüccarlar üzerinde, karar doğrudan İngiltere kralına veya İstanbul elçisine havale edilmek zorunda olmadığı sürece, serbest ve sınırsız yargı yetkisine sahip bir konsolos bulunduracaktı.

3) Cezayir'de bulunan bütün İngiliz asıllı köleler konsolos buraya geldikten hemen sonra serbest bırakılacak, bunun karşılığında İngiltere'de esir tutulan Müslümanlar da hemen azat edileceklerdi.

4) Tunus ile Cezayir'e gelen ve burada ticaret yapan İngilizler hiçbir şekilde rahatsız edilmeyecekler, aksine her yerde dostane bir biçimde karşılanacak ve her türlü korumaya nail olacaklardı.

5) İngiliz, Tunus ve Cezayir'in gemileri bütün denizlerle limanlarda birbirlerini dostane karşılayacaklar; birbirlerinden selamı esirgemeyecekler; İngiliz gemilerin Bâbıâli'nin düşmanlarını desteklememesi veya onlara silah ve diğer ihtiyaçların temin etmemeleri şartıyla, ki böyle bir durumda takibat ve cezalandırma tehlikesi altına gireceklerdi, birbirlerine hiçbir zarar vermeyeceklerdi.

Bu antlaşma, Tunus ve Cezayir temsilcileri ile İngiltere adına Thomas Roe tarafından Bâbıâli huzurunda imzalandı ve yemin altına alınarak bundan sonraki emirlerle birlikte hemen Cezayir beylerbeyine ve Divânı'na gönderildi[217].

Bu antlaşmanın her açıdan amaçlarına uygun olacağını bu antlaşmanın en heyecanlı destekleyicileri bile umut edemiyordu. Londra'da bile bariz bir kuşkuyla ve gönülsüzce kabul edildi. Kral, başlangıçta tereddüt içindeydi ve antlaşmayı onaylamayı ancak Roe kendisine özgü diplomatik maharetle bu şartlar altında tek çarenin bu olduğunu, Berberîlerle özgür ve bağımsız bir halk olarak değil de aslında Osmanlı sultanı tarafından bu amaçla tayin edilen bir komisyon ile akdedildiği ve onur kırıcı olabilecek hiçbir şey içermediği için

217 Antlaşmanın kendisi, ilgili belgelerle birlikte Grimstone, s. 1437-1447'de verilmiştir. Roe, majestelerinin Konsey lordlarına gönderdiği 4 Nisan 1623 tarihli mektupta antlaşmayı savunmaktadır (bk. s. 139 ve devamı).

bu antlaşmanın İngiltere tahtının haklarıyla itibarına zarar vermediğini açıkladıktan sonra kabul etti[218].

Artık önemli olan, bu antlaşmanın gerçekte de uygulanmasını sağlayabilmekti. Korsanlık bununla tam olarak ortadan kaldırılamıyordu. İngiliz köleler serbest bırakılsa ve İngiliz ticaret gemileri başlangıçta en azından biraz daha esirgenerek muamele görseler de, korsanlar bu sefer de bilhassa ertesi yıl yine İngilizlerin de dolaylı olarak zarar gördükleri büyük kayıplara maruz kalan Fransızlara, Hollandalılara ve Venediklilere o denli şiddetle saldırdılar. Mesela İskenderun Limanı'na yapılan bir saldırıda, söz konusu yıl içerisinde tüccarlarının 10 bin taler değerinde malları yağmalandı[219].

Tabii ki Bâbıâli bunun üzerine Cezayir'e mevcut antlaşmaları hatırlatmak zorunda kaldı. Bu gibi uyarıları daha etkili hâle getirmek için Thomas Roe bile, söz konusu yılın Eylül ayında yeni tayin edilen beylerbeyine, ele geçirilen İngiliz gemilerinden aldığı payının kaybı karşılığında her yıl, denizlerdeki barışı istenen başarıyla sağlaması hâlinde sene sonunda ödenecek 1.000 taler tutarındaki bir ücretin ödenmesini mantıklı buldu. Bu şekilde İngiltere'nin her yılki ticaretinden kurtarılan yüzbinlerin karşısında, bundan en çok faydalanacak olan Doğu Akdeniz Şirketi tarafından kolayca temin edilebilecek böyle küçük bir meblağ önemli değildi[220].

Para her ne kadar temin edildiyse de meblağın önemli bir etki yaratamayacak kadar düşük olması bir yana, Doğu Akdeniz sularında azalacağına gittikçe artan sefil durumlara bir son vermek zaten beylerbeyinin elinde olan bir şey değildi. Müzakereler, şikâyetler, tehditler, İstanbul'da, Tunus'ta ve Cezayir'de antlaşmaların ve kapitülasyonların yenilenmesi, en az bu düşük meblağda para bağışları kadar etkisiz kaldı. Roe'nin söz konusu döneme ait mektuplarında sürekli olarak Bâbıâli'nin zayıflığından ve Berberîlerin sadakatsizliğinden şikâyet etmesi ne işe yarayabilirdi ki? 1626 başlarında bütün çabalarının sonucu olarak, bu avâm takımına karşı kullanılması gereken tek dilin, topların dili olduğu kanaatine varmak zorunda kaldı[221].

218 20 Eylül 1623'de Lord Grandison'a gönderdiği bir özür mektubunda, s. 177.

219 Roe, aynı döneme ait mektuplarında bu korsanlıklardan defalarca bahsetmektedir. Korsanlar bilhassa çoğu kez zengin mallarla yüklü Hollandalı ticaret gemilerine saldırıyorlar, fakat bazı ağır darbeler de alıyorlardı. Örneğin bk. s. 243, 248, 255 ve devamı.

220 Majestelerinin Konsey lordlarına gönderdiği 14 Eylül 1624 tarihli mektup, s. 279.

221 Roe, Devlet Bakanı Calvert'in halefi olan Lord Conway'a 21 Mart 1626'da gönderdiği mektup, s. 491'de, ele geçirilen bazı Fransa ve Hollanda gemileri hakkındaki raporunu

Söz konusu dönemde İspanya sahillerinde dolaşan İngiliz donanması, öncelikle Cebelitarık Boğazı'nı her zamankinden daha fazla geçen ve yağmalarını Kanal'ın girişine kadar genişleten korsanları Akdeniz'e geri göndermeyi düşünmek zorunda kalmıştı ki, burada bu defa da kalabalıklar hâlinde Takımadalar'ı dolaşıyorlar, Hristiyan deniz devletlerinin bayraklarına saygı göstermedikleri gibi Osmanlı sancağına da saygı göstermiyorlardı. Zira İngiltere, acil bir durum karşısında donanması ile Osmanlı limanlarından herhangi birine girme ve kötü hava şartlarında buraya sığınma veya buradan erzak temin etme hakkını kazanamamıştı. Roe ancak I. Charles'ın cülûsundan ötürü kapitülasyonların tekrar yenilenmesi sırasında, veziriazamın, İngiliz savaş gemilerinin dost bir ülkenin gemileri olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün limanlarına girebileceklerine ve para karşılığında erzak alabileceklerine dair bir emir çıkartmasını sağlayabildi[222].

Oysa bu dönemde de herşeyi düzeltebilecek daha ciddi darbelerde bulunmaya karar verilemiyordu. Bâbıâli'nin, Cezayir beylerbeyinden bu dönemde keyfî olarak hapse attırdığı ve mallarına el koyduğu İngiliz konsolosu ile bazı tüccarları serbest bırakmasını ve zararlarını tazmin etmesini sağlamasının şimdilik yeterli olduğu düşünülüyordu[223].

Ayrıca İngiltere'nin Kızıldeniz'de uyguladığı şiddetli tedbirler herşeyi daha kötü hâle getiriyordu. İngiliz savaş gemileri burada Hindistan'dan zengin yüklerle gelen 14 adet Türk ticaret gemisini bir defada ele geçirmişler, mürettebatın tamamını köle yapmışlar ve bütün mallarını zabtetmişlerdi. Tabii ki bu defa da Bâbıâli bunun telafisini, esirlerin serbest bırakılmasını ve tazminat talep etti. Hükümet, suçu kendi üzerinden atmaya ve bunu Doğu Hindistan Şirketi'nin, hatta Hollandalıların kendi hesaplarına ve İngiliz bayrağını haksız yere kullanarak yapıltıkları bir saldırı olarak göstermeye çalışmasına rağmen istenenleri yerine getirmek zorunda kaldı. Roe ayrıca Bâbıâli'nin birçok kez tekrarlanan şikâyetleri karşısında geri adım atmak ve birkaç kez Kızıldeniz'le İran Körfezi'ndeki İngiliz gemilerinin komutanlarına, mevcut kapitülasyonlara ve Bâbıâli ile defalarca onaylanan barışa istinaden bundan sonra Türk gemi-

---

şu sözlerle bitirmektedir: "Zararımızı karşılayacaklarını vadettiler ve ilgili elçilerimiz sadakatsiz çarelere duydukları umutları yenilediler; ama bunlar şiddetli birer patlayıcı. Topların gümbürdemesinden başka bir çareye inanmıyorum".

222 Lord Conway'a mektuplar, s. 489, 517, 548.

223 Roe, *aynı eser*, s. 561 ve ayrıca Sultan IV. Murad'ın Kral I. Charles'a yazdığı 20 Ocak 1626 tarihli nâme, *aynı eser*, s. 603 ve Grimstone, s. 1462.

lerine ve sultanın tebaasına karşı bütün düşmanlıklardan imtina etmelerine dair emirler vermek zorunda kaldı[224].

Neticede Sir Thomas Roe, İngiltere'ye geri dönmek üzere İstanbul'dan ayrıldığında çok önemli adımlar atılamamıştı. Sonraki yıllarda da aynı şüpheli durum devam etti. Zira bir taraftan Berberîler mevcut antlaşmalara ve Bâbıâli'nin emirlerine uymuyorlar diğer taraftan silahlı İngiliz ticaret gemileri de sık sık Bâbıâli'nin haklı yere şikâyette bulunmasına yol açan ve İstanbul'daki İngiliz elçilerini oldukça zor durumlara sokan saldırılarda bulunuyorlardı. Mesela 1628'de böyle bir ticaret gemisi, Messina ile Livorno arasında bir Türk gemisini ele geçirdi ve Bâbıâli, söz konusu gemi için İngiliz hükümetinin arabuluculuğu ile büyük bir bölümü ödenen 34 bin taler tazminat talep etti[225].

Sürekli yenilenen ve zaman zaman daha ciddi bir karaktere bürünen bu gibi sürtüşmeler, ara ara karşılıklı olarak verilen dostluk güvencelerine rağmen İngiltere ve Bâbıâli arasındaki ilişkileri sonunda gittikçe gerginleştiriyordu. Denizlerde ve limanlarda asla dinmeyen bu anlaşmazlıklar, birkaç defa aradaki ilişkileri kopma noktasına getirmişti. Bu açıdan en tehlikelisi, 1633'de çok iyi silahlanmış iki İngiliz ticaret gemisi ile kapudan paşanın filosunun Kuluz açıklarında karşı karşıya gelmeleri oldu.

İngilizler –isimleri Hector, Ralph ve William'dı, zira kahramanca ölümleri isimlerini İngiliz deniz kuvvetlerinin yıllıklarında ebedileştirmiştir– o dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu'ndan ihracı yasak olan buğday yüklemişlerdi. Suriye sahillerine doğru yola çıkan kapudan paşa, onları farkettiği anda filosunun tamamı ile kovalamaya başladı. İngilizler ise böyle üstün bir güç karşısında geri çekilmek yerine direnmek için hazırlıklar yaptılar. Üç saat süren ölümcül bir muharebeden sonra üç Türk kadırgasını ele geçirmeyi ve bütün mürettebatı öldürmeyi başardılar. 2 bin kadar Türk bu şekilde hayatını kaybetti. Ağır yara-

---

224 Bu hususta, bk. Roe, s. 602 ve 614. Elçinin "Ulu majestelerinin Kızıldeniz'de ticaret yapan veya faaliyet gösteren tebaasından bütün amirallere, kaptanlara ve İngiliz gemilerinin diğer komutanlarına" ve daha sonra "İran Krallığı'nda ve Körfezi'nde" olanlara gönderdiği 19 Ocak 1626 ve 3 Eylül 1627 tarihli emirlerini Grimstone, s. 1472 ve 1477 vermektedir.

225 Bu husus bilhassa Roe'nin halefi Peter Wycke'nin İstanbul elçiliği görevini devraldığında sultanın Kral I. Charles ile yazışmalarında da dile getirilmiştir (bk. Grimstone'nin halefi Nabbes, s. 3-7). Hemen ertesi yıl yine resmî yazışmalara ve İngiltere'nin tazminat talebinde bulunmasına sebep olan benzer bir hadise meydana geldi (bk. *aynı eser*, s. 8-13).

lanan kapudan paşa, hayatını zor kurtardı. İngilizler yine de sonunda düşman gemilerinin gücü karşısında savaşmaktan vazgeçmek zorunda kaldılar. Gemilerini bizzat ateşe verdiler. Son anda gemilerden denize atlayanlar, Türkler tarafından yakalanarak hemen direklere asıldı veya köle olarak İstanbul'a götürüldü. İstanbul'da önceleri birkaç gemiyi ve bunca insanı kaybetmiş olmanın verdiği acıyla barışın adını bile duymak istemiyorlardı. Ancak Kral I. Charles, IV. Murad'a bu yüzden bizzat yazılı olarak başvurduktan ve bütün tebaasına Doğu Akdeniz'de buğday ticaretini ciddi bir biçimde tamamen yasakladıktan sonra esirler 40 bin taler tazminat karşılığında serbest bırakıldılar ve iki devlet arasındaki dostane ilişkiler tekrar eski hâline getirildi[226].

Bâbıâli'nin bu şartlar altında, gittikçe büyüyen korsanlığı nihayet sona erdirmeye ne hevesli ne de bunu yapabilecek güce sahip olmaması gayet doğaldı. Aksine korsanlık, son zamanlarda el altından her şekilde desteklenerek öyle büyük bir gelişim göstermişti ki, Berberî gemileri artık İngiltere ve İrlanda sahillerine kadar uzanmaya cesaret ediyorlardı; burada karaya çıkıyorlar, birçok insan ve hayvanı alıp götürüyorlar ve kimi zaman köylerle çayırları da ateşe veriyorlardı. 1637 sonlarında ellerinden ganimetlerinin bir kısmını almayı başaran bir İngiliz filosu, Cebelitarık Boğazı'na kadar peşlerinden gitmişti[227].

Bu, Fransa'nın bu meseleye bir kez daha ciddi bir biçimde eğildiği zamandı. Kardinal Richelieu, Fransa'nın deniz gücünün tekrar geri getirilmesini bilhassa İspanya ile mücadeleye ve İspanya'nın küçük düşürülmesine dayandırdığı sürece Berberî korsanlarla etkin bir mücadele ancak ikinci planda kalmakta idi. Korsanlığın Fransız adına ve Hristiyan âleminin tamamına yaşattığı utanç tabii ki şimdi de tıpkı Kral IV. Henri dönemlerinde olduğu gibi hissediliyordu ve bazı etkin tedbirlerle bu korsanlığı kolayca sona erdirilebileceklerini düşünüyorlardı. Ancak bu yönde çok büyük bir ihtimamla hareket etmek ve Fransa ile Bâbıâli arasındaki iyi ilişkileri zedeleyebilecek herşeyden kaçınmak, kardinalin siyasî sisteminin unsurlarından biri idi işte[228].

---

226 Nabbes, *aynı eser*, s. 18-20.

227 Nabbes, *aynı eser*, s. 30.

228 Bordeaux Başpiskoposu D'Escoubleau de Sourdis, amiral sıfatıyla 1636 Haziran'ında Cezayir korsanları hakkında kardinale gönderdiği bir raporda, "Bu Türklerin zalimliğini ve küstahlıklarını görmek büyük bir utançtır, bunun çaresinin bulunması kolaylaşacak gibi görünüyor" diyor (bk. *Correspondance*, T. I, s. 51). Yine de her defasında onlara karşı asla Bâbıâli ile barışı bozabilecek bir teşebbüste bulunmamaları tembihleniyordu. 1640'da kendisine verilen talimatlarda bu hususta şöyle deniyordu: "Türk-

Bu yönde bilhassa dikkat ettiği üç nokta vardı: Birincisi, korsanların Provansa ile Languedoc sahillerine saldırılarına karşı daha iyi ve daha kalıcı bir korunma ve savunma sistemi kurmak; ikincisi, henüz Berberîlerin esaretinde olan Fransız tebaasının kurtarılması ve nihayet üçüncüsü, Berberî devletleri ile aradaki ilişkileri gelecekte daha saygın ve daha güvenli bir seviyeye çıkartmaya uygun antlaşmaların akdedilmesi.

Birincisine bakacak olursak, bunun başlangıcı 1633'de Seguiran'ın, yukarıda bahsettiğimiz gibi, kardinalin emri üzerine söz konusu sahillere yaptığı teftiş gezisi oldu. Raporunda bu hususta verdiği bilgilere istinaden, Bordeaux Başpiskoposu Henri D'Escoubleau, Bahriye Dairesi'nin başı olarak, yine kardinalin emri üzerine, korsanların saldırılarına en fazla maruz kalan kıyı şeritlerinin daha iyi ve daha amaca uygun bir şekilde müdafaası için eksiksiz bir plan hazırladı. Gerek yeni istihkâmların kurulacağı yerler gerekse buraya yerleştirilecek muhafız kıtalarının sayısı, ayrıntılı biçimde belirlenmiş ve hesaplanmıştı. Berberî korsanların saldırılarına karşı düşünülmüş olduğu kadar, İspanya'ya da yönelik olan Provansa savunma sisteminin tamamı, Notre-Dame-de-la-Garde ile birlikte Antibes, Sainte Marguerite ve Saint Honorat adalarından, Iles d'Hyères'ten ve daha küçük kaleleri ile birlikte Tulon gibi beş büyük kaleden ve korunmaları için yaklaşık 3 bin kişilik muhafız kıtalarının bulunacağı 30 daha küçük kalelerden oluşacaktı. Oysa bu planı gerçekleştirmek için oldukça büyük miktarlarda para gerekli olduğundan plan, ancak zamanla ve yalnızca kısmen uygulanabildi[229].

Esirlerin kurtarılması veya takası ve Berberî devletleri ile antlaşmaların akdedilmesi, daha doğrusu yenilenmesi daha kısa zamanda halledilebilecek bir mesele idi. Hükümran koruyucu devleti olarak Bâbıâli'nin otoritesi ve himayesi altında 4 Ekim 1628'de Cezayir'le ilk antlaşma yapıldı. Hâlbuki fazla genel tutulan bu anlaşma, Berberîlerin menfaatleri Fransız tebaasınınkilere göre çok daha fazla gözetildiğinden beklentilere cevap vermemişti. Kralın onurunu ve saygınlığını zedeleyen hükümler içeriyordu; kardinal, bu yüzden söz

lere karşı önerisi olan için, majesteleri bunu barbarlığa karşı kabul ediyordu ve onunla büyük senyör arasında anlaşmazlığa yol açabilecek hiçbir teşebbüsü istemiyordu" (bk. *aynı eser*, T. II, s. 253).

229 Mémoire de l'Archevêque de Bourdeaux des places, garnisons de la Provence, et ce qu'il faut faire pour mettre la côte en sûreté, *Correspondance*, T. I, s. 403-415. Seguiran'ın daha önce adı geçen hatıratı, *aynı eser*, T. III, s. 223-319.

konusu antlaşmanın tekrar gözden geçirilmesini ve uygun bir biçimde değiştirilmesini talep etti. Her maddesini tek tek gözden geçirdi ve kendi elyazısı ile açıklamalar ekledikten sonra, daha etkin ve daha onurlu bir antlaşmanın temelini oluşturacak yeni bir taslak hazırlattı. Değiştirilen taslak, şu önemli hükümleri içeriyordu:

1) Fransa'ya sığınan Müslümanların ve Cezayir'e sığınan Fransızların vatanlarına dönmeleri karşılıklı olarak engellenmeyecekti; aksine her türlü yardım sağlanacaktı. 2) Her iki devletin gemilerini açık denizlerde incelenmeye tâbi tutmak ve yağmalamak, her iki taraf için aynı şekilde yasaktı; bu hususu güvence altına almak için Cezayir savaş gemilerinin Fransız sularında, yani de Rosas Burnu'ndan Nice'ye ve güneyde Sardunya Adası'na kadar, batıda d'Ortigal Burnu'ndan Ouessont'a ve buradan Dunkerque'ye kadar, Gersey ve Guernesey adaları ve Fransa kıyıları arasında bulunmalarına hiçbir şekilde izin verilmeyecekti ki, bu hüküm, kardinalin Venedik'in yabancı savaş gemilerini Venedik Körfezi'ne sokmama hakkını gözönünde bulundurduğu bir hükümdü. 3) Cezayir'e düşman bir devletin gemisinde esir düşen Fransızlar, ikametleri Fransa olmadığı sürece, düşman muamelesi görebileceklerdi. 4) İster çocuk ister yetişkin olsun Hristiyanları zorla Müslüman yapmak yasaktı. Bunun dışında her iki taraf Fransa kralı ve Osmanlı sultanı arasında imzalanan kapitülasyonlara bağlı kalacaklardı. Kapitülasyonların ve mevcut antlaşmanın ihlali, ölüm cezası ile cezalandırılacaktı[230].

Artık yapılması gereken tek şey, Cezayir beylerbeyini ve Divânı'nı, aslında özü silahlı Berberî gemilerini –zira bu antlaşmanın Tunus ve Trabsulgarp'ta da uygulanması öngörülüyordu– Fransız sularından tamamen uzak tutmaktan oluşan bu antlaşmayı onaylamaya ikna etmekti. Bu amaçla 1637 sonbaharında, Fransa'da ve Fransız kadırgalarında bulunan Türk ve Berberî esirleri alarak hemen Matifoux Burnu açıklarında demir atıp, Cezayir'de bulunan Fransız konsolosunun arabuluculuğuyla Divân'la esirlerin takası –Cezayir'de o dönemde mevcut Fransız asıllı esirlerin sayısı 1.200 kadardı– ve değiştirilen antlaşmanın kabulüne dair müzakerelere başlamak üzere küçük bir filo hazırlandı. Filo yalnızca Divân'ın antlaşmayı kabul etmeyi veya esirleri takas etmeyi reddetmesi hâlinde –komutanlara verilen talimatlar bu yönde idi– herhangi bir sa-

230 Richelieu'nun açıklamaları ile birlikte 1628 tarihli antlaşma ve daha sonra Bordeaux başpiskoposu tarafından hazırlanan antlaşma taslağı için bk. *Correspondance*, T. II, s. 383-392.

vaş ilânına gerek kalmadan bütün Cezayir gemilerinin peşine düşecek, onları hemen batıracak ve mürettebatlarını zincire vuracaktı. Tunus –ve zaman buna izin verirse– Trablusgarb'a karşı da aynı şekilde hareket edilecekti[231].

Kasım ayı sona ermeden söz konusu filo Matifoux Burnu açıklarındaki tersaneye geldi. Filo komutanı beyaz bayrağı göndere çekmesine rağmen filonun gelişi Cezayir'de büyük bir heyecan yarattı. Beylerbeyi ve Divân başlangıçta oldukça iyi bir ruh hâli içinde görünüyorlardı; ama çok geçmeden milisler arasında ve Divân'da ne esirlerin takasından ne de antlaşmanın kabul edilmesinden yana olan güçlü bir grup ortaya çıktı. Kısa zamanda tehlikeli bir hâl alan bu ayaklanmanın elebaşlarından birinin, Fransız Bastiyonu'nda kölelerin takasında önemli bir çıkarı olan temsilcilerden biri olduğu söyleniyordu. Bilhassa köleleri hiçbir fidye almadan serbest bırakmak istemiyorlardı; zira şimdi Fransızların istekleri yerine getirilecek olursa, çok geçmeden İngilizler ve Hollandalılar da aynı taleplerde bulunacaklardı; ayrıca bundan sonra Fransız sularında hiç görünmemeyi nasıl kabul edebilirlerdi ki?

Filonun komutanı, bu ayaklanmadan haberdar olur olmaz, belki de biraz fazla aceleci davranarak, göndere kırmızı bayrağı çekti ve açık denizlerde düşmanlıkları başlatmak üzere yelken açtı. Bu beklenmedik savaş ilânı Cezayir'de büyük bir karışıklık yarattı. Halk ve milisler bağırarak sokaklarda biraraya toplandılar ve bu sırada Fransız filosunun buğday yüklü iki gemiyi ele geçirdiği haberi de geldiğinden hemen onlardan intikam alınmasını istediler. Fransa konsolosu, 1.000'den fazla kişiden oluşan Divân'a çağrıldı ve kendisi hakkında verilen ateşte yanarak ölüm kararından ancak hapse atılarak kurtuldu.

Bunun üzerine bütün öfke, talihsiz Fransız Bastiyonu'na yöneldi. Buraya hemen altı kadırga gönderilerek kale tabii ki hiçbir direnişle karşılaşılmadan yerle bir edildi. 317 kişiden oluşan muhafız kıtası, burada bulunan bütün mallarla birlikte Cezayir'e gönderildi ve burada hemen ya köle olarak satıldılar ya da kadırgalara forsa olarak gönderildiler. Düşman filosunun geri gelip şehri bombalayacağı söylentisi de yayılınca Cezayir Divân'ı hemen, ilk top atışının bütün Fransızların öldürülmesi için bir işaret olacağını ilân ettirdi. Fransız gemileri, mevsimin ilerlemiş olmasından ve kötü hava şartlarından dolayı –Kasım sonu, Aralık başı idi– Fransa'ya geri dönmek zorunda kaldılar. Fransız-

231 Kralın ve Bordeaux başpiskoposunun söz konusu emirleri ve talimatları için bk. *Correspondance*, T. II, s. 381 ve 394.

ların durumunun daha baskıcı olmaya başlamasına ve Divân'ın Bastiyon'un tekrar inşasına hiçbir şekilde ve hiçbir şart altında, Fransa kralının ricası ve sultanın emri üzerine dahi, izin vermemeyi kararlaştırmasına rağmen Cezayir de tekrar sâkinleşti. Yine de Bastiyon'un tekrar inşası hususunda tek bir kelime bile söyleyecek olanlar ölümle cezalandırılacaklardı[232].

Kardinal Richelieu'nün Fransa ile Berberî devletleri arasındaki ilişkileri daha iyi ve daha saygın bir seviyeye çıkartmaya yönelik bu ilk denemesi, Fransızların cesaretini öyle kırmıştı ki, yine İspanya ile meşgul oldukları bundan sonraki iki yıl boyunca bu yönde neredeyse hiçbir şey yapılmadı. Yalnızca el altından, göründüğü kadarıyla Cezayir'de ikamet eden Fransız temsilci Coquiel aracılığıyla, Cezayir Divânı ile tabii ki yok edilen Bastiyon'un tekrar inşasının ön planda olduğu bir antlaşmanın akdedilmesiyle ilgili müzakerelerde bulunmak üzere bazı adımlar atıldı. Bunun dışında yine esirlerin takası ve barışın gelecek için güvenli ve kalıcı bir temele dayandırılmasına dair eski şartlar ileri sürüldü. 1640'da olaya yine bizzat el koyduğunda Kardinal Richelieu'nün üzerinde durduğu nokta tam da bu idi[233].

Coquiel tarafından sunulan antlaşmayı bir kez daha dikkatlice inceledi ve daha sonra Bordeaux başpiskoposuna bir filonun başına geçerek bizzat Cezayir'e gitme ve antlaşmanın gerekirse zorla kabul ettirilmesini sağlama emrini verdi. Oysa Bordeaux başpiskoposu, aynı dönemde donanmasının en iyi bölümünü İspanya kralının o dönemlerde Fransızlar tarafından kuşatılan Turin'i muhasaradan kurtarmak için Napoli ve Sicilya'dan gönderdiği filoya karşı kullanmak zorunda kaldığından, bu görevi, kardinal tarafından

232 Bütün bu hadiseler hakkında en ayrıntılı ve en ilginç bilgileri, dönemin Cezayir'deki Fransız konsolos yardımcısı Pion'un mektupları vermektedir (bk. *Correspondance*, s. 398-414). Cezayir'de görülen karışıklıklar hakkında şöyle demektedir (bk. s. 404): "Onun adı (Fransız filosunun kaptanı Mauty) ve kırmızı bayrağı, henüz hiçbir kötülük yapmamış olmalarına rağmen, bu şehri o denli korkutuyordu ki sokaklarda ondan fısıltıyla bahsediliyordu". Bastiyon hakkında (bk. s. 409): "Ve dahası onların arasında Bastion'u ne Fransa kralının inşa ettirdiği ne de büyük senyörün emriyle inşa ettirildiği asla söylenilmeyecek bir kuraldı; bundan bahsedecek olan ilk kişi hayatını kaybedecekti ".

233 Bordeaux başpiskoposunun 13 Ekim 1650'de Coquiel'e verdiği talimatlarda şöyle deniyordu (bk. *aynı eser*, s. 419): "Temel maddeler üzerinde kararlı durdular, bu insanlarla uzun süreli ve sağlam bir şeyler yapmak veya herşeyi koparıp atınak, onları sağduyuya getirmek için kral yeterli vasıtaları elinde bulunduruyordu".

uygun talimatlarla donatılan İkinci Amiral De Montigny'ye verdi. De Montigny, hiçbir şekilde, Berberîlerde gelenek olduğu üzere, Fransa'nın arkasından iş çevirmeye veya hileye başvurmaya yönelik herhangi bir antlaşmayı kabul etmeyecek; Bastiyon'un tekrar inşasında ısrar edecek; bütün Hristiyan kölelerin serbest bırakılmasını sağlayacak; buna karşılık daha önemsiz maddelerde bilgece bir uysallık gösterecekti; ama hiçbir şey elde edemezse hemen zor kullanacak, limanda mevcut gemileri ele geçirecek ve hemen Fransa'ya getirecekti[234].

Kısa bir süre önce ele geçirilen küçük bir Fransız savaş gemisinin geri verilmesini talep etmek üzere önce Tunus'a demir atmayı düşünen Montigny denize açılmadan, Coquiel 7 Temmuz'da, tabii ki Fransız hükümeti tarafından daha sonra onaylanması hakkı saklı kalmak üzere, Cezayir Divânı'nda antlaşmasının kabul edilmesini sağlamıştı. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu antlaşmanın esas şartlarından biri, Bastiyon'un en geniş hâliyle ve gerek mercan avcılığı gerekse diğer ticaret avantajları ile ilgili bütün hak ve imtiyazlarıyla birlikte yeniden inşası idi. 24 bin dublon* milislerin ücretleri için kullanılmak ve 10 bin dublon hazineye aktarılmak üzere, toplam 34 bin dublon yıllık icar (burada Fransızca "ferme" kelimesi kullanılmıştır) taahhüdü karşılığında Coquiel'e bu izin verildi. Söz konusu antlaşma bu arada 23 maddede bu hükümlerin ayrıntılarını içeriyor ve antlaşmada Fransa ile ilişkilerin tamamen kopması hâlinde bile Bastiyon'un sahiplerinin bundan kesinlikle sorumlu tutulmayacağı belirtiliyordu; Bastiyon'un yıkılmasını talep edenler, milislerin ücretleri bundan zarar görmesin diye söz konusu 34 bin dublonu kendi ceplerinden ödeyeceklerdi[235].

Esirlerin takası ve gelecekteki barış ile ilgili diğer hükümler, yine Coquiel tarafından tasarlanan, Richelieu tarafından gözden geçirilen ve Montigny tarafından uygulamaya geçirilecek ayrı bir antlaşma ile düzenlenecekti[236]. Oysa ancak Kasım ayında denize açılan Montigny, müzakereleri kasıtlı olarak uzatan Cezayir Divânı ile kesin bir neticeye varamadan, mevsimin ilerlemiş olma-

234 Söz konusu talimat ve buraya ait diğer belgeler için bk. *aynı eser*, s. 418 ve 425-427.

* Bir cins İspanyol altın parası=dublin (çn).

235 Bastiyon'un tekrar inşasına dair 7 Temmuz 1640 tarihli antlaşma için bk. *Correspondance*, s. 420-424.

236 Coquiel tarafından tasarlanan ve Richelieu'nün açıklamalarını içeren antlaşma için bk. *aynı eser*, s. 414-418.

sından dolayı Fransa'ya geri dönmek zorunda kaldığından yine bir sonuç alınamadı. Meselenin hemen tekrar ele alındığı ve Montmeillan'a filosuyla aynı amaçla Tunus'a ve Cezayir'e doğru hareket etme emrinin verildiği ertesi yıl da hedefe ulaşılamadı.

Bastiyon'un tekrar inşasının ve esirlerin takasının hâlâ esas amacını oluşturduğu müzakerelerde, bu defa da geçici olarak onaylanan antlaşmanın bazı maddeleri Coquiel'e verilen talimatlara aykırı olarak Fransa hükümetinin istediği gibi olmadığı için oldukça büyük zorluklarla karşılaştılar. Richelieu, bu yüzden maddelerin kesin olarak değiştirilmesinde ısrar etti. Bu değişiklikler, öncelikle Coquiel kölelerin yalnızca bir kısmının serbest bırakılması ile yetinirken Richelieu'nun Fransa'dan Cezayir'e getirilen Türkler ve Berberîler karşılığında burada köle olarak tutulan bütün Fransızların geri verilmesi talebini; ikinci olarak da Cezayir savaş gemilerinin Fransız gemilerinde Cezayir'in düşmanlarının muhtemel mallarını yükleyip yüklemediklerine dair arama yapma hakkını kapsıyordu. Kolayca başka zorbalıklara bahane olabileceğinden Richelieu bu aramalara kesinlikle izin vermek istemiyordu. Dönemin Cezayir beylerbeyi antlaşmayı yapmaya meyilli görünmesine ve diğer tarafta Richelieu köleler yalnızca fidye karşılığında serbest bırakılacaklarsa bu fidyeye şahsî imkânlarından 20 bin livre ile katkıda bulunmaya hazır olmasına rağmen bu yıl için de yine bu meseleyi tatmin edici bir sonuca vardırma çabalarının bütünü başarısız oldu[237].

O dönemlerde yönetimde yapılan bir değişiklik sanki Fransa'nın amaçları için olumlu olabilecekmiş gibi görünmesine rağmen Tunus ile tekrar başlatılan müzakereler de daha iyi bir gelişme göstermedi. Zira yeni seçilen dayı, üç nokta ile ilgili teklifler hususunda iyi niyet gösteriyordu: 1) Esirlerin takası; 2) karşılıklı serbest dolaşım ve ticaretin gözetilmesi ile güvence altına alınması için karşılıklı olarak Fransa'da bir Tunus temsilcisinin ve Tunus'ta bir Fransız temsilcinin bulundurulması ve 3) Fransa'nın ithalatı ve ihracatı için kendi

237 26 Nisan 1641 tarihli "*Ordre du Cardinal de Richelieu sur le traité d'Alger*", *aynı eser*, s. 431-435. Mesela burada şöyle denmektedir: "Coquiel onun emirlerini dinlemediği ve anlaşmasına kusur bulmadığı doğrudur... En nihayetinde çözüm Coquiel tarafından yapılan anlaşmayı kralın kesinlikle onaylamaması ve onurlandırmamasında bulundu. Zira o, sürekli düşmanlarla ticaret olması vb bahaneleriyle, kral ile büyük senyör arasındaki kapitülasyonlara karşı çıkmaktaydı, bu karşı çıkış majestelerinin tebaasının yağmalanmalarına ve tutuklanmalarına yol açıyordu".

tesislerini kurması amacıyla Négre Burnu'nun Fransa'ya devri (Tunus ve Cezayir sınırı arasında, eski zamanlarda Cenevizlilerin bir yerleşime sahip oldukları yer). Bu hususlarla ilgili müzakereleri sonuçlandırmak üzere, gemileri ile Halkulvad'a (Goletta) gelen Montmeillan, her ne kadar Tunus dayısının Fransa'ya karşı dostane ve barışçıl düşüncelerine dair hiçbir kuşku barındırmayan delillere nail olduysa da müzakereler burada da birçok bahane ile uzatıldıklarından, mevsimin ilerlemiş olması Montmeillan'ı yelken açıp Fransa'ya geri dönmeye zorladığında henüz hiçbir şey elde edilememişti[238].

Neticede, tıpkı İngiltere gibi, Fransa da o dönemlerde Berberî devletleri ile ilişkilerinde güvenli bir zemin yaratmayı ve bu şekilde Hristiyan âleminin belası olan korsanlıkla etkin bir biçimde mücadele etmeyi başaramamıştı. İleride zamanı gelince hangi şartlar altında olduğunu göreceğimiz üzere, bu iki büyük devletin daha resmî antlaşmalar ve daha kararlı bir tutum sayesinde bu yönde onurlarını ve ticaretlerini muhafaza etmeyi ve korumayı başarmalarına kadar daha bir çeyrek yüzyıl geçecekti. Maddî çıkarların yanısıra artık daha manevî bir karaktere sahip şartlar, bu devletlerin İstanbul'daki temsilcilerini meşgul etmeye başlamıştı. Söz konusu meseleler, Rum Patrikhanesi'nin dinî meseleleri ve Cizvitlerin Patrikhane'ye yönelik, şimdi ele alacağımız entrikaları idi.

2) Kilise Meseleleri: Rum Patrikhanesi ve Cizvitler

Avrupa dünyasını 16. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren titreten ve sarsan din ve kilise hareketleriyle bölünmelerin etkilerini, geriye dönük olarak Osmanlı payitahtında ve Divân-ı Hümâyûn'da bile gösterdiğine ve kimi zaman Hristiyan devletlerinin Şark siyasetinde önemli bir rol oynadığına defalarca dikkat çektik. Kanuni Sultan Süleyman'ın kibirli veziriazamı İbrahim Paşa'nın, Kral I. Ferdinand'ın elçisi nezdinde aşağılama ve alayla kayserin Luther ve papa ile arasındaki anlaşmazlığı çözmek için boşuna toplantıya çağırdığı konseyi toplama görevini üstleneceğini açıkladığı[239] dönemlerden beri, Bâbıâli bu hareketleri sürekli olarak izlemiş ve kimi zaman bunları en azından kendi amaçları için kullanmaya çalışmıştı.

238 Montmeillan'a verilen talimatlar ve buraya ait diğer belgeler için bk. *Correspondance,* s. 435-445.

239 Karşılaştırma için bk. bu eserin II. cildi.

Önce Fransız Hugenotların ve daha sonra Avusturyalı ve Macar Protestanların Bâbıâli'nin himayesine ve yardımına büyük umutlar bağladıkları ve gücünün büyük bir bölümünü buna dayandıran Bâbıâli, Hristiyan âleminin bu bölünmüşlüğünü elindeki imkânlarla mümkün olduğunca beslemeye ve muhafaza etmeye meyilli idi[240]. Şimdi ise yalnızca Bâbıâli'yi değil Hristiyan devletlerinin İstanbul'daki elçilerini de meşgul eden ve aynı zamanda derin etkilere sahip dinî ve siyasî çıkarlara da temas ettiğinden çok geçmeden amansız bir karaktere bürünen şey, Cizvitler ve Rum Patrikhanesi arasındaki anlaşmazlıklardı.

Cizvitler, 17. yüzyıl başlarında sessizce İstanbul'a gelmişlerdi. Muhtemelen 1603'de sultanın özel izni ve onları daha sonra himayesi altına alan dönemin Fransa elçisi Breves'in arabuluculuğu ile Pera'daki San Benedikt Kilisesi'ne yerleştirildiler. Ancak buraya gelmeleri, ikisi İstanbul'da ve sekizi Pera'da olmak üzere, İstanbul'da izin verilen kiliselere sahip olup uzun zamandır burada yerleşik diğer Katolik din tarikatları, yani Fransiskenler ve Dominikenler tarafından hoş karşılanmıyordu. Zira Bâbıâli'nin tereddütlerini kullanarak kolayca nüfûz etmek için büyük imkânlara sahip olduklarından, bu yeni işgalcilerin kendisini yeterince kanıtlamış ve kötü şöhretli faaliyetlerinden dolayı hak ve imtiyazlarının zarar göreceğinden korkuyorlardı[241].

Hâlbuki Loyola'nın* müridlerinin Rum Ortodokslar ve Rum Patrikhanesi ile ilişkileri baştan beri çok daha gergin bir hâlde idi. Bunun iyi bir de sebebi vardı. Zira Pera'daki kilisede hemen genç Rumlara ve Ermenilere bedelsiz eğitim verdikleri bir okul açtılar. Bilhassa kadınların daha duygusal gönüllerine etki etmeye çalıştıkları ikiyüzlülüklerde bulunuyorlar ve bunu öyle büyük bir başarı ile yapıyorlardı ki, Rum Ortodoks Kilisesi'nin bazı üst düzey ruhbanı, yani piskoposlar ve başpiskoposlar, kendi inançlarından kuşkuya düşmeye başladılar[242]. Amaç da zaten bu idi. Zira çok geçmeden Osmanlı İmparatorluğu'nun

---

240 Hugucnotlar hakkında bk. bu eserin III. cildi. Ayrıca Alman ve Macar Protestanların Bâbıâli ile bağlantıları için bk. bu eserin III. cildi.

241 *Letter written to a Senator of Venice concerning the contentions betweene the Roman and Greeke Churches in Constantinople*, Grimstone, s. 1486-1497; 1618'den, İstanbul'daki Cizvit anlaşmazlıklarına dair İtalyanca orijinalinden çevrilen ayrıntılı bir anlatım. Mektup, 9 Kasım'da Galata'dan gönderilmiş olup, başında Cizvitlerin buraya 25 yıl önce geldikleri belirtilmektedir.

* Loyolalı Ignatius (ö. 1556) Cizvit Tarikatı'nın (Societos Jesu) kurucusudur (çn).

242 des Hayes, *Voyage de Levant* (1622), s. 120: "Saint Benoit Kilisesi harika bir iş çıkartan Cizvit papazlarınındır. Onlar bütün gençliği ve hatta sapkınları da eğitiyorlar,

diğer yerlerine, Takımadalar'a, Sakız Adası'na ve İzmir'e dağılan bu Cizvit misyonunun aslında çok da gizlenmeyen ve iyi saklanamayan amacı, Rum Ortodoks Kilisesi'ni Vatikan ile tekrar birleştirerek ortadan kaldırmaktı[243].

Bu arada Cizvitler, baştan beri birçok şikâyetle mücadele etmek zorunda kalıyorlardı. Onlara karşı tahrikler eksik olmuyordu. Bâbıâli nezdinde kimi zaman İspanya veya Vatikan casusları; Müslümanları Hristiyan yapmaya çalışan kişiler; köleleri özgür kılmaya çalışan kişiler; hatta kral katilleri oldukları iddia ediliyordu ve daha önce de gördüğümüz gibi, inatçılıkları, paraları ve Fransa elçisinin güçlü himayesi olmamış olsaydı defalarca Osmanlı İmparatorluğu'ndan sürgün edilmiş olurlardı[244]. Ayrıca Avusturya da onlara sahip çıkıyordu. Bâbıâli ile 1615 ve 1616 yıllarında yapılan barış antlaşmalarında, Osmanlı İmparatorluğu'nda dinlerini tıpkı diğer mezhepler gibi, serbestçe icra edebilmeleri şart koşulmuştu. Kayser II. Ferdinand bilindiği üzere onların en önemli dayanaklarından biriyken, diğer taraftan kaysere karşı Bâbıâli ile birleşen "yedi ulus [Yedi Macar vilayeti]" onları en amansız nefretle takip ediyordu ve ülkelerinde bulunmalarını, öğretilerini ve onların desteklenmesini ağır cezalarla yasaklamıştı[245].

Oysa bu rakiplerinin mağlup olmasıyla birlikte bu tehlike de ortadan kalktıktan sonra başlarını daha bir kibirle kaldırdılar ve Osmanlı İmparatorluğu'nda da taleplerinde ve saldırılarında gittikçe daha cüretkâr ve kararlı oldular. Amaçlarından birinin bilhassa Kudüs'teki Kutsal Mekânları ele geçirmek olduğundan daha önce bahsetmiştik[246]. Taht değişikliklerinin sonucu ortaya çıkan karışıklıklar sayesinde artık belki de İstanbul'daki Rum Patrikhanesi'ni ele geçirme ve

---

bunlar da papazları çoğunlukla kendi günahlarına çekiyorlar, öylesine ki onların nezareti altında eğitim görmüş olan birçok Rum piskopos ve başpiskopos kilisenin imanına karşı çok iyi duygulara sahiptirler ve büyük hizmetler yapmaya hazırdırlar". Du Loir, *Relation du voyage de Levant*, s. 67.

243 Bilhassa Sakız Adası'nda erken zamanlarda bu Cizvit misyonunun bir şubesi oluşturulmuştu. des Hayes, *Voyage,* s. 312 bu hususta şöyle demektedir: "Cizvit papazları vasıtasıyla Katolikler orada güçlü bir varlığa sahiptiler, orada halka eğitim verdikleri bir kolejleri vardı ".

244 Karşılaştırma için bk. bu eserin III. cildi. Ayrıca Grimstone, s. 1352; burada Bâbıâli'nin bilhassa "Zorba oldukları takdirde kralları öldürme doktrini"ne öfkelendiği belirtilmektedir.

245 Karşılaştırma için bk. bu eserin III. cildi. Ayrıca Gugenheim, *Geschichte der Jesuiten in Deutschland*, Frankfurt a.M. 1847, cilt I, s. 250.

246 Bu eserin III. cildi.

kiliseleri birleştirerek Vatikan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün Hristiyanlar üzerindeki mutlak hâkimiyetini kurma zamanının geldiğini düşünüyorlardı. Tabii ki içinde bulunulan dinî şartlar altında, uzun zaman önce uzaktan başlatılan ve Roma tarafından her şekilde desteklenen bu entrikanın, Hristiyan devletlerinin Bâbıâli nezdindeki temsilcileri için derhal hayli müessir bir gruplaşma meselesi hâline gelmesinden daha doğal bir şey olabilir miydi?

Elçiler iki gruba ayrılıyorlardı. Protestan devletler olan İngiltere ve Hollanda elçileri bir tarafta Rum patriğinin yanında duruyorlardı ve Fransa kralı ile kayserin elçileri iyi birer Katolik olarak diğer tarafta Cizvitlerin yanında yer alırlarken, aslında tarafsız kalmayı yeğleyen Venedik balyosu, sonunda devletin çıkarlarından dolayı Protestanları desteklemek zorunda kaldı. Zira Venedik, daha Papa V. Paul ile anlaşmazlıkların yaşandığı dönemde Cizvitleri topraklarından tamamen sürmüş, hatta 5 Kasım 1614 tarihli bir kararla onlara bırakılacak mirasları lanetlemişti. Ancak Girit savaşının baskısı Venedik'i daha uysal hâle getirince Vatikan 1656'da Cizvitlere karşı çok düşmanca olan bu kararların Venedik tarafından tekrar geri alınmasını sağlayabildi[247].

Her iki taraf arasındaki mücadele, 1622 Şubat'ında, bu meseleyi de yine kendisine has ateşle ele alan Sir Thomas Roe İstanbul'a geldikten kısa bir süre sonra patlak verdi. Roe, bilgili, anlayışlı ve aydın bir adam olan, hatta dinî inançlarında Kalvinizme oldukça meyilli olduğu söylenen dönemin İstanbul Rum Patriği Kiril'i de kendi tarafına çekmeyi başardığı için işinin kolay olacağını düşünüyordu. Canterbury başpiskoposunun da kendisi ile paylaştığı düşünülen, iyimserlik içinde kurduğu umutlar öyle ileri gidiyordu ki, Kalvinizmin İstanbul patrikliği tahtına oturtulmasını bile imkânsız görmüyordu[248]. Oysa Cizvitlerin Kiril'e karşı öfkeleri o denli büyüktü ve düşüşünü o denli hızlandırmaya çalışıyorlardı.

247 *Rapport présenté par les commissaires chargés de proposer des dispositions pour empêcher le trop grand accroissement des richesses immobilières du clergé,* Daru, *Hist. de Venise,* T. IV, s. 299. Cizvitlerin tekrar kabul edilmelerine dair 1656 tarihli karar (bk. *aynı eser*, s. 523).

248 Roe, *Negotiations,* 29 Nisan 1622 tarihli mektup, s. 36: "Rum Ortodoks Kilisesi'nin patriği, bu makamın çoktan beri görmediği kadar bilgili ve bilge bir adamdır ve inancı açısından tam bir Kalvinisttir: Bu inancın, bir değişiklik yapılarak, burada doğru bir şekilde uygulanmasının kolay olacağını göstermekten çekinmiyor, vs". Ayrıca Roe'ye yazdığı 20 Kasım 1622 tarihli bir mektupta (bk. s. 102) Canterbury başpiskoposu: "Patriğe gelince, hangi inançtan olduğundan hiç kuşum yok, zira bize göre o bir Kalvinisttir, dolayısıyla buradaki Cizvitler onu lekelemektedirler".

Bu amaçla, kendi inançlarına döndürdükleri ve Fransa Elçisi Cesy'nin himayesi altında bulunan ve hemen patrik tahtına oturtmayı düşündükleri Rum Ortodoks bir piskoposu hazır tutuyorlardı. İngiltere elçisi tarafından desteklenen Kiril ise 4 başpiskoposun yardımıyla ve bütün ruhbanların huzurunda, tabii ki akıllılık ederek Cizvitlerin adını bile anmadan, bu piskoposu kilisesinden aforoz ederek kendisine karşı kurulan komployu engellemeye çalıştı. Hâlbuki Cizvitler bu hadisenin kime yönelik olduğunu çok iyi biliyorlardı, ama bununla cesaretlerinin kırılmasına izin vermediler ve planlarını bir o kadar inatla devam ettirdiler. Her yerde Kiril'in Lutherciler ve Kalvinistlerle işbirliği yapan bir din sapkını olduğunu ve –sözde entrikalarına aynı zamanda siyasî bir görünüş de vermek için– Floransalılara Takımadalar'dan bir ada teslim etmeye hazırlandığını söylüyorlardı. Bu ve benzer suçlamalar ve 40 bin taler tutarında bir para ile aynı zamanda kendi menfaatleri için Fransa elçisi tarafından sürekli işlenen veziriazam nezdinde Kiril'in azledilerek Rodos'a sürgün edilmesini ve kendi seçtikleri aforoz edilmiş piskoposun onun yerine patrik ilân edilmesini sağladılar[249].

Cizvitler, Patrikhane'yi bir kez ele geçirdikten sonra muhtemelen zamanla Osmanlı İmparatorluğu'ndaki metropolitleri ve daha küçük piskoposlukları da kendi yaratıkları ile doldurabileceklerini ve böylece Vatikan için burada zor şartlar altında elde edilen zaferi ebediyen güvence altına alabileceklerini düşündüler. Ancak nüfûzları ve güçleri henüz Rum Ortodoks Kilisesi'nin başına zorla getirdikleri piskoposu kendi cemaatine kabul ettirecek kadar büyük değildi. Hâlâ devam eden ve yeni patriğin cemaatin gözünden düşmesine sebep olan aforozu kaldırmaları mümkün değildi. Bu yüzden patrik, ruhanî makamının tadını çıkaramadığı gibi kendi hamileri tarafından bile derhal bir kenara atıldı ve yerine acilen İstanbul'a çağrılan Edirne metropoliti getirildi. Hâlbuki Kiril'in arkasında hâlâ tekrar makamına getirilmesi için sürekli olarak çaba gösteren güçlü bir grup varken, Edirne metropoliti İstanbul'da fazla taraftar bulamadı. Hükümetinden Cizvitlerin saldırılarını her şekilde engellemek üzere talimat alan İngiliz elçisi ve her türlü maddî imkânları sağlayan Hollanda elçisi, Kiril'in en önemli dayanaklarıydı. Sadaret makamında yapılan değişiklik hemen değerlendirildi; Kiril'e 60 bin taler karşılığında İstanbul'a geri dönme izni verildi ve Anthimos –Cizvitlerin patriğinin adı bu idi– istifa etti; böylece

249 Roe'nin Canterbury başpiskoposuna yazdığı 8 Mart ve 12 Mayıs 1623 tarihli mektuplar, *aynı eser*, s. 134 ve 146.

Kiril tekrar patriklik makamına geldi ve bunun için 120 bin taler para harcayan taraftarlarını sevindirirken, Fransız elçisi bundan hiç hoşnut kalmadı[250].

Tabii ki ne Fransız elçi, ne Roma, ne de Cizvitler mücadeleyi bıraktılar. Bunlar hemen ertesi yıl olan 1624'de bir kez daha, ancak boşuna, Kiril'i makamından indirmeye çalıştıktan sonra, 1625'de kurulan "Congregatio de propaganda fide (Dinî Propaganda Cemaati)"nin ilk eseri, Rum Ortodoks Kilisesi'ni ve inatçı patriğini nihayet Vatikan'ın boyunduruğu altına almak olacaktı. Bu ünlü cemaatin ilk başkanı olan Kardinal Bandini, meseleye bizzat el koydu ve kısa süre önce Bâbıâli'nin İspanya ile yaptığı başarısız barış müzakereleri sırasında tanıştığımız Rum asıllı Cizvit müridi Cannachi Rossi, bu eseri gerçekleştirmek için seçildi.

Kardinalin kendisine verdiği talimatlar, Roma Kilisesi'nin ezelden beri Ortodoks Kilisesi ile birleşmeyi en önemli görevi olarak gördüğü tezinden yola çıkıyordu; bu amaçla ne masraftan ne de çabadan kaçınmıştı; diğerlerinin yanısıra Roma'da genç Rumlar için bir yüksekokul kurmuştu ve burayı "bu asil ve manevî değeri yüksek halkın bir zamanlar sahip olduğu dindarlıkta ve bilimdeki canlılığa tekrar geri dönmesi için" kendi imkânlarıyla yürütüyordu[251]. İkna yetenekleri patriği devşirmede işe yaramazsa, papa bu soylu sapkın unsuru tekrar kilise ile birleştirmek için her türlü parasal desteği sağlamaya ve bilhassa Şark'ın tamamının bağlı bulunduğu Patrikhane'yi desteklemeye hazırdı[252]. Papa, ayrıca Kiril'in suçlandığı kadar sapkınlığa düşmüş olduğuna inanmak istemiyordu. Kiril, Floransa Konseyi'nin kararları lehinde görüş bildireceği ve Kalvinistlerle Luthercilerin yanlışlıklarını lanetleyeceği inanç beyanını, tıpkı selefleri gibi, her ikisi de büyük bir itibara ve erdeme sahip oldukların-

---

250 Roe'nin Ekim 1623 ve Ocak 1621 tarihli mektupları, s. 181 ve 231; *Letter*, Grimstone, s. 1487.

251 *Instruttione per il Signore Cannachio Rossi*, imza: *XXI Febraro 1625, Il Cardinale Bandini*, Roe, s. 470. 2. maddesinde şöyle denmektedir: "Hatta işte bu amaçla Genç Yunanlılar okulunu kendi gelirleriyle kurdu ve yönetiyor, böyle soylu ve üstün yetenekli bir ulus, başka zamanlarda olduğu gibi, din ve bilim alanlarında yeniden yeşersin diye". 1625'de Congregation de Propaganda Fide Vakfı hakkında bk. *Khlesl's Leben von Hammer-Purgstall*, Viyana 1851, IV, 217. Khlesl, cemaatin kuruluşuna katılmıştı ve papa tarafından hemen cemaatin üyesi yapıldı.

252 *Instruttione*, 3. madde: "Hâlihazırda patrik konusuyla ilgili olarak efendimiz (papa), böyle soylu bir üyeyi kiliseyle birleştirmek amacıyla kendi isteğiyle büyük bir zevkle çok miktarda para sarfedebilirdi ve doğunun geri kalan tarafının bağlı olduğu bu merkeze yardım edebilirdi".

dan Vatikan'ın güvenebileceği iki adam olan Fransa kralının veya kayserin elçilerine teslim ederek suçsuzluğunu kanıtlayabilirdi; bu durumda Vatikan da İstanbul'daki kiliseyi ve buna bağlı bütün diğer kiliseleri tekrar ayağa kaldırmak ve doğru yola sevketmek için yardımını ve teveccühünü esirgemeyecekti[253].

Cizvitlerin liyakatlı bir öğrencisi olan nazik, sinsi ve iyi eğitimli Cannachi Rossi, devşirme işine Kiril'e papa adına, kilisesinin şu andaki ihtiyaçlarını karşılaması için büyük bir miktar para teklif ederek ve gelecek için uygun bir yıllık ücret vadedip karşılığında yalnızca talimatlarda belirtilen yazılı inanç beyanında bulunmasını isteyerek başladı. Böyle bir arsızlığa çok öfkelenen Kiril başlangıçta, bilhassa Hollanda elçisinin ikna çabalarıyla, Venedik balyosunun da onaylayacağı, inancında asla Rum Ortodoks Kilisesi'nin ezelden beri geçerli ilkelerinden ve geleneklerinden sapmadığına dair bir karşı beyanda bulunmaya hazırdı. Oysa sığındığı İngiliz elçi, bu tarz herhangi bir beyanda bulunmasını istemiyordu, zira bu bile boyun eğmek anlamına gelirdi ve itibarını zedelerdi. Ayrıca Vatikan'ın böyle bir beyanla yetineceğini düşünmemeli idi; göründüğü kadarıyla Luther'in ve Calvin'in öğretilerini lanetlemesinden başka bir amaç gütmüyorlardı; vereceği her beyan, kendisine sapkın muamelesi yapılmasına sebep olacaktı. Bu yüzden kardinalin vekillerine küçümseyerek muamele etmeli, hiçbir cevap vermemeli ve meseleyi uzatarak cesaretlerini kırmaya çalışmalı idi[254].

Kiril'in hemen uygulamaya başladığı bu zekice siyaset, en azından Rossi'nin sonunda vazgeçmesini ve İstanbul'dan hiçbir şey başaramadan ayrılmasını sağlaması açısından hedefe ulaştı. Cizvitlerin Kiril'e karşı entrikaları yine de devam etti. Anlaşıldığı kadarıyla bilhassa Rossi'nin bıraktığı

253 Planın asıl çekirdeğini 6. madde oluşturmaktadır: "Eğer bunlar iftira ise ve [Kiril] papaya masumiyetini gösterebileceğine inanıyorsa, Fransa'nın ya da imparatorun, çok saygın ve faziletli olduklarından raporları güven veren elçisini yetkili kılsın ve onlar aracılığıyla, Floransa Konseyi'ni ve daha önce seleflerinin lânetlediği Kalvinist ve Luthercilerin verdikleri zararları ve onların yanlışlarını kabul ettiği inanç beyanını papaya göndersin, Vatikan, Konstantinopolis Kilisesi'ne ve ona bağlı bütün diğer kiliselere yardım etmek ve [onları] ayağa kaldırmak için her tür yardım ve teveccühünü eksik etmeyecektir".

254 Roe'nin bu husussta 20 Kasım 1625'de patriğe yazdığı Latince ilginç ve önemli yazı buraya aittir (bk. *Negotiations*, s. 469). Burada tavsiyesini kısaca şöyle özetlemektedir: "Ne yapılması gerektiğini düşünmek kolaydır, ama asıl çaba ve çalışma gerektiren şey tavsiyede bulunmaktır. Bu genci ertelemelerle oyalayarak ya da bütünüyle küçük düşürerek zaman kazanmak isterim".

paralar sayesinde kendisine 20 bin taler vadettikleri veziriazamın kendi yetiştirmeleri olan bir piskoposu patrik tayin etmesini sağladılar. Hayatından bile endişe duyan Kiril kaçtı ve Sir Thomas Roe ona bir kez daha sahip çıkmamış olsaydı muhtemelen ebediyen kaybolmuş olacaktı. Oysa papa grubunun Divân-ı Hümâyûn'daki nüfûzundan korktuğu kadar hiçbir şeyden korkmayan Roe, hemen veziriazamın huzuruna çıktı ve bütün meseleyi İspanyolların bir oyunu olarak göstermeyi başararak veziriazamı Kiril'i ikinci kez patrik tayin etmeye ikna etti[255].

Roma ve Cizvitler ertesi yıl da patriğin karşısına "Suffraganeo apostolico (yardımcı piskopos)" sıfatıyla bir rakip çıkartma planında başarılı olamadılar. Önemli parasal imkânlarla –yanına Vatikan'ın özel bir hazinedarı verildi– ve Osmanlı İmparatorluğu'nda piskoposların tayinine ve azline dair sınırsız vekâletlerle donatılmış olan bu rakipten Roma Kilisesi'nin Şark'taki çıkarlarını desteklemek için uygun herşeyi yapması bekleniyordu. Bu amaçla bilhassa Takımadalar'da, Nakşa'da ve İzmir'de Katolik piskoposlar arasında itirazlara sebep olan değişiklikler başlatılmıştı.

Aralık 1626'da anlaşıldığı kadarıyla hemen İstanbul'a gelmeye cesaret edemeyen bu yardımcı piskopos, Nakşa'ya geldi. Fransa elçisi kendisini burada vaizi ve iki Cizvit aracılığıyla karşıladı ve hemen Sakız Adası'na gönderdi. Oysa burada kendi dindaşları tarafından kuşku ve nefretle karşılandı, zira bu yeni ruhanî güçte haklarının ve bağımsızlıklarının bir sınırlamasını görüyorlar, Bâbıâli'nin olumsuz müdahalesini gerektirecek rahatsızlıklara sebep olacağını düşünüyorlardı. Rumların ise bu papa vekilini tabii bir düşman olarak görmeleri çok doğaldı. Her iki grup el ele vererek, papa vekilinin buraya yerleşemeden gönderilmesi için çaba gösterdiler. Faaliyetleri Bâbıâli'ye oldukça kuşkulu ve tehlikeli faaliyetler olarak bildirildi; bu gerçekten de işe yaradı, zira papanın vekili tarafından tayin edilen piskoposların hemen görevden alınması ve hapse atılması için bir emir çıkartıldı. Yardımcı piskopos belki de zamanında geri çekilerek çok daha ağır bir akıbetten kurtuldu[256].

Bu gibi tekrarlanan mağlubiyetler tabii ki Cizvitlerin ve hamileri olan Fransız elçisinin hoşnutsuzluğunu ve öfkesini gittikçe arttırıyordu. Zavallı Kiril'e ve İngiliz elçiye bu öfkeyi hissettirmek için hiçbir fırsatı kaçırmıyorlardı. Hemen ertesi yıl ellerine böyle bir fırsat geçti, ama ne yazık ki bu fırsat kendi felaketleri oldu.

255 Roe, Canterbury başpiskoposuna mektup, s. 487.

256 Grimstone, *Letter*, s. 1490; Roe, *Negotiations*, s. 547, 645, 670.

1627 Haziran'ında, uzun süre İngiltere'de tahsil görmüş ve burada matbaacılık sanatına merak sarmış Nikodemus Metaksas adında Rum bir keşiş İstanbul'a geldi. Matbaacılığı halkı ve kilisesi yararına kullanmak için, yanında eksiksiz bir matbaa makinesi getirmişti ve daha güvenli olmasını sağlamak üzere bu makineyi patriğin himayesine vermişti. Oysa patriğin kendisine tahsis ettiği evinde faaliyetlerine daha henüz başlamıştı ki, Cesy ile işbirliği içindeki Cizvitler, Metaksas'ı kendi taraflarına çekmeyi boşuna denedikten sonra, faaliyetleri hususunda her tür kuşkuyu yaratmaya ve bilhassa onu Bâbıâli nezdinde karalamaya çalıştılar. Metaksas'ın devlete ve İslâm'a tehlikeli olabilecek yazılar basan ve dağıtan bir sapkın, bir Kalvinist, bir Lutherci olduğunu söylüyorlardı; tek amacı, Rumları ayaklandırmak ve Kazakları buraya çekmekti; makineleri ile kalpazanlık yapıyordu, vs. Bu ve benzer suçlamalarla veziriazamı çok geçmeden zavallı Metaksas'a karşı öyle bir öfkeyle doldurdular ki, bir gün hiçbir gerekçe göstermeden evini saran ve içinde bulunan herşeyi, yani 7 bin taler değerindeki kitapları, kâğıtları, yazıları, baskıları, vs. alıp Divân'a götüren bir birlik yeniçeriyi buraya gönderdi. Metaksas, Cizvitlerin kendisini sürüklemeye yemin ettikleri ölümden ancak tebdili kıyafetle İngiliz elçinin misafirhanesine kaçarak kurtulabildi.

Sir Thomas Roe, Metaksas'a hemen sahip çıktı ve mollalar, Metaksas'ın kâğıtları ve kitaplarıyla ilgili incelemelerinde İslâm öğretisi aleyhinde hiçbir şey bulamadıkları için işi daha da kolay oldu. Aydın ve sağduyulu bir adam olan şeyhülislâm bile fetvasını, Hristiyanların kiliselerinde okunmasına âlenen izin verilen öğretileri hakkında yazmalarının ne bir küfür ne de bir suç olduğu yönünde verdi. Neticede elçi, veziriazamı, Venedik vatandaşı olarak bilhassa Venedik balyosunun talebi üzerine evinde himaye ettiği Metaksas'ın suçsuzluğuna inandırmakta ve buna karşın veziriazamın bütün öfkesini himayesi altındaki Metaksas'ın takipçilerinin, nefret ettiği Cizvitlerin üzerine çekmekte çok da zorlanmadı. Metaksas, kitaplarını, kâğıtlarını ve baskılarını geri aldı ve tek suçu Metaksas'a İngiltere kralına ithaf ettiği küçük bir savunma yazısı bastırmak olan patrik, suçsuz ilân edildi. Buna karşılık, bundan sonraki entrikalarını önlemenin en güvenli çaresi olarak Cizvitlerin İstanbul'dan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamından sürgün edilmesine karar verildi[257].

257 Roe bu hadiseyi ayrıntılı olarak "*A relation of the practices of the Jesuites against Cyrill, Patriarch of Constantinople, and the cause of their banishment from the Turkish Empire*" adıyla Cizvit anlaşmazlıklarındaki davranışlarını savunduğu bir rapor

İngiliz elçi ve patriğin yanısıra artık Venedik balyosunun da katkıda bulunduğu bu kararın uygulanması sırasında çıkan tek zorluk, üzerlerine çöken fırtınanın farkında olan Cizvitlerin Fransız elçinin evine sığınmaları oldu. Veziriazam, ancak burada bir süre sessiz kaldıktan ve tehlikenin geçtiği inancı ile kendi evlerine geri döndükten sonra onları, evine dönen Cannachi Rossi ile aynı zamanda, bütün kitaplarıyla birlikte toplattırdı ve hapse attırdı. Hemen akabinde yazılarının incelemesi sırasında öyle küfürbaz ve tehlikeli şeyler bulunmuştu ki, hayatları bile tehlikeye girmişti. Divân-ı Hümâyûn'da haklarında verilen ölüm kararının sürgüne çevrilmiş olmasını yalnızca İngiliz elçinin arabuluculuğuna borçlu oldukları söyleniyordu.

Buna karşılık Fransız elçinin onları kurtarma çabaları bu defa tamamen başarısız oldu. Ne veziriazam ne de şeyhülislâm söylediklerine kulak veriyorlardı. Son çare olarak, talimatlarına istinaden onlarla birlikte İstanbul'dan ayrılacağına dair bir tehdit savurmaya kalkışınca veziriazam kendisine büyük bir sâkinlikle şu cevabı verdi: "Sultan, Fransa kralına Hristiyan hükümdarlar arasında en eski ve en iyi dostu olarak büyük bir saygı duymaktadır, ama dostluğunun, hainleri zorla ve iyi bir devlet yönetiminin ilkelerine aykırı olarak koruma zorunluluğuna bağlı olduğuna ikna olamamıştır; bu yüzden fikrini muhtemelen değiştirmek zorunda kalacaktır; burada kalıp bir elçiye yakışır şekilde davranacaksa her zaman iyi karşılanacak ve lâyık olduğu saygıyı görecektir; ancak Bâbıâli'nin düşmanı kabul edilen insanları korumayı kendinde bir hak olarak görüyorsa ve kralının dostluğunun bu kadar ince bir ipe bağlı olduğunu düşünüyorsa kapı her zaman açıktı; istiyorsa güven içinde gidebilirdi; bu mesele kralına hem kendisinin hem de Bâbıâli'nin tatmin olmasını sağlayacak biçimde aktarılacaktı"[258].

Zaten alacaklıları gitmesine izin vermeyecek olan Cesy, bunun üzerine İstanbul'da kaldıysa da şantaj olarak devletinin bütün mal depolarını kapattırıp, Fransız tebaasının Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ticaretini tamamen yasaklamaya çalışarak kendi konumunu daha da zora soktu. Zira bu, kendi içinde zaten uygulanması mümkün olmayan ve olumsuz sonuçları ancak kendisini ve Fransa'yı etkileyecek olan yanlış bir tedbirdi. Cizvitlerin hükme bağlanmış sürgünlerini bununla engellemesi mümkün değildi. Veziriazamın emri üzerine

hâlinde Kral I. James'e gönderdiği mektuba eklemiştir. Sözde Venedik'te bir senatöre gönderilen mektup (bk. Grimstone, s. 1491-1494), bu raporun yalnızca bir kopyasıdır.

258 Roe, Lord Conway'a 19 Şubat 1628 tarihli mektup, s. 742.

önce gemi ile Sakız Adası'na gönderildiler ve burada İtalya'ya geri gönderilmeleri için uygun bir fırsat çıkana kadar hapiste tutuldular. Aynı anda yerleştikleri bütün diğer yerlere, Sakız Adası'na, İzmir'e, Kıbrıs'a ve Halep'e buradaki Cizvitlerin aynı uygulamaya tâbi tutulmalarına dair kesin emirler gönderildi. Fransız elçisinin, sözde kapudan paşanın geçiş belgesine haiz olmadıkları için Çanakkale Boğazı'ndan geçmelerine izin verilemeyeceğini ileri sürerek onları kurtarma çabası bu defa da boşa gitti. Gerçi bir kez daha İstanbul'a geri götürüldülerse de felaketlerinden kaçamadılar. Bütün bu olanlara çok öfkelenen veziriazam, onları hemen, 5 Mart 1628'de zincire vurdurttu; tekrar gemilere bindirtti ve bu defa gerçekten de Sakız Adası üzerinden İtalya'ya gönderdi[259].

Mücadelenin bu şekilde sonuçlanmasına duyulan sevinç, yalnızca Protestanlar arasında değil nihayet bu tehlikeli rakiplerinden kurtulmuş olmanın hazzını yaşayan Katolikler, bilhassa Kudüs'teki Kutsal Mezar Keşişleri arasında da çok büyüktü. Oysa ne yazık ki zeki Sir Thomas Roe'nin bile bu hususta mektuplarında attığı zafer çığlıkları için henüz erkendi[260]. Loyola'nın bu sâdık müridlerinin tekrar sinsice girebilecekleri arka kapıyı kilitlemeyi unutmuşlardı. Bu kapıyı bulmaları da çok zor olmadı.

Zira ezelî düşmanları olan İngiliz elçi 1628 yaz aylarında İstanbul'dan ayrılır ayrılmaz tekrar Pera'da görünmeye başladılar. Zira Fransa elçisi bunlardan ikisini evinde vaiz olarak gizlemeyi başarmıştı. Havanın biraz yumuşadığını düşündüğü anda, yani İngiliz elçinin gidişinden yaklaşık bir ay sonra, Bâbıâli nezdinde bu ikisinin ölülerini gömmelerine ve diğer kilise görevlerini yerine getirmelerine izin verilmesini talep etti. Fırtına dinmişti ve Bâbıâli bu yüzden elçinin talebini yerine getirmekte sakınca görmedi. Çıkartılan bir fermanda, kısa süre önce sürgün edilen Cizvit Tarikatı'nın üyeleri olmamaları şartıyla, Fransa elçisi tarafından tayin edilen Fransız rahiplerin Pera'da terkedilmiş San Benedikt Kilisesi'nde dinî görevlerini yerine getirmelerinin engellenmemesi belir-

259 Grimstone, *Letter*, s. 1491 ve devamı. Roe'nin Şubat ve Mart 1628 tarihli mektupları, s. 764, 775, 779. Tabii ki ilk önce İstanbul'da tesadüfen bulunan birkaç Fransız ticaret gemisini etkileyen bu ticaret yasağı, [Fransız] elçilerine karşı öfke uyandırdı. Roe şöyle demektedir: "Ona öyle bir lanet ediyorlar ki, yokluk ve vebaya karmasını istiyorlar ve bizi kurtar (azad et), Efendi Tanrı!"

260 Roe, aynı mektupta meselenin siyasî yönünü de vurgulayarak bu sürgün hakkında, "haleflerim için büyük bir avantaj olacaktır, hem kamu işleri açısından hem de buradaki bütün Hristiyanlar üzerinde bir krallık kurmaya çalışan Fransızları dengelemek için; tanquam universalis legatus", demektedir.

tiliyordu. Fransa elçisi, elindeki bu fermanla bu iki Cizviti yine Pera'daki kiliseye yerleştirdi ve onların dindaşları da çok geçmeden buraya toplandılar[261].

Halefi Peter Wycke 26 Temmuz 1628'de hemen ilk mektuplarından birinde şu sözleri yazdığında, Cizvitlerin takipçisi olan Roe ne büyük bir şaşkınlığa ve öfkeye düşmüş olmalı idi: "Ekselanslarının da büyük katkıda bulundukları, Cizvitlerin sürgün edilmesi boşuna idi. Zira burada kalan iki Cizvit, sultandan yine daha önce sahip oldukları kilisede tıpkı eskisi gibi ve hiç engellenmeden serbestçe oturma ve dinî görevlerini yerine getirme iznini aldılar. 20 gündür oradalar ve anlaşılan sultanın fermanı o kadar kesin ki, anladığım kadarıyla ne patrik ne de balyos onlara karşı tekrar direnme niyetindeler"[262].

Durum gerçekten de böyle idi. Edindikleri tecrübelerden ders alan Cizvitler, daha sessiz ve daha dikkatli davranmaya başladılar ve böylece hedeflerine çok daha güvenli bir biçimde ulaştılar. Çok geçmeden yalnızca tekrar İstanbul'a yerleşmekle kalmayıp, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki diğer misyonlarda, Sakız Adası'nda, Nakşa'da, Kıbrıs'ta, İzmir'de, Sayda'da, Halep'te, vs. açıkça görevlerini icra ediyorlardı. Roe'nin halefi, tıpkı patrik ve balyos gibi, onlarla mücadele etmeye hevesli olmadığından rahat bırakılıyorlardı. Oysa zavallı Kiril'e karşı öfkeleri hâlâ dinmemişti. 10 yıl sonra, 1638'de hayatını kaybetmesine sebep olan kışkırtmalarda da mutlaka parmakları vardı.

Ruslar ve Kazaklarla haince bağlantılar kurmakla suçlandı. O dönemde öldürme arzusunun taşıdığı zorbalığının zirvesinde bulunan IV. Murad için bu, Kiril'e karşı da kanlı bir faaliyette bulunmaya yeterli idi. Kiril'i Yedikule zindanlarına attırdı ve burada boğdurdu. Hiçbir kaynakta hiç kimsenin onu kurtarmak için tek bir el uzattığını veya tek bir kelime ettiğini göremedik. Bunun için Divân-ı Hümâyûn'a ödediği 40 bin skudi, Vatikan'ın hazinesinden geldi[263].

Roma ve Fransa'nın yanısıra, İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün Cizvitlere sahip çıkan bir diğer güç Avusturya idi. Sir Thomas Roe, Ciz-

261 Grimstone, *Letter*, s. 1495 ve devamı; burada söz konusu fermanın tercümesi de verilmektedir.

262 Peter Wycke'nin Roe'ye gönderdiği mektup, *Negotiations*, s. 823.

263 Rycaut, *Hist. des trais derniers Empereurs*, T. I, s. 131. Bu katlin asıl yaratıcılarının Cizvitler olduğu, tercümesinde belirtilmemektedir, fakat İngilizce orijinalinde doğruca söylenmektedir. Ayrıca Sagredo, *Memorie istariche*, s. 694'te bu paranın Roma'dan geldiğini onaylamaktadır: "Bu değişme için, Roma'nın da, 40.000 skudisi ödendi".

vitlerin 1628'de İstanbul'dan sürgün edilmelerinden hiçbir devletin Avusturya hanedanı kadar etkilenmediğini belirtmekte idi[264]. Bu hadiselerden kısa bir süre sonra, 1627'de Szön'de yenilenen barışın sonucu olarak Baron Ludwig von Kuefstein, Kayser II. Ferdinand'ın büyükelçisi olarak İstanbul'a geldiğinde, 1616 tarihli Viyana Barış Antlaşması'nın 7. maddesine istinaden Cizvitlerin Osmanlı İmparatorluğu'na girişlerine ve burada kalmalarına tekrar izin verilmesini talep etti. Söz konusu izin sessizce verildi. Buna karşın Kuefstein, kayserin vaizi Cizvit Peder Lamormain ile birlikte, İstanbul'a Katolik bir patriğin tayin edilmesi talebinde başarısız oldu[265].

İleride kayser sarayının Cizvitlerin korunmasını ve menfaatlerinin teşvik edilmesi için gelecekte gösterdiği çabaları izleme fırsatımız olacaktır. Şimdilik önemli olan, söz konusu dönemde Avusturya ve Bâbıâli arasındaki siyasî ilişkileri belirleyen durumlara bir göz atmaktır.

3) Bethlen Gabor'un Çöküşüne ve Rakoçi Gücünü Sağlamlaştırana Kadar Avusturya, Macaristan ve Erdel

Avusturya, Şark siyasetinde gerçekte olduğundan daha sağlam ve daha düzenli bir sistem takip etmiş ve bu sistemi İstanbul'da en azından düşünce olarak Kardinal Chlesl'in gizli kabinenin başkanı olarak 1616'da kayserin elçisi Czernin'e verdiği olağandışı talimatta[266] geliştiğini gördüğümüz zekâ ve kararlılıkla uygulayabilecek durumda olmuş olsaydı bile bilhassa bu dönemde Zitvatorok Barış Antlaşması'nı ve kısa süre önce alınan Viyana kararlarını nihayet gerçeğe dönüştürmesi ve bilhassa Macaristan'da oradaki hâkimiyetine sağlamlık ve kalıcılık sağlayacak bir durumu oluşturması zor olacaktı.

264 Roe'nin Lord Conway'a yazdığı 26 Ocak 1628 tarihli mektup, s. 739: "Bu sürgün, Avusturya hanedanından düşmanlarımıza rahatsızlık verdi, zira eski antlaşmalarının maddelerinden birinden açıkça anlaşılabileceği üzere, onların gücü herşeye yeterdi, vs". Bu ifadeden, 1616 tarihli Viyana Barış Antlaşması'nın 7. maddesinde Hammer, *aynı eser*, s. 90'da yanlışlıkla belirttiği gibi genel olarak Hristiyanlardan değil Cizvitlerden bahsedildiği anlaşılmaktadır.

265 Kuefstein'in elyazması raporuna göre Hammer, *aynı eser*, s. 89 ve 97.

266 Hammer-Purgstall, *Chlesl's Leben*, III, 157 ve devamı. Avusturya'nın o dönemde İstanbul'da yürüteceği siyaset için altın kurallar içeren, ancak daha ilk huzura kabulde konumunu zora soktuğu için Czernin tarafından beceri ile uygulanabilecek durumda olmayan bir hazinedir. Karşılaştırma için bk. bu eserin III. cildi.

Adil olmak gerekirse Viyana Kabinesi'nin burada sürekli diğer Avrupa devletlerinden daha fazla en olağandışı ve en karmaşık zorlularla mücadele etmek zorunda kaldığını itiraf etmek gerekir. Yalnızca Kardinal Chlesl'in tarifinde o dönemde hazinenin yönetimindeki düzensizlik ve karışıklık hakkında etkileyici bir resmini çizdiği uğursuz para sıkıntısı yüzünden Macaristan ve Erdel'e karşı hükmedici bir tutum göstermek için bütün imkânların eksikliği[267], inatçı ve öfkeli bir soylu sınıfın direnişçi ruhuna karşı sürekli düşmanlık içinde bulunmaları ve Bethlen Gabor'un hükmedici olduğu kadar ikiyüzlü de olan siyasetini bastırmak zorunda olmaları yetmiyormuş gibi, bu musibetler Avusturya hanedanına düşman devletler tarafından da kendi amaçları için en büyük avantajı sağlamak ve kayser ile Bâbıâli arasında daha güvenli ilişkilerin sağlanmasını mümkün olduğunca uzun bir süre ertelemek ve engellemek için her şekilde kullanılıyordu.

Bunun için sınırsız hırsı, değişken cesareti ve kararlılığı, öfkeli yapısı ve yaltakçılığıyla Avusturya ve Osmanlı İmparatorluğu arasına bir kama gibi giren; kimi zaman birinin çaresizliğini, kimi zaman diğerinin yumuşakbaşlılığını kendi çıkarları için kullanan; bir gün birinin, ertesi gün diğerinin tarafını tutan; herkesin sadakatsiz, sinsi, güvenilmez olarak nefret ettiği, ama gücünü gerçekte olduğundan çok daha büyük gördükleri ve hepsini kendi çıkarları için sömürmeyi veya arkalarından iş çevirmeyi çok iyi bildiği için, teveccühünü kazanmak amacıyla yine de birbirleriyle mücadele ettikleri Erdel prensinden daha iyi bir araç yoktu.

Bethlen Gabor'un amaçları hakkında içinde bulundukları şartları biraz derinden inceleyen ve bu esnada gerçek niyeti bahanelerden ayırmayı bilen kişilerin kuşku duyması mümkün değildi. İster Protestanlığın hamisi olarak ister Avusturya hanedanının rakibi olarak Gabor'u Avrupa'daki büyük devletlerin siyasetine bulaştıran bütün karışıklıklar arasında onun istekle-

267 Hammer-Purgstall, *Chlesl's Leben*, III, 124. Burada kardinalin Saray Harp Şurası Başkanı Molart'a yazdığı bir yazıda para sıkıntısı hakkında şöyle demektedir: "Katolik inancına ve Tanrı'ya karşı gelen Venediklileri, savaş heveslisi Türkleri, Macarları ve Haydukları, Cermen İmparatorluğu'nda ve Avusturya topraklarındaki Alman soylularını dizginlemesini biliriz: Yeter ki para olsun! Eski gümrük memurlarının maaşları verilir, sınır nöbetçi kulübeleri tekrar inşa edilir ve gerekli Alman muhafız kıtaları ile donatılır: Yeter ki para olsun!". Devlet idaresinin bütün dallarını, "yeter ki para olsun!" nakaratı ile bu şekilde dolaşmaktadır. Ardından saray hazinesinin korkunç idaresine dair hicvedici anlatımı için bk. s. 137 ve devamı.

rinin ve çabalarının hedefi daima, hanedanının büyüklüğünü ve ihtişamını gerek Bâbıâli'den gerekse kayserden bağımsız bir devlet üzerine kurmaktı. Oysa bu hedefe ulaşmak için her türlü çareyi mübah gördüğünden, kayser ve Bâbıâli arasında iyice düşünülmüş bir şekilde gidip geldiği dönemde, Gabor'un yardımına kendi çıkarları için, tıpkı Gabor'un kendi çıkarları için onların nüfûzuna dair kurduğu beklentiler gibi, oldukça büyük umutlar bağlamış olan Avusturya'nın düşmanlarıyla da derin ilişkilere nasıl girdiği de anlaşılmakta idi. Bütün bunlar o dönemde ipleri İstanbul'da biraraya toplanan ve Bâbıâli'yi bir kez daha, çaresizliğine ve zayıflığına bakmaksızın, gelecekteki gelişimi için hâlâ önemli bir ağırlık, hatta belirleyici bir oy kazandıran Avrupa ilişkilerine iten siyasî müzakerelerin ve entrikaların olağandışı dokusundan kaynaklanıyordu.

Bu bağlamda öncelikle Avusturya'nın Erdel ve Bethlen Gabor nezdindeki konumunu inceleyelim. Daha önce gördüğümüz gibi, aralarındaki ilişki, en son Gabor ve kayser arasında 1622 başlarında, yani İngiliz elçi Sir Thomas Roe'nin İstanbul'a gelerek derinden etkileyen diplomatik faaliyetlerini hemen bu yönde başlattığı dönemde, Nikolsburg'da [Çek Cumhuriyeti'nde bugünkü Mikulov] akdedilen barış antlaşması ile düzenlenmişti. Bir taraftan Bethlen Gabor'un hükümdarlık hırsını sınırlayacak, diğer taraftan Viyana sarayı ve Bâbıâli arasındaki dostane ilişkilere yeniden kefil olacak Nikolsburg Barışı, hiç de Londra Kabinesi'nin ve İstanbul'daki temsilcisinin düşündükleri gibi olmamıştı.

Zira Kral I. James'in o dönemde yürüttüğü Şark siyaseti genel olarak barışçıl bir karaktere sahip olsa da İngilizlerin, Bâbıâli'yle Erdel prensinin Bohemya'nın sürgün edilen kralı Palatinat Prensi Frederik'in, yani İngiltere kralının damadının tekrar tahta çıkartılmasına yardımcı olacaklarına dair az da olsa bir umutları vardı. Bir yıl önce, yani 1621'de I. James, Bethlen Gabor'u 80 bin altın tutarında gizli bir teşvikle mümkünse Macaristan'ın tamamını ele geçirmek, Mohaç'taki günden beri bu derece çöken bu eski ve ünlü krallığı tekrar ayağa kaldırmak ve hemen ertesi yıl Palatin kralın ve diğer hükümdarların ordularıyla birleşip, bu amaçla Bethlen'e yazılan yazıda belirtildiği üzere, "Avrupa'yı nihayet sağlıklı tavsiyelerin uzun zaman önce götürmesi gereken duruma getirmek" için ordusunu Bohemya'ya gönderip ikna etmeye çalışmıştı. Zira bir taraftan Avrupa'nın tamamının çıkarı Macaristan'ın Hristiyan âleminin aşılmaz koruma duvarı olarak kalmasını gerektiriyorsa, diğer taraftan bir defadan fazla kez Avrupa'nın dengesini boz-

maya çalışan Avusturya'yı lâyık olduğu sınırlara geri götürmek de en az bunun kadar önemli idi[268].

Vadedilen para yardımının gerçekten yapılıp yapılmadığını bilmiyoruz. Bilinen o ki Nikolsburg Barışı, Kral I. James için büyük bir hayal kırıklığı oldu ve onu Erdelli'nin ikiyüzlü karakterine karşı kuşku ile doldurdu. Gabor'a öylesine kızgındı ki, başlangıçta onun adını bile duymak istemedi ve Bâbıâli nezdindeki elçisine, onunla hiçbir şekilde irtibata geçmemesi ve onunla ilgili olarak yalnızca gözetimci ve mümkün olduğunca mesafeli bir tutum içine girmesi talimatını verdi. Devlet Bakanı Calvert, bu bağlamda 1622 Nisan'ında Thomas Roe'ye şöyle yazıyordu: "Bethlen Gabor'a gelince, karakteri hakkında söyledikleriniz, majestelerinin onun hakkında edindiği kanaate uygundur. Majesteleri şimdilik onunla hiçbir bağlantı kurmak istememektedir ve siz ekselanslarının da ondan ve meselesinden uzak durmanızı ve onu, himayesine alanlara bırakmanızı arzu etmektedir"[269].

Oysa Roe, Bâbıâli nezdinde diplomatik görevine başladığında ister istemez bütün hızıyla süren müzakerelerin de içine çekildi. Zira Bâbıâli de, kayser ile Bethlen Gabor arasında barış akdedilmesine kızgınlıkla bakmıştı ve Bethlen Gabor bu yüzden kendisine karşı Divân-ı Hümâyûn'da üstünlük kazanmaya başlayan olumsuz tutumu mümkün olduğunca engellemek için hemen elçilerini ve gözcülerini İstanbul'a gönderdi. Onlarla aynı zamanda, 1619'da Bethlen ile birlikte talihsiz Viyana seferine çıkan ve burada yine onun çıkarlarını önemli bir dereceye kadar desteklemeye hazır olan, fakat aslında "yedi birle-

268 Kral, I. James'in Bethlen Gabor'a yazdığı 19 Ekim 1621 tarihli bu olağandışı yazı, Hormayr, *Archiv für Geschichte,* 19. yüzyıl baskısı (1828), s. 453'te aktarılmıştır. Burada teşvik ödemesinin onaylandığı belirtilmektedir: "Onay veren, buna karşılık, talep eden ve en çok ve ısrarla isteyen meclisimiz". Bunun sebebi olarak şunlar eklenmektedir: "Safça itiraf ettiğimiz gibi, bir yandan Hristiyanlığın fethedilemez surları olan Macaristan'ın çok ünlü krallığının gelecekte de ayakta kalması, öte yandan Avrupa'nın dengesini sarsmaya girişen Almanya'nın engeli Avusturya'yı geri püskürtmek bizi ve bütün Avrupa'yı ilgilendirir". Hemen ertesi ilkbaharda Bohemya'ya girecekti: "Birleşmeleri teşvik edilmiş güçlerle ve başkalarının silahlarıyla da, Avrupa'yı en sonunda sağlıklı tavsiyelerin uzun zaman önce getirmesi gereken duruma getirsin diye".

269 Roe, *Negotiations,* s. 28. Bu elçinin sayısız elçilik mektupları bu önemli hadiseler için de en önemli kaynaktır, fakat ne tuhaftır ki, Macar tarihçiler tarafından neredeyse hiç kullanılmamıştır. En yenisi olan Michael Horvath, *Geschichte der Ungarn, aus dem ungarischen Original übersetzt,* Peşte 1855, bu kaynağı hiç gözönünde bulundurmamıştır.

şik eyaletin" Protestan grubunun temsilcisi olarak meseleleri için bir kez daha Bâbıâli'nin teveccühünü ve yardımını talep etmeyi ve kazanmayı amaçlayan Kont Thurn da buraya gelmişti.

Erdel elçisi, efendisinin Bâbıâli'nin bilgisi ve onayı olmadan kayser ile barış yaptığının doğru olduğunu söyledi; ama buna mecbur kalmıştı; üç yıllık bir savaş, ülkeyi öylesine çökertmiş ve tüketmişti ki, açlıktan kırılmak üzere olan ordusu ile daha fazla savaşamamıştı; kendisine teklif edilen barışı kabul etmemiş olsaydı geri çekilmek zorunda kalacaktı ve kaçmaya eşdeğer olacak bu geri çekilmeden ötürü ülkesi galip gelen düşmanının eline düşmüş olacaktı. Bu yüzden tek isteği, birliklerini Erdel'e geri çekmek, onları burada tekrar eski hâline getirmek ve takviye edebilmek için zaman kazanmak olmuştu. Ayrıca Lehistan tarafından kendisine karşı kurulan komplolardan dolayı da kendisini kollamak zorunda kalmıştı. Zira Lehistan kralı, ülkenin bazı devlet büyükleri ile anlaşarak ve kayserin tahriklerine kanarak, Erdel'de bir ayaklanma başlatmayı ve kendisinin yerine tamamen Lehistan'a ve kaysere bağlı bir hükümdar getirmeyi düşünmüştü ki, bu durumda Bâbıâli Lehistan'a karşı sefer düzenlemekten vazgeçmek zorunda kalacaktı. Oysa sultan Lehistan'la aniden barış yaptığından, Bethlen Gabor da kayser tarafından kendisine teklif edilen barışı kabul etmek zorunda kalmıştı. Zira Lehistan kralı, Bâbıâli ile barıştan sonra kayseri çok daha rahat destekleyebilecekti, dolayısıyla savaşın bütün yükü, iki kat olarak Bethlen Gabor'un omuzlarına çökecekti. Bu arada kayser ile yaptığı barışa uymaya zaten niyeti yoktu. Aksine –bu beyan 1622 Ağustos'unda verildi– ordusunu tekrar eski hâline getirmek ve muhafaza etmek için artık paraya ve başka imkânlara sahip olduğundan, 20 gün içinde Kösice'ye (Kaschau/Kaşa/Košice/Cassovia) doğru yola çıkmaya ve düşmanlıkları hemen başlatmaya hazırdı. Bu açıdan sultanın sâdık ve vefalı vasalı olarak emirlerini beklediği ve her halükârda yardımına ve desteğine güvendiği Bâbıâli'nin kanaatine ve iradesine boyun eğecekti[270].

Tabii ki bu meselede en önemlisi, sonuncusu, yani Bâbıâli'nin desteği ve yardımı idi. Bu hususta hedefe mümkün olduğunca kısa bir sürede ulaşabilmek için Bethlen Gabor, yine Divân-ı Hümâyûn'da asla etkisiz kalmayan sindirme sistemini başarılı bir biçimde kullandı. Veziriazama yazdığı uzun ve çok gizemli bir yazıda, barışı akdettikten sonra, kayserin şimdi de kendisini tama-

270 *The cause of the dispatch and instructions of the ambassador of Bethlen Gabor, and the count of Torne, arrived at Constantinople,* 22 Ağustos 1622, *Negotiations,* s. 76.

men kendi tarafına çekmeye ve Bâbıâli'ye sırt çevirmesi için ikna etmeye çalıştığını açıkladı. Bu amaçla, güya İspanya ve Lehistan kralları ile birlikte, ertesi yıl Macaristan'a, Bosna'ya ve Yunanistan'a akın edecek, daha sonra İstanbul'a kadar ilerleyecek ve Avrupa'daki Osmanlı İmparatorluğu topraklarını ilhak edecek 150 bin kişilik bir ordu toplayacaklarını bildirmişti. Bethlen bu ittifaka katıldığı takdirde ordunun başına geçecek ve daha sonra fethedilen yerlerin paylaşımı sırasında Erdel'le Bosna'yı kendisi ve mirasçıları için özerk bir krallık olarak alacaktı. Oysa tahta çıkışını borçlu olduğu sultanın sâdık bir tebaası olarak, zamanında gerekli tedbirleri almasını sağlamak için Bâbıâli'yi olan bitenlerden haberdar etmekten başka bir şey yapamamıştı. Zira bu fırtına ancak, kayser Almanya'da barışı sağlamadan ve güçlerini tekrar toparlamadan, kayserden önce davranarak atlatılabilirdi. Bu eski düşmana karşı bir şey yapmanın tam zamanı idi. Birlikleri her yerde sınırlardan çekilmişler ve her yere dağılmışlardı; toprakları harap olmuştu; Bohemya, Macaristan ve diğer bütün eyaletler ayaklanmak üzereydiler. Dolayısıyla sultan birliklerini Macaristan, Bosna ve Yunanistan üzerinden Avusturya'ya gönderdiği takdirde, kendisi de aynı anda Bohemya ve Silezya'ya kadar ilerleyebilecekti; bu ülkeleri fethetmekten daha kolay bir şey yoktu; hatta kayseri bile sultana teslim etmeye hazırdı; sultan da böylece Almanya'nın bu bölümlerini kolayca ele geçirebilirdi. Doğru zamanı kullanmayı bildikten sonra herşey kazanılabilirdi; oysa en büyük tehlike, doğru zamanı kaçırmaktı[271].

Anlaşılan o ki bu beklenmedik açıklamalar veziriazamı oldukça etkiledi. Tek başına bir karar veremedi ve kendisini bu hususta bilhassa bu sırada Erdel elçisinin ve Kont Thurn'un da kendi taraflarına çekmek için çaba gösterdikleri İngiliz elçinin tavsiyesine başvurmak zorunda hissetti. Sir Thomas Roe, onlarla hiçbir taahhüt altına girmedi ve onların Türkleri Almanya'ya çekmekten başka bir amaç gütmeyen taleplerinin karşısına, ilk vazifesi olarak Hristiyan âleminde barışın korunmasını ve bu tehlikeyi her halükârda Avrupa dünyasından uzak tutmasını emreden kesin talimatlarını çıkarttı. Bu hususta kendisi ve veziriazam arasında, diğer devlet büyüklerinin huzurunda yürütülen müzakerelerde savunduğu nokta esas olarak bu idi.

Herkesi şaşırtacak şekilde, hemen baştan, kayserin Bâbıâli'ye karşı sözde ittifakını Bethlen Gabor'un boş bir hayalî olarak açıkladı. Lehlerin, İspanyolların ve Almanların Türk İmparatorluğu'nun en amansız düşmanları oldu-

271 Söz konusu yazıdan alıntı için bk. *aynı eser*, s. 87.

ğundan tabii ki kuşku duyulamazdı ve fırsatını bulduklarında bunu kanıtlamak için gerekli iradeye sahip oldukları da kesindi. Ancak bu zamanda böyle bir şey yoktu. Bâbıâli ile daha yeni barış yapmış olan Lehistan, savaştan yorulmuştu; ayrıca İsveç ve Ruslarla fazlasıyla meşguldü; İspanya kralı Hollanda'da bir ordu, Veltlin'de başka bir ordu bulundurmak zorunda idi ve Hindistan da öyle tehlike altında idi ki dikkatini ve askerî kuvvetlerini buraya yönlendirmek mecburiyetindeydi; ayrıca Almanya savaş belası altında bu kadar acı çekerken kayser, Alman soylularını Osmanlı İmparatorluğu'na karşı sefere çıkmaya nasıl ikna edebilirdi? Diğer taraftan kayserin güçsüzlüğü de göründüğü kadar büyük değildi tabii; dolayısıyla Bâbıâli, yalnızca kendi amaçlarını güden ve ortalığı karıştırmayı seven Erdelli'nin yanlış tasavvurlarıyla düşüncesizce kayser ile sonunda Almanya'nın tamamını, İspanya'yı ve diğer bütün Hristiyan hükümdarları karşısına almasına sebep olacak bir savaşa girişmemeli idi. Bunun hiçbir kazancı olmayacaktı. Dolayısıyla yürütülecek en akıllı siyaset, Bâbıâli'nin kayser ve Bethlen Gabor arasında arabulucu sıfatıyla bir konum edinmesi ve nüfûzunu her iki tarafın da sâkin kalmasını sağlamak için kullanması idi. Bu hedefe en kolay şekilde, önemsiz bir sebep yüzünden Bâbıâli ile ilişkilerini koparmayı göze alamayacak kayseri dostane bir yazı ile rahatlatmakla ve Erdelli'ye gelecek için de genel olarak sultanın himayesini vadetmekle ulaşılabilirdi[272].

Divân-ı Hümâyûn'a bu hususta tavsiyelerde bulunma onuruna sahip tek elçi olarak kaysere iyi bir hizmette bulunmayı ve başlaması an meselesi olan bir savaşı önlemeyi başardığından Roe'nin kendisiyle iftihar etmesini sağlayan bu bilgece ve iyi niyetli tavsiyeye en azından şimdilik uyuldu. Yalnızca dikkatli davranmak ve Bethlen Gabor'un bütün cesaretini kırmamak için Budin beylerbeyine, Gabor'la birlikte sınırları koruma, fakat barışı hiçbir şekilde ihlal etmeme emri verildi; yalnızca kayserin Erdel'e muhtemel bir saldırısı hâlinde, başka hiçbir emre gerek kalmadan, birlikleri ile yardıma koşacaktı[273].

272 Gerek Erdel elçisi, gerekse Kont Thurn ve veziriazam ile yapılan ayrıntılı müzakereleri, Roe, 7 Eylül 1622 tarihli mektubuna ek olarak vermektedir (bk. s. 80-89). Tavsiyesini sonunda kısaca şu sözlerde özetlemektedir: "Onu (Gabor) her ikisini de sessiz kılmak için, aralarındaki meseleleri dengelemek için eşit olarak imparatora gönderecekleri mektuplarla kontrol edebilir ve korunmasını protesto edebilirler".

273 Roe'nin 7 Eylül 1622 tarihli mektubuna ek, s. 89: "İkna oldum ve muhtemel bir savaşı engelleyerek imparatora iyi bir hizmette bulunmakla övünebilirim... Çağrılan veya kendisine fikir sorulan hiçbir elçi değil, yalnızca ben bu meseleyi sultanın Divânı'nda sonuçlandırma ve yönetme onuruna sahip oldum".

Oysa Bâbıâli'nin bu ölçülü tutumu, Erdelli'nin hırslı niyetlerine hiç hitap etmiyordu. Birinci elçi heyetinin ardından hemen, bilhassa Hollanda elçisinin kışkırtmaları ve destekleri sayesinde[274] daha kesin bir yardım talep eden, ikinci bir elçi heyeti gönderdi. Bethler Gabor'un entrikalarından haberdar edilen kayser de çok ciddi bir nota ile barışçıl tutumuna dair güvence vermesine ve Osmanlı İmparatorluğu'nu fethetmek için sözde Lehistan ve İspanya ile herhangi bir ittifakın kurulmadığını kanıtlamaya çalışmasına rağmen[275], Bâbıâli –barış yanlısı Gürcü Mehmed Paşa'nın yerine bu arada daha savaşa meyilli Mere Hüseyin Paşa getirilmişti– Erdelli vasalının taleplerine en azından ertesi yıl olan 1623 yılı için daha uygun bir destek vaadinde bulunacak kadar boyun eğdi.

Tabii ki Bâbıâli bu vaadinde aslında çok da ciddi değildi. Zira kayser ile ilişkilerini açıkça bozmak istemiyordu. Roe'nin ifade ettiği gibi, istediği tek şey, iki taraf arasındaki anlaşmazlığı "İspanyol usûlü" devam ettirmek ve zamanı geldiğinde kendi avantajına kullanmaktı. Zaten Asya'da yaşanan sıkıntılar ve yardımcı kaynaklarının tamamen tüketilmiş olması yüzünden, bu yönde büyük miktarda askerî kuvvetleri seferber edecek durumda değildi. Bethlen Gabor'a sağlanacak yardımcı kıta ancak 20 bin kişi kadardı ve yanında ne top ne de yeterince piyade getirdi. Yalnızca Bosna beylerbeyinin komutası altındaki Budin, Kanije ve Tımışvar sınır birliklerinden oluşuyordu[276].

Bethlen Gabor, yine de bu zayıf ve kesin olmayan yardıma güvenerek, sadece Macaristan'ın tamamının değil mümkünse komşu ülkeler Bohemya, Moravya ve Silezya'nın da fethini gözönünde bulundurduğu savaşı derhal tekrar başlatmakta hiç tereddüt etmedi. Zira bu yönde Almanya'daki Palatinat Prensi Frederik, Braunschweig Dükü Christian ve bayrağının altında 5-6 bin Fransız yardımcı kıtası bulunduran Kont Mansfeld'in başkanlığındaki Protestan grubun çok sayıdaki askerî kuvvetlerine de güveniyordu[277].

---

274 *Aynı eser*, s. 90: "Bütün bu hadiselerde en fazla suçlanacak kişi, Flandern elçisidir; zira imparatorun ayağına bir diken batmasın diye her taşı tek tek kaldırıyor ve suçlu herhangi biri varsa, en fazla suçlu olan odur". Roe burada ayrıca Bethlen'in, bu krallığı ele geçirdiği takdirde, Hollanda elçisine bir kontluk vadettiğinden bahsetmektedir.

275 *Aynı eser*, s. 127; "Çok ciddi bir mektup" olarak tanımlanan bu notanın içeriği burada verilmiştir.

276 *Aynı eser*, s. 133: "İmparatorla ilişkilerini açıkça bozmak istememelerine rağmen, Türkler onu İspanyol usûlü kavgada tutmak istiyorlar". Ayrıca s. 150'de yardımcı birliğin güçlü olduğu, "söylenenlere göre 20 bin, gerçekte üçte biri" kadar olduğu söyleniyordu.

277 *Aynı eser*, s. 170, 171 ve devamı.

Oysa olaylar bu zıpçıktı hükümdarın beklediği gibi gelişmedi. Silahların talihi gerçi onun lehine idi. Sınır eyaletlerinden gelen Türk birliklerinden başka 10 bin Tatar'ın da katıldığı 80 bin kişilik bir ordunun başında Macaristan'a akın etti; hiçbir yerde direnişle karşılaşmadığı için arka arkaya Fülek, Live (Leva/ Lewenz), Valenka, Tyrnau (Tynaya/Nagyszombat) vs gibi çoğunlukla kötü veya hiç savunulmayan kaleleri ve açık yerleri ele geçirdi; hatta kuzey sınırındaki üç ana istihkâm olan Bratislava, Yanıkkale ve Komorn'u tehdit etti ve ancak Moravya sınırında küçük bir yer olan Goding'te kayserin alelacele Bohemya ve Moravya'dan Marki Carassa di Montenegro komutasında üzerine gönderdiği 15 bin kişilik ordu ile karşı karşıya geldi. Burada da açık bir muharebe meydana gelmedi. Kayserin birlikleri direnemeyerek, düşman ordusunun öncüleri ile girdikleri bazı yararsız çatışmalardan sonra, Gabor'un süvarileri tarafından yakılan ateşten dolayı neredeyse harabeye dönmüş şehre çekildiler ve burada mümkün olduğunca savunmaya geçtiler. Her yönden hemen kuşatma altına alınan ve burada uzun süre tutunmak için her türlü imkândan yoksun olan Carassa, rakibine birkaç gün sonra uzlaşma teklif etmek zorunda kaldı. Bethlen Gabor, yaklaşan kış mevsimi ordusunun erzak teminini yeterince zorlaştırdığından ve yardımcı kıtaları, yani Türkler ve Tatarlar da daima vatanlarına döndükleri tarih olan Aziz Demetrius gününden (26 Ekim) bir gün bile daha fazla yanında kalmak istemediklerinden bu teklifi seve seve kabul etti. Ayrıca yardımcı kıtaları, bilhassa Tatarlar, dizginlenemez yağma ve ganimet hırsları yüzünden gerçek bir yardımdan ziyade talihsiz ülke için üzerinden atılması gereken bir yük hâline gelmişlerdi. Yanlarında 20 bin kadar köle götürdükleri söyleniyordu ki, bu durum Hristiyan âleminin tamamında öfkeye sebep oldu ve Bethlen Gabor'un meselesi dostlarının gözünde bile kuşku yarattı. Bu yüzden Bethlen, Palatin Esterhazy'nin bu yağmacılara geri çekilirlerken Uyvar yakınlarında 27 Kasım 1623'de binlerce esiri tekrar özgürlüklerine kavuşturan ağır bir mağlubiyet yaşatmasına hiç üzülmedi[278].

Diğer taraftan bu şüpheli durumlar, şayet kendisinden beklenenleri gerçekten yerine getirmiş olsaydı Viyana'da kaysere bile diz çöktürebilecek duruma gelen Bethlen Gabor'u –en azından Thomas Roe'nin kanaatine göre– biraz daha uysal hâle getirdi. Savaşı devam ettirerek güvensiz bir zafer kazanmak

278 Roe, *Relations from Constantinople*, 27 Aralık 1623, *aynı eser*, s. 206 ve devamı. Burada Goding'te geçen hadiselerin ayrıntılı bir tarifi verilmektedir. Tatarların Uyvar'da mağlubiyetleri hakkında bk. Katona, *Hist. crit. Reg. Hung*, T. XXXI, s. 32 ve devamı.

yerine, onurlu bir geri çekilmeyi hâlâ daha akıllıca buluyordu. Bu yüzden başlangıçta oldukça yüksek olan taleplerini biraz azalttı. Zira başlangıçta kayserin kendisine Silezya'daki iki prenslik olan Oppeln ve Ratibor'un yanısıra Yukarı Macaristan'ın tamamını bırakmasını, onu palatin tayin etmesini ve savaş masraflarını tazmin etmesini talep ederken, artık Carassa ile yıl sona ermeden Palatin Stanislas Thurczo aracılığıyla akdedilen uzlaşmada esas şartı her iki tarafın kesin bir barış yapılana kadar, fethettikleri şehirleri, kaleleri ve toprakları ellerinde tutabilecekleri olan 8 aylık (6 Eylül 1624'e kadar) bir ateşkes antlaşması ile yetiniyordu. Bethlen ayrıca kayserin Bâbıâli ile kendi arabuluculuğuyla barış yapmasını ve bu yönde katılım olmaksızın hiçbir şeyin yapılmamasını şart koşmuştu[279].

Bethlen Gabor, Tyrnau'da kış karargâhına çekilirken, kesin barış ile ilgili müzakereler hemen başlatıldı. Üç durum müzakereleri hızlandırıyor ve Erdelli'yi gittikçe daha uysal ve daha sessiz hâle getiriyordu: Kayserin İstanbul elçisinin etkileyici sözleri, Almanya'da Protestan meselesinin kötü durumda oluşu ve Bâbıâli'nin şüpheli tutumu.

Hâlâ düzenlenememiş mülkiyet durumları ve Macaristan'daki Osmanlı sancakbeylerinin antlaşmaya aykırı saldırıları hakkındaki her zamanki kavgaların dışında, kayserin 30 Ekim'de ihtişamlı bir maiyetle ve her zamanki gibi zengin hediyelerle İstanbul'a gelen olağanüstü elçisi Kurz von Senftenau'nun gönderilmesinin esas sebeplerinden biri, Bethlen Gabor'a sağlanan yardıma karşı itirazda bulunmaktı. Senftenau, hemen Bethlen Gabor'a gönderilen yardımcı kıtaların geri çağrılmasını talep etti; Bâbıâli bunu yapmadığı takdirde, kayser barışı muhafaza etmek için herşeyi yapmış olmanın verdiği gönül rahatlığıyla Tanrı ve insanlar huzurunda kendisini yemininden muaf sayacaktı. Yeni veziriazam Kemankeş Ali Paşa, bütün suçu savaşa meyilli selefi Mere Hüseyin Paşa'nın üzerine attı ve padişahın kayser ile ilişkisini bozmaya niyeti olmadığı güvencesini vererek hemen birliklerin Macaristan'dan geri çekilmesini emretti[280].

---

279 Goding Ateşkes Antlaşması'nın şartlarını Roe, s. 221, Katona, *aynı eser*, s. 41 ve devamı ile karşılaştırmalı olarak vermektedir. Roe, başka bir yerde (bk. s. 232), Gabor hakkında şöyle demektedir: "Faaliyetleri, birçok adamın beklentilerine cevap vermiş olsaydı, imparatoru Viyana'da kolayca dizlerinin üzerine çökertebilirdi".

280 Roe, *aynı eser*, s. 187 ve 201'de kayserin elçisi ile yaptığı görüşme hakkında rapor vermektedir.

Elçi, bununla tatmin olmayarak gelecek için de güvenceler istedi. Bâbıâli, Bethlen Gabor'dan desteğini tamamen çekecekti ve meseleyi iki devlet arasında bir savaş sebebine çevirmeksizin onunla elindeki bütün imkânlarla savaşmayı tamamen kaysere bırakacaktı. Ayrıca Erdel temsilcilerinin entrikalarını engellemek için herşeyi yapıyordu ve bu esnada bilhassa Kont Tilly'nin Almanya'daki zaferlerini Divân-ı Hümâyûn nezdinde en parlak derecede göstermeyi ihmal etmezken, Erdel temsilcileri de Gabor'un Macaristan'daki ilerleyişini abartarak vurgulamaya çalışıyorlardı. Bâbıâli, tıpkı Gabor gibi, Mansfeld ve Halberstadt İdarecisi Braunschweig Dükü Christian komutasındaki Protestanların Wimpfen ve Höchst'teki mağlubiyetlerinden (Mayıs ve Haziran 1622), Heidelberg ile Mannheim'in Palatinat prensinin meselesini tamamen çökerten düşüşünden (Eylül ve Ekim), ayrıca Alsas'taki iki Protestan komutanın uğursuz durumundan ve nihayet Aşağı Almanya'daki talihsiz seferlerinden (1623) sonra, bütün bu hadiselerden sonra himaye edilen Gabor için artık bu yönden fazla bir şey beklenemeyeceğine kanaat getirmek zorunda kaldı. Zaten Gabor'u beklentilerine uygun ve onu büyük şeyler yapma cesaretine sahip olacak bir duruma getirmeyi sağlayacak bir şekilde nasıl destekleyebilirdi ki? Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu sarsılmış durum sebebiyle askerî kuvvet olarak toplayabildikleri herkesi o dönemlerde Asya'ya göndermek zorunda kalıyorlardı[281].

Dolayısıyla Bethlen Gabor'un şimdilik çıkarlarını en iyi şekilde bir tarafa karşı dikkatli davranarak ve diğer tarafa karşı akıllıca geri adım atarak koruyabileceğini düşünmesine şaşmamak gerekiyordu. Zira kayser, İstanbul'daki elçisinin Goding'te yapılan ateşkes antlaşmasını daha sonra yapılacak müzakerelerde asla esas almamaya yönelik olduğunu açıkça ifade ettiği taleplerini önemli hazırlıklar başlatarak da desteklemeyi bildi. Ertesi yıl Macaristan'a gönderilecek askerî kuvvetler, en azından İstanbul'da söylenenlere göre, en az 50 bin kişiden ve bunlara katılacak 15 bin kişilik Leh ve Kazak yardımcı kıtalarından oluşacaktı. Dolayısıyla Bethlen Gabor, gittikçe taleplerini, 4 Nisan 1624'de 29 madde hâlinde akdedilen yeni antlaşmanın esasını oluşturan Nikolsburg Barışı'nın dar sınırlarına çekmek zorunda kaldı.

İlk maddeye göre, Erdel prensinin bundan sonra asla bir Macaristan kralının ünvanını, armasını ve savaş işaretlerini kullanamayacak ve bu krallığın

281 Roe, *aynı eser*, s. 220, 223, 228: "Asya'da kendilerini savunmak için bu kadar çok yardıma ihtiyaçları varken, buradan yardım alması zordur".

idaresine müdahaleden tamamen kaçınacaktı. Bundan böyle kayserin özel onayı ile yalnızca şu ünvanı taşıyacaktı: "Kutsal Roma İmparatorluğu'nun ve Transilvanya'nın (Erdel) hükümdarı, Macaristan'ın kısımlarının efendisi, Opoliensis ve Ratiboriensis komutanı". Ancak son iki düklük kendisine yalnızca yaşadığı sürece verilecekti ve bu ünvanı mirasçılarına bırakamayacaktı (madde 10). Kaysere ve Avusturya hanedanına karşı asla silaha sarılmayacak, Avusturya'nın düşmanlarına yardım etmeyecek ve Türklerle Tatarları asla Macaristan'a ve Avusturya topraklarına akın düzenlemeye kışkırtmayacaktı (madde 2). Türklerle savaş hâlinde kayser, Bâbıâli ile mevcut barışa bakmaksızın, zamanında yardım talep ettiği takdirde, Gabor'a hemen kendi birlikleri ve İspanya kralının birlikleri ile yardım etmeyi vadediyordu (madde 27). Diğer maddeler, Erdel prensine yine yalnızca yaşamı boyunca verilen, ancak ölümünden sonra Macaristan kralına iade edilen ve hiçbir şekilde, kısmen veya tamamen Türklere bırakılmayacak olan yedi Macar eyaleti ile ilgili idi. Nihayet her iki ülke arasındaki serbest ticaret ve kayserin sınır kalelerini savunmak için vadettiği para, silah ve top destekleri ile ilgili eski hükümler de bu antlaşmaya dâhil edildi[282].

Ana şartları itibariyle böylesine düşmanca olan bu barış antlaşmanın Bâbıâli'nin hoşuna gitmeyeceği kesindi. Hele ki İngiltere'de ve Almanya'da, Bethlen Gabor'un mümkün olduğunca Bâbıâli tarafından desteklenerek kaysere ve Avusturya hanedanına başkaldırmasını herşeyden çok isteyen ve bu yöndeki çıkarlarını İstanbul'da yine İngiliz Elçi Sir Thomas Roe'nin savunmak ve temsil etmek zorunda kalacağı Protestan grup arasında ne büyük bir rahatsızlık yarattı! Bütün bunlar, Londra Kabinesi'nin o dönemlerde sırf Avusturya hanedanına ve bunun İspanya koluna karşı duyduğu nefretten dolayı şark siyasetinde yaşanan o büyük değişikliğe bağlı idi.

Kral I. James'i hiçbir şey, daha sonraki kral olacak oğlu I. Charles'ın Kral III. Felibe'nin kızı Prenses Maria ile evlenmesine dair talebinin Madrid Kabinesi nezdinde gördüğü muamelede ve reddedilişinde yatan küçümseme kadar

282 Antlaşmanın tamamı için bk. Katona, *aynı eser*, s. 48-53. Her iki tarafın Türkiye ile ilişkileri ile ilgili maddeler şöyledir: 2. madde: "Türkleri, Tatarları, İskitleri Avusturya ve Macaristan eyaletlerine akın yapmaları için teşvik etmeyecektir". 13. madde: "Eğer Türk savaşı korkusu ortaya çıkarsa, herkes birbirine sadakatle hemen yardım edecek ve ortak tehlikeyi geri püskürtecektir". 27. madde: "Her ne kadar artık Türklerle bir şekilde barış yapılmış olsa da, yine de, o zamandan bu yana tehlikeden az çekinilmiş değildir; kayser, kendisinin, eğer olgunlukla talep edilirse, hükümdarlarla ve İspanya kralının birlikleriyle Erdel'e yardım götüreceğine söz verir".

kızdırmamıştı, zira aynı zamanda bu hususta arabuluculuk yapan musahibi Buckingham dükü de İspanyolların şahsen hakaretine uğramıştı. Dolayısıyla her ikisi de, Palatinat Prensi Frederik'in kayınpederi Kral I. James'in sırf Avusturya hanedanı ile ilişkilerini bozmamak için hiç denecek kadar az desteklediği neredeyse tamamen kaybedilmiş davasını kendi davaları hâline getirip, bu amaçla Erdel prensinin silahlarını ve Bâbıâli'nin yardımını kullanarak intikamlarını alabileceklerini düşünüyorlardı. Devlet Bakanı Calvert, bu amaçla 28 Mayıs 1624'de Sir Thomas Roe'ye hükümeti adına, söz konusu şartlar altında tamamen değişen durumu en keskin ve en belirgin biçimde tanımlayabileceği için burada aynen aktaracağımız kesin bir talimat gönderdi.

Calvert şöyle yazıyordu: "Ekselansları, şu andaki görevinize başlamak için buradan gönderildiğinde, majestelerinin size vermiş olduğu talimatlarda, kayserin ve Avusturya hanedanının meselelerini majesteleri adına mümkün olduğunca desteklemeniz yönünde emir aldığınızı hatırlıyorum. Majesteleri o zamanlar bu hizmetlerin onlar tarafından da kendisine ve çocuklarına karşı aynı şekilde iyi hizmette bulunmalarını sağlayacağını umuyordu. Ancak o zamandan beri herşey tamamen değişmiştir. Ekselanslarını (Galler prensini) İspanya'da oyalama şekilleri ve kayser ile grubunun, son yapılan antlaşmaları bahane ederek, majestelerinin torunlarının bütün mirasını ele geçirirken haksız avantaj sağlayışı, burada öyle büyük bir dargınlığa sebep oldu ki, majesteleri Parlamento'nun tavsiyesi üzerine şu anda, gerek İspanya ile ilgili evlilikle gerekse palatinlikle ilgili olsun, mevcut bütün antlaşmaları iptal etti ve kaybettiği mevrus toprakları Tanrı'nın kendisine bahşettiği bütün imkânları kullanarak geri almaya karar verdi. Bu açıdan ekselanslarına bildirmek isterim ki, majesteleri Bâbıâli nezdinde Bethlen Gabor lehine bulunabileceğiniz her türlü hizmette bulunarak moralini yüksek tutmanızı ve dostlarını ona uygun bir biçimde yardım etmeye teşvik etmenizi uygun görmektedir. Bu yüzden Bethlen Gabor'un muhtemelen bir savaşa girişeceği kayserin grubunu her şekilde zayıflatması, majestelerinin hizmetine ve menfaatlerine uygundur"[283].

Sir Thomas Roe'nin olayların ve düşüncelerin bu şekilde aniden değişmesi yüzünden belki de ancak onun gibi üstün kabiliyetlere ve tecrübeli diplomatik maharete sahip bir adamın üstesinden gelebileceği çok tuhaf ve zor bir duruma düştüğünü de itiraf etmek gerekiyordu. Kralını Palatinat prensi-

283 Roe, *Negotiations*, s. 214.

nin kaysere karşı gerçekten sahip olduğu haklarını desteklemeye ikna etmesi için kendisine sürekli olarak baskı yapan ve mevcut Palatinat prensine sahip çıkmadıkları takdirde hal olan tacı (Bohemya tacını) kabul edecek "başka bir Frederik" bulacaklarını açıkça beyan eden veziriazamın devamlı tahriklerine, aldığı talimatlar gereğince kararlı bir biçimde direnmesinin üzerinden çok geçmemişti[284]; şimdi ise tam tersine, Bâbıâli'yi ve Bethlen Gabor'u, sevilmeyen Gabor lehine ve Avusturya hanedanına karşı daha kesin ve daha kalıcı yardımda bulunmaları için ikna edecekti! Zaten yeterince utanç verici ve karışık olan buradaki sorunun çözümü, Londra'da İstanbul'daki elçinin yolu dikenlerle dolu çabalarına gerekli desteği vermeye bir türlü karar veremedikleri için daha da zorlaşıyordu. Roe'nin daha dört yıl boyunca faaliyetlerini sürekli gerilim içinde tutan ve bu döneme ait olup anlayışla, canlılıkla ve diplomatik kesinlikle yazılmış elçilik mektuplarından oluşan hazinede görülen bütün hadiseleri burada tek tek ele almayacağız. Burada yalnızca bunların Avusturya'nın ve Batılı devletlerin Bâbıâli ile ilişkilerini şekillendiren en önemli anlarını, en önemli sonuçlarını vurgulayacağız.

Thomas Roe, içinde bulunduğu kritik durumda en azından baştan beri kararlı ve doğru bir tutum içine girdi ve hükümetine amaca ulaşmak istiyorlarsa uygun tedbirleri de almak zorunda olduklarını anlatmaya çalıştı. Söz konusu olan iki şeydi: Bir taraftan uygun desteklerle Bethlen Gabor'u kendi taraflarına çekmeye çalışmalıydılar ve diğer taraftan kayser ve Bâbıâli arasında barışçıl ve güvenli ilişkilerin kurulmasını mümkün olduğunca engellemek ve oyalamak zorundaydılar. Roe, her iki yönde olağanüstü bir faaliyet gösterdi.

Hükümetinden hemen değişen durumlara uygun yeni ve daha kesin talimatlar talep etti ve hükümetini, Gabor şayet kayser ile sırf fazla ihmal edildiği, hatta tamamen terkedildiği için barış yapmak zorunda kaldıysa şimdi tam tersine cazip tekliflerle onu kendi taraflarına çekmeye çalışmaları gerektiğine ikna etmeye çalıştı. Örneğin Protestan Birliği'ne katılımı için resmî bir antlaşmanın akdedilmesi amacıyla kendisine bir elçi gönderilmeli idi; daha sonra Almanya'da "kanını asilleştirmek ve ailesini yüceleştirmek" için çok istediği uy-

284 Thomas Roe, 1623 Ocak'ında Calvert'e şöyle yazmıştır: "Bilhassa majestelerinin palatini çabalarında desteklemesi için bana baskı yapan, kabul edilmemesi hâlinde onu (tacı) kabul edecek başka bir Frederik bulacaklarını söyleyen paşa (veziriazam) tarafından olmak üzere, bana birçok teklifin yapıldığını itiraf etmek zorundayım" (s. 121). Aynı şekilde, s. 140, 152.

gun soylu bir evlilik ayarlanabilirdi; Gabor'a zamanında bu şekilde muamele edildiğinde, onu tekrar kazanmak ve ertesi ilkbaharda daha kararlı adımlar atmaya ikna etmek zor olmayacaktı; oysa uygun zamanı kaçırdıklarında, Gabor'u belki de tamamen kaybedeceklerdi; zira Gabor'u yalnızca rüzgârla ateşlemeye çalışmak, kibirli ve boşuna bir umuttu[285].

Roe, Londra'dan daha kesin talimatlar almadan önce, Bethlen Gabor'un Bâbıâli'yi efendilerinin kayser ile yaptığı barışın yalnızca daha sonra padişah tarafından onaylanması şartı ile akdedildiğine ikna etmek üzere İstanbul'a gelen temsilcileri ile irtibata geçti ve değişkenliğinin ve ikiyüzlü karakterinin olumsuz yönlerini etkileyici bir biçimde anlatacak özel bir ulak aracılığıyla Gabor'u daha kesin kararlar almaya ve yeniden faaliyete geçmeye ikna etmeye çalıştı.

Diğer taraftan Bâbıâli'nin gerek Gabor gerekse kaysere karşı tutumu üzerindeki nüfûzunu, değişen durumlara uygun olarak kullanmayı ihmal etmedi. Bazı geçici müzakerelerden sonra, Bâbıâli tarafından takip edilmesi gereken siyaseti, Ocak 1625'de kaymakamla yaptığı bir görüşme sırasında, daha sonra yazılı bir nota ile kağıda döktüğü aşağıdaki önemli hususlara ayırdı:

1) Kayser ve Erdel prensi arasında kararlaştırılan barışın her halükârda geçersiz ilan edilmesi gerekiyordu; aksi takdirde Gabor, kaysere destek vermek zorunda idi ve böylece diğer devletlerle, bilhassa Bâbıâli ile ilişkileri kendiliğinden çözülecekti. 2) Budin'de kayserin vekilleri ile barışın yenilenmesine dair başlatılmış olan müzakereler hemen kesilecekti. 3) Sınırlardaki paşalara birlikleri ile her durumda hazır olmaları için emir verilecekti. 4) Gabor'a padişah tarafından imzalanacak bir ferman aracılığıyla Bâbıâli'nin daimî himayesi vadedilecek ve aynı zamanda bu hususta bilgisi olmadan hiçbir kararın alınmayacağına dair güvence verilecekti. 5) Bethlen Gabor'dan uygun bir ordu temin etmesi ve düşmanlıklara başlamadan, dünyaya kayser ile yaptığı barıştan feragat ettiğini göstermek için bu orduyu ertesi yaz Tisa Nehri kıyılarına kadar ilerletmesi istenecekti. Bu arada söz konusu Protestan hükümdarlarla onların ittifaklarına katılımı hususunda müzakerelerde bulunmak üzere zaman kaza-

285 Roe'nin 21 Ağustos 1624'de E. Conway'a yazdığı mektup, s. 272: "Prens, doğası gereği değişken ve hırslıdır, fakat hiç şüphesiz kayser hanedanına düşmandır; majestelerine büyü bir hizmette bulunmaktadır, ancak sadece rüzgârla ateşlenmesi beklenemez". Aynı husus birçok mektupta ele alınmaktadır, örneğin Kral I. James'in kızı, "Bohemya kraliçesi"ne (bk. s. 280) ve Galler prensine (I. Charles) gönderdiği mektuplar (bk. s. 286).

nacaktı ve bu müzakerelerin başarılarına göre, ister savaşın başlatılması, ister genel bir barışın yapılması için olsun, uygun tedbirler alınacaktı. Nihayet 6) Lehistan kralının, kendisi ile kısa süre önce yapılan barışa istinaden, tebaasının Erdel'e akınlarına ve yağmalarına kesinlikle göz yummaması yönünde uyarılması gerekiyordu[286].

Gabor ve kayser arasında akdedilen barışın olumsuzluklarını ve uygulanmasının mümkün olmadığını daha önce Bâbıâli'ye sunduğu özel bir raporda kanıtlamaya çalışmış olan Roe[287], Divân-ı Hümâyûn nezdinde bu düşüncelerine ağırlık kazandırmak için Avusturya hanedanına düşman diğer üç devletin, yani Venedik'in, Fransa'nın ve Hollanda'nın elçilerinin bu meseledeki çabalarına katılmalarını sağlamaya ve atacağı adımların başarısını onların destekleri ile güvenceye almaya çalıştı. Hepsi hemen destek vermeyi kabul etti –yalnızca Fransa elçisi, Roe'ye duyduğu şahsî nefretten dolayı başlangıçta bazı zorluklar çıkarttı– ve yalnızca sadaret kaymakamı nezdinde İngiliz meslektaşlarının önerileri ile hemfikir olduklarını açıklamakla kalmayıp, Bethlen Gabor'u en kısa sürede bundan sonraki davranışları hakkında kesin bir açıklama yapmaya zorlama amacını taşıyan ortak bir beyanda bulunmaya karar verdiler.

Bu amaçla gönderilen bir yazıyla Gabor, kısmen yukarıdaki kişilerin Bâbıâli nezdinde lehinde önerilerinden, kısmen de Almanya'daki, tabii ki burada en olumlu hâli ile gösterilen, Protestan Birliği'nin ilişkilerinden haberdar edildi ve nihayet kendisinden kayserin mi yoksa Bâbıâli'nin ve Protestan Kilisesi'nin mi tarafına döneceğine dair kesin bir karar vermesi istendi. Buna göre, beklentilere biraz olsun uyması hâlinde vermekte tereddüt etmeyecekleri yardımı belirleyeceklerdi. Yazıda şöyle diyordu: "İsteğimiz, majestelerini hemen bir savaşa maruz bırakmak değildir; yalnızca gelecekte endişe duymamanız için sizi güvenceye alacak bir yol açmak istiyoruz. Şimdilik kesin bir karara vardığınız takdirde çabalarımızla her türlü yardıma nail olacağınızdan emin olabilirsiniz. Majestelerinin toprakları iki kaya arasına sıkışmıştır; her iki tarafta da gemiyi karaya oturtabilirsiniz; ancak durumlar şu anda sizin için olumludur; Protestan Birliği yeniden güç kazanmaktadır; majestelerini aramızda görmek-

286 *Discourse with the Chimacham about the affaires of Gabor and the treaty of Buda*, 17 Ocak 1625, *aynı eser*, s. 339-343. Sonunda görüşmelerin neticesi Roe'nin 20 Ocak'ta kaymakama teslim ettiği yazılı bir notada biraraya getirilmiştir.

287 *Reasons, shewing that the peace made lately between the Emperour and Bethlen Gabor is neither safe nor proffitable to this Empire*, Ekim 1624, *aynı eser*, s. 304-306.

ten memnun olacağımızdan kuşku duymayınız; zira inancınızı paylaşanların kayıtsız şartsız sadakatine güvenebilirsiniz; onlarla rakiplerinizden çok daha güvenli savaş veya barış yapabilirsiniz".

Yalnızca kayser ile yaptığı güvensiz bir barışın kendisine herhangi bir avantaj, herhangi bir güvence getirip getirmeyeceğini düşünmeli idi. Bâbıâli kendisine böyle bir durumda asla güvenmeyecekti. Kayserin yardımına da güvenemezdi, zira kayser de başka yönlerde fazlasıyla meşguldü. Kayserin ona karşı ne gibi niyetler içinde olduğu açıkça görülüyordu; yalnızca sürekli olarak Macaristan'a karşı hazırlıklar yapmakla kalmayıp, burada, İstanbul'da da temsilcileri aracılığıyla Gabor'u Bâbıâli nezdinde kötülemekten başka bir amaç gütmeyen bir dizi söylentiler yayıyordu. Kimi zaman Bâbıâli'ye savaş açmayı taahhüt ettiği; kimi zaman Macaristan'da Bâbıâli'ye ait bazı eyaletleri eline geçirdiği; nihayet kaysere dinini değiştirmeyi ve Macaristan'da bazı kilise mallarını teslim etmeyi, kayserin bunun karşılığında kendisine Boğdan'ı ve Eflak'ı Erdel'le birleştirip papanın otoritesi altında bağımsız bir krallık oluşturmayı vadettiği vs söyleniyordu. Kesin bir karar alarak devamlılığının ve bu meseleye destek veren hükümdarlar nezdinde dürüstlüğünün delilini sunmalıydı; böylece dünya üzerinde ebediyen şan ve cennette de bunun ebedî karşılığını alacaktı. 40 gün içinde 20 Şubat 1625 tarihli bu yazıya kesin ve tatmin edici bir cevap bekliyorlardı[288].

Bethlen Gabor, cevap vermekte hiç acele etmiyordu. Söz konusu elçilerin her birine gönderilen ve ancak Nisan ayı sonunda yerlerine ulaşan cevap yazıları –bilhassa kendi emri ile vekili Kaptan Quaad tarafından Hollanda elçisine gönderilen ve eksiksiz olarak günümüze kadar muhafaza edilen yazı[289]– bazı genel vaatlerin dışına çıkmıyordu. Müttefik kralların ve hükümdarların, ellerinden alınan toprakları geri kazanmak ve Almanya'nın özgürlüğünü kurtarmak için Avusturya hanedanına karşı silahlarına sarılmaya karar verdiklerine sevindiğini yazıyordu. Bâbıâli nezdinde kendisini kötülemek için kayserin temsilcilerinin İstanbul'daki entrikalarından haberdardı; ancak mesela dinini değiştireceğini veya Boğdan ve Eflak ile ilgili niyetleri olduğunu ileri sürmeleri gülünçtü. Kayser ve Bâbıâli arasında Budin'de yapılan barış müza-

288 *To Bethlen Gabor, Prince of Transylvania, aynı eser*, s. 350 ve 354.
289 *A letter from Captain Qualt by order of the prince of Transylvania written to the Dutch Ambassador, with order to show it, beeing, it seems, unwilling to make a personall answere, aynı eser*, s. 379.

kerelerini oyalamaya ve engellemeye çalışmakla kayserin meseleleri lehine itham edildiğinin aksine hiçbir şey yapmadığını yeterince kanıtlamamış mıydı? Kralları, hükümdarları ve devletleri, ortak davalarına dair değişmeyen adanmışlığından ve gelecek için kararlarından haberdar etmişti. İki arada bir derede kaldığı doğru idi ve ülkesini her iki taraftan sürekli tehlike altında görüyordu; bu yüzden söz konusu hükümdarların kaderini paylaşmak ve bazı şartlar altında ittifaka katılmak istiyordu. Bu şartlar örneğin, bilgisi olmadan hiçbir barışın yapılmaması ve kendisi ile ülkesinin her halükârda bu ittifaka dahil edilmesi; Thurn kontunun emrinde, daha sonra kendisinin de katılabileceği yeterli miktarda bir ordunun Bohemya'ya veya Silezya'ya ilerlemesi; nihayet yıllardır süren savaşlardan dolayı maddî açıdan oldukça tükenmiş olduğundan söz konusu Kutsal İttifak tarafından uygun teşviklerle desteklenmesi idi. Bu husustaki ayrıntıları yakında İstanbul'a gelecek vekili bildirecekti. Taleplerinin kabul edilmesi ve Bâbıâli ile ilişkilerinin de uygun bir biçimde düzenlenmesi hâlinde söz konusu hükümdarlarla bütün tehlikeleri son raddeye kadar paylaşmaya hazırdı[290].

Adı geçen Erdel elçisi, yanında 200 kişilik bir maiyetle neredeyse bu cevap yazılarının hemen ardından İstanbul'a geldi. İlk başlarda oldukça mesafeli davrandı; gönderilme sebebi hususunda hayli gizemli davranıyor ve anlaşıldığı kadarıyla taraflardan hiçbiri ile arasını bozmak istemiyordu. Fakat kayserin temsilcisi ile öylesine göze batan bir biçimde irtibat hâlinde idi ki, Sir Thomas Roe, Erdel elçisinin kayserin temsilcisi tarafından satın alındığını ve ondan rüşvet yediğini düşünüyordu[291]. Gabor'un mektuplarında genelde büyük bir gösterişle kullandığı "seçilmiş Macaristan kralı" ünvanını hiç telaffuz etmemesi ve yal-

290 Sir Edward Conway'a gönderilen 26 Nisan 1624 tarihli mektup, s. 377. İngiltere elçisine gönderilen yazıda Gabor, Kral I. James'e karşı iyi niyetini şu sözlerle bilhassa vurgulamıştı: "Seçkin ve gerçekten soylu erdemleri ve çok bilge zihninin kararları sebebiyle her zaman desteklediğimiz Büyük Britanya'nın yüce kralına o istekle beyan edilecek olan samimi eğilimin apaçık gayretlerinin tarafımızdan ispatlanmış olan bu birini, bizim için irademizin yüce şahsı önünde onun açıklanması özel eğiliminden daha kadim hiçbir şeyin olmadığını herkes anlasın".

291 Roe'nin 13 Mayıs 1625 tarihli mektubu, s. 388: "Kayserin, Gabor'un kendi tarafında olduğundan en az bizim kadar emin görünen temsilcisi ile çok içli dışlı ve [Gabor'un elçisinin] bahanesi, temeli atarken onu eğlendirmeye yönelik emir aldığıdır". Ayrıca daha sonraki mektuplardan birinde, s. 395: "Kayserin temsilcisi bizim gerekçelerimizi çürütmek için nüfûzunu kullanıyor ve bu da oldukça önemli bir iddiadır".

nızca Gabor'un kısa süre önce kayser ile akdettiği barış antlaşmasının 10. maddesine istinaden kendisine tanınan "Erdel prensi" ünvanını, arması ve mührü ile birlikte kullanması, elçinin bu ikiyüzlü davranışlarından dolayı efendisinin niyetlerine karşı duyulan şüpheyi daha da besliyordu. Elçi ayrıca söz konusu devletlerin elçilerinin kendisi ile resmî ve geçerli bir antlaşma akdetmek için gerekli yetkilere gerçekten sahip olduklarından emin olmadığı sürece başkaca açıklamalarda bulunmak istemiyordu. Roe'nin açıkça itiraf ettiği gibi, elçiler bu yetkilere gerçekten sahip değildiler ve Erdel elçisi bu yüzden daha dikkatli ve daha mesafeli davranmaya başladı. Sonunda her taraftan baskı altında kalınca, en azından yarı resmî bir biçimde, gerek Bâbıâli gerekse müttefik devletlerin elçileri nezdinde taleplerini sunmak zorunda kaldı.

Her iki taraftan istenenler oldukça büyük taleplerdi. Bâbıâli'den; 1) Almanya'daki hükümdarlar başta olmak üzere, müttefik ve Bâbıâli'ye dost hükümdarlarla bir himaye ve savunma antlaşması akdetmek için tamamen serbestlik verilmesi; 2) Zitvatorok Barış Antlaşması'nın yenilenmesi için Budin'de henüz askıda olan müzakerelerin hemen kesilmesini, hem de antlaşmanın sona ereceği ertesi yıl (1626; antlaşma 1606'da 20 yıllığına akdedilmişti) bitiş tarihinde hiçbir değişiklik meydana getirmeyecek şekilde kesilmesini; 3) Macaristan'ın sınır boylarındaki bütün beylerine birliklerini Peşte'de toplamalarının ve burada Erdel prensi ile Budin beylerbeyinin emirlerini beklemelerinin bildirilmesini; 4) bilhassa prensin sultanın hizmetinde son yıllarda verdiği hizmetlerden dolayı maruz kaldığı büyük masraflar gözönüne alınarak cari yıl için belirlenen haracın kaldırılmasını talep ediyordu.

Buna karşılık, elçilerden Bâbıâli nezdinde bilhassa ilk iki hususla ilgili isteklerini desteklemelerinin yanısıra şu dört talepte bulunuyordu: 1) Kendisi ve bilgisi olmadan asla barış yapılmaması şartıyla hükümdarın Protestan Birliği'ne kabul edilmesi; 2) Bohemya ve Silezya'daki müttefik hükümdarların, Kont Thurn'un emri altında 20 bin kişilik savaşmaya hazır bir ordu bulundurmaları; 3) hükümdara –ki en önemlisi bu idi– üzerindeki büyük miktardaki yüklerden dolayı müttefik devletlerin 500 bin kron tutarında bir destek ödemesi yapmaları ve nihayet 4) İstanbul'daki elçilerine her fırsatta kendisine destek olmalarına ve yardım etmelerine dair emir çıkartılması. Bethlen Gabor, bu dört hususu Avusturya hanedanına karşı kurulan ittifaka katılımının şartı olarak bilhassa Fransa kralına özel bir elçi heyeti aracılığıyla bildir-

mişti ve buradan gelecek olan cevap İstanbul'a karşı bundan sonraki tutumu için belirleyici olacaktı.

Oysa bu cevabı uzun süre beklemek zorunda kalacaktı ve olaylar bu arada Gabor'un çıkarları için hiç de olumlu olmayan bir değişim göstermişlerdi. Ne Bâbıâli ne de elçiler, taleplerini kayıtsız şartsız kabul etmek istiyorlardı. Her zamanki gibi bu hususta da sahte ve ikiyüzlü bir oyun oynayan Divân-ı Hümâyûn, her ne kadar genel olarak talepleri kabul ettiğini bildirmiş, sözde Budin'deki müzakerelerin kesilmesi, birliklerin Peşte'de toplanması ve haracın kaldırılması için gerekli emirleri vermişse de cüretkârlığıyla fazla bağımsız bir konuma sahip olabileceğinden endişe ettiğinden Gabor'un Protestan Birliği'ne resmen ve antlaşma ile katılımı söz konusu bile olamazdı. Elçiye kaymakam aracılığıyla padişahın, Bâbıâli'ye dost Alman hükümdarlarla eski ilişkilerini muhafaza etmesine ve her fırsatta ortak düşmanlarına karşı yardım etmesine karşı çıkmadığı, ancak bu amaçla yapılacak yeni antlaşmaları ne gerekli ne de uygun gördüğü sözlü olarak bildirildi[292].

Diğer taraftan elçiler de Bethlen Gabor'un taleplerini, bilhassa temin edilecek birlikler ve talep edilen parasal destekler hususundaki taleplerini, bu açıdan herhangi bir yetkiye sahip olmadıkları da gözönünde bulundurulunca, biraz abartılı buluyorlardı. Sir Thomas Roe, hem Erdel elçisine hem de Gabor'a yazılı olarak açıkça bu taleplerin başarılı olmasını istiyorsa taleplerini biraz daha indirmesi gerektiğini bildirmekten çekinmedi. "Majesteleri," diye yazıyordu, "taleplerini eşitlik ve yapılabilirlik sınırlarına çekmek zorundadır. Zira mantığın ötesine geçen şartlar ileri süren kişinin aslında peşinen nazik ve hünerli bir biçimde bu taleplerin yerine getirilmesini istemediğini beyan etmiş olduğu, siyasette kuraldır. Bu yüzden taleplerinizi, bilgeliğinize ve eskiden Almanya'nın özgürlüğü ve orada baskı altında tutulan inancımıza gösterdiğiniz iyi niyete istinaden sınırlamanızı tavsiye ederim"[293].

Elçiye aynı şekilde, efendisinin barışa dâhil edilmek istemesinin, Almanya için mücadele verdiğinden, mantıklı olduğunu açıkladı; ancak verdiğini bildikleri ücretler karşısında, amacı için ihtiyaç duyduğu askerî kuvvetle-

292 Roe, Erdel prensinin talepleri ve bunun üzerine yapılan müzakereler hakkında en ayrıntılı bilgiyi Sir Edward Conway'a gönderdiği 28 Mayıs 1625 tarihli mektupta vermektedir (bk. s. 400-405).

293 *To Bethlen Gabor, Prince of Transylvania*, 24 Mayıs 1625 tarihli yazı, s. 396.

rin çok üstünde olan 500 bin kron gibi bir meblağı nasıl isteyebilirdi? Ayrıca Bohemya'da ve Silezya'da 20 bin kişilik bir orduya dair talebi, bütün ölçüleri aşıyordu; bu kadar çok imkânları olmuş olsaydı, ona ihtiyaçları olmayacağını unutmamalıydılar; bütün bunlarda muhtemelen kendisi için fetihlerde bulunmaktan başka bir amaç gütmeyen kendi hedeflerini biraz fazla gözönünde bulundururken, diğer hükümdarlar yalnızca kaybettikleri özgürlüğü ve topraklarını tekrar geri kazanmayı düşünüyorlardı; son olarak da buna benzer bütün ittifak antlaşmalarında bütün avantajların tek bir kişiye yüklenmesi değil, katılan her hükümdarın aynı oranlarda yükümlülükler alması kural ve gelenekti.

Elçi gerçi bu ve benzer itirazları haklı buluyordu ama kendisine verilen talimatların dışına çıkma yetkisi yoktu ve bu yüzden 20 Mayıs'ta hiçbir şey başaramamış olarak, ancak kaymakamın, efendisinin bundan sonra kayser ile fazla derin ilişkilere girmekten ve padişahın düşmanlarıyla her türlü irtibattan kaçınmasına dair uyarısıyla birlikte İstanbul'dan ayrıldı[294]. Oysa sınıra henüz varmıştı ki, Bethlen Gabor'un konumu, kayser ve Bâbıâli arasında süren barışın yenilenmesine dair müzakerelerin, son ana kadar engellemek için gösterdiği çabalara rağmen, kendisi için olumsuz bir şekilde sonuçlandırılmasından ötürü daha da kötüleşti.

Kayserin elçisi Kurz von Senstenau daha geçen senenin Kasım'ında müzakerelerin, bilhassa sınır boylarını ilgilendiren bir mesele olarak, hemen İstanbul'dan Budin'e kaydırılması gerektiğini öne sürmüş ve müzakerelerin tarafsız bir toprak üzerinde yapılmaları istendiğinden, uzun süren tartışmalardan sonra, küçük bir sınır kasabası olan Gyarmath'ta karar kılınmıştı. Kayserin altı vekili Althan Kontu Michael, Galantha Kontu Mikloş Esterhazy, Baron Jakob Kurz von Senftenau, Terzak Kontu Nikolas Frangipani ve Chriaki Baronu Moses, Bâbıâli'nin altı vekili Budin beylerbeyi, müftüsü ve defterdarı, Eğri ve Kanije beylerbeyleri ve Novigrad sancakbeyi ile Bethlen Gabor'un temsilcileri Wolfgang Kamuth, Michael Toldolagi ve Thomas Borsos ancak Mart'ta asıl müzakerelere başlayabildiler.

Müzakereler her zamanki gibi öncelikle Macaristan'da ve Hırvatistan'da hâlâ tartışma konusu olan mülkiyet haklarını ve Zitvatorok Barış Antlaşması'nm

294 28 Mayıs tarihli mektup, s. 403: "Kaymakam, efendisine kısa bir süre önce kayser ile arasında başlayan ve Bâbıâli'de şüpheye ve kuşkuya neden olan ilişkiden vazgeçmesini ve sultanın düşmanları ile bundan böyle yazışmayı kesmesini tavsiye etmesini buyurdu".

ihlal edildiğine dair sürekli şikâyetleri kapsıyordu. Tartışmanın ana noktalarından biri, Türklerin barış sırasında ele geçirdikleri Vaç'ın geri verilmesi idi. Ancak ne bu hususta ne de diğer hususlarda kesin ve tatmin edici bir sonuca ulaşılamadı. Yine de her iki tarafta da sonuca ulaşma arzusu büyüktü. Bâbıâli, Asya'daki durumlardan dolayı; kayser de Almanya'daki savaştan dolayı baskı altındaydı. Kayser tarafı, Türk vekilleri doğru zamanda verilen uygun hediyelerle uysallaştırdı[295]. Kayserin tek istediği, şimdilik Almanya'daki düşmanlarına karşı daha rahat hareket edebilmesi için, Zitvatorok Barış Antlaşması'nın kayıtsız şartsız onaylanması idi. Bunun dışında kalan hususlar, yine özel yetkililerin daha sonra verecekleri kararlara bırakıldı. Antlaşmanın akdedilmesini engellemeye veya en azından geciktirmeye çalışan Erdelli temsilcilerin itirazları sonunda hiç dikkate alınmadı. 28 Mayıs'ta Kont Esterhazy, Viyana'ya barışın imzalandığı haberini getirdi[296].

Barış belgesi bu defa en azından kısa tutulmuştu. İstenen herşey, yedi maddeye sığdırılmıştı. Birinci madde, Zitvatorok ve Viyana antlaşmaları hükümlerinin aynen geçerli kalmasını ve muhafaza edilmesini öngörüyordu. İkinci madde uyarınca, mevcut barışı hiçbir şekilde bozmadan, Vaç hususunda karşılıklı olarak gönderilecek olağanüstü elçiler aracılığıyla dostane bir uzlaşmaya varılacaktı. Sonraki iki madde, Macaristan'da ve Hırvatistan'da diğer tartışmalı mülkiyet ve sınır durumlarını kesin olarak düzenleyecek çeşitli komisyonları tayin ediyordu. Bu iş, Aziz Martinus Bayramı'na kadar (Kasım) bitecekti; bu tarihe kadar herhangi bir sonuç alınamazsa bile barış bundan etkilenmeyecekti. Barış sırasında antlaşmaya aykırı olarak alınan esirlerin takası da altıncı madde uyarınca özel bir komisyona havale edildi. Buna karşılık, yedinci madde uyarınca, barış sırasında her iki tarafın Zitvatorok ve Viyana antlaşmalarına

295 Khevenhiller, *Annal. Ferdinand*, T. X, s. 719, bunu gizlememektedir: "Bu hadiseyi (barışın onaylanması) hızlandırmak için majesteleri kayser, Harp Dairesi sekreterini ve Questenberg'i vekiller ve diğer ihtiyaçlarla buraya gönderdi". Bilhassa Bâbıâli'nin bütün bu meseleyi emanet ettiği Budin beylerbeyinin kayserden rüşvet aldığı, Thomas Roe için de kesindi; 25 Haziran tarihli mektubunda (bk. s. 112), şöyle demektedir: "Altın şeklinde verilen rüşvetin, üzerinde bütün diğer sözlerden çok daha etkili olduğu görüldü".

296 Khevenhiller, *aynı eser*, s. 720. İran savaşı, Roe'nin *Negotiations*, s. 413'te de belirttiği üzere, Bâbıâli'nin müzakereleri bir an önce sonuçlandırmasının en önemli sebeplerinden biri idi: "İran'la savaş hâlinde olduklarından, bütün diğer ihlallerden vazgeçmekten memnunlar".

olan aykırı davranışlar ve saldırılar affedilecek ve unutulacaktı[297]. Kayserin elçisi Kurz von Senftenau daha sonra, Cizvitlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde dinlerini serbestçe ve engellenmeden icra edebileceklerine ve tarikatlarının amaçları ile bağlantılı diğer faaliyetlerde bulunmalarına izin verilen özel bir ferman çıkartmayı başardı[298].

Hiç kimse meselenin bu şekilde sonuçlanmasına Erdel Prensi Bethlen Gabor kadar kızmamıştı. Bu aşamada bile barışın tekrar geri alınması ya da en azından etkisiz hâle getirilmesi için elinden gelen herşeyi yaptı. Bu "sinsi ve onursuz" antlaşmanın tehlikelerini ve dezavantajlarını en karanlık renklerle tarif ettiği, resmen itiraz ettiği ve elinde şu anda mevcut az sayıdaki askerî kuvvetlerle bile hemen kaysere karşı sefere çıkmaya hazır olduğunu belirttiği iki mektubu veziriazama teslim etme görevi ile İstanbul'a acilen –22 Temmuz'da İstanbul'a gelen– yeni bir yetkili gönderdi.

Mektuplarda, kayserin bu antlaşma hususunda dürüst olmadığının açıkça anlaşıldığı belirtiliyordu. Vaç ile ilgili ikinci madde, yalnızca bu maddeyi istedikleri gibi ihlal etmek için açık bir kapı bırakmak üzere tasarlanmıştı; zaten kayser, istediği zaman tekrar savaşa başlamak için zaman kazanmaktan başka ne isteyebilirdi ki? Avusturya hanedanının tek düşüncesi daima dünyayı baskı altına almak ve fethetmek olmuştu. Kayser bunun için Bohemya'da ve komşu ülkelerde, Pfalz (Palatinat) bölgesine buradan yardım gelmemesi için Fransa'ya ilerleyecek olan 20 bin piyade ve 6 bin kişilik ağır zırhlı süvari birlikleri toplamıştı. Bâbıâli niye onu, yani Bethlen Gabor'u şimdiye kadar yardımsız bırakmış, son talepleri üzerine yazılı bir cevaba bile lâyık görmemişti? Zamanında yeterince desteklenmiş olsaydı, Macaristan çok-

297 Bu barış antlaşmasının en eksiksiz ve en iyi örneği, Roe, s. 425'te verilen, "*Articuli pacificationis inter sac. Caesaream Majest. Et Turcarum imperatorem, conclusi in mense Maio anno 1625. Cum licentia superiorum. Viennae Austriae, ex officina typographica Gregorii Gelbhar, anno et supra*". Buna göre birinci madde aynen şöyle idi: "Zitvatorok ve Viyana'da her iki imparator arasında sonuçlanmış ve bizzat onların çok kararlı diplomatlarınca belirlenmiş ve doğrulanmış yüce barış ve maddeleri sebatla yürürlükte kalsın ve gelecekte her iki tarafça ciddiyet ve vakarla uygulansın". Katona, XXXI, 74 ve devamında verilen bir suret biraz farklılık göstermektedir. Kötü Almanca bir suret Khevenhiller, *aynı eser*, s. 720 ve devamında verilmiştir.

298 Cordara, *Hist.y Soc. Jes.*, Katona, *aynı eser*, s. 78: "Ayrıca kayserin bu elçisi, Türk İmparatorluğu'nda bulunan adamlarımıza birliğin bütün görevini serbestçe ifa etme yetkisi tanıyan ferman aldı".

tan geri alınmış ve Palatinat Prensi Frederik'i Prag'a götürmüş olurdu. Artık büyük işler yapma zamanı geçmişti; yine de Ağustos ayı ortalarında Kösice ilerlemek ve kayserin de birliklerini buraya çekmek zorunda kalması için sınırda kışı geçirmek üzere bütün birliklerini toplamaya hazırdı; böylece en azından iyi niyetini kanıtlamış ve ortak davalarına hizmette bulunmuş olurdu.

Bu arada Bâbıâli'den kayser ile ilişkilerini hemen tamamen kopartmasını istemiyordu. Barışı doğrudan geri çevirmemek, ama aynı zamanda onay da vermemek için bir orta yol bulmalı idi. Böylece kayserden önce 100 bin taler tutarında bir onur hediyesi ile birlikte antlaşmayı getirecek olan olağanüstü bir elçi göndermesini talep ederek zaman kazanabilirdi; Vaç ile ilgili meseleyi sonuca bağlamak için 5-6 ay gibi bir süre geçerdi ve Bâbıâli'nin bir elçisi, antlaşmanın onayını Viyana'ya geri götürene kadar tekrar 6-8 ay geçerdi. Bu arada Zitvatorok Barış Antlaşması'nın mühleti biterdi; belki Asya'da ve Almanya'daki durumlar daha olumlu bir hâl almış olurdu ve Bâbıâli, duruma göre savaş mı barış mı istediğine karar verebilirdi. Kayseri korku içinde tutmak ve Bâbıâli'nin dostlarını cesaretlendirmek için bir şey yapmak gerekiyordu; bunun en iyi yolu, padişahın kendisine 15 bin kişilik bir yardımcı kıta göndermesi olacaktı ki, bu, kayser ile ilişkilerinin bozulmasını önlemek amacıyla kendisi ve müttefikleri tarafından kazanılan kiralık kıtaları olduğu bahanesiyle yapılabilirdi. Bu sayede Avusturya'yı, İstirya'yı ve Hırvatistan'ı meşgul edecek ve dizginleyecekti; dolayısıyla kayser de çok geçmeden komşularıyla iyi ilişkiler kurmak zorunda kalacaktı; kayser bunu bir barış ihlali kabul edecek ve Bâbıâli savaşa başlamaya fırsat bulamadan düşmanlıklara başlamaya karar verecek olsa bile, söz konusu yardımcı kıtalarla Macaristan sınırlarını iki yıl boyunca, Bâbıâli'nin hiçbir masraf yapmasına veya herhangi bir rahatsızlık duymasına gerek kalmadan masrafları kendisine ait olmak üzere korumaya ve savunmaya hazırdı[299].

Elçiye aynı zamanda diğer müttefik devletlerin temsilcileri nezdinde de efendisinin davasını bir kez daha savunma görevi verilmişti. Onlardan, hükümetlerini bilhassa birliğe katılımını, talep edilen maddî desteği mümkün mertebe sağlamaları için ikna etmelerini, Bâbıâli'den sınır boylarındaki askerî kuvvetleri onun emrine vermesini ve savaş veya barış ile ilgili kararı tamamen

299 Roe'nin Sir Edward Conway'a yazdığı 26 Temmuz 1625 tarihli mektupta bu yazılardan yapılan alıntılara göre, s. 423.

kendisine bırakmasını talep etmesini istiyordu. Bunu zamanında yaptığı takdirde, çok geçmeden Viyana ve Prag önlerine gelecekti[300].

Bu sözler etkisini gösterdi. Veziriazam, en azından sözde Budin beylerbeyi tarafından yetkisi olmadan akdedilen barışı onaylamayı reddetmeye yeltendi ve müttefik devletlerin elçilerinin baskısı altında 27 Ağustos'ta Bethlen Gabor'a, yalnızca resmen Avusturya hanedanına karşı birleşen ve Bâbıâli'ye dost olan devletlerin kurduğu birliğe katılma izni vermekle kalmayıp, genel olarak talep ettiği yardımın da vadedildiği ve buna ilaveten, masrafları kendisine ait olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nda birlikler toplama izninin de verildiği bir ferman çıkarttırdı[301]. Muhtemelen aynı döneme ait ikinci bir fermanda padişah, kayser ile yapılan son uzlaşmada Erdel prensine bırakılan 7 Macar eyaletini de özel himayesine aldı[302].

Bethlen Gabor, Bâbıâli'nin etkileri açısından şüpheli bu uysallığından da ziyade yine İngiliz elçinin başını çektiği Hristiyan devletlerinin ciddi ve gerçek desteğine önem veriyordu. Roe, Eylül ayında Londra'ya şöyle yazıyordu: "Bethlen Gabor'dan daha fazlası beklenemez. Kendini açıkça onu anlamak ve ondan korkmak zorunda kalan kayserin intikamına maruz bırakıyor. Bethlen Gabor yine de majestelerinden ve müttefik krallar ile hükümdarlardan herhangi bir şekilde yardım alacağına emin olması hâlinde, kayser ile ilişkisini hemen bozmak istemiyor. Bu fırsatı kullanmak için ilkbahara kadar vaktimiz var. Böyle bir şeyin uygun olup olmadığına karar vermeyi, tereddüt etmenin duruma göre iyi bir savunma aracı olabileceğini ve Fabius'un bu sayede Roma'yı kurtardığını bilen yüce bilgeliğinize bırakıyorum; oysa Hannibal'ı İtalya'dan kovmak için Scipio'yu Kartaca'ya göndermekten başka bir çare yoktu"[303].

Bu arada Bethlen Gabor, kayser ile şahsî ilişkileri ne kadar gerginleşiyor ve rahatsızlık verici oluyorsa bu yönde o denli ısrarcı oluyordu. Gücünden ve bilhassa Bâbıâli'nin tutumu üzerindeki nüfûzundan gerçekten korktukları an-

300 Aynı yer.

301 Söz konusu yazı, *Letter to Gabor from the Grand Signior required to licence his union with the princes of Christendome, corrected and sent by the Venetian Ambassador*, 27 Ağustos 1625, Roe, s. 434. Sonunda şöyle denmektedir: "Ama eğer yardımımızı da arzu ederseniz bu konuda sizi düş kırıklığına uğratmayacağız; kuşkusuz derhal yeterli sayıda kuvvetlerimizi egemenliğiniz altına göndereceğiz; eğer imparatorluğumuzda masraflar size ait olmak üzere asker toplamak isterseniz buna da izin verilecektir".

302 Katona, *aynı eser*, s. 78 ve devamında aktarılmıştır.

303 Lord Conway'a gönderilen 19 Eylül tarihli mektup, s. 437.

laşılan Viyana'da, ilişkileri iyi tutmak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Burada hâlâ faaliyet gösteren elçileri, kayserin kesin emri üzerine en iyi şekilde muamele görüyorlardı ve kayser, Gabor'a da kendi isteği üzerine o dönemlerde yalnızca "majeste" ünvanını henüz kullanamayan krallara verilen "Serenissimo" [fahametlü] ünvanını verdi. Ancak iki olay vardı ki Gabor'un Viyana sarayından gitgide uzaklaşmasına ve kaysere duyduğu nefretin sonunda en amansız düşmanlığa kadar yükselmesine sebep oldu: Kayserin oğlu Grandük Ferdinand'ın yakında Macaristan kralı olarak taç giymesi ve kayserin kızı Cecilia Renata ile evlenmesine dair başvurusunun geri çevrilme şekli.

Krallık ünvanını bırakan, ama bu feragatle birlikte Macaristan'daki hükümdarlığa dair bütün umutlarını bırakmayan Gabor'un hayallerini tamamen yıkan taç giyme merasimi, 8 Aralık'ta Sopron'da (Öderburg) –Gabor, 10 bin piyade ve 1.000 süvari ile birlikte Kösice'de bulunduğundan ve Varadin'i tehdit ettiğinden, taç törenini Bratislava'da yapmaya cesaret edememişlerdi– büyük törenlerle gerçekleştirildi. Evliliğe gelince, hükümdarın gönderdiği görücüler için gerekli muafiyetin elde edilmesinin mümkün olmamasının yanısıra, kendisine prenseslerinden birinin başka bir inanca sahip olan bir kişi ile evlenmesinin Avusturya hanedanının ne onuruna ne de vicdanına yakışacak bir hareket olduğu bildirildi. Kayser sarayı yine de bu hususta Gabor'a bir iyilik yapmak niyetinde idi. Dolayısıyla hem seviyesine hem de sınıfına uygun bir eş olarak Nevers dükünün ayrıca çok güzel olduğu söylenen (Roe, 'aydan bile daha beyazdı' demektedir) kızlarından birini önerdiler.

Oysa adını bile neredeyse hiç duymadığı önemsiz bir hanedanın üyesi ile yapacağı evlilik, gururlu Erdelli'nin hiç işine gelmiyordu. Bu hususta önce İstanbul'un, bilhassa İngiliz elçinin tavsiyesine başvurdu. İngiliz elçiden ayrıca Nevers dükünün filosu ve yeni oluşturduğu şövalyelik tarikatı ile Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yukarıda bahsettiğimiz şüpheli planlar kurduğu için Bâbıâli'nin de bu evliliği onaylamadığını öğrendiğinden ve onların muhtemel destekçisi olarak Gabor da Bâbıâli nezdinde böyle bir zan altında kalabileceğinden konuyu kapattı ve kayserden yalnızca Viyana'dan doğruca Berlin'e geçecek ve "Brandenburg Markisi" Elektör Georg Wilhelm'in kızkardeşi Katerina'yı kendisine eş olarak isteyecek görücüler için güvenli geçiş talep etti. Bethlen Gabor'un, dolayısıyla böyle bir evliliği tam olarak onaylayan Bâbıâli'nin, Almanya'daki Protestan gruba daha yakın olacağı düşüncesiyle bu evliliğe sıcak bakmayan Viyana sarayı gerçi zorluklar çıkarttı ve bilhassa gö-

rücülerin yanlarında götürdükleri çok sayıda atlıya fazlaca şüpheli olduğu gerekçesiyle izin vermek istemedi, ama sonunda talep edilen geçiş belgesini vermeyi yine de reddedemedi. Kayser daha sonra, söz konusu evlilik hakkında Berlin'de görüşmeler bütün hızıyla devam ederken, bu evliliği engellemek için yine de elinden gelen herşeyi yapmıştı. Bu amaçla üç kez, elektörü bu evliliğe onay vermemeye ikna edecek özel ulaklarını Brandenburg sarayına gönderdi. Hatta bunu başaramayınca, prenses gelinin Erdel'e geçişini zorla engellemeye bile niyetlenmişti. En azından Bethlen Gabor'un İstanbul'daki elçisi, İngiliz elçi huzurunda böyle bir iddiada bulunmuştu[304].

Hohenzollern hanedanının ilk kez Doğu Avrupa meseleleri ve bilhassa Bâbıâli ile daha yakın temas etmesine sebep olduğundan ayrı bir önem addeden bu Brandenburg evliliği fikri, anlaşıldığı kadarıyla sürgün edilen Bohemya kraliçesi, Kral I. James'in kızı ve talihsiz Palatinat Prensi Frederik'in eşi Elizabeth tarafından işleme konulmuştu. Kraliçe Elizabeth o dönemlerde Haag'da yaşıyordu ve buradan sürgün edilen eşinin menfaatlerini her yönden korumaya çalışıyordu. Temmuz'da Roe'ye yazdığı mektuplarından birinde, Erdel prensi ve Brandenburg hanedanı arasında, kendi grubu için önemli avantajlar beklediği böyle bir bağlantının gerekliliğine dikkat çekmişti ve anlaşılan o ki Roe de, Bâbıâli'ye bu bağlantıyı mümkün olduğunca kabul ettirmek için oldukça çaba göstermişti. Berlin sarayından hiçbir itiraz yükselmiyordu. Erdelli görücülerle çok geçmeden anlaşmaya varıldı ve ertesi yılın başlarında prenses Erdel'e gelerek Şubat ortalarında (1626) Kösice'de büyük törenler arasında düğün yapıldı[305].

Ne yazık ki talihsiz kraliçenin ve Betlen Gabor'un elde ettiği kazançlar, bu evlilikten beklentilerini karşılamadı. Yardımlarına en çok güvendiği bu dönemde büyük devletler, Bethlen Gabor'a karşı bariz bir mesafe ve cesaret

304 Roe, Lord Conway'a gönderdiği Ekim ve Kasım 1625 tarihli mektuplarında (bk. s. 453 ve 472), bu ilginç durumlar hakkında bilgi vermektedir. Bâbıâli'nin Brandenburg evliliğine kesin onayını verdiğini, 1 Ocak 1626 tarihli mektubunda belirtmektedir (bk. s. 479): "Gabor'un elçisi hoşnut bir şekilde ayrıldı, zira sultan Brandenburg markizi ile evliliğini onayladı". Ayrıca Khevenhiller, *aynı eser*, s. 694 ve devamı.

305 Bohemya kraliçesinin 26 Temmuz 1625 tarihli ilk mektubunda şöyle denmektedir (bk. Roe s. 397): "Çok istediğiniz gibi Gabor'un evlenmesi ile ilgili bir şeyler duydum. Brandenburg elektörünün bir kızkardeşi var ve kendisi de bizim eniştemizdir. Söz konusu olanın o olduğunu belirtmek istediğimi anladınız sanırım; yine de bunu başkalarından duyana kadar kendinize saklamanızı umarım". Ayrıca s. 458, 478 ve 491'de Bâbıâli nezdinde evliliğin yapıldığının resmen ilan edilmesinden bahsedilmektedir.

kırıcı bir ilgisizlik gösteriyorlardı. Örneğin 6 Nisan 1625'de babasının yerine geçmiş olan İngiltere Kralı I. Charles, İstanbul'daki elçisinin kayser ve Erdel prensi arasındaki kavgada gösterdiği akıllı ve anlayışlı faaliyetleri genel olarak onaylıyor ve ona bir kez adım attığı yolda devam etmesi için cesaret veriyordu[306]. Oysa elçi, bunun üzerine Gabor'un daha iyi desteklenmesi gerektiğini ileri sürünce kral bu husustan bir daha bahsedilmesini istemedi. Gabor'u mümkün olduğunca kesin vaatlerle teşvik etmeye ve muhafaza etmeye çalışan Roe, bu ilgisizlik karşısında neredeyse çaresizliğe düştü. 1626 Mart'ında, beş aydır İngiltere'den tek bir kelime duymadığına ve neredeyse bir yıldır, hiçbir talimat almaksızın, tıpkı dalgalı denizlerde fırtınaya tutulmuş ve olumlu ve olumsuz söylentilerin dalgalarına kapılmış dümensiz bir gemi gibi oraya buraya savrulduğuna dair şikâyette bulunuyordu[307].

Oysa kral çok geçmeden Devlet Bakanı Lord Conway'in uzun bir mektubu ile Erdel prensi ile niçin özel bir antlaşma yapmamasının ve ona istediği para desteğini sağlamaması gerektiğinin sebeplerini gerekçeleri ile açıkladığında hayal kırıklığı ne kadar büyük oldu. Bu mektupta, tek başına böyle bir taahhüdün altına girmemesi gerektiği açıklanıyordu. Şimdi önemli olan önce bu mesele ile ilgili diğer hükümdarlarla bu yönde gelecekteki ortak teşebbüslerin temelini oluşturacak daha sağlam ve daha resmî bir ittifak kurmaktı. Gabor bilhassa bunu istemesine rağmen, kral bilhassa Mansfeld'e ve Danimarka kralına verilen desteklerden ve donanmanın masraflarından dolayı kasaları devletin cari masraflarını ve en acil ihtiyaçlarını bile karşılaşamayacak durumda olduğundan herhangi bir parasal destekte bulunamazdı; böyle bir durumda belki daha sonra majestelerinin onurunun aleyhine olmak üzere yerine bile getirilemeyecek vaatlerde bulunmak mantıksız olacaktı.

Ayrıca İstanbul, bu kadar çok hükümdarın katıldığı böylesine önemli bir meselenin bir antlaşma ile sonuçlandırılacağı bir yer değildi. Gabor bu antlaşma hususunda gerçekten ciddi idiyse, niye önce en yakın akrabaları olan pa-

306 Bilhassa Lord Conway'a gönderdiği 12 Kasım 1625 tarihli mektupta, *aynı eser*, s. 461.

307 Roe, Londra Kabinesi'nin asıl niyetleri hakkındaki belirsizliğe rağmen, Bethlen Gabor'un gönlünü hoş tutmak için sonsuz çaba gösteriyordu. Örneğin Kasım ayında prensin elçisi ile yapılan müzakereler sırasında ve ona gönderdiği 17 Aralık 1625 tarihli mektupta (bk. s. 471-474 ve s. 478). İçinde bulunduğu uzun süreli belirsizlik hakkında şikâyetleri için bk. *aynı eser*, s. 491.

latinin ve kızkardeşinin hakları olan toprakları geri kazanmaları söz konusu olduğundan bu mesele ile çok daha yakından alakalı olan İngiltere kralına değil de özel bir elçi gönderdiği Fransa kralına başvurmuştu? Kral bu yüzden şimdiye kadar sessiz kalmayı uygun görmüştü. Zira Danimarka kralı ve Alman hükümdarlarla henüz resmî bir ittifak kurmamış olmasının yanısıra Fransa kralıyla da böyle bir ilişki meydana getirmeyi artık umamazdı. Zira tecrübelerine istinaden, Cizvitler kralın yumuşak vicdanını, ruhunun lanetlenmesine sebep olmadan, sapkınlarla amacı Roma Katoliklerine karşı bir savaş olan böyle bir ittifaka girmesi mümkün olmadığı düşüncesiyle rahatsız ediyorlardı. Aynı şekilde Gabor, Danimarka kralının hazırlıklara başlamaya ve Alman hükümdarlarıyla irtibata geçmeye hazırlandığından haberdardı. Dolayısıyla ona başvurmak en doğrusu olacaktı; ondan ne yapmak istediklerini ve müttefiklerden ne bekleyebileceğini öğrenebilirdi. Gabor bu arada gerçekten iyi niyet gösterdiğinden, elçi onu kışkırtmaya ve umutları ile dayanma gücünü beslemeye devam etmeli idi, ama ona karşı herhangi bir taahhüt altına girmeden[308].

Bu yazı İstanbul'a ulaştığında durumlar en azından kısmen Gabor'un menfaatleri lehine daha kesin bir şekil almıştı. Elçisi Kaptan Quaad'ı Danimarka kralına göndermişti. Elçi, burada sözünü dinletebildiğinden Danimarka elçisi ile hemen Haag'a gitti ve Mart ayında İngiltere, Danimarka ve Hollanda Birleşik Devletleri'nin yetkilileri ile daha sonra özel bir davet üzerine Fransa, İsveç ve Venedik'in yanısıra Brandenburg elektörü başta olmak üzere, birçok Alman soylusunun da katıldığı ittifak antlaşmasının temeli atıldı.

İttifak antlaşmasının en önemli noktası tabii ki Almanya'ya 30 bin piyade ve 8 bin süvari göndermeyi taahhüt eden ve İngiltere'nin her ay geçimlerini sağlamak üzere 30 bin, Hollanda'nın ise 8 bin sterlin verecekleri Danimarka kralına yapılacak destek ödemesi idi. Ayrıca Bethlen Gabor'a ittifaka dahil edileceği vaadinde bulunuldu ve askerî kuvvetleri ile Avusturya hanedanına karşı müttefiklerin ortak davası için olumlu olabilecek bir teşebbüste bulunduğu takdirde el altından aylık 40 bin Alman taleri tutarında bir destek vadedildi. Tabii ki bu esnada gizli bir maddede Bohemya Kralı Palatinat Prensi Frederik'in

308 Lord Conway'ın Roe'ye gönderdiği 20 Nisan 1626 tarihli mektup, s. 501 ve devamı. Bu mektupta Fransa ile bir anlaşmanın mümkün olmadığı belirtilmektedir, zira "kutsal pederler olan Cizvitler, kralın yumuşak vicdanını, ruhunu tehlikeye sokmadan sapkınlarla Roma Katoliklerine karşı savaş için ittifak kuramayacağını bildirmişlerdir".

tekrar tahta çıkarılması özel olarak saklı tutulmuş ve yapılacak barış antlaşması için 'conditio sine qua non' (olmazsa olmaz şart) olarak belirlenmişti[309].

Bethlen Gabor, karşılığında mucizeler vadetti. Kayser ve Bâbıâli arasındaki barış antlaşmasının onaylatmasını engellemeye çalışıyordu ve iddia ettiği üzere bu amaçla vezirlere rüşvet olarak dağıtılması için İstanbul'a 23 bin taler göndermişti; iki veya üç Türk ordusu, talebi üzerine aynı anda kayserin ülkelerine, bilhassa İstirya'ya ve Viyana'ya karşı harekete geçecekti; Lehistan kralının İsveç'e saldırmasını veya kayseri desteklemesini önlemek için, Lehistan'a karşı 50-60 bin Tatar temin edecekti; ayrıca askerî kuvvetlerini Lehistan ve Kazaklar üzerine gönderebilmesi için Bâbıâli'yi de İran'la barış yapmaya ikna etmeye çalışacaktı ve son olarak, müttefik hükümdarlarla birlikte Rus çarını Lehistan'a karşı savaş yapmaya ikna etmesi için İsveç kralı ile irtibata geçme planları kuruyordu ki, Çar Smolensk kaybettiği ve elçilerinden biri kısa süre önce Lehistan'da hakarete uğradığı için son derece öfkeli olduğundan onu ikna etmesi daha kolay olacaktı. Kendi seferine gelince, yalnızca Mansfeld'in 8 bin piyade ve 2 bin süvariyle Bohemya ve Silezya'yı geçerek Macaristan'a doğru yola çıkmasını istedi; burada 4 bin piyade, 8 bin hafif süvari ve 2 bin kişilik Boğdan ve Eflak yardımcı kıtaları ile kendisine katılacaktı; iki veya üç ordugâh bu arada Erdel'i bilhassa Lehistan tarafından yapılacak düşman akınlarına karşı koruyacaktı[310].

Müttefik hükümdarlar şurasında bu planları destekleyen ve Bethlen Gabor'un desteklenmesi gerektiği yönünde baskı yapan, Danimarka kralı idi. Oysa böyle bir durumda, en utanç verici zorluklarla başa çıkmak zorunda oldukları para meselesi önlerine çıkıyordu. Çok düşük bir miktar da olsa aylık 40 bin taler tutarındaki parasal destek onaylanmıştı; ancak iş bu parayı bulmaya gelince hiç kimse ödeme yapmak istemiyordu, zira genelde bu miktarla yetinen Gabor, anlaşıldığı kadarıyla para sıkıntısı içinde olduğundan aynı dönemde iki buçuk aylık bir peşin ödeme, yani 100 bin taler talep etmişti. Bu talebini temsilcileri aracılığıyla gerek müttefik hükümdarların sarayları nezdinde, gerekse İstanbul'daki elçileri nezdinde sunuyordu ve peşin olarak ödenmesi

309 *Aynı eser*, s. 503.

310 Bütün bunlar Lord Conway'in gizemli ve şifreli bir mektubuna göre verilmiştir (bk. s. 503-504). Haag'da Bethlen Gabor'un temsilcisi ile yapılan müzakereler için bk. Katona, *aynı eser*, s. 193 ve devamı. Burada ayrıca Hollandalılar nezdindeki konuşması da verilmiştir.

hâlinde yıllık 480 bin taler tutarındaki yekûndan 80 bin taler indirmeye hazır olduğunu beyan ederek hedefine daha kolay ulaşabileceğini düşünüyordu. Ancak bununla da hiçbir şey elde edemedi.

Gabor'un baskısı altındaki Roe, hükümetine aylık 2 bin sterlin tutarındaki bu küçük meblağın, bu para ile düşmanın arkasından 25 bin kılıç gönderebilecek durumda olan güçlü ve cesur bir hükümdarı destekledikleri gözönünde bulundurulduğunda, kralın her ay Danimarka kralına ve Mansfeld'e ödediği 50 bin sterlin karşısında önemsiz olduğunu anlatmaya çalışmasına rağmen İngiltere söz konusu dönemde bu amaçla tek bir kuruş bile harcamak istemiyordu[311]. Kral, zaman hatırlatılsa Gabor'a karşı iyi niyetini ortayla koyuyor ve İstanbul'daki elçisinin de Gabor'u "Türkleri Hristiyan Avrupa'ya çekmeye çalışması gibi tehlikeli ve kızgınlık yaratan noktanın dışında" her yönden desteklemeye devam etmesini istiyorduysa da, ödenecek para söz konusu olunca her defasında hazinesinin Danimarka, Mansfeld, Hollanda'daki savaş, ordu ve donanmadan ve İspanya ile Fransa'nın sürekli bir kara savunmasını zorunlu kılan kuşkulu tutumları yüzünden bu tür yeni yükleri kaldıramayacak kadar tükenmiş olduğunu ileri sürüyordu. Elçi bu yüzden –1626 Eylül'ü başında aldığı talimata göre– hükümdarın temsilcilerine uygun bir cevap vermeli ve vadedilen para konusu açıldığında Londra'dan gelecek kararları beklemelerini söylemeli idi[312].

Fransa başlangıçta İngiltere'nin de aynı meblağı üstlenmesi hâlinde Erdel prensine tanınan parasal destek hususunda kendi payına düşeni, yani bu meblağın dörtte birini karşılamaya hazır olduğunu belirtmişse de Fransa kralı daha sonra muhtemelen Cizvitlerin kışkırtmaları ile bu meselenin bütününde ikiyüzlü bir tutum içine girerek, Gabor'u uzun bir süre boş vaatlerle kandır-

311 8 Mayıs 1626 tarihli mektup, s. 510: "Meselenin yalnızca para olmadığını göstermek için, hükümdarların peşin ödemede bulunmaları hâlinde yıllık toplam 480 bin tutarındaki paradan 80 bin indirim yapmaktan memnun olacağını söylüyordu, vs".

312 Lord Conway'in 8 Eylül tarihli mektubu, *aynı eser*, s. 552. Elçinin, "ona (Gabor'a) Osmanlı sultanını Hristiyan âlemini işgal etmek için buraya çekmek gibi rezil ve tehlikeli husus dışında yardımcı olması" yönünde talimat aldığı söylenmektedir. Ayrıca para hususunda: "Erdel prensinin bakanları kralın vadettiği paraları talep ettiklerinde ekselansları onlara zamana ve duruma uygun bir cevap verebilir ve [Gabor'un] temsilcisini buradan (Londra) alacağı cevaba yönlendirebilir".

maya çalıştı ve aniden Ağustos'ta İstanbul'daki elçisine Gabor ile hiçbir taahhüt altına girmemesine dair kesin emir verdi[313].

İngiltere'nin Venedik elçisi Sir Isaac Wake, İstanbul'daki meslektaşı ile anlaşma içinde, Venedik'i Gabor ve Protestan Birliği lehine ikna etmeye çalışmasına rağmen Venedik de hiçbir şeye karışmak istemiyordu. Erdelli'nin faaliyetlerine dikkatli bir ihtiyat ve iyi düşünülmüş bir şüphe ile yaklaşacak kadar akıllı idi. Önce Veltlin'deki anlaşmazlıklardan dolayı maruz kaldığı büyük masrafları, bu gibi parasal desteklerde bulunmamasının sebebi olarak ileri sürdü; daha sonra Mansfeld'in birliklerinden bir kısmı ile Spilit ve Dalmaçya üzerinden Macaristan'a akın etmesi gündeme gelince, bu planı fazla şüpheli bulduğundan elini bu meseleden tamamen çekmeyi daha uygun gördü[314]. Yalnızca Hollanda ve Danimarka kralından her biri daha sonra Gabor'a 30 bin taler gönderdiler; fakat bu o kadar düşük bir miktardı ki, Gabor, müttefikleri tarafından bu kadar ihmal edildiği için şikâyette bulunuyordu ve sıkıntı içinde olmamış olsaydı böylesine küçük bir yardımı kabul etmekten utanmış olacağını açıkça söylüyordu[315].

Aynı dönemde İstanbul'daki durumlar da Bethlen Gabor'un lehine gelişmiyordu. Bâbıâli, Protestan hükümdarlarla ittifak kurmasına izin vermiş ve belirli bir destek vadetmişti; ama göründüğü kadarıyla Bâbıâli de çok geçmeden bu yöndeki faaliyetlerinden şüphelenmeye başlamıştı. Bunda kayserin temsilcilerinin Divân-ı Hümâyûn nezdindeki iftiralarının ve kışkırtmalarının da payı büyüktü. Kayserin elçisi, dönemin İstanbul Hristiyan diplomatları arasında büyük bir sansasyon yaratan ve belki de Cizvitlerin de parmağı olan bir elçilik mektubu hırsızlığı sayesinde Erdel prensinin İstanbul'daki elçileri ile bütün yazışmalarını ele geçirmeyi başarmış, bu mektupları daha sonra Viyana'ya göndermiş, buradan, kısmen belki de sahte olarak, geri almış ve bunların Erdel prensinin planlarına karşı şüphe uyandırmaya ve onu zan altında bırakmaya uygun oldukları ölçüde Divân-ı Hümâyûn'un eline geçmelerini sağlamıştı. Ga-

313 Roe'nin elçilik mektupları, s. 510 ve 548.

314 Roe'nin elçilik mektupları, s. 575, 577, 594.

315 *Aynı eser,* s. 552, 608, 629; Roe, Mart 1627'de Lord Conway'a şöyle yazıyordu: "Hollanda'nın 30 bin taler gönderdiğini haber almasından sonra Gabor'un, daha fazla vadedildiği ve sanki ihmal edilmiş ve kandırılmış gibi, belirsiz harcamaları ve tehlikeleri için bu düşük miktarı kabul etmek zorunda kaldığı için hoşnut olmadığına dair bir mektubunu gördüm".

bor bunun üzerine Osmanlı İmparatorluğu'na karşı tehlikeli planlar kurmak ve bu amaçla kaysere bazı tekliflerde bulunmakla suçlandı[316].

Eski veziriazam Gürcü Mehmed Paşa* hayatta olduğu sürece, Bethlen Gabor'un Divân-ı Hümâyûn'da en iyi dostu ve hamisi olmuştu. Avusturya hanedanının en amansız muhalifi, dolayısıyla başında İngiliz elçisinin bulunduğu Protestan grubunun en önemli dayanağı idi. Yeniçerilerin ve sipahilerin 3 Temmuz 1626'daki ayaklanmaları sırasında öldürülmesi bu yüzden Gabor tarafından da sonuçları açısından çok önemli ve uğursuz bir hadise kabul ediliyordu[317].

Halefi Kaptanıderya [Topal] Receb Paşa, Divân-ı Hümâyûn'da kayser grubunun başı idi ve Bethlen Gabor'un artık desteklenmesini istemiyordu. Çok geçmeden Asya'daki meselelerden dolayı toplanan ve Erdel meselesinin de gündeme getirildiği büyük Divân'da bu hemen hissedildi.

Yeni kaymakam, burada meseleyi hemen şu soruyu sorarak son raddeye getirdi: Gabor'un istediği gibi kaysere ve Lehistan kralına savaş ilan edilsin mi? Bunun üzerine çıkan tartışmalarda, veziriazamın işareti üzerine tabii ki kayser taraftarı olan grup ayaklandı ve bu grup sonunda, başlarında kadıaskerin bulunduğu Bethlen Gabor ve Protestan Birliği taraftarı grup karşısında üstünlük kazandığından mesele sonuçsuz bırakılmak zorunda kaldı. Kaymakam, Gabor'un ve Protestan Birliği'nin Avusturya hanedanına karşı planlarının ortaya çıkmasına dair esas amacına, Divân-ı Hümâyûn'a Erdel prensinin bununla ilgili bütün evrakını aktararak ulaşmıştı.

Gabor'un elçisi çok zor bir duruma düşmüştü. Erdel prensine en azından bir kez daha "Bâbıâli'nin eski dostları" olan Protestan hükümdarlarla irtibata

---

316 Roe, prensi yazışmaların çalındığından 17 Aralık 1625'de bizzat haberdar etmektedir (bk. s. 478). Bu olayın asıl yaratıcısı keşfedilememiştir; en fazla zan altında kalan, prensin Ballafazza adındaki bir temsilcisi oldu. Venedik elcisi de Nisan 1626 tarihli raporunda bu olaydan bahsetmektedir (bk. Hammer, *aynı eser*, V, 94): "İmparator, Gabor'u Bâbıâli nezdinde kötü duruma düşürmekte, onun tarafından majestelerine yazılmış, Osmanlılara karşı kışkırtmaların yer aldığı gerçek ya da sahte mektupların kaymakam ve diğer vezirlerin eline geçmesini sağlamaktadır".

* Topal Receb Paşa'dan evvel sadarette Müezzinzâde Hafız Ahmed Paşa vardı. Ahmed Paşa ikinci sadaretinde 1632'de öldürülmüşütür (çn).

317 Bilhassa Lord Conway'a ve Bohemya kraliçesine gönderdiği iki mektup, s. 525 ve 530; burada önceki veziriazamdan "Gabor'un hamisi, tek dostum"; halefinden ise "Kayser grubunun başı ve hamisi" diye bahsetmektedir.

geçme izninin verildiği, ancak içeriği açısından oldukça dikkatli yazılmış olup kayserin elçisine herhangi bir şikâyet sebebi vermemek için savaştan bahsedilmeyen bir fermanın verilmesini yalnızca İngiliz elçinin kaymakam ve kadıasker nezdindeki lehinde konuşmalarına borçlu idi. Gabor'a vadedilen yardım, Budin beylerbeyine birlikleri ile her halükârda düşmanın –kayserin adı burada da geçmiyordu– sınırları rahatsız etmesi veya Erdel prensinin topraklarına saldırması hâlinde her an müdahale etmeye hazır durumda beklemesine dair emir verilmesi ile sınırlandı. Budin beylerbeyi aynı zamanda kayserin yeni barış müzakereleri için göndereceği yetkilileri, hemen sınırda Bâbıâli'nin ancak dostlarının talepleri yerine getirildiği takdirde müzakerelerde bulunacağına dair bir cevapla durdurmasına dair emir aldı. Buna karşın, Bethlen Gabor'un çabaları üzerine çıkartılan, İngiliz elçi tarafından okunan ve düzeltilen bir yazı ile bütün müttefik hükümdarlar, bilhassa İsveç ve Danimarka kralları ile Brandenburg elektörü, müzakerelerde bulunmak üzere elçilerini, en onurlu biçimde karşılanacakları ve bütün düşmanlarına karşı en güvenli biçimde korunacakları İstanbul'a göndermeye davet ediliyorlardı[318].

Sir Thomas Roe, en azından bu kadarını başarabildiği için kendisini şanslı sayıyordu ve Bethlen Gabor'u da bir kez adım attığı yolda devam etmeye ve savaşa hemen başlamaya teşvik ediyordu. Ağustos'ta Gabor'a şöyle yazdı: "Bu kadar çabanın sonuca vardırılması, bu kadar çok hükümdarın taleplerinin yerine getirilmesi ve bu esnada risk altında olan kendi onurunuzun tatmini için artık baskı altındakilerin tekrar ülkelerine dönmelerine, vicdanları rahatsız olanların rahat bir nefes almalarına ve dinimizin tamamen özgür olmasına sebep olacak bu şanlı eseri başlatmaktan başka bir şeye ihtiyacımız yok"[319].

Oysa Bethlen Gabor bu durumu henüz olumlu addedemiyordu. Bâbıâli'nin son verdiği kararla yalnızca şartlı olarak yetiniyordu. Ancak artık geri dönemeyecek kadar ileri gittiğinden, en azından gelecek için daha sağlam güvenceler istedi. Bâbıâli'ye gönderdiği ve müttefikleri Mansfeld ile Weimar Dükü Ernst'in 20 bin kişilik bir askerî kuvvetin başında Silezya'dan geçerek Bohemya sınırına kadar varmış olmalarına istinaden, bilhassa iki şey beklediği yeni bir elçilik heyetinin amacı şu idi: Birincisi, ölmesi hâlinde, Erdel soyluları tarafından Erdel tahtının halefi olarak seçilen eşi Brandenburg prensesinin kabul

318 Büyük Divân'ın müzakereleri ve sonuçları hakkında Roe, Lord Conway'a gönderdiği 31 Temmuz 1626 tarihli mektupta bilgi vermektedir (bk. s. 536-538).

319 Bethlen Gabor'a gönderilen 19 Ağustos 1626 tarihli yazı, s. 541.

edilip onaylanması ve ikinci olarak, Macaristan'ı fethederek kayseri tamamen Almanya sınırlarına kadar geri püskürtme izni. Her iki talebinin sebebi olarak her zamanki gibi Almanya'nın tamamı için sürekli büyüyerek tehlikeli bir güç hâline gelen Avusturya hanedanının uygun sınırlar içine çekilmesi zorunluluğunu gösteriyordu. Hatta söz konusu seçim, bir taraftan herhangi bir ara hükümet hâlinde Avusturya hanedanının Erdel üzerindeki muhtemel entrikaları ilk andan itibaren engelleneceği ve diğer taraftan eşinin müttefik ve Bâbıâli'ye dost hükümdarların korumasına ve yardımına nail olacağı için tavsiye edilebilirdi.

Bazı yan hususlarla birlikte sekiz maddeden oluşan bir notada yazılı olarak özetlenen bu talepleri, İstanbul'da başlangıçta oldukça soğuk karşıladı ve aynı dönemde Osmanlı ordusunun Bağdat önlerinde tamamen yokolduğuna dair haberler Bâbıâli'de çaresiz bir dehşet yarattığından hemen kesin bir cevap vermeye karar verilemedi. Tabii ki Bâbıâli'nin bu sıkıntılı hâli, kayserin elçisi tarafından Erdel prensinin bütün taleplerini mümkün olduğunca engellemek ve kısa süre önce akdedilen barış antlaşmasının onaylanmasında her zamankinden daha çok ısrar etmek için kullanıldı. Bu hususta Venedik ve Hollanda elçileri ile anlaşmaya varan İngiliz elçi, mahir bir arabuluculuk sayesinde meseleyi istediği sonuca vardırmayı başardı[320].

Daha kalıcı silahlı bir desteğe dair kesin bir vaat, Bâbıâli'nin o dönemde içinde bulunduğu sıkıntıdan dolayı tabii ki mümkün değildi ve müttefik devletler de Avusturya'ya karşı bile olsa daha büyük bir Türk askerî kuvvetini Almanya'ya çekmek niyetinde değildiler. Bu açıdan sınırlardaki sancakbeylerinin Budin beylerbeyinin komutası altında birliklerini her halükârda hazır tutacaklarına dair yenilenen vaatle yetindiler. Erdel prensi ile müttefiklerinin onayı ve Bâbıâli nezdindeki elçilerinin bilgisi olmadan barış yapılmayacaktı ve son olarak, Brandenburg prensesine ilişkin seçim de resmî bir elçilik heyeti aracılığıyla sancağın ve âsânın verilmesi ile her zamanki törenler arasında resmileştirilmesi şartıyla onaylandı. Protestan grubu, hem Gabor'u hem de Brandenburg elektörünü kalıcı olarak kendi taraflarına çekmenin ve bu yönde Avusturya hanedanının saldırılarına karşı sürekli bir muhalefeti muhafaza etmenin en iyi çaresi olduğundan bilhassa son hususa önem veriyordu.

320 Bu müzakereler ve sonuçları tabii ki İngiliz elçinin aynı döneme ait mektuplarının ana içeriğini oluşturmaktadırlar (bk. s. 549-562). Burada sonunda ek olarak Bethlen Gabor'un son taleplerinin Latince metni de verilmektedir.

Neticede en azından Sir Thomas Roe, herşeyin kazanıldığına ve kayserin gücünün ebediyen çökertildiğine inanıyordu[321]. Ancak nihayet harekete geçildiğinde, bu defa da olaylar ne onun ne de Protestan grubun beklemediği bir biçimde değişti. Müttefiklerin Kont Mansfeld ve Weimar Dükü Ernst'in emrindeki yardımcı kıtaları Macaristan sınırına kadar ilerlediklerinde ve kayserin Wallenstein emrindeki 40 bin kişilik ordusu da hemen peşlerinden geldiğinde, her yönden baskı altında kalan Bethlen Gabor da nihayet silahlara sarılmak zorunda kaldı. Toplayabildiği ordu yaklaşık 32 bin kişiden oluşuyordu ve Budin'in, Ağustos'ta ölen barış yanlısı ve en azından söylentilere göre, kayserden rüşvet alan idarecisi Sofu Mehmed Paşa'nın yerine geçen savaş yanlısı Beylerbeyi Murtaza Paşa 25 bin kişilik disiplinsiz Türk sınır birliklerini buraya getirdi[322].

Ancak Eylül ayında başlayabilen sefer kısa ve önemli sonuçlar elde edilemeden geçti. Önemli darbeler olmadığı gibi, açık bir muharebe de meydana gelmedi. Herşey tek tük plansız akınlara, bazı küçük çatışmalara ve yararsız müzakerelere dönüştü. Önce Murtaza Paşa, süvarileri ile Nitra (Neitra/Neutra) bölgesine akın etti; burada Türklerin her zaman yaptıkları gibi, 26 köyü ateşe verdi ve ele geçirdiği insanları, hayvanları ve taşınabilir malları sürükleyip götürdü. Beylerbeyi daha sonra başarısız bir şekilde Novigrad'a (Neograd) saldırırken, Gabor, Macaristan Palatini Esterhazy'nin ve Hırvatistan Banı Zrinyi'nin emrindeki kayser birlikleri ile çatışmaya girdi. Düşmanlarının kendisine teklif ettiği müzakerelere kanan ve daha sonra aniden saldırıya uğrayan Gabor, önce ağır bir mağlubiyet yaşadı; ama çabuk toparlandı; hemen Türkleri Novigrad'dan buraya çekti ve Wallenstein'in kuzeyden buraya gelmekte olan ordusunun bulunduğu yere kadar geri çekilen Macarları ve Hırvatları mağlup etti[323].

321 Bohemya kraliçesine gönderdiği 22 Eylül 1626 tarihli mektup, s. 558: "Gabor 40 gün önce güçlü bir orduyla savaşı bitirmek veya Kayser'in gücünü yoketmek için, Weimar dükünü ve Kont Mansfeld ile buluşmaya gitti".

322 Roe, 26 Ağustos tarihli bir mektupta, kısa süre önce ölen Budin beylerbeyini "kayserin eski bir emekli memuru" diye adlandırmakta olup, halefi Boşnak asıllı Murtaza Paşa'yı "Gabor onu yönetebileceği ve kayser taraftarları ona güvenmeyecekleri için, Erdel meselesi için çok daha uygun, inatçı ve heyecanlı bir adam" olarak tanımlamaktadır.

323 Bu olaylar ayrıntılı olarak söz konusu kaynaklara göre Katona, *aynı eser*, s. 220 ve devamında aktarılmıştır. Roe, aynı döneme ait mektuplarında, Bethlen Gabor'un el-

Bu arada Gabor'un birliklerinin bir kısmı Mansfeld ve Weimar'a katılmışlardı. Oysa her iki taraf da oldukça büyük askerî kuvvetlere sahip olmasına rağmen bu yönde henüz önemli bir olay meydana gelmedi. Göründüğü kadarıyla belirli bir plandan ve bütünlükten yoksun harekâtlar, Waag ve Nitra nehirleri kıyılarında, Erdelliler ve Türkler üstün geldiklerinde İstanbul'da her defasında müttefiklerin parlak zaferleri ve kayser ordusunun ağır mağlubiyetleri olarak gösterilen bazı küçük çatışmalarla sınırlı kaldılar. Ancak 16 Ekim'de bazı çekişmelerden sonra Estergon (Gran) Nehri kenarında iki ordu arasında daha ağır bir çatışma meydana geldi ve Wallenstein burada Bethlen Gabor'un ve Mansfeld'in birleşik güçleri tarafından mağlup edildi. Sultana hediye olarak 300 Macar ve Alman esir ile birlikte İstanbul'a gönderilen abartılı zafer raporlarına göre, Wallenstein bu çatışma sırasında kaybı en az 10 bin ölü ve esirdi[324].

Wallenstein, bu mağlubiyetten sonra vahşi karakterleri ve disiplinsizlikleri yüzünden cesaretleri yeterince kırılmış ve soğuklar, açlık ve salgın hastalıklar nedeniyle oldukça zayıflamış ordusu ile –kısa sürede 25 bin askerini kaybettiği söyleniyordu[325]– daha fazla dayanamayarak acilen Waag Nehri'ni geçerek geri döndü. Sonraları Türkiye'ye karşı zaten savaşmak istememekle ve Viyana'dan kendisine ilerlemesi yönünde verilen talimatlara kasıtlı olarak riayet etmemekle suçlandı. Daha o zamanlar kayserin gözünden düşmüştü ve çok geçmeden Macaristan'dan geri çağrılırken, ordusunun kalan kısmı Palatin Esterhazy'nin emri altında Tyrnau ve Bratislava arasında kış karargâhına çekildi[326].

çilerinin biraz abartılı raporları aracılığıyla, bu konuda imalarda bulunmaktadır, mesela bk. s. 563, 565 ve devamı.

324 Betlılen Gabor'un bu çatışma hakkında Bâbıâli'ye gönderdiği raporu, Roe s. 572'de vermektedir. Buna göre Mansfeld'in ordusu 20 bin kişiden oluşuyordu. Wallenstein'in sözde kayıplarını Roe, bu "büyük zaferin" meyvesi olarak İstanbul'a gönderilen 300 Macar esir" ve Almanlara duyulan acıyı, "merhameti hakeden, ancak önlenemeyen bir felaket. Her muzır şeyden bir ders çıkar, herbirine kamu yararı karşılık verir" gibi diplomatik bir ifade ile atlattığı daha sonraki döneme ait bir raporda vermektedir (bk. s. 579).

325 Katona, *aynı eser*, s. 262.

326 Roe, bu husus hakkında Lord Conway'a gönderdiği 18 Ocak 1627 tarihli mektubunda ilginç bilgiler vermektedir (bk. s. 599): "Viyana'dan Wallenstein'in birçok kez sultanın bölgesine akın edip [buraları] işgal etmek üzere baskıya maruz kaldığı ve bunu yapmak için birçok fırsata sahip olduğu haberini aldım; ama Wallenstein bunu geciktirdiği ve

Zaten Gabor da ilk heyecanla İstanbul'a kaçan, düşmanın peşinden Bratislava veya Viyana kapılarına kadar gideceğini bildirmiş olmasına rağmen bu "büyük zaferin" peşinden gitmeye ne hevesli ne de bunu yapabilecek durumda idi. Sadece Wallenstein'in artçı birliklerini Waag Nehri'nin diğer tarafına atmakla yetindi[327]. Bu ölçülülüğünün en önemli sebeplerinden biri, Murtaza Paşa emrindeki Türk yardımcı kıtalarının şüpheli tutumu idi. Zira İstanbul Divân-ı Hümâyûn'da Murtaza Paşa'ya birlikleri ile kış boyunca orada kalmasına yönelik emir verilmesini sağlamasına rağmen birlikler bunu istemiyorlardı. Vatanlarına dönme zamanı olan Aziz Demetrius günü, yani 26 Ekim tarihi yaklaştığında huzursuz ve inatçı olmaya başladılar. Murtaza Paşa, onları zorla burada tutmak isteyince Estergon ve Nitra arasındaki Verebely ordugâhında Murtaza Paşa'nın dahi hayatının tehlikeye girdiği korkunç bir ayaklanma çıktı. Ayaklanma ancak Gabor'un birliklerinden bir kısım ile buraya gelerek, asilere ansızın saldırıp, bir kısmını öldürmesi ve daha sonra elebaşlarının kanlı bir muhakemeye tâbi tutması ile bastırılabildi. Osmanlı'nın en itibarlı ordu komutanlarından bazıları, örneğin Eğri beylerbeyi daha sonra Budin'de bu ayaklanmanın bedelini hayatlarıyla ödemek zorunda kaldılar[328].

En kötü düşmanı, yani isyan ruhu kendi ordugâhının içindeyken, açlıktan, soğuktan ve yaklaşan kış mevsiminin diğer zorluklarından dolayı yeterince acı çeken kendi birlikleri ile Mansfeld'in birlikleri de zorluk çıkartırken ve hoşnutsuzluklarını birçok kez sesli homurtularla gösterirken Bethlen Gabor nasıl teşebbüste bulunmaya cesaret edebilirdi ki?

---

ertelediği için öyle gözden düştü ki, [kendisinin] saraya çağırılmasına karar verildi". Kayser ve Wallenstein'in saraydaki rakipleri, ona karşı açıkça bir şey yapma cesaretini gösteremediler. Roe şöyle devam etmektedir: "Ancak biraz tuhaf olduğu ve düşmanın karşısında efendisinin [emirlerine] riayet etmeyerek [efendisini] küçük düşürebileceği için ona tavsiyede bulunmaya ve [kendisini] uygun zamanda görevden almaya karar verdiler". Böylece bir süreliğine daha Tyrna'daki ordusunun yanında bırakıldı ve görevden alınması üzerine saraya davet edilerek örtüldü. "Wallenstein, Viyana'da kayseri görmek için izin aldı," sözleriyle Roe bu nankörlüğü diplomatik incelikle örtmeyi başarmıştır. Ayrıca Wallenstein'in emrindeki daimî birliklerden 10 alay Silezya'ya geri çekildi; yalnızca en küçük bölümü Moravya ve Macaristan sınırında kışı geçirecekti (bk. *aynı eser*, s. 596).

327 Roe, 28 Ekim tarihli mektup, s. 572: "Onları (kaçan kayser birliklerini) Bratislava veya Viyana kapılarına kadar takip edeceğini yazmış. Bu mektubu (veziriazama gönderilen mektup) gördüm ve tercümanıma okuttum".

328 Katona, *aynı eser*, s. 268. Gabor, asilere Aziz Demettrius gününün [26 Ekim] ne zaman geleceğine kendisinin karar vereceğini söylemişti.

Ayrıca Protestanların ve müttefiklerinin davasının Almanya'daki perişan durumu, Gabor'un ruhu ve kararları üzerinde ancak olumsuz bir etki bırakabilirdi. Kont Tilly emrindeki kayser ordusu, bütün yıl boyunca her yerde müttefiklere karşı avantajlı duruma geçmişti. Danimarka kralının tamamen mağlup olmasından (27 Ağustos) sonra Gabor'un bu taraftan artık bir şey bekleyemeyeceği kesindi, zira temsilcilerinin de bu açıdan sürekli çabaları olumsuz sonuçlar vermişti.

Yetkilisi Kaptan Quaad, efendisine verilen vaatlerin Hollanda tarafından nihayet yerine getirilmesi için ısrar ettiği Haag'dan, kralı daha etkin ve kesin bir yardıma ikna etmek üzere sonbaharda İngiltere'ye gitmişti. Ancak oldukça yüksek olan taleplerine –aylık 40 bin taler para yardımının yanısıra 12 bin kişilik bir yardımcı kıta da talep ediyordu– hem orada hem burada, yalnızca ertesi yaz için, yerine getirilmelerini kralın onaylanan parasal desteğinin yarısını mı yoksa yalnızca üçte birini mi üstleneceğine dair kararına bırakarak aşmaya çalıştıkları yeni vaatler alabildi[329]. Aslında Londra Kabinesi, Almanya'daki savaşın hazinesi üzerinde yarattığı muazzam yük karşısında bu parasal destek hususunda ciddi olamazdı. Ancak Bethlen Gabor için de Sir Thomas Roe'nin kendisine ertesi yılın başında bu uğursuz savaşın krala bugüne kadar yılda 4 milyon dukaya mâl olduğunu söylemesi iyi bir teselli olamazdı. Danimarka kralına her ay 120 bin kron destek veriliyordu; 720 bin kron Mansfeld'in yardımcı kıtalarının donatılması ve seferber edilmesi için harcamıştı ve her ay 80 bin kron bu kıtaların geçimi için ödeniyordu; aynı şekilde Hollanda'da 6 bin piyadenin masraflarını karşılıyordu ve bunun dışında Kuzey Denizi'nde ve İspanya sahillerinde iki filo bulundurmak zorunda idi. Kral yine de en azından iyi niyetini gösterebilmek üzere Venedik'i Gabor'a büyük miktarda parasal destekte bulunmaya ikna etmek için elinden geleni yapıyordu. Tabii ki burada da Gabor'un temsilcileri, İngiliz elçi ve söz konusu diğer devletlerin temsilcileri arasında bu hususta herhangi bir sonuca varamayan müzakereler yürütüldü[330].

---

329 O dönemde Kaptan Quaad ile yapılan uzun ve çok ilginç müzakereleri, Lord Conway tamamen şifrelenmiş 6 Aralık 1626 tarihli bir mektupta Thomas Roe'ye bildirmektedir (bk. s. 580-583). Quaad'ın Haag'da kalışı hakkında İngiliz elçi Francis Nethersole'nin Roe'ye gönderdiği mektup, *aynı eser*, s. 592.

330 Roe'nin Bethlen Gabor'a gönderdiği 5 Şubat 1627 tarihli mektubu (bk. s. 611-613). Venedik'teki müzakereler hakkında bk. Sir Isaac Wake'nin mektubu, s. 606.

Bu şartlar altında Bethlen Gabor'a mümkün olduğunca onurlu ve avantajlı bir geri çekilmeyi düşünmekten başka yapacak ne kalıyordu ki? Dolayısıyla birliklerini yavaş yavaş Leutschau, Kremnitz ve Thurocz yakınlarındaki kış karargâhlarına gönderdi ve el altından Viyana sarayı ile önce hiçbir sorun çıkmadan meydana getirilen 3 aylık bir ateşkes antlaşmasının ve daha sonra yeni bir barış antlaşmasının akdedilmesine yönelik müzakerelere başladı.

Kont Mansfeld, seferin bu kadar utanç verici biçimde sonuçlanması karşısında öyle çaresizlik içinde kaldı ki, hemen komutayı bıraktı ve muhtemelen uzun zamandan beri düşündüğü bir planı, yani ertesi yıl yeni birliklerle Dalmaçya ve Türk toprakları üzerinden Macaristan'a akın etme planını şahsen gerçekleştirmek için Venedik'e döndü. Oysa Venedik'e bir daha canlı olarak dönmeyecekti. Belki de son zamanlardaki talihsizliklere duyduğu üzüntüden dolayı ölümcül bir hastalığa kapılarak Spilit yakınlarında bir köy olan Urakovitz'de ruhunu teslim etti. Venedik, naaşını törenler arasında kabul ederek, yiğitliğinin ve şövalye ruhunun biraz maceraperest teşebbüslerini desteklemeye meyilli olmasa bile hakettiği onuru borçlu olduğunu düşündüğü bir kahramanı ölümünden sonra onurlandırmayı onur meselesi hâline getirdi. Bu arada Mansfeld'in birliklerinin başına geçen Weimar Dükü Ernst de yıl sona ermeden Thyrocz bölgesindeki karargâhında kötü bir ateşli hastalık sonucunda hayatını kaybetti[331].

Bu gibi kazalar, Bethlen Gabor'un, kayserin gerek İstanbul'da gerekse Viyana'daki yetkililerinin Tilly'nin kısa süre önce elde ettiği zaferlere dayanarak oldukça sert bir tonda konuştukları mevcut müzakereler sırasında uysal davranmasını sağlıyorlardı. Sefer başlar başlamaz kayserin İstanbul elçisi, Mansfeld ve Gabor yönetimindeki iki düşman ordusunun birleşmesini barış ihlali ilan etti ve korkak veziriazam üzerindeki bütün nüfûzunu Gabor'un çok istediği bir şeyi, yani eşinin tahta seçilmesinin onaylanmasını engellemek için kullandı[332]. Viyana sarayı, Erdel prensi ile yalnızca hemen Türk yardımcı kıta-

331 Mansfeld'in son planları ve ölümü hakkında, bilhassa İngiltere'nin Venedik elçisinin elçilik mektupları çok ilginç bilgiler vermektedir (bk. *aynı eser*, s. 585, 593, 595).

332 Roe'nin Lord Conway'a gönderdiği 18 Ekim 1626 tarihli mektubu, s. 563: " [Gabor'un eşinin] tahta çıkışının kabul edilmesini engellemek için, (kayserin) temsilcisi bütün zekâsını ve gücünü kullandı ve bir kadın, bir yabancı ve bir Alman olduğunu ileri sürdü". Viyana'da Gabor'un bilhassa buna ağırlık verdiği biliniyordu ve bu yüzden Bâbıâli ile arasını açmak için daha iyi bir araç bulamazlardı.

larını geri göndermeyi, Mansfeld'den tamamen kopmayı ve emri altındaki birliklerle işbirliğinden vazgeçmeyi taahhüt etmesi hâlinde müzakerelere başlayacaktı. Tekliflerini yazılı olarak vermesine ancak bu şartlar yerine getirildikten sonra izin verilecekti. Elçileri ile daha sonra yanlış anlamaları bahane etmek için kullanılabilecek salt sözlü müzakerelere hiçbir şekilde girişilmeyecekti.

Kayser kabinesinin hazırlık taslağında yenilenecek barışın esasları olarak belirlediği diğer şartlar da oldukça ağırdı. Barışın ancak Macar ve Erdel soyluları tarafından yemin altında onaylandıktan sonra geçerli olması talep ediliyordu. Kayserin sınır boylarındaki muhafız kıtalarının masraflarını karşılamak için verilen 30 bin taler bundan böyle ödenmeyecekti. "Macar asiler" hiçbir şekilde barışa dahil edilmeyeceklerdi ve bütün esirler fidyesiz serbest bırakılacaklardı. Mansfeld'in birlikleri hemen geri gönderileceklerdi ve Gabor kendi birlikleri ile Erdel'e geri çekilecekti. Son olarak, barışı Bâbıâli'ye kabul ettirmek de Gabor'a ait olacaktı.

Tek isteği zaman kazanmak olan Gabor, bu taleplere vereceği cevapta tereddüde düştü ve sonunda bu talepleri en azından kayıtsız şartsız kabul etmemeyi onuruna borçlu olduğunu düşündü. Kayserin istediği gibi soyluların bu barış meselesine müdahalelerini uygunsuz bularak reddetti. Kayser, sınır boylarındaki muhafız kıtalarının masraflarını karşılamak için bundan böyle 30 bin taleri ödemek istemiyorsa, Macaristan şehirlerinde yararına bulunduracağı muhafız kıtalarının da masraflarını kendi üstlenmeli idi. Yukarı Macaristan'ın tamamı Gabor'un hâkimiyeti altında bulunduğundan burada sancağının peşinden gelen veya kendisine yardımda bulunan hiç kimse "asi" kabul edilemezdi. Ayrıca esirlerin fidyesiz serbest bırakılmaları ancak fidye ödeneceği kabul edilmediği takdirde gerçekleştirilebilirdi, Mesela Estergon Nehri kenarındaki çatışmada esir düşen ve İstanbul'a gönderilmemek için 10 bin taler ödemeyi vadeden Kont Schick meselesinde olduğu gibi[333].

Avantajlı durumda olan Viyana sarayı yine de taleplerinde esas olarak ısrar ediyordu ve Gabor şimdilik ne Bâbıâli'den ne de müttefiklerinden, kaysere karşı daha kararlı bir tutum göstermesini sağlayacak herhangi bir destek bekleyebileceğinden barışı ister istemez kayser yetkililerinin öngördükleri şekilde kabul etmek zorunda kaldı. Yıl daha sona ermeden, 28 Aralık'ta Gabor'un kış

333 Kayserin barışın esasları olarak hazırlattığı taslak ve Gabor'un itirazları için bk. Roe, s. 595, 596.

karargâhı olan Leutschau'da barış imzalandı, ama bu, Gabor için çok da onurlu bir barış olmadı. Esas olarak Nikolsburg ve son Viyana antlaşmaları esas alınmış, fakat bu antlaşmalardan buraya aktarılan hükümler eskisinden çok daha zayıf ve daha az vurgulanmışlardı.

Hemen birinci maddede bu hissedilebiliyordu. Zira Gabor bu maddeye göre yalnızca kayser ve Avusturya hanedanına karşı her türlü düşmanca faaliyetten vaz geçmek ve yeniden Türklerle Tatarları asla kayserin topraklarına akın düzenlemeye kışkırtmayacağına dair taahhütte bulunmakla kalmayıp, kayseri düşmanlarının haberdar olduğu bütün komploları ve gizli entrikaları hakkında bilgilendirmeyi de kabul ediyordu. İkinci maddede Erdel prensi Macaristan'ı hemen boşaltmayı ve kaysere veya tebaasına ait olup ele geçirdiği bütün şehirleri, kaleleri, yerleri ve malları geri vermeyi taahhüt ediyordu. Üçüncü madde ise şöyle idi: "Prens, asi Mansfeld'i ve kayserin topraklarına akın eden bütün taraftarlarını hemen terkedecektir; hem onlara hem de prensin talebi üzerine Mansfeld ile kayser topraklarına akın eden bütün yabancılara bundan böyle destek vermeyecektir; güvenli kortej eşliğinde ama yalnızca 20-30 kişilik gruplar hâlinde, askerî alametleri olmadan ve geri döndükten sonra hiçbir yerde kayserin düşmanlarına katılmamaları şartıyla gitmelerine izin verilecektir". Son savaşta sınır eyaletlerinde Türkler tarafından ele geçirilen bütün yerlerin geri verilmesi ve Türklere esir düşen kayserin tebaasının serbest bırakılması için Bâbıâli nezdinde arabuluculuk yapmak Gabor'a aitti (madde 6 ve 7). Prensin bundan böyle tek başına üstleneceği sınır boylarındaki kaleler için verilen 30 bin taler bundan böyle ödenmeyecekti ve prens, bunun karşılığında 1619'dan itibaren kayserin tebaasına ait olup ele geçirdiği bütün yerleri geri verecekti (madde 13)[334].

Zorunlu olarak yapılan böyle bir barış, Bethlen Gabor'un şahsî hırsını söndürmeye nasıl uygun değilse, o tarihe kadar yaptıkları cesaret kırıcı tecrübelere bakmaksızın onun hırsını hedeflerine ulaşmak için kullanmaktan yorulmayanların da beklentilerine uygun olamazdı. Bâbıâli tarafından nasıl kuşku ile izleniyorsa, kayserin gücünün ancak bu yönden bilhassa Bâbıâli tarafından desteklenen ve tutulan Erdel prensinin ayaklanması ile kırılabileceği düşüncesinden bir türlü kurtulamayan Protestan grubun ve Avusturya hanedanına

334 Roe, s. 630, barış antlaşmasını vermektedir. Daha geniş kapsamlı ve çok önemli farklılıklar göstermeyen antlaşma için bk. Katona, *aynı eser*, s. 276-285.

karşı birleşen devletlerin beklentilerine de uymuyordu. Bu yönde de Erdel prensini kışkırtmak için denenmedik bir şey bırakmıyorlardı. Mesela bu dönemde İngiltere'nin Venedik elçisi Sir Isaac Wake'nin klasik olarak abartılarla dolu, fakat aynı zamanda hiç de diplomatik olmayan bir yazı ile Mansfeld'in ölümünün dünyanın özgürlüğü için her ne kadar çok ağır bir darbe olsa da özgürlüğün Mansfeld ile mezara gitmemiş olduğunu, zira omuzlarında sallanması, hatta düşmesi mümkün olmayan büyük dünya özgürlük küresinin durduğu Atlas'ın bizzat Gabor'un kendisi olduğunu açıklaması gülünçtü[335].

Oysa bu meselelerin daha ciddi ele alındığı ve durumların daha ayrıntılı olarak incelendiği çevrelerde, nedendir bilinmez ama Bethlen Gabor'un dönemin dünya hareketine daha etkin bir biçimde müdahalesine büyük umutlar bağlanıyordu. Kral I. Charles'ın devlet sekreteri [İçişleri Bakanı] Lord Conway, 1627'de, Gabor'u sürekli olarak kaysere karşı tahrik etmesini ve aynı zamanda nihayet defalarca vadedilen özlemle beklediği para yardımının yapılacağını söylemesini isteyerek Thomas Roe'ye: "Davamızın ona ihtiyacı var" diye yazıyordu[336].

Kayser ve Erdel prensi arasında kısa bir süre önce akdedilen barış antlaşmasının etkilerini engellemek ve buna karşın Bâbıâli ve Viyana sarayı arasındaki gerginliği mümkün mertebe son raddeye ulaştırmaktan başka bir amaç gütmeyen diplomatik entrikalar oyununun, söz konusu barış antlaşmasının daha tek bir maddesi bile uygulamaya geçmeden yeniden başlamış olması çok doğaldı. Tabii şimdi de fazla bir şey elde edemediler. Rahatsız edici olduğu kadar boş da olan vaatlerden ve tutulmayan sözlerden oluşan verimsiz bir çekişme idi; böylece hem kendilerini, hem başkalarını gerçek durumlar hakkında kandırıyorlardı ve sonunda aslında bütün bunların yönelik olduğu kayser, bunlardan en fazla avantajı sağlıyordu.

Müttefik devletlerin temsilcileri Bethlen Gabor'a onların bilgisi ve onayı olmadan nasıl barış yapabildiğine dair hesap sorarlarken, Gabor da karşılığında

335 Wake'nin Bethlen Gabor'a gönderdiği yazı, Roe, s. 607. Diplomatik belgelerde çok nadir görülen bu abartıya bir örnek: "İngiliz, İspanya'ya karşı büyük bir cesaretle donanma gönderdi, şanssız bir başarıyla değil... Bu arada o altın sağanak –kamu özgürlüğünün İspanyol Zeus'u, Danaes'in iffeti gibi, onunla her yerde çürütme alışkanlığındaydı– çok az bir nemle şimdi toprağı güçlükle ıslatıyor, İspanyollar, Peru donanması İngilizlere saldırmasın ve başka bir Proserpina kaçırılışı olmasın diye korkarken".

336 23 Şubat 1627 tarihli şifreli mektup, s. 621: "Davamızın ona ihtiyacı var".

kendisine verilen sözlerin yerine getirilmemesinden dolayı içine düştüğü çaresiz durumu ileri sürerek onlara sitemde bulunuyor[337], sadaret kaymakamı kendisine öfkesini hissettirmeye kalktığında ise uzun zaman önce söz verildiği gibi eşinin tahta çıkmasının nihayet onaylanmasını istiyordu. Her yönden sinmiş bir hâlde olan ve hiç kimse ile ilişkisini bozmak istemeyen Bâbıâli, 1627 Mart'ında onayını verdiyse de kendi çıkarlarına ters düşen barış antlaşmasına dair hoşnutsuzluğunu sert dille yazılmış bir yazıyla belli etmeyi de ihmal etmedi[338].

Birliklerini sözde kış karargâhında kol gezen vebadan korumak için Erdel'e geri giden ve burada barışı sırf bu amaçla yapılan bir toplantıda Macar ve Erdel soylularına onaylatarak, kayserin bu isteğini de yerine getiren Bethlen Gabor[339], bahaneler uydurarak kendisini her halükârda her yönden güvenceye almaya çalışıyordu; bu amaçla hem Bâbıâli'ye hem de müttefik devletlerin temsilcilerine el altından bu barış hususunda ciddi olmadığını ve herkesin iyiliği için verilecek mücadeleye bundan böyle katılması için olmazsa olmaz şartlardan biri olan vaatlerin yerine getirilmesi hâlinde her an tekrar silahlarına sarılmaya hazır olduğunu bildirdi. İlkbaharda elçisi ve İstanbul'un İngiltere elçisi arasında bu hususta oldukça hareketli müzakereler yapıldı.

Tabii ki yine para meselesi ön planda idi. Gabor açısından bu hususun atlanması mümkün değildi. Para ve yine para, ("para olmadan silah da yok"), daimî parolası hâline geldi. Artık çok güzel de olsalar boş sözlere kanmak istemiyordu ve etrafındakiler yardımını güvence altına almak için ne kadar çok çaba gösteriyorlarsa, bu husustaki istekleri ve talepleri de tabii ki o denli artıyordu. Roe, Mayıs ayında Londra'ya şöyle yazıyordu: "Üzerinde tasarrufta bulunabileceğim imkânları asla esirgemedim: Mektupları, mantıklı sebepleri, onur hususunu, kendi avantajını, gerekliliği, davamıza verilecek hizmetleri, va-

337 Roe'nin prensin temsilcisi ile yaptığı bütün görüşmeler buna dayanıyordu, mesela bk. s. 645.

338 Roe'nun bu konudaki elçilik mektupları, s. 623, 629, 631.

339 Bu husus bilhassa o dönemlerde uzun süre Erdel prensinin sarayında bulunan ve İstanbul'a döndükten sonra Thomas Roe'ye orada yaptığı gözlemleri aktaran bir Bâbıâli temsilcisinin raporu ile desteklenmektedir. "*Discorso del Signiore Jussuph Agha* (Yusuf Ağa) *ultimamente tornato dal Principe Bethlen, al quale li mesi passati era del Gran Signiore mandato* ", s. 656'da şöyle denmektedir: "Macaristan'ın ve Erdel'in bütün beyleri, sizin tarafınızda, bir diyet meclisinde toplandı, sadece törenle yemin etmediler, hepsi, dokunulmazlıkla uygulayacaklarını bildirdikleri bir yazı da verdiler".

atleri, tehditleri, kısacası elimdeki her imkânı kullandım; ama peşinden gerçek paralar gelmezse, itibarımı ve nefesimi kaybederim. Bethlen Gabor, özgürlük kelimesini sanki "Altın Çağ'a aitmiş gibi kullanıyor; tıpkı bir İsviçreli veya bir yeniçeri gibi, iki ayda bir para almalı; aksi takdirde inatlaşıyor ve hiç kimseye inanmak istemiyor; başka bir hitabet şekli tanımıyor; güzel sözler ona işlemiyor; oysa para verdiğimiz takdirde, bir gün önce barış yaptığı kayser ile ertesi gün bütün ilişkisini keseceği hiç şüphe götürmüyor"[340].

Gerçekten herşey buna bağlı idi. Gabor, 10 bin kişilik bir yardımcı kıtada ısrar etmenin yanısıra, hemen 12 bin taler tutarındaki ödenmeyen parasal desteği ve 40 bin taler tutarındaki aylık ödeme için teminat istiyordu. Bu teminat verildiği takdirde ittifaka sâdık kalacak, tekrar silahına sarılacak ve muhafız kıtaları ile birlikte kendisi Kösice önlerinde bekleyecek olsa da Silezya'da müttefik hükümdarların ordusuna katılacak 15 bin askerini Macaristan'a gönderecekti. Oysa artık Sir Thomas Roe bile ona inanmak istemiyordu. Erdel prensinin elçisine, verilmeyen parasal desteklerin ek olarak ödenmesinin mümkün olmadığını bildirdi; aylık parasal desteklere gelince, bu paralar ancak efendisi üstlendiği taahhütleri yerine getirmekte ciddi olduğunu, birlikleri bunu gerçekten seferde bir ay zaman geçirdikten ve hizmette bulunarak kanıtladıktan sonra ödenecekti[341].

Para bulmak çor zor olduğundan, böyle bir ihtiyat artık her zamankinden daha gerekli idi. İngiltere'de bütün bu meseleler her zamanki gibi unutulmuştu. Sir Isaac Wake, Venedik'te çabalarının karşılığında ancak "güzel sözler ve törensel nezaket" görüyordu; ayrıca Venedik'in papa ve Avusturya hanedanına taraf olduğundan onların düşmanları için herhangi bir şey yapmayı düşünmediği söyleniyordu[342]. Danimarka kralı gerçi hâlâ Gabor'un dürüstlüğüne ve daimî yardımına güveniyordu, ama kendisi de öyle ağır bir baskı altında idi ki, büyük fedakârlıklarda bulunacak durumda değildi; Hollanda'ya gelince, onlar da Londra Kabinesi'nin bu hususta gösterdiği ihtiyatı takip etmeyi daha akıllıca buluyorlardı.

---

340 Lord Conway'a gönderilen 29 Mayıs 1627 tarihli mektup, s. 646.

341 Aynı şekilde 26 Haziran tarihli mektup, s. 651-654

342 Isaac Wake'nin mektubu, s. 634: "Bu beyler özde kısa oldukları kadar törenleri uzattıkça uzatıyorlar" "... Bu devletin halkına güzel sözler ve törensel iltifatlardan başka bir şey verdiğini pek göremiyorum". Ayrıca Venedik'in papa ve Avusturya ile ilişkileri hakkında bk. *aynı eser*, s. 650.

Ayrıca artık Silezya'da Brandenburg Elektörü, Magdeburg ve Halberstadt Valisi Christian Wilhelm'in emri altındaki 20 bin kişiden oluşan ordunun geçimini düşünmek zorundaydılar. Brandenburg elektörü, sanki Danimarka kralının eniştesi ve Erdel prensesinin amcası olarak Bethlen Gabor'un davası ile özel olarak ilgileniyordu. Daha önce Danimarka kralının hizmetinde bulunan elektör, bu amaçla Mansfeld'in ve Weimar Dükü Ernst'in ölümlerinden sonra bu komutanlık görevini bilhassa istemişti ve kral, bu yöndeki faaliyetlerinden Erdel'deki durumun değişmesi ve genel olarak Protestan grubun çıkarları için en olumlu başarıları beklediği için bu yöndeki isteklerini seve seve yerine getirmişti. Bu göreve gelişi ayrıca büyük umutlara sebep oldu ve söz konusu müzakerelere yeniden hayat verdi. Venedik'e bizzat giderek, burada İngiltere elçisi ile birlikte Venedik'i "hayırlı davalarını" daha etkin bir biçimde desteklemeye ikna etmeye çalışsa da başarılı olamamış ve daha sonra İstanbul'daki İngiltere elçisi ile doğrudan irtibata geçmişti[343].

Sir Thomas Roe'ye gönderdiği ve en kısa zamanda Silezya'daki ordunun başına geçmek için tehlikeli bir yolculuğun zorluklarından kaçınmadığını belirttiği 18 Eylül 1627 tarihli bir yazıda, Bethlen Gabor'un müttefiklerinin kendisinden beklediklerinin aksine, kayser ile "ebediyen" barış yapmış olması hakkında da şikâyette bulunmakta idi. Gabor'un bu çaresiz adımı atmak zorunda kalmasına dair gösterdiği gerekçelerin arasında, müttefiklerin kendisine yardım için gönderdikleri ordunun disiplinsizliğini, ama aynı zamanda kendisine vadedilen ve İstanbul'da emanete alınmış parasal desteklerin verilmemesini sayıyordu. Roe, bu yüzden Hollanda elçisi ile birlikte Bâbıâli üzerindeki nüfûzunu, kayser ile Osmanlı sultanı arasında müzakereleri süren ancak henüz onaylanmamış barışı engellemek ve böylece kayserin Macaristan'a karşı hazır tuttuğu orduyu,

343 Bu hususta da en iyi bilgileri Isaac Wake'nin mektupları vermektedir. 22 Mayıs 1627'de, hakkında şöyle demektedir (bk. s. 644): "Ölen Weimar dükünün yerine diğer ordunun (20 bin askerden oluştuğu söylenen Silezya'daki ordu) generali olmak isteyince, kral bunu hiç tereddütsüz kabul etti, zira Erdel prensinin böyle yakın bir akrabayı seve seve kabul edeceğini düşündü". Ayrıca yine aynı kişinin Temmuz ayında vardığı, fakat tebdili kıyafet içinde yalnızca kısa bir süre kaldığı ve Venedik ile çok gizemli müzakerelerde bulunarak Spilit üzerinden Macaristan'ı geçerek Silezya'ya geri gittiği Venedik'te bulunduğu zamana ait açıklamaları için bk. 17 Temmuz tarihli mektup, s. 664. Gelişi Divân-ı Hümâyûn'da da etkisini gösterdi. Roe, Haziran ayı sonunda Londra'ya şöyle yazdı (bk. s. 654): "Veziriazamı ve şu Erdelli nâzırları oldukça harekete geçiren Magdeburg palatininin gelişinde hayat var ve varlığı büyük değişiklikler yaratabilir".

Danimarka kralının üzerine gönderdiği askerî kuvvetlerle birleştirmesini önlemek için kullanmalı idi. Buna karşın Bâbıâli ve İran arasındaki barışın sağlanması müttefiklerin çıkarına idi, zira bu durumda Bâbıâli'den yardım alabilirlerdi. Erdel prensinin yakın zamanda Miko Ferencz başkanlığında İstanbul'a gönderdiği elçilik heyetinin amacı, bu iki hedefe ulaşmak, yani kayser ile barışı engellemek ve İran ile barışı desteklemekti. Roe bunun dışında İngiltere kralını bugüne kadar Baden elektörüne gönderdiği ve bir kısmı İstanbul'da hâlâ emanette duran parasal destekleri kendisine göndermesi için ikna etmeye çalışmalı idi ki, böylece ertesi ilkbaharda bu yönde çok daha büyük başarılarla yeni teşebbüslere girişebilirdi[344].

Öncelikle parasal destek meselesine gelince, Thomas Roe, bu yazıya gönderdiği 14 Kasım tarihli cevap yazısında, Gabor'un bu açıdan bilhassa kendisine yüklemeye çalıştığı suçlamaların haksızlığını kanıtlamakta zorlanmadı. Zira bu gibi paraların İstanbul'da emanette bulunmamalarının yanısıra, Erdel prensi ikiyüzlü ve değişken davranışlarından dolayı, bu gibi taleplerde bulunmaya hakkı olmadığı bir zamanda en uygunsuz taleplerde bulunmuştu. Buna mukabil bu parasal desteklerin söz konusu elektöre bırakılması hususunda seve seve arabuluculuk yapmaya hazırdı ve aynı zamanda kayser ile yapılan barışın iptal edilmesini sağlayamayacak olsa bile, Bâbıâli'nin öfkesini kabartma tehlikesini dahi göze alarak, en azından ertelenmesini sağlamak için elinden gelen herşeyi yapacaktı. İran ile muhtemel bir ateşkes yapılmasına dair hayallere gelince, bütün bunlar sadece boş hayallerdi, zira savaş burada tüm hızıyla devam ediyordu, dolayısıyla bu yönde herhangi bir teklifte bulunmak imkânsızdı[345].

Avusturya hanedanının rakiplerini böylesine meşgul eden bu barış meselesinin durumu gerçekte ne idi? Kayserin elçisi Sebastian Lustrier'in 1626 Ağustos'unda Bâbıâli'ye onay belgesini teslim etmiş olmasına rağmen, Gyarmath Barış Antlaşması tabii ki neredeyse hiç uygulamaya konmamıştı. Ne Vaç'ın geri verilmesi hususunda ne de Estergon yakınlarındaki köylerine mülkiyet hakkı ile Bosna'daki sınırların düzenlenmesi hususlarında herhangi bir anlaşmaya varılabilmişti. Bu hususlar hakkında henüz tartışmalar sürüyordu

344 Bu ilginç yazılı Roe, s. 679'da eksiksiz olarak vermektedir.

345 Yine eksiksiz olarak, *aynı eser*, s. 698. Sonunda şöyle denmektedir: "İranlılarla olan ateşkes bir hiledir, boş bir gölgedir, savaş ateşinde hiçbir elverişli durum, ne de bir çıkış yolu açılması fırsatı gözükmediğine göre".

ki, Murtaza Paşa emrindeki Türk sınır birliklerinin Bethlen Gabor'un yakın zamandaki ayaklanmasına katılmaları, Viyana sarayı tarafından açık bir barış ihlali kabul edildi ve uzlaşma işinin tekrar kesilmesine sebep oldu. Kayserin İstanbul'daki temsilcisi, kaymakam nezdinde bu yüzden şikâyetlerde bulundu ve bu huzursuzlukların suçunu bilhassa Erdel prensinin üzerine attı: Onun hiç durmayan rahatsızlıkların ve sınırlardaki sürekli hoşnutsuzluğun tek sebebi olduğunu ileri sürüyordu; tahta çıktığından beri, barışı ve iki devlet arasındaki mevcut dostluğu sürdürmek imkânsız olmuştu; dünya barışını ihlal eden kişi olarak tahttan indirilmeli idi; Bâbıâli, barış konusunda ciddi ise, artık henüz yerine getirilmemiş Zitvatorok Barış Antlaşması'nın güvenilir temellere dayandırılmasının ve süresiz olarak yenilenmesinin zamanı gelmişti[346].

Kayserin elçisi aynı zamanda kayser ve Gabor arasında akdedilen barışı da el altından en olumlu biçimde yansıtmayı da ihmal etmedi. Gabor bu antlaşma ile genel olarak, bütün müttefiklerinden, bilhassa Danimarka kralından tamamen ayrılmayı ve bundan böyle yalnızca Avusturya hanedanının dostlarının dostu ve düşmanlarının düşmanı olmayı kabul etmişti. Gabor'un temsilcilerinin, tek amacı efendilerinin Bâbıâli ile ilişkilerini tamamen bozmaya ve Bâbıâli'nin himayesini kaybetmesine yönelik bu "iftirayı" çürütme çabaları çok etkili olamadı[347].

Bâbıâli sindirildi ve kayser ile barışın yenilenmesine dair Haziran ayında Komorn yakınlarında, Tuna Nehri kenarındaki Szön'de başlatılan müzakerelere onay verdi.

Her iki tarafın temsilcileri, rütbelerine göre Gyarmath müzakerelerine katılan kişilerdi. Kayser, hepsi harp şurası üyeleri olan Vaç Piskoposu ve Macaristan Şansölyesi Kuttenyeli Stefan Semyny, Baron Gerhard von Questenberg, Galantha Baronu Daniel Esterhazy ve Baron Peter Kohary; Sultan IV. Murad ise yetkilerini Budin müftüsüne, Eğri beylerbeyine ve Estergon ile Solnuk (Szolnok) sancakbeylerine devreden Budin Beylerbeyi Murtaza Paşa ta-

---

346 Gyarmath Barış Antlaşması'nın yerine getirilmesine dair boşu boşuna yapılan müzakereleri, Hammer, *aynı eser*, V, 96'da aktarılan elyazması belgeler vermektedir. Kayser elçisinin sadaret kaymakamı nezdindeki sözlerini Roe, Lord Conway'a yazdığı 13 Mart 1627 tarihli bir elçilik mektubunda (bk. s. 623), aktarmakta olup, "boyun eğmekten ziyade tehdit edici" olduklarını belirtmektedir.

347 *Aynı eser*, 29 Mayıs tarihli elçilik mektubu, s. 645.

rafından temsil ediliyordu; Bethlen Gabor'un temsilcisi olarak müzakerelere Michael Toldolaghi katılıyordu.

Bilhassa Thomas Roe'nin ve Erdel prensinin temsilcilerinin barış müzakerelerinin devam etmesine dair itirazları için artık çok geçti ve hiç gözönüne alınmıyorlardı. Kaymakam, tamamen kayser elçilerinin etkisi altında bulunan şeyhülislâmın barışçıl ve korkak tutumunu ileri sürerek kendisini savunmaya çalıştı[348]. Gabor'un, barışa bir kez dâhil edildi mi "kardeşi" Brandenburg elektörünü topraklarının en iyi kısımlarını elinden almış olan kaysere karşı destekleyemeyeceğini ileri sürerek itiraz etmesi, dostları arasında bile yanlış ve beceriksiz olarak kabul edildi. Zira son olarak kendi eniştesi İsveç Kralı Gustav Adolf'un baskısı altına giren Brandenburg Elektörü Georg Wilhelm'in, mutlak güce sahip nâzırı Schwarzenberg Kontu Adam'ın tavsiyesi üzerine, kendisini tamamen kayserin eline bıraktığı; kayserin birliklerini bizzat topraklarına çektiği ve onları burada her şekilde desteklediği alenen biliniyordu[349].

Ayrıca Gabor'un bu hususta da sahte ve hain bir oyun oynadığını düşünüyorlardı. En azından daha sonraları Gabor'u sanki elektörün davasını kendi davası kabul ediyormuş gibi görünürken, el altından elektörden kayser ile uzlaşmasını ve düşman birliklerini kendi topraklarına çekmesini talep etmekle suçlamakta bir sakınca görmediler. Hatta kayserin Kont Schwarzenberg'e rüşvet olarak verdiği paraların, Gabor'un elinden geçtiğini ve Magdeburg valisini de kayserin tarafına çekmeye çalıştığını, ancak rüşvetle burada hiçbir şey başaramadığını iddia edecek kadar ileri gittiler[350].

348 Roe, 14 Haziran ve 24 Temmuz tarihli mektupları, s. 662: "O (kaymakam), müftünün kayser ordularına karşı duyduğu korkudan dolayı müzakerelerin başlatıldığını söyleyerek mazeret bulmaya çalışıyor".

349 Gabor, İstanbul'daki temsilcisi Thomas Vorfos'a gönderdiği 26 Temmuz tarihli göstermelik bir mektupta, elektöre (parente nostro Brandenburgh) yardım etmek ve Wallenstein ile Tilly'nin Silezya'da ve markilik bölgesinde elinden aldığı yerleri tekrar geri almak zorunda olduğunu iddia ediyordu (bk. Roe, s. 667). Oysa herkesi bu yüzden kayser ve Bâbıâli arasında akdedilen barışa dâhil edilemeyeceğini inandırmaya çalışmasını, örneğin Venedik İngiltere elçisi Sir Isaac Wake, aşikâr bir yalan olarak ilan ediyordu.

350 Thomas Roe'ye 1 Ekim 1627'de gönderdiği bir mektupta Sir Isaac Wake (bk. s. 684): "Davasını benimsediği (Gabor) Brandenburg elektörüne gelince, ekselansları önce, Gabor barış yaptıktan sonra, elektörün kayser ile irtibata geçmesini sağlayanın Gabor olduğunu ve kayser güçlerinin elektör tarafından markiliğe çağrıldıklarını unutmamalıdır". Ayrıca Lord Conway'a gönderdiği 10 Aralık tarihli mektup, s. 722: "Kayserin o

Bütün bu entrikalar bu arada Szön'deki barış müzakerelerini önemli derecede etkilemeye ve durdurmaya uygun değildi. Müzakereler uzadıkça uzuyordu ve defalarca hiçbir sonuca varılamadan kesilme noktasına gelmişti. Zira Bâbıâli'nin askerî kuvvetlerini Asya kıtasında kullanmak zorunda kaldığı sürece taleplerini silah zoruyla destekleyebilecek durumda olmadığına güvenen kayser temsilcileri, burada da oldukça kibirli bir tutum içindeydiler. Başlangıçta Zitvatorok Barış Antlaşması'nın kayıtsız şartsız ve aynen yenilenmesini, dolayısıyla da Vaç'ın hemen geri verilmesini talep ettiler. Bâbıâli'nin müzakerecileri, söz konusu barış antlaşmasının süresinin bittiğini, dolayısıyla ne bu antlaşmanın yenilenmesinin ne de Bâbıâli tarafından ele geçirilen herhangi bir yerin geri verilmesinin söz konusu olabileceğini ileri sürerek bu talebi tabii ki yerine getirmek istemiyorlardı. Kayserin temsilcileri bunun üzerine müzakereleri tamamen kesmeye yeltenince, Murtaza Paşa bütün birliklerini Peşte'de toplayıp burada oldukça hükmedici bir konum almalarını sağlayarak Bâbıâli'nin sözde zayıflığı hakkındaki fikirlerini değiştirmelerini sağladı. Bu hadise, kayser temsilcilerinin daha uysal hâle gelmesine sebep oldu; Viyana sarayı da Murtaza Paşa'nın inadını tam zamanında 6 bin taler tutarında bir hediye ve gelecek için daha büyük vaatler ile kırmayı başardığından barış meselesi nihayet Eylül ayında, her iki tarafı tatmin etmese de, istenen sonuca bağlandı[351].

13 Eylül'de 11 madde olarak imzalanan bu antlaşmada aslında yeni hiçbir şey yoktu. Yalnızca Zitvatorok, Viyana ve Gyarmath antlaşmalarını esas alarak 25 yıllığına yenilenen ve üzerinde yapılacak muhtemel değişiklikleri ayrıca yapılacak anlaşmalara bırakan bir statüko idi. Vaç tabii ki geri verilmedi. Bu hususta karşılıklı olarak bu amaçla gönderilecek elçi heyetleri aracılığıyla anlaşmaya varılacaktı (madde 2). Aynı şekilde Bosna ve Hırvatistan sınırlarının düzenlenmesi ile ilgili anlaşmazlıkların çözümü için özel komiserler tayin edildi ve bunlara işlerine Ocak ayında başlamaları yönünde talimat verildi (madde 3). Daha düşük değerde hediyelerle daha küçük ölçekte elçilik heyetleri, imzalanan antlaşmaları hemen her iki tarafın saraylarına teslim edecekti

---

dönemlerde Brandenburg elektörünün tarafında olan Kont Schwarzburg'a rüşvet olarak gönderdiği paralar onun elinden geçti. Kayserden farklı şartlar ileri sürdüğü Magdeburg valisine de rüşvet vermeye çalışmaktan çekinmedi; ancak rüşvet yemediğini anlayınca, yönünü değiştirdi, vs".

351 Szön'deki müzakereler hakkında bilhassa Roe'nin 25 Ağustos 1627 tarihli mektubu oldukça ilginçtir (bk. s. 673).

ve 4 ay sonra, yani Ocak 1628'de bunların peşinden onay belgeleri ile birlikte daha büyük elçilik heyetleri gönderilecekti (madde 4). O tarihe kadar, Estergon dolaylarında ve diğer taraflarda haraca tâbi olup antlaşmaya aykırı olarak ele geçirilen köylerle ilgili anlaşmazlıkları çözmek üzere temsilciler tekrar biraraya geleceklerdi (madde 5). Örneğin esirlerin takası; yağma, öldürme, akınlar vs aracılığıyla yapılan barış ihlallerine dair tazminat; her iki devlet arasında serbest dolaşım vs gibi diğer hususlarla ilgili olarak önceki antlaşmaların hükümleri geçerli olacaktı. Barışın 25 yıllığına mı yoksa daha uzun veya daha kısa bir zaman için mi akdedileceğine, beklenen daha büyük elçilik heyetlerinin gelişi sırasında karar verilecekti (madde 7)[352].

Böylece Szön'de kararlaştırılan barış, Avusturya hanedanı ve Bâbıâli arasındaki ilişkilerde çok büyük bir değişiklik meydana getirmese de, bu barış antlaşmasına bağlı anlaşmazlıklardan dolayı önemli bir dönüm noktasını temsil etmekte idi. Zira bu tarihten sonra Avusturya'ya karşı ittifak hâlindeki Protestan devletler, Erdel prensinin ikiyüzlü ve değişken tutumundan neler bekleyebileceklerini gittikçe daha iyi anlamaya başlamışlardı. Yalnızca bir Thomas Roe'nin veya Isaac Wake'nin diplomatik sebatları, "bir yüzünü Türkiye'ye, diğer yüzünü Hristiyan âlemine çeviren bir uğursuz"a, kendi tanımları ile bu "rara avis nigro simillima cygno/ siyah kuğuya çok benzeyen ender kuş"a, içten içe kendisine duydukları nefrete karşın, son ana kadar hâlâ güven duyabiliyordu[353].

Wake'nin bir defasında dediği gibi, ancak Türklerin, Yahudilerin ve Tatarların böyle bir şey yapmasına tahammül edilebilecek bir davranış olan sürekli para dilenmesinden ve bazen bu tarafa bazen de diğer tarafa dönüp durmasına sebep olan yağcılığından ikisi de mutlaka ölümüne nefret ediyorlardı. Yine de onu tamamen terketmek istemiyorlardı; kayser ve Bâbıâli arasında akdedilen barışı belki herşeye rağmen yine de bozmak için Gabor'u kullanabileceklerini düşündüklerinden, Gabor ve temsilcileri ile sürekli müzakerelerde bulundular; ihtiyatlı ve şartlı da olsa ona parasal destek teklif ettiler ki, bun-

352 Szön Barış Antlaşması'nın tamamı için bk. Katona, *aynı eser*, s. 294-301.

353 Wake, 30 Haziran 1627 tarihli mektup, s. 661: "I do suppose that this Janus doth shewe one face towards Turkey and another toward Christendom". Roe'nin Wake'ye mektubu, s. 667: "Ne bir Phoenix gibi ne de nadir bir kuş gibi görmelisin; nigro simillima cygno". Hemen akabinde, s. 670: "Sir Henry Wotton onu 'filios occasionis' (olayların çocuğu) olarak vaftiz etti ve ben de ona 'pater mutationis' (dönekliğin babası) lakabını vermek istiyorum ve böylece asla Cizvitlerin onu tarif ettiği gibi tanımak istemezdim."

ları tabii ki kimse ödemek istemiyordu ve hırsına hitap ederek yeni teşebbüslerde bulunmasını sağlamak için onu kışkırtmaya çalıştılar[354].

Oysa Gabor ne kadar içine kapanık ve mesafeli davranıyorsa, sanki büyük planları varmış ve baskı altındaki Protestan davasının iyiliği için büyük işler başarmak üzere doğmuş olduğuna dair o denli delice fikirlere kapılıyorlardı. Gabor da gerçekten sanki Protestanların Almanya'da ve kendi topraklarında Avusturya hanedanı tarafından takip edilmelerine nihayet bir son vermek istiyormuş gibi bir hava yaratıyordu. Temsilcisi, 1628 Mart'ında Thomas Roe'ye, Gabor'un bu amaçla gerek Brandenburg sarayında gerekse diğer Alman hükümdarların saraylarında, kendisini kayserin planlarından haberdar etmeleri için daimî elçiler bulundurduğunu söylüyordu. Ancak Bâbıâli tarafından terkedildiği ve müttefikleri tarafından yeterince desteklenmediği için bundan fazlasını yapamazdı[355].

Ayrıca İsveç kralının bütün askerî kuvvetlerini Protestanların davasını savunmak üzere Almanya'ya yöneltebilmesini sağlamak için, Lehistan kralı ile İsveç kralı arasında barışı sağlama planıyla oldukça meşgul oluyordu. İsveç Kralı Gustav Adolf barış sağlandıktan sonra Silezya'ya kadar ilerlediği takdirde, Gabor da burada birlikleri ile kendisine katılmaya ve onunla birlikte, müttefiklerin yardımı olmadan, masraflarını da bizzat karşılayarak kaysere karşı savaşı devam ettirmeye hazırdı[356]. Oysa bu gibi vaatlere inanmaya ne kadar az meyil gösterildiğini, aynı dönemde ortaya çıkan ve göründüğü kadarıyla Gabor tarafından Bâbıâli'yi korkutmak için bizzat yayılan, kayserin, Fransa'nın, İspanya'nın ve papanın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ittifak kurduklarına ve Gabor'u müttefik ordunun başına geçirip, zaferin ödülü olarak kendisine bir kez daha Bosna'yla Eflak'ı özerk bir krallık olarak teklif ederek, bu ittifaka

354 Roe'nin İstanbul elçiliğinin son dönemlerinde, 1627 yılı sonu ve 1628 yılı ortalarında yaptığı bütün müzakerelerin ve yazışmaların esas sebebi hâlâ bu idi, mesela bk. s. 689, 714, 739, 779, 780 ve devamı.

355 Wake, Haziran 1627'de onun hakkında şöyle demektedir (bk. s. 661): "Hiç şüphesiz engin planları var". Ertesi yılın Mart'ında temsilcisi, İngiltere'nin İstanbul elçisine, efendisinin Macaristan'daki ve Almanya'daki Protestanların sıkıntı içindeki durumlarına üzüldüğü kadar hiçbir şeye üzülmediğini belirtti, "ama Türkler tarafından terkedildiği ve müttefikleri tarafından desteklenmediği için anlaşma yapmak zorunda kaldı", s. 781.

356 Wake'nin 19 Kasım 1627'de Lord Conway'a gönderdiği mektup (s. 711) ve Danimarka temsilcisi Scultetus'un Wake'ye gönderdiği yazı (s. 789).

katılmaya çağırdıklarına dair masala az da olsa önem verilmiş olması kanıtlıyordu[357].

Müttefiklerin ordusu Silezya'da Wallenstein tarafından mağlup edildikten sonra bütün yönlere, Lehistan'a, Yablunka Geçidi'nden Macaristan'a, hatta kısmen kayserin karargâhına dağılınca, bilhassa Gabor yüzünden sefil bir biçimde yokolduklarını ileri sürerek Gabor'u ayrıca doğrudan ihanetle suçladılar. Zira temin etmeyi vadettiği barutu ve cephaneyi hiç göndermemiş, aksine bunun için kendisine ödenen paraları cebine indirmişti[358]. Gabor'un yardımına hâlâ güvenmekte olan Magdeburg Valisi Elektör Christian Wilhelm, bunun üzerine Gabor'un dürüstlüğüne ve yardımına duyduğu son güveni de kaybetti. Ordusu mağlup olduktan hemen sonra Erdel üzerinden tekrar Venedik'e döndü ve burada Gabor'un sadakatsizliğine ve kendilerinden yüz çevirmesine duyduğu hoşnutsuzluğu, Wake nezdinde ağır sözlerle dile getirdi[359].

Neticede fazlaca geç bir şekilde ve biraz da utançla her yerde, bedeli ağır ödenmiş olsa da, gelecek için de kendisinden hiçbir şey beklenmemesi gereken, hatta yardımına başvurarak Szön'de yapılan barış antlaşmasının iptal edilmesinin asla mümkün olmadığı bu "hainle" hiç irtibata geçmemiş olmanın çok daha akıllıca olmuş olacağı kanaatine varıldı. Bilhassa İstanbul'daki Hollanda elçisi, sözde Magdeburg valisinin tavsiyesi üzerine, bunun yerine İran ve Bâbıâli arasında barışı sağlamak; daha sonra sultana müttefiklerin Gabor için ayırdıkları parasal desteği teklif etmek ve böylece Szön Barışı'nı tanımayarak kaysere karşı hemen tekrar silahlarına sarılmasını sağlamak için ellerinden geleni yapmayı teklif etti. Oysa biraz maceraperestçe olan bu plan, diğer devletlerin temsilcileri arasında fazla onay bulmadı ve bilhassa Thomas Roe tarafından öyle çürütüldü ki bir daha adı bile anılmadı. Sultan Erzurum'da yaşadığı mağlubiyetten sonra silahlarının onurunu yeni zaferlerle kurtarmaya çalışacağından, İran ile herhangi bir barış söz konusu olamazdı, diye itirazda bulundu

357 Roe'nin Wake ve Lord Conway'a gönderdiği mektuplar (s. 724, 727).

358 Wake'nin 1 Ekim ve 4 Aralık 1627 tarihli mektupları (s. 684 ve 717). Sonuncusunda şöyle demektedir: "Baron Zaratin'den Gabor'un bu felaketin tek sebebi olduğunu öğrendim; zira bana ordunun Wallenstein'a karşı direnebilecek ve kendini koruyabilecek durumda olduğuna ve Gabor'un her gün vaat ettiği, fakat parasını almış olmasına rağmen hiçbir zaman göndermediği barutla cephaneden başka bir şey istemediğine dair güvence verdi. Böylece doğrudan ihanet ederek, bunları kaysere sattı".

359 Wake'nin mektupları (s. 702, 717, 767): "Magdeburg valisi, Gabor'u dünyadaki en hain insan ilan ediyor. Keşke onu hiç tanımamış ve işlerimize karıştırmamış olsaydık".

Roe. Böyle bir barış için arabuluculuk yapacak kadar talihli olsalar bile, müttefik hükümdarlar, Bâbıâli'nin en az 40 bin kişiyi sahaya çıkartmak zorunda kalacağı bir savaşa girmesini sağlayacak parayı nereden bulacaklardı? Ayrıca Bâbıâli'nin, böyle bir teklifi kabul etse bile, verdiği taahhütlere sâdık kalacağına dair kim güvence verebilirdi?[360]

Roe, 1628 Haziran'ında İstanbul'dan ayrıldığında, yine de Szön Barışı'nın onaylanmasını engellemeyi başaracaklarına, hatta belki de bu antlaşmada henüz açıklığa kavuşturulmamış olup kayserin uzun zamandır beklenen, ancak henüz varmamış olan büyük elçilik heyeti ile İstanbul'da yapılacak müzakerelere bırakılan hususları, her iki devlet arasındaki ilişkileri resmen bozmak için kullanılabileceğine dair umudunu tam olarak yitirmemişti. Bu düşünce ile İzmir'den halefi Peter Wycke'ye verdiği ayrıntılı bir talimatta, söz konusu barış antlaşmasının zayıf taraflarına dikkat çekti; Wycke ise karşılığında bu yöndeki çabalarından büyük başarılar elde etmeyi umuyordu, zira kayserin elçilik heyetinin uzun süredir gelmemiş olması Bâbıâli'yi oldukça kızdırmıştı. Elçilik heyetinin gelmesi gereken Ocak 1628 tarihi çoktan geçmişti; dolayısıyla Sultan IV. Murad, kendisini kaysere gönderdiği oldukça ölçülü bir yazıyla hem bu bariz gecikme hem de sınırlarda toplanmaya başlayan büyük miktardaki askerî kuvvetler hakkında açıklamalar istemek zorunda hissetmişti ve bu esnada, göründüğü kadarıyla, kesin bir biçimde söz konusu elçinin en kısa zamanda gelmemesi hâlinde barışı bozulmuş addetmek ve kararı kılıca bırakmak zorunda kalacağını bildirmişti[361].

Bu kararlı sözler artık gerçekten de boş birer tehdit değildi. Asya'dan çok daha iyi haberler gelmişti ve çok geçmeden İran ile oldukça lehte bir barış yapılacağına dair umutlar, Bâbıâli'nin kaysere karşı daha sert bir tavır takınmasını ve daha savaşa yönelik bir tutum içine girmesini sağlıyordu. Budin muhafız kıtasının takviyesi için 12 bin yeniçeri gönderildi; Kanije, Estergon, Eğri,

360 Roe'nin Wake'ye gönderdiği 26 Temmuz 1628 tarihli mektubu, s. 740. Bu teklifi, bu sayede özel bir itibar kazanmak için, Hollanda elçisinin bir dolandırıcılığı olarak görüyordu.

361 Roe'nin Peter Wycke'ye talimatları, 30 Haziran 1628, *aynı eser*, s. 819-821; ayrıca diğerinin buna cevabı, 26 Temmuz, s. 822. Burada bilhassa padişahın elçilik heyetinin gecikmesinden dolayı yazılı olarak şikâyette bulunduğunu söylemektedir. Padişahın yazısında şöyle denmekte idi: "O (padişah), ondan (kayser) ya elçilerini göndererek barışı onaylamasını istiyordu ya da aksi takdirde (padişah) antlaşmayı bozacak ve hakkını kılıçla arayacaktı".

Hatvan vs daha iyi bir savunma durumuna geçirildi; Rumeli birliklerine her halükârda hazır bekleme emri verildi ve Kırım hanına 100 bin süvari ile Boğdan sınırında bir gözetleme karargâhı kurması ve buradan ilk işaret üzerine kayserin topraklarına akın düzenlemesi emredildi.

Aynı şekilde Bethlen Gabor da, kaymakamın oldukça ciddi bir yazısı ile, dikkatli olması ve askerî kuvvetlerini kaysere karşı hazır tutması hususunda uyarıldı. Zira bilhassa son dönemlerde kaysere karşı göstermekte olduğu düşmanca tutumu, Viyana sarayı tarafından uzun zamandır beklenen elçilik heyetinin gelmemesine ve kayserin Kont Tilly emrindeki birliklerini Hollanda'dan Macaristan sınırlarına çekmesine dair sebeplerden biri olarak gösterilmişti. Dolayısıyla bu yönde herşeye hazırlıklı olunmalı idi. Osmanlı İmparatorluğu'nun ezelî düşmanları (kaymakamın burada dediği gibi: Almanların, her çağdan beri tutarsız ve hilekâr ve bizim baş düşmanlarımızı) olan bu değişken ve sinsi Almanlara asla güvenilemezdi; hiç kimse kayserin bunca askerî kuvveti kendi krallığının yıkımına yol açmak için seferber ettiğine inanmazdı; hedefi muhtemelen Budin ve Kösice idi. Osmanlı İmparatorluğu'na karşı herhangi bir teşebbüste bulunmaya yeltenecek olursa, gökteki yıldızlar ve denizlerdeki kum kadar kalabalık olduklarından yeryüzüne sığmayan muazzam sayıdaki akıncıları üzerine göndereceklerdi. Bu yüzen Gabor'dan sınır boylarında olup biten herşeyi Bâbıâli'ye bildirmesi ve Budin beylerbeyi ile irtibata geçmesi isteniyordu ki, kayser herhangi bir teşebbüste bulunmaya yeltendiğinde, güçlerini birleştirerek, kayserin topraklarına yapacakları akınla onun önünü kesebilsinler. Bu amaçla Tatar hanının birliklerini de emri altına alması talep ediliyordu. Padişah, gerektiğinde kaysere karşı sefer düzenlemeye hazırdı. Zira Macaristan'ı ve Erdel'i gözü gibi korumaya karar vermişti ve Allah'ın da yardımıyla, kendi kardeşlerinin kanını oluk oluk akıtan bu Tanrı tanımaz Almanlara hakettikleri cezayı mutlaka verecekti; intikam kılıcı başlarının üzerinde geziyordu bile[362].

---

362 Kaymakamın 14 Temmuz 1628 tarihli bu olağandışı yazısı, Sir Peter Wycke'nin mektubunun ekinde bugüne kadar muhafaza edilmiştir (bk. *aynı eser*, s. 883). Sonunda şöyle demektedir: "Fahametlu (majesteleri), çok güçlü imparatorun yetkiyi, Macaristan mülkiyetini, Erdel'i göz bebeği gibi korumaya karar verdiğine sarsılmaz güvenle inansın... Bu yüzden fehametlunun ölüm darbesi olmasını söylüyoruz, çünkü Allah, acımaksızın kendi kardeşlerinin kanını döken Cermenlerin haklı bir ceza ile takip edilmemelerinin süresini uzatmaz. Allah bizim aracılığımızla, günahları ve kötülükleri için onlara hakettikleri cezayı geri verir, onları da kendi halkına ve kardeşlerine karşı ye-

Bâbıâli'nin bu savaşa yönelik tutumu, kayserin elçilik heyetini göndermesini hiç şüphesiz hızlandırdı. Zira kayser, rakipleri tarafından, zorla yüksek vergiler uygulamak ve böylece içinde bulunduğu malî sıkıntıları gidermek için[363] Türk savaşını yeniden başlatmak istiyormuş gibi bir görüntü çizmekle suçlanmasına rağmen o dönemlerde Bâbıâli ile ilişkilerini tamamen koparmayı göze alamazdı. Dolayısıyla söz konusu elçi heyeti nihayet yola çıkarıldı. Elçilik görevi, 20 taler yolculuk harcırahı ve padişaha sunulacak 10 bin taler değerinde ağır altın kaplamalı bir sofra takımından oluşan zengin hediyelerle 20 Haziran 1628'de görkemli bir maiyet ve geçen yıl barış antlaşmasını teslim etmekle görevlendirilen Osmanlı elçisi ile birlikte Viyana'dan ayrılan Aşağı Avusturya Şansölyesi ve Krems Münster Valisi Hans Ludwig von Kuffstein'a emanet edilmişti.

Szön ve Almaş arasında, aynı dönemde Estergon'a gelen Osmanlı elçisi Receb Paşa ile her zamanki törenler arasında mübadele yapıldı. Kayserin elçisi, Budin'de bile çok sıcak karşılanmadı. Bando eşliğinde şehre girmesine kızan Budin beylerbeyi, huzura kabul sırasında elçiye öyle büyük bir küçümseme ile davrandı ki, daha sonra bu hususta oldukça rahatsızlık verici tartışmalar yaşandı. Tabii ki hemen burada başlatılan Estergon dolaylarındaki tartışmalı 60 köy ve Lippa ile Vaç'ın geri verilmesine dair müzakerelerin herhangi bir sonuca varması mümkün değildi. Paşa, elçileri İstanbul'da verilecek karara yönlendirdi[364].

Elçi ancak 25 Kasım'da İstanbul'a gelebildi ve burada her ne kadar diğer elçiler tarafından nazik bir şekilde ve törenler arasında karşılandıysa da ken-

rine getirirler. Allah'ın onları kılıçla cezalandırması yakındır". Osmanlılar Almanya'daki 30 yıllık savaş sırasında Almanlar hakkında böyle konuşuyorlardı!

363 1627 yılı yaz aylarında Thomas Roe bunu kayser Kabinesi'nin Bâbıâli ile barışa sıcak bakmamasının en önemli sebeplerinden biri olarak ileri sürdü. Lord Conway'a gönderdiği 18 Ocak tarihli mektupta şöyle demektedir: "Kayserin bu barışı, Gabor'un ilk hareketi üzerine olduğu kadar çok istediğini sanmıyorum. Almanya'daki zaferler onu cesaretlendirdi ve çok büyük bir maddî sıkıntı içinde olmasına rağmen, konseyi büyük katkılar toplayabilmek için bir Türk savaşının en iyisi olacağına karar vermiştir".

364 Söz konusu elçilik görevi ve başarıları hakkında en iyi bilgiyi Khevenhiller, *Annales Ferdinand*, XI, 252–279 ve 721–744 vermektedir. Hemen başında "vezirin ve diğer Türklerin müzik [bando] sesini hoş karşılamadıklarını ve daha önce hiçbir elçinin böyle bir şey yapmadığını" ileri sürdüler. Kendisine getirilen hediyeleri bile "onur göstermeden ve alayla kabul eden" paşa çok daha nezaketsizdi.

disine sunulan hediyeleri "fazla onur gösterisinde bulunmadan teslim alan ve diğer hususlarda da oldukça gaddar davranan" kaymakam [Receb Paşa] tarafından çok iyi karşılanmadı. Daha sonra padişaha sunulacak hediye arsızca kusurlu bulunurken, elçiye diğer elçilerle görüşmelerinde en rahatsızlık verici sınırlamalar getirilmek istendi. Pera'daki Fransisken Kilisesi'nin âyinlerine katılmasına bile izin verilmiyor ve 5 Aralık'ta barış antlaşmasının henüz halledilmemiş hususları hakkında yazılı olarak sunduğu dilekçesine verilecek cevap geciktiriliyordu. Cevap ancak ertesi yılın Temmuz'unda verildi ve çok da tatmin edici değildi.

Barış antlaşmasının 25 yıllığına yapılması kabul edilebilirdi, ancak Lippa ve Vaç'ın geri verilmesi söz konusu bile olamazdı. Lippa barış sırasında ele geçirilmemişti ve Vaç'ın karşılığında Bolondvar Kalesi devredilmişti. 60 tartışmalı köyden hiç bahsedilmiyordu, ama bu defa da veziriazam, daha önce Türklere ait oldukları için Uyvar'ın, Fülek'in ve 20 başka yerin geri verilmesini talep ediyordu. Elçi, böyle bir durumda bir zamanlar Hristiyanlara ait olduklarından önce Estergon'dan İstanbul'a kadar bütün toprakların geri verilmesi gerektiğini ileri sürerek bu talebi reddetti. Osmanlı İmparatorluğu'nda ikamet etmelerine izin verilen Hristiyan tarikatlarının, kiliselerini ve manastırlarını iyi bir hâlde muhafaza etme hakkı dahil olmak üzere, bir kez daha talep edilen dinlerini serbestçe icra etme hakkı, Cizvitler hariç tutularak tanındı[365]. Esirlerin takası ile Budin beylerbeyi görevlendirildi. Veziriazam elçiye son olarak, muhtemelen o dönemlerde tedavisi mümkün olmayan nikris hastalığından dolayı ölümle pençeleşen Bethlen Gabor'un ölümü hâlinde, kayserin Gabor'un topraklarını ele geçirmek niyetiyle Macaristan palatininin Erdel sınırında savaşçı halkları toplaması ile ilgili olarak hesap sordu ve kaysere bir an önce hızlı bir ulakla bundan vazgeçmesini öğütlemesini tavsiye etti; aksi takdirde padişah da ne uygun görüyorsa onu yapacaktı. Elçi, bunun üzerine "yumuşakça", majestelerinin bu gibi tehditlerle, burada yapmaya geldikleri şeyden vazgeçmeyeceği cevabını verdi.

Kuffstein, padişahın huzuruna ancak 24 Temmuz'da çıkabildi ve geri çağrılan Sebastian Lustrier'in yerine gelecekte kayserin Bâbıâli nezdindeki daimî

365 Almanca tercümesine göre fermanın söz konusu yeri şöyle idi: "Yeni ortaya çıkan Cizvitler haricinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde ezelden beri var olanlar, önceki yıllarda olduğu gibi, her türlü onurları görecekler ve eski kiliselerini ve binalarını önceki geleneklere göre yenileyebilecek ve iyileştirebilecekler" (bk. Khevenhiller, *aynı eser*, s. 731).

elçisi olarak tayin edilen İsviçreli Johann Rudolf Schmid'i de bu esnada sultanla tanıştırdı. Kaymakam [Receb Paşa], ayrıca İstanbul'dan ayrılırken de Kuffstein'e zorluklar çıkardı, bilhassa kaysere gönderilmek üzere mühürlenmeden önce elçinin kesinlikle görmesine izin verilmeyen cevap yazıları hususunda.

Nihayet 18 Ağustos'ta İstanbul'dan ayrılabildi, ama bando ve dalgalanan bayraklar olmadan. Oysa Edirne'ye henüz varmıştı ki, önüne yeni zorluklar çıkartıldı. Yanında yasaklanmış eşyalar, silahlar, atlar ve köleler bulundurduğu bahanesiyle bütün eşyaları arandı ve hepsine el konuldu. Bu zorbalığa karşı bütün itirazlar boşuna idi. Emri kaymakamın verdiği söyleniyordu ve böylece kayserin elçisi, fidye karşılığında serbest kalmalarını sağladığı altı köleyi İstanbul'a geri göndermeden yoluna devam edemedi. Zira sundukları azilnâmelerde [ıtıknâme] ülke içinde serbestçe dolaşmalarına izin verildiği, ancak ülke dışına çıkamayacaklarının belirtildiği ileri sürüldü. 30 Kasım'da Estergon ve Komorn arasındaki Almaş Köyü'nde bir kez daha "uygun düzende, barış ve dostluk içinde" Viyana'dan geri dönmekte olan Osmanlı elçisi ile mübadele töreni yapıldıktan sonra Kuffstein nihayet 29 Aralık'ta, yedi ay uzak kaldıktan sonra, tekrar kayserin sarayına döndü.

Burada, geçen yılın 11 Ekim'de Viyana'ya törenler arasında giren Osmanlı elçisinin davranışlarından çok hoşnut kalınmamıştı. Başlangıçta "oldukça küstah" davranmış, bilhassa kaysere gönderilen, ancak "çok düşük değerde ve iki balıkçıl kuşu tüyü sorguçla iki at dışında yalnızca keten bezinden, halılardan ve birkaç parça altın eşyadan oluşan hediyelerin kayserin İstanbul'a gönderdiklerinden çok daha değerli olduğunu" iddia etmiş ve kayserin Bâbıâli'ye gönderdiği elçiden çok daha yüksek günlük harcırah –yalnızca mutfak masrafları için 100 taler ve ayrıca bedelsiz konaklamanın yanısıra gıda maddeleri, odun ve atlar için yem, saman, vs alıyordu– talep etmişti. Ancak kayser bu yüzden Budin beylerbeyi nezdinde şikâyette bulunduktan ve beylerbeyi de elçiye "bir kâğıt yazdıktan" sonra –bu esnada Kuffstein'a harcırahlarından 100 bin taler borçlu kalındığı da ortaya çıktı– davranışlarını biraz daha düzeltmişti. Bilhassa 20 Ekim'deki veda kabulünde çok daha mütevazi bir dille konuşmuş ve efendisi olan padişahın 25 yıllığına yapılan bu barış antlaşmasının muhafazasına verdiği değeri özel olarak vurgulamıştı. Kayser de 100 kişinin üzerindeki ihtişamlı maiyeti ile tören kıyafetleri içinde elçiye onur gösterisinde bulunduktan sonra, bu elçi değerli hediyelerle –12 kâse, iki büyük kupa ve ağır

altın kaplamalı gümüşten büyük bir leğen– birlikte oldukça iyi bir şekilde geri gönderildi[366].

Ne yazık ki bütün bu karşılıklı elçi heyetleri, törenler ve müzakerelerle esas olarak bir şey elde edilemedi. Tartışmalı noktaların hiçbiri çözülememişti ve bu yüzden, kayserin elçisi Kuffstein başta olmak üzere, hiç kimse bu şüpheli barışın hayata geçireleceğine inanmak istemiyordu. Kaymakam vedalaşırken biraz da alayla, barış getirdiği için "sevimli ve mutluluk veren bir elçi" olduğunu açıkladığında Kuffstein, majesteleri kayserin kendisini Türklere barış getirmekle görevlendirdiğini, fakat onlardan "ne dostluk gördüğü ne de mutluluk bulduğu, tam aksini gördüğü" cevabını verdi. Yine de kaymakamın bu iğrenç, kibirli ve kaba davranışını bilhassa ve muhtemelen haklı olarak, Bâbıâli'de kendisine karşı birleşen diğer elçilerin kendisi aleyhindeki kışkırtmalarına bağlıyordu[367].

Bunların barışın onaylanmasını son ana kadar engellemek için ellerinden geleni yaptıklarını zaten biliyoruz. Bu açıdan ilginç bir bilgi olarak burada, Danimarka Kralı IV. Christian'ın Ocak 1628'de İngiltere'nin Venedik elçisi Isaac Wake'ye yazdığı bir yazıda, Bethlen Gabor için İstanbul'da emanete verilen parasal desteklerin kaymakama ve Bâbıâli'nin diğer rütbeli şahıslarına, kayser ile yapılan barışı onaylamayı reddetmelerini temin etmek veya padişahın savaş ilan etmesini sağlamak için kullanılması gerektiğini tavsiye etmekte bir sakınca görmemiş olduğunu belirtmek gerekir[368].

---

366 Söz konusu belgeler ve bilhassa Türk elçisinin imparatoriçe nezdinde huzura kabulünün ilginç bir tarifi ile birlikte, Khevenhiller, *aynı eser*, s. 277 ve 739-744.

367 Khevenhiller, *aynı eser*, s. 734 ve 738. Elçinin kayserin harp şurasına verdiği raporda, veziriazamın cimriliği, kibri ve kabalığı hakkında şöyle denmektedir: "Majestelerinin ve nâzırlarının ezelden beri hoşlanmadıkları mizacının yanısıra, bu barışı kendi lehlerine olmak üzere bozmak isteyen o iğrenç elçilerin bir kışkırtması olduğunu düşünüyorum".

368 Bu ilginç yazı, tamamen şifreli olarak Isaac Wake'nin bir mektubunun ekinde bulunmaktadır (bk. Roe, *Negotiations*, s. 788). Ancak, şifreler herhâlde tam olarak çözülememiştir. Mesela söz konusu yer şöyledir: "Geçen yıl Gabor'a, İstanbul'a aktarılmasını emrettiğimiz paraların, Türk salonlarında, başvezir, kaymakam ve başlıca saraylı yetkililer ve danışmanlar arasında bölüştürülmesinden daha iyi ve daha yararlı bir harcamada kullanılamayacağını anladık; onların o amaçla, bir yandan sonuçlanan barışın onayını bütün güçleriyle engellemeleri, öte yandan yaza doğru da Türk silahlarını Macaristan ve Avusturya sınırlarına doğru harekete geçirmeye çalışmaları isteniyordu".

Gabor'u bu dönemde neredeyse tamamen gözden çıkartmış olsalar da onun uzun zamandır beklenen ölümü, varlığının tuhaf bir biçimde karıştığı bu diplomatik entrikalar oyununu tamamen sona erdirdi. Bütün ilişkilere yeni bir şekil ve gelişim sağladı. Bethlen Gabor, 5 Kasım 1629'da 49 yaşında hayata veda etti. Bu şekilde boşalan taht, yüzyıllardır çeşitli siyasî ve millî unsurların çıkarlarından ve tutkularından dolayı sarsılmış ülkede her zaman olduğu gibi ağır hizip mücadelelerin konusu hâline geldi.

Erdel prensinin tahta çıkması beklenen dul eşi, Brandenburg Prensesi Katerina, aslında gayet iyi durumda olan –başkalarından parasal destek isterken kendi hazinesini birarada tutmayı başaran sağduyulu bir hükümdar olan Gabor'un, eşine bir milyon dukanın üstünde bir miras bıraktığı söyleniyordu[369]– ülkenin yönetimini üstlenemeyecek kadar zayıftı. Ölen prensin genel vali olarak yanında bulunan kardeşi Stefan Bethlen, hiziplerin faaliyetleri karşısında prensesi daha fazla tutamadı. Muhtemelen tamamen Bethlen Gabor'un ülkesine ayak basmalarına izin vermediği Cizvitlerin etkisinde bulunan Katerina, gizlice Katolikliği benimsediğinden ve Avusturya hanedanı ile fazlaca sıkı ilişkiler içinde olduğuna dair kuşku yarattığından davasını zaten baştan beri kaybetmişti. Böylece din nefreti, siyasî gruplaşma nefretini daha da arttırdı[370].

Biri Katolik diğeri Protestan olmak üzere iki hizip oluştu. Birincisinin başında ve prensesin lehine Parlamento üyeleri Stefan Czaki, Sigismund Kornis, Şansölye Stefan Kovatsoszki, Stefan Erdetyi, Wolfgang Tserni, Uyvar Komutanı Franz Liszt ve ölen prensin başka sâdık hizmetkârları bulunuyordu. Daha güçlü olan Protestan hizibinin başında ise Genel Vali Stefan Bethlen şahsen, iki oğlu ve yeğenleri ile birlikte bulunuyordu. En büyük dayanakları, birliklerin başında bulunan ve bazı komutanlarla diğerlerinin yanısıra Gabor'un davasını uzun süre İstanbul'da yürüten Miko Ferentz tarafından da desteklenen Haydukların generali ve Varadin Komutanı David Zolyomi idi.

Daha Bethlen Gabor'un cenazesi sırasında Protestan hizibi prensese karşı ayaklandı, zira Katolik inancını benimsediğini açıkça ilan etmeye yel-

369 Horvath, *Geschichte der Ungarn*, Peşte 1855, II, 202 ve devamı. Burada Gabor'un çok iyi bir karakteristiği verilmiş, fakat ölüm tarihi yanlış bir şekilde 15 Kasım olarak belirtilmiştir.

370 Joh. Bethlen, *Hist. rer. Transsilv.*, Katona, T. XXXI, s. 427: "Çoğu suskun bir nefretle hükümdarlarından (Katerina) farklı düşünüyorlardı, Katoliklerle olan samimi dostluğundan zevk alması ve kayserin hanedanıyla yoğun ilişki içinde olması yüzünden".

tenmişti ki bu, o dönemlerde rakiplerinin tehditkâr tutumundan dolayı vazgeçmek zorunda kaldığı düşüncesizce bir adımdı. Hemen ardından, 1630 Temmuz'unda Protestanlar, ülkenin iyiliğini, hükümetin değişmesini ve yeni bir hükümdarın seçilmesini görüşmek üzere önce Mediaş'ta, sonra da Kolosvar'da biraraya gelirlerken, prensese miras olarak bırakılan toprakların ve nakit paraların bir kısmını silah zoruyla ele geçirdiler. Prenses ancak 40 bin duka kadarını kurtarabildi ve Ağustos'ta düşmanlarının şikâyetlerine ve suçlamalarına karşı kaymakama yazdığı bir yazı ile kendisini haklı çıkartmaya çalıştığı Bâbıâli'ye sığındı.

Bilhassa Bâbıâli'yi tamamen terketmeye ve kendisini kayserin kollarına atmaya yeltenmekle suçlanmıştı. Kaymakama yazdığı yazıda ise prenses buna karşılık şöyle diyordu: "Böyle bir suçlamayı icat etmeye kim cüret etmiştir? Tanrı ve bütün insanlar şahittir ki, asla böyle düşüncelerimiz olmamıştır. Sultanın, eşimin ölümünden önce ve sonra bize gösterdiği iyilikleri burada saymaya gerek yoktur. Kendisine borçlu olduğumuz minnettarlık karşısında nankörlük yapmak istesek bile, Osmanlı Bâbıâli'si ile ilişkilerimizi koparmanın felaketimiz olacağını bilmekteyiz... Bundan böyle yüce Bâbıâli'nin iradesine uygun olarak yalnızca Erdel için iyi olanı yapacağız. Yaşadığımız sürece, kudretli sultana karşı sadakatimiz sarsılmayacaktır"[371].

Oysa borçlu olunan haracın da yakın zamanda ödeneceğine dair vaatlerin de eklendiği bu iyi niyetli güvenceler artık işe yaramıyordu. Bunların prensesi kurtarmaları mümkün değildi. Koloşvar'da toplanan Protestan soylular, bu arada yeni bir hükümdar seçmeye karar vermişlerdi. Genel Vali Stefan Bethlen'i yeni hükümdar seçtiler. Ancak ona karşı da hemen büyük bir muhalif grup oluştuğundan Stefan Bethlen bu seçimi kabul etmekte tereddüt etti ve böylece Erdel prenslik payesinin, Macaristan'da da oldukça zengin topraklara sahip bir soylu olan György Rakoçi'ye verilmesi kararlaştırıldı. Rakoçi, kendisine yapılan çağrıya icabet ederek hemen Hayduklardan oluşan güçlü bir maiyetle birlikte Varadin'e geldi ve burada törenlerle karşılandıktan sonra, bu amaçla Segesvar'da (Schässburg) toplanacak Konsey'e bırakılan seçimine dair kesin kararı bekledi. Konsey'de bilhassa altınları ve temsilcileri-

371 Bu durumlar hakkında bk. Katona, *aynı eser*, s. 433, 44 ve devamı. Burada prensesin 12 Ağustos 1630'da Alba Julia'dan [Weissenburg] kaymakama gönderdiği yazısı da eksiksiz olarak verilmektedir.

nin maharetleri, Bethlen'in grubu ve dul prensesin az sayıdaki taraftarlarının güçsüz çabaları karşısında üstünlüğü sağlamıştı[372].

Böylece prenses, hükümdarlıktan mecburen vazgeçmek zorunda kaldı ve İsveç'in şövalye ruhlu kralı Gustav Adolf'un Rakoçi'ye yazdığı bir mektupta prensese sahip çıkmasına rağmen[373], zamanla kendisine miras kalan az miktardaki toprakları da kaybetti ve kısa bir süre daha Tokay'da kaldıktan sonra, nihayet talihsizlikler yaşadığı ülkeyi terketti. Yanıkkale'de (Raab) Luther inancından törenler arasında ve resmen feragat ederek Katolik Kilisesi'ne yönelik hevesini, Katolik Kilisesi'ne kabul edilen iki Müslüman'ın vaftizleri sırasında şahit sıfatıyla hazır bulunarak gösterdi. Daha sonra Saksonya, Engern ve Vestfalya Dükü Franz Karl ile yaptığı ikinci evlilikte teselli aradı ve 1640'da eşi ile birlikte Prusya'ya yerleşerek, burada dokuz yıl sonra, 27 Ağustos 1649'da hayata veda etti[374].

Başlangıçta ne Viyana sarayı ne de Bâbıâli, Rakoçi'nin Erdel tahtına çıkarılmasını kabul etmek istiyorlardı; fakat Rakoçi, akıllı davranıp ülkenin kanunlarını ve yasalarını muhafaza edeceğine yemin ederek ve grubunun başlarını paralarla arazilerden oluşan zengin hediyelerle kendi tarafına çekerek tahtını sağlama almayı başardı. Kayser, Gabor'un ölümünden hemen sonra, son yapılan barış antlaşmasına göre, ölen Erdel prensine yalnızca yaşadığı sürece bırakılan Yukarı Macaristan komitatlarını geri almak üzere yetkililerini Kösice'ye göndermişti ve daha sonra, hükümdar seçimi sırasında meydana gelebilecek muhtemel huzursuzluklar ve saldırılara her halükârda hazırlıklı olmak için sınıra Palatin Mikloş Esterhazy yönetiminde bir gözcü birliği yerleştirmişti.

Seçim 1630 Eylül'ünde Rakoçi lehine gerçekleşince Esterhazy, hemen kayser adına kendisine gönderdiği bir yazıda bu "işgale" itiraz etti ve bu hükümdarlıktan zamanında vazgeçmesi hâlinde verdiği hizmetlerden değil sadece vatana duyduğu sevgiden dolayı kayserin kendisini affetmesini sağlama teklifinde bulundu[375]. Rakoçi ise Esterhazy'ye oldukça sert bir dille cevap vererek haddini bildirdi.

---

372 Katona, *aynı eser*, s. 449 ve devamı. Bethlen şöyle demektedir: "Rakoçi, güçlülerin oyları için vaatlerle ve rüşvetle dil dökmekten vaz geçmiyordu".

373 Frankfurt/Oder, 29 Nisan 1631 tarihli bu yazı için bk. *aynı eser*, s. 474.

374 Prenses Katerina'nın akıbeti hakkındaki bu bilgileri Bethlen, *aynı eser*, s. 484'de vermektedir.

375 Katona, *aynı eser*, s. 456'da Thurianus: "Rakoçi'ye bu hükümdarlığı gasptan vazgeçmeye teşvik eden mektup verildi ve niyetini değiştirmek isterse hizmetlerinden dolayı

Örneğin cevap yazısının aynı döneme ait Almanca tercümesine göre şöyle diyordu: "Palatinin derinden etkileyen şaşkınlığını acıyla dinledik ve bu delice hayalleri, kutsal Noel günlerinden sonra bize ulaşmış olsaydı, büyük perhiz gecesi görülen bir rüya addederdik. Zira en eski hanedanlardan ve soylardan birinden gelen bizlere, haddini bilmeyen bir Macar öküz çobanının, İlahî Tanrı'nın bize hiç kuşkusuz bunca aykırı kanaatlere rağmen bahşettiği bu krallığı, nafile tereddütler veya kâğıt üzerindeki korkular yüzünden terketmemiz ve belki de İspanya ve Macar kölelerin pis ellerine bırakmamız yönünde tavsiyede bulunması, dünyanın bütün akılları önünde gülünç bir şey olurdu. Bize bu tavsiyede bulunan deli, herhâlde böyle bir şeye yemin ettiğimizi veya doğal efendimizi terketmiş olduğumuzu anlatmaya çalışmayacaktır; bundan anlayabileceğimiz tek şey, yıkanmamış ağzının öküzlerin attığı tozdan çamur içinde kaldığı ve Tuna Nehri'ndeki suların bile bu çamuru yıkamaya yetmediğidir. Bizim kendisine tavsiyemiz, uçup giden aklını tekrar başına toplaması ve vatanına sâdık kalmasıdır, puslu havalarda kızak kaymaya çıkması veya Noel günlerinde ot biçmesi değil", vs[376].

Yemin altında verdiği seçim sözleşmesinde her iki imparatoruyla, hem Viyana'dakiyle hem de İstanbul'dakiyle, barış ve dostluk içinde yaşamayı taahhüt etmiş olmasına rağmen bu sert konuşmayı ayrıca Tisa Nehri kenarında Esterhazy komutasında bekleyen birliklerin üzerine ani bir baskın yapan Hayduklarını göndererek ve onlarar büyük kayıplar verdirip dağıtarak destekledi. Rakoçi, Bâbıâli'yi de kendi tarafına çekmeyi başardığından ve acil bir durum karşısında Bâbıâli'nin yardımını güvence altına aldığından kayser, diğer sıkıntılarının yanısıra, bu mağlubiyetten dolayı bir de Macaristan'da bir savaşın yükünü üstlenmeye hiç hevesli değildi. Bâbıâli, başlangıçta Bethlen'in grubunu destekliyormuş gibi görünmesine rağmen bu gruptan hiçbir şey bekleyemeyeceğini anladığı anda, muhtemelen zengin hediyelerle donatılmış bir elçilik heyeti aracılığıyla Bâbıâli'den himaye istemeyi ihmal etmeyen Rakoçi lehine karar bildirdi. Nisan ayı başlarında, hükümdarlık teşrifatı ile birlikte Rakoçi'ye her zamanki şekil ve şartlar altında seçiminin kabulünü ve onayını bildiren ahidnâmeyi de gönderdi. Ahidnâmede o tarihe kadar ödenen

değil sadece, yurt sevgisi dolayısıyla da kayser nezdinde hoşgörüyle karşılanması sağlanmış olacaktı". Söz konusu yazının Almanca tercümesi için bk. Khevenhiller, *Annal. Ferd.*, T. XI, s. 1370.

376 Eksiksiz olarak, Khevenhiller, *aynı eser*, s. 1370.

yıllık haracın ödenmeye devam edileceği kesin olarak belirlenmişti[377]. Kayser, bu şartlar altında György Rakoçi'nin seçilmesine fazla itiraz etmemeyi daha uygun buldu[378].

Her iki taraftan şimdilik ve görünüşte güvence altında olan Rakoçi, yine de hükümdarlığının tadını henüz rahatça çıkartamıyordu. Bethlen taraftarları, güçlerini kaybetmiş olmayı kolayca hazmedemediler. 1631'de Bethlen Gabor'un başkomutanı David Zolyomi, Rakcozy kendisine zengin araziler vermesine rağmen, İsveç parasıyla –Gustav Adolf, Protestanların davasına burada da destek oluyordu ve daha önce de gördüğümüz gibi, Katoliklik inanca meyletmesine rağmen dul Erdel prensesini himayesine almıştı– 2 bin kişilik küçük bir birlik toplamış ve kendi taraftarlarının da katılımıyla takviye edildikten sonra, Rakoçi'yi kovarak ya kendisini ya da Bethlen taraftarlarından birini tahta çıkartmayı düşünmüştü. Oysa Rakoçi daha erken davrandı ve herhangi bir darbe teşebbüsünde bulunamadan bu birliği dağıttı[379].

Daha sonra Rakoçi'yi bu amaçla düzenlenecek bir av partisinde sinsice ortadan kaldırma planları kuruldu. Bu defa hükümdarı bu şeytanca plandan haberdar eden Zolyomi oldu. Komplocular cinayetin işleneceği yerde bir Hayduk birliğinin saldırısına uğradılar ve öldürüldüler ya da korkunç işkenceler altında idam edildiler. Rakoçi'nin sadakatinin bu kesin deliline rağmen artık güvenmediği Zolyomi hapse atıldı ve burada delirerek ancak 22 yıl sonra öldü[380].

Bethlen hizibinin elebaşları Stefan ve Peter Bethlen, kaçmayı başararak Bâbıâli'den himaye ve yardım istemişlerdi. Bunun için önce Budin beylerbeyine başvurdular ve beylerbeyi Stefan Bethlen'i doğrudan İstanbul'a başvurmaya yöneltti. İstanbul'da Rakoçi'nin zorbalığına ve zamanla Bâbıâli için tehlikeli olabilecek hırslı amaçlarına dair şikâyetleri, komşu ülkelerde mevcut husumetler-

377 Katona, *aynı eser*, s. 468-473. İçeriğini daha önce bu eserin III. cildinde verdiğimiz, Erdel prensine Bâbıâli tarafından verilen önceki beratların kelimesi kelimesine tekrarıdır.

378 "Kayser meseleyi olgunlukla tartarak orataya çıkacak hiç de hafif olmayan zorlukları kendisine Macaristan'da yeni bir savaş çıkmasın diye zamana bırakmayı yeğledi ve György Rakoçi'nin sonuçlanmış olan seçimini, istemeyerek de olsa, onayladı", aynı döneme ait bir kaynak, bk. Katona, *aynı eser*, 485.

379 Khevenhiller, *Ann. Ferd.*, T. XII, s. 2147. Zolyomi adı burada Salamy olarak tamamen değiştirilmiş. Daha ayrıntılı olarak bk. Katona, *aynı eser*, s. 561.

380 Khevenhiller, *aynı eser*, s. 2148 ve Katona, *aynı eser*, s. 562.

den avantaj sağlamak söz konusu olduğunda her zaman olduğu gibi, Divân-ı Hümâyûn'da verimli bir zemin buldu. Padişahı prenslik payesini kendisine vermesi için ikna etmeye çalıştı; daima Bâbıâli'nin sâdık ve itaatkâr kulu olduğunu kanıtlayacaktı. Bâbıâli yine de karar vermekte tereddüt ediyordu. Zira bu yönden tehlike getiren fırtınanın farkına varan Rakoçi, kendisine karşı yapılan şikâyetlerin etkilerini engellemek için elinden geleni yaptı.

Önce 1633 yazında üç milletin soylularını, yani Macarları, Szekleri ve Saksonyalıları, Alba Julia'da (Weissenburg) toplantıya çağırarak padişaha hitaben mevcut düzene ve şu andaki hükümdarlarına dair memnuniyetlerini dile getirdikleri ve sadakatleriyle itaatkârlıklarının değişmediğini bir kez daha belirtip söz konusu hükümdarı Bâbıâli nezdinde haksız yere kötülemeyi iş edinen "kaçakların" ülkenin yasalarına göre hakettikleri cezaya çarptırılmaları için teslim edilmelerini talep ettikleri bir dilekçe [mahzar] imzalamalarını sağladı. Bu dilekçede şöyle diyorlardı: "Hükümdarımızla huzur içinde yaşıyoruz. Bize hiçbir konuda zarar vermemiştir. Haklarımızı muhafaza etmekle kalmayıp, bilge danışmanlarıyla bizleri en küçük meselelerde bile öyle büyük bir hevesle yönetiyor ki, hiçbir hata yapmıyor. Aksine herkese yarar getirip, hiç kimseye zarar getirmiyor. Kısacası, hünkârımızın üç milletten kulları olan bizler tarafından eski özgür kanunlara göre seçilmiş hükümdarımızdan hiçbir şikâyetimiz yoktur"[381].

Konsey'in en soylu üyelerinden oluşan bir elçi heyeti, bu dilekçeyi geçen yılın ödenmemiş haracı ve hükümdarın [Rakoçi] veziriazama şahsen yazdığı, aynı sadakat ve itaatkârlık vaatlerini tekrarladığı bir yazı ile birlikte İstanbul'a getirdi. Elçi heyeti burada tabii ki çok iyi karşılandı ve Rakoçi'nin başının üzerinde toplanmaya başlayan fırtınayı tamamen yok edemese de en azından şimdilik dağıtmayı başardı[382].

Rakoçi, gelecekte başına gelebilecek hadiseleri düşünmeyi ihmal etmeyecek kadar akıllı bir hükümdardı. Bu yüzden, bir taraftan Bâbıâli'yi sâkinleştirmeye çalışırken, aynı zamanda kayserle de daha güvenli bir ilişki içine girmeye çalışıyordu. Bu amaçla 1633 ilkbaharında, henüz halledilememiş bazı hususlar hakkında anlaşmaya varmak üzere, Macaristan'ın kuzeyinde Eperies'te her iki

381 Katona, *aynı eser*, s. 568-574. Bütün soyluların isimleri ile belirtildikleri dilekçenin altındaki imza şöyledir: Alba Julia'da, genel toplantıda görüşüldü, 21 Ağustos 1633".

382 Rakoçi'nin veziriazama yazdığı Uyvar, 15 Ekim 1633 tarihli yazısını da Katona, s. 572'de vermektedir.

tarafın temsilcileri biraraya geldi. Anlaşıldığı kadarıyla Rakoçi, burada başlangıçta kayser de zamansı bir uysallık göstermeyi onuruyla bağdaştıramadığı için, müzakerelerin uzamasına sebep olan oldukça cüretkâr taleplerde bulunmuştu. Oysa İstanbul'da kendisine karşı mevcut tutumlar, Rakoçi'yi sonunda biraz daha uysal hâle getirdi ve aynı yılın sonbahar aylarında Avusturya hanedanı ile gelecekteki dostane ilişkileri için güvenilir bir teminatmış gibi görünen antlaşmayı imzalamayı kabul etti[383].

Gerçi kayser, bu antlaşma ile Rakoçi'nin herhangi bir şekilde Bâbıâli ile ilişkilerinin kopması hâlinde kendisine yardımcı olmayı taahhüt etmemişti. Aksine elinde silahlarla Bâbıâli'den hesap sormak için fırsatlar eksik olmamasına rağmen, Almanya'daki savaş devam ettiği sürece bu yönde her türlü çatışmayı önlemek, Viyana sarayının o dönemlerde uyguladığı siyasî sisteminin bir parçası idi. Sınır boylarındaki çatışmalar ve yağmalar hâlâ devam ediyordu ve bunlar, sınır savunmasında büyük ihmaller mevcut olduğundan, bilhassa son yıllarda oldukça ciddileşmişti. Örneğin 1631'de birkaç bin kişiden oluşan Türkler, sınır savunmasının oldukça kötü olduğu Uyvar dolaylarında birkaç hafta içinde 30 kadar köyü yağmalamış ve bunları Osmanlı topraklarına ilhak ederek 2 binden fazla insanı köle olarak alıp götürmüşlerdi. Uyvar büyük tehlike altına girmişti ve Viyana'da bile panik öylesine büyüktü ki, şehrin hemen daha iyi savunulması ve erzak temini için tedbirler alınmaya başlandı. Zira barışın ortasında yapılan bu silahlı saldırıların, Bâbıâli'nin ertesi yıl için planladığı daha büyük teşebbüslerin yalnızca öncüleri olduğundan endişe ediliyordu[384].

Tabii ki sınırların düzenlenmesi ve tartışmalı köyler hususundaki müzakerelerde tek bir adım bile ilerleme kaydedilememişti. Kayser bu yüzden bütün bu meseleyi İstanbul'a göndereceği yeni bir elçilik heyeti aracılığıyla bir

383 *Aynı eser*, s. 564-567. Burada kayserin bu durumlar konusunda bilgiler veren Mayıs ve Eylül 1633 tarihli iki mektup verilmektedir.

384 Khevenhiller, *Ann. Ferd.,* T. XI, s. 1250 ve 1948. Birincisinde kayserin Almanya'daki savaş yüzünden sınırlardaki bu husumetlere göz yummak zorunda kaldığı söylenmektedir: "Bu saldırılara dur demek istese bile, Roma (Cermen) İmparatorluğu'nda barış sağlayamadığı için, majesteleri bunu uygulamaya koyamadı ve böylece öfkeli düşmana göz yummak ve karşı akınları kesmek zorunda kaldı". İkincisinde ise şöyle denmektedir: "Macaristan'daki sınır karakolları öyle kötü bir durumdaydı ve bilhassa Uyvar'da öylesine büyük eksiklikler ve sıkıntılar vardı ki, bir muhafız kıtası gönderildiğinde, yerine geçeceği diğer muhafız kıtasını ölü buluyordu".

kez daha hatırlatmayı ve barışı yenileyerek Türk savaşı tehlikesini önlemeyi uygun buldu. Bâbıâli de bu elçilik heyetine her zamanki gibi karşılık vermeyi kabul etti. Karşılıklı elçilik görevleri 1633 yılı sonuna doğru kararlaştırıldı ve 1634'ün ilk yarısında gerçekleştirildi. Bâbıâli elçilik görevini Receb Paşa'nın eski kethüdası Rıdvan Ağa'ya; kayser ise kâhyası ve Aşağı Avusturya Konsey Üyesi Kont Hans Rudolf von Puchheim'a emanet etmişti.

Puchheim ile padişaha gönderilen ve "Asya'nın ve Yunanistan'ın Türklerinin imparatorunun, tarafımızdan onurlandırılan komşu (yakın) ve dost" sözleriyle başlayan onay [itimadnâme] yazısı, 2 Kasım 1633'de Viyana'da hazırlanmış ve elçiye aynı zamanda verilen talimatlar, oldukça ölçülü ama çok dikkatli ve barışçıl bir dille yazılmışlardı[385]. Kayserin itibarı hiçbir şekilde zedelenmeyecek ve "Bâbıâli ile eşitlik" her yerde korunacaktı. Barışa her halükârda ve her yerde riayet edilmesini istiyorlardı, fakat yine de Bâbıâli'ye yakın zamanda İsveç kralının temsilcisi Strassburger ile olduğu gibi, kayserin düşmanlarıyla "majestelerine, krallığına ve ülkelerine karşı birçok kötü entrikaya" girmiş olduğuna dair sitemde bulunmaktan da kendilerini alamadılar. Zira adı geçen Strassburger, Bâbıâli tarafından "onurlandırılmış, kabul edilmiş ve o güne kadar geçen diğer uygulamalar haricinde her türlü iyi niyeti ve hoşgörüyü" görmüştü. Hatta Budin beylerbeyi geçen yıl "İsveç eski kralı Gustav ile yazışmalarda bulunarak ona dostluğunu ve yardımını sunmuştu". Mektupları yolda yakalanmış ve kayserin daimî elçisi Schmid tarafından veziriazama orijinalleri sunulmuş olup söz konusu paşanın görevden alınması vadedilmiş ama bu karar uygulanmamıştı.

Daha sonra tartışmalı köyler ve bir süre önce zorla alınan köyler; sınırlarda antlaşmaya aykırı tahkimatlarla kayserin topraklarına yapılan sürekli akınlar ve yağmalarla ilgili her zamanki şikâyetler geliyordu. Elçi, Erdel ile ilgili geniş kapsamlı tartışmalardan uzak duracaktı. Kayser, bu hususta mevcut kapitülasyonlara uymak niyetinde idi ve karşılığında kısa süre önce Bâbıâli ile "işbirliği" içine giren Rakoçi'ye karşı herhangi bir şey yapılmamasını beklediği gibi, Bethlen Gabor'a yalnızca hayat boyu devredilen ve kayserin de kısa bir süre önce tekrar geri aldığı Yukarı Macaristan komitatlarına karşı herhangi bir teşebbüste bulunulmamasını bekliyordu.

Talimatlar bunun dışında elçinin Bâbıâli nezdindeki diğer "oldukça tiksindirici" elçilere ve temsilcilere karşı davranışlarını da belirliyordu. "İşbir-

385 Her ikisini de Khevenhiller, T. XII, s. 1392 ve 1396; talimatlar Almanca, onay yazısı Latince'dir.

liklerini ve uygulamalarını mümkün olduğunca engellemeli idi". Kayser, bilhassa Fransa elçisi Marcheville'nin kralı için "Protectoris Catholicae Religionis et Ecclesiae in Oriente" (Şark'ta Katolik dininin koruyucusu) ünvanını kullanmasını ve "kayserin elçisine karşı başka yetkileri ele geçirmesini" istemiyordu. Elçiye bu yüzden bilhassa "Türkiye'de ve Tataristan'da, ama bilhassa Kudüs'teki, kendi milletinden din adamlarını buralara yerleştirmeye çalışacağından, ruhanî manastırlarla ilgili olarak planlanan ıslahatını" mümkün olduğunca engellemesine yönelik talimat veriliyordu.

Macarlara özgü kıyafetleri içinde "güzel, genç ve yapılı bir beyefendi" olarak tarif edilen Kont Puchheim, bu talimat ve tabii ki zengin hediyelerle donatılmış olarak 9 Ocak 1634'de Viyana'dan ayrıldı. Szön'de Osmanlı elçisi ile her zamanki mübadele töreni gerçekleştirildi ve 20 Ocak'ta kont, oldukça resmî bir şekilde ve törenler arasında karşılanarak Budin'e geldi. Ne yazık ki kontun sözleri ve şikâyetleri bu defa da başarılı olamadı. Paşa, bütün hususlara geçerli bir itiraz veya mazeret buluyordu. Zaten kayserin sınır boylarındaki birlikleri de birçok kez Osmanlı topraklarında ağır yağmalarda ve saldırılarda bulundukları için kayserin davası burada avantajlı bir biçimde yürütülemezdi[386].

Kont Puchheim'in Mart sonunda vardığı İstanbul'da, her yerde kullanmasına izin verilen ama burada her zamanki gibi tartışma konusu olan bando sesleri ve dalgalanan sancaklardan dolayı çıkan anlaşmazlıklar, her ikisine de izin verilmemesi yönünde bir kararla giderildikten sonra, gerek Bâbıâli'nin hizmetkârları gerekse diğer elçilik heyetleri tarafından kayserin itibarına lâyık bir biçimde karşılandı. Günlük harcırah olarak 10 bin akçe verilmesi kararlaştırıldı. Veziriazam ve padişah nezdinde huzura kabulü sırasında da siyaset adabının şekli ve iyi niyetli bir teşrifatın gerekleri yerine getirildi. Elçinin, kendisini 4 Nisan'da huzuruna kabul eden padişaha hitaben Almanca konuşmasına ve bu sözlerini kendi tercümanına tercüme ettirmesine izin verildi. Konuşması tabii ki çok kısa ve özdü; sadece gönderilme sebebine, barışın ihlal edilmesine dair çeşitli rahatsızlıklara ve Macaristan'da henüz halledilmemiş mülkiyet durumuna oldukça nazikçe temas ediyordu[387].

Bu konuşmanın ayrıntıları, 16 maddede elçinin talimatlarına uygun olarak aktarması gereken herşeyi kapsayan ve veziriazama teslim edilen yazılı

386 Budin'deki müzakerelerin ayrıntılı raporu için bk. Khevenhiller, T. XII, s. 1401-1405.
387 Kelimesi kelimesine aktarılmıştır (bk. Khevenhiller, T. XII, s. 1417).

bir notada veriliyordu. Buna yine yazılı olarak verilen cevap, tâli meselelerde olumlu ve iyi niyetliydi ama esas meselelerde tatmin edici olmaktan uzak ve reddedici idi. Akınlar, kayserin tebaası üzerindeki baskılar ve diğer bütün rahatsızlıklar hemen kesilecekti. Defalarca denenen uzlaşma işinde tatmin edici bir sonuca varılamamış olmasının suçu, kayserin "asla uygun olanla yetinmek istemeyen" murahhaslarının beceriksizliğine ve kötü niyetine atfediliyordu; ancak kayser yeni "dürüst ve maharetli" murahhaslar, fakat bu defa Macar değil Alman murahhaslar tayin ettiği takdirde bu meseleyi yeniden ele almaya hazırdılar. Vaç ile ilgili tartışmalar, "karara bağlanmış" mesele olarak gelecek için halledilmiş bir mesele addediliyordu. Hem Erdel'den hem de Kral Gustav Adolf'un ölümü ile doğal olarak sona ermiş gibi görünen İsveç entrikalarından hiç bahsedilmiyordu. Uzlaşma işini sonuçlandıracak yetkililer ise hemen tayin edildiler[388].

Bâbıâli ile en azından iyi niyet çerçevesinde yürütülen müzakerelerden ziyade Kont Puccheim'in başını ağrıtan mesele, Fransa elçisi Marcheville ile husumetleri idi. Marcheville, Kont Puchheim'in Macar kıyafetlerinden dolayı kayserin değil ancak Macaristan kralının elçisi kabul edilebileceğinden Pera'daki Minoritler Kilisesi'ndeki âyinler sırasında en ön sıranın kendisine ait olması gerektiğinde ısrar ediyordu. Bu husustaki kavga öylesine büyüdü ki, veziriazam müdahale etmek zorunda kaldı ve yeniçeri nöbetçileri aracılığıyla Marcheville'ye kayserin elçisinin her zamanki öncelik hakkını hiçbir şekilde ihlal etmemesine yönelik bir emir gönderdi. Fransa elçisi, bu musibetten kendisini hasta olduğunu ileri sürüp kiliseye gelmeyerek kurtardı[389]. Kutsal Mekânlar meselesi ise anlaşıldığı kadarıyla şimdilik hiç gündeme getirilmedi, dolayısıyla da bu hususta herhangi bir karar alınmadı.

Kont Puchheim, 16 Mayıs'ta Edirne'de veda etmek için son kez padişahın huzuruna çıktı ve 30 Haziran'da tekrar Viyana'ya döndü, fakat kaysere ancak iki ay sonra Ebersdorf'ta elçilik görevinin başarıları hakkında rapor verdi[390].

Elde ettiği başarılar en azından barışın yakın gelecekte güvence altına alınmış olması açısından tatmin edici idi. Kayserin bu hususta gerçekten ciddi olduğu ise kısmen aynı yıl içinde, İsveçlileri Nördlingen'de (7 Eylül 1634) mağlup ettikten sonra, Sopron'da topladığı Konsey'de sınırlardaki bütün akınların,

388 Elçinin dilekçesi ve buna verilen yazılı cevap için bk. Khevenhiller, T. XII, s. 1436-1442.
389 *Aynı eser*, s. 1425-1427.
390 *Aynı eser*, s. 1446.

yağmaların, Türklerin kışkırtılmasının ve meydan okumaların en ağır cezalara çarptırılmasını isterken gösterdiği ciddiyetten, kısmen de Rakoçi'nin çok geçmeden Bâbıâli ile içine düştüğü husumetler konusundaki tutumundan anlaşılıyordu.

Sopron'da alınan kararların 3. maddesi şöyle idi: "Sâdık şehir idareleri ve soylular [stände], majestelerinin bugüne kadar Hristiyan âleminin düşmanları olan Türklerle majesteleri tarafından büyük masraflarla yalnızca sâdık tebaasının iyiliği, avantajı ve güveni için defalarca yapılan barışı ve huzuru muhafaza etmek için büyük çabalar gösterdiğini bilmelerine rağmen, majesteleri ne yazık ki büyük bir hoşnutsuzlukla majestelerinin babacan bir şekilde gösterdiği ihtimamına ve iyi niyetine değer vermeyen ve zaman zaman ceza görmeden düşman bölgesine akınlar düzenleyen ve böylece Türkleri kışkırtarak ve onlara meydan okuyarak imparatorluğun huzurunu bozan bazı serserilerin mevcut olduğunu haber almaktadır. Bu yüzden sâdık şehir idareleri ve soylular, bu gibi saldırılarda bulunanları da, tıpkı majestelerinin bilgisi olmadan, ya komşu Türklerle ister sözlü ister yazılı olarak, yakın ilişki içine girenlerin veya kendi nam ve hesaplarına, birçok kez olduğu gibi, akınlara teşebbüs edenler veya buna izin verenlerin cezalandırıldığı gibi, işledikleri cürümlere uygun olarak cezalandırılmalarından sorumlu olacaklardır".

Söz konusu kararın sonraki maddelerinden anlaşılabileceği üzere sınırların daha iyi savunulması, bilhassa Uyvar'ın tahkim edilmesi için yeni vergiler ihdas edildi ve Bâbıâli ile ilişkilerin yine de kesilmesi hâlinde yapılması gerekenler kararlaştırıldı[391]. Tabii ki böyle bir şeyi mümkün mertebe ertelemeye niyetliydiler; bu, Viyana sarayının şimdi Erdel ve Rakoçi'ye karşı yürüttüğü siyaseti de açıklıyordu.

İstanbul'da Bethlen taraftarlarının Rakoçi'ye karşı tahrikleri, Rakoçi Bâbıâli ile iyi ilişkiler kurmuş olmasına rağmen henüz sona ermemişti. Stefan Bethlen'in yanısıra, anlaşıldığı kadarıyla İsveçlilerin hizmetinde bulunan Moses Szekely, gruplarının en faal üyelerinden biri idi. Lehlerine 1635 yılı boyunca yapılan müzakereler sırasında nihayet Bâbıâli'nin Rakoçi'ye karşı tavır almasını ve ülkeden kovulması için silah zoruyla yardımcı olmaya hazır olduğunu açıklamasını sağladı. Yıl daha sona ermeden, Budin beylerbeyine bir-

391 Sopron'da (Ödenburg) 30 Kasım 1634'de toplanan konseyde sunulan ve 22 Aralık tarihli konsey kararına aktarılan kararnâme, bk. Katona, *aynı eser*, s. 609-626.

liklerini ertesi yıl için hazır tutmasına ve Rakoçi'yi Erdel'den dışarı atmasına, buna karşılık İstanbul'dan Budin'e geri dönen Stefan Bethlen'i hükümdar olarak tahta çıkartmasına yönelik emir verildi[392].

Rakoçi'nin bu fırtınayı da önlemek için attığı bütün adımlar boşuna idi. Elçileri ne Budin'de ne de İstanbul'da seslerini duyurabiliyorlardı. Böyle bir durumda muzaffer bir mücadele ile kendisini savunmak ve kurtarmak zorunda idi. Hemen soyluları toplantıya çağırdı; onu bu sıkıntıda yalnız bırakmamaları için yalvardı; zaman kazanmak için, bazı şartlar altında hükümdarlıktan vazgeçmek üzere, Stefan Bethlen'e uzlaşma önerisinde bulundu ve en sonunda yardım için kaysere başvurdu[393].

Kayserin harp şurasında yapılması gerekenler hakkındaki sesler başlangıçta çok fazla idi. Rakoçi'nin muhalifleri, onun yüzünden maruz kalacakları bir Türk savaşının tehlikelerini vurguluyorlardı. Tıpkı Gabor gibi Macaristan'ın ve Avusturya'nın başına daha birçok iş açacak huzursuz bir kişi idi, zira tahtta kaldığı takdirde Avusturya hanedanının düşmanlarının tarafına geçeceği muhakkaktı. Yılanı kendi koyunlarında beslememeliydiler. Dolayısıyla ihtiyatlı bir tarafsızlık şu anda en akıllı siyasetti. Silahların talihi Rakoçi aleyhine dönerse, belki daha barışçıl düşüncelere sahip ve böylece Avusturya hanedanı ile daha iyi ilişkiler kuracak bir hükümdar gelirdi.

Buna karşın bilhassa Harp Dairesi Başkanı Don Hannibal Gonzaga, Rakoçi'nin davasına sahip çıktı. Diğer gerekçelerinin yanısıra, henüz Rakoçi'nin Gabor ile aynı yoldan gideceğinin kanıtlanmadığını ileri sürüyordu. Kayser Kabinesi'nin uygulayabileceği en iyi siyaset, hiç şüphesiz Rakoçi ile Bâbıâli'ye karşı mümkün mertebe yakın ilişki içine girmekti. Erdel'in tamamen Osmanlı'nın eline düşmesi, Avusturya'ya bir yarar sağlayabilir miydi? Anlaşıldığı kadarıyla bu ülkeyi tıpkı Eflak ve Boğdan gibi kendi topraklarına ilhak etmek isteyen Bâbıâli'nin hedefi tam olarak bu idi. Şu anda, bir sürü atı ve yük hayvanını yeterince uzun süre seferde tutamayacağından sultanın elindeki muazzam

392 Joan. Bethlen, *Res Transilv.*, Katona, *aynı eser*, s. 759: "Ne de boş dualardı, Erdel'in ileri gelen kişilerinden Moses Szekely'nin sözleri bu temsilciliğe büyük güven kattığına göre". Ayrıca s. 774: "İstanbul'da Rakoçi'ye karşı savaş uyarısı yapıldı ve Budin beylerbeyine derhal Bethlen'i Erdel'e geri getirmesi ve silahlarla Rakoçi'yi dışarı atması talep edildi".

393 Khevenhiller, *Annal. Ferd.*, T. XII, s. 2148'de teklif edilen uzlaşmanın şartlarını ayrıntılı olarak vermektedir. Bethlen zaferden emin olduğu için bu şartlar kabul edilmedi.

ordusuyla bu kadar uzaklara sefere çıkamayacağı gerçeği sayesinde koruma altındaydılar. Oysa Erdel'i ele geçirdikten sonra neredeyse düşman topraklarının tam ortasına karargâh kuracak olsa ne olurdu? Kendileri toplantılarda daha ne yapılması gerektiğini tartışırlarken, sultan ülkenin en iyi bölümünü ele geçirmiş olacaktı. Avusturya yalnızca Erdel'de savunulabilir ve kurtarılabilirdi. Rakoçi, önlerindeki savaşta üstünlük sağlaması hâlinde Avusturya'ya karşı düşmanca bir tutum takınacak olsa bile Osmanlılar kadar tehlikeli bir komşu değildi. Zira Osmanlılar, Viyana'ya gönderilen çavuşun kayseri iknа etmeye çalıştığının aksine Erdel'de herhâlde bir kez ayak bastıkları zafer ve fetih yolunda durmayacaklardı. Bâbıâli şu anda Avusturya'ya karşı herhangi bir teşebbüste bulunmuyorsa, daha sonra o denli başarılı bir biçimde teşebbüste bulunmak için fırsat kollayacaktı, vs[394].

Bazı açılardan geleceğe yönelik keskin bir bakışa sahip olduğu inkâr edilemez bu mantıklı düşünceler yine de etkilerini gösteremediler. Kayserin harp şurası, bir kez herkes tarafından benimsenmiş beklemede kalarak tarafsız olma sistemini uygulamaya kolayca karar verdi. Zira Bâbıâli de hazırlıklarının tek amacının Bethlen'e Rakoçi'ye karşı yardım etmek olduğuna dair güvence vermek için özel bir ulak göndermeyi ihmal etmemişti. Kayser yalnızca ihtiyatlı davranmak için, Silezya'da bulunan bazı birlikleri Macaristan sınırına çekti ve Macaristan palatini emrindeki Haydukların hazır tutulmasını emretti; bunun dışında olayın gidişatını sâkince bekledi[395].

Bu şekilde tek başına bırakılan Rakoçi, bu arada hareketsiz kalmamıştı. 1636'nın ilkbahar aylarında en seçkin süvarilerden oluşan 5 bin kişilik öncü birliklerini başkomutanı Sigismund Kornis emrinde, kuzeyden buraya gelmekte olan Budin beylerbeyini karşılamak üzere Tımışvar ve Göle (Gyula) arasındaki bölgeye gönderdiği büyük bir ordu toplamıştı. Osmanlılar, Budin, Tımışvar ve Bosna beylerbeylerinin emrindeki yaklaşık 24-25 bin kişiden oluşuyorlardı. Stefan Bethlen bizzat bir yeniçeri birliğine komuta ediyordu. Oldukça zorlu bir yürüyüşten sonra ancak Ekim ayı başlarında Erdel sınırına vardılar.

Rakoçi'nin de asıl kuvvetleri ile çok geçmeden yardımına geldiği Sigismund Kornis, Osmanlı ordusunu 3 Ekim'de Salonta'da (Szalonta) savaş düzeni içinde

394 Söz konusu müzakereler ve bilhassa Gonzaga'nın sözde konuşması için bk. Rycaut, *Hist. de trois derniers Empereurs des Turcs*, P. I, s. 97-101.

395 Khevenhiller, *aynı eser*, s. 2146, 2148.

karşıladı. Akşam saatlerinde başlayan muharebe, aynı gün her iki tarafın büyük kayıpları altında herhangi bir netice elde edilemeden sona erdi. Ancak ertesi gün Osmanlıların tamamen mağlup edilmesi ile sonuçlandı. Türk komutanlarından birkaçı muharebe alanında hayatlarını kaybederlerken, 1.500 kadar Osmanlı kaçarken bataklıklara sürüldüler ve burada sefil bir biçimde can verdiler. Budin beylerbeyi ordusundan kalanlarla Lippa'ya (Lipova) geri çekildi ve mücadeleye devam edemeyeceğinden, buradan birlikleri ile Yanova'da (Jenö) bekleyen Rakoçi ile uzlaşmaya yönelik müzakerelere başladı[396].

Osmanlıları bazı talihli akınlarla daha da sindiren Rakoçi, müzakereler sırasında avantajlı durumda idi. Bâbıâli nihayet uzun süren gidiş gelişlerden sonra barışı tekrar sağlayan aşağıdaki şartları kabul etmek zorunda kaldı:

1) Rakoçi, hem kendi yaşadığı sürece hem de halefi olacak oğlu için Erdel topraklarının sahibi olacak ve ayrıca sultan ülkenin önceki özgürlüklerini ve haklarını yeni bir ahidnâme ile onaylayacaktı. 2) Stefan Bethlen affedilecek ve kendisi ile taraftarlarına sağlanacak güvenlikle birlikte, daha önce Gabor'a ait toprakları geri alacaktı. 3) Rakoçi, sultana 40 bin taler tutarında bir onur hediyesi gönderecekti[397].

Bâbıâli için hiç de onurlu olmayan, ancak Rakoçi'nin Erdel'deki gücünü ve hanedanının hâkimiyetini uzunca bir süre güvence altına alan bu barışın bedelini, buna sebebiyet verenler daha sonra ağır bir biçimde ödemek zorunda kaldılar; Budin Beylerbeyi Nasuhpa[şazâde Hüseyin] Paşa makamını, Salonta'da yaşanan mağlubiyetin en büyük suçlusu ilân edilen Tımışvar Beylerbeyi Bekir Paşa da başını kaybetti.

Oysa bu barış aynı zamanda Macaristan'ın ve tarafsızlık siyaseti bu defa en azından bir Türk savaşının tehlikelerinin ortadan kaldırmasına sebep olması açısından başarılı olan Avusturya hanedanının Bâbıâli ile ilişkilerinde bir dinlenme noktasını temsil ediyordu. Bu yüzden, Batılı devletlerle de birçok kez temas eden ve anlaşmazlıklara düşen Kuzey devletlerinin aynı dönemde Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerinin nasıl geliştiğini görmek için onları burada şimdilik terkediyoruz.

396 Salonta Muharebesi'nin gidişatı ve sonucu hakkında, bk Katona, *aynı eser*, s. 774 ve devamı ile Khevenhiller, *aynı eser*, s. 2146 ve devamı.

397 Katona, *aynı eser*, s. 732; Rycaut, *aynı eser*, s. 193.

4) Kuzey Devletlerinin Bâbıâli ile İlişkileri. Lehistan ve Rusya. Tatarlar ve Kazaklar

Avrupa siyaset âleminde Kuzey'in iki güçlü kralının, Lehistan kralı ve Rusların büyük dükü veya çarının, Bâbıâli'nin Hristiyan âleminde en tehlikeli ve aynı zamanda en korku salan düşmanları oldukları kesin bir olgu kabul ediliyordu. Böylece diğer devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı tutumları çoğunlukla düşmanlık içinde devam ederken bu iki kralla dostane ilişkiler kurmak, yalnızca siyasî bir akıllılık olarak görülüyordu, zira muhtemel bir Türk savaşı hâlinde onların yardımına başvurulabilir ve bu sayede büyük bir avantaj elde edilebilirdi. Her ikisinin de kendi topraklarında muazzam askerî güçler barındırmakla kalmayıp, nüfûzlarını da Bâbıâli'ye düşman komşu halklar üzerinde öyle genişletmişlerdi ki, söz konusu halkları istedikleri anda bu yöndeki amaçları için rahat ve etkin birer araç olarak kullanabilirlerdi[398].

Küçük ve hafif tekneleri ile o dönemlerde en güçlü savaş gemilerinin bile çok fazla açılmaya cesaret edemedikleri, denizlerin en tehlikelisi olan Karadeniz'i hâkimiyetleri altında tutan ve birçok kez İstanbul Boğazı'nın girişine ve Osmanlı payitahtının surlarına kadar korku ve dehşet saçan, karada ve denizlerde hareketli ve cüretkâr birer korsan olan Kazaklar, neredeyse tamamen Lehistan kralının emrindeydiler; görünüşte Osmanlı sultanına tâbi Mingreller, Gürcüler ve Çerkesler ise Hazar Denizi ve Karadeniz arasındaki engin dağlık bölgelerde siyasî çıkarlarının yanısıra dinî inançlarının eşitliğinden dolayı da meylettikleri Rus çarının silahlı gücünün âdeta öncü birliklerini oluşturuyorlardı. Gerek onlara, gerekse Kazaklara karşı Kırım Tatarlarının sonsuz süvarileri, Bâbıâli onlara hükmedebildiği sürece, gittikçe daha ileri doğru akın eden bu Kuzey halkları seline bir set çekmeye çalıştığı değişken ve mücadele ile yağmaya daima hazır unsurlardı[399].

---

398 Paul Sarpi, *Le Prince*, s. 176, Venedik'in Lehistan'la iyi ilişkiler içinde olması, hatta gücünü genişletmesine bile itiraz etmemesi gerektiği kanaatinde idi, zira "Türk'le bir savaş hâlinde" önemli bir şaşırtma beklenebilirdi; aynı şekilde Rusya için: "Zira büyük dük, Türk'le iyi ilişkiler içinde olabilmektedir, zamanın şartlarını takiben işlerimizi çözümlemek için bu taraftan herhangi bir açılımın varlığı her zaman iyi olacak". Daru, *Hist. de Venice*, T. VI, s. 219'de aktarılan Don Alonze della Cueva'nin Kral III. Felibe'ye raporu da aynı yöndedir.

399 Lehistan'ın ve Rusya'nın o dönemlerde Bâbıâli ile ve Kazaklar, Tatarlar ve Karadeniz ile Hazar Denizi arasında yaşayan halklarla ilişkileri hakkında bazı önemli açıklamalar

Şu anda içinde bulunduğumuz dönemde Kuzey devletleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasında bu sınır boyları için verilen ve bundan sonra ileriki yüzyıllarda da asla dinmeyen amansız mücadelenin ilk gelişim aşamalarındayız. Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya yönünden tehdit eden tehlikeler, aslında 50 yıl önce Türkler ve Ruslar arasında Don ve Volga nehirleri kenarındaki ilk ciddi çatışmada kendisini hissettirmeye başlamıştı[400]; ve çarlar o tarihten sonra Bâbıâli ile aslında oldukça barışçıl ilişkiler içinde bulunmalarına rağmen Bâbıâli'nin, Rusları, bilhassa Volga Nehri'nin ağzındaki Astrahan'ın ele geçirilmesiyle Hazar Denizi'nde hâkimiyet kurmaları üzerine, bir türlü başarılı olamasalar da defalarca İran'a karşı ittifaka ikna etmeye çalışması, güçlerinin güneye doğru ilerleyişine İstanbul'da hakettiği değerin verildiğini kanıtlamakta idi. Rusya, Osmanlı gücünün Asya'da kendi aleyhine olmak üzere artmasına yardımcı olmak istemediği için bu ittifak tekliflerine sıcak bakmasa da[401], diğer taraftan Bâbıâli ile daha gergin ilişkiler altında bile ilişkisinin tamamen kopmasını önlemek, Lehistan'dan ötürü endişe duymak zorunda kaldığı ve Türkiye'yi kuzeydeki bu ortak düşmanlarına karşı bir ağırlık olarak kullanabildiği sürece Rusya'nın kendi çıkarına idi. Lehistan'ın, Hristiyan Avrupa âleminin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı asıl öncüsü olarak kabul edilmesinin sebebi bu idi ve Lehistan'ın neler yapabileceğini ve gerçekten de dünya tarihi açısından bu önemli görevini yerine getirebilecek durumda olduğunu Genç Osman döneminde yapılan savaşlar göstermişti.

Sultan IV. Murad cülûs ettiğinde, Sultan I. Mustafa döneminde Lehistan'la İngiliz elçi Sir Thomas Roe'nin arabuluculuğuyla büyük çabalar neticesinde yapılan barış ile ilgili hâlâ askıda olan anlaşmazlıklar henüz çözülememişti[402]. Ancak 1623 Haziran'ında, onaylanmış barış antlaşmasını İstanbul'a getirmek üzere

---

için bk. des Hayes, *Voyage de Levant* (1622), s. 284 ve devamı. Çerkesler, Gürcüler ve Mingreller hakkında, s. 290'da şöyle demektedir: "Onlar Rum tarzında yaşıyorlar ve sultana hiçbir vergi ödemiyorlar, fakat duruma göre ona hediyeler gönderiyorlar. Eğer onlar büyük senyörün gücünden korkmasalar, aynı dinden olmalarından dolayı daha fazla avantaja sahip olma umuduyla Moskova'nın çarıyla ittifakı daha çok isteyeceklerdir ".

400 Karşılaştırma için bk. bu eserin III. cildi.

401 des Hayes, *aynı eser*, s. 291: "İranlılarla savaşları sırasında Türkler birçok defa Moskova çarına kendi taraflarına çekmeye çalıştılar, fakat çar akıllıca davranarak, sonunda zararını kendisinin göreceği, Osmanlılara daha fazla büyüme imkânı vermek yerine İran kralı ile birlikte hareket etmeyi tercih etti ".

402 Karşılaştırma için bk. bu eserin III. cildi.

bir Leh temsilci gelmişti, fakat keyfî ve aldatıcı biçimde değiştirilmiş maddelerin düzeltilmesi şartı hâlâ saklı tutuluyordu. En önemlisi tabii ki Bâbıâli'nin nihayet Tatarları dizginlemeyi taahhüt etmesi idi; Leh kralı ve Leh soyluları, bu durumda –ve sadece bu durumda– Kazakların akınlardan vazgeçeceklerini ve barış antlaşmasının diğer hükümlerinin aynen geçerli kalacağını taahhüt edeceklerdi. Aynı dönemde Kral Sigismund'dan, o dönemlerde çokça konuşulduğu üzere Bâbıâli ve kayser arasında çıkabilecek muhtemel bir savaşta, son yapılan barış antlaşmasına istinaden, kayseri hiçbir şekilde desteklememesini talep etmek üzere Varşova'ya bir çavuş gönderilmişti[403].

Oysa Bâbıâli o dönemlerde Podolya'nın ve Volinya'nın (Wolhynie) tamamını neredeyse bir çöle dönüştüren Tatarları, çok geçmeden bizzat kendisi de Tatarlarla kanlı ve talihsiz bir savaşa girmişken, akınlarını her yönden açık Lehistan içlerine kadar genişletmekten nasıl alıkoyabilirdi ki? Ayrıca Kral Sigismund, Bâbıâli'yi böylesine meşgul ederken, Kazakların yağmalarda bulunmasını yasaklamakta gerçekten ciddi olabilir miydi? Yeni bir Lehistan temsilcisi, 1625 ilkbaharında İstanbul'da Tatarların sürekli akınlarına dair şikâyetlerini yeniledi ve şikâyetlerine ayrıca kralının tutulmayan vaatlere artık güvenemeyeceğine ve kısa zamanda yardım edilmediği takdirde silahlarına sarılıp bu saldırıların intikamını almaya kararlı olduğuna dair ciddi bir tehdidi ekledi. Oysa bunun üzerine Tatar hanına sözde çetelerini daha iyi kontrol altında tutmasına yönelik kesin emirler, kralı şimdilik oyalamak için bulunan boş çarelerden başka bir şey olamazlardı[404]. Zira kısa bir süre sonra, Haziran ayında, padişahın cülûsunu tebrik etmek üzere kral tarafından gönderilen yeni bir elçilik heyeti aracılığıyla barış ve mevcut diğer antlaşmalar onaylanmasına rağmen[405], Bâbıâli ve Kırım Tatarları hanı arasındaki ilişkiler öyle bir kopma noktasına gelmişti ki, Bâbıâli'nin Tatarların Lehistan'a karşı tutumları üzerinde herhangi bir nüfûzu söz konusu bile olamazdı.

Bâbıâli'nin her yerde olduğu gibi burada da kendi çıkarlarına kullandığı, fakat bu defa kaynaklarına kadar takip etmeyeceğimiz iğrenç taht kavgaları, çok geçmeden kanlı bir çatışmaya dönüşecek husumetin en önemli sebebi idi. Kırım Tatarlarının, Osmanlı hanedanının o dönemlerde sanki yakın zamanda yok oluşla netcelenecekmiş gibi görünen çöküşünden sonra İstanbul'da Os-

403 Roe, *Negotiations*, s. 166: 20 Temmuz 1623 tarihli mektup.
404 *Aynı eser*, 6 Mart 1624 tarihli mektup, s. 223.
405 *Aynı eser*, 12 Haziran 1624 tarihli mektup, s. 248.

manlı tahtını ele geçirme kudretine sahip olduğunu düşünen mağrur Giraylar hanedanı, kendi aralarında husumet içinde yaşayan birkaç kola ayrılmıştı. İki kardeş olan Mehmed Giray han olarak ve Şahin Giray da kalgay, yani tahtın halefi olarak, söz konusu dönemde İstanbul'daki güçlü hizibin teveccühü sayesinde yönetimi ele almışlardı[406]. Oysa her ikisi de çok geçmeden yalnızca zorbaca tutumlarından dolayı kendi insanları arasında nefret uyandırmakla kalmayıp, geniş kapsamlı hırslı planlarıyla da Bâbıâli'de kuşku ve hoşnutsuzluğa sebep oldular. Bilhassa dünya hâkimiyetini bile sonsuz hırsı için çok uzak bir hedef gibi görmeyen Şahin Giray'ın, Tatarları ile Edirne'ye saldırmak, bu şehri ele geçirmek, daha sonra şehri bir kez ele geçirdi mi yönetimin çaresizliği ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sıkıntı ve karışıklık sayesinde Osmanlı hanedanını tamamen çökertmek ve bu şekilde boşalan tahta bizzat çıkmak gibi cüretkâr bir plan kurduğu söyleniyordu. Bu cüretkâr planın başarısız olması hâlinde, en kötü ihtimalle İran'a kaçardı.

Zorba kardeşler, suçlarını aynı dönemde barbarlar arasında bile kutsal kabul edilen devletler hukukunu utanç verici biçimde ihlal ederek zorlaştırdılar. Rus çarının Sultan IV. Murad'ın cülûsunu tebrik eden iki elçisi, geri dönüş yolunda Şahin Giray tarafından yakalanıp idam edildiler ve sultanın çara gönderdiği hediyelerden oluşan hazinelere el konuldu. Bu cinayetin sebebi, salt yağma hırsı değil daha ziyade söz konusu elçilik heyetinin tek amacının Bâbıâli ve Rusya arasında Tatarlara karşı bir ittifak kurmak olduğuna dair kuşku idi ki, daha sonra Rus elçilerin refakatçisi olarak onları kurtarmak gibi bir teşebbüste bulunan çavuş da idam edildiğinden bu cinayetin intikamını almamak olmazdı[407].

Ayrıca İstanbul'da Mehmed Giray Han'ın antlaşmaya göre göndermesi gereken birlikleri, sözde onları Kazakların tehdidi altında olan kendi topraklarını savunmak için ihtiyaç duyduğunu ileri sürerek, ama bundan da muhtemel, en azından herkesin inanmak istediği üzere Şahin Giray'ın, Sultan I. Ahmed tarafından kovulduğunda yanında 12 yıl sürgünde yaşadığı İran

406 *Aynı eser*, Mayıs 1623 tarihli mektuplar, s. 150, 158.

407 Hammer, V, 39'da aktarılan Venedik elçilik raporları, Roe'nin s. 292'deki mektupları ile esas olarak uyumludur. Buna göre maiyetlerindeki birkaç kişi aynı akıbete uğramışlardı. Roe: "Saraya büyük bir şikâyette bulunulan bu Tatar barbarlığı hoş görülemez, ama intikamı da alınamaz" diye eklemektedir.

şahı ile haince ilişkiler kurduğundan, Asya'daki orduya katmamasını affedemiyorlardı[408].

Dolayısıyla Divân-ı Hümâyûn'da bu inatçı ve tehlikeli vasallardan zorla kurtulmaya ve hükümdarlığı onların yerine kuzenlerinden biri olup bir yıl önce azledilerek o tarihten beri İstanbul'da onurlu bir esaret altında yaşayan Canbek Giray'a emanet etmeye karar verildi. Canbek Giray, Kırın hanı olarak yeniden hükümdarlık payesini teslim aldı ve kapudan paşaya [Receb Paşa] onu 23 gemi ile Kefe'ye götürme emri verilirken, aynı zamanda Canbek Giray'ı desteklemek amacıyla Tuna boylarından Boğdan ve Eflak birlikleri Kırım'a gönderildi [1624].

Böyle bir gücün gönderilmesinin Mehmed Giray Han ve kardeşinin gönüllü olarak boyun eğmelerine yeteceğini umuyorlardı, zira telafi olarak onlara bir de Mora ve Hersek sancakbeyliklerini teklif ediyorlardı. Bu iki kardeş ve kapudan paşa arasında bu amaçla başlatılan müzakereler herhangi bir sonuç getirmedi. Yapılan tekliflere, gerçekten de ülkenin yasal sahipleri olan bizleri babalarımızın mirasından mahrum bırakarak, ülkeyi düşmanlarımızın eseri olan ve zorla başlatılan bir savaşla kılıçların ve ateşin tahribatına maruz bırakmak ve sonunda kâfirler için kolay bir av hâline mi getirmek istiyorsunuz? diye cevap verdiler. Böyle bir durumda, haklarını korumak ve halklarını kurtarmak için silahlara sarılmaya ve sunulan muharebeyi kabul etmeye hazırdılar.

Böylece savaş kaçınılmaz hâle gelmişti, fakat muharebe kapudan paşa yanındaki az sayıda birliklerle, karşısına 100 bin süvari çıkartan düşmanın üstünlüğü karşısında dayanabilecek durumda olmadığından Osmanlılar için oldukça talihsiz ve utanç verici bir biçimde sonuçlandı. Osmanlıların her yerde geri püskürtüldükleri birkaç küçük çatışmadan sonra, kapudan paşanın talep ettiği takviye kuvvetler buraya ulaşamadan nihaî bir muharebe meydana geldi ve Osmanlı ordusu neredeyse son adamına kadar herşeyini kaybetti. 5 bini aşkın Osmanlı muharebe alanını kaplıyordu ve bir o kadarı da Tatarlara esir düşerek daha sonra Kefe'de çok düşük ücretler karşılığında köle olarak satıldı. Kapudan paşa ağır yaralanmıştı; diğer komu-

408 Roe, 15 Mayıs 1624 tarihli mektubu, s. 241: "Mehmed [Giray] zan altında, zira ülkesine Kazakların gireceğinden korktuğunu mazeret göstererek, Asya'daki savaşa birlik göndermedi; ama daha ziyade Sultan [I.] Ahmed'in gözünden düşen ve 12 yıl önce İran'a sığınan kardeşi Şahin Giray, Tataristan'a (Kırım) geri döndüğü ve İranlılar bu bölgeleri işgal ettiklerinde, sanki aralarında bir ittifak varmış gibi göründüğü için".

tanların çoğu çarpışarak can vermişlerdi veya daha sonra yaralarından dolayı hayatlarını kaybettiler; ordudan kalanlar, dağınık bir hâlde kadırgalara kaçarak kurtulurlarken, bütün eşyalar, savaş hazinesi, bütün arabalar ve 28 muharebe topu galiplerin eline geçti. Böyle bir mağlubiyetten sonra, kapudan paşa tabii ki mücadeleyi tekrar başlatmayı düşünemezdi. Gemileri ile yeni talimatlar beklemek üzere hemen Varna'ya geri çekilirken, han hemen Kefe'ye kadar ilerledi; hiçbir direnişle karşılaşmadan şehri ve kaleyi ele geçirdi; burada bulunan bütün toplara ve cephanelere el koydurup bunları başkenti olan Bahçesaray'a naklettirdi[409].

Bu mağlubiyete dair felaket haberinin büyük bir dehşete sebep olduğu İstanbul'da, ikinci bir seferle bu mağlubiyetin intikamını almayı düşünmek mümkün değildi. En azından Kefe'yi kurtarabilmek için galiplerle mecburen müzakerelerde bulunmak zorunda kaldılar. Böylece Mehmed Giray Han'a bir kez daha, Kefe'yi boşaltması, ele geçirdiği topları geri vermesi ve esirleri serbest bırakması şartıyla hanlık payesi teklif edildi. Mehmed Giray bunu kabul etti; kılıç ve kaftandan oluşan hanlık teşrifatıyla birlikte yeni bir berat aldı; daha sonra Kefe'yi boşalttı ve esirleri serbest bıraktı; fakat başkenti olan Bahçesaray'ı tahkim etmek için kullandığı topları vermeyi reddetti. Talihsiz Canbek Giray'dan kendisini Rodos'a sürgüne göndererek kurtuldular[410].

Tabii ki bu gibi başarılar, muzaffer kardeşlerin hükmetme hırsını ve cüretkârlığını daha da arttırıyordu. Yalnızca içeride zorbaca yönetimlerini devam ettirmekle kalmayıp güçlerini artık dışa karşı da genişletmek istiyorlardı. Boğdan ve Eflak prenslerinin de onların isteğine göre değiştirilmelerini talep ediyorlardı; bu hususta isteklerine hemen boyun eğilmediğinden ordularıyla Tuna'nın alt kısımlarından akın ederek, mesela Akkirman'ı, Kili'yi, İsmail'i, Curcevo'yu ve birçok başka yeri tahrip ettiler ve her iki ülkeyi Tırgovişte önlerine kadar yağmaladılar. İki ülkenin baba oğul olan hükümdarları, Boğdan'da

409 Hammer, *aynı eser*, V, 39 ve devamında Naima ve Roe'nin mektuplarındaki notlara göre, s. 241, 247, 255, 273 ve 289. Hanın Osmanlı'nın karşısına çıkarttığı askerî güç burada 70 bin süvari olarak tahmin edilmektedir. "Yüzyıllardır bu imparatorluk sonuçları açısından böylesine önemli bir kayıp yaşamamıştı. İmparatorluk ordusu mağlup edilmiş ve böylece Tataristan (Kırım), itaatten ayrılmış ve insanlarına kendi hükümdarlarını seçmeleri ve muhafaza etmeleri öğretilmiştir".

410 *Aynı eser*, s. 283 ve 289; burada hanın ele geçirdiği topları geri vermeyi reddettiği belirtilmektedir.

Radu ve Eflak'ta Aleksandru, tahtlarından indirildi ve her ikisi de yeni bir seçim yapılana kadar bu ülkelerden çıkmayacaklardı[411].

Şayet en amansız düşmanlarından biri olan Nogay Tatarlarının hanı Kantemir Mirza, silahlarının güneye doğru ilerleyişine bir dur dememiş olsaydı, muhtemelen çok daha ileriye –Edirne'ye saldırmayı düşündükleri söylenmeye başlamıştı– gideceklerdi. Kantemir Mirza, 30 bin kişilik seçkin birlikleri ile Kırım Tatarlarına Tuna Nehri kenarındaki Babadağ'da saldırdı ve Kırım Tatarlarını tamamen mağlup etti; Şahin Giray bile ordusu neredeyse tamamen yokolduktan sonra zorlukla kaçabildi.

Anlaşıldığı kadarıyla o tarihten itibaren Bâbıâli'ye karşı da daha uysal davranmaya başladılar. En azından 1625 başlarında Mehmed Giray'ın bir elçisi İstanbul'a gelerek sultana yeniden efendisinin hizmetlerini teklif etti ve Boğdan ile Eflak'a yakın zamanda yapılan akınlara, efendisinin yalnızca cüretkâr Kantemir Mirza'yı Silistre'den çıkartmaya çalıştığını, bu sayede nihayet Tatarların Lehistan'a akınlarını sona erdirmek istediğini ve bu esnada yalnızca Bâbıâli'nin çıkarlarını düşündüğünü ileri sürerek mazeret göstermeye çalıştı. Ancak bu şekilde Kral Sigismund, Kazakları daha iyi dizginlemeye razı ettirilebilirdi; Lehistan ve Bâbıâli arasındaki barışa sağlamlık ve süreklilik kazandırmak için en iyi çare bu idi. Divân-ı Hümâyûn'da Kırım hanının bu dikkat çekici uysallığına asla güvenmemelerine rağmen bu teklifi, en azından Lehistan kralına Tatarların artık ülkesine yönelik akınlarını durdurmaya niyetli olduklarını, dolayısıyla kralın da Kazakları dizginlemesi gerektiğini bildirerek kullanmayı uygun buldular; aksi takdirde padişah, barışın kral tarafından ihlal edildiğini addetmek zorunda kalacaktı[412].

Bâbıâli, 1624'den beri düşündürücü ve oldukça tehlikeli bir karaktere bürünen bu Kazak belasından kurtulmayı ne çok isterdi. Osmanlı'nın neredeyse bütün deniz kuvvetlerini, asıl güçleri sadece teknelerinin hafifliğiyle çevikliğinden ve mürettebatlarının kabiliyetleriyle cüretkârlıklarından oluşan bu önemsiz sayıdaki korsan filosuna karşı hazır tutmak zorunda kalmak kadar rahatsız edici ve cesaret kırıcı hiçbir şey yoktu.

411 *Aynı eser*, s. 289, 292, 314.

412 Roe'nin mektupları, s. 362. Hanın elçisi, Kantemir'i "Lehlerin elinden, verdikleri (Tatarlar) zararlardan dolayı şikâyette bulunmaları için bütün imkânları almak ve böylece Kazaklar için de aynı emirleri çıkartmalarını sağlamak ve barışın her iki tarafta yerine getirilmesi için" kovmaya çalıştığını ileri sürmüştü.

O dönemlerde Karadeniz'de korsan teknesi olarak dolaşan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun oradaki sahil şeritlerini yağmalayan Kazak kayıkları [şayka], oldukça hafif ama sağlam ve amaca uygun yapıda, eski zamanlarda bu sularda yaşayan korsanlar tarafından kullanılan teknelere benzer küçük ve hızlı yelkenlilerdi. Her iki tarafında on kürek ve her birinin başında iki kürekçi bulunuyordu. Aynı şekilde sivri bir biçimde biten ön kısmı ile arka kısmı, aracı çevirmeye gerek kalmadan dümenin ihtiyaca göre öne veya arkaya takılmasını sağlayacak biçimde düzenlenmişti. Mürettebatı genelde kürekçilik işini de üstlenen ama aynı zamanda savaşa ve savunmaya da hazır 40-50 kişiden oluşuyordu. Silah olarak yanlarında sadece ateşli hafif silahları ve oldukça mahir bir biçimde kullandıkları kısa kılıçları taşıyorlardı. Ağır topları hiç yoktu. Saldırıda cesur ve cüretkâr olan bu insanlar, düşmanın üstünlüğü karşısında kaçmak söz konusu olduğunda da aynı şekilde hızlı ve çeviktiler. Ağır Osmanlı gemilerinin onları yakalaması neredeyse imkânsızdı. En sıkıntılı anlarında, başka hiçbir geminin peşlerinden gelemeyeceği Azak Denizi'nin sazlarla kaplı koylarına sığınıyorlardı; burada, aynı hızla tekrar inşa etmeyi becerdikleri teknelerini batırıyorlardı ve tehlike geçene kadar sazların altında veya suda saklanıyorlardı. Kıyıya bir kez çıkmayı başardılar mı bu küçük tekneleri kıyıya çıkartmak ve onları başka herhangi bir yerde güvenceye almak veya yeniden denize açılmak kolaydı. Genelde 40 ilâ 60 tekneden oluşan küçük filolar hâlinde akınlara ve yağmalara çıkıyorlardı; daha büyük planlı teşebbüslerde birkaç yüz tekne birden toplanıyordu[413].

1624 Temmuz'unda kapudan paşanın donanmanın en iyi kısmı ile Kırım'a doğru yelken açtığı dönemde, aniden İstanbul Boğazı'nın girişinde beliren, İstanbul'a birkaç saat mesafedeki kıyı şeridinin tamamını yağmalayan, Büyükdere, Yeniköy, İstinye başta olmak üzere, başka köyleri ve sayfiye evlerini kılıçla ve ateşle yakıp yıkan, daha sonra hiçbir zarar görmeden açık denize geri dönen, 70-80 yelkenliden oluşan böyle bir Kazak filosu idi. Her an şehre yapılacak bir saldırıdan korkulduğundan ve savunma için tek bir kadırga bile mevcut olmadığından bu cüretkâr darbe payitahtta daha da büyük dehşet yarattı. Acilen bulunabilen daha küçük gemiler, kayıklar, barçalar ve balıkçı tekneleri, yaklaşık 400-500 kadar, hemen mümkün mertebe mürettebatla donatıldı ve bunlar İstanbul Boğazı'na gönderilirken, mevcut 10 bin kadar asker, korsanla-

---

413 Kazakların teknelerinin ayrıntılı bir tarifi için mesela bk. Rycaut, *aynı eser*, s. 12 ve des Hayes, *Voyage*, s. 286.

rın karaya çıkmasını engellemek için kıyı boyunca konuşlandırıldı. Ayrıca Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u kuşatmasından kalan büyük zincir, Boğaz'ın girişine getirilerek burası kapatıldı. Bu defalık herkes korktuğuyla kaldı. Kazaklar, herhangi bir teşebbüste bulunmaya cesaret edemeyen Osmanlı gemilerinin karşısında bir gün boyunca muhtemel bir saldırı karşısında hilâl şeklinde muharebe düzeninde beklediler, fakat kısa bir süre daha oyalandıktan sonra hiç kimse onları durdurmaya veya ganimetlerini geri almaya teşebbüs etmeden dönüp gittiler[414].

Ne tuhaftır ki –ve hiçbir şey imparatorluğun ve yönetiminin o dönemdeki çaresiz durumunu bundan daha iyi kanıtlayamazdı– tehdit altındaki kıyı şeritlerinin ve tehlike altındaki payitahtın daha iyi savunulması için hiçbir tedbir alınmadı. Zira 14 gün sonra yeni ve çok daha güçlü bir Kazak filosu –en az 150 yelkenli– Boğaz'a girdi; hiç engellenmeden üç gün boyunca kıyı şeridinin değişik yerlerinde karaya çıktılar; birkaç köyü ateşe verdiler ve Boğaz'ın girişindeki feneri bile tahrip ettiler. Kazak filosu ancak ganimetleri yüklenmiş bir hâlde geri döndükten sonra, peşlerinden onları tabii ki yakalaması mümkün olmayan kötü donatılmış kadırga ve 20 kadar tekne gönderildi. Yalnızca ülkenin içine fazla ilerleyen birkaç korsan yakalanarak İstanbul'a getirildi ve onların ağzından, kendilerini kışkırtanın ve bütün bu uğursuzluklara sebep olanın Lehistan kralı değil, tahttan alınmak istenmesine öfkelenen Kırım Hanı Mehmed Giray olduğu öğrenildi[415]. Kazaklar, aynı yılın Eylül ayında yine aynı güçte Varna açıklarında belirdiler, ama önemli bir teşebbüste bulunmadılar[416].

Artık İstanbul'da gelecek için daha ihtiyatlı davranmak kaçınılmaz olmuştu. Kırım'dan geri dönen kapudan paşaya gemileri ile Boğaz'da ve Varna'da bekleme emri verildi ve buraya kış boyunca büyük miktarda gemi ve mürettebattan oluşan takviyeler gönderildi. Payitahtta, eli silah tutan herkese silah verildi ki, bu hiç de gereksiz olmayan bir ihtiyat tedbiri idi. Zira Kazaklar, Mart'ta bu defa 300 yelkenli ile Boğaz yakınlarına kadar geldiler ve burada öyle bü-

414 Rycaut, s. 12; Roe, 20 Temmuz 1624 tarihli mektup, s. 257. İstanbul'da görülen panik hakkında şöyle demektedir: "Asla daha büyük bir korku ve karışıklık görülmedi".

415 Roe, s. 265: "Ülkenin iç kısımlarına fazla ilerleyen bazı zavallı serseriler, sorguya çekildikten sonra, Tatarların hükümdarı olan Mehmed'in (Giray), tahtından indirilmesi için yapılan teklife kızarak, onlarla bu teşebbüste bulunmak için bir ittifaka girdiğini itiraf ettiler".

416 *Aynı eser*, s. 278.

yük bir korkuya sebep oldular ki, buradaki halkın tamamı kaçtı ve payitahta sığındı[417]. Oysa Kazaklar önce doğuya hareket ederek, Trabzon dolaylarındaki kıyı şeridini yağmaladılar; Trabzon'un kenar mahallelerini ateşe verdiler; bu arada Tatar hanı tarafından kışkırtılan Kazakların ayrıca Kefe'ye saldırmaya niyetlendikleri de söyleniyordu[418].

Kapudan paşa, Takımadalar'daki bütün gemileri de yanına çekerek donanmayı 60 gemiye kadar takviye ettikten sonra ilk olarak Trabzon'a hareket edecekti. Ancak gemilerinde yeniçerilerin çıkarttıkları bir ayaklanmadan ve daha sonra Kazakları Kefe'de ararken onların İstanbul'a saldırmak ve tersaneyi ateşe vermek için Özü'den buraya gelmek üzere olduklarına dair söylentiden dolayı geciken kapudan paşa yoldan geri döndü ve Temmuz'da [1625] Kara Harman açıklarında, güçlü düşmanının açık denizde teklif ettiği muharebeyi kabul etmekte bir an bile tereddüt etmeyen 350 teknelik korsan filosu ile karşı karşıya geldi. Ardından bu sularda meydana gelen belki de en olağandışı deniz muharebelerinden biri gerçekleşti.

Kazaklar, sahip olmadıkları diğer savaş aletlerini saldırıda cüretkârlık ve şahsî cesaretlerinin üstünlüğü ile dengeliyorlardı. Küçük teknelerinden 20'si 30'u birarada, çıldırmış gibi, sadece 21 tanesi muharebeye katılan ağır kadırgalara saldırıyordu; kancalarla tutunarak kadırgalara biniyorlar ve aslanlar gibi, en son adamlarını kaybedene veya düşmanın üstünlüğü karşısında teknelerine geri püskürtülene kadar göğüs göğüse çarpışıyorlardı. En sıcak çatışma, kapudan paşanın her yönden etrafı sarılan, birkaç yüz Kazak'ın bindiği ve ağır toplarını kullanarak kendisini kurtarmış olmasıydı muhtemelen kaybedilmiş olacak olan baştardesi için verilen mücadele idi. Bu hadise ve Kazakların mücadelesini zorlaştıran olumsuz rüzgârlar, ilk günü Osmanlılar lehine sonuçlandırdı. Zira sabahın erken saatlerinden akşamın geç saatlerine kadar sürmüş olan mücadelenin sonunda, düşmanın 70 teknesini batırmışlar ve 700 esir ile birlikte yaklaşık 172 tekneyi ele geçirmişlerdi. Diğerleri kaçarak kurtulmuşlardı. Ancak galiplerin tarafında da bilhassa mürettebat açısından kayıplar büyüktü. Yeniçeriler neredeyse son adamlarına kadar öldürülmüşlerdi. Kapudan paşa çatışmanın tekrar başlaması ihtimali karşısında İstanbul'dan

417 Roe, s. 362'de 12 Mart 1625'de şöyle demektedir: "Kazaklar, Karadeniz'de görüldüler ve 300'ün üzerinde tekne ile geldikleri söylentisi yayıldığından her gün şehre kaçan Boğaz sâkinleri geliyor".

418 *Aynı eser*, s. 410.

takviye istemek zorunda kaldı. Böylece İstanbul'da eli silah tutan herkes toplanarak donanmaya gönderildi[419].

Bu karanlık günlerde nadir görülen aydınlık hadiselerden biri olan bu deniz zaferi, en parlak silahlı zaferlerden biri olarak kutlandı. Korsanlarla yapılan bu muharebeyi İnebahtı Muharebesi'ne benzetmekten çekinmediler ve kaptanıderya Eylül ayında 270 Kazak esir ile İstanbul'a törenler arasında girdiğinde, eski çağlarda Pompei'nin Roma'yı açlık tehlikesi ile karşı karşıya getiren korsanların yokedilmesini yüceleştirdiği zafer alayını hatırlatmakta sakınca görmediler[420].

Tabii ki bu zaferin avantajlarını da kullanmak istiyorlardı ve bilhassa Kırım hanına ve Lehistan kralına karşı yine daha kararlı bir tutum takınabileceklerini düşünüyorlardı. Kırım hanına hemen Kazakların kısa bir süre önce Osmanlı İmparatorluğu topraklarına yaptıkları akınlarının intikamını almak üzere Lehistan'a akın etme emri verildi ve Lehistan kralına Kazaklara karşı bizzat silahlara sarılması için baskı yapıldı. Oysa bu iki ucu keskin siyaset, amacına ulaşmadı. Zira Mehmed Giray Han, Tatarlarını yalnızca görünüşte Akkirman dolaylarına kadar gönderip, daha sonra Kazaklarla şayet Lehistan'ı Tatarlara bırakacak olurlarsa bundan böyle Osmanlı İmparatorluğu'na yapacakları akınlarını engellemeyecekleri yönünde anlaşmaya varırken, Lehistan Kralı Sigismund, elinde veziriazamın Tatarları Lehistan'a akın düzenlemeleri için kışkırtan emriyle, barışın bu şekilde açıkça ve sadakatsiz bir biçimde ihlal edilmesinden dolayı sesini yükseltiyor, bu yüzden Kazaklarla mücadele etmek yerine onları Osmanlılara karşı daha da kışkırtmakta ve desteklemekte bir sakınca görmüyordu. Onlara bilhassa büyük miktarda cephane stokları gönderdi ve ertesi yıl (1626) için 700 kadar oldukları söylenen teknelerinden her birinin başına maharetli bir Leh kaptan getirdi. Zira hâlâ geçen yılın mağlubiyetinin intikamını almak zorundaydılar ve bir kez daha Osmanlı donanmasını Boğaz'ın girişinde havaya uçurmayı ve doğrudan İstanbul'a saldırmayı planlıyorlardı[421].

---

419 *Aynı eser*, 30 Temmuz tarihli mektup, s. 426; Kazakların kayıplarını biraz fazla yüksek bildiren Hammer, V'te verilen Osmanlı kaynakları ile karşılaştırmalı olarak.

420 *Aynı eser*, 24 Eylül 1625 tarihli mektup, s. 439: "Kaptanıderya, zaferler içinde 270 zavallı Kazak getirdi ve sanki Pompei, Roma'yı açlıktan neredeyse öldürecek korsanlık yeniden sona erdirilmiş gibi karşılandı".

421 Bu biraz karmaşık durumlar hakkında yine Thomas Roe en iyi bilgileri vermektedir, bilhassa bk. s. 457, 486, 494 ve 509: "Kazaklar, 700 gemi ile bu şehrin yakınlarında birkaç yere saldırmaya hazırlar; cephaneleri ve her gemi için bir Leh kaptan, onlara

Boğaz'ın çıkışında 20 kadırga beklemesine ve 40 kadırga hazırlanmakta olmasına rağmen Boğaz'ın korunması ve payitahtın savunulması için Bâbıâli'nin alacağı ilk tedbir, Lehistan ile barışı tekrar sağlamak olmalı idi. Kral Sigismund da barışın sağlanmasına meyilli idi ki, bu yönden huzura kavuştuktan sonra bütün kuvvetlerini İsveç'e çevirebilsin. Oysa diğer taraftan örneğin kralın bu defa da arabuluculuk yapması için bilhassa Krakov Kalesi Kumandanı Dük Georg von Zbaravski ve Palatin Sandomir Koniespolsky aracılığıyla çağrıda bulunduğu İngiliz elçi Sir Thomas Roe'nin, bu barış işini desteklemeye çok da hevesli görünmemesinin sebebi tam olarak bu idi. Aksine o dönemlerde Avrupa'nın içinde bulunduğu şartlar altında, kendi sarayının da çıkarı için bir orta yol bulmayı, yani Bâbıâli ile Lehistan kralı arasında ilişkilerin tam olarak bozulmasına sebep olmadan, yine de Lehistan kralının Tatarlar karşısında hissetiği korkuyu, birliklerini sınırlardan tam olarak çekmesini engelleyecek ve bunları kaysere ya da Bethlen Gabor'a ve İsveç kralına karşı kullanmasını önleyecek derecede muhafaza etmeyi çok daha uygun buldu[422].

Bu yüzden arabuluculuk yapmayı tam olarak reddetmedi ama bu amaçla veziriazam ile yapılan müzakerelerde oldukça ihtiyatlı ve mesafeli bir dil kullandı. Leh elçilerin oldukça yüksek taleplerinin kabul edilmesini istemiyordu. Zira mevcut barış antlaşmasının salt yenilenmesiyle yetinmeyerek, Kırım hanının rehineler vermesini ve Lehistan'a bir elçi gönderirken, Bâbıâli'nin de Leh esirlerin satın alınmasını tamamen yasaklamasını talep ediyorlardı. Lehler, Fransa elçisi nezdinde onları destekleyen birini bulmuş olmalarına rağmen veziriazam da bu şartları kabul etmek istemiyordu[423].

Allah ve Peygamber adına bir kez daha ne kendisinin ne de hünkârının asla Kırım hanına Lehistan'a akın düzenleme emri vermeyi veya mevcut barışı

---

kral tarafından temin ediliyor. Osmanlı donanması ile savaşacaklarına dair tehditler savuruyorlar... İstanbul kapılarına kadar Boğaz'ın bütün kasabaları titriyor ve şehirde de korku kol geziyor".

422 Roe'nin Mayıs ve Ekim 1626 tarihli oldukça ilginç mektupları askıda kalan müzakereler hakkında şöyle demektedir (bk. s. 514 ve 563): "Belki şimdi bazı zorlukları atlatmanın ve dengeleri olduğu gibi korumanın ve açıkça bir barış ihlalinde bulunmayarak kıskançlığı muhafaza etmenin tam zamanıdır ki, onlar (Lehler) ordularını sınırları korumaktan çekemesinler ve Tatarlara karşı güvence altında olduklarını sanıp böbürlenmesinler". Ayrıca bk. s. 567.

423 Roe'nin 15 Kasım 1626 tarihli mektubu, s. 571. Burada Lehlerin taleplerinin "ben mazeret bildirdikten sonra Fransa elçisi tarafından taahhüt edilmiş ve güvence altına alınmış olmasına rağmen" geri çevrildikleri belirtilmektedir.

ihlal etmeyi düşünmediklerine yemin etti. Yalnızca kralın başkomutanı ile anlaşma hâlinde, barış antlaşmasına dâhil olan hiç kimseye herhangi bir rahatsızlık vermeden Kazakları topyekün kovması ve itaate zorlaması emrini vermişlerdi; bunun dışında bir şey yapmışsa, kendisine verilen görevi Bâbıâli'nin iradesine rağmen ihlal etmişti ki, Bâbıâli böyle bir şeyi ancak kınayabilirdi; zira her halükârda dürüst ve kalıcı bir barışın muhafaza edilmesini herşeyden çok istiyordu, fakat sadece Kazakların ve Tatarların karşılıklı olarak dizginlenmeleri ve Lehistan kralının Kırım hanına belirlenen haracı ödemeyi artık reddetmemesi kaydıyla. Sultan ayrıca son anlaşmazlıkların tamamen çözülmesi için kralın bir elçisini gerekli onurlarla karşılamaya hazırdı; ancak böyle bir elçi heyetini bizzat talep etmeyi veya gönderilmesini sağlamayı kendi onuruna yakıştıramıyordu[424].

Dolayısıyla Thomas Roe de, Leh dostlarına, ancak Bâbıâli ile ilişkilerinin bozulmasını önlemek üzere Kazakların ve Tatarların karşılıklı akınlarını durdurmak için ellerinden geleni yapmaları ve aynı zamanda sınırlarında sürekli yeterli bir koruma ile kendi güvenliklerini sağlamaları gerektiğinden daha iyi bir tavsiyede bulunamazdı[425]. Oysa barış müzakerelerinin önünü kesen her defasında tam da bu husus oluyordu.

İstanbul'da müzakereler sürerken, sınırlardaki saldırılar aynen devam ediyordu. 1626 yılı yaz aylarında çok kalabalık bir Tatar birliği Lehistan'a akın etmiş, fakat geri dönerken Lehlerin saldırısına uğramış ve neredeyse tamamen yokedilmişti; 40 bini aşkın Tatar hayatını kaybetti ve ganimetin tamamı galiplerin eline geçti. Buna karşılık Kazakların aynı yıl içindeki teşebbüsleri yalnızca Özü dolaylarında ve İstanbul Boğazı'nda 25 teknelerini kaybettikleri bazı yağmalarla sınırlı kaldı[426].

Bunun neticesi yalnızca Lehlerin ve Tatarların İstanbul'daki, sonunda Lehistan kralı ile muhafaza edilmesi mümkün olmayan barışın yalnızca Kırım

424 Veziriazamın bu cevabını Roe, Dük Zbaravski'ye gönderdiği 31 Mayıs 1626 tarihli mektupla birlikte aktarmaktadır, s. 519. Karşılaştırma için bk. Koniespolski'ye gönderilen 30 Ekim tarihli mektup, s. 568.

425 *Aynı eser*, s. 520: "Sanırın geçmişte olanlara bir çizgi çekmek ve bu karşılıklı akınlara bir dur demek için çaba göstermek en iyisi olacaktır ki, bu adım sizden gelmelidir, zira Kazakların burnu başkente dayandı ve daha büyük bir ihlale sebep olacaktır... Ayrıca sınırlarınızı hazır tutmalısınız ve uzlaşmada bulunmuş bir düşmana çok fazla güvenmemelisiniz".

426 Hammer, *aynı eser*, V, 71'deki Venedik raporları.

hanının ısrarla üzerinde durduğu ve ödenmesi gereken haracın da devam etmesinin dahil olduğu önceki şartlar altında yenilenmesinden başka hiçbir sonuç getirmeyen yeni şikâyetleri ve karşılıklı suçlamaları oldu[427]. Oysa bu husumetlerin, kimsenin dürüst olmadığı ve taraflardan hiçbirini tatmin etmeyip, bu yüzden iyi niyet mevcut olsa bile, ki yoktu, hiç kimsenin riayet etmediği ve yerine getirmediği antlaşmalar ve vaatlerle çözülemeyeceğini yakın gelecekte anlayacaklardı[428].

Tatarların Lehistan'a akınlarının sonu yoktu ve kralın Kırım hanına duyduğu düşmanlık, hanın İstanbul'da, bundan böyle Kazakların akınlarına ve yağmalarına karşı en önemli iki kale hâline gelecek müstahkem Özü ve Kılburun kalelerinin tesis edilmesini sağlamış olması ile daha da beslendi[429]. Bütün bu olanlar yüzünden kral, kuzeye, İsveç üzerine göndermeyi yeğleyeceği birliklerini ülkenin güney sınırında tutmak zorunda kaldı, zira buradaki savaş durumu barışın, mesela 1627 sonbaharında ve 1628 Şubat'ında[430] olduğu gibi, defalarca yenilenmesine rağmen ertesi yıllarda da eskisi gibi devam etti. Kırım'da 1628'de işlerin değişmesi ise durumu iyiden ziyade kötüye çevirdi.

Bâbıâli, Mehmed Giray ve Şahin Giray kardeşlerin hükmedici cüretkârlıklarından ve ikiyüzlü karakterlerinden iyice bıkmıştı ve bu yüzden, biraz da en amansız muhalifleri olan Kantemir Mirza'nın kışkırtması ile kardeşlerden her ne pahasına olursa olsun kurtulmaya karar verdi. Orduya ve donanmaya, kapudan paşanın emrinde, Rodos'taki sürgünden getirilen Canbek Giray'ı*, kardeşi Devlet

427 Roe, 15 Kasım 1626 tarihli mektup, s. 571.

428 Roe, aynı mektup. Barışın yenilenmesi hakkındaki düşüncesi şöyledir: "Bu vaatler her defasında başarısızca yenilendiler ve daha fazla vaatlerin elde edilememesi, güvenilirliğini de kaybetti; zira böyle bir niyet içinde olsalar bile, taraflardan hiçbirinin bu vaatleri tutabilecek durumda olduğunu sanmıyorum".

429 Kazakların başarısızca engellemeye çalıştıkları bu tesisler hakkında bilgi için bk. *aynı eser*, s. 649, 687. Ayrıca Kırım hanı, Asya'ya birlik göndermemek için çok iyi bir mazeret oluşturduğundan, Lehistan ve Kazaklarla süregelen husumetleri muhafaza etmeye çalışmakla suçlandı (bk. s. 569).

430 Barışın yenilenmesi hakkında, Roe, s. 687 ve 772: "bir Leh elçi veya vekili buraya geldi... ancak yalnızca geleneklere uygun olarak, barışı düzeltmek ve onaylamak ve zayıflatmak için" (Şubat 1628). Ayrıca bk. s. 782. Kral, son barışın yenilenmesi sırasında Tatarları ülkelerine kadar takip etme izni istemişti. Bâbıâli ise bu talebi ancak kendisine de Kazakları takip etme hakkı verilmesi hâlinde kabul etmek istedi, ama bunu da kral istemiyordu.

* Zinkeisen, sadece burada, sehven Kantemir Mirza demektedir (çn).

Giray ile birlikte Kırım'a götürme ve onları burada üçüncü kez Kırım hanı ve kalgayı olarak silah zoruyla tahta çıkartma emri verildi. Beklenmedik ilk saldırıya hiç hazır olmayan diğer iki kardeş kaçtılar ve Kazaklara sığındılar, fakat çok geçmeden tahtı açık bir muharebede kurtarmaya çalışmak üzere 40 bin kişilik bir ordu ile geri döndüler. Canbek Giray ve Kantemir Mirza'nın diğer kardeşleri ile birlikte karşılarına çıktığı tek bir ölümcül muharebe kaderlerini belirledi. Mehmed Giray muharebe alanında kurşun yarası olarak can verdi ve Şahin Giray kaçarak, kendisini iyi karşılayan, hatta Bâbıâli tarafından teslim edilmesi istenince Bâbıâli'ye destek sözü vermediği gerekçesiyle bu talebi reddeden Lehistan kralına sığındı[431].

Tabii ki Kırım'ın yeni hanı Canbek Giray, Bâbıâli'nin sâdık vasalı olarak sadakatini ve itaatkârlığını, hemen ertesi yıl olan 1629'da, 40 bin süvari ile birlikte Lehistan'a akın etmekten daha iyi bir şekilde gösteremezdi. Ne var ki hem bu akın hem de başka bir taraftan aynı dönemde yapılan ikinci bir akın, Tatarlar için felaketle sonuçlandı. Her iki ordu, Stefan Hmielinski ve Stanislas Lubomirski komutasındaki Lehler ve Kazaklar tarafından büyük kayıplar verdirilerek geri püskürtüldüler[432]. Kazaklar aynı dönemde her defasında başarılı olamasalar da –kaptanıderya daha 1628'de ellerinden birçok tekneyi almıştı– Karadeniz ve Osmanlı kıyı şeritlerine yönelik akınlarını kendilerine özgü korkusuzluk ve inatla devam ettiriyorlardı.

Tabii ki İstanbul'da bulunan Leh elçisi ile bu hususta her iki devlet arasındaki ilişkileri gittikçe daha gergin hâle getiren çok ciddi husumetler meydana geliyordu ki, bu arada Lehlere karşı Rusların kışkırtmaları da muhtemelen eksik kalmıyordu. Burada Rus ajanları sürekli olarak gizemli oyunlarını oynuyorlar ve söz konusu Bâbıâli'yi Lehistan'a karşı kışkırtmak olduğunda Divân-ı Hümâyûn'da kendilerine kulak verecek birilerini de buluyorlardı[433]. Ancak Asya'daki savaş imparatorluğun en iyi güçlerini tüketmeye devam ettiği sürece bu yönde büyük bir teşebbüste bulunmak mümkün değildi. Diğer

431 1627 Ekim'inde Kantemir Mirza, Mehmed Giray Han'ın tahttan indirilmesini talep etmek için bizzat İstanbul'a gelmişti (bk. Roe, s. 688). Ayrıca bk. s. 812, 815 ve karşılaştırma için Hammer, *aynı eser*, s. 86 ve devamındaki Osmanlı kaynakları.

432 Rycaut, *aynı eser*, s. 42.

433 "Moskovalılar bütün bir bahar boyunca İstanbul'da kaldılar", 1628 Eylül'üne ait bir Venedik raporunda böyle denmektedir (bk. Hammer, *aynı eser*, s. 88), ancak burada tam olarak ne aradıkları belirtilmemektedir.

taraftan Kral Sigismund da işleri son raddeye getirmeye cesaret edemiyordu, zira İsveç'i gözönünde bulundurmak zorunda idi ve Rusya ile ilişkilerini koparma noktasına gelmişti.

Dolayısıyla işler burada çaresiz tehditlerle ve Tatarlar Lehiştan'da ve Kazaklar Karadeniz'de önemli kayıplar verdikten sonra –kaptanıderya son zamanlarda İstanbul'a yaklaşık 30 Kazak teknesi ve 800 esir getirmişti– 1630'da Özü Beylerbeyi Murtaza Paşa'nın arabuluculuğuyla her zamanki gibi yanıltıcı bir biçimde yenilenen dürüstlükten uzak bir barışla devam ediyordu. Bu barışla sözde Tatarların ve Kazakların akınları ve yağmaları bir anda kesilecekti. Bâbıâli, Lehistan tarafından ödenen eski haracın yine verileceği vadedilen Tatarları daha ciddi bir şekilde göz altında tutacaktı ve Lehistan, Kazakları bundan sonra Karadeniz yerine Rus çarının üzerine göndermeyi vadetti. Tatarlar bile, haracını ödediği ve Kazakları dizginlediği takdirde krala, çara karşı yardım vadediyorlardı[434].

Tabii ki bütün bunlar daha olumlu zamanlar gelene kadar birbirlerini oyalama taktiklerinden başka bir şey değildi. Dizginlenmeleri mümkün olmayan Kazaklarla ve Tatarlarla başa çıkmayı başarmış olsalar bile bu bölgede kalıcı bir huzuru sağlamak mümkün değildi. Zira Rusya'nın İstanbul'da Lehistan'a karşı kışkırtmaları gittikçe artmış ve daha önce yeterince tanıma fırsatı bulduğumuz ünlü Anadolulu celalî Abaza Mehmed Paşa, Venediklilerin başvurusu üzerine Bosna'daki beylerbeyliğinden alınarak, Silistre ve Özü sınırlarının koruması dahil olmak üzere, hemen Lehistan'ın en amansız ve en tehlikeli düşmanı hâline geldiği Vidin sancakbeyliğine tayin edilmişti. 1632 yılı yaz aylarında bir Rus elçi zengin hediyelerle İstanbul'a gelerek Bâbıâli'nin Lehistan'a savaş ilân etmesini ve mümkünse Abaza Mehmed Paşa'nın buraya saldırmakla görevlendirilmesini talep etmişti. Oysa Asya'da hâlâ fazla baskı altında olan padişah, çarı yine oyalamıştı[435]. Hâlbuki yaşam kaynağı savaş olan ve Lehlerle karşı karşıya gelmek için uzun zamandır yanıp tutuşan Abaza Mehmed Paşa'yı tutması mümkün değildi.

Abaza Mehmed Paşa, 1633 ilkbaharında, aynı dönemde kuzeyde Rusya'ya karşı ağır bir savaşın içinde bulunan ve güneyden asla benzer kuvvette bir

434 Rycaut, *aynı eser*, s. 49, 54 ve Hammer, *aynı eser*, s. 127'deki Osmanlı kaynakları.

435 Kayserin elçisi Schmid'in Hammer, *aynı eser*, s. 175'teki raporu: "Yeni Rus elçisinin Lehistan'a karşı Bâbıâli'nin desteğini aramak üzere zengin armağanlarla gelişi, 14 Haziran 1632".

taarruza maruz kalmamış olan Lehistan'a karşı bulabildiği bütün birlikleri, kendi sancakbeyliğine bağlı olanları, Boğdan'la Eflak'ın yardımcı kıtalarını ve nihayet Kırım hanının ve Kantemir Mirza'nın emrindeki çeşitli Tatar boylarının birliklerini topladı. 60 bin kişilik ordunun başında aynı yılın Ekim ayında Turla Nehri'ni geçti ve başkomutanlar Stanislas Koniespolski ile Prens Wiesniovecki'nin emrindeki Lehlerin Kameniçe (Kameniek) Tepeleri'ndeki siperlerle çevrili karargâhına saldırdı. İki tarafın da gücü eşitti. Düşman karargâhına yapılan beş saatlik bir taarruzdan sonra büyük kayıplar vererek, çok geçmeden dağınık bir kaçışa dönüşen geri dönüş yolunu tutmak zorunda kaldı (22 Ekim 1633). Yolda boşuna saldırdığı bazı küçük Kazak palankalarını bile ele geçiremedi[436].

Ne var ki Lehler bu cüretkâr meydan okumaya savaşı etkin bir biçimde devam ettirerek cevap verebilecek durumda değildiler. Kral IV. Vladislav (30 Nisan 1632'den itibaren), sırf Rusya'ya başarı ile direnebilmek için askerî kuvvetlerini birarada tutmak zorunda idi ve bu yüzden intikam duygusunu dizginlemeyi ve anlaşmazlığın çözümünü hemen zengin hediyelerle donattığı ve mümkün olduğunca ihtişamlı görünmesini sağladığı –Elçi Aleksander Trzebinski'nin yanında 300 kişilik bir maiyet bulunuyordu– barışçıl bir elçi heyetini İstanbul'a göndererek temin etmeyi daha uygun buldu. Boğdan ve Eflak voyvodaları İstanbul'a giden yolu onun için açtılar ve bu defa yalnızca İngiltere elçisi Thomas Roe değil kayserin İstanbul'a daha yeni gelen olağanüstü elçisi Kont Puchheim da arabuluculuk yapacaktı[437].

Abaza Mehmed Paşa'nın yaşadığı mağlubiyeti utanmadan önemli bir zafer gibi göstermeye cüret ettiği Bâbıâli, Leh elçiyi çok da iyi bir ruh hâli içinde karşılamadı. Padişah, Abaza Mehmed Paşa'nın sözde zaferinin delili olarak İstanbul'a gönderdiği 100 Leh esiri, heyettekilerin gözlerinin önünde idam ettirdi ve elçi uzun süren bir bekleyişten sonra nihayet padişahın huzuruna kabul edildiğinde Sultan IV. Murad, geleneklere tamamen aykırı olarak, elçiye öfkesinin şiddetini hissettirmek için hemen söze girdi.

436 Rycaut, *aynı eser*, s. 81 ve devamı ile Hammer, *aynı eser*, s. 176'da Naima.

437 18 Kasım 1633 tarihli Venedik raporu (bk. Hammer, *aynı eser*, s. 176): "Eflak ve Boğdan hükümdarları barış için Lehlerle Türkler arasında arabuluculuk yapıyorlar". Bilhassa ilişkilerin bozulmasının suçunu tamamen Abaza Mehmed Paşa'nın üzerine atan Murtaza Paşa'nın Kont Puchheim'a arabuluculuk için başvurusu hakkında bk. Khevenhiller, *Annal. Ferd.*, T. XII, s. 1419.

"Burada ne arıyorsun?" diye terslendi ve Trzebienski bunun üzerine mümkün olduğunca mütevazi bir biçimde sadece efendisinin cülûsunu bildirmeye ve Abaza Mehmed Paşa'nın yetkisiz cüretkârlığından dolayı ihlal edilen barışı Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki hâli ile tekrar sağlamaya geldiğini söyleyince hemen öfkeyle bağırmaya başladı: "Barış ve ittifaktan değil, savaş ve çatışmadan bahsetmeye geldin; yalnızca benim inancıma geçerse veya diğer Hristiyan hükümdarlar gibi bana haraç öder, Turla Nehri kenarındaki kaleleri yıkar ve Kazakları yok ederse benimle Lehistan kralı arasında bundan böyle dostluk olabilir". Elçi, bu sözler üzerine sâkince, savaşın böylesine utanç verici şartları yerine getirmekten çok daha iyi olacağı cevabını verdi.

IV. Murad artık kendisini tutamıyordu. Kılıcına sarıldı ve kınından çıkartarak: "Kılıcı önünde bütün halkların titrediği hükümdar olduğumu görmüyor musun?" diye haykırdı. İran'la barış yapacak, daha sonra bütün gücünü Lehistan'a çevirecekti ve burada herşeyi kılıç ve ateşle yokedecekti. Elçi, bu tehdit karşısında yine sâkinliğini bozmadı. Hiç tereddüt etmeden, tabii ki çok güçlü bir hükümdar olduğunu söyledi; ancak efendisinin de beline Hristiyan inancını ve halkının haklarını düşmanlarına karşı koruması için kılıcı kuşatan Tanrı, çok daha kadir-i mutlak bir hükümdardı. İnancını değiştirmeyi ve haraç ödemeyi asla kabul edemezdi. "Ayrıca", diye bitirdi sözlerini, "zafer Tanrı'nın elindedir; Kral Vladislav da muzaffer kılıcını çekecek ve Choczim'in silahlarının talihine güvenecektir"[438].

Padişahın bu tehditkâr konuşmasını öfkesinin o an için kabarmış olmasına atfetmeye meyilli olunmasına rağmen bu sözler karşısında duyulan dehşet yine de büyüktü. Leh elçi, bilhassa kayserin elçisi Kont Puchheim'dan arabuluculuk yapmasını talep etti, ancak Puchheim böyle bir durum için talimatlarla donatılmış olmadığından bu meseleye fazla bulaşmak istemiyordu. Sırf kayser bu anlaşmazlıktan hoşlanıyormuş ve bu durumu sessiz kalarak el altından destekliyormuş gibi bir kuşkuya mahal vermemek için 6 Nisan 1634'de kendisi, Leh elçisi ve barış yanlısı Murtaza Paşa arasında yapılan görüşmede, bu mesele İstanbul'da tatmin edici bir sonuca bağlanamayacağından Lehistan elçisinin Türk bir temsilci ile birlikte, padişahın taleplerine dair kraldan daha kesin talimatlar almak üzere Lehistan'a dönmesinin daha uygun olduğu yönünde şahsî düşüncesini açıkladı. Böylece, ki en önemlisi bu idi, şimdilik

438 Khevenhiller, *aynı eser*, s. 1550 ve devamı.

zaman kazanılacaktı; bu sayede yaz geçecek, savaş askıda kalacak ve kral, bu arada daha iyi hazırlık yapabilecek ve Rus çarı ile uzlaşmaya varabilecekti. Murtaza Paşa da bu öneriyi kabul etti ve Trzebinski'nin gerçekten de birkaç gün sonra Bâbıâli'nin temsilcisi Şahin Ağa ile birlikte Varşova'ya gönderilmesini sağladı[439].

Yine de Lehistan'a karşı savaş, IV. Murad'ın kaprislerinden biri idi. Hırsını ve kibrini tatmin etmek için bunu kendisine borçlu olduğunu düşünüyordu. En az bir Kanuni'nin veya bir Fatih'in kahramanlık şanını elde edebilmeyi umut ettiği bir seferin başına bizzat geçecekti. Hazırlıklar bu yüzden, çoğunlukla barış yanlısı vezirlerin iradesine rağmen, yalnızca İstanbul'da değil, bilhassa Tatarların, Boğdan'la Eflak yardımcı kıtalarının ve Macaristan sınırındaki birliklerin toplandığı sınır eyaletlerinde de geniş bir kapsamda ve büyük bir hevesle yürütüldü. Nisan ayı başında işler öyle bir hâl almıştı ki, padişahın törenler arasında Davutpaşa karargâhına geçmesinin önünde hiçbir engel kalmamıştı ve bu, 8 Nisan'da daha önce hiç görülmemiş bir görkem ve ihtişamla gerçekleşti. Padişah, birkaç gün sonra ordunun başına geçerek Edirne'ye hareket etti ve ay sonunda buraya vardı. Aynı esnada 14 kadırgadan oluşan bir filo Karadeniz'e açıldı[440].

Aslında kimsenin çok da ciddiye almadığı bu sefer, Abaza Mehmed Paşa'nın sürekli kışkırtmalarına rağmen hudutlardaki bazı küçük çatışmalarla sınırlı kaldı. Kazaklar, Özü (Dinyeper) Nehri üzerinden akın etmiş, sınır boylarını ateşle ve kılıçlarıyla yakıp yıkmış ve 1.000 kadar Türk'ü esir almışlarken, Macaristan ve Hırvatistan'daki 20 bini aşkın askerden oluşan sınır birlikleri Epir ve Novigrad dolaylarında yağmaya başladılar. Ancak Temmuz ayı sonunda Murtaza Paşa'ya, ordunun yaklaşık 20 bin kişilik öncü birlikleri ile Edirne'deki karargâhtan Lehistan'a doğru hareket etme emri verildi. Oysa Mur-

439 Kont Puchheim'in elçilik görevi hakkındaki raporunda (bk. Khevenhiller, *aynı eser*, s. 1420 ve devamı), bu konferanstan da ayrıntılı olarak bahsedilmektedir. Kont, "bu yönde emirleri olmadığı için her ne kadar bu meseleye katılmakta tereddüt etmişse de bu anlaşmazlıklara sanki seviniyorlarmış ve sessiz kalmak istiyorlarmış gibi zararlı olabilecek bir kuşkuya mahal vermemek için elçiye olumsuz cevap verememiş ve [talebini] kabul etmişti".

440 Kont Puchheim, elçilik raporunda, sultanın, bütün Hristiyan elçilerin kendilerine gösterilen onur yerlerinden izlemek zorunda oldukları şehirden çıkışının ayrıntılı ve oldukça ilginç bir tarifini vermektedir (bk. Khevenhiller, *aynı eser*, s. 1554-1560).

taza Paşa, yalnızca Curcevo'da sâkince beklemek üzere, Rusçuk'ta geçtiği Tuna Nehri'ne kadar gelebildi. Zira Lehistan'daki durumlarda bu arada öyle bir değişiklik meydana gelmişti ki, bu, savaşın devamını her halükârda cüretkâr ve tehlikeli hâle getirmişti[441].

İlişkilerin kopmasını yalnızca bazı huzursuzluk yaratan insanların kışkırtmaları ve padişahın çabuk parlayan mizacının sonucu olarak göstermeyi ihmal etmeyen ve genelde oldukça barışçıl bir dil kullanan Osmanlı elçisi Şahin Ağa, Temmuz'da Varşova'da toplanan Konsey'de her ne kadar barışa yönelik kararlı bir meyil gördü, fakat aynı zamanda kaçınılmaz olduğu takdirde savaşı büyük çabalarla muzaffer bir biçimde yürütme kararlılığına da şahit oldu. Kral Vladislav'ın elinde gerçekten de her zamankinden daha fazla imkân vardı. Rusya'ya karşı yürütülen savaş, 5 Haziran'da Viazma yakınlarındaki Polenovka Nehri kenarında yapılan barışla sona ermiş ve diğer şartların yanısıra Lehistan'a iki prenslik olan Smolensk ve Çernokova'yı tekrar geri kazandırmıştı[442]. Dolayısıyla kral, o tarihe kadar Rus çarının hizmetinde bulunan bütün kiralık birliklerin, Fransızların, Almanların, Letonyalıların ve Hollandalıların büyük kalabalıklar hâlinde Türk savaşına katılmak üzere Lehistan'a akmalarıyla –200 bin kadar oldukları söyleniyordu– takviye edilen bütün gücünü Osmanlı İmparatorluğu'na çevirebilirdi[443].

Böylece Şahin Ağa, Murtaza Paşa'ya defalarca ulaklar göndererek durması ve Lehistan kralı ile konseyi tarafından teklif edilen barış şartlarını kabul etmesi için baskı yaptı. Aynı dönemde İran'la da tekrar savaş çıktığından, baştan beri barış yanlısı olan Murtaza Paşa, padişahı da böyle bir barışın gerekliliğine ikna etmekte zorlanmadı. Bütün bu musibetlerin yaratıcısı olan Abaza Mehmed Paşa azledilip –herkes bilhassa bu yüzden olduğuna inanıyordu– çok geçmeden (Ağustos'ta) idam edilirken, IV. Murad uğradığı hayal kırıklığına ve elde edemediği şana dair hoşnutsuzluğunun bedelini, karargâhında bulunan ve efendileri, Lehistan'ın hükümdarı ile böylesine utanç verici bir barış yaptığı için hapse attırdığı Rus elçilere ödetti[444]. Yine de bütün bu olanlar

441 Khevenhiller, *aynı eser*, s. 1549, 1553.

442 Barış antlaşması için bk. *aynı eser*, s. 1543 ve devamı.

443 *Aynı eser*, s. 1548 ve 1562. Konseyin Türk savaşı için öngördüğü parasal destekler oldukça yüksekti. Şehirlerdeki tüccarlar savaş hazinesine 60 bin, Yahudiler ise 80 bin taler bağış yapmışlardı.

444 Rycaut, *aynı eser*, s. 89.

IV. Murad'ı sanki parlak bir zafer kazanmış gibi Edirne'den geri dönerek, 5 Ağustos'ta İstanbul'a Nisan'da şehirden ayrılırken sergilenenle aynı ihtişamla girmekten alıkoymadı.

Barış meselesi, bu sırada Tuna boylarında kalan Murtaza Paşa'ya teslim edildi. Anlaşıldığı kadarıyla Murtaza Paşa, başlangıçta kralın taleplerini kabul etmekte tereddüt etmişti. Zira Lehistan'ın da büyük masraflara yol açacak ve Rusya'dan akın akın gelen kiralık birliklerin arasında birçok serseri de bulunduğu için bu birliklere tam olarak güvenemediklerinden sonucu şüpheli bir savaşa ille de girmek istemediğini biliyordu. Böylece Murtaza Paşa son ana kadar kralın geri adım atmasını bekledi. Ancak bu kadar uzun tereddütlerden bıkan kral, 80 bin kişilik seçkin birliklerin başında bizzat Podolya'ya ilerleyince Ekim'de barış antlaşması nihayet hızlı bir biçimde sonuçlandırıldı. Kasım'da padişah tarafından onaylanan barış antlaşması, 7 maddede esas olarak aşağıdaki hükümleri içeriyordu:

Önceki antlaşmalar aynen geçerli kalacaktı. Bundan böyle taraflardan hiçbiri diğerinden haraç istemeyecekti. Bâbıâli, Kantemir Mirza'ya bağlı olarak Biyalograd bozkırlarına yerleşen Tatarların buradan gönderilmelerinden veya başka türlü olmazsa silah zoruyla yokedilmelerinden sorumlu olacaktı ve Lehler, Zaporog Kazaklarının bundan böyle Karadeniz'de Osmanlı İmparatorluğu'na karşı herhangi bir düşmanlıkta bulunmalarına izin vermeyeceklerdi. Lehistan Krallığı, Turla Nehri üzerindeki kalelerini yıkmaya zorlanmayacak ve Bâbıâli'nin Macaristan ve Lehistan sınırlarındaki kalelerine yeni muhafız kıtaları yerleştirmesine veya mevcut olanları takviye etmesine izin verilmeyecekti. Lehistan kralı, sadece Erdel prensinin de bu barışa dâhil edilmesini sağlayamadı ve aynı şekilde Kırım hanına ödenen haracı bundan sonra da ödemeyi kabul etmek zorunda kaldı[445].

Barış antlaşmasının akdinden sonra Lehistan'a sığınmış olan Kırım'ın eski kalgayı Şahin Giray da İstanbul'a geri döndü; burada affedildi ve Rodos'a gönderildi; ama kendisine güvenemediklerinden daha sonra (1641) yine de idam edildi. 1634'de akdedilen bu barış antlaşması gerçekten de uygulamaya geçecekse Bâbıâli, bilhassa Kırım'da hâlâ devam eden nâhoş durumları sona erdirebilecek konumda olmalı idi. Oysa böyle bir güce sahip olmadığını, ertesi yıl olan 1635'de Kral Vladislav, Tatarların Lehistan'a akınları için 40 bin askerin

445 Müzakereler ve barış antlaşması için bk. Khevenhiller, *aynı eser*, s. 1553 ve 1562.

başına geçerek hesap sorduğunda barışı, Türklerin esaretinde bulunan bütün Leh tebaanın serbest bırakılması ve bundan böyle Leh kölelerinin tamamen yasaklanması şartıyla yenilemek zorunda kalması kanıtlıyordu[446].

Kırım'daki hanedan durumları sürekli bir değişikliğe gebe olduğu ve bu değişiklikler, tıpkı Bâbıâli'nin çaresizliği gibi Kantemir Mirza benzeri huzursuz insanların da hırslarının oyuncağı hâline geldiği sürece huzur ve düzen söz konusu olamazdı. Bâbıâli, aynı yıl içinde, tıpkı selefleri gibi İran'a birlik göndermeyen güçsüz Canbek Giray Han'ı tahttan indirip Rodos'a sürgüne gönderdi ve yerine başka birini, yani İnayet Giray'ı getirerek ondan kurtuldu. Oysa İnayet Giray da, tahta geçtikten sonra Bâbıâli'nin emirlerini hiçe sayıyordu ve İran üzerine sefere çıkmak yerine Kantemir Mirza ile kanlı bir husumet başlattı.

Kantemir Mirza, Polonya ile yapılan son antlaşmaya aykırı olarak Turla Nehri'nin diğer kıyısında Biyalograd dolaylarına yerleşmişti ve muhtemelen küçük devletini bütün yönlere doğru genişletmek niyetiyle yalnızca Lehistan'ı değil Tatarların anavatanı olan Kırım'ı da tehdit ediyordu. Hem Lehistan kralından hem de Kırım hanından İstanbul'a gelen şikâyetlerin tek neticesi, Kantemir Mirza'nın kendisini savunmak üzere Bâbıâli'ye çağrılması oldu. Oysa Kantemir Mirza kendisine gönderilen emre riayet ederken, İnayet Giray Han üstün bir güçle Kantemir'in boyuna saldırdı; Akkirman dolaylarını harap etti; Kantemir'in Kili'de kalmış olan ailesini hazineleri ile birlikte alıp götürdü ve Besarabya'ya yerleşmiş olan Nogay Tatarları boyunu Kırım'a göçetmeye ve mutlak hâkimiyetini tanımaya zorladı. Cüretkârlığı kendisini daha sonra Kefe'ye saldırmaya ve Tatarları tarafından yağmalanmasına izin vermeye itti; burada beylerbeyini ve kadıyı idam ettirdi; hatta bütün Osmanlı birliklerinin buradan uzaklaşmasını, Kantemir Mirza'nın teslim edilmesini ve Bâbıâli ile yapılacak muhtemel bir barış için rehine verilmesini talep etti.

Divân-ı Hümâyûn'un bu ölçüsüz taleplere cevabı, İnayet Giray Han'ın hemen tahttan indirilmesi oldu. Halefliğine Bahadır Giray getirildi. İnayet Giray'ın silah zoruyla yerinde kalmak için yaptığı son bir deneme başarısız oldu. Kantemir Mirza'nın taraftarlarının saldırısına uğrayıp mağlup olarak kaçmak zorunda kaldı; bu kaçış onu çaresizlik içinde padişahın tahtı önünde bu musibetlerin yaratıcısı olan Kantemir'e karşı davacı olarak hareket etmek ve bütün suçu kendi üzerinden atmak üzere İstanbul'a getirdi. Oysa Kantemir'in savun-

446 Rycaut, *aynı eser*, s. 112.

ması, İnayet Giray'ın suçlamalarından çok daha başarılı idi. Her ikisi de hakemlik yapması için IV. Murad'ın tahtının önüne geldiklerinde padişahın bütün öfkesi, en ağır sitemlerle hainlik ve nankörlükle suçladığı, daha sonra gözlerinin önünde boğdurduğu, fakat ona yine de lâyık olduğu cenaze törenini esirgemediği İnayet Giray'ı vurdu.

Oysa Kantemir de felaketten kaçamayacaktı. Karahisar sancakbeyliğine getirildikten sonra, henüz oraya varmamıştı ki, kendisiyle birlikte İstanbul'a gelen oğlu talihsiz bir şekilde bir boğuşma sırasında birini öldürdü. Padişahın emri üzerine bunun bedelini hayatıyla ödedi. İster babasının intikamından korkmuş isterse de bu fırsatı böylesine huzursuz bir baştan, tehlikeli bir düşmandan kurtulmak için kullanmak istemiş olsunlar, neticede Kantemir hakkında da hemen uygulanan ölüm emri çıktı. Böylece şimdilik, 1637'de bu kanlı çifte muhakeme sayesinde Kırım'da huzur biraz olsun sağlanabilmişti. Bahadır Giray, 1641'de ölümüne kadar Kırım hanı olarak kaldı[447].

Aynı dönemlerde Kazakların Lehistan ve Bâbıâli ile ilişkilerinde de önemli bir değişiklik meydana geldi. Her iki tarafta da 1634'de yapılan barıştan beri Kazaklarla aralarındaki husumetler hiçbir zaman tam olarak sona ermemişti. Bu yüzden Bâbıâli ile yapılan sürekli kavgalar, sonunda Kral Vladislav'ı bile öyle rahatsız etti ki, ciddi bir biçimde söz konusu musibetleri, yararsız antlaşmalardan ve yerine getirilmesi mümkün olmayan vaatlerden daha kesin çarelerle ortadan kaldırmayı düşünmeye başladı. Kazakları tarım, ticaret ve zanaatkârlık gibi daha barışçıl meşgalelerle silahlardan ve korsanlıktan uzaklaştırmayı denemek istedi. Oysa bir halkın ruhuna ve geleneklerine, varlığının özüne temas eden bu gibi ıslahatların kolayca ve zorla uygulanması mümkün değildi. Kral Vladislav kararlı ve inatçı bir direnişle karşılaştı.

Kazakların çoğu, silahlarını bırakmaktansa ülkeyi terketmeyi yeğliyorlardı. Büyük bir bölümü Rusya'ya göçetti; en cüretkârlarından yaklaşık 6 bin Kazak, İran şahına hizmetlerini sunmak üzere Doğu'ya gitti. Oysa Don Nehri kıyılarına henüz gelmişlerdi ki, akraba boylarından biri olan Don Kazakları tarafından Osmanlılara ait Azak Şehri'ne ortak bir saldırı yapmak üzere birleşmeleri için durduruldular. Bu teşebbüs o kadar kazançlı ve kolay görünüyordu ki, böyle

447 Hammer, *aynı eser*, s. 224 ve devamında Naima'ya ve Rycaut, *aynı eser*, s. 117-120'ye göre aktarılmıştır, ancak bu yazarda birçok kez olduğu gibi, zamanlar ve ilişkiler çok net anlaşılmış değildir.

bir teşebbüse cüret etmemek olmazdı. Zira Don Nehri'nin Karadeniz'e aktığı yerde bir zamanlar Cenevizlilerin en verimli kolonilerinden biri olan Azak, İran, Rusya, Osmanlı İmparatorluğu ve Tataristan (Kırım) arasındaki alışveriş için en önemli antrepolardan biri idi. Ancak İstanbul'a uzak olması yüzünden Bâbıâli tarafından çok fazla önemsenmiyordu ve son zamanlarda neredeyse tamamen ihmal edilmişti. Aslında oldukça güçlü olan surları kısmen bakımsızlıktan yıkılmıştı ve ancak 3-4 bin kadar kişiden oluşan zayıf muhafız kıtası şehri ani bir saldırıya karşı koruyacak durumda değildi[448].

Bâbıâli 1637 başlarında Kazakların bu teşebbüsünü haber aldığında hemen yardım gönderebilmesi için çok geçti. O dönemlerde Moskova'ya doğru yola çıkmış olup Divân-ı Hümâyûn'a mevcut tehlikeyi acilen bildiren Osmanlı elçisi Thomas Kantakuzen, Kazaklar tarafından yakalanmış ve yanındaki bütün adamları ile birlikte idam edilmişti. Rusya'nın Çar Mihail Fedoroviç Romanov'un elçisi Stefan Çirikov'un itirazları da bir işe yaramadı. Kazaklar kararlarında ısrar ettiler; şehre saldırdılar ve komşu şehirler Kerç, Taman ve Temruk'tan acilen buraya gelen bir Osmanlı birliğini geri püskürttükten sonra, dört haftalık bir kuşatmanın ardından, 18 Haziran'da ilk talep üzerine teslim olan Azak'ı ele geçirdiler[449].

Kazaklar, bu önemli yeri bir kez ele geçirdikten sonra o döneme kadar şehir savunması yapmamış olmalarına rağmen buraya yerleşmeyi başardılar. Surlar acilen yenilenirken ve uygun bir biçimde tahkim edilip genişletilirken, Bâbıâli, İran ile yapmakta olduğu savaş bütün askerî kuvvetlerini meşgul ettiği sürece şehri tekrar geri alabilecek durumda değildi. Öncelikle Kırım hanının şehre birkaç yararsız saldırı yaptırmak –her defasında önemli kayıplarla geri püskürtüldü–, çarın bütün bu işlerle hiçbir bağlantısı olmadığına dair kutsal yeminlerine bakmaksızın Tatarların defalarca buraya akın etmesini sağlayarak Rusya'yı rahatsız etmek ve söz konusu sularda artık daha da cüretkâr bir biçimde hareket eden Kazakları, donanma hazır olduğu kadarıyla en azından denizlerde dizginlemekle yetinmek zorunda kaldı. Ayrıca 40 kadırgalık filoyu yöneten Tersane Kethüdası Piyale Paşa, Kazakların 1639'da Kerç ve Taman yakınlarında ve Kuban Nehri girişinde önemli kayıplar vermelerine sebep oldu. Esirlerle dolu 40 kadar Kazak teknesi aynı yıl içinde İstanbul'a getirildi. İran

448 Rycaut, s. 121-124.

449 *Aynı eser*, s. 121. Osmanlı elçisinin öldürülmesi ve Rusya'nın başarısız müdahalesi hakkında bk. Herrmann, *Geschichte des Russischen Staates*, III, 556.

savaşı bittikten sonra dahi Azak'a karşı hemen teşebbüste bulunmaya cesaret edilemedi. Zira burada istenilen başarının ancak şu anda mevcut olmayan büyük miktarda askerî kuvvetlerle elde edilebileceği aşikârdı[450].

Böylece Kazaklar beş yıl boyunca Azak'ı ellerinde tutular, ki ancak 1641'de –bu meseleleri hemen sonlandırmak için, zamanda biraz ileri gidiyoruz– Azak'ı tekrar geri almak için ciddi bir teşebbüse girişildi. Bu amaçla yapılan büyük hazırlıklar, teşebbüsün zorluğunu gösterdikleri gibi, bu teşebbüsün başarılı olmasına verilen önemi de kanıtlıyorlardı. 38 büyük kadırgayla birkaç daha küçük gemiden ve nakliye gemilerinden oluşan donanma Kapudan-ı derya Siyavuş Paşa tarafından yönetilirken, kara ordusu Serdar Hüseyin Paşa'nın emrinde idi. Aralarında kuşatma konusunda usta Almanlar, İtalyanlar, İspanyollar, Fransızlar ve Venedikliler başta olmak üzere çok sayıda Hristiyan kiralık birliklerinin de bulunduğu kara ordusu, Bahadır Giray yönetimindeki Tatarlar da dahil olmak üzere, en az 250 bin kişiden oluşuyordu[451]. Buna karşın şehir yalnızca savaşa uygun 14 bin erkek ve 8 bin kadın tarafından savunuluyordu. Hatta Rus raporlarına göre, erkeklerin sayısı daha da az olup, yalnızca 5.367 kişiden ibaretti[452].

Hâlbuki kahramanca cesaretleri ve savunma araçlarını kullanmakta gösterdikleri ustalık, Azak kuşatmasını Osmanlı savaş tarihinin en olağanüstü silahlı teşebbüslerden biri hâline getirdi. Muhasara, kuşatmacılar tek bir başarı bile elde edemeden, 24 Haziran'dan 26 Eylül'e kadar tam üç ay sürdü. Osmanlıların bütün taarruzları –en az 24– püskürtüldü; bütün lağımları ustaca yerleştirilmiş karşı lağımlarla yokedildi ve çok sayıdaki topları ile bazı yerlerde gedikler açmış olmalarına rağmen şehre tek bir adım bile atamadılar. Bütün bunlara, kötü giden kuşatma işleri, bilhassa Kırım hanı ile kaptanıderya arasındaki başta olmak üzere liderler arasındaki husumetler, erzak eksikliği ve birçok insanın canını alan salgın hastalıklar eklendi. Kaptanıderya, kılıç ve demirle elde edemediklerini, sonunda altınla elde edebileceğini düşündü. Şehrin teslim edilmesi karşılığında 12 bin Venedik altını ve önemli imtiyazlar, hatta bazılarına göre muhafız kıtasındaki askerlerden her birine 1.000 taler teklif

---

450 Hammer, *aynı eser*, s. 269'da Naima.

451 Herrmann, *aynı eser*, s. 559'daki Rus raporlarına göre. Karşılaştırma için bk. Hammer, *aynı eser*, s. 311'de bu sefere katılan ve verdiği bilgileri biraz abartan seyyah Evliya Çelebi.

452 Herrmann, *aynı eser*, s. 559.

etti. Hâlbuki ona kim güvenebilirdi ve kim bunun karşılığında sonunda yalnızca özgürlüğünü satmak isterdi ki?

Neticede kaptanıderya, Azak surları önünde ordusunun büyük bir bölümünü kaybettikten sonra –yalnızca kaybettiği yeniçerilerin sayısı 7 bindi– utanç içinde geri çekilmek zorunda kaldı ve dönerken bir de donanmasının bir kısmının Don Nehri ağzına sürüklenmesi ve burada Kazakların ele geçmesi gibi büyük bir talihsizlik yaşadı. İstanbul'a vardıktan sonra, yalnızca Azak'ı ertesi yıl alması şartıyla, daha önce tersane kethüdası olan Piyale Paşa'ya devredilen makamını kaybetmiş olmasını padişahın ve kaderinin bir teveccühü addetti[453].

Piyale Paşa'nın işi bu defa selefinin işinden daha kolaydı. Gerek Rusların çarı, gerekse Lehistan kralı, Kazakların Osmanlı İmparatorluğu sınırında en önemli deniz kalelerinden birine yerleşmelerinden o dönemlerde pek hoşnut değillerdi. Çar, 3 Ocak 1642'de Moskova'da toplanan genel bir konseyin raporuna istinaden, Kazaklara Azak'ı boşaltmaları için emir verirken, Lehistan kralı gerektiğinde Kazakları buradan silah zoruyla kovmaya kararlı idi. Her ikisi de Kazakların erzak, barut, cephane ve diğer savaş araç gereç teminini reddetmek ve kesmek niyetinde idi[454]. Anlaşıldığı kadarıyla bu olay, Kazakların Osmanlı'nın muazzam gücü ile ikinci kez savaşma cesaretini göstermeden önce cesaretlerini kırdı.

Kapudan Piyale Paşa ve Serdar Sultanzâde Mehmed Paşa yönetimindeki ordunun ve donanmanın en az önceki yılla aynı sayıda kuvvetlerle buraya gelmelerinin yanısıra, yeni tayin edilen Kırım Hanı Mehmed Giray –Bahadır Giray Han geçen yılın sonlarına doğru hayata veda etmişti– komutasındaki 100 bin Tatar da Azak'a karşı sefere çıkartılmıştı. Her yönden terkedilmiş Kazaklar, şehri su ve ateşle, üç gün sonra kapudan paşanın ve serdarın zafer işaretlerini diktikleri devasa bir harabeye çevirip taşınabilir mallarını da alarak boşalttılar. Azak mümkün olduğunca hızlı bir şekilde tekrar inşa edildi ve önceki nüfusu, Bâbıâli'nin himaye vaadi altında buraya geri geldi. Uygun sayıda toplarla birlikte, sancakbeyliğine getirilen Kefe Beylerbeyi İslâm Paşa'nın emrindeki toplam 26 bin kişilik muhafız kıtası, Azak'ın yakın gelecek için Osmanlı'nın elinde kalmasını sağlıyordu[455].

---

453 Rycaut, *aynı eser*, s. 177 ile Hammer, *aynı eser*, s. 311'deki Osmanlı raporları. Rus raporlarına göre Osmanlılar bu seferde en az 90 bin adamını kaybetmişlerdi.

454 Herrmann, *aynı eser*, s. 560.

455 Rycaut, *aynı eser*, s. 181; Hammer, s. 312.

Avrupa âlemini o dönemlerde şaşkınlığa uğratan, sadece sıkıntının ve çaresizliğin bir adımı olarak Kazakların Azak'tan ayrılmaları değil, daha ziyade Rus çarının, ülkesinin güneydeki korumasını oluşturan bu önemli yeri yalnızca gözden çıkartmakla kalmayıp, neredeyse kendi elleriyle Osmanlı'ya teslim ederken gösterdiği ilgisizlikti. Aksine Azak'ın Osmanlı'nın eline geçmesini önlemek ve engellemek için elinden gelen herşeyi yapması gerektiği düşünülüyordu[456]. Moskova'da yapılan konseyde söz sahibi olanların kazanılmasını sağlayan Osmanlı altınlarının da bunda önemli bir payı olduğu çok akla yakın bir tahmindi. Oysa bu yönde henüz geleceğe yönelik daha kesin bir bakış geliştirebilecek durumda olmayan çarın bu tereddütlü Şark siyasetinin daha ağır basan gerekçeleri, muhtemelen Tatarlar karşısında hissettiği korku, devletin diğer sıkıntıları ve şimdilik Lehistan'ı ve kuzeyi gözetim altında tutmak zorunda olan Rusya'nın o dönemde dünya nezdindeki konumu idi.

Bu açıdan bilhassa bu şekilde Bâbıâli'nin teveccühünü muhafaza edebileceğini düşünen Boğdan Prensi Lupalo'nun sözleri, Moskova sarayının tutumu üzerinde büyük bir etkiye sahipti. Yalnızca Osmanlı'nın hazırlıklarını abartmakla kalmayıp ayrıca Çar Mihail Romanov'un korkak kalbine Rusya ile Bâbıâli arasındaki bir savaşın, sadece Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan ve çarı başları ve hamileri olarak kabul eden bütün Rum Ortodoksların öldürülmesine yol açacağını ileri sürerek korku saldı[457]. 1642'de İstanbul'da bulunan ve raporları, Hatman Petrov'un Azak'taki Kazakların çaresiz durumları hakkındaki raporu ile birlikte Moskova'da toplanan konseye sunulan Rus elçileri de onun iddialarını esas olarak onaylıyorlardı. Dolayısıyla konseyde Azak'ın Osmanlı'ya bırakılması aleyhinde çok fazla ses yükselmiyordu. Çoğunluk için, ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılar ve bilhassa bütün malî yardımcı kaynaklarının yeni vergilerin uygulanmasını gerektirecek kadar tükenmesi, güçlü komşu devletle savaşa girmekten kaçınmak için yeterince sebepti[458].

456 Vittiorio Siri, *Mercurio*, T. II, s. 867: "Genel olarak Moskovalı'nın bütün gücünü, Türk'ün, Rus Devleti sınırındaki bir yeri yeniden elde etme tasarısını engellemek için harcamak zorunda olduğuna inanılır".

457 Aynı yer. Divân-ı Hümâyûn, şöyle bir karar alacaktı: "İmparatorluğundan Moskovalının başı ve yayıcısı olmakla övündüğü bütün Ruthen âyin usûlü inancını ikrar edenlerin kökünü kazımak, bundan dolayı, kendi dininin ağır bir felaketini önlemek için hırsızların (Azak'taki Kazaklar) koruyuculuğunu bırakmanın, bilinci için bir yük olması".

458 Herrmann, *aynı eser*, s. 562 ve devamındaki konsey belgelerine göre.

Böylece Kazaklara, daha önce de belirttiğimiz gibi, 3 Nisan 1642'de Azak'ı boşaltma emri verildi ve bu emre gösterdikleri itaatten ve Don Nehri kenarındaki topraklarına geri dönmelerinden dolayı çarın özel minnettarlığını kazandılar.

Çar Mihail, Bâbıâli ile mevcut eski dostluğunu defalarca gönderdiği elçilik heyetleri ile yeniden sağlamlaştırmak için çaba gösteriyordu. 1643 Mart'ında Veziriazam Kara Mustafa Paşa'ya gönderilen iki yazıda, Azak'taki Kazakları asla Bâbıâli'ye karşı kışkırtmayı veya erzak, barut, cephane ve para ile desteklemeyi düşünmediğini bir kez daha tekrarlıyordu. Kendisi ve padişah arasında ezelden beri mevcut dostluğu daha da sağlamlaştırmaktan ve genişletmekten başka bir isteği yoktu ve bu hususta dürüst olduğunun delili olarak, padişahtan şimdilik son zamanlarda padişahın yazılarında imtina edilen ve yalnızca "Rusların kralı" şeklinde kullanılan tanımın yerine "Bütün Rusya'nın imparatoru ve büyük dükü" (Imperatore e Gran Duca di tutta la Russia) ünvanının bundan böyle reddedilmemesinden başka bir şey istemiyordu. Zira Tanrı'nın ve hukukun kendisine bahşettiği bu ünvanı yalnızca Hristiyan hükümdarlar uzun zamandır kullanmakla kalmayıp, Sultan II. Selim döneminden beri hiçbir padişah da bunu asla reddetmemişti. Kara Mustafa Paşa, bu amaçla Sultan İbrahim nezdinde lehine konuşacak olursa çarın minnettarlığına ve teveccühüne nail olacaktı. Yazının sonunda şöyle diyordu: "Kardeşimiz Sultan İbrahim'e duyduğumuz sevgi ve dostluk, başka bir hükümdarın sevgisinden ve dostluğundan çok daha güvenlidir; majesteleri bu sevgiyi ve dostluğu bize de gösterecek olursa, gün geçtikçe daha da büyüyecektir; zira kardeşimiz hiçbir şeyin dostluktan, doğruluktan ve dürüstlükten daha önemli olmadığını bilmelidir"[459].

Anlaşılan o ki Bâbıâli, kuzeydeki bu devletlerle şimdilik mümkün olduğunca iyi geçinmek niyetinde olduğundan çarın isteklerini yerine getirmekte hiç de tereddüt etmedi. Tatarlarla husumetler her iki yönde devam ettiği sürece, gerek Rusya'yla gerekse Lehistan'la anlaşmazlıklar gelecek yıllarda da eksik olmadı. Ancak işler son raddeye gelmeden her defasında barışçıl bir biçimde çözülebildiler.

459 Aynı tarihli, 5 Mart 1643, her iki yazıyı Vittiorio Siri, *Mercurio*, T. II, s. 294-302 arasında Rusça orijinallerine göre İtalyanca tercümesi ile vermektedir. İkincisi bilhassa Rusya ile Kazaklar arasındaki ilişkilere temas etmektedir. Birincisinin konusu ise bilhassa ünvan meselesidir: "İmparatorun ve büyük dükün ünvanı, Tanrı'nın yüce öngörüsüyle bahşedildiğinden, zorunlu olarak Moskova'nın ve Rusya'nın bütün kentlerinin imparatoru ve büyük dükü uygun düşer; ne Moskova'nın kralı telaffuz edildi ne de bu dün ya da öbür gün icat edildi, bu bizim çok eski ünvanımız".

Çar Mihail, 1644'de İstanbul'da yine Kefe'deki Türkler ve Tatarlar tarafından Rus topraklarında yapılan yağmalara dair ağır şikâyetlerde bulundu. Ancak bütün bu şikâyetler bu defa da, tıpkı ertesi yıl Çar Aleksey zengin hediyelerle donatılmış bir elçilik heyeti aracılığıyla cülûsunu ilân ettiğinde (1645) olduğu gibi, çarın da kendi tarafında Azak dolaylarındaki ve Karadeniz'deki Kazakları dizginlemeye ve Kırım hanına Rus çarlarının ezelden beri ödedikleri haracı zamanında ödemeye çalışması gerektiği cevabıyla yatıştırıldılar[460].

Aynı şekilde Lehistan'ın da bu dönemde Bâbıâli ile ilişkileri biraz daha gergin de olsa, genel olarak bakıldığında yine de barışçıl bir hâl aldı ki, bunda Kral Vladislav'ın zaman zaman haklarını Tatarlara karşı silahlarla korumasının ve söz konusu Tatarlardan intikam almak olunca Zaporog Kazaklarına karışmamasının da büyük bir payı vardı. Kırım hanının 1640'da talep ettiği, bir zamanlar ödenmiş olan 2 bin koç pöstekisi, 6 bin çift çizme ve bir miktar tülbentten oluşan onur hediyesinin takdiminden imtina edildi. Kral, bu gibi münasebetsiz taleplerden ötürü Bâbıâli nezdinde şikâyette bulundu ve Bâbıâli, krala bu hususta hak vermekle kalmayıp, birkaç yıl sonra, 1644'de Tatarların akınlarına dair şikâyette bulunduğunda kralın tarafını tuttu. Oysa bunlardan da mühimi, kralın kısa bir süre önce Tatarlara 20 bini aşkın adam kaybetmelerine sebep olan iki mağlubiyet yaşatmış olması idi. İslâm Giray halefi olarak hükümdarlık payesini alırken, Rodos'a sürgüne gönderilen dönemin hanı Mehmed Giray'ın tahttan indirilmesi, Divân-ı Hümâyûn'un kralın şikâyetlerine kulak vermek zorunda kalmasına bağlanıyordu. Lehistan kralı, Bâbıâli'nin Rusya ile muhtemel bir savaş hâlinde Osmanlı ordularının Lehistan'dan serbest geçişlerine dair talebini bile geri çevirmeye cüret edebildi[461].

Bâbıâli'nin kuzeye yönelik bu ölçülü ve yumuşak tutumunun, daha o dönemlerde güneyde Venedik ve Girit'e yönelik planlarından kaynaklandığı aşikârdır. Ancak bütün bunlar Sultan İbrahim'in dönemine aittir. Dolayısıyla burada söz konusu dönemin başlangıcına dönelim ve aynı zamanda Sultan IV. Murad'ın son günlerine bir göz atalım.

460 Osmanlı kaynaklarına göre Hammer, *aynı eser*, s. 346.
461 Rycaut, *aynı eser*, s. 188; Hammer, *aynı eser*, s. 342-346.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SULTAN IV. MURAD'IN SONU. SULTAN İBRAHİM'İN CÜLÛSU. BÂBIÂLİ'NİN 1645'DE VENEDİK SAVAŞININ ÇIKIŞINA KADAR AVRUPA DEVLETLERİ İLE İLİŞKİLERİ. VENEDİKLİLERİN HÂKİMİYETİ ALTINDA GİRİT

1) IV. Murad'ın Son Günleri ve Sultan İbrahim'in Cülûsu. Şahsiyeti ve Karakteri

Sultan IV. Murad 1639 Haziran'ında İran savaşından muzaffer olarak döndüğünde, aşırı şarap ve kadınlar, sürekli bedensel hareket ve belki de zorbaca kaprislerinin yarattığı aşırı ruhsal tahriklerden dolayı muzdarip olduğu hastalık, ölümcül raddeye gelmişti. Ne hekimlerin uyarıları, ne şeyhülislâmın telkinleri ne de en sevdiği kadınlarının ricaları, mantıklı ve ölçülü davranmasına sebep olabildi. Uyarılarıyla uğursuz bir vakitte öfkesine maruz kalan zavallıların vay hâline! Onları anında öfkesine kurban etmeye hazırdı[1].

1 Du Loir, *Voyages*, s. 106 ve devamı, IV. Murad'ın hastalığı ve ölümü hakkında en iyi bilgileri vermektedir. O dönemlerde İstanbul'da bulunuyordu ve s. 76'da bizzat söylediği gibi, bilhassa Fransa elçisi Cesy'nin oğlu ile iyi ilişkileri sayesinde bilgi alabilecek durumda idi. IV. Murad hakkında şöyle demektedir: "Hanımları için duyduğu aşk ne olursa olsun ve zihninde onların değeri hanımlar hiçbir şey elde edemezlerdi. Hatta kadınlardan birinin daha az sıkıntı çekmesi için yaptığı uyarılardan dolayı büyük bir zalimlikle hayatını kaybettiği, Murad'ın bir hançerle kadının karnını yardığı söylenmektedir".

Birkaç ay boyunca, bilhassa Ramazan'da, kanaatkârlık gösterince, sonunda daha iyi yanının ağır basacağına dair zayıf bir umut ışığı belirmişti. Tükenmiş bedenini daha büyük savaşlar için kuvvetlendirme arzusunun, karakterindeki bu ani değişikliğin en önemli sebeplerinden biri olduğu söyleniyordu. Ayrıca kış ayları boyunca denizlerde ve karada çok büyük hazırlıklar yaptırmıştı. Bu hazırlıkların hedefi ise kapalı ruhunun sırrı idi. Belki hedefini kendisi de henüz bilmiyordu. Yalnızca Hristiyan âlemine karşı çok büyük bir teşebbüs planladığı tahmin edilebiliyordu, Hristiyanların şansına, fakat zamansız ölümü, bu planın gerçekleştirilmesini engellemişti[2].

Zorunlu kanaatkârlığı, en büyük erdemlerden biri olan kendine hâkim olmayı asla öğrenmeyen bu zorbanın karanlık hayatında yalnızca son bir zayıf ışıktı. Ramazan bayramı gelir gelmez dizginlenemeyen bir hevesle yine eski zevklerine geri döndü. IV. Murad'ın üzerinde belki de hâlâ biraz olsun nüfûz sahibi olan musahibi Mustafa'nın sultanın onuruna verdiği bir içki ziyafetinde en sert şarapların ve en ağır konyakların aşırı miktarda tüketilmesiyle, şiddetli kalça ağrılarına sebep olan gut hastalığı ölümcül bir krize dönüştü[3]. IV. Murad'ın ölümle 15 gün süren savaşı, 17 yıllık hükümdarlığı kadar korkunçtu. Hiç kimsenin titremeden yanına yaklaşmaya cesaret edemediği ölüm döşeğinde bile korku ve dehşet hâkimdi. Artık ölüme yenik düştüğü düşünüldüğünde bile, son raddedeki ateş nöbetinde kendisini kurtaramayan hekimleri hançerlemek için bütün gücünü topluyordu[4].

Daha sonra şiddetle, ister Osmanlı İmparatorluğu'nu ölümünden önce anarşiye ve karışıklığa, kısacası yokolmaya sürüklemekten aldığı şeytanca

---

2 Du Loir, *aynı eser*, s. 107: "Savaş için büyük hazırlıklar yapılması emrini vermişti ve düşündüğü teşebbüslerin gerçekleşmesini ölümü engelledi".

3 Du Loir, *Voyages*, s. 110: "Haddinden fazla şarap ve büyük taslarla misk ve amber kokulu içkiler içti, bu likörlerin kokusu onun ateşini yükseltti, bu ateş onun canını aldı". Osmanlı tarihçileri ise bu zevküsefayı şiirsel bir abartıyla nasıl da örtmeyi biliyorlar. Örneğin Hammer, *aynı eser*, s. 285'te aktarılan Osmanlı tarihçilerinden birinde şöyle denmektedir: "Sevgi ve zevk içinde kendini adadığı üzüm salkımının kızından bir süreliğine uzak kalınca ve yıllardır zevkin gelin yatağında parlayan sabah kadehi teveccühünün aynasında üç dört ay aksetmeyince, bayramın ilk günü sabah içkisi muhtemelen en samimi dostlarının ricası üzerine, hünkârın eşliğinde kristal kadehte parladı ve gümüş tüylü sakilerin ısrarı üzerine yine gül köpüklü bardağın kan kırmızısı dudaklarını öpmeye başladı". Bu uğursuz içki ziyafeti, bayramın ilk günü, IV. Murad Sultanahmed Camii'ndeki bayram namazından çıktıktan sonra vuku buldu.

4 *Aynı eser*, s. 111.

zevkten olsun isterse de atalarının tahtını soyunun yozlaşmış olmuş ahfadına değil kendi gönlünün seçtiği musahibi Mustafa'ya vermek istemiş olsun, tahtın varisi ve hayatta olan tek kardeşi İbrahim'in idam edilmesini istedi[5]. İki kez çıkartılan ve şeyhülislâmın bile onay vermemeye cesaret edemediği kanlı ferman ancak valide sultanın ihtiyatlı davranarak araya girmesiyle engellenebildi. Sözde idamın gerçekleştirildiği kendisine bildirilince ölen padişahın, tekrar kuvvet kazanmak ve döşeğinden kalkmak için şimdi bir de kardeşinin cansız bedeninin huzuruna getirilmesini istediği an korkunçtu. Hekimlerinin, böyle bir heyecanın tehlikeli olabileceğine dair telkinleri ve hizmetkârlarının bu emre itaat etmekte bariz bir biçimde tereddüt etmeleri, IV. Murad'ın öfkesinin ölümcül ateşini son raddede bir nöbete çevirdi. Dışarı koşmak ve kullarının doğru söylediğini kendi gözleriyle görmek için bir kez daha döşeğinden fırlayıp ayağa kalktı. Oysa tükenmiş ve çaresiz bir hâlde döşeğine geri döndü ve çok geçmeden (9 Şubat 1640), cansız bedenini soğuyana kadar bırakmayan musahibi Mustafa'nın kollarında can verdi[6].

Musahib Mustafa, IV. Murad'ı ölüm döşeğinde gerçekten samimi duygularla bekleyen ve gençliğinden beri içten ve dürüst, karşılıklı bir sevgi duyduğu hünkârının kaybını derinden hisseden tek kişi idi. IV. Murad'ın ruhunu teslim ettiğinden emin olduktan sonra çaresizlik içinde hayatına kıymak istedi. Etrafındakiler yalnızca büyük çabalarla, kendisini ölü döşeğinin bulunduğu odanın balkonundan aşağı atmasını engelleyebildiler. IV. Murad gibi zorbaların bile böyle dostları olabiliyordu[7].

Bosnalı bir tüccarın oğlu olan Mustafa, pençik oğlanı olarak içoğlanı odalarında yetişmiş ve burada, Murad'la neredeyse aynı yaşta –IV. Murad öldüğünde daha 30 yaşına gelmemişti– olumlu bir dış görünüş, IV. Murad'ın da tutku derecesinde sevdiği bütün ata sporlarında bedensel çeviklik ve muhte-

5 *Aynı eser*, s. 111: "Kapudan Mustafa Paşa'ya duyduğu dostluk onu kendi kanına karşı bu uğursuz amacı beslemeye yöneltti. Düşmanlarını ve varislerini yokederek imparatorluğu bu gözdesine bırakmak istiyordu". Ayrıca bk. Hormayr, *Neues Archiv für Geschichte, Staatenkunde,* vs., yıl: 1829, Olağanüstü Ek No. 25'te Bâbıâli nezdindeki kayser elçisi Johann Rudolf Schmid'in, 1642 tarihli raporu: "IV. Murad'ın, İbrahim de ölsün ve benden sonra Osmanlı İmparatorluğu yok olsun, dediğini duymuşlar".

6 Du Loir, s. 111-118.

7 *Aynı eser*, s. 119: "Bu gözdenin çektiği büyük acının belirtileri, sıradan bir saray nediminin efendisini, şahsından ziyade sağladığı çıkardan dolayı seven nedimlerinkinden daha soylu bir bağlılıkla hükümdarı için duyduğu dostluğu yeterince ispatlıyor ".

şem ruh özellikleri ile padişahın sınırsız teveccühünü kazanmıştı. IV. Murad, Mustafa'yı çok geçmeden yanına aldı, ona iyilikler yaptı, hazinelerle donattı ve kendi kararlarıyla devlet işlerinde önemli bir nüfûz kazanmasını sağladı. Devlet geleneklerine aykırı olarak daha silahdarken önce vezir, sonra da kaptanıderya tayin edilen Mustafa, fazla rahatsızlık verdiği gerekçesiyle veziriazamlık makamını reddetmişti, ama cüretkârlığıyla veziriazamın kendisinin üzerindeki yeri vermek istemediği için, ikinci vezir olarak Divân-ı Hümâyûn toplantılarına katılmayı da onuruna lâyık görmüyordu. Zaten bütün onur makamlarına ve memuriyetlerine sahipti ve efendisi, ona duyduğu sınırsız teveccühü yalnızca Mustafa'yı o zamanlar 11 yaşında olan en büyük kızı ile evlendirmeyi vadederek değil, maiyetine 3 bin kişiden oluşan ve sadece Mustafa'nın emirlerine itaat eden özel bir muhafız kıtası vererek de kanıtlamıştı[8]. Nasıl ki bu durum Mustafa'nın IV. Murad'ın ölüm döşeğinin başında duyduğu büyük acıyı açıklıyorsa, bu musahibin daha padişah hayattayken rakiplerinin korkusuna, nefretine ve takibine maruz kaldığını anlamak zor olmasa gerek.

IV. Murad'ın genç yaşta ölümü, kimsede çok fazla merhamet uyandırmasa da, zorba hükümdarlığının aydınlık taraflarının hakkını veren tarafsız kişiler de yok değildi. Hükümdarlığının ilk yıllarında her yere hâkim isyan ve anarşi ruhunun yerini zamanla düzene ve kanuna bıraktığını da kabul etmek gerekiyordu. Temeldeki musibetler, IV. Murad'ın uygulamış olduğu çarelerle ortadan kaldırılamasa da korku ve disiplin, gevşek devlet idaresine sağlamlık ve dayanıklılık kazandırmıştı. Ordu daha iyi organize edilmişti ve hastalıklı ucubelerden arındırılmış olarak sanki eski gücüne ve maharetine kavuşacakmış gibi görünüyordu. Hazineye daha fazla düzen ve devamlılık gelmişti. Ezelden beri var olan yolsuzluklar, rüşvet, zimmete para geçirme ve mîrî hazinedeki paraların israfı, suçluların cezalandırılmasıyla en azından biraz olsun dur-

8 Du Loir, s. 109. "Çıkarı çok büyüktü ama hükümdarına karşı duyduğu sevginin büyüklüğü bundan aşağı değildi, öylesine ki hükümdarın onu efendi yapacağına ilişkin söylenti ve dedikodular biliniyordu". Buna uygun olarak *Relatione di Constantinopoli nello 1637*, Mspt. Inform. Polit., T. XI, fol. 587 ve devamında IV. Murad ve Mustafa arasındaki ilişkiyi tanımlamaktadır. "Fazla zahmetli olduğu için reddettiği o görevden (veziriazam) daha büyük konumda kabul ettiği ama elde edemediği yer" için Divân-ı Hümâyûn'a gelmek istemediği belirtilmektedir. Ayrıca Mustafa'ya tahsis edilen muhafız kıtası hakkında: "Sultan bu genci o kadar seviyor ki ona verdiği değeri açığa vurmak için imparatorluğu tehlikeye sokmaya itibar etmedi, yukarıda sözü edilen beye (Mustafa) mutlak itaate tâbi 3 bin askerin oluşturduğu muhafız kıtası ayırdı".

muştu. Vergi defterleri artık sipahilerin veya yeniçerilerin keyfine ve açgözlülüğüne maruz bırakılmıyordu. Ayrıca devletin gelirleri de artmaya başlamıştı. Ama keşke bir taraftan kazanılanlar, diğer taraftan Enderûn Hazinesi'nin ölü sermayesini arttırmak için her türlü çareyi mubah sayan padişahın doymak bilmeyen para hırsıyla tekrar kaybedilmemiş olsaydı. Hükümdarlığının tamamı boyunca kanlı bir iplik gibi uzayan açık ve gizli idamların çoğu, muhtemelen bu yüzden gerçekleşmişti. En azından orduda ve idarede gerçekten mahir adamlar açısından kendisini hissettiren eksikliğin, önemli ölçüde Enderûn Hazinesi'nin, ister haklı ister haksız olsun, idam edilen devlet adamalarının el konulan servetleri sayesinde arttırılmasına yönelik uğursuz sistemden kaynaklandığı iddia ediliyordu[9].

Her neyse, Sultan IV. Murad'ın zorbaca hükümdarlığı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun daha güçlü bir gelişimini, bir kez daha canlanmasını sağlayabilecek unsurlar kazanılmış olsa da, herşey artık halefinin bu unsurlarla Osmanlı gücünü ve büyüklüğünü doğru biçimde istenen hedefe götürmek gibi ağır bir görevin üstesinden gelebilecek nitelikte olmasına bağlı idi. Hâlbuki bu açıdan Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderi üzerinde bir uğursuzluk yıldızı geziniyordu.

IV. Murad'ın, beklentilerin aksine, bu ağır görevi yerine getirmek zorunda kalan en küçük kardeşi İbrahim vaktini o tarihe kadar her an ölüm korkusu altında, Harem'deki kafesinde zevküsefa ve atalet içinde geçirmişti. Anlaşıldığı kadarıyla sinirleri iyice gevşemiş bir yapıya sahip olan İbrahim, böyle bir yükün altına girme düşüncesi karşısında bile tir tir titriyordu. Kendisini yalnızca ağabeyinin gözleri önünde idam etmek için kafesten çıkartacaklarına dair çılgınca bir düşünce içinde olduğundan, IV. Murad'ın ölüm döşeğinin başına zorla getirilebilen İbrahim, ancak ağabeyinin gerçekten öldüğüne kanaat getirdikten sonra taht odasında korkudan hâlâ yarı baygın hâlde saray ve devlet erkânının biatlarını kabul etti[10].

---

9 Sultan IV. Murad'ın hükümdarlığının iyi ve kötü yönleri bilhassa *Relatione di 1637*'de vurgulanmaktadır. Mesela fol. 568 v.'de şöyle denmektedir: "Ve o değerli madenlerle zenginleştirilmiş kılıç, (servetleri mîrî hazineye devredilen zengin memurların idamı ile) askerlik mesleğinde olduğu kadar devlet yönetiminde de insanların değerini ve sağduyusunu azalttı".

10 Du Loir, s. 119: "İmparator selamlandığı sırada, hâlâ ölümden çok korkuyordu... Baygınlık geçirdi ve yeniden ayılamadı. Üstelik o hâlâ Sultan Murad'ın kendisini huzurunda zevk için boğduracağından ve bunun için oyun çevrildiğinden şüpheleniyordu".

İlk düşüncesi, yaşamı boyunca korktuğu ağabeyinin cenaze töreni oldu. Yas kıyafetleri içinde, tabuta sarayın kapılarına kadar eşlik etti ve 12 müteferrikanın omuzlarında, vezirlerin ve yüksek rütbeli devlet erkânının eşliğinde götürüldüğü Sultanahmed Camii'ndeki türbeye giden yola saptıklarından emin olana kadar cenazeyi gözleri ile takip etti.

Taht değişikliği gayet sâkin ve beklenen sarsıntılar olmadan gerçekleşti. İstanbul, ertesi sabah bütün meydanlarda ve minarelerden ilan edilen cülûs haberini ilgisizce, hatta kısmen sevinçle karşıladı. Yeniçeriler ve sipahiler bile, muhtemelen Sultan İbrahim'in gevşek hükümdarlığının kendilerine daha iyi günler vadedeceği beklentisi içinde sessiz kaldılar. Her zamankinin aksine Hristiyan ve Yahudi ticarethâneleri yağmalanmadı ve cülûs bahşişi bile bu defa şiddetle talep edilmedi. İbrahim, IV. Murad'ın ölümünden yedi gün sonra Eyüp'te her zamanki törenler arasında kılıç kuşandı ve hemen ardından yeni padişahın şehre ve saraya görkemli bir alay eşliğinde girişi hükümdarlığının resmen başlangıcı oldu[11].

Sultan İbrahim tahta cülûs ettiğinde henüz 25 yaşında idi. Uzun boylu ve iyi yapılı bir adam olan İbrahim'in dış görünüşü, itici olmaktan ziyade gayet olumlu bir izlenim bırakıyordu. Duruşundaki asaletle ilk anda, örneğin onu birçok kez görme fırsatı bulan daimî elçi Schmid'in dediği gibi, "dürüst bir hükümdar" görüntüsü veriyordu. Oysa çok geçmeden huzursuz mizacı, ağzı ve elleriyle garip hareketleri ve kendi kendine konuşup dalıp gitmesiyle beklentiler boşa çıktı. Hâlbuki zekâ ve espriden yoksun değildi. Ancak uzun süren esaret ve kadınlarla çok fazla vakit geçirmiş olması, ruhunu ve bedenini öyle sarsmıştı ki, artık ne iradesinde ve karakterinde bağımsızlıktan ne de devlet yönetimine gerçek bir katılımdan bahsedilebilirdi. Aslında yalnızca kadınlar, güzel kokular, çiçekler, şahane kumaşlar ve değerli kürklere duyduğu tutku için yaşıyordu. Ara sıra ava da çıktığı oluyordu. Yine de zamanının çoğunu Harem'in iç kısımlarında, cariyelerinin kölesi olarak, kendinde olduğu zamanlarda teveccühünü ve hazinelerini israf ettiği dalkavukların, soytarıların, şarkıcıların ve çalgıcıların arasında geçiriyordu[12].

---

11 Ayrıntılı olarak olayın tanığı olan Du Loir, s. 126-131'de tarif edilmiştir.

12 Sultan İbrahim'in karakteri ve şahsiyeti hakkında en iyi bilgileri, kayser elçisi Schmid, "*Denkschrift*", *aynı eser*'de vermektedir. Şöyle demektedir: "Şimdiki Türk imparatoru güzel, uzun boylu, orantılı bir yapıya sahip bir kişidir. Şu tuhaf hareketleri olmasa, onu gören herkes, onun görünüşe göre cesur bir hükümdar olduğunu düşünebilir. Her

Dolayısıyla Sultan İbrahim'in başında Valide Kösem Sultan'ın bulunduğu hükümdarlığının ana karakterini Harem'in hâkimiyeti oluşturuyordu. Valide sultana, olağanüstü faaliyetler ve devlet işlerinin yönetiminde nadir görülen bir maharet sayesinde Sultan IV. Murad'ın da güvenini kazanmış –1638'den beri veziriazam makamını haizdi – kibirli, yüksek yeteneklere sahip, Arnavut asıllı Kemankeş Kara Mustafa Paşa yardım ediyordu. Kara Mustafa Paşa'nın bilhassa rüşvet yemezliği ün yapmıştı, ama o dönemlerde en nadir görülen erdemlerden biri olan bu erdem, düşüşünü de hızlandırdı, zira amansız bir katılıkla diğerlerinin de bu şekilde davranmasını istiyordu ve bu da tabii ki birçok düşman edinmesine sebep olmuştu[13].

Valide sultan, Kara Mustafa Paşa ile arasındaki ilişkiler gergin olmasına rağmen, başlangıçta ona karşı yapılan fısıltılara kulak vermeyecek kadar akıllı idi. Zira Kara Mustafa Paşa, İbrahim'in gönlünde de vazgeçilmez olmasını sağlayacak ve kimsenin karşısına çıkmaya cesaret etmeyeceği şekilde taht kurmayı bilmişti. IV. Murad'ın ölesiye nefret ettiği musahibi Mustafa Paşa başta olmak üzere bütün rakiplerini padişahın yakın çevresinden uzaklaştırmayı başardı.

Musahip Mustafa Paşa'yı Kıbrıs Adası'nın gelirlerini haksız yere ele geçirmekle suçladı ve söz konusu gelirleri geri ödeyerek suçunu dolaylı olarak kabul eden Mustafa Paşa kaptanıderyalık görevinden alınmasını ve beylerbeyi olarak Budin'e gönderilmesini sağladı. Oysa iş buraya kadar bile gelmedi. Musahip Mustafa Paşa'yı sınırlarda ancak huzursuzluk yaratabilecek öfkeli ve huzursuz bir insan olarak göstermeyi başaran kayserin elçisi Schmid'in telkinleri üzerine veziriazam, söz konusu atamayı geri aldı ve Mustafa'yı sürgün yeri olarak Tımışvar gibi önemsiz bir beylerbeyliğe atadı. Ne yazık ki bu

yerde boynunu ve kimi zaman da çirkin bir şekilde ağzını oynatıyor... Kimi zamansa kendinden geçerek, kendi kendine konuşuyor... Bazıları kimi zaman çok esprili olduğunu da söylüyor, vs".

13 Schmid, *aynı eser*, valide sultan ve veziriazam hakkındaki karakteristikler doğru, kesin ve uygundur. Valide sultan hakkında şöyle demektedir: "Sinsi bir prenses olarak görülüyor. Başlangıçta devletin idaresine fazlaca karışmak ve veziriazamı yönetmek istedi. Oysa Bâbıâli'de valide sultanın otoritesi fazla geniş olmadığından şimdilik geri adım atmak ve veziriazam ile arasındaki husumeti ortadan kaldırmak zorunda kaldı". Ayrıca: "Veziriazam, uzun boylu, güçlü ve dur durak bilmeyen, bütün meselelerinde hevesli ve tez canlı bir adam olup, çabuk öfkelenen bir insandır... Onun dışında mükemmel bir dehaya sahiptir ve tabiat ona öyle güzel yetenekler bahşetmiş ki, bu kadar çok barbarlık karışmış olmasa, [bunların] hayranlık uyandırması gerekirdi".

defa da valide sultanın çabaları onu tamamen felakete sürükledi. Zira Mustafa Paşa'nın geri çağırılmasını sağlamak ve ölen padişahın tek kızı olan Kaya Sultan ile evlendirilmesine dair vaadin yerine getirilmesi için bütün nüfûzunu kullandığından, veziriazam, Musahib Mustafa Paşa'dan kurtulmak amacıyla en son çareye başvurdu ve güçsüz padişahı 1642 Mayıs'ında Tımışvar'da hiç vakit kaybedilmeden yerine getirilen ölüm fermanını imzalamaya zorladı[14].

Sultan İbrahim'in atalet ve lüksle tanımlanan hükümdarlığının ilk yıllarında, IV. Murad'ın katılığını ve amansızlığını hatırlatan tek önemli idam bu değildi. Anadolu'da aynı dönemde, eski veziriazam Nasuh Paşa'nın oğlu olan Erzurum Beylerbeyi Nasuhzâde Hüseyin Paşa, isyan bayrağını çekmişti ve Kara Mustafa Paşa'ya duyduğu şahsî düşmanlığın kisvesi altında Abaza Mehmed Paşa rolünü oynamaya meyilli idi. Bir eşkiya çetesinin başına geçerek Anadolu'yu dolaştı, üzerine gönderilen Sivas sancakbeyini Kayseri'de mağlup etti ve hiçbir engelle karşılaşmadan Üsküdar yakınlarına kadar geldi. Burada dikkatsizce davranarak, yanlış vaatlerden dolayı –Rumeli beylerbeyiliği vadedilmişti– Avrupa'ya geçmeye ikna oldu; ihaneti farkettiği anda Kırım hanına sığınmak üzere kaçtı; fakat daha Rusçuk yakınlarında iken yakalanarak esir olarak İstanbul'a getirildi ve burada veziriazamın gözleri önünde, sözde korkunç işkenceler altında, yoldaşlarının en soyluları ile birlikte idam edildi.

Nasuhzâde Hüseyin Paşa'nın en cesur yandaşlarından biri olan eski Safed Sancakbeyi Zülfikâr Paşa da aynı akıbete uğradı. Nasuhzâde Hüseyin Paşa'nın arkasından Konya'ya kadar gelmişken, kendisine teklif edilen Kıbrıs beylerbeyiliği vaadine kanarak Kıbrıs'a geldi, fakat burada Kapudan-ı derya Piyale Paşa'nın amiral gemisinde verilen bir ziyafet sırasında tutuklandı ve derhal idam edildi.

Nihayet devleti yıllardır yarattığı baskılarla zor duruma sokan 70 yaşındaki Rumeli Beylerbeyi Faik Paşa da hakettiği cezayı buldu. İstanbul'a çağrıldığında Divân-ı Hümâyûn nezdinde bir kez daha kendisini aklamaya çalıştı. Ancak şeyhülislâmın da fetvası aleyhine olduğundan, ona şahsen muhabbet besleyen veziriazamın telkinleri bile Faik Paşa'yı kurtaramadı. 1643 Mart'ında sarayın avlusunda başı kesilerek idam edildi[15].

---

14 Du Loir, s. 123-126. Schmid, *aynı eser*. Burada Mustafa'ya karşı yapılan entrikada parmağı olduğunu bizzat açıklamaktadır.

15 Naima ve diğer Osmanlı kaynakları, Hammer, *aynı eser*, V, 315 ve devamı.

Veziriazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın himayesine aldığı Faik Paşa'yı boşuna kurtarma çabaları, kendi düşüşünün yakın olduğunun bir işareti idi. Bilhassa mîrî hazinenin idaresi ve vergi sistemi ile ilgili bütün hususlardaki katılığı ve hassasiyetinden dolayı halkın ve ordunun sevgisini uzun zaman önce kaybetmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nu IV. Murad'ın temelini attığı seviyeye getirmek için, bilhassa ordunun ve donanmanın gereksiz masraflarını azaltmak –mesela gerçekten hizmet verebilecek sipahilerin ve yeniçerilerin sayısını 12 bin ve 17 bin kişi ile sınırlamış ve Takımadalar'da daimî olarak görevlendirilecek kadırga sayısını 40 olarak belirlemişti–, ayrıca yeni bir tahrir sayesinde daha düzenli, adil ve verimli bir vergi sistemi getirmeye çalışmak, daha iyi bir pazar düzenlemesi [narh tespiti] yapmak ve nihayet darphaneyi iyileştirmek gibi, yaptığı en önemli ıslahatlar, birçok güçlü düşman edinmesine sebep olmuşlardı. Zira bunların hepsi ancak dirayet, zorlamalar ve nice özel şahsın çıkarlarına dokunularak gerçekleştirilebilecek tedbirlerdi. Dolayısıyla veziriazama karşı saray efradı ve nüfûzlu kişiler tarafından zamanla Sultan İbrahim'in zayıf ve değişken ruhunu da Kara Mustafa Paşa'ya karşı tahrik etmek için kullanılan kışkırtmalar ve iftiralar da eksik olmuyordu.

Musahip Mustafa Paşa'nın idamından beri onu amansız bir nefretle takip eden valide sultanın yanısıra Kara Mustafa Paşa'nın yokedilmesi için yemin eden üç kişi daha vardı: Şam beylerbeyiliğine tayin ederek etkisiz hâle getirmeye çalıştığı Kubbe Veziri Sultanzâde [Semin] Mehmed Paşa; Sultan İbrahim'in musahibi Silahdar Yusuf ve padişahın hocası olup göreve getirilmesini sadece İbrahim'in aşırılıklarından dolayı yaşadığı baygınlıkları ve nöbetlerini giderebilecek ve engelleyebilecek bazı sihir ve büyülere sahip olduğu inancına borçlu olan Cinci Hoca. Valide sultanla işbirliği hâlinde bu üçlü için, Kara Mustafa Paşa'nın nefret ettikleri tasarruf sistemini kendi cebini doldurmaktan başka bir amaç gütmeyen yolsuzluklar olarak göstermek zor olmadı. Kaderini tamamlaması için yalnızca küçük bir sebebe ihtiyaç vardı. Yanlış zamanda yapılan bağışlarla sâkinleştirmeyi umduğu yeniçerilerin hoşnutsuzluğu, zayıf padişahın en son çareye başvurmasına sebep oldu. Saray efradı tarafından kışkırtılarak, doğrudan nefret ettikleri veziriazamın başını istediler ve İbrahim, bu isteklerini geri çeviremeyecek kadar zayıftı. Tahtının ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Harem'in yokedici etkilerine karşı en sağlam dayanağı olan en sâdık hizmetkârına ölüm fermanını bizzat bildirdi. Kara Mustafa Paşa son anda kaçarak kurtulmayı denedi ama boşuna. Saklandığı yerde bu-

lundu; hayatını son ana kadar cesurca savunduğu cellatları tarafından yere yıkıldı ve padişahın tekrarlanan emri üzerine hemen idam edildi[16].

Bu veziriazamın 22 Mart 1643'de yokoluşu, Sultan İbrahim'in hükümdarlığı ve genel olarak Osmanlı İmparatorluğu tarihinde, o güne kadar mutlak Harem hâkimiyetinin sel gibi akan etkilerine karşı direnen son zayıf seddi de tamamen yıktığı için en önemli dönemlerden birini oluşturmakta idi. Kemankeş Kara Mustafa Paşa, saraya karşı direnebilecek durumda olmuş olsaydı, henüz dinç bir yaşta –daha 50 yaşına bile gelmemişti– dirayet ve kararlılıkla yürüttüğü, derinden etkileyici iç ıslahat sistemi sayesinde Osmanlı İmparatorluğu için daha iyi bir gelecek hazırlamış olabilirdi, zira dışa karşı da genel itibariyle barışçıl olan siyaseti, elde ettiği sonuçları kalıcı olarak destekleyecek ve güvence altına alacakmış gibi görünüyordu.

Şimdi ise her iki yönde tam tersi değişiklikler meydana geldi. Eski suistimaller, valide sultanın ve sadaret makamına getirilen Sultanzâde Semin Mehmed Paşa'nın mutlak hâkimiyeti altında, çok geçmeden daha iyi bir devlet idaresinin henüz tohum hâlinde bulunan unsurlarını tekrar ele geçirirken, yanlış hırs ve idarecilerle yardımcılarının cüretkârlığı, imparatorluğu çok geçmeden bazı parlak görünen askerî zaferlerin yapılan ağır fedakârlıkların yerini tutmasının mümkün olmadığı uzun soluklu ve inatçı bir savaşa sürükledi. Osmanlı İmparatorluğu bu sayede bir kez daha Hristiyan âleminin bile uzun süre içyapısında devam eden çöküş hususunda yanılmasına sebep olan belirli bir büyüklüğe yükselmiş olsa bile, bazı dirayetli şahsiyetlerin imparatorluğu bu seviyede tutabilmek için bütün güçleri fazlaca tüketmeleri, yerini içinde bulunduğumuz yüzyılın sonunda hızlı çöküşe doğru ilerlerken gördüğümüz uğursuz bir tükenmişliğe bıraktı.

Bilhassa Osmanlı tarihçilerinin ayrıntılı olarak aktardıkları söz konusu Harem hâkimiyeti bütün lüksüyle ve aşırılıklarıyla, kanlı cürümleri ve küçük hesaplar peşinde koşan entrikalarıyla takip ettiğimiz amaç açısından yalnızca ikincil bir öneme sahip olsa da, Avrupa devletlerinin Bâbıâli ile ilişkilerini belirlediklerinden ve önemli bir etkiye sahip olduklarından imparatorluğun dış durumları bizim için o denli önemlidir. Dış ilişkilerini öncelikle Venedik savaşına kadar takip edelim.

16 Söz konusu kaynaklara göre hassas ve ayrıntılı, Hammer, *aynı eser*, s. 323-332.

2) 1645'de Venedik Savaşına Kadar Bâbıâli'nin Avrupa Devletleri İle İlişkileri

Sultan İbrahim cülûs ettiğinde, Avrupa devletleri ve Bâbıâli arasındaki ilişkiler, genel olarak her iki tarafta da en azından haricen karşılıklı diplomatik saygı biçimlerine riayet edilerek muhafaza edilmeye ve korunmaya çalışılan barışçıl ve dostane bir karaktere bürünmüştü. İngiltere, Fransa, Hollanda ve Venedik başta olmak üzere Bâbıâli nezdinde daimî elçiler aracılığıyla temsil edilen devletlere taht değişikliği resmî olarak olağanüstü elçi heyetleri aracılığıyla bildirildi ve bu heyetler, kısmen Sultan İbrahim'in cülûsunu kutlamak kısmen de hiç tereddütsüz olarak yenilenen mevcut antlaşmaların ve kapitülasyonların yeniden tasdikini talep etmek üzere gönderilen elçi heyetleriyle cevaplandırıldılar.

Daha önce de gördüğümüz gibi, Kazakların Azak'tan ayrılmaları ile iki kuzey devleti olan Lehistan ve Rusya'yla da iyi ilişkiler tekrar tesis edilmişti; dolayısıyla şimdilik endişe yaratabilecek tek husus, kayser ve Bâbıâli arasında henüz tatmin edici bir biçimde halledilemeyen ve uzlaşılamayan anlaşmazlıklardı. Viyana sarayı, Sultan IV. Murad'ın İran'da kazandığı zaferleri, bilhassa Bağdat'ın fethini bildirmesi üzerine, Olağanüstü Vekil Baron Kinsky aracılığıyla tebriklerini sunmak için acele etmiş olmasına ve Bâbıâli'nin de mevcut barışın devamı dilekleri ile birlikte taht değişikliğini, görkemli bir maiyetle 1640 Nisan'ında Viyana'ya gelen ve 1 Mayıs'ta kayser tarafından kabul edilen bir olağanüstü elçilik heyetiyle bildirmeyi ihmal etmemiş olmasına rağmen, sınırlardaki akınlar, yağmalar ve kanlı çatışmalar hâlâ devam ediyordu.

Mesela aynı yıl içinde bir Türk birliği Aşağı İstirya'ya akın etti; yağma ve yıkım saçarak Luttenberg ve Radkersburg dolaylarına kadar ilerledi; bütün anlaşmalara aykırı olarak birkaç köyü Osmanlı hâkimiyetini kabul etmeye zorladı. Palatinin başvurduğu baskıların, Rakoçi tarafından kayserin niyetlerini Bâbıâli nezdinde zan altında bırakmak için kullanıldığı Macaristan'da da durum farklı değildi. Kayser yine de Almanya'da barış sağlanamadığı sürece, şimdilik bütün bu hadiseleri gözardı etmeyi ve son Osmanlı elçi heyetine, ana amacı her zamanki tebriklerin yanısıra mevcut barışın sağlamlaştırılması olan benzer bir elçi heyeti ile karşılık vermeyi daha uygun buldu. Zira o dönemlerde toplanan Regensburg Meclisi'nde de bu düşüncesine yönelik olumlu bir hava hissetmişti.

Kayser, 21 Aralık 1640'da Regensburg'da bu görevin emanet edildiği Macar Andreas Iszdency'ye Sultan İbrahim'e sunulmak üzere verdiği onay yazısında şöyle diyordu: "Majesteleri'ne aramızda mevcut dostluk ittifakının kalıcı olarak muhafaza edilmesini arzuladığımızı bildirmek isteriz. Buna çok büyük bir özen gösteriyoruz ve bu yüzden adı geçen elçimizi, karşılıklı barış ve her ikimize tâbi olan halkların huzuru ile ilgili bütün meseleleri açıkça sunmakla görevlendirdik"[17].

Tabii ki bu meselelere, barışın, Osmanlı beylerbeylerinin, 1641 Nisan'ı sonunda İstanbul'a gelen Iszdency'nin daha burada bulunduğu dönemlerde, bilhassa Kanije'den yola çıkarak Macaristan'daki kayser topraklarına saldırılarından dolayı ihlal edilmesine dair şikâyetler de dahildi. Şehirler ve köyler saldırıya uğruyor, ateşe veriliyor ve yüzlerce insan götürülüyordu; Iszdency veya kayserin elçisi Schmid, bu hususta veziriazamdan hesap sorduklarında onları olanların değiştirilemeyeceğini söyleyerek soğuk bir şekilde geri çeviriyor veya kayser birliklerinin Osmanlı topraklarına yaptıkları benzer saldırılara dair Bâbıâli'ye ulaşan haklı şikâyetleri ileri sürerek susturuyordu.

Hiçbir gücün ortadan kaldırmaya kadir olmadığı bu uğursuz durumu, sınır eyaletlerindeki valilerin ve komutanların ağır toplar ve planlı bir sefer için gerekli diğer savaş aletlerini kullanmadıkları bireysel çatışmalarla sınırlı kaldıkları sürece, her iki tarafın da bundan sonra barış ihlali olarak kabul etmemesine karar verildi[18]. En kötü ihtimalde, artık çekilmesi mümkün olmayan bir durumda en küçük bir değişiklik bile meydana getiremeden, uzun süredir oyalandıkları, Zitvatorok Barışı'nın yanıltıcı bir biçimde uzatılması gibi bir çareye başvurulabilirdi. Her iki taraf, ilişkilerin tamamen kopmasını önlemek istediklerinden şimdi de yine aynı çareye başvuruldu.

1642 başlarında, tarafların bu amaçla Szön'de tekrar biraraya gelecek vekilleri tayin edildi: Kayserin temsilcileri Harp Şurası Başkanı Gerhard von Questenberg olacaktı ve yanında Eğri Piskoposu Georg Lippay ve Macaristan Şansölyesi Galanta Baronu Daniel Esterhazy bulunacaktı; Bâbıâli'nin temsilcileri ise Kapıcıbaşı Osman Ağa ve Budin Defterdarı Mehmed Efendi idi[19].

17 Katona, T. XXXII, s. 184'te aktarılmıştır.

18 Katona, *aynı eser*, s. 183: "Karşılıklı olarak verilen zararlar durumunda, ağır toplar kullanılmadıkça, barışın bozulmayacağı düşünülüyordu".

19 Kayser, yetkililerini tayin ettiğini, veziriazama daha 7 Ekim 1641'de Iszdency'nin elçilik görevinin karşılığı olarak Regensburg Meclisi'nde karşıladığı Osmanlı Elçisi Meh-

Veziriazam Kara Mustafa Paşa, Bâbıâli'nin barışın uzatılmasını ancak Zitvatorok Barış Antlaşması'nda belirlendiği üzere kayser tekrar 200 bin taler tutarındaki onur hediyesini ödediği takdirde kabul edebileceği gibi olağandışı bir talepte bulunduğundan müzakereler başlangıçta biraz zorlaştı. Söz konusu antlaşmanın metnine göre ödenmesi gereken bu para, barış en son yenilenirken yanlışlıkla unutulmuştu. Bunun delili olarak kayserin temsilcisine barış antlaşmasının "bir defalık" ifadesinin silinmiş olduğu 1606 tarihli bir sureti ibraz edildi. Veziriazam, elindeki delillere ayrıca Allah'ın Osmanlı'ya üç şey bahşettiğini ekledi: İnancını, haracı ve kılıcını; dolayısıyla Bâbıâli bunları kullanma hakkına sahipti[20].

Şanlarına Bâbıâli o dönemlerde bu gibi taleplerde ısrar edecek durumda değildi, dolayısıyla kayser elçileri bu talepleri sade, ama etkili bir biçimde geri çevirmekte zorlanmadılar. Mütarekenin 19 Mart 1642'de Szön'de imzalanan uzatma antlaşmasında bu husustan hiç bahsedilmedi. Antlaşmanın birinci maddesi, daha önceki Szön Antlaşması'nda belirlenen kalan 11 yıla ayrıca 9 yıl daha eklenmesini ve böylece antlaşmayı toplam 20 yıla çıkartmayı öngörüyordu. Onun dışında antlaşmanın diğer sekiz maddesine yeni bir şey eklenmemişti. Daha önce Zitvatorok'ta, Viyana'da, Komorn'da, Gyarmath'ta ve Szön'de üzerinde anlaşmaya varılan hususların biraz daha vurgulanarak yapılan tekrarı ve onayı olacaktı. Vaç ve antlaşmaya aykırı olarak ele geçirilen köyler gibi asla halledilemeyen hususlar, her zamanki gibi bu amaçla tayin edilen komiserlerin uzlaşmasına bırakılıyordu[21].

---

med Ağa'ya İstanbul'a dönerken verdiği yazıyla bildirdi. Burada yine şöyle demektedir (bk. *aynı eser*, s. 194): "Biz, iyi ve sağlıklı bir barıştan başka bir şey istemiyoruz; sizin tarafınızdan da benzer bir istekte bulunmanızı tercih ederiz... Bu yolla zarar görmüş olan barışın onarılacağını umut ediyoruz".

20 Elçi Schmid'in raporu (bk. Hammer, *aynı eser*, s. 305): "Allah Osmanlılara üç şey bahşetti: inanç, haraç ve kılıç". Bu arada kayser Bâbıâli nezdinde hâlâ küçümsenerek muamele görüyordu ve Zitvatorok Barış Antlaşması'nda kesin olarak belirtilen eşitliği aslında ona lâyık görmüyorlardı (karşılaştırma için bk. bu eserin III. cildi). Genelde çok iyi niyetli, yaşlı bir adam olan Şeyhülislâm Yahya Efendi, bir defasında elçi Schmid'e şöyle demişti (bk. Rapor, *aynı eser*, s. 208): "İmparatorunuz, Hristiyan hükümdarlar arasında en büyüğü olabilir; bu bizi ilgilendirmez; şayet Osmanlı İmparatoru'nun dostluğunu istiyorsa, geri adım atmak ve ona daha fazla saygı ve itibar göstermek zorundadır".

21 19 Mart 1642 tarihli antlaşmanın tam metni için bk. Katona, *aynı eser*, s. 211 ve devamı.

Ne tuhaftır ki antlaşmanın yedinci maddesinde yine Bâbıâli'nin Macaristan'daki Katolik inancına mensup insanlara, bilhassa Peç'teki Cizvitlere tanıdığı hakların ve özgürlüklerin muhafazasına özel bir önem veriliyordu. Bunun sebebi, o dönemlerde Peç'teki Cizvit misyonu ile burada ikamet eden Protestanlar arasında oldukça rahatsızlık verici çatışmaların yaşanmış olması idi. Her iki cemaat arasındaki husumetler öyle büyüktü ki, Protestanlar güya Cizvitleri derhal kazığa bağlamayı kabul etmesi hâlinde Peç sancakbeyine 1.000 duka vadetmişlerdi; Cizvitler, bu korkunç cezalandırmadan ancak kendilerine karşı kışkırtılan söz konusu beye aynı miktarı ödeyerek kurtulabilmişlerdi[22].

İçinde bulundukları durumlar, 19 Mart'ta yapılan antlaşma gerçekten de bilhassa kayserin istediği yönde güvenli ve kalıcı bir barışın temelini oluşturabilecek biçimde gelişmiş olsa bile, Erdel Prensi Rakoçi kendi hırslı planları için kullanmak amacıyla Bâbıâli'yi kaysere karşı kışkırtmaktan yorulmadığı sürece böyle bir barışın tesisi mümkün değildi. Viyana sarayının Macaristan'da mutlak hâkimiyetle ilgili planlarını en kuşkulu biçimde ortaya sermenin padişahın gözüne girmenin en iyi yolu olduğunu düşünüyordu. Bu şekilde kazanacağı teveccühe iki şeyden ötürü ihtiyaç duyuyordu.

Öncelikle Erdel prensliğinde oğlunun halefliğini daha hayatta iken güvence altına almak istiyordu ve bunun için Bâbıâli'nin onayına ihtiyaç duyduğundan aynı yıl içinde (1642), bu amaçla toplanan üç milletin, Macar, Szekler ve Sakson soyluların bu hususta olumlu kararlarını aldıktan sonra, meseleyi takip etmek üzere söz konusu üç milletin temsilcilerinden ve kendi temsilcisinden oluşan bir elçi heyetini İstanbul'a yolladı. Ayrıca çok geçmeden ilkinin ardından ikinci bir elçi aracılığıyla belirlenen haracı ve padişahla vezirler için değerli hediyeler göndererek Divân-ı Hümâyûn'u kendisine karşı olumlu bir tavır içinde tutmaya çalıştı[23].

22 Katona, s. 193'te Kazius: "Quinqueecclesieli [Peç?] Cizvitler, Mehmed Paşa'yı 1.000 florinle (muhtemelen altın gulden veya duka) memnun ettiler. Nitekim Cizvitleri, kazığa çakma olan o çok ağır ve çok acı cezalara uğratması için aynı miktarda florini karşıt dinî görüştekiler [Protestanlar] teklif ettiler,". 19 Mart 1642 tarihli antlaşmanın, şu şekildeki 7. maddesini bu husus yeterince açıklamaktadır: "Quinqueeclesie ve başka yerlerde yaşayan din adamları, keşişler, Cizvitler ve papanın dininden rahipler ezilmeyecekler, ne de haksız yere zarar görmeyeceklerdir: Bâbıâli'den alınmış aynı kapitülasyonlar ve buyruklar korunacak, tâciz edilmelerine izin verilmeyecektir".

23 Katona, s. 190'da Kazius.

İkinci olarak, Fransa ve İsveç'le kaysere karşı askerî ittifaka dair müzakerelere girişmişti ki, böyle bir antlaşmanın icrası Bâbıâli'nin bilgisi ve onayı olmadan gerçekleştirilemezdi. 1643 başlarında mesele öyle büyük bir ilerleme göstermişti ki taraflar arasında 26 Nisan'da Erdel'de Alba Julia (Weissenburg) Şehri'nde 10 maddelik bir ittifak antlaşması akdedildi ve 10 Temmuz'da İsveç Kraliçesi Christina adına kraliçenin Almanya'daki başkomutanı Leonard Torstenson tarafından hazırlanan bir onay belgesi ile resmen tasdik edildi[24].

Antlaşmanın birinci maddesi şöyle idi: "Erdel prensi Kayser III. Ferdinand'a karşı Macaristan'da savaşmak için bilhassa Türk imparatorundan izin almak zorundadır ki, majesteleri söz konusu Erdel prensini, eşini, çocuklarını ve haleflerini, nerede olurlarsa olsunlar, bütün mallarıyla birlikte, kendisi ve yoldaşları kendi topraklarında baskıya maruz kaldıkları takdirde söz konusu Ferdinand'a karşı var gücüyle destekleyeceğini ve koruyacağını vadederek himayesine alabilsin. Tanrı korusun ama bir felaket olur ve Erdel prensi ve mirasçıları düşmanlarının üstünlüğü karşısında kovulup ellerinden prenslikleri alınacak olursa, majesteleri onlara topraklarının geri verilmesini sağlamak için bütün silahlı kuvvetlerini kullanacaktır".

Fransa ve İsveç hükümdarları da sonraki maddelerde, Rakoçi'nin ailesi ile birlikte prensliğinden kovulması hâlinde yıllık 40 bin taler ve savaşı yürütmesi için ilk yılda 200 bin ve sonraki yıllarda 150 bin skudi parasal destek vermek ve ordusu için 3 bin piyadelik bir yardımcı kıta bulundurmayı ve bunların masraflarını karşılamayı vadederek benzer hizmetler sunmayı taahhüt ediyorlardı. Bilhassa İstanbul'daki daimî elçileri ve temsilcileri aracılığıyla Bâbıâli üzerindeki bütün nüfûzlarını, Erdel prensi ve padişah arasında Kanuni Sultan Süleyman zamanlarından beri mevcut barışın gerek Rakoçi gerekse mirasçıları ve halefleri için ebediyen ve hiçbir şekilde azaltılmadan muhafaza edilmesini sağlamak için kullanacaklardı.

Erdel ve İsveç temsilcileri ve bilhassa Fransa'nın İstanbul elçisi De la Haye, bu açıdan çok yönlü ve hiç de verimsiz olmayan bir faaliyet gösterirlerken, bütün bu gizli faaliyetler tabii ki Viyana'daki saray için bir sır olarak kalamazdı. Elçi Schmid aracılığıyla, Bâbıâli'nin Rakoçi'nin ve müttefiklerinin başvurularını kabul etmeye meyilli olduğunu ve kuvvetleri yakın zamanda yapılan Azak seferinden dolayı oldukça meşgul olmasına rağmen gizliden giz-

24 26 Nisan tarihli antlaşmayı ve Torstenson'un onay belgesini, *Datum in castris ad Dobhistan positis, 10 Juli 1643,* Katona, *aynı eser*, s. 237-245'te vermektedir.

liye Rumeli'deki ve sınırlardaki birliklerin her halükârda hazır tutulması için emir verildiğini öğrendiler[25]. Kayser ve nâzırları bu yüzden Bâbıâli'ye karşı biraz daha mesafeli oldular ve henüz muallakta olan durumların düzenlenmesi için Szön Antlaşması'nda kararlaştırılan büyük elçi heyetinin şimdilik gönderilmemesini daha uygun gördüler.

Bu elçi heyetinin âdeta öncüsü olarak 1643 ilkbaharında İstanbul'a yeni elçi olarak, barışı muhafaza etmek üzere elinden gelen herşeyi yapmanın yanısıra Erdel ve İsveç entrikalarını mümkün olduğunca gözetmek ve engellemek için gizli talimatlar alan Bohemya Valisi Aleksander Greifenklau von Vollrath gönderildi[26]. Bu zorlu görevin üstesinden gelebilecek yeteneklere sahip değilmiş gibi görünen, inatçı ve öfkeli yapısı ile birçok işi berbat eden, dahası ortamı ve şahsiyetleri çok iyi bilen Elçi Schmid ile başlangıçta oldukça gergin bir ilişki içine giren Greifenklau[27], veziriazam tarafından çok iyi karşılanmadı. Macaristan meseleleri ile ilgilenen yoldaşı, bilgili ve ölçülü bir adam olan Földwar Papazı Georg Szeleptsenyi, veziriazamın ağır sitemlerine maruz kaldı ve İsveç ittifakı açısından Rakoçi'ye vadedilen yardım hususunda veziriazamdan hesap sormaya cüret edince hapse atıldı. Szeleptsenyi, ancak sert bir nota ile Bâbıâli'nin Rakoçi'ye karşı tutumunun sadece barış antlaşmasına aykırı olmakla kalmayıp, Osmanlı İmparatorluğu'na yalnızca olumsuzluklar getirebileceğini açıkladıktan sonra tekrar serbest bırakıldı ve rahatsız edilmeden Viyana'ya geri dönebildi[28].

Oysa Rakoçi'nin davasında çok geçmeden olumsuz bir değişiklik meydana gelmemiş olsaydı ne bütün bu telkinler ne de Budin Beylerbeyi Musa Paşa'ya defalarca gönderilen haberler işe yarardı. Bilhassa Rakoçi'ye iyi niyetle yak-

---

25 Elçi Schmid (bk. s. 207), bu hususta "*Denkschrift*" raporunda veziriazamın kayser ile savaş lehinde ve aleyhindeki düşüncelerini karşılaştırmaktadır ve sonunda Kara Mustafa Paşa'nın barışçıl tutumuna rağmen, "veziriazamın tutumu düşünüldüğü gibi değildir. Halkın hazır tutulması için gizli emirler verilmiştir, vs". kanaatine varmıştır.

26 Veziriazama gönderdiği 18 Şubat 1643 tarihli onay yazısı için bk. Katona, *aynı eser*, s. 236.

27 Elçi Schmid, "*Denkschrift*" adlı raporunda, Greifenklau'nun her yerde tavsiyelerinden imtina ettiğine ve böylece kayserin menfaatlerini olumsuz etkilediğine dair şikâyette bulunmaktadır: "Adı geçen Greifenklau herşeyi benden daha iyi bildiğini sanıyor. Tavsiyelerimden ve uzun yıllardır edindiğim tecrübelerden imtina etti ve her yerde herşeyi kendi kafasına göre yaparak, tek olmak istedi".

28 Katona, *aynı eser*, s, 248'de Kettler.

laşan Musa Paşa, Macaristan palatininin temsilcileri Yanoş Zemleki ve Stefan Chanko karşısında kibirli bir tonla konuşuyordu. Peşte, Eğri, Belgrad ve Sofya'da Roma Cermen İmparatorluğu'na kafa tutmak için 50 bin kişinin hazır beklediğini söylüyordu; bu yüzden kayserin Alman soyluları ile barış içinde yaşayıp yaşamadığı onu ilgilendirmiyordu[29]. İstanbul'da ise biraz daha ihtiyatlı davranarak, atılacak adıamları hadiselerin gidişatına göre ayarlıyorlardı.

1644'de 20 bin askerle Yukarı Macaristan'a akın eden ve ardı ardına Kösice'yi, Epir'i (Eperies) ve Live'yi alan Rakoçi'nin silahları talihli olduğu sürece Bâbıâli de, kayser temsilcilerinin itirazları ile fazla ilgilenmeden Rakoçi'nin taleplerine kulak veriyordu. Bâbıâli, Macaristan'da kendisine tahsis edilen yedi komitatın yanısıra altı komitat daha verilmesine ve karşılığında hemen 25 bin taler ve bundan böyle her yıl 20 bin taler yerine 40 bin taler ödemesine yönelik talebini, ilk 40 bin taleri ödemesi şartıyla kabul edeceğini bildirdi[30]. Oysa durum buraya kadar gelemeden Rakoçi'nin talihi dönüverdi. Torstenson'un muzafferâne bir biçimde Moravya ve Avusturya'da Viyana dolaylarına kadar ilerlemesine rağmen, Götz ve Puchheim'in emrindeki kayser birliklerine karşı yine de tutunamadı ve birkaç çatışmada mağlup edildikten sonra geri çekilmek ve kurtarabileceklerini kurtarmak için galiplerle müzakerelere girmek zorunda kaldı.

Tabii ki bu durumda Bâbıâli de Rakoçi'ye karşı bambaşka bir tonda konuşmaya başladı. Rakoçi'nin temsilcisi Michael Maurer'in, Yukarı Macaristan'da elindeki topraklarla birleştirilecek altı komitatla ilgili telkinleri gözardı ediliyordu ve Rakoçi'nin, İstanbul'da yaşadığı mağlubiyetlerden sonra bile en iyi biçimde yansıtmaya çalıştığı davasının bir Osmanlı yardımcı kıtasıyla takviye edilmesine dair ricalarına da artık kulak asılmıyordu. Rakoçi, Boğdan ve Eflak prenslerinin Bâbıâli'nin emri üzerine ordusuna gönderdikleri 2 bin sipahinin yerlerinde bırakılmasını veya en azından 1.000 Tatardan oluşan küçük bir yardımcı kıtanın temin edilmesini sağlayamıyordu; hele ki veziriazamın Tımışvar, Eğri, Hatvan, Kanije, Solnuk, Segedin, vs gibi, Macaristan'daki beylerbeyleri ve sancakbeylerine tâbi Osmanlı birliklerini yardımına göndermesi artık mümkün değildi[31].

29 Adı geçen elçinin Hammer, *aynı eser*, s. 349'da aktarılan, basılmamış raporuna göre.
30 Katona, *aynı eser*, s. 264.
31 Rakoçi, 1644 yılı boyunca, İstanbul'daki elçisi Michael Maurer'e acil talimatlar vermekten usanmadı. Nisan ayında şöyle yazıyordu (bk. Katona, *aynı eser*, s. 276, 279.):

Buna karşın Bâbıâli artık Rakoçi'nin kaysere karşı sürekli kışkırtmalarına bakmaksızın, Avusturya temsilcileri ve vekilleri ile ilişkilerinde gittikçe daha uysal ve nazik hâle geliyordu. Viyana'da bu olumlu ruh hâlinden haberdar olunduğundan, şimdiye kadar geride tutulan büyük elçilik heyetinin bir an önce İstanbul'a göndermesinde acele edildi. Başlangıçta sanki bu elçilik heyetinin başına, Rakoçi'nin, görevlerinden biri de Divân-ı Hümâyûn'da İsveç ve Erdel müzakerecilerini de altetmek olan talihli rakibi Kont Puchheim getirilecekmiş gibi görünüyordu. Hâlbuki Rakoçi, bu heyeti ve etkilerini engellemeyi ne kadar isterdi!

Rakoçi, Puchheim'in Macaristan'daki görevinden alındığı ve Bâbıâli'ye gönderileceğini bildirdiği yazısında aynı dönemde İstanbul'daki temsilcisine şöyle yazıyordu: "Para ile birlikte bir elçinin gönderildiği ve bunun yalnızca kayserin sıkıntılarından dolayı Bâbıâli'yi kendisi için kazanmak üzere yapıldığı söylenmektedir. En önemlisi, Bâbıâli'nin çok acele karar vermemesidir. Zira İsveçli de gelmek üzere ve Bâbıâli'ye bir elçi gönderecektir. Puchheim'in oraya gelmesi iki ayı bulur. Bâbıâli yeter ki acele davranmasın. Kayser elçileri onu yıllardır yalanlarıyla oyaladılar. Para gönderseler de, yalnızca toz kaldırıyorlar ve yalan dolanı düşünüyorlar. Her yönden baskı altında oldukları için bunu biraz geç yapıyorlar. Bugüne kadar nerdeydiler? Tekliflerinin ardında yalan dolan olduğu için, Bâbıâli'nin acele etmemesi gerekir. Barış teklif ediyorlarsa, sonunda bundan tek avantajlı çıkacak olan onlar; zira başta veriyormuş gibi göründüklerini, sonunda faizi ile birlikte geri alacaklar"[32].

Rakoçi bunları yazdığında, Baron Czernin İstanbul'a gelmişti bile. Zira kayser bu büyük elçilik görevini Puchheim'a değil ona vermişti. Belki de bu tercih çok talihli bir seçim değildi. Zira söz konusu kişi, 28 yıl önce, 1616'da Viyana Barış Antlaşması yapıldıktan sonra, daha önce de gördüğümüz gibi, aynı elçilik görevi ile görevlendirildiğinde[33], bando eşliğinde, kayserin çift kartal simgeli sancağını açarak, haçla birlikte şehre girmesinden ve kaçırılan köle

"Çok açık biçimde bizimle hareket edecektir, eğer sadece 1.000 Tatarı sancakların altına alabilirsek". Elçiye gönderdiği 9 Ekim ve 6 Aralık tarihli yazılarda olduğu gibi, yılın sonlarına doğru talimatları daha da baskıcı olmaya başladı (bk. *aynı eser*, s. 298 ve 301).

32 Katona, s. 302.

33 Karşılaştırma için bk. bu eserin III. cildi. Ayrıca Hammer-Purgstall, III, 156 ve devamı ile s. 165 ve devamında Chlesl'in hayatı.

kızlardan dolayı Bâbıâli ile unutulması güç anlaşmazlıklara düşen Czernin'di. Beraberinde çok değerli gümüş takımlar ve mekanik sanat eserleri de getirmiş olmasına rağmen bu yaşlı adam İstanbul'da çok iyi bir karşılamaya nail olamadı, zira havanın kötü olmasından dolayı, belirlenen tarihte padişahın huzuruna çıkmayı reddetmişti. Bu hareketinin bedelini, nihayet huzura çıktığında, kapıcıların, başını yere sert bir şekilde eğmeleri ve Sultan İbrahim'in şu sert sözleri ile karşılanarak ödedi: "Neden bu kadar geç kaldınız? İmparatorunuz, beş yıl önce tahta çıktığımı bilmiyor mu? Dostluk bu değildir. Müzakerelerde bulunmak için gerekli yetkileriniz var mı"?[34]

Czernin bu yetkilere sahipti ve İstanbul'da içinde bulunan durumların zorunluluğunu anlık hoşnutsuzluğa tercih etmeyi yeğlediklerinden Czernin'in işi yine de kolaydı. Tabii ki öncelikle en önemlisi Erdel ve İsveç entrikalarını engellemekti. Rakoçi'nin bütün kışkırtmalarına rağmen, Bâbıâli'nin yalnızca Rakoçi'ye her türlü yardımdan imtina etmesini sağlamakla kalmayıp, Rakoçi'den bundan sonra kaysere yönelik bütün düşmanlıklardan vazgeçmesini istemesini ve emrine itaat etmediği takdirde kendisine karşı savaş açılacağına dair tehditte bile bulunmasını sağladı. Büyük elçilik heyetinin esas amacına böylece ulaşılmıştı. Son yapılan barış antlaşmasının onay belgelerinin alınıp verilmesi, Viyana'ya bir karşı elçilik heyetinin gönderilmesi ve sınırların düzenlenmesi amacıyla yetkililerin tayin edilmesine dair diğer hususlar kolayca halledildi. Czernin yalnızca zamansızca ileri sürdüğü, Kudüs'teki Kutsal Mezar'ın anahtarlarının kendisine bırakılmasına dair talebi hususunda hiçbir şey başaramadı. Genel olarak bakıldığında, 1645 Mart'ında karşı elçi olarak seçilen İbrahim Paşa ile birlikte İstanbul'dan oldukça memnun ayrıldı[35].

Rakoçi ise Bâbıâli'nin yardımına güvenerek savaşı yürütmekte yalnızca kendisi kararlı olmakla kalmayıp, müttefikleri olan Fransa ve İsveç tarafından da sürekli olarak kışkırtıldığı için durumların bu şekilde değişmesinden dolayı çok kötü bir konuma girdi. 1645 Nisan'ında bu amaçla Rakoçi ve Fransa kraliçesinin yetkilisi Parlamento Üyesi Antoine de Croisy arasında Munkaç'ta resmî bir koruma ve savunma ittifakı akdedildi. Fransa, İsveç'in de her üç hususta aynı miktarda kendi payına düşeni üstlenmesi şartıyla, bir kez daha: 1) Rakoçi'nin ve ailesinin topraklarından kovulmaları hâlinde geçimlerini sağlamaları için her yıl 20 bin taler ödemeyi; 2) savaş devam ettiği sürece Rakoçi'ye

34 Hammer, *aynı eser*, s. 350'de kayserin dönemin İstanbul elçisi Sattler'in raporuna göre.
35 Czernin'in kendi raporu (bk. *aynı eser*, s. 351).

İstanbul'da ilk yıl 100 bin; daha sonraki yıllarda ise 65 bin taler parasal destek sağlamayı ve 3) 1.500 kişilik Alman kiralık birlikleri için 48 bin taler ödemeyi taahhüt ediyordu.

Bunun dışında Rakoçi ve halefleri, Hristiyan hükümdarlar arasında en Hristiyan olan kralın* iradesi ve onayı olmadan, Avusturya hanedanı ve müttefikleri ile asla barış veya ateşkes yapamayacaklardı. Bunun tek istisnası, Rakoçi'nin Bâbıâli'nin aksi yöndeki emrine rağmen savaşa devam ettiği için Bâbıâli'nin saldırıya uğraması, dolayısıyla da Bâbıâli'yi hediyeler ve elçilik heyetleri ile bundan vazgeçirmesi veya kralın ya da müttefiklerinin Rakoçi'ye zamanında gerekli yardımda bulunmaları mümkün değilse, kendi ülkesinin tehlikeye girdiği durumlardı. Böyle bir acil durumda kayser ile barış yapmakta serbestti[36].

En sonunda Kalvinistlerin ve Luthercilerin hak ve özgürlüklerine zarar vermeden, Macaristan'da ve Erdel'deki Katoliklerin hak ve özgürlüklerini özel bir madde ile koruma ve güvence altına alan bu antlaşmanın belki de en zayıf noktası bu idi. Artık herşey Rakoçi'nin müttefiklerine güvenerek, savaşı Bâbıâli'nin yasağına rağmen yürütmeye cesaret edip edemeyeceğine bağlı idi. Oysa bu açıdan, çok geçmeden zamanında Bethlen Gabor'un yaşadığı acı tecrübeleri yaşamak zorunda kaldı. Vadedilen parasal destekler ya hiç verilmesi ya da eksik ve çok geç ödendi. Fransa daha sonra yalnızca toplam 20 bin taler ödemişti[37].

İlkbaharda tekrar sefere çıkmış olan Rakoçi, bu şekilde tamamen tek başına kalmış bir vaziyette, çok geçmeden büyük bir sıkıntıya girdi. Munkaç üzerinden Fülek ve Tyrnau'ya doğru ilerleyerek bu iki yeri ele geçirirken ve ordusunun üçte birini küçük oğlu Sigismund'un emri altında Temmuz ayı başında Torstenson'un yönetimi altında Brno'da karargâh kurmuş olan İsveçlilerle birleşmek üzere Moravya'ya yollarken, İstanbul'dan kaysere karşı düşmanlıkları

---

* Kastedilen bu sıfatla anılan Fransa kralıdır [çn].

36 Antlaşmanın tamamı 26 maddedir: "Munkaç Kalesi'nde aktedildi, yıl 1645 (22 Nisan), Antonio de Croissy, Çok Hristiyan Kral'ın Erdel'in çok yüce hükümdarı nezdindeki tam yetkili elçisi", bk. Katona, *aynı eser*, s. 305-315. 10. maddenin sonu şöyledir: "Çok acil durumda" (prense ve haleflerine) "başka türlü savaşa karşı koyamadıklarında, onlar için Roma İmparatoru ile barış yapmak serbest olacaktır".

37 "Kemeny (Fransa ile yapılan antlaşmada hazır bulunmuştu), vaatlerin hiç yerine getirilmeyişinden, Fransızlar tarafından 20 binin üstünde bir ödemenin daha sonra yapılışından yakınır" (bk. *aynı eser*, s. 305).

hemen durdurması ve derhal geri çekilmesi yönünde emirler gönderiliyordu; aksi takdirde Türkler üzerine yürüyecek ve ülkesini ele geçireceklerdi. Bâbıâli'den savaşı devam ettirmesi için izin almak üzere Budin'e ve İstanbul'a elçiler göndermesi gerektiğini açıklamaya çalışmasına rağmen İsveçliler Rakoçi'yi zorla tutmak istediler. Ancak bu arada Puchheim ve Grandük Leopold yönetimindeki kayser orduları da Tuna Nehri boyunca ilerlediklerinden ve Budin beylerbeyinin yazmaya başladığı bir mektuptan da anlaşıldığı üzere Bâbıâli'den Erdel'e doğru ilerlemelerinin engellenmeyeceğine dair güvence verildiğinden, Rakoçi kayserin kendisine sunduğu barış teklifini kabul etmek zorunda kaldı. Fransız ve İsveç elçileri, Rakoçi'nin müzakerecisi Yanoş Kemeny'ye bu barışı engellediği takdirde 10 bin taler teklif etmişlerdi. Oysa Kemeny, barışı vatanı için en hayırlısı olarak gördüğünden, 1 milyon karşılığında bile böyle bir şey yapmayacağını bildirmişti. Fransızlar ve İsveçliler, Kemeny'yi daha sonra Rakoçi'yi barışın gerekliliğine ikna etmek için kayserden 12 bin taler rüşvet almakla suçladılar[38].

Rakoçi, Tisa Nehri'ni geçip ordusunun bir kısmını terhis ederken, Tyrnau ve Linz'de bu hususta yapılan müzakereler oldukça uzadı. 8 Ağustos'ta Viyana'da imzalanan barış antlaşması, ancak 16 Eylül'de Linz'de akdedilen ayrı bir antlaşma ile din meseleleri de düzenlenip 20 Ekim'de Weissenburg'da Rakoçi tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girerek geçerlilik kazandı.

Antlaşmanın ana şartı, Rakoçi'nin bundan sonra hem kendisi hem de halefleri için, kaysere karşı Fransa ve İsveç ile her türlü ittifaktan resmen imtina etmesi idi. Ayrıca oğlunun emri altında Moravya'da kalan birlikleri dâhil olmak üzere bütün birliklerini derhal Erdel'e veya Yukarı Macaristan'da kendisine bırakılan komitatlara geri çekmeyi taahhüt ediyordu. Söz konusu komitatlar tabii ki Bethlen Gabor'un da zamanla sahip olduğu ve Rakoçi'ye de Bâbıâli'nin onayı ile yalnızca yaşadığı sürece tahsis edilen yedi komitattı. Bunlardan ikisi, Szathmar ve Szabolcs, yaşadıkları sürece oğullarına da ait olacaklardı. Ayrıca Macaristan'da Tokay, Tarczal, Regetz ve Etsed gibi bazı şehirler ve bölgeler de Rakoçi'ye verildi. Bunun dışında ele geçirdiği bütün diğer topraklar, tahkim edilmiş yerleri, topları, savaş araç gereçleri ve arşivleri ile birlikte geri verilecekti. Esirler fidyesiz serbest bırakıldılar ve bundan sonra Rakoçi hiçbir şekilde Macaristan Krallığı'nın meselelerine müdahale etmeyecekti[39].

---

38 *Aynı eser*, s. 317-326.

39 8 Ağustos, 16 Eylül ve 8 Ekim 1645 tarihli üç antlaşma belgesi için bk. Katona, *aynı eser*, s. 329-347.

Bâbıâli bu barışı onayladı ve ayrıca Rakoçi'ye 15 bin dukaya yükseltilen Erdel haracını başvurusu üzerine tekrar eskisi gibi 10 bin dukaya indirerek davranışından ne kadar memnun olduğunu gösterdi[40]. Divân-ı Hümâyûn'un bu barış meselesi için gösterdiği heves ve uysallık, Bâbıâli'nin o dönemde bu yönde, yani Macaristan'da ve imparatorluğun kuzey sınırında her ne pahasına olursa olsun huzura ihtiyaç duyması ve huzuru sağlamak zorunda olması ile yeterince açıklanıyordu. Zira kayser ve Erdel prensi arasındaki bu barış antlaşması daha kesin onaya varamadan, çeyrek yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün güçlerini meşgul eden ve Avrupa'nın tamamını bu yönde sürekli bir gerilim içinde tutan Venedik savaşı başlamıştı. Hanya (Canea/Kaudiye), 19 Ağustos 1645'de Osmanlıların eline geçmişti ve bu hadise, Venedik savaşını Osmanlı İmparatorluğu'nun yakın tarihinin en olağandışı dönemlerinden biri hâline getiren çok daha büyük hadiselerin yalnızca ilk işareti idi.

Venedik, barışçıl siyaset ve silahlı tarafsızlık sistemini büyük fedakârlıklarla ve kimi zaman yutulamayacak kadar ağır hakaretlere tahammül ederek, 1573'de yapılan barıştan beri, 70 yılı aşkın bir süre boyunca muhafaza ettikten ve demir gibi bükülmez bir kararlılıkla neredeyse dayanma sınırının son raddesine kadar getirdikten sonra, aniden ve hiç istemeyerek de olsa, muazzam çabalardan sonra, Venedik'in Akdeniz'deki son önemli toprağı olup hâlâ Akdeniz ülkelerinin ve bütün Hristiyan âleminin Osmanlıların korkulan gücüne karşı ana kalesi kabul edilen Girit'i bile kurtaramadığı bu ağır ve uğursuz savaşa nasıl girebilmişti?[41] Burada öncelikle olarak ele almamız gereken soru budur.

Venedik ve Bâbıâli arasındaki iyi ilişkilerin, İstanbul'daki temsilcilerinin "rezillik ve korkaklıkla değil, haysiyetle müzakere etmek" gibi altın bir kuraldan asla ayrılmayan, zekice uygulanan bir uysallık ve dirayetli bir tutum arasında gidip gelen ince siyaset sistemini, paralarıyla, hediyeleriyle ve olağanüstü diplomatik çeviklikleriyle neredeyse her zaman başarılı bir sonuca götürmeyi başardıklarına bakmaksızın, uzun süren bu barış boyunca dahi kimi zaman önemli rahatsızlıklara tâbi oluşu, bu iki devletin birbirlerine konumlarından kaynaklanıyordu ve bu daha önce de uygun yerde dile getirildi. Bu rahatsızlıklar bilhassa iki husustan kaynaklanıyordu: Asla tam olarak düzenleneme-

40 Hammer, *aynı eser*, s. 348'de Naima.

41 Örneğin Sertonaio Anticano "Kandiye Krallığı kale seti gibi, bütün Akdeniz'in, hatta Hristiyan Cumhuriyet'in krallıklarının, Osmanlı güçlerine karşı tek engeldir" diyor (bk. *Frammenti istorici della guerra di Candia,* Bologna 1647, s. 53). Kandiye savaşının ilk yıllarına dair çok ender bulunan en iyi eserlerden biridir.

yen sınırlar ve Berberîlerle çıkan sanlaşmazlıklar. Her ikisi yüzünden daha IV. Murad zamanında öyle ciddi sürtüşmeler meydana gelmişti ki, daha o zamanlar ilişkilerin tamamen kopmasından korkuluyordu ve bu, büyük zorluklarla önlenebildi.

Nasıl ki Macaristan, Hırvatistan ve İstirya sınırlarında hırslı Osmanlı beylerinin ve ganimet düşkünü çetelerin kayser birliklerine karşı küçük savaşları asla dinmiyorsa, Venedik yönünde de çetelerin saldırıları ile Bosna, Dalmaçya ve Arnavutluk'ta sınır bölgelerinden dolayı çıkan husumetler asla bitmek bilmiyordu. Venedik kendisini zorlukla tutmaya çalışsa bile daima sessiz kalmak mümkün değildi, zira aynı zamanda söz konusu sınır boylarının huzursuz ve savaşçı Hristiyan halkı da sürekli olarak, San Marko'nun katı da olsa yönetimini Osmanlı'nın dayanılması güç boyunduruğuna yeğlemeye meyilli idi.

Örneğin IV. Murad'ın son Irakeyn seferi sırasında Arnavutlar, Clementi'nin kaba ve ulaşılması zor dağlık bölgesinde ve Kotor (Cattaro) yakınlarındaki Podgaritza dolaylarında resmen isyan bayrağını çekmişlerdi. Vahşi olduğu kadar yiğit de olan, aslında hiçbir zaman tâbi olmayıp eşkiyalıkla uğraşan ve bilhassa geçen kervanların başına bela olan bu halk, bu dönemlerde Venedik'in yardımına bilhassa bel bağlıyordu, zira aynı dönemde Zara ve Şebenik (Sebenico) dolaylarında Venediklilerle süregelen sınır anlaşmazlıkları tehlikeli boyutlara varmıştı. Sınır anlaşmazlıkları bir sınır düzenleme komisyonu aracılığıyla giderilecek ve Arnavutlar silah zoruyla itaate zorlanacaklardı. Her iki görev ise Bosna Beylerbeyi Duçe Mehmed Paşa'ya verildi. Dağlar arasındaki vadilerde başa çıkılması çok zor olan Clementililere karşı mücadele hayli sert ve zorlu idi. Ancak kararlı ve sert bir adam olan ve bu tür dağ savaşlarında tecrübeli Duçe Mehmed Paşa komşu Hersek, İzvornik (Zvornik) ve Kırka sancaklarından buraya çektiği muazzam askerî kuvvetlere sahip olduğundan Arnavutlar, her yönden etrafları sarılı bir hâlde, liderlerinin çoğunun hayatlarını kaybettikleri çaresiz bir direnişten sonra nihayet teslim olmak zorunda kaldılar. Zira Venedik'ten bekledikleri yardımı bulamadılar. Yine de önceki özgürlük beratları onaylanırken, en tehlikeli dağ geçitlerin tepelerine inşa edilen birkaç kalenin amacı, onları gelecekte şimdikinden daha iyi dizginlemek ve çevreyi eşkiyalıklarından korumaktı[42]. Aynı dönemde Bosna sınırında da Duçe Meh-

42 Hammer, *aynı eser*, s. 273 ve devamında Naima ve diğer Osmanlı kaynakları. Klementinlerin menşei, merkezleri ve efsaneleri hakkında bk. von Hahn, *Albanesische Studien*, Viyana 1853, s. 183-185.

med Paşa'nın ertesi yıl sona erdirdiği benzer hadiseler meydana geldiğinden[43], İstanbul'da bir an önce bitirilmesi dört gözle beklenen bu ayaklanma böylece 1638 Mayıs'ında sona erdi.

Oysa Venedik'le Dalmaçya'nın mülkiyetine dair anlaşmazlıklar bu kadar hızlı bir şekilde uzlaşmaya götürülemedi. Son antlaşmalar uyarınca burada haklı olduğunu düşünen Venedik, Zara bölgesinde bir defada, bölgenin Osmanlı sınır komutanının da üzerinde tasarrufta bulunduğu 32 köyü ilhak etmişti. Oysa Venedik'in Zara genel vekili, meselenin halli için buraya gönderilen Divân çavuşunu hiçbir gerekçe göstermeden tutuklatıp hapse attırdığından işler iyice sarpa sardı. Bosna Beylerbeyi Duçe Mehmed Paşa'nın sert bir uyarısı sonucunda esirler serbest bırakıldıysa da sınır köylerine dair anlaşmazlıkları çözemedi[44].

Sınır komisyonunun barışçıl bir uzlaşma meydana getirme çabaları, her zamanki gibi sonuçsuz kaldı ve küçük savaş bu arada bütün hızıyla devam ediyordu. 1639'da bir Osmanlı birliği Venedik topraklarına akın etti, fakat burada birçok saldırılarda bulunduktan sonra Venedik süvari birliğinin komutanı Marino Molino'nun saldırısına uğradı ve önemli kayıplarla geri püskürtüldü[45].

İki yıl sonra, Urana sancakbeyi tek başına Zara bölgesine benzer bir saldırıda bulundu. Tabii ki burada komutayı yürüten Venedikli General Giovanni Batista Grimani, tedbirini aldı ve süvari birliklerini büyük hasarlara sebep oldukları Türk topraklarına akın ettirdi. İstanbul'dakiler o dönemlerde Azak seferi ile yeterince meşgul olduklarından ve taht değişikliği sebebiyle Venedik'le kapitülasyonlar daha yeni yenilendiğinden, Balyos Girolamo Trivisano'nun Dalmaçya sınırındaki husumetlere dair ölçülü ama etkili telkinleri istenen etkiyi yaptı. Dalmaçya'daki Osmanlı komutanlarına Venedik topraklarına yapılan bu gibi saldırılara bundan böyle izin vermemelerine dair sert emirler verildi[46]

Oysa aynı dönemde denizlerde Berberîlerin eşkiyalıklarından kaynaklanan anlaşmazlıklar, karadaki husumetlerden çok daha ciddi idi. Venedik burada da zekice davranarak o zamana kadar silahlı müdahaleden mümkün olduğunca kaçınmıştı. Zaman zaman İstanbul'da Afrikalı korsanların saldırılarına dair şikâyetlerde bulunmak ve ticaretiyle sahillerini korsanlara karşı kendi

43 Hammer, *aynı eser*, s. 275'te Naima

44 Naima, *aynı eser*, s. 271, 273.

45 Nani, *Hist. Veneta,* I. 630.

46 *Aynı eser*, s. 671; Vittorio Siri, *Mercurio,* T. II, s. 302.

imkânlarıyla korumakla yetinmişti. Diğer meseleleri ise bu yüzden Bâbıâli'nin şimşeklerini üzerlerine çeken Maltalıların ve Floransalıların cüretkâr gemilerine bırakıyordu. Berberîlerin son zamanlarda Girit üzerine yaptıkları saldırılarına bile göz yummuşlardı.

Hâlbuki 1638'de aniden 16 gemiden oluşan güçlü bir Tunus ve Biserta filosu en cüretkâr ve en maharetli kaptanlardan biri olan devşirme Ali Piccenino yönetiminde tam teçhizatlı olarak körfezin girişine geldiğinde ve sözde zengin Notre Dame de Loretto Kilisesi'nin soyulması kötü rüzgârlar yüzünden gerçekleşmeyince, önce Pulya sahillerinde Nikotra dolaylarında ve daha sonra Kotor açıklarında bir Venedik gemisini gele geçirince, Venedik de kendisini böyle bir güçle Venedik için bile tehlikeli olabilecek korsanlara kesin tedbirlerle dur demek zorunda hissetti. 28 kadırga ve 2 mavna ile Girit sularında dolaşan Venedikli Amiral [Antonio] Marino Cappello'ya korsanların derhal arkasından gitme; onlara nerede görürse saldırma; gemilerini ya ateşe verme ya da batırma; mevcut kapitülasyonlara göre Venedik'in hakkı olduğu üzere onları Osmanlı limanlarına kadar bile takip etme emri verildi.

Cappello filosuyla birlikte Temmuz ayının son günlerinde, Berberîler tam da Venediklilere ait küçük bir ada olan Lesina'ya saldırmaya hazırlanırlarken, Korfu'ya geldi. Onları hemen takip etti; ama korsanlar açık mücadeleden kaçındılar ve acilen Osmanlı'nın güçlü bir sahil kalesi olan Avlonya'nın (Valona) geniş limanına ve toplarına sığınmaya çalıştılar. Cappello onları oraya kadar takip etti; arkalarından birkaç top gönderdi ve tabii ki boşuna, kalenin Osmanlı komutanından korsanları teslim etmesini istedi. Korsanların birkaç gün sonra Venediklilerin ablukası altındaki limandan çıkma teşebbüsleri başarısız oldu. Birçok insan kaybettikleri ve beş kadırgalarının ağır hasar gördüğü iki saatlik sert bir mücadeleden sonra, Cappello'nun bu defa daha da sıkı bir ablukaya aldığı limana geri çekilmek zorunda kaldılar.

Venedik, görünüşte bile Osmanlı topraklarının ihlali anlamına gelebilecek herşeyden kaçınmak istediğinden, korsanlara limanda saldırmayı yine de göze alamıyordu. Dolayısıyla abluka yaklaşık bir ay kadar sürmüştü ki, ablukanın kaldırılmasını sağlamak için bir Osmanlı filosunun yaklaşmakta olduğu haberi, Cappello'nun harekete geçmesine sebep oldu. Gemilerinin bir kısmıyla limana girdi, karada karargâh kuran korsanları şehre kadar ulaşan ve burada bir minareyi vuran birkaç top atışıyla geri püskürttü ve büyük bir kayba maruz kalmadan gemilerinin tamamını Korfu'ya götürdü. Silahlar, teçhizatlar ve

kısmen muazzam çapta ve ince bir işçilikle dökülmüş topları gemilerden indirdikten sonra, Venedik'in emri üzerine 15 gemi hemen orada, limanın dalgakıranının yakınında batırıldı. Yalnızca amiral gemisi, bu zaferin bir işareti olarak Venedik tersanesine götürüldü[47].

Burada, belirli bir talimat almadan hareket eden ve bu yüzden daha sonra hesap vermek zorunda kalan Cappello'nun bu kararlı hareketinin Venedik'e getirebileceği tehlikenin farkındaydılar. İstanbul'da ise kaymakam paşa ile Balyos Luigi Contarini arasında daha haber gelir gelmez bu yüzden sert tartışmalar çıktı. Kaymakam, Venedik'in padişahın yokluğunu böyle sadakatsiz bir harekette bulunabilmek için kullandığını iddia ediyordu. Korsanlar, padişah tarafından bilhassa nefret ettiği Maltalılar ve Floransalılar olmak üzere, Batılı korsanlara karşı bizzat çağrılan Osmanlı tebaası idi. Venedik'e karşı asla düşmanca bir niyetleri olmamıştı. İçinde bulundukları zor durumdan dolayı Avlonya Limanı'na sığınmak zorunda kalmışlar, burada Venediklilerin saldırısına uğramışlardı ve ellerinden gemileri alınmıştı. Bu Osmanlı topraklarının açık bir saldırı, bariz bir barış ihlali idi. Alınan kadırgaların hemen geri verilmesi ve bu gemilerin mürettebatına ait olup Avlonya'da kalan 10 bin kölenin ve askerin Venedik topraklarından serbestçe geçmeleri, talep etmek zorunda oldukları en küçük telafi; Bâbıâli ve Venedik arasındaki barışı muhafaza etmek için tek çare idi.

Öyleyse, diye cevap verdi Contarini, daha önce Girit'e saldırmayı deneyen bu korsanlar, niye şimdi de Lesina'yı tehdit etmiş ve Venedik gemilerini zaptetmişlerdi? Cappello, sırf padişahın topraklarına duyduğu saygıyı göstermek için bir ayı aşkın bir süre boyunca hiçbir şey yapmadan Avlonya Limanı'nı abluka altına almıştı. Venedikli amiralin son raddeye kadar gelmiş olmasının tek sebebi, bu korsanlara bütün mevcut antlaşmalara aykırı olarak sığınma hakkı tanıyan sadakatsiz Osmanlı komutanları idi. Dolayısıyla korsanlardan rüşvet alarak padişahın emirlerine itaat etmedikleri ve Bâbıâli'ye dost bir ülkenin topraklarının ihlal edilmesine önayak olmaktan çekinmedikleri için, bu komutanların cezalandırılmasını istiyordu.

Contarini'nin kaymakamın üzerinde bile çok etkili olmayan bu telkinlerinin padişahın öfkesini dindirmesi mümkün değildi tabii. O dönemlerde Bağdat

47 Nani, s. 601-604; Rycaut, s. 132-135. Her ikisi de birbirine uygundur. Nani sadece Capello'nun Osmanlı filosunun yaklaşmasından dolayı limana saldırmak zorunda kaldığını vurgulamaktadır.

seferine çıkmış olan IV. Murad, meseleyi haber alır almaz öfkesine hâkim olamadı ve İstanbul'daki balyos da dahil olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan bütün Venedik tebaasının derhal idamını emretti. Şanslarına veziriazam ile Musahip Mustafa Paşa bu emrin yerine getirilmesini padişahın öfkesi dinene kadar ertelemeyi başardılar. Böyle bir cezanın imparatorluğa çok büyük dezavantajlar ve tehlikeler getireceğini belirterek şimdilik bunun telafisi yapılana kadar yalnızca Venedik'in İstanbul'daki temsilcisini esir tutmakla yetinmeleri gerektiğini bildirdiler. Oysa Contarini, parası ve ona sahip çıkan ve ona şahsen kefil olan diğer elçilerin arabuluculuğu sayesinde bu esareti rahat bir hâle getirmeyi başardı. Kaymakamın kâhyasının sarayında birkaç gün tutulduktan sonra, Pera'daki ikametgâhına dönmesine izin verildi. Dört çavuşun gözetimi altında, ikamet ettiği yerden ayrılmasına izin verilmediyse de yanına istediği her kişiyi kabul etmesine izin verildiği için dışarıyla bağlantısını devam ettirebildi.

Meselenin tamamı her iki devlet tarafından büyük bir dikkat ve şartların gerektirdiği zekice bir uysallıkla ele alındı. Barışı muhafaza etme isteği her iki tarafta öyle büyüktü ki, taraflardan hiçbiri olayları son raddeye getirmeyi düşünmüyordu. Bâbıâli, bütün gücünü ve imkânlarını tüketen Irakeyn seferinin neticesinden emin olamadıktan sonra Venedik'le nasıl savaşa girebilirdi ki? Diğer taraftan Venedik, Avrupa'daki durumların bilincinde olduğundan, diğer Hristiyan hükümdarların yardımına güvenemeyeceğini bildiği için, tek başına muzaffer bir biçimde yürütmesi mümkün olmayan bir savaşa girmeye cesaret edemezdi. Diğer hükümdarlar her ne kadar Venedik'e destek olmayı vadetseler de, Bâbıâli ile ilişkilerini tamamen bozduktan sonra gerçek bir yardım alması mümkün değildi. Bütün bunlar İstanbul'da bilindiği gibi, Venedik'te de biliniyordu.

Contarini Avrupa'nın tamamının güçlerini Venedik'i korumak için birleştirmeye hazır olduğunu iddia etmeye kalkınca, kaymakam bir defasında Cotarini'nin yüzüne karşı şöyle dedi: "Sizin, yalnızca adı korkutucu olan Hristiyan âleminin gücünden bahsetmeniz karşısında ancak gülebilirim. Yakın zamanda Budin beylerbeyi olarak bizzat tecrübe ettiğim üzere, kayserin parası yok; küçük ve önemsiz bir millet olan İsveçliler neredeyse bütün topraklarına yayıldılar; Fransa, siyasetine sadakatsizlik yapmak istemiyorsa, kaysere karşı savaş açtığımız takdirde kaysere yardım etmeye çekinecektir ve İspanya, kendi ülkesinde yeterince meşgul olup güçlü komşusu tarafından öyle büyük

bir baskı altında tutuluyor ki, askerî kuvvetlerini kendi ülkesinden çekip bilhassa böylesine uzağa göndermeye cesarete edemez. Görüyorsunuz işte, zayıflıklarınızı çok iyi biliyoruz"[48].

Zaten bundan sonraki müzakerelerin barışçıl bir uzlaşma için doğru yolu bulmaktan başka bir amacı yoktu. Yalnızca en kötü ihtimale karşı Venedik, bir taraftan padişaha gönderdiği oldukça alçakgönüllü tutulmuş bir yazı ile suçu bir kez daha Berberîlerin üzerine atarken ve bunun dışında Bâbıâli ile eski dostluğun yeniden sağlamlaştırılmasına dair isteğini bariz bir biçimde belirtirken, diğer taraftan da Girit limanlarında Antonio Pisani ve Sebastiano Veniero emrinde 16 kadırga ve bir dizi baştardeden oluşan bir filo hazırlattı, birlikler topladı ve sınır kalelerindeki muhafız kıtalarını takviye ettirdi. Neticede tartışmalar para meselesine çevrildi.

Batırılan kadırgaların geri getirilmesi mümkün olmadığından ve Venedik korsanların Venedik'e getirilen amiral gemisini geri vermeyi haysiyetine yakıştırmadığından, Bâbıâli uygun bir tazminat talep etti; Venedik ise herşeyi en iyi ihtimalle çok ağır fedakârlıklar yapılmasını gerektirecek bir savaşta riske atmak yerine bu tazminatı ödemeyi yeğliyordu. Zaten daha dört yıl önce, IV. Murad'ın Lehistan seferi sırasında (1634) barışın muhafazasını 200 bin Venedik altını karşılığında sağlamıştı[49]; öyleyse çok daha büyük menfaatlerin, çok daha büyük tehlikelerin söz konusu olduğu böyle bir durumda niye aynı meblağı gözden çıkartmasınlardı ki?

Artık bütün iş, meblağı belirlemeye kalmıştı. Kaymakam 300 bin Venedik altını talep ediyordu. Oysa bilhassa mîrî hazinenin uğrayacağı gümrük vergisi kayıplarını uygun bir biçimde vurgulamayı başaran Contarini'nin mahirliği sayesinde 50 bin Venedik altını tutarında bir indirim yapılması sağlandı. Bu husustaki müzakereler ertesi yıla da sarktı. Bâbıâli ve Venedik arasındaki iyi ilişkileri tekrar tesis eden antlaşma ancak 1639 Temmuz'unda, Sultan IV. Murad Asya'dan döndükten ve İran'la barış yaptıktan sonra meydana geldi. Eski kapitülasyonları onaylamanın yanısıra şu şartları da içeriyordu:

48 Rycaut, s. 157.

49 Venedik'in Lehistan savaşı sırasında 1634'de saldırıları kendi topraklarından uzak tutmak için hediyeler ve rüşvetler için kullandığı paralar hakkında Khevenhiller, *Annal. Ferd.*, T. XII, s. 1549'da şöyle demektedir: "Venedik, Türklere çok fazla güvenmiyordu ve Venedik'ten gelen raporlara göre, padişaha altın veya altın değerinde parçalar sunuyorlar, hediye veriyorlardı ve savaş milyonlarca insanın canına ve toprağa mâl olacağından, 200 bin Venedik altını karşılığında barışı satın aldılar".

Balyos tekrar serbest bırakılacak ve ikametgâhında kalmaya devam edecekti. Her iki devlet arasındaki ticaret ve trafik hiç gecikmeden eski hâline getirilecekti. Osmanlı limanlarına girmek isteyen Berberî korsanlar, peşinen oradaki Venedik tebaasına veya mallarına hiçbir zarar vermemeyi taahhüt etmek zorundaydılar. Ancak Venedik gemilerine saldırmışlarsa, Osmanlı limanlarına girmeleri ve buraya sığınmaları yasaktı. Buna rağmen giriş izni verildiğinde Venedikliler onlara bu limanlarda saldırmakta serbesttiler ve bu, barış ihlali sayılmayacaktı. Venedikliler ayrıca korsanlara açık denizlerde de saldırabilirlerdi ve padişah korsanlara bu durumda yardım sağlamayacaktı. Bu hükmü ihlal eden Bâbıâli memurları azledilecekti. Son alarak da Venedik, Bâbıâli'ye 250 bin Venedik altını tazminat ödeyecekti[50].

Sahildeki şehirler ve sınır eyaletleri başta olmak üzere derhal bütün beylerbeylerine, sancakbeylerine, kadılara ve diğer Bâbıâli memurlarına bilgi için gönderilen bu antlaşma, bütün çıkarları tatmin etmek ve gelecek için bütün endişeleri yoketmekten uzaktı. Bambaşka bir telafinin beklendiği Cezayir'de ise hemen başlangıçta resmen ayaklanma çıktı. Bir kurban arandığı için suçun tamamını üzerine attıkları Ali Piccenino, ölüme mahkûm edildi ama İstanbul'a kaçtı ve padişah burada Berberî mürettebatı ile donatılmış 10 kadırgayı emrine vermek istedi. Ancak bağımsız kalmayı yeğlediği için bütün masraflarını üstlenerek iki kadırga donattı ve korsanlığa devam etti[51].

Venedik'te Bâbıâli ile akdedilen antlaşmaya dair farklı görüşler mevcuttu. Venedik, antlaşmayı devlet çıkarları açısından onaylarken, anlaşmazlığı para yerine demirle çözmenin çok daha iyi olacağını iddia eden birçok kişi vardı. Zira Bâbıâli bu sahte barışla yalnızca zaman kazanmayı amaçlıyordu ki, nefretini ve intikamını daha iyi zamanlarda serbest bırakabilsin[52]. Endişelerinde haksız da sayılmazlardı. Veziriazam Kara Mustafa Paşa'nın Sultan İbrahim'in hükümdarlığının daha ilk yılında Venedik'ten henüz ödenmemiş 250 bin Venedik altınını ödemesini isterken gösterdiği haşinlik, Divân-ı Hümâyûn'un Avlonya'daki hadiseyi henüz unutmadığını kanıtlıyordu.

50 Rycaut, s. 157-159; Nani, s. 608 ve 628 ve devamı.

51 Rycaut, s. 137-139.

52 Nani, s. 629: "Türklerin, barış yanlısı gibi görünerek sahte bir güvenceyle intikamlarını sürdürmek ve sahte bir huzur görüntüsü altında daha iyi bir fırsat çıkıncaya kadar nefret ve bıkkınlıkların üstünü örtmek istedikleri kuşkusu yüzünden [barışı] altından çok kılıçla sağlama bağlamanın iyi bir tavsiye olduğunu düşünenler de yok değildi".

Bu yüzden Bâbıâli'nin karşılığında Girit'e saldırarak öç alabileceğine dair endişeler Venedik'i her zamankinden daha fazla rahatsız ediyordu. Ne zaman Çanakkale Boğazı'nın dışında bir Osmanlı filosu görünse, Venedik'te Girit neredeyse kaybedilmiş sayılıyordu[53]. Bâbıâli, siyaset geleneğinde Hristiyan âleminin bu kalesinin fethini hiç gözden kaybetmemişti ve bilhassa Azak'ın tekrar ilhakından ve Veziriazam Kara Mustafa Paşa'nın ölümünden sonra bu husustaki planların Divân-ı Hümâyûn'da defalarca dile getirildiklerine hiç şüphe yoktu.

Bu husustaki görüşler ikiye ayrılıyordu. Başında şeyhülislâmın bulunduğu barış grubu, yeterli bir gerekçe mevcut olmadığı için Allah'ın ve insanların hakkına aykırı olduğundan, dolayısıyla imparatorluğa hiçbir kazanç getirmeyeceğinden Venedik ile ilişkilerin tamamen kopartılmasına şiddetle karşı çıkıyordu. Evet, Girit Venedik'in malı idi, ama muhafazası daima Hristiyan âleminin ortak meselesi olacaktı ve Bâbıâli'nin onların birleşik güçlerine başarılı bir şekilde karşı koyması zordu.

Padişahın hocası ile Dalmaçya'daki Urana'dan bir devşirme olan ve Venediklileri amansız bir nefretle takip eden Kaptanıderya Yusuf Paşa'nın başında bulunduğu savaş grubu, bilhassa bu yüzden Girit'i umutlu bir başarı ile ele geçirme teşebbüsü için zamanının geldiğini iddia etmekte idi. Zira kendi aralarında yaptıkları sürekli savaşlar yüzünden birbirleriyle anlaşmazlık içinde ve tükenmiş bir hâlde olan Hristiyan devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı büyük bir teşebbüste bulunamayacak durumda oldukları bilinmekte idi. Anlaşarak güçlerini toparlamış olsalar bile kendi çıkarlarını ikinci plana atıp, nefret besledikleri Venedik'in yardımına koşmazlardı. Venedik'e saldırmak ve Girit'i ele geçirmek için bundan daha iyi bir zaman olamazdı[54].

Bu ve buna benzer telkinler, Sultan İbrahim'in zayıf karakteri üzerinde öyle büyük bir etki yarattı ki, Girit'i ebediyen ve ne pahasına olursa olsun ilfarketmek, onda çok geçmeden sarsılmaz bir karar hâline geldi. Yalnızca bu planı hemen açıkça belli etme ve yeterli bir gerekçe mevcut olmadığı sürece Venedik'e karşı düşmanlıkları derhal başlatma cesaretine sahip değildiler. Sa-

53 *Frammenti istorici della guerra di Candia*, s. 54: "Türk donanması Marmara'ya her çıkışında, bahanesi ya da nedeni ne olursa olsun, Venedik Cumhuriyeti onun Kandiye Krallığı'nı işgal etmeye gittiğine inanmak zorundadır".

54 *Frammenti istorici*, s. 8-17. Burada her iki tarafın savaş lehinde ve aleyhinde sebepleri, tam özgün hâliyle olmasa da birbirleriyle karşılaştırılarak belirtilmektedir.

vaş grubu, bu arada şeyhülislâmın kimi zaman yaptığı itirazlardan dolayı ortaya çıkan endişeleri mümkün olduğunca mantıklı sebeplerle tamamen bastırmayı başardı.

Öncelikle padişahı nihayet Venedik'in Osmanlı adına ve Sultan IV. Murad'a Avlonya'da yaşattığı utancın intikamını almanın kendisinin görevi olduğuna ikna etmekten yorulmadılar; IV. Murad erken ölümünden dolayı bu intikamı alamamışsa, bu Sultan İbrahim'e miras kalan ağır bir yüktü. Zira bu gibi hadiselerin cezası verilmedikçe Osmanlı İmparatorluğu'nun düşmanları çok geçmeden daha cüretkâr ve tehlikeli darbelerde bulunmaya cüret edeceklerdi. Venediklilerin, Batılı korsanlara, bilhassa nefret uyandıran Maltalılara ve padişahın topraklarından gelen kaçaklara, Girit de dahil olmak üzere topraklarında ve limanlarında sığınma hakkı tanımakta sakınca görmedikleri için mevcut kapitülasyonları açıkça ihlal ettiklerini ileri süreceklerdi. Ayrıca Venedik yönetimi altında yüzyıllardan beri devam eden zavallı Girit halkı üzerindeki baskının, halkta değişiklik isteği ve Osmanlı yönetimi altında herşeyin çok daha iyi olacağı umudunu doğurduğu ileri sürülecekti. Dolayısıyla Girit gibi, Osmanlı topraklarına bu kadar yakın olan bir toprak parçasının Venediklilerin elinde kalmasına nasıl izin verilebilirdi?[55]

Neticede hazırlıklar 1644 yılı içerisinde padişahın bizzat gözetimi altında hem İstanbul'daki tersanelerde hem de Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer kesimlerinde, Venedikliler amaçları ve hedefleri hakkında kesin bir bilgiye sahip olmadan, geniş kapsamlı olarak yürütülüyordu. İstanbul Balyosu Giovanni Soranzo gerçi kuşkulanarak Venedik'e Bâbıâli'nin bu defa muhtemelen Girit'i gözüne kestirdiğini bildirmeyi ihmal etmedi, ama büyük miktarda para bağışlarıyla dost edindiği veziriazamdan bu hususta ne zaman daha ayrıntılı bilgi-

55 Niccolo Vellaio, *Le guerra Cretense*, Bologna 1647, s. 75 ve devamında, Venedik ile ilişkilerin bozulmasını haklı çıkartacak sebepleri, s. 82'de şöyle diyerek, bir kez daha özetlemektedir: "Şövalye denilen sahipleri tarafından kemiklerine kadar varı yoğu ellerinden alınan o zavallı insanlar Osmanlı egemenliği altında daha iyi şartları denemeyi umut ederek giderken, köylülerin statülerini değiştirme isteklerinin aralarında yarışıyor olmasının, uyarılara yardımcı olabileceği de doğal bir gerekçe sayılabilir". Ayrıca bk. *Frammenti istorici*, s. 6 ve Valiero, *Historia della guerra di Candia*, Venedik 1679, s. 7. Buna karşın Bâbıâli'nin Hristiyan tebaasının, bilhassa Mora'dan, Atina dolaylarından, Yunanistan'ın sahil kesimlerinden ve Takımadalar'dan Girit'e göçlerinin korkutucu ölçüde arttığını ve İstanbul'daki Venediklilerin bu yüzden suçlandıklarını kayserin elçisi Schmid de 1643 tarihli raporunda belirtmektedir (bk. s. 216).

ler talep etse her defasında Venedik'e karşı dostane bir tutum içinde olan padişahın Venedik'e karşı herhangi bir teşebbüste bulunmayı düşünmediğine, Bâbıâli'nin bu hazırlıklarla hedeflediği yerin Girit değil Malta olduğuna dair rahatlatıcı cevaplar alıyordu. Bu söylenenlerin gerçek olduğuna dair yanılgılar, söz konusu yılın sonbahar aylarında Maltalılarla Osmanlı gemileri arasında, Divân-ı Hümâyûn'un Kudüslü Aziz Jean'ın bu cüretkâr şövalyelerine duyduğu öfkeyi son raddeye kadar getiren bir çatışmanın yaşanmasından dolayı sürüp gidiyordu.

28 Eylül'de altı Malta kadırgası Karpatos açıklarında, maiyeti ve bütün hazineleri ile birlikte önce Mekke'ye hacca gidip daha sonra Mısır'da sürgüne gidecek olan gözden düşmüş Kızlarağası Sümbül Ağa'yı taşıyan 10 yelkenli, 3 büyük gemi ile 7 şaykadan ve oldukça zengin bir yükten oluşan ama mürettebatı ve savunması çok zayıf olan bir Osmanlı filosuna saldırdı. Maltalılara da pahalıya mâl olan –generalleri de Boisbaudrant'ın yanısıra neredeyse 300 ölü ve yaralıyı kaybettiler– ve oldukça çetin geçen yedi saatlik bir çatışmadan sonra, gemileri ve değerli ganimetleri ele geçirdiler. Ganimetin değerinin yalnızca nakit para ve değerli eşyalar olarak 3 milyon duka civarında olduğu söyleniyordu ve bunlara ayrıca aralarında nadir güzellikte 30 kadın ve kızla asil ailelerden gelen 40 erkek çocuğun da bulunduğu 350 esir Türk, büyük miktarda değerli kumaşlar, giysiler ve seçkin atlar ekleniyordu[56].

Haberler İstanbul'a ulaştığında herkes öncelikle Malta'dan intikam alınmasını istiyordu. Oysa Sultan İbrahim'in savaş taraftarlarının telkinleri ile Venedik'e karşı kabaran öfkesi son raddeye geldi. Zira Maltalılar, sözde bir saldırı ile geri püskürtüldükten sonra, çatışmanın hemen ardından fethettikleri gemilerle Girit'in güney sahilindeki Kalolimna Limanı'na sığınmışlar; burada görünüşe göre halk tarafından zafer nidaları ile karşılanarak atları gemilerden indirmişler; ganimetlerin bir kısmını elden çıkarmışlar ve erzak ile sayıları azalmış kürekçilerinin yerine hizmet etmek üzere yeni mürettebat almışlardı. Bu hareketler Venedik açısından sanki bizzat bu soyguna katılmış ve barış ihlaline eşit bir suç işlemiş gibi yorumlandı.

Veziriazam bu hususta balyosdan hesap sordu, fakat balyosun verdiği cevap, Venedik'in bu harekete hiçbir şekilde katılmadığı oldu. Limanlar hem Hristiyanlara hem Türklere açıktı; Girit'teki tebaası ve memurları, malları sa-

56 Vellaio, s. 13; *Frammenti istorici*, s. 21 ve devamı.

tın alarak soyguna katılmışlarsa, ki bu da kuşkulu idi, böyle bir şeyden dolayı suçlanamazlardı; yine de suçlulardan hesap sorulacaktı ve cezalarını çekeceklerdi. Zira Venedik, Bâbıâli ile şimdiye kadar olduğu gibi, bundan böyle de barış ve dostluk içinde yaşamaya çok önem veriyordu.

Oysa bu gibi telkinler, felaketi önlemeye yeterli değildi. Venedik'e karşı savaş, ertesi yıl için kesinleşmiş gibi idi. Hazırlıklar bu amaçla kış ayları boyunca büyük çabalarla devam ettirildi. Sultan İbrahim, gemilerin yeterince hızlı donatılmadığını düşünerek, işleri hızlandırmak üzere birçok kez tersanelere ve gemi inşaat mahallerine bizzat geldi[57]. Kadırgalara taşınan barut, cephane, ağır toplar ve her türlü kuşatma araç gereci muazzamdı. Avlonya ve Eğriboz'daki büyük erzak depolarında, donanma için gerekli erzakları yetiştirebilmek için gece gündüz çalışılıyordu. Mora ormanlarında 15 bin siper kazığı kestirildi ve Yunanistan'ın neredeyse bütün büyük limanlarında tabya sepetleri, yün çuvallar ve o dönemlerde daha güçlü kalelerin kuşatılmasında kullanılan diğer teçhizatları üretmek için muazzam bir faaliyet görülüyordu. Aynı zamanda Rumeli ve Anadolu'daki beylerbeyilere, beylere ve sancakbeylerine ilkbahar başlarında birlikleri ile birlikte hazır olmalarına yönelik emirler gönderildi. Sakız Adası'nın karşısındaki Çeşme beldesi Anadolu birlikleri, Selanik ise Rumeli birlikleri için toplanma yeri olarak belirlendi. Tunus ve Cezayir'deki Berberîler de antlaşmalara uygun olarak birlikleri ve gemileri ile Osmanlı donanmasına katılmaya çağrıldılar.

İnebahtı'dan sonra bir daha görülmemiş büyüklükte bütün bu hazırlıkların hâlâ Venedik'e karşı değil, yalnızca kayalık bir ada olan Malta'ya karşı sefere çıkmak için yapıldığı iddia ediliyordu. Şeyhülislâm bu sahtekârlığa öyle kızdı ki, Divân-ı Hümâyûn'da bir kez daha sesini yükseltmeye cesaret etti: Teşebbüste bulunulan savaş adil değildi, zira [Hz.] Muhammed'in yasalarına aykırı idi. Osmanlı hanedanı, dostlarına karşı ihanetle değil, *Kur'an*'ın hükümlerine kesin riayet sayesinde seviyesini koruyabilmişti. Şimdi ise Venedik'le sadakat ve inanç üzerine kurulan ve kısa süre önce özel bir elçilik heyeti aracılığıyla yeniden onaylanan barış bozulduğu takdirde bu, en kutsal yasaların ihlali ile Allah'a ve İslâm dinine küfür sayılırdı. Maltalıların hakaretlerinin intikamını Venediklilerden almamalıydılar. Maltalıların Girit'e çıkmış olmaları, savaş için bir sebep değil yalnızca kötü bir mazeretti. Yine de bu savaş haklı ve gerekli

57 *Frammenti*, s. 33: "İbrahim tersanelere geliyordu, işçilerin ellerinin, çok ateşli isteğinin hızıyla örtüşmediğini her görüşünde de sabırsızlıkla heyecanlanıyordu".

görülüyor ise sahte sözlerle haince bir oyun oynamak yakışık almazdı. Böyle durumlarda savaşın açıkça ve zamanında ilan edilmesi, Osmanlı hükümdarlarının onurlarına ve saygınlıklarına borçlu oldukları bir gelenekti. Oysa sessiz kalmak, yalnızca korku veya zayıflığın işareti idi[58].

Bu hadisede belki de başını yalnızca yüksek rütbeli bir din adamı olmasından dolayı kurtarmış olan bu cesaret sahibi adamın bu telkinleri savaşın ilan edilmesini sağlayamadı. kapudan paşanın ve savaş taraftarlarının tamamen avuçlarına aldıkları Sultan İbrahim, Divân-ı Hümâyûn'un işlerine burnunu sokacağına bundan böyle yalnızca *Kur'an*'ı incelemekle uğraşmasını salık verdi. Bu arada gittikçe daha fazla şüphelenmeye başlayan ve bu yüzden hazırlıkların ne anlama geldiğine dair açıklama isteyen Venedik balyosu son ana kadar, Venedik Cumhuriyeti bu hadisede suçlu görülmediğinden, korkması gerekmediğine dair boş vaatler ve sahte güvencelerle oyalandı[59].

Oysa yanılgıların zamanı çoktan geçmişti. Venedik altınları sayesinde Harem'in iç kısımlarına kadar irtibatlar kuran ve böylece veziriazamın ve kapudan paşanın barış dolu sözlerinin arkasında yatanın farkında olan Giovanni Soranzo, Venedik'i beklenenler hususunda uyarmakla kalmayıp başka taraflardan da, bilhassa durumlar hakkında oldukça iyi bilgi sahibi olan Venedik'in İspanya elçisi Marki Casparo della Fuente aracılığıyla tetikte olmaları ve bilhassa Girit'in daha amaca uygun ve sürdürülebilir bir savunmasını sağlamaları yönünde uyarılar geliyordu. İlk saldırıya maruz kalacakları düşünülen Maltalılar, adalarını iyi bir savunma durumuna getirirken ve kalenin muhafız kıtası sayısını 16 bin askere kadar yükseltirken, Bâbıâli ile savaş çıkacağına ihtimal vermeyen ve savaşı her ne pahasına olursa olsun önlemek isteyen güçlü bir grubun varlığına rağmen Venedik de nihayet kara ve deniz gücünü uygun bir biçimde takviye ederek, beklenen hadiseleri yeterince hazır bir hâlde karşılamayı ciddi bir biçimde düşünmeye başladı.

Mevcut 28 kadırga ve 2 mavnaya hemen 9 kadırga ve 4 mavna daha eklendi. Gironimo Morosini kadırgaların ve Avlonya kahramanı Antonio Marino

58 *Frammenti,* s. 24: "Bu söylentilerin gerçek dışı olduğunu ve donanmanın Kandiye'yi işgal etmek üzere hazırlandığını bilerek Müftü (hedefin yalnızca Maltalılara derslerini vermek olduğunu), savaşın âdil olmadığını ve İslâm dinine hakaret ettiğini söyleyerek protestoda bulunmaktan korkmadı; bu adamın bilinci o kadar işlekti ki, inançsız da olsa iyinin çağrısına yönelebiliyordu".

59 *Frammenti*, s. 40: "Venedik Cumhuriyeti suçlu olmadığından korku da duymamalıydı".

Cappello mavnaların komutanlığına getirildi; donanma komutanlığı ise denizlerin genel kaptanı olarak devlet işlerinde ve denizcilikte tecrübe sahibi San Marco Valisi Francesco Molino'ya emanet edildi. Girit genel valisi ve müfettişi olarak, Venedik anakarasının idaresinden dolayı Venedik'in en maharetli devlet adamlarından biri olma itibarını kazanan Andrea Cornaro tayin edildi. Hemen tayin edildiği yere geldi; en kısa zamanda adanın değişik limanlarına konuşlanmış 20 kadırgayı donattı; bilhassa adanın en önemli limanı olan ve daha sonra müdafaası için Marino Cappello emrindeki filonun bir kısmının da buraya gönderildiği Suda Limanı'nın amaca uygun savunmasını sağladı ve mevcut silah stoklarının elverdiği oranda milisleri ve halkı silahlandırdı. Tabii ki bu esnada çok büyük zorluklarla mücadele etmek zorunda kaldı. Eski zamanlarda adanın savunulması ve muhafazası amacıyla oluşturulan ve yaratılan herşey, aşağıda göreceğimiz gibi, yokolmuş veya çürümeye yüz tutmuştu. Venedik'ten Girit'e gelirken durak yeri olarak kullanılan küçük İstendil (Tine/Tinos) ve Çuha adaları da takviye edilmiş muhafız kıtaları ve mahir komutanlarla donatıldı[60].

Venedik bu arada dışarıdan da yardım aramayı ihmal etmedi. Yaklaşan tehlikeden en fazla etkilenecek yerlerden cesaret verici vaatler alınmakta gecikilmedi. Papa 5 kadırga ve 2 bin asker temin edecek; Floransa büyük dükü 6 kadırga ve 10 daha küçük gemi sağlayacak; Malta 4 kadırga ve 6 bin asker; Ceneviz 12 kadırga; Portekiz kralı ise 20 kadırga temin edeceklerdi ve Napoli ile Sicilya deniz güçlerinin tamamını emirlerine vermeyi vadetti. Parma, Modena, Mirandola dükleri ve Massa prensi vs gibi daha küçük İtalyan hükümdarlar, kara birlikleri vermeyi vadediyorlardı. Ne yazık ki sıra bu vaatleri gerçeğe dönüştürmeye gelince yine birçok şey beklentilerin çok gerisinde kaldı[61].

Daha uzaktaki devletlerin Venedik karşısındaki tutumları zaten çok olumlu değildi. Kendisi benzer durumda olanlardan yardımlarını esirgerken Venedik'in Hristiyan âleminin tamamının şimdi Venedik'i savunmak için biraraya gelmesi gerektiğine dair düşüncesini garip karşılıyorlardı. Fransa'nın

60 Venedik'in o dönemlerdeki hazırlıkları hakkında bilgi için bütün olarak birbirine uyumlu, ancak özelde birbirinden farklılık gösteren: Vellaio, s. 23 ve devamı, s. 38 ve devamı; *Frammenti*, s. 29 ve s. 52 ve devamı; Valiero, s. 13.

61 Venediklilere diğer devletler tarafından yapılan yardım vaatleri için bk. "*Venedik trägt den besten Gewinn davon oder des Venetianischen Löwens Victoriöse Tapferkeit wider den Erbfeind, u.s.w*"., Leipzig 1686, s. 19 (1645-1685 yıllarını kapsayan olağandışı ve zengin bir kitap).

dönemin Venedik elçisi Gremonville, aynı dönemde Paris'e şöyle yazıyordu: "Bu beylerin (Venedik), kendilerini tehdit eden musibete karşı en önemli ve en etkin çareleri, savunmalarını sağlamaları için biraraya getirmek istedikleri Hristiyan hükümdarların yardımıdır; oysa bu hususta takındıkları tutumun beni şaşırttığını itiraf etmeliyim. Hristiyan âleminin Venedik lehine bir Haçlı Seferi'ne çıkmak zorunda olduğuna inanıyorlar, ama Malta'ya saldırılacağını düşündüklerinde, kendilerini bu saldırıya gönüllü olarak maruz bıraktıkları için tarikatın bunu hakettiğini açıkça söyledikleri bir gerçektir; sürekli olarak saldırıya uğrayacağını düşündükleri Sicilya konusunda ise İspanya elçileri Venedik'ten asla barış veya ateşkes yapmasını sağlamak amacıyla kral (Fransa kralı) nezdinde arabuluculuk yapacaklarına dair verdikleri vaatlerden başka bir şey elde edememişlerdir; yine de Tanrı'nın davasına ve Hristiyanların himayesine sırt çevirmemeliyiz"[62].

Fransa ile husumet içinde olduğu sürece İspanya'dan bir şey beklenemezdi. Venedik, İspanya elçisine Fransa'nın biraz olsun rahatlamasını, dolayısıyla Venedik'e var gücüyle yardımcı olmasını sağlamak üzere –ki Fransa yardımda bulunmaya meyilli görünüyordu– en azından denizlerde bir ateşkes temin etmesi için elinden geleni denemesi yönünde baskı yapınca, elçi bu münasebetsizliği, Fransa'nın Venedik'in davası için heyecan duymasına ve İspanya'yı da kazanmaya çalışmasına hiç şaşırmadığını söyleyerek geri çevirdi; zira Fransa kralı, Tarragona'yı kuşatmak niyetinde idi ve bunun için İspanyol donanmasının bu şekilde söz konusu şehri kuşatmasını engellemek için eline bundan daha iyi bir fırsat geçemezdi[63].

Söz konusu devletlerin Şark meseleleri karşısındaki tutumlarını, Venedik savaşının başladığı dönemlerde en keskin ve en uygun biçimde değerlendirenlerden biri olan Gremonville, İspanya'nın İnebahtı Muharebesi'nden sonra Papa V. Paul'un meydana getirdiğine benzer bir birliğe katılacakmış gibi görünerek sahte bir oyun olduğu düşüncesinde idi. Zira bu şekilde biraraya getirilen kuvvetleri kendi lehine Fransa'ya karşı kullanmaktan başka bir amaç gütmüyordu.

Fransa'nın o dönemde Venedik'e karşı tutumuna geçerek şöyle devam ediyordu: "İspanyolların kötü niyeti nasıl ki şüphe götürmüyorsa, Venedik'in

62 Gremonville'nin 15 Temmuz 1645 tarihli elçilik mektubu, Paris Kraliyet Kütüphanesi'nde bulunan, henüz basılmamış "*Correspondance*", Daru, *Hist. de Venise*, T. IV, s. 525.

63 "*Venedig trägt den besten Gewinn*", vs., s. 17.

bu şartlar altında Fransa'ya hakaret sayılabilecek herhangi bir teşebbüse kalkışacağına ikna olmak çok fazla uysallık göstermek olur. Venedikliler, Hristiyan meselelerinin kararının bizim elimizde olduğunu ve yalnızca bizim kol gücümüzün onları ayakta tutabileceğini ve düşmelerini engelleyebileceğini çok iyi biliyorlar. Tabii ki büyüklüğümüzü ve refahımızı kıskanıyor, fakat aynı zamanda şu anda Fransa'dan koruma elde etmek için ricalara dönüştürdükleri bir nevi korku da duyuyorlar. Dolayısıyla burada söz konusu olan kişilerin ruh hâlini ve kaprislerini hatırlatmak isterim. Kendi milletimizin doğası hâline gelen o asil dürüstlükle hareket etmiyorlar. Onlar gibi bir sıkıntı içinde olmuş olsaydık ve tıpkı onların şu anda bize ihtiyaç duydukları gibi biz de onlara ihtiyaç duysaydık bu yardımı bize karşılıksız vermezlerdi, aksine bundan avantaj sağlamaya çalışırlardı"[64].

Gremonville'nin bu diplomatik telkinleri belki de o dönemde Fransa'nın sıkıntı içindeki Venedik'e karşı tutumunu da etkilemişti. Neticede başlangıçta Fransa hiçbir şey yapmadı. Ancak daha sonraları, yılın sonlarına doğru, Kardinal Mazarin bir defasında Venedik'e gizlice ve el altından 100 bin Fransız taleri yardım gönderdi ki, Fransa'nın Venedik elçisi bile bunun bir kredi mi yoksa bağış mı olduğundan tam emin değildi[65].

Venedik, Münster Kongresi sırasında onaylanan elçisi Contareni'ye hiç vakit kaybetmeden henüz askıda bulunan müzakereleri en kısa zamanda bir barış veya en azından uzun süreli bir ateşkes antlaşması şeklinde bir sonuca götürmesi yönünde talimat vermesine rağmen, kayserden ve Alman soylularından dönemin şartları altında tabii ki hiçbir şey beklenemezdi. Kayser yalnızca Bâbıâli'nin birliklerini Dalmaçya'ya veya Friaul'e kayserin topraklarından geçirerek göndermesine dair talebini reddetmesi ile Venedik karşısında olumlu tutumunu gösterdi[66].

Hollanda, Venedik'e doğrudan yardımda bulunmayı uygun görmedi, fakat yine de topraklarında ve limanlarında asker toplamalarına ve gemiler kiralamalarına izin verdiler ve Münster'deki adı geçen elçi bu amaçla büyük paralarla donatıldı. Lehistan kralına da Venedik'in olağanüstü elçisi Tiepolo aracılığıyla Kazakların yardımıyla Bâbıâli'nin dikkatini başka tarafa çekmesi hâlinde büyük paralar teklif edildi. Oysa yukarıda daha önce açıklanan şart-

64 Gremonville'nin mektubu, *aynı eser*, s. 526.
65 Gremonville, 11 Kasım 1645 tarihli mektup, *aynı eser*, s. 524.
66 "*Venedig*", vs., s. 17-18.

lardan dolayı buradan da tıpkı İran şahını Bağdat'a saldırı düzenlemesi için ikna etme çabalarında olduğu gibi hiçbir şey beklenemezdi[67].

Neticede Osmanlı donanması 30 Nisan 1645'de top atışları ve her zamanki törenler arasında İstanbul Limanı'ndan ayrılırken, Venedik, Girit'e götürülmek üzere para, birlikler, cephane ve erzak taşıyan yük gemilerini Matapan Burnu'nda tuzağa düşüren korsanlara karşı başarı ile kullandığı kendi kuvvetleriyle tek başına kalmıştı. Osmanlı donanması, yolda donanmaya katılan gemilerle birlikte toplam 73 kadırgadan, Berberî devletlerinden ayrıca 8 kadırga, 2 mavnadan, sultana diye adlandırılan büyük bir kalyondan, İskenderiye'den 10 adet daha küçük gemiden (Bertoni), yine Tunus'tan gelen 2 tane benzer küçük gemiden, 10 İngiliz ve Hollanda yük gemisinden ve birlikleri, cephaneyi, topları, kuşatma araç gereçlerini ve erzakları taşıyan 360 çayka ve karamürselden oluşuyordu. Yalnızca 30 kadırga iyi durumda olup iyi teçhiz edilmişti; diğerleri maharetli mürettebattan ve gerekli toplardan yoksundu. Donanmada bulunan kara kuvvetleri –küçük yük gemilerinden her biri 100-120 kişi taşıyordu– 7 bin yeniçeri, 14 bin sipahi, 50-60 bin timarlı birlikler ve 3 bin lağımcı ve hizmetlilerden oluşuyordu[68].

Gerek kara kuvvetlerine gerekse deniz kuvvetlerine, Venedik'in en amansız düşmanı, padişahın musahibi, devşirme olarak Yusuf adını alan ve sarayda sıradan bir baltacı ve bostancı iken önce silahdar ve daha sonra kısa sürede vezir ve kaptanıderya makamlarına yükselen ve şimdi de Sultan İbrahim'in üç buçuk yaşındaki kızını kendisine söz vermesi ile sultanın özel teveccühüne nail olan Dalmaçyalı Josef Maskoviç komuta ediyordu. Yanında kara birliklerinin komutanı olarak, Bağdat'ın fethi sırasında şehre ilk ayak basan kişi olarak özel bir saygınlığı olan Arnavut Hasan Paşa ve Yeniçeri Ağası Murad Paşa bulunuyordu[69].

Donanma limandan ayrılırken Sultan İbrahim, gemilerin ve birliklerin en soylu komutanlarını tahtının önüne topladı; onlara kısmen çok değerli silahlar ve kaftanlar hediye etti ve hepsini en az 7 yıl sürecek bir savaşta cesarete ve daya-

67 "*Venedig*", vs., s. 17-18 ve Gremonville, 15 Temmuz tarihli mektup, *aynı eser*, s. 527.

68 Vellaio, s. 50 ve devamı: "Bu çok sayıdaki kadırgalar arasında sadece otuzu iyi durumdaydı ve iyi teçhiz edilmişti; diğerleri sahteydi, çakal, yani alt düzey kişilerle mücehhezdi, çok azında top bulunuyordu, gemilerde de olduğu gibi". "Zacalli [çakal]" tabiri, daha iyi bir mürettebat bulunamadığından, kürekçi olarak gemilere alınan ve burada alaycı bir biçimde "çakal" diye çağrılan, hanım evladı, savaş için tamamen uygunsuz Anadolu Türklerini ifade eder. Karşılaştırma için bk. bu eserin III. Cildi; *Frammenti*, s. 57.

69 Vellaio, s. 52; *Frammenti*, s. 58.

nıklı olmaya davet ederek bir kez daha resmen bu seferin hedefinin Malta olduğunu açıkladı. Talimatlar, donanma ancak Navarin'e ulaştığında açılmak üzere, mühürlenmiş bir zarf içinde kapudan paşaya teslim edildi. Yaygın olarak, bu fermanda seferin asıl hedefi olarak Girit'in belirtilmiş olduğu düşünülüyordu[70].

Donanma önce Sakız Adası'na geldi ve burada toplanan harp şurasında hemen Malta'ya mı, yoksa önce Girit'e mi saldıracakları hususunu tartıştılar. Ağırlıkta olan Hasan Paşa, yeniçeri ağası ve bilhassa Berberî gemilerinin Venediklilerin kendilerine Avlonya'da yaşattığı utancı henüz unutmamış olan komutanı, kaptanıderya ile birlikte Girit'e saldırmaya karar verdiler. 1565'de tecrübe ettikleri üzere, Malta'ya yapılacak bir saldırının fazla zorlu ve cüretkâr olacağını düşünüyorlardı. Zaten batıya açılan kapıları, yani Girit'i ele geçirmedikleri sürece, batıya doğru hiçbir teşebbüste bulunulmamalı idi. Malta'ya karşı başarılı bir teşebbüste bulunmak istiyorlarsa, Batılı korsanların sığınak yeri olan Girit'e asla sırtlarını vermemeliydiler. Nitekim çok büyük zorluklarla mücadele etmek zorunda olmayacaklardı. Girit'in savunması iyi değildi ve halkı da Venedik'e karşı idi; ani bir saldırı parlak sonuçlar getirebilirdi[71].

Yine de Venediklileri seferin asıl hedefi hususunda mümkün olduğunca yanıltmak istiyorlardı. Bu yüzden birkaç gemi İstendil Adası'na yanaşarak buradaki Venedik proveditoresi ile dostane bir ilişki içine girdi ve tekrar Malta'ya saldırılacağına dair güvence vererek, proveditorenin yalnızca birkaç gün boyunca limanda kalmalarına izin vermesini sağlamakla kalmayıp, istedikleri kadar su ve erzak temin etme ruhsatı da aldılar[72]. Donanma kötü rüzgârlardan

70 *Frammenti*, s. 59: "O, savaş görevini, mühürlü bir mektup içinde, Navarin'e kadar ulaşmadıkça açmaması emriyle selictara [serdara] verdi, daha sonra orada komutanlarla istişarede bulunarak ortaya çıkacak fırsatlara göre karar verecekti". Buna uygun olarak örneğin Galland tercümesi ile Paris Kraliyet Kütüphanesi'ndeki yıllıklar, Daru, *aynı eser*, s. 519.

71 *Frammenti*, s. 63-65: Berberî amirali, "Malta işinin Osmanlı'nın büyüklüğünü risk altına sokmadan yapılamayacağını... Kandiye'nin öte tarafına geçmenin, düşmanları arkada bırakmak demek olduğunu... Kandiye teşebbüsünün ihmal edilmemesi gerektiğini, onun doğu imparatorlarının çıkarları için çok elverişli bir krallık olduğunu... bu sonuç açısından bir zorluk bulunmadığını, buna karşılık o krallığın bazı noktalarda silah ve uygun durumdan yoksun olduğunu ve ani bir saldırıya uğradığında savunmasını karışıklık içinde yapacağını" söylüyordu.

72 *Frammenti*, s. 66: "Erzak ve su alma için izin istediler, ihtiyaç duydukları için değil, iyi dostluk gösterisinde bulunmak ve Kandiye'de sonlanan tasarının ortaya çıkmasını engellemek için".

dolayı gecikince ve kısmen dağılınca, Çuha Adası açıklarında tekrar biraraya geldikten sonra aynı manevra tekrarlandı. Burada da yine birkaç gemi San Nicolo di Ulemona Limanı'na girdi ve Venedik'e karşı hiçbir kötü niyet beslemedikleri, yalnızca Malta ile ilgilendikleri açıklaması üzerine Proveditore Domenico Basso tarafından dostane bir biçimde karşılandılar ve ihtiyaçları olan herşey, su, taze et, bal, şeker ve her türlü erzakla donatıldılar[73].

Oysa aynı zamanda Girit'e gitmekte olan bazı Venedikli yük gemilerinin Osmanlılar tarafından hiçbir gerekçe gösterilmeden ele geçirilmesi yeterince şüphe çekici idi. Artık kendilerini kandırmaları mümkün değildi. Böylece Osmanlı donanması Matapan ve Malea Burunlarını geçtikten ve Kolonna Burnu'na geldikten hemen sonra, kaptanıderya da artık maskeyi tamamen düşürmenin zamanının geldiğine kanaat getirdi. Dolayısıyla donanmanın kalafat işlemlerinin ve erzak temininin tamamlanacağı Navarin Limanı'na varmak üzere Mora'nın etrafından dolandıktan sonra, ilk hedefine başarıyla ulaştığını ve hemen Girit'e yöneleceğini bildirmek üzere, İstanbul'a hızlı bir haberci gemisi gönderdi; artık padişahın da açıklama yapmasının zamanı gelmişti. Bunun üzerine 1 Haziran'da yalnızca Venedik balyosu evinde ağır bir göz hapsine alınmakla kalmayıp, başta Takımadalar olmak üzere her yöne, bütün Venedik tebaasının, nerede olurlarsa olsunlar, tutuklanmalarına, mallarına el konulmasına ve gemilerinin ellerinden alınmasına dair emirler gönderildi. Venediklilerin, seferin Malta üzerine mi yoksa Girit üzerine mi yapılacağına dair son şüphelerini de ortadan kaldırmaya yeten en etkili ve tek savaş ilanı bu idi[74].

Ancak Girit için yapılan ve hatırlanması gereken nice olaya ve değişkenliklere gebe bu mücadeleyi daha fazla takip etmeden önce burada, söz konusu adanın Venedik hâkimiyeti altındaki tarihine ve durumuna değinmek yerinde olacaktır. Büyük birçoğunluğu henüz kullanılmamış, olağanüstü kaynaklar, Avrupa'nın doğusundaki bu muhteşem cumhuriyetin bir zamanlar önemli addedilen gücünün oluşumunun ve çöküşünün sebeplerine daha derinden bakınamızı önemli ölçüde destekleyen ve kolaylaştıran bazı açıklamalar sağlamaktadırlar.

---

73 Vellaio, s. 58.

74 Ana kaynaklar, Vellaio, s. 60-64; *Frammenti*, s. 67-69 ; Valiero, s. 14-16 bu hususta birbirlerine uygundur.

3) Venedik Hâkimiyeti Altında Girit

A. Giacomo Foscarini'nin 1574'de Diktatörlükle Yürütülen Valiliğine Kadar Eski Zamanlar

Venedik, Girit'i silahlarının üstünlüğüne değil, Venedik Doju Henrico Dandolo'nun maharetli ve öngörülü siyasetine borçlu idi. Bu kahramanın, haçın himayesi altında ve vatanı adına, Karedeniz'in girişinde İstanbul surlarının altında Boğaz'ın Trakya sahillerinde ve Makedonya anakarasının kıyılarında, Yunanistan ve Mora sahillerinde, Takımadalar'da ve İyon Denizi'nde 13. yüzyılın başlarında temelini attığı ve genişletilmiş deniz hâkimiyeti üzerine kurduğu muazzam yapının âdeta son taşı idi.

Girit, kendi içinde çökmüş Bizans İmparatorluğu'nu 1204 Mart'ında talihli Batılı şövalyelerin kolayca elde ettikleri zaferin ödülü hâline getiren paylaşım anlaşmasının bir parçası değildi. Bu anlaşmadan kısa bir süre önce, bu talihli şövalyelerden biri olan Montferrat Markisi Bonifacius'un özel mülkü hâline gelmişti. Bizans imparatoru tarafından sürgün edilen Alexius Angelus, Batı'da topladığı bir ordu ile geri geldiğinde, kendisine sırt çeviren Giritlilerin elçileri aracılığıyla acilen tâbi olduklarını beyan ettmelerinde sonra Girit'i Bonifacius'a hediye etmişti. Bu hediye, Bonifacius'a, sâdık ve çifte akrabalık bağı ile pekiştirilen bağlılığının bir delili, sunduğu hizmetlerin ve daha da vereceği umut edilen yardımların ödülü olarak verilmişti. Komnenlerin tahtı bir süre sonra çaresiz bir işgalcinin cürümleri altında tamamen çöktüğünde, Flandernli Balduin, yeni kurulan imparatorluğun ilk imparatoru olarak, Batı feodal tarzına uygun bir biçimde, Bonifacius'tan Girit için timar yemini etmesini talep etti. Bonifacius buna hiç meyil göstermedi. Büyük bir kara kuvvetinin başında bulunan ve içinde bulundukları yüzyıldaki muharebelerin ilk kahramanlarından biri olarak tanınan Bonifacius, adaya rahatlıkla sahip olmasını sağlayabilecek bir deniz gücü oluşturacak ne maddî imkânlara ne de böyle bir beceriye sahipti. Kendi düşünceleri ve içinde bulunduğu şartlar, hırsını başka yöne çevirmesine sebep oldu. Bilhassa Makedonya'da ve Tesalya'da gücünü sağlamlaştırmak ve genişletmek istiyor, bu amaçla nasıl ki paylaşım sırasında kendisine Pontus'ta ve Bitinya'da bırakılan şehirleri imparatora devretmiş ise şimdi de kendisine hiçbir yarar getirmeyen adayı Makedonya'daki toprakları lehine uygun bir tazminat karşılığında elden çıkartmaya çalışıyordu.

Bunun için Bizans imparatoruna telkinlerde bulunuyordu. Ancak korkusu ve kıskançlığı, henüz sallanmakta olan imparatorluk tahtının bu kadar yakınında büyümekte olan bir gücün yaratabileceği tehlikenin bilincinde olmasını sağlayan Balduin başlangıçta markinin planlarına eğilmek istemedi ve zorluk çıkarttı. Bu zorlukların giderilmesi için bu defa Henrico Dandolo, arabuluculuk rolünü üstlendi ve bu fırsatı kendi vatanının lehine kullandı. Zaman gittikçe daralıyordu. Zira Cenevizliler, markinin adadan vazgeçmek için geldiği haberi üzerine, adayı muazzam bir para karşılığında satın almak üzere teşebbüslerde bulunmuştular. Onlardan önce davranmak gerekiyordu. Dandolo bu yüzden imparator üzerindeki nüfûzunu, adanın takasını onaylaması yönünde kullanırken, en sâdık ve en çevik hizmetlilerinden olan Venedikli Marco Sanuto ve Veronalı Ravano dalle Carceri aracılığıyla marki ile bizzat adanın takasına dair şartları hususunda müzakerelere girişti. Müzakereler, Bonifacius'un o dönemlerde kuşatma altına almış olduğu Edirne kapıları önünde, Dandolo'nun nezareti altında talihli ve temkinli bir biçimde yürütüldüler. Savaşı devam ettirmek ve devletini tesis etmek için paraya ihtiyaç duyan Bonifacius, imparatorun onay vereceğinden emin olunca, kendisine getirilen teklifleri kolayca kabul etti. Bu tekliflere istinaden her iki taraf, 12 Ağustos 1204'de ana şartları aşağıda verilen antlaşmayı akdettiler:

1) Montferrat Markisi Bonifacius kendisi ve bütün halefleri adına adayı bütün hak ve talepleri ile birlikte Venedik Cumhuriyeti'ne devreder. Karşılığında 2) Marco Sanuto ve Ravano della Carceri, kendisine Doj Henrico Dandolo ve Venedik Cumhuriyeti adına 1.000 gümüş mark ve her iki tarafın birer görevlisinin tespitine göre, devletin batı kesiminde yıllık 100 bin perper gelir getiren miktarda toprak vereceklerdi. 3) Marki kendisine bu şekilde devredilen topraklara, kendisi ve ister erkek ister kız olsun, bütün halefleri ve mirasçıları adına, bağımsız ve bir tek imparatora timar hizmetinde bulunması istisnasıyla her türlü yükümlülükten ârî olarak ebediyen sahip olacaktı. Karşılığında marki, 4) düke ve Venedik Cumhuriyeti'ne, kendisi ve vasalları adına, batı ve doğu olmak üzere, Rumeli'nin [Romenien] her iki tarafında, bu topraklardan herhangi birinde veya bu toprakların bütünlüğü açısından onları rahatsız etmeye veya onları buradan kovmaya teşebbüs eden herkese karşı, imparatora karşı sadakat yükümlülüğü saklı kalmak üzere, Venedik şövalyelerinin yararına ve onuruna bir yardımcı kıta ile korumayı taahhüt ediyordu[75].

75 Muratori, *Scripp.*, T. XII, s. 331'de Andreae Danduli, *Chron.*. Müzakereler hakkında detaylar için bk. Paulus Ramnusius, *de bello Costantinopolitano*, Venedik 1634, s. 168

Anlaşıldığı kadarıyla imparatorun etkisi altında akdedilen ve her iki tarafça İncil üzerine yemin edilerek güvence altına alınıp her iki tarafın şahitleri tarafından imzalanan bu antlaşma ile Venedik Cumhuriyeti Girit Krallığı'nın bağımsız ve özgür mülkiyetine sahip oldu; hatta imparatora karşı timar hizmetinde bile bulunmak zorunda olmayacak kadar özgürdü. Zira Henrico Dandolo, Bizans İmparatorluğu'na ait eyaletlerin paylaşımı sırasında, timar yemininden muafiyeti kendisi ve Venedik Cumhuriyeti için hakettiği bir imtiyaz olarak talep etmiş ve bu talebi de yerine getirilmişti[76]. Bu hüküm nasıl ki Venediklilerin Rumeli'deki bütün toprakları için geçerli ise Girit için de göründüğü kadarıyla hiç sözü edilmeden ve itirazsız kabul edilmişti. Bunun sebebi bilhassa Venedik'in doğudaki toprakları ile genel olarak ve Girit ile özel olarak, bu yabancı topraklara aktarılan Batı timar sisteminin karışıklıkları altında kabul ettirmeyi başardığı olağandışı konumundan kaynaklanıyordu. Belki de Venedik'in burada en fazla dayanmayı başarabilmesinin ve Batılı şövalyelerin ayakta tutulması mümkün olmayan hükümdarlıklarını tekrar çökerten saldırılara hiç sarsılmadan yüzyıllarca dayanabilmesinin sebebi bu idi.

Venedik, Girit'i antlaşmadan hemen sonra teslim almadığı gibi, bu esnada önemli zorluklarla da karşılaştı. Henrico Dandolo'nun hareketli yaşamı, Venedik'in bu önemli kazanımına dair planlarını gerçekleştiremeden 1205 Haziran'ında sona erdi. Anlaşılan o ki Venedik'te de adanın nasıl işgal edi-

---

ve Andrea Morosini, *L'Imprese et espeditioni di terra Santa et l'acquisito fatto dell' Imperio di Constantinopoli dalla Serenissima Republica di Venetia,* Venedik 1627, s. 140 ve 229. Ramnusius, markinin durumunu şu sözlerle tanımlamaktadır: "Bundan başka kara savaşına çağının başka komutanları doğuştan olan yeteneğin göz kamaştırıcı gücünü yaydıklarından ve gemi işleri bütünüyle hünersiz kaldığından, ne de kara savaşının ünü deniz şanını arttırınadığından –çünkü atları ve birlikleri yönetenlerin yöntemi, donanmanın dümenini kullananların yönteminden ayrıydı– o adanın bezginliği markiyi ele geçirmişti". Marino Sanuto'nun (bk. *Vite de' Duchi,* Muratori, *Scripp.*, T. XXII, s. 533) eksik bir biçimde verdiği ve daha sonra Ramnusius, *aynı eser*; Flaminio Cornetio, *Creta Sacra*, Venedik 1755, T. II, s. 222 ve Antonio Marin (bk. *Storia civile e politica del commercio de' Veneziani,* Vol. IV, s. 68) tarafından eksiksiz olarak verilen antlaşmanın kendisi, son olarak Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reichs,* V, 698'de Viyana arşivlerindeki kopyalara göre basılmıştır. Bu arada Venedik'in Kandiye'deki hâkimiyetinin tarihine dair Hammer'in kendi görüşüne göre kısmen henüz basılmamış olduğunu düşünerek, "*Libro dei patti*" eserinden aktardığı bütün bu belgelerin, kimi zaman çok daha detaylı olarak ve diplomatik açıdan çok daha hassas bir biçimde Flaminio Cornelio'nun eserinde mevcut olduklarını hatırlatmak isteriz.

76 Danduli, *Chron.*, *aynı eser*, s. 327.

lip gelecek için güvence altına alınacağı hususunda uzun bir süre kararsızlık içinde kalındı. Şimdilik Venedik'in Konstantiniyye'de ve Bizans sahillerinin en önemli noktalarında yeni kurulan hâkimiyetini sağlamlaştırmak çok daha önemli idi. Ayrıca Giritlilerin Venedik'in adadaki hâkimiyetine dair tutumlarının çok olumlu olmadığı gayet iyi biliniyordu. Venedik'in silahlı gücü, başka noktalarda meşgul olduğundan ve çok fazla yayıldığından, Şark'ın tamamında son hadiselerden dolayı henüz devam eden karışıklıklar gözönüne alındığında, zorbalıkla hareket etmek uygun olmayacaktı. Gelecekte belki daha uygun ve daha sâkin bir zamanın geleceği umut ediliyordu.

Ancak zorunluluklar ve Venedik adının onuru, hiç beklenmedik bir biçimde hızlı bir karar alınmasını gerektirdi. Cenevizlilerin, paylaşım sırasında yine Venedik'e verilmiş Korfu Adası üzerine yaptıkları ve bu esnada korsanlarından biri olan Leone Vetrani'nin dokuz kadırgası ile ele geçirilerek idam edildiği başarısız bir saldırıda, rakiplerinin üstünlüğünü sert bir biçimde hissetmiş olmalarına rağmen Venedik'in gücünü büyütmesine duydukları kıskançlık o kadar büyüktü ki, Girit üzerine bir teşebbüste bulunmamaları imkânsızdı. İlk teşebbüsleri talihli geçti ve çok iyi sonuçlar vadediyordu. Kendileri yeterli güce sahip olmadıklarından ve belki de daha ziyade saldırının başarısız olması hâlinde Venediklilerin intikamından güvenli bir biçimde kurtulmak için, daha sonra Malta kontu olarak adlandırılacak Maltalı bir korsan olan Henrico Piscatori'yi birkaç Ceneviz gemisinin desteğiyle Girit'e bir saldırı düzenlemesi için kışkırttılar. Piscatori bunun üzerine 1206 sona ermeden veya 1207 ilkbahar aylarında adanın önüne geldi ve Venedik, henüz adayı güvence altına almayı ciddi bir biçimde düşünmezken, hiçbir zorlukla karşılaşmadan yalnızca birkaç önemli sahil kasabasını işgal etmekle kalmayıp iç kesimlerde de savunması kolay bazı yerleri ele geçirdi[77]. Örneğin daha sonraki zamanlara ait bir habere istinaden, adanın daha sonra Venedik tarafından bölgelere ayrılması sırasında, kantonların (eyaletlerin) başlıca yerleri hâline getirilen ve kısmen sahil kalelerinden ve kısmen iç kesimlerdeki kalelerden oluşan 15 küçük kalenin ilk inşası Piscatori'ye atfedilmektedir[78]. Bu açıklama bize en azından

77 Burada birçok elyazması belgenin kullanılmasından dolayı çok değerli ve olağanüstü belgeler açısından zengin bir eser olan Flaminio Cornelio, *Creta Sacra,* T. II, Pars IV, s. 224 ve devamını takip etmekteyiz.

78 Leonardo da Quirini, *Descrizione di tutta Pisola di Candia,* Paris Kraliyet Kütüphanesi, N. 221, *Mission étrangeres,* fol. 67-95, imza "*Di Candia à di primo Maggia 1587*", bu hususta, hadiseyi yedi yıl sonrasına atarak, şöyle demektedir: "ve Yunanlara kendini

Venedik'in Piscatori'ye kendisini kaçınılmaz savaşa hazırlanması için zaman tanıdığını göstermektedir. Göründüğü kadarıyla yerli halk da, bu macerapestin hafif boyunduruğunu San Marko aslanının pençesindeki demir asasına her halükârda tercih ediyordu, dolayısıyla hiçbir yerde direniş göstermedi.

Venedik aynı dönemde kaptanlar Rinieri Dandolo ve Ruggieri Premarino komutasında Doğu Akdeniz'e 31 kadırgadan oluşan bir filo göndermişti. Filo Korfu'yu tekrar geri almıştı ve doğrudan Konstantiniyye'ye doğru hareket edecekti ki, Venedik'te Girit'te olup bitenlere dair haberler geldi. Kaptan Ruggieri Premarino'ya kendi filosu ile Girit'e hareket ederek, Piscatori adadan kovulana ve ada tamamen Venedik'e tâbi olana kadar adadan ayrılmama emri verildi. Premarino tabii ki ağır bir direnişle karşılaştı. Yerli halkın bir kısmı Piscatori'nin tarafına geçti ve Venedik'e karşı ayaklandı. Premarino, karaya birlikler çıkarttı ve adayı adım adım mücadele ederek almak zorunda kaldı. Mücadele uzun sürdü ve kanlı geçti. Birkaç ay devam ettiyse de sonunda Maltalı Piscatori'nin kaçması ve yerli halkın tâbi edilmesi ile sona erdi. Ceneviz gemilerinden dördü, galiplerin eline geçti[79].

Böylece Venedik, üç çatallı muazzam sancağını Girit'in kana doymuş topraklarına yerleştirdi. Ancak adanın nihaî kaderi ve amaca uygun idaresi hususunda Venedik'te hâlâ belirsizlik hâkimdi. Zorunluluktan doğan bir güvenlik tedbiri olarak öncelikle fethedilen şehirlerin yerle bir edilmesi uygun görüldü. Bu talimatla birlikte, filonun diğer kaptanı Rinieri Dandolo'ya, adayı masrafları kendisine ait olmak üzere koruma yetkisi verildi. Dandolo, başka bir yönde meşgul olduğundan bu yetkiyi öncelikle subaylarından ikisi olan Pietro Polano'ya ve Lelio Veglo'ya devretti. Venedik'in bu vekillerinin kendilerine verilen emirleri ne şekilde ve hangi maddî imkânlarla yerine ge-

tanıttıktan sonra onu kabul ettiler, Signoria'nın büyük bir bölümünü ona verdiler; adı geçen kont Venedik Signoria'sının gücünü aşabilmek için hemen ada içinde 15 kale inşa ettirdi, ilki Mirabello Kalesi, biri Monferrato'dur, başka biri Bonifacio adını taşır, Kastelnova ve başka birçok kaleyle Belvedere ve Themene Kalesi'ni de elinde tutuyordu ve Kandiye kentinin sahibiydi". Elimizdeki elyazması, kopyasını çıkartan bilgisiz bir kâtipten dolayı önemli yazım hataları ile doludur. Ayrıca bk. Foscarini, *Relat.*, f. 142 v. (karşılaştırma için bk. Paris Kraliyet Kütüphanesi'nde bulunan *Relation*, III, 347 Notlar), bu hususu ele almaktadır, ama biraz daha problematik olarak: "Cenovalılar zamanında inşa edildikleri görüşü vardır, bu cumhuriyetle savaştıkları dönemde, o adaya saldırırlar ve bir bölümünü fethederler".

79 Danduli, *Chron.*, *aynı eser*, s. 335.

tirdiklerini bilmiyoruz; bilinen tek şey, amaçlarına ulaşamadıkları ve halkın içinde bulunduğu memnuniyetsizliğin çok geçmeden büyük bir öfkeye dönüştüğüdür. Gizlenen silahları henüz teslim etmemişlerdi. Piscatori'nin yenilmesiyle uzun süre, hatta belki de ebediyen ortadan kalktığı düşünülen isyan, daha ilk yıllarında tekrar başladı ve Veglo ile Polano'nun elinde muhtemelen çok az sayıda silahlı kuvvet bulunduğundan çok geçmeden büyük bir güçle yayıldı. Zira Venedik'e duydukları nefretin yanısıra Rumların gönlünde bir de papazlarının gizli telkinleri ve açık vaazlarıyla, atalarının dinine küfretmek üzere buraya gelen Latinlere karşı dinî bir fanatizm de etkisini gösteriyordu. Bütün bu olup bitenleri haber alan Dandolo, hemen takviye kuvvetlerle adaya bizzat geldi ve asileri tâbi olmaya zorlayacak birliklerin başına geçti. İlk çatışmalardan birinde, bir Giritli'nin oku ile yaralanıp[80] ölerek atından düştü ve cesedinin üzerinden muzaffer isyanın tekrar geri kazanılan özgürlüğün zafer nidaları adanın bütün yaylalarında, bütün ovalarında yankılanıyordu.

Bu talihsiz hadisenin haberi Venedik'te panik yarattı. Hemen daha sert tedbirlerin alınmasına karar verildi. Kaptanlar Jacobo Vengo ve Leonardo Navagero'nun komutaları altındaki 12 savaş gemisinden oluşan bir filo 1208'de Girit'e gönderildi. Gemilerin birinde, Girit düklerinin birincisi olarak bundan böyle Venedik adına Girit'teki meseleleri ele alacak olan devlet adamı ve ordu komutanı olarak aynı itibara sahip Jacopo Tiepolo da bulunuyordu.

Tiepolo, karşısında mücadele etmesi gereken iki düşman buldu: İçeride asiler ve dışarıda Cenevizliler. Görünüşe göre asileri erzakla destekleyen Cenevizliler, kolayca altedilebildiler. Birçok gemileri yine Venediklilerin eline geçti ve çok geçmeden Cenevizlilerin adı Girit sularında neredeyse hiç anılmaz oldu. Oysa Venediklilerin içerideki düşmanları ile mücadeleleri bu kadar kolay geçmedi. Tiepolo, filonun yardımıyla en önemli sahil şehirlerini eline geçirmeyi başarsa da, iç kesimlerdeki halkın Venedik'in hâkimiyetini tanımasını ne silah zoruyla ne de sağduyu veya idarede ılımlılıkla sağlamayı başarabildi. Yıllarca süren yararsız bir savaş, yerli halkın öfkesini daha da kabarttı ve Venedik'te sonunda yalnızca adada burayı daha sert bir biçimde ele geçirerek gelecek için sağlam bir temelin atılabileceği düşüncesini doğurdu. Girit'in iç kesimlerinin kısmen timar olarak Venedik soylularına, kısmen de piyade hiz-

80 Flaminio Cornelio, *Creta Sacra*, T. II, s. 225: "...Rinieri Dandolo hiddetle yaklaşırken her yanı ok atışıyla delik deşik oldu, şanlı bir şekilde öldü".

meti karşılığında timar olarak normal vatandaşlara tahsis edilmesiyle uygulanacak sömürge sistemi idi.

Bu sistem ilk kez Doj Pietro Ziani'nin yönetiminin yedinci yılında, 1211 Eylül'ünde uygulanmaya başladı. O dönemde bu sistem hakkındaki belgelerden[81], bu amaçla Girit'e gönderilen ilk sömürgenin 132 şövalyeyle 408 yayadan oluştuğunu ve bunların neredeyse eşit oranlarda Venedik Şehri'nin altı ana bölgesi olan Gestier de Canaregio veya San Apostolo, San Marco, Santa Groce, San Paolo, Castello ve Dorsodura'dan seçildikleri anlaşılmakta idi. Venedik'in bu sisteminin ana fikri, şöyle idi: Sömürgeciler, kendilerine ve haleflerine ebediyen bırakılacak yerlere özgürce ve rahatsız edilmeden sahip olmanın karşılığında Venedik'e sadakat yemini edecekler ve Girit'i ellerindeki bütün imkânlarla ve güçlerle, dojun ve Venedik'in onuruna, içeride ve dışarıda her türlü düşmana karşı koruyacak ve savunacaklardı. Söz konusu sömürgeciler, ertesi ay Venedik'te şahsen imzaladıkları bir belge ile taahhüt altına girdiler ve hemen gemilerle Girit'e gönderildiler.

Timarların dağıtımı, ertesi yıl olan 1212'de Dük Jacopo Tiepolo ve nâzırları tarafından, ana şehrin bir bölgesinden gelen sömürgecilerin Girit'te de yine aynı bölgede birarada olmalarını sağlayacak şekilde yapıldı. Bu altı bölümden her birinin başına, her bölüme tahsis edilen 133 1/3 timarın kura çekilişinde gözetmenlik yapan bir kaptan getirildi.

Doğası gereğince tamamen askerî sisteme dayanan bu sömürgeleştirmenin sağlam bir zemine oturması ve istenen meyveleri vermesi için tabii ki daha bir süre geçmesi gerekti. Meselenin yeniliği ve ağır zırhlı Venedikli şövalyeler karşısında duyulan korku, tamamen tebaa statüsüne indirgenip itaate zorlanarak vatan topraklarını bu yabancılar için ekmek zorunda kalan yerli halkı en azından başlangıçta biraz olsun sindirmişti. Yeni düzene ve buna sebep olanlara karşı duyulan öfke, bir zamanlar Bizans'ın çaresiz imparatorluk tahtına çok gevşek bağlarla bağlıyken, bu adada bundan sonra Venedikli şövalyelerin miras hakkı olacak olan hâkimiyetle neredeyse aynı hâkimiyeti sürdüren eski yerli soyluların gönüllerinde çok daha derindi. Yeni gelenlerin muhtemel gücü karşısında duydukları korku, onların da bir süreliğine tekrar silahlara sarılmasını engelledi.

Oysa Venediklilerin yeni savunma sisteminin zayıf yönlerini keşfeder keşfetmez, en soylu ve en güçlü ailelerden biri olan Agiostefanitis hanedanına

81 Flaminio Cornelio, *aynı eser*, s. 226-240.

mensup en kararlı adamlardan biri, şimşek hızı ile Venedik şövalyelerinin işgali altında bulunan bütün topraklara yayılan isyan işaretini verdi. İsyan, Laşit yaylalarının zor ulaşılır vadilerinde başladı. Agiostefanitis, maiyeti ve burada topladığı silahlı halkla birlikte en beklenmedik bir anda, fırtınalı bir gecede, önce o dönemlerde hâlâ ayakta olan Laşit Kalesi'nin çevresine yerleşmiş şövalyelere saldırdı; direniş gösteren herkesi hiç acımadan öldürdü ve gönüllü olarak teslim olan herkesi uzaktaki dağlarda esarete gönderdi. Asilerin sayısı günden güne artıyordu. Estiye (Sitia) ve Mirabella dağ kaleleri kolayca alındılar. Kurtulmayı başaranlar, Tiepolo'ya ve birliklerine sığınmak üzere Kandiye Şehri'ne kaçtılar. Oysa Tiepolo, yeni gelecek olan şövalyelere güvenerek, yanında yalnızca küçük bir silahlı kuvvet bırakmıştı. Tek başına gittikçe büyüyen isyanla başa çıkamayacağını düşünerek, yalnızca birkaç yıl önce Venedik Cumhuriyeti adına Takımadalar'a ait küçük adaları işgal etmiş Nakşa Dükü Marco Sanuto'dan yardım istedi.

Sanuto, asilerin mağlup edilmesi üzerine, Girit dükünün kendisine verdiği hizmetler karşılığında 30 timarı bırakması vaadinden sonra[82] önemli miktarda birliklerle adaya geldi. Dükün ve şövalyelerin silahlı kuvvetleri ile birlikte asileri birkaç kanlı çatışmadan sonra tekrar Venediklilerin ağır ve hantal zırhlı birliklerinin saldırılarına karşı güvende oldukları ve ovalara yapacakları saldırılar için daha iyi bir zamanı bekledikleri dağlara sürmeyi başardı.

Bu fırsat, galiplerin arasındaki husumetlerle geldi. İster Tiepolo'nun Sanuto'ya söz verdiği şartların yerine getirilmesi sırasında çıkarttığı zorluklar, ister Sanuto'nun üstün sayıdaki gücünü kullanarak adanın hâkimiyetini ele geçirmek istemesi olsun, neticede Sanuto, Agiostefanitis'i mağlup ettikten kısa bir süre sonra, güçlü yerli hanedanı Scordillilerin başı olan Savastos ile biraraya gelerek Girit'te Tiepolo ile anlaşmazlıklar çıkarttı ve bütün ilişkilerini kestikten sonra savaş ilan etti. Kendini başarıyla savunamayacak kadar zayıf olan Tiepolo, rakiplerine hemen şehrin kalesini bıraktı ve sâdık hizmetkârlarından biri olan Marco Tonisto'nun evine sığındı. Burada da emniyette olmadığından gece vakti kadın kıyafetleri içinde kaçtı; bir halat yardımıyla şehrin surlarını aştı ve hiç durmadan hemen iyi tahkim edilmiş Temnos (Temeno) Kalesi'ne kaçtı. Tiepolo burada elinde mevcut bütün silahlı kuvvetleri yanına çektikten sonra, çevreye başarılı birkaç saldırıda bulunurken ve hatta Laşit'le başka birkaç müstahkem yeri tekrar işgal ederken, Sanuto Kandiye'ye yalnızca yeterli

82 Danduli, *Chron.*, s. 337.

sayıda bir muhafız kıtası bırakarak Rumlardan ve Latinlerden oluşan asıl kuvvetleri ile en kısa zamanda adanın şehirlerinin ve kalelerinin birçoğunu zapt ve işgal etti.

Venedik'in desteği olmadan Tiepolo açık bir mücadeleye cesaret edemezdi. Ayrıca kaçtıktan hemen sonra Venedik'e acil bir ulak göndermiş ve yardım istemişti. Birkaç hafta sonra, Dominico Quirini ve Sebastiano Bethani'nin komutasında güçlü bir yardım kıtası Kalolimna Limanı'nda karaya çıktı ve hemen dükün birliklerine karıştı. Quirini yönetimindeki birliklerin iyi tahkim edilmiş Apano Sivrites dağ kalesine yaptıkları talihli bir saldırıyı, göründüğü kadarıyla çok geçmeden daha önemsiz başka birçok küçük kalenin hiç kan dökmeden fethi takip etti. Yavaş yavaş köşeye sıkışan Marco Sanuto, önce sâdık adamları ile birlikte, deniz yoluyla adalarından erzak teminini sağlayabileceği ulaşımı zor bir tepeye kaçtı. Henüz Kandiye Şehri'ne ve bazı başka yerlere sahipken bu şekilde nihaî bir muharebeden kaçınarak, dükün erzak temini eksik olan güçlerini çok geçmeden yorabilmeyi ve daha sonra adanın hâkimiyetini tekrar ele geçirebilmeyi ya da en kötü ihtimalle, önemli bir avantaj elde etmeyi umuyordu.

Oysa umutları boşa çıkacaktı. Sanuto'nun yeğeni Stefano Sanuto'yu geride bıraktığı Kandiye Şehri, çok geçmeden gece vakti yapılan bir saldırıda herhangi bir kılıç darbesine gerek kalmadan tekrar Tiepolo'nun eline geçti ve bunun üzerine Belvedere sarayı ve Kastel Milopotame'den (Milopotamo) Spada Burnu'na kadar sahil kesimindeki bazı başka noktalar, uzunca bir süre Nakşa dükünün elinde kalmasına rağmen, Sanuto'nun küçük ordusunun mevcudu sonunda öyle azaldı ki, bazı avantajlı şartların yanısıra Nakşa'ya özgür ve onurlu bir biçimde dönüşünü sağlayan bir barış yapmak zorunda kaldı. Barış antlaşmasının hemen başında, olup biten herşey için karşılıklı af şartı yer alıyordu. Sanuto ayrıca henüz işgali altında bulunan yedi kaleyi, dükün aynı sayıdaki kale komutanlarına teslim etmek zorunda kaldı ve bu kalelerin seçimi, kaleleri tamamen boşaltana kadar rehineler vermesi şartıyla, özel bir teveccühün göstergesi olarak, Sanuto'ya bırakıldı. Bu arada kalelerden eyerleri ile birlikte atlardan ve teçhizatlardan istediği kadarını almasına izin verildi. Gemileri dük temin edecekti. Ayrıca Sanuto'ya, son işgal ettiği bölgelerdeki Rumlardan tahsil edilecek 2.500 perper tutarında bir fidye ödenmesini sağlayacaktı. Aynı bölgelerden ayrıca 3 bin ölçü tahıl ve 2 bin ölçü arpa tahsis edildi. 20 yerli arhonta, aynı antlaşma sayesinde, mallarını Latinlere değil yalnızca

Rumlara serbestçe satmalarına ve her birinin yanına teçhizatı ile birlikte bir at almasına izin verildikten sonra, Sanuto ile birlikte Takımadalar'a göçetme izni verildi. Karşılığında, Venedik doju bu yasağı özel sebeplerden dolayı kaldırmayı uygun görmediği sürece Sanuto'nun ve adamlarının gelecekte adaya ayak basmaları tamamen yasaklandı.

Dük Jacopo Tiepolo'nun Venedik'e dönmeden kısa bir süre önce, 1216'da Marco Sanuto ile yaşanan husumeti sona erdiren barış antlaşmasının ana şartları bunlardı[83].

Oysa bu arada Cenevizliler de yine mevcut karışıklıklarda bir kez daha Girit'e yönelik bir teşebbüste bulunmak üzere buraya korsanlarını göndermişlerdi. Alamanno adında Cenevizli bir kont, belki biraz geç kalmış olsa da, 1217 başlarında üç kadırga ile iç kesimlere doğru bir akında bulunmak için Fraschia Limanı'na demir atmıştı. Oysa aynı dönemde Konstantiniyye'den buraya gelmekte olan Marco Zorzano komutasındaki küçük bir Venedik filosu Cenevizlileri deniz tarafından ablukaya alırken, yeni dük Paolo Quirini birlikleriyle Cenevizlileri kara tarafından kuşattığından, Alamanno iki kadırgası ve mürettebatından 300 kişi ile birlikte kolayca ele geçirildi ve daha sonra tazminat karşılığında tekrar vatanına geri gönderilmek üzere zincire vurularak Venedik'e götürüldü[84].

İsyan ruhunun yakın zamandaki olaylardan dolayı yeniden beslendiği iç kesimlerdeki sürekli huzursuzluklar ise Cenevizli maceraperestlerin bu plansız teşebbüslerinden çok daha tehlikeli idi. Ne yazık ki Venedikli efendiler gizlice hâlâ yanan ateşi her defasında körüklemekten geri kalmıyorlardı. Örneğin Dük Quirini'nin daha ilk yılı olan 1217'de küçük bir yer olan Buon-Reparo valisinin yerel arhont ailesi Scordillilerin topraklarında yaptığı adi bir soygun, bu güçlü

83 Burada Dandulus'un anlattıkları dışında bilhassa Laurentius de Monachis'in Flaminio Cornelio, s. 242 ve devamında elyazmasından verilen bilgileri kullandık. Barış antlaşmasını Cornelio, s. 245-249'da orijinalinden aktarmakadır. Daha eski Venedik tarihçilerinde, örneğin Marin Sanuto, *Vite de' Duchi* de olduğu gibi, Kandiye meselesinin anlatımında bilhassa kronolojik açıdan daha yeni eserlere de aynen aktarılan korkunç bir karışıklık mevcuttur. Karşılaştırma için, burada anlatılanlar hakkında örneğin Abbé Sauger, *Histoire nouvelle des anciens Ducs et autres souverains de l'Archipel*, Paris 1699. Daru, Agiostefanitis'in ayaklanmasını 8 sene sonrasına atmaktadır ve Kandiye'deki daha sonraki ayaklanmalar hakkında verdiği kronolojik bilgiler de neredeyse tamamen yanlıştır.

84 Dandulus, s. 341.

ailenin ve geniş bir alana yayılan kollarının bir kez daha isyan bayrağını çekmesine sebep oldu. Haklı olarak tazminat talep edildi ve aileye dük tarafından mahkeme kararıyla tazminat ödenmesi hükmedilmesine rağmen, bu tazminatın eşkiyalar tarafından ödenmemesinden ötürü hakarete uğrayanlar haklarını ellerinde silahlarla aradılar. Eski usûle göre Venedikli yerleşim merkezlerine saldırdılar, insanları öldürdüler ve hayvanlarla taşınabilir malları alıp götürdüler. Paolo Quirini birlikler gönderdi, fakat birlikler dikkatsizce davranarak asilerin ardından İda Dağı'nın dar geçitlerine gittiler. Burada asilerin saldırısına uğrayarak, komutanları ile birlikte büyük bir bölümü öldürüldü. Kurtulmayı başaranlar, bu mağlubiyetin üzücü haberini Girit'e getirdiler[85].

Tabii ki sonraki yıllarda da benzer katliamlar meydana geldi. Venediklilerin artık ciddi bir direniş göstermeleri imkânsızdı. 1212'de buraya yerleştirilen şövalyelerin çoğu ölmüştü. Venedik, birkaç şehri ve tahkim edilmiş kaleyi savunmakla yetinmek zorunda kaldı. Açık araziler asilerin ve yağmaların insafına bırakıldı. Venedik'te bu durum tabii ki taraf bulamıyordu. Venedik'in onuru, adanın güvenliği için yeni tedbirler gerektiriyordu. Ayrıca diğer timar sahipleri de nihayet önemli bir güç gönderebilmek için mevcut timarların 200 yeni timarla daha da genişletilmesi için resmen başvurmuşlardı. Venedik, buna istinaden 1222 Haziran'ında beş sancak altında Milapoteme, Buon-Reparo, Kalamona, Apano-Sivrites ve Kato-Sivrites dolaylarında 60 yeni timar kuracak yeni sömürgeciler göndermeye karar verdi. Söz konusu topraklar, yeni sömürgecilere yine ebediyen ve esas olarak 10 yıl önce bu adaya ayak basan şövalyelerle aynı şartlar altında tahsis edilmişti. Ayrıca bunlara, özel olarak, eski sahipleri yokolan 200 timara katılma hakkı tanındı[86].

Bu ikinci sömürgeleştirme teşebbüsü, bilhassa sisteme ilk kez yerli Rumların da dâhil edilmiş olması açısından olağandışı idi. Bu hususu, ertesi yıl olan Ocak 1223'da doj adına Dük Paolo Quirini tarafından, Scordilli ailesi ile bağlantılı iki en itibarlı arhontlara mensup Theodoro ve Michali kardeşlerden her birine ilk sahiplerinin ölümünden dolayı Dorsodura ve San Paolo dolaylarında mahlûl olan timarların verildiği bir belgeden anlıyoruz. Onlara da timarları, ebediyen ve Venedikli şövalyelere benzer şartlar altında verilmişti. Söz konusu Rumlar yalnızca Venedik doju nezdindeki sadakat yeminlerini özel bir

85 Dandulus, s. 341.
86 Bütün sömürgecilerin adları ile anıldıkları belge için bk. Flaminio Cornelio, s. 251-260.

belge ile taahhüt altına alacak, bilhassa kendilerine tahsis edilen timarlarda mevcut veya gelecekte buraya getirilecek yabancı malları, insanları veya hayvanları hemen teslim edecek ve yükümlülüklerinin teminatı olarak, eşi ve çocukları ile birlikte en yakın akrabalarından birini ve kendi kızkardeşlerini rehine olarak düke teslim edeceklerdi[87].

Venedik'in niye böyle bir adım attığı açıktı. Bu, zorunluluğun ve aklın gerektirdiği bir adımdı. Zira Theodoro ve Michali Millesino, 1217 tarihli isyanın başında bulunan Rumlardı. Onları şimdilik râm etmek ve gelecekte Venedik'e karşı sadakatlerinden emin olmak için bu timar sistemi tek ve en uygun çare olarak görülüyordu. Oysa bu hususta ne kadar yanıldıklarını, hemen ertesi yılların tarihi gösterecekti. Zira ne yeni Venedikli sömürgecilerin gelişi ne de Senato'nun görünüşte cüretkârlığı, bu arhont hanedanları arasında yaşamaya devam eden öfkeyi dindirebilirdi. Yeni timar sahipleri henüz yerleşmeye çalışırlarken, gizlice başlarında Scordilli ve Millesinilerin bulunduğu yeni bir ayaklanma hazırlanıyordu.

Bazı geçici genel huzursuzluk belirtilerden sonra 1230'da baş gösteren bu ayaklanma, asiler adanın dışında da ilişkiler kurduklarından ve bilhassa Trabzon Rum İmparatoru Ioannes Vatazes'i 33 büyük gemiden oluşan bir yardımcı filo ile kendilerini desteklemeye ikna ettiklerinden, çok daha tehditkâr bir hâl aldı. Tabii ki Trabzon Rum imparatoruna ödül olarak adanın hâkimiyeti vadedilmişti. Dönemin Girit dükü Giovanni Storlado, böyle bir gücün karşısına çıkacak durumda olmadığından, tıpkı daha önceleri Tiepolo'nun yaptığı gibi Takımadalar Hâkimi Marco Sanuto'ya sığındı. Sanuto her ne kadar küçük bir filo ile ada önlerine geldiyse de bir zamanlar adayı boşaltmak zorunda kaldığında yaşadığı utancı henüz unutmamıştı. Dandulus'un kanaatine göre, Trabzon Rum imparatorunun filo kaptanının kendisine rüşvet vermiş olmasından ziyade intikam almak amacıyla, acilen kurulan Suda dağ kalesindeki mevkiinden, imparatorun filosu Girit sularında görünmeye başladığında ayrıldı ve Nakşa'ya geri döndü. Meydan asilere kaldı. Resmo (Rethimo), Milapoteme ve Kastelnova ardı ardına ellerine geçti. Ancak Kastel Bonifacio'ya saldırdıklarında ağır ve kararlı bir direnişle karşılaştılar. Zira içeriden kale komutanı bütün saldırıları cesurca geri püskürtürken, Storlado birlikleri ile buraya geldi ve kuşatmacıları dışarıdan öyle köşeye sıkıştırdı ki, imparatorun filo komutanı bile davayı kaybettiklerini düşünerek akıbetlerini hiç düşünmeden tekrar Gi-

87 Söz konusu belge için bk. *aynı eser*, s. 261.

rit sahillerinden ayrıldı. Filosunun tamamı kısa bir süre sonra yakalandığı bir fırtınada Çuha'nın kayalık kıyılarında 3 kadırga haricinde yokoldu[88].

Bu darbe ve dükün dayanıklılığı, asilerin cesaretini bir kez daha kırdı. Küçük savaş, daha sonraki dükler Nicolo Tonisto ve Bartholomeo Gradonico dönemlerinde de devam etti, fakat asilerin elindeki yerlerin tamamının tekrar geri alınması ile Venedik onuruna ve lehine sona erdi. Gradonico, bu zorlu zaferde bu defa da mağlup olanlara karşı ılımlılık göstererek en azından yakın gelecek için biraz olsun süreklilik kazandırmak gerektiğine inanıyordu. Telkinleri üzerine Misselini kardeşlere, isyan başladığında Venedik menfaatleri adına el konulan timarları tekrar geri verildi ve yeniden onaylandı[89].

Tabii ki bu ılımlılık adanın diğer bölgelerindeki hadiselerin gidişatı üzerinde tamamen etkisiz kaldı. Kararlı bir Rum topluluğu henüz Estiye dağ kalesinde direniş gösteriyordu ve Giovanni Ardizonio ve Marco Molino'nun ağır baskısı karşısında, en çaresiz anlarında Trabzon Rum İmparatoru Vatazes'in yine 12 gemiden oluşan yardımcı filosu Suda Limanı'na girdiğinde tekrar cesaretlendiler. Venedikliler hemen Sitia kuşatmasını kaldırdılar ve kısmen şehri korumak kısmen düşmanlara Suda Limanı'nda bizzat saldırmak üzere acilen Girit'e döndüler. Ardizonio, çok kısa sürede biraraya getirilen küçük filonun komutasını üstlendi. Suda Limanı'ndaki muharebe sıcak ve kanlı geçti, fakat hiçbir tarafı nihaî zafere ulaştırmadı. Oysa göründüğü kadarıyla kıyıdan Giritli okçular ve Venedik gemilerine taş atan köylüler tarafından desteklenen imparatorluk filosu, bütün olarak bakıldığında üstünlüğü sağlamıştı. Ardizonio ağır yaralandı ve çatışmayı sabahtan öğlene kadar sürdürdükten sonra geri dönmek zorunda kaldı. Aynı şekilde ağır hasar gören ve kayıplarını kısa sürede karşılayabilecek durumda olmayan Rum filosu da ertesi gün sabah saatlerinde meydana gelecek ikinci bir saldırının tehlikelerine maruz kalmak istemiyordu. Venedikliler limanının girişini belki de kasten açık bıraktıkları için Trabzonlular bu fırsatı kullandılar ve gecenin karanlığında sessizce buradan ayrıldılar[90].

Trabzon Rum imparatorunun Girit'teki Rumları Venediklilerin boyunduruğundan kurtarmaya yönelik, büyük bir ihtimalle genelde 1234 yılı yaz aylarının sonlarında gerçekleştiği düşünülen bu başarısız teşebbüsü, birçok açıdan

---

88 Dandulus, s. 346.

89 Flaminio Cornelio, s. 265'te 1222 olarak yanlış bir tarihle verilen belge, aslında 1234 olmalı idi.

90 Marino Sanuto, *Vite de' Duchi, aynı eser*, s. 549.

Venedik'in Girit'teki hâkimiyetine dair uğursuz tarihinde bir aşama olarak görülebilir. Zira Giritliler, umutlarını kendi güçlerinden ve imkânlarından ziyade dışarıdan gelecek bu yardıma bağlamışlardı. Arazinin zorluğu ve menfaatlerin farklılığı karşısında mahir bir yönetimden, kararlı bir organizasyondan, kısacası birlikten yoksun daimî plansız gruplar savaşının istenen neticeyi getirmesi mümkün değildi. Böyle bir sonucu ancak Venedik'in gücünü bir defada kırabilecek kesin bir darbe sağlayabilirdi. Ne yazık ki bu darbeyi vurmarı beklenen, ancak kendisi de çökmekte olan Trabzon Rum imparatorunun imkânları hususunda yanılgıya düşülmüştü.

Filonun çekilmesini, Venedikliler'in doğaya aykırı ve zorlu olanı, hatta belki de hâkimiyetlerinin çaresizliğini ılımlılık kisvesi ile örtmeye çalıştıkları kısa bir huzur, hatta cesaretsizlik dönemi takip etti. Yeni gelen Dük Angelo Gradonico aynı yıl içinde, Venedik'in Apano Sivrites ve Kato Sivrites bölgelerinde Venedik'e karşı silahlarına sarılan bütün yerli timar sahiplerinin yalnızca affedilmekle kalmayıp, onlara mallarının da geri verildiğine dair bir Senato kararını açıkladı. Oysa bu tavizler, manevî değerini, dolayısıyla yerlilerin olumlu tutumu üzerindeki etkisinin büyük bir bölümünü tekrar ortadan kaldıran şartlara bağlanmıştı.

Senato, affedilen yerlilerden, en itibarlı ve en güçlü iki elebaşı olan Manuel ve Konstantin Drakontopulo'yu en yakın adamları ile birlikte ölü veya diri olarak düke teslim etmek için bütün imkânlarını kullanmalarını ve diğer iki arhont hanedanı olan Kalothetosları ve Anatholikileri kendi silahlarıyla adadan kovmalarını istiyordu. Ayrıca daha sonraki zamanlarda daha geniş bir kapsamla uygulamaya konulan ve bazı bölgelerin ekilmesini tamamen yasaklayan ağır bir tedbirle ilk kez İda Dağları'nın güney kesimindeki bazı bölgelerle ilgili düzenlemeler getirildi. Bu yasaktan etkilenen ailelerin, bundan böyle buradaki toprakları ekmek ve hayvanlarını otlatmak için, izlenmesi daha kolay Mesarea Ovaları'na inmeleri isteniyordu. Bu şartların ve aynı şekilde rahatsızlık veren başka şartların teminatı olarak, ailelerinin en itibarlı kollarından seçilecek olup, Bonifacio ve Belvedere palankalarında esir tutulacak ve her üç ayda bir başka 30 rehine ile değiştirilecek 30 rehine vermek zorundaydılar. Bu hususta hazırlanan ve her iki tarafça yemin altına alınan belge, 1234 Ekim'inde imzalandı[91].

91 Orijinali için bk. Flaminio Cornelio, s. 267-270.

San Nicolo dağ kalesini hâlâ Trabzon Rum imparatorunun birlikleri ile işgal altında tutan Millesini ailesinin başları Nicola ve Michali Sevastos, Venediklilerin üstün gücü ile başa çıkamayacakları için, gönüllü olarak tâbi olacaklarını açıkladılar. Bu amaçla hazırlanan bir belge ile kalenin muhafız kıtalarının geçimi için gerekli masrafların katkı payı olarak yıllık 600 perper tutarında bir haracın ve kalenin Venedikli bir kale komutanı tarafından idaresiyle ilgili bazı imtiyazların tanınması şartıyla kaleyi teslim etmeyi taahhüt ettiler. Ayrıca kendileri için San Nicolo'ya ebediyen serbestçe girip çıkma hakkını şart koştular ve uygun gördükleri takdirde, Venedik ile önceden anlaşmaya varılarak, kalenin kendilerine verilmesini talep ettiler[92].

Tarafların böyle bir antlaşmayı hangi düşüncelere dayanarak kabul ettiklerini, burada aktarmaya çalıştığımız şartların doğası göstermektedir. İster akdedilen antlaşmanın yerine getirilmesinde gösterilen kasıtlı ağırlık yüzünden olsun ister bu gecikme başka sebeplere dayansın, neticede San Nicolo Kalesi ancak iki yılın sonunda hem de yeni dük Stefano Justiniani ile Rum birlikleri arasında 23 Temmuz 1236'da akdedilen ve dükün Rumlara gemilerine kadar güvenli geçiş vaadinde bulunmak, Trabzon Rum imparatorunun ordusuna mensup olup adanın herhangi bir yerinde bulunan esirleri serbest bırakmak ve San Nicolo'da yerleşik bazı Giritli ailelerin göçetmesine izin vermek zorunda kaldığı antlaşma ile boşaltıldı[93]. Bu, İmparator Ioannes Vatazes'in başarısız kurtarma teşebbüsünün son perdesi idi.

Bununla Venediklilerin yerli halka karşı tutumlarında çok büyük bir değişiklik olmadı. Aktarılanlardan bu durum açıkça ortaya çıkmaktadır. Bir taraftan nefret ve amansız bir düşmanlık ve diğer taraftan temellerinde yanlış ve oluşumunda kesin bir istikrara erişmemiş bir idarî sistem; bir tarafta galiplerin kibri ve ülkenin şekliyle ihtiyaçlarına, halkının düşüncelerine ve karakterine karşı akıl almaz bir umarsızlık ve diğer tarafta mağlup olanların acizliği, küçük düşmüşlüğü, çaresizliği: Kanlı felaketlerle ve güvensiz bir barışın içi boş dönemleri ile daha yüzyılları dolduran üzücü bir tarihin unsurları, itici gücü bunlardı. Kendi içinde bir bütün olarak değişik aşamalarda dönüp dolaşıp hep aynı yere gelen bu tarihi en ince ayrıntılarına kadar takip etmemiz gerekmez. Bundan böyle yalnızca en önemli anlarını vurgulamak istiyoruz.

92 Flaminio Cornelio, *Urkunden*, s. 270'teki belgeler.
93 *Urkunden, aynı eser*, s. 272-274.

Öncelikle 1252'de Doj Marino Morosini döneminde Girit'e yeni bir grup Venedik şövalyesi gönderilmesine karar verildiğini belirtmek isteriz. Bu defa 90 yeni timar tesis edilecekti, ancak 15 timar doğrudan Venedik Cumhuriyeti'nin tasarrufuna bırakılacaktı. Bu grubun amacı, o dönemde yine Rumların işgali altında bulunan Spada Burnu'na uzanan burnun ve komşu bölgelerin geri alınması idi. Şövalyelere ayrıca son ayaklanmalarda neredeyse tamamen harap edilmiş Hanya Şehri'nin tekrar inşası ve tahkimi veya civarda yeni bir şehrin kurulması şart koşuldu. Söz konusu grup, kendisine tahsis edilen toprakları önce fethetmek zorunda olacağından, yanında bulunan nâzırlarla birlikte ayrıca yeni timarların dağıtımını da üstlenecek olan Venedik kaptanlarından birinin emri altında yola çıktı[94]. Ülkenin gerek ele geçirilmesi gerekse dağıtımı, göründüğü kadarıyla hiçbir zorluk çıkmadan gerçekleştirildi ve Hanya'nın yeniden inşasına hemen başlandı.

Yalnızca zaman zaman meydana gelen küçük ayaklanmalarla kesilen birkaç yıllık huzur dönemi, Venedik hâkimiyetinin ve bu hâkimiyeti gelecek için emniyet altına alabilme umudu ile uygulanan idarî sistemin daha sağlam temellere oturtulmasını sağladı. Henüz aşılması gereken zorluklar zamanla çözüldü. Nesiller değiştikçe düşünceler de değişiyordu. Bir zamanlar sahip olunan özgürlüğe ve büyüklüğe dair hâtıralar, geleneklerin karanlığında kaybolmaya başlamıştı. Zorunluluklara karşı mücadele demir gibi bir irade ve ağır fedakârlıklar gerektirdiğinden boyun eğiyorlardı ve burada da artık, her yerde olduğu gibi, zayıflıkları ile birlikte zincirlerini de lüksün ve insanlara özgü kibrin geniş kisvesine saklayabildikleri sürece kölelikten memnun olan insanlar eksik değildi.

Hiç kimse, bu gibi ruh hâllerini Venedik kadar, ince bir despotluktan oluşan muhteşem binalarını kurarken olduğu gibi kullanmayı bilmiyordu. Daha bu dönemlerde Girit soyluları, Konstantiniyye'nin 1261'de tekrar geri alınmasından sonra Mihail Paleolog'un zayıf da olsa Giritlileri Bizans İmparatorluğu'nun tekrar kurulması için kazanmak amacıyla yaptığı teşebbüslerin başarısız olmasını sağlayacak kadar kendi tarafına çekmeyi başardı. Mihail Paleolog, Girit'e 1262'de Armyro dağ kalesini kolayca ele geçiren bazı gemiler yolladıktan ve buradan adanın her yerine soyluları bir genelge ile kendi davası için kazanmak üzere ulaklar gönderdikten sonra, neredeyse her yerden Venedik'in ılımlı ve

94 Dandulus, s. 360, bu hususa yalnızca genel olarak değinmektedir. Flaminio Cornelio, s. 274-282 ise söz konusu belgeyi bütün şövalyelerin adları ile birlikte vermektedir.

adil yönetimi altında çok rahat olduklarına ve bir kez ettikleri yeminleri bozmayacaklarına dair cesaret kırıcı cevaplar aldı. Oysa Bizans İmparatorluğu'nun tekrar kurulmasına bazı umutlar bağlayan halk çok farklı düşünüyordu.

Ayrıca bu dönemde adanın her yerinde yeniden kimi zaman kanlı çatışmalara dönüşen büyük bir heyecan, içten içe bir kaynama görülüyordu. Kandiye'de 1265'de meydana gelen bazı cinayetler, ancak acilen Venedik'ten buraya gönderilen silahlı kuvvetler ve elebaşlarının idam edilmesi ile bastırılabilen genel bir halk ayaklanmasının işaretini verdi. Hâlbuki ne bu sertlik ne de o tarihten sonra Venedik tarafından uygulanan sürgün sistemi, musibetin köküne kadar inebiliyordu. Aksine huzursuzluk, dizginlenmesi için uygulanan sertlikle daha da büyüdü.

Georg ve Theodor Cortazzi kardeşlerin çok uzun zamandır planlanan ve 1271'de patlak veren ayaklanması[95], bugüne kadar görülen herşeyden daha üstündü. Cortazzi ailesi zenginliği ve önemli bir maiyete sahip olmasıyla tanındığından ayaklanma büyük bir hızla yayıldı ve birkaç gün sonra kardeşler önemli bir gücün başına geçerek sefere çıktılar. Her iki tarafın büyük bir öfkeyle yürüttükleri mücadele, uzayıp gitti. Herhangi bir sonuç doğurmayan, fakat asilerin hızlı bir biçimde gidermeyi başardıkları büyük kayıplara sebep olan birçok muharebe yürütülürken, Venedikliler her defasında anavatanlarından gelecek takviyeleri beklemek zorundaydılar. Cortazziler Venedik'in silahlarının üstünlüğü karşısında mağlup olana kadar tam yedi yıl bu şekilde geçti. Dük, 1272'de asilerin sahte bir kaçışına kanarak dar bir geçitte ordusunun tamamıyla utanç verici bir biçimde ölüme gitti. Sonraki iki yılda Marino Morosini talihli de olsa, Venedik için hiçbir kazanç getirmeyen bir şekilde savaştı. Onun kadar talihli olmayan Pietro Zeno, 1276'da öyle köşeye sıkıştırıldı ki uzun süre Kandiye'de kuşatma altında kaldı; muhasaradan kurtarılışını yalnızca Rum müttefiklerinin sâdık yardımlarına borçlu idi; Marino Gradonico 1278'de Kandiye yakınlarında Theodor ve Georg Cortazzi'nin adadan kaçmalarını ve hayatlarını kaybetmemiş bütün diğer asilerin boyun eğmesini sağlayan nihaî muharebeye teşebbüs etti. Mağlup olanlara rehineler karşılığında bağışlama ve Senato'nun affı tanındı. Marino Gradonico, bu barışı batıda en savunmasız yer olan dağlarda da biraz olsun güvence sağlamak için çok geçmeden Arna yakınlarındaki Senle (Selino) dağ kalesini tesis ettirdi.

95 Daru, ayaklanmayı 30 yıl erken vermektedir.

Dört yıl sonra, en güçlü ailelerden birinin başı olan ve Cortazziler zamanında Venediklilerin tarafını tutan Aleksios Kalergis ile Girit dükleri arasında 18 yıl sürecek kavga başladı. Bunun sebebi, 1282'de ikinci kez dük olarak Girit'e gelen Marino Gradonico'nun, Kalergislere daha önce tanınan imtiyazları ve özgürlükleri uygunsuz bir biçimde kısıtlaması olarak gösterildi. Buna öfkelenen Kalergis, henüz ihlal edilen hakkını elinde silahıyla aramaya cesaret edemiyordu; yine de öfkesini düke ve hatta Venedik'e karşı ağır sözlerle dindirmeye çalışmaktan kendisini menedemedi. Oysa bu sözler dükün gururunu kırdı ve bu yüzden telafi isteyen Venedik'in onuruna hakaret sayıldı; bu yüzden Gradonico'nun halefi Jacopo Dandolo'ya Senato'nun resmî bir kararı üzerine Kalergis'ten hesap sorma ve Venedik'in öfkesini uygun bir cezayla hissettirme emri verildi. Bu emri Venedik'te yaşayan dostları aracılığıyla zamanında haber alan Kalergis, silahlarına sarıldı.

Mücadele sertti ama büyük zaferler barındırmıyordu. Kalergis, akıllı davranarak, az sayıdaki kuvvetleri ile ovalarda her türlü muharebeden kaçınıyor ve Venediklilerin gücünü, arazi hakkındaki bilgisi ve birliklerinin çevikliği sayesinde önemli bir üstünlük kazandığı bitmek bilmeyen bir dağ savaşı ile tüketmeye çalışıyordu. Galata'ya yerleştikten sonra (1202) Girit sularında daha sık görünmeye başlayan ve söz konusu dönemde (1293) Hanya üzerine başarılı geçen cüretkâr bir saldırıda bulunan Cenevizlilerin kendisine vadettikleri yardımlar bile kendini kanıtlamış bu sistemi terketmesini sağlayamadı. Venediklilerle ilişkilerini bozmuş olmasına rağmen Cenevizlilere karşı beslediği eski nefretini hâlâ bağrında taşıyor ve onların bütün tekliflerini şerefli bir biçimde geri çeviriyordu. Venedik'in de eninde sonunda bu gurur karşısında boyun eğeceğini biliyordu, zira bir taraftan da hakkını, ailesinin adını ve imtiyazlarını talep ettiği şartlar altında uzlaşmaya varmaya meyilli olduğunu göstermişti.

Gerçekten de ilk elini uzatan bu yararsız mücadeleden sıkılan Venedik oldu. Bazı müzakerelerden sonra, 1299'da barış yapıldı. Bu barışın Kalergis için oldukça müspet şartları, Venedik'in bu nüfûzlu adamın dostluğuna ve sadakatine verdiği değeri gösteriyordu. Yalnızca kendi şahsı ve en yakın taraftarları için değil, mesela Michael Cortazzi gibi, Kalergis ile sıkı ilişki içinde olan bütün asiler için kelimenin en geniş anlamıyla af çıkartıldı. Ayaklanmadan önce sahip olduğu bütün timarların, üzerlerindeki imtiyazlar, haklar ve özgürlüklerle birlikte onaylanmasının ardından, bu timarların sayısı önemli ölçüde arttırıldı ve kendisine bunları istediği kişiye istediği şekilde devretme veya miras

bırakma hakkı tanındı. Bazı kiliseler ve manastırlar mülkiyetine veya icar olarak kendisine verildi. Ayrıca timarlarında yaşayan ve kendisine itaat eden halk için de önemli avantajlar ve daha önceki yasalarla önemli ölçüde kısıtlanmış at ve yük hayvanı alımı için önemli imtiyazlar elde etti. Bir istisna olarak ve göründüğü kadarıyla ilk kez, Kalergis'e ve maiyetine Latinlerle akrabalık ilişkileri kurma izni verildi. Venedik, karşılığında sadakatinin teminatı olarak, Kalergis tarafından da tekrar yemin altına alındığı gibi, iki yıllığına 20 rehineden başka bir şey istemiyordu[96].

Barışın yalnızca siyasî yönünü ele almak için, Kalergis ile bazı Latin piskoposlar arasında ruhban mülkleri üzerinde Kalergis'e tahsis edilen haklardan dolayı meydana gelen ve ancak Papa V. Clemens'in arabuluculuğuyla giderilebilen kavgaları burada ele almayacağız[97]. Söz konusu barış antlaşması, öncelikle Venedik âcizliğini itiraf etmek zorunda kaldığı ve ikinci olarak adaya ancak bu yerli arhont ailelerinin yardımı ve iyi niyeti ile güvenle sahip olabileceğini düşündüğünü gösterdiği için siyasî açıdan büyük bir önem taşıyordu. Arhontların sahip olduğu gücün ve nüfûzun halkı ya ayaklandırmaya ya da dizginlemeye yeterli olduğu düşünülüyordu. Bu yüzden bu kadar güçlü olan Kalergis ailesine her şekilde imtiyazlar tanınmakta hiçbir sakınca görülmüyordu ve elde edilen başarı, istenen etkiyi yapan akıllıca bir adım atıldığını gösteriyordu. Barış antlaşmasını akdettikten sonra Venedik soylusu ilan edilen Aleksios Kalergis, oğulları ile birlikte 14. yüzyılın ortalarına kadar Venedik'in Girit'te sallantıda olan hâkimiyetinin en güçlü dayanaklarından biri oldu. Tehlikeli olabilecek nice ayaklanma, söz konusu dönemde ya adlarının itibarı veya silahlarının zoru sayesinde daha başlamadan bastırılabilmişti. Ancak bu hâkimiyetin şimdiden altını oymaya başlayan musibetin daha derindeki sebeplerine ulaşmaya ne manevî nüfûzları ne de haricî güçleri yetiyordu.

Musibetin kökeni, Venediklilerin genel olarak yerli halk karşısındaki anormal konumları dışında bilhassa Venedik'ten Girit'e taşınan ve eksiklikleri günden güne daha bariz ortaya çıkan yönetim biçimi idi. Uygulanmakta olan timarlarla sömürgeleştirme sistemi, adanın içeride ve dışa karşı savunulmasına dair amacına asla tam olarak yaklaşamamıştı. Askerlik hizmeti, ya hiç yapılmıyor ya da çok eksik yerine getiriliyordu ve hiçbir şekilde yeterli değildi. 14. yüzyılın hemen başlarında Dük Guido de Canale döneminde, Girit'in bütün ti-

96 Barış antlaşması için bk. Flaminio Cornelio, s. 290-296.
97 Daha ayrıntılı olarak Flaminio Cornelio, s. 296-305.

mar sahipleri Senato'ya adadaki süvari sayısının arttırılması ve karşılığında çoğunlukla kiralık birliklerden oluşup Venedik'in silahlı kuvvetlerini teşkil eden yayaların sayısını azaltma talebi ile bir heyet gönderdiler.

İdarî makamların keyfiyetine, baskılara ve haksızlıklara dair her yerden şikâyetler geliyordu ve bu şikâyetlere kulak asılmadığından bütün bu saçmalıklar yıldan yıla giderek yayılarak adanın huzurunu ciddi bir biçimde bozuyordu. 1315 tarihli bir yazı ile Senato'nun dikkatini bu huzursuzluklara ilk çeken, Dük Fantin Dandolo oldu[98]. Bunun üzerine sonraki yıllarda timar sisteminde yapılan bazı değişikliklerle suistimaller biraz olsun giderildiler. Ancak bu sayede bir taraftan kazanılanlar, diğer taraftan tekrar kayboldu. Örneğin 1323'de şövalyelerin, emirlerindeki askerlere ödemeleri gereken, ancak büyük bir bölümü muhtemelen zimmete geçirilen ücretlerin güvenlik açısından bundan böyle dükün hazinesine ödeneceğine dair bir yönetmelik çıkartıldığında, bütün şövalyeler buna karşı çıktılar, Senato'ya bir delege heyeti gönderdiler ve kanaatlerine göre haksız olan bu kararın geri alınmasını istediler. Senato, bunu kabul etmekten imtina etti ve böylece en tehlikeli sınıfın arasına daha sonra çok kötü meyveler veren yeni bir huzursuzluk tohumunu ekti.

Bu hoşnutsuzluk, o tarihten sonra timar yükümlülüklerinin yerine getirilmesi; geciken ve ihmalde bulunanların cezalandırılması sırasında gösterilen sertlikle daha da beslendi. En büyük zorluklar ise verilecek şahsî hizmetlerde değil, daha ziyade şövalyelerin maddî hizmetlerinde çıkıyordu. Zira bunların büyük bir bölümü, gelirlerinin düzenli bir biçimde tahsil edilmesine izin vermeyen sürekli kavgalar yüzünden fakirleşmiş ve borç batağına düşmüştü. Bu resmî borç sistemi zaten gittikçe yayılan ve Venedik'in Girit'teki hâkimiyetinin asla kurtulamadığı bir kanserdi. 1343'de Senato, Girit'te devlete borcu olanlara mühlet tanımak zorunda kaldı. Oysa diğer taraftan, adanın idaresinin kendi kendini geçindirmek zorunda olduğu ilkesi, vergilerin her gün arttırılmasına sebep oluyordu ve bu durum, hüküm altında olan sınıf kadar onlara hükmeden sınıfı da etkiliyordu. Tabii ki adadaki kötü ruh hâli bununla azalmıyordu. Eski yerlilerle yaşanan burada da her yerde olduğu gibi timar sistemine dayanan ve kendisini tekrarlayan aile kavgalarına sonunda sömürge ve anavatan arasında, çok geçmeden oldukça tehlikeli bir karakter alan ve Venedik'i adayı tamamen kaybetme tehlikesi ile karşı kar-

98 *Aynı eser*, s. 307.

şıya getiren husumetler de ekleniyordu. Ateşi her yönden yakmak için yalnızca bir sebep gerekiyordu.

1343'de Venedik'in bu aileden son desteği olan oğul Aleksios Kalergis'in ani ölümü, bir kez daha Rum halkının genel olarak ayaklanması için bir işaretti. İlk saldırılar sırasında Estiye, Girapetra, Mirabella ve birçok başka müstahkem yer asilerin eline geçti. Venedik'in elinde yalnızca Kandiye ve az sayıdaki bazı palankalar kaldı. Karışıklıklar yine birkaç yıl devam etti. Savaşıldı, müzakerelerde bulunuldu ama sonuç olarak hiçbir şey elde edilemedi. Asiler dezavantajlı duruma düşünce, sonradan daha güçlü bir biçimde ortaya çıkmak ve daha büyük avantajlar elde etmek için bir süreliğine dağ geçitlerine, ulaşılması zor mağaralara geri çekiliyorlardı. Venedik, bu durumu sona erdirmek üzere 1347'de, görünüşe göre ilk kez, üç olağanüstü vali olarak Nicola Faletro'yu, Justin Justiniani'yi ve Andrea Morosini'yi büyük bir askerî birlik ve geniş yetkilerle donatılmış bir hâlde Girit'e gönderdi. Asiler üzerine ilk saldırı, adanın doğu kesiminde gerçekleştirildi ve talihli geçti. En cesur olanları, her yönden kuşatılmış ve sonunda dar bir vadiye sıkıştırılmış bir hâlde, ölümcül bir muharebede Venediklilerin zırhlı piyadelerine mağlup oldular. Liderlerinden biri olan Ioannes Psaramilungo, sâdık adamlarının büyük bir bölümü ile çatışma sırasında şerefi ile ölüme gitti. İkinci liderleri, kardeşi Mihail, küçük bir toplulukla her ne kadar daha yüksek bir geçide kaçmayı başardıysa da burada da tutunamadığı için, çaresizlik içinde hizmetlilerden birine kendisini öldürttü ve böylece ordunun kalan kısmını Venediklilerin intikam kılıcına kurban etti.

Adanın batı kesimindeki mücadele çok daha ağırdı. Hanya ve Resmo ancak ağır bir direnişten sonra ele geçirilebildiler; diğer müstahkem yerlerin tekrar geri alınması ise olağanüstü çabalar gerektirdi ve burada da asilerin gücünü sonunda Nicola Faletro'nun komutasında yapılan nihaî bir muharebe ile kırmak zorunda kaldılar. Asilerin başı Emanuel Kapsokalinos, galiplere esir düştü ve hemen asılarak idam edildi. Böylece Girit'te bir kez daha öldürülen halkının cesetleri üzerinde San Marco'nun muzaffer sancağı dalgalanıyordu.

Hâlbuki bu şekilde sağlanan huzurun binlerce kişinin kanıyla ebediyen sürmesi mümkün değildi. Her gün artan sıkıntılar, gelecek için umutları yokediyordu. İdarenin ihtiyaçları ve adanın muhafazası ile birlikte Venedik ile timarların masraflarının büyük bir bölümünü bizzat karşılamak zorunda olan ve ancak Venedik'e ihtiyaç duydukları sürece itaat gösteren Girit'teki timar sa-

hipleri arasındaki gerilim de artıyordu. Çok basit bir sebepten dolayı hiç beklenmedik bir anda patlak veren yeni bir fırtına, çoktandır hazırdı.

Zira 1362'de, meşhur tarihçi Andrea Dandolo'nun oğlu Leonardo Dandolo, Senato'nun, şövalyelerin uzun zaman önce çürümeye yüz tutan Kandiye Limanı'nın tekrar inşası için uygun bir katkıda bulunmalarına dair talimatı ile birlikte dük olarak Girit'e geldi. Anlaşılan o ki, hiç kimse böyle bir katkı payı ödemeyi istemiyordu. Zira bu harcamanın, zenginliği ticarete değil toprakların ekilmesine dayanan sömürgeden ve şövalyelerden ziyade ana şehir Venedik'in ve Venedikli tüccarların yararına olacağı düşünülüyordu. Neticede Senato'nun emri Girit'te ilan edilir edilmez şövalye sınıfının tamamı, en kararlılarından ikisi olan Tito Veniero ve Tito Gradonico yönetiminde biraraya toplanıp dükün sarayına zorla girerek, düke ve nâzırlarına kötü muamele edip hepsini zincire vurdular; daha sonra tesadüfen Kandiye'de bulunan bütün Venedik soylularına ve tüccarlarına saldırdılar, mallarına el koydular ve onları da hapse attılar. Adanın en önemli noktalarında benzer sahnelerin tekrarlanmasındaki hız, bu ayaklanmanın üzerinde karara varılan bir plana dayandığını kanıtlıyordu.

Giritli şövalyelerin bu ayaklanması, belki de Avrupa devletler tarihinin felsefesi için en ilginç görüngelerden birisidir. Burada, Ortaçağ'ın derinliklerinde, tabii ki bambaşka şartlar altında, daha yeni çağlarda dünya tarihinin en önemli dönemlerinde cereyan eden hadiselerin benzerlerini buluyoruz. Nasıl ki 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Amerika kıtasının sömürgecileri Avrupa'daki ana ülkelerinden az ya da çok talihli bir biçimde ayrıldılarsa, 14. yüzyılın ortalarında bu şövalyeler de güçlü bir ana şehrin elindeki kızılcık sopasından kaçmaya çalışıyorlardı; bağımsızlıklarını ve kendi yönetimlerini istiyorlardı, tabii ki zamanın düşüncesine ve mevcut şartların ihtiyaçlarına uygun olarak.

Dükü ve nâzırlarını ele geçirdikten sonra attıkları ilk adım bunu kanıtlıyordu. Daha yaşlı şövalyeler arasından Tito Gradonico'nun amcası Marco Gradonico'yu dük olarak seçtiler ve en tecrübeli timar sahiplerinden dördünü, Francesco Mudatio'yu, Marco Fradello'yu, Andrea Panthaleo'yu ve Bartholomeo Grimaldi'yi nâzırları olarak yanına verdiler. Bunun üzerine yerli halkı bu yeni düzene çekmek için, önce adanın her yerinde Latin kültünün kaldırıldığı ve bundan böyle yalnızca dük ile nâzırlarının da kabul ettiklerini resmen beyan ettikleri Rum Ortodoks geleneğinin geçerli olacağı ilan edildi. Venedik hâkimiyetini hatırlatan bütün işaretler sökülerek yokedildi ve çok geçme-

den resmî binalarla yeni yönetimin bütün sancaklarının üzerinde artık Aziz Marko'nun resmi değil, adanın ve Gradonico ailesinin koruyucu azizi olan Aziz Titus'un başı görülüyordu.

Bu hadiselere dair haberler, Venedik'te tarif edilemez bir etki yarattı. Venedik böyle bir şeyi asla beklemiyordu. Muhtemelen ellerinde asilere zorla boyun eğdirmeye yetecek güçlü bir kuvvet de yoktu. Senato bunun üzerine zorunlu olarak önce uzlaşma yolunu denemeye karar verdi. Bu amaçla, eski sadakatlerine geri dönmeyi kabul ettikleri takdirde asilere Venedik'in merhamet göstereceğine ve onları affedeceğine dair güvence vermek üzere, Girit'e bir heyet gönderildi. Söz konusu heyet, her biri büyük itibar ve hüner sahibi beş proveditoreden oluşuyordu: Andrea Contareno, Pietro Ziani, Francesco Bembo, Giovanni Gradonico ve Laurentio Dandolo.

Asiler, elçi heyetini kabul etmekten ve Senato'nun tekliflerini dinlemekten imtina etmediler. Hatta elçileri karşılamak üzere küçük Standia Adası'na kadar bir heyet gönderdiler ve elçileri silahlı halkın toplandığı sokaklardan güvenli bir şekilde geçirerek, Kandiye'den yeni yönetimin eli silahlı bir topluluğun arasında toplantılarını yaptığı saraya kadar getirdiler. Ancak gönderilme sebeplerinin Senato adına asilerin tâbi olmalarını talep etmekten başka bir şey olmadığını öğrenir öğrenmez mağrur bir tavırla şu cevabı verdiler: "Silahlarına adanın özgürlüğünü korumak için sarılmışlardı ve Senato'nun bir kez tanıdığı imtiyazları kaldırmasına veya bunları ihlal etmesine asla izin vermeyeceklerdi". Elçiler, hiçbir zarar görmeden, bu cevapla birlikte hemen Venedik'e geri döndüler. Senato, çok geçmeden adanın silah zoruyla tâbi edilmesine karar verdi.

Bu yöndeki hazırlıklar yapılırken, her yıl Kıbrıs'a ve İskenderiye'ye gönderilen bir Venedik filosunun Estiye sahil kalesine yaptığı başarısız bir saldırı, Veneziklilerin öfkesini ve asilerin cesaretini arttırdı. Venedik bu arada hazırlıklarını büyük bir ihtimam ve kararlılıkla devam ettiriyordu. İsyanın elebaşları, elçiler geri döndükten hemen sonra suçlu ilan edildiler. Adanın dışarıdan bütün ikmalini kesmek için Venedik doju, Venedik'in bütün dost ülkelerine Giritli asileri desteklemekten imtina etmeleri ve tebaalarına da asilerle herhangi bir şekilde irtibata geçmelerini tamamen yasaklamaları ricasıyla acil ulaklar gönderdi. Söz konusu dönemde Avignon'da bulunan Papa V. Urban, Kayser IV. Carlos, Fransa, Macaristan ve Kıbrıs kralları, Napoli kraliçesi, hatta Ceneviz Cumhuriyeti bile bu talebi yerine getirdiler ve tebaalarının Girit ile bütün

alışverişini ağır ceza müeyyideleri altında yasakladılar. Kıbrıs Kralı Pietro Lusignani seçkin bir grup şövalye ile şahsen yardım vaadinde bulunurken, Papa V. Urban Girit başpiskoposuna gönderdiği bir yazıyla Venedik ile barış içinde yaşamaları ve eski itaate geri dönmeleri için uyarıda bulundu[99].

Hâlbuki bunların hiçbiri, asilerin Venedik'e karşı kararlı tutumlarını değiştirmiyordu. Bazılarının barışmaya yönelik uyarıları, etkisiz kaldılar. Meclis üyesi seçilen Francesco Mudatio'nun kardeşi Jacopo Mudatio, benzer taleplerle yeni yönetimin karşısına çıktı. Ancak kendi kardeşine karşı sitemler ve hakaretlerle dolu konuşmasına henüz başlamıştı ki, tutuklandı ve toplantı salonundan dışarı atıldı.

Venedik'in bu kararlılığı kırmak için seferber ettiği güç, Domenico Michaele komutasındaki 33 adet üç küreklіden ve 12 adet yük gemisi ile İtalya'nın her yerinden biraraya getirilerek Luchino dal Verme'nin[100] emrine verilen muazzam bir kara ordusundan oluşuyordu. Yanında Venedik'in en iyi kaptanlarından ikisi olan Giovanni Dandolo ve Pietro Morosini vardı. Ayrıca asiler hakkındaki hükmü verecek ve uygun cezaları belirleyecek beş proveditore de gönderildi (Pietro Trevisano, Nicolo Justiniani, Giovanni Mocenigo, Marco ve Boetio Quirini kardeşler). Proveditorelere bu amaçla sınırsız yetkiler verildi ve sertlik ilkesine uyacakları belirlendi. Bilhassa ayaklanmanın elebaşları kabul edilen 10 şövalyeyi idama mahkûm etmeleri ve kaçmaları hâlinde adaletin kılıcı onlara ulaşana kadar kendilerini takip etmeleri tavsiye edildi[101].

---

99 Buraya ait oldukça ilginç belgeler için bk. Flaminio Cornelio, s. 321-330.

100 Adı Petrarca ile ilişkisinden dolayı ebediyen unutulmaktan kurtulan adamın ta kendisidir. Girit'e gitmek üzere gemiye bindiği sırada, Petrarca kendisine "*De officio et virtutibus imperatoriis*" başlıklı yazısını ithaf etti. Petrarca'nın Giritlilere dair tarifi oldukça serttir (bk. Flaminio Cornelio, s. 332): "...içte hilekâr, kurnaz, yalancı komşular, sadece eski Roma ve Yunan şairlerinin eserlerinde değil, Havari Paulus için de her zaman yalancı kabul edilmişler, kötü hayvanlar, tembel mideler. Kandırmak dışında, söylüyorum, herşeye karşı hareketsizler, sadece ona karşı tedirgindirler ve uykuları kaçar. Sonuçta senin işin onlarla olacak, suçun yabancı olmadığı onlarla, belanın alışılmadık bir şey, kötülüğün de yeni bir şey olmadığı onlarla; tersine, eskiyip aşınmış ve çok sık tekrarlanan eylemlerle ve toplumla uzun süren bir ilişkiyle çok önceden alışkanlığa dönüştürülmüş olan herşey söz konusu, en sona bırakmamak için, suç bilinciyle ve son umutsuzlukla, her zamankinin üstüne, kışkırtılmış herşey".

101 Burada Senato'nun kararının orijinalini aktarmak istiyoruz (bk. Flaminio Cornelio, s. 331): "Aşağıda adları yazılı en azından on kişi tarafından işlenen bu kadar ihanetin ve haksızlığın hiçbir şekilde bağışlanmamasını istiyoruz; tam tersine, Comune'mizin

Senato ayrıca ilk saldırının Kandiye Şehri'ne yapılmasını emretti, zira yönetim merkezi ele geçirildikten sonra adanın kalan kısmının kendiliğinden boyun eğeceği umuluyordu.

Hazırlıklar 1363 yılı boyunca sürdü. Donanma ancak 1364 ilkbaharında denize açıldı. 1 Mayıs'ta, Girit'ten yalnızca 7 bin adım uzaklıktaki Fraschia Limanı'na demir atıldı. Dominico Michaele şehre deniz tarafından saldırmak isterken, Luchino dal Verme birliklerini hemen karaya çıkarttı ve hiç vakit kaybetmeden Kandiye Şehri'ne doğru yürüyüşe geçti. Bunu haber alan asiler, bütün birlikleri ile Venediklileri karşılamaya gittiler ve akılsızlık ederek Francesco Mudatio'nun komutasında çok daha az sayıdaki güçlerle muharebeye giriştiler.

Asilerin ilk çaresiz saldırıları şiddetli ve sert oldu, fakat bu saldırı Venedik birlikleri tarafından cesurca karşılandığından zafer Luchino dal Verme'nin oldu. Zira asiler muharebe hattını tekrar oluşturamadan Verme'nin yaptığı ilk saldırı, asilerin saflarını dağıttı ve onları en yakın dağlara doğru dağınık bir hâlde kaçmaya zorladı. Neredeyse hiç birlik kalmamış Kandiye'de bu mağlubiyetten sonra direniş göstermek mümkün değildi. Galiplerin gönlünü biraz olsun alabilmek için onlar şehre girmeden önce Dük Leonardo Dandolo ve nâzırları hapisten çıkarttılar, hatta adı geçen tarihçinin belirttiği gibi, çok geçmeden Venedik kaptanının ve proveditorelerin Aziz Marco'nun şanlı ve muzaffer sancağı altında şehre girdikleri kapıları açtılar.

Oysa bu zorunlu gönüllülük, elebaşlarına karşı Venedik'in hükümlerinin şiddetini yumuşatmaya yaramadı. 15 Mayıs'ta kısa bir yargılamadan sonra proveditorelerin emri üzerine, asilerin dükü Marco Gradonico'nun başı, kale meydanında celladın baltası ile vuruldu. Onunla birlikte ve kesin emir üzerine, isyanın iki elebaşı olan Marco Fradello ve Gabriele del Abbado, her iki yanında idam edildiler. Cesetleri, ibret olsun diye, proveditoreler kaldırılmalarını uygun buldukları zamana kadar alanda kalacaktı. Cesetlerden herhangi

---

hain ve âsileri tarafından o kadar kötülük yapılan o yerlerde bizzat proveditoreler aracılığıyla onlar için adalet yerine getirilsin ve eğer herhangi bir durumda adı geçen on kişiden kaçıp uzaklaşır ve geri çekilirlerse onlar için yukarıda adı geçen adalet olmayacaktır; proveditoreler çaba göstersinler, nasıl olacağı, zamanı ve biçimi onlara gözükecektir, peşlerine düşüp onları her yerde öldürülebileceklerdir. Yukarıda sözü edilen hainlerin adları: Marco Gradonico, Baiardo Gradonico, Gabriele del Abbado, Tito Venerio, Bartolomeo Grimaldi, Tito Gradonico, Marco Fradello, Giorgio Barbo, Teodorello Venerio, Zanachio Rizzi".

birini açıkça veya gizlice buradan almaya cüret eden herkes, özel bir emir aracılığıyla elinin kesilmesi tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktı. Taşınabilir ve taşınmaz mallarına Venedik lehine el konuldu.

Bu, birkaç ay boyunca bir felaket gibi adanın her yerini saran korkunç bir kanlı muhakemenin sadece başlangıcı idi. Zira Hanya ve Resmo da tıpkı diğer bütün önemsiz şehirler ve kaleler gibi herhangi bir kılıç darbesine gerek kalmadan Venediklilerin eline geçti ve proveditoreler geldikleri her yerde uzun bir süre akıllarda kalacak amansız hükümlerinin kanlı izlerini bıraktılar. Şövalyelerin büyük bir kısmı cellâdın baltası altında can verdi; bir kısmı asılarak idam edildi; üçüncü bir kısım ise isyana katılmanın bedelini sürgünle ödemek zorunda kaldı. Birinci grubun akıbeti, isyanın elebaşlarından biri olan ve Girit ele geçirilmeden önce Cenevizlilere, Katalanlara ve bazı başka devletlere, asileri Venediklilere karşı desteklemeleri hâlinde adanın hâkimiyetini teklif etmek üzere gizlice Napoli'ye geçmesi planlanan Tito Veniero'yu da vurdu. Oysa tekliflerine hiçbir yerde kulak asılmadı. Dolayısıyla hiçbir şey başaramadan ve bu arada olup bitenlerden haberi olmadan adaya geri döndüğünde, henüz denizdeyken Venedik gemilerinin saldırısına uğradı; en yakın kıyıya çıkartıldı ve burada hemen başı vuruldu.

Yalnızca Tito Gradonico bazı taraftarları ile Rodos'a kaçmayı başardı. Geride kalan ailesine karşı ise o denli şiddetli davranıldı. Aileden kalanların hepsi, Veniero ailesinden kalanlar ve ölüm cezasına çarptırılan şövalyelerin oğulları ile birlikte haklarında hüküm verilmek üzere Venedik'e gönderildiler. Yalnızca deniz yolculuğunun zorluklarına maruz bırakılmak istenmeyen daha zayıf çocuklar, hastalar, yaşlılar ve hamileliği hayli ilerlemiş kadınlara yedi aylık bir mühlet tanındı. Gerek sürgünlerin gerekse idam edilenlerin bütün mallarına Venedik adına el konuldu. Böylece Venedik şövalyelerinin bu talihsiz ayaklanması 1364'ün yaz aylarında sona erdi[102].

Asilerin mağlubiyetine dair haberler, Venedik'te büyük bir coşkuya sebep oldu. Üç gün süren şükran ziyafetlerinden sonra Venedik'in zaferini yüceleştirmesini, dojun ve bütün Senato'nun, orada hazır bulunan Kıbrıs kralının ve zamanının ünlü şairi Francesco Petrarca'nın da katıldığı oyunlar takip etti[103].

102 Bu hususta en iyi bilgileri Dandulus'un Muratori, *aynı eser*, s. 429'daki halefi ve Flaminio Cornelio, s. 316-340'da olağanüstü elyazması materyallere göre vermektedirler.

103 Petrarca, *Epist. ad Petrum Bononiensem, De rebus Senit.* IV, Ep. II'de bu törenlerin detaylı bir tarifini vermiştir. Aynı yerde kendisi tarafından Kandiyeli Venediklilerin galibi Luchino dal Verme'ye yazılan bazı mektuplar da mevcuttur.

Venedik'e dost ülkeler de bu coşkuya katıldılar ve Venedik'i resmî yazılarla tebrik ettiler[104]. Yeni Girit dükü Pietro Morosini ise Kandiye'de zaferin anısına her yılın 10 Mayıs tarihini, önce her iki inancın kiliselerinde bir âyin ile başlayıp parlak şövalye oyunları ile kutlanacak şükran bayramı ilan etti[105].

Bu şükran bayramı ilk kez 1368'de üzücü şartlar altında kutlandı. Zira Kandiye'de bu bayram gönülsüz olarak kutlanacakken, Laşit yaylalarında küçük ama çok geçmeden tehlikeli bir hâl alan yeni bir ayaklanma başladı. Ayaklanmanın başında Kalergis ailesinden, kendilerine ayaklanmanın ilk haberi üzerine Veniero ve Gradonico aileleri başta olmak üzere kaçan veya sürgün edilen şövalyelerden birçoğunun katıldığı üç kardeş vardı. Bu ayaklanma da diğer ayaklanmaların akıbetine uğradı. Venedikliler acilen birlikler getirdiler; bir kez daha adaya proveditoreler gönderdiler; birkaç çatışmada önemli kayıplar verdiler ama sonunda, bu defa zaferi yalnızca silahlarının üstünlüğüne değil düşmanlarının içinde bulundukları sıkıntıya ve ihanete de borçlu oldukları farkı ile zafer kazandılar. O dönemde adanın her yerindeki erzak eksikliği, her yönden kapalı Laşit yaylasında iki kat hissediliyordu. Burada yaşayan halk, çaresizlik içinde yalnızca kendi kurtuluşunu düşündü ve Venediklilere râm olmakla kalmayıp ayaklanmanın elebaşlarını da gönüllü olarak proveditorelere teslim etti. Üç Kalergis kardeşler, iki Venieri ve nice başka şövalye, Venedik'e sırt çevirmenin bedelini Venedik'in kanla yazılmış yasalarına uygun olarak cellâdın baltası altında ödediler.

Taraftarları da bu defa çok daha ağır bir hükme maruz kaldılar. Zira Senato ayaklanmadan dolayı yalnızca Aanapolis Palankası'nı yerle bir ettirmekle kalmayıp, Laşit yaylasının çöle çevrilerek bundan böyle ne insanların ne de hayvanların buraya ayak basmamasını emretti. Burada yaşayan halk, zorla götürüldü; evleri ateşe verildi ve bundan sonra burada yaşamaya, toprağı ekmeye veya hayvanlarını otlatmaya cüret edenler, bir ayaklarını ve sürülerini kaybetmekle tehdit edildiler[106]. Böylece adanın en verimli kesimlerinden biri, Senato, o dönemlerde Türklere karşı gönderilen donanmanın buradan ikmalini sağlamak için 30 Kasım 1463'de toprağın ekilmesine özel bir kararnâme

104 Bu resmî yazılardan beşini, yani papanın, kayserin, Macaristan kralının, Napoli kraliçesinin ve Akhaia prensinin yazılarını, Flaminio Cornelio, s. 337-340'ta muhafaza etmiştir.

105 Oyunların anlatıldığı ilginç belge için bk. *aynı eser*, s. 340-342.

106 Söz konusu yasa için bk. Flaminio Cornelio, s. 349.

ile müsaade etmeye karar vermeyi gerekli görene kadar tam 100 yıl boyunca bakımsız kaldı. Oysa bu izin, anlaşıldığı kadarıyla çok geçmeden yeni suistimallere, yeni endişelere gebe idi. 1471'de buraya inşa edilen evler bir kez daha yerle bir edildiler ve toprağın ekilmesi bazı sınırlamalarla zorlaştırıldı; ta ki 11 Eylül 1497 tarihli kararnâme ile ovanın tamamının kullanımı doğrudan dükün ve nâzırlarının denetimine ve keyfine verilene kadar[107].

Girit'in durumunu, bahsettiğimiz son ayaklanmalardan sonra daha detaylı olarak tarif etmeye gerek yoktur. Biraz hayal gücü ile herkes, dünyanın en zengin ve tabiat açısından talihli olan, ancak o dönemlerde sefaletin toplanma noktası, kendi tutkularının mücadelesinde yokolan insan ırkının korkunç bir anıtı hâline gelen bir ülkenin üzücü resmini tasavvur edebilir. Bakımsız tarlalar, ıssızlaşmış ovalar, harap edilmiş şehirler ve kaleler, ölü sessizliği içindeki köyler ve kasabalar; her yerde son yılların talihsizliğine dair izler; veba ve açlık; kuşku, cesaretsizlik, âcizlik içinde az sayıda dağınık bir halk ve üzerinde, öfkesinin doruğundaki Venedik'in nefret beslediği bu ırkın varlığına dair son izleri yoketmek için her an inebilecek demir kılıcı: Detaylarını, düşünen okuyucunun keyfine ve becerisine bırakmak istediğimiz resmin ana hatları bunlardı.

Artık huzur dönemine, ama korkunç bir huzur dönemine giriyoruz. Venedik, iki yüzyıl boyunca çaba sarfettiği bir eserin az sayıdaki meyvelerini yemeye başlamıştı. Venedik, ıssızlaşmış ve başsız kalan malları zamanla Venedik'e karşı itaatkâr bir nüfus ile canlandırmak ve yararlı hâle getirmek için eski sahiplerinin ölmesi ile kendisine kalan timarları Venedik'te açık arttırmayla en fazla para verene sattı. Anlaşıldığı kadarıyla çok fazla katılımın olmadığı bu açıkarttırma, 1371'de başladı. Doj Pietro Ziani tarafından (1211) tanınan eski kapitülasyonun kaldırılmasından sonra bütün şövalyeleri Venedik'e karşı sadakate ve itaate mecbur eden yeni bir yemin, 1366 Mart'ında uygulamaya konmuştu[108]. Yeni şövalyelerin gelişinden 10 yıl sonra (1381), Girit, Senato'nun emri üzerine yerle bir edilen Bozcaada (Tenedos) Kalesi'nin başkent önlerinde ayrı bir mahalleye yerleştirilen nüfusu ile bir kez daha büyüdü[109]. Huzurun uzun süre devam etmesinden dolayı çok geçmeden başka yerlerden de ülkenin tarım, ticaret ve gidiş gelişlerden dolayı canlanmasına önemli katkılarda bulunan göçler gerçekleşti.

---

107 *Aynı eser*, s. 392-395.

108 Söz konusu belgeler için bk. Flaminio Cornelio, s. 349-353.

109 Bundan dolayı mahalleye Le Tenedee adı verilmiştir, bk. *aynı eser*, s. 355.

Önceki yılların darbelerinden hızlı bir şekilde kurtulabilselerdi ve Venedik'in kuşkusu sonsuz imkânlara sahip insan gücünün daha serbest gelişmesine izin vermiş olsaydı, belki belirli bir refah düzeyi bile yakalanabilirdi. Oysa Venedik, adaya insan gücü ile değil, yalnızca sarsılmaz temellere dayanan ve şekilleri açısından kesin çizgilere sahip, dışa karşı görünüşte özgürlük sağlayan, ancak ruhları zincire vuran ve katılığıyla sonsuz zamanların fırtınalarına dayanmaya çalışan bir idare sistemine dayanarak sahip olabileceğinin bilincinde idi. Venedik bu hususta yanılmıyordu. Girit ile sunî ilişkilerinin farkında idi, fakat bu, zorunluluğun, tıpkı aşılmaz bir duvar gibi, hükümdarları daima hükmedilenlerden ayıran, dolayısıyla baştan beri kaçınılmaz yokoluş şartlarını kendi içinde barındıran katı bir zorunluluğun gerektirdiği bir ilişki idi. Daha 15. yüzyıl içerisinde Girit'te daha sonra Venedik'in genel olarak mirası hâline gelen ve Soranzo'nun uygun bir biçimde yelesinde henüz farelerin cirit attığı ölmek üzere olan aslanla karşılaştırdığı olağandışı durum görülmeye başladı[110]. Anlaşıldığı kadarıyla Venedik'in Girit'teki hâkimiyeti daha şimdiden âcizliğe ve tükenmeye doğru yol alırken, yerli halkın bu boyunduruktan kurtulmak için teşebbüsleri asla eksik olmuyordu. Yine de bu teşebbüsler genelde kesin bir amacı ve yeterli imkânları olmayan başarısız planlar, gereksiz hazırlıklar ve kimi zaman kibirli arzularla sınırlı kalıyorlardı.

Eski zamanlardaki gibi genel ayaklanmalar artık söz konusu değildi; huzursuzluklar, bireysel ve âciz halk hareketleri ve Girit'in o dönemdeki durumunu belki de en iyi şekilde tanımlayan büyük bir nefretle dolu entrikalarla ifade ediliyordu. Mesela Resmo'da Vlasto adındaki itibarlı bir Rum, 1453'de adanın her yerinde bütün Venedikli memurları ve en itibarlı şövalyeleri aynı günde ve aynı saatte öldürtmek ve daha sonra muhtemelen sürgündeki Pale-

110 *Il Governo dello stato Veneto dal cavalier Soranzo*, Mspt., Paris Tersane Kütüphanesi, No. 54 fol. Üstün özellikleri Daru tarafından da tanınan bu muhteşem eseri bizzat inceleyerek, Venedik Cumphuriyeti'nin yasalarına ve idaresine dair en detaylı ve bilgi verici eserlerden biri olduğuna kanaat getirdim. Soranzo, Kandiye'nin 17. yüzyılın son çeyreğinde kaybedilmesinden kısa bir süre sonra yazmıştır. Burada söz konusu edilen yer şöyledir: "Aslan ölmekteyken fareler bile onun çenesini kemirmeyi göze alırlar. Tanrı'ya bak, başlangıcı olanın ilerlemesi engellenemez, çünkü tâbilerin ihaneti tüfeğin barutuna benzer, ona kükürt girdiğinde geçikmeden tam bir yangın gelir ardından. Bu yüzden diyorum ki bu güçsüzlük ölümcül olurdu ve sanat ruh durumunu dengede tutmaya yetmeyebilirdi. Daha da kötüsü, haklı olarak korkulan bu kadar çok kötülük, ihtiyat sebebiyle tahrik edilemezler, çünkü nedenini ortadan kaldıracak ihtiyat yoktur".

olog hanedanından sürgündeki bir hükümdarı Girit'in hâkimiyetini devralmak üzere buraya çağırmak gibi şeytanca bir plan tasarlamıştı. Plan beğenildi ve katılanlar günden güne artarken bu cüretkâr darbeyi gerçekleştirmeyi düşünmeye başladılar ki, aralarından iki kişi, bir papaz ve bir Yahudi, dönemin dükü Bernardo Vitturio'ya planı haber verdiler. Entrikacılar bu ihbar üzerine kolayca yakalandılar, zincire vuruldular ve hemen idam edildiler. Hainler ise Senato tarafından onurlarla ve yüksek gelir getiren mülklerle ödüllendirildiler.

Muhtemelen bu entrikanın sonucunda ertesi yıl olan 1454'de Engizisyoncular, Kandiye komutanının, elebaşları olarak davranışlarından dolayı tehlikeli olabilecek bu gibi soyluları veya başka kişileri gizlice yapılan idamlarla ortadan kaldırmasına yetki tanıyan o korkunç yasayı çıkartmışlardı. Bunun muhasebesini daha sonra kendi vicdanı ve hesap vermek zorunda olduğu tek varlık olan Tanrı ile yapacaktı[111].

Bütün bunlar Venedik'in o dönemlerde Girit'teki hâkimiyetinin hangi temellere dayandığını yeterince kanıtlıyordu. Ada üzerindeki hâkimiyetinin devam edebilmesi için belki de Venedik hâkimiyetine içeride yeni bir güç ve sağlamlık kazandıracak şiddetli bir haricî darbe gerekiyordu. Bu darbenin gerçekleşmesi gerçekten de uzun sürmedi. Türk korsanlarının akınları daha 15. yüzyılın başlarında Girit sularına kadar uzandılar ve çok geçmeden oldukça tehlikeli bir hâl aldılar. Kıbrıs ve Girit, Hristiyan âleminin surları hâline geldiler ve Venedik ciddi bir savunma için esaslı tedbirler almak zorunda kaldı. Ayrıca Osmanlı korsanlarının genelde sahil şeritlerinin yağmalanması ile sınırlı kalan ilk cüretkâr bireysel akınları, mesela 1427'de olduğu gibi, başarıyla geri püskürtülüyorlardı. Adanın konumu, 1453'de İstanbul'un fethinden sonra çok daha zor ve endişe verici bir hâl aldı. Venedik'in baştan beri Bâbıâli ile kurmayı başardığı iyi ilişkilerin, bireysel korsanların teşebbüsleri üzerinde hiç etkisi yoktu. Ayrıca Girit, Venedik'in Bâbıâli ile ilişkileri her bozulduğunda Osmanlı donanmasının ilk saldırılarına en fazla maruz kalan yerdi. Örneğin 1469'da ada birkaç noktadan birden Osmanlı donanmasının saldırısına maruz kaldı, yağmalandı, ateşe verildi ve halkı alıp götürüldü.

111 Engizisyoncuların 23 Haziran 1454 tarihli yasaları, madde 25 (bk. Daru, T. VI, s. 80): "Kandiye'deki komutanımıza yüksek görevlimiz için yetki verilsin, gerektiğinde krallıkta bazı soylumuz ya da elebaşı başka birinin davranışlarından dolayı ölmesi gerekirse, onlar gizlice öldürülebilsinler, başka türlü yapamadığı için bunun hesabını kendi vicdanı düzeltecek ve Efendi Tanrı katında borçlu olarak teslim olduğu anlaşılacaktır".

O dönemlerde göründüğü kadarıyla etkin bir savunma sistemi eksikti. 1471'de şövalyeler bu yüzden takviye kuvvetler ve muhtemelen halkı silahlandırmak üzere bilhassa silah talep etmek amacıyla Venedik'e bizzat bir delege heyeti gönderdiler. Oysa Senato, o dönemlerde Girit dışında Mora Yarımadası'nı ve Arnavutluk'u da korumak zorunda idi. Ancak Eğriboz ve Arnavutluk'un büyük bir bölümü 1479 tarihli barışta elden çıkartılmak zorunda kalınınca, Venedik güçlerini Akdeniz'deki topraklarına çevirebildi. Yine de ilk başlarda yalnızca o an için en zorunlu ve geçici tedbirler alındı. Venedik nihayet 1501'de Kandiye'nin uzun zaman önce çökmüş surlarını tekrar inşa etmeye ve adanın her zamanki muhafız kıtalarını süvarilerin sayısını önemli ölçüde arttırarak takviye etmeye karar verene kadar, şövalyelerin daha defalarca telkinlerde bulunmaları gerekti.

Oysa savunmada ve idarede bir kez yerleşmiş sistemin temel hataları 16. yüzyılda da giderilemedi. Venedik, Kıbrıs'a sahip olduğu sürece, Girit yalnızca tâli bir öneme sahipti. Tehditkâr tehlikelerin ani heyecanlarını genelde sâkinlik ve tembel rahatlık yılları takip ediyordu. Adaya sürekli olarak saldırıda bulunan Türk korsanlarına çok geçmeden ülkeyi onlardan çok daha huzursuz eden yerel eşkiya çeteleri ekleniyordu. Mesela bu eşkiya çetelerinden biri, 1525 yılı dolaylarında eski Falaksarna civarlarında Alicambi adlı küçük bir yere yerleşmişti ve ancak Senato'nun sırf bu amaçla Girit'e gönderdiği önemli bir askerî birlikle yokedilebildi.

Girit, Türk silahlarından en çok, Venedik ile Kanuni Sultan Süleyman arasında 1538'de cereyan eden savaş sırasında çekti. Aynı yılın Haziran ayında Barbaros Hayreddin Paşa, Takımadalar'ı yağmaladıktan sonra, Türk deniz kuvvetlerinin tamamıyla Girit önlerine geldi; çevreyi yağmalayan birliklerini Milapoteme'de karaya çıkarttı; Resmo'ya başarısız bir saldırıda bulundu; daha sonra Suda Limanı'na demir attı ve burada yine birliklerinin büyük bir bölümünü karaya çıkarttı; bulunduğu her yeri yağmaladı; halkı tarafından terkedilmiş Ampicorna Palankası'nı ateşe verdi ve insanları, hayvanları ve taşınabilir malları gemilerine taşıttı.

Proveditore Andreas Gritti'nin kararlılığı sayesinde kurtulmayı başaran Hanya civarları da aynı akıbete uğradı. Barbaros Hayreddin Paşa son olarak, Dük Antonio Amulio ve birliklerin komutanı Marco Antonio Trevisani az sayıdaki silahlı kuvvetlerini Barbaros Hayreddin Paşa'nın onların gerçek güçleri hususunda yanılarak planlanan taarruzdan vazgeçip gece vakti tekrar gemi-

sine binerek hiç vakit kaybetmeden adadan ayrılmasına sebep olacak şekilde yerleştirmeyi başarmamış olsalardı kendisini savunamayacak kadar güçsüz olduğundan Osmanlı'nın eline geçmesi muhtemel olan, Girit'e de saldırmayı denedi. Donanmanın küçük bir bölümü her ne kadar yılın sonuna doğru tekrar geri geldiyse de saldırdıkları iki sahil kalesi olan Kissamo ve Arabella ciddi bir direniş gösterdiklerinden, teşebbüsün tamamı bu defalık çevrede bazı yağmalarla sınırlı kaldı.

Bu fırtınayı yine maharetli bir savunma sisteminin muhafazası için hiç de olumlu olmayan bir güven ve sükûnet dönemi takip etti. Ancak 1560'da, şövalyelerin baskısı üzerine, Dük Antonio Calbo nezaretinde Kandiye surları üzerindeki çalışmalar tekrar ciddi bir biçimde devam ettirildi. İki yıl sonra nihayet Dük Marco Grimani'nin ısrarlı ricaları üzerine sahillerin ve Kandiye sularının müdafaası için ilk kez kendi valisinin emrinde yakınlarda veya adanın ana limanlarından birinde konuşlandırılacak bir filo donatıldı. Bu filonun ilk komutanı Pietro Throno idi.

Ancak adaya gelişi Bâbıâli ile yeni sorunlara yol açtı. Zira Throno adaya geldikten kısa bir süre sonra kendisini Kanuni Sultan Süleyman'ın yoldaşı olarak tanıtan bir Türk korsanını, Girit'ten aldığı ganimetleri yüklemiş bir hâlde kaçmaya çalışırken ele geçirip öldürünce, Kanuni Sultan Süleyman Venedik'ten bunun telafisini istedi ve bu esnada telafisini gönüllü olarak sağlamadıkları takdirde silah zoruyla alacağını açık bir biçimde ima etti. Venedik'in zayıflığı, zavallı Throno'ya hizmet aşkının bedelini sürgünle ödetti ve tarihçilerin ifadelerine göre, konuşmalarının mahareti sayesinde Kanuni Sultan Süleyman'ın öfkesini dindirmeyi başaran mahir Daniel Barbaro olağanüstü elçi olarak İstanbul'a gönderildi.

Hâlbuki utanç verici bir biçimde sağlanan bu huzur uzun sürmedi. Kanuni Sultan Süleyman'n ölümü Venedik'i Bâbıâli'ye bağlayan gevşek dostluk bağını kopardı ve halefi II. Selim, tahta çıktıktan hemen sonra (1566) Venedik'e karşı düşmanca bir tutum içine girdi. Yine de ilk fırtına yalnızca Kıbrıs Adası'nı vurdu ve Venedik bu yüzden güçlerini öncelikle buraya yoğunlaştırmak zorunda kaldı. Girit'te bu arada zorunluluğun gerektirdiği ve imkânların el verdiği şeyler oluyordu. Dük Pasquali Ciconia'nın 1567'den itibaren adanın erzak temini ve savunması için gösterdiği çabalar, herkes tarafından övülüyordu. Zaman zaman baş gösteren açlığı düzenli olarak doldurulacak depolarla önlemeyi düşünen ilk kişi o oldu. Ayrıca daha büyük ve daha küçük sahil kalelerini iyi bir savunma

durumuna getirmek ve o dönemlerde adadaki neredeyse tek birlik olan yerli birlikleri düzenli bir hizmete alıştırmak için elinden geleni yaptı.

Oysa çabaları, ne Venedik ne de yerli halk nezdinde destek görüyordu. Büyük zorluklarla boğuşmak zorunda kaldı ve amacına ulaşamadı. 1567'de Suda Kalesi, gece vakti yapılan bir saldırı sırasında Osmanlılar tarafından ele geçirildi, yağmalandı ve kül yığınına çevrildi. Hanya ve çevresi o dönemlerde yalnızca küçük bir Korsikalı piyade birliği ve bazı yerli milis birlikleri ile Türkleri gemilerine geri püskürten Rettore Luca Michiele'nin cesareti ve kararlılığı sayesinde kurtulabildi. Neredeyse aynı dönemde Cezayir'den 50 gemiden oluşan ve Türk donanmasına katılacak olan bir yardımcı filo Resmo dolaylarına demir attı; önce en yakın sahil kesimlerini kılıç ve ateşle talan etti; daha sonra halkı tarafından acele ile boşaltılan şehre akın etti; burayı yağmaladı ve ateşe verdi.

Bu talihsizlik geçer geçmez bilhassa Resmo dolaylarındaki halk ve Sfakiyotlar arasında, köylüleri Kıbrıs savaşı sırasında kürek hizmetine zorlamak istemeleri yüzünden bir ayaklanma çıktı. Adanın hâkimiyetini Türklere teklif etmek için adımların dahi atıldığı Resmo dolaylarındaki ayaklanma dönemin Girit'teki kara birliklerinin genel kaptanı Marino de Cavalli tarafından bastırılırken, Sfakiyotları Luca Michiele henüz Hanya rettoresi olduğu dönemde sâkinleştirdi. Oysa içteki kaynamalar devam ediyor, sürekli hazırlıklar ülkeyi tüketiyor ve dışarıdan gelen tehlikeler hiçbir şekilde azalmıyordu. 1571'de Hristiyan donanmasının İyon Adaları'ndaki zaferi her ne kadar Venedik'in gururu olduysa da Bâbıâli ile olumsuz ilişkilerinde çok büyük bir değişiklik yaratmadı; içinde bulundukları genel sıkıntıları azaltmadı ve sonunda hiçbir avantaj sağlamadı. Kıbrıs 1572'de kaybedildi ve ertesi yıl akdedilen güvensiz barış (7 Mart 1573), bundan böyle büyük zorluklarla elde tutulan Girit'i Osmanlı silahlarının ilk saldırılarına maruz bırakıyordu.

Bu, Venedik'in Girit'i bu sömürgenin idaresinde ve savunmasında yapılacak derinden etkileyici reformlarla gelecek için emniyet altına almak zorunda olduğunu farkettiği dönem oldu. Bu reformlar kök salacak ve meyve getirecekler ise şimdiye kadar olduğu gibi Pregadilerin veya Onlar Konseyi'nin sırlarla dolu odalarından çıkmamaları gerekiyordu; aksine Venedik'in güveni ile birlikte hadiseleri yerinde doğru idrak etme, gerektiği yerde acilen yardımda bulunma, yasaların sertliğini çalışkanlığı ve kendi düşüncelerinin ılımlılığıyla yumuşatma ve Venedik'in menfaatlerinin yanısıra yerli halkın da ihtiyaçlarını

koruma becerisine sahip bir adamın bilgeliğine ve dürüstlüğüne teslim edilmeliydiler. Böyle bir adamı seçmek zordu. Venedik, seçimini daha önce de gördüğümüz gibi, devlet hizmetinde kendini defalarca kanıtlamış olup görevinin ağırlığının tamamen farkında olan, ama bu görevi başarılı bir şekilde yerine getirmek için gerekli özelliklere de sahip bir adam olan Denizlerin Genel Kaptanı Giacomo Foscarini'den yana yaptı[112].

Foscarini'nin rahatça çalışabilmesini sağlamak için, kendisini Girit Krallığı'nın genel valisi, inquisitoresi ve sindicosu tayin etti. Kendisine verilen talimatlar tarafımızca kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Foscarini'nin bazı ifadelerinden, liberal, hatta olağanüstü bir düşünce ile sağduyulu bir şekilde hazırlandıklarını ve Foscarini'yi yalnızca olağanüstü durumlarda verilen yetkiler ile donattıklarını biliyoruz. Genel olarak, yerine getirmekle yükümlü kılındığı ve gözönünde bulundurması gereken iki şey vardı: Buraya yerleştirilen Venedikli şövalyelerin halefleri olan zengin ve güçlü toprak sahiplerinin ağır baskısı altında yaşayan halk için himaye ve kolaylık sağlamak ve adanın resmî gelirlerini, adanın idaresi ve savunması için gerekli harcamalar ve mevcut yardımcı kaynakların uygun bir biçimde kullanılması ise elde edilecek gelirler arasında mümkün olduğunca dengeyi sağlayacak şekilde arttırmak[113].

---

112 Karşılaştırma için bk. bu eserin III. Cildi. Foscarini (bk. *Relatione*, fol. 115 v.), burada Venedik'in niyeti hakkında şahsen şöyle demektedir: "...Venedik, gerçek ya da sahte, birçok bilgi yazısı ve rapor yoluyla, Kandiye Krallığı'nın düzene sokulması gerektiğini ve o halkların maruz kaldıkları birçok baskı yüzünden çok az hoşnut olduklarını anlamış olarak, o adanın iyiliği açısından düzen ve reforma ihtiyacı olduğu sonucuna varıp, daha önce yaptığı gibi, alınan başka birkaç karardan yola çıkarak şu çözüm yoluna gitti: Size bilgisi verilen düzensizliklere çare bulacak ve önlem alacak yeni bir hükümet ve yeni bir geniş yetkili çevresi ile, herbirinin bildiğini ifa etme yetkisi taşıyan sorgulayıcı göreve sahip bir genel proveditore göndermek vb. istedi".

113 *Vita di Giacopo Foscarini*, Venedik 1745, s. 59, kendisine verilen "görevde" yalnızca bu iki ana noktayı belirtmektedir. Foscarini, elyazması raporunda –*Relatione*– birçok kez Venedik'in adaletin baskı altında tutulan halkın yararına sınırsız olarak kullanılmasına dair kendisine verdiği yetki ile gösterdiği cömertliği övmektedir: "o halkları, niyet ettiği ve dindar zihninin istediği gibi, güvene kavuşturmaya yönelerek, onların iyi bir şekilde ve dürüstçe yönetilmeleri, bütün tâbilerinin yararlandığı özgürlükten, her tür baskıdan uzak olarak onların da yararlanması için, bütün bunları üstün ve önemli sözcüklerle, bana verdiği görev belgesinde bildirdi; orada yazılı olarak, hakeden bütün kişilere karşı, hiçbir kayırma yapmaksızın, uygulama ve soruşturma yo-

Foscarini, daha önce de bahsettiğimiz gibi, bu yeni makamında üstesinden gelmek zorunda kalacağı zorlukları hafife almıyordu. Venedik'e kendisine gösterdiği güven için teşekkür etti; ama aynı zamanda kendi ifadesine göre omuzlarına yüklenen bu yükü üzerinden atmak için elinden gelen herşeyi yaptı. Oysa Venedik kararında ısrar ediyordu ve Foscarini, biraz tereddüt ettikten sonra emre itaat etmeyi kendisine görev bildi[114]. Yine kendi ifadesine göre, Venedik hizmetinde uzun yıllar uzakta kaldığı için karmakarışık bir hâlde olan kendi meselelerini yine halkın iyiliği için ikinci plana atmak zorunda kaldı ve 10 Ekim 1574'de selefi Luca Michieli'den genel vali görevini devralmak üzere hemen Girit'e yola çıktı. Dönemin Girit Dükü Aloisio Justiniani idi.

B. Giacomo Foscarini'nin Valiliği ve Reformları.

Giacomo Foscarini'nin yönetimi devraldıktan sonra ilk resmî hareketi, 14 Ekim'de adanın bütün sâkinlerine ilan ettirdiği ve herkesten Venedik adına özgürce ve rahatsız edilmeden, açıkça veya gizlice, yüksek ve düşük mevkilerdeki Venedik memurlarının her türlü cebrî para tahsili, zor kullanımı, zorbalığı, kötü muamelesi veya diğer suistimalleri hakkında kendi makamı huzurunda şikâyette bulunmalarını talep ettiği genelge oldu. Foscarini söz konusu genelgede şöyle demekte idi: "Sadakâtle kendisine bağlı olan bütün tebaanın, hâkimiyetinin gölgesinde, Venedik Cumhuriyeti'nin ezelden beri temel ilkelerinden olduğu üzere, özgür olması ve can ile mal güvenliklerinin sağlanması Venedik'in iradesidir". Bilhassa izin verilmeyen anlaşmalar ve tefecilik, haksız mahkeme kararları ve hükümler ile yasal olmayan tutuklanmalar hakkında

luna gitmemin buyurulduğu görülür vb", bk. *Relatione*, fol. 116 ve benzer bir şekilde fol. 169. Ayrıca Kandiyelilere yaptığı 14 Ekim 1574 tarihli ilk duyuruda, Venedik'in Kandiye'deki tebaasına karşı beslediği babalık duygusunu övmektedir: "o, herşeyin üstünde, bu krallığın sâdık ruhlarının korunması gerektiğini düşündüğünden, ondan çok uzak olsa da, çok aziz olarak, kalbine çok yakın olan vb", bk. bu eserin III. cildinde adı geçen ve elyazması olarak yalnızca Paris Kraliyet Kütüphanesi'nde mevcut "*Ordini*" Koleksiyonu'nda, fol. 1.

114 "...ağırlığı içime doğan, çekilmez nitelikteki bu çok ciddi görevi bana vermek istediğinden –yerine getirmek zorundayım–, sırtımdan bu yükü atmak için imkânım elverdikçe, her tür yola, herkesin bildiği gibi yeni ve elverişsiz yollara da, başvurarak çaba gösterdim, ancak gitmek zorunda olduğum yolunda değişmez bir iradeye sahip olduğundan ve ben karşı koyabilcek durumda olmadığımdan, olması gerektiği gibi, itaat etmeye karar verdim", *Relatione*, fol. 115 v.

şikâyette bulunanlara kulak verilecekti. Kişi ve statü ayrımı yapılmaksızın hak ve adalet herkes için eşit uygulanacaktı[115].

Uzun zamandır baskı altında olan halk, Foscarini yönetiminin ruhunu tanımlayan bu gibi vaatleri gerçi biraz kuşkuyla, ama yine de genel olarak sevinçle karşıladı ve yeniden umutlanmaya başladı. Oysa bu genelgenin hedefindeki şövalyeler ve Venedik memurlarının daha üst sınıfları gizlice genelgeye karşı geldiler ve uygulanmasını engelleyip olumlu etkilerini yoketmek için herşeyi denediler. Görünüşe göre, Foscarini'nin bizzat geldiği yerlerde ülkenin büyüklerine karşı şikâyette bulunmaktan çekinilmiyordu; ancak Foscarini adına başkalarının halkın dertlerini dinledikleri ve suçluların cezasını vermek istedikleri yerlerde, davalıların intikamına karşı duyulan korku ve binlerce başka sebep, zavallı halkı ister istemez suskun kalmaya zorluyordu.

Çağrı bu yüzden etkin sonuçlar getirmese de, amacına ulaşmakta yine de tamamen başarısız olmadı. Şövalyelerin ve soyluların büyük bir bölümü ile daha alt sınıf mensuplarından halkı baskı altında tutanlar, açılan davalar sayesinde yaptıkları haksızlıkların bedelini ya hapse atılarak ya da sürgün edilerek ödemek zorunda kaldılar; haksız yere ele geçirilen mülkler, sahiplerine geri verildiler, hatta bu türde aman vermeden ibret olsun diye yapılan bazı işlemler, birçok suçlunun gönüllü olarak ve mahkeme kararının sertliği kendilerini vurmadan önce haksız yere ele geçirdikleri mülkleri geri vermeleri gibi olumlu bir etki yarattı[116].

Oysa Girit'teki durumlar daha şimdiden öyle karmaşıktı ki, planlanan reformların böylesine genel ve herşeyi kapsayan tedbirlerle gerçekleştirilmesi mümkün değildi. İdarenin değişik kollarına özel olarak eğilmek gerekiyordu.

---

115 Bu genelgenin orijinali, adı geçen "*Ordini*" koleksiyonunun en başındadır. *Vita di G. Foscarini*'nin yazarı da bu hususa değinmektedir (bk. s. 60). Çalışmaları sırasında, bizde de mevcut elyazması materyalleri kullanmış, ancak bu kaynakları kısmen yalnızca yüzeysel olarak kullanmıştır. Bashley de muhteşem "*Travels in Crete*" Londra 1837, Cilt 2, adlı eserinde, Venedik'te mevcut elyazmalarına göre Foscarini'nin "*Relatione*" raporundan ve Kandiye ile ilgili başka resmî yazılardan alıntılar yapmaktadır.

116 Foscarini, *Relatione*, fol. 116 f: "O tâbilere uygulanan şiddet yüzünden o soylu şövalyelerden başlıcalarını, kimi daha düşük konumdakilerle birlikte, o kentten sürdüm ve attım; bu halkların çok az alışık oldukları bu belirtiler, deliller, gösteriler, güç gösterileri, büyüklerin ve yüksek görevlilerin el koymaları, hayret ve hoşnutluk yarattı. Bu da, birçok kişiden şiddet yoluyla gaspedilen mal varlıklarının geri verilmesine yol açtı. Gaspçılara getirdiğim cezaları, işgal edilmiş olan mal varlığının sonsuz sayıdaki düzenlemesi, anlaşmalar ve kendi isteğiyle iadeler izledi".

Zira çürümekte olan yapı, genel itibariyle geçerli çarelerle değil, ancak hasta parçaların özel olarak tedavi edilmesi ile giderilebilecek birçok hastalıktan muzdaripti. Foscarini'nin bu hususta yapması gerekenleri ve gerçekten de yapmış olduklarını, önce halkı oluşturan farklı unsurların durumlarına eğilirsek daha iyi değerlendirebiliriz.

Venedik'in Girit'i işgal ettiği dönemlerde, Avrupa devlet sanatı tek bir sömürgeleştirme sistemini, yani devletin üzerinde tasarrufta bulunduğu toprakları eli silah tutan özgür şövalyelerden oluşan imtiyazlı sınıflara timar olarak vererek sömürgeleştirme sistemini tanıyordu. Bu sistem, menşeini spekülatif bir akla değil, yeni Avrupa devlet yaşamının tarihsel gelişimine borçlu idi. Özgür olmayan alt sınıflardaki insanların baştan beri hiç dahil edilmedikleri, devlet içindeki insanın toprakla ilişkisine dair her yere hâkim tanımlarının doğal bir sonucu idi bu sistem. Bu şekilde 100 yıl önce Kutsal Topraklar sömürgeleştirilmişti; bu şekilde 13. yüzyılın başlarında Batılı şövalyeler Bizans İmparatorluğu'nu ele geçirmişlerdi, dolayısıyla Girit de aynı yüzyıl içerisinde Venedik tarafından ancak böyle sömürgeleştirilebilmişti; başka türlüsü mümkün değildi. Az nüfuslu adada, o dönemlerde bir sürü sahipsiz toprak vardı ve bu toprakların savunulması zorunluluğu, doğası gereği salt askerî sömürgeleştirmeyi de beraberinde getiriyordu.

Yukarıda Venedik'in 1211, 1222 ve 1252 yıllarında olmak üzere, üç kez bu gibi şövalye gruplarını Girit'e göndermesine dair şartları ele almıştık. İlk sevkiyat sırasında 200 timar (militae), 132 şövalyeye (süvari timari) ve 408 piyade timar sahiplerine (pedites, pedoni) dağıtıldı[117]. İkinci sevkiyatta timarların sayısı 60, üçüncü sevkiyatta ise 75 olarak arttırılmıştı ve böylece 13. yüzyılın ortalarında timar sayısı 335 idi. Daha sonraları bunlara, muhtemelen Venedikli şövalyelerin 1363'de Venedik'e sırt çevirmelerinin bir sonucu olarak el konulan timarların açıkarttırmayla satışa çıkartılması ve o dönemde tanınan yeni kapitülasyon sırasında, 59 timar daha eklendi ve böylece Ve-

117 Yayaların sayısı 408 yerine 48 olarak verildiği için Flaminio Cornelio'da aktarılan belgede bir yanlışlık vardır. Basit bir hesaplama bunu kanıtlamaktadır. Aşağıda bir süvari timarının altı piyade timarına ayrıldığını göreceğiz. Oysa toplam 200 timardan yalnızca 132'si şövalyelere ve 68'i piyadelere verilmişti; bu sayı 6 ile çarpıldığında ise 408 piyade demektir; dolayısıyla "pedites quadraginta octo (48 piyade)" değil "pedites quadringenti octo (408 piyade)" olmalıdır. Ayrıca Sandi, *Principj di Storia civile della Republica di Venezia*, Venedik 1755, Bölüm I, Vol. II, s. 609, doğru sayıyı vermektedir.

nediklilerin hükümdarlıkları sırasında Girit'teki kalıcı timarların sayısı 394'e yükseldi. Burada tabii ki şövalyelere verilen timarlardan bahsediyoruz. Zira Foscarini'nin ifadesine göre, daha önceki zamanlarda ve ilk sevkiyatlarda şövalyelere dağıtılan süvari timarları ve onların hizmetlileri konumundaki piyade timarları arasında kesin olarak gözetilen ayrım, tamamen kullanımdan kaldırılmıştı ve bütün timarlar, süvari timarları için kullanılan cavallerie adıyla tanımlanmakta idi[118].

Söz konusu timarların 1212'de dağıtımı, Venedik tarafından Dük Tiepolo yönetiminde bu amaçla özel olarak görevlendirilen delegeler aracılığıyla gerçekleşti. Yukarıda Venedik Şehri'nin altı ana bölgesinin bu esnada aynı bölgeden gelen şövalyelerin Girit'te aynı yere yerleştirilmeleri ile gözönünde bulundurulduğunu belirtmiştik. Ayrıca her bölgeye tahsis edilen timarların sayısı açısından tam eşitliğe dikkat edilmişti ve böylece altı Venedik bölgesinin şövalyelerine 200 timardan her defasında 33 1/3 timar veriliyordu. Bu gibi denklemler tabii ki sonraları şövalyelerin seçimi ve dağıtımı açısından bu kadar kesin olarak muhafaza edilemiyordu. Dağıtım, durumlar, tesadüf ve ihtiyaçlar nasıl gerektiriyorsa öyle yapılıyordu. Genel olarak sadece sonunda Girit'teki timarların dağıtımı tamamlandığında bu sınıfa ait 394 timardan 234'ünün Kandiye ve Estiye bölgelerine, 96'sının Hanya bölgesine ve 64'ünün Resmo bölgesine ait olduklarını biliyoruz.

Venedik'in 12 delegesi tarafından yapılan ilk dağıtım sırasında ayrılan özel bir timar sınıfı, toplam 25 olmak üzere[119], Fener Rum Patrikhanesi'ne, Girit Başpiskoposluğu'na, adanın diğer piskoposluklarına ve bazı manastırlara (örneğin Abbatia di Borgognoni) tahsis edilen ruhban timarları idi. 25 timar, Venedik'in hâs timarları olarak ayrıldılar ve kamu yararına kullanıldılar veya

118 Foscarini, *Relatione*, fol. 88 b:"...sonunda bütün adada 394 süvari timarı tayin edildi ve bölüştürüldü, onlar daha önce piyade timarıyla birlikteydiler, yani her bir süvari ile birkaç hizmetli, yani şövalye yaveri –bunlar piyadeler gibiydi– biraradaydı; onlar süvari, bunlar asker olarak adlandırılıyorlardı; şimdi hepsi, anlaşılan, süvari adı altında geçiyor".

119 Quirini, *Descrizione*, iki başka elyazması eserlerle uyum göstermektedir: *Descrittione dell' Isola di Creta composta dal Clariss*, Signor Francesco Barozzi (Paris Kraliyet Kütüphanesi, Ancien fond N. 10, 181 fol., 33 sayfa) ve *Descrizione dell' Isola e regno di Candia di Marco Boschini* (aynı yer N. 1763, Suppl. Franç. fol c., 100 sayfa). Barozzi 1577'de, Boschini 1650 yılı dolaylarında yazmışlardır. Foscarini, *Relatione*, yanlış bir biçimde yalnızca 24 süvari timarından bahsetmektedir.

hazine tarafından icara verildiler ve nihayet zamanla 35 timar da, yukarıda belirttiğimiz gibi, yerli arhont hanedanlarına devredildi. Böylece Girit'teki bütün timarların sayısı 479'u buldu[120]. Bu timarların değişik sınıfları kendi oluşumlarına sahip oldukları gibi, kendi yasalarına, kendi mükellefiyetlerine, haklarına ve imtiyazlarına, dolayısıyla kendi kaderlerine sahiptiler.

Adı geçen diğer üç timar sınıfı hakkında söylenecek çok az şey var; bu yüzden önce onlarla başlayalım. Baştan beri bu miktarda belirlenen ve daha sonra sayıları ne azaltılan ne de arttırılan 25 adet ruhban timarı, serbest timarlardı, yani ne şahsen timar hizmetine ne de para veya mal şeklinde Venedik hazinesine karşı herhangi bir harca tâbiydiler. Aynı husus Venedik'in kendisine ayırdığı ve sayıları muhtemelen zamanla 25'e yükselen hâs timarlar için de geçerli idi. Çoğunlukla icara verildiklerinden gelirleri başka bir yüke izin vermeyecek şekilde söz konusu icarlardan oluşuyordu[121]. Foscarini, bu iki sınıf üzerinde reformlar yapma yetkisine sahip değildi. Bu hususta çok az konuşup sadece bir defasında, ruhban timarlarının, diğer taraftan muhafaza ve müdafaaları açısından sebep oldukları büyük masraflara temasla hazine açısından dezavantajlarına dikkat çekiyordu[122]. Hâsların idaresinde kök salan, yani nadiren olmamakla birlikte şahısların bu timarları ele geçirmeleri ve belli bir süreliğine kullanmalarına dair suistimaller, 29 Aralık 1563 tarihli yasa ile engellenmişti. Ne var ki bu yasa çok genel hazırlanmış olmakla birlikte, Venedik'e ait bütün hâs timarları kapsamakta idi. Oysa yasanın detaylı olarak Girit dükü tarafından 1580'de verilen talimatlara dâhil edilmiş olması, bu suistimallerin söz konusu adada da uygulanmakta olduklarını kanıtlamakta idi[123].

---

120 Bu sayılar Quirini, Barozzi ve Boschini tarafından Foscarini ile uyum içinde verilmektedir.

121 1252'deki timar dağıtımı sırasında 15 timar hâs olarak ayrıldı (bk. Flaminio Cornelio, *aynı eser*, s. 275). Quirini bu husus hakkında şöyle demektedir: "Camera'nın [hazine] icarları olan ikinci bölümü kendisine ayırdı, bunlar için, sahip olan her kişi hazineye gördüğü kitapları kadar ödeme yapar; bunlar 25 süvari timarı karşılığıdır".

122 Foscarini, *Relatione*, fol. 164: "...bu yetkiden o piskoposlar ve yüksek düzey din adamları ya da onların kiracıları yararlanırlar; onlar vergi, ondalık ya da herhangi bir haraç ödemezler, yararlandıkları çok büyük gelirler ve bakımlarıyla savunmaları Venedik'in büyük harcamalarıyla karşılanır".

123 1580'de Kandiye düküne, muhtemelen Nicolo Salomini'ye verilen talimatlar, *"Commissione"*, fol. 171 v. (Paris Kraliyet Kütüphanesi, Ancien fond No. 10, 461, 218 sayfadan oluşan ve ihtişamlı, orijinal parşömen cilt).

Yerli arhontlara tahsis edilen timarların durumu çok daha karmaşıktı. Venedik'in başlangıçta amacı muhtemelen gerek üst sınıflarda, gerekse alt sınıflardaki yerlileri timarlardan tamamen hariç tutmak ve onları bu sayede yeni sömürgecilere ve onlar aracılığıyla Venedik Cumhuriyeti'ne tâbi hâle getirmekti. Oysa gördüğümüz gibi, daha sonraki zamanlarda Giritlilerin Venedikli sömürgecilere karşı defalarca ayaklanmalarından sonra, halkın içinde yaşayan ayaklanma ruhunu Venedik lehine dizginlemek için Venedik silahlarının yanında en itibarlı yerli ailelerin de gücünün ve nüfûzunun kullanılması gerektiği kanaatine varıldı. Bu amaçla ilk kez 1222'de, ikinci Venedikli sömürgecilerinin geldiği sırada, en fazla korkulan, dolayısıyla çok şey beklenebilecek iki arhont da timar sayısına dâhil edildi.

Bu ilk teşebbüs amacına tam ulaşmasa da, Venedik yine de ülkenin güçlülerine karşı tavizler verme sistemini çok geçmeden daha geniş bir kapsamda uygulamak zorunda kaldı. Bilhassa Kalergis ailesinin Venedik'e verdiği önemli hizmetler böyle ödüllendirildi ve bu şekilde adanın en itibarlı ve nüfûzlu 12 ailesi olan Agiostefanitis, Arcolei, Kalergi, Kassati, Kortazzi, Kavalla, Ditimi, Millisino, Musuri, Scordilli, Varuka ve Vlasto hanedanları zamanla Venedik timar sistemine dâhil edildiler. Arkontoromei veya arhontopuli ünvanıyla kendileri ve zamanla oldukça genişleyen nesilleri imtiyazlı bir sınıf hâline geldiler. Onlara verilen timarlar, ruhbanların ve hazinenin timarlarına benzer bir şekilde şahsen timar hizmetinden ve diğer harçlardan muaf 35 timardan oluşuyordu[124].

Venedik, bu imtiyazlarla muhtemelen yerliler ve sömürgeciler arasında sistemine uygun olarak gerekli gördüğü kesin ayrımı muhafaza etmek istiyordu. Zira hiçbir durumda niyeti, bir sınıfı kayırmak değildi. Yine de muafiyeti belki de söz konusu güçlü hanedanlarının daha önceki bağımsız konumlarını gözönünde bulundurarak tanımış olabilir. Belki de sadakatlerini ve acil bir durumda yardımlarını ancak bu şekilde güvence altına alabilirdi; belki de bu şekilde zamanla ellerinden silahları alabilmeyi ve onları gelecekte zararsız

124 Foscarini, *Relatione*, fol. 88 v.: "...ve 35'ine, hiçbir türde yükümlülüğü olmayan Arkontopuli Yunanları sahiptir". Aynı şeklide bu timarları aldıklarını ekleyen Quirini ve Barozzi: "iyi hakedişleri sebebiyle". *Vita di Foscarini* adlı eserin yazarı da bu 12 hanedandan bahsetmekte ve s. 69'da şöyle demektedir: "Konstantinopolis kökenli olmak ve Yunan imparator soyundan gelmekle övünerek". Buna göre İstanbul'un fethinden sonra göçetmişlerdir, ancak yukarıda belirtilenlere göre bu bilgi de tıpkı 13. yüzyılda yapılan ilk timar dağıtımı sırasında gözönünde bulundurdukları iddiası gibi yanlıştır.

hâle getirmeyi umuyorlardı. Arhontlardan istenen tek şey, yazı ve belge ile sadakat yemini etmeleri ve en azından eski zamanlarda, rehineler vermeleri idi. Bu türdeki timarların çoğu Resmo bölgesinde ve kimisi de Hanya'da, bilhassa Sfakia bölgesinde bulunuyorlardı.

Yüzyıllar geçtikçe bu arhont hanedanlarının timar ilişkileri büyük düzensizliklere ve suistimallere sebep oldular. Başlangıçta 12 timara sahip olan ve erkek ahfadı, Foscarini'nin gelişinden kısa bir süre önce, aşağıda göreceğimiz gibi, Marin de Cavalli tarafından 400 olarak çok düşük tahmin edilen[125] bu hanedanların doğal olarak büyümesi, timarların sonsuz bir şekilde bölünmesine sebep oldu ve bu bölünme bir taraftan fakirleşmeye ve çölleşmeye sebep olurken diğer taraftan husumetlerin ve amansız aile kavgalarının tükenmez kaynağı hâline geldi. Az sayıdaki zenginler, şerefleri ve atalarının servetlerinden kalanlarla uzun zaman önce şehirlere göçetmişlerdi ve burada âcizlik ve güçsüzlük içinde, Venedik lüksünün zevkine vararak, hareketsiz bir hayat sürüyorlardı. Çoğunluğu oluşturan fakirler ise zamanla tamamen kabalaşmışlardı; özgür olmayan köylüler misali toprakları kendileri ekiyorlardı ve sürülerini güdüyorlar, fakat bütün bunları yaparken bile belirli bir güç ve çalışkanlıktan uzaklaşmıyorlardı; kendi aralarında husumet içinde yaşıyorlardı ve eski zamanlardan miras kalan imtiyazları ile emniyet altına alınmış bağımsızlıklarıyla övünüyorlardı[126]. Atalarından, biraz da cüretkârlıkla bu yönde de uzun zaman önce büyük değişiklikler ve karışıklıklar yaşanmış olmasına rağmen, eski Bizans İmparatorluğu'nun ilk hanedanlarına kadar dayandırdıkları ünvanlarından başka bir şeyleri kalmamıştı. Zira adanın her yerine yayılmış bir geleneğe istinaden yeni oluşan hanedan kolları, genelde kurucularının adını soyadları olarak kullanıyorlardı[127].

---

125 *Della Provedoria General di Candia de S. Marin de Cavalli* (1570-1572), Paris Kraliyet Kütüphanesi Mspt., St. Germain N. 787, fol. 55 v.

126 Foscarini, *Relatione*, fol. 123: "Bunlardan kimileri, fırsat bulup kente çekildiler... sonra, adı geçen ailelerin soyundan gelenler o malvarlıklarının birçok bölümlerinden yararlanırlar ve onlara sahiptirler; büyük bir bölümü çiftçi olduktan sonra, neredeyse yabanîleşerek, Resmo ve Kandiye topraklarında yaşıyorlardı".

127 Foscarini, *Relatione*, fol. 193: "...Söyledikleri gibi imparatorluğun eski hanedanından gelmiş olarak, büyük bir soyluluğun anısını taşıdıklarını dile getiriyorlar... O adada soy adlarını birtakım sanlarla değiştirmek âdeti olduğundan birçok kişi alışık olandan başka türlü adlandırılıyor, Papadopuli, Pateri gibi, her ikisi de aynı aileden gelmekle birlikte".

Venediklileri bilhassa iki yönde en çok uğraştıran, arhontopulilerin bu son sınıfı idi. Birincisi, eski zamanların genel karışıklıkları sırasında bu ailelerin isimlerini alan ve şimdi kendilerini onların gerçek ahfadı olarak tanıtan alt sınıflardan özgür olmayan birçok kişinin bu arhontlara tanınan imtiyazları ve özgürlükleri, şahsî hizmetlerden ve diğer yasal yükümlülüklerden muaf tutulmak için kullanmaları; ikincisi ise bitmek bilmeyen kavgalarının bilhassa Sfakia ve çevresini, adanın huzurunu sürekli olarak tehdit eden bir ayaklanma merkezi hâline getirmesi idi.

Birinci hususla ilgili olarak gerçi Foscarini'den önce arhontopuliler savaş zamanlarında gönüllü olarak askerlik hizmeti yapmışlar ve masrafları kendilerine ait olmak üzere kadırgalarda çalışmışlar ve kadırgaların teçhizine şehirlerle aynı oranlarda katkıda bulunmuşlardı[128]. Ancak bu olağanüstü hizmetler, bu musibeti ortadan kaldırmıyordu ve ister yasal ister yasadışı olsun, bu kurtarılmışların günden güne artan sayıları ile birlikte böyle önemli ve edilen yeminlere rağmen yönetimden bağımsız bir silahlı birliğin her an getirebileceği dezavantajlar ve tehlikeler de artıyordu. Foscarini bu tehlikelerin farkına vardı ve bunları en azından biraz olsun önleyebilmek için çareler buldu.

Bunun için adaya vardıktan kısa bir süre sonra, tabii ki ayrımı çok zor bütün gerçek ve düzmece arhontopuliler arasında bir sayım yaptırdı. Bu esnada örneğin yalnızca Sfakia'daki Scordilli ailesinin tek başına 300 kişilik eli silah tutan bir topluluk çıkartabileceği ortaya çıktı. Bu sayımdan sonra, Venedik tarafından gerçek olarak kabul edilenlerin eski imtiyazları tekrar onaylandı ve Foscarini çok geçmeden bütün arhontopulilerin olağan milislere dâhil edilmelerini sağlayan bir genelge çıkarttı[129]. Bu amaçla, her birinin başında kendi aralarından –kendileri tarafından değil, Foscarini veya milislerin genel komutanı olan vekili tarafından– seçilen ve ardından diğer subayları seçen bir yüzbaşının bulunduğu 100 kişilik gruplara ayrıldılar. Küçük veya büyük her mahalle, köy, birliğine adam verdiği yüzbaşının emirleri altında kendi liderine sahip olacaktı.

Bu ilkeye göre, örneğin Scordilli hanedanının bütün mensupları, 5 bölüğe ayrıldı ve başlarına bu hanedanın en itibarlı mensuplarından beşi geti-

128 Cavalli, *aynı yer*: "Masrafları kendileri karşılayarak kadırgayla hizmet ediyorlar, savaş zamanında kentle birlikte katkıda bulunuyorlar".

129 Foscarini, *Relatione*, fol. 83. Buraya ait genelgeler, Ekim ve Kasım 1575 tarihlidir. *Ordini*, fol. 77, 78, 79 ve 85 v.

rildi. Yalnızca yüzbaşılara her altı ayda bir, bağlı bulundukları bölgenin başkentinin hazinesinden karşılanan yıllık 15-18 Girit dukası gibi küçük bir ücret ödeniyordu. Diğer birlikler bedelsiz olarak hizmet vermek zorundaydılar; bu hizmet, öncelikle her bölüğe bağlı bölgenin, cürüm işleyenlere ve kaçarak kadırgalarda kürek hizmetinden kurtulmaya çalışanlara karşı asayişinin ve yerel polislik hizmetinin sağlanması ile sınırlı idi. Bilhassa Sfakia, ulaşılması zor yaylaları ile yıllardır kaçaklara güvenli bir sığınak olmuştu. Yüzbaşıya karşı itaatsizlik veya hizmet sırasında ihmal, imtiyazların kaybedilmesi ile cezalandırılıyordu, yani suçlu, böyle bir fiil için kesilen diğer cezaların yanısıra imtiyazlıların sınıfından özgür olmayanların sınıfına düşürülüyor ve bu sınıfın zorunlu hizmetlerini yerine getirmek zorunda kalıyordu. Bütün bölüklerin komutası, Girit milislerinin genel komutanına devredildi.

Bu yeni teşkilatlandırma sayesinde iki amaca birden ulaşmayı umuyorlardı. Birincisi, arhontopullerin daha kesin bir tâbiyet sayesinde dizginlenmesi; ikincisi ise yerleşmiş oldukları bölgelerde onları kullanarak düzenin ve huzurun sağlanması ve muhafaza edilmesi idi. Göründüğü kadarıyla arhontlar, Foscarini'nin ilk emirlerine de uymuşlardı. Ne kadar başarılı olacağını gelecek gösterecekti.

İkinci hususa, yani arhontopulilerin adanın büyük bir bölümünü sürekli huzursuzluk içinde tutan bitmek bilmeyen aile kavgalarına gelince, Foscarini'nin kendisinden hemen önceki selefleri Marin de Cavalli ve Luca Michiel bu yönde önemli adımlar atmışlardı. Husumet ruhu, bilhassa geniş bir aile olan Scordilliler hanedanında, biri Sfakia'da ve diğeri Resmo'da yerleşik en genç iki kolu olan Papadopulolar ve Pateriler arasında baş göstermişti. Kan davası aralarında uzun zamandır töre hâline gelmişti ve nesilden nesle aktarılan sembollerle kutsal sayılıyordu. Bu veya öteki tarafın bir mensubu, böyle bir kavgaya kurban gittiğinde, kanlı giysisi kutsal emanet olarak saklanıyordu ve bütün akrabaları, kadınlar ve erkekler, ölenin katillerinin öldürülmesi ile kanlı intikamı alınana kadar yas kıyafetleri içinde dolaşıyorlardı[130].

130 Foscarini, *Relatione*, fol. 123: "Scordili şimdi soyadlarını değiştirdiler; aralarında uzun yıllardan bu yana düşmanlık olan Pateri, Sfakia'da, Papadopuli de Resmo'da yaşıyorlar, her ikisi de güneye, denize yönelik. Aralarında sürekli sorun çıkarıyorlar ve karşıt taraflardan biri ölürse, onun akrabaları ve kadınları hemen giyindikleri siyahları, intikam alıncaya kadar hiç çıkarmaz, ölünün kanlı gömleğini de saklarlar".

Bu gibi kavgalar, genellikle yağma ve cinayet, ayaklanma ve isyan için birer bahane hâline geldiklerinden Venedik'in böyle bir duruma göz yumması mümkün değildi. 1571 Kasım'ında bu amaçla Genel Vali Marin de Cavalli, dönemin Hanya rettoresi olan ve tek başına 300 İtalyan tüfekçi ve 700 kişilik yerel birlikler toplayabilen Luca Michiele ile birlikte, bilhassa Bâbıâli ile savaş sırasında çevrede bazı talanlarda bulunan grubun cezasını vermek üzere Sfakia'ya bir sefer düzenledi. Savunma için genellikle yalnızca oklara ve yaylara sahip olan bu dikkatsiz Sfakiyotların, ağır silahlı düzenli birliklerin saldırılarına dayanmaları mümkün değildi. Marin de Cavalli önce piyadeleri ile bölgenin tamamını kuşatmaya aldı; iki taraftan aynı anda ve hiçbir direnişle karılaşmadan ovalara akın etti; köylerinin büyük bir bölümünü kılıç ve ateşle harap etti; direnenleri öldürttü ve elebaşlarını sürgüne gönderdi. Mesela bir gemi dolusu Sfakiyot, Foscarini'nin raporuna göre Korfu'ya gönderildi, fakat büyük bir bölümü sefaletten, âcizlikten ve kötü muameleden dolayı daha yoldayken hayatını kaybetti; kıyıya ulaşmayı başaranlar ise buraya vardıktan hemen sonra acılarına veya nöbetçilerinin demir kamçısına kurban gittiler. Venedik'in bilgeliği ve Venedik siyasetinin amansız katılığı o dönemlerde bunu gerektiriyordu[131].

İster suçlu ister suçsuz olsun, boyun tamamı çok ağır bir biçimde cezalandırıldı. Henüz el sürülmemiş bütün evleri, Cavalli'nin askerleri tarafından yağmalandı, ateşe verildi ve yerle bir edildi. Venedik, bu insanları tekrar affetmeyi ve bölgenin tamamına uygulanan yasağı kaldırmayı uygun görene kadar, evlerin tekrar inşa edilmesi yasaklandı. Bu yasak sonucunda, çevre ile bütün ilişkileri ağır cezalarla yasaklanmıştı. Bütün mallarına el konuldu ve genelde çevresine yerleşmiş oldukları Sfakia Tepesi'nin çevresine bundan sonra ancak 20 mil kadar yaklaşabiliyorlardı. Dolayısıyla evsiz barksız komşu ovalarda başıboş gezmek ve çok az yiyecekle rüzgâra, havaya ve soğuk mevsimlere karşı daha yüksek yaylalara sığınmaktan başka yapacak bir şey kalmıyordu. Büyük bir bölümünün bu şekilde hayatını kaybetmesine şaşmamak gerekiyordu[132].

131 Marin de Cavalli, *Relatione*, fol. 59; daha detaylı olarak, Luca Michiele, *Relatione della Canea*, 1572, fol. 203 (Paris Kraliyet Kütüphanesi, Ancien fond N. 10,076). Foscarini, *Relatione*, fol. 124: "Aynı aileden, en fazla da, geçmiş savaştaki işleriyle kötü bir üne sahip olan Pateri ailesinden olduklarına inanılan Sfakiyotlar çok sayın Cavalli tarafından haklı olarak cezalandırıldı, evleri yıkıldı ve yakıldı, kendileri sürgüne gönderildi". Ayrıca aynı kişi, Korfu'ya gönderilmeleri hakkında, fol. 124 v.: "...canlı olarak alınıp bir gemiyle Korfu'ya gönderildiler, oraya ulaşamadan hepsi öldü".

132 Foscarini, *Ordini*, fol. 82, "onların birçoğu ölmüştü".

Zira bu uğursuz durum birkaç yıl sürdü ve Foscarini Girit'e geldiğinde hâlâ devam ediyordu.

Arabuluculuğu sayesinde acılarının dindirilmesini ve Venedik'in kendilerini affetmesini sağlamak için cesaretleri kırılmış bir hâlde Foscarini'ye başvurdular. Foscarini bu amaçla Pateri ailesinin büyüklerini Kandiye'de huzuruna kabul etti ve durumu yerinde incelemek ve mümkünse Paterilerin sıkıntısını gidermek üzere Sfakia'ya bizzat gitti. Foscarini'nin bu vesileyle Sfakia ve Sfakiyotlar hakkında aktardıkları öylesine ilginçtir ki, onlara burada mutlaka göz atmak gerekir.

Sfakia o dönemlerde, deniz kıyısında Hanya'dan Venedikli bir soylunun proveditore olarak 10 İtalyan askeri ile birlikte işgal ettiği tahkimi zayıf bir palankadan ve evleri taraça şeklinde yakınlardaki dik yamaçlarda yukarıya doğru uzanan yerden oluşuyordu. Görünüşü kaba idi ve Foscarini'nin ifadesine göre güzel, savaşçı ve yiğit insanlardan oluşan halkının vahşiliğine uygundu. Sfakiyotlar çok iyi birer okçuydular; süngülü tüfeği de kullanmasını öğrenmişlerdi ve erkeklerinin, kadınlarının ve çocuklarının en dik yamaçlara tırmanırken gösterdikleri çeviklikten dolayı ünlüydüler[133].

Foscarini, duruşları, giyinişleri ve silahları açısından diğer ada sâkinlerinden farklı olan Sfakiyotları henüz vahşi bir hayat sürmekte olan İrlandalılarla karşılaştırmakta idi. Tıpkı İrlandalılar gibi sürekli silahlı geziyorlardı. Sakallar ve saçlar uzundu. Giysileri, kayışlarla kemere bağlanmış ve asla çıkartılmayan büyük ve uzun çizmelerden ve önden ve arkadan gevşekçe sarkan geniş bir örtüden oluşuyordu. Silah olarak önde kemerin içinde uzun bir hançer, bir tarafta Rum tarzına uygun olarak kısa bir kılıç diğer tarafta içinde okların bulunduğu bir ok kılıfı ve omuzlarında bir yay taşıyorlardı. Bu şekilde silahlanmış bir hâlde zamanlarının çoğunu, genelde geceleri de mağaralarda ve kayalıklarda yanlarında uyumakta oldukları, sürüleriyle geçiriyorlardı. Hatta bu yüzden öyle ağır bir koku edinmişlerdi ki, Foscarini'nin ifadesine göre, 50 veya 100 kişi biraraya

133 Foscarini, *Relatione*, fol. 124: "Dağlar yüksek ve düz yer az, buna bağlı olarak da eğik konumda olmayan hiçbir şey yok ve o çetin ve sarp yerler o insanların yırtıcılığına uygun ve bu da onlara özgü bir nitelik gerçekten: Çok güzel, çok savaşçı ve gözüpek". Ayrıca: "...dağlar ve keçiyollarında erkekler, kadınlar ve çocuklar, keçilerin yaptığı gibi, kendilerinden emin, koşarak ilerlerler".

geldiğinde, burun üzerinde sanki bir keçi veya koyun sürüsü gibi bir etki bırakıyorlardı[134].

Kabalıklarına rağmen doğru yönetildiklerinde ve iyi muamele gördüklerinde, aslında genel olarak ılımlı ve itaatkâr bir yapıya sahiptiler. Bütün dağ halkları gibi bağımsızlıklarını seviyorlardı ve kendi içlerinde birlik hâlinde kalmak istiyorlardı[135]; rahat bırakıldıkları ve Venediklilerin aşırı talepleri veya arhontların kavgalarından dolayı ayaklanmaya teşvik edilmedikleri sürece sâkin davranıyorlardı. Tabii ki genelde ağır cezalara tâbi yağma ve cinayetler de eksik olmuyordu.

İşte bu yüzden Venedikli bir memurun Sfakia'ya gelmesi genelde bazı kaynamalara sebep oluyordu ve Foscarini'nin gelişi de beraberinde bazı endişeler getirdi. Erkekler her duruma hazırlıklı olmak için hazırlıklar yaptılar ve kadınları, çocukları ve değerli eşyalarının hepsini güvene almak için dağlara gönderdiler. Oysa bu ziyaretin amacı hakkında bütün şüpheler ortadan kalkınca, güvenleri tekrar geri geldi. Paterilerin başları Foscarini'nin huzuruna çıktılar ve aralarından saygı uyandıran bir görünüşe sahip, bundan da ziyade anlayışla ve zeki konuşmalarla kendini gösteren bir kişi savunmalarını sundu[136].

"Suçu inkâr etmek ve hakettikleri cezadan kaçmak için gelmemişlerdi; ancak acı olan, bu cezanın boyun tamamına verilmiş olmasıydı ve gözyaşları içindeki masumlara ait evlerin de suçlulara ait evler gibi harabeye dönüşmüş olması idi. Hatalar yaptıkları, yağmalarda bulundukları ve cinayetlerin meydana geldiği doğru idi (bundan en fazla zarar görenler de hazır bulunuyorlardı); ancak sırf bu yüzden, mahkeme kararının hükmettiği gibi, asi olarak kabul edileceklerine dair utanç lekesi ailelerinin üzerine yapışmamalı idi. Zira komşularının hayvanlarını çaldıkları iddia edilse de hiç kimsenin evine ya da ahırına girmemişlerdi; aksine bu hayvanları son akınları sırasında ganimetlerini gemilere taşımak üzereyken Türklerin elinden almışlardı. Söz konusu kişilerin ortak düşmanlarının yağmasına uğramış olmaları onların suçu değildi. Yap-

134 *Aynı eser*, fol. 124: "...en büyük geçim kaynağı dağlarda sürdürdükleri koyun ve keçi çobanlığı olduğundan, inlerde ve mağaralarda uyumak alışkanlığı sonucu, 50 ya da 100 kişi biraraya geldiğinde keçi ya da benzer hayvanlar gibi kokarlar".

135 Foscarini, *Relatione*, fol. 123 v: "o bölgelerin o devletten ayrılmış azalar olarak düşünüldüğü söyleniyordu".

136 *Aynı eser*, fol. 124 v.: "Onlardan saygın bir görünüşü ve yüzü olan biri bana cevap verdi, daha çok beni böyle düşündüren onun bilgece cevapları ve ihtiyatlı konuşmalarıydı".

tıkları haksızlığın bedelini, aralarından nice insanın ölümü ile yeterince ağır bir biçimde ödemek zorunda kalmışlardı ve gelecekte sadakat içinde verecekleri hizmetler geçmişteki hatalarını telafi etmeye yeterli olacaktı. Foscarini bu yüzden kendilerini Venedik'e sâdık birer kul olarak tavsiye etmeli; fakirhanelerini tekrar kurmalarına ve bundan böyle Venedik'in talihli ve şanlı bayrağı altında yaşamalarına izin vermeli idi ki, şu anda askerlerin öfkesinden dolayı birer dilenci gibi vatanları olmadan orada burada dolaşmak zorunda kalmasınlar", diyordu.

Foscarini ise şunları ekliyordu: "Bu adam konuşmalarında, davranışlarında ve onunla daha sonra yaptığım bütün görüşmeler sırasında, bir köylünün duruşu ve giysisi altında olsa da, 600 yoldaşı ile birlikte nasıl ki ok ve tüfek atışlarında en iyilerinden biri olduğunu gösterdi ise, öyle bir ruh güzelliği de sergiliyordu". Bu tek ifade bile Foscarini'nın meseleye nasıl baktığını ve idaresinin nasıl bir ruhla canlanmasını istediğini gösteriyordu. Onun için en önemlisi, Girit halkının en fevkalade kısmını oluşturan bu insanların tekrar gönüllerini kazanmaktı; dolayısıyla Venedik onuruna ve yararına olduğu sürece isteklerine cevap vermekte herhangi bir sakınca görmüyordu. 22 Eylül 1575'de böylece Pateri ailesinin başları ile Sfakia'da, ödemek zorunda oldukları tazminat saklı kalmak kaydıyla, aşağıdaki şartlar dâhilinde olup bitenler için genel af, vatanlarına geri dönme ve köylerini tekrar kurma izni verdiği resmî bir antlaşma akdetti:

1) Pateri ailesi, gelecekte kendi bölgelerinde yağma, cinayet ve adam öldürme olayları meydana geldiği takdirde, suçluları derhal adalete teslim etmeyi taahhüt ediyordu; aksi takdirde suçluların yerine ailenin reisleri mahkeme nezdinde hesap vereceklerdi; bu arada suçluları aramak için yapacakları bütün masraflar, suçlunun servetinden kendilerine geri ödenecekti. 2) Bugüne kadar suçlu oldukları kabul edilmiş olmalarına rağmen cezadan kaçmayı başaranları hemen teslim edeceklerdi. 3) Adanın resmî makamları, emirlerin yerine getirilmesi için herhangi bir şekilde Paterilerin yardımlarına ihtiyaç duydukları takdirde bu yardımı hiç itiraz etmeden ve hemen sağlayacaklardı. 4) Pateri ailesi bundan böyle Hanya'da donatılan her kadırgaya kendi aralarından olağan ücret karşılığında asker veya gemi mürettebatı olarak hizmet verecek sekiz kişi temin edecekti. 5) Girit nüfusundan herkes nasıl ki her yıl iki kez, 1 Nisan ve 1 Ekim tarihlerinde, Hanya tahkimatlarında zorunlu işçilik yapmak zorunda ise, Pateriler ve diğer bütün Sfakiyotlar da bundan böyle yılda bir kez

aynı zorunlu işçilik hizmetini bizzat veya uygun bir ücret ödeyerek yerine getirmek zorundaydılar. 6) Pateri ailesinin reisleri yılda iki kez, 1 Nisan ve 1 Ekim tarihlerinde, işbu antlaşmada verilen vaatleri yeniden yemin altına almak ve antlaşmaya uyduklarına dair hesap vermek üzere Hanya'da yönetimin huzuruna çıkacaklardı. Bu amaçla her defasında, masrafları ailenin kendisine ait olmak üzere, sekiz gün boyunca Hanya'da kalacaklardı. 7) Pateri ailesi tuzunu devlete ait tuz madenlerinden temin etmeyi ya da bugüne kadar olduğu gibi, tuzunu küçük Gozi (Gorizia/Görz) Adası'ndan temin etmesi hâlinde, belirlenecek bir gümrük vergisi ödemeyi taahhüt ediyordu. 8) Pateriler, bu şartların birini veya daha fazlasını yerine getirmedikleri takdirde, Cavalli'nin Pateri ailesine hüküm verdiği karar hemen tekrar yürürlüğe girecek ve bütün imtiyazlar kendiliğinden tekrar ortadan kalkacaktı[137].

Yunancaya tercüme edilen bu antlaşma, Paterilerin 15 reisi tarafından yemin altına alındı ve imzalandı. Bunun üzerine bütün Pateriler, tıpkı diğer arhontlar gibi, milislere kaydedildiler. Foscarini dört beş gün yanlarında kaldı ve daha sonra tatmin olmuş ve sevinçli bir şekilde bölgeyi terkederek dik yamaçları aşıp Girit'e geri döndü. Girit'te kaldığı süre içinde, Paterilerin antlaşmanın şartlarını yerine getirmekte gösterdikleri hassasiyeti övüyordu. Her altı ayda bir, vekillerini düzenli olarak Hanya'ya gönderiyorlardı; antlaşmaya uygun olarak kadırgalara adam veriyorlardı; Foscarini adadan ayrılmadan kısa bir süre önce, Foscarini'nin onuruna, hepsi tören kıyafetleri içinde ve sancakları altında, Foscarini'nin üç günlük ziyaretlerini kutlamak için, ok, yay ve tüfekle büyük bir ödüllü atış yarışması düzenlediği Hanya'ya geldiler.

Sfakia ve çevresi, bu antlaşma sonucunda adanın en sâkin bölgelerinden biri hâline geldi. Birkaç önemsiz hırsızlıktan başka, endişe yaratabilecek ya da Foscarini'nin müdahalesini gerektirecek hiçbir hadise meydana gelmedi[138]. Velâkin Scordillilerin diğer kolu, Resmo bölgesinde yerleşik Papado-

137 Foscarini, *Relatione*, fol. 124 v.-125. Antlaşmanın tamamı için bk. *Ordini*, fol. 82-84.

138 *Aynı eser*, fol. 123: "...öte yandan o krallıkta bulunduğum sırada aralarında, alışık oldukları gibi, büyük bir sorun olduğunu işitmedim, ne de, söylendiği gibi, yüksek kamu görevlilerine karşı herhangi bir itaatsizlikle bulunmuşlardı, daha öncesi kadar hırsızlık da yapılmıyordu". Ayrıca Arkontopuliler ile ilgili olarak, fol. 124: "Kandiye'de bulunduğum süre içinde önemli bir gürültü ya da haykırışlarını işitmedim; o adaya özgü ve o adada işlenebilecek en ağır suç sayılan birkaç hayvan hırsızlığını dikkate almazsan".

puliler, Foscarini en huzursuz ve en tehlikeli reislerinden birini idam ettirdikten ve boyun tamamını Paterilerin akıbetine uğramakla tehdit ettikten sonra tâbi olduklarını açıklamışlar ve huzuru bozanları teslim etmeyi taahhüt ettikleri bir antlaşma imzalamışlardı[139].

Foscarini'nin uyguladığı işlemler, bir defa timar yemini bozan Rumların timarlarını hiçbir şart altında tekrar geri alamayacaklarını ve cezalarının kaldırılmayacağı gibi yerine başka timarların ya da tazminatın da verilmeyeceğini öngören daha önceki bir yasadan çok daha etkili oluyor ve Venedik'e çok daha büyük yarar getiriyordu[140]. Olayların geldiği noktada en önemlisi, bu Rumların Venedikli efendileri karşısındaki tabiata aykırı konumlarını, Foscarini'nin idaresinin en önemli kazançlarından biri olarak gördüğü bir uzlaşma ile azaltmaktı. Foscarini, bir taraftan anlayış ve iyi niyet gösterirken, diğer taraftan vatanlarına dönmelerine izin verilmesi karşısında bazı imtiyazları kaybetmiş olmanın acısını kolayca atlatabilecek bu çalışkan dağ halkının itaatkârlığı da yardımına koşuyordu[141].

139 Foscarini, *Relatione*, fol. 123: "ve böyle değerli kimseler olan bu insanların sahip oldukları çok az itaatkâr oldukları yönündeki ünlerine hayvanların yaptıkları gibi aralarında yasasız yaşanmasına üzülerek, Paterilerin örneğini öne sürüp onları cezalandırmakla tehdit ettim, tamamı Siz Fehametlü (serenissima) Majesteleri'nin olan bir krallıkta, tâbilere zarar verenlerin ve her zamanki davranışlarıyla nâzırlara karşı şiddet kullanarak yüksek görevlilere itaat etmeyenlerin de düşman kabul edilmeleri gibi düşman kabul edilen insanların olmasına katlanamam". 18 Mayıs 1575'de Resmo'da akdedilen antlaşma için bk. *Ordini*, fol. 53. Hepsi de Papadopulo ailesine mensup, yedi mahallenin muhtarları (capi) tarafından imzalanmıştı: Pazzano, Capsodasso, Scalotti, Seglia, Rhodakino, Cognia ve Myria Kephala. Tuhaf olan, imzalayan 17 Papadopulo'nun yazma bilmedikleridir. İmzalar, önce 17 muhtarın isimleri yazılacak ve daha sonra üç şahitin kendi adlarını şu ifadeyle, "Adı verilmeyen (N.N.) ben, yukarıda belirtilen bütün muhtarların adına, yazma bilmedikleri için onlar tarafından istenmiş olarak, yazının altını imzalıyorum" altına eklemeleri ile bu amaçla görevlendirilen üç şahit tarafından atıldı.

140 *Commissione di 1580*, fol. 31: "Keza, eğer orada efendi dükden timar alan bir Rum varsa, eğer timar yeminini bozarsa, timarı hiçbir şekilde geri vermeyeceğini, ne de geri vermek zorunda olduğunu Dominio [mülk sahipliği?] açığa vuracaktır, timarın yerine, bir şekilde, başka bir timarın armağan ya da değiş tokuş olarak ya da bir tazminatın verilmesinde becerinin de bir yararı olmayacaktır".

141 Foscarini, *Relatione*, fol. 125 v.: "O değerli insanları yeniden kazanmanın ve ihtiyaç duyulduğunda en kısa zamanda hizmet zorunluluğunun iyi olacağına inanıyorum; onlar sürekli olarak içinde bulundukları korkuyla birarada ve sürgünle yasak yerlerde yaşama aşağılamasına maruz bırakılsaydı, düşman olarak bütün kötülükleri yapmayı meşru kabul etmiş olacaklardı".

Diğer taraftan Girit'teki Venedik şövalyelerinin çok daha kötü durumları bu kadar kolay çözülemiyordu. Foscarini'nin bu hususta üstesinden gelmek mecburiyetinde olduğu sıkıntıları ve bu sarsılmışlık kargaşasına nasıl biraz olsun istikrar ve düzen getirdiğini göreceğiz şimdi.

Venedik soylularına ve vatandaşlarına dağıtılan timarların sayısının sömürgeleştirme çalışmalarının başlangıcından sonuna kadar 394 süvari timarına yükseldiğini daha önce görmüştük. Böyle bir süvari timarı (militia veya cavalleria) Kandiye, Estiye ve Resmo bölgelerinde altı piyade timarından (serventaria) oluşuyordu ve her bir seventaria (piyade timarı) 97.125 metrekare [24 akr; 1 akr = 4 bin 047 metrekare] toprağı (caratti) kapsıyordu ve buna göre askerî bir timar bu bölgelerde 582.747 metrekare (144 akr) toprağa sahipti. Hanya bölgesinde başlangıçta farklı bir durum söz konusu idi. Burada serventarialar, bir büyük ve bir küçük olmak üzere, iki sınıfa ayrılıyorlardı. Büyük bir serventaria 24.281 metrekare (6 akr) genişliğindeyken, küçük sereventarialar 16.188 metrekare (4 akr) idi ve dört büyük veya sekiz küçük sereventaria, bir süvari timarı, yani bir cavalleriayı oluşturmaya yetiyordu. Böylece buradaki bir süvari timarı ancak 97.125 metrekare veya 129.500 metrekare (24 akr veya 32 akr) topraktan oluşuyordu.

Bu farklılığın sebebini veya kaynağını bir türlü öğrenemedik. Belki de başlangıçta zorunluluktan, arazinin yapısından, dağıtılmak üzere mevcut toprakların sayısından doğan bu uygulama, daha sonraları rahatsızlıklar ve olumsuzluklar yarattı. Yanlış anlamalara, sürtüşmelere ve kavgalara sebep oldu. Foscarini, Girit'e geldiğinde, bu yönde acilen bir reform gerekiyordu. Ancak bu reform hakkında da çok fazla bilgi mevcut değildir. Bize verilen tek bilgi, Foscarini'nin Hanya bölgesindeki süvari timarlarının değerini ve dağılımını diğer bölgelerin timarlarına uygun olarak düzenlediği idi. Raporunda ve yasa koleksiyonunda bu farktan hiç bahsetmemekte olup, adadaki bütün timarların büyüklüğünü, her biri 97.125 metrekare (24 akr) olmak üzere, altı serventaria olarak belirtmektedir[142]. Bu hesaplamalara göre, Girit'teki bütün süvari timarlarının toplamı, piyadelere ait 2.364 serventariadan oluşuyordu ve 229.602.446 metrekarelik (56.736 akr) bir alanı kapsıyordu.

Sömürgeleştirme işlemleri salt askerî olduklarından ve bilhassa adanın savunmasını ve güvence altına alınmasını amaçladıklarından, timarların da-

142 Ana kaynak için Quirini, *Descriz*. Foscarini, *Relatione*, fol. 88 v. ise bu hususa çok genel olarak değinmektedir.

ğıtımına ve timar sahiplerinin verecekleri hizmetlere dair şartlar da başlangıçta buna göre düzenleniyorlardı. Timar sahipleri, genelde süvari timarları için Venedikli soylular veya serventarialar için itibarlı vatandaşlardı. Her ikisi de timar yeminini doğrudan Venedik nezdinde veriyordu ve böylece sonuncular her ne kadar rütbelerine göre birincilerin altındaymış ve onlara hizmet ediyormuş gibi bir ilişki içine giriyorlardıysa da yine de bağımlı timar sahipleri değildiler. Her ikisine de tahsis edilen topraklar, gümüş madenleri ve içinde altın bulunan nehirler hariç olmak üzere, sınırsız mülkleri olarak tam kullanım hakkı ile veriliyordu. Gümüş madenleri ve altın taşıyan nehirler ise krallık sembolleri olarak Venedik'e ait olacaktı. 1211'de yapılan ilk sevkiyat sırasında her şövalyeye yalnızca tek bir süvari timarı ve her piyadeye tek bir serventaria veya bir süvari timarının altıda biri veriliyordu; daha sonraki zamanlarda bu uygulamadan sapmalar oldu ve kimi zaman aynı şövalye iki, hatta üç buçuk süvari timarı alırken, başkalarına yalnızca yarım cavalleria düşüyordu ve bazı piyadeler de iki serventaria alıyorlardı. Uygulamadan sapmalar daha 1222 ve 1252 yıllarındaki ikinci ve üçüncü sevkiyatlarda meydana geliyordu. Bunun dışında timar dağıtımları her üç defasında da neredeyse aynı şartlar altında yapılmıştı. İlk iki sevkiyatın timar sahiplerine, dükün talimatı üzerine, timarlarının yanısıra ayrıca Kandiye Şehri'nde bir ev ve atları ile diğer hayvanlarının bakımı için gerekli otlaklar da verilmişti. Üçüncü sevkiyatın timar sahipleri, yeniden inşa edilecek Hanya'ya yerleştirildiler.

Karşılığında her şövalye daha ilk timar sözleşmesinde, kendisine tahsis edilen timar için orduya tam teçhizatlı güçlü bir süvari ve daha düşük değerde iki süvari ile iki kalkan taşıyıcısı göndermeyi taahhüt ediyordu. Daha sonraki sözleşmelerde bu süvariler fiyatlarına ve yıllara göre daha detaylı olarak belirlendiler. 1222'de tam bir timara sahip olan kişi, Venedik'ten Girit'e giderken yanında en az 75 livre değerinde bir savaş atı götürmek ve burada, kesinlikle Rum kökenli olmayacak iki kalkan taşıyıcısı için daha düşük değerde iki at temin etmek zorunda idi. Kendisine yalnızca yarım bir timar tahsis edilen kişi, şövalye atı için 50 livre harcamak zorunda idi ve yalnızca tek bir kalkan taşıyıcısı olacaktı. 1252'de birinci sınıf şövalye atlarının fiyatı 80 livreye yükselirken, ikinci sınıf atların fiyatı 50 livre idi ve atlar mutlaka üç yaşında olmak zorunda idi. Kalkan taşıyıcıları için temin edilecek atların fiyatı ise 25 livre olarak belirlendi.

Aynı şekilde silahlar da sözleşmede belirtiliyordu. Bilhassa şövalyeler birer zırha ve miğfere sahip olacaklar, uygun silahlar taşıyacaklardı. Bilhassa 1252 tarihli üçüncü sözleşmede bunlar mutlaka isteniyordu, zira bu hususta ihmaller görülmüştü. Söz konusu sözleşmede, her şövalyenin yaverini ve üç kalkan taşıyıcısını nitelikli bir demir zırh ile donatmak ve yaşları yirminin altında ve ellinin üstünde olmayacak kalkan taşıyıcılarının ikisi için iki güçlü yaylı tüfek temin etmek zorunda olduğu belirtiliyordu. Zira 1222 tarihli ikinci sevkiyat sırasında şövalyelere tahsis edilen belirli bir sayı piyade timarı için, yaylı tüfekçilerin (ballistarii) bulundurulması şart koşulmuştu. Üçüncü sevkiyat sırasında, hazır bulundurulacak asker sayısı biraz daha fazlalaştırıldı. Üç kalkan taşıyıcısının yamsıra, kendisine iki tam timar verilmiş her şövalye iyi bir ustayı teçhiz edecek ve geçimini sağlayacaktı. Timarları yarım cavalleriaya ulaştığında, üçüncü sevkiyat sırasında iki kalkan taşıyıcısı hazır bulundurmak zorunda olan serventaria sahipleri ve piyadeler, geleneklere uygun olarak silahlanacaklardı, yani zırhlı olacaklardı ve gerekli silahları taşıyacaklardı. Şövalye atının üzeri ise aynı şekilde demirden uygun bir zırhlı örtü ile kaplanacaktı.

Söz konusu sömürgeciler, bu şekilde donatılmış bir vaziyette adayı koruyacak ve savunacaklardı; adadaki bütün Venediklileri himayeleri altına alacaklardı ve ticareti emniyete alarak, emirlerinin yerine getirilmesi ile adaletin sağlanınası için ne zaman onlara ihtiyaç duyarsa, birlikleri ile dükün yardımına koşacaklardı. Timarların dağıtılmasından sonraki dört yıl boyunca Venedik'e hiçbir para ödenmeyecekti ve bu sürenin sonunda, bütün şövalyelerin müşterek haraçları, yalnızca altı bölgenin beheri 500 perper ödeyip, sorumluluğu kendilerine ait olmak üzere güvenli bir biçimde teslim etmek zorunda oldukları 3 bin perperden oluşacaktı. Son iki sevkiyat sırasında ise tam tersine timar sahiplerine hazineden Girit'e ilk yerleşimleri için, sözleşmelerde detayları belirtilen belli bir miktar para verildi.

Timar hizmeti tabii ki şahsen yerine getiriliyordu. Yine de şövalyeler iki yıl geçtikten sonra dükün rızasıyla birliklerini, yerine Rumları getirmemek şartıyla değiştirebiliyorlardı. Ölüm hâllerinde mirasçılar bir yıl içinde timar yemini etmek ve mirasçıların henüz reşit olmaması hâlinde vârisler, reşit olana kadar orduya bir vekil göndermek zorundaydılar. Şövalyeler, ilk iki yıldan sonra, timarları üzerinde istedikleri gibi tasarrufta bulunabiliyorlardı; timarları ellerinde tutabilir ya da dükün rızasıyla satarak, hibe ederek ya da başkalarıyla değiştirerek, yani asla Rumlar olmamak kaydıyla, yalnızca Vene-

diklilerle değiştirerek, istedikleri gibi devredebilirlerdi. Ancak timarlara sahip oldukları sürece, sözleşmelerinde belirtilen şartlara kesinlikle uymak zorundaydılar. Sözleşme şartlarının herhangi bir şekilde ihlali, timarın Venedik'e devrine yol açıyordu ve Venedik'e söz konusu timarın başkasına devredilmesi yükümlülüğünü getiriyordu[143].

Venedik'in zamanla yaklaşık 1.200 kişilik bir süvari grubunu Girit'e göndermesini sağlayan timar kanununun ana hatları bunlardı. Zira her süvari timarı için bir şövalye atı ve iki kalkan taşıyıcısı atı olmak üzere, üç atın temin edileceğine dair ilk yaklaşımdan hemen sonra, 394 adet cavallerianın 1.182 zırhlı süvari tarafından temsil edilmesi gerekirdi. Oysa bu tahminlerde tabii ki değişiklikler meydana geldi ve bu yüzden örneğin Foscarini'nin[144] şövalyelerin olağan hizmetlerini niye yalnızca üzerinde mızrakla hareket edilebilecek türde birinci sınıf bir savaş atı ve muhtemelen olağan askerlik hizmeti için kullanılan daha düşük nitelikte başka bir at olmak üzere, iki at olarak belirlediği, kolayca anlaşılmakta idi. Anlaşılan o ki, bunlara ait kalkan taşıyıcısı atlarının hazır bulundurulması olağan kabul ediliyordu ve bu yüzden belki de Foscarini tarafından hiç dikkate alınmıyordu.

Bu teşkilatlanmanın ana amaçlarından biri, adanın korunmasının ve savunulmasının yanısıra, muhtemelen timar sahiplerinin yerli halka karşı, Venedik'i yaygın ve sonsuza kadar temsil edecek ayrı ve hükmeden bir sınıf (Venedik soyluları) oluşturmaları idi. İşte bu yüzden baştan beri bu sınıfın arî kalmasına büyük bir özen gösteriliyordu ve Venedikli şövalyelerin Rumlara karışmaları büyük cezaî müeyyidelerle yasaklanmıştı. Rettoreler, Girit'teki Venedikli soyluların doğumları ve evlilikleri hakkında hassas kayıtlar tutmak zorundaydılar[145].

Timarların dağıtımını ve el değiştirmelerini ciddi bir denetime tâbi tutabilmek ve bilhassa Rumlara geçmelerini önlemek için, kadastro veya timar defte-

143 Bütün bu bilgiler yukarıda verdiğimiz Flaminio Cornelio'nun eserinde verilen üç timar sözleşmesinden alınmıştır. Örneğin bazı ruhban törenlerinde ve dünyevî törenlerde hazır bulunma yükümlülüğü, adaya geldiğinde doju selamlama vs. gibi tâli şartlara burada değinmiyoruz.

144 Foscarini, *Relatione*, fol. 89.

145 Pietro Bollani'ye 1590 yılı dolaylarında ikinci kez Consigliere olarak Resmo'ya geldiğinde verilen bir talimata göre (Paris Kraliyet Kütüphanesi, Ancien fond No. 10, 459. 35 sayfalık dörtlü cilt, fol. 19 v. ve fol. 25 v.).

rinin orijinalinin, birbirinden farklı altı anahtardan biri düke, ikisi iki nâzırına ve diğer üçü de üç kâhyaya verilerek, altı kilidi olan güvenli bir yerde muhafaza edilmesine karar verildi. Kâhyalar aynı zamanda kadastroda muhtemel değişikliklerden de sorumlu olacaklardı. Bu amaçla kadastro defterini görmek isteyen veya timarları ile ilgili herhangi bir değişiklik veya ek kayıt yaptırmak isteyenlere ibraz edilmek üzere, orijinal defterin bir sureti kâhyalarda bulunuyordu. Bu gibi değişiklikler ve ilave kayıtlar, dükün ve nâzırlarının huzurunda sekiz gün içinde kadastro defterinin orijinaline kaydediliyordu[146].

Ancak öyle görünüyor ki bütün bu dikkate rağmen Venedik'in niyetlerine aykırı düzensizlikler meydana geldi. Orijinal sözleşmelerde yer alan Venedik timarlarının hiçbir şekilde Rumlara devredilemeyeceğine ve alacaklılar tarafından haczedilemeyeceği gibi rehin de verilemeyeceğine dair şartlar, daha sonraki zamanlarda çıkartılan yasalarla defalarca yenilendi ve bu şartların ihlali, ağır para cezası müeyyideleriyle resmî makamlar tarafından yasaklandı. Mesela bu türde her ihlal için dükün, nâzırlarının ve rettorelerin bir yıllık maaş kesintisi ile cezalandırılacakları hükmü verilirken, daha sonraki zamanlara ait bir yasayla taraflardan her birine 1.000 duka ceza getiriliyordu ve bunun yarısı, Venedik geleneklerine göre, ihbarda bulunan kişiye veriliyordu. İstisnalara, o da yalnızca sonraki zamanlarda, Büyük Kurul'un üçte iki oylarıyla izin veriliyordu[147]. Muhtemelen benzer sebeplerden dolayı ve bilhassa resmî makamların sürekli denetimini mümkün kılmak için, başta kamuya ait timarlar olmak üzere timarların satışı ve açıkarttırması sadece açık alanlarda yapılabiliyordu ve süvari timarlarının her türlü satışı, Focarini tarafından açıkça belirtildiği üzere, sömürgelerin Venediklilere kalmasını ve Rumların eline düşmemesini sağlamak için doğrudan dükün denetimine verildi[148].

Oysa bütün bu yasalar ve tedbirler, teşkilatlanmada baştan beri mevcut eksiklikleri gideremiyordu, dolayısıyla da amacına ulaşamadı. Şövalyeler, ti-

---

146 1529'da Kandiye rettoresi tayin edilen Giovanni Barbo'ya verilen benzer bir talimat için bk. Kraliyet Kütüphanesi, Ancien fond No. 10, 452. 51 sayfalık dörtlü cilt, fol. 21 v. Aynı şekilde 1550 tarihli talimat, f. 39.

147 *Commissione de Barbo*, fol. 21 v. *Commissione di 1580*, f. 57; burada yasanın 26 Şubat 1318'de yürürlüğe konduğu belirtilmektedir. Cezaların daha detaylı açıklandığı iki başka yasa, 15. yüzyıla aittir (bk. *aynı eser*, f. 36 v. ve f. 99 v).

148 *Commissione de Barbo*, fol. 16 v. ve 17. *Commissione de 1580*, f. 29. Foscarini, *Relatione*, fol. 119 v.: "hepsi de koloninin Venediklilerin elinde kalması ve Rumların eline geçmemesi amacıyla".

marlar üzerinde serbestçe tasarrufta bulunabildiklerinden, bu özgürlüğün ayrılmaz bir parçası olan düzensizlikleri de daha sonra çıkartılan sınırlayıcı yasalarla ortadan kaldırmak mümkün değildi. Söz konusu yasalar ya hiç bilinmiyorlardı ya da ihmalden veya kasıtlı olarak zamanla tamamen unutulana kadar ihlal ediliyorlardı.

Mesela Foscarini, Rumların Venedik timarlarına sahip olmayı başardıkları yüzlerce yasadışı yolların arasında muhtemelen büyük bir başarıyla uygulanan bir yola bizzat dikkat çekmektedir. Satışlar, satış sözleşmelerini gizli tutmayı taahhüt eden Rum noterler aracılığıyla yapılıyordu[149]. Venedik soylularının sürekli harap edilen bir adada keyifsiz bir hayatı ana şehirde zevk içindeki bir hayatla değiştirmeyi yeğlemiş olan büyük bir bölümü, bu şekilde kendilerine rahatsızlık veren timarları, lehlerine olmak üzere Rumlara devretmiş ve sessizce Venedik'e geri dönmüştü.

Bunun en önemli ve en olağandışı sonuçlarından biri, Venedik soylularının gittikçe Rumlaşması olmuştu; Foscarini dönemlerinde bu durum öyle büyük bir yayılım göstermişti ki, sömürgenin tamamı Rumlaşmıştı. Bunun sebebi yalnızca Rumların Venedik timarlarının sahipleri olması değildi, aksine Girit'te kalan Venedik soylularının neredeyse tamamı, yalnızca Rum gelenek ve göreneklerini kabul etmekle kalmayıp Girit köylülerinin yozlaşmış Rum lehçesinden başka bir dili de anlamıyorlardı[150]. Timarların yüzyıllar boyunca sonsuz biçimde bölünmelerinin, hatta Girit'teki Venedik timar düzeninin tamamen çökmesinin de bunda büyük bir payı vardı. Birçoğu bu uğursuz parçalanma yüzünden, soylu kökenlerine ve hâlâ gururla Venieri, Contarini, Barbarighi, Morosini, Dandolo, Boni, Foscarini vs gibi adları taşımalarına rağmen öyle fakirleşmişlerdi ki, atalarının timarlarından kendilerine kalan birkaç parça toprağı da tıpkı diğer köylüler gibi, kendileri ekip biçmek zorundaydılar ve yıl-

149 Foscarini, *Relatione*, fol. 119 v. ve 120: "...çünkü satış sözleşmeleri, Rum noterleri tarafından gizli tutuluyordu".

150 *Aynı eser*, fol. 120: "...şimdi şu duruma gelindi: Timar olan ve birkaç yıldan bu yana Kandiye'den ayrılarak bu kente yerleşen soyluların devrettiği mülkler, çoğu alt sınıfa ait Rumların eline geçti; düzensizlik öyle başını alıp gitti ki, eğer bir neden bu ise başka bir neden, eski soylulardan gelenlerin çoğu âyin usûlünü değiştirip Rum oldular ve koloni büyük bir bölümünde Rum oldu; sanırım, ortaya çıkacak skandal yüzünden bir telafi yoluna gidilmesi de çok zor... İtalyanca bilgisini ve bu dili kavrama gücünü bütünüyle yitirdiler".

lardır eski şövalye eğitiminin en azından hâlâ bazı izlerinden bir şeyler aldıkları şehirlerden uzak yaşıyorlardı.

Hatta bu durum öyle ileri gitti ki, köylerde Latin kiliselerinin eksik olmasından dolayı, bütün dinî vecibelerden uzak duruyorlar veya çocuklarının vaftizlerini, nikâhlarını ve cenazelerini Rum Ortodoks geleneklerine göre yaptırmak zorunda kalıyorlardı; bu durum tabii ki çoğu kez inançlarından dönmelerine sebep oluyordu[151]. Bu tür insanlarla ilgili olarak aslında tıpkı zamanla mülklerini tamamen kaybeden ve böylece soyluluklarını kendiliğinden kaybederek sefalet içinde yaşayan insanlarda olduğu gibi Venedik soyluluğundan bahsedilemezdi. Foscarini, nasıl ki diğer Rumlardan bir şey beklemiyorsa bu insanlardan da bir şey beklemediğini açıklayarak onları tıpkı Rumlar gibi olağan milis birliklerine kaydettirmişti[152].

Girit'te hâlâ belli bir refah seviyesinde, hatta kimileri zengin bile sayılacak seviyede yaşayan, ancak akıllılık edip, kendilerini büyük bir fakirlik içinde yaşıyormuş gibi gösteren şehir soyluları, biraz daha arî ve eğitimli kalmayı başarmışlardı. Şehirli soylular genelde, timarlarını ya satmış ve Venedik'e geri dönmeyi düşünen ya da henüz timarlarını ellerinde tutan ama bunları icara vermiş ve Foscarini'nin döneminde oldukça yükselmiş olan gelirleri ile geçinen, yüksek gelirli timar sahiplerinden oluşuyordu. Timarları icara vermek, satmaktan çok daha avantajlı idi. Zira içteki sürekli ayaklanmalar ve dışarıdan günden güne artan tehlikeler, toprak mülkiyetini güvensiz hâle getirdiğinden ve birçok mal sahibi korkudan topraklarını sattığından fiyatlar öyle düşmüştü ki, gelirlerin yükselmesine rağmen mülkler asıl değerlerinin yüzde 10-12 altında satılıyorlardı. Bu şartlar altında daima alıcılar bulunuyordu. Bahsettiğimiz gibi bu alıcılar ya Rumlardı ya da kazancın buraya çektiği ve Girit'teki sade hayata alıştıktan sonra, ailelerinin soylu kökenlerini ve arîliğini gerektiğinde kanıtla-

151 Foscarini, *Relatione*, fol. 120: "Sonuçta, Kandiye'de soyluluklarını dikkate almayan ve çoğu hayli yoksullaşıp kente hiç gelmeyen Venedik soyluları var, bunlar sürekli köylerde oturarak toprağı kendi elleriyle ekip biçiyorlar, soyadları ve onlara bölüştürmeler ve alt bölüştürmelerle kalmış çok az bir timar dışında hiçbir şeyi korumaksızın... ve adanın herhangi bir köy ya da bölgesinde Latin töresine göre âyin yapılmadığından, yine köyde kalarak ya da hiçbir ilahî âyine katılmaksızın, Rum âyin töresine göre çocuklarını vaftiz ettirmek, düğün yapmak ve ölülerini gömmek zorunda kaldılar; onlar, her ne kadar şimdi Venieri, Contarini, Barbarighi, Morosini, Dandolo, Boni, Foscarini ve başka herhangi bir aileden olsalar da, artık hepsi Rum".

152 Foscarini, *Relatione*, fol. 83 v. ve f. 120 v.: "...onlardan, diğer Rumlardan daha çok şey bekleneceğini sanmıyorum".

yabilecekleri delilleri muhafaza etmeye özen gösterseler de aslında soyluluğa çok da önem vermeyen Venedikli soylulardı.

Tabii ki şehirlerdeki bu soylular da Rumlaşmışlardı. Rum geleneklerini almışlar, Venedik kıyafetlerini çıkartmaya başlamışlar ve yalnızca Yunanca konuşuyorlardı. Foscarini döneminde bilhassa kadınlar oryantal geleneklere göre yaşıyorlardı; genelde evlerinin iç odalarında yaşıyorlar; gündüzleri evde oturuyorlar ve ortalıkta çok az görünüyorlardı. Buna karşın Katolik inançlarına sıkı sıkıya bağlıydılar ve günah çıkartmak için Rum Ortodoks keşişlerine ve papazlarına başvurmalarına rağmen, ihtişamlı ve masraflı bir biçimde, Latin Kilisesi'nin bütün geleneklerini ve bayramlarını yerine getiriyorlardı.

Soylular en azından belli bir dereceye kadar bilimsel eğitime de inanıyorlardı ve düzgün konuşmalarıyla soylu kökenden geldiklerini belli ediyorlardı. Foscarini dönemlerinde tabii ki eğitim oldukça azalmıştı. Zaman zaman öğretmen eksikliğinden dolayı hiç verilemeyen, Yunan ve Latin edebiyatına giriş dersleri ile sınırlı idi. Mesela Foscarini, Venedik soylularının erkek çocuklarına ders vermek üzere Kandiye'de hiç öğretmen bulamamış ve Hanya'da sadece iki kişi bulmuştu. Yine de Foscarini, bu öğretmenlerin manevî yeteneklerini ve bilhassa algılama güçlerini övmekte idi[153]. Tuhaf olan, gerek bu açıdan gerekse başka açılardan zaten birbirleri ile pek ortak noktaları bulunmayan Kandiye soyluları ile Hanya soyluları arasında geleneklerde ve göreneklerde daha o dönemlerde çok önemli bir farkın oluşmuş olması idi. Kandiye soyluları, genelde inzivaya çekilmiş bir hâlde tembellik içinde yaşayan Hanyalı soylulardan çok daha canlı, daha keskin zekâlı, daha cana yakın ve genel olarak daha rahat insanlardı.

Neyse ki, bu soyluların ruhunda genel olarak Foscarini'nin Kıbrıs'ın kaybedilmesinden sonra günden güne artan tehlikeler karşısında gelecek için büyük umutlar bağladığı askerî ruhtan hâlâ birazı mevcuttu. Hatta ba-

153 Foscarini, *Relatione*, fol. 142: "Kandiye Adası çok az uygar hâle geldiğinden ve herşeyin sanayisi de eksik olduğundan edebiyat ve bilime de hiç önem verilmiyor görünüyor; ender olarak kentlerde çocuklara ilk bilgileri öğreten eğiticiler var, bütün kentlerin başında gelen Kandiye'de yok, ama Hanya'da öyle değil, orada Rum ve Latin edebiyatları öğreten iki öğretmen var; çoğu soyluların zamanlarının çoğunu dışarıda geçiren oğulları da iyi bir zekâya sahip ve herşeyi öğrenmeye yatkın olmalarına karşın Rumca'dan başka bir şey öğrenmiyor". Şehir soylularına dair tarifler buradan alınmıştır (bk. fol. 120-121).

zıları övgüye değer cesaretle kendilerini gösteriyorlardı; son savaşta çok iyi hizmetlerde bulunmuşlardı ve olması gerektiği gibi daima savaşa hazır şövalyelerdi. Oysa ne yazık ki bunların sayısı çok azdı[154]. İster şehirlerde ister kırsal kesimde olsun, çoğunluk fakirlik ve tembellik içinde şövalyelikten çoktan uzaklaşmışlardı ve uzun zamandır atalarının gittikçe azalan timarları ile birlikte miraslarına düşen askerlik hizmetini düşünmüyorlardı bile. Venedik'in Girit'teki savunma sisteminin bu şekilde sarsılması, yani savaşmakla yükümlü şövalyelerin çöküşü, timarların büyük bir bölümünün Rumların eline geçmesi ve Venedik soylularının Rumlaşmasının yanısıra, Venedik'in Girit'teki timar sisteminin burada bizi daha da meşgul eden ikinci gölge tarafı idi.

Foscarini, bu parçalanmanın oldukça üzücü bir resmini çizmektedir. Şövalyelerin çoğu, hepsinden önce de bir veya iki değil beş altı timarı ellerine geçiren şövalyeler, artık hiç at beslemedikleri gibi tam teçhizatlı bir savaş atını yönetmeyi ve mızrağı bir erkek gibi kullanmayı da artık bilmiyorlardı. Aksine öyle bir hâle gelmişlerdi ki, artık bir zamanlar olduğu gibi, at sürmek ve her türlü şövalye oyunları, soylu nesillerin gururu ve imtiyazı olmaktan çıkmış, aksine neredeyse bir utanç ve hizmetlilerle köylülerin zorunlu yükümlülükleri hâline geldi. Zira her iki yılda bir genel kaptanların değişmesi sırasında olduğu gibi, şövalyelerin timar süvarileri ile şahsen katılmak zorunda oldukları bir resmigeçit düzenlendiğinde, acele ile adada bulunan az sayıdaki atları biraraya topluyorlar, bunları kendi birliklerinin geçişi için kısa bir süreliğine birbirlerine ödünç veriyorlar, daha sonra beceriksiz timar köylülerinden birkaçına kendi zırhlarını giydiriyorlar ve bu sahte şövalyeleri resmigeçide gönderiyorlardı. Bu saçmalıklar çoğu zaman gülünç sahnelere sebep oluyordu ve bu resmigeçitler zamanla halkın eğlenerek seyrettiği bir oyun hâline geldi. Mesela Foscarini tarafından belirtildiği üzere, efendilerinin ağır zırhları içinde ve efendilerinin silahları ile hareket etmeyi beceremeyen ve çoğu zaman ata hangi taraftan bineceklerini bile bilmeyen bu Rum köylüler –tam bir skandal gibi– göğüs zırhını ve miğferi önde taşımak yerine arkalarında taşıdıklarından âdeta atları üzerinde ters oturarak geçiyorlardı. Bu gibi gülünç sahneleri bekleyen halk, bu talihsizleri naralarla, ıslıklarla ve bağırarak karşılıyor, üst-

154 Luca Michiel, *Relatione alla Canea*, fol. 206'da Kıbrıs savaşı sırasında kendilerini gösteren şövalyelerin adlarını saymaktadır.

lerine taş, dışkı ve çürük portakallar atıyor ve tören yerinden ayrılana kadar peşlerini bırakmıyorlardı[155].

Bu musibetin başlangıcı ve esas sebebi burada da yine timarların hiç engellenmeden satılmaları ve timarların uğursuz bölünmesine sebep olan miras haklarının düzenlenememesi idi. Anlaşılan o ki ya timarların miras dağılımları sırasında birleştirmeler sayesinde bölünmelerini önlemek hiç düşünülmediğinden ya da bu mesele zamanla iyice unutulduğundan iyi zamanlarda bile timarlar küçük parseller hâlinde, aynı timar üzerindeki timar yükümlülüklerini de yerine getirmek zorunda kalan birden fazla mal sahibinin eline düştü. Oysa doğası gereği teşkilatlanmanın tamamına aykırı olan bu gibi müşterek hizmetler, ya hiç sağlanmıyordu ya da amacına uygun değildi. Örneğin aynı şövalye atı için, genelde olduğu gibi, biri kendi payına düşene uygun olarak koşum takımını, bir diğeri zırhlı örtüyü veya dizlikleri, bir üçüncüsü eyeri ve bir dördüncüsü üzengileri vs temin etmek zorundayken, genelde öyle bir karışıklık meydana geliyordu ki, sonunda hiçbir şey birbirine uymuyordu ve orduya ne adam ne de at gönderilebiliyordu[156]. Sonrasında birinin veya diğerinin suçu hakkında çoğunlukla hiçbir sonuca varmayacak ve en iyi ihtimalle hiçbir şeyi değiştirmeyecek olan incelemeler yapmak için kim çaba gösterecekti? Neticede verilmesi gereken hizmetler zamanla iyice kesildiler; işler oluruna bıra-

155 Foscarini, *Relatione*, fol. 89: "Olaylar uzun yıllar böyle bir yolsuzluk içinde geçti... birçok süvari timarı sahibi soylu hiçbir at barındırmadı; birkaç kez için de olsa, her iki yılda bir, genel kaptanların değişmesi sırasında yapılması gereken, mühürdarlara saygı belirtisi olarak, gösteriler yapılıyor, çok az sayıda bulunduğundan atlar karşılıklı olarak ödünç veriliyor, çoğunun zorunluluğu üstleniyordu; gösteriler sırasında, şövalyelerin atlarıyla katılmaları uygulaması artık terkedildiğinden, at üzerinde görülmeyi hakaret sayan şövalyeler gösterilere zaten katılmıyor, onların yerine hiçbir becerisi olmayan aşağılık kişiler konuluyordu ve bu kişiler sahiplerine ait silahları, çoğu kez üstlerinde ters konumda, taşıyorlardı; bundan da, böyle gülünç bir temsilin sunulduğu bütün gösteri boyunca halkın, hiçbir silah ya da at deneyimi olmayan, silahları ters kuşanmış bu kişilere fırlattığı taşlarla ve portakallarla alaya alması sonucu doğuyordu". Ayrıca fol. 92 v.: "...ve bunlar zorunlu olarak onların deneyimsiz Rum çiftçileri ve hizmetkârları oluyordu, daha başlangıçta her konuda cahil, ata hangi taraftan binmeleri gerektiğinden habersiz kişiler".

156 Foscarini, *Relatione*, fol. 91: "Birçok şövalyelik bölünüp elden ele geçtiğinden... önceleri çoğunun aralarında birleşmesi yoluna gidiliyordu ve paylarına düşene uygun olarak kimi başında, kimi ayağında, kimi eyerde, kimi üzengide katılarak büyük bir karışıklıkla atı gösteriye sunuyorlardı, öyle ki, ne o at ne de ata binen herhangi biri tarafından yönetilmiş oluyordu".

kıldı ve yerine getirilmeleri artık mümkün olmadığından, hiç kimsenin uymadığı eski kanunları ara sıra tekrar yenilemekle yetiniliyordu.

Mesela timarların kadınlara devredilmesine ilişkin hükümler, muhtemelen çok az bir başarı ile her yıl yenileniyorlardı. Girit'te timarlar her yerde olduğu gibi, ister mirasçı isterse de çeyiz olarak olsun, kadınlara devredilebiliyorlardı, fakat bu kadınların ya timar hizmetini şahsen yerine getiren oğulları olmak zorunda idi ya da eşleri timarla birlikte atalarının kalkanını ve mızrağını da teslim alarak iyi teçhiz edilmiş bir hâlde orduya gitmeyi taahhüt etmek zorundaydı. Oğulları reşit olmadıkları ve kadın mirasçılar evlenmedikleri sürece timar hizmeti bu görevi üstlenebilecek durumdaki vekiller aracılığıyla yerine getirilecekti. Aynı şartlar, kadınların timarlara satın alarak sahip olmaları hâlinde de geçerli idi[157]. Foscarini, bunun sonucu olarak, birçok timarın evlilik yoluyla bu hizmeti yerine getirmeyi bile düşünmeyen soylu olmayan kişilerin, hatta belki de Rumların eline düştüğüne dair bir musibetin ortaya çıktığına işaret ediyordu[158].

Timarların satışı sırasında görülen suistimaller ise hepsinden kötü idi. Hiç kimse satış sırasında düke ve nâzırlarına sormayı veya satışı, eski geleneklere göre, kamuya açık yerlerde yapmayı aklının ucundan bile geçirmiyordu. Bu türdeki bütün işlemler aksine neredeyse tamamen resmî makamlara başvurulmadan veya bundan kaynaklanan değişiklikleri altı adet kilidi altında muhtemelen kurtlara yem olan kadastro defterlerine işletmeden sessizce hallediliyordu. Bu işlemin sebepleri açıktı. Timarların çoğu, borçlu kişiler tarafından zorunluluktan satıldıklarından, alıcılar bu durumu, satışı resmî makamlar nezdinde geçersiz kılacak insanlık dışı ve kanunlara aykırı tavizler elde etmek için kullanıyorlardı. Neredeyse bir *conditio sine qua non* (olmazsa olmaz şart) hâline gelen böyle bir taviz, satıcının timarından satışa çıkarttığı kısmı, üzerindeki yükümlülükler olmaksızın satmaya ve karşılığında bu yükümlülüğü kendisine kalan kısımla birlikte üstlenmeye zorunlu tutulması idi[159].

157 *Commissione di Barbo*, fol. 16; *Commissione de 1580*, fol. 49.

158 Foscarini, *Relatione*, fol. 120: "Kadınların adı geçen timarlardan yararlanma ve onlara sahip olmalarının ötesinde bu kadınlar kendi sınıfları dışındaki kimselerle evlendiklerinden timarlarını kocalarına geçirdiler ve çocukları da ilk kökenlerinden uzaklaşmış oldular".

159 Timarların üzerindeki yükümlülüklerden muaf tutulmasına karşı Ocak 1291'de bir kanun çıkartılmıştı (bk. *Commissione di Barbo*, fol. 19 ve *Commisisone de 1580*, fol. 52 v).

Zamanla bu durumun nasıl olumsuz sonuçlara sebep olabileceği; nasıl sınırsız bir karışıklık yaratacağı ortadadır. İlk sonucu, zamanla ve hiç farkedilmeden timar hizmeti küçük toprak sahiplerinin sırtına yüklenirken, büyük çoğunluğu bu gibi kanundışı satın almalardan kaynaklanan büyük timarların bütün yükümlülüklerden kurtulması idi. Zengin ve güçlü olanlar endişesiz, ihtişamlı ve neşe içinde bir hayat sürerken, fakirler çaresizlik içinde timar hizmetinin ve borçlarının ağırlığı altında eziliyorlar ve yok oluyorlardı. Tabii ki bu durumdan en fazla zarar gören, devlet oluyordu. Zira köylü mertebesine düşen bir şövalyenin, elinde kalan birkaç parça tarla ile tabii ki iki veya üç timar atını hazır bulundurması ve beslemesi imkânsızdı ve bunu yapamadığı ama yapmak zorunda olduğu için timar hizmeti zamanla bu yüzden sona erdi. Bir süvari timarının timar hizmeti yükümlülüğü daima asıl sahibinin veya mirasçılarının adına yürüdüğünden, dolayısıyla mülkler uzun zamandan beri elden çıkartılmış olmalarına rağmen bu açıdan kadastro defterlerinde hiçbir değişiklik kaydına rastlanmadığından bu durum uzun süre fark edilmeden devam edebildi[160].

Foscarini, tıpkı kanserli bir hücre gibi etrafını yiyip bitiren bu musibeti bilhassa ele aldı. Daha ilk zamanlarda timarların durumu ve dağılımı hakkında detaylı bilgiler toplattırdı; bundan genel bir sonuç çıkarttı ve 7 Temmuz 1575'de, bu musibeti kökünden sarsan ve böylece bir defada ortadan kaldırması beklenen bir kanun çıkarttı. Bu kanunun ana hükümleri şöyle idi:

1) Zamanla el değiştiren bütün timarlar, bundan böyle, vergi muafiyeti şartıyla satın alınmış olmalarına bakılmaksızın, ezelden beri üzerlerine yüklenen yükümlülükleri taşımak zorundaydılar. Bu yüzden 2) bütün timar sahipleri, muafiyet söz konusu olmadığında temin etmek ve beslemek zorunda oldukları kadar atı temin etmek ve beselemek zorundaydılar. 3) Timarların

160 Foscarini, *Ordini*, fol. 65 v.: "...bundan dolayı geçmişte yapılan birçok satışta ve günümüzde yapılmakta olan satışlarda, satılan ve kalan diğer mülkler üstüne devredilmiş mülkler için satıcıya serbestçe böyle bir yükümlülükten muaf timar zorunluluğu getirerek, timar zorunluluğuna tâbi mülklerin, serbest ve böyle bir yükümlülükten muaf olarak satılmaları uygulamasının getirildiği ve artık uygulamaya alışıldığı görülür; onlar da bazen, devredilmişlere göre o kadar az ve zayıf bir şekilde başarı gösteriyorlar ki, yükümlülükleri büyük ölçüdeki birleştirmeye ve adı geçen devredilmiş malvarlıkları üstüne eklenmiş olana da yetmiyor, bundan da, yükümlülüklerin sadece daha güçsüzler üstünde kaldığı, güçlülerin ise serbest ve muaf kalmaları sonucu ortaya çıkar, şövalyelikler de, kamunun büyük ilgisi ve koloninin utancıyla, yıkılıp gittiler".

kaydedilmesi ile görevlendirilen memur, bu amaçla söz konusu timarla ilgili bütün yükümlülükleri, satıcının adından silerek, alıcının adına kaydedecektir ve böylece gelecekte her bir timar sahibinin hizmetleri, adına göre sahipmiş gibi göründüğü serventaria sayısına göre değil, sahip olduğu mülklerin değerine ve kapsamına göre belirlenecekti. 4) Bu gibi satış sözleşmeleri ile vergiden muaf olan herkes nasıl ki bundan böyle mülklerinden dolayı yerine getirmek zorunda oldukları hizmetleri üstlenmek zorundaysalar, timarlarını satmış olanlar, söz konusu timarın gerçekten sahip oldukları kısmı için timar hizmetinde bulunmak zorunda kalacaklardı ve bunun dışında bütün yükümlülüklerden kurtulmuş olacaklardı. 5) Timarların, üzerlerindeki yükümlülükler olmaksızın satılması veya satın alınması cezalandırılacaktı: Alıcılar, satıcılar ve aracılar, bu şekilde elden çıkartılan mülkün değerinin yüzde yirmisi oranında ceza ödeyeceklerdi ve bu cezanın üçte biri muhbire, üçte biri hazineye ve kalanı kararın icra edilmesi ile görevlendirilen bölge yönetimine veya rettorelere ödenecekti. Bu gibi satışların gerçekleşmesine yardımcı olan noterler, muhtarlar ve diğer memurlar ise makamlarını kaybedecekler ve 10 yıllığına adadan sürgün edileceklerdi. 6) Bu hükümlere rağmen yine de bu gibi satışlar, hatta dükün veya bölge yönetiminin rızasıyla meydana gelse bile, kendiliğinden geçersiz sayılacaklar ve hiçbir şekilde resmî bir kovuşturmaya tâbi tutulamayacaklardı. 7) Bu hükümden dolayı, satın aldığı vergi muafiyetinden henüz satış fiyatına uygun bir kazanç elde edememesi gibi bir zarara maruz kalması hâlinde, kâğıtları ile birlikte altı, en fazla sekiz ay içinde yetkili makamların huzuruna çıkacak ve uygun bir tazminat talebinde bulunacaktı. Bu sürenin sonunda her türlü hakkı kendiliğinden sona erecekti[161].

Söz konusu kanunun ne kadarının Foscarini döneminde uygulandığı hakkında herhangi bir bilgimiz yoktur. En azından esas olarak bu kanunu uygulamayı başarmışsa da, diğer taraftan uygulama sırasında kanunun uygulanmasını engelleyen birçok menfaatin çakışması oldukça doğaldı. Bu yüzden bazı timarların sahiplerini ortaya çıkartmak bazen tamamen imkânsız hâle geliyordu. Zira mal sahibi olarak adı verilen şövalyeler çoktan kaybolmuşlardı ve halefleri, kovuşturmalardan kaçmak ve gerçek isimlerini gizlemek için yüzlerce yol buluyorlardı. Böylesine karmaşık durumlarda kaçınılmaz bu ve bu gibi engeller, feodal yükümlülüklerinin bu yükümlülükleri hukuken taşımak zorunda olan kişilere devredilmesini tabii ki zorlaştırıyordu.

161 Foscarini, *Ordini*, fol. 650-670.

1575 Temmuz'unda bu amaçla çıkartılan kanun, belirlenen sürenin bitiminde defalarca tekrarlanmak ve ağırlaştırılmak zorunda kaldı. Ertesi ay, 8 Ağustos'ta, Resmo bölgesinde kaybolmuş timarlar diye adlandırılan ve sahipleri kendilerini mal sahibi olarak bildirmek üzere bir ay içinde başvurmayan bütün timarlar, haczedilmekle tehdit edildiler[162] ve takriben altı ay sonra, Ocak 1576'da timarlarını hâlâ kendi isimlerine kaydettirmemiş mal sahiplerine üç günlük bir süre tanındı ve bu süre sona erdikten sonra hâlâ kaydını yaptırmayanlar her serventaria için bir Venedik altını ödemek zorundaydılar. Oysa bu uyarıya çok az kişi uyduğundan, sürenin bir kez daha bir ay uzatılması gerekti[163]. Ancak bu da anlaşıldığı kadarıyla istenen başarıya ulaşmadı. Zira benzer kanunlar ve uzatmalar daha sonraki zamanlarda da görülmekte idi. Mesela 1577 Ağustos'unda eski yerli Kalergis hanedanından en zengin toprak sahiplerinden biri olan ve vergiden muaf timarlarından başka birçok Venedik timarına başka isimler altında sahip olan Matheo Kalergis, resmî bir hüküm aracılığıyla timarın üzerindeki timar hizmetini yerine getirmek zorunda bırakıldı[164].

Bu arada feodal yükümlülüklerinin eski hâline getirilişi, Foscarini'nin Girit'te şövalye sınıfında yaptığı reformlar açısından en önemli adımdı. Bu sayede süvari timarlarının mevcut durumu hakkında biraz daha kesin bilgiler elde edildiği gibi, hizmetlerinin düzenliliği, dolayısıyla adanın muhafazası için en acil ihtiyaçlardan biri hâline gelen maharetli bir süvari birliğinin de oluşturulması mümkün kılındı. Venedik'te bile herkes böyle bir şeyin mümkün olacağına dair inancını çoktan kaybetmişti. Luca Michiel, Hanya'daki yönetimine dair 1572 tarihli raporunda, burada bulunan soylular arasında şövalye ruhunun çöküşünden şikâyet ederek, şahsî timar hizmetini tamamen kaldırmalarını ve bunun geliri ile maharetli bir süvari birliğinin silah altına alınıp beslenebileceği bir vergiye dönüştürülmesini öneriyordu[165]. Bu görüş, Senato'da

162 Foscarini, *Ordini*, fol. 70.

163 *Aynı eser*, fol. 161: "Timarları nakletmek zorunda olduğunu ilan eder".

164 *Aynı eser*, fol. 195: "Sözleşmeleri eski adlarından şimdi sahip oldukları adlara nakledebilmek için süreyi uzatır" (22 Temmuz 1577). Ayrıca bk. fol. 211 ve fol. 213; 7 Temmuz 1575 tarihli kanunun tekrarıdır, ancak ek olarak mülkün mülkiyetinin söz konusu zorunlu devre bağlı olduğu belirtilmektedir. Son olarak fol. 197: "Yun. Yüce M. Matheos Kalergis'in miras temsilcisine şövalyeliğe ilişkin hüküm".

165 Luca Michiel, *Relatione ectb alla Canea*, fol. 205: "Hanya'nın Venedikli ve Giritli soyluları büyük bir bölümünde, kendilerini tehdit eden tehlikelerden kaygı duymayarak,

zorunlu askerlik hizmetinin "yararsız ve gülünç bir mesele" olarak kadırılmasını ve yerine söz konusu timar sahiplerinden, kiralık askerlerden oluşan bir süvari birliği oluşturmak üzere kullanılacak yıllık vergi alınmasını öngören bir kanunun çıkartılmasını sağlayan önemli taraftarlar bulmuştu[166].

Foscarini Girit'e geldiğinde bu kanun henüz yürürlüğe konmamıştı. Başlangıçta süvari birliklerinin sefil durumları karşısında korkuya kapılarak, Senato ile aynı düşünceleri paylaştığını ve öngörülen verginin acilen alınmasını kaçınılmaz addettiğini bizzat itiraf etmekte idi. Oysa meseleyi daha derinden incelemesi, düşüncesinin değişmesine de sebep olmuştu. Süvari birliğinin çöküşünün, bu birliği muhafaza etmekte gösterilen ihmalden kaynaklandığını ve Girit'te zamanla Venedik'in de bu süvari birliğini daha fazla tutmak istemediğine dair yanlış bir kanaatin yerleşmiş olduğunu farketmişti[167]; Venedik'in adanın hâkimi olarak kabul edilmesinde asıl aracın bu süvari birliği olduğuna, dolayısıyla onurunun ve bu birliğin muhafaza edilmesinin getireceği avantajın, ne kadar yüksek olursa olsun, alınacak vergiden çok daha büyük bir değer getireceğine karar vermiş ve böylece aşılması gereken zorluklar ne olursa olsun, biraz çeviklik ve katılıkla timar birliklerinin tekrar oluşturulmasının yalnızca mümkün olmakla kalmayıp, devletin de yararına olacağı kanaatine varmıştı. Foscarini raporunun devamında, zayıf kanaatlerine istinaden herhangi bir kişinin, adayı önerilen vergi sistemi aracılığıyla çok daha kötü bir durumda

Octavius Barışı dönemindeymişler gibi yaşıyorlar; istihkâmı güçlendirme zorunda oldukları yerde onlardan alınacak katkı güçlükle elde edilebilir ve onlar, başka timar sahipleri gibi, at konusunda çok zayıftırlar. Eğer siz fahametlü majesteleri başka önlem alma yoluna gitmezseniz yükümlülükleri giderek azalacak, tek bir atla hizmet etme fırsatını dahi zor yakalayacaklar; kendileri, at sahibi olamayacaklarını, sahip oldukları atların da hepsinin öldüğü mazeretini ileri sürüyorlar. Benim ve başka birçok kimsenin önerdiği çözüm, fahametlü zatınıza hatırlatıldığı gibi, herşeyi paralı hâle getirmek ve elde edilecek parayla o topraklarda iyi süvari birlikleri oluşturmaktır, ancak fahametlü zatınız bu konuda iyice düşünmeye tenezzül ediniz, çünkü bu, sonucu açısından çok önemli bir konudur".

166 Foscarini, *Relatione*, fol. 89: "Bu kadar az saygınlık ve bu kadar utanç atfedilen şövalyelik öylesine küçük düşürülmüştü ki, sonuçta çoğu seçkin senatörlerin aklına, bu şövalyeliğin çok yersiz ve gülünç olduğu konusunda fahametlü zatınızı ikna etmek geldi; kendi sözleriyle şövalyelik yükümlülüğünün kaldırılması ve onun yıllık vergiye dönüştürülmesinin daha iyi olacağına fahametlü zatınız ikna olup bunun daha iyi olacağına karar verdi".

167 *Aynı eser*, fol. 89: "Ancak bu kadar önemsiz görüldüğünden, fahametlü zatınızı onun var olduğunu dahi düşünmemesi konusunda inandırdılar".

bile olsa, sırf adıyla bile düşünebildiklerinden çok daha büyük bir itibara sahip olan ve fırsat verildiğinde, göründüğünden çok daha iyi hizmette bulunacağından emin olduğu 1.200 kişilik bir süvari birliğinden mahrum etmeyi nasıl düşünebileceğini aklının almadığını belirtmekte idi.

Hatta uygulamaya konulacak yeni vergiden elde edilecek gelirin, eşit güçte bir süvari birliğini beslemek için yeterli olmayacağını bile kanıtlıyordu. Zira yılda 7 bin duka ile 1.200 kişilik iyi teçhiz edilmiş bir süvari birliği oluşturmayı ve beslemeyi kimse düşünemezdi. Oysa vergiye tâbi süvari timarlarından elde edilecek gelir bu meblağın üstüne çıkamazdı. Hesabı kolay ve basitti. Senato'nun tespitlerine göre, her serventaria 6, dolayısıyla her cavalleria 36 duka vergi ödeyecekti. 394 adet vergiye tâbi süvari timarında bu aslında 14.164 duka gibi bir meblağ demekti. Oysa daha en başta sahipsiz kalan ve kaybolan ya da yasal olsun olmasın, şimdiki mal sahipleri tarafından vergiden muaf timarlar olarak bildirilen 70 timarın düşülmesi gerekiyordu. İkinci olarak, şövalyelerin büyük bir bölümü, timarların yukarıda tarif edildiği gibi bölünmelerinden dolayı öyle fakirleşmişti ki timar süvarilerini temin etmeleri nasıl mümkün değilse para verecek durumda da değildiler; ayrıca Girit'te hem zenginlerden, hem fakirlerden bu gibi vergileri tahsil etmek zaten başlı başına zordu. Foscarini, bu şekilde en az 94 süvari timarının silinmesi gerektiğini düşünüyordu ve böylece kalan 300 timar ancak 10.400 duka gelir getirirdi. Hâlbuki bu meblağ da mevcut kurdan dolayı 7.500 dukaya kadar inmiş olacaktı, zira Venedik dukayı o dönemde ödeme yaparken kullandığı kurdan farklı olarak hesaplayamaz ve farklı bir kur üzerinden talep edemezdi.

Dolayısıyla Foscarini'nin şahsen, bu meblağ karşılığında alınacak atların, Girit'teki sürekli kötülenmekte olan atlardan çok daha iyi olmayacaklarını da bilhassa ekleyerek, 1.200 kişilik bir süvari birliğinin yıllık maliyetini 100 bin duka olarak belirlediği gözönüne alınırsa, bu meblağın ihtiyaçlara orantısı kolayca ortaya çıkar[168]. Ayrıca Senato'yu aldığı karardan vazgeçirmek için daha fazla ikna edici sebebe gerek yoktu. Makul telkinler karşısında karar geri alındı ve kararın geri alınmasını, bunu ilahî bir ilham kabul edecek kadar önemli addeden Foscarini'ye reformları için yeşil ışık yakıldı[169].

---

168 Foscarini, *Relatione*, fol. 89 v.-90 v.

169 *Aynı eser*, fol. 90: "...ama fahametlü zatınız daha iyi bilgilendirildiğinde ve size sunulan nedenlerle bu kuruluşun önemini anladıktan sonra, ihtiyatla, daha önce verdiği kararı geri aldı, ardından, benim nâciz görüşüme göre bir ilahî ilhamla, adı geçen şövalyeliğin korunması gerektiği konusunda birçok kez kararlılık gösterdi".

Foscarini, reformlarına 1575'de 2 Şubat tarihi için, bütün şövalyelerin istisnasız olarak şahsen gelmek zorunda oldukları ve hazır bulundurmaları gereken bütün atları ve silahları ibraz edecekleri genel bir yoklamanın yapılmasını emrederek başladı. Ayrıca herkes kendisine verilen kâğıtlarla (bolletini) daha önceki timar hizmetlerini ibraz edecek ve henüz defterlere kaydolmamış timara tâbi mülklerini timar defterine kaydettirecekti. Kadınlar, oğullarını ve eşlerini ya da vekillerini göndereceklerdi. Bu emri yerine getirmeyenler 200 perper tutarında ceza ödeyecekti, gönüllü olarak itaat etmediği takdirde Engizisyon yoluyla muhakeme edilecekti ve ihbarda bulunarak gerçeğin ortaya çıkmasını sağlayanlar, adları gizli tutularak, suçlunun mallarının üçte birini veya tercih ettikleri takdirde ödül olarak bunun değerine eşit bir meblağ alacaklardı[170].

Bu bildiri ile elde edilenler, yukarıda bahsedilenlerden yaklaşık olarak anlaşılabilir. Yılladır bırakın ata binmeyi, belki de yıllardır at bile görmeyen ve hâlâ sahipseler bile, silahlarını olması gerektiği gibi muhafaza etmekten çoktan uzaklaşmış insanlar, bir ay içinde, çok uzun zamandır yerine getirmedikleri hizmetlerden dolayı hesap vermek üzere, tam donanımlı olarak yoklamaya nasıl gelebilirlerdi? Mümkün değildi! Sonuçları kolayca tahmin edilebiliyordu ve Foscarini, herkes gibi bunun pekâlâ farkında idi. Çoğu hiç gelmediler; bazıları geldiler ama olması gerektiği gibi atlarla ve silahlarla mücehhez olarak değil ve sadece birkaçı yoklamadan geçebildiler. Foscarini yine de bu talihsiz yoklama ile esas amacına, yani atacağı adımlar için bir ölçü olarak Girit'teki süvari birliklerin durumu hakkında yaklaşık bir tahminde bulunma amacına ulaştı.

Yaptığı sonraki şey, anlaşıldığı tadarıyla oldukça düzensiz tutulmuş mevcut yoklama defterlerine ve mümkün olduğunca başka kayıtlara göre, herhangi bir şekilde borçlu olan timar sahiplerinin mülklerinin sayısını, borçlarını ve bundan daima para cezası olarak kaynaklanan cezalarını da yanlarına yazarak detaylı bir listesini hazırlatmak oldu. Hepsi de muhafaza edilmiş bu listeler[171], Venediklilerin Girit'teki hâkimiyetlerinin tarihinin en ilginç ve en önemli belgelerinden biridirler. Belgeler altı çeşitti. Birincisi, belirli bir süreden beri yoklamaya gelmeyen ve timar hizmetlerini başka bir şekilde de yerine getirmeyen süvari timarlarının sahiplerini kapsıyordu. En güçlü grup bunlardı ve 100'ün

170 Foscarini, *Ordini*, fol. 23-24 v.

171 *Aynı eser*, fol. 55-59 v.

üzerinde isim barındırıyordu. Bu belgede belirtilen en önemli mülk, 7 süvari timarı, 1 serventaria ve 9 caratti ya da toplam 1041 caratti veya akr (1041 akr = 4.212.778 metrekare) topraktan oluşuyordu ve bu toprakların sahibi, 7 yıl, 4 ay ve 24 günden beri timar hizmetini yerine getirmediği için 600 Venedik altını ödemek zorunda idi. En küçük timar ise ¼ carattiye düşmüştü ve 11 yıl, 4 ay ve 24 gündür temerrütte olan sahibi, 5 Venedik altını ceza ödeyecekti.

Aynı şartlar altında diğer cezalar da mülkiyetin ve timar hizmetinin yerine getirilmediği sürelere göre hesaplanıyordu. Şövalyelerin büyük bir bölümü hâlâ küçük mal sahipleri sınıfına aitti. Tam süvari timarları çok ender görülüyorlardı ve bir ya da daha fazla serventaria yalnızca birkaç kişinin elinde bulunuyordu. En yüksek temerrüt süresi 43 yıl, 5 ay ve 24 gündü. Bazılarında sürelere ait bilgiler bulunmadığından ve bilhassa 43 sayısı çok sık görüldüğünden, daha eski yoklama defterlerinin muhtemelen kaybolmasından dolayı tahminen daha eski tarihlere kadar gidilememişti.

Benzer şartlar diğer listeler için de geçerli idi. İkincisi, son yoklamada hazır bulunan ama uzun zamandır at beslemeyen şövalyeleri kapsıyordu. Üçüncüsü, at temin etmek için kendilerine tanınan süreye uymayan ama yine de yoklamaya katılan şövalyeleri gösteriyordu. Dördüncüsü, daha önceki yoklamalara katılan, ancak Foscarini tarafından zorunlu tutulan yoklamaya gelmeyenleri kapsıyordu. Beşincisi, timar hizmetlerini bir zamanlar müştereken yerine getiren ama yoklamada hazır bulunmayanlardan oluşuyordu. Nihayet altıncısı, para karşılığında şahsen yerine getirmek zorunda oldukları timar hizmetinden muaf olanlar ama daha sonraki zamanlarda kendilerine tanınan bu imtiyazın tekrar kaldırılmış olmasını önemsemeden bir daha yoklamalara gelmeyenleri gösteriyordu.

Bu şekilde kayıt altına alınan cezalıların toplamı 216 idi, ama yukarıda belirtilen kategorilere ait olanların ancak çok az bir bölümünün gerçekten bulunabildiklerini de eklemek gerekiyor. Bu listeler 1575 Temmuz'unda Foscarini'nin eski sözleşmelere göre timar hizmeti ihlalinin aslında timarlara el konularak cezalandırılması gerektiğini açıkça belirttiği bir bildiri ile açıklandı[172].

172 Foscarini, *Ordini*, fol. 55: "...bu itaatsizlik çok uzun yıllar boyunca süregeldiğinden, yükümlüklerini yerine getirmeyen bütün timar sahipleri için kararlaştırılmış ceza olarak timarların yitirilmesi ve onlara el konması konusundaki müdahalelere haklı olarak başvuruldu".

Etkisini gösterecek olan bu bildirinin yayınlanmasından kısa bir süre sonra Foscarini aynı şekilde etkili ikinci bir tedbir getirdi. Timar yükümlülüğünün, yukarıda gördüğümüz gibi, bir sürü karışıklıklara ve suistimallere sebep olan bütün müşterek hizmetlerini kaldırdı. Bundan böyle timar hizmetine tâbi herkes kendi adına, değeri sahip olduğu toprakların kapsamına ve durumuna göre belirlenecek bir at besleyecekti[173]. Yalnızca birkaç dönüm toprağa sahip olanların alt sınıftan atlardan küçük bir atla gelmesi yeterliyken, zenginler daha ihtişamlı ve daha güçlü atlar ve en zenginler, eksiksiz şövalye atları temin etmek zorundaydılar. Yalnızca kardeşler lehine belli bir ölçüye kadar istisnalar tanındı ve müşterek timar hizmetine izin verildi[174]. Foscarini bu sayede Girit'te kaldığı süre içinde süvari birliklerini gerçekten 1.200 kişiye kadar yükseltmeyi başardı ve büyük birçoğunluluğunun fakirlikten orduya katılmasının mümkün olmamasına bakmaksızın, bütün cezalılar da teslim oldukları takdirde, en az 200 süvari daha temin edebileceği umudunu da doğurdu.

Kabiliyetsiz ve iyi silahlanmamış kişilerin bindiği birçok küçük ve gösterişsiz atın da yoklamaya gönderilerek iyi ve gösterişli atların yanında sefil bir görüntüye sebep olması, tabii ki bu yeni teşkilatlanmanın ayrılmaz bir parçası

173 Foscarini, *Relatione*, fol. 91: "Ben bu ortak hizmetleri bütünüyle kaldırarak dedikleri gibi, belli bir ölçüye kadar kardeşler arasında olanın dışında birleştirme yaparak herbirine malvarlıklarının miktarına uygun nitelikte at gösterme yükümlülüğü getirdim".

174 Timar hizmetleri bu tarihten itibaren muhtemelen Barozzi, *aynı eser*, fol. 20 v., tarafından belirtildiği gibi belirleniyordu: "Bütün adanın serventariaları aşağıdaki gibidirler, yani dört serventaria için bir mızrak atı, iki serventaria için bir iyi at, bir serventaria için iyi bir küçük at, serventaria altında ise vasat bir küçük at". Şövalye atlarının genelde üç sınıfa ayrıldıklarını da burada hatırlatmak isterim: destrieri, palafreni ve ronzini. Du Cange (s.v. Dextrarii), Thesauro Msct. P. 1, c. 155'te Brunetus'tan burada tekrarlamak istediğimiz olağandışı bir bilgi aktarmıştır: Her türden savaş atı vardı, bunlardan biri savaşlarda büyük önem taşıyan destrier [muharebe atı], diğeri ise yürüyüşte burun buruna giden palefroi [gezi atı], bir diğeri ise yük taşımak için ise roncisdir. Buna göre "destriero", Foscarini'nin genel olarak "caval da lanza (mızrak atı)" diye adlandırdığı ve Barozzi'nin "capo di lancia" dediği şeyle muhtemelen aynıdır; ismi, atın yürüyüş sırasında daima sağ elle götürülmesi ve yalnızca savaş sırasında üzerine binilmesinden kaynaklanıyordu. Bu isim zamanla iyice kullanımdan kalktı ve yalnızca şiirlerde genel olarak iyi bir savaş atını tanımlamak için kullanılmaya başlandı. Palafreno, şövalyelerin olağan hizmet atı idi ve ronzino, genelde kalkan taşıyıcılarının kullandıkları daha küçük ve daha zayıf atlardan oluşuyordu. Du Cange de açıklamasını aynı şekilde yapmaktadır: "küçük at, yaygın olarak daha küçük at olarak kalkan taşıyıcılarının atıydı, ama *palofridus* askerlerin atıydı".

gibi görünen bir musibetti[175]. Foscarini bunun pekâlâ farkında idi ama süvari birliğinin tamamından en azından 600 adet mükemmel at arasından bir seçim yapılabileceğini ve Venedik ne atların beslenmesi ne de askerlerin ücretleri için tek bir kuruş bile ödemediğinden bunlarla pekâlâ yetinebileceklerine dair güvence vermekte idi. Ayrıca bu yerel atları da bu kadar küçümsememek gerekiyordu. Aksine çok yararlı ve faydalıydı ve bilhassa dik yamaçlarda tırmanmak ve hareket etmek için daha yüksek değerdeki atlardan çok daha kabiliyetli olduklarından adada hizmet için vazgeçilmezdiler. Ayrıca Venedik'in adaya veya diğer topraklarına yerleştirmiş olduğu kiralık birliklerin atları kadar iyiydiler. Hiç hizmet veremeyecek ve acil durumlarda bir yerden başka bir yere tüfekleri veya eşyaları taşımak amacıyla kullanılabilecek durumda olsalar bile, kesim hayvanları açısından duyulan eksikliklerde kesilebilecekleri ve etleri garnizon birlikleri tarafından kullanılmak üzere tuzlanabilecekleri için hâlâ yüksek bir değerleri vardı[176].

Önemli olan atların temin edilmesi idi. Zira şövalye hizmetlerini yerine getirecek mahir kişiler eksik olsa da Sicilya'da 300 adamı, kendisi ile Afrika'ya geçmeyi reddeden Sicilyalıların atları ve silahları ile donatarak, kabiliyetsiz Sicilyalıların yerine İtalyan askerlerini ve süvari hizmetini yerine getirmeye uygun başka insanları karşıya geçiren Afrikalı Scipio'nun örneğini takip etmek yeterli idi. Foscarini, bu durumda adanın süvari hizmetini yerine getirmeye uygun olmayan İtalyan muhafız kıtalarının arasına, İtalyanlarla aynı sayıda, daha önce süvari hizmetinde bulunan takriben 300-400 Arnavut veya Rum askeri yerleştirmenin iyi olabileceği kanaatinde idi.

Foscarini, talihli bir başlangıç yaptıktan sonra, bir taraftan maheretli bir timar süvarisi birliğinin tekrar oluşturulmasına dair çok büyük umutlar beslerken, diğer taraftan planlarını gerçekleştirirken önüne çıkacak zorlukların da pekâlâ farkında idi. Bu zorluklardan en büyüğü, tembelleşmiş soylu sınıfının bu yeniliğe gösterdiği menfi tepki idi. Yapmak zorunda oldukları

175 Foscarini, *Relatione*, fol. 91: "...küçük atlar ve atlar, iyi ve güzel atlarla karşılaştırıldığında hüzünlü kabul edildiler ve kaba olarak adlandırıldılar, bunlara yine yeteneksiz kişiler bindi".

176 Foscarini, *Relatione*, fol. 91 v.: "O dağlarda koşturmak ve adanın sarp yapısı dikkate alındığında, pahalı olan atlardan daha iyi ve amaca daha uygundurlar... bu hayvan yokluğunda, erzak olarak tuzlu et yapmak amacıyla tuzlanabilirler, bunun için pahalıya mâl olmaları ve satın alınıyor olmaları yüzünden onlara iyi bakılmalı ve duyulan minnettarlık değerlendirilmelidir".

şeyleri tabii ki cezalardan korktuklarından yapıyorlardı, ancak mümkün olduğunca yavaş bir şekilde ve kötü niyetli bir ağırlıkla. Birçoğu, timar hizmetlerinin tamamen kaldırılacağına dair dolaşan söylentilerin gerçek olacağına sevinmişlerdi. Tabii ki bunlar genelde eski nesillerdi; daha genç olanlar bu meseleden zevk almaya bile başlamışlardı. Bilhassa genç zengin soylular arasında, her yerden buraya getirilerek kimi zaman 200 Venedik altını karşılığında satın alınan yüksek değerdeki atlar beslemek çok geçmeden övünç kaynağı hâline geldi[177].

Foscarini, bu gibi olumlu ruh hâllerini mümkün olduğunca kullanıyordu. Genç süvarilerin daha başlangıçta disiplinsiz karakterlerinden dolayı yozlaşmamalarını sağlamak için sık sık silahlı talimler yaptırıyor; süvari birliklerine talim yaptırmak üzere çeşitli bölgelere maharetli subaylar gönderiyor; zaman zaman büyük yoklamalar yaptırıyor ve hizmette gösterilen her türlü ihmali ağır cezalarla cezalandırıyordu[178]. İtaatkârlık gösterdiklerinde ise kimi zaman cezaları affediyordu ki, söz konusu olan daimî para cezaları olduğu için ce-

---

177 Foscarini, *Relatione*, fol. 92: "Biraz canlılık ve çeviklik istenemeyeceğini reddetmek istemiyorum; öte yandan, ata binme alışkanlığının terkedilmiş olması da hayret uyandırmamalıdır ve yukarıda söylenen nedenlerle şövalyelik halk için o kadar gülünç bir gösteriye dönüştürülmüştü ki çoğu kişi at üzerinde gözükmekten utanıyordu; bunlar aslında ata binmeyi bile bilmiyorlardı; gerçeği söylemek gerekirse, bu yükümlülüğün yenilenmesini isteksiz karşıladılar ve onun kaldırılacağını söyleyenleri memnunlukla dinliyorlar... ama çok sayıda at alımı yapıldığı, birçok yerden at getirildiği görüldü, bunlara çok yüksek miktarlar ödendi, hatta çoğu at için tanesine 200 cecchinoya varan ödeme yapıldı".

178 Foscarini, *Relatione*, fol. 92 v. Bu tür emirler ayrıca *Ordini*, fol. 80, fol. 224 v. vs. yerlerde de bulunmaktadır. 8 Ağustos 1577 tarihli *Regulation delle condanne cira la Cavalleria*, fol. 198-1ol. 200 v.'de uzun bir ceza listesi mevcuttur. Yoklamaya gelmeyen her at için, birinci sınıf şövalye atı (cavallo da lanza) için 12 Venedik altını; ikinci sınıf (primo piato) at için 8 Venedik altını; bir serventariaya sahip herkesin beslemek zorunda olduğu üçüncü sınıf at (ronzino) için 6 Venedik altını; 12 ilâ 24 arası carattiler için 4 Venedik altını ve 1 ilâ 12 carattiler için 2 Venedik altını ödenmek zorunda idi. Silahlar bakımsız ise birinci sınıflar 3; ikinci sınıflar 2 ve üçüncü sınıflar 1 Venedik altını ceza ödüyorlardı. Aynı cezayı, atlarının öldüğünü bildirmekte gecikenler de ödüyordu; bu şekilde başka birçok hüküm daha vardı. Bütün bu meselelere bütün bir düzen getirilebilmesi için, Foscarini, mülk durumunun ve bu mülk karşılığında verilecek hizmetlerin kaydedildiği detaylı süvari birliği defterlerinin tutulmasını şart koşuyordu. Bu husustaki emirler için bk. *Ordini*, fol. 181, fol. 203.

zaların affedilmesi bilhassa kırsalda fakirleşmiş soylulara çok iyi geliyordu[179]. Sıkça yapılan talimler bilhassa bu sınıf için gerekli idi. Bunun dışında kırsal kesimdeki daha alt sınıflara mensup soylular, şehirlere yalnızca genel yoklamalarda iniyorlardı ve bu yoklamalar da uzun zamandır yapılmadıklarından sadece çok kötü atlarla mücehhez olmakla kalmayıp, saf tutmasını ve verilen emirlerle borazanlara uygun olarak hareket etmesini de bilmiyorlardı[180]. Aynı husus, daha zengin şövalyelerin kalkan taşıyıcısı atlarına binmek için kullanılan ve hiç kimsenin artık dikkate almadığı kanunlara aykırı olarak Rum köylülerin tayin edildiği kişiler için de geçerli idi.

Foscarini'nin de itiraf ettiği üzere, bu unsurlardan tabii ki yılda iki veya üç yoklama ile mükemmel bir süvari birliği oluşturulamazdı. Yine de halkın artık resmigeçidin arkasından eğlence olsun diye koşup, atlarının üzerinde ters oturan şövalyeleri naralar, ıslıklar, taşlar ve çürümüş portakallarla onlarla alay etmekten vazgeçmelerini sağladı. Aksine tekrar teşkilatlanmış bu süvari birliklerinin kimsenin gözünden kaçmayan ve bilhassa Foscarini'nin görevinin son yılında Paskalya Bayramı'nda Kandiye'de yaptırdığı dört günlük yoklama sırasında herkesin beklentilerinin çok üstüne çıkan olağanüstü duruşunu hayranlıkla seyrediyorlardı. Daha öncekilerin aksine, bu defa attan düşenler olmadı, zira talimler sırasında, büyük bir kararlılıkla, mızraklarını düşürerek saldırmayı öğrendikleri tüfeklere ve topçulara karşı savaşmaya alıştırılmışlardı.

Timarlı süvarileri bir zaman oldukları hâle getirmek ve yeniden teşkilatlanmalarını bundan böyle de Foscarini'nin başlattığı yolda devam ettirmek için, Foscarini, başlarına kendini tamamen süvari birliklerine adayacak bir genel komutanının getirilmesinde ısrar ediyordu. Zira ne bölgelerin rettoreleri ne de genel proveditoreler diğer işlerinin yanında bu meseleye gerekli özeni verebilecek zamana sahip olamazlardı. Oysa biraz ılımlılık ve daha az katılık gösterildiği takdirde eski suistimaller tekrar ortaya çıkacaktı. Bilhassa zamanları çok kısıtlı olan rettoreler, sırf bu meseleden kurtulmak için yoklama zorun-

---

179 *Ordini*, fol. 228: "Sithia timar sahipleri gösterisinde gözükmemeleri için suçluların beraat etmesi". Bu emir, açıkça belirtildiği üzere, borçluların cezayı veremeyecek kadar fakir olmalarından dolayı verilmişti.

180 Foscarini, *Relatione*, fol. 92: "Sürekli talim büyük ölçüde daha alt düzeydeki timar sahipleri için gerekliydi, onlar köylerde yaşıyorlar, kente birkaç kez dışında hiç inmiyorlar, belli zamanlarda bu gösterilere çağrıldıklarında gelmek zorunda kalıyorlar; onlar ata binmenin ne olduğunu bilmiyorlardı, bir sıra içinde yer almayı da, işaretlerden ya da boru sesinden de anlamıyorlardı".

luluğu olanların yoklamalardan kaçmak için uyduracakları yüzlerce mazereti kabul edeceklerdi; yoklamaları mümkün olduğunca ertelemeye çalışacaklardı ve daha sonra sırf yoklamaları bitirmek için her türlü atı kabul edeceklerdi vs. Oysa bu gururlu ve dizginlenemez soylularla başa çıkmanın tek yolu katılıktı, hiç kimsenin gözünün yaşına bakmadan, yeni emirleri devam ettirmek için büyük çabalar gösteren Foscarini bile böyle şeylerle karşılaşırken, kendisi işlerin başında olmadığı ve yerini belki de bu meseleye kendisi kadar önem vermeyen birine bırakacak olursa durum nasıl olacaktı?[181]

Bu gerekçeye ve bilhassa Dalmaçya'da 200 kişilik süvari birliği için bir proveditorenin görevlendirilmiş olmasına dayanarak Kandiye'de bu amaçla özel bir proveditorenin bulundurulmasını önerdi; üstelik bu proveditorenin Venedik'e hiçbir yükü olmayacaktı, zira maaşının büyük bir bölümü süvari birliğinin cezalarından karşılanabilecekti. Gerçekten de Foscarini'nin reformları sırasında yaptığı tek harcama, aylık 45 dukayı geçmiyordu ve bu para ile Kandiye'de ve Hanya'da süvari birliklerine talim yaptıran iki kaptanın masrafları karşılanıyordu; bu düşük meblağın ise getirdiği yarar karşısında çok önemsiz bir meblağ olduğunu düşünüyordu.

Neticede Foscarini idaresinin esas görevlerinden birini çözmüştü. Her an çökecekmiş gibi görünen eski timar sisteminin çürümüş yapısından, adanın korunması için ve Venedik adının onuruna yeni ve ihtişamlı bir yapı meydana getirmişti. Eski şövalyelerin sefil artıklarından, 1.200 kişilik görkemli yeni bir süvari birliği doğmuştu ve yaratıcısı, Venedik'in bu birliği muhafaza etmek için iyi niyet ve biraz itina göstermesinden başka hiçbir şey istemiyordu; bilhassa ihmalkar davranılarak bu yeni teşkilatlanan süvari birliğini sanki muhafaza etmek istemedikleri görüşünün yerleşmesine sebep olunmamasını talep ediyordu[182].

181 Foscarini, *Relatione*, fol. 93 a: "...bu hayret uyandırmaz, çünkü onlar soylu ve fahametlü zatınız iyi bilirsiniz saygı ve tutkuların ne kadar güçlü olduklarını; ben o krallıkta bulunduğum süre içinde, şövalyelik sınıfı daha yeniyken, ihtiyaçlarının tarafımdan samimiyetle karşılandığı görülüyordu –ben her zaman saygı gösterilerinden uzak durdum–, eğer bunlar görüldüyse, fahametlü zatınız, zamanla neler olacağını düşünebilirsiniz, belki de bu konuda, bana göre, değer verilmesi gerektiği kadar değer vermeyen bir kimse olacak".

182 Foscarini, *Relatione*, fol. 94: "Fahametlü zatınız, biraz özen ve iyi niyet dışında bir zahmette bulunmayın... çünkü Kandiye'de 1.200 at olduğu söyleniyor; başaramayınca öyle olmaları istendiğine inanmak gerektiği görüşüne sevinmenin iyi bir kanı olduğuna inanmıyorum".

Halkın diğer unsurlarına gelince, yukarıda Venedik'in iradesine göre, başlangıçta Venedikli sömürgeciler ve yerliler arasında kesin bir ayrımın yapılmasını ve yerlilerin tam bir tâbiyet altına girmelerini istiyordu. Daha sonra ise siyasî şartlar ve zorunluluklar, Venedik'i hâlâ zenginlikleri ve nüfûzlarıyla ön plana çıkan ve daima imtiyazlı bir sınıfı oluşturan eski yerli hanedanlara onları sömürgelere daha da yaklaştıran bazı tavizlerde bulunmaya zorladı. Vergiden muaf timarlar olarak toprakların Giritli arhontlara devrinden yukarıda bahsettik. Bunun gibi ikinci bir imtiyaz, Venedik soylularının yanında halkın üst tabakasını oluşturacak ayrı bir yerli soylu sınıfını oluşturmalarına izin verilmesi idi. Bu Giritli soylular –böyle adlandırılıyorlardı– sınıfının oluşumu, muhtemelen soylu ve zengin Giritlilerin ilk kez timar sahipleri arasına alındıkları döneme denk geliyordu. Başlangıçta değerini buradan alıyordu ve daha sonra çöküşüne sebep olan yine bu idi.

İlk dönemlerde bu imtiyaz yalnızca kısıtlı ve verilen hizmetler için bir ödül olarak tanınmıştı; timar sahipleri arasına alınmalarına ve bazı makamlara getirilmelerine imkân sağlıyordu; söz konusu kişileri Venedik soyluları ile neredeyse eşit bir seviyeye getiriyordu ve Venedik'in verebileceği en büyük onurlardan biri olarak kabul ediliyordu[183]. Oysa zamanla bu durum değişti. Girit soylu sınıfına, ne doğuştan soylu olanlar ne de verdikleri hizmetlerle kendilerini gösteren, ancak bu imtiyazla bağlantılı avantajlardan yararlanmak isteyen birçok kişi dâhil olmak istiyordu ve açgözlü oldukları kadar vicdansız da olan memurlar kendilerinde bu gibi soyluluk belgelerini para karşılığında ve Venedik adına düzenleme hakkını gördüklerinden, Giritli soylu sınıfı kısa sürede öyle büyüdü ki değerini kaybetti ve bu ünvanı gösterdikleri hizmetlerden dolayı alanlar, satın aldıkları soyluluk ünvanı ile onlarla aynı mertebeye çıkmak isteyen amiyane ve önemsiz kişiler yüzünden onurlarının zedelendiğini düşünüyorlardı. Foscarini, Girit soyluluk ünvanlarının yasadışı bir biçimde verilmesinden dolayı bilhassa bölge yönetimlerini, hatta bazı nâzırları suçlamakta idi. Bu hadisenin en olumsuz sonuçlarından biri, Venedik'in onurlu ve uygun bir şekilde gerçek hizmetleri ödüllendirmek için en iyi araçlarından birini kay-

183 Foscarini, *Relatione*, fol. 121: "Giritli soylular lütfedilip seçildiler ve o birinci derecenin, böylece, fark gözetmeksizin herbirine bahşedilmiş olması takdir topladı. İyi şarttaki kimi Giritli soylular kadar Venedik soyluları da beğenildi. Bu soyluluk, onları kazananlara, hakettiklerinin karşılığı olarak verildi ve fahametlü zatınızın armağan etmekte olduğu daha onurlu ve daha büyük tespit ölçüsünde değerlendirildi".

betmiş olması idi[184]. Bütün bu saçmalıklar bilhassa bu açıdan Foscarini'nin müdahalesini gerekli kılacak bir hâle geldi.

Bu amaçla bütün soyluluk belgelerini getirtti; onları kim ve hangi ünvan altında düzenlendiklerini tespit etmek için iyice inceledi ve herhangi bir memur tarafından düzenlenen, ancak Onlar Konseyi'nin veya Pregadilerin gerekli onayına haiz olmayanların tamamını geçersiz kıldı. Soyluluk ünvanlarına sahip söz konusu kimseler tarafından mümkün olduğunca zorlaştırılan bu inceleme, anlaşıldığı kadar uzadıkça uzadı. Bunun sonucu olarak çıkartılan kanun, ancak 30 Ekim 1577'de yürürlüğe girdi ve Foscarini'nin çıkarttığı son kanunlardan biri idi.

Soyluluk belgeleri geçersiz kılınanların hâlâ Giritli soylular olarak kayıtlı oldukları resmî defterlerden çıkartılmaları ve bu mertebedeki insanlara açık makamlardan ve ünvanlardan yoksun bırakılmaları emredildi[185]. Ayrıca gelecekte Venedik'in bir memuru tarafından düzenlenecek bütün soyluluk belgeleri peşinen geçersiz kılındılar. Yalnızca soyluluk belgesini denizlerin genel kaptanından veya onun vekillerinden birinden alanlar lehine bir istisna yapıldı. Onlara, şahsen veya vekilleri aracılığıyla Onlar Konseyi'nin gerekli onayı için başvurmak üzere Venedik'e gitmeleri için iki yıl süre tanındı. Bu onayın verilmemesi veya verilen süre içinde başvurmamaları hâlinde, lehlerine bu istisnanın uygulandığı kişiler, diğerlerinin kategorisine düşecek ve soyluluk ünvanlarını kaybedeceklerdi. Foscarini, bu istisnanın tanınmasının gerekçesi olarak, denizlerin genel kaptanının, Girit'te sahip olduğu ve emirlerini ve tanıdığı imtiyazları iptal ederek zedelemek istemediği büyük itibarını gösteriyordu. Foscarini yine de bunu fırsat bilerek, Venedik'e Girit soylusu ünvanını onaylarken ve böyle bir ünvanı verirken, biraz tasarruflu ve mesafeli davranmalarını tavsiye ediyordu. Zira bu, söz konusu ünvana tekrar eski itibarını kazandırmak ve bu ünvanın ye-

184 *Aynı eser*, fol. 121: "Ama o soylu sınıf küçük görüldü; soyluluğu değerli bir armağan olarak gören ve ona lâyık olanlar, şimdi bir şekilde, hakettikleri çok büyük onurların karşılığında kazandıklarını çok büyük bir kolaylıkla elde eden soysuz ve alt düzeydeki kişilerle eşit duruma getirilmiş olmalarına güceniyorlar... Girit soyluluğunu, onu veremeyecek olan kişinin elinden elde edenlerin bu kadar çok oluşu, övünçleri ne ise ona göre kendilerine verilebilecek bu armağanı bütün diğerlerinden daha değerli bulan çoğunu saptama ve ödüllendirme yolu fahametlü zatınızın elinden alındı".

185 Foscarini, *Ordini*, fol. 234.

niden önemli hizmetleri ödüllendirmek için bir araç olarak kullanılmasını sağlamak için tek yoldu[186].

Foscarini bu emirlerle düzenli ve unsurları açısından zamana ve ana şehir Venedik'in kanunlarına göre, her toplumun zemini kabul edilen kesin bir ayrıma sahip sınıf düzeninin oluşturulmasından başka bir şey amaçlamıyordu. Mevcut durumların gücü ile oluşan ve ayrılan sınıfların birbirlerine karışması, o dönemlerde kaçınılmaz çöküşün ilk adımı kabul ediliyordu ve böyle bir çöküşün yaratabileceği kaostan başka bir dünya düzeni için yeni durumlar yaratmayı henüz bilmiyorlardı. Foscarini işte bu yüzden bütün reformlarında sürekli kendisine temel ve yönerge olarak verilen eski düzene başvurmak zorunda idi ve nasıl ki Venedik şövalye sınıfını yeniden teşkilatlandırmak için ancak eski timar sistemini uygulayabiliyorsa, Girit soylu sınıfının da ancak bu sınıfın kökenini ve karakterini belirleyen fikirlere uygun olarak tekrar oluşturulması mümkündü.

Foscarini'nin, adanın zamanla belirli bir sınıfı oluşturmaya başlayan imtiyazlılar sınıfı açısından uygulamaya koyduğu emirler de yine aynı düşüncelere dayanıyordu. Burada söz konusu olan imtiyazlar, bilhassa kadırgalarda ve kale yapımında başlangıçta bütün yerlilerin hiçbir ayrım yapılmaksızın zorunlu tutuldukları ve şahsen verilmesi gereken zorunlu hizmetlerden muafiyetti[187]. Lehlerine ilk kez istisnalar yapılanlar, timar sistemine dâhil edilen Rumların aileleri, yani yukarıda adı geçen arhontlar veya arhontopuliler idi. Oysa zamanla ister verilen hizmetlerin ödülü olarak, ister şartların gerektirdiği başka sebeplerden dolayı, bu imtiyazlar yerlilerin daha alt sınıflarını da kapsayacak biçimde genişletildi. Böylece örneğin ister Rum, ister İtalyan olsun, soylu sınıfından geldiklerini ve soyluluk ünvanlarını yalnızca talihsizlik-

186 Foscarini, *Relatione*, fol. 121 v.: "O krallıkta büyük değer verilen bu ünvanın saygınlıkla korunması iyi olacaktır". "Şu nedenle de: Fahametlü zatınızın ona ne kadar değer verdiği ve onu bahşetmenin o kadar da kolay olmadığı görüldükçe daha çok arzu ediliyor olacak; ayrıca ünvanı bahşetmeyi uygun gördüğü kişiler, eğer özenle bahşedilirse onu daha değerli sayacaklardır ve herbir kişiye vererek ve herkese kolaylıkla bahşederek ünvanı aşağılamamak uyarısı dışında bir maliyeti olmayan bir bedelle zatınıza hizmet eden kişilerin övünçlerini tanıyıp onaylamak doğrultusunda bir yol açılacaktır".

187 Foscarini, ayrıca "imtiyazlılar" sınıfına şunları dâhil etmektedir (bk. *Ordini*, fol. 11 v.): "hizmeti olanlar, ücret beklentileri olanlar, komisyonları, muafiyetleri olanlar, bağışlar ve başka lütufları ya da herhangi bir ayrıcalığı olanların bütünü imtiyazlılardır".

lerden ve kötü zamanlardan dolayı, kendi suçları olmadan kaybettiklerini ileri süren herkes, imtiyazlılar sınıfına dâhil olmuştu. Daha önce de gördüğümüz gibi, bir Dandolo'nun, Venier'in, Morosini'nin, Gradonico'nun, Foscarini'nin, vs. adını alıyorlardı ve kendilerini birden Venedikli hanedanlarının ilk nesillerinin halefleri hâline getiriyorlardı. Bundan daha rahat bir şey yoktu ve her yere hâkim genel karışıklık içinde kimse buna pek bakmıyordu.

Oysa bu şekilde imtiyazlıların sınıfı ne denli genişliyorsa, suistimaller ve gasplar da o denli artıyordu. Anlaşılan o ki, imtiyazlar da bazı zamanlarda tıpkı Giritli soyluluk ünvanı gibi, kötü niyetli memurların bir metası hâline gelmişti ve böylece tebaanın en alt sınıfı olan parikilerden –onlar hakkında ileride daha fazla bilgi vereceğiz– birçok insanın, imtiyazlılar sınıfına ait olduklarını iddia etmeleri muhtemelen bundandı. Marin de Cavalli bilhassa adlarını da vererek birkaç rettoreyi ihmalden veya bilgisizlikten dolayı bu gibi parikileri hizmetten muaf olanlar arasına kaydetmiş olmakla suçlamakta idi[188].

Bu arada son zamanlarda bu meselede öyle ileri gidilmişti ki, timar sahipleri sayesinde mahalleler bile, devletin aleyhine olmak üzere, şahsî hizmetten muaf tutuluyorlardı. Bunun sonucu, birçok köylünün âdeta evlerini barklarını, timar sahipleri tarafından daima iyi karşılandıkları bu gibi imtiyazlı köylere yerleşmek üzere terketmeleri oldu. Timar sahipleri, adanın çok az sayıdaki nüfusuna bakılınca, topraklarını ekip biçecek insanlara daima ihtiyaç duyuyorlardı, dolayısıyla bu gibi göçlere sebep olmak ve bunları desteklemek onların doğrudan menfaatine idi[189]. Bu saçmalıkların da eski ölçüye ve hedefe göre sona erdirilmesi gerekiyordu.

Foscarini'nin bu açıdan ilk emirlerinden biri, son 20 yılda imtiyazlara ve özgürlüklere sahip olan herkesten bir ay içinde kalemine gelerek, söz konusu imtiyazları kaydettirmelerini ve gerekçelendirmelerini talep ettiği 21 Kasım

188 Marin de' Cavalli, *Relatione*, fol. 61.

189 Foscarini, *Relatione*, fol. 126: "Hâlihazırda o soyluların çoğunun ödüllendirilmelerinde, mahallelerin tamamının muaf tutulduklarını ve kadırga ve bütün başka hizmet zorunluluğu dışında olduğunu gördü; bu da çok zararlıdır, sadece kamu hizmeti açısından değil, o zaten işlemez hâlde kalır, şu açıdan da: Eğer köylüleri, yine timar sahibi olanların lütuflarıyla –çünkü insanların gelmesiyle sahip oldukları yerlerden olağanüstü şekilde yararlanırlar– ayrıcalıklı köylerde buldukları o özgürlüğün tadını çıkarmaları için, önce oturdukları mahalleleri terketmeye davet ettiğinde, bu işlem terkedilen mahallelerin timar sahiplerinin ve kamunun zararına olacaktır, çünkü çok sayıda adamının hizmetini yitirmiş olacaktır, bu da o muafiyet ayrıcalığını bahşeden kişinin aklına gelmeyen bir şeydir".

1574 tarihli bildiri idi. Bu sürenin sona ermesinden sonra, kaydedilmeyen bütün imtiyazlar, sanki hiç verilmemiş gibi iptal olacaktı[190]. Foscarini, elde ettiği bilgilere dayanarak, imtiyazlıların durumlarını 30 Aralık 1576'da ilân edilen bir kanunla düzenleyene kadar iki yılı aşkın bir süre geçti[191].

Kanunun ana hükmü, ayrıca kontrol için bütün imtiyazlıların kendilerini topluluklar hâlinde mahalle defterlerine kaydettirmelerini öngörüyordu ve bu kayıtlar sayesinde aynı zamanda onları kendi bölgelerinde, ama yine kendi komutanları ve sancakları altında milis hizmeti vermeyi taahhüt etmiş oluyorlardı. Gelecekte onları sınıfının da mümkün olduğunca arî kalmasını sağlamak için, bu kayıtlar meşru olarak dünyaya gelen oğullarını da kapsayacak şekilde genişletilmişti. Bu oğullar, bir kez doğdukları sırada imtiyazlı sınıfa ait olduklarına yemin edecek iki şahit huzurunda ve ikinci kez, yine aynı şahitler huzurunda veya bunlar artık hayatta değilseler, başka şahitlerin huzurunda, 16. yaşlarını doldurduklarında kaydettirileceklerdi. Söz konusu gencin 16 yıl önce kaydettirilen erkek çocuk olduğu tespit edilmesi gereken ikinci kayıt, aynı zamanda bu genç adamın, daima babasının birliğinde görevlendirileceği milislerin arasında kaydı anlamına da geliyordu. Gerek doğum defterine kaydı, gerekse askerlik listesine kaydı için, babasının birer perper ödemesi gerekiyordu.

Bu defterler gelecekte bütün imtiyazların hem onayı hem de teminatı kabul edildiğinden, kendilerini veya oğullarını buraya kaydettirmeyi ihmal eden bütün imtiyazlıların bu ayrıcalıkları kendiliğinden ortadan kalkacaktı. Bir kişi, makul bir mazereti olmadan yoklamalara veya talimlere üç defa gelmediğinde de aynı kayıplara maruz kalacaktı. Kendiliğinden amiyane halktan biri sayılacaktı ve bunlar gibi kale inşaatında ve kadırgalarda olağan angarya hizmetlerini yerine getirmek zorunda idi. Ne de olsa, bu açıdan soylularla eşit duruma gelen imtiyazlıların bütün öncelik hakları, bu hizmetlerden şahsen muaf tutulmaları idi[192]. Acil tehlikeler adanın etkin bir biçimde savunulmasını veya Venedik'e ait diğer topraklarda hizmet görmek üzere birkaç kadırganın mü-

---

190 Foscarini, *Ordini*, fol. 11 v.: "İmtiyaz ve lütuf sunma üzerine ihtar".

191 Foscarini, *Ordini*, fol. 146 v.-149 v.: "Krallığın imtiyazlarına ilişkin düzenleme".

192 Foscarini, *Ordini*, fol. 149: "İmtiyazları onaylandıktan sonra, hiçbir kişisel yükümlülüğe bağlı kalmaksızın ve özellikle bu krallığın soyluları ve timar sahiplerinin yararlandığı gibi, yapı ve kadırga angaryası yükümlülüğüne bağlı kalmaksızın bütün yarar, muafiyet ve imtiyazlardan yararlanacaklardır".

rettebatla donatılması gerektiği durumlarda istisnalar yapılabiliyordu; zira böyle bir durumda, diye bitiriyordu Foscarini söz konusu kanununu, Venedik bilhassa bu kişilerin cesaretine ve sadakatine güveniyordu ve kendilerine verilen emirlere itaatlerinden ve bu emre uymakta gösterecekleri hızdan herşeyi bekliyordu.

Ne var ki bu kanun başlangıçta yalnızca birkaç imtiyazlı aile ile ilgili idi. Ancak uzun bir süre sonra, 8 Ağustos 1577'de, imtiyazlı mahallelerin durumlarını düzenleyen ikinci bir kanun çıkartıldı. Foscarini, söz konusu kanunun giriş bölümünde yukarıda belirtilen olumsuzluklara dikkat çekerken ve bilhassa bazı mahallelerin askerlik hizmetinden muaf tutulmalarının bir taraftan birçok timar sahibinin aleyhine olmak üzere, büyük çapta göçlere yol açtığını ve böylece tarlaları ekip biçecek insanlardan yoksun kalınmasından dolayı, toprakların ıssızlaşmasına sebep olduğunu; diğer taraftan ise resmî hizmetleri yerine getirecek insanlardan yoksun kalınmasına yol açtığını, dolayısıyla söz konusu hizmetleri yerine getirmek zorunda olanların omuzlarına daha çok yük binmesine sebep olduğunu gösterdikten sonra, bütün mahallelerin, Venedik'in herhangi bir memuru tarafından Venedik'in rızası ve onayı olmadan tanınan özgürlüklerini ve imtiyazlarını kaldırarak, geçersiz kıldı[193].

Gelecekte buna benzer imtiyazların da peşinen geçersiz sayılacağı açıkça belirtildi. Kıyı nöbeti bütün mahalleler arasında sırayla dağıtılmış olmasına ve ödemesi düzenli olarak hazinede yapılmasına rağmen, bu imtiyazlar deniz kıyılarında yerleşik mahallelerin birçoğu tarafından deniz kıyısının korunması kendilerine emanet edildiği bahanesi ile elde edildiğinden, Foscarini bundan böyle yalnızca bazı mahalleler tarafından haksız yere daimî olarak kullanılan bu hizmet muafiyetinin kıyı nöbetleri süresince bütün mahallelere tanınmasını emretti. Ne zaman ki imtiyazlıların durumları bu şekilde düzenlendi, Foscarini'nin bu husustaki reformlarının son taşları olarak kabul edilen iki kararnâme daha çıkartıldı. 12 Ekim 1577 tarihli ilk kararnâme, geçmiş yılın sonlarına doğru açılan defterlere kendilerini haklı gerekçelerle kaydettirenlerin imtiyazlarını onaylıyordu; 1 Kasım 1577 tarihli kararnâme ise bu defterlerin kapanmış olduğunu beyan ediyor, dolayısıyla henüz kendisini kaydettirmemiş olanların imtiyazlarını geçersiz kılıyordu. Yalnızca muafiyet belgelerine dair incelemelerin henüz

193 *Aynı eser*, fol. 200 v.

yapılamadığı bazı kaleler (castelli) ve Suda tuz madenlerinin icarcıları, icar süresi boyunca bu genel tedbirden hariç tutuldular[194].

Foscarini'nin, adanın soyluluk ve imtiyazlar sayesinde imtiyazlı sınıflarına yönelik bütün bu düzenlemelerde, etkin bir katılık ve yüksek bir idarî zekâ ile birlikte idaresinin temel niteliğini oluşturan ve birçok Venedik devlet adamı nezdinde olumlu bir izlenim bırakmasını sağlayan aydın bir özgürlükçülük ve adalet anlayışını da getirdiği yadsınamaz. Oysa bu soylu özellikleri, yalnızca şehirlerde değil, daha ziyade kırsal kesimlerde tâbiyet ve kısmen yüz yıllardan beri oldukça baskıcı şartlar altında yaşayan, ama asıl yaratıcı ve muhafaza edici unsur olarak yükselmesini istediği yerel halkla ilişkilerinde de gösterdi. Bu görev, olağandışı zorluklara gebe idi. Zira bir taraftan halkı üzerindeki yükleri hafifletilerek yükseltmek gerekirken, diğer taraftan imtiyazlı sınıfların, başlangıçta hukukî gerekçelere dayanan ve yüzyıllar içinde âdeta dokunulmaz hâle gelen menfaatleri de gözetilmeli idi. Foscarini yine de kendi kanaatince, zamanın şartlarına göre, suistimalleri yönetmeyi ve birçok açıdan biraz zorbaca olmakla beraber, mevcut durumların daha fazla yozlaşmasını önleyebilmişti.

Şehirler sömürgeleştirme hareketinin başından beri timar sistemine dâhil edilmediklerinden, aksine yönetimlerin merkezi olarak Venedik'e ait olduklarından, timar sisteminin doğası gereğince bilhassa kırsal kesimdeki müllklere uygulanan yüklerden hariç tutulmuşlardı. Şehirlerden istenen tek şey, daha önce de gördüğümüz gibi, timar sahiplerine birkaç ev vermeleri idi, ama bundan dolayı yerli halk açısından kesinlikle efendi ve hizmetçi ilişkisine girmiyorlardı. Bu sayede şehir sâkinleri, yeni imtiyazlar tanınmasa da, eski kanunlara dayanan özgürlüklerine sahip olmaya devam etmişlerdi.

Şehirliler iki sınıfa ayrılıyorlardı: Burjuvalar ve avâm takımı. Hukuken her iki sınıf şahsî yükümlülüklerden muaftılar; ne kadırgalarda hizmet vermek ne de kale inşaatlarında zorunlu hizmette bulunmak zorundaydılar[195]. Rumlardan veya daha sonra buraya göçeden İtalyanlardan oluşan burjuva sınıfı, ticaret ve zanaatla uğraşıyordu ve kısmen belirli bir refah seviyesine, hatta zenginliğe ulaşmıştı[196]. Tâbi oldukları tek yükümlülük, o da muhteme-

194 Her iki kararnâme için bk. *Ordini*, fol. 229 v. ve 237.

195 Foscarini, *Relatione*, fol. 123: "Kent halkı herhangi bir yükümlülüğe tâbi değildirler, kadırgaya yükümlü değiller, ne de bir angaryaya, hepsinden serbest yaşıyorlar".

196 *Aynı eser*, fol. 122: "Ticaretle uğraşan çok sayıda İtalyan var, önde gelenlerinin refah içinde ve çok zengin olduğu çoğu yurttaşın yaptığı gibi".

len daha sonraki zamanlarda, İtalyan muhafız kıtalarını evlerinde beslemek zorunda oluşları idi. Bu yükümlülüğün kışlalar kurularak hafifletileceği vadedilmiş ve bu vaadin yerine getirilmesi oldukça acil bir ihtiyaçtı, zira dışarıdan gelen tehlikelerin artması üzerine, burjuvaların başka yönlerden iyi niyetine güveniliyordu. Foscarini bu meseleyi de büyük bir hevesle ele aldı ve burjuvaların sonunda bu zorunlu konaklattırma yükümlülüğünden kurtulmalarını sağladı. Bu tedbir, burjuva sınıfının Venedik'e karşı tutumu üzerinde genel olarak olumlu bir etki bıraktığından, şehir milislerinde de hizmet etmeye o denli gönüllü olacaklarından umut ediliyordu. Göründüğü kadarıyla bu hizmetlerde bulunmakta da bir zorunlulukları yoktu. Bu hizmetler gönüllü olarak veriliyordu ve silahların, tüfeklerin veya baltaların büyük bir bölümü Venedik tarafından teslim ediliyordu[197].

Aynı husus, ana meşgalesi adada üretilen yağın veya şarabın nakliyesi için kullanılan fıçıları imal etmek olan avâm için de geçerli idi. Şehir sâkinlerinin bu sınıfına mensup insanların büyük bir bölümü, ücretlerinin yanısıra kendilerine yüksek bir miktar ek harcırahın da ödenmesi şartıyla zaman zaman kadırgalarda hizmet veriyorlardı[198]. Şehirlerde halk ve soylular arasında genelde avâmın bağımlı oluşundan dolayı daima belirli bir gerilim mevcuttu. Öncelikle din farklılığından dolayı –soylular genelde Roma Katolik Kilisesi'ne mensuptular; halk ise Rum Ortodoks– ve ikinci olarak avâm arasında kök salmış olup, kimi zaman oldukça baskıcı olan buğday zammının soylulardan kaynaklandığına dair inançla besleniyordu[199]. Foscarini, bu musibeti depolar kurarak ve başka uygun tedbirler alarak önlemeye çalıştı. Ne de olsa, hırçın olduğu kadar, diğer taraftan da itaatkâr olan bu halkın hoşnutsuzluğunun ana sebebi bu idi ve Foscarini rahatlıkla yönetim şayet şehirler için iyi bir erzak temini sağla-

---

197 *Aynı eser*, fol. 122 v.: "Şimdi, yurttaşların evleri boşaltılmış, askerler çıkartılmış, bir şekilde onları tâciz eden askerlerin cezalandırıldıklarına ilişkin işaretler görmüşlerdir; adaletle yönetiliyorlar, anlayışlı olduklarını ve çok sâdık olacaklarını sanıyorum".

198 *Aynı eser*, fol. 122 v.: "Fıçı yapmaktan başka bir zanaatı pek bilmeyen halkın çoğu zaman zaman, kendilerine ek harcırah verilmesi hâlinde, kadırga işine gider".

199 Foscarini, bu din farklılığından bahsettikten sonra, şöyle devam etmektedir: "Ama genel olarak başka kentlerde olduğu gibi o kentte de halkla soylular aralarında çok az anlaşırlar; avâmın tamamında olduğu gibi onlarda da kıtlığın soylulardan kaynaklandığı düşüncesi hâkimdir. Bunlar mümkün olduğu kadar az buğday satmak isterler, onlar gelirlerini mümkün olduğu kadar çok arttırmak".

dığı ve buğdayı mümkün olan en düşük fiyatlarla sattığı sürece, halktan korkamaması gerektiğine dair güvence verebiliyordu.

Venedik hâkimiyetinin boyunduruğunu en fazla hissedenler ise Batı tarzında bir timar sisteminin uygulanması ile oldukça baskıcı bir tâbiyet durumuna sokulan kırsal kesimdeki halktı; yani kelimenin tam anlamıyla, ne arhontopulolara ne de imtiyazlılar sınıfa mensup olmayan köylülerdi. Yine de köylüler arasında da çeşitli tâbiyet mertebeleri vardı. En alt basamakta kelimenin tam anlamıyla köle olarak, Girit'in Nikeforos Fokas (961) tarafından geri alınması sırasında köleleştirilen ve adanın çeşitli bölgelerindeki Rumlara toprakları ekmek üzere dağıtılan Arapların torunları bulunuyordu[200].

Söz konusu köleler sınıfı, 300 yıllık bir zaman zarfında çoktan efendilerinin dilini ve dinini almış olmasına ve Arap kanı da artık damalarından tam arî olarak akmamasına rağmen, fakirliklerinden dolayı kendilerini öyle ayrı muhafaza etmişlerdi ki, Venedikli efendileri onları hâlâ ayırabilir ve toprağa bağımlı olmayan devlet malı gibi kendi aralarında dağıtabiliyorlardı. Bunlara pariki deniyordu ve pariki sınıfı o günden beri en derin köleliğin tanımı olarak nefret edilen bir isim hâline gelmişti. Her Venedik timarına, üzerlerinde serbestçe tasarrufta bulunma hakkıyla birlikte başlangıçta 25 pariki verilmişti. Venedik şövalyeleri, parikileri ister mülklerinde çalıştırabilir, isterlerse satabilirlerdi, hatta adanın dışına bile. Ancak daha sonraları bu özgürce üzerlerinde tasarrufta bulunma hakkı utanç verici bir köle ticaretine dönüşünce, Venedik satışı ada ile sınırladı ve her bir kölenin fiyatını 200 marcelli olarak belirledi[201].

Zamanla pariki sınıfı eski insanlık dışılığından ve katılığından çok şey kaybetti. Anlaşıldığı kadarıyla çok erken zamanlarda Venedik, Girit düklerine ve rettorelerine bu kölelere (ya da Venedikliler tarafından adlandırıldıkları üzere "villani"leri) bilhassa insanlara ihtiyaç duyulduğu savaş zamanlarında,

200 Flaminio Cornelio, *Creta Sacra*, T. II, s. 240.

201 Bu hususta ana kaynak için bk. Quirini, *Descrizione*, fol. 83: "Barbarlardan doğmuş olan adı geçen parikiler bütün şövalyeliklere bölüştürülmüş ve ayrılmış olarak, her bir Venedik timarına 25 pariki verdiler; şövalyelere, adı geçen parikiyi ada dışına, üzerinde tasarrufta bulunabilme hakkıyla birlikte, satabilme serbestliği verilmişti, ama daha sonra ada dışına satılmaması önlemi alındı. Eğer bir kimse parikilerini satmak istiyorsa ada üstünde herbirini 200 *marcello*ya satıyordu". Elimizdeki yanlışlıklarla dolu elyazmasında yazılanlar öyle karışık ki, belirli bir düşünceye oturtulmamaktadır.

Venedik onuruna olağanüstü bir faaliyette bulundukları takdirde, özgürlüklerini geri vermeleri için yetki verildi ve bu adım bir kez atıldıktan sonra, bu yetkiyi barış zamanlarını da kapsayacak şekilde genişletmekte sakınca görülmedi. Bu hususta çıkartılan kanun, her yıl iki kez Kandiye'de ve adanın tamamında ilân edilecekti[202].

Bu kanunun koruması altında ve bu kanunu bahane ederek, birçok pariki özgürlüklerine kavuştular. Marin de' Cavalli'nin raporundan, nicesinin rettorelerin bilgisizliğini ve rüşvete yatkınlıklarını, imtiyazlılar sınıfına dâhil olmak için kullandıkları anlaşılıyordu[203] ve Foscarini, Girit'teki parikilerin artık Kıbrıs'ta nam salan ve nefret uyandıran pariki sınıfı gibi olmadıklarını belirterek aynı hususu onaylıyordu. Yine de bu sınıf henüz tam olarak ortadan kalkmamıştı. Orada burada hâlâ gerçek parikilerin, bir zamanlar agrafi (muhtemelen mahalle defterlerine kayıt olmayanlar anlamında) olarak da çağırılan ve tıpkı ataları gibi hâlâ köle olarak yaşamlarını sürdüren torunları mevcuttu[204]. Foscarini, onların hayatlarını kolaylaştırmak için herhangi bir faaliyette bulunduğundan bahsetmediği gibi, bu doğaya aykırı durumu da sona erdirmek için yeni ve etkin kanunlar çıkartmamıştı. Bu insanlık dışı durumun son izleri de muhtemelen Venedik'in adadaki hâkimiyetinin zamanla çöküşü ile birlikte ortadan kalktı.

Foscarini, aynı şekilde tâbiyet içinde, halkın en büyük kısmını ve çekirdeğini oluşturan kırsal kesimdeki halkın akıbetini o denli büyük bir hevesle

202 *Commissione de Barbo*, fol. 20: "Aynı şekilde savaş zamanında sen ve diğer müşavir ve Kandiye'nin diğer kaptanı o *villani*yi tâbilik yükümlülüğünden çıkarmanız emredildi, onlar size Venedik'in onuruna yapılmış olarak önemli şeylere lâyık gözüktüklerinde... ve benzer şekilde barış zamanında da kimi avâm devletimizin iyiliği için önemli bir şeyi açığa vurur ya da yaparsa, yukarıda belirtilen şekilde tâbilik yükümlülüğünden serbest olabilsinler ve bu, Kandiye'de ve adanın başka yerlerinde yılda iki kez ilan edilsin".

203 Marin de Cavalli, *Relatione*, fol. 61.

204 Foscarini, *Relatione*, fol. 126. Burada imtiyazlıların milis defterlerine kaydından bahsetmektedir: "Eski imtiyazlar için yenilerini de katarak, sanırım, pariki hizmetinden muaf tutulup, zamanla o imtiyazların yenilenmesini sağladılar, hizmetten serbest kalmak yerine, angarya ve kadırga zorunluluğundan muaf olma lütfunu da elde etmiş oluyorlar". Ayrıca aynı yer, v.: "ve her ne kadar Kandiye'de, Kıbrıs'ta olduğu gibi o ünlü ve nefret uyandıran pariki olmasa da onun birkaç tohumu vardır ve birkaç kalıntısı, ancak eskiden bu pariki yükümlülüğü ve hizmetine sahip agrafi denilenlerden gelen pariki vardır".

ele aldı. Venedik'e doğrudan bu sınıftan en fazla şeyi bekleyebileceğini, dolayısıyla korumayı ve gözönünde bulundurulmayı hakettiğini açıkladı. Girit tabii ki saygı görmesi gereken bu insanların bütün şikâyetleri ve ihtiyaçları kulaklarına kadar varmasını mümkün kılamayacak kadar Venedik'ten uzaktı; üstelik sıkça korkudan ve çekingenlikten seslerini yükseltemiyorlardı. Yine de onları iyi niyetli memurlara emanet etmeli ve adayı onların akıllarını çalacak huzursuz insanlardan temiz tutmalı idi; o zaman çok iyi niyetli olduklarını ve Venedik onların sadakatine güvenebileceğini görecekti[205].

Tabii ki bu tebaanın durumu, yüzyıllar süren Venedik hâkimiyeti sırasında bazı değişikliklere, bazı iyileştirmelere gebe idi; ancak genel olarak bakıldığında Venedik şövalyelerinin demir yumruğu başlarının üzerinden eksik olmuyordu. Bu gibi tâbiyet durumlarında daima olduğu gibi, birçok şey efendilerinin şahsî niteliklerine bağlı idi ve bu açıdan yukarıda bahsettiğimiz gibi, timarların bölünmesinin bu timarlara bağlı köylüler için olumlu olmadığı, hükmeden gücün, bu güç tarafından yaratılan baskıya orantısına dair doğa kanunlarından anlaşılmaktadır. Efendilerin sayısı ne kadar fazla ise toplulukların taşımak zorunda olduğu yük o denli artıyordu. Luca Michiel, bilhassa köylülerin orada burada, köylerinde eğitimden yoksun kalan küçük Venedikli kırsal şövalyelerinden gördükleri kötü muamelenin, aralarından zaman zaman direniş gösterenlerin çıkmasının da ana sebebi olduğundan şikâyet etmekte idi[206].

Venedik şövalyeleri topraklarını bizzat ekemeyeceklerine göre, genelde bu timarlarda ("glebae adscripti", yani "kayıtlı yükleniciler" olarak) bulunan Rumlar, vergiye tâbi icarcılar hâline gelmişlerdi. İcarcı olarak gerçi bazı şahsî özgürlüklere sahip olacaklardı, ama ödemek zorunda kaldıkları harçların ve onlardan talep edilen hizmetlerin keyfiyeti ve miktarı, bu özgürlükleri kendiliğinden kaldırıyordu[207]. Toprakları ya mirastan icar olarak

205 *Aynı eser*, fol. 128 v.

206 Luca Michiel, *Relatione di Candia*, fol. 254: "Sürekli olarak köyde oturan kimi Venedikli soylu, özellikle de aralarında az sayıda olanı bundan memnunlar; onlar *villani* (avâm) ile iyi bir ilişki kurmayarak, hatta onlara çok kötü ve barbarca davranarak adı geçen krallıktaki temsilcilerin hiç de küçümsenmeyecek ölçüdeki üzüntüleriyle bazen bazı şeylerin işitilmesine neden oluyorlar".

207 Foscarini, *Relatione*, fol. 126 v.: "Timar sahiplerine, insanlarla ve hayvanlarla her yıl çok sayıda angarya yapma yükümlülüğü hâlâ köylülerde kalır, özgür olanlarda da; uzun bir süre ve avâmın timar sahiplerine gösterdiği büyük bir saygıyla, birtakım yükümler getirdiler, bütünüyle özgür olup olmadıklarını bilemiyorum".

her yıl ödenecek belirli bir icar karşılığında ya da toprakların ekilmesi ve arazinin genişliğine göre, ya elde edilen gelirin üçte biri oranında bir harç ya da belirli bir icarın ödenmesi şartıyla birkaç yıllığına sınırlı zamanlı icar olarak alıyorlardı[208].

Mevcut şartlar altında aslında çok doğal, hatta makul olan her iki icar türü, yine de birçok suistimale ve zorbalıklara yol açıyordu. Örneğin toprakları mirastan icara alanlar, daha fazla verim elde etmek için, söz konusu araziyi amacının dışında başka bir amaçla kullandıkları takdirde, ödedikleri icardan başka genelde gelirlerinin üçte birini de vermek zorunda kalıyorlardı. Bir kişi, kötü bir buğday tarlasını bu şekilde bir şaraplık üzüm bağı hâline getirdiğinde, toprak sahibi bunu hallolmuş bir arazi kabul ediyordu ve icar meblağında hiçbir indirim yapmazken, bağ bozumu sırasında üzümlerin üçte birini talep ediyordu. Foscarini, daha ilk yılında, 8 Temmuz 1575'de, bu suistimali mirastan icar alanların efendilerine karşı yükümlülüklerini eski sözleşmelere dayandıran bir kanunla ortadan kaldırdı[209].

Gelirlerin üçte birinin genelde mal olarak hem de toprak sahipleri tarafından şahsen tahsil edilmesi, yine benzer suistimaller doğuruyordu. Toprak sahibi, örneğin bağ bozumunda her yıl içinde bulunduğu yılda elde edilen ürün üzerinden üçte bir payını almak yerine, çok verimli bir yılı bekleyerek, akabinde üç veya dört yıl ardı ardına, Allah'ın tabii ki bir sonraki keyfî haraç için tahminde bulunmak için kullanılan rahmeti, bir kez daha üzüm bağlarına bolca dökülene kadar, söz konusu yıllar verimli geçsin geçmesin, aynı payı istiyordu. Bunun sonucu, zaten çok masraflı olan bir zanaatı icra eden şarapçıların büyük bir bölümünün âdeta yokolmaları idi[210].

Payların dövülmüş buğday olarak tahsil edildiği durumlarda ise çok daha büyük bir dolandırıcılık söz konusu idi. Zira Girit'te buğdayı aşağı doğru hafif

208 Aynı yer: "...doğrudan mülkiyet şövalyelerde kalarak, köylüler icar yükümlülüğünü üstlenmiş". Ancak bir kez "utile dominium", yani kullanım hakkını elde eden köylüler, meyve vermeyi bırakmadığı sürece, araziden çıkartılamıyorlardı.

209 Foscarini, *Ordini*, fol. 54: "Mirastan icarlara daha önceki yükümlülüğün değiştirilmemesi emri".

210 Foscarini, *Relatione*, fol. 127: "Ve eğer o ara sırasında verimsiz yıllar geçerse şövalyenin, gözü doymaz bir değerlendirme için hemen hemen üzümün tamamını kendisine aldığı oluyordu ve köylü de, çalışmasını, masrafını ve yorgunluğunu ortaya koyduğu hâlde üzümden yoksun kalıyordu". Foscarini hemen ardından üzüm bağlarının böylesine utanç verici bir şekilde değerlendirilmesini tamamen yasakladığını belirtmektedir. Buna ilişkin kanun ne yazık ki "*Ordini*" koleksiyonunda eksiktir.

sivrileşen bir ölçüyle ve her defasında dökme olarak ölçülmesi yaygın bir gelenekti. Toprak sahipleri, vergi olarak verilecek buğday miktarının belirlenmesi sırasında kendilerine düşen üçte bir payı köylüler aleyhine, ancak kendi lehlerine arttırmak için, üstü mümkün olduğunca geniş, altı ise mümkün olduğunca dar ve üstü kalın bir şerit ile çevrelenmiş, sert odundan kendi ölçülerini yaptırıyorlardı. Buğday ölçülürken, kenarında oluşan alan üzerinde bir miktar daha buğday kalıyordu; Foscarini'nin bizzat yaptığı ölçüme göre, dökme ölçü ve üstü alınmış ölçü arasındaki olağan fark yalnızca yüzde 16 iken, bu sayede buğday miktarı yüzde 34 oranında artıyordu[211]. Bu dolandırıcılık oldukça kazançlı idi. Ne var ki Foscarini 1576 Mayıs'ında yayınlanan ve bundan böyle bütün buğday harçlarının üstü alınmış ölçüye göre hesaplanmasını öngören kanunla bu dolandırıcılığı sona erdirdi. Toprak sahibi, her dökme ölçü için bir duka ceza ödemek zorunda idi ve bu şekilde kendisi için bir kazanç elde etmeyi düşünen kâhyası, 16 ay kadırga cezası veya bunun için uygun değil ise 10 yıl sürgünle cezalandırılacaktı. Foscarini bunu fırsat bilerek ayrıca bundan böyle her yıl Ağustos ayının sonunda, bazı mükelleflerin harçlarını nakit olarak ödemeleri hâlinde, uygunsuz keyfiyetlerin meydana gelmemesi için buğday fiyatlarının dük ve rettoreler tarafından belirlenmesine hükmetti[212].

Köylüler bunun dışında toprak sahipleri tarafından Foscarini'nin yalnızca genel olarak tanımladığı yüzlerce vergi ve timar hizmeti ile rahatsız ediliyorlardı. Örneğin şövalyelerin, Foscarini'nin ifadesine göre üzerinde hayvanlar için ot bile bitmeyen tamamen yararsız ve verimsiz arazilerden, en verimli tarlalar için istedikleri icarla aynı miktarda icar istemeleri bariz bir adaletsizlikti. Otlaklardan sürülerin yüzde onu alınıyordu. Oysa otlaklar çoğu kez birkaç köylüye birden bırakıldıklarından, kimi zaman tek bir araziden çift veya üç katı icar alındığı oluyordu.

Bilhassa köylülerin evlerini, daha doğrusu kulübelerini kurdukları yerlerden yüksek vergi alınıyordu; hatta bu kulübelerin üzerindeki sayısız vergiden hiç bahsetmeyelim bile. Nasıl ki yakın zamanlarda pencere vergisi uygulanmaya başlandıysa, Venedikli beyler daha 13. yüzyılda Girit'te tavuk olarak ödenmesi gereken bir kapı vergisi uygulamaya koymuşlardı. Köylünün domuzu

211 Foscarini, fol. 127 v.'de ayrıca şu orantıyı vermektedir: "Altı dökme ölçü, yedi üstü alınmış ölçü karşılığıdır".

212 Foscarini, *Ordini*, fol. 122: "Buğday ve başka tahıl üçte bir payının köylüler tarafından üstü alınmış ölçüyle ödenmesi emri".

yavruladığında, şövalye yavrulardan istediği kadarını seçiyordu; köylü domuzlardan birini kestiğinde, şövalye şu kadar sucuk, jambon, vs. istiyordu. Köylü samanını samanlığa getirdiğinde, kendi payını alan yine aynı şövalye idi ve işleri ya da belki sırf eğlence için insan gücüne, atlara veya başka hayvanlara ihtiyaç duyuyorsa, bunları temin etmesi gereken yine köylü idi. Neticede bu durum yıldan yıla devam ediyordu ve sonunda, Foscarini'nin ifadesine göre, köylünün alnının teriyle kazandıkları, yıl daha sona ermeden şövalyelerin eline geçiyordu. Bütün bu angaryaları tek tek ve bir defada ortadan kaldırmak tabii ki imkânsızdı; üstelik neyin yasal olarak, neyin keyfî olarak talep edildiğini veya zorla alındığını tespit etmek mümkün değildi. Foscarini, bu yüzden bütün bu meseleler ile ilgili olarak yalnızca icarcıların yüklerini mümkün olduğunca orijinal hâline geri götüren genel kanunlarla sınırlı kalmak zorundaydı[213].

Bu şahsî yüklere bir de köylülerin ya kendi adlarına ya da toprak sahiplerinin adına devlete ödemek zorunda oldukları ödemeler ekleniyordu. Söz konusu hizmetler hukuken yalnızca kale inşaatında her köylünün yılda bir kez yük hayvanı ile birlikte vermek zorunda olduğu altı günlük zorunlu hizmetten ve belirli zamanlarda kadırgalarda vermek zorunda olduğu hizmetten oluşuyorlardı. En zor ve bu yüzden de en fazla korku yaratan bu kürek hizmeti, Foscarini'nin ifadesine göre, buraya gönderilecek kişileri seçmekle mükellef şövalyeler tarafından köylüleri dizginlemek ve onları her açıdan âdeta köleleri hâline getirmek için kullanılıyordu. Bir şövalye kendisine bağlı bir köylüyü cezalandırmak veya itaate zorlamak istediğinde, onu uzun süreliğine kadırgalara gönderiyordu; buna karşın kendisine gösterdiği itaat için köylüyü ödüllendirmek istediğinde, onu uzun süre kadırga hizmetinden muaf tutuyordu. Başka açılardan resmî makamlar huzurunda şikâyette bulunmak isteyenleri susturmak için en iyi yol bu idi[214].

213 Foscarini, *Relatione*, fol. 127 v.: "...ve birçok şekilde toplanır, hemen hemen her zaman yıl bitmeden önce alın teriyle kazandıkları ne varsa şövalyelerin eline düşüyordu; bilgime ulaşan meseleleri elimden geldiği kadar önlemeye çalıştım ve çoğuna çare buldum, çiftçileri hep birlikte çok ağır angaryalardan kurtardım".

214 Foscarini, *Relatione*, fol. 128: "...köylüler birilerinin kendilerini saklamayı başardığını görüyordu, şövalyeler bundan yararlanarak köylüleri frenlediler, onları büyük bir kölelik altına alarak, onları büyük bir korku içinde özgür bıraktılarsa, bazen hakaret etmek istediklerinin hapse atılmasına çalıştılarsa, birinin ya da diğerinin talihini değiştirdilerse; bunu çok önem verdiğim bir konu olarak düşündüm, çünkü bu yollarla şövalyeler köylüleri herşeyin ötesinde köle yaptılar, öyle ki, onlar tarafından nefret edilseler ve deyim yerindeyse ayaklarını boğazında tutsalar da yapılan haksızlığı şikâyet etmeye hiç cesaret etmiyorlar; yoksullar bu yollarla baskı altında olur".

Kale inşaatlarındaki zorunlu hizmetler de haksız yere arttırıldı ve memurlarla şövalyeler tarafından birçok zorbalık için suistimal edildi. Bilhassa memurların seyahatleri sırasında, ulak hizmetleri, taşıma işleri, vs. gibi resmî hizmetlerde kullanılan atların ve yük hayvanlarının hiçbir gerekçe göstermeden ve zorla, herhangi bir bedel ödemeden ve çoğu kez geri bile vermeden köylülerin ellerinden alınması, en büyük suistimallerden biri idi. Foscarini, 1575'de bunun için bütün ve her türlü olağandışı timar hizmetlerini yasaklayarak, köylülere ait olup, memurların bu tarihten sonra kullanacakları atların günlük ücretini 1 ½ perper olarak belirlediği ayrı bir kanun çıkarttı. Bütün bu saçmalıkları sona erdirmek için ayrıca Yahudiler tarafından ödenen harçlarla resmî hizmetlerde kullanılacak bir dizi at ve katır aldırdı. Aynı kanunda aynı zamanda bütün memurların, 16 ay kürek cezası müeyyidesi altında, zaten dibe vurmuş köylüleri iyice yokeden bir uygulama olan, düşük fiyatlarla erzak satın alınması yasaklanmıştı. Talimleri sırasında bilhassa İtalyan birlikler bu gibi cürümlerde bulunduklarından, söz konusu yasa onları da kapsayacak şekilde genişletildi ve ayrıca gelecekte köylülerin birliklere verecekleri erzaklar için her yıl fiyatların tespit edilmesi de emredildi[215].

Diğer taraftan –ki buna şaşmamalı– köylüler de hukuken yerine getirmek zorunda oldukları hizmetler açısından birçok ihmalde ve gecikmede bulunmuşlardı. Örneğin birçok bölgede zorunlu olan üçte bir payın şövalyelere ya hiç ya da çok düzensiz olarak ödendiğini, en iyi Foscarini'nin 1575 Eylül'ünde ilân ettirdiği bir kararnâmesi kanıtlıyordu[216] ve devlete verilmesi gereken zorunlu hizmetler açısından bu durum daha da kötü idi. Nice köylü yıllardır kale inşaatlarına hiç gelmemişler veya daha sonraki zamanlarda sıkça görüldüğü gibi, para karşılığında hizmetlerden muaf olmayı başarmışlardı[217]. Oysa uzun zaman önce çöken kalelerin bir an önce yeniden inşası ne kadar acil olmaya başlamışsa, bu açıdan katı olmaya o denli ihtiyaç duyuluyordu.

Foscarini bu yüzden Ocak 1575'de hizmetlerinde ihmale düşenlere 1574'e kadar olan hizmetlerini para karşılığında sildirmek için 15 gün süre tanıdı; an-

---

215 Foscarini, *Ordini,* fol. 68 v.: "Köylülerin, hükümdara karşı olan yükümlülükleri dışında başka yükümlülükler ve angaryalar altında kalmamalarına ilişkin bildiriler". Ayrıca Foscarini, *Relatione,* fol. 127 v.

216 *Aynı eser*, fol. 82.

217 Luca Michiel (bk. *Relatione della Canea,* fol. 205), Suda Kalesi'nin inşaatını hızlandırmak için, hizmetten 12 perper karşılığında muaf tutulmaya izin verildiğini ve bunun yerine toplanan paralarla insan gücünün kiralandığını belirmektedir.

cak cari yılın hizmetleri geçen yılın hizmetleri ile birlikte şahsen yerine getirileceklerdi hem de iki yıllık ağırlaştırılmış kürek hizmeti cezası tehdidi altında[218]. Oysa ilk bildiri, göründüğü kadarıyla istenen başarıya ulaşmadı. Foscarini, çok geçmeden bu musibetin ana sebebinin timar hizmetlerini denetleyecek müfettişlerin mevcut olmamasından kaynaklandığını keşfetti; tabii ki ilk düşüncesi, bu amaçla özel yüzbaşılar görevlendirmek oldu[219].

21 Şubat 1575'de, Kandiye bölgesindeki timar hizmetleri için bir genel müfettişin seçildiğini ilân etmek için yayınlanan bildiride, Foscarini şahsî timar hizmetleri veya bunların para karşılığında muafiyetine ilişkin hükümleri bir kez daha tekrarladı. Belirlenen hizmet süresi yine altı gündü ve para karşılığında bu hizmetten muaf tutulmak isteyenler, kendisi için 13 perper ve atları ya da katırları için 19 perper ödeyecekti. Gerek şahsen hizmet, gerekse para karşılığı hizmetler için detaylı defterler ve hesaplar tutulacaktı ve her üç ayda bir bu defterlerin sureti Hazine Dairesi'ne ibraz edilecekti. Ayrıca her mahallenin papazları ve muhtarları emirlerinde bulunan tebaanın şahsen veya para karşılığında timar hizmetlerinden sorumlu tutuldular ve onlara temerrüde düşenleri haczetme yetkisi verildi. Aykırı davrananlar 18 aylık kürek hizmeti cezasına çarptırılacaktı. Diğer tâli hükümler, hazine tarafından kendisine her timardan adam başına 24 soldini ve her at için 32 soldini ödenecek genel müfettişin görevleri ve ücretlendirmesi ile ilgili idi. Foscarini adadan ayrılmadan kısa bir süre önce, 1577 Ağustos'unda, timar hizmeti yükümlülüğü, o güne kadar bu hizmetten kaçmayı başaran, köylerden uzakta yerleşik sayfiye evlerini de kapsayacak şekilde genişletildi[220]. Zaman içinde Venedik'in doğrudan tebaası olarak yılda bir perper karşılığında yerleşmelerine izin verilen yabancı köylüler için de istisna yapılmadığını, çoğunlukla Rumlaşmış İtalyanlardan oluşan bu köylü sınıfının ezelden beri donanmada hizmette bulunmak zorunda oluşları kanıtlıyordu[221]. Yalnızca yukarıda gördüğümüz gibi, Foscarini tarafından

218 *Ordini*, fol. 28: "Angaryalar üzerine bildiriler". "...itaat etmeyenlere, herhangi bir af olmaksızın, iki yıl kadırgada ayağında zincirle kürek çekme cezası".

219 Söz konusu hükümler için bk *Ordini*, fol. 103 v., 137, 221 v.

220 Söz konusu kanunlar için bk. *aynı eser*, fol. 116, 198, 226.

221 *Commissione de 1580*, p. 31 v.: "kimi Latin, Eflak, Türk ve bütün diğer soydan olanların yerleşmelerine ilişkin bildiri". Muhtemelen erken zamanlara ait bu kanunda, gizemli Basmullar Girit'e göçedenler arasında sayılmaktadır. Bir perper tutarındaki harç, 23 Temmuz 1303 tarihli kanunla belirlenmişti ve bu "villani forestieri" ya da "villani

ceza olarak zorunlu timar hizmetine tâbi tutulan imtiyazlı Sfakiyot ailelerinin üzerinden daha sonraki zamanlardan bu yük tekrar kaldırıldı[222].

Foscarini, bilhassa Venedik'in en yüce menfaatlerinde ve Girit'teki hâkimiyetini ilgilendiren bu meselelerde demir gibi bir katılık göstermişse de Foscarini'yi birçok açıdan kurtarıcısı ve hamisi olarak gören baskı altındaki halkın yine de saygısını ve sevgisini kazanmıştı. Tabii ki halk da, yarattığı eserlerin ruhu ve muhafaza edici temelinin Foscarini'nin kendisi olduğunun pekâlâ farkında idi. Dolayısıyla fakir Girit köylüleri arasında, Foscarini gittikten sonra onların iyiliği için yaptıklarının sürekli olmayacağına dair bir endişenin doğması çok olağandı. Foscarini de aynı endişeyi paylaşıyordu ve haklı olup olmadığını ancak zamanın göstereceğini söylüyordu[223].

Yahudiler Girit'te Venedik hâkimiyeti altında Rum asıllı olmayan halkın ayrı bir bölümünü oluşturuyorlardı. O dönemlerde her yerde olduğu gibi, hukuksuz ve baskı altında bir durumda yaşıyorlardı ve salt varlıklarını bile ağır vergiler karşılığında satın almak zorunda kalıyorlardı. Toprak sahibi olmalarına tabii ki hiç izin verilmiyordu[224]. Yanlarında Hristiyanları çalıştırmaları yasak olduğu gibi, Yahudilerle ilişki kurmaktan da mümkün olduğunca kaçınılmalı idi. Dolayısıyla herşeye rağmen, Foscarini'nin yüzyılların önyargıları altında, muhtemelen büyük bir bölümü zorunluluktan kaynaklanan kaçınılmaz gerçekler hâline gelen meselelerde, zamanının üzerinde durduğunu beklemek büyük bir yanılgı olacaktır.

Aksine, fanatik bir kızgınlıkla Hristiyanların örneğin Hristiyanlık âlemi için skandal niteliği taşıyacak biçimde balolarda ve ziyafetlerde özel evlere çekilen ve burada kökenlerinden ziyade ahlaksız davranışlarından dolayı tepki çeken Yahudi fahişelerle yasak ilişkilerine karşı çıkıyordu. Kısacası, Girit'te ezelden beri arsız zanaatlarını hiç gizlemeden icra eden fahişeler çıkartan sınıf, Yahudi

---

del commun" diye adlandırılan yabancı köylülerin yükümlülükleri ilk kez 16 Haziran 1332 tarihli kanunda belirtilmektedir, *aynı eser*, s. 55, 56 v.

222 *Ordini*, fo. 231. 10 Ekim 1577 tarihli kanun.

223 Foscarini, *Relatione*, fol. 128: "Sonuçta, o halkların kalkınması için, Kandiye'de olduğum sürece yararlandıkları çok şey yaptım; ancak, ben yola çıktıktan sonra onların eski hâle getirilmesinden korktular, ama bu amaçla yaptığım düzenlemelere uyulması konusunda ne ben kesin bir şey söyleyebilirim ne de zavallı köylüler güven besliyor; bu zamanla anlaşılacak".

224 *Commissione de Bollani*, fol. 50.

sınıfı idi. Onların Hristiyanlarla ilişkilerinden ise Foscarini'nin amansız bir nefretle kovuşturduğu ayrı bir gayrimeşru nesil ortaya çıkmıştı[225].

Bu tür ilişkilere uygulattığı cezalar inanılmazdı. Bir Hristiyan, Yahudi bir kadının yanında basıldığında veya sırf başkalarının ifadeleri ile bir Yahudi kadının yanında olduğu kanıtlandığı takdirde, mensup olduğu sınıfa bakılmaksızın, 10 yıl boyunca kadırgalarda kürek mahkûmu olacaktı veya bunun için uygun değil ise, 500 liret para cezası ödedikten sonra, ömür boyu bütün Venedik topraklarından, hatta bütün Venedik gemilerinden sürgün edilecekti. Fahişe ise hemen idam edilerek, bedeni meydanda yakılacaktı. Bir Yahudi kadının herhangi bir Hristiyan töreni sırasında varlığı bile kadının süpürgelerle sokaklarda kovalanacak; babası veya eşi 18 ay zincirlere bağlanmış bir şekilde kadırgalarda kürek hizmeti verecek ve kadın dulsa, ömür boyu sürgünle cezalandırılacaktı! Bir Hristiyanın bir Yahudinin yanında çalışması hâlinde, her iki taraf, hem efendi hem de hizmetlileri, süpürgelerle şehir sokaklarından kovalanacak ve beş yıllığına sürgün edileceklerdi. Bir Yahudi kadın, bir Hristiyan dinî tören alayı sırasında Yahudi mahallesinin dışında görüldüğü takdirde, yine süpürgelerle kovalanacaktı ve ailesi ayrıca 20 Venedik altını ceza ödemek zorunda idi[226].

Girit'te bilhassa Foscarini'nin casus olarak gördüğü ve bu yüzden Yahudi mahallelerinden dışarı çıkmalarını istemediği yabancı Yahudiler açısından denetimler ve kanunlar oldukça katı idi[227]. Yahudilerin sıkıntı içindeki durumlarını hafifletebilecek tek şey, Hristiyanlığa geçmeleri idi. Tabii ki her yerde ol-

225 Foscarini, *Relatione*, fol. 130: "Yahudi kadınların Hristiyanlarla olan ilişkisi, görüşmesi ve samimiyet o kadar açık ve seçikti ki, Rum kadınlarının gitmeye alışık olmadıkları o özel evlerde yapılan bütün eğlencelere değil sadece, başka evlere de, skandal yaratan örnek olarak (affınızı dilerim), Yahudi kadınlar gidip geliyordu, eğlenceler başkalarıyla değil onlarla yapılıyordu; halk eğlencesi bunlardı, halk oyalanması buydu, sonuçta temel genelev bunlarda sonuçlanıyordu ve Hristiyan tohumu ile onlardan sonsuz sayıda çocuk doğdu ". Ayrıca *Ordini*, fol. 115'de Foscarini bilhassa "birçok Yahudi kadının edepsizce süslenip iffetsizce boyanarak halka açık yerlerde bulunmaktan" çekinmediklerinden şikâyet etmektedir.

226 Foscarini, *Ordini*, fol. 11: "Yahudi kadınla ilişki yasağı", Foscarini'nin ilk kanunlarından olan 21 Kasım 1574 tarihli kanundu. Ayrıca fol. 115: "Bir Hristiyanın Yahudilerin hizmetinde olamayacağına ilişkin bildiri".

227 *Aynı eser*, fol 179 v.: "Bu Kandiye Krallığı'na gelen yabancı Yahudilere ilişkin bildiri".

duğu gibi, Girit'teki Yahudiler de bunu yapmak istemiyorlardı[228]. Foscarini'nin kanunlarının dayanılmaz katılığını belki de yönetimi sırasında birkaç Yahudi ailesinin Hristiyanlığa geçişlerinden daha iyi yansıtan bir şey yoktu. Foscarini şahsen Girit'ten ayrılışına, muhtemelen haleflerinin bu nefret verici katılıktan biraz olsun uzaklaşacakları umuduyla, Yahudilerden daha fazla sevinenlerin olmadığını belirtiyordu[229].

Girit'teki Yahudilerin sayısı oldukça yüksek gibi görünüyordu. Foscarini sırf Kandiye Şehri'nde yerleşik Yahudilerin sayısının 700 olarak vermekte idi. Daha sonraki zamanlarda verilen bir bilgiye göre, 1627'de Girit'te 1.160 Yahudi mevcuttu[230].

Girit halkının Venedik hâkimiyeti süresince, tarif ettiğimiz kötü durumu gittikçe azalmaya başlamıştı. Venedik, adayı ele geçirdiği dönemlerde, yani 13. yüzyıl başlarında, nüfusu eskiçağda bir milyon olarak çok fazla abartılı tahmin edilmemiş olan Girit'in hâlâ 500-600 bin nüfusu vardı. 16. yüzyılda ise yalnızca ortalama 250 bindi. Foscarini adaya gelmeden kısa bir süre önce verilen bir bilgiye göre, nüfusu 271.489 kişi idi[231]. Bu esnada ada nüfusunun son zamanlarda yeni sömürgecilerle daha da arttığını unutmamak gerekir. Öncelikle Mora Yarımadası'nın Osmanlı tarafından fethinden sonra Anabolu (Nauplia), Benefşe ve Manya bölgesinden birçok Rum, Girit'e yerleşmişti ve ikinci olarak, ada son zamanlarda Osmanlı boyunduruğuna girmek istemeyen Kıbrıslıların sığınağı hâline gelmişti. Kıbrıslılar, genelde ticaret ve zanaatla meşgul oldukları Kandiye Şehri'ne yerleşirken, Mora'dan gelen Rumlar, kısmen Hanya'da, kısmen de kendilerine devlet depolarına belirli bir miktar buğday karşılığında ekip biçtikleri toprakların tahsis edildiği Laşit (Lasiti) Ovası'nda yaşıyorlardı[232].

Nüfusun sayısal durumu hakkında detaylı ve güvenilir bilgileri, yine emrettiği nüfus sayımından sonra Foscarini veriyordu. Bu nüfus sayımları Ve-

---

228 *Commisisone de Barbo*, fol. 21; *Commissione de 1580*, f. 540.

229 Foscarini, *Relatione*, fol. 130: "Benim ayrılışımın ve yönetimin değişmesinin onları memnun ettiğini çok iyi anladım".

230 *Aynı eser*, fol. 122 ve sonraki bilgi için bk. Flaminio Cornelio, *Creta Sacra*, T. II, s. 443.

231 Pashley, *Travels in Crete*, Vol. II, s. 286 ve s. 326; Venedik elyazmalarına göre.

232 Foscarini, *Relatione*, fol. 122: "Ticaret ve çeşitli zanaat icra eden çok sayıda Kıbrıslı vardır". Ayrıca fol. 130 v. Laşit Ovası'na yerleşen Moralıların buğday teslimatları ile ilgili ayrı bir kanun için bk. *Ordini*, fol. 178.

nedik tarafından defalarca emredilmişti ve bilhassa rettorelerin iki yıllık görev süreleri sırasında timar hizmetlerinden ve vergi defterlerinden dolayı en az bir kez bölgelerindeki doğum kayıtlarını gözden geçirmeleri isteniyordu[233]; ancak birçok başka mesele gibi bu görev de ihmal edildiğinden nüfusun gerçek sayısı hakkında tamamen belirsizlik içindeydiler. Foscarini'den sadece birkaç yıl önce Marin de' Cavalli, Girit nüfusunun miktarını yalnızca 160 bin olarak bildirirken, keyfî olarak 40 bin kişiyi şehirlere ve 120 bin kişiyi kırsal kesime atfetmekte idi[234].

Dediğimiz gibi, Foscarini bu meseleyi ciddiyetle ve hevesle yürüten ilk kişi idi. Daha ilk yılında genel bir nüfus sayımının yapılmasını emretti ve bu amaçla adanın her tarafına, ruhbanların yardımı ile nüfusun tamamını ev ev gezerek, sınıflarına göre kaydetmeleri için özel vergi memurlarını gönderdi. Sınıflardan biri, tabii ki soylular ve imtiyazlılar hariç olmak üzere, hepsi de kalelerde timar hizmeti ile yükümlü 14 ilâ 60 yaş arasındaki bütün erkekleri kapsıyordu; ilk sınıfa dâhil olan ikinci sınıf, kadırgalarda hizmet verecek 18 ilâ 50 yaş arası erkeklerden oluşuyordu; üçüncüsü imtiyazlılardı; sonra da çocuklar, kadınlar ve yaşlılar olmak üzere üç sınıf daha geliyordu[235]. Bu esnada aynı zamanda hayvanların da genel olarak sayıları belirlenecekti ve bu sayede tabii ki ilk kez mahallelerin sayıları hakkında kesin bilgiler elde edildi. İşlemler her ne kadar uzasa da, Foscarini döneminde aşağıdaki ana sonuçlar elde edilerek tamamlandı.

Buna göre bütün büyük ve küçük köylerin sayısı 1.070 olarak belirlenmişti ve nüfusun tamamı, 29.918'i şehirlerde ve 189.382'si köylerde olmak üzere, toplam 219 bin kişi idi. Genç ve orta yaşlı erkeklerin sayısı, 55.645 kişi, yani nüfusun dörtte birinin biraz üzerinde idi; bunlardan 26.693 erkek, kadırgalarda hizmet vermek üzere, 33.349 erkek kale inşaatında hizmet vermek üzere ve 10.691 erkek milislere kaydedildi[236]. Foscarini, başkent Kandiye'nin nüfusunu, kışla hariç olmak üzere, 17 bin kişi olarak belirlerken, bunlardan yalnızca 1.500 kişi milislere kaydedilmişti; bu sayı Hanya'da 600 ve Resmo'da 300 idi[237].

---

233 *Commissione de Barbo*, fol. 26 v.; *Commissione de 1580*, f. 77 v.

234 Marin de' Cavalli, *Relatione*, fol. 53 v.

235 Vergi memurları için kesin talimatlar ve görev beratları için bk. *Ordini*, fol. 61, 72, 105 v., 135, 138, 211 v.

236 Foscarini, *Relatione*, fol. 143.

237 *Aynı eser*, fol. 122. Kandiye Şehri'nin nüfusu şu anda 15 bin kişi olarak tahmin edilmektedir.

Nüfus tabii ki arazinin yapısından dolayı eşit dağıtılmamıştı. Örneğin dağlık bir bölge olan Estiye'nin nüfusu yalnızca 13.273 kişi idi ve sadece 3.135 savaşabilecek durumda erkek vardı; Girapetra bölgesinin nüfusu 8.144 kişi olup, 2.058 genç ve orta yaşlı erkek ve 6.086 kadın, çocuk ve yaşlıdan oluşuyordu[238].

Üçü de Foscarini'nin sayımlarına dayanan Barozzi, Quirini ve Boschini'nin daha sonraki zamanlara ait bilgileri ise daha da detaya giriyordu. Barozzi, hepsinden daha detaylı idi, ama verdiği bilgilerin tamamen Foscarini'ye dayandığını bizzat belirtmesine rağmen, bazı hususlarda Foscarini'den farklılık gösteriyordu. Nüfusun tamamını yalnızca 193.798 kişi olarak belirtiyor (dört ana bölgeye göre 78.152 kişi Kandiye, 55.635 kişi Hanya, 45.325 kişi Resmo ve 14.687 kişi Estiye), fakat Estiye'deki 14 bin kişilik kadın nüfusunun dâhil edilmediği için burada bir yanlışlık ortaya çıkıyordu. Barozzi ayrıca aynı dönemlerde dört bölge başkentinde yaşayan Venedik soylularının da sayısını veriyordu: Kandiye'de 200, Hanya'da 132, Resmo'da 50 ve Estiye'de 25 kişi olmak üzere, toplam 407 kişi[239].

Kısmen yanlış hesaplamalara dayanan benzer sapmalar, Quirini ve Boschini'de de görülüyordu. 1627'de Dük Marco Gradonico döneminde yapılan detaylı bir tahmin, yalnızca 192.725 kişi saptıyordu[240]. O tarihten sonra, nüfus muhtemelen Türk hâkimiyeti altında da biraz daha artmıştı. 1821'de Yunanistan'ın bağımsızlık savaşı başladığında, ada nüfusu yaklaşık 260-270 bin kişi olarak belirlenirken, savaşın sonucu olarak nüfusu 1834'de 129 bin kişiye kadar düştü[241].

Boschini'nin dönemin Giritlileri hakkında yargısını doğru ve haklı kabul edersek, Venedik şövalyelerinin boyunduruğu bile Giritlilerin eskiçağlarda kendisini gösteren muhteşem karakter ve kişilik özelliklerini yokedememişti. Boschini, Giritlilerin ruh keskinliklerini, hitabet güçlerini, şarap ve buğday üretimindeki maharetlerini, ok kullanmakta ustalıklarını, deniz ve kara savaşında gayretlerini ve herşeyden önce kendi meselelerinin idaresinde gösterdikleri basireti ve beceriyi övüyordu[242]. Örneğin, Foscarini'den kısa bir süre önce her yere hâkim genel karışıklıktan dolayı herşeyi belki biraz fazla karanlık gören Marin de' Cavalli'nin çizdiği resim ise tamamen farklı idi.

---

238 Barozzi, *Descrittione dell' Isola di Creta..*, fol. 21v.

239 *Aynı eser*, fol. 85v. ve 86v.

240 Flaminio Cornelio, *aynı eser*, s. 443.

241 Pashley, *Travels*, Vol II., s. 325-326.

242 Boschiri, *Descrizione*, fol. 29.

Ona göre Giritliler ne inançlarında sabitlik ne de Venedik'e karşı sadakat gösteriyorlardı. Onları, fakirlik ve sefalet içinde yaşamalarını yalnızca kendi ihmalkârlıklarına ve tembelliklerine borçlu olan, ahlaksızlığın ve tembelliğin içine düşmüş bir nesil olarak görüyordu. Girit halkı, aslında yapabildiği ve yapması gerektiği gibi, çalışmayı istemiş olsa, zenginlik ve bolluk içinde yaşayabilirdi[243]. Bilhassa, Aziz Marko'nun adını anarken çok büyük bir huşu gösterseler bile, Giritlilerin Venedik'e sadakatlerine dair güvencelerine asla itimat edilemezdi. Son yüzyılların tarihi, değişkenliklerinin en büyük delili idi ve şimdi eğer Venedik'e sırt çevirmiyorlarsa, bunun tek sebebi, komşuları olan Moralıların Türklerden gördükleri kötü muamele idi. Hristiyan hükümdarlarla irtibat kurabilecek durumda olsalardı, herşey farklı olurdu; dolayısıyla Venedik, sıkıntı ve tehlike zamanlarında onlara güvenemezdi. Bu yüzden, Giritlilerin bırakılarak belirli bir tâbiyet içinde tutulması gerektiği kanaatinde idi. Ne kadar zengin olursalar, o denli tehlikeli olacaklardı; zira servetlerini ne için kullanacaklarını kimse bilemezdi. Herşeyden önce, ellerine sakın silah vermeyi düşünmemeliydiler; hatta ellerindeki silahlar bile toplatılmalı idi. Barış zamanlarında bu silahları eşkiyalıklar, ayaklanmalar ve zorbalıklar için kullanacakları gibi, savaş zamanlarında sadakatlerine zaten güvenilemezdi. Her halükârda, şehir halkının bir kısmının silahlandırılması yeterli idi, ama bu milislerin, Venedikli muhafız kıtalarından en azından üçte bir, hatta belki de yarısı kadar zayıf olmasına dikkat edilmeli idi[244].

Marin de' Cavalli, burada Venedik'in ezelden beri sömürgeleri ile ilgili olarak takip ettiği ve belki de gelecekte de takip edeceği siyasetin ruhuyla ve etkisi altında konuşuyordu. Oysa bu siyasetin oluşturduğu ve zamanla, sonunda Venedik'in hayrını yalnızca tebaasının zincirlerinde görmesine sebep

---

243 Marin de' Cavalli, *Relatione*, fol. 54 v.: "Ada halkı çok ihmalkâr, eğer hepsi çok zengin olabilir, çok iyi yapabilecekleri gibi ülkeyi çalıştırsalar".

244 *Aynı eser*, fol. 55: "Bu halkların ruhunun değişken olduğunu düşünüyorum; Aziz Markus'a büyük saygı gösterirken doğru söylüyorlarsa da, geçmişte o adada yer alan çok sayıdaki ayaklanma onlardan şüphelenmeme yol açıyor. Eğer onlar inançlarını koruyorlarsa bu, Türkler yakınlarındaki Mora Rumlarına kötü davrandığı içindir... O halkların çok zengin olmalarını istemiyorum, çünkü o zaman daha tehlikeli olurlar –şimdi değiller– ve belki zenginliği başka şeyler için kullanırlar...". Ayrıca ellerinden silahları alınmalı ve silahları şehir halkının yalnızca küçük bir kısmına verilmeli idi, vs. "Kent insanlarının silahlı olması, askerlerin en azından üçte biri ve belki de yarısından daha az olmaları yeterlidir".

olan amansız bir katılığa ulaşan bu şiddet sistemi, Girit'te gücünü kaybetmeye başladı. Yapılması gerekenlerin pekâlâ farkında aydın bir adam olan Luca Michiel, Cavalli'nin halefi olarak bu sistemin zayıf yönlerine dikkat çekiyordu.

Giritlileri belki de birkaç huzursuz baş yüzünden daima kâfir ve asi olarak görmenin ve onlara bu sıfatla muamele etmenin yanlış olduğunu söylüyordu. Michiel, bu düşünceyi hiç mi hiç paylaşmıyordu. Aksine, ister Latin inancından, ister Rum Ortodoks mezhebinden olsun, hepsinin Hz. İsa'nın sancağı altında Venedik hizmetinde mallarını ve canlarını aynı gönüllülükle feda edeceklerinden emindi. Tabii ki, bazı cüretkâr memurların fazla katı davranmasından dolayı sadakatlerinde tereddüde düşebilecekleri ve Venedik'e sırt çevirmek üzere kışkırtılabilecekleri doğru idi. Oysa bu durum, hükümdarları ve efendileri tarafından merhametle yönetilmeyen dünyadaki bütün halklarda görülürdü; Giritliler ise bu merhamete bütün diğer halklardan daha fazla ihtiyaç duyuyorlardı. Zira uzun yıllara dayanan tecrübelerinden, onlardan ılımlı ve iyi niyetli sözlerle alamadıklarını, en ağır tehditler ve en ağır cezalarla da alamayacaklarını biliyordu[245]. Bunun en iyi delili, Cavalli tarafından sürgüne gönderildikten sonra, Sfakiyotların ılımlılık ve çeviklikle tekrar Venedik'e karşı sâdık olmalarını sağlaması idi. Aynı sistem, yönetimi sırasında uygulama fırsatını bulduğu her yerde başarılı olmuştu. Zorla değil, esirgeyerek ve ılımlılıkla uygulamaya çalışıldığında, herkes büyük bir gönüllülükle Venedik'in iradesine ve isteklerine boyun eğmişti.

Michiel, Venedik'e yazdığı raporu şöyle bitiriyordu: "Bütün bunlardan, bu halkı yönetmek isteyen herkesin sertliği ve katılığı bir kenara bırakmak zorunda olduğu; aksine onları hoşgörü ve insanlıkla idare etmek zorunda olduğu sonucunu çıkardım. Hoşgörü ve insanlık kaplanları ve aslanları bile evcilleştirebildiği gibi, Hristiyan olan ve İtalyan eğitiminin yüceliğinden her ne kadar uzak olsalar da, doğaları ve İtalyanlarla sürekli ilişkileri izin verdiği oranda bu eğitime ulaşmaya çalışan bu insanlara da boyun eğdirebilir".

245 Luca Michiel, *Relatione de Candia*, fol. 253 v: "...ama ben bunu, hükümdarları ve efendileri tarafından hoşa giden biçimde yönetilmeyen dünyanın bütün uluslarında yer aldığından önemsiyorum. Bu da Kandiyelilerin çok alışık olduğu bir durumdur; o krallığın üstünde çok ama çok kez bulunmuş biri olarak deneyimime dayanarak söylüyorum, onlar tatlı ve sevecen sözlerle yapmadıklarını, tahmin bile edilemeyecek sert tehditlerle ve ağır cezalarla da yapmayacaklardır".

Her ikisi de, yani Marin de Cavalli ve Luca Michiel, bütün musibetlerin sebebini ve başlangıcını, yukarıda gördüğümüz gibi Venedikli şövalyeler ve halk arasındaki kötü ilişkilere bağlamaktaydılar. Giacomo Foscarini'nin bu ilişkileri zamanına uygun reformlarla daha ılımlı hâle getirmek için yaptıkları, selefi olan Luca Michiel'e ait fikirlere çok da yabancı olmadığının en iyi delili idi. Tıpkı Michiel gibi, Girit'in geleceğine dair bütün umutlarını, o tarihe kadar baskı altında olmasına rağmen, yüzyılların sefaleti altında bile hâlâ sağlıklı bir özü muhafaza etmiş halkın yükselmesine bağlıyordu. Yaşam standartlarında yapılan reform, genel olarak idarenin bütün kollarını kapsayan diğer reformlarının da temelini oluşturdu. Büyük zorluklar altında, yönetimde de aydın bir insan dostunun ve Venedik'te yetişen ve Venedik'in gururu ve övünç kaynağı hâline gelen en basiretli ve aydın devlet adamlarından birinin niteliklerini kaybetmedi. Çok yönlü faaliyetlerinin burada birkaç önemli anını daha gözler önüne sermek istiyoruz.

Adanın askerî sistemi ve savunması ile ilgili herşey, ilk sırayı alıyordu. Timar süvari birlikleri ve milisler nasıl çökmüşse, anavatandan buraya gönderilen muhafız kıtaları açısından ordu da pek iyi durumda değildi. Venedikli kiralık birlikleri, Girit'e gitmeyi pek sevmiyorlardı, zira daha az ücret almalarının yanısıra, burada her yerden daha fazla kendi subaylarının dolandırıcılıklarına ve yolsuzluklarına maruz kalıyorlardı. Dolayısıyla burada da uygulanabildikleri sürece, firarlar gündemde idi. Oysa Foscarini için, maharetli daimî bir birliğin savaşmaya hazır durumda ve iyi bir ruh hâli içinde tutulması en önemli noktaladan biri idi[246].

Bu yüzden söz konusu muhafız kıtalarının uygun bir biçimde takviye edilmelerini talep etmekle kalmayıp, aynı zamanda onların kaderini ücretlerini arttırarak ve daha iyi bir bakımla daha katlanılabilir hâle getirmeye çalışırken, diğer taraftan askerî idarede görülen suistimalleri katı kanunlarla durdurmaya çalıştı[247]. Foscarini daha sonra, yine büyük düzensizliklerin görüldüğü tersanelerin ve cephaneliklerin daha iyi idare edilmelerini sağladı ve nihayet

246 Luca Michiel, *Relatione,* fol. 254.

247 Foscarini, *Relatione*, fol. 147 v.-149 v., fol. 160 v, 164 v., vs. Ayrıca adanın o dönemlerdeki askerî sistemi hakkında Paris Kraliyet Kütüphanesi'ndeki elyazmaları arasında oldukça ilginç bir rapor mevcuttur: "*Relatione del Signor Brunoro Zampeschi, Governore della Republ. di Venetia in Candia*", St. Germ. N. 787, fol. 173-177, 10 folyo sayfa. Zampeschi, Foscarini dönemlerinde 41 ay boyunca adanın bütün silahlı kuvvetlerinin komutanı idi. Ancak burada bu belgenin fazla detayına giremeyeceğiz.

adanın tahkim işlerine de ayrı bir özen gösterdi. İki ana liman olan Suda ve İspirlonga (Spinalonga) limanlarından başka, elindeki imkânlar elverdikçe, bölgelerin başkentlerini ve iç kesimlerdeki en önemli kaleleri de yeni tahkimatlar, toplar, cephane ve erzakla donattı[248].

Foscarini, aynı çabaları ve aynı basireti adanın deniz kuvvetlerini iyileştirmek için de gösterdi. Ancak kadırgalardaki zorlu kürek hizmeti, bu hizmeti yerine getirmekle mükellef yerli halk arasında nefret uyandırdığı ve mümkün olduğunca firar edildiğinden, çok büyük güçlüklerle mücadele etmek zorunda kaldı. Adanın temin etmek zorunda olduğu 10 kadırgadan en az altısını sürekli tam mürettebatlı ve yeterli donanımla muhafaza edebilmek için, büyük bir katılıkla hareket edilmeli idi. Adanın mevcut kanunlara göre temin etmek zorunda olduğu 8 bin denizciden ve kürekçiden ancak 4-5 bin kadarı gemi defterlerine kayıtlı idi ve ihtiyaç duyulduğunda onlar da bulunamıyordu. Nefret uyandıran bu hizmetten kaçmayı başarabilenler, bunu ister gerçek veya sözde muafiyet imtiyazına dayalı olarak, ister firar ederek ve ilgili memurlara rüşvet vererek olsun, yapıyorlardı. Kendilerine bağımlı olanlar arasından belli bir sayıyı kadırga hizmetine göndermek zorunda olan burjuvalar ve timar sahipleri, bu kişiler toprakları ekip biçmek için çok daha iyi kullanılabildiklerinden, en iyi ihtimalde, bunların yerine kadırgalara ayak takımından para karşılığında daima kolayca bulunan beceriksiz serseriler gönderiyorlardı. Tabii bu durum deniz hizmetini gittikçe çökertiyordu ve sonunda itibarını iyice kaybetmesine yol açtı[249].

Foscarini, deniz kuvvetlerini tekrar kalkındırmak ve adanın denizlerden korunmasına dair menfaatlerini gelecek için kalıcı bir biçimde devam ettirmek için, öncelikle kürek hizmetinden muaf tutulmak için sebep ve bahane olarak kullanılan imtiyazları sınırladı; daha sonra kürek hizmetinin şahsen yerine getirilmesine dair kanunları ağırlaştırdı[250] ve nihayet adanın korunması için aslında sürekli hazır bulundurulması gereken 25 adet kadırganın daha iyi yönetilmesini ve daha iyi donatılmasını sağladı. Bu amaçla daha önceki ihmalkâr

248 Foscarini, *Relatione*, fol. 84 v.-88 v. Ayrıca fol. 105 v.-107 v. Yine *Ordini* buraya ait kanunlarla doludur. Ayrıca Zampeschi, fol. 173 v.-174 v. ve 177; burada bilhassa top ve cephane eksikliğine dikkat çekmektedir.

249 Foscarini, *Relatione*, fol. 108-109 ve 149 v.-151.

250 *Aynı eser*, fol. 126 ve ilgili kanunnâmeler; *Ordini*, fol. 80 ve 142, "Başarısız kürekçilere ilişkin bildiri" ve fol. 177 v.

gemi kaptanlarının yerine, denizcilikte tecrübeli 25 vatandaşı kadırga kaptanı tayin etti ve daha yüksek olan "governatori" (idareci) rütbesi ve daha yüksek ücret ile birlikte kendi subaylarını seçme ve kendilerine emanet edilen kadırgalar için mahir bir mürettebat ve teçhizat sağlamak için gereken herşeyi yapma yetkisi verdi[251]. Foscarini aynı zamanda o güne kadar yalnızca küçük deniz araçları kullanan tüccarlara ve armatörlere daha büyük gemiler inşa etmelerini tavsiye ederek ve onları bu esnada avanslar ve her türlü kolaylıklarla destekleyerek, adanın ticaret filosunu da kalkındırmaya çalıştı[252].

Tabii ki bütün bu işler önemli para kaynakları olmadan yürütülemez ve gerçekleştirilemezdi ve bu paraların –Venedik öyle istiyordu– adanın kendi gelirlerinden karşılanması gerekiyordu. Oysa Venedik'in Girit Adası'nda en zayıf taraflarından biri de bu idi. Venedik'in Doğu Akdeniz'deki bütün toprakları gibi, Girit'in de çok masraflı olduğu ve Venedik'e hiçbir gelir getirmediği, tecrübelerle çoktandır kanıtlanmış bir gerçekti. Bilhassa adanın korunması ve savunması sürekli büyük paralar gerektiriyordu. Yalnızca özel savaş kasasının Girit için ayırdığı bütçe 200 bin duka idi[253]. Foscarini'nin en önemli görevlerinden biri de zaten en azından gelirler ve giderler arasındaki dengeyi mümkün olduğunca tekrar sağlamak; kötü ve vicdansız memurlar, dolandırıcılıklar ve yolsuzluklar ile temelinden sarsılmış bir para sisteminden dolayı tamamen yozlaşmış malî idareye biraz olsun düzen getirmekti.

Bu açıdan ne gibi zorluklarla mücadele etmek zorunda kaldığını, adanın malî bütçesindeki açığın neredeyse 200 bin duka civarında olduğu kanıtlıyordu. 130.366 duka tutarında gelir karşılığında giderler en az 326.060 duka tutarında idi ve böylece anavatanın hazinesinden buraya 195.694 duka aktarılması gerekiyordu[254]. Foscarini, bilhassa maliye memurlarının açgözlülükleri, ticarette ve faaliyetlerde keyfiyet, kalpazanlık ve tam değerindeki sikkelerin değerlerinin düşü-

251 *Ordini*, fol. 144 ve 181; 25 adet "Governatori di Galea (Kadırga İdarecileri)"nın görevlendirilmesi hakkındaki kanun.

252 Bu husustan bilhassa *Vita di Giacopo Foscarini*, s. 67, bahsetmektedir.

253 Mesela Venedik'in 1570 yılı dolaylarında İspanya kralına bildirilen gelirleri ve giderleri hakkındaki bir listede şöyle denmektedir (bk. Daru, *Histoire de la république de Venise*, T. VI, s. 206): "Kandiye, Zenta ve Kefalonya, Korfu ve Levante'de ellerinde bulundurdukları başka yerlere, lütuf değil yarar açısından bakıyorlardı". Ayrıca 1619 tarihli benzer bir listede, giderler arasında (bk. *Aynı eser*, s. 265), "Kandiye milislerinin 200.000 duka olan kasası" bulunmaktadır.

254 Foscarini, *Relatione*, fol. 159.

rülmesinden dolayı korkunç bir karışıklık içinde olan darphaneyi tekrar güvenli bir temele oturttuğu takdirde, bu musibetin kökünü kazıyabileceğini düşünüyordu. Öncelikle para değerinin yasal olarak belirlenecek bir kur üzerinden düzenlenmesi gerekiyordu. Zira Venedik altını ezelden beri, adada hâlâ kullanılan para birimi olan perper karşısında yalnızca 18 perper değerindeyken, bilhassa askerlerin ücretleri ödenirken 24 ½ perper olarak hesaplanıyordu ve kimse parayı bu kur üzerinden almak istemiyordu. Askerler ve malları sıkça zorla ellerinden alınan tüccarlar arasında sürekli anlaşmazlıklar, bunun doğal bir sonucu idi. Foscarini, Venedik altınının resmî kurunu 22 perper olarak sabitleştirerek ve ceza müeyyidesi altında herkesi Venedik altınını bu kur üzerinden kabul etmeye ve hesaplamaya zorlayarak sona erdirdi. Yavaş yavaş herkes durumu kabullendi ve günlük alışverişlerde dürüstlüğün ve güvenin gittikçe daha hissedilir hâle gelmesinin yanısıra, devletin kasası da bundan önemli bir kazanç elde etti[255].

Yine de bütçe açığının kapatılması için henüz fazla bir şey yapılamamıştı. Bunun için çok daha verimli yardımcı kaynaklara ihtiyaç duyuluyordu. Foscarini'ye göre bu yardımcı kaynakların arasında en önemlilerinden biri, gümrük vergilerinin arttırılması idi. Zira doğrudan vergilerin arttırılmasına şiddetle karşı çıkan; dayanılmaz yükler altında ezilmiş halk açısından böyle bir artırım en fazla başarı getirecek gibi görünüyordu; üstelik asıl önemli olan şey, burada da görülen yolsuzluklara ve diğer düzensizliklere sıkı bir kontrolle dur demek gerekiyordu. Ada ürünlerinin büyük bir bölümü, bilhassa en önemli ticarî ürünler olarak büyük miktarlarda dünyanın her yerine ihraç edilen şaraplar, gümrükten kaçırılıyorlardı ya da bunlardan hiç vergi alınmıyordu. Foscarini bu yüzden yavaş yavaş yeni bir gümrük tarifesini uygulamaya koydu; buna göre ihracat sırasında örneğin her fıçı şarap için 1 Venedik altını, her fıçı yağ için 3 Venedik altını, her 1.000 libre (500 kilo) peynir için 2 Venedik altını ve benzer şartlar altında en küçük kalemler, kuru üzüm, limon, bal, vs. için de en azından büyük bir bölümü ada sâkinlerine değil, yabancı tüccarlara yüklenen gümrük vergileri ödenecekti. Gümrük gelirleri bu sayede kısa sürede üçte iki oranında arttı[256].

255 Foscarini bu para meselelerinden *Relatione*, fol. 96 v.-102 v., 146 v. ve fol. 159 v.-162 v.'de detaylı olarak bahsetmektedir. Venedik altınının kurunu belirleyen kararnâme için bk. *Ordini*, fol. 87 ve 165 ve devamı.

256 Foscarini, *Relatione*, fol. 159. *Ordini*, birçok gümrük kanununu içermektedir, mesela fol. 1-114 v., 216 v., vs. Girit'in daha 14. ve 15. yüzyıllarda oldukça önemli sayılan şarap ihracatı hakkında, Pashley, *Travels*, Vol. II, s. 53 ve devamında Venedik taslaklarından oldukça ilginç bilgiler vermiştir.

Ne var ki gümrük gelirlerinin sürekli artması isteniyorsa, adada üretimin artması için de bir şeyler yapılmalı idi. Foscarini'nin bu önemli meseleyi de özenle ele aldığını, şarapçılık ve ezelden beri şarapçılık lehine ihmal edilen buğday üretimine; keten ve pamuk kültürüne; çoraklaşmış arazilerin ekilebilir hâle getirilmesine; ormancılığa ve millî ekonominin ve ticaretin bütün kollarına dair çıkarttığı çok sayıda kanun kanıtlıyordu[257]. Bu şekilde ülkenin üretici potansiyelini kullanılabilir hâle getirmeye çalışırken, diğer taraftan gelirleri de bilgece tasarruflar, bilhassa masraflı askerî sistemde yapılacak tasarruflar; büyük miktarda ödenmemiş vergilerin tahsili ve kesin bir biçimde düzenlenmiş malî idare sayesinde daha da arttırmayı imal etmiyordu[258].

Elde ettiği başarılar, kendi beklentilerini ve Venedik'in oldukça yüksek taleplerini her defasında tam olarak karşılamasalar da, çizdiği yolda aynı ruhla ve aynı kararlılıkla devam edilmiş olsaydı, gelecekte de oldukça iyi meyveler verecek birçok şey başarılmıştı. Oysa Girit'teki etkinliklerine büyük bir tatminkârlıkla izlemek Foscarini'ye nasip olmayacaktı. Reformları sağlam kökler salana kadar ve gelecek için de verimli olacak şekilde genişleyene kadar aşılması gereken zorlukların berbatlığından başka, her yerde karşısına düşmanca çıkan iki etkenle de mücadele etmek zorunda idi: Sertliğinden dolayı kendisine öfkelenen memurlar ve yerli halkı ezelden beri Venedik'e sırt çevirmesi, ayaklanması için kışkırtan, Venedik'in hâkimiyetini daha da sağlamlaştırabilecek herşeyi engellemeye çalışan ve fanatizme varacak kadar Venedik'ten nefret eden Rum Ortodoks ruhbanlar. Venedik, Rum Ortodoks ruhbanlarının entrikalarını gelecekte ortadan kaldırmak için, Foscarini'nin talebi üzerine, belli bir bölge kilisesine mensup olmayan bütün papazları adadan sürgün etti ve belli bir bölge kilisesine mensup olanların, bundan böyle yalnızca dojun özel izni ile adada

257 Bilhassa bu açıdan zengin bir koleksiyon olan "*Ordini*" Foscarini'nin burada tabii ki daha detaylı ele alamayacağımız çok yönlü ve basiretli faaliyetlerinin en bariz delilini sunmaktadır.

258 Yönetimi sırasında tahsil ettirdiği gecikmiş vergiler ve elde ettiği tasarruflar hakkında Foscarini, *Relatione*, fol. 164 v.-166 v. en iyi bilgileri vermektedir. Tabii ki sivil idare, hukuk, emniyet başta olmak üzere resmî hizmetlerin bütün diğer kollarını ve nihayet kilise meselelerini de reformlarına dâhil etmişti ve bu husus, resmî raporları olan "*Relatione*" ve "*Ordini*" belgelerinde mevcut birçok kanıtla açıkça görülmektedir. Ancak, bütün bunlara burada daha detaylı değinmek doğru olmaz.

kalmalarına izin verdi. Bu hareket, söz konusu nüfûzlu sınıf arasında oldukça büyük bir kızgınlık uyandırdı[259].

Bu yüzden, Foscarini neredeyse iki yıllık bir görev süresinden sonra Venedik'e geri döndüğünde, yüklerinin azalmasını ona borçlu olan halk, gidişine üzülse de, olağanüstü faaliyetlerini Venedik'in gözünde bile kötülemek için çaba gösteren iftiracılar, ondan önce Venedik'e gelmişlerdi bile. Foscarini'yi karşılamak için toplanmış Pregadiler nezdinde, faaliyetleri hakkında kısaca hesap verdiği görkemli bir konuşma ve daha sonra bu faaliyetler hakkında, gerçek bir devlet adamının ağırbaşlılığıyla hazırladığı ve yukarıdaki bilgelerin birçoğunu aldığımız raporu, en iyi savunması idi. Doj, Foscarini'yi tebrik etti; Girit'te verdiği bütün emirleri bir kez daha onayladı ve vatanının minnettarlığını onur verici ifadelerle dile getirdi[260].

Verdiği hizmetlerin takdir edildiğinin ve bu sayede kazandığı güvenin gerçek delilleri de eksik değildi. Girit'ten döndükten kısa bir süre sonra, dojluktan sonra en yüksek makam olan ve o dönemlerde Venedik'in yalnızca en olağanüstü ve en büyük hizmetlerde bulunan devlet adamlarına verilen San Marko Vekilliği makamına terfi ettirilerek, bundan böyle de en önemli devlet işlerinde tavsiyeleri alındı ve en onurlu görevlerle görevlendirildi. Korfu'da ve Friaul sınırında tahkimatların inşasını yönetti; ikinci kez denizlerin genel kaptanı tayin edildi; bilhassa Uskoklar ile çıkan anlaşmazlıkların çözümünde faaliyet gösterdi; üç kez daha papaya gönderilen elçi heyetlerinde yer aldı ve hareketli hayatına ancak ertesi yüzyılın başlarında, 1602'de oldukça ileri bir yaşta gözlerini yumdu[261].

Dolayısıyla Girit'te derin bir anlayış, keskin bir adalet duygusu ve ılımlılıkla uzlaşma ruhu tarafından taşınan diktatör misali idaresinin başarılarını

---

259 Bu hususta en detaylı kaynak için bk. *Vita di Jacopo Foscarini*, s. 79. Rum Ortodoks ve Latin ruhbanlarının konumlarından ve nüfûzlarından ise Foscarini şahsen bahsetmektedir (bk. *Relatione*, fol. 128-133).

260 *Vita*, s. 82-85, gerek Foscarini'nin konuşmasını gerekse dojun cevabını aktarmaktadır.

261 Oğlu tarafından Venedik'teki Karmelit Kilisesi'nin girişine anısına yapılan mezar anıtının yazısında diğerlerinin yanısıra şöyle denmektedir (bk. *Vita*, s. 113): "Kandiye Adası'nın araştırıcısı, daha doğrusu diktatörü oldu". Foscarini'ye verilen San Marko vekili payesi hakkında aynı yazar (bk. s. 86), şöyle demektedir: "Hükümdarlık hariç tutulduğunda, Venedik Cumhuriyeti'nin yurttaşlarına verebileceği en ünlü, en esaslı saygınlık payesi".

şahsen değerlendirmek için yeterince zamanı oldu. Elde edilen başarılar hiçbir şekilde amaçlarına ve Foscarini'nin beklentilerine uymuyordu. Sonuçları açısından yine Venedik'in adadaki hâkimiyetinin temel musibetini ortadan kaldırmak ve böylece Venedik'in Avrupa'nın doğusundaki gücünü gelecek yüzyıllar açısından kurtarmak için yapılan son, başarısız bir denemeden başka bir şey değildi. Anlaşılan o ki, Girit Adası'nın, Venedik hâkimiyetinin 1645'deki savaş başlamadan önceki dönemlere denk gelen ve burada kısaca bir bakış atmak istediğimiz son dönemlerindeki durumu, bunu en iyi şekilde göstermektedir.

C. Venedik'in Girit'te Hâkimiyetinin Son Dönemleri

Daha 10 yıl geçmemişti ki, Girit yine Foscarini'nin 1574'de adaya geldiğinde gördüğü ve reformları sayesinde sona erdirmek için çaba gösterdiği çaresiz duruma düşmüştü. En azından 1586'da dönemin Doğu Akdeniz birliğinin başında bulunan Giulio de' Garzoni'nin çizdiği resim, ada halkı üzerindeki baskının asla bundan daha büyük; Venedikli timar sahiplerinin ve memurlarının açgözlülüğünün ve zorbalıklarının asla bundan daha cüretkâr ve bariz; idaredeki düzensizliğin asla bundan daha korkunç; Rum Ortodoks ruhbanlarının kırsal kesimdeki halk üzerinde etkilerinin asla bundan daha etkin; hepsinden de kötüsü, ada halkının durumlarında bir değişiklik yaparak, nefret ettikleri Venedik hâkimiyetinden kurtulma ve bunun yerine kendilerini Osmanlı'nın kollarına atma isteklerinin asla bu dönemde olduğundan daha baskın olmadığını göstermekte idi.

"Zavallı ada halkı", diyordu Garzoni[262], "öyle büyük baskılara maruz kalıyor ve her yerden öyle işkenceler görüyor; üstelik Venedik'in buraya gönderdiği memurlar ve başlarındaki her zamanki zorbalar olan şövalyeler arasında bir ayrım da yapamadığından, papazların da kışkırtmaları ile Venedik adını öyle düşmanca karşılıyorlar ki, doğruyu söylemek gerekirse, belki imtiyazlılar haricinde, yönetimin değişmesinden başka bir şey istemiyorlar ve bu durumda ancak Türklerin eline geçebileceklerini bilmelerine rağmen, bu zorba hükümdarlığa tâbi olmaları hâlinde durumunun bundan daha kötü olamayacağına inanıyor". Bu tespitlerin ne kadar doğru olduğunu, ada nüfusunun son 10 yılda neredeyse 50 bin kişi kadar azaldığı ve başta İstanbul olmak üzere Os-

262 Pashley, *Travels*, Vol. II, s. 285'de bir Venedik elyazmasına göre aktardığı alıntılardan bildiğimiz *Relatione del Eccmo. Sr. Giulio de' Garzoni del Sindicato de Levante, nel 1586.*

manlı topraklarına göçün korkunç bir şekilde devam ettiği ve artmaya başladığı gerçeği bariz bir biçimde kanıtlıyordu. Gördüğümüz gibi, Foscarini dönemlerinde ada nüfusu 219 bin kişi idi ve aralarında 55.645 eli silah tutan erkek vardı; Garzoni ise ada nüfusunu ancak 176 bin kişi ve 54 bin silahlandırılabilecek erkek olarak vermekte idi ve Girit'ten göçün ne kadar vahim olduğunu, dönemin basiretli İstanbul Balyosu Gianfrancesco Morosini'nin Venedik'e sunduğu ve elçiliği hakkında neredeyse aynı döneme ait 1585 tarihli raporundan öğreniyoruz.

Morosini bu hususta şöyle diyordu[263]: "Girit'ten, hoşnut olmayan insanlar olarak daima adanın kötülüğünü isteyen ve bunu destekleyen bu kadar çok insanın, bilhassa sürgünlerin, hiçbir düzenleme ve düzen olmaksızın İstanbul'a göçetmeleri ekselanslarına büyük zarar getiriyor. Bunu önlemek için bir çare bulmak gerekiyor. Meselenin önemine kesinlikle haiz Foscarini, bunu önlemek için birçok düzenlemeler yapmış olmasına ve bilhassa Türk topraklarına göçetmemelerini önlemek için sürgünlere yerleşmeleri için belirli bir bölgenin tahsis edilmesine özen göstermiş olmasına rağmen, bu adaletin keskinliği yine de bunların sayısını öylesine arttırmış ki, kendilerine tahsis edilen bölgelerde yaşayamadıklarından, sırf açlıktan ölmemek için ülkeden ayrılmak zorunda kaldılar. İstanbul'da bunlardan o kadar çok var ki, sultanın tersanelerinde çalışan ustaların büyük bir bölümünü oluşturuyorlar. En kötüsü ise her yerde kalelerin kötü durumunu, muhafiz kıtalarının zayıflığını ve cephane ile erzak eksikliğini anlatıyorlar. Ayrıca halkın, tıpkı zamanında Kıbrıslılar gibi zorbalıklarla karşılaştıkları için yönetim değişikliğine özlem duyduğunu söylüyorlar; zira fakir halk üzerinde, insanları neredeyse tamamen âciz bırakacak şekilde baskı uygulayanlar yalnızca birkaç güçlü ve zengin insanlarmış".

Garzoni, bütün musibetlerin sebebinin halkın Venedikli şövalyeler ve memurlardan dolayı maruz kaldığı sayısız zorbalıklarda yattığını saklamamakta idi. Hatta örneğin bu esnada haklarında oldukça ilginç ve lehlerine bir tariflerini verdiği Sfakiyotların sırf Venedikli toprak sahiplerinin zorbalıklarından kaçmak istedikleri ve bu toprak sahiplerinin buna öfkelenerek, onlara bağlı bulundukları Hanya bölgesinin rettoresi nezdinde iftirada bulundukları için asi,

263 *Relatione di Gianfrancesco Morosini*, Alberi, *Relaz. Ser.* III, Vol. III, s. 315.

eşkiya ve katil kabul edildiklerini kanıtlıyordu[264]. Garzoni aksine Sfakiyotları gerçi biraz kaba ve vahşileşmiş, ama aynı zamanda ılımlılık ve adalet duygusu ile hareket ettiği takdirde, Venedik yönetimine sadakat ve itaat ile bağlı kalmaktan imtina etmeyecek güçlü ve iyi niyetli bir dağ halkı olarak görüyordu. Foscarini ile bu hususta aynı düşünceyi paylaşan Garzoni, raporunun devamında, bu sadakati ve itaati sağlamak için öncelikle şövalyelerin, rettorelerin, kale kumandanlarının ve bilhassa ülkenin asıl kan emicileri olarak halkın iliğini kemiren ve kanun gücünün koruması altında yaptıkları soygunları binlerce çare ile örtmeyi ve gizlemeyi başaran "Capitani contra Fures"lerin keyfiyetlerini ve zorbalıklarını ağır cezalar, 100 dukaya kadar para cezaları ve azilleri ile sona erdirmek gerekiyordu[265].

Oysa bu anlayışlı ve aydın adamların Girit'te yapılması gerekenler hakkındaki iyi niyetli ve ölçülü görüşleri, Venedik'in Doğu Akdeniz'deki hâkimiyetini âdeta bir lânet gibi saran bu şiddet sisteminde önemli bir değişiklik yapacak kadar etkili olamamıştı. Burada ya hiçbir gücün değiştiremeyeceği şartlar mevcuttu ya da Venedik, kesin bir zorunluluk, kaçınılmaz bir felaket gibi bizzat boyun eğmek zorunda kaldığı bu lâneti kaldıracak cesarete ve güce sahip değildi. Aksi takdirde, 20-30 yıl sonra bile sürekli Girit'in artık kurtarılamayacağı kor-

264 Pashley, *aynı eser*, s. 288'de Garzoni; burada Pateriler ve Papadopuli ile arasındaki kavgalardan ve sözde ayaklanmaya ve Venedik'e sırt çevirmeye meyilli düşüncelerinden kısaca bahsettikten sonra şöyle demektedir: "Ama umutsuzluğa düşerek yabancılaşmasının ortaya çıkarabildiğim esas sebebi, bütünüyle o insanlara karşı besledikleri nefret yüzünden şövalyelerin giriştiği çabadır; bu nefret de bu insanlardan bir yarar sağlanamayacakları içindir ve bu yüzden onları çok yüce rettorelere ahlaksız, hırsız ve katil olarak sunmak için bütün güçlerini kullanıyorlar".

265 Garzoni, *aynı eser*, s. 291'de şövalyelerin, kale kumandanlarının, memurların ve capitani contra fureslerin, sıkıntı ve sefalet içindeki halkı çaresizliğe düşüren olağan zorbalıklarını ve kanunlara aykırı baskılarını uzun bir liste hâlinde verdikten sonra buna şunları eklemektedir: "Capitani contra fures" [hırsızlara karşı komutanlar?], bu adlar onların görevlerine de işaret eder, hırsızlıklardan sağladıkları yararları vardır ve her zaman bir yarar sağlamak için iyilere iftira etmeyi ve suçlulardan özür dilemeyi icat ederler, dünya çapında bir felakettir bu. Öte yandan yoksullukları yüzünden, muhtaç oldukları için, âciz durumdaki köylülerin bazı hırsızlıklar yaptıkları da doğrudur ama önemsizdir bunlar... o capitani [komutanlar?] büyük çapta bir şöhret yakalama amacıyla yoksulların kanını emmeye susamışlardır; yine de hüzün verici eylemlerini gizlemek için çok sayıda yol bilirler, bu yolların da, çok yüce meslektaşımın soruşturmada kullandığı üstün titizlikle [tespit ettiği] bir tanesi dışında hiçbiri ortaya çıkarılamadı".

kusu altında, herşeyi akışına bırakırken, adanın çöküşünü hazırlayan bu şiddet sisteminin bütün sertliğiyle Venedik'in en keskin zekâlı devlet adamlarından biri olan Sırp Paolo Sarpi'nin kişiliğinde en kararlı taraftarlarından birine sahip olması nasıl mümkün olurdu?

Sarpi, Venedik'in Girit'te uygulaması gereken siyasete dair tavsiyesinde şöyle diyordu: "Tabii ki Girit Krallığı'nın ve Doğu Akdeniz'deki adaların Rum tebaasına, Venedik'in İstriya ve Dalmaçya'daki tebaasından çok daha fazla dikkat etmek gerekiyor. Zira Rumların sadakatine asla güvenilemez ve buradaki halklar, Türklere tâbi olmak üzere, hiç düşünmeden Venedik hâkimiyetine sırt çevirebilecek yapıdalar; üstelik gözlerinin önünde milletlerinin tamamının artık Osmanlı İmparatorluğu'na tâbi oluşu gibi bir örnek varken. Bu yüzden onları daha büyük bir özenle gözlemeli ve onları, içlerindeki vahşi dürtülerine uyup, dişlerini ve pençelerini kullanmamaları için, tıpkı vahşi hayvanlar gibi dizginlemeliyiz. Kendini bunlardan korumanın en iyi yolu, aralarına onları zincirlere vuran maharetli muhafız kıtaları yerleştirmek; onları mümkün olduğunca aşağılamak ve kesinlikle dış düşmanlarla yapılacak herhangi bir savaş durumunda onlardan yararlanabileceğimiz düşüncesi ile ellerine silah vermemektir. Zira güçleri ne kadar artarsa, kötü niyetleri ve düşmanca tavırları o denli ortaya çıkacaktır, tıpkı ateşin genç bir delikanlıda yılların kaynayan kanını soğuttuğu yaşlı bir adamın ateşinden çok daha yüksek oluşu gibi. Bu milletler doğaları gereği tıpkı ılımlı muamelenin bedelini ayaklanma ile ödeyen ve kadırgayı kaptanları ile birlikte Cezayir'e kaçıran forsalar gibidirler. Onlara vermekle yükümlü olduğumuz tek şey, ekmek ve kötektir; insanlığı daha iyi fırsatlara saklamalıyız.

"Bilhassa sömürgenin soylularına özen göstermeliyiz. Zira iklimin sertliğinden ve geleneklerinin vahşiliğine rağmen, Girit'te sıkça meydana gelen ayaklanmaların gösterdiği gibi, güçlerini arttıran ve taleplerini yükselten soyluluk niteliklerine hâlâ sahiptir. Daima anavatanlarına karşı belli bir bağımlılığı muhafaza ettiklerinden, hatta zamanla yerli halkı bile dizginlemeyi başardıklarından, Roma Cumhuriyeti için sömürgelerin kurulması yararlı olmuşken, bizim Girit'e gönderdiğimiz burjuvalar, kendileri de birer vahşi hâline gelmişlerdir. Bu soylular köylüleri baskı altında tutuyorlarsa, bu gibi eziyetlere mümkün olduğunca göz yummak gerekir ki, ülkedeki husumet beslensin; bunun dışında başka bir şekilde bağımsızlıklarına kavuşmak isterlerse, imtiyazlarını fazla ileri sürmesinler diye, ağır cezalara çarptırılmalıdırlar. Özel bir yargı yetkisi talep

ettiklerinde ise bu yöndeki haklarının, uygun bir mazeret bulunduğunda mümkün olduğunca kısıtlanmasını tavsiye ederim; soyluluklari, güvenilir ve yasal ünvanlara dayanmadığı tespit edildiğinde ise bu ünvanın yenilenmesinin bedelini mümkün olduğunca yüksek tutmak gerekir. Son olarak, onlardan beklenebilecek iyiliklerin hepsine, yani ülkenin hâkimi olma hedefine ulaşmış olduğumuzu, dolayısıyla da gelecekte umut edebileceğimiz bir şeyin kalmadığını, ama herşeyi kaybedebileceğimizi unutmamalıyız"[266].

En kötüsü, anlaşılan Pregadiler Konseyi'nde daima güçlü bir taraftar grubuna sahip bu Makyavelist siyasetin, en ağır intikamını Venedik'in kendisinden alması idi. Girit, bu siyasetin yokedici etkisi altında 17. yüzyılın ilk yarısında oluşan uzun süreli barış döneminde, Bâbıâli ile savaşın başladığı 1645'de içinde bulunduğu içeride parçalanma ve dışa karşı âcizlik gibi gittikçe daha uğursuz bir duruma düştü. Uzun ve zorlu olan bu savaş, âdeta Venedik'in Şark'taki hâkimiyetinin bundan böyle en önemli anlarını takip edeceğimiz ölüm kalım savaşı idi.

266 *Le prince de Fra-Paolo*, s. 70 ve devamı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1664 TARİHLİ VASVAR BARIŞ ANTLAŞMASI'NA VE GİRİT'İN 1669'DA FETHİNE KADAR VENEDİK VE MACARİSTAN SAVAŞLARI

1) Venedik'in 1656'da Çanakkale Boğazı'ndaki Deniz Savaşına Kadar Venedik Savaşı

Osmanlı donanması üç hafta kaldıktan sonra, 20 Haziran 1645'de, kapudan paşanın seferin hedefi olarak Girit'i gösteren padişah fermanını ancak yola çıkılacağı zaman biraraya toplanan gemi ve ordu kaptanlarına bildirdiği Navarin Limanı'ndan Girit'e doğru yelken açmak üzere ayrıldığında, Venedik'in Francesco Molino ve Girolamo Morosini'nin emri altındaki asıl kuvvetleri hâlâ sâkince Korfu Limanı'nda yatıyordu. Yalnızca Marin Cappello, hafif silahlı küçük bir filo ile Girit'e önceden gitmiş ve burada acilen adanın 20 kadırgasını ve üç nöbetçi gemisini yanına alarak, en azından Osmanlıların karaya asker çıkartmaları hâlinde ilk önce sadıracaklarından endişe edilen bu önemli yeri her halükârda ani bir saldırıya karşı korumak üzere Suda Limanı'nda sağlam bir konuma geçmişti.

Bunun dışında adanın korunması ve savunulması için henüz bir şey yapılmamıştı. Proveditore Andrea Cornaro adaya geldiğinde, barış zamanlarında genelde adanın muhafız kıtalarını oluşturan 4 bin kişilik Venedik birliklerinden yalnızca 3.500 piyadeyi ve 200 süvariyi silah altında buldu. Hemen topladığı timar süvarileri ve milisler çok yavaş, az sayıda ve bariz bir gönülsüzlükle

toplanma yerlerine geldiler[1]. Venedik'e karşı tutumlarının kolayca anlaşılabilecek sebeplerden dolayı pek müspet olmamasından ve eski askerî sistemin uzun zamandır tamamen çökmüş olmasından başka, gözcüleri sayesinde bilgi alan Cornaro'nun aksini düşünmesine rağmen genel olarak tehlikenin şimdilik geçtiğine inanılıyordu. İstendil ve Çuha adalarında olup bitenler biliniyordu; Osmanlı sultanının Malta'ya karşı öfkesinin farkındaydılar ve adanın en batı noktasında bulunan Granbusa (Carabusa) Kalesi'nden düşman donanmasının Colonna Burnu'nu geçerek batıya doğru hareket ettiğini görmüşlerdi[2].

Dolayısıyla 23 Haziran sabahı, yaklaşan gemilerin ışıkları adanın en yüksek noktalarında büyük bir miktarda farkedildikten sonra, Osmanlı donanmasının tamamının devasa bir yarım daire şeklinde [hilâl] tam muharebe düzeninde Kılıçburnu (Cap Spada) önlerinde görülmesi ne büyük bir şaşkınlık, ne büyük bir korku yarattı! Savunma yapmak ve direniş göstermek artık imkânsızdı. Cappello'nun güçlü düşmana açık denizlerde kafa tutmak veya karaya asker çıkartmasını engellemek üzere küçük filosu ile Suda Limanı'ndan ayrılması ancak delilik olurdu. Böylece Osmanlı donanması hiçbir zorlukla karşılaşmadan karaya asker çıkarttı. Kaptanıderya, birkaç saat içinde Madonna di Gogna Manastırı yakınlarında, Hanya'nın yaklaşık 18 mil batısında, adı geçen manastırı ve çevresindeki köyleri ateşe verdikten sonra hemen Hanya'ya saldıran 70 bin askeri karaya çıkarttı. Hiçbir yerde onları durdurmak için herhangi bir teşebbüs görülmedi. 1.000 milis ve 20 hafif süvariden oluşan sahil güvenlik, Osmanlı'nın ilk taarruzu karşısında kaçmıştı ve böylece 24 saat sonra Osmanlı sancakları Hanya'nın etrafındaki tepelerde dalgalanmaya başladı[3].

---

1 Sertonaco Anticano, *Frammenti istorici della guerra di Candia*, s. 86: "General Cornaro... krallığın tamamında 3.500 piyade ve 200 süvariden fazlasını bulamadı, çok azı gözüken timar askerleri dışında". Aynı şekilde Valiero, *Historia della guerra di Candia*, s. 27'de adada mevcut daimî silahlı güç hakkında şöyle demektedir: "Rastlantıyla, bütün adada barış zamanında öngörülen 4.000 piyade sayısına bile ulaşılmıyordu".

2 Vellaio, *La guerra Cretense*, s. 65: "Türk donanması 8 (Haziran ya da 28 Mayıs) sabahı Granbusa Kalesi'nden altmış mil denize çıkarıldı, güney-batıya doğru ilerliyordu". Frammenti, s. 71: "Çokları, gördüklerinin inanılabiliri de beraberinde getireceğine ve kendilerini şiddetle hakarete uğratanlardan Türklerin intikam alacağına ikna olmuş olarak nefes aldı" (Maltalılar).

3 Vellaio, s. 71 ve devamı. Karaya çıkartılan birliklerin sayısını *Frammenti*, s. 75 detaylı olarak vermekte olup, aynı zamanda aralarında birçok Fransız ve Hollandalı mühendisin de bulunduğunu belirtmektedir.

Hanya Kalesi, deniz yönünde, yalnızca 6 mil uzaklıkta yer alan ve üzerinde iki hisar bulunan küçük San Teodoro kayalık adası tarafından az da olsa korunuyordu. Adanın adını taşıyan daha yüksekteki hisar, o dönemlerde hiç silahlandırılmamıştı; deniz kenarındaki hisar gerçi güçlü bir biçimde tahkim edilmişti ve üzerinde yeterince top bulunuyordu, fakat içinde çok az sayıda asker vardı. Muhafız kıtası, burada kahramanca can vererek bu uzun savaşın ölüm listelerinde şerefli bir yer edinen Venedikli kara ve deniz komutanlarının öncülüğünü yapan İstiryalı Biagio Giuliani'nin emri altındaki 60 kişiden oluşuyordu. Kapudan paşa, bu kayalık hisarı mutlaka ele geçirmek zorunda idi. Bu yüzden 23 Haziran'da adaya, hemen yukarıdaki hisarı işgal eden ve ertesi günün sabahında San Teodoro'ya saldıran güçlü bir birlik çıkarttı. Dört saatlik amansız bir mücadeleden sonra hisarı ele geçirdiler. Ancak zafer nidalarıyla kapılardan ve surlardan içeri daldıklarında, Giuliani, kaleyi yıkıntı yığınına çevirerek kendisi ve muhafız kıtalarının kalanı ile birlikte 500 Türk'e de mezar olan daha önce doldurulmuş devasa bir lağımı patlattı. Sadece 10 İtalyan kiralık asker kurtulmayı başardı. Fakat bunlar da, galipler tarafından hemen zincire vuruldular ve bu kadar büyük bir kayıp karşısında öfkeden dolayı onların derhal başlarını kestiren kapudan paşanın huzuruna çıkarttılar[4].

Kaptanıderya, bu önemli yeri bir kez ele geçirdikten sonra Hanya kuşatmasını hemen başlatabilirdi. Donanmanın tamamı hemen limana girdi; muazzam miktarlarda top, cephane, taarruz aletleri ve erzak karaya çıkartıldı ve üçüncü günün sonunda Konstantin Kilisesi Tepesi'ndeki (San Constantino Tepesi) ilk bataryalar öyle bir konuma getirilmişlerdi ki ateşe başlanabilirdi. Hâlbuki ateşin etkileri başlangıçta biraz zayıf kaldı. Hanya, son zamanlarda biraz bakımsız kalmış olmasına rağmen, hâlâ adanın en güçlü yerlerinden biri idi. San Salvatore, San Dimitri, Retimioto, Santa Lucia ve Malipiero adında beş ana kule; dokuz adet küçük ve büyük burç; neredeyse her yeri iyi durumda çok güçlü bir sur; geniş bir set ve 15 dirsek derinliğinde, 70 dirsek genişliğinde bir hendekle donatılmıştı. Toplar neredeyse eksiksiz olarak ve iyi bir durumda kulelere yerleştirilmişti ve tersanelerle cephanelikler de şayet bu geniş tahkimatları savunmak ve topları kullanmak için gerekli birlikler eksik olmasaydı uzun süreli bir kuşatmaya dayanabilecek derecede barut, cephane ve erzakla dolu idi.

4 Vellaio, s. 103/196; *Frammenti*, s. 76-78.

Muhafız kıtasının tamamı ise, yalnızca 800 kişilik daimî İtalyan piyadelerinden, şehrin milislerinden, 200 kişilik bir hafif süvari bölüğünden ve timar birliklerine mensup birkaç yüz süvari ile birlikte son anda kendilerini şehre atmayı başaran birkaç birlik kötü silahlanmış köylülerden oluşuyordu. Ayrıca Aziz Bastilius Tarikatı'ndan 100 Rum keşiş, kendi başpapazları Cirillo-Çuha yönetiminde kulelerde nadir görülen bir adanmışlık ve dayanıklılıkla nöbet tutuyorlardı. Bütün bu birliklerin başkomutanlığını, yanında Rettore Aurelio Michele, Birliklerin Komutanı Domenico Albani, Topçuların Komutanı Emanuel Marmori, Fransız asıllı Başmühendis Francesco de Vert ve Başlağımcı Kristoforo Malviz gibi eşit seçkinlikte adamlar bulunan basiret, kararlılık ve şahsî cesaret sahibi Proveditore Antonio Navagiero yürütüyordu[5].

Kale tutunacaksa ve kale ile birlikte adanın tamamı da kurtarılacaksa, öncelikle –Navagiero bunu hemen farketti– muhafız kıtasının takviye edilmesi veya dışarıdan kaleyi muhasaradan kurtarmak için gücü düşmanın gücüne eşit bir birliğin gelmesi sağlanmalı idi. Navagiero bu yüzden birliklerini mümkün olduğunca esirgerken ve bilhassa kuşatmacıların üstünlükleri karşısında yalnızca büyük kayıplar pahasına cesaret edilebilecek yararsız taarruzlardan dikkatlice kaçınırken, karargâhını Kandiye'ye kurmuş olan Genel Proveditore Andrea Cornaro'ya sürekli mektuplar yazarak ve ulaklar göndererek elinde bulanan ve gözden çıkarabileceği bütün birlikleri ve gemileri en kısa zamanda buraya göndermeye ikna etmeye çalışıyordu; Hanya bir kez kaybedildi mi Kandiye ve adanın tamamı da artık kurtarılamazdı; Venedik'in iyiliği ve onuru, bu şartlar altında azamî gayreti ve en büyük fedakârlıkları gerektiriyordu.

Cornaro, tehlikenin pekâlâ farkında idi; ayrıca Hanya'nın kaybedilmesinin adanın ve Venedik'in ada üzerindeki hâkimiyetinin kaderini belirleyeceğinden de emindi; ama adayı kurtarmak için elinde ne vardı ki? Kendileriyle adanın en fazla tehdit altındaki diğer noktalarını ve bilhassa Kandiye'yi de korumak zorunda olduğu ancak 2 bin kadar eğitimli askeri vardı. Kandiye'nin muhafız kıtalarından zorlukla 5 bölük piyadeyi ayırarak Navagiero'ya yardıma gönderdi. Oysa Hanya'ya giden 1.000 millik yol uzundu ve tehlike büyüktü. Bu yüzden Cornaro, Cappello'yla görüşerek bu yardımcı kıtaları gemileriyle mümkün olduğunca hızlı bir şekilde Hanya'ya götürmesini istedi. Ne var ki Cap-

5 Vellaio, s. 114 ve devamı ile *Frammenti*, s. 83 ve devamı. Venedik savaşının ilk yılları için, bu hadiseler hakkında daha sonra Valiero, Brusoni, Gratiani vs gibi bütün yazarlar tarafından da kullanılan bu iki ana eseri detaylar açısından her defasında belirtmek gerekmeyecektir.

pello, Venedik'in emirlerine göre Suda Limanı'ndan bir an bile ayrılmaması gerektiğini iddia ederek bu tür yardımlarda bulunmayı reddetti; aksi takdirde kolayca düşmanın eline düşebilirdi.

Cornaro aynı dönemde ama çok az başarıyla, Kandiye ve Resmo bölgelerinin timar süvarilerini biraraya topladı. Çatışmaya girmek istemeseler ve giremeseler bile düşmanı rahatsız edecek ve kuşatma çalışmalarını bozacaklardı. Oysa bu birlikler bunun için bile kullanılamıyordular. Kimi zaman düşman ordugâhının yakınına kadar yaklaşmaya cesaret etseler de Osmanlıların naralarını uzaktan duyar duymaz geri kaçıyorlardı. Yerli piyadelerinden oluşan milislerin durumu ise daha da kötü idi. Hiç kimse gönüllü olarak sancağın altına girmiyordu; Rum köylüler yalnızca para karşılığında Venedik hizmetinde hayatlarını tehlikeye atmaya razı oluyorlardı. Cornaro, sırf Hanya'ya gönderilen küçük yardımcı kıtasının boşluklarını doldurabilmek için, silah altına girecek her köylünün aylık 1 Venedik altını ücret alacağını ilân ettirmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Girapetra (Yerepetre/Baripetre/Perepetre) bölgesinden yaklaşık 2 bin kadar kişi buraya geldi, fakat bunlar da en fazla Kandiye surlarında nöbet tutmak için kullanılabilecek durumdaydılar.

Bu şartlar altında ne yazık ki Cornaro'nun talep ettiği ve sancılar içinde beklediği anavatandan da hızlı ve kalıcı bir yardım beklemek imkânsızdı. Venedik'te tabii ki San Teodoro'nun düştüğüne ve Hanya'nın kuşatma altında olduğuna dair haberler üzerine bilhassa Korfu'da bekleyen donanmayı takviye etmek için mümkün olan herşey yapıldı; ancak donanma komutanları Molino ve Morosini kendilerini hâlâ Girit sularında düşman donanması ile mücadeleye tek başlarına giremeyecek kadar zayıf hissediyorlardı. En azından müttefik devletlerin yardımcı filoları gelene kadar beklemek istiyorlardı. Oysa durum hiç de iç açıcı değildi.

Verilen vaatlerin harekete geçilerek yerine getirilmesi söz konusu olunca, bu taraftan, kararlı hareketlerden ziyade kötü niyetler ortaya çıkmaya başladı. Mesela Ceneviz, vadettiği gemileri göndermemekle kalmayıp, Venedik'in elinden bu yardımcı kaynağını bile almak için, Senato'nun rızası olmadan para ihracını ağır ceza müeyyideleri altında yasaklayan bir kanun çıkarttı[6]. Papa

6 Bunu bilhassa Valiero, s. 25, sayesinde öğreniyoruz. Burada Ceneviz gemilerinin gelmemesi hakkında şöyle denmektedir: "Onların Venediklilere karşı sergiledikleri kötü bir ruh gösterisi, çünkü o zamanlarda bir Cenevizli'nin Senato'nun izni olmadan kent dışına para yatırımı yapmaması için bir buyruk çıkardılar".

X. Innocent'in zar zor ve ancak Venedik elçilerinin defalarca telkinleri üzerine diğer İtalyan deniz devletleri Malta, Napoli ve Floransa'dan biraraya getirdiği 23 kadırga, Vatikan Amirali Principe Loduvisi komutasında Messina Limanı'na çok yavaş geliyordu. Venediklilerin, Ludovisi'nin mümkün olduğunca hızlı bir şekilde yanlarına gelmesine dair defalarca tekrarladıkları ricaları ve telkinleri boşuna idi.

Ludovisi Messina Limanı'nda sâkince beklerken, Venedik filosu sırf iyice hareketsiz kalmamak için Girolamo Morosini'nin emrinde –Molino ağır hastaydı ve Korfu'da beklemek zorunda kaldı– demir aldı ve Zenta'ya kadar ilerledi. Zenta, İstendil ve Çuha adalarının genel valisi, biraz korkak bir adam olan Battista Grimani, bu kadar az sayıda kuvvetle daha ileri gitmeyi fazla cüretkâr buldu. Donanmayı kaybettikleri takdirde Girit'i de hiçbir şekilde kurtaramayacaklarını söylüyordu; olayı abartarak ve cüretkâr davranarak herşeyi riske atmamalıydılar; fazla özgüven, uçurumun kenarı idi. Hızlı ve kararlı Morosini ise tam tersini düşünüyordu. Tereddüt etmek, diyordu, böyle durumlarda cüretkârlıktan bile daha tehlikeli idi; hiç kimse bir şey yapmaya yanaşmıyorsa kendisinin sıkıntı içindeki Hanya'ya en azından bir miktar birlik, cephane ve erzak götürebilmek için dört mavna ile tek başına Girit'e yol alabileceğini önerdi. Bunun üzerine dört mavna gerçekten de yüklendi ve 1.200 kişilik bir birlik gemiye bindi; ancak Hanya veya Suda Limanı'na ulaşmak yerine, kötü rüzgârlardan dolayı adanın güney kısmına sürüklendiler ve Girapetra açıklarında daha bir süre bekledikten sonra hiçbir şey yapamadan Zenta'ya geri dönmek zorunda kaldılar.

Sırf bir şeyler yapmış olmak için bu defa da zamansız bir biçimde Balyabadra'ya (Patras) saldırmayı düşündüler. Filonun tamamı Zenta'dan buraya geldi; şehri ateşe verdi ve yağmaladı; ama gerekli taarruz aletleri ile donatılmadıkları için tahkim edilmiş güçlü kaleye karşı hiçbir şey yapamadılar ve kıyıda birkaç Türk'ü öldürdükten sonra hiçbir kazanç elde edemeden, papanın filosunun gelmesini beklemek üzere, Korfu'ya geri çekildiler. Sıkıntı içindeki Giritlilere en azından en kısa zamanda donanmanın tamamıyla özlemini duydukları yardımın geleceğine dair umut vermek için tek bir gemi mektuplarla Çuha'ya gönderildi.

Oysa bu umutlar gerçekleşemeden Hanya'nın kaderi belirlendi. Kandiye'den ayrılarak ordugâhını Suda yakınlarındaki küçük Kalami Kasabası'na kuran Cornaro, zamanla gerek denizden gerekse karadan kaleye küçük birlikler hâlinde

bazı takviyeler göndermeyi başarmıştı, fakat bu birlikler de kalenin kahramanca çarpışan müdafilerinin düşmanın saldırı araçlarının çokluğu karşısında her gün ve her saat maruz kaldıkları kayıpların yerini doldurmaya yetmiyorlardı. Temmuz ayı sonunda güçleri, Hanya'yı her yönden toplarıyla kuşatan ve her türlü ikmal yollarını tamamen kesmiş olan kuşatmacıların sürekli top atışlarından dolayı öyle tükenmişti ki, kurtuluş artık mümkün değildi. 6 Ağustos'ta devasa bir lağımın patlaması ile San Dimitri Kulesi korkunç bir gürültü ile havaya uçtuğunda sanki herşey kaybedilmişti. Yine de açılan gediğe yapılan ilk taarruzlar, kuşatmacılara ağır kayıplar verdirilerek geri püskürtüldü.

Okun ucunda kaleye fırlatılan bir mektupla yapılan ve teslim oldukları takdirde en olumlu şartlardan başka, teslim olmamaları hâlinde en korkunç intikam tehditlerini de içeren teslim ol talebi, cevaba lâyık görülmedi. Dışarıdan gelecek yardımla kuşatmadan kurtulacaklarına dair umutlar, kuşatma altındakilerin direnme gücünü son ana kadar korudu. Söylenenlere göre, Mora Yarımadası'nın en güney ucunda yaşayan bir dağ halkı olan Manyalılar bile Hanya'ya 25 bin kişilik bir birlik göndermeye razı olmuşlardı. Bir de bu cesur insanları zamanında adaya getirecek gemiler mevcut olmuş olsaydı[7].

Bu umut da ortadan kalkınca, son kanlı taarruzlardan sonra tek başlarına 21 burç ve kale, 4 geniş gedik ve büyük bir bölümü yerle bir edilen suru savunması beklenen eli silahlı muhafız kıtaları ancak 500 kişi kadar kalınca, toplar neredeyse kullanılamaz hâle gelince, barut ile cephane eksikliği had safhaya çıkınca ve sıkıntı içinde yardım için yalvardıkları Cornaro da artık şanlı bir ölüme kadar dayanmaları ve kısa zamanda kurtarılacaklarına dair boş vaatlerden başka hiçbir şey sunamayacak duruma gelince en cesurları ve en kararlıları bile kaçınılmaz felakete daha fazla direnmeyi tam bir delilik addetmeye başladılar. Başarılı bir şekilde geri püskürtülen ikinci taarruzdan sonra, 18 Ağustos'ta toplanan harp şurasında kısa sürede kalenin üçüncü bir taarruza dayanabilecek güçte olmadığına ve bu yüzden gerek zaruretin gerekse aklın, halkın tamamını galip gelen barbarların öfkesine ve öldürme arzusuna maruz bırakmaktansa onurlu ve avantajlı bir teslim oluşla en azından kurtarılabilecekleri kurtarmayı gerektirdiğine karar verildi; üstelik şimdilik kaybedilen şehri daha sonra geri alma umudu da her zaman vardı. Kalenin bütün komutanları derhal bu yöndeki kararı imzaladılar. Yalnızca en kararlılardan üç dört kişi böyle bir utanca katkıda bulunmak istemiyordu; kalenin Osmanlı'nın

7 Bu ilginç açıklama, detaylı bir çalışma hazırlayan Vellaio, s. 211'de bulunmaktadır.

taarruzlarına dayanabileceğine dair görüşlerinde ısrar ve imzadan imtina ettiler. Yine de çoğunluk kararı uygulandı.

Hemen ertesi sabah olan 19 Ağustos'ta bu karara istinaden kalenin surlarına beyaz bayrak dikildi. Kaptanıderyanın İstanbul'dan takviye istemesini gerektirecek kadar çok kayıp veren Osmanlılar da bu kararı sevinçle karşıladılar. Düşmanlıklar hemen durduruldu ve her iki taraf rehineler verdikten sonra, teslim olma şartlarına dair müzakereler kısa sürede tamamlandı. Yalnızca kalenin teslim edileceği tarih hususunda başlangıçta görüş ayrılıkları oluştu. Venedik donanmasının buraya gelebileceğinden endişe eden kapudan paşa kalenin hemen ertesi gün teslim edilmesini isterken, Navagiero 10 günlük bir sürenin tanınmasında ısrar ediyordu. Nihayet kalenin 6 gün sonra teslim edilmesinde anlaşmaya varıldı. Osmanlılar bu defa diğer hususlarda da ada üzerindeki sonraki teşebbüsleri için üs olarak hizmet verecek bu önemli yere sahip olmaya çok değer verdiklerini kanıtlayan bariz bir ılımlılık gösterdiler. Zira Venediklilere tanınan şartlar genel olarak oldukça onurlandırıcı idi.

Yabancılar dâhil halkın tamamı, Venedik Cumhuriyeti'nin bütün memurları ve muhafız kıtasından kalanlar, hiç istisnasız tüm malları, aileleri ve maiyetleri, silahları ve eşyaları, dalgalanan sancakları ve bandoları, kısacası tüm askerî onurlarla serbest ve engellenmeden kaleden çekip gideceklerdi. Aynı özgürlük, limanda bulunan bütün Venedik veya yabancı gemilerine, üzerlerindeki tüm mallarla birlikte tanındı ve bu esnada engellenmemeleri için Osmanlı donanması, hepsi limandan ayrılana kadar San Teodoro Adası'na geri çekilecekti. Hastaların veya yaralıların Suda'ya ya da başka bir yere nakilleri için gemiler eksikse bu gemiler Osmanlılar tarafında temin edilecekti. Kaleden ayrılanlar, taşınabilir ve taşınmaz malları üzerinde aileleri lehine tasarrufta bulunabilirlerdi. İster Rumlar, isterse de Latinler veya Yahudiler olsun, Osmanlı tebaası olarak geride kalmak isteyenlere, hiç istisnasız, inançlarına göre tam din özgürlüğü; kiliselerinin, manastırlarının ve mabetlerinin muhafazası; onurlarının dokunulmazlığı ve gerek taşınabilir gerek taşınmaz malları üzerinde tam tasarruf hakkı tanınıyordu. Ayrıca şehir sâkinlerinin ve Venedik soylularının hakları, özgürlükleri ve imtiyazları hiçbir şekilde sınırlanmayacaktı. Mahalle muhtarlarını, mevcut kanunlara uygun olarak yine kendileri seçeceklerdi; yalnızca seçilenleri onaylama hakkı, şehrin Osmanlı valisine ait olacaktı. Toprak üzerine olduğu gibi taşınabilir şahsî ve ticarî mallar üzerine de yeni ve olağanüstü vergiler getirilmeyecekti. Her yerde uygulanan pençik

kanunundan da muaf tutulacaklardı. Ödemek zorunda kalacakları tek vergi, olağan haraç ve gelirlerinin yüzde onu olacaktı ve bu açıdan Sakız Adası'ndaki Osmanlı tebaası ile eşit seviyeye getirileceklerdi. Kale bu şartlar altında teslim edildikten sonra, her iki tarafın rehineleri iade edilecekti ve Venedikliler serbestçe ve hiç engellenmeden Suda'ya geri dönebileceklerdi[8].

En azından esas olarak, yani muhafız kıtasının serbestçe ve onurlu bir biçimde gitmesine izin verilmesi açısından teslim olma şartları bu defa yerine getirildi. Navagiero, kaleyi mümkün olduğunca hızlı bir şekilde boşaltmayı daha uygun gördü. Zira teslim olma hususu tamamlanır tamamlanmaz şehirdeki avâm takımı, artık Venedik'in hâkimiyetini kabul etmek zorunda olmadığı bahanesi ile dizginlenemez bir şevkle çirkin uçarılıklara başladı; cephaneliklerle depoları yağmaladı ve şarap sarhoşluğuyla çirkin ahlaksızlıklarda bulundu. Bu asilerin tahriklerine kapılan muhafız kıtalarını da dizginlemek zordu ve itaat ile hizmetten imtina etmeye başladılar. Bu nâhoşluklar, Osmanlılar tarafından şehre girmek ve teslimiyet şartlarını ellerinde kılıçlarıyla iptal etmek için kolayca kullanılabilirdi. Dolayısıyla Venedik'in onuru, şehri terkedişlerini hızlandırmayı gerektiriyordu[9].

8 Gerek Vellaio (bk. s. 263-275), gerekse Sertonaco Anticano (bk. *Frammenti*, s. 182-189), genelde Girit savaşının tarihçisi Andrea Valiero, s. 36 gibi, Venedikli ve Osmanlı tarihçilerinin yalnızca genel olarak bahsettikleri Hanya teslim belgesinin tam metnini vermektedirler. Belgenin mesela Hammer'in (bk. V, 382) sessizce atladığı en önemli hükümleri, Bâbıâli'nin adada bundan sonraki hâkimiyetinin hukukî temelini oluşturacak olan, geride kalan insanlara tanınan hak ve özgürlüklerle ilgili idi. Buraya ait maddeler şöyledir: "Adı geçen sultana tâbi olarak kalmak isteyenlere kendi Rum ya da Latin âyinlerine göre yaşamak izni verilsin; Yahudilere de kendi inançlarında kalma izni verilsin; bu yüzden burada ve dışarıda sahip oldukları kiliseleri ellerinde tutsunlar; ne de bir şekilde onurları saldırıya uğrasın; ama onuruyla ve bütün taşınmaz ve taşınabilir malların, kentin evlerinin, hayvanların ve istinasız bütün diğer malların mülkiyetini korusunlar". Bir sonraki maddede her iki inancın kiliselerine ve manastırlarına, piskoposlarına, ruhbanlarına ve keşişlerine gelirlerinin tamamı bırakılıyordu; ada sâkinlerinin vergilendirilmesi hakkında ise şöyle denmektedir: "Herhangi bir olağanüstü vergiyle, malları, taşınır ve taşınmazları, ticarî malları ya da çocukların *decatia*'sı [pençik?] ile ağırlaştırılmasın, sadece Sakız'da sultana ödenen olağan haraç ya da gelirlerin ondalığı ödensin".

9 Bilhassa *Frammenti*, s. 195, hızlandırılmış çıkışın sebebi olarak bunu göstermektedir: "Artık olmayan egemenliğin boşluğundan yararlanarak halk, denetimsiz [bir hâlde], aşırı serbestlikten küstahlığa geçmişti, kamu onuruna hiç aldırış etmeksizin, çünkü o, korkunun ardından saygıyı hemen yitirecek kadar bayağıdır".

Kapudan paşanın da rızasıyla kalenin teslimi altıncı gün değil, dördüncü gün olan 22 Ağustos'ta gerçekleşti. Osmanlı donanması San Teodoro'ya, kara ordusu ise 2 mil uzağa çekilmişti. Hastalar ve yaralılar, Katolik piskoposu ve ruhbanları ile keşişler, Proveditore Navagiero ve en soylu Venedik memurları, malları ve aileleri ile birlikte, limanda bekleyen kadırgalara ve birkaç Berberî gemisine binerek Suda'ya doğru yola çıktılar. Gemilere cephaneliklerden yükleyebildikleri kadar top, barut, cephane, taarruz aletleri ve sairleri de yanlarına aldılar. Türkler ise, en değerli kilise kupaları ve şehrin en zenginlerinin altınları, gümüşleri, değerli taşları ve her türlü değerli eşyaları ile yüklü bir kadırgaya, gemiyi yürütmek için gerekli mürettebatın mevcut olmamasını bahane ederek el koymayı başardılar.

Gemiler demir aldığında, hafif yaralılar dâhil, muhafız kıtasından kalan 560 kişi de komutanları Angeli idaresinde, ellerinde meşaleler, uçuşan sancaklar ve bandoları ile kara yoluyla Suda'ya gitmek üzere kaleden ayrıldılar. Kaptanıderya bile bu küçük topluluğa gösterdikleri cesaret ve dayanıklılık için hayranlığını belirtmekten kaçınamadı. Ancak 1.000 kadar kişiden oluşan böyle küçük bir topluluğun iki ay boyunca, bu süre zarfında 30 bin kadar insanını kaybeden 60 bin kişilik bir kuşatma ordusuna karşı çıkmayı başarması, en tecrübeli Osmanlı ordu komutanlarına bile bir bilmece gibi görünüyordu[10].

Birlikler ve gemiler gittikten hemen sonra 55 kadırgadan oluşan Osmanlı donanması Hanya Limanı'na girerken, 15 bin kişiden oluşan seçkin bir birlik ıssızlaşmış ve yarısı harabeye dönmüş şehri işgal etti ve zafer naraları ile doldurdu[11]. Kapudan paşa, Venedikliler şehirden ayılırlarken teslimiyetlerini bir kez daha yemin altına almasına rağmen şehri bir kez ele geçirdikten sonra anlaşmanın şartlarına öngörüldüğü kadar uyulmadı. Yusuf Paşa, üç ana kiliseyi hemen camiiye dönüştürdü ve bunları ilk Cuma namazı sırasında Müslümanların hizmetine açtı. Geride kalan şehir sâkinleri başlangıçta gayet dostane ve ılımlı bir muamele görmüş olsalar da, Yusuf Paşa, kısmen ihtişamlı bir şekilde süsleyerek padişaha hediye olarak gönderdiği, kısmen de kendi hizmetlerinde çalışmaları için kendisine ayırdığı en güzel erkek ve kız çocukları arasından bir seçim yapmakta hiçbir sakınca görmedi. Bu çocukları, altından

10 Bu sayıları, detaylı olarak Hanya'nın düşüşü ile değerli eserini tamamlayan Vellaio, s. 289 ve devamı vermektedir.

11 *Frammenti*, s. 204: "Türkler, ölü kentin cenazesini haykırışlarla kaldırdılar; en sâdık, en üzgün yurttaşlar ise sel gibi gözyaşı döktüler".

kolyelerin ve dünyanın en büyük hükümdarının hizmetinde ihtişamlı giysilerin, vatanlarında ve Venedik'in nefret ettikleri zorba yönetimi altında takmak zorunda kalacakları demirden zincirlerden çok daha iyi olduğunu söyleyerek kandırdı[12]. Akabinde acilen şehrin ve tahkimatların tekrar yenilenmesini sağladıktan sonra yılın sonlarına doğru İstanbul'a geri döndü.

Hanya'nın fethi burada daha en başında parlak bir zafer olarak üç gün üç gece süren şenliklerle ve galip için hediyelerle kutlandığından –padişah kalenin fethine dair ilk haber üzerine kapudan paşaya değerli bir samur kürk ve çok değerli, mücevherlerle süslü bir hançer göndermişti– Yusuf Paşa payitahta geldiğinde tahtın basamakları önünde dostane ve itibarlı bir karşılama gördü. Oysa Divân-ı Hümâyûn'da ve sarayda, başlarında Venedik savaşının en kararlı muhalifi [Civankapucubaşı] Sultanzâde Semin Mehmed Paşa'nın bulunduğu düşmanları, Sultan İbrahim'in zayıf, değişken ve kuşkuya yatkın ruhunu ona karşı kışkırtmayı ve Girit'teki faaliyetlerini en kötü biçimde yansıtmayı başardılar.

Önemsiz bir yer olan Hanya'nın fethi, donanmanın ve ordunun donatılması için harcanan muazzam paralar ve en iyi birliklerden 30 bin kişinin kaybı ile oldukça pahalıya mâl olmuştu. Ayrıca Yusuf Paşa'nın, Hanya muhafız kıtasının serbestçe, onurlandırıcı bir şekilde ve bütün hazineleri ile birlikte gitmesine izin vermek için Venediklilerden binlerce Venedik altını rüşvet aldığı hiç şüphe götürmezdi. Bunun üzerine kapudan paşa tahtın yakınındaki dostları güçlü ve nüfûzlu Cinci Hoca ile valide sultan, iddiaların aksine, veziriazamın savaşı engellemek için Venedik balyosundan 60 bin duka rüşvet aldığını ileri sürdüler; bu savaş henüz talihli bir biçimde dönmediyse ve henüz parlak sonuçlar getirmediyse bu, bilhassa rüşvet alan veziriazamın kapudan paşayı yeterince ve vakitlice para ve birliklerle desteklememiş olmasından kaynaklanıyordu.

Bu suçlamalar, gerçek olsun olmasın, veziriazamın daha Aralık'ta azledilmesine ve yerine Defterdar Salih Paşa'nın getirilmesine sebep oldu, ancak Yu-

12 *Frammenti*, s. 212: "Başlangıçta onlara (yurttaşlar) doğru öyle insalcıl ve adaletli davranışlarla ilerledi ki, yurttaşlar dehşete düşmekten çok hayret içinde kaldılar". En güzel oğlanları ve kızları İstanbul'a gönderirken, onlara vedalaştığı sırada teselli olarak şu sözleri sarfetmiştir: "İstekle yola çıkın, çünkü harabelerle dolu bir yurdu terketmek ve dünyanın en büyük hükümdarının hizmetine girmek kötü bir talih değildir". Bu sözlerden etkilenenler şunlar oldu: "Onlar, ihtişamlı giysilerin köleliği aştığı ve altın kolyelerle demir zincirler arasında büyük fark olduğu yolunda ikna oluyorlardı".

suf Paşa'yı kurtaramadı. Sultan İbrahim, büyük bir öfke krizi sırasında Yusuf Paşa'yı yanına çağırttı; Hanya'daki kâfirleri olması gerektiği gibi son adamlarına kadar yoketmediği, aksine malları ile birlikte serbestçe ve hiç engellenmeden gitmelerine izin verdiği için korkunç sitemlerde bulundu ve hemen, kış ortasında 30 kadırga ile denize açılıp adanın tamamını ele geçirene kadar geri dönmemesini talep etti. Yusuf Paşa, bu çılgınca talebe karşı, gemilerin henüz tamamlanmamış bir vaziyette tersanelerde yattıklarına, gemilerin yürütülmesi için gerekli mürettebatın mevcut olmadığına ve böyle bir seferin kesinlikle bu mevsimde yapılamayacağına dair makul itirazlarının bedelini başı ile ödedi. Ocak 1646'da idam edildi ve sadaret makamından alınmış Sultanzâde Semin Mehmed Paşa, onun yerine serdar olarak Girit'e yapılacak seferin başına getirildi. Kaptanıderya olarak [Koca] Musa Paşa tayin edildi. Yusuf Paşa tarafından sancakbeyi olarak Hanya'da bırakılan Hasan Paşa'nın yerine, Budin eski beylerbeyi Deli Hüseyin Paşa getirilmişti bile. Hüseyin Paşa, yolda kötü rüzgârlardan dolayı uzun süre oyalandıktan sonra Ocak ayı sonunda Hanya'ya gelmişti. Donanma ancak yaz aylarında buraya gelebildi[13].

Hanya'nın fethinden sonra, donanmanın gelişine kadar ne karada ne de denizde hiçbir şey yapılmamıştı. Bu önemli yerin kaybına dair haberin çok büyük bir endişe yarattığı Venedik'te adanın tamamının kaybına yol açabilecek bu ilk darbenin –Venedik'in en basiretli devlet adamları bile böyle düşünüyorlardı– önemi kavrandığından, kaybedilenleri geri almak ve savaşı en kısa zamanda muzafferâne bir biçimde sona erdirmek için mümkün olan herşeyin yapılması gerektiğinin pekâla farkındaydılar[14]. Cüretkâr düşmana hemen şimdi barış teklif etmek, en tereddütlü olanlara bile aşağılayıcı ve Osmanlı silahlarının son zamanlardaki talihi Bâbıâli'nin taleplerini son raddeye kadar yükseltmiş olacağından büyük bir delilik gibi görünüyordu.

Ayrıca İstanbul'a hâkim ruh hâli, şimdilik ölçülü barış tekliflerinin başarılı olmasını bekleyemeyecek kadar gergindi. Bilhassa Venediklilerin birkaç bin Türk'ü öldürdükleri veya köle olarak alıp götürdükleri Balyabadra'ya saldırısı, Osmanlı sultanının öfkesini son raddeye kadar getirmişti. Başta Venedik bal-

13 Osmanlı kaynaklarına göre Hammer, *aynı eser*, s. 383 ve devamı. Bundan biraz farklı olarak Venedikliler, bilhassa *Frammenti*, s. 217-222.

14 Valiero, s. 38: "Venedik'te Hanya hikâyesinin ne kadar üzüntü yarattığını sözle anlatmak mümkün değil, daha bilge olanlar ise bununla bütün krallığın yitirildiğini düşünüyorlardı".

yosu olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün Hristiyanların veya en azından burada yaşayan bütün Frenklerin öldürülmesi bile sultana Osmanlı'ya yaşatılan bu utancın hıncını almaya yetecekmiş gibi görünmüyordu. Yalnızca veziriazamın, şeyhülislâmın ve en yüksek rütbeli devlet erkânının ısrarlı telkinleri, sultanın deliliğini zamanında durdurmayı ve tekrar akla ve insanlığa geri dönmesini sağladı. Dolayısıyla Soranzo bulunduğu hapisten zamansız barış teklifleri ile ne elde edebilirdi ki?

Venedik, balyosa bu açıdan dikkatli ve mesafeli olmasını tavsiye etti[15] ve şimdilik savaşı devam ettirerek saygı uyandıran bir konum edinmeye özen gösterdi. Hâlbuki bunun için bilhassa maddî açıdan olağanüstü imkânlar gerekiyordu. Diğer devletlerden önemli bir desteğe şimdi de güvenilemezdi. Bilhassa daha büyük devletlerin Venedik'e karşı tutumları olumlu ve iyi niyetli olmaktan ziyade olumsuzdu. Mesela İngiltere, ada ile serbestçe şarap ticareti yapabilme umudunu beslediği için Girit'in Venedik'in elinden alınmasına sevineceği iddiasıyla suçlanıyordu[16] ve Fransa, ileride göreceğimiz gibi, her ne kadar barış için arabuluculuk yapmayı teklif ediyorduysa da Bâbıâli ile ilişkilerini bozmamak adına savaşın devam ettirilmesi için herhangi bir maddî katkıda bulunmaktan kaçınıyordu. Yalnızca Papa[lık], Parma, Modena, Lucca gibi küçük İtalyan devletleri şimdi de desteklerini esirgemiyorlardı. Papa X. Innocent, 5 kadırga donatmakla kalmayıp, kendisine bağlı bölgeden 1.000 kişilik bir piyade birliğinin toplanmasına izin veriyor, Venedik ruhbanlarından çift ondalık vergi uyguluyor ve Vatikan'ın hazinesinden 100 bin duka tahsis ediyordu. Parma dükü, iyi teçhizatlı 2 bin kişilik bir birlik gönderdi; Modena da aynı sayıda birlik gönderirken, Lucca 1.000 kişi yolladı. Malta'dan ise tahsis edilen kadırgalardan başka hiçbir şey alınamıyordu[17]. Bu arada Vatikan Amirali Ludovisi emrindeki müttefik donanma nihayet Messina Limanı'ndan ay-

15 Valiero, s. 38: "Balyosa, görüşmeyle ilgili olarak, Senato'yu dikkate alarak dinlemek ve iletmek dışında bir şey yapmamasını yazdı. Felaketten hemen sonra birkaç çözüm projesi yapmanın, hâlihazırdaki duruma göre Türk taleplerini arttıracak bir aşağılık delili olduğu değerlendirmesini yaptı".

16 Valiero, s. 37: "(Hristiyan hükümdarlardan) kimileri Cumhuriyet'in o adaya ilişkin kaybından bir tiskinti duymadılar; onlar, işlerinin artacağı değerlendirmesini yapıyorlardı; bunlar arasında özellikle İngilizler Kandiye şaraplarının serbest ticaretinden yararlanacaklardı".

17 Papanın verdiği izin için bk. *Frammenti*, s. 206 ve Fransa Elçisi Gremonville'nin 17 Mart 1646 tarihli mektubu, Daru, T. IV., s. 530. Ayrıca bk. Valiero, s. 41.

rılmış ve Hanya'nın düşüşünden kısa bir süre önce Venedik donanması ile birlikte aynı zamanda Korfu'dan Zenta'ya gelmişti[18].

Oysa savaş ısrarla ve başarıyla yürütülecekse bunlar yeterli değildi. Daha fazla gemiye ve birliklere, dolayısıyla da paraya, çok paraya ihtiyaç vardı. Bu amaçla ülkede olağanüstü ve mümkün olduğunca verimli para kaynaklarının yaratılması gerekiyordu. İçinde bulundukları sıkıntı, onları, ağır yaptırımlara, hatta daha sonra acısı çıkacak zorla para toplamaya kadar götürüyordu.

Bütün vatandaşlar, hatta kiliseler ve manastırlar bile ağır ceza müeyyideleri altında sahip oldukları altın ve gümüş takımlar hakkında detaylı ve hassas bir açıklamada bulunmaya ve bunların üçte birini tedbir olarak darphanede emanete bırakmaya zorlandılar[19]. Evden eve dolaşarak toplanan gönüllü ve vatansever bağışlar, ancak 60 bin duka gibi küçük bir meblağ getirdi[20]. Dolayısıyla ülkenin malî gücü daha verimli bir biçimde kullanılmalıydı.

Bu yüzden genelde geniş otlaklardan oluşan hazine topraklarını satmaya başladılar. Getirdikleri gelirler gerçekten de çok yüksekti; ancak bu otlakların ezelden beri hayvanlarını otlatmak üzerine kendilerine bırakılmış olduğu ve zaten çok ağır vergi yükleri altında ezilen halkın hakları ve geliri bu şekilde önemli ölçüde olumsuz etkilendiği için bu mesele kızgınlıklara yol açtı[21].

Oysa bundan da tehlikeli olanı, sırf hazineyi doldurmak için sistemin temellerini sarsmak ve siyasî hakları, tam da Venedik'in tüccar kafasına uygun olarak, ticarî bir metaaya indirgemek zorunda kalınması idi. O güne kadar 25 yaşından itibaren Büyük Meclis'e girmeye hak kazanan her Venedik soylusu, bundan böyle 200 duka karşılığında 18 yaşından itibaren Meclis'e girmeye hak kazanıyordu ve kanunen 40 yaşını doldurmak şartı aranan bazı makamların yaş sınırı, hazineye 800 duka ödeyen herkes için 30 yaşa indirildi[22]. Tabii herşey bununla sınırlı kalmadı. Dojluktan sonra en yüksek makam olan San

18 Valiero, s. 36.

19 Gremonville'nin mektubu, *aynı eser*, s. 530.

20 Valiero, s. 61: "Sadece altmış bin duka topladılar".

21 *Aynı eser*, s. 60: "Hazine topraklarının satışı devlet hazinesine büyük bir meblağ sağladı". Akabinde bu malî tedbirin olumsuz sonuçları detaylı olarak incelenmektedir.

22 Fransa elçisi Gremonville'nin 13 Ekim 1645 tarihli mektubu (bk. Daru, *aynı eser*, s. 530): "Burada para vasıtasıyla her tür imkân elde ediliyordu, Büyük Konsey'e yirmi beş yaşında girebilen Venedik'in soyluları, artık on sekiz yaşlarında 200 duka ödeyerek [buraya] gireceklerdi, 40 yaşında üstlenilebilen görevleri ise 30 yaşında 800 duka ödeyerek icra edeceklerdi".

Marko vekilliği de para karşılığında satışa çıkartıldı. Fiyatı başlangıçta 25 bin duka olarak belirlenirken, bir defada bunun gibi altı makam ihdas edildi. Çok geçmeden daha da ileri gidildi. Bu onuru paha biçilmez addeden o kadar çok aday toplanmıştı ki, vekillerin sayısı zamanla 40 kişiye kadar çıkartılırken, fiyatı da zamanla 100 bin dukaya kadar arttırıldı ve bu esnada uygulanan tek istisna, eski soylu Venedik aileleri için, genç soyluların bu makamlar için ödemek zorunda oldukları bedelin yarısının indirilmesi oldu[23].

Venedik'in malî sıkıntılar içinde sığındığı en son ve belki de en tehlikeli çare, bu para soylularının arttırılması idi. Beş zengin burjuva ailesinden her biri, altın deftere kaydedildikleri takdirde 60 bini bağış ve 40 bini kredi olmak üzere 100 biner duka teklif etmişlerdi. Yalnızca bir kez, 300 yıl önce Chiozza Savaşı sırasında uygulamaya konulan bu tedbir, büyük itirazlara yol açtı. Avogadorlardan biri olan Angelo Michiel, Büyük Meclis'de ateşli bir konuşmada, Venedik'in eski ve itibarlı devlet yapısını temellerine kadar sarsacak böyle bir yeniliğin tehlikeleri hakkında söylenebilecek herşeyi özetledi. Venedik soyluları bu şekilde kesinlikle küçük düşürülmemeli ve dünyanın gözünde alay konusu hâline getirilmemeli idi. Ayrıca bu yola bir kez girildiği takdirde bunun sınırı nerede idi?

"Bu büyük yeniliği uygulamamamızın sebebi nedir?", diye haykırdı. "Mevcut savaş mı; bu savaşın büyük masrafları mı; para bulma zorunluluğu mu? Ya Tanrı'nın bu savaşın ne zaman sona erdireceğini bilen var mı aranızda ve kim bu savaş için harcamak zorunda kalacağımız parayı önceden tahmin edebilir? Dolayısıyla bu kapıyı ya çok az kişi için ya da çok kişi için açmak zorundayız. Kapıyı az kişiye açtığımızda, anavatana sağlayacakları hafifleme, böyle bir yeniliğin getireceği hasarı karşılamaya yetecek mi? Küçük bir meblağ, susuzluğu dindirmeye yetmeyen bir damla su gibidir. Kapıyı çok kişiye açtığımızda, bu, Venedik'in bariz yokoluşu, aristokrasi sisteminin çöküşü; soyluluğun asil öncelik hakkı ile doğmuş ve büyümüş bütün vatandaşların aşağılanması olacaktır... Bu tedbiri, sonu belli olmayan bir savaşın arifesinde, hiçbir sayı belirtmeden veya aralarından bir seçim yapmadan uygulamaya kalkıyorlar; oysa bu şekilde hizmeti ödüllendirmekten ziyade soyluluğu satıyor ve fahi-

23 Valiero, s. 48; *Frammenti*, 207; Daru, *aynı eser*; Paris Kraliyet Kütüphanesi'nin elyazması bir notuna göre. Başlangıçta satış bedeli olarak belirlenen 25 bin dukadan yalnızca 20 bini hazineye aktarılıyordu; kalan 5 bin duka, çeşitli Venedik soylularına hediye olarak dağıtılıyordu, ama nakit para olarak değil şeker olarak.

şeye çeviriyorlar. Hristiyanlardan yardım alamadığımız takdirde bu Türk savaşı, yalnızca gönüllü bağışları tüketmekle kalmayıp Venedik'in bütün diğer topraklarını da harap edecek bir uçurumdur... Sizlerden rica ediyorum, içinde bulunduğumuz sıkıntıdan dolayı aşırı bir endişeye kapılmayın; muhteşem ve büyük itibar gören özgürlüğümüzün temellerini bu şekilde yoketmeden önce her türlü çareyi denemeliyiz. Kötü talih ondan sonra da felaketimizi ve meclisimizin saf ve dokunulmaz devamlılığını topraklarımızdan birkaçını kaybederek ödemek zorunda kalmamızı istiyorsa eğer, böyle bir kayıp, meclisimizin kaybından yine de iyidir".

Yüzyılların kutsallaştırdığı sistemin dokunulmazlığına dair çabalarında kimi zaman fanatik bir heyecana kapılan Angelo Michiel, dojun nâzırlarından biri olan Giacomo Marcello'nun şahsında kendisine lâyık bir rakip buldu. Marcello, aynı şekilde inancın derildiğine ve şartların zorluğuna dayanan bir konuşmada, içinde bulundukları sıkıntılı durumlar gözönüne alındığında, dünyanın en büyük hükümdarlarından biri ile yapılacak ve şimdiden büyük fedakârlıklara sebep olan ve daha da sebep olacak olan bir savaşın eşiğinde 500 bin duka tutarındaki bir bağışın kabulünün sistem ihlali kabul edilmemesi gerektiğini kanıtladı. Ayrıca kendi aralarında husumet içinde yaşayan Hristiyan hükümdarlardan yardım beklemek, kibirli bir çılgınlık olacaktı. Bu yüzden hizmetleri, servetleri ve nesillerinin yaşından dolayı Venedik soyluluk ünvanı verilen birçok yabancıdan aşağı kalmayan kendi tebaalarının tekliflerini geri çevirmemek gerekiyordu. Sırf aynı meblağı toplayabilmek için, vergilerin ağırlığından dolayı zaten yerlerde sürünen zavallı halka ne kadar çok vergi uygulamak zorunda kalacaklardı? Aklın gerektirdiği, şimdilik bu ağır savaşı başarılı bir şekilde sona erdirmek, tehdit altındaki eyaletleri muhafaza etmek ve özgürlüklerini kurtarmak için gerekli imkânları yaratmaktı. Oysa sırf Venedik'in eskiden beri sahip olduğu toprakları muhafaza etmek için uygulanan bir tedbirin, soyluların itibarını zedeleyebileceğini nasıl ileri sürebilirlerdi? Girit'i sırf eski soyluları sözde arî tutmak gibi bir kibir yüzünden mi kaderine terkedeceklerdi?

Marcello, konuşmasını şöyle bitirdi: "Elimizde kalan ve 400 yılı aşkın bir süredir Venedik'in mirası olan son krallık için savaştığımızı; karşımızdakinin en güçlü düşmanımız olduğunu; hiçbir yerden yardım alamadığımızı ve kendi kendini felakete sürüklemenin âcizlik olduğunu unutmayın. Herşeyi denemek ve hepimizin görevlerini yerine getirmesine yardımcı olması

için Tanrı'ya dua etmek zorundayız. Teklif edilen, soylu sınıfının arttırılmasının iki sonucu olacaktır. Birincisi, muazzam bir meblağda para toplayacağız ki bu, olmasalar tutunamayacağımız umutlarımız için tek güvenli sığınaktır; ikincisi de, bu sayede birçok kişi, Venedik Cumhuriyeti'ni muhafaza etmek için çalışacaktır. Yalnızca şimdi soylu sınıfına dâhil edilecek olanlar değil, aynı onura sahip olacağını düşünenler de Venedik'in muhafazası için uğraşacaklardır. Dolayısıyla Venedik, zorunluluktan dolayı kaçınılmaz olan, ama aynı zamanda altında yatan ağır sebeplerle de desteklenen bu teklifin kabul edilmesi hâlinde, güç ve sağlamlık kazanacaktır"[24].

Görüş ayrılıkları bu konuşmalardan sonra da devam etti. Oyların çoğunluğu başlangıçta sanki Angelo Michiel'e meylediyordu. Gerçekten de en azından bu tedbirin geçerliliği için Chiozza Savaşı'ndan alınan örneğin ikna edici gücü eksikti. O zamanlar şartlar çok farklı idi. Soyluluk ünvanı yalnızca savaşta olağanüstü şahsî hizmetler sayesinde anavatanın minnettarlığına hak kazanacak 30 burjuvaya vadedilmişti ve ancak savaş bittikten sonra bu ünvana lâyık olanlar arasından servetlerinin büyüklüğüne veya küçüklüğüne bakılmaksızın, uygun bir seçim yapılmıştı. Şimdi ise soyluluk ünvanı, devlete verdikleri hizmetlere bakılmaksızın daha savaş başlarken para karşılığında satışa çıkartılıyordu. Farkı herkes hissediyordu; ancak sonunda zaruretler bütün endişelerden üstün geldiler. 1645 Şubat'ında Pregadiler Meclisi'ne sunulan kanun, aşağıda verilen şekli ile Hanya'nın düşüşünden kısa bir süre sonra Büyük Meclis'in onayını aldı:

"Bir ay içinde, bir yıl boyunca Venedik hizmetinde 1.000 kişilik bir birliğin ücretini ödemeye rıza gösteren ve bu amaçla hazineye 60 bin duka ödeyen Venedik vatandaşları ve diğer tebaa arasından beş kişi, soylu sınıfına dâhil edilecektir. 1.200 kişilik bir birliğin ücretini karşılayan, yani 70 bin duka ödeyen yabancılar da bu seçime girebilirler. Bu seçime katılamayacak olanlar, meşru evlilikten doğmamış çocuklar ve kendilerinin ya da ikinci dereceye kadar atalarının zanaatkârlar sınıfına ait oldukları kanıtlanan ailelerdir. Seçim, oy çoğunluğuna göre Büyük Meclis tarafından yapılacaktır".

Bu arada seçime katılmalarına izin verilen yabancı milletler arasında yapılan ayrım oldukça tuhaftı. Birinci sırada, "uzun süre dünyanın âsâsını yöneten

---

24 Angelo Michiel ve Giacomo Marcello'nun konuşmaları eksiksiz olarak Valiero, s. 67-81'de verilmiştir. Doğuştan soyluluğun ve para soyluluğunun değerine ilişkin en önemli belgelerden ikisidir.

ve defalarca Venedik Cumhuriyeti'ne hizmetlerde bulunan muhteşem ve krallığa lâyık Rum milleti" bulunuyordu. Hemen arkasından Almanlar geliyordu. Bunları, aynı derecede Fransızlar, İspanyollar ve İngilizler takip ediyordu. İtalyanlar yalnızca Venedik soyluluk ünvanını elde etmek için gerekli şartları haiz olduklarını eksiksiz olarak kanıtlayabildikleri takdirde seçime girebileceklerdi. Tamamen hariç tutulanlar ise Yahudiler, Türkler ve Araplar idi. Bunlar ne verdikleri hizmetler ne de para sayesinde Venedik soyluluk ünvanını alabileceklerdi. Bu kişileri bırakın seçmeyi, seçime alınmalarını bile teklif etmeye cüret edenler, ebediyen sürgün edilerek ve mallarına el konularak cezalandırılacaklardı[25].

Altın defter bu şekilde bedelini ödeyebilecek durumda olan herkese açık olunca, rekabetin yüksek olması kaçınılmazdı. Olay başlangıçta teklif edilen beş ailede bitmedi. Daha ilk listeye her biri 100 bin duka karşılığında altın deftere kaydolan 13 aile yazıldı[26]. Zamanla daha da ileri gidildi. Soyluluk ünvanının satışı, sıkıntı içindeki Venedik'in en önemli para kaynaklarından biri hâline geldi. Bedeli indirilirken, soyluluğa kabul edilen ailelerin sayısı Girit savaşı sırasında hazineye 8 milyon duka gelir getiren 80 aileye kadar çıktı[27]. Oysa bu paralar da yeterli gelmediğinden daha başlangıçta kredi alındı ve eyaletler de, o güne kadar bu makamdan hariç tutulan Terra Ferma (İtalya'daki topraklar) soylularına kadırgaların komutasını vermeyi vadederek, birkaç kadırga donatmaya ikna edildiler[28].

Venedik, bu imkânlarla donanmasını ve ordusunu kısa sürede önemli ölçüde takviye edecek duruma gelmişti. Kendi ülkelerinden temin edemediklerini yurtdışından para karşılığında satın aldılar. Gemiler ve birlikler bilhassa büyük paralar karşılığında Provansa'dan, Hollanda'dan ve Almanya'dan kiralandılar. Böylece Venedik donanması birkaç ay içinde yine dünyada hayret uyandıracak şekilde, hepsi esiksiz teçhiz edilmiş ve olağanüstü bir mürettebata sahip 53 kadırga, 6 mavna, 40 mükemmel silahlı savaş gemisi, 4 ateş gemisi ve bir dizi daha küçük gemiden oluşuyordu. Büyük yetenek ve nadir görülen taze bir ruha sahip 80 yaşındaki Doj Francesco Grizzi, bu muhteşem donanmanın başına bizzat geçmeyi teklif etti. Ancak donanma ile birlikte düşmanın

25 Kararnâme için bk. Vitt. Sandi, *Storia civile veneziana*, L. XII, cilt: 3 ve ona uygun olarak Daru, *aynı eser*, s. 535.

26 *Frammenti*, s. 207.

27 Daru, *aynı eser*, s. 537.

28 Gremonville'nin 28 Ekim 1645 tarihli mektubu, *aynı eser*, s. 534.

karşısına çıkmak nasip olmayacaktı. Bir sonraki deniz seferi için yapılan hazırlıklar sırasında gösterdiği çabalar ağır geldi. 1646'nın ilk günlerinde, daha hazırlıklar sürerken hayata veda etti[29].

Her yerde büyük bir talihsizlik kabul edilen ölümü, yeni bir denizlerin genel kaptanının seçilmesini gerektirdi. Girolamo Morosini, bu önemli makamı kısa süreliğine üstlendikten sonra, donanmanın başına yine 70 yaşındaki Giovanni Cappello getirildi. Bu seçim, sevinçle karşılanmasına rağmen, talihli bir tercih değildi. Zira iyi niyetli ama biraz zayıf ve kararsız bir adam olan Cappello'nun denizcilikte hemen hemen hiç tecrübesi yoktu ve üstlendiği zorlu görevin üstesinden gelebilecek niteliğe sahip değildi. Valiero'ya göre, "halkın sesinin Tanrı'nın sesi olduğu" atasözü burada yanlış çıkmıştı. Zira seçilmesi sırasında halkın dilinde dolanan: "Tanrı tarafından gönderilen adam, adi Iohannes idi" sözünün yarattığı beklentiler yerine gelmemişlerdi. Aksine Cappello'nun seçilmiş olması, Venedik'in başına gelen bir felaket olarak görülmeli idi[30].

Gerçekten olaylar 1646'da yapılan sefer sırasında Venedik'in davası için çok talihsiz bir gidişat gösteriyordu. Hızlı hareket ederek Hanya'nın tekrar geri alınması ve Osmanlı silahlarının Girit'te ilerlemesinin durdurulması gerekiyordu. Oysa Cappello, donanması ile Girit sularına girmek için bile tam altı ay harcadı. Buradaki savaş bu arada, hem denizde, hem karada kuşkulu başarılarla ve istenen sonuçlar elde edilemeden devam ediyordu.

Yusuf Paşa'nın Hanya'nın fethinden hemen sonra Giacomo Premarino aracılığıyla en olumlu şartlar altında gönüllü olarak teslim olmasını talep ettiği Suda her ne kadar kalenin komutanı Michiel Malpiero'nun bu türdeki bütün teklifleri geri çevirmekte gösterdiği dayanıklılık sayesinde muhafaza edilebilmişse de[31], Hanya'yı geri kazanma çabalarının hepsi o güne kadar tamamen başarısız olmuştu. Bu, yalnızca kara tarafından şiddetli bir saldırı ile birleştirilecek mahir bir harekâtla mümkün olabilirdi. Donanma Hanya'nın

29 *Frammenti*, s. 208-211. Valiero, s. 54, Doj Grizzo'nun ölümünü hatalı bir şekilde 1645 yılı başlarına atmaktadır.

30 Valiero, s. 56: "Cumhuriyet'i binbir kaygıya ve neredeyse yıkıma götüren o talihsizlik onu beklentiye soktu ve kamu yönetiminde bütün değerlerine tercih etmeye sevketti. Bu da, herkes tarafından alkışla karşılandı, şu sözlerde ifadesini buldu: Tanrı'nın gönderdiği adam, adı Giovanni idi. Ama felaket onu, halkın sesinin hakkın sesi olduğu bayağı atasözüne çevirdi, çünkü bu tezahürat aldatılan beklentiyi boşa çıkardı ve vatana mutsuz bir şekilde hizmet edildi".

31 *Frammenti*, s. 213-215.

denizden birlik ve erzak ikmalini kesmeye çalışırken, Genel Proveditore Andrea Cornaro kaleyi ya taarruzla almalı ya da ağır bir abluka ile teslim olmaya zorlamalı idi.

Cornaro, ne yazık ki daha başlangıçta düşman donanması geri çekildikten sonra bir şey yapmak mümkünken, bütün imkânlardan yoksundu. Zorlukla biraraya getirdiği milisler dahi Hanya düştükten sonra yanından ayrılmışlardı. Ne vaatler, ne tehditler ve cezalar, hatta para bile, sancağın altına dönmelerini sağlayamadı. Venedik Cumhuriyeti'nin hizmetinde tekrar silahlara sarılmaktansa ölmeyi yeğlediklerini söylüyorlardı. Zamanla tekrar geri gelenler de hiçbir işe yaramıyorlardı. Gündüzleri nöbet yerlerinden ayrılıyor ve Osmanlı sancağını daha uzaktan gördükleri anda kaçıyorlardı[32]. Dolayısıyla Hanya'ya karşı herhangi bir teşebbüste bulunmadan önce anavatandan takviye beklemek gerekiyordu. Hanya ve Suda çevrelerinde önemsiz kavgalar ve gerekli imkânlar mevcut olmadığından asla gerçekleşmeyen planlarla kışın büyük bir bölümü geçti.

Ne talihsizliktir ki Venedikli komutanlar arasında da ne yapılıp ne yapılmayacağı hususunda şiddetli bir görüş ayrılığı mevcuttu. Karşılıklı kıskançlıklar asla aynı karara varmalarına izin vermiyordu. Bu uğursuz durum, nihayet Aralık ayı sonunda Venedik'ten özlemle beklenen takviyeler geldiğinde hâlâ devam ediyordu. Takviye kuvvetlerinin başında bulunan Signor della Valetta (Generale de lo sbarco), bilhassa Topçuların Başkomutanı Don Camillo Gonzaga (Generale dell' Artigliaria) ile daha başlangıçta gergin bir ilişki içine girdi. Hiçbiri diğerine öncelik tanımak istemiyordu; her ikisi de ordunun başkomutanlığını istiyordu ve Cornaro da genel proveditore olarak her ikisinin karşısında otoritesini yeterince kullanmayı başaramadı. Venedik savaş sisteminin açıkça görülen en zayıf yönlerinden biri bu idi[33].

Harp şurasında hemen Hanya'ya mı saldıracakları, yoksa önce San Teodoro'ya karşı bir teşebbüste mi bulunacaklarına dair uzun süren müzakereler yapıldı. Sonunda bu teşebbüsleri fazla cüretkâr bulan Cornaro'nun gö-

32 *Aynı eser*, s. 224: "Onları ne parayla, ne vaatlerle, ne ikna yoluyla, ne tehditle, ne cezayla hizmet altına almak mümkün oldu. Aralarında açıkça, silaha sarılmaktansa öldürülmeyi tercih ettiklerini anlatıyorlardı".

33 *Frammenti*, s. 258: "Öncelik ile güç konusunda düşünce farkı ve inatçılık, aynı şekilde tehlikeli ve anlamsız olan hâlihazırdaki bunalım ortamında uyuşmazlık yeşermeye başlıyordu vb."; Akabinde Della Valletta, Gonzaga ve Cornaro arasındaki husumetin sebepleri uzun uzun anlatılmaktadır. Ayrıca bk. Valiero, s. 50.

rüşünün aksine yine de Hanya üzerinde karar kılındığında herşey hâlâ öyle sonsuz bir düzensizlik ve çaresizlik içinde idi ki, küçük Marati Kayalıkları'na çıkartılan ancak ne geçimleri ne de erzakları temin edilen birlikler arasında isyan çıktı ve hiç kimse kaleye doğru yapılan yürüyüştte orada ne istediklerini ve de kaleye nasıl saldıracaklarını biliyordu[34]. Ayrıca Hanya önlerine kadar ilerlemeye bile cesaret edemiyorlardı. Türk muhafız kıtalarının küçücük bir gösterisi bile Venediklilerin geri çekilmesine sebep oldu. Büyük beklentilerle başlayan sefer bu yüzden Gladisso değirmenlerinde (23 Ocak) ve Melecca Burnu yakınlarında Delle Cisterne Manastırı önlerinde (31 Ocak) Venediklilere pahalıya patlayan birkaç faydasız çatışma ile sınırlı kaldı. Venedik, ilk çatışmada 500, ikinci çatışmada 300 kişi kaybetti ve çok sayıda esirin yanısıra büyük miktarda silah, cephane ve eşyalarını, bir hayli barutu ve birkaç topu geride bırakmak zorunda kaldı[35].

Cornaro, bu acı tecrübelerden sonra Hanya'ya karşı bütün teşebbüslerden vazgeçmeyi ve bunun yerine, denizlerden gelen destek de beklentilere cevap vermediğinden, adanın başta Suda, Resmo ve Kandiye olmak üzere en fazla tehdit altında olan diğer önemli noktalarının mümkün mertebe muhafazasını sağlamak için mahir bir savunma konumunda kalmayı yeğledi. Bu durumda da donanma komutanları arasındaki husumetlerden dolayı baştan beri ortak harekâtlarda plan ve bütünlük yoktu. En iyi kuvvetler, faydasız seferlerde ve bireysel çatışmalarda heba edildi.

Gerçi Girolamo Morosini'nin emrindeki Venedik donanması, papanın, Floransa'nın, Malta'nın ve Napoli'nin kadırgalarıyla birlikte toplam 46 kadırga, 4 mavna ve 13 silahlı gemi olarak, Hanya'nın düşmesinden kısa bir süre sonra talihli bir şekilde Suda Limanı'na ulaşmış ve burada Marino Cappello'nun küçük filosu ve Andrea Cornaro'nun bizzat emri altındaki 14 Girit kadırgası ile birleşmişti; ancak bu defa da bu güçlü deniz kuvvetiyle San Teodoro'nun toplarının gölgesine geri çekilen ve çok geçmeden hiçbir engelle karşılaşmadan İstanbul'a geri dönen düşman filosuna saldırmaya karar veremediler[36]. Vati-

34 *Frammenti*, s. 267: "İnsanlar sıraya sokulup Hanya'ya doğru yüründü ama yerine getirilecek herhangi bir görev olmaksızın, korku neredeyse onları kararsız kılmıştı".

35 Her iki catışma *Frammenti*, s. 270-283'te detaylı olarak tarif edilmektedir.

36 Türk gemilerinde büyük birçoğunluğu Hristiyanlardan oluşan mürettebatın ilk çatışmada Venedik tarafına geçeceği öğrenildiğinden, büyük bir başarı beklentisi doğuran Osmanlı donanmasına geri çekilirken müttefik güçlerle saldırma planı hakkında Sertonaco Anticano, *Frammenti*, s. 249, şöyle demektedir: "Bunun hakkında çok konu-

kan Amirali Ludovisi, bu hareketsizliğe öyle kızdı ki, Venediklilerle ilişkilerini kopardı. Ludovisi, müttefik yardımcı filosunun tamamıyla Ekim ayı sonlarında İtalya'ya geri dönerken, Cornaro da kısa bir süre sonra 14 kadırgası ile birlikte kışı geçirmek üzere Kandiye Limanı'na döndü[37].

Sadece Girolamo Morosini, kış aylarında filosu ile Takımadalar'a kadar ilerledi; bir süre bilhassa Değirmenlik (Milo) ve Argentiera adaları arasında dolaştı; bazı zengin yükler taşıyan Osmanlı gemilerini ele geçirdi; ancak yalnızca Rumların yaşadığı Para (Paros), Değirmenlik ve Sifanto adalarında öyle talanlarda bulundu ki, bu hususta Venedik'e kadar ulaşan şikâyetler Venedik'in Morosini'yi derhal görevden almasına sebep oldu. Zira bu adalarda yalnızca denizci toplama yerine –ki ana amacı bu olmalı idi– gemilere aldığı vahşi İtalyan kiralık askerler ve kaba mürettebat, savunmasız halka saldırmışlar; evlerini yağmalamışlar; hatta bu kadar az direniş gördükleri insanlara korkunç işkenceler uygulamışlar; sonunda nakit para ve daha sonra Kandiye'deki pazaryerlerinde satışa çıkarttıkları her türlü taşınabilir mallardan oluşan ganimetleri ile birlikte tekrar çekip gitmişlerdi[38].

Bir taraftan ordunun ve donanmanın demoralize olmasına sebep olduğundan ve diğer taraftan da Venedik adının Hristiyan âleminin tamamında yalnızca kötü bir itibar bırakmakla kalmayıp, aynı zamanda –ki en önemlisi de bu idi– söz konusu adalarda Venedik tarafına geçmeye meyilli görünen Rumları da kaybetmelerine de sebep olacağından Venedik böyle bir hareketi tasvip edemezdi. Tabii ki burada kaybedilenlerin, Morosini'nin yargılanmasında gösterilen katılıkla telafi edilmesi mümkün değildi[39].

şuldu, ancak görüş ayrılıklarının çok fazla oluşu yüzünden bir neticeye varılamadı. Bu yüzden Osmanlı donanması, sayısı daha aşağı düzeyde olmayan –kullanım gücü de– Venedik silahları karşısında onur yarası almadan Kandiye'den sağ salim yola çıktı ve hiçbir çatışma olmaksızın İstanbul'a ulaştı".

37 *Frammenti*, s. 239 ve 249.

38 *Frammenti*, s. 240-248 ve 323; Venediklilerin yağmaları hakkında şöyle denmektedir: "Bütünüyle yırtıcılığa teslim olarak Hristiyanlara aldırış etmeksizin onlara Türklerden beter davranıyorlardı vb."; "..Sonuçta, kürekçi yerine kimileri para, bez, pamuk, deri ve başka ticarî mallar getirdiler, bunlar da daha sonra Kandiye'de satıldılar".

39 Morosini yağmaları kendisi de onaylamıyordu ve Rumların Venedik'e karşı tutumlarından haberdar olduğu için, bu gibi yağmaları ağır cezalarla yasaklamıştı (bk. s. 247): "Bu yüzden Hristiyan askerlere kesinlikle hiçbir Rumu incitmemelerini, onlara insanca davranmalarını emretti". Ancak, adamlarına söz geçiremiyordu; azledilmesi-

Morosini'nin yerine, daha önce de gördüğümüz gibi, en önemli görevi Osmanlı donanmasının Girit'e dönmesini engellemek ve bilhassa erzak eksikliğinin kendisini önemli ölçüde hissettirmeye başladığı Hanya'nın erzak ikmalini kesmek olan Venedik donanmasının başkomutanlığına tereddütlü Giovanni Cappello'ya getirildi. Şansına yanında Hanya'yı tekrar geri kazanmak ve Girit'i kurtarmak için Osmanlı donanmasını Girit sularında beklemekten ziyade onlara Çanakkale Boğazı'nın çıkışında saldırmak ve mümkünse yoketmek gerektiğini hemen doğru bir biçimde tespit eden faal ve müteşebbis ruha sahip bir kaptan olan Tomasi Morosini bulunuyordu. Pregadiler Meclisi'ne ibraz ettiği bir memorandumda bu planı öyle ikna edici sebeplerle açıklamıştı ki[40], kendisine deniz kaptanı sıfatıyla hemen Suda'dan yola çıkarak Osmanlılara tuzak kurmak üzere Çanakkale Boğazı'na yelken açan 26 kadırga, kalyon, *feluke*[*] ve *tartan*[**] emanet edildi.

Ne yazık ki Cappello da kendisini ana kuvvetleriyle yarı yolda bıraktığından faaliyetleri amacına ulaşamadı. Çanakkale Boğazı'na henüz gelmiş ve Bozcaada'yı ele geçirmek için bir teşebbüste bulunmuştu ki, 80 kadırga, 200 çayka ve bir dizi silahlı savaş gemisinden oluşan donanması ile Çanakkale Boğazı'ndaki hisarlarda bekleyen kaptanıderya, Morosini'yi Bozcaada'yı tekrar terketmeye ve şimdilik Midilli'ye çekilmeye zorlayan 20 kadırga gönderdi. Midilli'den her ne kadar çok geçmeden tekrar Çanakkale Boğazı'na gelerek Boğaz'ın girişini ablukaya aldıysa ve hatta cüretkârlığını devasa Osmanlı donanmasına muharebe teklif edecek kadar ileri götürdüyse de bu arada Eğriboz ve Anabolu (Nauplia) kadırgaları ile padişahın zaferin ödülü olarak Zenta ve Kefalonya adalarını vadettiği Berberî kadırgaları da üzerine gönderilerek Morosini'yi arkasından tehdit ettiklerinden bu tehlikeli konumu uzun süre muhafaza edemeyecek kadar zayıftı. Morosini konumunu terketmek zorunda kaldı ve 4 Haziran'da donanması ile tam bir düzen içinde Çanakkale Boğazı'ndan ayrılan kaptanıderyadan önce başarılı bir şekilde Sakız Limanı'na ulaştı.

---

nin sebebini s. 324 şöyle açıklamaktadır: "Diğerlerinden daha çok günah işlediği için değil, başkalarını cezalandırmada kendini tutamadığı için".

40 İçeriğine göre Valiero, s. 47'de verilmektedir.

* Feluke= Hâlâ Mısır'da Nil Nehri üzerinde kullanılan basit tek yelkenliler (çn).

** Tartan= Genelde Fransız, İtalyan ve Rum korsanların Akdeniz'de kullandıkları küçük, hızlı ve manevrası kolay yelkenli (çn).

Morosini, mümkün olursa Osmanlı donanmasını Kılıçburnu ve San Teodoro arasında güvenli bir konumda durdurmak için önden gitti, fakat bir taraftan uzun zamandır alamadıkları ücretleri kısa sürede ödenemediği için kendi gemi kaptanları itaatten imtina ettiler ve diğer taraftan da altı ay boyunca Takımadalar'ın sularında dolaştıktan sonra nihayet Suda Limanı'na varmış olan Cappello, Morosini'nin ve Proveditore Grimani'nin ricalarına ve telkinlerine rağmen limandan tekrar ayrılmaya ve Morosini'nin filosu ile birleşerek Kılıçburnu'nda Osmanlı'nın karşısına çıkmaya ikna olmuyordu. Düşman donanmasının bu kadar yakında olması mümkün olamaz diyordu; ayrıca kuzeyden esen ağır rüzgârlar karşısında böyle büyük bir düşmana muharebe teklif etmek ve herşeyi bir defada riske etmek fazla cüretkârdı. Bunun üzerine kızgınlıkları daha da arttıran ve mevcut husumetleri daha da besleyen karşılıklı şiddetli açıklamalar yapıldı. Dolayısıyla Osmanlıların önü neredeyse tamamen açıktı. Morosini'nin filosunun yönetimini devralan Grimani, Osmanlı donanması Melecca Burnu'na yaklaştığında 26 kadırga ile üzerlerine gitmeye teşebbüs ettiyse de savaşmaya cesaret edemedi. 300'ün üzerinde gemiden oluşan Osmanlı donanması, 11 Temmuz'u 12 Temmuz'a bağlayan gece iyi bir rüzgârın şişirdiği yelkenleriyle Hanya Limanı'na girdi ve uzun zamandır özlemle beklendiği Hanya'da sevinç nidaları ve kaleden yapılan sürekli top atışlarıyla karşılandı[41].

Bu, 1646 yılı için yapılan seferin kaderini belirledi. İstanbul'da Cappello'nun bu denli bariz bir şekilde hareketsiz kalmasının ancak Venedik'in emirleri üzerine muharebeden ne pahasına olursa olsun kaçınmak ve Bâbıâli'yi daha da kışkırtmamak için Girit'i yalnızca görünüşte yapılacak bir savunmadan sonra tamamen gözden çıkartmaktan başka bir sebebinin olamayacağı düşünülürken[42], Osmanlı başkentinde çok gevşek de olsa yine de devam eden barış müzakereleri anında kesildi. Müzakereler sırasında Fransız bir müzakereci olan Varennes arabuluculuk yapmıştı. Zira barışın olmazsa olmaz şartı olarak Hanya'nın

41 *Frammenti*, s. 326-340. Çok detaylı olarak ayrıca bk. Valiero, s. 56-59. Girit savaşının tarihçisi olan Valiero, s. 59'da bizzat açıkladığı gibi, denizlerin valisi olarak, Morosini'nin yardımına koşan beş gemili bir filoya komuta ediyordu ve bu yüzden Çanakkale Boğazı'nda olup bitenler hakkında bilgi sahibi idi.

42 Capello'nun bu hareketsizliği hakkında mesela *Frammenti*, s. 326 şöyle demektedir: "Bu da düşmanı, genel komutanın savaşmamak ve Osmanlı ordularını daha fazla kızdırmamak için savunma görüntüsü altında gizli bir göreve sahip olduğuna inandırdı".

iadesinde ısrar etmek üzere talimat alan Balyos Soranzo, Venedik'in bu amaçla kendisine tahsis ettiği büyük paralarla bile hiçbir şey yapamamıştı[43]. Oysa asıl amacı aslında Venedik barış müzakereleri kisvesi altında Bâbıâli nezdindeki İspanyol temsilcilerin entrikalarını önlemek olan Varennes[44] de veziriazam tarafından çok sıcak karşılanmamıştı.

Varennes, İstanbul'a varır varmaz veziriazamın emri ile kaldığı evde göz hapsine alındı ve veziriazamın huzuruna ilk çıktığında, "Sultan niçin Venedik'le savaş yapıyor ki?" diye ortaya safça bir soru atınca, veziriazam kızgınlıkla şu cevabı verdi: "Padişahımızın, Fransa kralının niçin savaş yaptığını bilmek istediğini öğrendiğinde ne diyeceğini düşünüyorsunuz?". Varennes, Venedikliler hakkında tek bir kelime bile etmeyecekti; zira padişah onlara son derece kızgındı. Sarayından aldığı talimatlar gereği, Venedik'ten ziyade İspanya'yı gözönünde bulunduran Varennes de bunun üzerine gittikçe daha sessiz ve daha mesafeli olmaya başladı. Bâbıâli, Venedik'in diğer devletlerden herhangi bir yardım bekleyemeyeceğini bilmesine rağmen donanmanın Hanya'ya varıp varmadığından henüz emin olmadığı sürece Varennes'i barış umutları ile oyaladı.

Donanmanın Hanya'ya vardığından artık hiçbir şüphe kalmayınca Varennes ile yapılan bütün müzakereler anında kesildi ve Fransa'ya kapitülasyonları ihlal ettikleri için Venediklilerle barış yapmanın artık söz konusu olmayacağına dair kesin bir cevap gönderildi; Fransa kralı, Osmanlı İmparatorluğu'nun düşmanlarını kendi düşmanları gibi görmeli, dolayısıyla Venedik dojuna da öfkesini göstermeli idi. Varennes, bunun üzerine Fransa ile Bâbıâli arasındaki dostane ilişkiler zedelenmeden İstanbul'dan ayrıldı. Fransa sarayında, günün

43 Valiero, s. 63: "Senato, ihtiyatlı bir tutumla barış sağlamak için hiçbir yolu ihmal etmiyordu; Balyos Soranzo'ya mümkün olan bütün biçimlerde, ama Hanya'nın geri verilmesini kesinlikle isteyerek, bu yolda ilerlemesi talimatı verildi".

44 *Aynı eser*, s. 64, o dönemlerde İstanbul'da kuşku uyandıran bir İspanyol temsilcinin bulunduğunu, dolayısıyla Fransa sarayının da "Veneziklilerin çıkarını kollamak ama gerçekte İspanyol'a engel olmak için" Varennes'i buraya göndermek zorunda kaldığını belirtmektedir. Valiero, devamında muhtemelen ikili oynayan bu İspanyol temsilcinin, daha sonra devşirme olduğunu ve bu hadisenin kendisini himayesine alan kayserin elçisini oldukça kızdırdığından söz konusu İspanyol'u evine çağırttığını ve burada kendi elleri ile öldürerek sessizce bahçesine gömdürdüğünü anlatmaktadır. Oysa hadise gün ışığına çıktı ve Bâbıâli de bu defa kayserin elçisini hapse attırdı ve ancak 15 bin real fidye karşılığında tekrar serbest bıraktı. Kayserin söz konusu elçisi, bu gibi şeyler yapabilecek yapıda bir adam olan Aleksander Greifenklau von Vollrath idi.

birinde İspanya'ya karşı yardımına ihtiyaç duyulabileceği Bâbıâli ile iyi ilişkilerin muhafazasına, Venedik'in dostluğuna verilen önemden daha fazla ağırlık veriliyordu ve bu yüzden Kardinal Mazarin, İstanbul'daki elçisi La Haye'ye Venediklilerden el altından yardımlarını esirgememesi yönünde talimat vermekle yetindi[45].

Böylece savaş daha büyük bir gayretle devam edecekti, hatta devam ettirilmek zorunda idi. Osmanlı donanması Hanya Limanı'na demir attıktan üç gün sonra, Cappello da kendi donanması ile Suda Limanı'ndan ayrıldıysa da şu anda güvenli bir konumda savaşması güç olan düşman donanmasının karşısına çıkma cesareti yoktu. Bu yüzden Melecca Burnu'nda bir gün boyunca sessizce bekledikten sonra tekrar Suda Limanı'na geri döndü ve böylece Osmanlılara harekâtlarına hemen başlamaları için meydanı boş bırakmış oldu[46].

Gemilerde ne varsa, 40 bin kişilik taze birlikler, 12 bin fıçı barut, 30 bin gülle, birçok top, cephane ve erzak, hiçbir zorlukla karşılaşılmadan karaya indirildi. Yalnızca 1.000 kişilik bir mürettebata ve uzun süre yetecek kadar cephaneye ve erzaka, ancak yalnızca iki ay yetecek kadar suya sahip olan Suda, birkaç gün içinde Kalami ve Kalogero sarnıçlarına, tuz madenlerine ve Aprikorno Hisarı'nın karşısına kurulan beş güçlü topla çepeçevre kuşatıldı. Ancak gülleler genelde surlara ulaşamadan kalenin üzerinde ele geçirilemeyecekmiş gibi kurulmuş olduğu sert kayalıklara çarptıklarından top ateşi neredeyse hiç etki göstermiyordu. Liman tarafından da bir türlü başarılı bir taarruza geçilemiyordu. Zira düşman donanması bu amaçla Melecca Burnu'nun etrafından dolanmaya kalkınca, Cappello nihayet kendinde düşmanın karşısına çıkma cesaretini buldu. Demir alarak Osmanlılara Hanya ve San Teodoro arasında saldırdı ve iki saat süren, ancak birçok insanını ve beceriksizce yönetilen ateş gemilerinin tamamını kaybettiği sıcak bir çatışmadan sonra Osmanlı donanmasını limana geri püskürttü[47].

O günden sonra Osmanlılar şimdilik Suda'dan vazgeçtiler. Takımadalar'dan aldıkları ve Cappello'nun boşuna kesmeye çalıştığı muazzam bir takviye ile daha da güçlendikten sonra güçlerinin tamamını Resmo'ya yönelttiler. Açık

45 Valiero, s. 63, 65, 85 ve 93, bu barış müzakerelerinin durumu ve gidişatı hakkında en iyi bilgileri vermektedir.

46 *Frammenti*, s. 340: "Bütün gün dışarıda sergilenerek kaldı. Seyirci Türkler de artık korkmadıklarını söylüyorlardı ve akşam genel komutan savaşa istekle hazırlanan bütün askerinin büyük mahcubiyetiyle limana döndü".

47 *Aynı eser*, s. 341-351; Valiero, s. 90, 94.

arazide ve yol üzerinde savunması zayıf birkaç kalede neredeyse hiçbir direnişle karşılaşmadılar. Abokron (Apricorno/Apikorna)), ilk taarruz üzerine Venedikliler tarafından terkedilmiş ve Osmanlılar tarafından işgal edilerek iyice tahkim edilmişti. Buradan da hemen Resmo surlarının altına kadar akınlarda bulundular.

Proveditore Andrea Cornaro, harp şurasında ağırlıklı olarak Resmo'nun tutunmasının mümkün olmadığına dair seslerin ortaya çıkmasına rağmen yaklaşık 1.500 piyade ve bir bölük süvariden oluşan elindeki bütün kuvvetlerle Kandiye'den buraya gelmiş ve düşmanın önemli bir geçit olan Armyro Geçidi'nde yolunu kesmeyi bile denemişse de, eyaletin vadettiği 5-6 bin kişilik milis kuvvetleri gelmediğinden düşmanın üstünlüğü karşısında tutunamadı ve burada yalnızca sekiz gün bekledikten sonra Resmo'ya geri dönmek zorunda kaldı. Prianea, Petrea, Gerani yakınlarındaki Kapitello gibi en azından yakındaki palankalar acilen tahkim edilerek uygun sayıda muhafız kıtaları ile donatıldılar, fakat bu da artık işe yaramıyordu. Armyro Geçidi bir kez aşıldıktan sonra kalenin âdeta öncüleri sayılan bu palankalar da kurtarılamadı.

Resmo öyle kötü bir durumda idi ki, burada uzun süreli başarılı bir direniş mümkün değildi. Zayıf ve yetersiz olan surlar ve istihkâmlar, uzun süre önce harap olmuşlardı; liman, her türlü korumadan yoksun, açık duruyordu ve en kötüsü de halkın son derece çaresiz ve isyankâr oluşu idi. Hanya'nın fethinden kısa bir süre sonra en itibarlı kişiler, Hüseyin Paşa'ya yazılı olarak, Venedik'ten artık bir şey bekleyemeyeceklerine göre padişaha tâbi olmaya hazır olduklarını bildirmişlerdi ve zavallı halk da nefret ettiği ve bu en büyük tehlike anında bile kendilerine koruma sağlayamayan Venedik yönetiminden öyle usanmıştı ki, Osmanlıları kollarını açıp karşılamaya ve onlara her türlü desteği sağlamaya hazır görünüyordu[48].

Bu şartlar altında, Cornaro'nun Don Camillo Gonzaga'nın desteğiyle son anda bütün kuvvetlerini harekete geçirdiği bir şehrin kurtarılışı için ne beklenebilirdi ki! Osmanlıların üzerine gönderdiği az sayıdaki birlikler her yerde kayıplarla geri püskürtüldüler. 9 Aralık'ta yapılan son bir taarruz, hiçbir kazanç getirmeden en iyi birliklerden 300'ü aşkın insanın hayatına mâl oldu. Os-

48 *Frammenti*, s. 288: "Resmo yurttaşlarının, kendilerini savunamayacağı bahanesiyle –hatta Cumhuriyet'in hiçbir yararı olmadan parça parça kesilmek istiyorlardı–, Hüseyin Paşa'ya, sultana yürekten bağlı olduklarını bildiren bir mektup gönderdikleri ortaya çıktı". Ayrıca halkın ruh hâli hakkında bk. s. 296.

manlıların 10 gün sonra, 20 Ekim'de yaptıkları genel bir taarruz şehri ellerine geçirmeleri ile sonuçlandı. Kurtulmayı başaran herkes, korkunç bir kargaşa içinde kaleye hücum ediyordu [1646]. Kaçanlar arasında biraz olsun düzeni sağlamaya çalışan Cornaro, kargaşanın ortasında ölümcül bir kurşun yarası aldı ve orada ruhunu teslim etti. Onunla birlikte en tecrübeli Venedik komutanlarından birkaçı daha şanlı bir ölüme gittiler. Böyle bir talihsizliği kendisine bir türlü yediremeyen Proveditore Molino, hafif yaralı olmasına rağmen, birkaç gün sonra çaresizlikten hayata veda etti.

Kale komutanı Luigi Minotto'nun 1.200 kişilik muhafız kıtası ile birlikte gösterdiği kahramanca direnişe rağmen kalenin de artık uzun süre tutunması mümkün değildi. Surların ve istihkâmların düşmanın korkunç top atışları altında birkaç gün içinde neredeyse tamamen yerle bir olmasından başka, kalenin içinde de veba salgını korkunç tahribatlara sebep oluyordu. Kulelerdeki nöbetçiler bir defada bu korkunç salgından dolayı hayatlarını kaybediyorlardı. Her gün en az 30-40 ceset sayılıyordu ve sonunda kalenin tamamı devasa bir mezarı andırmaya başladı. Bütün bunlara bir de, büyük bir cephane eksikliği, neredeyse tamamen tahrip olmuş toplar ile böyle acılar ve çabalardan dolayı morali iyice bozulan muhafız kıtası arasında görülmeye başlayan kötü ruh hâli ekleniyordu. Minotto bu yüzden çaresizlik içinde ve asi Arnavutların ısrarları üzerine 10 Kasım'da beyaz bayrağı çekmek zorunda kaldı. Birlikleri vebadan dolayı aynı şekilde oldukça zayıflamış olan Hüseyin Paşa, ateşi hemen durdurdu. Teslim işlemleri hızlı ve hiçbir engel çıkmadan sonuçlandırıldı. Muhafız kıtasının serbestçe çekip gitmesi öngörülüyordu. Kale üç gün sonra, 13 Kasım'da teslim edildi. Yaklaşık 700 kişiden oluşan muhafız kıtasının tamamı hemen Türklerin hizmetine girdi. Minotto, iki gün sonra Kandiye yakınlarında küçük bir köyde, yakalandığı vebanın etkisinden ziyade yaşadığı talihsizlik karşısında duyduğu acıdan dolayı öldü. Büyük miktarda erzak ve ağır cephane –hafif cephaneler son kurşununa kadar harcanmıştı– nakil için gerekli gemiler bulunamadığından, kaleyi içinde bulunan herşeyle birlikte hemen teslim alan galiplere kaldı[49].

49 Resmo kuşatması ve fethi ile ilgili herşey, *Frammenti*, s. 284-322'de biraraya toplanmıştır. Valiero, s. 99, durumun zorlu olduğunu itiraf etmesine rağmen, Minotto cesaretini kaybetmemiş olsaydı Resmo Kalesi'nin daha uzun süre tutulabileceği görüşündedir.

Resmo'nun düşmesi ile birlikte 1646 tarihli sefer sona erdi. Yalnızca denizlerde çatışmalar önemli sonuçlar getirmeden kış boyunca da devam etti. Girit'e doğru yol alan Osmanlı donanmasını elinden kaçıran Tomasi Morosini, donanmaya İstanbul'a dönerken başarıyla saldırabileceğine ve belki de yokedebileceğine dair umudundan henüz vazgeçmemişti. Bu amaçla, Musa Paşa Çanakkale Boğazı'na dönmek üzere 8 Ocak 1647'de 56 kadırga, birkaç kalyon ve 20 yük gemisi ile Hanya Limanı'ndan ayrılırken, Değirmenlik Adası önlerinde pusuya yattı. Ancak sekiz gün süren ve Osmanlı'nın yaklaşık 20 gemi ve mürettebatından 700 kişiyi kaybetmesine sebep olan korkunç bir fırtına, saldırıda bulunmasını imkânsız hâle getirdi. Düşman donanması ancak Eğriboz'da Karisto Limanı'nda ve Zea Adası'nda tekrar toplandıktan sonra aniden saldırıya geçti, birkaç kadırgayı ele geçirdi ve Osmanlı donanmasını, nihayet demir aldıktan sonra, Port Rafti açıklarına kadar takip etti. 27 Ocak'ta burada daima ön saflarda çarpışan iki amiralin, Morosini'nin ve Musa Paşa'nın, kahramanca can verdikleri oldukça şiddetli bir çatışma meydana geldi. Bunun dışında da Osmanlıların kayıpları büyüktü. Aralarında en iyi kaptanlarının da bulunduğu 1.000 kadar ölü ve yaralı vardı[50].

Venedik, olağanüstü deniz kahramanlarının gittikçe ender görülmeye başlandığı bir zamanda bu zaferin bedelini Morosini'nin ölümü ile yeterince pahalıya ödemişti. Bu zafer, geçen yıl maruz kaldıkları kayıpları hiçbir şekilde telafi edemezdi. Zira Resmo düşerken, Dalmaçya'da da savaş başlamış ve en azından şimdilik önemli avantajlar sağlamadan büyük kayıplar yaşatmıştı.

Malî sıkıntı içine düştüğü bu dönemde iki kat önemli bir para kaynağı hâline gelen Doğu Akdeniz ticaretinin avantajlarını mümkün olduğunca uzun süre muhafaza etmek istemesi gibi basit bir sebepten dolayı Venedik, burada bütün sürtüşmelerden özenle ve kasten uzak durmuştu. Daha önce de gördüğümüz gibi, Şark'tan gelen kervanlar daha o dönemlerde Spilit'i (Spalato/Spalastro) Doğu ve Batı arasındaki bu verimli ticaretin en önemli istif (antrepo) yerlerinden biri hâline getirmişti ve Venedikli tüccarların buraya büyük sermayeler yatırmış olmalarından başka, gümrük vergisi gelirleri de hazine için oldukça yüksek gelirler getiriyordu. Oysa Dalmaçya, Venedik ve Bâbıâli arasındaki savaşa katıldığı takdirde bütün bunlar değişecekti. Bilhassa kervan ti-

50 *Frammenti*, s. 353-364. Morosini'nin ölümü ile birlikte bu değerli ve görünüşe göre nadir bulunan eser, Girit savaşının ilk iki yılının tarihine ilişkin ana kaynaklardan biri sona ermektedir.

caretinin tamamının Dubrovnik'e veya Venedik topraklarının dışında başka bir kıyı şehrine kaymasından endişe ediliyordu. Venedik bu yüzden daha 1645 yılı içerisinde, savaş başladıktan sonra bile ticaret gemilerini düzenli olarak Spilit'e gönderdi ve Dalmaçya'daki valilerine her halükârda dikkatli olmalarına, ancak herhangi bir düşmanca hareketten dolayı Bâbıâli ile ilişkilerin kopmasına sebep olmamalarına yönelik talimatlar verdi. Oysa İstanbul'da Dalmaçya'da başlatılacak bir savaşın Venedik'in güçlerini bölmesine sebep olacağı, dolayısıyla da Girit'in fethini kolaylaştıracağı anlaşılınca ve Bosna Beylerbeyi İbrahim Paşa'ya bu yönde uygun talimatlar verildikten sonra, Venedik burada da Venedik adını korumak için mücadeleyi var gücüyle başlatmak zorunda kaldı[51].

Düşmanlıklar, Lika (Licca) Sancakbeyi Ali Bey'in 1645'i 1646'ya bağlayan kış aylarında yanına 20 bin kişi alarak Venedik topraklarına akın etmesi; Morlak sınırındaki küçük Rasanza kıyı şehrine başarısız da olsa saldırması ve daha sonra her yeri tahrip edip yağmalaması ile başladı. Halkı ve zayıf Venedik muhafız kıtası tarafından cesurca savunulan Grucche Kalesi de başarıyla direndi. Buna karşın halkı tarafından terkedilmiş Malpaga ateşe verilirken, bir grup köylü Osmanlı'nın sınır kasabası Chraschiane'ye saldırarak yağmaladı ve ateşe verdi. Venedik bu mücadeleyi daha etkin tedbirlerle mümkün olduğunca hızlı bir şekilde sona erdirmeye karar verdiğinde, buradaki mücadele bir çete savaşına dönüşmek üzere idi. En önemlisi, mevcut askerî kuvvetleri birarada tutmak ve mahir bir yönetimle belirli bir hedefe yönlendirmekti.

Bu amaçla Venedik'in en tecrübeli komutanlarından biri olan Leonardo Foscolo, genel proveditore olarak Dalmaçya ve Arnavutluk eyaletlerinin askerî kuvvetlerinin başkomutanlığına getirildi. Ne yazık ki burada hemen güçlü ve etkin bir biçimde hareket etmek için gerekli imkânlardan, bilhassa birliklerden yoksundu. Foscolo bu yüzden öncelikle az sayıdaki kuvvetlerini ülkenin birkaç önemsiz küçük kalesi ve palankası için yapılacak faydasız bir mücadelede dağıtmamaya ve kaybetmemeye, aksine onları daha büyük ve daha nihaî darbeler için muhafaza etmeye ve yoğunlaştırmaya özen göste-

51 Bu meseleleri bilhassa Valiero, s. 51 ve 66'da oldukça detaylı vermektedir. Ayrıca Dalmaçya'daki bu savaş hakkında muhtemelen nadir bulunun, çok detaylı özel bir yazı mevcuttur: *Della Historia delle guerre di Dalmatia sotto il Generalato di Leonardo Foscolo. Libr. II. D'*Allesandro Vernino. *Ne' quali si descrivono le attioni seguite dal principo dell' attaco di questa Provincia fin all' espugniatione di Clissa,* Venedik 1648. Burada tabii ki yalnızca en önemli anları aktarabileceğimiz bütün ayrıntılara giren detaylı bir savaş tarihidir.

riyordu; bu, kendisini bu şartlar altında sonunda talihli başarılarla gösteren bir savaş sistemi idi.

Mesela yaz ayları başında Bosna beylerbeyinin 16 bin kişilik birliğinin saldırısına uğradığında Novigrad'ın muhafaza edilmesine çok önem vermedi. Planı, düşmanlar buraya girmeden Novigrad'ı yerle bir etmekti. Ancak o daha bunun için Venedik'in onayını beklerken Novigrad iki günlük bir kuşatmanın ardından Osmanlı'nın eline geçmişti bile[52]. Ne yazık ki bu kalenin düşmesi, düşmanın üstünlüğü karşısında tutunmaları mümkün olmayan Vodizza (Vodiçe), Rasanza, Toretta ve Alt Zara/Eski Zara (Zara Vecchia) gibi birçok palankanın da kaybına yol açtı. Morlakların Narenta Körfezi'nde ünlü bir korsan yatağı olan Macarsca'nın (Macrasca) Venedik'e gönüllü olarak tâbi olması ve bu korsan yatağına hâkim Duare ve Primorgia kalelerinin ele geçirilmesi biraz olsun telafi oldu. Foscolo'nun aynı yıl içinde Skardin (Skardona) üzerine defalarca yaptığı saldırılar başarılı olmadı. Büyük kayıplarla geri püskürtüldüler ve Foscolo, zayıflayan askerî kuvvetlerini kış boyunca ertesi yıl (1647) yapılacak sefer için mümkün olduğunca dinlendirmek ve takviye etmek üzere mümkün mertebe salt savunma konumuna geçmek zorunda kaldı.

1647 yılının seferi, Sukkovar (Sucovare) yakınlarında yapılan talihli bir çatışmadan sonra, Zara'dan yalnızca 7 mil uzaklıkta, Sultan II. Selim zamanlarından beri Osmanlı'nın elinde bulunan ve Lika sancakbeyinin çevreyi Zara önlerine kadar sürekli akınlarla rahatsız ettiği 1.200 kişi ile yerleştiği için Foscolo'nun geri alınmasına bilhassa ağırlık verdiği, oldukça güçlü Zemoniko Kalesi'nin kuşatılması ile başladı. Osmanlıların iki çıkış harekâtı, Venedikliler tarafından daha başlangıçta zaferle geri püskürtüldü. Sancakbeyinin oğlu Duraç Bey ikinci taarruzda hayatını kaybetti ve dışarıdan beklenen yardım da gelmeyince Ali Bey kısa bir direnişten sonra teslim olmak zorunda kaldı. Kendisi ve en itibarlı 50 Türk için serbest geçiş hakkı tanındı, ancak bir ay boyunca Zara'da tutulduktan ve Venedik'e karşı bundan böyle hiçbir teşebbüste bulunmayacaklarına dair taahhütte bulunduktan sonra. Muhafız kıtasının kalan kısmı zincirlere vuruldu ve kadırgalara gönderildi. Zemoniko yağmaya açıldı ve hemen yerle bir edildi. Zemeniko'nun düştüğü haberi üzerine

52 Vernino, s. 11 ve devamı. Burada Foscolo'nun Novigrad'dan "o kalenin savunması için çok sayıda kişi gerektiğinden Cumhuriyet'in şimdiki düzenine herhangi bir yararı olmadığını ama kısa vadede, ona sahip olma boş ünvanı sağlayacak bir sonuç dışında, rahatsızlık ve zarar vereceğini öngörerek" vazgeçtiği söylenmektedir.

Osmanlılar tarafından hemen boşaltılan komşu palankalar Polissano, İslam ve Sukkovar da aynı akıbete uğradılar. Mevcut birlikler bütün bu palankaları uygun muhafız kıtaları ile donatmaya yeterli değildi ve bu muhafız kıtaları olmadan palankaların er veya geç tekrar Osmanlı'nın eline geçmeleri ve yeniden onların akınlarına rahat bir üs olarak hizmet edecekleri tehlikesi ile karşı karşıya kalıyorlardı[53].

Aynı sebeplerden dolayı, aynı yıl için kısmen Venedikliler tarafından geri alınan, kısmen Osmanlıların gönüllü olarak terkettikleri Novigrad, Nadin, Urana (Vrana), Velino, Obrovazzo, Carino, Dartina ve Rachinizza kaleleri de yerle bir edildiler[54].

İstanbul'da Venedik silahlarının Dalmaçya'daki bu ilerleyişi tabii büyük bir etki bıraktı. İlerleyişlerinin en büyük suçu Bosna Beylerbeyi İbrahim Paşa'nın ilgisizliğinde ve beceriksizliğinde arandığından paşa görevinden alındı ve onun yerine Tekeli Mustafa Paşa serdar olarak Dalmaçya'ya gönderildi. Kendisine 30 bin kişilik seçkin birliklerin başında, nihaî bir darbe ile Osmanlı itibarını kurtarmak ve Venedik'in buradaki hâkimiyetini ebediyen yoketmek üzere acilen Dalmaçya'ya gitme emri verildi. Hiç beklemeden doğrudan olumlu konumundan, geniş limanından ve olağanüstü tersanesinden dolayı Venedik'in Dalmaçya'daki hâkimiyetinin en önemli üslerinden biri kabul edilen Şebenik'e saldıracaktı. Ayrıca buranın tahkimatının zayıf olduğu, dolayısıyla kolayca ele geçirilebileceği biliniyordu. Şebenik'in etrafı ancak son zamanlarda tahkim edilmeye başlanmıştı, fakat söz konusu istihkâmların yalnızca küçük bir bölümü tamamlanmıştı, dolayısıyla işe yaramıyordu. Buna karşılık Foscolo, muhafız kıtalarına ve Şebenik'in iç savunmasına özen göstermişti. Proveditore Tomaso Contarini yönetiminde, aralarında Marki Miroli'nin komutasında yeni gelen bir Vatikan alayı, zamanın en iyi süvari generallerinden biri olan Baron Degenfeld ve ayrıca bu savaşın tarihçisi Andrea Valiero olmak üzere, en iyi birlikler ve Venedik'in en iyi komutanları buraya toplanmışlardı[55].

53 Bu sebebi Valiero, s. 103'de vermektedir: "Onları destekleyecek milis bulundurmak göze çarpması ve az güvenli olması açısından elverişli olmadığından ve komutan tâbiler için en iyi çözümün düşmanın barınacağı yerleri ortadan kaldırmak ve düşmanı palankalardan mümkün olduğu kadar uzak tutmak olduğunu bildiğinden yıkılıp yokedildiler". Vernino, s. 32-59 Zemeniko'nun alınmasına küçük yazılı 30 sayfa ayırmıştır.

54 Detaylı olarak Vernino, s. 60-82.

55 Valiero, s. 117-122, Şebenik kuşatınasından şahit ve katılımcı olarak bahsetmektedir; ancak Vernino, s. 82-103 çok daha kapsamlıdır.

Bu yüzden Tekeli Mustafa Paşa, Ağustos ayı ortalarında ordusunun tamamıyla Şebenik önlerine karargâh kurduğunda beklentilerinde hayal kırıklığına uğradı. Fazla zayıf olan ve iyi kullanılmayan topları, hemen hemen hiç etki göstermiyor, bütün saldırıları geri püskürtülüyor ve kuşatma altındakilerin bütün çıkış harekâtları ağır kayıplar yaşamasına sebep oluyordu. Yalnızca tek bir defa kısa süreliğine dış surlara hâkim olmayı başardı. Üç hafta boşuna çaba gösterdikten sonra, 9 Eylül'de talihini bir kez daha genel bir taarruzla denemek üzere, çok zayıflamış kuvvetlerini biraraya topladı. Kale –İstanbul'dan gelen talimatlar böyle idi– her ne pahasına olursa olsun alınmalı idi. Aynı anda birkaç yerden başlatılan taarruz, önceki saldırılar gibi başarısız oldu. Kayıpları o kadar büyüktü ki, Tekeli Mustafa Paşa ertesi gece toplarını tahrip etmek ve sabah ordusundan kalanlarla geri çekilmek zorunda kaldı.

Çok geçmeden küçük Dernis Şehri ve konumu itibariyle alınamaz addedilen kayalık Knin Kalesi de Venediklilerin eline geçti. Kalenin muhafız kıtaları, Şebenik kuşatmasının talihsiz sonucunu haber alır almaz kaçmışlardı. Bu iki yer de toplar güvenli bir mevkiye götürüldükten ve istihkâmları yerle bir edildikten sonra tekrar terkedildiler[56]. Yalnızca Foscolo'nun Şebenik kuşatma birliklerinin dikkatini dağıtmak için küçük bir birlik gönderdiği Klis'in surları önünde Venedikliler aynı dönemde önemli bir mağlubiyet almışlardı. Bu küçük birliğin komutanı Kont Henrico Capra, birliklerini disiplin içinde tutmayı başaramamıştı. Düşmanlara saldırmak yerine vahşi bir zevkle yağmaya, talana ve sapkınlıklara sapmışlar; kaleden gelen Osmanlıların saldırısına uğramışlar ve öldürülmüş ya da esir alınmışlardı. Capra, esirlerin arasında idi[57].

Foscolo, bu mağlubiyetin intikamını ancak ertesi yıl Venedik'in Dalmaçya sahillerinde hâkimiyetini tekrar kurmasını ve sağlamlaştırmasını tamamlayan ve Venedik'in basiretli olduğu kadar cesur da olan ordu komutanının iki yıl süren mücadelesini taçlandıran Klis'i ele geçirerek aldı. 1537'den beri Osmanlı'ya ait olan Klis, gerek güvenli konumundan gerekse istihkâmlarının sağlamlığından ötürü Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli sınır kalelerinden biri kabul ediliyordu. Foscolo, bir bakıma Spilit'e hâkim olduğu ve bilhassa böylesine önemli bir ticaret yeri buradan sürekli tehdit altında tutulduğu sürece Dalmaçya'daki toprakları tehlike altında gördüğü için Klis'in tekrar geri alınmasını vazgeçilmez görüyordu.

---

56 Vernino, s. 114-156.

57 Valiero, s. 123.

Şebenik'in kurtulmasından ve Knin'in düşürülmesinden sonra böyle bir teşebbüsün zorluklarından da kaçmadı. Aşılması gereken zorluklar aslında düşmanın silahlı gücünden ziyade istihkâmların sağlamlığı idi. Üç kat surlarla çevrili Klis, genelde ancak sefer başladığında 200 kişi ile takviye edilen 600 kişi tarafından savunuluyordu. Foscolo yine de bütün kuvvetlerini buraya göndermeyi uygun buldu. Gerçekten de burada gördüğü direniş, beklentilerinin çok üstünde idi. Kalenin küçük muhafız kıtası tarafından cesurca savunulmasının yanısıra, kaleyi muhasaradan kurtarmak için buraya muazzam bir birlikle gelen Bosna beylerbeyi ile de mücadele etmek zorunda idi. Bosna beylerbeyi Venedik süvarilerinin şiddetli bir saldırısı ile geri püskürtüldükten ve kalelin ilk surları hücumla alındıktan sonra kalenin komutasını yürüten sancakbeyi cesaretini kaybederek teslim oldu. Kendisine soylu 12 Venedikli esir –aralarında Kont Capra da vardı– teslim edilene kadar verilecek 6 rehine karşılığında, muhafız kıtasının kalanı ile serbest geçiş hakkı tanındı. Oysa teslimiyet şartları, Venedik hizmetinde bulunan Morlaklar tarafından utanç verici biçimde ihlal edildi. Gitmekte olan Türklere saldırdılar ve Türkler güven altına alınana kadar büyük bir bölümünü öldürdüler[58].

Pregadiler Meclisi'nde bile Klis'in muhafaza edilmesi mi gerektiği, yoksa diğerlerinden vazgeçtikleri gibi vazgeçilip yerle bir mi edileceği hususunda görüş ayrılıkları baş gösterdi. Klis'i daimî olarak muhafaza etme güçlüğü, barış yapılması hâlinde Bâbıâli'nin bu kaleden kesinlikle vazgeçmeyeceğine dair endişeler ve nihayet istihkâmların ve daimî güçlü bir muhafız kıtasının muhafazasının açacağı muazzam masraflar, bu önemli yerin yerle bir edilmesi için ileri sürülen en önemli sebeplerdi. Oysa sonunda daha mühim karşı sebeplerle çürütüldüler. Bâbıâli'nin ezelden beri çok önem verdiği bir kaleden bu kadar kolay vazgeçecek ve böylece bunu değerlendiremeyecek kadar beceriksiz olduklarını veya bu kaleyi muhafaza etmek için gerekli paraya sahip olduklarını mı ifşa edeceklerdi? En kötü ihtimalle, en azından Hanya'nın geri verilmesini sağlamak için kullanılabilirdi. Ayrıca bütün kalelerinin yerle bir edilmesi ile ülkenin bütün korumadan yoksun bırakılması ve ilk fırsatta âdeta Osmanlı'nın intikamına maruz bırakılmaları, başta Venedik'in tarafına geçen Morlaklar olmak üzere, yerli Hristiyan halk üzerinde nasıl bir etki bırakacaktı? Son olarak, Klis'in yalnızca tahkimatı zayıf olup, Venedik'in muhafazasını bilhassa gözönünde bulundurması gereken Spilit'in bir nevi öncüsünü temsil ettiğini de

58 Valiero, s. 154-157. Vernino, s. 116'dan itibaren sonuna kadar çok detaylıdır.

unutmamalı idi. Böylece Foscolo'ya Klis'in istihkâmlarını mümkün olduğunca hızlı bir şekilde tekrar inşa etme ve buraya olağanüstü atanacak ayrı bir proveditore yönetiminde güçlü bir muhafız kıtası bırakma emri verildi[59].

Bu karar bilhassa yerli Hristiyan halkın tutumunda olumlu bir etki yarattı. Aralarında örneğin Klis ve Almissa arasında yaşayan ve büyük birçoğunluğu Şebenik'deki hadiselerden sonra Venedik tarafına geçerek hizmetlerini sunan küçük ve tuhaf bir teşkilatlanmaya sahip çoban cumhuriyeti olan Poglizza da bulunan Morlaklar, yeni yönetime gittikçe daha fazla güven duymaya başladılar. Oysa ana geçimlerini eşkiyalıkla sağlayan bu vahşi ve değişken dağ halklarının kendi ülkelerinde düzenli bir savaş hizmetine alışmaları oldukça zordu. Bir taraftan cesaretleri ile kazandıklarını, diğer taraftan genelde yağma hırsları ve dizginlenemez yapıları ile tekrar kaybediyorlardı. Bu yüzden Venedik'te onları özel birliklere dâhil edip muhafız kıtaları olarak daha iyi dizginleyebilecekleri ve sadakatlerinden çok daha emin olabilecekleri İtalyan kalelerine göndermeyi daha uygun buldular, fakat bu çok da gönülden istedikleri bir çare olmamıştı[60].

Kotor dolaylarındaki Arnavut boyları da hareketlenmeye başlamışlardı. Morlakların örneğini takip ederek, Bâbıâli'nin hâkimiyetinden çıkmak ve Venedik'in hâkimiyetini kabul etmek istediler. Foscolo'nun muzaffer sancaklarını bu defa da Arnavutluk'a taşımak istediğine dair söylentinin yayılması üzerine Venediklilere hizmetlerini sunan ve Venedik'te tabii ki çok iyi karşılanan elçiler gönderdiler. Oysa Foscolo, yıl sona ermeden gerçekten de Arnavutluk'a girmeye teşebbüs edince vadedilen desteği bulamadı. Arnavutlar sessiz kaldılar ve Türklerin baskısı altında kalan Foscolo ağır kayıplar vererek Dalmaçya'ya geri dönmek zorunda kaldı. 1648 yılının seferi de bu şekilde sona erdi[61].

Nasıl ki Foscolo'nun basireti ve kararlılığı Venedik'in itibarını Şebenik'i muhafaza ederek ve Klis'i fethederek yüceleştirmişse, aynı yıl içinde Denizlerin Genel Kaptanı Leonardo Mocenigo, Girit'te başkent Kandiye'yi ilk defa kahra-

---

59 Valiero, s. 157-159.

60 Valiero, s. 124: "Senato kendisi için en iyi olanı yapacağı bahanesiyle, büyük bir ihtiyat içinde, birkaç seçme birlik kurmak ve bağlılıklarından hiçbir zaman kuşku duymayacakları İtalyan garnizonlarına göndermek kararı aldı".

61 *Aynı eser*, s. 125 ve 194. Foscolo'nun Arnavutluk'a saldırısı hakkında şöyle demektedir: "Ona söz verilen yardımdan yoksun kaldı, bundan dolayı güçlü bir düşman engeliyle karşılaşıp zarar da gördüğünden bütün milisleri tehlikeye atmamak için geri çekilme yoluna gitti".

manca savunarak Venedik silahlarının onurunu kurtardı. Bunun dışında Venedik silahları bu yönde son iki yıldır çok talihli olmamışlardı.

Resmo'nun fethinden sonra Girit Adası'nın ilhakını artık çocuk oyuncağı gören cüretkâr ve girişken bir adam olan Hüseyin Paşa, bilhassa vebadan dolayı oldukça zayıflamış ordusu için gerekli takviye kuvvetlerini beklemeden 1647'nin hemen başında akınlarını doğuya doğru, Kandiye bölgesine ve Sitta önlerine kadar genişletmişti. Kandiye'nin üst tarafındaki sağlam Temeno Kalesi, ilk taarruzda alındı ve 200 yeniçeri ile 50 sipahiden oluşan bir muhafız kıtasıyla donatıldı, fakat çok geçmeden Venediklilerin talihli bir saldırısı sırasında tekrar kaybedildi[62]. Daha sonra Osmanlı sipahilerinin yoketme dalgası Mesarea'nın verimli ovasına uzandı; köyleri ve kasabaları ateş ve kılıçla tahrip etti, zavallı halkın korkusu ve acıları arasında zengin hasadı ele geçirdi[63].

Kandiye'de toplanan harp şurasında hâlâ bu eşkiyaları buradan kovmaya cüret edip etmeyecekleri hakkında tartışmalar yapılıyordu. Proveditore Giustiniani, şu anda ellerinde mevcut en iyi birlikleri bu kadar uzaktaki –başkentten 40 mil uzaklıkta– çok daha üstün güçte bir düşmanın üzerine göndererek tehlikeye atmayı ve başkenti savunmasız bırakmayı fazla tehlikeli bulduğundan karşı çıkıyordu; en azından Korfu'dan gemiye binmiş olan ve her an gelebilecek takviye kuvvetleri beklemeliydiler. Muhafız kıtalarının komutanı, hızlı ve kararlı Nicolo Delfino, bu tereddütleri dinlemek istemiyordu. Kararsızlıkla hiçbir şey elde edilemezdi; zaferi kazanmak için savaşta bazen talihe ve cüretkârlığa güvenmek gerekiyordu; hiçbir şekilde, fazla zayıf olduklarından, düşmanın Venedik'ten beklenen takviye kuvvetler gelmeden Kandiye'ye saldıracağından endişe etmek gerekmiyordu ve son olarak yerli halkın cesareti ve azalan güveni ancak Mesarea Ovası'nın Osmanlı belasından kurtarılması ile arttırılabilirdi[64].

Delfino bu defa kararlı tavsiyesi ile üstünlüğü sağladı. Kandiye'de toplanabilen bütün birlikler, yani 5 bin piyade ve 500 süvari, acilen adı geçen ovada düşmanın yerleştiği küçük bir yer olan Caraca'ya gönderildi. Venediklilerin ilk saldırısı talihli geçti. Osmanlılar püskürtüldüler ve geri çekilmeye başladılar.

62 Valiero, s. 130.

63 *Aynı eser*: "Çok verimli bir ovası olan Mesarea'da hasat yapmak için Caraca'ya doğru ilerlediler".

64 *Aynı eser*, s. 131: Delfino, "Herşeyin çaresi vardır, risk almadan zafer kazanılamaz, savaşta talih de kendi payını ister" diyor.

Venedikliler tam zafer naraları atmaya başlıyorlardı ki, aniden süvari birlikleri durdu ve kimse sebebini anlamadan kaçmaya başladı. Tek başlarına tutunmaları mümkün olmayan piyadeler de arkalarından kaçmaya başladılar ve Osmanlı sipahileri tarafından takip edilerek tamamen mağlup edildiler. 1.000'i aşkın kişi öldürüldü veya esir alındı; kalanı dağılmış bir hâlde Kandiye'ye geri geldiler[65].

Hüseyin Paşa bu zaferden sonra birliklerinin bir kısmını hemen Kandiye önlerine kadar ilerletti ve şehrin karşısındaki Crevacuori Tepesi'nde avantajlı bir konumda 300 çadırdan oluşan bir karargâh kurdurdu; bunu henüz elinde imkânları bulunmadığından kuşatmayı resmen başlatmak için değil, daha ziyade şehri geçici olarak uzaktan ablukaya almak ve kara tarafından ikmal yollarını kesmek için yapıyordu. Ayrıca muhafız kıtası ile yalnızca birkaç önemsiz çatışma meydana geldi. Bu arada Hüseyin Paşa akınlarını buradan güneye ve doğuya doğru genişletti. Hiçbir yerde silahlı direnişle karşılaşmadı. Açık arazinin tamamı ona tâbi oldu ve Mirabello ve Girapetra sahil kaleleri dahi hiçbir kılıç darbesine gerek kalmadan eline geçtiler. Osmanlı adı karşısında duyulan korku bile zayıf muhafız kıtalarını kaçırmaya yetiyordu. Yalnızca Sitia, tahkimi zayıf olmasına rağmen, burada tesadüfen bulunan birkaç kadırga tarafından korunduğu için, başarısız bir saldırıya uğradı[66].

Serdarın teşebbüslerinin ana hedefi öncelikle Kandiye olacaktı. Ayrıca Hanya ile Resmo'dan toplar getirtmeye ve Ambrussa Tepeleri'ne birkaç hafif top yerleştirmeye başlamıştı. Ancak İstanbul'dan vadedilen takviyeler gelmeden hiçbir şey yapamazdı. Böylece 1647 yılının büyük bir bölümü geçti. Bu zamanın boş geçmesini, gerekli imkânların eksikliği ve kapudan paşanın ağır davranmasının yanısıra, bilhassa Resmo'nun düşmesinden kısa bir süre sonra istifa eden ve hakkında dava açılan ama daha sonra yaşının ilerlemiş olmasından dolayı berat eden Giovanni Cappello'nun yerine denizlerin genel kaptanlığına getirilen Genel Proveditore Battista Grimani'nin mahir harekâtlarına borçluydular[67].

---

65 Valiero, s. 131-132. Venedik süvarilerinin bu çatışmada kaçmalarının sebebi hakkında Müfettiş Marco Contarini tarafından hemen ciddi bir inceleme başlatıldı; ancak benzer bütün incelemeler gibi herhangi bir neticeye ulaşamadı.

66 Valiero, s. 133: "Ama bütün o topraklar Türklerin eline geçti.. [Türklerden] o kadar korkuyorlardı ki, etrafı çevrili bir yeri fethetmek için sadece Türk adını söylemek yeterliydi".

67 *Aynı eser*, s. 110 ve 142.

Grimani, 1646 yılı sona ermeden önce, Kandiye'nin karşısında Venedik donanmasının Resmo kaybedildikten sonra geri çekildiği küçük Standia Adası'ndan Takımadalar'a doğru, Venedik'in adalarda yaşayan Rumları esirgemesi ve onlara dostane muamele etmesini bilhassa tavsiye ettiği bir akında bulunmuş, Mora'dan Hanya'ya yeni birlikler ve erzak taşıyan Osmanlı beylerinin 17 kadırgasını Eğriboz'a geri püskürtmüş ve daha sonra fırtına mevsiminin başlaması üzerine Kandiye Limanı'ndaki kış karargâhına geri dönmüştü[68].

İlkbaharın gelişi ile birlikte (1647), gemilerini Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli limanlarından Sakız Adası'nda toplamaya başlayan ve topların koruması altında tam karşıdaki Çeşme Kalesi'nde Girit'e götürmek üzere yeni birlikler almakta olan kapudan paşayı Takımadalar'da yakalamak için tekrar Kandiye Limanı'ndan ayrıldı. Grimani, filosunun bir bölümü yine 12 Berberî gemisinin Girit'e doğru yola çıkmaya hazır bekledikleri Eğriboz Kanalı'nı kapatırken, en büyük gemileri ile buraya gelerek Sakız Adası'nda bekleyen düşman donanmasına ağır top atışları ile büyük bir zarar verdi ve kaptanıderya kadırgalarının bir kısmıyla gece vakti Midilli Adası'na kaçarak kurtulmayı başardıktan sonra Çeşme Limanı'na girdi, limanın korunması için buraya yerleştirilen topların ağzını çiviledi ve yakınlarda biraraya toplanan 6 bin kişilik birlikleri almak üzere hazır bekleyen bütün nakliye gemilerini alıp götürdü[69]. Daha sonra, burada da yine gemilere birlikleri bindirmek için Anabolu Limanı'na geri çekilen kapudan paşanın peşine takılarak buraya kadar geldi; muharebe teklifinde bulundu ve kaptanıderya muharebe teklifini kabule cesaret edemediği için, limanı ağır bir abluka altına aldı[70].

Kaptanıderya, içinde bulunduğu bu zor durumda İstanbul'dan acilen yardım talep etti. Oysa burada Girit'e gidecek donanmanın takviye edilmesi için henüz fazla bir şey, hatta hiçbir şey yapılmamıştı. Para, gemiler ve birlikler eksikti ve vezirler de kendilerinde padişaha durumun gerçek yüzünü açıklama ce-

68 *Aynı eser*, s. 110: "Misyonları o adaların Rumlarıyla iyi geçinmek oldu. Onlardan ücretini vermeden bir şey alamayacaklardı. Böyle bir emrin konusu, kimilerine göre, Cumhuriyet'in kendisine ait olanı savunmaktan başka bir hedefi olmadığını ve bir inançsıza karşı savaşırken Hristiyanların, düşmanın tâbisi olsalar da, silahlarından herhangi bir baskı hissetmelerini istemediğini dünyaya göstermekti". Bu zekice siyaset, Bâbıâli ve altında bambaşka sebeplerin yattığını iddia eden Rumlar tarafından çok daha olumsuz değerlendiriliyordu.

69 Valiero, s. 115-117.

70 *Aynı eser*, s. 126.

saretini bulamıyorlardı. Sonunda çaresizlikten herşey son raddeye kadar geldi. Sadrazam, sırf gemileri temin edebilmek için, bütün yabancı konsolosları ve elçileri Tersane'ye çağırttı ve onlardan Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün limanlarına, milletlerinin burada bulunan bütün gemilerine padişaha hizmet etmek üzere el konulacağına dair emirler göndermelerini istedi. Zaten böyle bir şiddet tedbiri ancak İstanbul'da Tersane'nin topları altında uygulanabilirdi. Başta o dönemlerde Avrupa'nın Doğu Akdeniz ticaretinin ana duraklarından biri olan İzmir olmak üzere diğer limanlarda yabancı gemiler zamanında kaçarak kendilerini kurtardılar. Sultan bu olup bitenlere öyle öfkelendi ki, bilhassa gerektiğinde üzerlerinde tasarrufta bulunabilmek için yabancı gemileri İstanbul'a çekme niyetiyle İzmir Limanı'nın bundan böyle ticaret yeri olarak tamamen kapatılmasını veya tahrip edilmesini emretti. Oysa dünya ticaretinin yolları tiranca kaprislerin isteklerine göre şekillenmemektedir ve böylece bu şiddet tedbiri de herhangi bir sonuç getirmedi[71].

Sonunda Karadeniz'de zorla ele geçirilen Avrupa gemileri ile birlikte yeni tayin edilen Kaptanıderya Fazlı Paşa'nın emri altında, diğer gemilerle birleşerek var gücüyle Girit'e doğru yola devam etmek üzere Sakız Adası'na gönderilen 15 gemi temin edilebildi. Fazlı Paşa henüz Sakız Limanı'na gelmişti ki, Grimani hemen arkasından buraya gelerek onu yine üç ay boyunca ablukaya aldı[72]. Kaptanıderya, ancak mevsim Malta filosunu ve Vatikan filosunu da yanına çeken Grimani'nin burada daha fazla kalmasını imkânsız hâle getirecek kadar ilerledikten sonra, Anabolu'da geride kalan gemileri de yanına çekerek 87 kadırga ile Sakız Adası'ndan ayrılmayı ve başka hiçbir engelle karşılaşmadan hemen başkentin birkaç mil ötesinde birliklerin ve topların karaya çıkartıldığı Girit'e ulaşmayı başardı. Hemen arkasından gelen, fakat çok sayıda mürettebat taşıyan gemileri ile kapudan paşayı yakalamayı başaramayan Grimani, Osmanlıların karaya çıkmasını engelleyemeyecek kadar geç kaldı. Kandiye Limanı'na hâkim olan ve en azından denizden ikmalini koruyabileceği Standia Adası'nda kış karargâhına çekilmekle yetinmek zorunda kaldı[73].

---

71 Valiero, s. 128.

72 *Aynı eser*, s. 129: "Grimani, üç ay kaldığı aynı gözetimde kaldı, izin verildiği kadarıyla düşmana zarar verdi, yakıp yıktı ve Bâbıâli'nin sonsuz üzüntüsüyle ona çıkışı kapattı".

73 Valiero, s. 135 ve devamı: "Donanmayı, çok rahat olmayan, ancak Kandiye'ye olan yakınlığı sebebiyle elverişli sayılan Standia askerî karargâhına çekti; burada Venedik'ten gönderilen yardımlara daha çabuk ulaşabilirlerdi".

Kış ayları, her iki tarafın Kandiye'yi kuşatma ve savunma hazırlıkları ile geçti. Anavatandan önemli takviye kuvvetleri de almış olan Venedikliler, bu arada talihli bir saldırı ile Mirabello sahil kalesini tekrar ele geçirmeyi başardılar. Ancak çok zayıf tahkim edilmiş ve düşman çevre topraklarının tamamını ele geçirdiği için güçlü bir muhafız kıtası olmadan elde tutulması çok zor olduğundan kale hemen terk ve yerle bir edildi[74].

1648'de yapılan sefer, Venedik için talihsizlik içinde ağır kayıplarla başladı. Grimani, Çanakkale Boğazı'na doğru yol almak ve kendisini hâlâ Kandiye kuşatmasını resmen başlatacak kadar güçlü görmeyen Hüseyin Paşa tarafından acilen talep edilen takviye kuvvetlerini zamanında yakalamak üzere, daha Mart ayında Standia Adası'ndaki konumundan ayrılmıştı. Oysa Takımadalar'a henüz varmıştı ki, donanması 21 Mart'ta küçük Psara Adası açıklarında, bu fırtınalı sularda bile nadir görülen bir kasırgaya yakalandı. Donanmayı oluşturan 50 gemiden, aralarında amiral gemisi de olmak üzere, 19 kadırga ve 14 nakliye gemisi dalgalar tarafından yutuldu veya karaya vurarak parçalandı. Grimani, 900 kişilik mürettebatı ile dalgaların içinde can verdi. Yarı ölü hâlde karaya vurduktan sonra, Psara Adası'nın bir kayalığında ruhunu teslim etti. Batan diğer gemilerin mürettebatının büyük bir bölümü şans eseri kurtarılabildi. Kalıntılarla birlikte karaya vuran toplardan da birçoğu diğer gemilere aktarılabildi. Neticede donanmada bulunan ve hemen komutayı üstlenen Donanma Proveditoresi Giorgio Morosini, cesaretini kaybetmedi. Hemen kurtarılan gemileri biraraya topladı; mürettebatı kiralık barçalara bindirdi ve tam bir düzen içinde Kandiye'ye gelerek burada mevcut tersanelerin stokları ile hasarı mümkün olduğunca kısa bir sürede düzelttirdi[75].

Morosini –bu ağır darbeyi kaderin bir cilvesi olarak ağırbaşlılıkla karşılayan Venedik'in kesin emri üzerine– Çanakkale Boğazı'nda kapudan paşanın karşısına çıkmak üzere en kısa zamanda tekrar yelken açacaktı. Donanmanın en azından bir kısmı Çanakkale Boğazı'na zamanında yetiştiğinden, gemileri ile Çanakkale Boğazı'ndaki hisarlara gelmiş olan Fazlı Paşa düşman saflarını kırmaya cesaret edemedi. Tabii ki bu hadise önce makamına ve daha sonra da başına mâl oldu; ama halefi Mehmed* Paşa da yolunu silah zoruyla açma cesa-

74 *Aynı eser*, s. 141 ve devamı.

75 Valiero, s. 146 ve devamı.

* Zinkeisen sehven Ahmed Paşa yazmıştır. Fazlı Paşa'dan sonra Ammârzâde Mehmed Paşa kaptanıderya oldu (çn).

retini gösteremedi. Bu yüzden Girit'e gidecek birliklerin büyük bir bölümünü Takımadalar'ın beylerinin kadırgaları ile Hanya'ya götürülmek üzere kara yoluyla Sakız Adası'na göndererek içinde bulunduğu duruma bir çare buldu[76].

Venedik'te bu arada Psara'da kasırgadan dolayı yaşanan kayıpları mümkün olduğunca kısa bir sürede telafi ve Kandiye'nin muhafız kıtalarını mümkün olduğunca takviye etmek için mümkün olan herşey yapılmıştı. Dalmaçya, Korfu ve Zenta, İstendil ve Çuha adalarında bulunan kadırgalarla donanma çok geçmeden eski sayısına kavuştu. Leonardo Mocenigo, denizlerin genel kaptanı olarak donanmanın başına geçti, fakat muhafız kıtalarının yeni atanan komutanı Antonio Lippomano ile savunma hazırlıklarını yönetmek üzere önce bir süre Kandiye'de kaldı[77].

Ne yazık ki böyle büyük çabalar, yeni para kaynaklarını da gerektiriyordu. Bir kez daha olağanüstü, kısmen de kuşkulu tedbirlere başvurmak zorunda kalınıyordu. Örneğin Psara'daki felaket yaşanmadan önce, 7 duka ödeyen her sürgünün geri dönmesine izin verilmesi kararlaştırıldı. İnsanların iyi tarafları, bir defada çok sayıda tehlikeli ayak takımını vatana getirecek bu "adaletin satışına" tabii ki karşı çıkıyordu. Ancak sürgünlerin sayısı gerçekten de çok büyük, dolayısıyla hazineye akacak para miktarı da muazzam olduğundan Pregadiler Meclisi'nde bu karara karşı çıkan ağırlıklı sesler bile zorunluluğun şiddeti ile kolayca bastırıldı. Oysa bu tedbir de tabii ki daimî değildi. Çok sayıda sürgünün topluluklar hâlinde Venedik topraklarına geri döndüğü ilk zamanlarda gerçi büyük miktarlarda para getirdi, ama zamanla bu para kaynağı da sürgünlerin sayısı azaldıkça kapanıyordu[78].

Çok geçmeden getirilen ve soyluluk ünvanı kazanmayı bir nevi piyangoya kadar indirgeyen teklif, bundan daha da kötü idi. Her biri 100 bin duka ödeyecek 100 aile seçilecek, bunlardan 10 aile çekilişle altın deftere kaydedilecek ve Büyük Meclis'e girmelerine izin verilecekti. Böylece bir milyon altın elde edilecekti. Hâlbuki Pregadiler, Venedik Cumhuriyeti'nin en değerli

---

76 *Aynı eser*, s. 150 ve devamı.

77 Valiero, s. 151 ve 177.

78 *Aynı eser*, s. 125: "Senato bu öneriyi kabul ederken gerçekten büyük bir hoşnutsuzluk duydu, bu şekilde adalet satılıyor görünüyordu... Yine de, ihtiyaçlar acil olduğundan ve o sırada bu ülkede bulunan kayda değer sayıdaki hayduta ilişkin olarak büyük miktarda para toplanması umut edildiğinden işe kucak açtılar", diyor bu malî tedbir hakkında.

mülkleri olan soyluluk ünvanlarının çarkıfeleğin oyuncağı hâline gelecek kadar alçalmadığını düşünüyorlardı. Böylece bu teklif oybirliğiyle reddedildi[79].

Çok geçmeden, o tarihe kadar yalnızca verilen hizmetler karşılığında Büyük Meclis'e veya Kırklar Meclisi'ne tahsis edilen bütün devlet makamlarının satışının geniş kapsamlı bir malî kaynak hâline getirilmesinin daha iyi bir fikir mi olduğu tartışıldı; üstelik bu makamların satışı kısa sürede, gerekli sağduyu ile hareket edilmiş olsaydı hazineye getireceği gerçek gelirin büyük bir bölümünü ortadan kaldıran tam bir israfa dönüştü[80]. Neticede bütün bu tedbirler, yarı kayıp devletleri kaçınılmaz sona doğru götüren çaresiz adımlardı. Gerçekten de bu savaşın yükünü iki kat hissedilebilir hâle getirdiler ve artık bedelini ağır fedakârlıklarla bile ödemeye razı oldukları barışa duyulan özlemi son raddeye kadar arttırıyorlardı.

İstanbul'da Girit'in devredilmesinin olmazsa olmaz şart olarak kalması gerektiğinde ısrar edildiği sürece ve Venedik bilhassa bu noktada geri adım atmak istemedikçe, bu yüzden askıda kalan müzakereler tabii ki hiçbir sonuca varamazlardı. 1646'da durum böyle idi[81]. Oysa 1648 başlarında Venedik, içinde bulunduğu sıkıntılardan dolayı daha uysal hâle gelmişti. Söz konusu yılın başlarında, esir tutulan balyosunun durumu hakkında bilgi almak bahanesiyle İstanbul'a gönderdiği, bu gibi hassas diplomatik hususlarda oldukça tecrübeli bir adam olan müzakerecisi Venedik Sekreteri Giovanni Battista Ballarino aracılığıyla genel olarak Girit için belirlenecek bir yıllık ücret, kısacası haraç ve özel olarak Hanya için İstendil Adası'nı takas olarak teklif etti. Veziriazam barış konuşulacaksa[82] Girit'ten vazgeçmeye hiç niyetli görün-

79 Valiero, s. 135: "Senatörlerin yürekliliği, soyluluk ünvanlarının ikramiye konusu yapılmasını ve piyango talihinin tanınmamış kişiler üzerine düşmüş olmasını yakışıksız olarak değerlendirdi; bunun neticesinde, ihtiyacın, Cumhuriyet'in yüce ruhunu bütünüyle alçaltamayacağını göstererek teklifi oybirliğiyle reddetti".

80 *Aynı eser*, s. 175. Burada söz konusu musibet bilhassa vurgulanmaktadır: "Bu, hazineye büyük miktarda altının girmesine sebep oldu; bu miktar daha büyük olabilirdi, eğer satışın yanında elverişli bir ihtiyatlılıkla davranılmış olsaydı; ama duyulan ihtiyaç acele edilmesini gerektirdiğinden, işin başında sonsuz sayıdaki satış, satıştan çok fırlatılıp atılma oldu denebilir".

81 S. Valiero, s. 111, İstanbul'daki barış müzakereleri hakkında: "Türkler kesinlikle Kandiye'yi istediklerinden hiçbir görüşme yolu açılmadı".

82 "Sadrazam cevap verdi, açıkça söylemeliydi, sadece krallıkla âdil bir sonuca ulaşabilirdi", *aynı eser*, s. 144.

meyince de Venedik tavizlerinde öyle ileri gitti ki, Bâbıâli Hanya ve Resmo'yu istihkâmları yerle bir edilmiş hâlde dahi olsa geri vermeye razı olduğu takdirde haracın ve İstendil Adası'nın yanına padişah ve vezirler için bir onur hediyesi, Delvine sancağında Parga Kalesi'ni ve Dalmaçya'da fethettiği bütün yerleri de ekledi. Oysa veziriazam buna da razı gelmedi. Ültimatomu, Girit Krallığı'nın tamamen ve eksiksiz olarak devredilmesi idi ki, 1647'de Venedik'te de bu husus ciddi olarak düşünülmeye başlamıştı[83].

O dönemde senatörlerden ikisi, Nicholo Delfino ve Giovanni Emo, barışın bu bedel karşılığında bile pahalıya mâl olmayacağını göstermek için söz almışlardı: Osmanlı sultanı olağanüstü masraflarını "bazı zengin başları" vurdurarak kolayca karşılayabilecekken, kayıplardan başka bir şey getirmeyen, dışarıdan yardıma çok az ümit bağlayabilecekleri, hatta hiç güvenemeyecekleri ve Venedik'in neredeyse hiç malî kaynağının kalmadığı bu savaşı nasıl devam ettirebilirlerdi vesaire. Birkaç oy daha olmuş olsaydı bu teklif belki daha o zamanlar karar hâline getirilebilir ve savaş sona erdirilebilirdi. Oysa çoğunluk sonunda olayların iyice son raddeye getirilmemesi gerektiğine karar verdi ve savaşın devam ettirilmesinde ısrar etti[84].

Öyleyse öncelikle başkent Kandiye'nin kurtarılması gerekiyordu. Hüseyin Paşa yeterli olmasa da son takviyeleri de aldıktan sonra, Nisan ayı sonunda kalenin muhasarası resmen başladı. Yeniçağın savaş tarihinin en olağandışı kuşatmalarından biri, hatta belki de en olağandışı olanı idi. Günümüzde en büyük hadiselerden biri olan ve bütün dünyayı iki yıl boyunca heyecan içinde tutan Sivastopol kuşatmasını kim hatırlamaz[*]? Oysa en önemli aşaması, nihaî sonucun ağırlığı bu uğursuz savaşın sonuna denk gelse de Kandiye için yapılan mücadele bütün 20 yıl sürmüştü. Burada, özel savaş tarihinin alanına giren detaylara girmeden, yalnızca kısaca başlangıcının en önemli anlarını ele alacağız.

1 Mayıs'ta kalenin üç ana istihkâmı olan San Dimitri Hisarı'na ve Giesu ile Santa Maria burçlarına ateş açıldı. Mücadele baştan beri şiddetli ve kanlı geçti. Osmanlılar, aslanlar gibi dövüşerek defalarca surların içine kadar girdiler, fakat Venedikliler tarafından aynı cesaretle geri püskürtüldüler. Her iki

83 Sadrazam, bu hususu padişaha bildirmeye cesareti olmadığını söyleyerek müzakereleri kesmişti (bk. Valiero, s. 146): "Devredilen krallığın yeni bir haberi gelmeksizin".

84 *Aynı eser*, s. 145: "Bu görüş çok az sayıda oyla düştü".

* Zinkeisen, kendi dönemindeki Kırım Savaşı'nı kastetmektedir (çn).

tarafın kayıpları büyüktü ve yeni birliklerle telafi edilemediklerinden oldukça etkili idi. Venedik donanması, düşman birliklerinin karaya çıkmasını engellemek için sürekli olarak küçük filolar hâlinde adanın açıklarıyla Takımadalar'da dolaşıyor ve bu yüzden kendi birliklerinin nakli için kullanılamıyordu. Kuşatmanın ilk dönemlerinde birçok ordu komutanının ölmesi, bu şartlar altında her iki tarafın en ağır kayıpları oldu. Daima ön saflarda mücadele eden Hüseyin Paşa ağır yaralandı, ama yerini terketmedi.

Kalede Leonardo Mocenigo'nun basireti ve şahsî cesareti herkeste cesaret ve dayanıklılık yaratıyordu. Savunmayı mümkün olduğunca kolaylaştırmak için, savaş hizmeti vermeye uygun olmayan bütün nüfusu, bilhassa keşişleri kadırgalara bindirdi ve Venedik'e gönderdi. Her yerde sıcak çatışmanın acılarını ve tehlikelerini paylaşıyordu ve nereye şahsen gidiyorsa orada zafer Venediklilerden yana oluyordu. Yine de geniş bir alanı kaplayan surlarda şahsen bulunmakla her talihsizliği önlemek elinde değildi. İki güçlü dış sur, Santa Maria ve Giesu, Temmuz ayı başlarında kaybedildi ve Mocenigo, zamanında buraya gelip düşmanın 500 ölü vermesine ve surlara diktikleri birçok sancağı kaybetmelerine yol açarak onları işgal ettikleri dış surlardan kovmayı başarmamış olsaydı, bir ay sonra, 4 Ağustos'ta ana kule olan Martinengo'ya yapılan genel bir taarruz belki de mücadelenin kaderini belirleyecekti[85].

Osmanlıların saldırıları, o tarihten sonra gittikçe zayıflamaya ve azalmaya başladı. Hüseyin Paşa, oldukça yorulmuş kuşatma birlikleri ile –başlangıçta mevcut 30 bin kişiden altı ay içinde 20 binini kaybetmişti– önemli bir teşebbüste bulunmaya cesaret edemiyordu. Birlikleri ile komşu tepelerde güvenli bir konuma geri çekildi ve harekâtlarını zaman zaman bir lağım patlatmak veya kalenin ikmalini zorlaştırmak için limanı top ateşine tutmakla sınırladı ama her ikisinde de başarılı olamadı. Beklenen takviye kuvvetleri gelmediği sürece kuşatmanın tekrar etkin bir biçimde devam ettirilmesi mümkün değildi. Oysa İstanbul'da bu arada gerçekleşen taht değişikliğinden dolayı beklenen takviyeler gelmedi ve Serdar Hüseyin Paşa, böylece kış mevsiminin başlangıcında, 10 Kasım'da Kandiye önlerindeki çadırlarını toplamak ve Hanya ile Resmo'daki kış karargâhına geri dönmek zorunda kaldı[86].

85 Valiero, s. 177 ve devamında verdiği kuşatmanın tarifine göre.

86 *Aynı eser*, s. 181, Kandiye'nin ilk muhasarasını tam olarak 1 Mayıs ile 10 Kasım tarihleri arasındaki dönem olarak vermektedir.

Bu hadise tabii ki Venediklilerin cesaretini ve yerli halkın onlara karşı tutumunu oldukça olumlu etkiledi. Mocenigo, bu müspet ruh hâlinin başka yönlere doğru bazı avantajlar elde temek için kullanılması gerektiğini düşünüyordu. Hüseyin Paşa daha Kandiye önlerindeyken, donanmanın bir kısmını Lorenzo Marcello komutasında, Takımadalar'ın ve Mora sancakbeylerinin kadırgalarının yeni demir attıkları Hanya Limanı'nı abluka altına aldırdı. Kadırgalar gerçi elinden kaçtılar, ama en azından aralarından Ayamavra sancakbeyinin kadırgasını ele geçirmeyi başardı. Buna karşılık bilhassa Vatikan ve Malta birliklerinin yardımı ile Osmanlı'nın işgali altındaki Milapoteme ve Girapetra sahil kaleleri üzerine yapılan bir akın tamamen başarısız oldu. Hristiyanlar büyük kayıplarla geri püskürtüldüler ve Osmanlılar bu iki önemli yerin efendileri olarak kalmaya devam ettiler. Zaten müttefik birliklerin desteği, Venedik'e çok büyük bir kazanç getirmiyordu. Mocenigo, müttefik filolarını düşman kadırgalarının Hanya Limanı'na girmelerini engellemek için Kılıçburnu açıklarında pusuya yatmaya bile ikna edememişti. Müttefik donanması, Çuha Adası'nda sessizce beklemeyi ve Osmanlı nakliye gemilerinin rahatsız edilmeden Hanya'ya gitmek üzere buradan geçmesini seyretmeyi yeğliyordu ve kendi güvenliği için Eylül ayında batıya doğru yola çıkmayı daha uygun görüyordu[87].

Sfakiyotlar başta olmak üzere yerli halkı genel olarak Osmanlı'ya karşı ayaklandırmaya yönelik bir teşebbüs de beklenen neticeyi vermedi. Söz konusu dağ halkları arasında önemli bir nüfûza sahip olduğundan Mocenigo tarafından bu hareketin başına geçmek ve onları yönetmek üzere görevlendirilen ve muhtemelen çok erken zamanlardaki önemli konumlarını yukarıda gördüğümüz bu isimdeki eski hanedana mensup Mattio Kalergis her ne kadar savaşmaya meyilli görünen[88] oldukça çok sayıdaki silahlı köylüleri biraraya toplamayı başarmışsa da, vahşi ve disiplinsiz yapıları, onların düzenli ve etkin bir teşebbüste kullanılmalarını imkânsız hâle getiriyordu. Birarada kalmak yerine küçük çeteler hâlinde açık arazilere yayıldılar ve kimi yerde birkaç Türk'ü de öldürdüler, fakat kapalı saflar hâlinde Hanya üzerine gitmeleri istenince çıkış harekâtında bulunan muhafız kıtaları tarafından geri püskürtüldüler; çoğun-

87 Valiero, s. 181-183.

88 *Aynı eser*, s. 183'de Kalergis (söz konusu halk üzerinde büyük bir otoriteye ve itibara sahip adam) hakkında şöyle denmektedir: "Öyle bir şevkle yönetti ki, neye girişirlerse girişsin o ya da bu yanı cesaretlendirdi".

lukla öldürüldüler ve köylerine kadar takip edildiler; üstelik köyleri de Osmanlılar tarafından ateşle ve kılıçla tahrip edildiler.

Böyle bir halk ayaklanmasına oldukça büyük umutlar bağlamış gibi görünen Mocenigo, hareketin yönetimi üzerinde biraz olsun nüfûz kazanmak için acilen Suda'ya gitti, fakat oraya vardığında panik hâlinde bir korkudan dolayı herkes bir yerlere dağılmıştı bile. Bu yüzden Suda'da kaldığı süreyi Osmanlıların limana kurdukları ve buraya giren çıkan Venedik gemilerini oldukça rahatsız eden bir topu tahrip etmek için kullandı. Daha sonra Kandiye'ye geri döndü; yokluğunda komutanlar arasında baş gösteren husumetleri çözdü; kış aylarını kuşatmadan dolayı zarar gören istihkâmları tamir ettirerek ve kalenin erzak tedarikini tamamlayarak geçirdi. İstanbul acilen talep edilen takviyeleri gönderdiği anda Hüseyin Paşa'nın silahlarını doğrudan buraya çevireceğine hiç şüphe yoktu[89]. Oysa Venediklilerin şansına, İstanbul'da baş gösteren hadiseler, olayın şimdilik buraya kadar varmasına izin vermedi.

Kandiye'nin ilk muhasarası ile aynı döneme denk gelen ve Sultan İbrahim'in utanç dolu hayatına ve sefil kadınlar yönetimine bir son veren taht değişikliği, Venedik savaşının talihsiz gidişatına duyulan hoşnutsuzluğun tahta düşman grupların kızgınlığını iyice arttırması ve nihayet patlama noktasına getirmesi açısından Venedik savaşı ile doğrudan bağlantılı idi. Bu öfkenin daha derinde yatan sebeplerini bir kez daha tamamen sefilleşmiş ve sarsılmış bir devlet yönetiminin bulguları veya sarayın ve Harem'in sefil sırları altında incelemek, fazla ilginç olmayacağı gibi bu uğursuz durumları yeni bir ışıkta görmemizi de sağlamayacaktır. Sonunda kirli tutkularının ve yönetme hırsıyla yanıp tutuşan kadınlarının kölesinden başka bir şey olmayan bir hükümdarın, en çirkin zorbalıklarının ve en dizginlenemez şehvetinin yarattığı çaresizliğin sebep olabileceği bütün hadiseleri: Kaprisler uğruna yapılan idamları; beylerbeyliklerinin, devlet makamlarının ve rütbelerinin, devlet düzeni ve maliyenin IV. Murad'ın şiddet dolu hükümdarlığı döneminde biraz olsun yerine geldikten sonra yine korkunç bir kargaşaya dönüşmesine yol açan terlik ve paşmaklık paraları ve arpalıklar olarak hanım sultanlara, hasekilere ve musahiblerine dağıtılarak akılsızca israfı; padişahın lüksünü devlet ve toplum, ticaret ve zanaat için belalı bir yük hâline getiren değerli taşlara, samur kürklere ve ambere karşı deliliğe varan çocukça zevki detaylı olarak saymak pek hoş olmayacaktır.

89 Valiero, s. 184.

İsyan ve ayaklanma ruhu yeniçeri ve sipahi ocaklarında yalnızca uykuya yattığından bu kötü ruhu tekrar uyandırmak ve yeniden beslemek için bu hadiselerden daha iyi bir şey olamazdı. Oysa taht değişikliği için ısrar edenler, şu anda yalnızca kılıcın kudretine dayanan silahlı güçler değildi; başta şeyhülislâm, kadıaskerler, mollalar, müderrisler olmak üzere, devletin bariz çöküşüne kızan ve haklarının ihlal edildiğini düşünen güçlü ulemâ sınıfı da isyanın kanunun koruması altında gerçekleşmesini sağlamak için destek verdiler. Genç Osman'ın hükümdarlığını ve canını elinden alan taht değişikliği ile Sultan İbrahim'in zevküsefa, yumuşaklık ve hiçlik içine düşmüş ve yozlaşmış hükümdarlığını sona erdiren isyan arasındaki en önemli fark bu idi. Genç Osman, devleti ve tahtı dizginlenemez bir askerî yönetimin tehlikelerinden korumak için canından olmuştu; Sultan İbrahim ise kılıç ve kanun taşıyıcıları nezdinde Osmanlı İmparatorluğu ancak onun ortadan kalkması ile kurtulabilir diye düşürüldü. Bahsettiğimiz gibi, durum, Venedik savaşının olumsuz gidişatından dolayı patlama noktasına geldiğinde içten içe kaynamalar da son raddeye kadar ulaşmıştır.

Yakın zamanda uygulanan samur kürk ve amber vergisinden dolayı yaşanan gerginliği son raddeye getiren bilhassa Dalmaçya'daki kayıplar ve Klis'in düşmesi idi[90]. Bu kayıpları mümkün olduğunca küçümsemeye ve bilhassa Klis'in değerini başkentten 30 günlük mesafede önemsiz bir kale olarak düşürmeye çalışmalarına rağmen silahlı kuvvetler ve kanun adamları seslerini yükselterek homurdanmaya başladılar: Kâfirler Bosna'da –Dalmaçya buraya dâhil kabul ediliyordu– bir defada 40 kaleyi ele geçirirlerken ve 80 kadırga ile Çanakkale Boğazı'nı kapatmak üzereyken, imparatorluğun refahı böylesine tehlikeye sokulursa ve padişah zevküsefa ve yumuşaklık içinde kadınları ve musahibleri ile birlikte devletin gücünü ve hazinelerini bu şekilde israf ederse hâlleri nice olurdu? Sonunda kendi kendilerine yardım etmek zorunda kalacaklardı.

90 Burada bilhassa Naima ve diğer Osmanlı kaynaklarından naklen bu hususların detaylı olarak ele alındığı Hammer, *aynı eser*, V, 435'teki bilgileri aktarıyoruz. Bunun dışında Batılı kaynaklarda da değerli bilgiler mevcuttur; bilhassa Rycaut, *Histoire des trois derniers Empereurs*, P. I, s. 219 ve devamı ile Valiero, s. 160 ve devamı. Valiero, aynı dönemde Asya'da meydana gelen Celalî isyanlarından bahsederek şunları eklemektedir: "İyi sıkı bir düzenin bu yolsuzluklarını, sultanın olağanüstü ahlaksızlıklarının ve onun berbat davranışlarının ve özellikle de sonsuz sayıdaki harcamaları telafi amaçlı garip şiddetinin kışkırtmış olduğu inandırıcı gözükür".

Bilhassa nefret ettikleri samur kürk vergisini ağır bir biçimde hisseden yeniçeri subaylarından hepsi de sonuna kadar gitmeye hazır dört adam olan Kara Murad, Muslihiddin, Bektaş ve Kara Çavuş, öncelikle veziriazama yönelen isyan hareketinin başına geçtiler. Zira Veziriazam Hezârpâre Ahmed Paşa, sırf kendi zorbalıklarını uygulamak ve kendi hazinesini daha rahat doldurabilmek için padişahın kötü tutkularıyla masraflı kaprislerinin asıl yaratıcısı ve destekçisi olarak görülüyordu.

Uzun süredir sessizce hazırlıkları süren isyanın ilk kımıldanmaları 6 Ağustos 1648'de veziriazamın oğlunun büyük bir ihtişamla kutlanan düğününde görülmeye başladı. Söz konusu dört elebaşı, misafirlerin arasındaydılar, fakat sadece onları bu düğünü fırsat bilerek ortadan kaldırmak için davet edilmişlerdi. Sadrazam, Sultan İbrahim tarafından imzalanan ölüm fermanını yanında taşıyordu. Ancak ölüm fermanı uygulanamadan söz konusu dört kişi canlarına kast eden bu suikasttan haberdar oldular. Hemen oradan ayrılarak canlarını kurtardılar; acilen yeniçerilerin her zamanki toplanma yeri olan Orta Camii'ye geldiler; burada gece vakti yeniçerileri, sabah ise sipahileri ve kanun adamlarını, şeyhülislâmı, kadıaskerleri, mollaları ve müderrisleri istişareye çağırdılar ve veziriazamın hemen azledilmesini talep ettiler. Sadrazam lehine veya onu savunacak tek bir ses bile duyulmadı. Hesap vermek üzere veziriazamın bizzat buraya gelmesi gerekiyordu, ancak kendisini bekleyen kaderden emin olduğu için yapılan çağrıya cevap vermedi. Sultan İbrahim de azledilmesini gerçi onayladıysa da suçlunun teslim edilmesine dair talebi reddetti. Asilerin yeni tayin ettikleri Veziriazam Derviş veya Sofu Mehmed Paşa'nın defalarca tekrarladığı telkinleri de Sultan İbrahim'in öfkeli ruh hâli üzerine etki edemedi. Tam tersine sultan, istişare toplantısının derhal durdurulmasını istedi; aksi takdirde onları silah zoruyla dağıtacaktı ve asilerden intikamını korkunç bir biçimde alacaktı. Bunun üzerine derhal sadaret makamından alınan eski veziriazamın idamını ve Sultan İbrahim'in tahttan alınmasını isteyen sesler yükselmeye başladı. Hepsi daha çok küçük yaşta olan oğullarından biri, yerine Osmanlı sultanı olarak tahta çıkacaktı. Valide sultan ve bostancıbaşı, hemen çocukların hayatta kalmasını sağlamaktan sorumlu tutuldular.

Islahatçıların daimî talepleri, rüşvet sisteminin durdurulması, hanım sultanlarının ve gözdelerinin tamamının uzaklaştırılması ve yine azledilmiş veziriazamın teslim edilmesi idi. Hezârpâre Ahmed Paşa, gece vakti kaçarak kurtulmaya çalışmıştı; ama saklandığı yerde yakalanıp, önce kendi başı da tehlikeye

girmeyecek olsa Ahmed Paşa'yı belki de kurtarmak isteyecek Veziriazam Sofu Mehmed Paşa'ya teslim edildi. Ne Mekke'ye hacca gitmek için izin istemesi ne de 70 bin duka tutarında fidye teklif ettmesi Hezârpâre Ahmed Paşa'yı kurtarabildi. Yeniçerilere teslim edilerek hemen boğduruldu ve cesedi bin parçaya bölünmüş hâlde Atmeydanı'na atıldı; bu, tarihte kendisine bin parçaya ayrılmış adam anlamında Hezârpâre gibi dehşet verici bir lakabın takılmasına sebep olan utanç verici bir cürümdü. Çok geçmeden aynı şekilde nefret uyandıran ve suçlu olan Rumeli kadıaskeri de aynı akıbete uğradı.

Tıpkı bir zamanlar Genç Osman ve I. Mustafa gibi, şimdi de Sultan İbrahim, hareketlerinin hesabını vermek üzere Sultanahmed Camii'nde 15 bin kişiden oluşan bu halk şurasının önüne çıkacaktı. Şeyhülislâm, bu amaçla toplanan tebaa tarafından talep edildiği takdirde her padişahın bunu yapmak zorunda olduğu yönünde bir fetva vermişti. Oysa Sultan İbrahim, bu fetvayı yırtıp atarak bir zamanlar Sultan IV. Murad'ın yaptığı gibi şeyhülislâmın başını istedi ve gerektiğinde şiddete şiddetle karşılık vermek için bostancıları ve içoğlanlarını silahlandırdı. Bu direniş, asilerin daha da ileri gitmelerine sebep oldu. Şeyhülislâmın ikinci bir fetvası, padişahın bu davranışının Allah'ın kanunlarına aykırı ve padişahın kendisini bütün haklarından yoksun, dolayısıyla tahtta daha fazla kalmak için ehliyetsiz olduğunu bildirdi. Bu hareketlerinden dolayı bir müminin, bir Müslümanın özelliklerini yitirmişti, dolayısıyla artık adına hutbe de okunamazdı; bütün camilere –günlerden Cuma idi– derhal hutbeyi bu defa okumama emri verildi. Bu hadise, Sultan İbrahim'in öfkesini daha da kabarttı; şeyhülislâmın fetvasını bir kez daha yırttı ve idam edilmesinde ısrar etti[91].

Hâlbuki artık iradesini uygulatacak güce sahip değildi. Acilen silahlandırılan bostancılar ve içoğlanları bile onu kurtarmak için asilerin üstün gücü karşısında canlarını tehlikeye atmaya pek hevesli görünmüyorlardı. Yeniçeriler ve sipahiler en yüksek rütbeli kanun adamlarının yönetiminde, bir kez alınmış olan bu kararı zorla uygulamak üzere, saraya doğru ilerlemeye başladıklarında sessiz kaldılar. Gelenler hiçbir direnişle karşılaşmadan sarayın ön avlusuna alındılar.

Valide [Mahpeyker Kösem] Sultan, son anda asilerin düşüncelerini reddedilen oğlunun lehine çevirmeye çalıştı. Yas kıyafetleri içinde onları karşı-

91 Rycaut, *aynı eser*, s. 225.

ladı; elebaşları ile uzun süre müzakerede bulundu; böyle bir taht değişikliğinin tehlikelerini etkileyici bir biçimde anlatmaya çalıştı; bütün suistimalleri derhal durdurma; bütün suçluları ve tüm musahibleri uzaklaştırma; idarede adalet, disiplin, düzen ve dürüstlük; devlet bütçesinde ve saray ile Harem için yapılan masraflarda tasarruf sözü verdi. Hepsi boşuna! Ateşli konuşmalarının, Sultan İbrahim'in üzerindeki suçun yükü karşısında, ihlal edilen ve kirletilen devlet menfaatlerinin intikamını almaya gelmiş bu insanlar üzerinde ikna edici bir güce sahip olması mümkün değildi. Valide sultanın son olarak ileri sürdüğü bir koz, yani tahta çıkacak halefinin henüz yönetimi ele alacak bir yaşta olmaması, kararlarından vazgeçmelerini sağlayamadı. Son fetva şöyle idi: "Bilge bir vezir, aklı başında bir çocukla dünya düzenini ancak destekler; reşit olsa da deli bir hükümdar, dünya düzenini ancak cinayet ve rezilliklerle, rüşvet ve israfla karıştırır"[92].

Yalnızca aralarından en ölçülülerden bazıları, veziriazamın idamı ile yetinmeleri teklifinde bulunmaya cesaret ettiler; bu, bundan sonra ağır bir gözetim altında tutabilecekleri ve bilge, düzenli ve tasarruflu bir yönetimin kurallarına bağlayabilecekleri padişah için uyarı olarak yeterli idi. İmparatorluğun ve tahtının geleceğini güvence altına almak için, şehzâdeleri saraydan alarak, onları veziriazamın veya şeyhülislâmın doğrudan gözetimi altında ilerideki görevlerine hazırlamalı idi. İmparatorluğun iyiliğini ve kurtuluşunu artık sadece Sultan İbrahim'im idam edilmesinde gören grup, bu teklife şiddetle karşı çıktı ve hemen padişahın başını talep etti; bu musibeti ortadan kaldırmak için tek ve en uygun çare bu idi. Sonunda Sultan İbrahim'in tıpkı I. Mustafa gibi ömür boyu hapse mahkûm edilmesi ve oğlu Mehmed'in derhal boşalan tahta çıkartılması üzerinde anlaşmaya varıldı[93].

Valide sultan da bu karara nihayet boyun eğmek zorunda kaldı. O torununu getirmek üzere derhal Harem'e dönerken, Harem'in girişi olan Babüssaade'de Şehzâde Mehmed için bir taht kuruldu. Henüz yedi yaşında olan Mehmed korktu ve toplanan insanların zafer nidaları arasında padişah olarak karşılandığında babasının tahtına oturmayı reddetti. Yalnızca baba-

92 Hammer, *aynı eser*, s. 449'da Naima.

93 Valiero, s. 164. Hemen idam edilmesini isteyenler, aralarındaki ölçülü olanların teklifini şu sözlerle reddettiler: "Bunun, kötülük için bulunabilecek en kötü çare olacağı ve herşeyi iyi bir şekilde ve her zaman güven altında tutmak için Sultan Osman'a yapıldığı gibi hükümdarın hayatına son vermek gerektiği".

annesinin okşamaları ve devlet erkânının güzel sözleri korku içindeki çocuğun sonunda uğursuz hükümdarlık tahtına çıkmasını sağlayabildi. 8 Ağustos 1648 gününün akşamında burada, elini öpen ve tahtın önünde diz çöken devlet erkânının, silahlı kuvvetlerin temsilcilerinin ve kanun adamlarının biatlarını kabul etti[94].

Ön avluda toplanan yeniçeriler ve sipahiler sessizce kışlalarına geri dönerlerken, vezirler ve ulemânın en soyluları, alınan kararı kendisine bildirmek üzere, Sultan İbrahim'in bostancıbaşının gözetimi altında tutulduğu odalara yöneldiler. Sultan, bilhassa Şeyhülislâm [Kara Çelebizâde] Abdülaziz Efendi'ye ağır sitemlerde ve korkunç hakaretlerde bulunduğu şiddetli bir ağız dalaşından sonra, muhafızların arkasından önceden belirlenen hücresine [kafes] gitmeye zorla ikna edilebildi. Burası, Sultan İbrahim'in bir zamanlar ruh sağlığı bozuk Sultan I. Mustafa misali yalnızca iki cariye ile birlikte kapatıldığı, her tarafı güçlü duvarlarla çevrili, yalnızca yukarıdan çok az ışık alan ve yemeklerin verilmesi için tek bir açıklığı olan dehşet verici bir oda idi[95].

Oysa burada bile sefil varlığını daha fazla sürdürmek nasip olmayacaktı. Kapatıldığı yere gelir gelmez, tıpkı bir zamanlar Genç Osman'da olduğu gibi, lehine bilhassa sipahilerin arasından tahta tekrar çıkartılmasını talep eden sesler duyulmaya başladı. Tabii ki bu, başta şeyhülislâm, veziriazam, kadıaskerler ve yeniçeri ağası olmak üzere, çocuk yaştaki Sultan IV. Mehmed sayesinde sınırsız hâkimiyete sahip grubun sonu olurdu. Çok geçmeden kendi aralarında, hâkimiyetlerini ve canlarını ancak Sultan İbrahim'in ölümünün kurtarabileceğine dair anlaşmaya varmışlardı.

Dinî gücünü şahsî hükmetme hırsı için suistimal ederek aslında dünyevî gücün en üst taşıyıcılarının çılgınlıkları ve zaaflarından dolayı uzun zaman önce sarsılmış olan devlet yapısına aynı şekilde zarar veren şeyhülislâmın bir fetvası, bu cürümü de örtmek zorunda kaldı. Fetva, ilim ve silahlı kuvvetlere

---

94 Valiero, s. 168. Toplanan insanların arasına çıkartılan çocuk hakkında şöyle demektedir: "Korktu ve toplanan büyük kalabalıktan kaçmaya çalıştı, ancak okşanıp sevildikten sonra güven kazandı, hükümdarlık tahtına oturtuldu; bu eylemde çocuk doğal bir sadelik sergiledi, babasının yeri olduğu söylenerek çoğu kez onun orada bulunması yasaklanmıştı,".

95 Hammer, *aynı eser*, s. 452'de Naima tarafından detaylı olarak tarif edilmiştir. Taht değişikliği gerçekleştirildikten sonra, Valiero, s. 168 şöyle devam etmektedir: "Aynı anda asker topluluğu karmaşa, hakaret olmaksızın ve kimse zarar görmeden şanlı bir eylemde bulunmanın gururuyla dağıldı, kışlalarına döndüler,".

dair makamları ve payeleri hakedenlere değil, bu makamlara ve payelere lâyık olmayıp rüşvetlerle padişahın gönlünü kazananlara verdiği kanıtlandığı takdirde padişahın katlinin kanunlara aykırı olmadığı yönünde idi. Oysa bu cürüm, Osmanlı devlet kurallarına ne kadar uzun zaman önce girmişti ve hangi padişah böyle bir suçlama karşısında berat edebilirdi ki![96]

Neticede hapse atıldıktan 10 gün sonra, 18 Ağustos'ta şeyhülislâm, veziriazam, kadıaskerler ve yeniçeri ağası, cellâtlarla birlikte paniğe kapılan ve başta şeyhülislâm olmak üzere katillerine ve bütün Türk milletine korkunç lânetler yağdırarak şiddetli bir direnişten sonra boğdurulduğu ipin altında ruhunu teslim eden Sultan İbrahim'in korkunç hapishanesine bizzat geldiler. Naaşı hemen hiç gizlenmeden gerekli onurlarla Ayasofya Camii yakınlarında bulunan Sultan I. Mustafa'nın türbesine defnedildi. Bunun dışında bu hadise neredeyse hiçbir olay çıkmadan geçtiği gibi, esas amacına bir kez ulaştıktan sonra taht değişikliğinin tamamı da muhtemel endişelerin aksine en azından bundan böyle herhangi bir sarsıntıya maruz kalmadı[97].

Genç sultanın sünneti hemen cülûsunu takip eden ertesi gece ve kılıç kuşanma töreni de Sultan İbrahim'in öldürülmesinden iki gün önce her zamanki törenler arasında ve hiçbir rahatsızlık yaşanmadan gerçekleştirildi. İktidar gücü öncelikle olağanüstü siyaset zekâsı sayesinde eşi Sultan I. Ahmed ve daha sonra oğulları IV. Murad ve İbrahim dönemlerinde devlet işlerinin yönetimi üzerinde önemli bir nüfûz ve şimdi de torunu IV. Mehmed'in hükümdarlığında neredeyse sınırsız bir güç kazanan yaşlı Valide Sultan Mahpeyker Kösem Sultan'ın elinde kaldı. Yanında kendisine destek olarak sade, dürüst ve devlet işlerinin yönetiminde tecrübeli bir adam olan ve devlet için en azından en iyisini isteyen, ancak her zaman iyi niyetine sâdık kalmayı başaramayan yaşlı Veziriazam Sofu Mehmed Paşa vardı.

Yeni yönetimin aşması gereken ilk zorluk, cülûs bahşişi için gerekli parayı bulmaktı. Morallerini yüksek tutmak istiyorlarsa, birlikleri kızdırmamalıydılar. Oysa Sultan İbrahim'in Enderûn Hazinesi'nde 13 milyon altın bıraktığı id-

96 Hammer, *aynı eser*, s. 452'de Naima.

97 *Aynı eser*, s. 454. Kayserin tercümanı Panagiotti'nin henüz basılmamış raporu, Sultan İbrahim'in son anlarını şu şekilde anlatmaktadır: "Efendilerine olan sadakatsizliği için Türk halkına hakaret etmeye, lanet okumaya başladı; konuşurken cellat tarafından boğuldu ve hemen törenle Ayasofya mabedine gömüldü". Daha kısa olarak bk. Valiero, s. 169: "Herhangi bir gürültü olmaksızın bir iple hayatına son verildi".

dia edilmesine rağmen hazine neredeyse tamamen boştu. Bu zorluk öncelikle Sultan İbrahim'in güçlü musahibi Cinci Hoca'nın tam 3 bin kese tutarındaki servetine el koyularak ve Cinci Hoca'yı önce yolsuzlukları ve bariz rüşvet yiyiciliğinden dolayı hapse atıp daha sonra Nubya'ya sürgüne göndererek ve sonunda oraya varamadan idam ettirerek aşıldı. Yalnızca bu bile o dönem her biri 500 akçe tutarında toplam 4.080 keseden, yani 2.040.000 akçeden (120 akçe değer üzerinden) veya 1.958.400 dukadan (125 akçe değer üzerinden) oluşan cülûs bahşişinin en büyük kısmını karşılamaya yetiyordu. 50 bin yeniçeriden her birine 3 bin; her sipahiye yalnızca 1.000 akçe dağıtıldı ve ulûfeleri, yeniçeriler için 7 akçeye kadar ve sipahiler için 5 akçeye kadar yükseltildi. Hazinenin mevcut imkânları el verdiği oranda memurların çeşitli sınıflarına da para dağıtıldı. Örneğin daha alt sınıflardaki müderrisler gibi eli boş kalanlar tabii ki homurdanıyorlardı[98].

Hâlbuki bu insanların hoşnutsuzluğundan ziyade Galata ve İstanbul'daki üç sarayın içoğlanı odalarında baş gösterip sipahiler arasında da görülen ve henüz başlangıcında bastırılamadığından birkaç ay sonra, Ekim'de resmen ayaklanmaya dönüşen içten kaynamalardı. İçoğlanları, topluluklar hâlinde, her taht değişikliğinde gerçekleşen olağan terfileri talep ettiler ve bu terfiler muhtemelen malî sebeplerden dolayı –daha önce de gördüğümüz gibi, bu terfiler de büyük masraflara gebeydi[99]– hemen gerçekleştirilmediğinden, bunları zorla almaya kalkıştılar. Üstlerine ve subaylarına kötü muamele ettiler. Onlarla müzakerelere girişilmek zorunda kalındı ve bazı elebaşlarıyla huzursuzluk çıkaran 80 kişiyi odalardan çıkartarak ve 200 kişiyi sipahi olarak Anadolu'ya göndererek, bu saçmalıkların sona erdirilebileceği düşünüldü.

Oysa bu hareket, geride kalanların öfkesini daha da kabarttı. Topluluklar hâlinde odalardan çıkarak biraraya toplandılar; şehrin sokaklarında gürleyip esmeye başladılar ve sonunda cülûs bahşişinden memnun olmayıp ölçüsüz isteklerde bulunmuş asi sipahilerle işbirliği içine girdiler. Bilhassa çocukları için veledeş ve gulamiye vergisini, yani erkek çocukları için belirli bir zam ve Bâbıâli'nin hizmetindeki memuriyetlerle makamların dağıtılması sırasında gö-

98 Hammer, *aynı eser*, s. 458 ve devamında Naima. Sultan İbrahim'in Enderûn Hazinesi'ne 13 milyon duka bıraktığına dair bir söylentinin yayıldığını, cülûs bahşişini 4 milyon real olarak tahmin eden Valiero, s. 169'da belirtmektedir.

99 İçoğlanı odalarının teşkilatlanması hakkında bilgi için bk. bu eserin III. cildi ve Hammer, *aynı eser*, s. 461.

zönünde bulundurulmayı talep ediyorlardı. Ayaklanmalarına daha yüce siyasî bir önem katmak için ayrıca öldürülen padişahın intikamcıları olarak ortaya çıkmaya çalıştılar[100].

Asilerin çekirdeği, azledilen, daha sonra tekrar ocaklara geri alınan ve veziriazamın kendinden uzaklaştırmak için Girit'te bulunan orduya göndermek istediği sipahilerdi. Oysa sipahiler ancak Silivri'ye kadar ulaştılar ve buradan aralarında en cüretkârlardan biri olan Bıyıklı Mahmud yönetiminde tekrar İstanbul'a dönerek her zamanki gibi Atmeydanı'na toplanan asilerin başına geçtiler. Yüksek sınıflardaki ulemâyı ve yeniçerileri kendi tarafına çekmiş olan veziriazam, onlarla silahlarla mücadele etmek yerine müzakerelere girişti ki bu, taleplerini daha da cüretkâr hâle getiren bir zayıflık göstergesi idi. Başta şeyhülislâm ve veziriazamın kendisi olmak üzere, Sultan İbrahim'in katline katılan herkesin başını isteyecek kadar ileri gittiler. Artık kılıçların gücü konuşacaktı.

İsyanın gücünü içoğlanlarının taleplerinin bir kısmını yerine getirerek biraz olsun azaltmaya çalışan veziriazam, sipahilerle ezelden beri husumet içindeki yeniçerileri yardıma çağırdı. Bu hadise, asileri bir anlığına korkuttu. Tam sâkinleşecekmiş gibi görünürlerken, asi olarak yakalanan bazı sipahilerin zamansız idamları, Üsküdar'daki kışlalarına geri çekilmiş olan sipahi ocağının tekrar ayaklanmasına sebep oldu. Birkaç gün sürmüş olan kargaşa, 27 Ekim'de eskisinden de şiddetli bir biçimde tekrar başladı. Sipahiler, kendilerinden talep edildiği üzere, elebaşları olan Bıyıklı Mahmud'u teslim etmekten imtina ettiler ve topluluklar hâlinde Atmeydanı'na isyan bayrağını çekmek üzere akın akın İstanbul'a geri geldiler. Artık kesin tedbirlerin alınması gerekiyordu. Padişahın, daha doğrusu valide sultanın, dağılmaları hâlinde veziriazamı ve şeyhülislâmı seçme haklarının kendilerine verileceği yönündeki defalarca tekrarlanan çağrıları bile başarısız oldular. Şeyhülislâmın bir fetvası, yüksek rütbeli subaylarından birinin öldürülmesi ile öfkeleri son raddeye kadar gelmiş yeniçeriler için sipahileri yoketmeyi âdeta görev hâline getiriyordu[101].

100 Burada bilhassa Hammer, *aynı eser*, s. 466 ve devamında Naima'yı takip ediyoruz. Valiero da bu konuda oldukça bilgi sahibidir. Onun sayesinde (mesela, s. 188'de), asi sipahilerin bilhassa eskiden ele geçirdikleri ve IV. Murad tarafından tekrar ellerinden alınan cizye vergisini tahsil hakkının yine kendilerine verilmesini talep ettiklerini öğreniyoruz.

101 Valiero, s. 189'a göre, ayrıca 20 bin real tutarında bir bağış da cesaretlerini arttırdı.

Yeniçeriler, 28 Ekim'de veziriazamın ve şeyhülislâmın bizzat yönetiminde kapalı saflar hâlinde, Atmeydanı'nda toplanmış ve kısmen hemen yanındaki Sultanahmed Camii'nin ön avlusunda ve iç kısmında da sağlam bir konum almış olan asilerin üzerine yürüdüler. Yeniçerilerin ilk saldırısı talihli geçmedi. Son kez barışçıl bir uzlaşmaya varmak için teşebbüste bulunacak öncüleri, hiç dinlenmeden asiler tarafından hemen oracıkta öldürüldüler ve arkalarından gelen yeniçeri ortaları da kayıplarla geri püskürtüldüler. Ancak yeniçeriler kısa sürede tekrar toparlandılar ve çok daha büyük bir kızgınlıkla, korkunç bir çatışmada 300'ün üzerinde içoğlanının ve sipahilerin büyük bir bölümünün öldürüldüğü Atmeydanı'na ve camiiye hücum ettiler. Başta Bıyıklı Mahmud olmak üzere isyanın elebaşları Anadolu'ya kaçarak kendilerini kurtarmaya çalıştılar, fakat yakalanarak hemen idam edildiler. Daha sonra sıra padişahtan af dilenen diğer sipahiler arasında temizlik yapmaya geldi. 1.000 kadarı sipahi defterlerinden tamamen silindiler. Kalanların ulûfeleri yine eski durumuna getirildi ve bunların erkek evlatları için herhangi bir zam söz konusu değildi.

İçoğlanlarının ve sipahilerin ayaklanması, veziriazamın ve şeyhülislâmın canlarını kurtarmalarını sağlayarak, ama onları diğer taraftan bir nevi yeniçerilerin köleleri hâline getirerek sona erdi. Aynı şekilde, taht değişikliğini Anadolu'da Karahisar dolaylarında isyan bayrağını çekmek için kullanmış olan bazı asiler de ele geçirildiler. Elebaşlarının yakalanması ve idamları, isyanı burada da kısa sürede sona erdirdi ve böylece bütün olarak bakıldığında taht değişikliğinin imparatorluğun içinde yarattığı bu geçici sarsıntılar, Bâbıâli'nın dışa karşı tutumu, bilhassa Venedik savaşının devamı üzerinde, Avrupa'da genel olarak ve Venedik'te özel olarak beklenenden çok daha azdı.

Venedik, taht değişikliğinin Divân-ı Hümâyûn'u en azından teklif edilen barış şartları açısından daha uysal hâle getireceğini umut etmişti[102]. Oysa durum hiç de böyle değildi. Aksine savaşa yönelik tutum, şimdilik Bâbıâli'ye hâkim tutum olarak devam etti; üstelik mevcut iktidar sahipleri de savaşın Girit tamamen ilhak edilene kadar var güçle sürdürülmesini kendilerini de yüceltmek ve yerlerinde tutmak için bir çare olarak görüyorlardı[103].

---

102 Valiero, s. 173: "...Senato, en azından daha iyi barış şartlarından yararlanma yolunda olan güveni kavrayabilecekmiş gibi görünüyordu".

103 Valiero, s. 174'te İstanbul'da Girit savaşının devamı üzerine kesin anlaşma hâlinde olunduğunu belirtmiştir: "Vezirlerin, savaşın sonuna kadar devam etmesini istedikleri ve o saatten itibaren düzenli olarak zorlayıcı sebeple yapılmış olacağını söyledik-

Taht değişikliğinden dolayı tekrar devlet erkinin güçlü bir unsuru hâline gelen yeniçeriler, barışı ancak Venedik Girit'den tamamen vazgeçtiği takdirde kabul etmek istiyorlardı. Barış bu şartlar altında sağlanmadığı sürece, genç sultanın cülûsunu kutlamak ve bu esnada barışın sağlanmasını mümkün olduğunca desteklemek üzere Venedik'in olağanüstü elçisi olarak İstanbul'a gönderilen, 1638'de cereyan eden Avlonya hadisesi sırasında İstanbul balyosu olarak görev yapmış ve diplomatik çevikliğini kısa bir süre önce Venedik'in temsilcisi olarak Münster'deki barış kurultayında göstermiş olan Luigi Contarini'yi bile huzura kabul etmekte tereddüt ediyorlardı. Bilhassa şeyhülislâmın fetvası, barış bu şartlar altında sağlanmadığı sürece böyle bir elçiyi kabul etmemek gerektiği yönünde idi[104]. Oysa birkaç tereddütten sonra bu davranıştan vazgeçildi ve Contarini'nin huzura kabul edilmesine karar verildi, fakat bu esnada daima yetkilerinin ancak Bâbıâli'ye adanın tamamını devretmeye yönelik olduğundan yola çıkılıyordu. Sultan İbrahim'in öldürülmesinden hemen sonra Venedik Sekreteri Ballarino tarafından, haraç ve onur hediyesinin yanısıra İstendil ve Parga adalarının da devredilmesine yönelik yenilenen teklifler, veziriazam tarafından tıpkı halefinin yaptığı gibi hor görülerek reddedilmişti: Bir kez başlatılan teşebbüslerden kolayca vazgeçmek padişahın huyu değildir, diye cevap verdi; Parga'nın aslında ne olduğunu bilmiyorlardı ve Girit'i tamamen ele geçirdikten sonra, İstendil'i zaten ele geçireceklerdi; padişahın öldürülmesinin bir sebebi de Girit'in fethi için gerekli masraflardan kaçınması olduğundan Girit'i şimdi her zamankinden çok istiyorlardı[105].

Contarini, beklentilerin aksine adanın devredilmesinden hiç bahsetmeyince ve bu husus Venedik'e yeniden sorulduğunda yalnızca haraç ve onur hediyesi miktarlarının arttırılmasından başka bir netice getirmeyince, veziriazam öyle öfkelendi ki, yalnızca 28 Nisan 1649'da adanın devrine ilişkin kesin bir açıklama beklediği huzura kabulde Balyos Soranzo'yu maiyeti ile birlikte zincirlere vurdurmak ve İstanbul Boğazı'nda bulunan korkunç Kara Kule*

leri söylentisi yayıldı; bu da, onların adayı elde edeceklerinden emin olduklarını gösteriyordu".

104 Valiero, s. 186: "...Müftü, Krallık'tan [Girit] feragati getirmedikçe elçinin kabul edilemeyeceği konusunda inatçıydı, yoksa askerler kabul etmeyeceklerdi".

105 Valiero, s. 185. Veziriazam: "Parga'nın ne olduğunu bilmedikleri, İstendil'le ilgili olarak da, onu zaten sonunda alacakları, Kandiye'yi istedikleri ve onu elde etmek için masraf yapmaktan nefret eden kendi efendilerini de öldürdükleri" cevabını verdi.

zindanlarına attırmakla kalmayıp, birinci tercümanları Grillo'yu da ertesi gün boğdurdu. Yalnızca balyosun iki sekreteri zamanında kaçarak kurtulmayı başardılar ve Fransa elçisinin evine sığındılar.

Hristiyan devletlerinin elçileri arasında, elçilerin kutsal haklarını ve emniyetlerini utanç verici bir şekilde tehlikeye sokan bu darbe büyük bir dehşet yarattı. Fransa ve İngiltere elçileri hemen veziriazamın huzuruna çıktılar ve etkileyici, hatta tehditkâr sözlerle balyosun serbest bırakılmasını talep ettiler. Oysa balyosun şahsına herhangi bir zarar gelmeyeceğine dair soğuk bir vaatten başka bir şey elde edemediler[106]. Ancak iki ay sonra devletin içinde baş gösteren yeni bir felaket, Sofu Mehmed Paşa'nın sadaretten alınması ve idam edilmesi, balyosun Kara Kule'den kurtularak tekrar özgürlüğüne kavuşmasını sağladı.

Başlarında valide sultanın ve Sultan İbrahim'e karşı yapılan ayaklanmanın üç elebaşısı Yeniçeri Ağası Murad Ağa ile yardımcıları Kara Çavuş ve Muslihiddin'in bulunduğu, keyfî ve zorba davranışlarından dolayı Sofu Mehmed Paşa'ya muhalif grup, Osmanlı donanmasının o dönemde Foça önlerinde yaşadığı mağlubiyeti –bunu birazdan ele alacağız– veziriazamı devirmek için kullandı. Kaptanıderyanın talep ettiği sayıda gemileri göndermekten imtina etmek ve bunların geçimini sağlamak için tahsis edilen 100 keselik parayı zimmetine geçirmekle suçlandı. Çocuk yaştaki IV. Mehmed, burada padişah olarak ilk resmî faaliyetini gerçekleştirmeye ikna edildi. Bu amaçla 21 Mayıs'ta yanında babaannesi [Kösem Sultan] bulunan IV. Mehmed'in başkanlığında toplanan bir Divân'da, öfkeli bir hareketle ve kendisine önceden öğretilen hükümdarlık sözleri ile dehşet içindeki veziriazamdan sadaret mührünü istedi ve onu en amansız düşmanı Yeniçeri Ağası Kara Murad'a verdi. 20 milyon akçe değerindeki servetine el konulan veziriazam önce Malkara'ya sürgüne gönderildi, ancak buraya gelir gelmez padişahın emri ile idam edildi. Zorbalıklarının ve yolsuzluklarının suç ortakları olan kâhyası ve defterdarı da onunla birlikte aynı akıbete uğradılar[107].

Yeni veziriazamın ilk faaliyetlerinden biri, Balyos Soranzo'yu serbest bırakmak oldu. Padişahı, donanma limandan ayrıldığından beri Soranzo'yu

---

* Rumeli Hisarı (çn).

106 Detaylı olarak Valiero, s. 196 ve 221 ve devamı. Elçilere verilen cevap şöyle idi: "Balyosun şahsına herhangi bir zarar gelmeyeceğinden başka bir cevap verilmedi".

107 Hammer, *aynı eser*, s. 465 ve devamında Naima.

zindana atmak için bahane olarak kullanılan casusluk yapması ihtimalinden (della spia) artık endişe edilecek bir şey kalmadığından, onu daha fazla zindanda tutmak için herhangi bir sebebin olmadığına ikna etti. Böylece Soranzo 2 Temmuz'da yine göz hapsinde tutularak evine gitmek üzere Kara Kule'den çıkartıldı, hatta göründüğü kadarıyla bilhassa Venedik'i Girit'i devretmeye daha uysal hâle getirmek niyetiyle Bâbıâli'nin yeni yönetiminin daha ılımlı tutumunu bildirmek üzere Venedik'e acil bir ulak göndermesine izin verildi. Barış yapılmasını isteyen Kara Murad Paşa, balyosa bunun dışında olumlu davranarak, Venedik'in onuruna ve avantajına olacak şartları kabul edebileceklerini açıkça belirtmişti[108].

Oysa nasıl ki Venedik'in çıkarlarından ziyade kendi çıkarları için bu mesele ile oldukça ilgili görülen diğer devletlerin elçilerinin müdahaleleri ile fazla bir şey elde edilememişse, bu açıklama da barışın desteklenmesi için fazla birşey getirmedi. Girit'in devredilmesi dojun meclisinde 1649 başlarında bilfiil gündeme getirilmişti. Vincento Cussoni, ateşli bir konuşma ile Pregadiler Meclisi'nde gerekçelerini açıklama görevini üstlenmişti. Savaşı sürdürmek için imkânların yetersizliği, Girit'in tamamını teraziye yatırmak isteyen barış grubunun her zamanki en önemli iddiası olmaya devam ediyordu. Cussoni, şöyle haykırıyordu: "Belki de burada konuştuğum şu anda Girit'in harabeleri üzerine Hilâl'i dikmişlerdir bile. Zaten kaybedildiyse bu savaşı devam ettirmenin ne anlamı var ki? Yok hâlâ tutunabiliyorsa o zaman da müzakereleri kendi aleyhimize çevirecek bir direniş göstermeyelim. Böylesine eşit olmayan bir savaşta zafer kazanmayı umut etmek için kör olmak gerekir. Savaşı ne kadar uzatırsak, Türklerden bizi esirgemelerini o denli az talep edebileceğiz. Ayrıca kendimizi tüketerek, var güçleri ile devletimizin harabelerine hücum etmek için belki yalnızca bizim çöküşümüzü bekleyen diğer düşmanlarımızı cesaretlendirmekten endişe etmemiz gerekmiyor mu?".

Hâlbuki o dönemlerde Pregadiler Meclisi'nde hâlâ bu korkakça ve tereddütlü siyaseti reddeden ve Girit'i kaybetme pahasına utanç dolu bir barış sağlamak yerine savaşın onurlu bir biçimde sürdürülmesi için her türlü fedakârlığı yapmayı yeğleyen kararlı ve yüce gönüllü adamlar vardı. Daha sonra 1657'de doj olarak görüşlerini gerçeğe dönüştürme fırsatını elde edecek olan Venedik Vekili Giovanni Pesaro, en olağanüstü senatörlerden bazıları olan Luigi Con-

108 Valiero, s. 213: "Krallık dışında, en onurlu ve elverişli şartları bahşedeceklerini belirtmişti".

tarini, Luigi Valaresso, Francesco Quirini ve başkalarının da dâhil oldukları savaş grubunun başında bulunuyordu[109]. Oylama sırasında bu grup üstünlüğü sağladı ve savaş bu yüzden her ne pahasına olursa olsun devam ettirilecekti; üstelik diğer devletlerin çok da özverili olmayan barışı sağlama teşebbüsleri de hiçbir başarı göstermemişti.

Bilhassa Fransa, Venediklilerin davasına oldukça büyük ilgi gösterdi, zira her iki taraf için aynı oranda yük hâline gelen bir savaşın kendi arabuluculuğuyla sona erdirilmesinden, Bâbıâli ve Venedik üzerindeki siyasî nüfûzunu arttırmak için birçok avantaj bekliyordu. Fransa elçisi La Haye, bu yönde sürekli bir faaliyet geliştirdi ve göründüğü kadarıyla Venedik balyosunun İstanbul'dan tamamen uzaklaştırılmasına ve böylece barış meselesinin tamamen kendi ellerine bırakılmasına çok da üzülmeyecekti[110].

Ertesi yıl, Soranzo'nun Osmanlı payitahtından bilfiil sürüldüğü 1650'ye kadar durum böyle idi. Oysa Venedik, bir taraftan yabancı bir devletin elçisine en mahrem ve en önemli meselelerini açıklamakta sakınca gördüğünden ve diğer taraftan mevcut şartlar altında söz konusu elçiye verilecek yetkiler asla Bâbıâli tarafından şart koşulduğu üzere Girit'in devredilmesini kapsayamayacak olduğundan, La Haye'nin bu yöndeki teşebbüsleri utanç dolu olduğu kadar verimsiz kalmaya da mahkûmdu. Bir yıl sonra, en azından Venedik barış müzakerecisi Giovanni Cappello'nun Bâbıâli'ye kabul edilmesini ve dinlenmesini engellemesi çok da zor olmamıştı![111]

Bu esnada bütün adımlarını tökezleten İspanyolların entrikaları da elçiyi oldukça meşgul ediyordu. Zira Madrid Kabinesi de Venedik'in sıkıntısını, so-

109 Daru, *Histoire de Venise*, T. IV, s. 553, o dönemde yapılan konuşmaların içeriğini, Paris Kraliyet Kütüphanesi'nde bulunan bir taslağa göre aktarmaktadır.

110 Valiero, s. 197, Fransa elçisini doğrudan, Venedik balyosunun İstanbul'dan uzaklaştırılması için Bâbıâli nezdinde teşebbüslerde bulunmakla suçlamaktadır: "Venedik'le olan barış antlaşmasının kaçınılmaz olarak kendi ellerine bırakılması ve kendi adına ün ve şan, kendi kralına da avantaj sağlayacak bir teşebbüsün başında tek kişi olarak kalması, Fransız elçisinin hoşuna gitmiyor değildi".

111 Valiero, s. 249, Soranzo'nun İstanbul'dan ayrılırken bütün yetkilerini Fransa elçisine devrettiğini belirtmekte ve şunları eklemektedir: "Bu gerçekten zorunluydu... bu yüzden yabancı bir görevliyi, bütün sırlarla açıkça desteklemek çok nazik bir husustu ancak, yine de, bizzat Senato sonucu onayladı ve Bay La Haye'ye en içten duygularını yazdı".

nunda İstanbul'da sağlam ve Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileri için verimli bir konum edinmek için kullanma planları yapıyordu.

1649'da kayserin elçisi Rudolf Schmid von Schwarzenhorn, Bâbıâli'yi, Madrid sarayının daimî bir barış ve her iki devlet arasında dostane ilişkilere dair tekliflerini dinlemek üzere Madrid'e yetkili bir kişiyi göndermeye ikna etmeyi başardı. Bu hassas göreve eski bir Portekiz Yahudisi olup, devşirme olarak Ahmed Ağa adını alan Doktor Alva getirildi; zaten Madrid Kabinesi'ne İspanya'nın bilhassa bu dönemde Bâbıâli ile daha sıkı ilişkiler sayesinde kendi ticareti için elde edebileceği avantajları en parlak ışıkta göstermeye çalışmaları açısından İstanbul'da yerleşik Yahudilerin bu oyunda bir parmağı vardı[112].

Fransa elçisi, bilhassa veziriazamı böyle bir heyetin, İspanya'nın kendi gözcüleri aracılığıyla daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer düşmanları ile birleşerek uygun bir zamanda imparatorluğun tamamen çöküşünü hazırlamak için Osmanlı İmparatorluğu'nun şu anda içinde bulunduğu sıkıntılar hakkında daha kesin bilgiler almasından başka bir şeye yaramayacağına ikna etmeye çalışarak böyle bir vekilin gönderilmesini engellemek için derhal elinden gelen herşeyi yaptı. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu gibi geniş bir imparatorluğun asla düşmansız olmaması gerektiğini ekledi; oysa Venedik ile barış yaptıktan ve İspanya ile ebedî dostluk kurduktan sonra kiminle mücadele edecekti; böyle bir durumda Bâbıâli tersanelerini kapatmak, donanmasını kızağa çekmek ve ordusunu terhis etmek zorunda kalacaktı[113].

La Haye'nin ileri sürdüğü bu olağandışı gerekçeler etkili olmadı. Ahmed Ağa hiç vakit kaybetmeden Madrid'e doğru yola çıktı; burada onurlu bir biçimde karşılandı ve kendisine derhal hiç kimsenin İspanya kralı kadar Venedik ve Bâbıâli arasında barış için arabuluculuk yapmaya uygun olmadığı açıklaması yapıldı. Aynı açıklama aynı dönemde İspanya'nın Venedik elçisi Marki della Fuente tarafından Venedik'in kendisine ve Madrid'deki temsilcisi Pietro Bassadonna'ya gönderilmiş, fakat her iki tarafta kolayca anlaşılabi-

112 Valiero, s. 199. Söz konusu Yahudiler hakkında şöyle denmektedir: "Onların İspanya tacına müzakere aracılığıyla büyük avantajlar vereceği umut ediliyordu".

113 *Aynı eser*, s. 200. Elçi, İspanyollarla ilgili şöyle demektedir: "Onların arzusu barış değil, kurnaz görevliler aracılığıyla sultanın o nazik döneminde Osmanlı işlerini gizlice incelemek, sonra da gidip imparatorluğun düşmanlarıyla sadece yıkım ve çökme planları yapmak".

lecek bir kuşku ile karşılanmıştı[114]. Böylece Venedik, elçisine hemen Madrid Kabinesi'ne bu Türk elçilik heyetinin Venedik'i sahte bir ateşkesle Girit'e birlik göndermekten ve Çanakkale Boğazı'nda gemilerini dolaştırmaktan alıkoymaktan başka bir amaç gütmediğini; ayrıca barış meselesi tamamen balyosa emanet edildiğinden üçüncü bir kişinin arabuluculuğuna ihtiyaç duyulmadığını ve bunun uygun olmayacağını bildirmesi talimatını verdi. Bassadonna, İstanbul'a bir karşı elçinin gönderilmesi kaçınılmaz olduğu takdirde, en azından gönderilecek elçinin İstanbul'da yalnızca kısa bir süre kalmasına ve Venedik ile barış sağlanmadığı sürece hiçbir müzakereye kabul edilmemesine dikkat etmeleri için ısrar etmeli idi[115].

Bassadonna'nın Madrid'deki bütün bu telkinleri, La Haye'nin İstanbul'daki telkinleri kadar başarısız oldu. Ertesi yıl olan 1650 başlarında Ahmed Ağa'nın elçilik heyetinin karşılığı olarak Dubrovnikli Allegretti, açıkça kabul edilen diplomatik bir nitelikte olmasa da İspanya tacının müzakerecisi olarak gerekli yetkilerle donatılmış hâlde, önceleri fazla dikkat çekmeden hareket ettiği ve kimsenin gözüne çarpmadığı İstanbul'a geldi. Oysa elindeki gizli talimatların bilhassa beş noktaya yönelik oldukları ortaya çıktı: 1) Beklenen İspanyol elçi en onurlandırıcı biçimde karşılanmalı ve kendisine Bâbıâli nezdinde bütün diğer Hristiyan hükümdarların elçileri karşısında protokol açısından öncelik tanınmalı idi; 2) İspanya kralına Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm Hristiyan kiliseler ve tarikatlar üzerinde, kiliseleri iyi durumda muhafaza etme yetkisi ile birlikte gözetim hakkı tanınmalı idi; 3) Kudüs'teki Kutsal Mezar'ın anahtarı Rumların elinden alınıp Fransiskenlere geri verilmeli idi; 4) İspanya kralına Arnavutluk'ta ve Berberistan'da kendi hizmetine almak üzere 6 bin kişi toplama hakkı tanınmalı idi ve 5) Venedik ile yapılacak barış, tamamen İspanya kralına emanet edilmeli idi[116].

Allegretti, son noktayı, Balyos Soranzo'ya ifade ettiği gibi, gönderilmesinin esas amacı olarak göstermekte idi[117]. Ancak bu şartlar altında ne bu talebi ne de diğer talepleri ile hedefe ulaşabilirdi. İspanyolların müdahale etmeleri-

114 Valiero, s. 201: "Sonunda Katolik kralın, Bâbıâli ile Venedikliler arasında barış sağlamak için herkesten güçlü bir arabulucu olacağını açıkladılar".

115 *Aynı eser*, s. 202.

116 Valiero, s. 234: "Cumhuriyet'in [Venedik] barış görüşmesinin Katolik'in ellerine emanet olduğu".

117 *Aynı eser*, s. 233: "Aldığı eğitimin temel bölümünün herşeyden önce barış görüşmesi yapmak olduğunu söyledi".

nin tek amacının, Venedik aleyhine İspanya ve İstanbul arasında Dubrovnik üzerinden doğrudan bir ticaret bağlantısı kurmak olduğunun pekâlâ farkında olan Soranzo, İspanya yetkilisinin istenmeyen çabalarını cesaret kırıcı bir soğuklukla karşıladı ve tabii ki La Haye, İspanyol yetkilisini Bâbıâli nezdinde kötülemek için herşeyi yapıyordu. Allegretti bu yüzden her ne kadar kendisi ve kral için değerli hediyelerle onurlu bir biçimde karşılandıysa da görünen o ki, büyük miktarda para harcamasına rağmen, istediği sonuçları elde edemeden huzurdan ayrıldı. Padişahın, III. Felibe'ye yazdığı ve kendisini "Patrone di Candia", yani Girit hâkimi olarak tanımladığı bir yazısında genel olarak iyi niyetler ve dostane dilekler yenilenerek gerçek bir elçinin gönderilmesi talep edildi, ancak bu elçi asla gelmedi[118].

İspanyolların Venedik'in barış müzakerelerine müdahalesinin ikiyüzlülüğü, Allegretti'nin İstanbul'dan uzaklaşmasından kısa bir süre sonra Girit sularında İspanyol bandırası altında kendilerini gerçek inancın düşmanlarına karşı savaş gemisi olarak tanıtan, fakat aynı zamanda Fransız ve Venedik nakliye gemilerini de avlayan üç gemi belirince daha da bariz bir biçimde gün ışığına çıktı. Venedik, İspanya elçileri nezdinde şikâyette bulundu; oysa elçinin bu gemileri korsan olarak damgalamak istemesine rağmen Venedik, bütün bu hadiselerin Allegretti'nin başarısız elçilik heyeti ile bağlantılı olduğuna dair kuşkulardan kurtulamıyordu. Tabii ki bu durum Venedik'i daha da kızdırıyordu, zira bu Hristiyan korsanlara karşı da dikkatli olmak zorunda kalacaktı[119].

Bütün bunlara rağmen, Madrid Kabinesi ve Venedik arasındaki ilişkiler çok geçmeden tekrar dostane bir niteliğe büründü. Allegretti'ye verilen görevin sonuçlarını Madrid'de bekleyen Ahmed Ağa, sözde Engizisyon mahkemelerinin takibinden korktuğu, gerçekte ise İspanya'nın Doğu Akdeniz sularını Batılı korsanlardan, yani Maltalılardan ve Floransalılardan arındırmayı taahhüt etmesini de kapsayan taleplerinden artık herhangi bir başarı bekleyemeyeceğinden, Allegretti döndükten hemen sonra kralla bile vedalaşmadan bir gece vakti Madrid'den ayrıldı[120].

118 *Aynı eser*, s. 235-238.

119 Valiero, s. 239: "Allegrotti'nin yeni yönlendirmelerinin yol açtığı durum ve o sancak yeniliği (İspanyol bayrağı), bunun gizli bir anlaşmanın eseri olduğu hususunda büyük şüphe uyandırıyordu".

120 *Aynı eser*, s. 281.

Buna karşın Venedik'in Madrid elçisi burada bulunan kabine ile öyle iyi ilişkiler içine girmeyi başardı ki Kral III. Felibe yalnızca Venedik elçisi Marki della Fuent aracılığıyla bilfiil gerçekleştirildiği üzere sekiz Venedik savaş gemisinin masraflarını üstlenmekle kalmayıp, ayrıca Pietro Bassadonna'ya 1652'de geri çağrıldığında 100 bin duka tutarında bir teşvik ücreti ödeyerek Venedik'e iyi niyetini gösterdi. Aynı ücret ertesi yıl olan 1653'de 150 bin dukaya yükseltildi ve 1654'de de Madrid Kabinesi'nin bu cömertliğinin Venedik'i İtalya'daki planları için kazanmaktan başka bir amaç gütmediğini düşünen Fransız sarayını kızdırsa da Venedik savaş kasasına 30 bin skudi yardım daha yapıldı[121]. Şimdilik İtalya'ya dair kavgalara daha derinden karışmayı düşünemeyecek durumda olan Venedik için bu durum, en azından söz konusu İspanyol teşviklerinin miktarını öğrenmeye çalışan Kardinal Mazarin'in benzer malî yardımlarla Venedik'in gönlünü kazanmaya çalışması gibi bir avantaj barındırıyordu. 1651'de Fransa, Venedik hizmetindeki 2 bin adam için 60 bin frank yardımda bulundu[122].

Aslında böyle bir yardım ne kadar sevinçle karşılansa da uzun süren ve bütün malî kaynakları tüketen bu savaşın her yıl giderek artan masrafları karşısında hâlâ yeterli oranda değildi; üstelik başka taraflardan hemen hemen hiçbir şey beklenemezdi. Mesela Vatikan, Hristiyan âleminin bu ortak meselesini desteklemek için daima iyi niyet gösteriyor, fakat İtalya meselesinden dolayı da zorlanan hazinesinin sürekli boş olmasından ötürü genelde kibirli vaatler ve gerçekleştirmesi mümkün olmayan ve kısmen maceraperest planlarla yetinmek zorunda kalıyordu.

Rodos Adası'nı kaybettikten kısa bir süre sonra Minoritlerin manastırlardaki ruhbanların silahlandırılmasına dair teklifleri[123], şimdi Venedik lehine bir kez daha ciddi bir biçimde dile getirildi. Haçlı Seferi heveslisi bir manastır rahibi olan Giovanni Battista da Crema, 1654'de Roma'ya gelerek, bütün Fransisken manastırlarından ya Girit'te ya da Venedik donanmasında hizmet verecek çok sayıda keşiş temin etmeyi teklif etti. Venedik'in Roma elçisi Ni-

121 Valiero, s. 297, 307 ve 331. Hemen başında şöyle demektedir: "Fransızlar, o paranın Cumhuriyet'e Casale üzerine olan teşebbüsü engellememesi için verildiğini, teşebbüsün bizzat İspanyollar tarafından, Mantova düküyle anlaşma içinde sürdürülüp yerine getirildiğini söylüyorlardı. Ancak bunlar yanlış söylentiler değildi, çünkü Cumhuriyet'in, İtalya'nın işlerini düşünecek durumda olmadığı çok iyi biliniyordu".

122 *Aynı eser*, s. 308 ve daha önce s. 278.

123 Karşılaştırma için bk. bu eserin II. ve III. cildi.

colo Sagredo bu planı kabul etti ve Papa X. Innocent de Kardinaller Meclisi ile anlaşma hâlinde, Fransiskenlerin Venedik hizmetinde görevlendirilmek üzere bu şekilde toplanmalarını, hayırlı bir iş olarak Fransisken Tarikatı'nın Avrupa'daki bütün eyaletlerinde izin vererek onayladı. Venedik yalnızca bu keşişlerin geçim, giyim ve gidecekleri yere kadar nakil masraflarını üstlenmeyi taahhüt edecekti. Venedik'ten başka Ankona, Manfredonia, Trieste, Messina, Marsilya ve Tulon, bu yeni Haçlıların toplanma yerleri olarak belirlendi. Venedik tarafından tayin edilecek bir vekil, Haçlı topluluğun başına geçecekti ve bu vekilin komutasında her manastırın birlikleri kendi başrahiplerinin emrinde sefere çıkacaktı[124].

Oysa bu plan yarattığı büyük masraflara uygun hizmetleri gerçekten yerine getirse bile böyle bir birliği, bu değişik ülkelerden biraraya toplanan disiplinsiz kitleleri düzen ve disiplin içinde tutmak için en azından savaşta tecrübeli komutanların emrine vermek zorunda kalacağı için yalnızca Venedik tarafından sakıncalı bulunmakla kalmayıp, İspanya'nın Roma elçisi Dük Terra Nova da uzun ve detaylı bir açıklama ile bu planın Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşamalarına izin verilen Fransiskenlere ve bilhassa Kutsal Mezar bekçilerine getireceği tehlikelere dikkat çekiyordu. En iyi ihtimalle işkence görmeseler bile, muhafazası ve yayılması ilk görevleri olan Hristiyanlığın aleyhine olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğu'ndan sürgün edilirlerdi. Venedik elçisi bu gerekçeler karşısında önemli karşı görüşlerde bulunmayı ihmal etmemiş olmasına rağmen, Dük Terra Nova, Kardinaller Meclisi'nde, bilhassa Bâbıâli'nin başta Beytüllahim olmak üzere Kutsal Mekânlar'ın büyük bir bölümünü zaten Fransiskenlerin elinden aldığını ve sapkın Rum Ortodokslara verdiğini öğrendikleri için bu plana karşı çıkan güçlü bir grubun oluşmasını sağlayarak üstünlük kazandı. Bu durumda Venedik de ancak büyük zorluklarla gerçekleştirilebilecek bütün bu meseleden vazgeçmeyi daha uygun gördü[125].

Buna karşın 1655'in hemen başlarında yapılan papalık seçimi sırasında, yeni seçilen papanın savaş devam ettiği sürece masrafları Vatikan'a ait olmak üzere Venedik hizmetinde 3 bin kişilik bir piyade birliğinin geçimini sağla-

124 Valiero, s. 321. Fransisken rahibinin planının amacı genel olarak şöyle idi: "Onun çok geniş, denebilir ki bütün diğer birimlerden daha büyük olan bütün Fransisken dininin, Kandiye'de ya da donanmada hizmet edecek hatırı sayılır sayıdaki din adamlarıyla katkıda bulunması".

125 Bu husustaki ilginç müzakereleri Valiero, s. 322-325 vermektedir.

mayı taahhüt etmesinde ısrar etmeyi kendinde bir hak olarak görüyordu. Venedik soyluluk ünvanını taşıyan bütün kardinallere, gösterilen adaya yalnızca bu şartlar altında oy vermeleri yönünde talimat verildi; bu sayede bu şart bilfiil Kardinaller Meclisi tarafından, bu şartnâmeyi kabul ettikten sonra Papa VII. Aleksander olarak papalık tahtına geçen Kardinal Fabio Chigi'ye sunulan seçim şartnâmesine dâhil edildi[126].

Oysa seçim tamamlandıktan sonra Venedik adına papayı kutlamak için buraya gelen Venedik elçileri sözünü yerine getirmesini istediklerinde ve 3 bin kişinin temin edilmesinde ısrar edince, papa her zamanki gibi hazinenin boşluğunu ve İtalya'nın içinde bulunduğu endişe verici durumu ileri sürdü. Ancak ertesi yıl olan 1656'da Venedik'in Vatikan nezdindeki elçisi Girolamo Giustiniano taleplerinde gittikçe daha ısrarcı hâle gelince Papa VII. Aleksander, yardımcısı Peder Virgilio Spada aracılığıyla son çare olarak bazı manastırların kapatılmasını ve bunların zengin mallarıyla gelirlerine Venedik ve Hristiyanların davası için kutsal savaşları yararına el konulmasını teklif etti. Bu tedbir öncelikle yalnızca mensuplarının lüks içinde ve uygunsuz yaşamları ile birçok kez tepki çeken Canonici di San Spirito ve Padri Crociferi gibi bu sayede tekrar disipline ve düzene geri getirebileceğini düşündüğü tarikatları kapsayacağından, papa bu endişe verici tedbiri mevcut şartlar altında haklı görüyordu.

Uygulaması bilhassa Vatikan'ın Venedik vekili Aversa Piskoposu Monsenyör Carlo Carasa'ya emanet edilen bu tedbir, Pregadiler Meclisi'nde bile oldukça büyük bir direnişle karşılaştı. Zira Canonici di San Spirito Tarikatı, kendi generalleri yönetimi altında yalnızca Onlar Meclisi'nin hâkimiyetini tanıyan, Vatikan'dan tamamen bağımsız ruhanî bir kardeşlik olduğundan Venedik'in en önemli öncelik haklarından birini elinden alıyordu. Hâlbuki zorunluluklar sonunda bu zorluğu da aştı. Azledilen manastır rahipleri az bir yıllık ücretle tazmin edildiler ve mallarının satışından hazine için takriben 1 milyon duka kazanıldı[127].

---

126 *Aynı eser*, s. 338: "Kardinaller Meclisi yeni papaya okutulan bölümlere bir bölüm daha ekledi; buna dayanarak papa savaş sırasında Cumhuriyet'e, geçimi kendisine ait olmak üzere 3.000 piyade sağlayacaktı".

127 Valiero, s. 340, 368-371. Papanın ileri sürdüğü en büyük bahane daima "bütün meclislerin içinde bulduğu bitkinlik" oldu. Buna karşılık manastırların tasfiyesini uyarıcı bir örnek olarak oldukça uygun buluyordu. Zira "böyle bir operasyonla bundan sonra kilise adamlarını frenlemeyi ve onların kurumlarının kurallarından ayrılmamalarını sağlamayı düşünüyordu".

Ne var ki Venedik'in bu kazancın bedelini Vatikan'a tanıyabileceği en önemli ve en endişe verici tavizle, yani 1605'de Venedik topraklarından sürgün edilen Cizvitleri tekrar topraklarına kabul etmek mecburiyetinde kalışı ile ödemek zorunda kaldığını gözönünde bulundurursak, Venedik'e bu kazanç çok pahalıya mâl olmuştu.

Papa VII. Aleksander, her türlü para yardımını baştan beri bu hususa bağlamıştı ve Cizvitlerin davasını her yerde kendi davası hâline getiren Fransa'nın elçisi tarafından da desteklenerek bu hususta öyle ısrar ediyordu ki, amacı, yani talep edilen para yardımı bir zorunluluk olduğu sürece aracı da kabul etmek zorunda kaldıklarından, bu şartın ciddi bir biçimde reddedilmesi mümkün değildi. Ancak bu şartın çok gönülsüz olarak kabul edildiğini en iyi Pregadiler Meclisi'nin, mesela Valiero'ya göre, bu savaşın sebep olduğu en önemli tedbirlerden biri olan bu tedbire ilişkin müzakerelerinin çok şiddetli geçmiş olduğu kanıtlıyordu. Ayrıca Cizvitlere Venedik topraklarında şimdilik yalnızca üç yıl kalma hakkı tanınarak, malları geri verilmeyerek, aksine onları tasfiye edilen manastırlardan birini satın almaya zorlayarak ve herşeyden önce eğitim kurumlarını en yüksek devlet makamlarının koruması ve resmî makamların katı denetimi altına alarak, en azından bunun sonuçlarını biraz olsun yumuşatmaya çalışıyorlardı[128].

Fransa sarayı nezdindeki Papa Vekili Monsenyör de Bagni, bu meseleyi büyük bir hevesle ele almasına rağmen, Alplerin diğer tarafında, bilhassa Almanya'daki daha yüksek ruhban sınıfının zengin papazlıklarını da Haçlı Seferi ve Venedik lehine harekete geçirme teşebbüsü tamamen başarısız oldu. Monsenyör de Bagni, daha 1654'de bu amaçla yardımcılarından biri olan Fransisken Rahibi Peder Antonio Maria di Raita'yı bütün yüksek rütbeli Alman rahiplerine gönderdi ve onlara örnek olmak amacıyla 6 bin skudi yardımda bulundu. Peder Antonio, övgüye değer faaliyetlerinin kabulü olarak her yerde

128 *Aynı eser*, s. 399-409, bu tedbirin "şimdiki savaşa neden olan kayda değer yenilikler arasında sayılabilir" olduğunu söyleyerek, Pregadilerin oldukça ilginç müzakerelerini aktarmaktadır. Yardım için kendisine her başvurulduğunda papanın bahanesi hep aynı idi: "önce 1605 yasasını kaldırmak gerekliydi" (Cizvitlerin Venedik'ten sürgün edilmelerinin sebebi) "sonra papa bütün gücüyle Cumhuriyet'e yardımcı olmaktan geri kalmayacaktı ki, bu da papanın en büyük isteklerinden biriydi ve onu memnun etmek gerekiyordu". Cizvitlerin tekrar Venedik topraklarına kabul edildiklerini gösteren Vatikan brövesi 25 Aralık 1656 tarihli idi. Karşılaştırma için bk. Daru, T. IV, s. 371 ve T. VI, s. 523.

güzel sözlerle karşılandı, fakat hiç kimse davanın hayrı uğruna sevap kazanma hevesini göstermiyordu. Fransisken rahibi, 30 yıllık savaşın ve süregelen din kavgalarının sancıları ile San Marko beylerinin Hilâl'e karşı kazanacakları zafere etkin bir biçimde katılamayacak kadar meşgul olunan Almanya'dan neredeyse eli boş döndü[129].

İngiltere'yi o dönemlerde sarsan siyasî çalkantılardan ve İngilizlerin ezelden beri Venedik'in Doğu Akdeniz'de azalmaya başlayan ticaret güçlerine karşı duydukları kıskançlıktan dolayı buradan çok az şey umulsa ya da hiçbir şey beklenemese de Venedik gözlerini bu sıkıntı içinde İngiltere'ye bile çevirdi. İngiltere, bir taraftan bu savaşın Venedik'in Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ticaretinin tamamen çökmesi ile birlikte kendi lehine dönmesini umut ediyordu; diğer taraftan Çanakkale Boğazı'nın Venedikliler tarafından sürekli abluka altına alınması ticarî faaliyetlerini öyle rahatsız ediyordu ki, bu durumu sona erdirecek olan barışın sağlanmasını sevinçle karşılardı, hatta barışın sağlanmasına destek bile verirdi[130]. Ancak o dönemlerde ülkeyi iki büyük gruba ayıran husumet, Bâbıâli nezdindeki siyasî nüfûzunu da felçediyordu. Hatta bu durum öyle ileri götürüldü ki, o dönemlerde İstanbul'da iki İngiltere elçisi birden bulunuyordu ve bunlardan biri olan Sir Thomas Bendish, İngiltere kralını ve diğeri Sir Sackville Crow, Parlamento'yu temsil ediyordu. Tabii ki kendi aralarında da, Sir Sackville Crow rakibi tarafından zorla İzmir'e gönderilip buradan İngiltere'ye geri götürülmek üzere gemiye bindirilene kadar sürekli devam eden bir husumet içindeydiler[131].

Venedik ayrıca mevcut şartlar altında, bilhassa denizlerdeki muazzam gücünün pekâlâ farkında olduğu bu genç cumhuriyet ile daha yakın ilişki içine girmekte başlangıçta tereddüt gösteriyordu ki, 1652'de Venedik'in Paris ve Madrid elçilerinin arabuluculuğuyla İngiltere tarafından bu yönde ilk adımlar

129 *Aynı eser*, s. 331: "Kutsal çalışma, herkes tarafından övüldüğünden –ama çok az kişi tarafından taklit edildiğinden– sonunda bir yarar sağlamadı; yine çıkar faktörü bütün diğer ün ve dindarlık heyecanlarının önüne geçerek baskın faktör oldu. Hristiyanlık her zamankinden çok iki karşıt tarafa bölünüp Cumhuriyet'in sıkıntılarına karşı neredeyse tepkisiz kalıyor, onu aşırı tedbirlere zorluyordu".

130 Valiero, s. 196: "Bizzat Britanyalı görevli, Venedik savaş gemilerinin Castelli [Çanakkale Boğazı] girişinde ticarî mal yüklü gemilere getirdikleri engellemeden oldukça sıkıntı duyuyordu, kendilerine karşı düşmanlar tarafından şiddet kullanarak silahlandırılmasınlar diye... bundan dolayı, barışla birlikte tâcizlerin sona ereceğine inanıyordu".

131 *Aynı eser*, s. 259.

atıldı. Pregadiler Meclisi'nde bu hususta uzun süreli müzakereler yapıldı. Mevcut savaşta İngiltere'nin muazzam deniz gücünden büyük bir destek alınabileceği daha ilk başta kabul edildi, zira bu genç cumhuriyetin daha yakın, dürüst ve sürekli bir dostluk bağı ile yüzyıllardan beri dünyada saygı gören büyük ablasına bağlanması onun çıkarına idi. Buna karşın daha ciddi ve daha irdeleyici Venedik devlet adamları, özgürlüğü böylesine korkunç bir biçimde suistimal eden devrimci bir yönetimle çok yakın ilişkiler içine girmeyi pek uygun görmüyorlardı; üstelik bu yönetimin sürüp sürmeyeceği de henüz belli değildi[132].

Neticede defalarca yapılan taleplerden sonra nihayet Venedik'in Paris elçisi Michel Morosini'ye, sekreteri Lorenzo Paulucci'yi, gemiler ve birlikler kiralama bahanesi ile yeni yönetimin birkaç nüfûzlu adamıyla ile irtibata geçmek ve Venedik'in bu itibarlı millete saygı göstermeye ve onunla uygun şartlar altında güvenli bir dostluk kurmaya meyilli olduğunu göstermek üzere İngiltere'ye göndermesine ilişkin talimatlar verilmesi kararlaştırıldı[133]. Oysa Parlamento üyeleri, Paulucci'nin herhangi bir diplomatik niteliği olmadan kendileriyle müzakerelerde bulunmasına kızdılar: Venedik elçinin arkasından resmî bir onay yazısı göndermediği sürece Paulucci ile görüşmediler; bu arada bu onay yazısı büyük bir sevinçle karşılandı, zira aynı esnada İngiltere kralının o tarihe kadar Venedik'te bulunan elçisi de Venedik'ten sürülmüştü. Francesco Giavarina'nın çok geçmeden Venedik'in İngiltere Parlamentosu nezdinde temsilcisi olarak onaylanması, iki cumhuriyet arasında kurulan daha yakın ilişkilerin ilk adımı idi[134].

Yine de bu ilişkiler, sanki ancak Oliver Cromwell'in 1653'de Parlamento'nun sefil faaliyetlerini sona erdirip kral naibi olarak cumhuriyetin başına geçtiğinde daha kesin ve daha verimli bir niteliğe büründüler. Zira en azından Venedik'in aldığı bilgilere göre, Cromwell hemen Venedik'in Osmanlılara karşı her halükârda bütün Hristiyan âleminin katılımına ve desteğine lâyık uzun ve

132 *Aynı eser*, s. 298. Burada İngiltere'nin devrimci yönetimi ile yapılacak bir ittifakın lehte ve aleyhte gerekçeleri detaylı olarak verilmektedir. Yine de oyların çoğunluğu, "o krallığın büyük bir gücü vardı, çünkü deniz üzerindeydi, İngilizlerin tek özelliği de buydu" şeklindeydi. Venedikliler bunu daha o zamanlar kabul etmek zorunda kaldı.

133 Paulucci'ye verilen talimatlar şu açıklamayı yapmasına yönelikti: "Cumhuriyet [Venedik], o çok lâyık millete verdiği değere tanıklık yapabilir ve dostluğu çok daha saygın ve doğru biçimlerde geliştirebilir".

134 Valiero, s. 300.

kahramanca savaşı lehine konuşmuştu[135]. Venedik, bu yüzden derhal bu güçlü adamın başa getirilmesini ve Hollanda ile yaptığı barışı kutlamak için acele etti ve bu siyasî iyi niyet göstergesi oldukça iyi karşılandığından 1654'de Giovanni Sagredo'yu bilhassa kral naibinden gemiler veya birlikler şeklinde gerçek bir yardım alabilmek niyetiyle olağanüstü elçi olarak İngiltere'ye gönderdi. Oysa Sagredo'yu en iyi şekilde karşılayan Cromwell için böyle bir şey söz konusu bile olamazdı. İktidarının henüz yeni olmasını; Bâbıâli ile ilişkilerin bozulmasının İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki ticaretine getirebileceği tehlikeleri ve askerî kuvvetlerini kendi amaçları, yani iktidarını sağlamlaştırmak için birarada tutmak zorunda olduğunu ileri sürerek mazeret bildirdi ve Sagredo'yu böylece Venedik için dostluk ve iyi niyet sözleriyle, ama bunun dışında eli boş gönderdi[136].

Venedik'in sürekli olarak kayserle Alman eyaletlerini, Kuzey ülkelerini, Lehistan kralını, Kazakları ve son olarak Rus çarını bile kendi davasına çekme ve etkin bir yardımda bulunmaya ikna etme çabaları da daha talihli değildi.

Bilhassa Münster Barışı'ndan [1648] sonra Viyana'daki Venedik elçilerinin ricaları ve telkinleri ne kadar ısrarcı olmaya başladıysa, Kayser III. Ferdinand da Şark Meselesi açısından kesin tarafsızlık sistemine o denli sâdık kalmak ve kendisini Bâbıâli ile bir savaşa sürükleyebilecek herşeyden kaçınmak zorunda kalması gerektiği kanaatinde idi. Nâzırı Kont Traumannsdorf aracılığıyla Venedik elçilerine, Cermen İmparatorluğu'nda huzurun henüz güvence altına alınmadığını ve İsveçlilerin hâlâ Nürnberg Kurultayı'nda yeni felaketler yaratma çabaları içinde olduklarını bildirdi; dolayısıyla Türkler ile Venedik'e hiçbir yarar getirmeyecek ve Cermen İmparatorluğu'na yılda en az 6 milyon dukaya mâl olacak bir savaşa nasıl girebilirdi; kayser, en fazla Venedik'e imparatorluk topraklarında birlikler ve denizciler toplaması için izin verebilirdi; ancak bu bile büyük bir dikkatle ve sessizce yapılmalı idi ki, Bâbıâli'de kızgınlık yaratmasın. Ayrıca kayserin kendisi de, böyle bir düşmanın karşısına uygun bir kuvvetle çıkabilmek için, son zamanların çabalarından ve ağır darbelerinden ötürü dinlenmek zorunda idi; şimdilik İstanbul elçisi Rudolf Schmid'i

135 *Aynı eser*, s. 320'de Cromwell hakkında şöyle denmektedir: "Bu çok bilge ve sağlam duruşlu adam, Venedik Cumhuriyeti'nin uzun savaşının bütün Hristiyanların destek ve yardımlarını hakettiğini ifade etmişti".

136 *Aynı eser*, s. 321: "İktidarının yeniliği, tüccarların çıkarları, bizzat Cromwell'in daha çok önem verdiği konular, ne daha büyük yükümlülüklere girmesine ne de otoritesini destekleyen silahlı kuvvetlerini uzaklaştırmasına izin veriyordu".

İstanbul'da Venedik'in menfaatlerini en iyi şekilde korumakla görevlendirmeyi ihmal etmeyecekti[137].

Kont Trautmannsdorf, daha sonra, 1650'de Venediklilerin taleplerini, Valiero'nun ifadesine göre "Almanların açık sözlülüğü ile (con ingenuità Alemanna)", kayserin Venedik'e iyilik yapabilecek durumda olmasa da Venedik'in kötülüğünü istemekten uzak olduğuna, fakat Girit savaşının devam etmesinin savaşı Macaristan'dan uzak tutmak ve onurlu olduğu kadar avantajlı da olan bir barışı mümkün olduğunca uzatmak için en iyi çare olduğunu da gözönünde bulundurmaktan kaçınamadığına dair açıklaması ile doğrudan geri çevirdi[138]. Bu açıklama o dönemlerde bilhassa Toskana Büyük Dükü II. Ferdinand'ın kayserin İstanbul'daki elçisi aracılığıyla 20 Floransa ticarethânesi açtırmaya yönelik teşebbüsü ile ilgili idi; karşılığında Toskana dükü de, Osmanlılara Livorno'da avantajlı bir ticaret imkânı sağlayacak ve kadırgalarının korsan olarak denize açılmalarına izin vermeyecekti. Bundan dolayı zarar görecek olan Venedikliler, kayserden bunun için arabuluculuk yapmamasını rica ettiler; kayser ise böyle bir alışverişten dolayı Napoli'nin ve Sicilya'nın tehlikeye girebileceğini düşündüğü için Venediklilerin ricasını kırmadı[139].

Kayser elçisinin, çok zayıf ve dolaylı olarak, Venedik ve Bâbıâli arasında barış için arabuluculuk yapma teşebbüsleri de tıpkı Fransa elçisi gibi Girit'i gözden çıkartmaya yetkili olmadığı için tamamen etkisiz kaldılar[140].

Kayserin mesafeli siyaseti gözönüne alındığında, Venedik'in 1657'de Frankfurt'ta toplanan Konsey'e gönderdiği bir elçi heyeti aracılığıyla yardım için başvurduğu diğer Alman hükümdarlardan ne beklenebilirdi ki? Venedik elçisi Girolamo Giavarina'nın Hristiyan âleminin tamamını ve özel olarak Cermen İmparatorluğu'nu tehdit eden Hilal'in yarattığı tehlikelere dair çizdiği resim, bu hükümdarları ve beyleri çok fazla etkilemedi. Çok geçmeden, tehlikenin daha şimdiden büyük masraflar altına girmelerini gerektirecek kadar yakın olmadığına karar verildi. Neticede ne para ne de birlik yardımında bulundular ve Bavyera dükünün bir

137 *Aynı eser*, s. 192.

138 Valiero, s. 252; Kont Trautmannsdorf'un bu yöndeki açıklaması şu sözlerle verilmektedir: "Eğer imparator iyilik yapamıyorsa, Cumhuriyet'e kötülük yapmak hiçbir şekilde görevi değildi; Kandiye savaşının devamıyla o, Macaristan'ı [savaştan] uzak tutuyordu ve imparatora barışı avantajla ve onurla uzatma yolu açıyordu".

139 *Aynı eser*, s. 252.

140 *Aynı eser*, s. 275-278.

defasında Vestfalya Barışı'ndan kısa bir süre sonra elindeki fazla askerlerin bir kısmına Venedik hizmetine girmelerine izin vermesi çok büyük bir teveccühtü[141].

Kendilerinden ne para ne de birlik istenen, fakat yine de Osmanlı'yı şaşırtmak için en uygun devletler olarak kabul edildiklerinden kendi taraflarına çekmeyi arzuladıkları Kuzey devletleri ile yürütülen müzakereler de hiçbir sonuç getirmedi. Bu yönde bilhassa 1650'de Lehistan Kralı Kazimir ile barış yaptığından, dolayısıyla silahlarını hemen Osmanlı'nın üzerine çevirebileceğinden güçlü Kazak Hatmanı Chmielnitzki'nin faaliyetlerine ve iyi niyetine güveniliyordu. Venedik söz konusu dönemde müzakerecisi Alberto Vimina aracılığıyla doğrudan bağlantıya geçtiğinde hatman, destek vermeye meyilli göründü ve uygun para yardımı alabildiği takdirde Karadeniz'i tekneleri ile eskiden olduğu gibi rahatsız etmeyi vadetti, hatta Kırım hanını dahi Venedik davası lehine kendi tarafına çekebileceğine dair umut bile verdi[142].

Oysa çok geçmeden ikiyüzlü bir oyun oynadığı ortaya çıktı. Lehistan ile barışı tekrar bozdu ve vasalı olarak hatmanı himayesine alarak, kendisine kılıç ve sancak veren Bâbıâli ile irtibata geçti. Venedik'in bu arada kralı ve Konsey'i Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ittifaka ikna etme görevi ile Kral Kazimir'e gönderdiği elçisi Girolamo Cavazza, Lehistan ve Kazak hatmanı arasındaki barışı sağlamak için elinden gelen herşeyi yaptı ve Lehistan kralının Chmielnitzki'ye önemli avantajlar vadeden bir uzlaşmaya meyilli olduğunu da gördü; ancak, Konsey'deki çoğunluk, nihaî sonucun silahlarla alınmasına ve Kazaklara karşı savaşmaya kararlı idi[143].

Hâlbuki Cavazza'nın marifetiyle, bu savaş daha başlamadan, 1651'de Lehistan'ın Venedik ile ittifak hâlinde karada ve denizde, bilhassa Kazaklar aracılığıyla Karadeniz'de, Türklere karşı mücadele etmeyi taahhüt ettiği bir ittifak antlaşması akdedildi; karşılığında Venedik, savaş devam ettiği sürece her yıl 250 bin duka para yardımında bulunacak ve Lehistan'ın bilgisi ve rızası ol-

141 Valiero, s. 174 ve s. 422: "Ama bu suçlamalar çok az yararlı oldular, çünkü o hükümdarlar tehlikeyi uzakta görerek hiçbir harcamaya girmek istemiyorlardı".

142 *Aynı eser*, s. 252. Vimina'nın Kazak hatmanı tarafından karşılanması hakkında şöyle denmektedir: "Chmielnitzki, onu bütün insanî duygularla karşıladı, teşebbüse büyük bir olumlulukla yaklaştı ve çok sayıda askerini bunun için kullanmak arzusu gösterdi".

143 Valiero, s. 253-256. Cavazza'nın talimatı bilhassa iki hususla ilgili idi: "İlki, Cumhuriyet cömert bir sebatla savaşa devam etmekte çok kararlıydı; ikincisi, mümkün olan bütün araçlarıyla Polonya'nın [Lehistan] evrensel Hristiyanlık lehine olan kararlarını desteklemeye hazırdı".

madan barış yapmayacaktı. Ne yazık ki Kazaklarla henüz anlaşmaya varılamamış olmanın dışında, antlaşmanın tamamı para meselesi yüzünden suya düştü. Venedik, akıllı davranarak, parayı ancak Leh ordusu Türklerin üzerine gönderildiğinde ödemek istiyordu. Lehler ise paranın Türkler veya Tatar yardımcı kıtalarının Lehistan'a karşı Kazaklara yardımda bulunmaları hâlinde de ödenmesini istiyordu[144].

Böylece Venedik'te çok geçmeden, Lehistan'ın niyetinin aslında Bâbıâli'ye karşı savaşmak değil, Venedik'in parası ile Kazaklara karşı tekrar savaş başlatmak olduğu kararına varıldı[145]. Venedik, Lehistan ve İsveç arasında sağlanacak barış için arabuluculuk yapmak için çaba göstermesine ve bu amaçla o dönemlerde toplanan Lübeck Konseyi'ne kendi temsilcisi Michiel Morosini'yi göndermesine rağmen[146] şimdilik Lehistan'la yaptığı ittifak anlaşmasından tamamen vazgeçerken, diğer taraftan Varşova'nın çok geçmeden Bâbıâli tarafından neredeyse hiç desteklenmeyen Kazaklara karşı tekrar başlattığı savaşı ne kadar talihli geçiyorsa, Venedik'e karşı tutumu da gittikçe daha soğuk ve daha mesafeli hâle geliyordu.

Lehistan'da kalan Cavazza, 1652'de bir kez daha Kazakların Osmanlı'nın Karadeniz kıyılarındaki topraklarına akın etmelerine ilişkin müzakerelerde bulunduysa da Kazakların gemilerini donatmak için talep ettikleri paralar öyle ölçüsüzdü ve Kral Kazimir'in barış tekrar sağlandıktan sonra bile Kazaklar üzerindeki nüfûzu öyle zayıftı ki, Cavazza sonunda Varşova'dan hiçbir şey elde edemeden ayrılmak zorunda kaldı[147].

Bu yönde elde edilen tek şey, 1652'de bir Don Kazakları topluluğunun gemileri ile Varna dolaylarında karaya çıkmaları ve çevreyi talan etmeleri oldu; Bâbıâli bu yüzden Çanakkale Boğazı'nda bekleyen donanmasının bir kısmını Karadeniz'e çekmek zorunda kaldı[148].

144 Valiero, s. 269.

145 *Aynı eser*, s. 270: "Gerçek şu ki Polonya'da [Lehistan] ikiyüzlülük söz konusuydu, çünkü Türklere karşı herhangi bir saldırı niyeti olmaksızın Kazaklara karşı savaşmak için para sağlamak iddiasındaydılar,".

146 *Aynı eser*, s. 257.

147 *Aynı eser*, s. 284. Chmielnitzki'nin palatini başlangıçta sadece 20 bin taler talep etti, fakat taleplerini daha sonra sonsuz derecede arttırdı. "Bu kadar işten sarsılan Cavazza'ya geri dönme izni verildi".

148 Valiero, s. 286. Bunlar, "Karadeniz'de Varna topraklarını talan eden Moskova Kazaklarından kimi *saiche* (şayka)" idi.

Bu hadise, Venedik'in şimdi de bu Don Kazaklarının tâbi oldukları Rusların Büyük Dükü Aleksey'in dostluğunu kazanmak ve ondan yardım almak için çaba göstermesine sebep oldu.

Pregadiler Meclisi'nde başlangıçta yine paraların bu kadar uzakta yaşayan ve Venediklilerin isimlerini bile tam olarak bilmedikleri bu barbar halklarla kurulacak ilişkiler için boşuna harcanacağına dair tereddütler vardı. Buna karşın böylesine güçlü bir düşmana karşı yardım bulmak için herşeyi denemek gerektiği, Rum Ortodoks inancına mensup olan tek hükümdar olduğu ve bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde aynı inanca mensup çok sayıda insan tarafından büyük saygı gördüğü için –bu husus bilhassa vurgulanıyordu– Rus çarından çok daha fazla şey beklenebileceği ileri sürülüyordu.

Böylece çara [Aleksey] 1654'de, daha önce Kazak hatmanı ile ilk müzakereleri yürüten Alberto Vimina'ya emanet edilen bir elçilik heyeti göndermeye karar verildi. Vimina, çara sunacağı altın dokumalı kumaştan oluşan değerli bir hediye ve Kazaklara uygun bir para yardımında bulunmayı vadetme yetkisi ile birlikte Liefland'dan geçerek Moskova'ya geldi, burada dostane ve onurlu bir biçimde karşılandı, fakat esas olarak hiçbir şey elde edemedi. Çar [Aleksey], Lehistan'a karşı kendisini korumak zorunda olduğu sürece hiçbir harekette bulunmak istemiyordu[149].

Ancak üç yıl sonra, Venediklilerin Çanakkale Boğazı'ndaki deniz savaşının ardından, Çar Aleksey bu elçilik heyetine, başında Pleskoviya Valisi Johann İvanoviç'in bulunduğu bir heyetle karşılık verdi. 38 kişiden oluşan bu heyet, Venedik'te büyük törenler arasında karşılandı, ama sonunda verimli bir sonuç getirmedi. Elçi, efendisinin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yalnızca Don Kazaklarını harekete geçirmekle kalmayıp bütün kuvvetlerini Hristiyan âleminin hayrına kullanacağına dair güvence verdikten sonra, zamansız bir biçimde Venedik'in kedisine Lehistan ve İsveç'e karşı savaşlarını yürütmesi için bir kredi vermesi talebini ilettiğinden, Venedik, kendi savaşının uzun yıllardır yol açtığı büyük miktardaki harcamalara dikkat çekerek böyle bir yersiz talebi nazikçe geri çevirmek zorunda idi. Çara gösterdiği ilgiden dolayı teşekkür etmekle ve sultanı kendi devletinin kalbinde kolayca yokedebileceğinden emin olduğunu belirterek iyi niyetlerini pekiştirmekle

149 Valiero, s. 317-320: "Aslında sefer amacına ulaşmadı, fakat bir saygınlık kazandırmadı da değil"; s. 366: "Bu da Vimina'nın yaptığı görüşmelerin bir netice vermeksizin sadece merasimlerde kalmasına neden oldu".

yetindi. Burada çarın kendilerini kurtarmasını bekleyen birçok din kardeşleri vardı ve Osmanlı sultanı Venedik ile böylesine ağır bir savaşa girmişken, bundan daha iyi bir fırsat olabilir miydi[150]?

Venedik devlet adamları da, o dönemlerde Rusya'yı, ağırlıklı nüfûzunun veya Avrupa'nın doğusunda sürekli yayılmasının Avrupa'nın huzurunu ve siyasî refahını tehlikeye atabilecek endişe verici bir devlet olarak görmüyorlardı. Aksine çarın silahlarını buraya çevirmesini onun görevi kabul ediyorlardı ve Venedik'in lehine olduktan sonra, çarı var güçleriyle desteklemekte herhangi bir sakınca görmezlerdi. Oysa diğer taraflarda olduğu gibi, bu taraftan da beklentilerinde hayal kırıklığına uğramıştı, dolayısıyla bu ağır savaşın yükünü elinde mevcut az sayıda imkânlarla nerdeyse tek başına taşımak zorunda idi.

Tabii ki bütün bunlar savaş yönetiminin yapısı ve gelişimi üzerinde etkisiz kalamazdı. Anlaşılan o ki Venedik'te, gün geçtikçe neredeyse yarı yarıya kaybedilmiş krallığın Girit'te değil daha ziyade Çanakkale Boğazı'nda ve Takımadalar'da tekrar geri alınması, yani mevcut askerî kuvvetlerle öncelikle düşmanın adaya yönelik ikmalini mümkün mertebe kesmek ve düşman askerî kuvvetlerini adada kullanamadan onları bitmek bilmeyen bir deniz savaşında yormak gerektiği kanaati yaygınlaşmaya başladı[151].

Bu sistem, tabii ki savaşı, âdeta başarısız olmasa da önemli darbelerin cereyan etmediği, büyük ve kalıcı neticelerin elde edilemediği, uzun ve bu yüzden masraflı ve tüketici bir savunma savaşına dönüştürüyordu. Bu düşünce ayrıca Venedik'te de savaşta tecrübeli kararlı rakipler buldu. Örneğin 1654'de zamanının en mahir piyade generallerinden biri olan Marki Alessandro dal Borro, Venedik hizmetine girdiğinde derhal savunma savaşı için fazla masraflı ve hücum savaşı için kesinlikle yeterli olmayan bir savaş yönetiminin olumsuzluklarına dikkat çekti. Bu yüzden bilhassa Doğu Akdeniz'deki kara kuvvet-

150 *Aynı eser*, s. 429-432. Elçiye verilen yazılı talimatta çardan şu talepte bulunuluyordu: "Türk'e karşı güçlü bir şekilde silaha sarılmak için, Rum âyin usûlünden böyle güzel bir sonuç için yanıp tutuşan çok sayıda kişinin desteğini bulacakları devletlerinin tam kalbinde ezip bitirmenin kolaylığı dikkate alındığında, daha uygun bir fırsat bulunamazdı, üstelik Türk, Cumhuriyet'le savaş hâlindeyken".

151 Valiero, s. 241, bilhassa Hanya'ya yapılan ikmalin zorlaştırılmasını şöyle tanımlamaktadır: "Temsilcilerini kollamak için Senato'nun bütün mektuplarında tavsiye edilen temel nokta buydu".

lerinin takviye edilmesini istedi, fakat imkânlar buna elvermediğinden talepleri yerine getirilemedi[152].

Diğer taraftan Bâbıâli de, savaşı, henüz reşit olmamış Sultan IV. Mehmed'in huzursuzluk içindeki ilk hükümdarlık yıllarında yönetimdekilerin sürekli değiştirilmesine sebep olan içteki değişikliklerin yarattığı daimî sarsıntılar arasında önemli sonuçlar veya kısa sürede muzaffer bir sonuç getirecek güç ve etkinlikle devam ettirebilecek durumda değildi. Yeterli sayıda askerî kuvvetlerin eksik olması Girit'teki Osmanlı serdarı Hüseyin Paşa'yı da daima akıllı bir savunmada kalmaya ve daha ziyade elde ettiklerini muhafaza etmeye zorlarken, diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu'nun en iyi kuvvetleri çoğunlukla talihsiz geçen deniz savaşında boşu boşuna heba oluyorlardı. Ertesi yılların savaş hadiselerinin gidişatını ve niteliğini genelde bunlar belirliyordu.

1 Mayıs 1649'da, bu sefer için en az 100 gemi talep eden kaptanıderya, yalnızca 71 gemi ile İstanbul'dan ayrıldı; Çanakkale Boğazı'nda Kaptan Riva emrinde bekleyen Venedik filosunu Avrupa yakasına kurulmuş topların ateşi ile geri çekilmeye zorladıktan sonra Boğaz'dan başarıyla ayrıldı ve Midilli ile Sakız adaları üzerinden Foça Limanı'na ulaştı. Osmanlı donanmasını takip eden Riva, burada saldırıya geçti; birkaç Berberî gemisini ele geçirdi ve birkaçını ateşe verdi; fakat düşman donanmasında top atışları ile büyük hasara yol açtıktan sonra, karadan buraya esen rüzgârlar düşmanın yanan gemilerinden alevleri kendi filosuna doğru sürüklediğinden kısa bir süre sonra tekrar geri çekilmek zorunda kaldı. Kaptanıderya, bu durumu acilen limandan çıkmak ve Rodos'a devam etmek için kullandı; burada muazzam bir Berberî filosu da kendisine katıldı ve böylece 70 kadırga ve 50 korsan gemisinden oluşan donanma, daha fazla rahatsız edilmeden Hanya Limanı'na girdi[153].

Venedik'te biraz erkence büyük bir deniz zaferi olarak kutlanan Foça'daki darbenin meyveleri, tabii bu durumdan dolayı çoğunlukla tekrar heba oldular. Zira düşman donanmasını Değirmenlik Adası'nda durdurma teşebbüsü de başarı getirmedi. Ne var ki kapudan paşa, başkentin ele geçirilmesinin adanın tamamının ele geçirilmesiyle neticeleneceğini düşündüğü için bütün askerî kuvvetlerin Kandiye'nin fethine yoğunlaştırılmasını isteyen Hüseyin Paşa'nın

152 Valiero, s. 335. Dal Borro, savaşın yönetimini şu sözlerle eleştiriyordu: "Savunma savaşının gerektirdiği masraf daha pahalıydı, taktik olarak çok zararlıydı ve saldırıyı yönetmek için yetersizdi".

153 Valiero, s. 204-209.

görüşüne aykırı olarak, hemen Suda liman kalesine saldırılmasında ısrar ediyordu. Hanya'dan buraya gönderilen birlikler Suda'ya karadan saldırırlarken, 40 kadırga deniz tarafından saldırıya geçti. Oysa her iki tarafta da kahramanca ve çaresizce bir direnişle karşılaşıldı ve kapudan paşa en öndeki istihkâmlardan birinde bir top güllesi ile öldüğünde henüz bir şey elde edilememişti. Bu talihsiz hadisenin yarattığı dehşet öyle büyüktü ki, kuşatma hemen kaldırıldı. Gemiler limandan ayrıldılar ve Hanya'ya geri döndüler[154].

Meydan artık Kandiye kuşatmasını tekrar başlatmak için tamamen Hüseyin Paşa'ya kalmıştı. Elinde 30 binin üzerinde taze birlikler vardı ve uzun süredir ödenmeyen ulûfelerden dolayı kendisine direnen yeniçerilerin moralini de ulûfelerinin tamamını ödeyerek tekrar yerine getirmişti. Yine de hendekler açılana kadar yaz aylarının büyük bir kısmı geçti. Toplar ancak 7 Eylül'de aynı anda üç ana istihkâma, San Dimitri, Bethlehem ve Santa Maria'ya ateş açmaya başladılar. Ne var ki top atışları çok büyük bir etki bırakmıyorlardı ve defalarca yapılan hücumlar da öyle talihli bir şekilde geri püskürtülüyorlardı ki, Hüseyin Paşa yalnızca kısa bir süreliğine önemsiz bazı dış surları elinde tutabildi ve 19 Ekim'de 20 bin kayıpla önce kendi hattına, kısa bir süre sonra da kış karargâhına geri çekilmek zorunda kaldı. Ne yazık ki Venedikliler de Kandiye'nin bu ikinci muzaffer müdafaasının bedelini ağır kayıplarla ödemek zorunda kaldılar. Surların üzerinde ölenlerin arasında bulunan ve en iyi komutanlardan biri olan Kont Coloredo'nun kaybı büyük üzüntüye sebep oldu[155].

Venedikliler, ayrıca Osmanlı donanmasının yıl daha sona ermeden yeni takviye birlikleri almak üzere Hanya Limanı'ndan ayrıldığında tekrar İstanbul'a dönmesini de bir türlü engelleyemiyorlardı. Bu takviye birlikleri olmadan Hüseyin Paşa, Kandiye'ye karşı herhangi bir teşebbüste bulunamazdı. Ne var ki takviye birlikleri hemen temin edilemiyordu ve bu yüzden Hüseyin Paşa'ya İstanbul'dan kuşatmayı sıkı bir ablukaya dönüştürme emri verildi. Bu amaçla henüz kış aylarında Ambrusa Tepeleri'nden birine, Kandiye'den yalnızca takriben 2 bin adım uzaklıkta, 6 istihkâmı olan oldukça güçlü bir kale inşa edildi ve Yeni Kandiye adı verilerek birkaç bin kişilik muhafız kıtası ile donatılan bu kalenin amacı, bilhassa çevreye hâkim olmak ve şehrin karadan ikmalini kesmekti[156].

154 *Aynı eser*, s. 209-211.

155 Valiero, s. 217-222.

156 *Aynı eser*, s. 229-231.

Bu kalenin inşası engellenemezken, tabii ki ertesi yıl olan 1650'de Venedik'in esas görevi yine Osmanlı donanmasının Hanya'ya geri dönmesini engellemekti. Donanma 5 Mayıs'ta İstanbul Limanı'ndan ayrıldı, fakat Çanakkale Boğazı'nın Venedikliler tarafından kapudan paşanın düşman saflarını kırmaya cesaret edemeyeceği kadar sıkı kapatıldığını gördü. Kaptan Riva, Salamis Adası'na başarılı bir saldırıda bulunduktan, buradan bir dizi buğday gemisi alıp götürdükten ve daha sonra Kuluz'daki büyük erzak deposuna saldırıp yağmaladıktan sonra, kış ayları boyunca burada sağlam bir konum edinmiş ve zamanla Girit'le Dalmaçya'dan yanına birçok gemi çekerek abluka filosunu 32 kalyon, 7 kadırga ve 2 mavnaya kadar çıkattmıştı. Kaptanıderya, donanmanın tamamını cüretkâr bir darbe ile tehlikeye atmadan önce İstanbul'dan takviye istedi. Ancak takviye kuvvetler yeterince hızlı temin edilemediğinden ve karaya acilen kurulan toplarla da düşman saflarını geçmeyi başaramadığından, yine birliklerinin küçük bir bölümünü Girit'e konuşlanmış yeniçerilerin ulûfeleri ile birlikte kara yoluyla Sakız Kanalı'na gönderdi ve birlikler buradan Genel Kaptan Mocenigo'nun öfkesini daha da kabartacak şekilde, Sakız Adası'nda hazır bekleyen Takımadalar'ın beylerinin kadırgaları ile başarıyla Kandiye'nin birkaç mil batısındaki Palaiokastro'ya götürüldüler[157].

Venedikliler, bu başarısızlığı, Takımadalar beylerinin filosu ile Limni Adası'nda yaptıkları başarılı bir çatışma, Benefşe üzerine yaptıkları ve Hanya'ya gidecek 17 nakil gemisini ele geçirdikleri bir akın ve –bu yıl içinde en önemli teşebbüs– kısa bir direnişten sonra ele geçirdikleri San Teodoro Adası'nı geri alarak telafi ettiler. San Teodoro'daki ağır toplar hemen söküldü ve geride yalnızca tekrar inşa edilen kalenin altında düşman gemilerinin Hanya Limanı'na girmelerini zorlaştırmak üzere 3 büyük gemiden oluşan bir nöbetçi filo bıraktılar[158].

Ne yazık ki bu zafere duydukları sevinç çok geçmeden bir Venedik birliğinin Sitiya dolaylarında yaşadığı bir mağlubiyetle gölgelendi. Birliğin görevi, buraya yerleşmiş Türkleri tekrar buradan kovmaya çalışmaktı, fakat çok daha üstün güçte bir Osmanlı birliğinin ani saldırısına uğradı ve neredeyse tamamen yokedildi[159]. Böylece vadedilen takviye kuvvetlerini boşuna bekleyen Hüseyin Paşa başka bir şey yapamadan bu yıl da geçti. Kaptan Riva bulunduğu

157 Valiero, s. 231, 239, 242 ve devamı.
158 Valiero, s. 240-242 ve 244.
159 *Aynı eser*, s. 244.

yeri 10 Ekim'de terketmiş olmasına rağmen Osmanlı donanması Çanakkale Boğazı'ndan çıkmadan tekrar İstanbul'a geri dönmüştü. Standia Adası'ndaki her zamanki kış karargâhı büyük rahatsızlıklara sebep olduğundan Venedik donanması kışı bu defa çok daha iyi bir konumda bulunan ve savunması kolay Değirmenlik Adası'nda geçirdi[160].

1651 yılı Venedik için çok talihli başlamadı. Venedik, kolayca anlaşılabileceği üzere, çok önemli bir yer olan San Teodoro'nun elde tutulmasına çok büyük bir değer vermesine rağmen burayı tekrar terketmek zorunda kalırken, adanın doğusundaki Sitiya'yı da tamamen boşaltmak zorunda kaldı. Zira her iki durumda da bu yerlerin muhafazası için gerekli savunma imkânları eksikti. Her iki yerin topları ve cephaneleri Kandiye'ye getirildiler; kalenin istihkâmları mümkün olduğunca yerle bir edildiler ve San Teodoro'daki üç nöbetçi gemi geri çekildi[161].

Yerel halk üzerinde yaratacağı olumsuz etkinin pekâlâ farkında oldukları bu çaresiz tedbirin ana sebebi, mevcut askerî kuvvetleri bir kez kabul edilmiş savaş yönetim sistemine uygun olarak Çanakkale Boğazı ve Takımadalar sularında yoğunlaştırma zorunluluğunda yatıyordu. Zira Çanakkale Boğazı'nda düşman saflarını geçmek için yapılan başarısız teşebbüs, yeni tayin edilen Kaptanıderya Hüsambeyzâde Ali Paşa için böyle bir yarma harekâtıyla Osmanlı bayrağının şerefini her ne pahasına olursa olsun kurtarmak için tam bir meydan okuma idi. Kararlı ve oldukça faal bir adam olan Ali Paşa, gemilerin inşasını ve teçhizatını –ne tuhaftır ki İngiliz elçi ona bu konuda tavsiyelerle katkıda bulunuyordu– kış ayları boyunca öyle büyük bir çaba ve ihtimamla yürüttü ki, yaz geldiğinde en az 73 kadırga, 6 mavna, 55 büyük silahlı gemi ve bir dizi küçük geminin başına geçebildi[162].

21 Haziran'da gemilerinin tamamıyla Çanakkale Boğazı'ndan başarıyla geçti. Elinde ancak 60 kadar gemi bulunan Denizlerin Genel Kaptanı Mocenigo, aynı dönemde ancak Girit'ten Takımadalar sularına kadar gelebilmişti ve burada Temmuz ayının ilk günlerinde küçük Sikinos (Sykino) ve Polykandro adalarında çok daha üstün güçteki düşman donanmasıyla karşı karşıya geldi. Yine de eşit olmayan bu muharebeye girmek için bir an bile tereddüt etmedi. Muharebe talihli ve muzaffer geçti. 9 Temmuz'da sıcak bir çatışmada Osmanlı

---

160 *Aynı eser,* s. 248 ve 257.

161 *Aynı eser,* s. 261: "Bu çözüm", Venedik'te memnuniyetle karşılandı, Hanya karşısındaki bu yerin büyük başkenti yapılırken krallığınkilerin böyle bir terkediliş yüzünden en çok küçük düşürülmüş olmaktan kuşkulanıyorlardı.

162 Valiero, s. 262.

öncü gemileri büyük kayıplarla İne (Nio) Adası'na kadar geri püskürtüldükten sonra, 10 Temmuz sabahı Para ve Nakşa adaları arasında Venediklilerin kuvvetlerinin zayıflığını cesaret, kararlılık ve mahir manevralarla telafi ettikleri oldukça olağandışı bir muharebe cereyan etti. Aralarında en büyük mavnalardan birinin de bulunduğu 15 Osmanlı gemisi ele geçirildi ve bir kısmı hemen ateşe verildi. 500 kadar esir alınırken, Osmanlı'nın ölü ve yaralıların sayısı çok daha yüksek olarak tahmin ediliyordu, zira gemilerde Girit'e götürülmek üzere 10 bin kişilik kara birlikleri de vardı. Ölülerin arasında Anadolu Beylerbeyi Mehmed Paşa, ağır yaralıların arasında kapudan paşanın kethüdası ve esir alınanların arasında denizcilik konusunda mükemmel bilgisi ve tecrübeleri sayesinde Bâbıâli'ye donanmanın inşasında çok büyük hizmetlerde bulunmuş olup Mora sancakbeyliğine getirilen Venedikli bir devşirme vardı. Zincirlere vurularak Venedik'e gönderildi ve burada hemen, fakat gizlice idam edildi.

Kaptanıderya, muharebeden sonra donanmadan kalanlarla kaçarak önce Stanchio Adası'ndaki kalenin toplarının altına sığındı, daha sonra Rodos'a geri çekildi ve burada bu talihsizlik karşısında duyduğu hoşnutsuzluğu kendi kardeşiyle reislerden dördünü idam ettirerek gidermeye çalıştı; kendi oğlu ancak kaçarak aynı akıbete uğramaktan kurtuldu. Bir süre sonra buradan 46 kadırgayla, en azından burada bulunan birliklere ulûfelerini götürmek için Hanya'ya geçmeyi başardı[163].

Zaferin bedelini aynı şekilde büyük kayıplar ve hasarlarla ödemek zorunda kalan Venedik donanması, bu arada Standia Adası'na geri çekilmişti; çok geçmeden Dalmaçya'daki muzaffer seferlerinden tanıdığımız ve Mocenigo'nun yerine denizlerin genel kaptanlığına getirilen Leonardo Foscolo, 10 kadırgadan oluşan ve sevinçle karşılanan takviye kuvvetlerle buraya geldi. Aynı dönemde buraya gelen Vatikan ve Malta filolarıyla birleşerek, yıl daha sona ermeden Takımadalar'a doğru bir akında bulundu; bilhassa Sisam, Stanchio ve İleros (Lero) adalarını yağmalayıp ateşe verdi ve daha sonra kışı geçirmek üzere Kandiye'ye geri döndü. Valiero, bu seferin sonuçlarını özetleyerek, şöyle diyordu: "Böylece Venedik'in dayanıklılığı ve komutanlarının cesaretiyle basireti sayesinde yıllar gerçi şanlı geçiyor, fakat Girit düşmanın baskısı altında acı çekiyordu ve zaferler arasında canlar ve hazineler heba oluyordu"[164].

163 Valiero, s. 265-268 ve 274.

164 Valiero, s. 274 ve 282: "İstikrarından dolayı Cumhuriyet'in şanı, komutanlarının yürekliliği ve basiretleriyle yıllar böylece geçip gidiyordu, ama Krallık [Girit] baskı al-

Her iki tarafta savaşın sonunu hızlandıracak büyük darbelerde bulunmak için gerekli imkânlar eksik olduğundan bu sinir bozucu savaş sonraki yıllarda da bu şekilde devam etti. Dönem, dürüst bir adam olan Veziriazam Melek Ahmed Paşa'nın boş hazineyi daha önce ele aldığımız iyi niyetli ama yine de yanlış ve bu yüzden başarısız olan malî tedbirlerle doldurmaya çalıştığı dönemdi: Timarların aşırı vergilendirilmesi; kanunun koruması altına alınan uğursuz rüşvet ve makam satış sistemi; vezirlerin gelirlerinin küstahça azaltılması; yıllık ücretlere ve af ücretlerine el konulması; nihayet sikkelerin değerinin düşürülmesi ile bulunan çareler. Oysa ne bu tedbirlerle ne de Tarhuncu Ahmed Paşa'nın 1652'de hazinenin sıkıntılarını gidermek için uyguladığı bilgece tasarruf sistemi ve devlet makamlarıyla beylerbeyiliklerin vergilendirilmesi, bu tüketici savaşın ihtiyaçlarını ve Harem ile sarayın gün geçtikçe artan lüksünü karşılayabiliyordu. Bütçe açığı 1653'de yine neredeyse 169 milyon akçeyi buldu ve en kötüsü de hiç kimsenin yardım getirememesi ve bilhassa birçok kişinin menfaatlerine ters düşen bu yanlış malî tedbirlerin hoşnutsuzluk yaratmaya ve Harem'in en iç kısımlarına kadar yayılmış isyan ruhu ile gruplaşma ruhunu beslemeye uygun olması idi[165].

Kaptanıderyanın Nakşa'da yaşadığı mağlubiyetten yalnızca birkaç hafta sonra, 21 Ağustos 1651'de İstanbul'da Melek Ahmed Paşa'nın Belgrad, Bosna ve Arnavutluk'ta bastırdığı ve payitahtın pazarlarında zorla tedavüle sokmak istediği değeri düşük paralardan dolayı zanaatkârlar ve tüccarlar arasında, daha önce hiç görülmemiş olup, ancak talihsiz veziriazamın görevden alınması ile bastırılabilen korkunç bir ayaklanma çıktı. Çok geçmeden Harem'de birbirlerine düşman olan yaşlı Valide Mâhpeyker Kösem Sultan ile genç Valide Hatice Turhan (Tarhan) Sultan, yani padişahın babaannesi ve annesi arasındaki husumetten kaynaklanan ve Mâhpeyker Kösem Sultan'ın başına yönelik olan bir fırtına koptu. Kösem Sultan, yeniçerileri kendi tarafına çekmişti ve onların yardımıyla kendisini kurtarabileceğini düşünüyordu; ancak bu kez, yeni tayin edilen veziriazamı kendi tarafına çekmeyi başaran genç Valide Hatice Turhan Sultan'ın grubu daha güçlü idi. Grubun başında padişahın kethüdası Kara Hadım Süleyman Ağa bulunuyordu. Yeniçeriler Kösem Sultan'ın yardımına gelemeden, yaşlı valide sultan saray hadımlarının ve içoğlanlarının kasıtlı olarak

tında kalarak, kan ve hazineler, zaferler arasında ziyan olarak".

165 Devletin o dönemlerdeki malî durumları hakkında karşılaştırma için bk. bu eserin III. cildi.

çıkardıkları bir isyanda 2 Eylül'de korkunç kaderinin kurbanı oldu. Odasından çıkartılarak, en sâdık adamları katilleri tarafından öldürüldükten sonra korkunç acılar arasında boğduruldu. Bunun üzerine yeniçerilerin en azından bir kısmı Kösem Sultan'ın intikamını almaya kalktılar. Ancak sarayın muzaffer grubu bu defa padişah tahtının tehlikede olduğunu ileri sürerek bütün sâdık müminleri padişahın kanunî müdafileri olarak Sancak-ı şerif'in etrafına toplayıp kendilerine silahlara sarılmaları için çağrıda bulunarak üstünlüğü sağladılar. Bu çağrı, Orta Camii'de toplanmış yeniçerilerin ve onlarla işbirliği içinde olan ulemânın cesaretini ve direnişini kırdı. Valide sultana karşı yapılan ayaklanmanın lideri olup artık mutlak güce sahip olan ve çok geçmeden kızlarağalığına tayin edilen Kara Hadım Süleyman Ağa, yeni Harem yönetiminin başına geçerek önce yeniçerilerin asi ağalarının görevden alınmalarını ve daha sonra sürgün veya idam edilmelerini sağladı.

Başta akılsızca davranarak yeniçerilerle işbirliği yapan Şeyhülislâm [Karaçelebizâde] Abdülaziz Efendi olmak üzere ardı ardına kitleler hâlinde iktidardaki grubun diğer rakipleri ve son olarak asıl güç sahibini karakterinin ve faaliyetlerinin bağımsızlığından dolayı rahatsız etmeye başlayan Veziriazam Siyavuş Paşa aynı akıbete uğradılar. Siyavuş Paşa, veziriazamların olağan sürgün yeri olan Malkara'ya gitmek zorunda kaldı ve 92 yaşındaki Gürcü Mehmed Paşa'ya sarayın kaprislerinin oyuncağı olarak sadaret mührü verildi. Daha o zaman sadaret mührüne en lâyık olanlardan biri olarak anılan ve sırf bu yüzden Köstendil'e sürgün edilen dirayetli Köprülü Mehmed Paşa'nın eline sadaret mührünün verilmesine cesaret edileceği zaman henüz gelmemişti. Aynı zamanda en iyi malî tedbirlerden biri olarak sürgünler ve idamlar Gürcü Mehmed Paşa'nın sadareti sırasında da en önemli devlet kurallarından biri olarak kalmaya devam etti[166].

Kaderinden emin olduğu için Nakşa'daki mağlubiyetten sonra İstanbul'a dönmeye cesaret edemeyen Kaptanıderya Ali Paşa'nın yerine, bu görevle başa çıkabilecek nitelikte olmayan, zayıf huylu Derviş Mehmed Paşa getirildi; üstelik donanmanın oluşturulması için gerekli parasal imkânlar da sağlanamadığı gibi, bu durum çok geçmeden kapudan paşanın veziriazam ile bazı husumetlere girmesine sebep olan bir musibetti.

---

166 Bu hususlar bütün tâli hadiselerle birlikte Naima ve diğer Osmanlı kaynaklarına göre Hammer, V, 535-557'de aktarılmaktadır. Valiero, s. 271-274 de iyi bir özet vermektedir.

İstanbul'da bu çirkin grup kavgaları arasında malî sıkıntılar gittikçe artarken, Venedik'te de bu açıdan utanç verici zorluklarla boğuşmak zorunda kalıyorlardı. Foscolo, kaptanlarının ücretlerin düzenli olarak ödenmesine dair taleplerini bile yerine getiremiyordu ve böylece kaptanlar direnmeye başlayarak, gemilerini boşu boşuna düşmanın Çanakkale Boğazı'nın girişindeki top atışları altında heba etmek istemedikleri için, bilhassa Çanakkale Boğazı'ndaki zorlu hizmetten kaçınmak istediler. Onları Çanakkale Boğazı'nın girişinde kendilerine gösterilen sabit konumlara geçmeden oraya buraya dolaştıkları Bozcaada yakınlarına gitmeye bile zorlukla ikna edebildi[167].

Dolayısıyla Venedik'te de yeni parasal kaynakların bulunması gerekiyordu. Anakaranın tamamında ne kadar rahatsızlık verici olsa da gönüllü olarak yerine getirilen ve hazineye önemli miktarda paranın girmesini sağlayan yeni bir varlık vergisi uygulandı. Bu vergi bir defaya mahsus olmak üzere olağanüstü bir vergi olarak uygulanacaktı. Oysa savaşın devam etmesi, bu verginin de birkaç kez tekrarlanmasını zorunlu kıldı. Korfu, Zenta ve Kefalonya adaları, Venedik savaş hazinesine gönüllü katkıda bulundular ve devletin varlıklarını birarada tutmak için, eski ve unutulmaya yüz tutmuş özel tüketim yasaları da tekrar hatıra getirildi ve büyük ölçüde ağırlaştırıldı[168].

Foscolo bu sayede kaptanlarının isteklerini yerine getirebilecek duruma geldiğinde, gerek içinde bulunulan yıl zarfında gerekse ertesi yıl, 1652 ve 1653 yıllarında önemli neticeler getirmeyen harekâtlarına başladı. Ücretlerini teslim aldıktan sonra Kaptan Barbaro nihayet Çanakkale Boğazı'nı 18 kadırga ile abluka altına almaya razı gelirken, Foscolo Sakız Adası'na saldırdı ve adayı yağmaladı, fakat çıkan bir fırtınada Girit'e geri sürüklendi ve buradan ancak 5 Temmuz'da 40 kadırga ve 4 mavna ile İstanbul'dan ayrılan kapudan paşayı İstendil Adası'ndan kovmak için ayrıldı. Kaptanıderya, Çanakkale Boğazı'nda düşman hattını yarmaya cesaret edememesine rağmen sancakbeylerinin 8 kadırgası ile Venedik nöbetçilerini aşmayı başarmış ve Venedik'e ait söz konusu adada karaya çıkmaya çalışmıştı. Oysa Foscolo'nun

167 Valiero, s. 283: "Kaptanlar sonsuz sayıda güçlükle karşı karşıyaydılar. Çünkü karşılarındakiler dakik olmaktan uzaktı ve herşeyden önce denizde savaşmak yükümlülüğü altında olduklarını söylüyorlardı, karada değil; o kanala düşman bataryaları karşısında gemilerini yoketmeye gidiyorlardı, ne de Bozcaada'ya (Tenedos) kadar gitmek ve Boğaz'da daha fazla ilerlemeksizin o sularda dolaşıp durmaktan başka bir şey elde edilebildi".

168 *Aynı eser*, s. 246, 279.

ada açıklarında görünmesi bile bir korsan gemisini feda ederek acilen Rodos'a geri çekilmesine yetti[169].

Bunun dışında söz konusu yıl içinde denizlerde Takımadalar sularında ve İyon Adaları açıklarında bazı küçük çatışmalardan başka bir şey meydana gelmedi ve Girit'te de her iki taraf boşu boşuna gerekli takviye kuvvetlerini beklediklerinden, üstelik Venedik tarafında ordu komutanları arasındaki anlaşmazlıklar daha büyük teşebbüsleri imkânsız hâle getirdiğinden, seferin tamamı Foscolo'nun Suda Kalesi'ne birkaç takviye kuvvet getirmesi ve Hanya ile Resmo arasındaki Armyro sahil kalesini ele geçirmesi ile sınırlı kaldı. Ancak kaleyi uzun süre ellerinde tutabilecek imkânlara sahip olmadıklarından kalenin hemen terk ve yerle bir edilmesi gerekti[170].

Aynı şekilde 1653'de yapılan sefer de gevşek ve başarısız geçti. Kaptanıderya bu defa Çanakkale Boğazı'nı başarıyla geçerek Rodos'a gelmeyi başarmıştı; Foscolo'nun kendisine burada teklif ettiği muharebeyi kabul etmeyerek, düşman donanmasının komşu adalardan su almak için geri çekildiği bir an, 60 kadırga ile sessizce Hanya'ya doğru yol almasına izin verilene kadar limanda sessizce bekledi. Hanya'ya gelir gelmez adanın güney tarafında savunması zayıf bir yer olan Senle'yi (Selino) ele geçirerek, bir kez daha Venediklilerce terkedilmiş ve yeniden inşa edilmiş surlarını genişletti. Foscolo, bir kez daha Benefşe'ye saldırarak bu hadiseyi telafi etmeye çalıştı. Kaleyi ele geçirmeyi de başardı, fakat bu esnada ağır kayıplara maruz kaldığı için burada tutunamadı ve böylece bu teşebbüsün tek kazancı topları da alıp götürmesi oldu. Foscolo bunun üzerine hemen Girit'e geri dönerken, kaptanıderya da donanması ile birlikte kışı Sakız Adası'nda geçirdi[171].

Gerekli parasal imkânlara sahip olsaydı Venedik bu faydasız savunma savaşını başarılı bir hücum savaşına dönüştürmeyi ne kadar çok isterdi! Acizliği, yıllar geçtikçe yerli halkın ruh hâli ve tutumu üzerinde de olumsuz etkiler bırakıyordu. Bilhassa Venedik'e düşman Rum Ortodoks ruhbanlar bu hususta

169 Valiero, s. 282, 285, 287.

170 *Aynı eser*, s. 289: "Bu arada ne Türkler ne de Venedikliler her iki taraf da bunu yapacak araçlara sahip olmadıklarından Kandiye'de herhangi bir teşebbüste bulunuyordu,". Ayrıca Suda ve Armyro hakkında bk. s. 295. Girit'e gönderilen generaller arasındaki bitmek bilmeyen anlaşmazlıkları Valiero, s. 297, neredeyse tedavisi mümkün olmayan bir musibet olarak dile getirmektedir: "ve Senato sürekli olarak bütün temsilcileri ruh birliğine teşvik ediyorsa da [bu] hastalığın çaresi yoktu".

171 Valiero, s. 303-306.

uğursuz olduğu kadar başarılı da olan bir faaliyet gösteriyorlardı. Hanyalı bir Rum Ortodoks rahibi, aynı dönemde Hüseyin Paşa'yı yerli halkın gönlünü kazanmanın en iyi yolunun Bâbıâli'nin, Rum Ortodoks inancının tamamen ortadan kaldırılmasından başka bir amaç gütmeyen Venedik sisteminin aksine, adanın uygun bir sayıda piskopos ile birlikte kendi metropolitine sahip olmasına izin vermek olduğuna ikna etmeyi başardı. Hüseyin Paşa bunu hemen kabul ederek İstanbul'a haber gönderdi ve Bâbıâli de bu hususta oldukça gönüllü olduğunu göstererek Fener Rum patriğine hemen Hanya için bir başpiskopos ve yedi piskopos tayin etme emrini verdi. Bu şekilde Bâbıâli'nin ısrarı üzerine Hanya'ya gönderilen ilk metropolit, Tatelaro adında bu planın yaratıcısı olan kişi idi ve yedi piskoposun seçimi de kendisine bırakıldı[172].

Dolayısıyla Venedikliler herşeyi kaybetmek istemiyorlarsa bu savaşın her zamankinden daha fazla etkinlikle sürdürülmesi gerekiyordu. Venedik, hâlâ Çanakkale Boğazı'nın abluka altına alınmasına ağırlık veriyordu ve bu yüzden Foscolo'ya ertesi yıl (1654) da bunun için en iyi askerî kuvvetlerini kullanma talimatı verildi[173]. En iyi kaptanlarından biri olan Giuseppe Delfino'ya bu yıl için mümkün olduğunca takviye edilmiş abluka filosunun başkomutanlığı verildi. Oysa çok geçmeden Takımadalar sancakbeylerinin 22 kadırgadan oluşan filosu arkasına geçerek Delfino'yu Bozcaada yönünden tehdit ederken, 11 Haziran'da 42 kadırga, 7 mavna ve 24 silahlı gemi ile İstanbul'dan ayrılan Kaptanıderya Murad Paşa'nın bu defa düşman hattını ne pahasına olursa olsun yarmaya kararlı olmasından dolayı umutsuz bir duruma düştü. Sıcak çatışma kaçınılmazdı. Delfino, çatışmayı kahramanca kabul etti, ama düşmanın üstün gücü karşısında bu çatışmadan muzafferâne çıkması mümkün değildi. Altı saat süren ölümcül bir muharebede en iyi ve en büyük gemileri ya ateşe verildi ya da batırıldı; aralarında örneğin Körfez Kaptanı Francesco Morosini gibi en iyi kaptanlarının da bulunduğu 3 bin kadar ölü verdi. Oysa en büyük gemilerinden dördü ateşe verilen, batırılan ya da kıyıya sürüklenen Osmanlıların kayıplarının daha fazla olduğu söyleniyordu. Murad Paşa esas amacına ulaşmıştı. Delfino filosundan kalanlarla Değirmenlik Adası açıklarında bekleyen denizlerin genel kaptanının filosunun yanına giderken, Murada Paşa da Çanakkale Boğazı'ndan ayrıldı[174].

172 Valiero, s. 310-312.

173 *Aynı eser*, s. 312: "Senato genel kaptana, Çanakkale Boğazı'nın girişinin etkin bir şekilde kapalı tutulması için kararlı emirler gönderiyordu".

174 Valiero, s. 313-316.

Her iki donanma Değirmenlik Adası açıklarında tekrar karşı karşıya geldilerse de yalnızca uzaktan birbirlerine birkaç top atışında bulundular ve kaptanıderya bunun üzerine Girit'e uğramadan Takımadalar'a bir akın düzenleyerek, Rodos, Sakız Adası ve İzmir üzerinden, 1 Kasım'da ele geçirilen 6 gemi ve 500 esir ile –o dönemlerde nadir görülen bir şey– muzafferâne bir biçimde girdiği İstanbul'a geri döndü. Venedikliler aynı dönemde, Foscolo'nun yerine getirilen, ancak kısa bir süre sonra ölen Leonardo Mocenigo yönetiminde Çuha üzerinden Kandiye'ye geri dönmüşlerdi[175].

Mocenigo'nun ölümünden sonra proveditore olarak donanmanın başına geçen Francesco Morosini, ertesi yıl olan 1655 yılının seferini önce Aegina Adası'na ve daha sonra Kuluz sahil kalesine yaptığı saldırı ile başlattı. Her iki yer kısa bir direnişten sonra ele geçirildi. Aegina'dan 300 Rum ve 40 Türk forsa olarak kadırgalara götürülürken, olumsuz konumundan dolayı elde tutulması zor olan kale yerle bir edildi. Aynı şekilde Kuluz'dan yalnızca 20 tunç ve 7 demir topla 27 depoya yığılan muazzam miktardaki erzaklar, bilhassa peksimetler, gemilere götürüldüler ve daha sonra şehir ve kale ateşe verildi. Kısa bir süre sonra belirli bir yıllık para ve buğdaydan oluşan haraç karşılığında daha fazla rahatsız edilmeyen ve özgür bırakılan üç küçük ada, İskâdos (Skilathos), Skopelos ve Chilidromia, Venediklilere tâbi oldular[176].

Seferin bu kadar talihli başlamasından cesaret alan Morosini, hemen geçen yılın intikamını Çanakkale Boğazı'nda nihaî bir darbe ile almaya karar verdi. 27 büyük gemiden, 24 kadırgadan, 6 mavnadan ve birçok daha küçük araçtan oluşan ve çok geçmeden 7 Malta kadırgasının da katıldığı donanmasının tamamıyla Çanakkale Boğazı'na girdi, fakat sözde düşman birliklerinin Girit'e götürülmek üzere gemilere bindirildiği Anabolu ve Benefşe'ye doğru yol almak için kendi emrindeki 25 kadırgadan ve 4 mavnadan oluşan bir filo ile tekrar buradan ayrılmak zorunda kaldı. Oysa daha henüz yola çıkmıştı ki, kaptanıderya da 50 kadırga, 8 mavna, 30 silahlı büyük gemi ve 40 kalyonla Çanakkale Boğazı üzerindeki hisarlara gelip büyük kayıplar vermek pahasına –9 büyük gemi ve ölülerden başka 360 esir verdi– Lazaro Mocenigo ve Antonio Barbaro yönetimindeki Venedik abluka filosunu yararak geçti. Başka hiçbir zorlukla karşılaşmadan daha büyük gemilerini geride bıraktığı ve tam daha hafif gemilerle Girit'e doğru yoluna devam etmek üzereyken, Çuha Adası'nda

175 *Aynı eser*, s. 325-330.
176 Valiero, s. 346-348.

kendisine pusu kurmuş olan ve Prior Lamellino emrindeki Vatikan kadırgaları ile takviye edilmiş Morosini'nin Benefşe'ye saldırmış olduğunu haber aldığı Midilli Limanı'na geldi.

Yakınlığı ve rahat konumundan dolayı bir nevi Girit'e yapılacak ıkınalin ana üssü hâline geldiği için, bu yerin muhafazasına İstanbul'da çok büyük bir önem veriliyordu. Böylece kaptanıderya, Girit'e doğru yoluna devam etmek yerine 45 kadırga ile hemen buraya yöneldi ve Venedikliler tarafından burada oluşturulan köprüye, kuşatmanın kaldırılması için 8 bin Türk'ün dört topla karadan buraya geldikleri anda deniz tarafından saldırdı. Bu şekilde köşeye sıkıştırılan Morosini, burada daha fazla kalamazdı. Daha büyük kayıplara maruz kalmadan birliklerini hemen gemilere bindirdi ve Megara'nın zengin erzak depolarına saldırıp, Venedik filosu yaklaştığında Türkler tarafından henüz ateşe verilmemiş olanları tamamen yağmaladığı Atina Körfezi'ne yaptığı bir akınla başarısızlığını telafi etmeye çalıştı. Bu yılın seferi böylece sona erdi. Morosini, çok geçmeden Denizlerin Genel Kaptanı Lorenzo Marcello'ya donanmanın başkomutanlığını devretti ve Andrea Cornaro'nun yerine kara kuvvetlerinin komutanı olarak Girit'e gitti[177].

Ne bu yıl ne de geçen yıl içinde burada çok fazla şey yapılmamıştı. Taze birlikler gelmediğinden Hüseyin Paşa başkent Kandiye'yi Yeni Kandiye Kalesi'nden gözetim altında tutmakla yetinmek zorunda kalmış ve Venedikliler de aynı sebeplerden dolayı Hüseyin Paşa'ya burada veya açık arazide saldırmayı göze alamıyorlardı[178].

Savaşın bu gevşek ve memnuniyet verici olmayan gidişatına, cereyan eden sürekli sarsıntıların, asker ayaklanmalarının, kitlesel idamların, ağır bir malî krizin ve güç sahiplerinin sürekli değişmesinin de eşlik ettiği İstanbul'da –iki yıl içinde beş veziriazam, Tarhuncu Ahmed Paşa, Derviş Mehmed Paşa, İpşir Mustafa Paşa, Kara Murad Paşa ve Süleyman Paşa, birbirlerini takip etmişlerdi– şimdi de Hüseyin Paşa'ya karşı, kendisine Osmanlı silahlarının Girit'teki başarısızlığının suçunu atfeden ve onu burada tek başına hareket etmekle suç-

177 1655'de denizdeki olayları Valiero, s. 349, 356-358 ve 362-364 geniş kapsamlı olarak anlatmaktadır.

178 Valiero, s. 364. Girit'te savaşan devletlerin konumu hakkında şöyle denmektedir: "ne Venedikliler düşmana kırsalda saldıracak güçte olmadıklarından, ne de bunlar çok iyi garnizona sahip ve iyi tahkim edilmiş kenti ele geçiremeyeceklerinden çatışma vesileleri pek dikkate alınacak gibi değildiler".

layan güçlü bir grup oluştu. Hâlbuki valide sultanın nüfûzlu danışmanlarının teveccühünü muhafaza etmeyi bilmişti ve böylece 1656'da patlak veren ve sadaret mührünün üç gün içinde dört kez el değiştirmesine sebep olan yeniçeri ayaklanmasında, imparatorluğu kurtarabilecek tek adam olarak gösterildi. Ancak kendisine bu yönde yapılan çağrıya cevap vermeyecek kadar akıllı idi. Zira kendisine gelene kadar, yönetimin kanla lekelenmiş dizginleri başkasının eline geçmişti bile. Zaten ayyuka çıkan cinayet ve sürgünden oluşan şiddet sisteminin, iktidarda kalmanın ve devlet idaresinin en temel musibeti olan malî sıkıntıyı gidermenin tek çaresi gibi göründüğü bir hükümdarlığın cazibesi ne olabilirdi ki? Bu sistemin o dönemlerde hazineye altı milyon altın getirdiği söyleniyordu ki bu, genç padişahın yeniçerilerin gösterdiği direnişten dolayı intikam alma hevesi ile yanıp tutuşan ruhuna bu gibi yönetim tedbirlerine duyulan zevki daha da yerleştirmeye yarayan korkunç bir cazibe aracı idi[179].

İç karışıklıkların daimî ateşli nöbeti altında Venedik savaşının başarılı olmasa da en azından dizginlenemez bir ısrarla devam ettirilebilmesi bile insanı hayrete düşürmeye yeterdi. 26 Haziran 1656'da yeni tayin edilen, ancak denizcilikte tamamen tecrübesiz olup gönülsüzce ve sırf padişahın kesin emri üzerine bu ağır yükü kabul eden Kaptanıderya Kenan Paşa, 28 büyük gemi, 35 kadırga, 9 mavna ve 22 daha hafif araçtan oluşan muazzam bir donanmanın başında yine hiçbir engelle karşılaşmadan Çanakkale Boğazı'ndan geçti. Venedik abluka filosu o dönemde henüz Çanakkale Boğazı'na ulaşmamıştı. Venedik filosunun komutanı Marco Bembo, buraya geldiğinde düşman donanmasının henüz Asya tarafında olumsuz bir konumda bulunduğunu görür görmez acilen gemilerini topladı ve rüzgârın da olumlu etkisi ile Osmanlı donanmasına talihle olduğu kadar kararlılıkla da saldırdı.

Hemen Venedik savaş tarihinin en olağanüstü ve sonuçları açısından en parlak mücadelelerinden biri cereyan etti. 70'i aşkın Osmanlı gemisi batırıldı veya düşmanın eline geçti. Yalnızca 14 kadırga kaptanıderya ile birlikte Çanakkale Boğazı'ndaki hisarların toplarının altına kaçarak kurtulabildi. Bu

179 1654-1656 yılları arasında İstanbul'u sürekli kan ve dehşetle doldular isyan hareketleri, en etkileyici ve en dehşet verici detayları ile Osmanlı kaynaklarına göre Hammer, *aynı eser*, V, 602 ve devamında aktarılmıştır. Valiero, s. 376, bu hususta şöyle demektedir: "O ayaklanmalar hazineye o kadar büyük yarar sağlamıştı ki altı milyondan fazla gelir sağlandı. Bu da sultanın gözünden kaçmadı, kandan altın doğduğunu görerek her gün daha yırtıcı ve zalim oluyor, saklananları bu abilmek için her türlü kurnazlığa başvuruyordu".

mağlubiyeti İnebahtı Deniz Muharebesi ile eşit tutan Osmanlılar, verdikleri ölülerin sayısını 5 binin üzerinde tahmin etmekteydiler. Karşılaştırıldığında Venediklilerin kayıpları çok daha azdı, fakat muharebe sırasında acilen buraya gelen ve bu kargaşa arasında gemisinin güvertesinde düşmanın top atışıyla dört subayı ile birlikte can veren Genel Kaptan Lorenzo Marcello'nun kahramanca ölümü ile yeterince büyüktü. Marcello, o ana kadar uygulanan savaş yönetiminin yararsızlığını anlayan ve Girit Adası'nın dışında cereyan eden herşeyin savaşı yalnızca gereksiz yere uzattıkça uzatmaya yaradığı görüşünü paylaşan ender Venedik generallerden biri olduğu için ölümü büyük bir acı yarattı[180].

Bunun üzerine harp şurasına Girit'e hemen saldırılmasına ve nihaî bir darbe ile savaşı sona erdirmeye dair sunulan teklif reddedildi. Ellerinde bilhassa süvari birlikleri bulunmadığından, Hüseyin Paşa'nın hâlâ üstün güçteki kuvvetleri ile eşit olmayan ve şüpheli sonucu belki de Çanakkale Boğazı'nda elde edilen zaferin meyvelerinin büyük bir bölümünü yoketmesi muhtemel bir mücadeleye girmeyi göze alamıyorlardı. Bu mücadelenin en azından barış sağlandığında Bâbıâli'yi daha avantajlı tavizlere zorlamak için kullanılabilecek yakın fetihler için kullanılması daha uygun görülüyordu. Bozcaada ve Limni Adası bunun için en uygun yerlerdi.

Böylece Çanakkale Boğazı'nda yalnızca küçük bir gözetim filosu bırakarak, donanmanın kalanı ile Çanakkale Boğazı'nın girişinden yalnızca 16 mil uzaklıktaki Bozcaada'ya saldırdılar. Birliklerin karaya çıkmasını engellemeye çalışan az sayıdaki Türk muhafız kıtası hemen adanın ancak 14 gün süren ve 27 bombardıman topuyla 4 havan topunun kullanıldığı bir kuşatmanın ardından teslim olan oldukça sağlam kalesine geri püskürtüldüler. Toplam 1.500 kadar kişiden oluşan ada sâkinlerine ve muhafız kıtalarına komşu anakaraya çıkma hakkı tanındı. 65 ağır toptan oluşan topların tamamı ve 72 at, acilen tahrip olmuş istihkâmları onaran, yeni birkaç istihkâmla güçlendiren ve Venedik bu önemli fethin akıbeti hakkında karar verene kadar adanın korunması için geçici olarak 400 kişi ve 2 kadırgadan oluşan bir muhafız kıtasını burada bırakan Venediklilerin eline geçti.

180 Valiero, s. 379-382. Marcello hakkında şöyle demektedir: "onun ölümü özellikle ağır oldu, çünkü vatana büyük kâr sağlayan düşünceler besliyordu ve Kandiye Krallığı dışında yapılan herşeyin sadece savaşı uzatmaya yaradığını çok iyi biliyordu".

Venedik donanması bunun üzerine Bozcaada'dan takriben 30 mil uzaklıkta olan ve âdeta Çanakkale Boğazı'nın anahtarı kabul edilen zengin Limni Adası'na yöneldi. Anlaşıldığı kadarıyla Venediklilerin 18 bombardıman ve 5 havan topu ile açtıkları sürekli ateşten fazla etkilenmeyen güçlü Limni Kalesi'nin muhafız kıtası, Bozcaada'nın düşüşünden ötürü öyle bir korkuya kapılmıştı ki, sekiz günlük kuşatmadan sonra teslimiyet bayrağını çekti. 500 kişiden oluşan muhafız kıtasının yine serbestçe gitmesine izin verilirken, surların üzerinde bulunan 40 top ve muazzam bir barut ve cephane stoku ile 150 bin koyun ve nakit olarak 60 bin taler tutarındaki hazine, buraya da uygun bir muhafız kıtası yerleştiren galiplerin eline geçti[181].

Çanakkale Boğazı'nda elde edilen zaferde en büyük paya sahip olup cesaretinin bedelini bir gözünü kaybederek ödeyen Lazaro Mocenigo, ele geçirilen kadırgaların biri olan Sakız Adası sancakbeyinin kadırgası üzerinde, yanında 360 esir ve batan Osmanlı donanmasının sancakları ile birlikte bu zaferlerin haberini getirdiğinde Venedik'te büyük bir sevinç yaşandı. Mocenigo, genç olmasına rağmen, muharebe sırasında hayatını kaybeden ve anısına bir cenaze merasimi ve halk nezdinde övgü dolu bir konuşma yapılan Lorenzo Marcello'nun yerine derhal denizlerin genel kaptanlığına tayin edildi. Kahramanca savaşarak şahsî cesaretleriyle kendilerini gösteren diğer soylular da özel onur işaretleri ile ödüllendirildiler.

Bunun haricinde Venedik'te ilk ve hâkim düşünce, şanlı bir biçimde elde edilen bu avantajların nihayet onurlu ve verimli bir barış elde etmek için kullanılması gerektiği yönünde idi[182]. Bu hususta farklı görüşler mevcut olmasına ve zorlukların pekâlâ farkında olunmasına rağmen sonunda Bozcaada ve Limni Adası'nın muhafaza edilmesine ve etkin bir biçimde savunulmasına karar verilmesinin en önemli sebeplerinden biri bu idi. Bu iki adayı ellerinde tuttukları sürece, Bâbıâli'den kolayca o güne kadar sadece Venedik'in değil, başka hiçbir

181 Valiero, s. 383-387. Bu hadiselerin anlatımında Osmanlı kaynaklarında, kimi zaman kısmen Hammer'in eserine de aktarılan bazı sapmalar ve bariz yanlışlıklar mevcuttur. Burada esas olarak çok titiz bir çalışma yapan, çok iyi bilgi sahibi olan ve oldukça tarafsız olan Valiero'nun verdiği bilgileri takip ediyoruz.

182 Valiero, s. 388, zafer haberinin Venedik'te yarattığı etki hakkında şöyle demektedir: "Senato ve bütün kentin sevincini anlatmak mümkün değil; herkes Yüce Tanrı'nın, barışın ardından bu şanı yardım olarak gönderdiği umudunu taşıyordu".

hükümdarın elde edemediği şanlı bir barış sağlayabilir ve en azından Girit'i geri vermeyi kabul edeceklerine kesin bir biçimde güvenebilirlerdi[183].

Bu husustaki müzakereler son yıllarda her zaman büyük bir hevesle ama istenen sonuç elde edilemeden devam ettirilmişti. Yukarıda gördüğümüz gibi, meseleyi ele alan Fransa Elçisi La Haye, 1651'de nihayet Bâbıâli'nin Venedik'in olağanüstü bir elçisini barış müzakerecisi olarak kabul etmesini sağlamış, fakat her zamanki gibi, bu elçinin görevlendirileceği bütün müzakerelerinin hiç tartışılmaz çıkış noktası olarak Girit Adası'nın kayıtsız şartsız devredilmesi şartı ileri sürülmüştü[184].

Oysa bu nazik elçilik görevini üstlenen ve 1652'de genel olarak onurlandırıcı bir biçimde karşılanarak İstanbul'a gelen Giovanni Cappello, Venedik'ten aldığı ve adanın terkedilmesine dair hiçbir madde içermeyen yetkilerine istinaden, bambaşka şeylerden bahsedince her iki tarafın hayal kırıklığı çok büyük oldu! Fransa elçisinin de katıldığı, sadrazamın huzuruna ilk kabulünde bu yüzden ilişkiler tamamen koptu. Veziriazam, talep ettiği gibi kendisine yazılı olarak sunulan tekliflerden Venedik'in beklenenin aksine adanın geri verilmesinde ısrar ettiğini anlayınca beti benzi attı ve şeyhülislâma dönerek dehşet içinde: "Venedik, krallığı istiyor!" diye haykırdı. "Kanunlarımız buna izin vermiyor", diye cevap verdi şeyhülislâm. Cappello, Bâbıâli'nin dünyevî ve ruhanî gücünün öfkelenen temsilcilerini tekrar Hanya'nın ve Resmo'nun yıkılacağından, Klis'in boşaltılacağından ve İstendil ile Parga adalarının Osmanlı'ya verileceğinden bahsederek sâkinleştirmeye çalışmasına rağmen veziriazam, Girit'i devretmeye yetkili değilse Cappello'nun derhal şehirden ayrılmak zorunda olduğunda ısrar ediyordu.

Bu kararı geri aldırmak için girişilen bütün teşebbüsler başarısız oldu. Cappello şehri gerçekten terketmek zorunda kaldı, fakat ancak Bâbıâli'nin emri üzerine durdurularak ağır hapis cezasına mahkûm edildiği Edirne'ye kadar gelebildi. Bu şiddetli tedbirin alınmasında, kısmen, İstanbul'da oldukça güçlü olan ve başlarında bilhassa menfaatleri ticareti çok olumsuz etkileyen savaşın

183 Valiero, s. 390. Bu iki adanın muhafazasına dair yukarıda belirtilen sebepleri açıkladıktan sonra devamında şöyle demektedir: "Başkaları onları [adalar] elde tutmanın gerekli olduğunu düşünüyordu. Bu yolla şimdiye kadar sadece Venedik'in değil, hiçbir hükümdarın Osmanlı Sarayı ile yapamadağı en şanlı bir barış yapılabilirdi. Onlar için Türklerin Kandiye'yi vermemezlik etmeyeceğinden kuşku duyulmuyordu".

184 *Aynı eser*, s. 262, 275, 278.

sürmesi ile menfi yönde etkilenen çok sayıda insandan oluşan vergi tahsildarları ve gümrük vergisi müstecirleri sınıfının bulunduğu barış yanlısı grubun nüfûzunun da önemli bir payı olduğu söyleniyordu. Venedik elçisinin Edirne'de istemeyerek de olsa kalması, barış umutlarını en azından biraz olsun besliyordu. Meselenin bu şekilde kötüye dönmesinin suçu bu arada, hem Venedik'te hem de İstanbul'da bilhassa Fransa elçisinin ikiyüzlü davranışlarına atfedilmek isteniyordu. Bir taraftan Venedik'i Bâbıâli'nin adanın teslim edilmesinde ısrarcı olmadığına inandırmaya çalışırken, diğer taraftan Bâbıâli'yi Venedik'in bütün talepleri yerine getireceğine ikna etmeye çalıştığı ileri sürülüyordu[185].

La Haye, tabii ki en azından Bâbıâli nezdinde Cappello'nun İstanbul'a geri dönmesine izin verilmesi için büyük bir çaba gösterdi. Bu amaçla 1653'de Fransa sarayı bizzat elçinin oğlu La Haye-Vantelet'i olağanüstü elçi olarak İstanbul'a gönderdi. Ama nafile! Cappello, içinde bulunduğu utanç verici durumdan dolayı öyle büyük bir çaresizliğe düştü ki, ağır bir melankoliye yakalandı ve bir defasında gözetlenmediği bir anda hayatına kıymaya bile çalıştı. Venedik bunun üzerine barış müzakerelerini tekrar Venedik Sekreteri Battista Ballarino'ya emanet etmek zorunda kaldı[186]. Oysa bu mahir müzakerecinin de adımları, tıpkı 1654'de Venedik donanma komutanının tek başına hareket ederek sunduğu bir teklif gibi başarısız oldu. Ne de olsa söz konusu müzakereci de, diğer hususlarda daha uysal davranmasına rağmen yine adanın tamamının boşaltılmasında ısrar ediyordu[187].

Bâbıâli'nin iktidar sahipleri arasında artık genel olarak hâkim barışçıl bir ruh hâli görülmeye başladığında, Venedik'te müzakerelerin istenen sonuca varabileceğine dair umutlar yeşermeye başladı. Ballarino'ya 1655 yılı başlarında beş kişilik bir maiyetle İstanbul'a geri dönme izni verildi ve burada Veziriazam İpşir Mustafa Paşa ve bilhassa bu müzakerelerde ağırlığını hissettiren Şeyhülislâm Ebu Said Efendi tarafından dostane bir biçimde karşılandı. Ballarino'nun derhal irtibata geçtiği nüfûzlu bir arabulucu olan Budakzâde tarafından ileri sürülen, her iki tarafın fethettikleri yerleri ellerinde tutacakları

185 Valiero, s. 291-294.

186 *Aynı eser*, s. 302, 306 ve 316.

187 *Aynı eser*, s. 325-329. Venedik donanma komutanı, bu görev için, Sisanto Adası'ndan Vasilio Logotheti adında itibarlı bir Rum'u kullandı; bu kişi görevi icabı Genel Kaptan Mocenigo'nun da yanına gitti, ancak görüldüğü kadarıyla ikiyüzlü karakterinden ötürü Venedik'e çok güven vermedi.

30 yıllık bir mütareke ile savaşı geçici olarak durdurma teklifi ise göründüğü kadarıyla fazla dikkate alınmadı[188].

Kanuna ve hukuka aykırı olarak başlatılan bu savaşı hiçbir şekilde onaylamadığını, ancak bir kez başlatıldığı için artık onurlu bir biçimde neticelendirilmesinde ısrar etmek zorunda olduğunu açıkça dile getiren şeyhülislâm ise son çare olarak Girit'in bölünmesine meyilli görünüyordu. En azından çok barışçıl bir dille Venedik'e yazdığı bir mektup, burada bu şekilde yorumlandı ve Pregadiler Meclisi'nde bu bölünme meselesinin ciddi bir biçimde ele alınmasına sebep oldu.

Her zamanki gibi, farklı görüşler mevcuttu. Bu mesele hakkında yapılan müzakereler birkaç gün sürdü. Bölünmeye karşı, bilhassa barışın muhafazası için bir araç olmadığı, aksine böyle bir adada iki efendinin asla barış ve bütünlük içinde yaşamaları mümkün olmadığından, sürekli kavga için bir bahane, sonsuza dek sürecek bir savaş için daimî bir sebep olacağı ileri sürülüyordu[189]. Diğer taraftan Bâbıâli Girit'i mutlaka istediğinden, Venedik ise Girit'in geri verilmesinde ısrar etmeye devam edeceğinden, her iki tarafı da memnun eden bir orta yolun bulunması gerektiği dile getiriliyordu; teklif edilen bölünme ise böyle bir çözüm sunuyordu. Tamamı muhafaza edilemiyorsa en azından bir kısmını kurtarmaya bakmalı ve bu şekilde buradan Venedik'in diğer adalarını ve topraklarını koruyabilecek durumda olacakları için Tanrı'ya şükretmeliydi. Bu görüş üstün geldi ve Ballarino'ya bu yüzden İstanbul'da adanın bölünmesini teklif etmesi talimatı verildi, fakat bu teklifi yalnızca son aşamada artık barışı sağlamak için bütün diğer çareler tükenmişse yapacaktı[190].

Bu arada İstanbul'da baş gösteren sarsıntılar tabii ki barış meselesini de kesintiye uğrattı. Fırtına biraz dindikten ve Ballarino 1656 başlarında yeni veziriazam Siyavuş Paşa ile müzakerelere tekrar başladıktan sonra, her ne kadar yine dostane bir biçimde karşılandıysa da adanın devredilmesi konusunda

188 Valiero, s. 352-354. Budakzâde şöyle diyordu: "Yangın çıkarmak ve hırsızlık yerine, Kandiye'yi geri almak ya da vermek ya da herkesin neredeyse orada kalması ya da otuz yıl için ateşkes yapması daha iyi olurdu".

189 *Aynı eser*, s. 360. Bölünmeye karşı olanlar şöyle diyorlardı: "Bu bölünme açıkça barış için değildir, tersine, ebedî bir savaşı beslemek için olan bir skandal taşıdır: Tek bir adada iki efendi birarada olamaz".

190 Valiero, s. 360: "Ama ona, iade işinde bütünüyle umutsuzluk görmedikçe bu gücü değerlendirmemesini söylediler".

aynı ısrarlı tutumla karşılaştı. Siyavuş Paşa bu defa bu ısrarlı tutumun ana sebebi olarak, Girit'in bir zamanlar Araplara ait olduğunu ileri sürdü ve Ballarino buna karşı her zamanki itirazlarda bulunduğunda da alaycı bir gülümseme ile elçinin elini tutarak Bâbıâli'nin asla fethettiği yerleri geri vermediğini ve bu yolla hiçbir şey elde edilemeyeceğini açıkladı[191].

Bu arada henüz tek bir adım bile ilerlenememişti ki, Çanakkale Boğazı'nda elde edilen zafer, Venedik'in umutlarını tekrar yeşerterek taleplerini arttırdı. Venedik, Bâbıâli'nin artık daha uysal davranacağı umuduyla Ballarino'ya verdiği adanın bölünmesine dair yetkiyi geri almak için acele etti ve bundan sonraki adımlarını Venedik'in bu kadar büyük bir ölçüde elde ettiği silahların talihine göre atmasına dair talimat gönderdi. Oysa beklentileri yerine gelmedi. Bâbıâli'nin Çanakkale Boğazı'nda yaşanan mağlubiyetten dolayı kırılan gururu böyle bir uysallığa izin vermiyordu. Ballarino ile müzakerelere girmek yerine onu İstanbul'dan tekrar Edirne'ye gönderdi ve burada hâlâ ağır hapis cezasını çeken Cappello'nun akıbetine ortak olmak zorunda kaldı[192].

Bâbıâli'nin ilk düşüncesi, ne pahasına olursan olsun, Çanakkale Boğazı'nda yaşanan utancın intikamını almaktı. Genç padişahın, donanmanın yokolduğunu öğrenince, acı gözyaşlarına boğulduğu ve yüksek sesle ihanete uğradığını haykırdığı söyleniyordu[193]. Öfkesinin bütün şiddeti tabii ki önce Kaptanıderya Kenan Paşa'yı vurdu. Kenan Paşa, hemen hapse atıldı. Ancak hemşehrisi olarak –ikisi de Rus asıllı idi– onu korumaya çalışan valide sultanın telkinleri hayatını kurtardı. Bu kritik anda padişaha ve vezirlerine cesareti ve kararlılığıyla örnek olan yine valide sultandı. Hemen kendi hesabına birkaç gemi inşa ettirmeye ve bunları donatmaya hazır olduğunu açıkladı ve devlet erkânı da aynı gönüllülüğü göstererek padişahın öfkesini yumuşatmak ve kendi üstlerinden çekmekten kaçınamadılar. Henüz 14 yaşında olan padişah, sanki palazlanmak istermiş gibi göründü ve yine tahttan alınmasını talep eden bazı çatlak seslerin ortaya çıkmaya başladığı kötü yönetime dair haykırışlar karşısında beklenmedik şahsî bir faaliyet gösterdi. Her yerde görünmeye başladı,

191 *Aynı eser*, s. 376 ve devamı.

192 Valiero, s. 391 ve devamı. Ballarino'nun Edirne'ye Capello'nun yanına gönderildiği söylenmektedir: "Her ikisine karşı olan davranışına ilişkin olarak o bostancıbaşına çok sert emirlerle".

193 *Aynı eser*, s. 192: "Sultan donanmanın bozguna uğradığını ilk gördüğünde gözyaşlarını tutamadı, herkese yüksek sesle ihanete uğradığını söylüyordu".

hazırlıkları bizzat takip etti ve Dalmaçya'ya yönelik olacak seferin başına bizzat geçeceğini açıkladı[194].

Dalmaçya'daki savaş, tıpkı Girit'te olduğu gibi, son yıllarda yalnızca gevşekçe ve çok şüpheli bir talihle yürütülmüştü. 1649'da Venedik'e tâbi Morlaklar savunması zayıf ülkenin her yerini dolaşırlarken, Foscolo, Kotor Boğazı'ndaki küçük Risano sahil kalesini ele geçirmiş ve elde tutulması zor olduğundan yerle bir etmişti. Foscolo'nun başkomutanlığı Girolamo Foscarini'ye devrettiği ertesi yıl, bu eyalette Venedik tarafından desteklenen Morlakların devam eden yağmalarından başka hiçbir şey olmamıştı. Böylece 1651 yılı da bu yönde önemli hadiseler yaşanmadan geçti. 1652'de Foscarini küçük bir dağ kalesi olan Duare'ye ele geçirip yine yerle bir ederken, Morlaklar bilhassa Şebenik dolaylarında yağmaya çıktılar[195].

Ancak 1654'de burada Venedik aleyhine gerçekleşen daha ciddi bir çatışma meydana geldi. Dalmaçya'da başkomutanlığı yürüten Lorenzo Delfino, biraz cüretkârca da olsa, ülkenin içine doğru 50 mil uzaklıkta, Kırka ve Butiuschizza nehirlerinin birleştiği yerde bulunan güçlü Knin Kalesi'ne ani bir baskınla saldırmayı denedi. Bu amaçla, en iyi birliklerden oluşan, fakat sadece iki topla Knin'e doğru yürüyüşe geçen 6 bin kişi Scardona'da toplandı. Oysa hem şehrin önünde hem de kalenin surları altında onları çok geçmeden geri dönmeye zorlayan şiddetli bir direniş gördüler. Cettina'daki 5 bin Türk de, bu defa büyük bir düzensizlik içinde geri çekilen Venediklilere saldırıp neredeyse tamamını öldürdükleri için bu saldırı daha da uğursuz hâle geldi. Venedik'i çok ağır vuran bu darbenin en önemli sebeplerinden biri olarak, nöbet tutacakları dar geçitleri çok zamansız terkeden Morlakların kötü yönetimi ve sadakatsizlikleri gösterildi[196].

Şanslarına Osmanlılar zaferlerini burada daha fazla takip edecek durumda değildiler. Böylece Dalmaçya'daki mücadele sonraki yıllarda da Morlak çeteleri ve Bosna beylerbeyinin akıncılarıyla sınırlı kaldı, ta ki Çanakkale Boğazı'nda yaşanan mağlubiyetten sonra, Sultan IV. Mehmed, vezirlerinin deniz savaşını kötü yürüterek berbat ettiklerini Venedik'e karşı Dalmaçya'da hiç şüphesiz başarılı olacak bir seferle telafi etmek istediğini açıkça ilân ettirene kadar. Başına geçerek atalarının kahramanlık şanını elde etmek iste-

194 Valiero, s. 193.

195 *Aynı eser*, s. 220, 246, 281, 288.

196 Valiero, s. 233.

diği ordu, hemen padişahın da en kısa zamanda geleceği Edirne Ovası'nda toplanacaktı[197].

Sadaret makamına yeni tayin edilen Boynueğri Mehmed Paşa, durumun zorluklarına göğüs gerecek bir yapıda değildi, hele ki birkaç hafta içinde genç IV. Mehmed'in ateşli hayalindeki gibi savaşa hazır bir ordu yaratmak için gerekli imkânlara hiç sahip değildi. Kasalar boştu ve ne bu seferin hazırlıkları için kullanılacak Mısır gelirleri ile Erdel, Boğdan ve Eflak haraçları ne de devlet büyüklerine uygulanan ve ancak 100 bin akçe getiren bir savaş vergisi ihtiyaca yetecek gibi değildi. Çaresizlik içindeki veziriazam, hazırlıkları padişahın isteği doğrultusunda yürütebilmek için toplanan Divân-ı Hümâyûn nezdinde mîrî hazineden en az 20 bin kese talep ediyordu. Bu durum, düşüşünü daha da hızlandırdı. Kendisine Çanakkale Boğazı'nda yaşanan felaketi ve Bozcaada ile Limni Adası'nın kaybını atfetmeye çalışan sarayın muhalif grubu, valide sultanı devletin dümeninin daha güçlü kollara emanet edilmesi gerektiğine ikna etmeye çalışıyordu.

Bunu yapacak kişi olarak, veziriazamın en tehlikeli rakibi olduğundan en fazla çekindiği ve bu yüzden mümkün olduğunca uzak tutmaya çalıştığı, ancak kriz anlarında birçok kez adı geçen Arnavut kökenli yaşlı Köprülü Mehmed Paşa gösteriliyordu. Oysa Köprülü Mehmed Paşa, bu büyük sıkıntı anında devlet yönetiminin ağır yükü altına girmekten çekiniyordu. Yalnızca mutlak gücün kendi eline verilmesi şartıyla sadâreti kabul etmeye yanaştı. Bunun güvencesi olarak da aldığı bütün yönetim tedbirlerinin kayıtsız şartsız onaylanmasını; bütün devlet makamları ve payeleri üzerinde müstakilen tasarruf hakkına sahip olmasını; üçüncü kişilerin katî şekilde devletin yönetimine karışmamalarını ve son olarak kişiliğine ve faaliyetlerine karşı karalamalara ve kışkırtmalara asla kulak asılmamasını talep etti. Gerek valide sultan gerekse padişahın kendisi bu şartları kabul ettiler ve Köprülü Mehmed Paşa'ya kutsal yeminler altında tam bir güvenle mutlak güç sahibi olarak yöneteceği devletten refah ve daha iyi bir gelecek beklediklerine dair güvence verdiler[198].

Zorba hareketleri, bilhassa Şeyhülislâm Mesud Efendi'nin öldürülmesi yüzünden herkesin nefretini üzerine çektiği için eski veziriazam Boynueğri Mehmed Paşa kolayca gözden çıkartıldı. Hapse gönderildi ve böylece Köprülü

197 *Aynı eser*, s. 393: "Açıkça savaşa şahsen gitme ve vezirlerin hatasını bizzat telafi etme sözü verdi".

198 Hammer, *aynı eser*, s. 649-658'de Naima.

Mehmed Paşa 15 Eylül 1656'da Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderinin en zor anlarından birinde devlet yönetimini devraldı. Zira Venedik savaşı bütün ağırlığıyla devletin omuzlarına çökmüş olmakla kalmayıp, Osmanlı'yı tekrar kuzeyde, Macaristan'la Erdel'de meşgul eden ve çok geçmeden bu yönde de en az Venedik savaşı kadar, Girit Adası'na dair mücadelenin gidişatı üzerindeki etkilerini çok daha iyi değerlendirebilmek için sebeplerine, gidişatına ve etkilerine biraz daha yakından bakacağımız, ağır bir savaşa sebep olan sarsıntıların ilk belirtileri de ortaya çıkmaya başlamıştı.

2) Vasvar Barış Antlaşması'na ve Kont Leslie'nin 1664 ve 1665 Yıllarında Büyükelçiliğine Kadar Avusturya, Macaristan ve Erdel

Bir taraftan Bâbıâli, Venedik savaşı için bütün askerî kuvvetlerini birarada tutmak zorunda kalırken, diğer taraftan kayser de henüz otuz yıllık savaşın yükünü ve sancılarını taşımak ve sindirmek zorunda olduğu sürece, her iki taraf için 1644'de Baron Czernin'in büyükelçiliği aracılığıyla onaylanan ve sağlamlaştırılan barışın muhafazası kaçınılmaz bir gereklilikti.

Bâbıâli, bu yönde her türlü rahatsızlıktan kaçınmak için Erdel Prensi György Rakoçi'nin kaysere karşı açık ve gizli düşmanlıklarını mümkün olduğunca engellemeye çalıştı. Rakoçi, Kayser Ferdinand ile 1646'da yaptığı barışa aykırı olarak, 1645 başlarında, 22 Şubat'ta, tabii ki her defasında Bâbıâli'nin de onayını almak şartıyla, kaysere karşı savaşı devam ettirmek için tekrar Fransa ve İsveç ile gizli bir parasal yardım antlaşması akdettiği[199] ve kayser topraklarına akınlarına devam ettiği için Rakoçi'nin engellenmesi daha büyük bir önem kazanıyordu. Bâbıâli, Rakoçi'yi elçileri aracılığıyla defalarca uyardı ve onu daha iyi dizginleyebilmek amacıyla Rakoçi'ye bırakılan 7 Macaristan komitatı için 20 bin duka daha arttırılan Erdel haracının ısrarla ödenmesini talep etti. Görünen o ki Rakoçi, Erdel için ödemesi gereken 15 bin duka haracın yanısıra bilhassa yukarıda belirtilen bu ek meblağı bulamıyordu; üstelik Fransa ve İsveç

199 Fransa ve İsveç ile 22 Şubat 1646'da "in arce nostra Fogaras [kalemiz Fogaras'ta]" imzalanan parasal yardım antlaşması şu belgelerle verilmektedir: Katona, *Hist. crit. reg. Hung.*, T. XXXII, s. 354 ve devamı. Burada şöyle denmektedir: "Bu antlaşmanın temeli gibi gözüken Türk'ün onayını elde ettikten sonra, eğer mümkün olursa, yaklaşık üç ay içinde, hatta daha kısa bir zamanda, Avusturya hanedanına karşı savaşa başlayacağımıza söz veriyoruz".

tarafından vadedilen para yardımları da hemen hemen hiç ödenmiyordu. "Kardeşi" kayser ile barışın muhafazasını tehditkâr ifadelerle talep eden Bâbıâli tarafından köşeye sıkıştırılmış bir hâlde Rakoçi, sonunda barışı aynı yıl içinde, 10 Ekim 1646'da yeniden onaylamak zorunda kaldı[200].

Tabii ki Bâbıâli'nin bu barışçıl tutumu Viyana'da büyük bir memnuniyetle karşılandı ve buna, Macaristan'daki durumlar o dönemlerde henüz tatmin edici bir biçimde çözülmemiş olmasına rağmen, aynı uysallık ve bilhassa Kayser Kabinesi'nin Venedik savaşından akıllılık edip uzak durması ile cevap verildi. Macaristan'daki anlaşmazlıklar ve sürtüşmeler eskiden olduğu gibi devam etmesine ve birçok kez karşılıklı ciddi şikâyetlere sebep olmasına rağmen, Viyana'da Bâbıâli'nin olağanüstü bir elçisi aracılığıyla Sultan IV. Mehmed'in cülûsuna dair ilânına, esas görevi aynı zamanda Zitvatorok Barış Antlaşması'nın yenilenmesinden ve uzatılmasından oluşacak bir elçilik heyeti ile cevap vermek için vakit kaybedilmedi. Antlaşma süresinin bitimine yalnızca iki buçuk yıl kalmıştı ve bu görev için tayin edilen ve Şark Meselesi'ne aşina olan eski elçi Rudolf Schmid von Schwarzenhorn'a bu yüzden barışı tekrar 20 yıllığına ve mümkünse öncekinden daha olumlu şartlar altında yenileme görevi verildi. Bilhassa olağan onur hediyeleri açısından gelecek için biraz daha rahat hareket edilmesi arzu ediliyordu.

Viyana'dan Osmanlı elçisi Hasan Ağa ile birlikte 1649 Mart'ı sonunda ayrılan Schmid, barışın yenilenmesi hususunda İstanbul'da başlangıçta bazı zorluklarla karşılaştı; ama bu zorluklar bilhassa Venedik savaşı düşünülerek, giderildiler ve böylece 1 Temmuz'da söz konusu tarihten itibaren barışı tekrar 22 ½ yıla uzatan belge imzalandı. Antlaşmada yeni hükümler yoktu; yalnızca Zitvatorok, Viyana ve Komorn barış antlaşmalarının dokuz maddede özetlenmiş hâli idi[201].

Vergilendirilebilir ve vergilendirilemez köyler, Vaç ve Balondvar yüzünden süregelen anlaşmazlıklar, bu meselenin çözümü için tayin edilen komisyonların tamamen faydasız çalışmaları ile sürüklenip gidecekti (madde 2, 3 ve 4). Soylular haklarını, barış ihlal edenler de hakettikleri cezaları alacaklardı (madde 5 ve 6). Hamileri Kayser Ferdinand, bu antlaşmada da yine Peç'teki ve Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerindeki Cizvitlere özel olarak sahip çıkıyordu. Hiçbir şekilde rahatsız edilmeyecekler ve hakları gasp edil-

200 Katona, s. 362.

201 1 Temmuz 1649 tarihli antlaşmanın tam metni için bk. Katona, s. 592 ve devamı.

meyecekti (madde 7). Viyana'ya hemen ulaştırılan belge 10 ay içinde buradan bir elçilik heyeti aracılığıyla, yalnızca bu seferlik olmak üzere, 40 bin dukanın üzerinde olmayacak bir onur hediyesi ile birlikte geri getirilecekti ve bu açıdan eski zamanlardan kalan herhangi bir hak talebi söz konusu olmayacaktı. Buna karşılık Osmanlı sultanı uygun hediyelerle bir elçilik heyeti göndermek zorunda idi. Ancak her iki taraf, bundan böyle hiçbir şekilde fazla değerli olmayacak hediyeler gönderip göndermeme hususunda tamamen özgür olacak ve asla böyle bir şeye zorlanmayacaklardı (madde 8)[202]. O tarihe kadar alınan esirler fidyesiz serbest bırakılacaklardı (madde 9). Son olarak her iki taraf özel bir ilave hüküm aracılığıyla Erdel prenslerini huzur içinde yaşamaları için uyaracaklarına ve Kosiçe bölgesine ve kendilerine Yukarı Macaristan'da daha önce bırakılan komitatlara saldırılardan menedeceklerine dair taahhütte bulundular[203].

Schmid, imzalanan antlaşma belgesi ile Temmuz ayı sonunda Viyana'ya döndü ve burada ertesi yıl, Bâbıâli'ye onay belgesi ile birlikte istenen onur hediyelerini de götürmek üzere tekrar büyükelçi tayin edildi. Hediyeler her zamanki gibi ince işli gümüş takımlarından ve sanat eseri saatlerden oluşuyorlardı ve değerleri belirlenenden oldukça fazlaydı. Sırf padişaha sunulacak hediyelerin değeri 50 bin gulden olarak tahmin edilirken, veziriazama ve bütün diğer vezirlere, şeyhülislâma, Budin beylerbeyine ve Estergon sancakbeyine, iki valide sultana ve daha alt sınıflardaki diğer Bâbıâli memurlarına da uygun hediyeler gönderilmişti[204].

202 Hediyenin niteliği şöyle olacaktı: "Bu onur için 40.000 florin, gelecekte de daha fazla olmayacak şekilde". Sultanın göndereceği elçi heyetinde ayrıca şunlar bulunacaktı: "... Armağanlarla ilgili olarak her iki tarafın kendi iradesi her zaman korunsun, bunun için ağır olmaması ve zorunluluk olmaksızın gönderilmesi gerekmektedir".

203 Bu maddede, Erdel prenslerinin şunları yapmak zorunda olacakları söylenmektedir: "Her ne tür olursa olsun hakaretlere aldırış etmeksizin sükûnet içinde ve başka yerlerde yaşasınlar; özellikle Kösice ve beş Yukarı Macaristan komitatında, rahat bir şekilde ve her tür rahatsızlıktan uzak bir durumda, bütün baskıların dışında bırakılsınlar".

204 Hammer, *aynı eser*, V, 559'da kullanılan Viyana Arşivi listelerinde gönderilen hediyelerin değeri, Osmanlı sultanı için 48.938 gulden, veziriazam için 4.212, ikinci vezir için 795, üçüncü vezir için 443, dördüncü vezir için 427, beşinci vezir için 350, altıncı vezir için 340, yedinci vezir için 328; şeyhülislâm için 325, Budin beylerbeyi için 784 ve kethüdası için 182, Estergon sancakbeyi için 163, yaşlı Valide Kösem Sultan için 1.132, genç Valide Hatice Turhan Sultan için 1.188 ve son olarak patrik için 200 gulden idi.

Schmid bu yüzden, daha önce de gördüğümüz gibi, İspanyol temsilci Allegretti'nin kabul edilmesi için yardımda bulunma ve Venedik barış müzakerelerine müdahale gibi, bu esnada yürütmesi gereken diğer işlerde istediği kadar başarılı olmamasına rağmen, İstanbul'da dostane ve ihtişamlı bir şekilde karşılanmıştı. Yalnızca Kudüs'te Kutsal Mezar bekçileri ile ilgili bazı tavizler almayı başardı ve bunun neticesinde kayserin İstanbul'daki daimî elçisi olarak onaylanan Simon Reniger'e bununla ilgili fermanlar ve himaye beratları verildi[205]. Schmid, onurlandırıcı bir biçimde gönderilerek, 1651'de tekrar İstanbul'dan ayrıldı.

En önemlisi, bu iki karşılıklı elçi heyetinin en azından her iki taraf arasında barışın tekrar uzun bir süre için sağlanması ile amacına ulaşmış olmaları idi. Tabii ki bununla Macaristan'da bilfiil huzur sağlanamamış veya biraz olsun rahatlatıcı bir durum yaratılamamıştı. Budin'de ve sınırlarda, İstanbul'da müzakere edilen ve belirlenen hükümlerle veya nihayet tayin edilen sınır komisyonlarının üzerinde anlaşmaya vardığı, daha doğrusu varamadıklarıyla kimse ilgilenmiyordu. Schmid Osmanlı topraklarından ayrılır ayrılmaz İstanbul'da ve Viyana'da, söz konusu toprakların yağma akınları, cinayetler ve yangınlarla karşılıklı olarak ihlal edildiğine dair ağır şikâyetler görülmeye başlandı. 1651'de 3 bin kişilik bir Türk akıncılar birliği Yanıkkale dolaylarını yağmalarken, 2 bin kişilik bir birlik Slovenya sınırındaki Koprivnica'ya kadar ilerlemiş, buradan birçok insanı ve hayvanı alıp götürmüştü. Aynı şekilde Live dolaylarında bir defada 17 köy saldırıya uğradı, yağmalandı ve ateşe verildi.

Tabii ki kayserin sınır komutanları Zrinyi, Bathiany ve Forgacs da buna aynı şiddetle karşılık verdiler, Husarları ve Haydukları Osmanlı topraklarına gönderdiler. Mesela Estergon ve Komorn arasında olduğu gibi, Osmanlı toprakları bunlar tarafından, kayserin sınır eyaletlerinin Osmanlı akıncıları tarafından yağmalanmasından çok daha kötü bir şekilde yağmalandı[206]. Dolayısıyla kayser ulakları ve elçileri aracılığıyla Budin'de ve İstanbul'da ne zaman şikâyette bulunsa mutlaka bir karşı şikâyet vardı ve böylece her iki taraf da meseleyi sonunda kapatıyorlardı. Hem Viyana'da hem de İstanbul'da, barışa mutlak surette ihtiyaç duyulduğu sürece gözler kapatılıyor, meseleler kendi hâline bırakılıyor ve suç, daha önce de gördüğümüz gibi, çoğu kez adamları-

205 Schmid'in ve Simon Reniger'in elyazması raporlarına göre, Hammer, *aynı eser*, s. 560.

206 Sınır eyaletlerinde detayları çok ilginç olmayan bu gibi sürtüşmeler hakkında bilgiler için mesela bk. Katona, *aynı eser*, s. 701 ve devamı ile 744 ve devamı.

nın içinde bulundukları sıkıntılardan dolayı bu gibi yağmalara müsamaha göstermek ve teşvik etmek zorunda kalan valilerin ve sınır komutanlarının yetkisiz keyfiyetlerine atfediliyordu[207].

Neticede çete savaşı burada yine bu talihsiz eyaletlerin yaşam kaynağı olmaya devam etti ve 1657'de Kayser III. Ferdinand hayata veda edip yerine oğlu I. Leopold Alman imparatoru ve Macaristan kralı olarak tahta çıktığında henüz hiçbir değişiklik olmamış, hiçbir iyileşme görülmemişti. Kayserin elçisi Simon Reniger, Nisan ayında veziriazama yeni efendisinin onay yazılarını sunarken, Macaristan'da süregelen anlaşmazlıklar bir kez daha ciddi bir biçimde, fakat önemli sonuçlar doğurmadan dile getirildi. Erdel'deki meseleler, Alman sarayı ve Bâbıâli arasındaki gerginliği arttıracak ve sonunda ilişkilerin tamamen kopmasını kaçınılmaz hâle getirecek şekilde değişmemiş olsaydı, gelecekte de belki diplomatik sessizliklerini korumaya devam edeceklerdi.

Yaşlı György Rakoçi, 23 Ekim 1648'de Weissenburg'da hayata veda etmişti. Oğlu II. György, mirasçısı olarak hükümdarlığını ve hırslı planlarını devraldı. Ödemeleri yapmakta daima geç kalan babasının aksine, hem Erdel için (15 bin duka) hem de Kösice (20 bin duka) için ödemesi gereken haraçları herhangi bir uyarıya gerek kalmadan hemen gönderdiğinden Bâbıâli, onun Erdel prensliği payesini ayrı bir ahidnâme ile (Temmuz 1649) onaylamakta hiçbir sakınca görmedi. Babası ile aynı şartlar altında, yani aynı haracı ödeyerek, Erdel'deki hükümdarlığını sürdürecekti; yalnızca Bathory'nin Bâbıâli'ye sırt çevirmesine kadar Bâbıâli'ye haraç ödeyen Göle, Yanova, Solnuk, Live ve Tımışvar'a ait köyler açısından eski tâbiyet ve vergi ilişkisinin tekrar tesis edilmesi şartıyla bir sınırlama getirildi. Bâbıâli, karşılığında Rakoçi'ye her türlü himayeyi sağlamayı ve bilhassa Tatarları ve Boğdan ile Eflak voyvodalarını bundan böyle Erdel topraklarına saldırmaktan menetmeyi taahhüt ediyordu[208].

Kayser de, genç Rakoçi'yi babasının halefi olarak onaylamakta tereddüt etmedi; üstelik yukarıda belirtildiği üzere, yakın zamanda Bâbıâli ile barışın uzatılmasına dair yapılan antlaşmada, Rakoçi'nin gelecekte sâkin kalacağına

207 Macaristan'da süregelen ve artık yüz yıllardır ülkenin başına bela olan küçük savaşa dair diplomatik yazışmalar bu dönemlerde çok yoğundu. İlgili yazışmalar, mesela Hammer, *aynı eser*, V, 560 ve VI, 10'da kısmen kullandıkları Viyana Arşivi'nde mevcuttur.

208 Hammer, *aynı eser*, V, 491'deki ahidnâmeye göre.

dair güvence de verilmişti. Oysa gerçek durum böyle değildi. İlk yıllar gayet sâkin geçtiyse de, Rakoçi'nin akıllı davranmayarak Lehistan kavgalarına karışması, sonunda prensin Bâbıâli ve kayser ile yaptığı barışı da bozdu ve hükümdarlığıyla canına mâl olan ve sonuçları açısından iki devlet arasında ilişkilerin kopmasına sebep olan bir dizi karışıklıklar yarattı.

Bir taraftan İsveç diğer taraftan da Kazaklar tarafından köşeye sıkıştırılan Lehistan Kralı Jan Kazimir, yardım için gözlerini Erdel prensine de çevirmişti. Bu amaçla iki hükümdar arasında resmî bir ittifak anlaşması yapılmıştı. Oysa anlaşma henüz akdedilmişti ki Rakoçi, İsveç Kralı Gustav ile yaptığı ittifaka kanarak ve hanedanının sonunda Lehistan tacını ele geçirme hırsı tarafından kışkırtılarak, Lehistan kralının Meclisi tarafından onaylanmayan şartları yerine getirmediği bahanesiyle anlaşmayı tekrar bozdu. Krala silahlarıyla yardım etmek yerine İsveçliler ve Kazaklarla birleşerek, her ikisi de o dönemde Kral Jan Kazimir ile dostane ilişkiler içinde bulunan kayseri ve Bâbıâli'yi hiç umursamadan, 1657 başlarında 60 bin kişinin başına geçip Lehistan'a akın düzenledi; her yeri talan etti ve hiç vakit kaybetmeden, kendisine müttefikleri olan İsveçliler tarafından devredilen Krakov'a kadar ilerledi.

Oysa burada talihi bir anda döndü. Krakov'a daha sonra bu hadiselerin tarihçisi olarak tanıdığımız Yanoş Bethlen'in emrinde uygun sayıda muhafız kıtalar bıraktıktan sonra, müttefikleri tarafından terkedilmiş ve her yönden Lehlerin saldırısına uğramış bir vaziyette, büyük zorluklar altında ordusunun kalanı ile geri çekilmek zorunda kaldı. 22 Temmuz 1657'de Kral Kazimir ile alelacele yaptığı barış antlaşması ile kendisini ve adamlarını kurtarabileceğini sandı ama geç kalmıştı. Büyük miktarda para ve rehineler vererek serbestçe gitmesine izin verilecekti. Oysa Bâbıâli'nin emri üzerine bu arada 200 bin Tatar Erdel'e akın ederek, Erdel'e önceden giden Rakoçi'nin Yanoş Kemeny komutasında Lehistan'da geride bıraktığı ordusuna 30 Temmuz'da aniden saldırdılar ve neredeyse tamamen yokettiler[209].

Rakoçi, bu talihsizliklerden sonra hemen Szamos-Uyvar'da topladığı meclis tarafından çok sıcak karşılanmadı. Ona, kısmen Tatarlara esir düşen Erdel

209 Joannis de Bethlen, *Commentarii*, Viyana 1779, Lib. II, s. 42 ve devamı ile Katona, *Hist. crit. reg. Hung.*, T. XXXIII, s. 26. Ayrıca *Raggualio dell' ultime guerre di Transilvania et Ungaria tra l'Imperatore Leopoldo Primo, il Gran Signore de Turchi Echmet Quarto, Giorgio Rakozi et altri successivi Principi di Transilvania del* Conte Mauritio Nitri, Venedik 1666, s. 5 ve devamı.

soylularının –aralarında Kemeny de bulunuyordu– para karşılığında serbest bırakılması, kısmen de son zamanlarda haracını ödemediği için de kendisine kızgın olan Bâbıâli'nin öfkesini yatıştırmak için bütün hazinelerini toplaması yönünde baskı yaptılar. Rakoçi ise elindeki imkânların bunun için yeterli olmadığını ileri sürdü; elinde yalnızca 30 bin taler vardı. Meclis bu yüzden dehşet içinde dağıldı. Bâbıâli'den merhamet ve uzlaşma talep etmek için zaten geç kalınmıştı. Meclis dağıldıktan birkaç gün sonra Osmanlı sultanının Erdel soylularına yönelik emri geldi: "İsyan ve itaatsizlikten ve Bâbıâli'nin dostları olan Lehlere yönelik savaştan dolayı tahttan indirilen Prens Rakoçi'nin yerine, geleneklere uygun olarak, padişahın mevcut vergileri arttırmadan onaylayacağı başka bir kişi seçsinler. Emre itaat edilmediği takdirde ciddi cezalar, büyük tehlikeler bekleyebilirler"di[210].

Bu emir başlangıçta gururlu Rakoçi'nin bile cesaretini kırdı. Bâbıâli'nin emrine istinaden 25 Ekim'de Weissenburg'da toplanan ve en lâyıkları olarak oy çokluğuyla dindar ve ölçülü bir adam olan Franz Rhedey lehine karar verilen (dindar adam ve herkesin yargısına göre ilimli, krallığın geri kalan önemli kişileri için bu onurla daha) seçim meclisinde, Bâbıâli kesin bir karara varana kadar hükümdarlıktan geçici olarak feragat etmeyi kabul etti. Ancak soylular, Bâbıâli nezdinde Rakoçi lehine ağırlıklarını koyacaklardı. Affedilerek tekrar hükümdarlığa geri getirildiği takdirde, yeni seçilen hükümdar akıbeti hakkında karar verilene kadar rahat duracağı sivil hayatına geri dönecekti. Soylular bu teklifi kabul ederlerken, davasını henüz bitmiş saymayan Rakoçi, elçileri Franz Keresztesi ve Sigismund Benfi'yi adına konuşmak üzere İstanbul'a ve Budin beylerbeyine göndermekte gecikmedi. Oysa her iki tarafta hiç iyi karşılanmadılar, dinlenmediler ve hiçbir şey elde edemeden tekrar geri dönmek zorunda kaldılar[211].

Bu arada Erdel'deki yeni prenslik seçimi tabii ki tam bir gruplaşma meselesine döndü. Macar soylularının bir kısmı, daha erkek ve Bâbıâli'nin küstahlıklarına karşı daha kararlı bir öncü savaşçı olarak Rakoçi'nin tarafını tutarken, diğer kısım, zayıf ve kararsız olmasına rağmen gizlice Rakoçi'nin Bâbıâli tarafından tekrar tanınması hâlinde en azından ülkenin belli bir kesimi üze-

210 Katona, *aynı eser*, s. 29'da Bethlen. Bâbıâli'nin emri şöyle idi: "İsyanı ve itaatsizliği yüzünden ve Osmanlı Bâbıâli'sinin dostu olan Lehlere karşı hareketinden dolayı Prens Rakoçi'nin yerine ülkelerinin usûlüne göre başkasını seçsinler".

211 Bethlen, *aynı eser*, s. 30: "Her iki tarafa güçlükle kulak verildi, boş yere zahmet çektiler".

rinde hükümdarlığını tesis etmek için planlar kuran Rhedey'nin tarafını tutuyordu. Bu iki grubun çok geçmeden açıkça ve ellerinde silahlarıyla karşı karşıya gelmeleri kaçınılmazdı. Rakoçi'nin grubu, Budin beylerbeyi hiçbir gerekçe göstermeden Yanova Kalesi'ni talep edince, Rakoçi'nin kaleyi asla teslim etmeyeceğini, aksine canı pahasına da olsa Türklere karşı savunacağını açıklayınca daha baştan üstünlüğü sağlamayı başardı. Bunun üzerine Rakoçi, ülkenin üç milletten soylularına bir genelge ile hemen kendisini yasal hükümdarları kabul ederek, silahlarını Osmanlı'ya karşı kendisiyle birleştirmek zorunda olduklarını bildirdi[212].

Rhedey'nin grubu, buna tabii ki sessiz kalamazdı. Haklarını korumak ve atılacak adımlara karar vermek üzere Rhedey'nin Saksonya bölgesindeki Mediaş'ta soyluları toplantıya çağırmasını sağladı. Yalnızca haklarına güvenmek ve rakiplerinin eline anlaşmaya aykırı bir harekette bulunduklarına dair bir bahane vermemek için, Rhedey'nin buraya hemen silahlı birliklerle gelme teklifi, yine de grubun büyük birçoğunluğu tarafından reddedildi. Türk yanlısı grubun –bu grup gerçekten de Türk yanlısı idi– meclis toplantısı 9 Ocak 1658'de Mediaş'ta bilfiil açıldı.

Alınan ilk kararlardan biri, Rakoçi'den bir elçi heyeti aracılığıyla resmen teşebbüsünden vazgeçmesini ve Türklerin güçlü milletini kendisinin ve devletin felaketine yol açacak şekilde daha fazla kışkırtmamasını talep etmekti[213]. Oysa elçilik heyeti 17 Ocak'ta hiçbir sonuç alamadan geri döndü. Rakoçi'nin cevabı şöyle olmuştu: "Hükümdar olarak kabul edildikten sonra düşmanın Erdel'e akın etmesi hâlinde bütün alçakgönüllülüğüyle Meclis'in huzuruna çıkıp soyluların önünde diz çökerek, düşmana karşı savaşta kendisine lâyık gördükleri ölüm şeklini belirlemelerini isteyecekti".

Mediaş'taki soylular için bu açık bir savaş ilânı idi. Ancak Erdel'in en maharetli askerleri olan Szeklere Rhedey'nin sancağı altında birleşme çağ-

212 Bethlen, s. 31'de Budin beylerbeyinin talebi hakkında şöyle demektedir: "Prens Rakoçi, memnun, fırsatı yakalar. Türklerin gücüne karşı yardım ve savunmayı bizzat onlara (Yanova sâkinleri) söz verir ve hayatta ve ölümde onlarla birlikte olacağına yemin eder... Rakoçi her mevkiidekilere, hükümdar olarak, onların meşru hükümdarına itaat etmelerini ve silahları Osmanlı Bâbıâlisi'ne çevirmelerini –ona karşı yeterli araç vardır– emreder"; s. 34.

213 Rakoçi'ye gönderilen haber, "Teşebbüslerden vazgeçsin ve Türklerin çok güçlü halkını, kendisinin ve krallığın felaketine yol açacak kışkırtmalara sevketmesin" diyordu (bk. Bethlen, s. 35).

rılarında çok geç kalmışlardı. Szeklerin yalnızca küçük bir bölümü çok yavaş bir şekilde ve biraz da gönülsüzce çağrıya cevap verdiler. Çoğunluğu, Rakoçi'nin tarafına geçmeyi yeğledi ve ona yardım teklifinde bulundu. Rakoçi bunun üzerine bir an bile tereddüt etmedi. 24 Ocak'da birliklerin başına geçerek aniden Mediaş surlarının önünde belirdi, burada toplanan Meclis'i kapanmış ilân etti ve kendi başkenti olan Alba Julia'da yeni bir Meclis'i toplantıya çağırdı.

Türk yanlısı grubun direniş göstermesi mümkün değildi. Hemen ertesi gün olan 25 Ocak'ta soyluların temsilcileri, Rakoçi'nin karargâhına gelerek, Bâbıâli'ye karşı asla silahlarına sarılmalarının talep edilmemesi şartıyla ona tâbi olduklarını açıkladılar. Rakoçi bu şartı hemen kabul etti, Mediaş'ı ele geçirdi ve Franz Rhedey'yi Bâbıâli emredecek olsa bile asla Erdel hükümdarlığı üzerinde bir hak talebinde bulunmayacağına dair yemin ettirdikten ve taraftarları için genel bir af çıkarttıktan sonra, mülklerine geri gönderdi. 31 Ocak'ta Mediaş Meclisi dağıldı ve Rakoçi Osmanlı'ya karşı kararlı bir direniş için hazırlıklara başladı[214].

Bâbıâli, bu asiyi silah zoruyla ortadan kaldırmaya kararlı idi. Soylulara bir kez daha Rakoçi'den tamamen ayrılmalarına dair gönderilen emir artık hiçbir işe yarayamadığı gibi, Rakoçi'nin Nisan ayında Weissenburg'da toplanan Meclis'te, Bâbıâli'nin bir ahidnâme ile haracı arttırmamayı, birliklerini sınırlardan geri çekmeyi ve ülkeye Kanuni Sultan Süleyman'ın bir zamanlar tanıdığı hak ve özgürlükleri aynı şekilde geri vermeyi taahhüt etmesi hâlinde hükümdarlıktan feragat etmeye hazır olduğuna dair kibirli açıklaması da boşuna idi. Meclis'in bu şekilde İstanbul'a gönderdiği bir yazı, Divân-ı Hümâyûn'un kızgınlığını ancak arttırabilirdi[215].

Mart başlarında 30 bin Tatar ve aynı sayıda Türk birlikleri Eflak'a girmişler, Rakoçi ile birlikte Lehistan'a karşı ittifak yaptığı için Bâbıâli'nin nefretini üzerine çeken Voyvoda Konstantin Basarab'ı tahttan indirmişler ve yerine eski Voyvoda Radu'nun oğlu Rum asıllı [III.] Mihnea'yı hükümdar ilân ederek ülkenin her yerinde öyle büyük bir yağmada bulunmuşlardı ki, yanla-

214 Bethlen, *aynı eser*, s. 35-37: "Osmanlı Bâbıâlisi'ne karşı asla silaha sarılmayacaklar", diye açıkladı Mediaş'taki soylular ve Rhedey şu yemini etmek zorunda kaldı: "Bundan başka, Osmanlı Bâbıâlisi emretse bile hükümdarlık üzerinde bir talep söz konusu olmayacak".

215 *Aynı eser*, s. 39: "Gönderilen mektubun öfkesi, dostluğa değil çılgınlığa çevrilirdi".

rında 100 binin üzerinde insanı köle olarak götürdükleri söyleniyordu. Aynı sebepten dolayı yerine Köprülü [Gheorghe/Görge] Gika'nın, yani Köprülü Mehmed Paşa'nın hemşehrisinin hükümdarlık payesini aldığı Boğdan Voyvodası [Gheorghe] Stefan da aynı akıbete uğradı. Boğdan ve Eflak'ın cezalandırılması görevi, Silistre Beylerbeyi Fazlı Paşa'ya verilmişti. Oysa Fazlı Paşa, sözde Basarab'dan 20 bin duka rüşvet aldığından, kendisine verilen emri yerine getirmekte gevşek davrandı; Basarab'ın hiç rahatsız edilmeden Tırgovişte'nin ön mahallelerini ateşe vermesine ve hiç engellenmeden Erdel'e Rakoçi'nin yanına kaçmasına izin verdi. Tabii ki bu hadise Fazlı Paşa'nın başına mâl olurken, sadrazam Bâbıâli'nin öfkesinin bütün ağırlığını Erdel'e ağır bir biçimde hissettirme görevini bizzat üstlendi.

Bu öfke, Yanova'yı hedef alan ve başarısız olan ilk saldırı üzerine son raddeye kadar yükseldi. Rakoçi, soyluların defalarca Bâbıâli'nin iradesine tâbi olmasına ve böylece talihsiz ülkenin tamamen yokolmasına sebep olacakmış gibi görünen fırtınayı engellemesine dair ricalarını dinlemek yerine Mayıs sonunda 7 bin süvari, 2 bin piyade ve birkaç topla, Yanova'yı ele geçirmekle görevlendirilen Budin beylerbeyini karşılamaya gitmiş, beylerbeyinin yalnızca 5 bin kişiden oluşan küçük birliğine ansızın Lippa'ya giden dar geçitlerde saldırmış ve süvarilerinin kaçan Osmanlıları Maros Nehri'nin yükselmiş dalgalarına sürüklemesi ile hepsini neredeyse tamamen yoketmişti[216].

Rakoçi, böyle bir darbenin Bâbıâli'yi daha uysal hâle getirmesini bekledi ama nafile. Büyük miktarda para vadederek kendi tarafına çekmeye çalıştığı Budin beylerbeyi, İstanbul'da bu şartlar altında Rakoçi'nin lehine arabulucu olarak ortaya çıkmaya asla cesaret edemezdi. Sadrazam 100 bin kişilik bir ordunun bizzat başına geçerek hiç vakit kaybetmeden Temmuz'da yalnızca 24 saatlik bir hücumdan sonra ele geçirdiği Yanova'ya saldırırken, 200 bin Tatar, yeni tayin edilen Boğdan ve Eflak voyvodalarının birlikleri ile birleşerek ülkeyi her yöne doğru, tamamen yağmalanan Weissenburg surlarının altına kadar dolaştılar, her yeri ateşle ve kılıçla muazzam bir çöle çevirdiler. Bethlen, Erdel'i vuran sonsuz acıyı bir şahit sıfatıyla şöyle anlatıyordu: "Burada yaşanan sayısız mağlubiyetleri; tahrip edilip harabeye çevrilen şehirleri ve kaleleri; öldürülen ya da köleliğe alınıp götürülen her iki cinsten en az 100 bin insanı; ateş denizine dönüştürülen arazileri; en gizli yerlere ve en sarp kaya-

216 Bethlen, s. 41: "Ellerindeki az sayıdaki silahlarla, o zamanlar alışılandan daha yüksek dalgaları olan Maros Nehri'ne düşerek öldüler".

lıklara kadar takip edilen yerli halkın kaçışını ve savaşın yarattığı diğer sayısız acıları ruhu ile tasavvur etmeye veya kalemi ile anlatmaya kimin gücü yeter? Erdel'in o dönemlerde büyük bir bölümünün harap edildiğini ve kül yığınına dönüştürüldüğünü anlatmak yeterli olacaktır"[217].

Peki Rakoçi bu arada nerede idi? Düşmana herhangi bir şekilde direniş gösteremeyecek kadar zayıf bir hâlde, yalnızca kendi kurtuluşunu düşünerek, yanındaki az sayıda adamla en geçilmez ormanlarda ve en gizli kayalıklarda dolanırken, neredeyse hiç kurtuluşu olmayan soylular, bir kez daha elçileri aracılığıyla sadrazamdan af ve merhamet dileniyorlardı. Tabii ki yalnızca çok ağır şartlar altında affedilebilirlerdi. Bâbıâli, korkak Rhedey ile hiçbir ilişkisi olsun istemediğinden, sadrazam, soylulara bile sormadan elçilerden biri olan Ahatius Barcsai'yi (Barczay Acatiu) Erdel prensliğine getirdi, fakat aynı zamanda onu yerine getirilmesi neredeyse tamamen harap olmuş ülkenin gücünü fazlasıyla aşan bir seçim kapitülasyonunu kabul etmeye zorladı. Yanova, Lugoş, Şebeş (Şebes) ve Solin'in havalileri, buraya ait bütün köyleri ve gelirleri ile birlikte Bâbıâli'ye kalması yetmiyormuş gibi, bundan böyle ödenmesi gereken haraç 15 bin dukadan 40 bin dukaya çıkartıldı ve savaş masrafları için yarım milyon taler tazminat istendi. Bunun yanısıra yeni hükümdar ve üç milletin soyluları, nerede görürlerse görsünler Rakoçi'yi ortadan kaldıracaklarını resmen taahhüt etmek zorunda kaldılar[218].

Muhtemelen haksız yere, hükümdarlık payesini büyük miktar para karşılığında sadrazamdan satın almış olmakla suçlanan Barcsai, kötü bir ruh hâli içinde, 5 Ekim'de Segesvar'da (Schäsburg) toplanan soylulara elçilik görevinin sonuçlarını ve kendisini istemeyerek de olsa talihsiz ülkenin başına geçmeye zorlayan antlaşmanın şartlarını açıkladı. Ayrıca 10 Ekim'de resmen beratını alarak sadakat yemini ettiğinde, Bâbıâli'ye karşı savaşı başarı umuduyla devam ettirmek için ellerinde en ufak bir güç veya imkân varsa hemen gönüllü olarak hükümdarlıktan çekilmeye razı olduğunu beyan etti. Her ne kadar sadrazama hükümdarlık payesini taşıdığı sürece Rakoçi ile hiçbir şe-

217 Bethlen, s. 43.

218 Bethlen, s. 44 ve Hammer, *aynı eser*, VI, 35'de Naima. Bâbıâli tarafından tazminat olarak talep edilen savaş masraflarının gerçekten yarım milyon taler, yani "quinquies centena millia tallerorum" tutarında olduğu, Katona, *aynı eser*, s. 45'de verilen belgelerden anlaşılmaktadır. Erdel'deki karışıklıkları anlatımında bazı önemli yanlışlıklar bulunan Hammer, savaş masraflarını mesela *aynı eser*, VI, 75'de yanlış bir biçimde 50 bin taler olarak vermektedir.

kilde irtibata girmemeyi taahhüt etmek zorunda kalmışsa da bir kez tahttan feragat etti mi Rakoçi ile vicdanı rahat bir şekilde irtibata geçebilirdi. Dürüst olsun olmasın hiç kimse bu açıklamaya itiraza cesaret edemedi. Zira sadrazamın soylulara gönderdiği kapıcıbaşı, Barcsai'yi hükümdar olarak kabul etmeyi reddettikleri takdirde ülkenin büyük bir cezaya çarptırılacağını bildirmişti; Kırım hanı Tatar birlikleri ile henüz sınırın diğer tarafına geçmediği ve ayrıca Barcsai'nin yanına iktidarını sağlamlaştırmak üzere bir an bile olsun yanından ayrılmayan, Macar diline hâkim, Hâs Mustafa adında uyanık bir devşirmenin emrinde 2 bin kişilik bir Türk muhafız kıtası verildiği için bu tehdit oldukça etkili oldu[219].

Böylece Barcsai, 6 Kasım'da Maros-Vasarhely'de bilhassa Bâbıâli tarafından talep edilen savaş masrafları tazminatını temin etmek için ikinci kez toplanan Meclis'e yine etrafında peykleri ve 1.500 Türk muhafızları ile neredeyse bir esir gibi geldi. Yeniçerilerin kılıçları altında tabii ki herşeye razı gelmek gerekiyordu. Adam başı 20 gulden tutarında yeni bir kapı vergisini kabul etmek zorunda kalmış olmaları yetmiyormuş gibi, Rakoçi'ye tamamen sırt çevirmedikleri ve belirli bir tarihe kadar vatanlarına dönmedikleri takdirde bugüne kadar Rakoçi'nin tarafını tutan herkesin elinden mallarının alınacağına dair bir kanun da çıkarıldı[220]. Anadolu'da aynı dönemde baş gösteren bir isyan Bâbıâli'yi burada akıllıca uygulanan bir ölçülülük göstermeye zorlamış olmasaydı, Erdel belki de çok daha ağır cezalandırılacaktı. Oysa cüretkâr bir maceraperest olan Abaza Hasan Paşa'nın, bazı gayrimemnun beylerbeylerini, sancakbeylerini ve bilhassa Köprülü Mehmed Paşa'nın çok daha katı yönetimine kızgın olan yeniçerilerle sipahileri de yanına çekmeyi başararak çıkarttığı bu ayaklanma İstanbul'da öyle tehlikeli ve büyük sonuçlar doğurabilecek bir isyan kabul ediliyordu ki, sadrazama hemen hızlı yürüyüşlerle padişahın o dönemde bütün gücünü bu Anadolulu asilerin üzerine yönlendirmek için sırf kendisinin gelmesini beklediği Edirne'ye geri dönme emri verildi. Köprülü Mehmed Paşa, böylece padişahın emri üzerine, Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde en parlak zaferlerden biri olarak kutlanan Yanova'nın muhafazasını ve Erdel

219 Bethlen, s. 46. Barcsai'nin Segesvar'da ettiği yemin hakkında şöyle denmektedir: "Böylece kimsenin söylemeye cesaret edemediğini üstlenir ve krallık sâkinlerine her zamanki yeminini eder".

220 Karar şöyle idi: "Transilvanyalılardan [Erdelliler] her kim olursa olsun, Rakoçi'nin hizmetinde bulunmuş olanlar, önceden belirlenen günde dönmezlerse mallarının tamamını yitireceklerdi" (s. 49).

meselesini acilen Budin Beylerbeyi Kenan Paşa'ya emanet etti ve Yanova'dan ayrıldıktan 20 gün sonra, 13 Ekim'de Edirne'ye törenler arasında girdi.

Kasım'ın ilk günlerinde Edirne'den ayrılarak, padişahla birlikte İstanbul üzerinden Üsküdar'a geçti ve burada isyanın bastırılması görevini isyan eden beylerbeylerinin yerine yeni tayin edilen Anadolu eyaletlerinin beylerbeylerinin Murtaza Paşa emrindeki müttefik birliklerine vermek üzere durdu. Yeniçerilerin ve sipahilerin hoşnutsuzluğu bizzat kendi şahsına yönelik olduğundan onlarla yapılacak mücadelede kendi başını ve canını tehlikeye atmayı uygun bulmadı. Şanslarına Anadolu'nun her yerine yayılmaya yüz tutan isyan ateşi, henüz başlangıç aşamasında, silahların zorundan ziyade –asiler neredeyse her yerde zafer kazanıyorlardı– ihanet ve sinsilikle bastırıldı.

Murtaza Paşa'ya Aralık ayının ilk yarısında Ilgın'da tam bir mağlubiyet yaşatan –Murtaza Paşa'nın birliklerinden 8 binin üzerinde ölü muharebe alanını kaplıyordu– ve daha sonra Antep'te kış karargâhına çekilen Abaza Hasan Paşa, dikkatsiz davranıp padişahın kendisini affedeceğine ve merhamet göstereceğine kanarak isyanın en soylu yoldaşlarından bazıları ve ordusunun çekirdeği ile Murtaza Paşa'nın ordugâhını kurduğu ve sadrazamın emri üzerine, kandırılan asilerin yokedilmesi için herşeyin hazırlandığı Halep'te kendisine kurulan tuzağa düştü. 17 Şubat 1659'da akşam yemeğinde Abaza Hasan Paşa yoldaşlarından 30 kişi ile birlikte Murtaza Paşa'nın saldırısına uğrayıp öldürülürken, verilen işaret –bir pâre top atışı– aynı şekilde Abaza Hasan Paşa'nın şehrin her yerinde verilen ziyafetlere dağılmış birliklerine beklenmedik bir ölüm getirdi. Bu şekilde elebaşlarından ve en iyi güçlerinden yoksun kalan Anadolu'daki bu Celalî isyanı, devletin iyiliği için sona erdi ve Bâbıâli'nin mutlak güce sahip sadrazamına bakışlarını ve kılıcını tekrar Avrupa meselelerine, bilhassa Erdel'de devam eden karışıklıklara yöneltmesi için yer bıraktı[221].

Erdel'de Ahatius Barcsai kendisine zorla verilen hükümdarlık payesinden çok da memnun değildi. Buradaki gibi zorluklarla başa çıkabilecek ve bu durumdan kendi menfaatleri için avantajlar yaratacak yapıya sahip olmadığından, Türk nöbetçilerinin tamamen elinde olmamış olsaydı, kendi iradesi ve kendi isteği ile bu yükten bir an önce kurtulmak isterdi. 1658 Kasım'ında Maros-Vasarhely'de toplanan Meclis'te sadrazam tarafından yanına bekçi olarak verilen

221 Batılı kaynakların yalnızca yüzeysel olarak ele aldıkları bu Anadolu isyanları, bilhassa Hammer, *aynı eser*, VI, 47'de Naima'nın detaylı anlatımından nakledilen Osmanlı tarihçileri tarafından o denli kapsamlı olarak ele alınmaktadır.

kapıcıbaşıdan kendisi için Bâbıâli nezdinde geri çekilmesine ve bütün haklarını tekrar Rakoçi'ye devretmesine izin verilmesi için arabuluculuk yapmasını istemişti ama nafile[222]. Böyle bir teklif, buna yetkisi olamayan arabulucunun belki de kendi başına mâl olurdu ve böylece Barcsai'nin durumu gün geçtikçe daha dayanılmaz ve daha zor bir hâle geliyordu. Zira Rakoçi de hak taleplerinden gönüllü olarak vazgeçmeye veya mücadeleyi bırakmaya hiç niyetli görünmüyordu.

Rakoçi, Yukarı Macaristan'a çekilmiş, burada sadrazam ve Tatarlar ülkeden ayrıldıktan sonra Varad'da (Grosswardein) tekrar konumunu sağlamlaştırmış ve bir taraftan isyankâr Eflak Voyvodası Mihnea'yle diğer taraftan da, birazdan göreceğimiz üzere, yardım çağrılarına kulak vermeye oldukça meyilli görünen kayser ile irtibata geçmişti. Ayrıca Rakoçi ve Barcsai arasında karşılıklı bir uzlaşmaya varma amacıyla yapılan yazışmalar ertesi yıl da açıkça ve el altından, fakat başarısız bir biçimde devam ettirilirken[223], soylular örneğin 1659 Ağustos'unda Haçova'da (Keresztes) toplanan Meclis'te hükümdarlık payesinin üçüncü bir kişiye, yani Tatarların esaretinden daha yeni kurtulan Yanoş Kemeny'ye devredilmesi hususunu ciddi bir biçimde görüşmeye başlamışlardı. Oysa Kemeny, Tatarlara verilecek 40 bin taler tutarındaki fidye henüz ödenmemiş olduğundan, henüz kendi kendisinin efendisi olmadığını ileri sürerek bu şartlar altında oldukça uğursuz sayılabilecek bu onuru geri çevirdi. Aynı derecede akıllı davranarak, Rakoçi'nin, Barcsai resmen hükümdarlıktan feragat ettikten sonra hükümdarlık payesini kabul etmesine, ancak kendi mülklerinde huzur içinde yaşayarak asıl yönetimi kendisine, yani Rakoçi'ye bırakmasına dair olağandışı teklifini de kabul etmedi[224].

222 Katona, *aynı eser*, s. 49'da Bethlen: "Aynı mecliste, Prens Barcsai yanında kalan sadrazamın kapıcıbaşından, kendisinin [bütün haklarından] vazgeçmeye hazır olduğunu ifade ederek ve bizzat arabuluculuk yapmasını isteyerek, Prens Rakoçi'nin iadesini talep eder; ama boşuna".

223 Katona, *aynı eser*, s. 49'da Bethlen: "Bütün yıl boyunca Prens Rakoçi'nin Prens Barcsai'a ve onun Rakoçi'ye sürekli elçi heyetleri... öylece, bazen adı geçen prens, Rakoçi'ye anlatıyordu –ara sıra da kaçınarak– aynı şekilde, istememek ve istemek arasında bizzat onun karar vermesi konusunda".

224 *Aynı eser*, s. 165, 167. Rakoçi'nin teklifinin amacı şöyle idi: "Krallığın bütün görüşmelerinde bizzat kendisine tâbi olunması: Kısaca ünvanın Yanoş Kemeny'ye verilmesi, gerçekten bizzat onun başta olması, bunun meyveleri toplaması, onun krallığın yükünü taşıması".

Neticede farklı yönlerde yapılan bütün bu müzakereler en nihayetinde tarafları hiçbir sonuca götürmüyordu. Zira Bâbıâli, bilhassa Anadolu'daki isyan bastırıldıktan sonra, hükümdarının haklarını silah zoruyla korumaya kararlı görünüyordu. Herşeyden önce Rakoçi'nin Barcsai'ye Varad'ı devretmesini talep ediyordu ve Rakoçi bu talebi tabii ki reddettiği için Barcsai Türklerin baskısı ile istemese de kılıcını Rakoçi'ye karşı çekmek zorunda kaldı. Her iki tarafın küçük ordularının Eylül ayında Haçova'da Torda yakınlarında ilk karşı karşıya gelişleri Barcsai için talihsiz geçti, fakat artık yeni tayin edilen Budin Beylerbeyi Seydi Ahmed Paşa'nın üstün güçlerinin karşısına çıkabileceğini düşünen Rakoçi'nin cesaretini o denli arttırdı.

Rakoçi bilhassa daha önce de bahsettiğimiz gibi gizlice Barcsai'ye karşı irtibata geçtiği Eflak Voyvodası Mihnea'nın yardımına ve ittifakına güveniyordu. Silistre beylerbeyi tarafından rencide edilen, gururlu ve kolay parlayan bir Rum olan Mihnea, Bâbıâli ile ilişkilerini tamamen koparmış ve Köprülü Mehmed Paşa'nın Anadolu'daki asilere karşı seferi sırasında açıkça isyan bayrağını çekmişti. Bâbıâli yanlısı bütün Eflak soylularını sinsice öldürttü; eşlerini işkenceler altında servetlerini sakladıkları yerleri söylemeye zorladı; daha sonra Tırgovişte'ye, İbrail'e ve Curcevo'ya saldırdı; burada verdiği emir üzerine ele geçen bütün Türkleri öldürttü; nihayet 140 bin Eflak ve Macar'dan oluşan bir ordunun başında, Köprülü Mehmed Paşa'nın musahibi, nefret beslediği Voyvoda Gika'yı buradan kovmak üzere Boğdan'a akın etti.

Yaş'ta Gika'nın mağlup olduğu ölümcül bir muharebe meydana geldi. Gika, canını ancak Edirne'ye kaçarak kurtarabildi ve burada Köprülü Mehmed Paşa tarafından kolları açık bir şekilde karşılanarak Eflak voyvodalığına getirildi. Aynı zamanda Kırım hanına da hemen Eflak'a akın ederek Mihnea'yı buradan kovma emri verildi. Mihnea'yı bütün askerî kuvvetleri ile birlikte sıkıştırdıkları Yaş yakınlarında, küçük Bachlui Çayı'nın kıyılarında iki ordu arasında üç gün boyunca sonuçsuz kalan, fakat sonunda Mihnea'nın aleyhine neticelenen ölümcül bir mücadele meydana geldi. Mihnea, ordusunun çekirdeği olan 12 binin üzerinde askerini muharebe alanında kaybetti ve ordusundan kalanlarla ancak Rakoçi'nin kendisini sınıra kadar karşılamaya gittiği ve Ekim ayının ilk günlerinde Barcsai'ye ve Bâbıâli'ye karşı ittifakını bir kez daha törenle ve resmen yemin altına aldığı Erdel'e kaçarak kurtuldu[225].

225 Katona, *aynı eser*, s. 171'de Bethlen: "Her ikisi tarafından yemin altında antlaşma onaylandı".

Ne yazık ki böyle bir yardım, neredeyse tamamen yokolmuş ve maneviyatı bozulmuş bir ordu, Rakoçi'nin pek işine yaramazdı. Zira Budin Beylerbeyi Seydi Ahmed Paşa, bütün kuvvetleriyle, Rakoçi'nin boşuna kapatmaya çalıştığı Demir Kapı Geçidi yakınlarına gelmişti bile. Geçidi korumak için buraya gönderdiği az sayıda zırhlı süvari ve birkaç bin köylü kolayca geri püskürtüldüler ve Seydi Ahmed Paşa hiç vakit kaybetmeden Rakoçi'nin 17 bin askeri ile karşısına çıktığı Deva bölgesine kadar ilerledi. 22 Kasım'da burada Osmanlıların ancak büyük çabalarla zaferi elde ettikleri kanlı bir muhare meydana geldi. Rakoçi sonunda Osmanlı'nın üstün gücü karşısında geri çekilmek zorunda kaldı. En iyi birliklerinden 3.700 ölünün muharebede alanını kaplamasından başka, 60 sancağını ve 7 topunu galiplere bırakmak zorunda kalırken, kendisi ordusunun kalan kısmı ile Szak-Varos üzerinden Weissenburg'a geri çekildi. Birkaç gün sonra, 1 Aralık'ta Rakoçi ile birleşmek için biraz geç kalan 2 bin kişilik bir Macar piyade birliği de Torda yakınlarında Osmanlılar tarafından tamamen yokedildi ve Seydi Ahmed Paşa bunun üzerine Tımışvar'ın içinde ve çevresindeki kış karargâhına çekilirken, Rakoçi hemen talihsiz Barcsai'ye ana karargâh olarak tahsis edilen Sibiu'yu (Hermannstadt) kuşatmaya başladı[226].

Oysa elindeki zayıf kuvvetlerle güçlü bir Osmanlı muhafız kıtası tarafından gayet iyi savunulan ve erzak temini sağlam Sibiu'da fazla bir şey yapamadı. Böylece Barcsai ile bir kez daha hükümdarlıktan feragat etmesi için yapılan müzakereler de sonuçlandırılamadığından henüz hiçbir şey yapamadan kale önlerinde bekliyordu ki, Seydi Ahmed Paşa'nın 25 bin kişilik bir ordu ile kaleyi kuşatmadan kurtarmak için buraya gelmekte olduğuna dair bir haber, 13 Mayıs 1660'da kuşatmayı kaldırmasına sebep oldu. Düşmanın çok daha üstün gücü karşısında tutunması mümkün olmamasına rağmen –ancak 6 bin kadar askeri vardı– Seydi Ahmed Paşa'nın 22 Mayıs'ta Kluj (Koloşvar) yakınlarında Szamos Nehri kenarındaki Szamofalva'da teklif ettiği muharebeyi mecburen kabul etmek zorunda kaldı. Bu, Erdel'in yüzyıllardır Hristiyan ve Osmanlı kanına doymuş topraklarında yapılan en olağandışı muharebelerden biri idi. Kaderinden emin olan Rakoçi, burada sanki artık yalnızca kahramanca bir ölümü arıyordu. Ancak 1.000 kadar seçkin bir grup süvari ile düşmanın en yoğun saflarına dalarak onları gerçekten de bir an için geri çekilmeye zorladı, fakat kitleler tarafından alt edilerek ve dört yerinden ölümcül yaralar alarak sıcak çatışmanın ortasında yere düştü. Düşüşü, bütün eşyalarını, topları ve sancak-

226 Bethlen, *aynı eser*, s. 173-180.

ları galiplere bırakan adamlarının durdurulamaz kaçışı için bir işaretti. Yine de birkaç sâdık adamı, Rakoçi'yi yarı ölü hâlde, büyük acılar arasında 14 gün sonra, henüz 39 yaşını bile bitirmeden, 6 Haziran 1660'da ruhunu teslim ettiği Varad'a götürmeyi başardılar. Birliklerinin büyük bir kısmı muharebe alanında veya kaçarken can vermişti. Bu mağlubiyetten en az 4 bin kafanın zafer işareti olarak Köprülü Mehmed Paşa'nın Rakoçi'ye duyduğu nefretin ve küçümsemenin göstergesi olarak önce aşağıladığı ve daha sonra köpeklerin önüne attırdığı Edirne'ye gönderildiği söyleniyordu[227].

Aynı yıl için Erdel'e yapılacak seferin serdarı tayin edilen Seydi Ahmed Paşa, Rumeli ve Anadolu birliklerinden oluşan ordusu ile Belgrad üzerinden Tımışvar'a kadar gelmiş ve burada durumlar hakkında bilgi aldıktan sonra yürüyüşünü hemen Rakoçi'ye son ana kadar gösterdiği sadakatin bedelini ilk olarak ödeyecek Varad'a çevirmişti. Rakoçi'nin ölümünden sonra hükümdarlık payesi padişah tarafından bir kez daha onaylanan Barcsai, Bâbıâli nezdindeki daimî elçisi Valentin Szilvasi'nin tavsiyesi üzerine, kısmen saygısını göstermek kısmen de henüz ödenmemiş 500 bin taler tutarındaki savaş masrafları tazminatının kaldırılmasını rica etmek amacıyla serdarı karşılamak üzere elçisi Gabriel Haller'i göndermekte vakit kaybetmemişti. Oysa Seydi Ahmed Paşa, tam aksine Gabriel Haller'in söz konusu parayı getirmesini beklediğinden ve ayrıca yetkisinde olmamasına rağmen, Varad'ın derhal teslim olması için arabuluculuk yapmasını talep ettiğinden elçi çok iyi karşılanmadı ve iki adet 63 libre (31,5 kilo) ağırlığındaki zincire vurularak hemen hapse atıldı[228].

Bunun üzerine Barcsai, durumu mümkün olduğunca düzeltmek üzere öfkeli serdarın Yanova ve Lippa arasındaki ordugâhına bizzat geldi. Ancak elçisinin acı akıbetine uğramaktan zorlukla kurtuldu. Zira Varad'ın anahtarlarını ve söz konusu parayı getirmediği için [Kaptanıderya Köse] Ali Paşa onu her ne kadar ağır zincirlere vurdurmadıysa da, 14 Temmuz'da ordugâhını kurduğu ve hemen kuşatmaya başladığı söz konusu kalenin önlerine kadar kendisi ile birlikte gelmek zorunda kaldığı ağır bir göz hapsine aldırdı. Zira Varad, bilhassa

227 Bethlen, *aynı eser*, s. 190-195. Rakoçi'nin yaşı, anısına Patak Kilisesi'nde muhafaza edilen ve Katona, *aynı eser*, s. 196'da buradan alınarak aktarılan hâtıra sancağındaki yazıda kesin olarak verilmiştir.

228 Bethlen, *aynı eser*, s. 199: "Fakat ona (elçi Haller'e) ne irade ne de yetki üstlenmesi emredilmişti".

Yanoş Kemeny'nin telkinleriyle, Bâbıâli'nin gücüne son ana kadar bilfiil direnecekmiş gibi görünüyordu[229].

Zayıf muhafız kıtaları –sırf geniş bir alana yayılan surların üzerinde olağan hizmetleri yerine getirmek için en az 5 bin kişi gerekirken, yalnızca 850 kişiden oluşuyordu– kaleyi saran üçlü surlara, 100 arşın genişliğinde ve 20 arşın derinliğinde içi tamamen su ile dolu kale hendeğine ve ölçülmesi imkânsız yükseklikteki surlara güveniyordu; neticede Varad o dönemlerde Macaristan ve Erdel arasındaki sınırda ara sıra üstün güçte bir düşmana karşı direnmeye de cesaret edebilecek en güçlü yerlerden biri idi[230]. Ayrıca en kötü ihtimalle, yakınlarda bulunan kayser birliklerinin kuşatmayı kaldırmak için yardımlarına koşacaklarına da güvenebilirlerdi ki bu, ne yazık ki –birazdan niye olduğunu göreceğiz– en acı biçimde kırılan bir umuttu.

Ali Paşa kuşatma sırasında yine de büyük zorluklarla karşılaştı. Bilhassa geniş ve derin hendek bayağı zorluk çıkartıyordu. Yapılan bir ihanet yardımına koşmamış olsaydı belki de hiçbirşey başaramadan geri çekilmek zorunda kalacaktı. Güya esir düşen bir kadın, Ali Paşa'ya büyük miktarda para karşılığında hendeğin boşaltılmasını sağlayan çıkış kanalının yerini göstermişti. Yine de 14 Ağustos'ta teşebbüs ettiği bir hücum, kuşatma altındakiler tarafından inanılmaz bir cesaretle ve Osmanlılar için büyük kayıplarla geri püskürtüldü. Ancak muhafız kıtalarının zayıflamış güçleri artık iyice tükenmeye başlamıştı ki, ertesi gün birçok insanın hayatını kaybetmesine sebep olan bir barut deposu infilakı cesaretlerini iyice kırdı. Son ana kadar kayser tarafından beklenen yardım da gelmemişti ve böylece 27 Ağustos'ta nihayet teslim olmak zorunda kalmışlardı[231].

Ali Paşa'nın 30 Ağustos 1660'da imzaladığı antlaşmaya göre, 300 kişiye düşen muhafız kıtasına bütün eşyaları ile birlikte serbest geçiş hakkı tanındı. Aynı şekilde nüfusun tamamı ve memurlar, Bâbıâli'nin himayesi altında istedikleri yere gitmekte serbesttiler. Kalmak veya geri dönmek isteyen herkes, mülklerine aynen sahip olacaktı. Ayrıca hiç kimse orada bulunan okula

229 *Aynı eser*, s. 200: "Prens Barcsai da, sıkı bir şekilde göz hapsine alınıp tutuklandı".

230 Varad'ın konumu ve istihkâmları hakkında detaylı bir anlatımı mesela Nitri, *Raggualio delle ultime guerre di Transsilvania*, s. 31 ve devamında vermektedir. Muhafız kıtasının sayısı hakkında Bethlen, s. 207, şöyle demektedir: "Yalnızca 900 (850) hesap edilir, mevkilere doğru ilerlemek için usûlen beşer bine ihtiyaç olduğu hâlde".

231 Kuşatmanın detayları için bk. bilhassa Nitri, s. 31-37.

ve –teslimiyet belgesinde bu husus ne tuhaftır ki bilhassa hükme bağlanmıştı– şehre ait matbaaya dokunmayacaktı. O güne kadar ödenen haracın azaltılması için Serdar Ali Paşa, padişah nezdinde bizzat ağırlığını koymayı vadetti[232].

Ali Paşa, 31 Ağustos'ta muhasarası en az 10 bin askerine mâl olan bu önemli yeri resmen teslim aldı. Ayrıca kısa bir süre sonra paranın en azından bir kısmını temin etmiş olan Barcsai, elçisi ile birlikte, 500 bin talerin kalan kısmını en kısa zamanda ödemesi şartıyla serbest bırakıldı. Oysa Barcsai'nin zaten çok az sayıdaki taraftarları arasında bu şart oldukça kötü bir etki bıraktı, zira sırf Bâbıâli'ye karşı yükümlülüklerini yerine getirebilmek için ülkede yeni vergiler uygulamak ve şiddetle tahsilatlar yapmak zorunda kaldı. Böylece Yanoş Kemeny'nin grubu gittikçe daha fazla güç ve kararlılık kazanıyordu.

Barcsai'nin 25 Ekim'de Segesvar'da (Schäsburg) topladığı Meclis'te yine Kemeny lehine birçok ve ağırlıklı sesler yükselmeye başladı ve Kemeny, Barcsai'nin aslında kaybedilmiş davasını son bir defa ellerinde kılıçlarıyla savunmaya kalkan az sayıdaki birlikleri de kolayca mağlup etti. Kemeny her yerde, "hükümdarlığı ele geçirmek için değil barışı sağlamak ve husumetleri sona erdirmek için" geldiğini ilân ettirdi[233]. Bu arada 12 Kasım'da Segesvar'da toplanan Meclis ağır ama sonuçsuz bir grup kavgası ile dağılmıştı. Kemeny'nin 24 Kasım'da Szas-Regen'de toplantıya çağırdığı yeni bir Meclis, kendisi ve Barcsai arasında seçimini yapacaktı.

Barcsai'nin konumu –bunu en iyi kendisi hissediyordu– artık devam ettirilemeyecek bir hâle gelmişti. 11 Aralık'ta soylulara gönderdiği bir yazıda, bir kez daha, konumuna ve makamına uygun bir mülk ve nafaka vaat ve garanti edilmesi hâlinde Kemeny lehine hükümdarlıktan feragat etmeye hazır olduğunu bildirdi. Soylular, bu kararını vatansever bir düşüncenin delili olarak sevinç ve iyi niyetle kabul ederek ona uygun bir gelire sahip Görgeny Kalesi'ni tahsis ettiler ve Barcsai 31 Aralık'ta hükümdarlıktan resmen feragat ettikten sonra 1 Ocak 1661'de hemen yeni bir hükümdar seçimine geçtiler ve bu tabii ki Yanoş Kemeny'den başkası olamazdı[234].

---

232 Teslimiyet belgesinin içeriği için bk. Katona, *aynı eser*, s. 208.

233 Bethlen, *aynı eser*, s. 215: "Bu arada Yanoş Kemeny bütün krallığa, hükümdarlığı işgal etmek için değil, genel barışı müzakere etmek ve iç anlaşmazlıkları yatıştırmak için gelmiş olduğunu yayar".

234 Barcsai'nin 11 Aralık 1660 tarihli feragat belgesi için bk. Katona, *aynı eser*, 218.

Kemeny de aynı şekilde hükümdarlık payesini almasının, ancak vatanın ortak davası için üstleneceği bir fedakârlık olarak kabul edilmesini istiyordu. Bâbıâli'nin ertesi ilkbaharda ordularını ve Tatar birliklerini tekrar Erdel'e süreceği açıktı; dolayısıyla yeniden özgürlük ve bağımsızlık için savaşmaya hazır olunmalı idi. Ancak Kemeny bu savaşı tek başına kazanamayacağının pekâlâ farkında idi. Böylece üç milletin soyluları Ocak ayının ilk günlerinde Kemeny'ye resmen biat ettikten ve Barcsai bir kez daha yazılı olarak taht üzerindeki bütün hak taleplerinden tamamen vazgeçtiğini, hatta bu yüzden Bâbıâli'nin öfkesini bile üzerine çekmeye hazır olduğunu beyan ettikten sonra, Kemeny, beklenen savaş için kayserden bugüne kadar baskı altındaki vatanının bu yönden göremediği yardımlarını almak için, bakışlarını Viyana'ya çevirdi[235].

Alman sarayının son yıllarda Erdel meselesindeki tutumu oldukça belirsiz, hatta biraz ikiyüzlü bir tutumdu. Viyana, Osmanlı silahlarının Erdel'deki ilerleyişinin sonunda Cermen İmparatorluğu'na getirebileceği tehlikelerin pekâlâ farkında idi; diğer taraftan ise Bâbıâli ile ilişkilerin resmen kopmasından mümkün olduğunca uzun süre kaçınılmalı idi. Bu yüzden Kayser Leopold, 1658'de şansölyesi Michael Mikas aracılığıyla kendisinden gizlice yardım isteyen Rakoçi ile yalnızca dikkatlice ve çok derin olmayan ilişkilere girmişti[236]. Ancak Yanova kaybedildikten sonra Kayser Kabinesi, Erdel meselesinin artık daha kesin olarak ele alınması gerektiğine inanmaya başladı.

Kayser, 1659 başlarında Frankfurt Konseyi'ne gittiğinde, İspanya kralı nezdinde Altın Post Nişanı'nın verilmesini sağlayarak gönlünü kazanmaya çalıştığı Macaristan Palatini Paul Veseleny'yi ve Macaristan nâzırlarını bu amaçla çıkartılan hükümlerle Macaristan ve Erdel'deki çıkarlarını korumaları yönünde ciddi bir biçimde uyardı. Yukarı Macaristan'daki hareketlerin Rakoçi lehine her şekilde el altından desteklenmesini uygun görüyordu, fakat hiçbir şekilde Rakoçi'ye derhal silahlarla açıkça destek verecek kadar ileri gidilmemeli idi. Her halükârda uyanık olunmalı ve bilhassa Yanova'nın kaybından dolayı Tisa (Theis) Nehri dolaylarındaki en fazla tehdit altında olan Alman beldelerinin korunmasına dikkat edilmeli idi. Bu amaçla henüz Rakoçi'ye ait Szathmar,

235 Katona, *aynı eser*, s. 224 ve devamı. Kemeny'nin seçim sırasında yaptığı açıklama şöyle idi: "Türklerin, yaklaşan baharda Tatarlarla bu krallığa geleceğini ve orada kalacağını söyler".

236 Katona, *aynı eser*, s. 39'da Bethlen.

Kallo, Ecsed ve Tokay kalelerine, Rakoçi'nin de rızasıyla Alman muhafız kıtalarının yerleştirilmesi uygun olacaktı[237].

Macarların Alman birliklerine ezelden beri duydukları nefretin pekâlâ farkında olan Rakoçi, başlangıçta bu bedel karşılığında kayserin yardımını kabul etmekte tereddüt etti, fakat sonunda içinde bulunduğu sıkıntıdan dolayı kayser ile söz konusu kalelere Alman birlikleri yerleştirmesine ve bu kalelerin gelirlerini bu birlikleri geçindirmek için kullanmasına izin veren resmî bir antlaşma yapmak zorunda kaldı, ama sadece Erdel'de ve sınır eyaletlerinde huzur tekrar sağlanana kadar[238].

Oysa kayser bir taraftan Rakoçi'yi kibirli umutlarla oyalarken, diğer taraftan Bâbıâli'ye karşı, antlaşmaya aykırı akınlar, yağmalar ve sınır ihlallerine dair bilhassa bu dönemde her zamankinden daha sık ve daha ciddi bir biçimde Viyana, İstanbul ve Budin'e gelen şikâyetlere bakmaksızın, Erdel konusunda barışçıl ve ölçülü bir tutum göstermeyi ihmal etmiyordu. Alman Elçi Simon Reniger daha 1659'da, Erdel prensi ile yapılan antlaşmadan mutlaka haberdar olan ve bu yüzden kayserin "asinin" yardımına tek bir Alman asker bile göndermesi hâlinde, padişahın bunu barış ihlali kabul edeceğini açıklayan sadrazama, Rakoçi'nin davranışlarının Viyana'da olduğu kadar başka hiçbir yerde kınanmadığını açıklıyordu.

Gittikçe köşeye sıkışan Rakoçi, kaysere genellikle keşişlerden oluşan ulakları aracılığıyla daha fazla ısrarla yardım için yalvarınca, Leopold sırf Bâbıâli ile ilişkilerini koparmamak için acımasız davranmaya devam etti[239]. Yine de kayser, Rakoçi Tisa Nehri'ni geçerek kendi topraklarına sığındığında, sadrazamın talebi üzerine Rakoçi'yi teslim edecek ya da 1659'da olağanüstü elçi olarak padişaha Leopold'un kayser olarak taç giydiğini ilân eden temsilcisi August von Mayern'e getirilen ve bu engeli ortadan kaldırmak için Rakoçi'ye bir zamanlar Papa VI. Aleksander'in Fatih Sultan Mehmed'in talihsiz oğlu Cem

237 Palatine ve Macar nâzırlara gönderilen hükümler için bk. Katona, s. 54 ve devamı. Sonuncuda bilhassa şöyle demektedir: "Bunların, (Rakoçi'nin) teşebbüsünü, krallık otoritesiyle onaylanmalarını uygun görüyordu: Macaristan sarayına ait hükümlerde, bu konulara göz yumulması, sadece silahla hükümdara destek vermemesine dikkat edilmesi isteniyordu".

238 Antlaşmanın içeriği için bk. *aynı eser*, s. 57.

239 Bethlen, *aynı eser*, s. 172: "İnsanın (Rakoçi'nin) hafifliği, önlenen savaşın lehine olacak şekilde belirmediğinden, Leopold rıza gösteremezdi. Reniger, vezire, Racokzy'nin eylemlerinin Viyana'da olduğu kadar hiçbir yerde kınanmadığını doğruladı".

Sultan'a ya da İran şahının Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzâde Bâyezid'e davrandığı gibi davranılmasını öngören olağandışı teklifi haklı olarak geri çevirecek kadar da Bâbıâli'ye karşı boynu eğik değildi[240].

Hâlbuki Kayser Kabinesi'nin bu değişken siyaseti mevcut şartlar altında uzun süre devam ettirilemezdi. Bu yüzden, Bâbıâli 1660 başlarında Erdel meselesini muazzam askerî kuvvetlerle nihaî bir sonuca bağlamak için hazırlıklara başlayınca, istemeyerek de olsa harekete geçmek zorunda kaldılar. Seydi Ahmed Paşa Kluj yakınlarında Rakoçi'yi hükümdarlığına ve canına mâl olan muharebeye davet ederken ve Serdar Ali Paşa Tımışvar yönünden Varad'ı tehdit ederken, kayser birliklerinin sınır komutanı Kont Souches'e Rakoçi ile yapılan antlaşmaya istinaden Szathmar ve Solnuk beldelerine ilerlemesi ve burada bulunan kaleleri Alman birlikleri ile işgal etmesi yönünde talimat verildi.

Hâlbuki bu o kadar kolay değildi. Almanlara duyulan nefret öyle büyüktü ki, söz konusu kalelerden birçoğu Almanlara kapılarını açmayı âdeta reddettiler. Yalnızca Szathmar ve Kallo kaleleri uysal davrandılar; Tokay ancak Souches kaleyi şiddet kullanmakla tehdit edince geri adım attı; Ecsed ile Khonod (Önod) kalelerinde bu tehditler de işe yaramadı, zira Souches'e kesinlikle her türlü düşmanlıktan kaçınma emri verilmişti. Varad'ın zayıf muhafız kıtası bile Almanlara duyduğu nefretten dolayı kayserin teklif ettiği yardımı geri çevirdi ve böylece Ali Paşa 50 bin kişi ile Varad'a saldırırken, Kayser Leopold'un o dönemlerde karargâh kurduğu Graz sarayında toplanan harp şurasında, daha kesin emirler talep eden Souches'in kaleyi kuşatmadan kurtarmak için harekete geçip geçmeyeceğine dair tartışmalar sürüyordu. Sonunda, Souches'in bu amaçla en az 25 bin kişiye sahip olduğuna güvenerek, lehte karar verildi; oysa Souches, söz konusu kalelerdeki muhafız kıtalarından başka –Alman ordusunun o dönemlerde durumunu daha iyi gösterebilecek bir şey var mıdır?– bu sayının ancak dörtte birini bilfiil sancağının altına toplayabilmişti[241].

240 Mayern'in Hammer, VI, 72'deki elyazması raporuna göre. Cem Sultan'ın ve Şehzâde Bâyezid'in akıbetleri ve trajik sonları hakkında karşılaştırma için bk. bu eserin II. ve III. cildi.

241 Katona, *aynı eser*, s. 203-207. Kayser ve Kont Souches arasındaki yazışmalar çok ilginçtir; Souches, kayserin 25 bin kişi açısından yanıldığını anlatmak zorunda idi ve şöyle yazdı: "Rumların süsleyip resmettikleri başka, sahip olmak başka bir şeydir".

Dolayısıyla Souches zaten çok geç gelen bu emri yerine getiremezdi. Varad'ın Osmanlı'nın eline geçişini uzaktan seyretmek zorunda kaldı ve –en kötüsü– bu darbe bile o dönemlerde tamamen tereddütlü, kararsız ve barış yanlısı Prens Portia'nın etkisinde olan Kayser Kabinesi'ni daha etkin ve daha kararlı bir siyaset gütmeye ikna edemedi. İstanbul'da Varad'ın fethini elçi Reniger aracılığıyla barış ihlali ilân ettirmek ve bu esnada bütün Hristiyan devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kesin olarak birleşeceğine dair tehdidi yenilemekle yetinildi. Oysa Köprülü Mehmed Paşa, böyle bir tehdit karşısında asla sinecek bir adam değildi. "Şu Hristiyan devletleri bu imparatorluğun gücünü daha yakından görmeye hevesliyseler, bırakın gelsinler", diye cevap vermişti Reniger'e[242]. Dehşete düşen elçiyi çok geçmeden biraz olsun sâkinleştirmek için sözlerine Serdar Ali Paşa'ya ve Varad sancakbeyine bundan böyle her türlü düşmanlıktan uzak durmalarına dair talimat verileceğini eklemesine rağmen, sadrazam da Viyana'nın o dönemlerdeki düşüncesinin pekâlâ farkında idi ve örneğin aynı dönemde tek başına hareket ederek Kanije'ye saldırmış olan Kont Zrinyi'ye kayser tarafından bizzat böyle bir hareketten uzak durmasına yönelik talimat verildiğini biliyordu. Zrinyi'nin sinirinden kılıcını yere attığı söyleniyordu, fakat Kanije'den bir saat uzaklıkta Mur Nehri kenarında kendi adını taşıyan Serinvar Palankası'nı kurdurarak kızgınlığını telafi etti[243].

Böylece her iki devlet arasındaki ilişkiler gergin, fakat yine de açıkça ve kesin bir biçimde düşmanca değildi ki, 1661 başlarında Barcsai'nin tahttan feragati ve Kemeny'nin seçilmesi ilişkilerin kopmasını sanki kaçınılmaz hâle getiriyordu. Bâbıâli, başlangıçta belirlenen haraçla savaş masrafları bakiyesini ödemesi, bunun için oğlunu rehine olarak İstanbul'a göndermesi ve Serdar Ali Paşa'nın elinden geleneksel merasimlerle beratını almak üzere şahsen Tımışvar'a gelmesi şartıyla Kemeny'yi onaylamaya rıza göstermesine rağmen, Kemeny, Bâbıâli'nin iradesine boyun eğmeyi fazla tehlikeli bulunca düşüncesini değiştirdi. Görünüşe göre, Barcsai'nin ve taraftarlarının süregelen gizli kışkırtmaları da etkisini göstermişti.

Barcsai'nin ele geçirilen mektupları, görünüşte sessiz kalırken ve defalarca Kemeny'nin tarafında olduğunu açıklarken, gizlice Türkleri ülkeye çekmek ve onların yardımıyla tekrar tahta geçmek için elinden gelen herşeyi yaptığına

242 Valiero, *Guerra di Candia*, s. 515: "Bütün Hristiyanlar da gelsin, o zaman o imparatorluğun gücünü biraz daha iyi anlayacaklardır".

243 *Aynı eser*, s. 518.

dair hiçbir kuşku bırakmıyordu[244]. Oysa bu, ancak felaketini hızlandırabilirdi. Mektupları ele geçiren Kemeny, Barcsai'yi kardeşi Andreas ile birlikte Mayıs ayının ilk günlerinde bir av gezisine davet ederek burada yemek sırasında ihanet dolu mektuplarını önüne koydu ve kardeşini hemen zincire vurdurarak korkunç işkencelerin ardından birkaç gün sonra, 16 Mayıs'ta asıldığı Fogaras Kalesi'ne gönderdi. Barcsai şimdilik esir olarak Görgeny Kalesi'ne geri götürüldü, fakat Fogaras Kalesi'ndeki felaketten sonra ancak birkaç hafta daha yaşayabildi. Kemeny, Osmanlılar düşmanlıklara tekrar başlar başlamaz, soyluların da kesin rızasını alarak, Barcsai'yi Kovar'da emniyete alacağı bahanesi ile kalesinden aldırdı, yolda Repa Köyü yakınlarında öldürttü ve cesedini hemen oraya gömdürdü[245].

Cereyan eden bu hadiselerden sonra, Kemeny ve Bâbıâli arasında uzlaşma sağlamak artık mümkün olabilir miydi? Serdar Ali Paşa, 3 Haziran'da Mediaş'ta toplanan soylulardan doğrudan Kemeny'nin istifa etmesini ve sessizce kendi mülklerine geri çekilmesini; onun yerine seçim tamamlandıktan hemen sonra en fazla 25 kişilik bir maiyet ve üç milletin soylularının her birinden 16 temsilci ile sadece 500 bin taler tutarındaki ödenmeyen savaş masraflarını ödemekle kalmayıp, iki yıldır ödenmeyen 160 bin taler tutarındaki haracı da getirmek üzere şahsen serdarın huzuruna gelecek başka bir kişinin seçilmesini talep etti. Oysa böylesine ağır şartlara kim riayet edebilirdi ki? Bâbıâli tarafından sunulan adaylardan hiçbiri, Yanoş Bethlen, Gabriel Haller, Mikael Kalnoki, hatta Franz Rhedey bile böyle bir yükün altına girme hırsına ve cesaretine sahip değildi[246].

Dolayısıyla Ali Paşa, uzun süren müzakerelerden, korkak Franz Rhedey'yi uygunsuz olarak bizzat eledikten ve Stefan Petki'nin de bu görevi reddetmesinden sonra, nihayet 14 Eylül'de soylulara, her ne kadar ülkenin en eski ailelerinden birine mensup olsa da tabiatı gereği korkak ve Tatarların yanından ancak büyük miktarda para ödeyerek kısa bir süre önce kurtulduğu uzun bir

244 Katona, *aynı eser*, s. 237: "Bunun üzerine, gizlice çok ünlü Prens Kemeny'ye Barcsai, Andreas ve Achati'nin mektuplarını getirdiler; mektuplar aracılığıyla Türkler acele Erdel'e davet ediliyordu".

245 *Aynı eser*, s. 237, 239.

246 Katona, *aynı eser*, s. 238; Serdar Ali Paşa'nın kendi elyazısı ile sunulan teklifine göre: "Seçilen hükümdar, seçimden hemen sonra en çok 25 maiyet ve tek tek uluslardan en üst düzeyde ve önde gelen 16 temsilciyle, toplam 500 bin taler ve iki yılın haracı, açıkça 160 bin talerle, Ali Paşa'yı selamlamaya gelsin".

esaretten sonra maneviyatı tamamen kırılmış bir Macar soylusu olan Mihail Apaffy'yi âdeta zorla hükümdar olarak sunmak zorunda kaldı. Zavallı adam, Türkler tarafından kendisine zorla verilen hükümdarlık payesini almak ve soyluların gönülsüzce biatlarını kabul etmek üzere, Ebesfalva Kalesi'nden âdeta cebren alındığında korkudan neredeyse ölüyordu. Oysa direnmek artık mümkün değildi, zira Türkler neredeyse bütün ülkenin efendileri olmuşlardı ve Kemeny artık yalnızca hükümdarlığı ve kendi varlığı uğruna çaresiz bir mücadele veriyordu[247].

Osmanlılar daha Haziran ayında Tatarlarla birlikte birkaç yerde birden açıkça düşmanlıklara başlamışlardı. Budin ve Eğri beylerbeyileri söz konusu ayın sonlarına doğru Demirkapı Geçidi'ni aşarak Erdel'e girerlerken, Serdar Ali Paşa bilhassa öncü birlikler olarak kullandığı Besarabya Tatarları ile Temmuz ayının ilk günlerinde Saksonya bölgesine, bilhassa Hatzeger Ovası'na akın etmiş; burada her yeri kılıç ve ateşle talan etmiş; halkı tarafından terkedilmiş Saszvaros (Broos) ve Szazszebes (Mühlenbach) şehirlerini ateşe verdikten sonra, Weissenburg'a yönelmişti. Kemeny, her yeri talan eden Tatarların arkasından gelmesinden dolayı sürekli korku içinde küçük ordusuyla hiçbir yerde tutunamıyordu. Önce Szamos Nehri kıyılarına ve sonra da Negerfelva'ya kadar geri çekildi. Tatarlar ve Ali Paşa'nın birlikleri buraya kadar da arkasından geldiler ve Macaristan sınırını aşarak, Szathmar ve Huszt dolaylarına kadar ilerleyerek bilhassa Marmaros beldesinin her yerini talan edip, sonunda Maros Nehri'ni takip ederek her yeri ateşe verip tekrar Erdel'e geri geldiler ve Maros-Vasarhely'ye (Neumarkt) yerleştiler[248].

Kemeny'nin daha ilkbaharda beklediği kayser yardımının nihayet gelişi, Osmanlı birliklerinin geri çekilmesini hızlandırmıştı. Kemeny'nin vekilleri Di-

247 Katona, *aynı eser*, s. 245, 258 ve devamı. Paşa şöyle diyordu: "Bir kez reddedilen hükümdarlığının gösterdiği gibi Rhedey'nin lâyık olmadığı. O, çok eski bir soylu aileden, dindar ama hem tabiatı hem de Kırım hapsinde uzun süren rahatsızlıkları yüzünden âdil olmaktan çok, mahzun ve yumuşak huylu... Bu konuda hiç düşünmeden Ali Paşa'nın haberini işitip gözden kayboldu...Nitekim, hiçbir zaman o hükümdarlığa gıpta ettiğini itiraf ettiremediler, düşmanı bile; bu yüzden hükümdarlık umudu değil, şimdi gözler önünde daha gerçek olan, kendi kalesinden çıkarıldığında ölmüş gibi görünmesiydi". 16 Eylül'de Türk ordugâhında erguvan rengindeki taç, altın kaplamalı bozdoğan ve zengin koşum takımı olan bir savaş atı ile hükümdarlık payesini alışı hakkında bilgi için bk. *aynı eser*, s. 269.

248 *Aynı eser*, s. 241, 244, 251-253.

onysius Banfi ve Martin Kassoni, Kayser Kabinesi herhangi bir karara varana kadar aylarca Viyana'da bekletilmişlerdi. Önce mümkün olduğunca Kemeny ve Bâbıâli arasında barışçıl bir uzlaşma sağlamak için arabuluculuk yapılmak istendi ve bu yüzden İstanbul'a ve Tımışvar'a Ali Paşa'ya iki olağanüstü müzakereci gönderildi. Hâlbuki ikisi de fazla bir şey elde edemediler ve hem İstanbul'da hem de Tımışvar'da şu hükümle geri çevrildiler: "Kemeny'nin artık yaşayanlar arasında bulunmasına müsamaha gösterilemezdi ve kayser onu himaye ettiği takdirde, Bâbıâli bunu barış ihlali kabul etmek zorunda kalacaktı"[249].

Bu arada Viyana'da, yalnızca Kemeny'ye hemen destek vermek için değil, daha ziyade Varad elden çıktıktan sonra şimdi de belki Kluj'un ve Erdel'in tamamının Hristiyanlığın ezelî düşmanına teslim edilmesini uzun zamandır kayser sarayının bir utancı olarak gören kamuoyunun sesini bastırmak için, sırf ihtiyat olsun diye çekirdek birliklerden kurulu bir gözetim birliğini Trnava (Tyrnau) üzerinden Komorn bölgesine kadar göndermeye karar verildi[250]. Kayser Kabinesi'nin Erdel prensi ile ilgili siyaseti aslında Kemeny'ye fazla ilgi duyulmamakla beraber, soyluların hükümdarlarını serbestçe seçme hakkının her halükârda korunması ve muhafaza edilmesi ile sınırlı idi[251].

Mayıs ve Haziran ayları, zorunlu kalınınca aynı yıl içinde gerçekleştirilecek seferin planlarını yapmakla geçti. Sonunda Kemeny'ye 1.000 kişilik küçük bir yardımcı kıta gönderilirken, Macaristan ve Erdel sınırlarının kayser, yani Alman birlikleriyle işgal edilerek, ayrıca burada gerektiğinde açık arazide hareket edebilecek iki ordu birliğinin kurulmasına karar verildi. Bunlardan biri gezici birlik olarak Kont Johann Richard von Starhemberg'in komutasında işgal altındaki yerlerin koruması altında Kemeny ile irtibata geçmek üzere he-

249 Katona, *aynı eser*, s. 247: "Her ikisi de sert ve katı cevapla gönderildi. Kemeny artık hayatta kalamazdı; eğer kayser onun davasını gözetmeyi üstlenirse barışın bozulduğu görülecektir".

250 "Artık yabancı hükümdarlar nezdinde Avusturya utancından yeterince yakınılmıştı, Varad'ın onların gecikmesiyle yitirildiği yolunda ikna olmak için; ne söyleyeceklerdi, eğer kayser Suecicus Savaşı'nda komutanlarının bütününü gönderip, asker de sağlamış olarak, Claudiopolis'i (Kluj?) ya da bütün Erdel'i, kayıtsızlık içinde, tembelce, daha önce ele geçirildiğini seyretse", Katona, s. 247; Wagner'in "*Geschichte des Kaisers Leopold*" eserine göre.

251 *Memoires de Montecuccoli avec les commentaires de Monsieur le Comte Turpin de Crissé*, Amsterdam 1770, T. III, s. 343 ve 347. Bundan böyle Macaristan-Erdel savaşı için kullanacağımız ana kaynaklardan biri olacaktır.

men Tisa Nehri'ne kadar ilerleyecek ve 14-15 bin kişiden oluşan ana kuvvetler ise Türklerin kayser birlikleri tarafından işgal edilmiş yerlere saldırması veya akınlarını Macar topraklarına kadar genişletmesi hâlinde hemen Estergon ve Budin'e saldırmak üzere Tuna Nehri kenarında bekleyeceklerdi. Bu kuvvetlerin başına, kayserin mareşali olarak aynı zamanda bütün ordunun başkomutanlığını da yürütecek, zamanının en tecrübeli ordu komutanlarından biri olan Modenalı Raimondo Montecuccoli getirildi[252].

Ondan önce hiç kimsenin ve ondan sonra da çok azının Türk savaşının doğasını ve özelliklerini uygulamalı ve kuramsal olarak incelemediği ve Osmanlı'nın ordu gücünü hiç de küçümsemeyen, dolayısıyla Macaristan'daki bir seferinin zorluklarını ve bu zorlukları aşmak için gerekli imkânları da iyi bilen Montecuccoli[253], burada yalnızca büyük ve nihaî darbelerle önemli ve kalıcı sonuçların alınabileceğinin pekâlâ farkında idi. Bu yüzden Haziran ayında çok iyi teçhiz edilmiş ve erzak temini iyi bir şekilde sağlanmış birlikleri ile Komorn yakınlarındaki Mardoş'a iyice yerleştikten sonra, Ali Paşa bütün birliklerini güneye kaydırdığından, o dönemde bütün diğer sınır kaleleri gibi savunmaları zayıf Estergon ve Budin'e saldırmak için gerekli hazırlıkları yaptı. Tuna Nehri'ni geçmek için gerekli köprüler inşa edilmiş ve Tata'da (Dotis) Ali Paşa'nın kuzeye doğru harekete geçmesi hâlinde nehrin diğer kıyısında yerleşeceği ordugâhın yeri belirlenmişti ki, Viyana'daki harp şurasından Tuna kıyılarındaki bütün harekâttan vazgeçerek derhal ordusunun tamamıyla Yukarı Macaristan'a doğru ilerleme emri geldi.

Montecuccoli'nin siyasî ve stratejik açıdan böyle bir harekete karşı ileri sürdüğü bütün itirazlar boşuna idi. Gidecekleri yerde hiçbir hazırlığın yapılmadığını; ne uygun bir ordugâhın ne de birliklerin uygun erzak temini için herhangi bir hazırlığın mevcut olduğunu; mevsimin ilerlemiş olmasından dolayı büyük sıkıntılara ve korkunç hastalıklara maruz kalacaklarını; Alman askerlerini amansız bir nefretle takip eden, mevcut erzakları bile onlardan saklayan ve onları yakaladıkları her yerde teker teker amansızca öldüren isyankâr bir halkla sürekli mücadele etmek zorunda kalacaklarını biliyordu. Duyduğu çaresizlik karşısında: "Yine de tecrübeden ziyade güce sahip olan, hiçbir şeyi bil-

252 *Aynı eser*, s. 348.

253 Karşılaştırma için bk. savaş bilimi literatüründe klasik kabul edilen "*Mémoires*" adlı eserinin III. cildinin başında "*Maximes appliquées à la guerre qu'on peut faire contre le Turc en Hongrie*".

meseler bile, sırf başkalarının görüşlerine ihtiyaç duydukları anlaşılacak diye korkudan başkalarının tavsiyelerini dinlemeyen ve başkaları tarafından tasarlanan bütün planları bozarak şan ve itibar kazanabileceklerini düşünen bakanlar var. Sonuçlar beklentilerine uymadığında ise herkes suçu kendi üzerinden atmaya çalışır. Erdel seferi de aynen böyle olmuştur", diye haykırmıştı[254].

Ne var ki Montecuccoli kendisine defalarca verilen emre itaatsizlik edemeyecek kadar iyi bir askerdi. Hemen Yukarı Macaristan'a doğru yola çıkıp, ağır toplar ve piyadeler Baden Prensi Leopold Wilhelm emrinde arkasından gelirken, hızlı yürüyüşlerle 18 Ağustos'ta öncü birlikleri ile Tokay yakınlarında Tisa Nehri'ne ulaştı; Ali Paşa ise aynı dönemde Huszt yakınlarına kadar ilerlemişti. Kayser birliklerinin gelmekte olduğunu haber alan Ali Paşa, hemen geri çekildi. Montecuccoli, Ali Paşa'nın arkasından gitti, sadecec 3 bin kişi ile kendisine katılan Kemeny ile buluştuktan sonra 30 Ağustos'ta Tokay'de Tisa Nehri'ni geçti ve Szathmar dolaylarına kadar ilerledi, fakat kendisine vadedilen Macar takviye kuvvetleri gelmediği ve kendi birlikleri de açlıkla hasatlıktan dolayı yeterince acı çektikleri için muharebeye girmekten kaçındı. Yine de Ali Paşa ile karşı karşıya gelebileceğini umduğu Kluj önlerine kadar yürüyüşüne devam etti. Oysa aynı şekilde karşı karşıya gelmekten kaçınan Ali Paşa, daha önce gördüğümüz üzere, Kluj'dan altı mil ötede Maros-Vasarhely'ye kadar geri çekilmişti ve Montecuccoli onu oraya kadar takip etmeye cesaret edemedi. Zira Kluj'da birlikleri için erzak temini iyi bir ana üs bulabilme beklentileri suya düşmüştü. Yalnızca boş depolar ve her tarafta kendisine vadedilen yardımlarda bulunmak yerine –bilhassa Saksonya şehirlerinde– açıkça Kemeny'ye karşı ve Apaffy lehine bir tutum gösteren isyankâr bir halkla karşılaşmıştı.

Durumu günden güne daha çaresiz bir hâl alıyordu. Bizzat itiraf ettiği üzere, açlıktan ve hastalıktan tükenen, bir ordudan ziyade hastaneye benzeyen birlikleri zorluk çıkartmaya ve homurdanmaya başlamışlardı. Sürekli yağmurlar geri çekilmeyi de zorlaştırıyordu. Herşeyi kaybetmek istemiyorlarsa geri çekilmeyi hızlandırmak zorundaydılar. Montecuccoli, böylece Kluj sâkinlerinden Kemeny için sadakat yemini aldı; buraya 1.500 piyade ve 600 süvariden oluşan küçük bir muhafız kıtası bıraktı; yeterli miktarda erzak ve cephane ile donattı; 17 Eylül'de geri dönmek üzere yola çıkarak, büyük zorluklar altında çok yavaş ilerleyerek ve iyice tükenmiş orduyu Tisa Nehri ve Tokay üzerinden her

254 *Mémoires*, s. 353.

yeri talan edilmiş ülkeden geçirip ancak 15 Aralık'ta ulaştığı Kösice yakınlarına kadar getirdi[255].

Bu arada Kont Souches'in emri altında Komorn'da kalan gezici birliğin harekâtı, Budin dolaylarına yapılan ve birkaç palankanın ele geçirilerek yıkıldığı birkaç önemsiz akınla sınırlı kalmıştı[256]. Ali Paşa ise sonbaharı Szeklerin direnen şehirlerini ve bölgelerini kendisine tâbi ederek, hâlâ ödenmemiş savaş masraflarının yarısını (250 bin taler) ödemeye zorlayarak ve Kisselik'te Apaffy'nin 20 Kasım'da resmen yemin altına alındığı ve soyluların biatlarını kabul ettiği bir Meclis toplayarak geçirdi. Daha sonra Apaffy'nin korunması için 2 bin Türk ve 3 bin Eflaklı'yı burada bırakarak, rahatça Tımışvar'daki kış karargâhına çekildi[257].

Böylece 1661 yılı sona erdiğinde, Erdel'in gölge hükümdarlığı için birbirleriyle mücadele eden iki hükümdar, Mediaş'ta (Megyes) Apaffy ve Kluj'da Kemeny olmak üzere, Bâbıâli'nin ve kayserin himayeleri altında herhangi bir sonuç alamadan hâlâ düşmanca karşı karşıyaydılar. Hırsı ve cüretkârlığı Kemeny'nin tekrar harekete geçmesine sebep oldu. Türkler çekildikten sonra, cüretkâr bir darbe ile rakibini ortadan kaldırabileceğini ve hükümdarlığı tek başına ele geçirebileceğini düşünüyordu. Bunun için kayserden yalnızca 2 bin kişilik bir yardımcı kıta istedi ve Montecuccoli de bu birlikleri ondan esirgememesi gerektiğini düşündü. Yıl daha sonra ermeden, söz konusu yardımcı kıtaları en mahir subaylarından biri olan Albay Jacques Gerard'ın komutası altında gönderdi.

Nâzırları böyle bir mevsimde böylesine cüretkâr bir teşebbüsten vazgeçmesini tavsiye etmelerine rağmen Kemeny, bu birlikleri de yanına alarak, Ocak 1662'nin ilk günlerinde Mediaş'a doğru yola çıktı. Apaffy, neredeyse her yeri açık bu şehirde tutunamazdı ve acilen kendi birlikleri dahil olmak üzere bütün dünya tarafından terkedilmiş hâlde, Tımışvar Beylerbeyi Ali Paşa'nın yardımına başvurduğu Segesvar'a geri çekildi. Ali Paşa, hemen 2 bin kişilik küçük bir yardımcı kıta gönderdi ve Kemeny dikkatsiz davranıp Apaffy ile müzakerelere girerek oyalanırken, Osmanlı yardımcı kıtası hızlı yürüyüşlerle başarıyla Segesvar'a ulaştı. Bu hadise Apaffy'nin ve grubunun cesaretini tekrar arttırırken, Kemeny'yi o denli tereddüt içinde ve kararsız

255 Detaylı olarak Montecuccoli, *Mémoires*, s. 353-365.

256 *Aynı eser*, s. 362.

257 Katona, *aynı eser*, s. 270-273'te Bethlen.

hâle getirdi. Osmanlılara hemen saldırmak veya zamanında geri çekilmek yerine, 23 Ocak'ta korumasız bir anda Osmanlı sipahileri aniden saldırana ve küçük birliğini ya hemen orada öldürene ya da hiçbir direnişle karşılaşmadan dağıtana kadar hiçbir şey yapmadan Segesvar yakınlarında bekledi. Genel kaçış sırasında Kemeny de kaçanların arasında sürüklenip gitti. Anlaşıldığı kadarıyla üzeri çok az buz tutmuş bir bataklıkta atı ile birlikte düştü. Tekrar ayağa kalkmak için ne zamanı ne de gücü kalmıştı. Ruhunu teslim etmiş bedeni, daha sonra kendi süvarilerinin nalları tarafından çiğnenmiş bir hâlde bulundu[258].

Başlarındaki adamın talihsizce ölümü, Kemeny taraftarlarının cesaretini yine de kırmadı. Son umutlarını ölenin kardeşi Peter Kemeny'ye ve kayserin yardımda bulunmaya devam etmesine bağladılar. Kayserden elçileri aracılığıyla hemen Erdel'deki kalelerdeki muhafız kıtalarını hiçbir şekilde çekmemesini ve savaşı en kısa zamanda tekrar başlatmasını talep ettiler. Apaffy ise tamamen Bâbıâli'nin gücü ve etkisi altında, aynı esnada Viyana'dan söz konusu yerlerin hemen boşaltılmasını talep etti: Bu, talihsiz ülkenin yıllardır yaşadığı sonsuz acıları sona erdirmek ve gelecekte barbar savaşının lanetinden kurtulmak için tek çare idi.

Yerli halkın Alman askerlerine karşı günden güne artan nefreti, Apaffy'nin (Asapy) bu talebini daha da destekledi. Kemeny Segesvar'da kaderine kurban giderken, Montecuccoli ve Macaristan Palatini Kont Koral, Kösice'de toplanan Yukarı Macaristan soyluları ile kayser birliklerine söz konusu bölgelerde bir karargâh tahsis edilmesi ve Kösice'ye de uygun bir muhafız kıtasının yerleştirilmesi için boş yere mücadele etmişlerdi.

Kayser temsilcilerinin telkinlerine kulak asmak yerine köylüleri sürekli olarak Almanlara karşı kışkırtıyorlar, Almanlara erzak verilmesini doğrudan yasaklıyorlardı ve köylüleri cinayete ve öldürmeye gidecek kadar fanatik hâle getirmekte hiçbir sakınca görmüyorlardı. Hatta Türk kıyafetleri içinde Alman birliklerine yürüyüş sırasında aniden baskın yapan, ama genelde kayıplar verdirilerek geri püskürtülen çeteler bile kuruluyordu. Kayser bu yönde geri adım atacak kadar zayıftı. Kaşa'da toplanan Meclis 21 Ocak'ta hiçbir karara varamadan dağıldı ve Montecuccoli birliklerini Yukarı Macaristan'dan geri çekmek zorunda kaldı[259].

258 Montecuccoli, s. 377-380; Katona, s. 276-281.
259 Montecuccoli, s. 380-383.

Kayser sarayı ise en azından işgal altındaki Erdel şehirlerinde, bilhassa Yarbay Redani'nin küçük muhafız kıtası ile durumdan hoşnut olmayan soylular ve isyankâr halkla oldukça kötü bir duruma düşen Kluj'da kalmasında ısrar ediyordu[260]. Ayrıca Kayser Leopold, Apaffy'yi hiçbir şekilde Erdel prensi olarak kabul edemeyeceğini belirtiyordu. Birincisi, mevcut haklara aykırı olarak ülkenin başına Bâbıâli tarafından zorla geçirilmişti ve ikincisi, Türklere Erdel'in büyük bir bölümünü kısmen bırakmış, kısmen de gelecek için vadetmiş ve Bâbıâli'nin himayesi altında kaysere karşı silahlarına sarılmayı teklif etmişti[261].

Diğer taraftan Bâbıâli'nin de geri adım atması kesinlikle beklenemezdi. Aksine Erdel'de yürüttüğü siyasetin ana düşüncesi, Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın 1661 Ekim'indeki ölümünden beri, bilhassa kayser müzakerecileri ile hiçbir sonuca varamadan 1662 yılı sonuna kadar sürüklenip giden müzakereler sırasında o denli kesin ve bariz bir biçimde ortaya çıkıyordu. Ne de olsa kayserin yönetimdeki bakanı Prens Portia'da gerçekte uzun zaman önce bozulan barışın belki tekrar tesis edilebileceği ve daimî olarak sağlamlaştırılabileceği sabit bir fikir hâline gelmişti[262]. Bu amaçla ilkbaharda Saray Vekili Beris'i İstanbul'a göndermişti. Ancak Beris sadece yeni sadrazam Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa'nın, Erdel'in uygun zamanda Osmanlı sultanlarının mevrus toprakları olarak kabul edildiğine dair açıklamasını getirdi. Bu bariz açıklamadan sonra bile Viyana'da zayıflıklar öyle ileri götürüldü ki, Tımışvar Beylerbeyi Ali Paşa'nın Apaffy'yi buradaki Alman muhafız kıtalarını kovması için Kluj üzerine gönderdiği dönemde Divân-ı Hümâyûn'a Elçi Reniger aracılığıyla bir kez daha, anlaşmaya varmak artık mümkün olmadığından yalnızca bir taraftan Bâbıâli'ye hazırlıklarını yapmak için zaman kazandırmaya ve diğer taraftan kayserin daha etkin hareket etmesini engellemeye ve geciktirmeye yarayabilecek bir barış antlaşması sunuldu[263].

---

260 Bu durumlar en iyi Redani ve soylular arasındaki ilginç yazışmalar sayesinde anlaşılabilir (bk. Katona, s. 287-291.

261 Kayserin sözlü açıklaması için bk. *aynı eser*, s. 296 ve kayserin 15 Nisan 1662'de soylulara gönderdiği hüküm, s. 297.

262 Montecuccoli, s. 390: "Bir bakanın (Prens Portia) zihninde barış yapma hayali öylesine yerleşmişti ki, bu düşünceyi kafasından söküp atmak için hiçbir mantıklı gerekçe yoktu".

263 Kayser müzakerecileri Beris ve Reniger'in elyazması raporlarına göre, Hammer, *aynı eser*, VI, 107.

Oysa Bâbıâli'nin Erdel'i her ne pahasına olursa olsun ele geçirme kararını, Kluj'un başarılı müdafaasından ve kuşatmadan kurtarılmasından daha iyi sağlamlaştırabilecek bir şey olabilir miydi? Apaffy, 25 Nisan'da Ali Paşa'nın emri üzerine 8 bin kişilik kendi birlikleri ve Yanova Sancakbeyi Küçük Mehmed Paşa komutasındaki 4 bin kişilik bir Osmanlı yardımcı kıtası ile kuşatmayı başlatmıştı. İyi tahkim edilmiş bu yeri ele geçirme çabalarının bütünü, aynı dönemde içeride belki çok daha tehlikeli bir düşmanla mücadele etmek zorunda kalan David Redani'nin cesareti ve basireti sayesinde engellendi. Kale sâkinleri, Redani'ye sürekli olarak kaleyi teslim ederek felaketi engellemesi yönünde baskı yapıyorlardı ve Apaffy'nin karargâhında toplanan soylular, aynı yönde bir telkinle kaysere başvurdular. Oysa kayser, ancak Kluj'un asla Türkler tarafından işgal edilmemesi şartıyla böyle bir talebi kabul edebilirdi ki bu, mevcut şartlar altında yerine getirilmesi mümkün olmayan bir şarttı[264]. Böylece Apaffy, takriben iki ay boyunca kuşatmayı başarısız bir biçimde devam ettirdikten sonra, Montecuccoli tarafından buraya gönderilen küçük bir birliğin yaklaşmakta olduğu haberi üzerine eşyalarının ve erzaklarının büyük bir kısmını geride bırakarak muhasarayı kaldırdı. Kluj'un kahraman müdafii David Redani, bu şanlı zaferden sonra çok fazla yaşamadı. Çok geçmeden kurtardığı şehrin halkı tarafından kendisine içirilen zehirle delirerek öldü[265].

Bunun dışında aynı yıl içinde anlatmaya değer fazla bir şey olmadı. Sonbahar ve kış ayları Bâbıâli tarafında hazırlıkları büyük bir çaba, kayser tarafında ise gevşek ve yetersiz bir biçimde devam ettirmek ve müzakereleri tekrar başlatmakla geçti. Müzakereler, Montecuccoli'nin kendi ifadesine göre, kayser sarayını uyutmak için sadakatsizce uzatıldıkça uzatıldı[266]. Viyana tarafında barış ne kadar hevesle ve uysalca isteniyorsa Divân-ı Hümâyûn'un talepleri de o denli artıyordu.

Ocak 1663'de Baron de Goes, kayserin yetkilisi olarak Tımışvar'a bitmek bilmeyen bu barış meselesinin emanet edildiği Ali Paşa'nın yanına gönderildiğinde, gönülsüzce de olsa kayserin işgali altındaki Szeckelhyd Kalesi'nin geri verilmesine ve Kanije'nin karşısındaki Yenikale (Serinvar/Zrinwar) Palankası'nın

264 Soyluların telkinleri ve kayserin 1 Haziran tarihli kararı için bk. Katona, s. 301-304 ve 309.

265 Montecuccoli, s. 384; Katona, s. 305.

266 Montecuccoli, s. 385: "Kapı'nın [Bâbıâli] (barışı) akdetmek için tam yetki verdiği Ali Paşa ile bu müzakereler Tımışvar'da yapıldı: hatta bizi uyutmak için orada onlarla anlaşıldı".

yerle bir edilmesine rıza göstermiş olmasına rağmen, Rakoçi'nin ve Kemeny'nin oğullarına asla ellerinde silahlarıyla Erdel'e akın etmelerine izin verilmemesini, karşılığında kayserin yalnızca Szathmar ve Szabolc bölgelerine sahip olmasını ve her iki tarafın yeni sınır kaleleri kurmaktan menedilmelerini kabul ederek verilebilecek tavizlerin artık son sınırına dayandığını düşünüyordu. Ön hazırlıklar gerçekten de bunun üzerine imza altına alındılar ve bilhassa barışı artık olmuş sayan kayser tarafından sevinçle kabul edildi[267].

Hâlbuki ilkbaharda bizzat Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın komutasındaki ordu yığınları Belgrad ve Osek (Ezsek) üzerinden Macaristan'a geçerek, hiçbir direnişle karşılaşmadan Temmuz ayında Budin'e vardıklarında Bâbıâli'nin takındığı tavır ne kadar farklı idi! Kayserin müzakerecileri Baron de Goes ve Saray Vekili Beris, sadrazamı mümkün olduğu takdirde durdurmak için Tımışvar'dan hemen Belgrad'a geçmişlerdi. Ancak sadrazam tarafından çok soğuk karşılandılar; söylediklerine neredeyse hiç kulak asılmadı ve müzakerelerin tekrar başlatıldığı Osek'e kadar ordu ile birlikte gitmek zorunda kaldılar. Tımışvar'da imzalanan önhazırlık belgesinden bahsedilmiyordu bile. Sadrazam, hiç vakit kaybetmeden, yerine getirilebileceklerine kendisinin bile inanmadığı taleplerde bulundu. Szeckelhyd'in boşaltılmasından ve Yenikale'nin yerle bir edilmesinden başka kayserden hazırlıklar için yapılan masrafların tazminatı olarak doğrudan 2 milyon verilmesini; bir zamanlar ödenen ve Zitvatorok Barışı ile kaldırılan yıllık 100 bin taler veya 30 bin duka tutarındaki haracın tekrar tesis edilmesini ve Osmanlı ordularının Dalmaçya'ya veya Venedik'e ait başka bölgelere ulaşmak için kayser topraklarından serbestçe geçmelerine izin verilmesini talep etti[268].

Bu talepleri yerine getirebilecek durumda olmadıkları gibi, cüretkâr düşmanın üzerine gerektiği gibi yürüyebilecek durumda da olmadıklarından böyle bir küstahlık karşısında Viyana'da duyulan dehşet daha da büyüktü. Baron de

267 Katona, s. 388. Wagner'in Kayser Leopold'a dair eserine göre: "İşaret edilen bu şartlar belirlenip imzalanarak hızlı ulaklar aracılığıyla her iki tarafın sarayına gönderildi; barışı artık yapılmış sayan Viyana sarayında sevinç büyüktü. Kayser, Goes'in giriştiğini kesin kabul etti".

268 *Le Campagne dell' Ungheria degl' anni 1663 e 1664 raccolte da diverse Relazioni e Lettere Oltramontane e discritte da* Girolamo Brusoni, Venedik 1665, s. 4. Bu savaşın tarihine ilişkin bölümünde, çoğunlukla Viyana'da yazılan ve yalnızca detaylı bilgiler vermekle kalmayıp, dönemin mevcut ruh hâllerini de canlı bir biçimde anlatan bir dizi mektuptan oluşan en değerli kaynak yazılarından biridir.

Goes'e bütün müzakereleri anında kesip hemen Viyana'ya geri dönmesine dair bir emir göndermeden önce, Kayser Meclisi'nde tam altı gün boyunca ne yapılması gerektiği tartışıldı. Oysa bunun için bile geç kalınmıştı. İstanbul'dan beri ordu ile birlikte seyahat eden Baron de Goes ve Elçi Reniger esir olarak Budin'e götürüldüler[269].

Mücadele edilmesi gereken ordunun büyüklüğü ancak burada tam olarak ortaya çıkıyordu. Ordunun başlangıçta 120 binin üzerinde asker, 123 ağır top, 12 muhasara topu ve 60 bin deve ve 10 bin katırdan oluştuğu söyleniyordu; ama sadrazamın serhad boylarında gerçekleştirdiği bir yoklama sırasında Bosna, Silistre, Tımışvar ve Varad birliklerinin ve ayrıca Erdel prensi ile Boğdan ve Eflak voyvodalarının birliklerinin de buraya çekilmesi ile yaklaşık 200 bin kişiye ulaşmıştı. Serdarlığı daha 30 yaşını bile doldurmamış olan sadrazam yürütüyordu. Ancak hakkında hemen hemen hiçbir şey bilmediği asıl savaş yönetimine gelince, bunu, faaliyetlerinden ziyade ismi ile yürütüyordu. Yine de yanında aralarından üçünün bilhassa seferin yönetici gücü olarak gösterildiği en mahir komutanlar vardı: Rumeli Beylerbeyi Bekobey Paşa, Kemeny'yi mağlup eden Küçük Mehmed Paşa ve Budin Beylerbeyi (Sarı) Hüseyin Paşa. Tımışvar Beylerbeyi Ali Paşa öncü birliklerini yönetiyordu[270].

Bu muazzam ordunun karşısına ne çıkartacaklardı? Montecuccoli, mevcut kayser birliklerinin sayısını ancak 6 bin kişi olarak tahmin etmekte idi ve bunlar bile düzenli bir ordu şeklinde biraraya toplanmamışlardı. Aksine birbirlerinden bağımsız küçük birlikler hâlinde Erdel'e, Yukarı ve Aşağı Macaristan'a, İstirya'ya vs dağılmışlardı. Olayların buraya kadar gelmesine izin veren yönetimin kayıtsızlığı, bilhassa Viyana halkı arasında patlak veren huzursuzlukla intikamını alıyordu. Devasa düşmanın Viyana kapılarına dayandığını düşünerek isyankâr bir tutum alan halk, artık çok geç de olsa her yerden yardım bulmak için çırpınan saraya ve bakanlara karşı sesini yükseltiyordu[271].

---

269 Brusoni, s. 5.

270 Baron Goes'in elyazması raporuna göre, Hammer, *aynı eser*, s. 109 ve 681. Ordunun gücü, Drava Nehri kenarında yapılan yoklamadan sonra Brusoni, s.5'te 6 Temmuz 1663 tarihli bir yazıdan alınmıştır. Montecuccoli, s. 392, genel olarak 100 bin kişiden bahsetmektedir.

271 Montecuccoli, s. 392. Katona, s. 391: "İnanılmaz, (Viyana'nın) ne kadar telaşlandığı, savaş Trakya'da değil de artık kent surları yakınındaymış gibi... İnanılmaz, saray mensuplarının hangi hakaretlere maruz kaldığı, her zaman olduğu gibi, halk saygısızca kayıtsızlığa saldırırken".

Lehistan kralı, 20 bin kişilik yardımcı kıtalar vadetmişti; ancak, şimdi bu birlikler talep edilince, askerî kuvvetlerine Moskovitlere karşı yaptığı savaşta ihtiyaç duyduğu için, yardımcı kıtalar gelmedi. Bundan ziyade Alman hükümdarlarının yardımlarına güveniliyordu. Bavyera, Saksonya ve Brandenburg elektörleri, Salzburg başpiskoposu ve Münster piskoposu, mesela zengin bir şehir olan Köln gibi bazı Alman şehirleri başta olmak üzere bunlar, Radasbona'da (Regensburg) toplanan Meclis herhangi bir karar almadan yardım vaadinde bulunmuşlardı bile. Radasbona Meclisi'nde ise şimdilik uzun süren müzakerelerden sonra, 1.650 süvari ve yaklaşık 6 bin piyade hem de çok zorlaştırıcı şartlar altında, temin etme kararından ileri gidilememişti. Bu birlikler, Alman soylularının hak ve özgürlükleri saklı kalmak üzere, Hristiyan âleminin ortak düşmanlarına karşı yalnızca bir yıllığına hizmet vereceklerdi; başlarında yalnızca çok önemli durumlarda kayserin generaline itaat edecek kendi komutanları olacaktı; Macar soylularınca serbest geçiş izni ve iyi bir erzak temini, kayser tarafından ise gerekli toplar ve teçhizatlar sağlanacaktı; asla diğer birliklerin arasına karıştırılmayacaklardı; elde ettikleri ganimetler kendilerine kalacaktı; son olarak şayet Augsburg İnanç Belgesi'ni* kabul etmişlerse, inançlarını serbestçe icra edebileceklerdi[272]. Oysa bu yardımcı kıtalar gelmeden, Macaristan da birliklerini gönderemeden, bu yıl için herşey sona ermişti bile. Acilen yalnızca en önemli meseleler halledildi. Viyana mümkün mertebe tahkim edildi ve erzakla donatıldı; saray erkânı Linz'e geri çekildi ve kaçabilenler saray erkânını örnek alarak başka yerlere sığındılar[273].

Harp şurasının planı, düşmanı dört ayrı kolorduyla karşılamaktı. Kont Souches'in emrindeki birinci kolordu, Moravya ve Silezya'yı koruyacaktı; Montecuccoli emrindeki ikinci kolordu, Tuna hattını tutacak ve bilhassa Komorn, Yanıkkale ve Uyvar'ı koruyacaktı; Kont Nikolas Zrinyi emrindeki üçüncü kolordu, Hırvatistan sınırında konuşlanacaktı; nihayet Kont Peter Zrinyi komutasındaki, aralarında en güçlüsü olan, dördüncü kolordu –bu kolorduyu en az 60 bin kişiye çıkartabileceklerini umuyorlardı– Macaristan'ı savunacaktı. Ne var ki sadrazam, Uyvar'a saldırmak üzere Budin'den yola çıktığında, söz ko-

---

272 Brusoni, s. 8, 15.

* Augsburg İnanç Belgesi (Confessia Augustana) 25 Haziran 1530 tarihinde Lutherciler tarafından Augsburg Meclisi'ne sunulan belgedir ve bugün hâlâ Protestanlığın bağlayıcı esaslarını oluşturur (çn).

273 *Aynı eser*, s. 14.

nusu kolorduları oluşturacak birlikler henüz sancaklarının altında toplanmamışlardı. Temmuz ayı ortalarında Komorn'da toplanan harp şurasında, genelde iyi silahlanmamış köylülerden oluşan Macar milislerin biraraya toplanıp dağıtılmasına gerek olup olmadığına ve toplanıp dağıtılacaklarsa bunun nerede yapılacağına dair karar vermeye çalışılıyordu[274].

Sadrazam Divânı'nda başlangıçta önce Komorn'a mı, Yanıkkale'ye mi, yoksa Uyvar'a mı saldırılacağı konusunda bir kararsızlık yaşanmıştı. Sonunda daha kolay olacağı için Uyvar'da karar kılındı. Böylece Ağustos ayının ilk günlerinde Osmanlı öncü birlikleri, ordunun Tuna Nehri'ni geçmesi için yolu hazırlamak üzere Estergon'a geldi. Bir kısmı, yaklaşık 24 bin kadar Osmanlı, tam başarıyla Tuna Nehri'ni geçmişlerdi ki, Uyvar Komutanı Kont Forgacs, birliklerinin acilen biraraya toplayabildiği küçük bir bölümüyle düşmanı mümkünse burada durdurmak ya da geri dönmeye zorlamak için üstün güçteki düşmanın üzerine atılmak gibi delice bir fikre kapıldı. 7 Ağustos'ta Ciğerdelen (Parkany) yakınlarında meydana gelen çatışma, kayser birliklerine felaket getirdi. Macar milisler, daha ilk hücumda kaçmaya başladılar; direnmeye kararlı olanlar, ölümcül bir çatışmada ya öldürüldüler ya da esir alındılar. Yanlarındaki bütün eşyalar, 5 bombardıman topu ve 8 havan topu ile 1.200 kadar esir, galiplerin eline geçti. Sadrazam, esirlerin birçoğunu Kont de Goes'in gözleri önünde idam ettirdi. Bilhassa subaylarının neredeyse tamamını kaybetmiş olan Forgacs, ancak 2 bin kadar adamıyla bu darbenin muhafız kıtasının cesaretini tamamen kırdığı ve herşeyi tam bir kargaşaya çevirdiği Uyvar'a ulaşmayı başardı[275].

Şanslarına sadrazam arkalarından çok yavaş geliyordu ve böylece Montecuccoli'ye kaleye müdafilerin cesaretini ve gücünü tekrar yükselten yeni bir birlik sevketmek için yeterince zaman kaldı. En azından Forgacs kendisini sadrazamın kaleyi savaşmadan teslim etme talebini gururla geri çevirecek kadar güçlü hissediyordu[276]. Anlaşıldığı kadarıyla birliklerinin cesareti ve dayanıklılığı açısından beklentilerinde hayal kırıklığına uğramadı. Zira 14 Ağustos'ta başlayan ve 24 Eylül'de onurlu bir teslimiyetle sona eren Uyvar kuşatması, saldırı ve savunma araçları da daha ayrıntılı olarak incelendiğinde, Macaristan savaşında şanlı diye kabul edilen silahlı harekâtlardan biri kabul edilir.

---

274 *Aynı eser*, s. 6; Montecuccoli, s. 394.
275 Montecuccoli, s. 396; Brusoni, s. 11.
276 Sadrazamın bu amaçla Forgacz'a gönderdiği yazıyı Brusoni, s. 13 aktarmaktadır.

Sadrazamın zamanla kalenin surları altına ve yakınına topladığı birlikler en az 150 bin kişiyi bulurken, muhafız kıtası ancak 1.000 kişi kadardı. Ayrıca istihkâmlar da yeterli durumda değildi. Uyvar'ı çevreleyen altı burçtan yalnızca üçü tamamlanmıştı ve düşman tabii ki saldırılarını ve bilhassa toplarını tercihen daha zayıf taraflara çeviriyordu. Yine de bütün hücumlar geri püskürtüldü; yine de 150 küçük ve kaleye 24, 30 ve 40 kiloluk 18 bin gülle fırlattıkları söylenen 21 büyük topun sürekli ateşi istihkâmları çok az sarstı. Oysa zayıf muhafız kıtası böyle bir gücün karşısında uzun süre dayanamazdı. Sonunda insan, cephane ve erzak eksikliği görülmeye başlandı. Birçok insanın hayatına mâl olan bir barut deposu infilakı, kalenin kaderini belirledi[277].

Kaledekiler, kendilerini artık son hücuma dayanabilecek kadar güçlü hissetmiyorlardı. Herkes, askerler ve halk, kadınlar ve çocuklar, şiddetle kalenin teslim edilmesini istiyorlardı. Komutanlardan biri olan Marki di Pio, son ana kadar teslim olmaya karşı çıktı. Kargaşa çıkartan askerlerden üçünü kendi elleriyle öldürdüğü ve diğerlerini sâkinleştirmek için aralarında 7 bin guldenin üzerinde para dağıttığı söyleniyordu[278]. Oysa bu çareler de artık yeterli değildi. 24 Eylül'de teslimiyet belgesi imzalandı. Şartları, daha önce de bahsettiğimiz gibi, gayet onurlandırıcı idi.

Muhafız kıtasının, malları ve eşyalarıyla, silahlarıyla, bando eşliğinde, uçuşan sancaklarla ve fitilleri yanan dört topla gitmesine izin verildi. Onlarla gitmek isteyen halka da malları ve aileleri ile birlikte aynı serbest geçiş hakkı tanındı. Sadrazam, gidenleri Komorn'a götürmek üzere 400 araba ve gerekirse daha fazlasını temin etmeyi bizzat taahhüt etti. Hiç kimseye bir zarar gelmeyecekti ve her türlü sürtüşmeleri önlemek için bütün Türklerin, muhafız kıtası ve kale sâkinleri gidene kadar kaleye girmeleri kesinlikle yasaklandı ve o zamana kadar ateşkes tanındı. Geride kalmak isteyenlerin can ve mal güvenliği sağlanacak, inançları ve dinî vecibelerini yerine getirmeleri açısından hiç-

277 Uyvar kuşatması ve düşüşü hakkında, bu Macaristan savaşlarındaki neredeyse her önemli silahlı harekât hakkında olduğu gibi, bazıları zamanının zevkini yansıtan garip başlıklar taşıyan birçok özel yazılar mevcuttur. Oysa genellikle yalnızca yerel olarak ilgi uyandırmakta ve yalnızca özel savaş tarihi ve mevcut ruh hâllerinin değerlendirilmesi için bazı bilgiler vermektedirler. Burada ele aldığımız daha genel hususlar için Montecuccoli, s. 393 ve 407 ve devamı ile Brusoni, s. 17 ve devamı en iyi ve bütünüyle yeterli kaynaklar olarak kalmaya devam etmektedir.

278 Brusoni, s. 39-40.

bir şekilde rahatsız edilmeyeceklerdi. Harfi harfine yerine getirilen bu şartlar, karşılıklı rehinelerle güvence altına alındı[279].

25 Eylül'de muhafız kıtası savaş onurları ve hiçbir rahatsızlıkla karşılaşmadan kaleden uzaklaştı ve sadrazam bunun üzerine kaleyi teslim alarak buraya 4 bin kişilik bir muhafız kıtası bıraktı. Yalnızca şehrin Katolik ana kiliselerinden ikisi camiiye çevrildi. Sadrazam buna karşın bilgece davranarak, Protestanlara esirgeyerek muamele etti. Kiliselerine ve inanç özgürlüklerine dokunmadı ve görünüşe göre en azından ilk zamanlarda, bu sayede Macaristan'ın çok sayıda Protestan halkı arasında birçok gönülü fethetti[280].

Montecuccoli bu hadiseye çok büyük bir önem vermek istememesine rağmen –buraya "yeterince kötü bir yer" diyor– Uyvar'ın düşmesinin etkisi, bu savaşın ilk nihaî darbesi olarak muazzamdı. Bir taraftan tabii ki korkuyu ve dehşeti arttırıyordu, fakat diğer taraftan herkes artık toparlanmaya ve işi daha ciddiye almaya başlıyordu. Kont Forgacs, kaleyi teslim etmiş olmaktan dolayı, kaysere yazdığı bir mektupta kendisini savunmayı gerekli görmüştü ve kalenin diğer komutanları, örneğin Albay Locatelli, aynı şekilde kendilerini bu felaketin suçundan arındırmaya çalışıyorlardı; ancak gergin kamuoyunun sesine yine de Forgacs'ı devlet esiri olarak Yanıkkale'ye götürecek kadar kulak verilmeli idi[281].

Bilhassa Viyana'da bu gergin ruh hâli zirveye ulaşmıştı. Burada, sadrazamın ertesi ilkbahar başkent önlerine geleceğinden ve burayı daha sonraki teşebbüsleri için bir üs hâline getireceğinden kesin emindiler. Bu yüzden Viyana'da ve bunun dışında Tuna Nehri'nin ana geçişlerinde ve Linz'e kadar bütün tahkimat çalışmaları büyük bir gayretle devam ettirildi[282]. Şanslarına olaylar daha sonbahar ve kış aylarında, bilhassa Montecuccoli'nin ve Kont Zrinyi'nin az sayıdaki askerî kuvvetleriyle Waag ve Tuna nehirleri kıyılarında muhafaza etmeyi

279 Teslimiyet belgesinin tam metni için bk. Brusoni, s. 29: "*Articoli accordati agli Abitanti di Neyhesel dal Gran Visire*".

280 Brusoni, s. 53: "Protestanların (kiliselerinde) herhangi bir değişiklik yapmadı, onların vicdan özgürlüğünü engellemedi, bu şekilde büyük bir bölümüne sapkınlık bulaşmış Macarları Osmanlıların tarafına cezbetmeyi sağladı". Bu husus *aynı eser*, s. 65'te daha da kesin bir biçimde vurgulanmaktadır.

281 Kont Forgacz'ın ve Albay Locatelli'nin kaysere yazdıkları oldukça ilginç yazılar için bk. *aynı eser*, s. 19 ve 30. Forgacz'ın tutuklanması için bk. s. 38.

282 *Aynı eser*, s. 28.

başardıkları güvenli ve mahir konumlarından dolayı başlangıçta korkulandan çok daha olumlu bir yön aldılar.

Sadrazam, Uyvar'da elde ettiği avantajı hemen kuzeye doğru daha büyük bir teşebbüs için kullanmaya cesaret edemedi. Yalnızca hemen civardaki Live, Novigrad, Nitra, Galgoc (Freystadt/Hlohovec) ve Şintava (Schintau/Sempte) gibi, hâlâ kayser birliklerinin işgali altındaki kalelere teslim olma çağrısında bulundu ve hiçbiri bu çağrıya uymak istemeyince, ordusunun bazı birliklerini kaleleri zorla ele geçirmeleri için buralara gönderdi. Nitra ve Galgoc, Ekim ayının ilk günlerinde neredeyse hiç direniş göstermeden teslim oldular; Live ve Novigrad, Kasım ayına kadar dayandılar ve yalnızca Montecuccoli'nin zamanında 500 kişilik bir takviye göndermeyi başardığı Şintava, başarılı bir direniş gösterdi. Nitra'nın bu kadar acele teslim edilmesinin bedelini, kalenin komutanı başı ile ödemek zorunda kaldı[283].

Bu arada Montecuccoli bakışlarını, daha Uyvar kuşatması sırasında, bilhassa düşmanın Waag Nehri'ni geçmesini engellemeye çevirmişti. Bu amaçla Ağustos ayı sonunda, kolordusuna katılacak Macar milisleri beklemek üzere Bratislava'nın üst tarafındaki Lanitz'te sağlam bir konuma geçmişti. Oysa milisler bir sürü bahane ileri sürerek gelmediler ve bu yüzden Montecuccoli düşmanın sürekli ilerleyişine tek başına karşı çıkabilecek durumda değildi. Montecuccoli'nin küçük birlikler hâlindeki Osmanlıları birkaç kez geri püskürtmeyi başarmasına rağmen, 3 Eylül'de 25 bin Tatar ve Türk'ten oluşan birlikler Galgoc yakınlarında nehri geçtiler ve yıkıcı bir kasırga misali bilhassa Nikolsburg (Mikulov), Brno (Brünn), Rabensburg ve Olmütz (Olomouc) yakınlarına kadar her yeri ateş ve kılıçla harabeye çevirdikleri ve binlerce insanı köle olarak alıp götürdükleri Morava'ya yayıldılar. Arkalarından gitmek veya onları geri püskürtmek için fazla zayıf olan Montecuccoli, en azından Bratislava'yı ve Tuna Nehri'nin kolları olan Küçük Tuna ve Waag nehirleri ile çevrelediği Bratislava'dan Komorn'a kadar uzanan adalar topluluğunu (Schüttinsel) korumak zorunda idi. Bu yüzden Modern ve Trnava'ya yalnızca az sayıda muhafız kıtaları bıraktı; Tatarların arkasından boşuna da olsa 2 bin süvari gönderdi ve birliklerinin kalanı ile Tuna Nehri'nin burada oluşturduğu adada ve Türklerin bir saldırısına karşı başarıyla koruduğu Bratislava surlarının altında sağlam bir konuma geçti[284].

283 Brusoni, s. 37-38, 43-44, 46.

284 Waag Nehri kenarındaki harekât hakkında en iyi bilgileri Montecuccoli, *Mémoires*, T. III, s. 398-407 vermektedir.

Aynı zamanda Kont Nikolas Zrinyi de Hırvatistan'dan Macaristan ve İstirya birlikleri ile kuzeye doğru harekete geçmişti. Ekim ayı ortalarında hiçbir engelle karşılaşmadan Tuna Nehri'nin oluşturduğu adaya geldi ve Komorn'da karargâh kurarak, buradan çeşitli yönlere doğru, genelde Türklerin aleyhine sonuçlanan akınlarına başladı. Güney sınırında kalan kardeşi Peter, bu arada İstirya'ya akın etmeye hazırlanan Bosna Beylerbeyi *Cenkçi* Paşa'ya 17 Ekim'de ağır bir mağlubiyet yaşattı. Karlstad'ın (Karlovy Vary) orman geçitlerinde Osmanlılara saldırdı; 1.200 kişiyi öldürdü ve aralarında beylerbeyinin 30 bin taler ödeyerek özgürlüğünü satın almak zorunda kalan kardeşinin de bulunduğu 300 esir aldı[285].

Bu arada yaklaşık 10 bin kişiden oluşan Ren bölgesinden gelen Alman birlikleri de Hohenlohe Kontu Wolf Julius'un emrinde Krems'e kadar ilerlerken, General Monteverde Alman birlikleri ve 2 bin Brandenburglu ile Silezya'yı işgal etmişti[286].

Bütün bunlar sadrazam için şimdilik kuzeye doğru herhangi bir teşebbüste bulunmamak için yeterli sebepti. Bu yüzden sadece 2 bin köylünün gece gündüz çalışmasıyla Uyvar'ın istihkâmlarının tekrar inşa edilmesini sağladı, buraya güçlü bir muhafız kıtası bıraktı ve Tatarları da tekrar Moravya'dan yanına çektikten sonra Ekim sonunda geri dönmek üzere yola çıktı. Geri dönüş yolu mevsimin ilerlemiş olması ve sürekli yağan yağmurlar yüzünden oldukça zorlu geçti. Sadrazam, kendi birlikleri ile Estergon ve Budin üzerinden hemen Belgrad'a geri dönerken, paşalarına ve Tatarlara bilhassa Kanije, Segedin, Szambor ve Peç olmak üzere, Macaristan'da kış karargâhları tahsis etti. Çok geçmeden kayser birlikleri de Avusturya'da kendi kış karargâhlarına çekilirlerken, Alman birlikleri İstirya, Karinyola (Kernten/Kärnthen) ve Karinya (Kraina) yerleştirildiler[287].

Oysa kış ayları boyunca silahlar yine de susmadı. Kont Nikolas Zrinyi, kış seferi sırasında ertesi yılın önemli darbelerini hazırlayan cüretkâr teşebbüslerin ruhu idi. Ocak 1664 ortalarında başta Alman birliklerinin bir kısmı, Kont Bathiany emrindeki Macar birlikleri, Yüzbaşı Puchard emrindeki Bavyera birlikleri vs olmak üzere, toplam 23 bin kadar askeri Mur Nehri kenarındaki Yenikale'de topladıktan sonra, 21 Ocak'ta Drava Nehri kenarındaki küçük

285 Montecuccoli, s. 405, 409; Brusoni, s. 23, 41, 43, 45.

286 Brusoni, s. 39, 41.

287 Brusoni, s. 44-45.

Beryence (Presnitz/Berzenzce) Kalesi'ne doğru yola çıktı; kaleyi, hiçbir direniş göstermeden teslim olunması üzerine 23 Ocak'ta ele geçirdi; daha sonra hemen Babofca'ya (Babocsa) yöneldi ve burayı da dört gün sonra tek bir kılıç darbesine gerek kalmadan ele geçirdi; 28 Ocak'ta büyük bir bölümü ateşe verilen Peç'e ani bir baskın düzenledi ve Osek'te Drava Nehri ve bataklıkların üzerindeki 2.600 metre (8.500 fit) uzunluğunda ve 5 metre (17 fit) genişliğinde, Kanuni Sultan Süleyman zamanlarından beri Belgrad'dan Budin'e giden büyük askerî yolun en önemli bağlantılarından biri olan şahane köprüyü ateşe verdi. İki gün içinde, yakınlarında müdafaası için inşa edilen palankalarla birlikte yerle bir edilmişti. Zrinyi son olarak Peç ve Osek Köprüsü'ne yönelirken, yalnızca Kont Hohenlohe emrindeki Alman birliklerini gözcü olarak bıraktığı Zigetvar üzerine yürümek de istedi. Ancak kuşatmayı kırmak üzere 12 bin Türk ve Tatar'dan oluşan bir birliğin gelmesi ve mevsimin ilerlemiş olması, yolu üzerindeki bütün köyleri, sözde 50'yi aşkın, ateşe verdikten sonra Şubat ayı ortalarında bilhassa Türklerin ana montaj depolarından biri olan Peç'te ele geçirdiği zengin ganimetlerle birlikte Tuna Adaları bölgesindeki karargâhlarına geri döndü[288].

Farklı değerlendirmelere sebep olan ve bilhassa Montecuccoli tarafından kesinlikle hoş görülmeyen bu kış seferi, ancak bundan da önemlisi, güney ve kuzey arasındaki irtibatın uzun bir süre kesilmesine sebep olacakmış gibi görünen Osek Köprüsü'nün yıkılması Türkleri öyle kışkırttı ki, sadrazam sadece Macaristan'da kalan bütün birlikleri Zrinyi'nin –az kalsın Kanije'ye yaptığı bir akın sırasında ele geçecekti– üzerine göndermekle kalmayıp, kış ayı ortasında seferi bizzat tekrar başlatmaya niyetlendi. Ocak ayı sonunda bu amaçla Belgrad'dan bilfiil ayrıldı, fakat tam Mitroviçe'ye gelmişti ki Zrinyi'nin Zigetvar'dan hiçbir şey elde edemeden ayrıldığı haberini aldı ve tekrar kış karargâhına döndü. Yine de hiç vakit kaybetmeden Osek Köprüsü'nü bir an önce yeniden inşa etme emri verildi. Köprü üç ay içinde gerçekten de tamamlandı ve benzer bir hadiseyi önlemek için güçlü bir muhafız kıtasıyla donatıldı

288 *Aynı eser*, s. 57, 61-64 ve 66. Zrinyi'nin şanına daima biraz kem gözle bakan Montecuccoli, hizmetlerini burada da (bk. s. 421-426), bilhassa Osek'teki köprüyü sefil bir ağaç sedde çevirmeye çalışarak mümkün olduğunca önemsiz göstermeye çalışmaktadır. Katona, *aynı eser*, s. 511'de Kazi, Zrinyi'yi çok daha adilâne değerlendirmektedir. Ancak, kayserin Zrinyi'yi, reddettiği bir onur olan, Alman soyluları sınıfına dâhil ederek ödüllendirmek istemesine rağmen, Viyana'da da kış seferi sanki pek onaylanmıyordu. Mesela Viyana'dan gönderilen 27 Ocak 1664 tarihli bir yazıda şöyle denmektedir (bk. Brusoni, s. 57): "Saray bu akınların herşeyden önce ona karşı bütün Osmanlı güçlerini harekete geçirmekten başka bir işe yaramadığı yorumunu yaptı".

ki, bu durum Bâbıâli'nin nihayet geçen yılın Kasım ayında Baron de Goes'i hapisten çıkartıp yenilediği barış taleplerinde ciddi olmadığının en büyük delili idi. Zaten talepler, kayser tarafından kabul edilebilecek cinsten değildiler. Bâbıâli'nin silahlarını bırakması için esas şartları hâlâ, Erdel'in tamamının devredilmesi ve Macaristan için haracın tekrar tesis edilmesi idi[289].

Kayser Leopold bu yüzden savaşı ertesi yıl var gücüyle devam ettirmeye ve bunun için Alman İmparatorluğu'ndan ve diğer Hristiyan devletlerinden daha fazla yardım istemeye niyetli idi. Kayserin yıl daha sona ermeden şahsen katıldığı Regensburg Meclisi'nde Alman soyluları bu defa cesaret verici bir gönüllülük gösterdiler. Bilhassa bağımsız şehirlerden gelen bazı itirazlardan sonra, ertesi yıl için her zamanki Alman birliklerinin üç katını kayserin emrine verme kararına varıldı. Yalnızca başkomutan ve diğer komutanlar üzerinde hemen anlaşmaya varılamadı. Protestanlar kendi başkomutanlarını istiyorlardı ve Brandenburg elektörü lehine oy kullandılar ama nafile. Sonunda başkomutan olarak Baden Palatini Wilhelm Leopold seçildi ve yanına süvarilerin komutanı olarak Württemberg Prensi Ulrich ve topçu generali olarak Kont Franz Fugger verildi. Ren birliklerinin başına yine Kont Hohenlohe geçecekti. Hafif topları Alman soyluları, ağır topları ise kayser temin edecekti. Mart ayı ortalarında herşey yola çıkmaya hazır olacaktı[290].

Bu amaçla kendisine kayserin temsilcisi olarak Kont Strozzi'nin gönderildiği Fransa Kralı XIV. Louis, aynı zamanda 4 bin piyade ve 2 bin süvariden oluşan bir yardımcı kıta yollamaya razı olmuştu, fakat Bâbıâli'nin eline doğrudan bir kızgınlık sebebi vermemek için, Alsas bölgesi karşılığında orduya vermesi gereken Alman birlikleri sıfatıyla Ren bölgesinin birliklerine katılacak bir yardımcı kıta olarak. Yardımcı kıtanın başında Kont Coligny bulunacaktı ve Fransa'nın en soylu ailelerinden birçok kişi, sözde 2 bin kadar, kendi masraflarını kendileri karşılamak üzere, gönüllü olarak Coligny'ye katılma teklifinde bulundular. Kral, veliahtının Hristiyanlığın hayrına yapılan bu şanlı sefere katılmak üzere kılıcını kuşanabilecek yaşa henüz gelmediğine çok üzülüyordu[291].

---

289 Brusoni, s. 47, 49, 76.

290 Regensburg'dan gönderilen 26 Şubat 1664 tarihli bir yazıya istinaden, Brusoni, s. 66.

291 Brusoni, s. 52, 68, 76. Burada, kralın, kaysere bu savaşta yapılan hizmetleri sanki kendisine yapılmış hizmetler kabul edeceği söylenmektedir: "Majestelerinin, oğlu veliahtın, Hristiyanlık için bu kadar önem taşıyan bir savaşta ün kazanmak için kılıç kuşanacak yaşta olmayışı hoşuna gitmediği".

Diğer devletlerden, bilhassa İsveç'ten, Danimarka'dan, Hollanda'dan ve İngiltere'den bu defa da bir şey beklenemezdi. Buraya gönderilen kayser elçileri, aynı dönemden kalma bir yazıda da belirtildiği gibi, buradan güzel sözler, mazeretler veya boş vaatlerden başka bir şey getirmediler. İngiltere ve Hollanda, Doğu Akdeniz'deki ticarî menfaatlerine Macaristan savaşı uğruna Bâbıâli ile ilişkilerini koparamayacak kadar çok değer veriyorlardı[292].

Buna rağmen kayser, ilkbaharda bilfiil 70-80 bin kişiden oluşan dikkate değer bir askerî kuvvete sahip olmuştu: 24 bin Alman askeri, Fransız birlikleri dâhil 20 bin Ren birliği askerleri ve Avusturya topraklarından, yavaş da olsa, zamanında toplanma yerlerine gelen 30-40 bin asker. Buna karşılık Osmanlı sultanının bu yıl için sefere çıkarttığı ordu en az 150 bin kişi olarak tahmin ediliyordu. 1 Mart'ta Edirne ovalarında yapılan bir yoklama sırasında 94 bin kişi silah altında idi ve 60 bin kişi aynı dönemde Belgrad'da ve dolaylarında toplanmıştı; bütün bunlara bir de Yukarı Macaristan'da hareket edecek Tatar, Eflak ve Boğdan yardımcı kıtaları ekleniyordu[293].

Sadrazam, Mart ayı sonunda Belgrad'dan yola çıktı, fakat öyle yavaş ilerledi ki, ancak Mayıs ayı ortalarında Osek Köprüsü'ne varabildi. Bu arada kayser birlikleri harekâtlarına başlamışlardı bile. Kış ayları içinde, Ocak ve Şubat aylarında, Erdel'deki iki önemli kale olan Zekelhyd ve Kluj kaybedildiğinden bu sefer onlar için çok talihli başlamadı. Her iki kaledeki Alman muhafız kıtaları uzun süredir paralarını alamadıkları için isyan etmiş, Apaffy ile irtibata geçmiş ve her iki kaleyi de kendilerine yüksek bir ücret, vicdan özgürlüğü, din serbestliği verileceği ve ceza almayacakları vadedilen resmî antlaşmalar karşılığında teslim etmişlerdi. Ne yazık ki Szathmar, Tokay, Kollo vs gibi işgal altındaki diğer yerlerin de çok geçmeden bu örneği takip edeceklerinden endişe ediliyordu[294].

Güneyde bu şekilde kaybedilenler, kuzeyde çok geçmeden yapılan ilk darbelerle kısmen geri kazanılıyordu. 2 Mayıs'ta Nitra 14 günlük bir kuşatmadan sonra Kont Souches'in eline geçti ki bu, muhafız kıtasına tanınan imtiyazlar galipler tarafından ihlal edilmemiş olsaydı çok daha büyük bir değere

292 Viyana'dan gönderilen 9 Mart 1664 tarihli yazı, *aynı eser*, s. 71.

293 Her iki ordunun gücü, Viyana'dan gönderilen 9 Mart ve 30 Mart tarihli iki yazıda ayrıntılı olarak verilmektedir (bk. Brusoni, s. 70 ve 76).

294 İçerikleri birbirine neredeyse eşit iki antlaşma için bk. Katona, *aynı eser*, s. 467 ve 472. Ayrıca bk. Brusoni, s. 55, 58.

sahip olacak parlak zafer olacaktı. Zira can ve mal güvenliği tanınmış olmasına bakılmaksızın gidenlerden birçoğu, Alman askerler tarafından öldürülerek soyuldular[295].

Buna karşılık bu seferin, Montecuccoli'nin görüşünün aksine, Zrinyi'nin ısrarları üzerine bataklıklarla çevrili, ulaşılması zor Kanije Kalesi'ne yönelik ilk büyük teşebbüsü talihsiz geçti. Montecuccoli savaşı Tuna boylarına çekmenin ve mesela Estergon'a saldırmanın çok daha avantajlı olacağını kanıtlamış olmasına rağmen, Zrinyi bilhassa kayserin Radasbona'daki harp şurasındaki nüfûzu sayesinde Kanije'ye yapılacak saldırıya öncelik verilmesini sağlamıştı.

Nisan ayının ikinci yarısında Kont Strozzi emrindeki kayser birlikleri, Zrinyi emrindeki Macarlar'la Hırvatlar ve Kont Hohenlohe emrindeki Alman birlikleri, yaklaşık 30 bin kişi kadar, Kanije önlerinde toplandı. Oysa kuşatma baştan beri yanlıştı ve kötü ilerliyordu. Komutanlar arasındaki anlaşmazlıklar, Kanije'nin olağanüstü konumunun da gerektirdiği imkânlara bile sahip olunmayan belirli bir hücum planının oluşmasını engelliyordu. Bataklıkta sağlam bir konum edinmek için yeterli saz demetleri yoktu; toplar ve cephane kötü durumda idi; humbaraların ve el humbaralarının çoğu, kaleye ulaşamadan havada patlıyordu; ama buna karşın kalenin muhafız kıtasının çıkış harekâtlarından çok çekiyorlardı ve sonunda erzakları da bitti. Neticede hiçbir sonuç alamadan bir ay boyunca kalenin önünde bekledikten ve bu arada birçok adam kaybettikten sonra, sadrazamın 40 bin asker ve 100 topla Osek Köprüsü'nden geçip Kanije'yi muhasaradan kurtarmak için Peç üzerinden Zigetvar'a kadar ulaştığı haberi üzerine kuşatma, 1 Haziran'da geride muazzam bir cephane ve teçhizat bırakılarak apar topar kaldırıldı. Montecuccoli'nin iddialarına göre bu kuşatma 1 milyon altından fazlaya mâl olmuştu ve elde tutulmaları mümkün olmadığı için boşaltılan ve ateşe verilen Babofca ve Beryence kalelerinin de kaybına sebep oldu[296].

295 Brusoni, s. 84, 89.

296 Kanije kuşatmasına o dönemlerde çok büyük bir önemi veriliyordu; genel olarak bu yere hâkim olmanın, yalnızca bu seferin değil, savaşın da kaderini belirleyeceğine inanılıyordu. Bu yüzden burada olup bitenler hakkında en küçük ayrıntılara giren birçok rapor mevcuttur, örneğin Brusoni, s. 80-82, 88 ve bilhassa s. 92-99'da toplanan mektuplar ile Montecuccoli, s. 426-429. Bu arada Katona, *aynı eser*, s. 392'nin de Montecuccoli'nin hâtırâtından, Latince elyazmasından elimde mevcut baskılardan hiçbiri tarafından henüz kullanılmamış çok değerli ilavelere ve genişletilmiş bilgilere yer verdiğini de hatırlatmak isterim.

Kayserin ordusu, tükenmiş ve zayıflamış bir hâlde Mur Nehri'nin sol kıyısındaki küçük Yenikale Palankası'na geri döndü veya burada yer bulamayanlar nehrin sağ kıyısında sağlam bir konuma geçtiler. Sadrazam, Kanije'de çok kısa bir süre kaldıktan sonra, arkalarından buraya geldiği ve komşu tepelerde aldığı korunaklı bir konumda hemen buranın muhasarasına başladığı için çok geçmeden gerçekten çaresiz bir duruma düştüler. Gerekli takviyeler yoktu, erzak ve cephane temini zorlu idi ve komutanlarla askerlerin cesaretleri kırılmıştı. Bu durum, Viyana ve Radasbona'da dehşet yarattı. Herşeyi kaybetmek istemiyorlarsa acilen yardım göndermek ve herşeyden önce birlik içinde güçlü ve basiretli bir savaş yönetimi sağlamak zorunda olduklarının farkındaydılar. Bir an bile kaybedilmemeli idi ve bu yüzden kayser, o dönemlerde henüz gönlü kırılmış bir hâlde Viyana'da bulunan Montecuccoli'yi 4 Haziran'da elden gönderilen bir yazıyla geniş yetkiler ve savaşın yönetimini ele almak için hemen yerine hareket etme emriyle birlikte başkomutanlığa getirdi[297]. Bu karar, iki ay içinde bu savaşın kaderini kayserin ve Hristiyan davasının lehine çeviren olumlu bir değişimin başlangıcı oldu. Montecuccoli, 8 Haziran'da Viyana'dan ayrıldı ve Graz'da kayserin bakanları ile sefer planını görüştükten sonra 15 Haziran'da Mur Nehri kıyısında herşeyi çok endişe verici bir durumda bulduğu karargâha geldi. Aslında askerler tarafından alaya alınarak "Koyun Ağılı" diye adlandırılacak kadar kötü ve sefil bir palankadan başka bir şey olmayan Yenikale'nin muhafız kıtası hâlâ dirense ve mucizevî bir cesaret gösterse de durumları yine de çaresizdi. Kont Strozzi ve onunla birlikte subayların büyük bir bölümü ölmüştü, birçoğu yaralanmıştı veya hastalıktan dolayı yatıyordu ve birliklerde her gün yaşanan kayıplar ancak büyük zorluklarla yenileri ile telafi edilebiliyordu. Yine de o güne kadar düşmanın Mur Nehri'ni geçmesini engellemeyi başarmışlardı ve Montecuccoli de şimdi dikkatini öncelikle buraya veriyordu.

Anlaşılan o ki yanında yaklaşık 60 bin asker bulunan sadrazamın niyeti, bu nehri aşıp İstirya topraklarını geçerek, doğrudan Viyana üzerine yürümekti[298]. Tuna kıyılarında kalan birlikleri de yanına çeken Montecuccoli ise, karşısına ancak Mur Nehri'nin Drava'ya aktığı yerden Yenikale'nin çok ötesine kadar

297 Montecuccoli, s. 430.

298 Bilhassa sadrazamın ordugâhından kaçan devşirme Pistoyalı Balthasar da Gallo'nun ifadesi bu hususta bütün kuşkuları ortadan kaldırmaktadır; Fazıl Ahmed Paşa buna göre Temmuz ayı ortalarında Viyana önlerinde olmayı umuyordu. Viyana'dan gönderilen 6 Eylül tarihli yazı (bk. Brusoni, s. 130).

uzanan hattın tamamını savunmak ve bu amaçla küçük birlikler hâlinde nehrin kıyılarına dağıtılmak zorunda olunan 36 bin asker çıkartabiliyordu. Zira Baden palatinin emrindeki Alman birlikleri ve Fransız yardımcı kıtası henüz Altenburg ve Linz önlerinde idi ve yavaş ilerliyorlardı. Daha büyük bir teşebbüste bulunmadan önce onların gelişini beklemek zorundaydılar[299].

Oysa burada bu şekilde başarılı bir savunmaya geçilirken Yenikale kurtarılamadı. 22 ve 23 Haziran'da düşmanı cüretkâr ama başarısız bir çıkış harekâtı ile geri püskürtmeye çalışırken ve 27 Haziranda başarıyla geri püskürtülen bir hücum muhafız kıtasının son gücünü de tüketirken, 30 Haziran'da zayıf istihkâmları tamamen yerle bir eden bir lağımın patlaması, kalenin sonunu getirdi. Osmanlılar, Montecuccoli'nin emrine uyarak palankayı havaya uçurmaya ve geri çekilmeye fırsat bulamadan muhafız kıtasından yaklaşık 1.000 kişinin daha kısmen öldürülerek kısmen de çöken köprüden kaçmaya çalışırken Mur Nehri'nde boğularak canına mâl olan şiddetli son bir hücumla kaleyi ele geçirdiler. Yine de Osmanlılar çıkan kargaşada nehri geçmeyi başaramadılar. İki saat süren ağır bir çatışmadan sonra geri püskürtüldükleri gibi, daha sonraki günlerde nehri geçme teşebbüsleri de başarısız oldu. Birkaç yararsız çatışmadan ve sahte yürüyüşten sonra sadrazam 7 Temmuz'da Yenikale'yi yerle bir edip 12 Temmuz'da Kanije'ye geri döndü ve buradan Mur Nehri'nde yapamadığını daha büyük bir başarıyla gerçekleştirebileceğini umduğu Yanıkkale'ye yöneldi[300].

Montecuccoli, Mur Nehri kenarında yalnızca birkaç nöbetçi kıta bırakarak düşmanı Raab Nehri yönünde takip etti. 16 ve 17 Temmuz tarihlerinde uzun süredir beklenen Baden palatini emrindeki Alman birlikleri ve çok geçmeden Olmütz'de Kont Coligny emrindeki Fransız yardımcı kıtaları da kayser ordusuna katıldılar. Montecuccoli, bu takviyelerle birlikte 26 Temmuz'da Raab Nehri kenarındaki Körmend'e, sadrazamın gerek burada gerekse Zahan'da nehri geçme çabalarını engelleyebilecek kadar erken ulaştı. Bu esnada oldukça kayıplar vermiş olan Osmanlılar böylece yavaş yavaş Raab Nehri'nin sağ kıyısındaki Saint Gotthard Manastırı yakınlarına kadar sürüldüler ve iki ordu, aralarında yalnızca bir nehir olduğu hâlde, 30 Temmuz'da burada muharebeye hazır vaziyette karşı karşıya geldiler. Komutan tecrübesi ile burada, Avusturya ve İstirya'nın birleştiği bu noktada, nihaî sonuca giden zarların atı-

299 Brusoni, s. 100, 102; Montecuccoli, s. 431 ve devamı.
300 Montecuccoli, s. 435-440; Brusoni, s. 99, 101, 103-104.

lacağının pekâlâ farkında olan Montecuccoli, muharebeyi kabul etmeye kesin kararlı idi ve aynı akşam zaferi elde etmeyi umduğu bir muharebe düzeni tasarladı[301]. Kayserin silahları başka yerlerde de başarılı olduklarından, bu umudu o denli canlı ve olumlu idi.

Montecuccoli ana kuvvetlerle sadrazamı Mur ve Raab nehirleri arasında tutmakla meşgulken, Budin beylerbeyi ve Uyvar sancakbeyi Eflakları da yanlarına alarak yaklaşık 20-30 bin kişi ile Live'yi ani bir baskınla ele geçirmeye çalışmışlar, fakat bu teşebbüs, Mareşal Kont Souches'in kararlılığı ile başarılı bir şekilde engellenmişti. Souches, 19 Temmuz'da yaklaşık 12 bin kişi ile Live'nin birkaç mil yukarısındaki San Benedikt'te Osmanlılara saldırdı ve onları tamamen mağlup etti. 6 bini aşkın düşman cesedi muharebe alanını kaplıyordu ve ölenlerin arasında Budin ve Eğri beylerbeyleri ile Uyvar sancakbeyinin de bulunduğu birçok komutan da vardı. Ayrıca kaçanları Estergon'un karşısında, kısa bir direnişten sonra ele geçirilen ve ateşe verilen Ciğerdelen'e kadar takip eden galiplerin eline bütün toplar, eşyalar ve muazzam büyüklükte bir ganimet kaldı[302].

Buradan gelen zafer nidalarının yankıları hâlâ Saint Gotthard'daki karargâhta yankılanıyordu ki Montecuccoli, 1 Ağustos'ta nihaî muharebenin işaretini verdi. Bir akşam önce sadrazamın ordugâhında elçi ile tekrar başlatılan barış müzakereleri tabii hiçbir sonuca varamazdı. Kayser Uyvar'ın geri verilmesinde ısrar ederken, sadrazam Zitvatorok Barışı'nın yenilenmesini bile söz konusu etmiyordu[303]. Sonucu silahlar belirleyecekti.

Yanında yalnızca 45 bin kişilik çekirdek birlikler ve 100 ağır top ile 12 kuşatma topu[304] bulanan sadrazamın her ne pahasına olursa olsun buradan

301 *Réglemens qu'il faudra observer dans la bataille, publiés le 30 juillet 1664*, Montecuccoli, s. 446 ve devamı.

302 Kont Souches'nin 20 Temmuz 1664'de kaysere gönderdiği kendi muharebe raporuna ve Ciğerdelen'de cereyan eden hadiselere dair özel bir rapora istinaden, Brusoni, 109-113 ve 123-125.

303 Reniger'in kendi raporu, Hammer, *aynı eser*, VI, 138.

304 Daha önce adı geçen devşirme da Gallo (bk. Brusoni, s. 116), Osmanlı ordusu için "Osmanlı askerinin en seçkin bölümü" diyerek, Osmanlı ordusunun Saint Gotthard Muharebesi'ndeki gücünü bu şekilde vermektedir. Buna uygun olarak, Montecuccoli, s. 456, burada yokolanların şöyle olduğunu söylemektedir: "Kaçırtmayı alışkanlık hâline getiren kötü yardımcı kuvvetler değil, kahraman ve savaşçı olan herkes, bu yeniçeriler, Arnavutlar ve sipahiler, İstanbul'un başında olanlar Osmanlı İmparatorluğunun kılıcı ve kalkanı idiler ".

nehri geçme niyetini gerçekleştirmekte gösterdiği kararlılık, bu noktanın kendisi ve savaşın kaderi için öneminin pekâlâ farkında olduğunun göstergesi idi. 31 Temmuz'da nehri geçmeye çalışırken bir kez daha kayıplarla geri püskürtüldükten sonra, hemen ertesi gece birliklerinin bir kısmını küçük gruplar hâlinde çeşitli yerlerden neredeyse hiç dikkat çekmeden nehirden geçirdi; 1 Ağustos sabahı kalan birlikleri ile kıyıya geldi; sıcak bir süvari ve sipahi çatışmasından sonra nehri aştı ve kayser birlikleri sağ kanatta, Fransızlar ise sol kanatta konuşlanmışken, Alman birliklerinden oluşan muharebe hattının tam merkezine saldırdı. Henüz fazla savaş tecrübesi olmayan Alman birlikleri saldırının şiddetine dayanamadılar. Muharebe hattının ortası kırıldı ve kaçanların büyük bir bölümü öldürüldü. Alman topçu birliklerinin komutanı General Fugger de muharebe sırasında hayatını kaybetti.

Muharebenin bu talihsiz başlangıcı günün sonucunu belirleyecekmiş gibi görünüyordu ki, Montecuccoli en iyi birlikleri ile acilen buraya gelerek hemen Fransızları da yanına çekti, dağılan Alman birliklerini tekrar topladı, muharebe düzenini tekrar sağladı ve sözleri ile bizzat örnek olarak herkesi tekrar canlandırdı. Sıkışık saflar hâlindeki ordusu hilal şeklinde, vahşi naralar (Montecuccoli'nin kendi ifadesine göre barbarlar tarzında) atarak Osmanlılara doğru ilerledi ve çatışma bütün hat boyunca yayılırken, Osmanlıları bulundukları yerlerden büyük kayıplarla, kaçanların bir kısmının neredeyse tamamının ölüme gittikleri nehre doğru sürükledi ve düşmanın kıyının diğer tarafında bulunan toplarını tahrip etmek, topları kısmen çivilemek kısmen de daha sonra tekrar sudan çıkartmak üzere nehre atmak için kısmen nehri geçti[305].

Yedi saat süren muharebe böylece öğleden sonra saat dörtte sona erdi. Muharebe, Osmanlı'nın en iyi birliklerinden 16 bin kişiye mâl oldu. Ancak Hristiyan ordusu da öyle güçsüz düşmüştü ki, Montecuccoli zaferi hemen devam ettirmeye cesaret edemedi. Zira karşısında hâlâ sadrazamın 30 bin kişilik taze

305 Montecuccoli'nin kendi raporuna istinaden, *aynı eser*, s. 418-457; daha detaylı olarak Katona, *aynı eser*, s. 518-545 ve 1818 tarihli Avusturya Askeri Gazetesi, XI, 359 ve devamı; burada tabii ki askerî açıdan da ayrıntılara girilmektedir. Birçok ilginç bilgiyi ayrıca Brusoni, s. 116-123 vermektedir; burada eserin sonunda, kahramanca ölen Alman komutanların isimleri de verilmiştir. Aynı dönemden kalma Saint Gotthard Muharebesi'ne dair bilhassa Almanca birçok özel rapor da mevcut olduğu gibi, bu dönem "Türk yazıları" edebiyatı için de verimli bir dönemdir. Berlin Kraliyet Kütüphanesi'nde bunlardan oluşan zengin bir koleksiyon mevcuttur. Ancak daha genel ve gerçek amaçlar için bunlardan sağlanabilecek bilgiler çok azdır.

birlikleri varken, kendi ordusu bilhassa düzenli bir erzak teminin sıkıntısını hissediyordu. Böylece zaferi ertesi gün muharebe alanında törenler arasında yapılan bir şükran duası ile kutsadıktan sonra, 5 ve 6 Ağustos'ta ordugâhını söken ve önce Körmend'e ve oradan da 15 bin kişilik bir takviye kuvvetinin kendisine katıldığı İstolni Belgrad'a yönelen sadrazamın peşinden gitti. Montecuccoli daha sonra Körmend, Ödenburg, Altenburg ve Bratislava, İstolni Belgrad, Estergon ve Uyvar üzerinden Nitra'ya doğru yürüyüşüne devam eden sadrazama karşı belki burada ikinci bir muharebe daha vermek üzere Waag Nehri'ne doğru yoluna devam etti. Bu arada neredeyse iki ay geçmişti. 1 Ekim, kayserin ordusunun mücadeleyi tekrar başlatmak üzere Şintava'da Waag Nehri'ni aşacağı tarih olarak belirlenmişti ki, ordugâha barış yapıldığına ve bütün düşmanlıkların sona erdiğine dair haber geldi[306].

Barış antlaşması, kabiliyetli bir kişi olan kayserin elçisi Simon Reniger'in arabuluculuğuyla Raab Nehri kenarında, Körmend'in karşısındaki Vasvar Köyü'nde, 10 Ağustos'ta sadrazamın ordugâhında imzalanmıştı, fakat her iki devlet tarafından onaylanana kadar gizli tutulacaktı. Bu sır bu defa gerçekten de öyle gizli tutulmuştu ki, barış haberi her yerde ilân edilince bütün dünya tatmin olmaktan ziyade şaşkındı. Her iki tarafın da barışı istemesi, antlaşmanın bir an önce onaylanmasını hızlandırmıştı. Bir tarafta kayser, onurlu olmasa da onurlandırıcı bir barış elde etme fırsatını geri çevirmemesi gerektiğini düşünüyordu, zira savaşı devam ettirmek için ne Macarların yardımına, ne Alman soylularının dayanıklılığına, ne de Fransızların yardımlarına kesin olarak güvenebilirdi. Kayserin ordusunun bu farklı unsurları ve komutanları arasında birçok kuşku ve anlaşmazlıklar çıkmıştı. Macarlar, Almanlarla hiçbir ilişkileri olsun istemiyorlardı; Alman hükümdarlar, kayserin gücünün herhangi bir şekilde artışını kuşku ile izlemeye başlamışlardı; Fransızlara kayserin komutanları bile güvenmiyorlardı[307].

Diğer taraftan savaşın yükü Bâbıâli için de gittikçe ağırlaşmaya başlamıştı, üstelik artık Girit'i ve Venediklileri de daha ciddi bir biçimde düşünmek

306 Montecuccoli, s. 457-463.

307 Bu sebepler ve kayseri barış yapmaya iten genel sebepler, bilhassa Cornelius, *Fragmenta Hist. Hungar.*, Katona, *aynı eser*, S. *aynı eser*, s. 590'de açıklayıcı olarak verilmiştir: Mesela söz konusu yerde şöyle denmektedir: "Niçin? Hükümdarlar, kayserin güçlerindeki artışı, Fransa'nın krallık güçlerini ve daha çok da onun yardımcı kuvvetlerini benimsemiyorlardı".

gerekiyordu. Bu yüzden her iki taraf da ne yazık ki sonunda yine kayserin ve Hristiyan davasının aleyhine sonuçlanan bir uysallık göstermişlerdi. Bu barışın kayserin aleyhine olduğunu, barış antlaşmasının şartları açık ve bariz bir biçimde kanıtlıyordu[308].

Osmanlı'nın yaptığı önemli fetihler, bilhassa Uyvar, Novigrad ve Varad, Bâbıâli'ye ait olmaya devam edecekti. Kayserin birlikleri tarafından Erdel'de işgal edilen kaleler, Erdel prensine ve soylularına geri verilecek olup, Erdel soyluları eski hak ve özgürlüklerine, bilhassa hükümdarlarını serbest seçme haklarına kavuşacaklardı. Erdel'den hem kayserin birlikleri hem de Türk birlikleri geri çekilecekti (1. madde). Szathmar ve Szabolc komitatları bütün ilaveleri, hakları ve gelirleri ile birlikte kaysere ait olacaklardı (2. madde). Söz konusu komitatlarda bulunan Szathmar, Szabolc, Kallo vs gibi sınır kalelerini ve palankaları isterse tahkim edebilecek, fakat buraya resmî olarak muhafız kıtaları yerleştiremeyecekti (nulli tamen formales exercitus cum generalibus introducantur); Szeckelhyd yerle bir edilecek ve taraflardan hiçbiri bu kaleyi yeniden inşa etmeyecekti (3. madde). Serinvar da aynı muameleye tâbi tutulacaktı (4. madde), ancak kayser, Waag Nehri kenarında yeni bir kale inşa ettirebilecekti (8. madde). Kayser, Rakoçi'nin ve Kemeny'nin oğullarının ve taraftarlarının Erdel'e akın etmelerine izin vermeyecek ve karşılığında kaysere bırakılan Macar komitatları da bundan böyle asla Türkler ve Erdelliler tarafından rahatsız edilmeyeceklerdi (6. madde). Barışı ihlal edenlere her iki taraf da sığınma hakkı tanımayacak; geçmişte olanlar için genel bir af çıkartılacak ve gelecekte bütün düşmanlıklar kesilecekti (5, 7 ve 9. maddeler). Son olarak, bu barışın süresi 20 yıl olarak belirlenecek ve belgeler, 4 ay sonra karşılıklı resmî elçi heyetleri aracılığıyla her iki saraya gönderilecek ve tekrar onaylanacaktı. Kayserin elçisinin bu esnada getireceği gönüllü onur hediyesinin değeri 200 bin gulden olarak belirlenirken, Osmanlı elçisi de Viyana'ya aynı şekilde lâyık ve uygun hediyelerle gelecekti. Daha sonraki kapitülasyonlarla değiştirilmedikleri sürece Zitvatorok Barış Antlaşması'nın bütün diğer hükümleri aynen geçerli olacaktı (10. madde)[309].

---

308 Barış antlaşmasının metni, "*Actum castris Turcicis apud pagum Vasvarum, 10 mensis Augusti 1664* (Vasvar Köyü yakınındaki Türk kalelerinde, 10 Ağustos 1664'te imzalandı)" tam olarak 10 madde şeklinde Katona, *aynı eser*, s. 565-568'de verilmektedir.

309 Barış antlaşması metninin sonunda şöyle demektedir (bk. s. 568): "Kapitülasyonların, Zitvatorok'taki, daha sonraki kapitülasyonlar aracılığıyla ifade edilmiş olan maddeleri, düzeltilmedikleri ya da değiştirilmedikleri sürece, hepsi geçerliliğini korusun".

Hâlbuki durumun en önemli tarafı, Bâbıâli haricinde hiç kimsenin bu barış antlaşmasını kabul etmek istememesi idi; ne Almanlar, ne Macarlar, ne de Erdelliler. Kayserin bu barışı bilgileri ve katılımları olmadan yaptığına kızan Alman soyluları, bilhassa "neredeyse Viyana surlarından görülebilen" Uyvar'dan bu kadar kolay vazgeçildiği için seslerini yükseltiyorlardı. Aynı şekilde Macarlar da 118 yıldır krallarının yeminli imtiyazlarına istinaden barış antlaşmalarında daima soylulara da başvurulması gerektiğini ileri sürerek huzursuzluklarını dile getiriyorlardı. Türklere eskiden ele geçirdikleri yerlerin yanında bir de Uyvar, Novigrad ve Varad verildikten sonra, Macaristan'ın her köşesi onların yağmalarına, baskılarına ve cinayet ile öldürmeye kadar varan zorbalıklarına açıktı. Gerçi Avusturya kralları daima Macaristan'ı gözden çıkartıyorlardı vs. Ülkenin en ağırlıklı sesleri, bilhassa kayser yanlısı olmalarına rağmen Zrinyiler, Vesselenyler, Lippa başpiskoposu ve başkaları da bu ve benzer şekilde seslerini yükseltiyorlardı. Son olarak Erdelliler de bu şekilde gözden çıkartılmalarına hoşgörü gösteremiyorlardı. Zira Varad'ı kendisine bıraktıktan sonra, sultanın ilk fırsatta ülkenin diğer kısımlarını da ele geçirmeyeceğine dair kim güvence verebilirdi[310]?

Sanki sadece Bâbıâli'ye eski haracı ödeyerek hükümdarlığına devam eden ve Kluj'un boşaltılmasından beri yaptığı özel antlaşmalarla kayser ile iyi ilişkiler içine girmiş olan Apaffy[311] hayatından memnundu. Tabii ki zamanla Vasvar Barış Antlaşması'na karşı diğer taraflardan gelen tepkiler de azaldı. Kayser Leopold, en isyankâr Macarları Viyana'ya çağırdı ve başbakanı Prens Lobkowitz'in –Portia bu arada ölmüştü– mantıklı telkinleri ile onları mümkün mertebe, görünüşe göre başarıyla, sâkinleştirmeye çalıştı[312].

Kayserin kendi elyazısı ile yazdığı onurlandırıcı bir belge ile korgeneralliğe terfi ettirilen Montecuccoli[313], Ekim ayının ilk günlerinde Bratislava ve Komorn arasındaki adalar topluluğuna geri dönüş yolunu tutmuştu; burada

310 Katona, s. 568-572'de Wagner, Cornelius ve Bethlen. Ayrıca Brusoni, s. 139'da aktarılan bir yazıda, bilhassa bu barışın Alman İmparatorluğu'nda yarattığı hoşnutsuzluktan bahsedilmektedir: "İmparatorlukta da bu barışa karşı çok sayıda yakınma işitiliyordu, ancak herkes olaydan sonra konuşmayı biliyordu ve çok az kişi yardım istendiğinde ihtiyacı karşılıyordu".

311 Katona, *aynı eser*, s. 475-492 ve 573-602, Kayser ve Apaffy arasında yapılan geniş kapsamlı müzakereler ve bunun sonucunda ortaya çıkan antlaşmaları aktarmaktadır.

312 *Histoire d'Emeric Comte de Tekeli*, Köln 1693, s. 43 ve devamı.

313 Katona, s. 543'de aktarılmıştır.

Alman birlikleri terhis edilerek ülkelerine gönderildiler ve Fransızlar da Avusturya, Bohemya ve Almanya'dan geçerek Alsas'a geri döndüler. Kral XIV. Louis, Kont Coligny'nin Saint Gotthard zaferinin işaretleri olarak ayaklarına serdiği 28 sancak ve flamayı kabul etmeyerek bunları kaysere geri gönderdi ve o da bu saygı göstergesine bunları "Fransız cesaretinin ebedî anısına" bir kiliseye astırarak cevap verdi[314].

Bir süre sonra sadrazam Budin üzerinden Belgrad'daki kış karargâhına geri dönerken, Viyana'da ve Sultan IV. Mehmed'in Macaristan seferinin kötü sonuçlanmasına duyduğu hoşnutsuzluğu ava çıkarak, suçlulara ve suçsuzlara eziyet ederek ve sürekli idamlarla üzerinden atmaya çalıştığı Edirne'de, Vasvar Barış Antlaşması'na son şeklini verecek büyükelçilik heyetlerinin hazırlıkları ile meşgul olunuyordu. Bâbıâli'de elçilik görevi Rumeli beylerbeyiliğine getirilen Kara Mehmed Paşa'ya ve Viyana'da Pettau ve Neustadt Beyi Kont Walter von Leslie'ye verildi. Oysa her iki elçilik heyetinin gönderilmesi ertesi yıla kadar sürdü.

Bilhassa Kont Leslie'nin bu olağanüstü elçilik görevi hakkında mevcut ayrıntılı raporlar, 1665 yılının Yortu Bayramı günlerinde Viyana'dan ayrılırken sergilediği ihtişama, teçhizatına ve yanında götürdüğü hediyelerin zenginliğine dair bilgilerle doludur[315]. 150'yi aşkın adamdan oluşan maiyetine bütün milletlerden şövalyeler ve soylular, İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar, Almanlar ve ayrıca İstanbul üzerinden İran'a geçerek Hindistan'a devam edecek bir Cizvit misyonu da katılmıştı. Sultana, valide sultana, sadrazama ve diğer vezirlere sunulacak gümüş takımlardan, saatlerden ve Alman zanaatkârlarının emeklerinden oluşan her türlü ürünlerin değeri, zevkli seçimi ve miktarı, benzer fırsatlarda görülen herşeyin üstünde idi. Hediyelerin yalnızca gümüş içeriğinin değeri 7 bin mark olarak tahmin ediliyordu[316].

Şubat'ta bundan daha az olmayan ihtişamlı bir maiyetle –yanında kâtibi olarak ünlü gezgin Evliya Çelebi Efendi bulunuyordu– ve aynı şekilde göz ka-

314 Brusoni, s. 133 ve 141.

315 *Caesarea legatio quam mandante August. Rom. Imper. Leopoldo I. ad Portam Ottomannicam suscepit perfecitque Excell. Dom. Dom. Walterus S.R.I. Comes de Leslie ect. a.* R.P.P.T (Tafferner) *Excell. Oratoris Capellano*, Viyana 1668. Eserin yazarı Cizvit ve elçinin günah çıkarma papazı idi.

316 Hediyelerin ayrıntılı bir listesi için bk. Rycaut, *Histoire des trois dernier Empereurs des Turcs*, T. III, s. 129. Rycaut o dönemde İstanbul'daydı.

maştırıcı koşumlu atlar, değerli İran halıları ve en güzel kumaşlardan giysiler, misk ve amber gibi zengin hediyelerle İstanbul'dan ayrılmış olan Osmanlı elçisi, kontu sınırda bekledi. Mayıs ayı sonunda Szön Köyü yakınlarında Mareşal Souches'in arabuluculuğu altında iki elçi her zamanki merasimlerle yer değiştirdiler. Kayser temsilcisinin padişahın o dönemlerde bulunduğu Edirne'ye Saint Gotthard Muharebesi'nin yıldönümü olan 1 Ağustos'ta girişi ve karşılanışı, padişahın burada bulunmasından dolayı bandoya ve sancaklarının dalgalanmasına izin verilmemesine rağmen, törenler arasında gerçekleşti ve oldukça onurlandırıcı oldu[317]. Daha sonra padişahtan önce vardığı İstanbul'da ise buna çok dikkat edilmeyerek gerek trampetlere ve davullara, gerekse çift başlı kartalı ve hilal üzerinde ejderha başını ezen Meryem Ana'yı gösteren sancakları açmaları hoş görüldü.

11 Ağustos'ta Edirne'de padişahın huzuruna kabulünde yine her zamanki ihtişamdan ve yabancı elçilerin karşılanması için öngörülen görgü kurallarından hiçbiri eksik değildi. Büyük bir azametle, bu huzura kabul sırasında, elçinin ve maiyetinin gözleri önünde yeniçerilerin üç ayda bir aldıkları ve en az 370 bin taler tutarındaki ulûfeleri dağıtıldı[318]. Yine de kont, özel olarak görevlendirildiği işleri istediği gibi hedefe ulaştıramıyordu.

Vasvar Barış Antlaşması her ne kadar İstanbul'da 10 Kasım'da gerçekleşen ikinci ve sonuncu huzura kabulde padişah tarafından bir kez daha resmen ve törenler arasında onaylandıysa ve bu esnada iki hükümdar arasındaki dostluğun bundan böyle daim olması temennisinde bulunduysa da[319] sadrazam ile bilhassa Uyvar bölgesinin sınırlarının çizilmesi, sınır bölgelerinde bitmek bilmeyen yağmalar ve akınlar, Bâbıâli'nin müttefiklerinin ve vasallarının rahat durmaları, esirlerin serbest bırakılması vs gibi ele alınması gereken hususlara dair çetin geçen müzakerelerde elçi beklediği uysallığı göremedi. Bilhassa esirlerin fidyesiz takas edilmeleri hususunda hem İstanbul'da hem de daha sonra bu hususla ilgili olarak beylerbeyi ile tekrar müzakerelere giriştiği

317 Tafferner, *Caesarea legatio*, s. 50 ve devamı. Elçinin en soylu refakatçileri burada isimleri ile anılmaktadırlar.

318 Tafferner, s. 58.

319 *Aynı eser*, s. 122: "Sultan konuyla ilgili kısa ve özlü olarak cevap verirken, kutsal yemin altında, her iki yanda, kendisi ve Alman İmparatoru arasındaki anlaşmaya varılan barışın bozulmaz şekilde korunacağını taahhüt ettiğini beyan etti, ne de gelecekte bir anlaşmazlık nedeni olacaktı, barışı ve sükûneti bu ya da öteki taraftan birilerinin bozmaya cesaret etmeleri hâlinde onlar engellenmeliydi".

Budin'de kendisine muazzam zorluklar çıkartıldı. Bu sadece kısmen ve ancak büyük fedakârlıklarla gerçekleştirilebildi[320].

Bu hususta da istedikleri herşeyi elde edemeseler de elçinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Katolik Hristiyanların hak ve özgürlüklerinin korunması için gösterdiği çabalar çok daha başarılı idi. Kont bilhassa Viyana sarayının himaye ettiği ve Macaristan'ın Osmanlı'ya ait kısmında, Hırvatistan'da ve Slovenya'da birçok takiplere ve eziyetlere maruz kaldıkları söylenen Cizvitleri için büyük gayret gösterdi. Hem onlara hem de Osmanlı İmparatorluğu'nda Katolik inancından diğer tarikat mensuplarına serbest dolaşım hakkı ve dinlerini serbestçe icra hakkının daha önce bu sebeple verilmiş fermanlara istinaden yeni bir fermanla tanınmasını sağladı. Her yere rahatsız edilmeden girip çıkabilecek, her yere yerleşebilecek, kiliselerine ve manastırlarına sahip olacak ve bunları gerektiğinde tamir edebileceklerdi. Ayrıca "yalnızca sadakalarla yaşadıkları" (quoniam ex solis populi elcemosynis victitant: daima çok parası olan Cizvitler için bu herhâlde geçerli değildi) için, bütün emlak ve gümrük vergileriyle diğer vergilerden muaf tutulacaklardı ve yalnızca satmak üzere ülkeye getirdikleri mallar için yasal ithalat harçlarını ödeyeceklerdi. Ne mülklerinin yakınında cereyan eden tabii ölümlerde ne de cinayetlerde bundan böyle masrafları karşılamaları istenmeyecek ve bu hadiselerden sorumlu tutulmayacaklardı. Son olarak Katolik keşiş ve papazların, Rum Ortodoks, Sırp ve Bulgar piskoposlar tarafından, ister âyinlerinin kesilmesi ister zorla para toplamakla olsun, hiçbir şekilde rahatsız edilmeyecekleri öngörülüyordu[321].

Elçi, ayrıca Cizvitlere ait Aziz Benedikt Kilisesi dışında Galata'da hepsi iki yıl önce çıkan yangına kurban giden Katolik kiliselerinin tekrar inşası için bütün ikna kabiliyetini kullandı ama nafile. Bu açıdan en büyük rakibi olan şeyhülislâm, bu hususun yalnızca son yapılan barış antlaşmasında mevcut hükümlerle ilgili elçilik görevi ile hiçbir alakası olmadığını ileri sürerek elçiyi geri çevirmişti[322]. Kontun Divân-ı Hümâyûn'da tam 30 yıldır Fransiskenler ve Rum Ortodoks keşişler arasında Kudüs'teki Kutsal Mezar ve Beytüllahim'deki doğum yeri için verilen mücadeleyi Fransiskenler lehine sonuçlandırmaya çalışması

320 Tafferner bilhassa bu hususta verdiği ilginç bilgiler açısından çok ayrıntılıdır (bk. s. 123-137 ve 169-172).

321 Tafferner, s. 137-140'da ilgili ferman aktarılmaktadır.

322 *Aynı eser*, s. 141.

da bir işe yaramadı. Fransiskenlerin yasal hak talepleri için özgün ve önemli yazılı deliller isteniyordu ve bu delillerin hemen sunulması mümkün olmadığından bu meseleden bir kez daha vazgeçilmek zorunda kalındı[323].

Bâbıâli son olarak kayserin elçisinin Erdel meselesine müdahalesine de izin vermek istemedi. Aksine elçinin 80 bin taler tutan haracın bir kısmından muaf tutulmayı umut eden Apaffy'nin elçileri lehine ricada bulunması çok kötü karşılandı ve böylece Kont Leslie, sonunda 7 Aralık 1665 tarihli bir fermanla Alman İmparatorluğu dâhil olmak üzere, Habsburg toprakları ve Bâbıâli'ye tâbi ülkeler arasındaki ticaret trafiğine dair eski hak ve imtiyazların onaylanmış olmasından ötürü kendisini şanslı saymalı idi[324].

Ancak yılın sonunda, 31 Aralık'ta elçi en azından genel olarak tatmin olmuş bir şekilde Osmanlı payitahtından ayrıldı ve Komorn'da bu arada aynı şekilde karşılandığı, fakat ölçüsüz açgözlülüğünden dolayı çok iyi bir intiba bırakmadığı Viyana'dan geri dönmüş olan Osmanlı elçisi ile her zamanki yer değiştirme işlemi tamamlandıktan sonra nihayet 1666 Mart'ı sonunda Viyana'ya ulaştı[325].

17 yıldır en ağır şartlar altında kayserin Bâbıâli nezdinde çıkarlarını büyük bir beceri ve başarıyla koruyan daimî elçi Simon Reniger de onunla birlikte geri dönüyordu. Onun yerine aynı sıfatla Milanolu Kazanova İstanbul'da kaldı. Kont Leslie'nin burada elde ettiklerini gerçeğe dönüştürmek gibi zorlu bir görev onu bekliyordu. Aslında bu görev çok zor olmasına rağmen –bilhassa Macaristan'daki durumlar gergin ve tatmin edici olmaktan uzak olmaya devam ediyorlardı– Bâbıâli'nin bu yönde şimdilik huzuru sağlama isteği sayesinde işi oldukça kolaylaştı. Zira artık Venedik savaşını daha etkin yürütmenin ve ne pahasına olursan olsun istenen hedefe götürmenin zamanı gelmişti. Bu hedef ise Girit Adası'ndan başka bir şey değildi. "Savaş 100 yıl sürecek olsa da Girit'i istiyoruz"; bu, sadrazamın Venedik barış müzakerecisi Ballarino'ya 1662'de verdiği ültimatomdu[326]. Vasvar Barış Antlaşması'ndan beş yıl sonra bu hedefe nasıl ulaşıldığını şimdi hep beraber göreceğiz.

---

323 Tafferner, s. 144.

324 Bilhassa Katona, *aynı eser*, s. 609 ve devamında Bethlen bundan bahsetmektedir.

325 Tafferner, s. 150 ve devamı. Komorn'da Osmanlı elçisi, talep etme hakkında sahip olduğunu düşündüğü bir miktar para almadan hareket etmek istemedi. Neredeyse zorla gitmeye ikna edilmek zorunda kaldı.

326 Valiero, *Historia della guerra di Candia*, s. 531: "Türk sözlerini şöyle bitirdi: Kandiye'yi istiyoruz, savaş yüz yıl da sürse!".

3) Girit'in Fethine ve 1669 Tarihli Barışa Kadar Venedik Savaşının Gidişatı ve Sonu

Yukarıda Venedik'in 1665'de Çanakkale Boğazı'ndaki deniz muharebesine kadar takip ettiğimiz Venedik-Osmanlı savaşının gelişimi ve nihaî sonucunda üç anın kesin ve belirleyici olarak göze alınması gerekir: Karada ve denizde asıl savaş yönetimi, barışı sağlamak için yapılan sürekli çabalar ve Avrupa'nın diğer devletlerinin "Hristiyanlığın en uç ve en son kalesinin", yani Girit Adası'nın kurtarılması için bu savaşa katılımları.

Savaş yönetiminden başlarsak, Çanakkale Boğazı'nda yaşanan bozgunun, donanmanın yokedilmesinin ve Bozcaada ile Limni Adası'nın kaybının İstanbul'da yarattığı etki öyle güçlü idi ki, bu utancın intikamını almak için hiçbir şeyin yapılmaması mümkün değildi. Söz konusu olan Osmanlı silahlarının onuru ve Köprülü Mehmed Paşa'nın şanı idi. Tıpkı İnebahtı'dan sonra olduğu gibi altı ay içinde Yunan sularında Hilal'in sancağı altında tekrar sanki Batı'nın bütün deniz kuvvetlerinin karşısına çıkmak ister gibi muazzam bir donanmanın görünmesini, bilhassa bu adamın olağanüstü dirayetine borçluydular. Yeni tayin edilen Kaptanıderya Topal Mehmed Paşa, 1657 Şubat'ında 36 kadırga ve 4 mavna ile Çanakkale Boğazı'ndan geçmiş ve İskenderiye'den İzmir'e giden bir kervan filosuna Rodos'tan itibaren eşlik ederek, Venediklilerin Bozcaada ile Limni Adası'ndan saldırıya geçebileceklerinden endişe edildiğinden, gemilerdeki malları ve hazineleri buradan İstanbul'a getirmek üzere Rodos'a doğru yola çıkmıştı.

Geçen yıl sona ermeden Girit'e geri dönmüş olan Denizlerin Genel Kaptanı Lazaro Mocenigo, buradan 19 kadırga ve 16 mavna ile düşman filosunu karşılamaya giderek, kaptanıderya mücadele etmeden geri çekildiği için Sisam Adası yakınlarında zengin yükler taşıyan 5 gemiyi zaptetti ve daha sonra Sakız Adası Kanalı'na demir atmış 9 gemilik bir Cezayirli Berberî filosuna saldırıp kendisine de 117 ölü ve 347 yaralıya mâl olan üç saatlik sıcak bir çatışmadan sonra 8 gemiyi ele geçirdi ve nihayet Kuşadası Körfezi'nde Sığacık Kalesi'ne ani bir baskın düzenleyerek kısa bir direnişten sonra yerle bir ettiği Anadolu sahiline yöneldi. 40'ın üzerinde gemi ve birçok toptan oluşan zengin bir ganimet –Sığacık Kalesi'nde Kıbrıs'ın fethinden sonra buraya getirilen San Marko armalı 25 Venedik topu vardı– yaklaşık iki ay süren bu talihli akının meyveleri idi[327].

327 Valiero, s. 409-412.

Ne yazık ki Venedik için böylesine talihli başlayan bu seferi, çok geçmeden bu yıl ve geçen yıl elde ettiği avantajlara duyduğu sevinci zehir eden hadiseler takip etti. İstanbul'da bilhassa Bozcaada'nın ve Limni Adası'nın kaybı hazmedilemiyordu. Venedik'in elinde kaldıkları sürece Osmanlı İmparatorluğu'nun payitahtı için daimî bir tehlike arzedecek bu iki adanın tekrar geri alınması amacıyla Bâbıâli'nin elinde mevcut bütün güçler kullanılacaktı. Sadrazam, padişahın kesin emri üzerine yeniçerilerin, sipahilerin ve mevcut timarlı sipahilerin başına geçerek, 30 kadırga, 10 mavna ile 18 büyük geminin yanısıra birçok küçük araç ve nakliye gemisinden oluşan ve 22 Temmuz'da karaya kurulan topların koruması altında Çanakkale Boğazı'ndan geçen donanmanın harekâtlarını desteklemek üzere Çanakkale Boğazı'ndaki hisarlara gitmek zorunda kaldı.

Burada Venedik abluka filosu ile demir atmış Marco Bembo'nun her ne kadar düşmanın kıyıda kurulu toplarının ağır ateşi karşısında tutunması mümkün değildiyse de Bembo yine de Osmanlı donanmasına daha boğazın girişinde saldırma cesaretine sahipti. İlk saldırı talihli geçti. Aralarında amiral gemisinin de bulunduğu beş düşman gemisi, ateş aldı veya battı; kalanı başarıyla Midilli Adası'na ulaştı veya boğazdaki hisarların korumasına geri çekildi. Genel Kaptan Mocenigo, gemileri ile İmroz açıklarında bekliyordu ki, top sesleri onu da çatışma yerine çağırdı. Çılgın bir adam olan Mocenigo, kaçan düşman kadırgalarını topların altına kadar takip etmek istedi, fakat bu esnada karaya öyle yaklaştı ki kıyıdan atılan bir gülle doğruca barut bölmesine isabet etti. Patlama korkunçtu. Mocenigo, soylulardan dördü ile anında hayatını kaybetti. Mucize eseri ölü bedeni, gemi kalıntıları, sancak ve para kasası ile birlikte bütünüyle Türklerin eline geçecekken kurtarıldı[328].

Bu genç deniz kahramanının kaybı –33 yaşına yeni basmıştı– çok ağır hissedildi, zira o tarihten sonra silahların talihi sanki tekrar Osmanlı'ya geçmişti. Donanmanın başkomutanlığını üstlenen Donanma Proveditoresi Badoaro, Vatikan Başrahibi Bichi'nin emrindeki Vatikan ve Malta gemilerini bile daha fazla donanmasında tutmayı başaramadı. Bütün ricalara ve telkinlere rağmen Bichi gemileri ile batıya dönerken, Venedikliler herşeyden önce Bozcaada'yı kurtarmak zorundaydılar. Zira sadrazamın öncelikle bakışlarını ve silahlarını buraya çevireceğini tahmin etmek zor değildi.

328 Valiero, s. 415-417.

Köprülü Mehmed Paşa kayıplarını mümkün olduğunca hızlı bir şekilde telafi ettikten sonra Ağustos'ta, Venedikliler engel bile olamadan, 5-6 bin kişilik seçkin birlikleri adaya geçirdi ve hemen arkalarından kendisi de buraya geldi. Kale muhafızlarının 500 kişinin öldürüldüğü ve 200 esirin alındığı başarısız bir çıkış harekâtı, birkaç gün içinde kalenin ve adanın kaderini belirledi. Venedik'in bu önemli yeri ne pahasına olursa olsun savunmakla görevlendirdiği komutanları, daha fazla direniş göstermeye cesaret edemediler. Sadrazam resmen kuşatmayı başlatmadan, 31 Ağustos gecesi topların azını çiviledikten sonra kaleyi boşalttılar ve muhafız kıtalarından kalanlarla yakında bekleyen kadırgalara bindiler. Venedik'in böyle bir korkaklığı cezasız bırakması mümkün değildi. Suçluların isimleri daha sonra San Marko Meydanı'nda kurulan bir utanç direğinde ebediyen küçümsenmek üzere ifşa edildi[329].

Muhafız kıtası savaşmadan pesetmek istemese de Bozcaada'nın düşmesinden sonra Limni Adası'nın da tutunması mümkün değildi. Kaptanıderyanın ada önlerine getirdiği 35 kadırgadan karaya çıkarttığı ilk 500 kişi kayıplar verdirilerek geri püskürtüldüler, fakat bu, hemen ardından kaleyi derhal kuşatmaya alan 6 bin kişinin daha karaya çıkmasını engellemedi. Ele geçirilmesi neredeyse imkânsız kayalık bir kale olan Limni Kalesi, ancak dışarıdan özlemle beklediği yardımlar 1.100 kişiden oluşan zayıf muhafız kıtasından esirgenmemiş olsaydı belki kurtarılabilirdi. Yine de serbest geçiş hakkı karşılığında teslim olmadan önce (15 Kasım), iki ayı aşkın bir süre dayandı. Ne yazık ki teslimiyetin şartları bu defa da çok sıkı gözetilmedi. Büyük bir kargaşa içinde cereyan eden boşaltma işleri sırasında birkaç yüz Venedikli daha öldürüldü ya da köle olarak Osmanlı kadırgalarına götürüldü[330].

Bu iki adanın kaybedilmiş olması, bu savaşta Venedik'e gelecek yıllarda da bir türlü iyileşemeyecek en ağır darbelerden birini vurmuştu. Zira Venedik'in savaş yönetimi, o tarihten sonra sahte barış umutları ve sadece oyalanmasını sağlayan dışarıdan gelecek yardımlara dair genelde hayal kırıklığı yaratan beklentiler arasında gittikçe daha gevşek ve daha kararsız bir hâl almaya başladı. 1658'de, yeni tayin edilen Denizlerin Genel Kaptanı Francesco Morosini Mart'ta Kerpe (Scarpanto) Adası'na kötü hava şartları yüzünden birkaç gemi kaybettiği başarısız bir akında bulunduktan sonra Venedik donanmasının faaliyetleri, Çanakkale Boğazı yakınlarında Osmanlı'nın birkaç gemisine

329 *Aynı eser*, s. 417-419 ve 422.
330 *Aynı eser*, s. 419-422.

mâl olan, fakat Venediklilere de önemli bir kazanç getirmeyen önemsiz çatışmalarla sınırlı kaldı. Venedik komutanları ile bu saldırıya katılması beklenen Vatikan kadırgalarının komutanları arasında yine rahatsız edici anlaşmazlıklar baş gösterdiğinden Hanya üzerine planlanan saldırı yapılmadı[331].

Ertesi yıl olan 1659 yılının deniz seferi biraz daha kazançlı olsa da önemli kalıcı neticeler sağlamadı. Sefer, Mora Yarımadası'nda, Kalamata yakınlarında karaya asker çıkartılarak başlatıldı. Şehir, saldırıya uğrasa da halkı düşman gemileri gelir gelmez burayı bütün malları ile birlikte boşalttıkları için aynı hızla terkedildi. Bunun üzerine Genel Kaptan Morosini, Sakız ve Sisam adaları arasında kapudan paşanın birkaç gemisini ele geçirdikten sonra Kassandar Körfezi'ne yöneldi; burada Türkler tarafından terkedilmiş olan Toron sahil kalesini yoketti ve 34 top ele geçirdi; tekrar güneye yönelip Sakız Adası Kanalı'nda savunması zayıf Çeşme'ye saldırdı ve burada da birkaç topu ele geçirerek oldukça zengin ganimetler topladı. Aynı yıl içinde büyük masraflarla Çanakkale Boğazı'na kurulan yeni hisarları tahrip etmeye yönelik oldukça cüretkâr bir teşebbüsü gerçekleştirmeyi başaramadı. Filosu ile Çanakkale Boğazı'na girdiyse de Osmanlı toplarının ağır ateşi karşısında kısa süre sonra geri çekilmek zorunda kaldı ve akınlarına Takımadalar'da devam etti; Aziz Jean'ın onuruna burada muhafaza edilen adaklardan dolayı zengin kabul edilen Patmos'un Venedikliler tarafından tamamen yağmalanması, Hristiyan âleminde kızgınlık yarattı. Zira bu, kutsal eşyalara, Venedik'te bile büyük öfkeye sebep olan bir saldırı idi. Rodos'un karşısındaki küçük sahil kalesi Kastel Rosso'nun tahrip edilmesi, bu yılın seferini sona erdirdi[332].

Sefer sona ermeden, Kasım ayında nihayet Kardinal Mazarin'in uzun süren müzakerelerden sonra göndermeyi kabul ettiği 3 bin kişilik ilk Fransız yardımcı kıtası da Çuha Adası'na geldi. Bilhassa Girit'te yapılacak, ancak son zamanlarda çok gevşekçe devam eden harekâtlar açısından bu yardımdan büyük başarılar bekleniyordu. Ne yazık ki çok geçmeden bu yardım kıtalarının çok da kabiliyetli ellere teslim edilmedikleri ortaya çıktı. Kardinal Marazin'in bu kıtaların başına, yeğenlerinden biri ile evlendirdiği Modena Dükü Alfons'un kardeşi olan genç ve savaşta henüz tecrübesiz Prens Almerico d'Este'yi getirmiş olması ve

331 Valiero, s. 455 ve 465 ve devamı: "Böylece kamu hizmeti bu kez de kişisel tutkuların ön yargılarını hissetti", diye ekliyor Valiero.

332 *Aynı eser*, s. 490-493. Aynı yıl içinde Çanakkale Boğazı'nda kurulan yeni hisarlar hakkında bilgi için bk. Osmanlı kaynaklarına göre Hammer, *aynı eser*, VI, 64.

buradaki görevlerini yerine getirebilecek yapıda değillermiş gibi görünen daha yaşlı iki Fransız subayı olan de Bas ile Fransa'nın Venedik eski elçisinin kardeşi Gremonville'yi de yanına vermiş olması kardinalin bir zaafı kabul ediliyordu[333].

Seferin ilk hedefi tabii ki Hanya'nın fethi olacaktı. Başlangıcı gerçekten de talihli geçti. Fransızlar 1660 ilkbaharında Venedik kadırgalarıyla hiçbir zorluk çekmeden Çuha'dan Suda'ya geçirildiler ve Hanya sancakbeyinin hayatını kaybettiği sıcak bir çatışmadan sonra Delle Cisterne, Kalogero, Kalami ve Abokron palankalarını ele geçirdiler, fakat Yeni Kandiye'den 4 bin Türk'ün buraya gelmekte olduğu haberi üzerine, Hanya'nın güçlü surlarına karşı herhangi bir teşebbüste bulunmaya cesaret edemediler. Yaklaşan Osmanlıların öncü birlikleri ile yaşanan ve yaklaşık 700 adamlarını kaybettikleri talihsiz bir çatışma, gemilerine geri çekilmelerini hızlandırdı ve sırf hiçbir şey yapmadan geri dönmemek için Kandiye'ye geçerek, buradan Yeni Kandiye'deki savunması zayıf Osmanlı karargâhına saldırdılar. Oysa bu saldırıları da başarısız oldu. Zira daha saldırıya geçememişlerdi ki, ülkenin her yerinde yağma ve çapula çıkan disiplinsiz Fransız birlikleri düşman süvarilerinin saldırısına uğradı ve neredeyse hepsi öldürüldü. 1.500'ü aşkın adam çatışma alanında kaldı ve diğerleri, bu talihsizlik yalnızca beceriksizliğine değil daha ziyade sadakatsizliğine atfedildiği için, Gremonville'ye karşı duyulan hoşnutsuzluğun daha da büyük olduğu Kandiye'ye kaçarak kurtuldular[334].

Bu şekilde zayıflayan ve morali bozulan Fransız yardımcı kıtaları artık işe yaramazdı. Aksine onlardan mümkün olduğunca çabuk kurtulmaya çalışarak önce Takımadalar'da Venediklilerin işgali altındaki adalarda kış karargâhına gönderdiler. Oysa burada da, bilhassa Nakşa'da, dizginlenemez ve inatçı yapılarından dolayı öyle büyük rahatsızlıklar verip öyle büyük bir nefret uyandırdılar ki, Fransa sarayı marifetiyle ertesi yılın başında geri dönmelerini sağladıklarında, herkes buna çok sevindi. Komutanları Prens Almerico, geri dönmeden önce Para Adası'nda ölümcül bir hastalığa yakalanarak hayatını kaybetmişti[335].

333 Valiero, s. 499, Almiero hakkında şöyle demektedir: "Genç bir hükümdar; iradesi sağlam ve büyük beklentileri olsa da, böyle büyük bir teşebbüsün gerektirdiği bir deneyimi yoktu ve güven vermiyordu".

334 Valiero, s. 500-504.

335 *Aynı eser*, s. 514: "Fransız askerlerinin kalan bölümü Nakşa Adası üzerindeki bölgelere yerleştirildikten sonra ada askerî izinle kötü muameleye maruz kaldı; bu askerler orada kaldıkları süre içinde tek bir gemiye binmediler, hiçbir iş yapmadılar".

Büyük umutlar bağlanan bu Fransız yardım kıtasının seferinin sefil bir biçimde bitmesi Venedikliler üzerinde ne kadar cesaret kırıcı bir etki bıraktı ise öncelikli düşüncesi bilhassa Erdel ve Macaristan yönünde rahat hareket etmek olan Bâbıâli'yi o denli sevindiriyordu. Bu yüzden her iki taraf güçlerini ve beklentilerini artık bu yöne ne denli çeviriyorlarsa, gelecek yıllarda Girit Adası'na sahip olma mücadelesi de o denli ihtiyatlı bir savunma savaşının ara sıra elde edilen avantajlarla müspet bir barışın tesisinden başka bir şeyin düşünülmediği dar sınırlarına hapsoldu.

Mesela Genel Kaptan Morosini'nin hemen 1660 yılı başlarında, Eğriboz'u ele geçirme planlarından vazgeçmek zorunda kaldıktan sonra, üç günlük ağır bir bombardımanın ardından İskados Adası'nın oldukça güçlü kayalık kalesini ele geçirmesi ve adanın o güne kadar direniş gösteren sâkinlerini civardaki adaların sâkinleri gibi Venedik'e haraç ödemeye tâbi tutması, böyle bir avantaj kabul ediliyordu[336]. Bunun dışında bu yıllarda bu yönde fazla önemli bir şey olmadı. Yaz ayları boyunca Fransızların başarısız teşebbüslerini mümkün mertebe desteklemiş olan Francesco Morosini, yılın sonlarına doğru kısmen hastalıktan, kısmen duyduğu hoşnutsuzluktan dolayı Venedik donanmasının ertesi yıl için Giorgio Morosini'ye devredilen başkomutanlığını bıraktı.

Giorgio Morosini'nin 1661 yılı içerisinde yaptığı tek şey, Maltalılarla birlikte, Çanakkale Boğazı'ndan 60 gemi ile ayrılan kapudan paşanın İstendil Adası açıklarında birkaç gemisini ele geçirmek oldu; söz konusu gemilere kimin sahip olacağı hususunda daha sonra öyle büyük bir tartışma çıktı ki, papa bile duruma müdahale etmek zorunda kaldı[337]. Böyle bir kavga Hristiyan âleminin tamamını kızdırırken, Doğu Akdeniz sularında ve Girit'te buradaki nihaî sonucu da belirleyecekmiş gibi görünen Macaristan savaşının son üç yılında silahlar neredeyse tamamen sustu.

İlk darbenin muhtemel göründüğü ve Venedik'in en fazla dikkat etmesi gereken yer olan Dalmaçya'da bile neredeyse hiçbir hareket yoktu. Yine de burada, 1662'de Bâbıâli'nin saldıracakmış gibi göründüğü Kotor yüzünden büyük endişe duyuldu. Ancak bu yönde hiçbir şey olmadığı gibi, askerî kuvvet-

336 Valiero, s. 498 ve daha ayrıntılı olarak Antonii Arrighili, *De vita et rebus gestis Francisci Mauroceni Peloponnesiaci*, Libri IV, Patavii 1749, s. 60 ve devamı. Kayalık kale hakkında burada şöyle denmektedir: "Ege'deki bütün adalardakinden en güçlü kaleye sahip adaya ciddi bir savaş yaptı, Türkleri dehşete düşürdü".

337 *Aynı eser*, s. 518-522.

lerini Macaristan'daki savaş için birarada tutmak zorunda olan Bâbıâli, ertesi yıl olan 1663'de Venediklilerin Ülgün'e (Dulcigno) saldırmalarına ve şehri oradaki limanı her zamanki üsleri olarak kullanan birçok korsan gemisi ile birlikte ateşe vermelerine göz yumdu[338]. Sadrazam, Vasvar Barışı'ndan sonra, 1664'de silahlarını, nüfusu az olan ve kısmen çorak topraklardan oluşan, ancak İtalya'ya yakınlığından dolayı birçok güçlü kale tarafından iyi korunduğu için ele geçirilmesi zor ve en iyi ihtimalle çok az kazanç vadeden Dalmaçya'ya çevirmeyi uygun görmüyordu[339].

Diğer taraftan 1656'da Çanakkale Boğazı'nda yapılan muharebeden sonra, asla tam olarak kesilmemiş olsalar da, barış sağlanmasına dair müzakerelerde Venedik savaşındaki bu dönüm noktasına kadar bir adım bile ileri gidilememişti. Her iki taraf, Macaristan savaşının nasıl sonuçlanacağının beklentisi içinde müzakereleri kasıtlı olarak uzatmaya çalışıyordu. Venediklilerin söz konusu zaferinden sonra hapisleri daha da ağırlaştırılan[340] Venedik müzakerecileri Cappello ve Ballarino'nun Edirne'deki durumları, bu yüzden daha da çekilmez ve çaresiz hâle geldi. Bâbıâli bilhassa şimdi çok daha büyük bir inatla Girit'in mutlaka kendisine bırakılması gerektiğinde ısrar ederken, Venedik temsilcileri adanın devri talebi bir kez reddedildikten sonra barışın şartları hususunda Venedik'in de tam bir düşünceye ve kesin bir karara varamaması yüzünden daha da zor bir duruma düştüler.

Sadrazam, 1658'de Ballarino nezdinde şu açıklamada bulunmuştu: "Venedik, dünyanın bütün altınlarını toplayarak Girit Krallığı'nda yalnızca tek bir taş veya kör bir köpek bile satın almak istese, majesteleri (padişah) buna izin vermektense imparatorluğunu kaybetmeyi yeğler... Artık konuşmayı bırakın; bize nasıl bir zarar verdiğinizi pekâlâ biliyorsunuz. Kandiye, Klis ve ele geçirdiğiniz bütün palankaları istiyoruz; bunu kabul etmeye yetkiniz varsa, padişahla lehinizde konuşabilirim; yok ise, birliklerimizin size göstereceği yoldan gidersiniz"[341].

338 Valiero, s. 563 ve 580.

339 *Aynı eser*, s. 620. Burada bilhassa birliklerin Dalmaçya'da bir sefere karşı çıkmasının, sadrazamın bundan vazgeçmesine sebep olduğu belirtilmektedir: "Askerlerin de, sıkıntı ve ölümden başka bir umut vermeyen, verimsiz ve içinde yaşanmayan bir ülke olarak Dalmaçya'ya eğilimleri olmadığını bilerek, çok sayıda kaleyle berkitilmiş, egemen kente (Venedik) ve İtalya'nın geri kalan bölümlerine o kadar yakın olmasıyla doğan ihtiyaç sonucu, hükümdarların çıkarları yüzünden, onu savunmak zorundadırlar".

340 *Aynı eser*, s. 413: "O kentte tutulan Capello ve Ballarino'ya kısıtlamalar artabilir" (Edirne).

341 Valiero, s. 435.

Sadrazamın bu açık sözlerine karşılık Venedik'te hâlâ Hanya'nın ve Resmo'nun geri verilmesini istemek, Pregadiler Meclisi'nde günlerce adanın paylaşılması hususunu görüşmek ve Ballarino'nun aldığı talimatlara istinaden Divân-ı Hümâyûn'a teklif ettiği herşey ancak Bâbıâli'nin kararlılığını ve kızgınlığını daha da arttırmaktan başka bir işe yaramazken, bu yönde daha ziyade genel ve belirsiz, hatta ikiyüzlü tutularak Ballarino'yu bile çılgına çeviren talimatlar vermek ne işe yarayabilirdi ki? Bâbıâli zaman zaman biraz daha uysal davransa, mesela 1658'de Girit'i teslim etmeleri şartıyla savaş masraflarının tazmini, Klis'in geri verilmesi vs gibi taleplerinden vazgeçebileceğini ve Venedik'in Girit'te kendi tebaası üzerinde sınırsız yargı yetkisine sahip bir temsilci bulundurmasına izin verebileceğini imâ etse de, Venedik'te böyle bir uysallık, her halükârda onur kırıcı bir barışı kabul etmek yerine yalnızca gerektiğinde silah zoruyla da olsa yerine getirilmesi sağlanacak daha yüksek taleplerde bulunmak için kullanılması gereken bir zaaf olarak görülüyordu[342].

Bâbıâli, 1663'de el altından, Venedik'in yıllık haraç ödemeyi, Suda'yı devretmeyi, padişaha değerli bir onur hediyesi vermeyi ve Kandiye'de bir Osmanlı tahsildarının görevlendirilmesini kabul etmesi hâlinde Yeni Kandiye'yi yerle bir etmeyi ve Kandiye ile Sitia bölgelerini geri vermeyi kabul edebileceğini bildirdi. Hâlbuki Venedik, onuru açısından Suda'dan vazgeçmeyi uygun görmedi. Bunun yerine Karabusa veya İstendil Adası'nı gözden çıkarmayı yeğliyordu. Yıllık haraç asla 25 bin realden fazla olmayacaktı, padişaha sunulacak onur hediyesinin değeri 200-300 bin reali geçmeyecekti ve son olarak, Girit'te bir Osmanlı gümrük vergisi tahsildarının görevlendirilmesi, Hanya'da bir Venedik konsolosunun bulundurulması şartına bağlandı. Anlaşılan o ki, İstanbul'da bu teklifler üzerine fazla müzakerelerde bulunulmadı. Aksine Ballarino'ya çok geçmeden, Bâbıâli ile uzlaşma için tek çare olan Girit'i devretme yetkisine sahip değilse susmasının daha iyi olacağı söylendi[343].

---

342 Barış müzakerelerinin durumu hakkında bilgi için bk. Valiero, s. 473, 487-489, 559-561. Ballarino, 1658'de padişahın saray erkânı ile birlikte Edirne'den döndüğü İstanbul'dan 1662'de gönderdiği mektuplarda şu şikâyetlerde bulunmaktadır: "Konstantinopolis'te (İstanbul) yararsız bir kişi olarak kalıyordu, talimatların belirsizliği ... yüzünden Senato'nun iradesini anlayamayarak; ama onların daha açık ve özel biçimde olmaları için yakarıyordu, çünkü vatana barış sağlamada fırsatları ihmal etmiş ve yitirmiş olmaktan dolayı bir kez olsun azarlanmak istemiyordu".

343 Valiero, s. 565 ve 595: "Güvenilir kişiler ona şöyle söylüyorlardı: Eğer Bâbıâli tarafından görevden uzaklaştırılmak istemiyorsa susmalı ya da krallığın devrini sunmalıydı,

Bu şartlar altında ve böyle ruh hâlleri içinde barış müzakereleri tabii ki Venedik'e zaten kuşku ile bakan Fransa ve İngiltere başta olmak üzere başka devletlerin ara sıra müdahaleleri de olsa, devam ettirilemezdi. Neticede henüz bir adım bile ileri gidilememişti ki, Saint Gotthard Muharebesi ve Vasvar Barışı: Barış mı, savaş mı? sorusu Venedik'i de kaçınılmaz olarak kesin bir karar vermeye zorladı. Zira padişah, 1664 yılı henüz sona ermeden Ballarino'yu Divân-ı Hümâyûn'a çağırdı ve ona şimdi daha büyük tavizlerde bulunmaya yetkili olup olmadığına dair açık bir soru sordu. Oysa Ballarino bu soruya tatmin edici bir cevap veremedi ve çok geçmeden sadrazam, bazı şartlar altında adanın paylaşılmasını kabul edebileceklerini bildirince Venedik'e bu hususu bildirmek ve kesin talimatlar almak için acele etti.

Pregadiler Meclisi'nde bir kez daha paylaşım meselesine dair yapılan müzakerelerin en büyük engeli yine Suda oldu. Bâbıâli, Suda'yı kendisine istiyordu ve Pregadiler Meclisi'ndeki barış yanlısı grup, böyle bir bedel pahasına da olsa bu tehlikeli ve nihayetinde Venedik'in bütün güçlerini tüketecek savaşın yükünden kurtulmak gerektiği kanaatinde idi. Bâbıâli'nin bu teklifini yine bir zayıflık olarak görmeye çalışan savaş yanlısı çoğunluk ise, oylama sırasında sözde en tecrübeli ve en idrak sahibi senatörlerden oluşan 69 kişinin Suda'nın feda edilmesi karşılığında bile paylaşımdan yana oy kullanmasına rağmen, üstünlüğü sağladı. Böylece savaş, bu belirleyici anda da kendi güçlerine ve diğer Hristiyan devletlerinden gelecek yardımlara güvenerek, sonunda Ballarino'ya kendisine daha önce verilen talimatların aynen geçerli olduğu ve Venedik'in Bâbıâli karşısında başka tavizlerde bulunamayacağına dair basit bir talimat gönderilmesini sağlayan güçlü ve kararlı grubun parolası olmaya devam etti[344].

Rakiplerinin bile Venedik'in çıkarlarını başka hiç kimsenin korumadığı gibi koruyan, çok becerikli ve dayanıklı bir müzakereci olduğunu kabul ettikleri Ballarino[345], kendisine verilen bu talimattan sonra bile umudunu yi-

onunla uzlaşmanın tek yolu buydu".

344 Valiero, s. 614 ve 619: "Karar reddedildi" (Suda'nın devredilmesi ile adanın paylaşımından dolayı) "ve herhangi bir ilave olmaksızın geçmişteki talimatlarla görevi Ballarino'ya yazıldı". Paylaşımdan yana olan 69 oy hakkında ise şöyle demektedir: "Çoğu kişi, devlet işlerini ve düşmanın en dehşete düşürücü güçlerini iyi bilen, daha yaşlı ve deneyimli kişilerin elinden çıktığını zannettiler".

345 Örneğin İngiliz Elçi Kont Winchelsea'nin sekreteri olarak o dönemlerde İstanbul'da bulunan Ricaut, *Histoire ect*, s. 331. Ballarino hakkında şöyle demektedir: "Büyük karakter sahibi biriydi, iyi davranış, çok kuşkucu ve çok iyi bir hatipti. Ve bir kelimeyle,

tirmedi. Bu hususta bilhassa İstanbul'da çok güçlü olan ve başlarında açıkça olmasa da Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın bulunduğu barış yanlısı gruba güveniyordu. Zira Fazıl Ahmed Paşa, kendi yönetimi altında gerçekleştirilecek, zaten yeterince zorlu ve sonucu açık olup kendisini uzun süreliğine payitahttan uzak tutacak bir Girit seferi yüzünden itibarını ve gücünü tehlikeye atmaktan çekiniyordu. Bu, Fazıl Ahmed Paşa'dan en kolay bu şekilde kurtulabileceklerini düşünen paşanın sarayındaki rakipleri, silahdar ve padişahın musahibi ile Harem'deki taraftarları açısından savaşın devam ettirilmesinde inatla ısrar etmek için yeterli sebepti.

Venedik'in son cevabı üzerine 1665 başlarında savaş meselesi hususunda karar vermek için toplanan Divân-ı Hümâyûn'da bu savaşın yürütülmesinde gösterilen gevşekliği ileri sürerek seslerini yükselttiler. Venediklilerin, karşısında başkalarının korkudan titrediği Osmanlı silahlarına tek başlarına direnmeye cüret etmeleri ve yıllardır burada konumlarını sağlamlaştıran muzaffer Osmanlı ordularını Girit'ten tekrar çıkartabileceklerini tasavvur etmeleri, Osmanlı adı için bir utançtı; artık bu sefil taş yığınına (Kandiye Şehri) var güçleri ile saldırmanın ve bütün dünyaya Bâbıâli askerî kuvvetlerini bilfiil kullandığı takdirde, karşısına hiç kimsenin çıkamayacağını göstermenin zamanı gelmişti. Aynı zamanda padişahı da savaşın devamına ikna etmek için ellerinden gelen herşeyi yaptılar. Padişaha bilhassa Resmolu bir Rum kızı olan hâseki sultanın anavatanı olduğu için Girit'ten vazgeçemeyeceğine ikna ettikleri gibi, bu durum ayrıca halkın düşüncesinde adanın fethinin gerekliliğini ve güvencesini de gittikçe pekiştirmek için de kullanılıyordu[346].

Şeyhülislâm ile ustaca hitabet yeteneği ve sözde mucizevî güçlerinden dolayı çok nüfûzlu bir adam olan Başmüezzin Vanî [Mehmed] Efendi'yi de kendi tarafına çeken sadrazam, bütün bunlara rağmen Ballarino ile barış müzakerelerine devam ettiyse de bu esnada herhangi bir engelle karşılaşmamak ve aynı zamanda geniş çaplı hazırlıkları da olumsuz etkilememek için bilhassa Bâbıâli Tercümanı Panagiotti'nin gizli arabuluculuğuna başvurdu. Oysa Suda'nın dı-

---

Venedik Cumhuriyeti onun şahsında çıkarlarını çok iyi düzenleyen birine sahipti. Zira Türkiye'deki işlerden sıyrılmış ve Kapı'nın [Bâbıâli] vezirleriyle mükemmel biçimde anlaşmasını bilmişti". 1662'de İstanbul'da kederden ve üzüntüden dolayı hayata veda eden Capello hakkındaki değerlendirmesi bu kadar müspet değildir. Cesedi, İngiltere sefaretinin arabuluculuğuyla ancak parçalar hâlinde ve bir havyar fıçısının içinde İstanbul'dan çıkartılabildi!

346 Valiero, s. 621 ve 627.

şında artık sadrazamın ve şeyhülislâmın kabul etmeye yanaştıkları şartlardan Kandiye ve Sitia bölgelerinin Venediklilere verilmesi ve Yeni Kandiye'nin yerle bir edilmesi hususlarında da büyük zorluklarla karşılaşıldı. Zira bu bölgelerin büyük bir kısmının kendilerine tahsis edildiği timar sahipleri, burada mevcut yasal haklarından vazgeçmek istemediler ve bu yüzden bizzat padişaha başvurdular.

Dolayısıyla sadrazam ve şeyhülislâm bir kez daha barıştan bahsedince ve Venediklilerin son tekliflerini dile getirince padişah buna çok kızdı. "Başın üzerine iyi düşün!", diye bağırdı şeyhülislâma. Diğer taraftan sadrazama da, "başını seviyorsan" tehdidini ekleyerek Girit'i her ne pahasına olursa olsun fethetme emrini verdi[347]. Böylece Fazıl Ahmed Paşa 1666 yılı başında, Ballarino'nun da herşeye rağmen yine de barışı sağlayabileceği umuduyla kendisini takip ettiği Mora'ya yöneldi. Ancak Ballarino'nun buraya gelirken Theben'den iki günlük yürüyüş mesafesindeki İzdin'de ölümcül bir hastalığa yenik düşmesi ile bu umut da yitirildi[348].

Bunula birlikte barışın sağlanması için bütün müzakereler şimdilik sona ermişti. Gerçi sadrazam, Ballarino'nun ölümünden sonra bu karmaşık barış meselesini devam ettirmek için Venedik tarafından görevlendirilen iki sekreter, Padavino ve Girolamo Giavarino ile Tercüman Panagiotti aracılığıyla tekrar müzakerelerde bulunmayı denedi. Ancak sadrazamın talep etmekte haklı olduğunu düşündüğü tazminat yüzünden –Bâbıâli'nin adadan temin ettiği gelirlerin yılda 138 bin real olduğunu ve bunun 58 bininin Hanya ve Resmo'dan, ancak kalan 80 bininin muhtemel bir paylaşım söz konusu olduğunda Venedik'in sahip olacağı Kandiye ve Sitia bölgelerinden geldiğini ileri sürüyordu– büyük zorlukların meydana gelmesinden başka, sadrazamın muhalifleri de kesin bir barışın sağlanmasını engellemek için ellerinden gelen herşeyi yapıyorlardı[349].

Böylece Venedik'te ve Pregadiler Meclisi'nde olduğu gibi, İstanbul'da ve Divân-ı Hümâyûn'da da savaş yanlısı grup üstünlüğü sağlıyordu. Bu yüzden her iki taraf 1665 yılı boyunca nihaî mücadele için hazırlıklarını büyük gayretlerle ve imkânları elverdiği ölçüde geniş kapsamlı bir biçimde devam ettirdiler. İzmir, Selanik, Eğriboz ve bilhassa yakınlığından dolayı bu sava-

347 Valiero, s. 628 ve 637 ve devamı. Padişahın veziriazama verdiği hatt-ı hümâyûn şöyle idi: "Eğer kellesini düşünüyorsa gidip Kandiye'yi almalıydı".

348 *Aynı eser*, s. 638.

349 Valiero, s. 639-641.

şın ana silah üssü olarak belirlenen Mora Yarımadası'ndan, en fazla ara sıra birkaç nakliye gemisini ele geçiren Venedikliler tarafından engellenemeden, Girit'e çok sayıda birliklerin, cephanenin, topların, her türlü teçhizatın ve erzakın gönderilmediği neredeyse tek bir gün bile yoktu. Zira Girit'te bulunan Osmanlı askerî kuvvetlerinin miktarı son zamanlarda bilhassa baş gösteren veba salgınından dolayı öyle zayıflamıştı ki, ancak savaş araç gereçleri ve erzak açısından da çok kötü yeçhiz edilmiş 10 bin kadar asker kalmıştı. Sadrazamın itibarının ve başının söz konusu olduğu bir sefere çıkmadan önce tabii ki bu birliklerin iyice takviye edilmesi gerekiyordu. Böylece Fazıl Ahmed Paşa ancak 1666 Mayıs'ında, Sultan IV. Mehmed'in o dönemlerde bulunduğu Edirne'den törenler arasında ayrıldı, dört ay sonra İzdin'e (Zeituni) ulaştı ve buradan Girit'e doğru yol almak üzere gemiye binerek nihayet Kasım ayı başında Hanya'da karaya çıktı[350].

Bu arada Venedik de adadaki zayıflamış askerî kuvvetlerini mümkün mertebe takviye etmek ve bilhassa Kandiye'yi sağlam istihkâmlar ve yeterli sayıda muhafız kıtaları ile donatmak için mümkün olan herşeyi yapmıştı. Bunun için, daha önce bahsettiğimiz gibi, bilhassa dışarıdan gelecek yardımlara güvenmişti. Daha 1663'de defalarca denenen malî çarelere yeniden başvurulmasına rağmen kendi kaynakları artık hiçbir şekilde yeterli gelmiyordu. Para bulmak için örneğin o tarihe kadar çok fazla gelir getirmemiş gibi görünen soyluluk ünvanı satışı için bir yıl daha süre tanındı. Ancak bu cazibe aracı da sürgünlerin para karşılığında geri dönmeleri ve benzer çarelerden oluşan diğer malî çareler gibi muhtemelen beklentileri çok az karşılamıştı[351].

Ne yazık ki son yıllarda dışarıdan beklenen yardımlarla ilgili tecrübeler çok cesaret verici değildi. Örneğin Fransa, daha önce gördüğümüz gibi, Prens Almerico d'Este'nin talihsiz yönetimi altında neredeyse hiçbir kazanç getirmeyen küçük yardımcı kıtayı gönderene kadar ne zorluklar çekilmiş ve Fransızlarla ne kadar uzun müzakerelerde bulunulmuştu? Bu yardımcı seferin sefil bir biçimde sona ermesi ve Venedik'e genel olarak iyi niyetle yakalaşan ve 1658'de 100 bin skudi tutarında bir para yardımında da bulunmuş olan Kardinal Mazarin'in ölümü, Fransa sarayını bağış konusunda daha çekingen ve mesafeli hâle getirdi. Paris'teki Venedik elçilerinin sürekli ısrarlarına rağmen

350 *Aynı eser*, s. 641 ve devamı, 647.

351 Valiero, s. 601 ve devamı.

şimdilik 50 bin skudi parasal yardımdan başka bir şey elde edilemezdi[352]. Ayrıca Kardinal Marzarin'in vasiyetnâmesinde Türk savaşının devam ettirilmesine katkı olsun diye bıraktığı 200 bin skudiden de Venedik'in eline hiçbir şey geçmedi. Vasiyetnâmede geçen hükümde bu miras üzerindeki tasarruf hakkı papaya bırakıldığından para önce Roma'ya gönderildi ve Venedik bu miras üzerinde haklı olarak talepte bulunmasına rağmen, bu paranın yalnızca bir kısmı kaysere Macaristan'daki savaşa destek olarak ödendi. Kalanı göründüğü kadarıyla Vatikan'ın kasalarında hiçbir iz bırakmadan kayboldu[353].

Ertesi yıl (1662) Fransa Kralı XIV. Louis'in kabinesi, en azından gizlice ödenen para yardımını 50 bin skudiden 100 bin skudiye yükseltmeyi kabul etti. Ancak Fransızların Cicelli'ye saldırmalarının, Berberîlerle yaşanan anlaşmazlıkların ve İstanbul'da, ileride göreceğimiz üzere, hâlâ çok gergin olan diplomatik ilişkilerin sonucu olarak 1664 ve 1665 yıllarında bütün dünyanın beklediği gibi Venedik'in de, Fransa ile Bâbıâli arasındaki ilişkilerin tamamen kopması ihtimaline bağladığı umutlar gerçekleşmedi. Venedik'in dönemin Paris elçisi

352 Venedik ve Fransa sarayı arasında 1658'den beri sürdürülen ilginç müzakerelerden Valiero, s. 474, 477-480, 485 ve devamı ile 512 ayrıntılı olarak bahsetmekte ve sonunda şöyle demektedir: "Kardinalin ölümünden sonra (XIV. Louis'in nâzırının) iyi düzenlemeleri değişmişti ve açıkça yardımlar reddedilmese de... sonunda tedbirler ve yardımlar 50.000 skudi destekle sınırlı kaldı". Hâlâ İspanya'ya karşı kullanabileceklerini düşündükleri Bâbıâli ile ilişkilerin tamamen kopacağına dair hissettikleri korku, ileride göreceğimiz üzere, Bâbıâli ile zaten yeterince gergin olan ilişkiler altında, Fransa'nın Venedik'e karşı ihtiyatlı tutumunu zorunlu kılıyordu. Valiero, bu hususta şöyle demektedir: "Fransızlar, Türklerle olan eski dostluklarını kesinlikle sona erdirmek istemiyorlardı, çünkü İspanyollara karşı kurdukları komploları neticeye ulaştırmak için onların hâlâ aracı olabileceklerini umut ediyorlardı".

353 Kardinal Mazarin'in vasiyetnâmesindeki ilgili madde şöyledir (bk. Aubery, *Histoire du Cardinal Mazarin*, Paris 1695, T. II, s. 595): "Monseigneur le Testateur hiçbir şeyin Türk'ün Hristiyanlığa karşı seferlerine karşı koymaktan daha önemli olmadığına inanarak, geçmişte seferlerde ilerleme kaydedilen başarının daha da artması için her türlü çabayı gösterdi ve altı yüz bin tournois lirasının, Fransız parası, Lyon Şehri'nde tutulmasını ve papanın emriyle, çok güçlü olan düşmana karşı Hristiyanlığı savunmak için yapılacak hazırlıklarda kullanılmasını ve başka bir işte kullanılmamasını emretti". Bu miras için ehil kişiler olarak kayser ve Venedik hemen papaya başvurdular. Valiero, s. 527'de bu hususta şöyle demektedir: "İmparator ve Venedik vasiyetle bırakılan bu mirası aynı şekilde çok istiyordu, ancak sonunda Venedik'in cömertliği (?) kendi mevcudiyetini terketti ve Roma'ya geçen para kayserin pek az yararlanmasıyla kolayca ortadan kayboldu".

Luigi Sagredo, bunun üzerine XIV. Louis'in bakanını daha etkin ve daha kararlı bir yardımda bulunmaya ikna etmeye çalıştı; ama Fransa ve Venedik arasında daha sıkı ilişkilerin kurulabileceğine dair korkunun bile Bâbıâli'yi daha uysal hâle getirdiği çok geçmeden ortaya çıktı. Dolayısıyla İstanbul'daki konumlarını iyice tehlikeye atmamak için Sagredo'yu Macaristan'a gönderilen yardımlardan ve Berberistan sahillerindeki husumetlerden ötürü şimdilik, en azından dolaylı olarak, Venedik'e de yeterince yardımda bulunulduğuna inandıkları cevabı ile oyalamayı uygun gördüler[354].

Daha sonraki zamanlarda Fransa'nın o dönem dış ilişkilerini yöneten ve Bâbıâli'nin yaptığı hazırlıkların hedefinin gerçekten Girit'in fethine yönelik olduğuna dair söylentilere hâlâ pek inanmak istemeyen Lionne, Fransa'nın bilhassa denizlerde Şark'a yönelik herhangi bir teşebbüste bulunmasını imkânsız hâle getiren İngiltere ve İspanya savaşlarını bahane etti. Batı'daki karışıklıklara bakınca, Fransa'nın o dönemde Şark siyasetinin ikinci planda olması gayet anlaşılabilir bir şeydi; üstelik bu yönde yapılacak herhangi bir düşmanca harekette bilhassa Fransa'nın Colbert tarafından dikkatle korunmaya çalışılan Doğu Akdeniz ticaretindeki menfaatleri de tehlikeye girebilirdi. Ancak Venediklileri sürekli olarak oyaladıkları İspanya savaşının Aachen Barışı (2 Mayıs 1668) ile sona erdirilmesinden sonra, bu yönde yine de Venedik tarafından beklenen ölçüde gerçekleştirilmeyen yeni umutlar doğdu. Marki de Ville, Marki de San André Montbrun, Dük de la Feuillade gibi bazı olağanüstü Fransız komutanlarının yanlarındaki maceracı soylularla birlikte ya Venedik hizmetine girmelerine ya da bu savaşa Hristiyanlığın iyiliği için tek başlarına katılmalarına, Venedik'in Fransa'da asker toplamasına ve gerekli savaş ihtiyaçlarını temin etmesine izin vererek ve öngörülen para yardımlarını ödemeye devam ederek Venedik'e yeterince yardımda bulunulduğuna inanılıyordu[355].

354 Valiero, s. 529 ve 612; Sagredo'ya 1664'de verilen cevap şöyle idi: "Dolaylı yoldan da olsa kral (XIV. Louis) onun [Venedik'in] lehine çaba gösterse de, Macaristan'ın yardımları oraya daha fazla Osmanlı gücü cezbediyordu ve Berberî teşebbüsü o imparatorluğa yeni karışıklık getirebilirdi; buna karşılık kral yavaş yavaş açık bir bozuşma yoluna gidebilirdi".

355 Valiero, s. 645. Lionne, 1666'da kralın hiçbir şey yapamadığını, zira "çünkü İngiltere savaşının krallık güçlerini ve özellikle de, Okyanus'ta görevli ve orada tutulan, Kandiye'nin yardımına gidecek zorunlu denizci güçlerinin dikkatini çok dağıttığını" açıklamıştı. "Lione Efendisi demek istiyordu ki, (İspanyollarla) barış yapılırsa büyük bir işi düşünmek gerekiyordu", *aynı eser*, s. 673. Barış sağlandıktan sonra hiçbir şey

İspanya ile barışın sağlanması için arabuluculuk yaptıktan sonra Fransa'yı Türk savaşına daha açık ve daha etkin katılması için ikna etmeye çalışan ve Türk savaşını selefi VII. Aleksander'den çok daha ciddiye alan kişi, Papa IX. Clemens olmuştu (25 Haziran 1667'den itibaren). Papa Aleksander de Kutsal İttifak kurmak için çok çaba göstermişse de bunun için bizzat fedakârlıkta bulunmak söz konusu olunca hazinelerini, ailesini zengin etmek ve inşa ettirdiği masraflı binalar için kullanmayı daha uygun gördü. Sonunda Venediklilerin sırf Vatikan hazinesi için çok önemli bir gelir kaynağı olan hacıların Roma'ya gelişleri bundan olumsuz etkilenebilir diye kilise devletinde asker toplamalarına bile izin vermek istemedi. Yalnızca ölümünden önce (22 Mayıs 1667) Venedik'in Dalmaçya'daki birliklerine katılacak 200 piyade tahsis etmiş ve bölgesindeki ruhban sınıfından olağanüstü vergi toplamasına izin vermişti[356].

IX. Clemens ise Girit'in kaybını Avrupa'nın tamamı ve Hristiyan davası için en büyük tehlike olarak görmekte idi. Bu yüzden adanın kurtarılmasını ruhanî yönetiminin odak noktası hâline getirdi. Yalnızca Venedik'e o güne kadar sağlanan yardımları imkânları elverdiği ölçüde sağlamakla kalmayıp –ülkesinden 700 asker toplamalarına da izin verdi; Dalmaçya'ya gönderilen Vatikan birliklerini iki katına çıkarttı; buna Venedik'in eksikliğini çektiği büyük miktarda baruttan oluşan bir bağış ekledi; kadırgalarını iyi duruma getirerek bunların komutasını yeğenlerinden biri olan Vincenzo Rospigliosi'ye emanet etti; son olarak da İtalya ve Macaristan'daki ruhbanlardan toplanan yüzde onluk vergiden 50 bin skudiyi Venedik savaş kasasına aktardı– diğer Hristiyan hükümdarların Haçlı Seferi'ne dair soğumuş heveslerini de tekrar ısıtmaya çalıştı. Ne yazık ki bu yöndeki gayretleri her zaman olduğu gibi bu defa da başarılı olmadı[357].

Mesela 1663'de kayserin bakanı Prens Portia tarafından kendilerine götürülen ittifak teklifini Venediklilerin kabul etmemiş olmalarını bir türlü affedemeyen ve Venedik ile Bâbıâli arasındaki savaşın devam etmesini hâlâ

yapmak istememelerinin sebebi, özellikle Doğu Akdeniz ticareti idi: "Fransa'daki bakanlar ortada büyük bir engel olduğunu söylüyorlardı; bu da, Levante'de sürdürdükeri zengin ticaretti", s. 690.

356 Valiero, s. 512, 643, 658.

357 *Aynı eser*, s. 665. Papa IX. Clemens hakkında şöyle denmektedir: "Papalığa getirilince hemen Kandiye Krallığı'nı özgürleştirme yollarından başka bir şeye kafa yormadı ve özellikle de o azgın akışı durdurmaya; çünkü bu kentin çabalarla gelen düşüşünde bütün Avrupa'nın yokedilişini görüyordu".

Macaristan'da mümkün olduğunca uzun süre huzuru sağlamak için en iyi çare olarak gören kayserden, papanın daimî ısrarlarına rağmen, daha önceki yıllarda gönderilen 300 kişilik yardımcı kıtanın, birçoğu güya deniz tuttuğu için Girit'e götürülmek üzere gemilere bindirilemeden kaçan 500 kişiye çıkartılmasından başka bir şey elde edilemedi. Ancak 1668 yılı sonunda, Girit neredeyse tamamen kaybedildiğinde, kayser, papanın tekrarlanan telkinlerinden ötürü 3 bin kişilik bir yardımcı kıta göndermeyi kabul etti[358].

Venedik'in Regensburg'da toplanan İmparatorluk Meclisi'ne gönderdiği özel bir temsilci aracılığıyla başvurduğu Alman hükümdarlarından da ancak son anda az bir yardım geldi. Venedik'e bir defasında 1665'de elindeki fazla birliklerden 1.000 kişi göndermiş olan Bavyera elektörü, 1667'de bunun iki katını temin etmeyi vadetti. Oysa Venedik, ücretlerin düzenli ödenmesi karşılığında istenen teminatları vermek istemediğinden veya verebilecek durumda olmadığından anlaşma fazla bir sonuç doğurmadan iptal oldu[359].

Venedik'in Regensburg Meclisi'ndeki temsilcisi Francesco Giavarini meseleyi nihayet 1669 yılı başlarında bir kez daha gündeme getirdiğinde, soylulardan her birinin gerekçeli bahaneleri veya gelecek için boş vaatleri vardı. Mesela Köln ve Trier, 10 ton (200 zentner) barut vermiş olmakla ellerinden gelen herşeyi yapmış olduklarını söylüyorlardı. Bavyera, diğer Alman hükümdarlarının da üstlerine düşeni yapmaları hâlinde, katkıda bulunmayı vadetti. Saksonya genel olarak yardımda bulunmayı uygun gördü ve gerektiğinde üstüne düşeni yapmayı vadetti. Brandenburg'un bu açıdan hiçbir talimatı yoktu. Pfalz (Platinat) ve Mainz, Loren ile anlaşmazlıklarını ileri sürdüler. Salzburg ve Paderborn daha önce barut göndermişlerdi ve böylece üstlerine düşeni yaptıklarına inanıyorlardı. Başka üç ruhban soylusu hiçbir şey yapmak istemedi ve bütün diğer bağımsız Alman şehirlerinin de çeşitli bahaneleri vardı. Diğer 30 kadar oy, hiç talimat almamıştı. Bazıları alınan kararların bütününe uyacaklarını açıkladılar. Girit'in müdafaası için Alman hükümdarlarının bir yıllığına 10 bin kişinin masraflarını üstlenmelerine dair bir teklif, sonunda 5 bin kişiye bile razı olunmasına rağmen, böylesine değişik tutumlar karşısında tabii hiçbir sonuç getirmedi. Genel olarak savaşın

358 Valiero, s. 590, 627, 672 ve 690. Viyana sarayının papanın telkinleri üzerine her ne kadar iyi niyet gösterse de hiçbir şey yapmadığı söyleniyor: " Macaristan'daki sıkıntıları daha uzun bir süre uzak tutacağı düşünülerek Saray'a karşı Venedik'in savaşının devamı çok isteniyordu,".

359 Valiero, s. 691.

Macaristan'dan ve Almanya'dan fazlasıyla uzak olduğu, dolayısıyla hemen yardım gerekmediği kanısı hâkimdi[360].

Braunschweig ve Lüneburg dükleri, etkin bir yardımda bulunan tek Alman hükümdarlardı. 1668 yılı sonunda, zamanının en iyi ordu komutanlarından biri olan Kont Josias von Walbeck emrindeki yaklaşık 3.300 kişiden oluşan ve Kandiye'nin düşmesinden birkaç ay önce, 1669 Mayıs'ında Alman cesaretinin itibarını bu uzun süre hatırlanacak felakette onurlu bir biçimde korumak için Kandiye'ye bilfiil gelen en iyi alaylardan üçünü seferber ettiler[361]. Bunun dışında bu yönden neredeyse başka hiçbir şey olmadı. Loren Dükü Şarl, 4 bin piyade ve 500 süvari göndermek istediyse de bunların masraflarını karşılamanın zor olduğunu düşündüğü için ve yürüyüş tam başlayacakken bu birlikler itaat etmeyi reddedince bu plan da tekrar rafa kaldırıldı[362]. Ayrıca Alman şövalyeleri birkaç yüz adam gönderdiler ve Salzburg başpiskoposu 3 ton (600 zentner) barut yardımında bulundu[363].

İspanya, Venedik'e karşı ezelden beri mesafeli bir tutum sergiliyordu. Yalnızca Girit'in fethinden sonra doğudan esecek fırtınanın öncelikle Napoli ve Sicilya'yı vurabileceği endişesi, IV. Felibe'nin bakanı Don Louis d'Haros'un 1661'de bir defaya mahsus olmak üzere, iyi ilişkiler içine girmeye çalıştığı Venedik'e 100 bin skudi yardımda bulunmasını sağlamıştı[364]. Oysa Kral IV. Felibe'nin ölümünden sonra, İspanyol bakanlar Papa IX. Clemens'in emrine rağmen, kendi topraklarında Venedik lehine ruhbanlardan yüzde on verginin toplanmasına bile izin vermek istemediler. Zira onlara göre, böyle bir vergi ancak Osmanlı sultanının silahları Avusturya (Habsburg) veya Vatikan topraklarına yöneldiğinde toplanabilirdi. Bir zamanlar Madrid sarayında papa vekili olarak bulunduğu dönemlerdeki ısrarlarıyla Kral IV. Felibe'nin söz konusu 100 bin skudiyi vermesini sağlayan papanın, Girit'in İspanya tacına tâbi toprakların da kalesi olduğuna ve Girit'i savunmanın öncelikle kendi güvenlikleri ile de ilgili olduğuna dair itirazları da bir işe yaramadı. II. Carlos reşit olana kadar yönetimi ele alan annesi, 1667'de zorlukla kadırgalarının Napoli ve Sicilya'dan ayrılıp

360 *Aynı eser*, s. 725.
361 Valiero, s. 698 ve 706.
362 *Aynı eser*, s. 708.
363 *Aynı eser*, s. 698.
364 *Aynı eser*, s. 529, Kral IV. Felibe'nin bu bakanı hakkında şöyle demektedir: "Cumhuriyet'in [Venedik] davası konusunda iyi duygular besliyordu, Kandiye'de yitirilenlerin Napoli ve Sicilya krallıkları için meşum bir felaket olduğunu bilerek".

Takımdalar sularında dolaşmasına izin verdi. Ayrıca kraliçenin emri üzerine 1668'de, 2 bin kişilik kara birlikleri taşıyan bu kadırgalar, Venedik donanmasına katılmak üzere denize açılacaklardı. Oysa Madrid'deki yönetimin gevşekliği karşısında bu gibi emirlere hiç kulak asmayan Napoli kral naibi ve bakanları, verilen emre uymak istemediler ve hazinenin boş olduğunu bahane ettiler[365].

Papa IX. Clemens'in Venedik ve kutsal savaş lehine İtalyan devletlerine yardım çağrısında bulunması da çok daha iyi sonuçlar getirmedi. 1666'da Dalmaçya'ya 400 kişi göndermeyi vadeden Toskana büyük dükü, papa ertesi yıl kendisine kadırgalarını Venedik donanmasına göndermesi için başvuruda bulunduğunda, bu kadırgalara her yıl Messina'dan Floransa'ya gönderilen ipeğin nakliyesini korumak için ihtiyaç duyduğunu ileri sürerek mazeret bildirdi[366].

Malta ve Venedik arasında süregelen kıskançlıklar ve bayrak önceliği hakkındaki bitmek bilmeyen kavgalar, bu en zor anda bile daha sıkı ilişkilerin kurulmasını engelledi. Malta kadırgaları her ne kadar ara sıra Vatikan gemileri ile birleşerek Doğu Akdeniz sularında boy gösteriyorduysalar da önemli sayılabilecek hiçbir faaliyette bulunmuyorlardı[367].

O dönemlerde kayserin büyükelçisi Kont Leslie ve Bâbıâli Tercümanı Panagiotti aracılığıyla Bâbıâli ile avantajlı bir ticaret kapitülasyonu sağlamaya çalışan ve bu amaçla 1665'de kendi temsilcisi olarak Marki Durazzo'yu İstanbul'a gönderen Ceneviz'in Venedik'e hiçbir şekilde yardım eli uzatmamış olması, Divân-ı Hümâyûn'un gözüne girmesini sağladı[368]. Savoy dükü ise Venedik ile Kıbrıs tacı üzerinde hak taleplerinden dolayı çıkmış kavgaları bir anlığına kenara attı; hemen iki alayın gönderilmesini sağladı ve ayrıca Hristiyanlığın davasına duyduğu hevesi, kendi hizmetindeki Marki Giron François de Ville'ye Venedik'in Girit'e gidecek kara kuvvetlerinin başkomutanlığını üstlenmesine izin vererek gösterdi[369].

Ellerindeki imkânların azlığına rağmen Modena, Parma ve Lucca da çok büyük bir iyi niyet gösterdiler ve Macaristan savaşı sırasında da Kont Zrinyi'ye kendi

365 Valiero, s. 645, 661, 668 ve 690: "(Kraliçenin) bütün emirleri boş çıkmıştır, çünkü para olmayışı bakanlar için bahane oluşturuyordu vb.".

366 *Aynı eser*, s. 650, 671.

367 *Aynı eser*, s. 586, 611.

368 Valiero, s. 623: "Cenevizliler Bâbıâli nezdinde büyük bir değer taşıyordu, Venediklilere hiçbir şekilde yardım etmedikleri için".

369 *Aynı eser*, s. 617, 650, 668.

kasasından her yıl 10 bin skudi yardımda bulunan zengin Kardinal Francesco Barberini'nin bu defa Venedik'e de gösterdiği destek gerçekten büyüktü. Masraflarını üstlenerek Girit'e birkaç defa muazzam miktarda buğday gönderilmesini sağladıktan sonra, bu defa da 1667'de artık ciddi bir tehlike altında bulunan ada başkentinin istihkâmlarının da tamamlanması için 12 bin skudi yardım gönderdi[370].

Bunun dışında yardım gelebilecek iki Protestan devlet olan Hollanda ve İngiltere'den Venedik için tabii ki hiçbir şey beklenemezdi. Her ikisi de Doğu Akdeniz'deki ticaretlerini arttırmakla fazlasıyla meşguldüler ve bu yönde harabeleri üzerinde kendi ticarî refahlarını daha sağlam bir biçimde kurmayı umut ettikleri Venedik'in çöken gücünü muhafaza etmek kendi çıkarlarına aykırı idi. İngiltere –muhtemelen haklı olarak– Bâbıâli'yi sürekli olarak her türlü savaş araç geçerleri, bilhassa top ve cephane temini ile desteklemekle suçlanıyordu[371].

Venedik, Bâbıâli ile savaşını yarı gönüllü yarı zorunlu olarak tekrar başlattığında Hristiyan devletlerinden gelecek yardımların durumu böyle idi. Bu yöndeki önemli adımlarından biri, Girit'e gidecek kara kuvvetlerinin başkomutanlığına o dönemlerde süvari birliklerinin komutanı olarak Savoy dükünün emrinde bulunan Fransız Albay Giron (Hieronymus) François Marki de Ville'yi getirmesi idi. Eski ünlü bir kahraman soyundan gelen De Ville –soyu Haçlı Seferleri sırasında sıkça adı geçen Ville-Hardouins'e dayanıyordu ve büyük dedesi İnebahtı'da savaşmıştı– döneminin en iyi ordu komutanlarından kabul ediliyordu. Gerek Kral XIV. Louis, gerekse Savoy Dükü Carlo Emanuele tarafından onurlarla terhis edilerek, 1665 Nisan'ının ilk günlerinde, 15 Nisan'da pregadilerin törenler arasında yapılan bir oturumu sırasında, yalnızca Girit genel kaptanına ve genel proveditoresine bağlı olduğu hükmü ile birlikte Doj Domenico Contarini'nin elinden Venedik Cumhuriyeti piyade birlikleri generali beratını aldığı Venedik'e geldi[372].

---

370 *Aynı eser*, s. 529, 650, 675. Kont Zrinyi'ye gönderilen para yardımları hakkında bk. Brusoni, *aynı eser*, s. 142.

371 Valiero, s. 531 ve 581: "İngilizler, ticaretlerini avantajlı hâle getirmek için her tür çabayı gösteriyorlardı, piyasaları hezimete uğratmaya yarayan bütün malzemeyi o barbarlara vermeye hiç aldırış etmeyerek; o malzeme olmazsa Türkler topçulukta ve cephane temininde büyük eksiklik hissedeceklerdir".

372 Gerek bu berat gerekse XIV. Louis'in, Kardinal Mazarin'in ve dış işlerden sorumlu Lionne'nin 1660 ve 1665 tarihli terhis belgeleri için bk. *Les Mémoires du voyage de Mons. le Marquis de Ville au Levant ou l'histoire curieuse du siege de Candie cet. par* François Savinien d'Alquié, Amsterdam 1671, T. I, s. 1-17. Bu hâtırât, son Kandiye ku-

İlk düşüncesi, Venedik'in askerî kuvvetleri ve savunma imkânları hakkında bilgi almak oldu. Bu amaçla önce herşeyi oldukça tatmin edici bir hâlde bulduğu Dalmaçya ve Arnavutluk'taki Venedik kalelerini gezdi[373]. Ancak Temmuz ayı sonunda tekrar Venedik'e döndü ve adadaki Osmanlı ordusunun o anda mevcut gücünün 10 bin kişiyi geçmediği öğrenildiğinden, Girit'e gidecek birliklerin teçhizi ile ilgili hazırlıkları hızlandırdı. Markinin emrine verilen sefer birlikleri ancak büyük zorluklar altında, yani yolda Dalmaçya'dan ve adalardan da katılacak takviyeler de dâhil, yaklaşık olarak aynı seviyeye getirildiler. Birlikler ancak Ekim ayı başlarında gemilere bindirildiler ve De Ville'nin Meryem Ana'nın koruması ve himayesi için dua etmek üzere Loretto'yu da ziyaret ettiği Ankona, daha sonra Korfu, Kefalonya ve birlikleri Girit'e götürmek üzere Marco Loredano emrindeki Venedik donanmasının hazır beklediği Zenta üzerinden, o dönem Girit'e gidecek Venedik birliklerinin ana toplanma yeri olarak hizmet veren Para Adası'na gelene kadar iki ay daha geçti. Burada yapılan genel bir yoklama sırasında silah altında yaklaşık 9 bin piyade ve 1.000 süvari sayıldı; ancak 28 Ocak 1666'da tekrar yola çıkılırken, bu sayı tamı tamına 8.295 piyade ve 1.008 süvariden ibaretti[374].

Fırtınalı ve çok zorlu geçen bir yolculuktan sonra ordunun tamamı nihayet 26 Şubat'ta Suda yakınlarındaki Kulate'de başarıyla karaya çıkartılabildi. Buradan hemen Hanya üzerine bir saldırı gerçekleştirilecekti. Ancak yağmur, soğuk ve kar fırtınası ile kendini gösteren kötü hava şartları yüzünden yolculuktan dolayı güçsüz kalan birliklerle hiçbir şey yapılamazdı. 28 Şubat'ta Hanya'dan gelen muhafız kıtaları ile yapılan bir öncü birlik çatışması sırasında büyük kayıplarla –muharebe alanında 400 kişi kalmıştı– geri püskürtüldüler; bu şartlar altında her yerden takviyeler alan düşmanla çatışmaya girerek herşeyi tehlikeye atmaya cesaret edemeyeceklerinden bir an önce geri çekilmek-

şatması sırasında olup bitenlerin, Marki de Ville'nin refakatçisi, Savoy dükünün maliye sekreteri J.B. Rostagene tarafından yerinde alınan notlardan derlenmiş eksiksiz ve ayrıntılı bir günlüktür. Kral XIV. Louis'in yazısında ve dojun görevlendirme beratında marki daima şöyle tanımlanmaktadır: "Savoy dükü senyörün süvari generali ve çok Hristiyan majestelerinin orduları tümgenerali".

373 D'Alquié, *Mémoires*, T. I, s. 17-40.

374 *Aynı eser*, s. 40-94. Çok kesin ve ayrıntılı olarak alaylar tek tek mecvut sayıları, adları ile verilen subayları ve birlikleri Girit'e götürecek gemilerle birlikte verilmiştir. Bunlar arasında 1.000 kişiden oluşan bir Bavyera kiralık birliği de vardı. Loretto ziyareti için markiye Papa VII. Aleksander tarafından s. 50'de aktarılan özel bir bröve verildi.

ten başka çareleri yoktu. Marki De Ville bu yüzden 3 Mart'ta genel kaptanın da rızasıyla birliklerini Kandiye'ye götürmek üzere tekrar gemilere bindirdi ve 11 Mart'ta buraya gelerek, bir ay sonra, kalenin dışındaki Giosiro Çayı'nın kıyılarında yaklaşık 6 bin kişilik sağlam bir ordugâh kurdu[375].

Sakız Adası'na yönelik bir şaşırtma harekâtının yapılmasını teklif eden harp şurasının pek onaylamadığı bu hareketin amacı, muhtemelen Yeni Kandiye ordugâhında toplanmış Osmanlı birliklerini, beklenen takviyeler gelmeden ve böylece kuşatmayı tekrar resmen başlatabilecek duruma erişemeden muharebeye davet etmekti. Zira ordugâhtaki Osmanlı birlikleri ancak 7 bin piyade ve 900 sipahiden oluşuyordu. Oysa bu amaca da ulaşılamadı. Osmanlılar akıllı davranarak, De Ville'nin burada umut ettiği gibi nihaî bir muharebeye girmekten kaçındılar. 20 Nisan'da başlayarak iki ay boyunca devam eden küçük çatışmalarda ve kavgalarda kimi zaman ağır kayıplar verseler de genelde avantajlı konuma geliyorlardı. Neticede De Ville, yararsız ve kalıcı olarak tutunması mümkün olmayan bu konumdan tekrar vazgeçmeyi uygun buldu. Haziran ayının ilk yarısında ordugâhını söktü, koruma amacıyla kurulan tabyaları ve istihkâmları havaya uçurdu ve boşaltılan yere hemen el koyan ve böylece şehre daha da yaklaşan Osmanlıların sevinç nidaları arasında kaleye geri çekildi[376].

Venediklilerin Kandiye surlarının ve istihkâmlarının arkasına çekilmeleri, bu savaşın belki de en önemli dönüm noktalarından biri olmuştu. Artık her iki taraf da herşeyin bu yere sahip olmaya bağlı olduğunu ve bütün güçlerle imkânların buraya yoğunlaştırılması gerektiğini biliyorlardı. Bu yüzden bir taraftan kaleyi ele geçirmek ve diğer taraftan kaleyi kurtarmak için büyük gayretler gösteriliyordu; Kandiye'nin son üç yıllık kuşatmasını, Yeniçağ Avrupa savaş tarihi için, yalnızca günümüzde yaşanan* iki yıllık Sivastopol kuşatması ile karşılaştırabileceğimiz en muhteşem faaliyetlerden biri hâline getiren bu gayretler olmuştu.

---

375 D'Alquié, *Mémoires*, T. I, s. 94-103; Valiero, s. 630-633.

376 D'Alquié, *Mémoires*, T. I, s. 103-129. Osmanlılar burada sanki üstün güçteki düşmanlarından kurtuldukları için seviniyorlarmış gibi gösterilmektedir. Oysa durum böyle değildi. Aksine Osmanlı'ya karşı hiçbir şey yapamayanlar Venediklilerdi. Bu hâtırâtın yazarı görünüşe göre oldukça büyük hatalar yapan Marki De Ville'nin fazlasıyla methiyecisidir. Mesela Valiero çok daha tarafsızdır.

* Kastedilen 1853-1856 Kırım Savaşı'dır (çn).

Bilhassa Venedik'te artık kurtuluşun yalnızca silahların gücüne bağlı olduğu kanaatine varılıyordu. Zira adanın yerli halkının ruh hâline ve yardımlarına güvenmek mümkün değildi. Nefret ettikleri Venedik yönetimine karşı düşmanca bir tutum içinde bulunmaya devam ediyorlar ve Venedik yönetiminin tekrar tesisini hiç arzu etmiyorlardı. De Ville'nin karaya çıktıktan sonra, adanın her iki ucundaki yerli halkı ayaklandırma ve onların yardımıyla bilhassa Mirabello, Sitia, Palaiokastro, Kissamos, Senle, Kastelfranco, Sfakia vs gibi kaleleri tekrar ele geçirme teşebbüsü, tamamen başarısız olmuştu. Osmanlı'ya karşı duydukları korkudan ziyade, Venedik'e karşı besledikleri nefret onları harekete geçmekten menediyordu[377]. Tabii ki Osmanlılar bu ruh hâlini kendi lehlerine kullanacaklardı. Osmanlı'ya silah çeviren bütün yerli halka genel bir af ve diğerlerine Osmanlı tarafına geçmeleri hâlinde vergilerde kolaylık vadetmişlerdi[378]. Sfakiyotlar bile Osmanlı'ya tâbi olmuşlar ve 1.000 duka ve 1.000 baş hayvan karşılığında affedilmişlerdi. Venedik burada aslında kaybedilmiş bir davanın mücadelesini veriyordu, fakat bu çaresiz mücadeleyi en büyük fedakârlıklar, cesaret, dayanıklılık ve şanla sona kadar sürdürebileceğini dünyaya göstermek istiyordu.

Marki De Ville birlikleri ile kaleye geri çekilince öncelikle düşünülmesi gereken, düşmanın adadaki askerî kuvvetlerini ve bilhassa Kandiye önlerindeki kuşatma birliklerini takviye etmeye çalıştığı ikmal işini mümkün olduğunca zorlaştırmaktı. Bu amaçla genel kaptanın teklifi üzerine, hemen 20 kadırga ve 6 mavna ile Takımadalar'a, Marki De Ville'nin de birliklerinden bir kısmı ile katıldığı bir sefer düzenlendi. Seferin hedefi aslında, söylenenlere göre İnebahtı Körfezi'nde Girit'e geçmek üzere hazır bekleyen Osmanlı gemileri olacaktı. Oysa olumsuz rüzgârlar bu planın gerçekleştirilmesini engelledi. Daha önce gördüğümüz gibi, çok sayıda takviye kuvvetleri ve muazzam bir savaş araç gereci stoku ile Kasım ayı başlarında Hanya'ya gelen sadrazamın Yunanistan'dan Girit'e geçişini bile engelleyememişlerdi. Seferin sınırlı kaldığı adaların etrafında dolaşırken, yalnızca Osmanlı'nın birkaç küçük nakliye gemisini ele geçirdiler. Genel kaptan bunun üzerine filosu ile Para Limanı'ndaki kış karargâhına çekilirken, İtalya'ya geri dönmek üzere olan Marki De Ville,

377 D'Alquié, *Mémoires*, T. I, s. 104 ve 155.

378 Valiero, s. 505. Bâbıâli, 1660'da adanın her yerinde şu açıklamayı ilân ettirdi: "Venedik silahlarının karşısında olduklarını göstermeleriyle ada halkının tamamının affedilmesi, vergilerin hafifletilmesi ve haraçların düşürülmesiyle diğerlerinin cezbedilmesi".

Genel Proveditore Antonio Priuli'nin Girit'e dönmesine yönelik ricaları üzerine bir kez daha kuşatma birliğinin başına geçmek üzere gemiye binerek 19 Kasım'da buraya geldi[379].

Osmanlılar o dönemde kuşatmayı henüz resmen başlatmadıklarından, Venedikliler kış aylarını bilhassa istihkâmları tamamlamak ve muhafız kıtasını mümkün olduğunca takviye etmekle geçirdiler. Bir kez daha denizlerin genel kaptanı tayin edilen Francesco Morosini'ye derhal Girit'e gitme emri verildi ve Priuli'nin yerine genel proveditore tayin edilen Antonio Barbaro da Ocak 1667'nin ilk yarısında makamına geçti. Ne yazık ki Venedik'in bu çeşitli komutanları arasında yine savunma çalışmalarının gidişatı ve genel olarak savaş yönetimi üzerinde olumsuz etkiler bırakan görüş ayrılıkları baş gösterdi. Bilhassa De Ville, kendisine birlikler üzerinde tamamen bağımsız bir yönetim hakkı tanımak istemeyen yeni genel proveditore ile baştan beri gergin ilişkiler içine girdi ve bu da muhtemelen De Ville'nin Şubat ayı başında, sözde Savoy dükünün kendisini geri çağırmış olmasından dolayı İtalya'ya geri dönmek üzere, ikinci kez Girit'ten ayrılmasının ana sebebi idi. Hâlbuki ancak Zenta'ya kadar gelebilmişti ki, burada rastladığı Morosini geri dönmesini sağladı. Her ikisi birlikte Nisan ayının ilk günlerinde tekrar Girit'e geldiler ve Morosini burada gemilerini adanın en önemli üslerine dağıtırken, ada başkentinin savunma istihkâmlarını tamamlamak için son hamleler yapıldı[380].

Bu arada Osmanlıların kuşatma çalışmaları da öyle ilerlemişti ki, her an hendeklerin açılması bekleniyordu. 1666'nın son gününde Sadrazam Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa ilk kez Kandiye surlarının önüne bizzat gelmiş, kalenin savunma istihkâmlarını incelemiş, fakat başarılı bir saldırıya geçmeden önce daha fazla takviyelerin gerek olduğuna karar vererek birkaç gün sonra tekrar Hanya'ya dönmüştü. O tarihten itibaren kuşatma ordusunun mevcudu sü-

379 D'Alquié, *Mémoires*, T. I, s. 130-147. Burada Takımadalar'daki bazı adaların durumu hakkında ilginç açıklamalar verilmektedir. Örneğin Değirmenlik, Patmos, Delos, Para, vs. De Ville, genel proveditorenin çağrısına cevap vermekte gösterdiği gönüllülükle Venedik'in dojun minnettarlığını dile getirdiği ve mümkün olan her türlü desteği vadettiği yazılarıyla özel övgüsünü kazanmıştı. Yazılar için bk. *aynı eser*, s. 117, 147, 159, 164, vs.

380 D'Alquié, *Mémoires*, T. I, s. 156-170. Valiero, s. 649-653. Valiero bilhassa komutanlar arasındaki anlaşmazlıklara üzülmekte ve şöyle demektedir: "Bu savaş sırasında Venedik, iki komutanın hiçbir zaman bir birlik oluşturmadığını deneyerek ve onların anlaşmazlıklarından vatan her zaman çok ağır zarar görerek".

rekli takviyelerle yavaş yavaş 40 bin silahlı askere ve 8 bin lağımcıya kadar yükseltilmişti ve Nisan ile Mayıs aylarında bunlara ayrıca 30 bin kişilik taze birlikler, bilhassa Memlükler ve yeniçeriler de eklenince, sadrazam 22 Mayıs 1667'de Yeni Kandiye Ovası'na ordugâh kurduğunda ve birkaç gün sonra, 28 Mayıs'ta hendeklerin açılması ile kuşatma resmen başlatıldığında sayıları 70 bini buluyordu[381].

Bu kadar muazzam güçler ve imkânlar; kuşatma ve savunma sanatı açısından burada ilk kez uygulamaya konulan bir sürü yeni icat ve yapılan denemeler; muhasara altındakilerin kahramanca direnişleri ve kuşatanların aşılması güç inatları ile kuşatmanın ayrıntılara giren geniş kapsamlı bir resminin çizilmesi, çözümü için zengin kaynakların mevcut olduğu özel Osmanlı savaş tarihinin en ilginç görevlerinden biri olacaktır hiç şüphesiz. Burada yalnızca kuşatmanın gidişatını genel olarak ele alarak, sonuçlarını gerektiren anlarını hatırlatmak yeterli olacaktır[382].

---

381 D'Alquié, *Mémoires*, T. I, s. 161 ve 173 ve devamı: "Kamp o sırada 40.000 savaşçı ve 8.000 istihkâmcıdan [lağımcı] oluşuyordu ve gelen yardımlarla her gün bu oran artıyordu; öyle ki yavaş yavaş 70.000 adama veya daha fazlasına ulaşana kadar ordunun sayısı arttı".

382 Osmanlıların ve Valiero, Brusoni gibi Venediklilerin kaynakları ile Francesco Morosini'nin, Gratiano'nun ve Arrighi'nin biyografilerinin dışında, şu kaynaklar da Kandiye'nin bu son muhasarası hakkında en iyi bilgileri vermektedir: Daha önce adı geçen D'Alquié tarafından yayınlanan, ancak Hammer, *aynı eser*, VI, 229'da yanlışlıkla Marki De Ville'ye atfedilen, fakat aslında markinin Girit'te bulunduğu sürece, 1668 Nisan'ına kadar patlatılan her lağımı, her çıkış harekâtını, her saldırıyı, en küçük çatışmaları ve önemli şahsiyetlerden kalanların ve yaralananların isimlerini günbegün titizlikle not etmeyi görev edinen bir refakatçisinin kaleminden çıkan "*Mémoires*". Ayrıca aynı titizlikte ve ayrıntıda "*Mémoires ou Relation militaire contenant ce qui c'est passé de plus considerable dans les attaques et dans la deffence dans la place pour les Venitiens*" (Dük de la Feuillade'nin refakatçısı olarak Girit'te dövüşen Neuchatel ve Valagiu Prensi Kont da St. Pol'e yazdığı methiyede, kendini L. de la Solaye olarak tanıtmaktadır), Paris 1670. Bu hâtırât, 1668 yazında De Ville'nin yerine piyade generali olarak Venedik hizmetine giren Marki San André Montbrun'un adaya geldiği tarihten itibaren kalenin 1669 Eylül'ündeki düşüşüne kadar geçen dönemi kapsamaktadır. Ayrıca, "*Journal de l'expedition de Monsieur de la Feuillade pour les securs de Candie par un volontaire*", Lyon 1670. Dükün Girit'te kaldığı Kasım 1668 ile Ocak 1669 tarihleri arasındaki dönemi kapsar ve D'Alquié tarafından yayınlanan "*Mémoires*"'in ikinci bölümünde (bk. s. 183-287), eksiksiz olarak aktarılmıştır. Kandiye kuşatması tarihi ile ilgili olarak Paris'te görebilme fırsatı bulduğum elyazması materyallerin sayısı da oldukça çoktur. Bunlardan bir kısmı, bilhassa Fransa Kralı XIV. Louis'in 1669'da Ami-

Kandiye'nin istihkâmları, tamamlandıktan sonra yedi ana burçtan oluşan ve gerek yerüstünde gerekse yeraltındaki tabyalar, geçitler, avlular, çapraz hatlar, hendekler, dehlizler, lağımlar, barut depoları vs gibi ön ve yan istihkâmlarla geniş kapsamlı ve çok karışık bir sistem hâlinde, merkezi yalnızca liman ve liman kalesi ile birlikte zayıf bir surla çevrili deniz tarafından oluşan bu yeri yarımay şeklinde çevreliyordu. Doğudan kuzeye ve batıya doğru yedi ana burç birbirlerini Sabioniera, Vetturi, Jesus, Martinengo, Bethlehem, Panigra ve San Andréa burçları sırasına göre takip ediyor ve her biri, aralarından en fazla anılanların San Demetrio, La Palma, San Spirito, San Nikola, Santa Maria, Mocenigo, Priuli ve Molina olduğu aynı sağlamlıkta yan burçlarla birbirlerine bağlanıyordu. Surları ve istihkâmları aşan 400 kadar ateş çukuru vardı ve cephaneliklerle depolar en azından başlangıçta her türlü cephane ve erzakla doluydular[383].

Sadrazam, bu geniş kapsamlı istihkâmları inceledikten sonra, elindeki muazzam imkânlarla bile bu yeri aynı anda her yönden kuşatma altına ala-

---

ral Dük Beaufort ve General Dük Navailles emrinde Girit'e gönderdiği yardımcı kıta ile ilgili olduğu ölçüde, "*Histoire de la Marine française par* Eugène Sue, Paris 1836, Vol. II, Liv. III, s. 22-200'de kullanılmıştır. Bunlar arasında en önemlilerinden biri olarak, şu eseri de hatırlatmak isterim: "*Histoire du Siège de la ville de Candie par* Philibert de Jarry, *Escuyer, Seigneur de la Jarrie, Lieutenant-Colonel du Reegiment de Negron",* Kraliyet Deniz Kütüphanesi, No. 10,269[3], folyo içinde 43 sayfa. Söz konusu yardımcı kıta hakkında orijinal elyazısıyla, bir sürü imlâ hatası olan, kötü ama okunaklı bir şekilde yazılmıştır. Benzer bir günlük, "*Relation de Candie*", Fransa Kraliyet Kütüphanesi, No. 765 raporudur. 129 sayfalık dört ciltlik, güzel yazılmış bir eser. Anlaşıldığı kadarıyla geri döndükten sonra gözden düşen Navailles dükünün etkisi altında yazılmıştır. 105. sayfanın sonundan itibaren: "*Reponse à la Relation du Capitaine General Morosini*" başlığı altında bir savunma, açıklama ve polemik mevcuttur. Kraliyet Deniz Kütüphanesi'nin bir diğer elyazması, No. 10,269[4] fol. Kandiye kuşatması ile ilgili genelde askerî içerikli, hepsi de 1668 ve 1669 yıllarından kalma 12 farklı eseri kapsamaktadır; benzer bir koleksiyonu ve bilhassa Kral XIV. Louis'in Papa Vekili Bargellini'ye yazdığı 20 Eylül ve 6 Ekim 1669 tarihli iki mektubunu "*Soccorsi per la difesa di Candia*" başlığı altında Ancien fond No. 10,093[6] vermektedir. Girit'in fethinden sonra adadan göçeden eski Venedik soylu şövalye ailelerinin akıbeti ve Venedik tarafından bunlara sağlanan destek hakkında Dışişleri Arşivleri N. XII ve 133, Kapak No. 6, bir dizi ilginç belgeler sunmaktadır.

383 Bu istihkâmların ayrıntılı bir tarifini mesela D'Alquié, T. I, s. 153 ve devamı, De la Solaye, s. 32 ve devamı ile Valiero, s. 655-658 vermektedir. Valiero ayrıca birliklerin konumunu ve dağılımını da vermektedir. Ayrıca bk. "*Journal de l'expédition de Mr. de la Feuillade*", s. 22-24.

bilecek ve saldıracak durumda olmadığına kanaat getirdi. Toplanan harp şurasında bu yüzden doğu ve kuzey taraflarını yalnızca küçük birliklerin gözetiminde bırakmaya; buna karşın asıl saldırıyı batı tarafına, bilhassa Panigra, Bethlehem ve Martinengo burçlarına yöneltmeye karar verildi. Sadrazam, Rumeli beylerbeyinin emrindeki Rumeli birlikleri ile Panigra Burcu'nun karşısına, sözde ordunun buraya çekilme ihtimalini engellemek için kuşatma başlar başlamaz yerle bir edilen Yeni Kandiye'nin bir kısmının bulunduğu yere, sol kanadı oluşturan karargâhını kurarken, Ahmed Paşa emrindeki Memlükler, Bethlehem Burcu'na karşı merkezi oluşturuyorlardı ve Kara Mustafa Paşa emrindeki Anadolu birliklerinden oluşan sağ kanat, Martinengo Burcu'na karşı hareket ediyordu.

Ateş, kısmen burada dökülen ve kaleye devasa çapta 30, 45 ve 60 kiloluk (60, 90 ve 120 libre) gülleler fırlatan 300 topla hattın tamamında aynı anda başladı[384]. Hâlbuki toplardan ziyade, olağanüstü genişlikte ve güçteki lağımlarla etki yaratılmaya çalışılıyordu. Kandiye kuşatması her halükârda bugüne kadar görülen en muhteşem lağım muharebesi idi. Yine de muazzam imkânlar ve büyük kayıplarla çok az sonuç alınabildi. Kuşatma altındakiler, lağımların etkisini genelde karşı lağımlarla azaltıyorlar ve her hücumu da talihli bir biçimde geri püskürtüyorlardı. Muhasara böylece yorucu ve cesaret kırıcı bir biçimde sonunda hiçbir şey kazanılamadan veya kaybedilmeden 1667 yılı boyunca sürüklenip gitti. Yalnızca her iki tarafta çok sayıda insanın hayatına mâl olmuştu. Veba salgını yüzünden de çok çeken Osmanlıların kayıpları 30 bin, Venediklerin kaybı ise 6 bin kişi kadar tahmin ediliyordu ve bu kayıplar zaman zaman gelen takviyelerle tekrar telafi ediliyordu[385].

Tabii ki her iki taraf, öncelikle karşılıklı olarak birbirlerinin ikmalini kesmeye çalışıyordu. Sadrazam bu yüzden kış aylarını kalenin her iki tarafına, San Andréa ve Sabioniera burçları yakınlarına, limanı Venedik gemilerinin girmesini engelleyecek şekilde ateşe tutacak toplar yerleştirmek için kullanırken, Genel Kaptan Morosini kadırgalarını Kandiye'den yalnızca dört saat uzaklıkta, karargâhın yakın olmasından dolayı Osmanlı nakliye gemilerinin genelde geldikleri yeni tahkim edilmiş San Pelagia ve Fodella liman kasabaları açıklarında dolaştırıyordu. 9 Mart 1668'de, gece karanlığında Fodella Limanı'na girmek

384 Güllelerin ağırlığını, D'Alquié, T. I, s. 180 vermektedir.

385 Osmanlıların kayıpları, D'Alquié, s. 180'e göre verilmiş olup, Venediklilerin kayıpları Valiero, s. 685'e göre verilmiştir; bunların arasında 800 subay da vardı.

isteyen 12 kadırgalık bir Osmanlı nakliye gemisi ile Morosini'nin onları karşılamak için Standia'dan buraya getirdiği 20 Venedik kadırgası arasında, Venediklilerin lehine sonuçlanan ağır bir çatışma cereyan etti. Aralarında en iyi Osmanlı reislerinden de birkaçının bulunduğu beş düşman gemisi ve serbest bırakılan 1.000 Hristiyan köle, Morosini'nin Venedik şövalyesi ünvanını almasını sağlayan zaferin ödülü idi[386].

Ne yazık ki Kandiye'deki oldukça olumsuz durumlar çok fazla değişmedi. Kuşatma, kış ayları boyunca aynı şiddetle olmasa da devam ettirilmiş ve gelen az sayıdaki takviyelerle çok zor telafi edilebilen büyük kayıplara sebep olmuştu. Ayrıca kalenin komutanları arasındaki daimî husumetler de savunma planları ve bunların gerçekleştirilmesi üzerinde menfi etkiler bırakıyordu. Marki De Ville ve Genel Proveditore Antonio Barbaro arasında süregelen anlaşmazlıkları sona erdirmek için, Barbaro geçen yılın sonuna doğru geri çağrılmış ve yerine 9 Ocak 1668'de 500 kişilik Vatikan birlikleri, bir gemi yükü barut ve Toskana büyük dükünün hediyesi olan iki havan topu ile Kandiye'ye gelen Bernardo Nani getirilmişti[387].

Oysa büyük bir basirete ve şahsî cesarete sahip olduğu –kendisi de bizzat defalarca yaralanmıştı– inkâr edilemeyen De Ville'nin yıldızı, Bernardo Nani ile de barışmadı. İlkbaharda, papanın karşı telkinleri bile bir kez verdiği emri geri almasını sağlayamayan Savoy dükü tarafından geri çağrılmayı talep etti. De Ville, kendisine bağlı birlikler buna üzülseler de 21 Nisan'da Kandiye'den ayrıldı ve 13 Mayıs'ta büyük onurlarla karşılandığı ve hemen ardından oldukça ilginç olan özel bir raporda Kandiye'deki durumları anlattığı Venedik'e vardı[388].

Bu raporda kalenin ve adanın durumunu çok da umutsuz tarif etmiyordu. Aksine, Venedik, birliklerini, savaş ihtiyaçlarını ve para desteklerini ihmal etmediği sürece, kalenin tutunabileceği ve mücadeleden muzafferâne çıkabileceği kanaatinde idi. Kendisi Kandiye'den ayrılırken istihkâmların henüz bir kısmı hasar görmemişti ve bir kısmı da düşmanın bundan sonraki

386 D'Alquié, T. I, s. 69-79; Valiero, s. 695-698.

387 D'Alquié, s. 9

388 Bu rapor eksiksiz olarak D'Alquié, T. II, s. 128-145'te aktarılmıştır: "*L'Estat auquel se trouvoient la place de Candie, l'armée de mer de la Serenissime République et le camp des ennemis la nuit du Samedie du 21 d'Avril de l'année 1668* (*Kandiye'nin içinde bulunduğu durum, Venedik Cumhuriyeti donanması ve düşmanların kampı 21 Nisan 1668 Cumartesi gecesi*)". De Ville'nin geri çağrılması hakkında bilgi için ayrıca bk. *aynı eser*, s. 108, 112 ve devamı; Valiero, s. 674 ve 693.

saldırılarına da başarıyla direnebilecek şekilde tamir edilmişti. Gerçi muhafız kıtasının sayısı gerçekten savaşabilecek durumdaki 4.700 kişilik Venedik birlikleri, 700 kişilik Vatikan ve Savoy birlikleri, 350 kişilik süvari birlikleri, yaklaşık 1.000 kişiden oluşan iki alay Rum ve birkaç bölük lağımcıya kadar inmişti. Surlarda ve istihkâmlarda hâlâ 431 top vardı, ama bunlardan 140 kadarı kullanılamayacak durumda idi ve birçok başka top küçük çaplarından dolayı çok fazla etkili olmuyordu. Cephane ve bilhassa lağım savaşından dolayı tükenen barut açısından büyük bir eksiklik hissedilmeye başlandığı gibi, genel olarak diğer savaş ihtiyaçları da depolarda gittikçe azalıyorlardı. Henüz yeterince erzak vardı; yalnızca taze et çok zor ve fahiş fiyatlar karşılığında bulunabiliyordu. Askerlerin ücretleri henüz düzenli olarak verilebiliyordu; yine de subayları ve askerleri ara sıra yapılacak olağanüstü ödemelerle cesaretlendirmek için para yoktu.

Venedik'in deniz gücü o dönemlerde üç filoya ayrılmıştı. Genel Kaptan Morosini'nin emrindeki 15 kadırga ve 4 mavnadan oluşan birinci filo, kapudan paşanın 25 kadırga ile Hanya'ya ve Girapetra Limanı'na bizzat getireceği takviyeleri engellemekle görevli idi. 4 kadırga, 1 mavna ve 8 silahlı gemiden oluşan ikinci filo, Proveditore Cornaro'nun emri altında, kısmen bu adayı korumak kısmen de Venedik'ten buraya gelen takviyeleri Kandiye'ye göndermek üzere Standia açıklarında bekliyordu. Son olarak 9 kadırgadan oluşan üçüncü filo, mürettebatı lağım işlerinde ve lağım hendeklerinin kazılmasında kullanılmak üzere kaleye çekildiklerinden, kısmen yelkenleri indirilmiş vaziyette Kandiye Limanı'nda yatıyordu.

Rapor devamında adadaki düşman kuvvetlerini da daha ayrıntılı olarak tarif ediyordu. Bu rapora göre 1668 yılı başlarında Kandiye önlerindeki ordugâhta 20 bin kadar kişi bulunuyordu, ama bunlardan ancak 14 bin kadarı bilfiil savaşabilecek durumda idi. Bunlara aynı yılın ilk dört ayı içinde kısmen İstanbul'dan ve Yunanistan'dan, kısmen de Mısır'dan gönderilen 10 bin kişilik yeni takviyeler de katılmıştı. Fakat bunlar da yaşanan mağlubiyetler, hastalıklar ve firarlardan dolayı öyle azalmıştı ki, De Ville, Osmanlı'nın Kandiye önlerindeki geçek askerî gücünün ancak 18 bin kişi kadar tahmin edilmesi gerektiğini düşünmekte idi ki bu, böylesine zorlu bir teşebbüs için yeterli değildi. Bu arada Bâbıâli askerî kuvvetlerini başka yönlere, Anadolu'daki asilere, Lehlere, Karadeniz'de Kazaklara ve Ruslara karşı da kullanmak zorunda olduğundan önemli takviyeler almaları beklenemezdi.

Neticede marki, doğru olsun olmasın, Venedik'in nihaî zaferi elde edeceğinden hiç kuşku duyulmaması gerektiği kanaatinde idi. Bu düşüncesini yalnızca raporunun sonunda dile getirmekle kalmayıp, 23 Haziran'da kendisini törenler arasında karşılamak üzere toplanan pregadilere yaptığı bir konuşmada da tekrarladı. "Hükümdarımın kesin emri şimdilik, tamamen kurtulduğu zaman Kandiye'nin zaferine katılmamı engellese, beni bu tatmini, bu şanı yaşamaktan yoksun bıraksa da bu önemli yeri iyi bir savunma durumunda bırakmış olduğum bilinciyle avunuyorum... Mevcut şartlara bakınca majestelerinin korkusuzca, kaleyi yeterince desteklemeye devam ettiği sürece burayı yalnızca muhasaradan kurtarmakla kalmayıp, hem kalenin hem de krallığın tamamının kurtulmuş olduğunu görme avantajını da yaşayacağını söyleyebilirim; ayrıca Venedik hâkimiyetini daha da genişletme ve nihayet Şark'ta daha fazla fetihlerde bulunma fırsatı da olacaktır", diye haykırdı[389].

Yalnızca dojun değil Papa IX. Clemens'in de övgü dolu yazıları ve değerli bir hediye –6 bin duka değerinde altın bir kâse–, markinin gösterdiği çabaların ve bazılarının iyimser umutlarını Kıbrıs Adası'nın bile geri alınacağına dair kesinliğe kadar arttıran sevindirici iyimserliğinin ödülü idi[390]. Oysa önce günün gereklerini yerine getirmek gerekiyordu. Bunların arasında Kandiye'deki muhafız kıtalarının başına getirilecek yeni bir komutanın seçilmesi, son zamanlarda Venedik'i bilhassa meşgul etmişti.

Bu yönde kendisini Almanya ve İtalya'da yapılan seferlerde defalarca göstermiş yaşlı bir savaşçı olan Fransız General Marki San André Montbrun ile yapılan müzakereler, selefi Kandiye'den ayrıldığında istenen hedefe ulaşmışlardı bile. Kral XIV. Louis'in rızasıyla Marki De Ville ile aynı sıfatla Venedik hizmetine girdi ve kendisine gönüllü olarak katılan en soylu ailelere mensup yaklaşık 50 Fransız subayından oluşan bir maiyetle Nisan ayı başında Venedik'e geldi. Burada birkaç hafta kaldıktan sonra, 1.500 kişilik taze birlikler ve genel proveditore tayin edilen Catarino Cornaro ile birlikte Girit'e gitmek üzere

389 Bu konuşma eksiksiz olarak D'Alquié, T. II, s. 149-152'de verilmiştir.

390 Dojun ve papanın yazıları için bk. *aynı eser*, s. 146 ve 153. Şairler de bu hususu ele almışlardır. Markiye yönelik biraz abartılı bir sonede (bk. *aynı eser*, s. 172), mesela sonenin sonunda, şöyle denmektedir:
"Bu da olsun, Girit'in soylu krallığını
Destekleyen o kahraman savaşçı,
Gitsin, fethetsin Kıbrıs'ın da imparatorluğunu.

yola çıktı ve yolda 800 Manyalı'yı lağımcı olarak gemilere aldıktan sonra, 20 Haziran'da başarıyla karaya çıktı[391].

Kuşatma bu dönemde bütün şiddetiyle sürüyordu. Muhafız kıtalarının zayıf savunma imkânları, kısa bir süre önce önemli takviyeler alan Osmanlıların bu defa gayretlerini sadece batı tarafına değil doğu tarafına, bilhassa Sabioniera Burcu'na yöneltmiş olmalarından dolayı daha da zorlanıyordu. Burada ve batı tarafında, tam karşıdaki San Andréa Burcu'ndaki mücadele çok şiddetli ve ağır olup her iki tarafın da ciddi kayıplar yaşamasına sebep oldu. Düşmanın 26 Ağustos'ta San Andréa Burcu'na açtığı 9 metre (30 fit) büyüklüğündeki gedikten yapmaya çalıştığı bir hücumu inanılmaz bir kahramanlıkla geri püskürttüler ve yaklaşık bir ay sonra, 3 Ekim'de muhafız kıtası aynı yerden Osmanlı'nın 1.000'i aşkın adamını kaybettiği bir çıkış harekâtında bulundu; bu, Venedik'in de en iyi komutanlarından bazılarının kahramanca ölümleri ve en iyi birliklerinden birkaç yüz kişinin kaybı ile bedelini oldukça ağır ödediği bir mağlubiyetti[392].

Kalenin durumu günden güne daha kritik ve çaresiz hâle geliyordu. Kuşatmacılar askerî kuvvetlerini yeni takviyelerle en az 20 bin kişilik savaşabilecek durumda birlikler seviyesinde tutmayı başarırlarken –hatta karşı tarafa geçen Türklerin abartılı ifadelerine göre 100 bin kişi[393]– ve sadrazam, askerlerin ulûfelerini bolca dağıtarak cesaretlerini ve dayanıklılıklarını arttıracak yeterli paraya sahipken –mesela lağımcıların ulûfeleri zamanla günlük 3 akçeden 40 akçeye kadar yükseltilmişti[394]–, oldukça zayıflamış muhafız kıtalarının günlük kayıplarını telafi etmek ve Venedik'in tükenmiş hazinesi ile en önemli cari ihtiyaçları bile karşılamak gittikçe zorlaşıyordu. Lağımcılar arasındaki kayıplar açılan gedikler bile serbest bırakılan sürgünlerle zar zor doldurulabiliyordu. Gerçekten savaşabilecek durumda işe yarayacak birlikler için dışarıdan gelecek yardımlara güvenmek gerekiyordu. Tabii ki Kandiye'yi kurtaracak olan ve gerekli imkânlara sahip tek güç olarak gözler yine Fransa'ya çevrildi[395].

391 D'Alquié, *aynı eser*, s. 177 ve devamı ve daha ayrıntılı olarak De la Solaye, *Mémoires*, s. 11 ve devamı; her ikisi de bundan sonra ana kaynaklardandırlar.

392 Kuşatmanın bu dönemdeki devamı hakkında bilgi için bk. Valiero, s. 692, 694, 701-704; De la Solaye, s. 37-84.

393 De la Solaye, s. 64.

394 *Aynı eser*, s. 73.

395 Valiero, s. 718: "İşler böyleyken, papa ve Venedik, hatta böyle kuşkulu bir karşıtlığın sonucunu beklemekte olan bütün dünya gözlerini, Kandiye'yi kurtarabilecek durumdaki tek güç olarak Fransa'ya dikmişti".

Bilhassa Marki San André'nin Kandiye'ye geldikten kısa bir süre sonra adanın durumu, muhafazasının önemi ve kalenin savunma imkânları hakkında XIV. Louis'ye gönderdiği etkileyici raporlar da papa vekilinin ve Venedik elçisi Marcantonio Giustiniani'nin sürekli telkinleri ile birlikte etkisini göstermişti. Ancak Fransa yönetimi şimdilik Bâbıâli ile o dönemlerde zaten gergin olan ilişkilerini tamamen koparmak istemiyordu. Kral, şimdilik, sadece bu yeni Haçlı Seferi'ne sırf kendisine mareşallik makamı verilmediği için giriştiğine dair muhtemelen yanlış bir biçimde suçlanan Dük De la Feuillade'ye derhal adaya yardıma gitmek üzere gönüllülerden oluşacak bir birlik kurma izni verdi. Birliğin teçhizatı için ayrıca 80 bin frank para yardımı da sağlandı[396].

Bu gönüllü birlik kısa sürede 600 kişiye çıkartıldı ve komutanları arasında Fransa'nın en soylu ailelerinden gelen Caderousse ve Chateau Thierry dükleri, San Pol ve Villemaur kontları gibi birçok insan bulunuyordu. Eylül ayı sonunda Tulon'dan gemilere bindiler ve 3 Kasım'da, aynı zamanda Venedik'ten 1.500 kişilik yeni birliklerin de karaya çıktığı Kandiye'ye ulaştılar. Bu takviyeler muhafız kıtalarının cesaretini oldukça arttırdı. Fransızlar, hemen San Andréa ve Sabioniera burçlarında en tehlikeli yerleri istediler. Ancak cüretkâr davranışları çok talihli olmadı ve sonunda çok az kazanç getirdi.

Daha başlarda birkaç küçük saldırı ve çatışmada önemli kayıplar yaşadıktan sonra, nihayet önemli bir teşebbüsle kendilerini göstermek istediler. 16 Aralık'ta, ancak 400 kişi kadar kaldıktan sonra, az sayıdaki askerî kuvvetlerini boşuna tehlikeye atmak istemeyen Venedik komutanlarının bütün itirazlarına rağmen, Sabioniera Burcu'ndan, buraya konuşlanmış 2.600 kişilik Osmanlı kuşatma birliğine karşı cüretkâr bir çıkış harekâtında bulundular. Vahşiler gibi düşmana saldırdılar, ardı ardına yedi tabyayı ele geçirdiler ve 1.200 kadar Türk'ü öldürdüler, fakat sonunda Osmanlı birliğinin üstün gücü karşısında adamlarının yarısından fazlasını kaybederek kaleye geri püskürtüldüler[397].

Bu kadar uğursuz tecrübelerden sonra artık burada daha fazla kalamazlardı; üstelik seferin yalnızca 5 ay kadar süreceğini tahmin etmiş olan dükün, birlikleri geçindirmek için yeterli parası da kalmamıştı. 3 Ocak 1669'da geri dönmek üzere gemiye binerken, küçük birliği ancak 200 kişi kadar kalmıştı ve bunların önemli bir kısmı da yaralarına ve hastalıklara yenik düştü. Kalenin

396 "*Journal de l'expédition de Mr. de la Feuillade*", s. 4 ve devamı; Valiero, s. 706.
397 "*Journal*", s. 58-95; De la Solaye, s. 192-220.

muhafız kıtaları o dönemde hâlâ 7 bin kişiden oluşuyordu ve bunların çoğu Alman, Savoylu, Maltalı, İsviçreli idi, fakat aralarında çok az Venedik birliği vardı. Birkaç Rum ve Slovenyalı, 4 bin kişiden oluşan Kandiye halkı ile birlikte şehrin iç kısımlarında hizmet veriyordu[398].

Kale kurtarılacaksa daha fazla yardıma ihtiyaç vardı. Yardım yine Fransa'dan bekleniyordu. Kalenin içinde bulunduğu sıkıntıları etkileyici bir biçimde anlatımı derin bir etki yaratan[399] De la Feuillade'nin dönüşünden hemen sonra Fransa sarayı ile bu yöndeki müzakereler, bilhassa papanın baskısıyla tekrar büyük bir gayretle başlatıldı. Kral, papanın ve Venediklilerin telkinlerine artık kulak veriyordu. Mareşal Turenne ve Lionne, papa vekili ve Venedik elçisi ile müzakerelerde bulunmakla görevlendirildiler ve müzakereler kısa sürede kralın en kısa zamanda Navailles dükünün emrinde 8 bin kişiden oluşan 12 alaylık bir yardımcı kıta ve Beaufort Dükü Büyük Amiral François de Vendosme'nin komutasında 50 gemiden oluşan bir filoyu Kandiye'ye göndermeyi taahhüt etmesi ile sonuçlandı. Hazırlıklar öyle hızlandırıldı ki, nakliye gemileri ve ateş gemileri ile birlikte 80 gemiden oluşan filo Nisan ayında Tulon Limanı'nda yola çıkmaya hazır bekliyordu ve gemilerin mürettebatı ile birlikte toplam 11 bin kişiden oluşan birlikler ardı ardına gemilere bindirildikten sonra, 6 Haziran'da toplanan halkın sevinç nidaları ve duaları ile üç farklı bölüm hâlinde yola çıktı[400].

Belki de Şark'a yapılan hiçbir sefer, şimdi Batı'nın en büyük hükümdarının Girit Adası'nı kurtarmak için gönderdiği bu yardımcı kıta kadar büyük beklentilerle karşılanmamış ve takip edilmemişti. Papa ve Venedik, artık en büyük arzularının hedefine ulaştığını düşünüyorlardı. Papa, sevincini, Beaufort düküne Havariler Paulus ve Petrus'un tasvirlerini gösteren gösterişli ve kutsanmış bir sancak göndererek ve Vatikan kadırgalarındaki birlikleri de kendi emrine almasını rica ederek gösterdi. Söz konusu kadırgaların amirali Vincenzo Rospi-

398 "*Journal*", s. 122.

399 Valiero, s. 712 şöyle demektedir: "Bağlantıları ve teşvikleri yüzünden dönüşü hiç de verimsiz olmamıştı".

400 Bu yardımcı kıtanın gönderilmesine dair müzakereler hakkında en iyi bilgileri Valiero, s. 718-721 vermektedir. Devamı hakkında bk. "*Mémoires de Messieurs les Ducs de Navailles, Général des troupes auxiliaires de Candie et de Beaufort, Admiral de France*", D'Alquié, *Mémoires*, T. II, s. 290 ve devamı. Gerek gemilerin gerekse birliklerin sayısı burada ayrıntılı olarak verilmektedir. Sue, *Hist. de la marine franc.*, T. II, s. 80 ve devamı.

gilosi, çok daha ihtişamlı olan sancağının üzerinde haç ile süslenmiş şu çok şey vadeden yazıyı taşıyordu: "Düşmanlarının hepsini bozguna uğratsın"[401].

Valiero'nun ifadesine göre, umutlarının yeşermesine duyduğu aşırı sevinçle talihi ve savaşın dönebileceğini tamamen unutan Venedik[402], yine adanın paylaşılması ile ilgili askıdaki barış müzakerelerini tamamen durdurmakta acele etti. Ballarino'nun 1666'daki ölümünden sonra aslında barış müzakereleri hiç kesilmemişti. Önce iki sekreter Padavino ve Giavarini tarafından sadrazamla Hanya'da ve Kandiye önlerindeki karargâhta, tabii ki sonuç getirmeden, sürdürülmüşlerdi ve bu iki müzakereci 1667'de burada kimsenin tam olarak niçin olduğunu bilmediği bir şekilde ortadan kaybolunca –sadrazamın Venedik'e doğal bir ölüm sonucunda öldüklerine dair güvence vermesi, burada bir devletler hukukunun cinayetle ihlal edildiğine dair kuşkuyu asla ortadan kaldıramadı– Girit savaşının derin bir bilgiye sahip olup o dönemlerde Korfu, Zenta ve Kefalonya adalarında bir Venedik generali konumunda bulunan tarihçisi Andrea Valiero, bu barış meselesini mümkünse sonlandırmak üzere seçildi. Ancak onurlu ama yine de tehlikeli ve başarısız olacağına inandığı bu görevi reddetmeyi ve hatta gerekirse general olarak makamından vazgeçmeyi bile uygun gördü. Önce genelde kendi sınıfından düşük rütbedeki sekreter zümresinde insanlara verilen bir görevin kendisine teklif edilmesine kızdı ve bu tereddütleri kendisine 400 duka aylıkla elçi sıfatının verilmesi ile ortadan kaldırıldıktan sonra, bu zorlu görevin başarıyla çözülebilmesi için gözönünde bulundurulması gerektiği üzere, durumlara dair bilgisizliğini ileri sürdü. Dolayısıyla bu zorlu görevi, yine elçi sıfatıyla almaya razı olan Cavaliere Luigi Molino'ya vermek zorunda kaldılar[403].

Molino önce sultanın sözde savaş alanına daha yakın olmak için sarayını taşıdığı Yenişehir'e (Larissa) gitti. Yalnızca adanın kayıtsız şartsız teslimini beyan etmek için geldiği umuduyla başlangıçta kaymakam ve şeyhülislâm tarafından oldukça iyi karşılandı. Ancak kendisine verilen talimatların yine ada-

401 *Mémoires*, D'Alquié, *aynı eser*, s. 293: "Düşmanlarının tamamı bozguna uğrasın".

402 Valiero, s. 721'de Venedik için mazeret bildirmek adına şu açıklamada bulunmaktadır: "Ama itiraf etmek gerekir ki bizim bilmediğimiz gizli bir güç, bazen en tedbirli kuvvetleri elinde tutmakla talihi tehlikeye sokmaktadır. İnsan olaylarında o kadar rolü olan onun, savaş olaylarının mutlak hakemi olduğu söylenebilir".

403 Valiero, s. 650, 669 ve 677-683. Valiero burada, çok başarılı olmasa da, sadece halkın iyiliğini düşündüğü için bu görevi kabul etmediğini kanıtlamaya çalışarak kendini savunmaya çalışmaktadır.

nın paylaşımı ve daha önce teklif edilen tazminatların dışına çıkmadığının anlaşılması üzerine, onunla daha fazla görüşmek istemediler. Zorla Eğriboz'a götürüldü ve sadrazamla görüşmek üzere Hanya'ya gönderildi. Sadrazam, Molino'yu kısmen Hanya'da, kısmen de Kandiye önlerindeki ordugâhında sürekli sıkı gözetim altında tutmasına rağmen uzlaşma meyilli idi ve yine Bâbıâli Tercümanı Panagiotti'nin arabuluculuğuna başvurdu. Oysa ne bir tarafın Kandiye'nin yerle bir edilmesine dair teklifi ne de diğer tarafın Kotor'u ve İstendil'i teklif etmesi, her iki tarafı da hedefe götürmedi. Dolayısıyla Venedik, 1669'da Pregadiler tarafından oybirliğiyle alınan bir karara istinaden Molino'nun elinden adanın paylaşılmasına dair talimatı geri çekerken barış müzakereleri hâlâ askıda idi[404].

Venedik'in tek parolası artık, "savaş ve zafer!" olmuştu. Sonuna kadar gitmeye niyetli olduklarını göstermek için de, papanın da rızasıyla, bir kez daha San Marko bölgesine ait büyük çapta kilise mülkleri satıldı ve en zengin manastırlardan üçü tasfiye edildi.

Ne yazık ki bunlardan hiçbiri talihsiz Kandiye'yi kurtaramadı. Artık yalnızca Fransa'dan değil başka yerlerden de gelen dış yardımlar, felaketi önlemek için geç kaldılar. 12 Mayıs'ta aralarında Kont Waldeck'in emrindeki Braunschweig birliklerinin de bulunduğu kayser yardımcı birlikleri geldi ve çok az ücret almalarına ve İtalyanlar tarafından küçümsenerek muamele görmelerine rağmen, o tarihten itibaren her yerde ön saflarda dövüşerek hep istihkâmların en tehlikeli yerlerinde ortaya çıktılar. Cesur generalleri, birkaç yerinden ağır yaralanarak 8 Ağustos'ta kahraman ruhunu teslim etti[405].

Bu şartlar altında Fransız yardım kıtasından da artık büyük bir başarı beklenemezdi. Çok tecrübeli Marki San André, Kral XIV. Louis'e gemiler yoldayken gönderdiği özel bir mektupta, bu ordunun da Kandiye kuşatmasını kaldıramayacağını açık bir biçimde beyan etmekte hiç tereddüt etmedi. San Andréa

404 Valiero, s. 715-718 ve 721: "Dolayısıyla bu kararı aldıktan sonra savaş ve zaferden başka hiçbir şey düşünmüyordu".

405 Braunschweig yardım kıtasının ve Kont Waldeck'in ölümü üzerine ayrı bir hâtırât mevcuttur (bk. "*Memoires de Mr. le Comte de Waldeck, Commandant-General de troupes de Messieurs Ducs de Brunswyck et de Lunenbourgh, envoyée au secours de Candie",* D'Alquié, T. II, s. 279-289). Eserin sonunda, ücret alamadıkları için bu birliklerin sonunda homurdanmaya başladıklarını belirten askerî bir günlük: "İtalyanlar onlara köpek muamelesi yapıyordu, ne olursa olsun hakikatte onlar Kandiye Şehri'ni onlardan daha iyi savundular ".

Burcu'nun yarısı Osmanlı'nın eline düşmüştü, Sabioniera Burcu'nun artık elde tutulması mümkün değildi ve muhafız kıtalarının gücü ne kadar azalıyorsa kuşatmacıların saldırı imkânları sanki o denli tükenmez görünüyordu[406]. Gerçekten de sadrazam, yılın başlarından ve bilhassa Fransızların gelmekte olduğuna dair haberler ordugâhta yayılmaya başladığından beri, çabalarını tüm yönlerde iki katına çıkartmıştı. Kalenin nihaî sonunun kehaneti misali, darbe üzerine darbe yapılıyordu. 160 fıçı barutla dolu devasa bir lağımın patlatılması ile daha Mart ayında şehrin koruyucusu olan Aziz Titus Kilisesi'nin kubbesi ve kulesi büyük bir gürültü ile düştü ve 13 Mayıs'ta bir bomba, Genel Providitore Catarino Cornaro'yu gittikçe azalan en iyi subaylarla birlikte ölüme götürdü[407].

19 Haziran'da Dük Beaufort'un filosunun başarıyla Kandiye Limanı'na girişi ve ileriki günlerde birliklerin karaya çıkması, bu şartlar altında çok büyük bir teselli oldu. Oysa şehir ne hâlde idi! Büyük bir kısmı harabeye dönmüş, harabelerin örttüğü ve lağımlarla delik deşik olmuş zeminde yürümek zorlaşmıştı. Fransız yardım kıtasının subaylarından biri: "Şehrin görüntüsü korkunçtu. Sokaklar her türlü çapta gülleler, şarapneller ve el humbaraları ile dolu idi. Duvarlarına kurşunlar isabet etmemiş ve neredeyse harabeye dönmemiş tek bir kilise, tek bir bina yoktu. Bütün evler sefil deliklerden başka bir şey değildiler. Her yeri korkunç bir koku sarmıştı ve nereye baksak sadece cesetler, yaralılar ve sakatlar görüyorduk", diye tarif ediyordu kaleyi[408].

Bu şartlar altında bu şehrin kurtarılabileceğine dair tüm umutları yitirmemek için olağanüstü cesaret gerekiyordu. Yine de Fransız generaller sonuna kadar gitmek ve en azından Fransız silahlarının onurunu kurtarmak istiyorlardı. Hemen Sabioniera Burcu'nu kuşatanlar üzerine bir çıkış harekâtına karar verildi ve bu, 25 Haziran'da gerçeğe hayata geçirildi. 5 bin piyade ve 400 süvari, Navailles ve Beaufort düklerinin bizzat yönetiminde dayanılmaz bir şiddetle düşmana saldırdılar; onları tabyalarından çıkarttılar; toplarını ele geçerdiler; sanki araziyi ele geçireceklermiş gibi görünüyorlardı ki zaptettikleri tabyalardan birinde humbaralar ve el humbaraları ile dolu bir barut deposunun havaya uçması, her yeri tam bir kargaşaya dönüştürdü ve elde ettikleri zaferi mağlubiyete çevirdi. Aralarında Beaufort'un da bulunduğu 400'ün üzerinde Fransız, kaleye kaçarken öldürüldü ve Beaufort'un cesedi geride hiçbir iz bırak-

406 *Mémoires,* D'Alquié, *aynı eser,* s. 297.

407 *Mémoires,* D'Alquié, *aynı eser,* s. 298; Valiero, s. 723.

408 De Reaux de la Richardière, *Voyage en Candie,* Daru, *Hist. de Venise,* T. IV, s. 616.

madan kayboldu. En azından cesedini bulmak veya Osmanlılardan geri almak için gösterilen tüm çabalar boşuna idi. Güya başı, daha sonra sadrazamın büyük miktarda para ödediği diğer ölenlerin başları ile birlikte zafer işareti olarak İstanbul'a götürülmüştü[409].

Bu talihsizlik, muhafız kıtasının cesaretini ve gücünü tamamen kırdı, Venedik'in de bir bakıma son umutlarını yoketti[410]. Taze yardımcı birliklerin gelişi –29 Haziran'da 1.000 Bavyeralı ve birkaç alay Alman askeri geldi– umutları tekrar yeşertip güçlendiremedi. Kuşatma altındakilerin bundan sonraki neredeyse tüm teşebbüsleri talihsiz veya başarısız geçti ve birçok insanın hayatına mâl oldu. Donanmanın tamamının düşman karargâhına 24 Temmuz'da yaptığı bir saldırı da hiçbir kazanç getirmedi; aksine ateşe verilen ve 400'ü aşkın kişiden oluşan mürettebatı ve Navailles dükünün kısmen çok değerli tüm eşyaları ile birlikte havaya uçan 54 topa sahip en iyi Fransız savaş gemilerinden birinin kaybına yol açtı. Vatikan ve Malta kadırgalarının ateşlerini kötü ayarladıkları, öyle ki güllelerin çoğunun düşman karargâhı yerine kalenin istihkâmlarına uçtuğu, bu faydasız bombardıman sırasında yaşanan kayıplar en az 1.300 kişi kadardı[411].

Fransız yardım kıtasının mevcudu, bu bombardımandan ve her gün verilen diğer kayıplardan dolayı asıl sayısının üçte birine kadar inmişti ve morali öyle bozulmuştu ki, Navailles dükü bile sonunda tüm umudunu yitirerek neredeyse kaybedilmiş bu şehirde daha fazla kalmayı gereksiz gördü. Bu yüzden Kral XIV. Louis'den geri dönme izni istedi, fakat bu izni kendi yetkilerini kullanarak öyle hızlandırdı ki, kralın cevabını bile beklemedi. Oysa anlaşılan o ki kral, geri dönmelerine rıza göstermemişti. Aksine birliklerinin Kandiye'de kötü durumda olduklarına dair haber üzerine derhal takviyeler gönderilmesini emretmişti ve Mareşal Bellefonds, başına geçerek bizzat Kandiye'ye götürmek üzere 2.500 kişilik bir birlik toplamaya tâlip olmuştu. Yalnızca buradan gelecek daha kesin haberleri beklemek istiyorlardı. Yine de –bu, kralın kesin emri idi– taze birlikler Kandiye'ye ulaşmadan dük hiçbir şekilde Fransa'ya geri dönmeyecekti[412].

---

409 *Mémoires,* D'Alquié, *aynı eser*, s. 300-303; De la Solaye, s. 285-296; Valiero, s. 728.

410 Valiero, s. 730, şöyle demektedir: "Hiç akla gelmeyen bir kazanın mutsuzlukla sonuçlandırdığı bu olayla sadece, Cumhuriyet'in [Venedik] ve Hristiyanlığın bütün umudu yitip tükendi".

411 D'Alquié, *aynı eser*, s. 304; De la Solaye, s. 299 ve devamı.

412 Valiero, s. 731.

Navailles dükü, kalenin düştüğüne dair felaket haberleri ile neredeyse aynı zamanda, 2 Ekim'de ordusundan kalanlarla Tulon'a ulaştığında durum böyle idi. Ne Genel Kaptan Morosini'nin ve diğer Venedik komutanlarının ısrarlı telkinleri ne de şehrin ileri gelenlerinin ve ruhbanlarının en içten ricaları, onu daha fazla Kandiye'de kalmaya ikna edebilmişti. Amiral Kont Vivonne de, donanmanın daha fazla burada kalmasını uygun görmediğinden 20 Ağustos'ta geride Kont Choiseul komutasında 300 kişilik küçük bir muhafız kıtası bırakarak Standia'ya gitmek üzere gemiye binmiş ve Vatikan kadırgaları ile Malta kadırgalarının da katıldığı donanmanın tamamıyla Fransa'ya doğru yola çıkmıştı. Dük ve Venedik komutanları, bilhassa Genel Kaptan Morosini ve Marki San André Montbrun arasındaki sürekli kavgalar da muhtemelen kararını sağlamlaştırmasında ve hızlandırmasında büyük bir rol oynamıştı. Belki de Kral XIV. Louis, dükün üzücü kaderini onu affetmeyerek daha da zorlaştırırken ve dönüşünde sarayına gelmekten menederken sadece sesini yükseltenlerin sesine kulak vermek istemişti[413].

Zira tüm bilirkişilerin kanaatine göre, Kandiye zaten elde tutulabilecek gibi olmasa da Fransızların en büyük sıkıntı anında aceleyle çekip gitmeleri kaçınılmaz kaderinin en belirleyici dönüm noktası kabul ediliyordu. Ancak 4 bin kadar kişiden oluşan ve her gün en az 100 adamını kaybeden bir muhafız kıtası, yarısı kaybedilmiş istihkâmların ardında hâlâ 40 bin kişiden oluşan bir kuşatma ordusuna nasıl direnebilirdi? Baskı altındaki kaleye Batı'dan gönderilen son zayıf yardım, Dük Alessandro Pico della Mirandola'nın topladığı küçük birlikti. Birlik, Fransızlar gittikten birkaç gün sonra Kandiye'ye geldi, fakat başlangıçta 1.500 kişiden oluşmasına rağmen, daha yolda iken salgın hastalıklara yenik düşüp, ancak 600 kişi kadar kalmıştı. Bunlar artık ne işe yarayacaktı ki[414]?

Sadrazamın 24 Austos'ta yaptırdığı genel bir hücum, bilhassa lağımların gücü sayesinde başarıyla geri püskürtüldü ve Osmanlılara 3 bin kişiye mâl ol-

413 O dönemlerde her yerde kınanan Navailles dükünün gidişi için bk. D'Alquié, *aynı eser*, s. 306; De la Solaye, s. 310. Rycaut, *Histoire*, T. II, s. 299. Burada bilhassa Morosini'nin itirazları ayrıntılı olarak verilmektedir. Bu hususta Valiero en doğru değerlendirmeyi, şöyle diyerek yapmaktadır: "Böylesine inatçı tavsiyeyi dünya, Navailles dükünün ruhundaki büyük üzüntü sonucu zorla kabul ettirildiğine inandı; o, geçmişteki karşılaşmadan aşağılanmış olarak herşeyi imkânsız tasavvur ediyordu, bütün önlemleri de umutsuz" (s. 737).

414 Valiero, s. 731, 739; Rycaut, *aynı eser*, s. 302.

duysa da San Andréa ve Sabioniera burçları neredeyse tamamen kaybedilmişti ve surların her yerinde kocaman gedikler vardı; yeni bir hücuma daha dayanmak mümkün olamazdı. Böylece Morosini, 27 Ağustos'ta, kalenin teslimini teklif etmek için harp şurasını topladı. Gerekçeleri kesin ve ikna edici idi. Yalnızca birkaç kişi itiraz etti. Böyle bir utanca karşı en ateşli konuşmayı Proveditore Bartolomeo Grimaldi yaptı. Şehri yavaş yavaş boşaltıp, daha sonra havaya uçurmayı ve muhafız kıtasının kalanı ile harabelerin altına gömülmeyi daha onurlu buluyordu. Böyle bir son, en azından böylesine eşsiz bir kuşatmaya lâyık bir son olacaktı. Marki San André de Montbrun da onunla aynı fikirde idi. Ancak bu karar ne kadar kahramanca olsa da, yerine getirilmesi o denli güçtü, zira düşman tüm dış surları ele geçirmişti, dolayısıyla şehrin boşaltılmasının önünde büyük engeller vardı. Grimaldi bile sonunda Morosini'nin onurlu bir teslimiyetin Venedik'e böyle bir kaçıştan çok daha fazla kazanç getireceğine dair düşüncesine katılmak zorunda kaldı[415].

Böylece beyaz bayrak asıldı ve önce müzakereleri en son Molino tarafında teklif edilen hususlar üzerinde yenileme teşebbüsünde bulunuldu. Tabii ki sadrazam böyle bir şeye asla rıza gösteremezdi. Adanın teslim edilmesinde ısrar ederek, yeni tekliflerin sunulmasını istedi. 30 Ağustos'ta genel kaptanın temsilcisi olarak İngiliz asıllı Albay Thomas Anand ile Rum Stefano Scordilli ve sadrazamın temsilcisi olarak Karakulak Ahmed Ağa ve Bâbıâli Tercümanı Panagiotti, Palaiokastro yakınlarında, yedi gün sonra 18 madde hâlinde aşağıdaki hükümleri içeren barış antlaşmasının imzalanması ile sonuçlanan müzakerelere başladılar.

Kandiye Kalesi, savaştan önce burada bulunan tüm toplarla birlikte sadrazama teslim edilecekti. Muhafız kıtası 12 gün içinde Standia Adası'na geri çekilecek ve bu adayı da 40 gün içinde boşaltacaktı.

Karşılığında Suda, İspirlonga ve Granbusa kaleleri, havalileri ile birlikte, yani komşu küçük adalar ve bir top atışı uzaklığındaki bölgelerle birlikte ve ayrıca Tina Adası ile son olarak, savaş sırasında bilhassa Klis ve civarı dâhil olmak üzere, Venediklilerin Bosna, Arnavutluk ve Dalmaçya'da yaptıkları fetihler Venedik'e ait olmaya devam edecekti.

Taraflardan hiçbiri tazminat talep etmeyecekti. Venedik sadece 1571'de yapılan barış antlaşmasında Zenta için belirlenen yıllık "vergi"'yi ödeyecekti,

415 Rycaut, *aynı eser*, s. 303 ve devamı; Valiero, s. 740 ve devamı.

hem de savaş yılları için geriye dönük olmadan, yalnızca barışın yapıldığı tarihten itibaren.

Genel kaptan, donanmaya ait bütün topları, Kandiye'den ayrılmak isteyen tüm şehir sâkinlerinin eşyalarını ve bilhassa tüm kilise eşyalarını, süslerini ve kutsal eşyaları serbestçe götürebilecekti. Muhafız kıtası, tüm eşyaları ile birlikte ve sancakları açık bir hâlde adadan ayrılacaktı.

Bu teslimiyet belgesi imzalandıktan sonra tüm düşmanlıklar kesilecek ve her iki tarafın vereceği rehineler, şartların yerine getirileceğinin teminatı olacaktı. Her iki taraf genel bir af çıkartacaktı. Kalenin bu kadar uzun süre müdafaası sırasında gösterilen üstün cesaretin takdiri olarak sadrazam, Venediklilerin kaleden ayrıca 40 top götürmelerine müsaade ediyordu.

Venedik, söz konusu antlaşmanın onaylanması ve her iki devlet arasında bilhassa ticaret ve alışveriş hususlarında eski dostane ilişkilerin tekrar tesisi için İstanbul'a bir elçi gönderecekti ve bu elçinin İstanbul'a gelişinden hemen sonra esirlerin takası yapılacaktı[416].

Bu teslim anlaşmasının şartları her iki tarafça ciddi ve titiz bir biçimde yerine getirildi. Rehine olarak, Venedikliler tarafından Korgeneral Faustin da Riva, cephane ve erzak sorumlusu Batista Calbo ile Girit eski dükü Zaccaria Mocenigo ve sadrazam tarafından da Tımışvar beylerbeyi, yeniçeri ağası ve Rumeli defterdarı sunuldu. 27 Eylül'de sadece 2.500 kişiden oluşan muhafız kıtası, Marki San André Montbrun'un ayrıntılı bir günlük emrine istinaden, tam bir düzen hâlinde ve hiçbir rahatsızlıkla karşılaşmadan adadan ayrıldı[417]. Halkın tamamı, eşyalarıyla birlikte muhafız kıtasını takip etti. Geride kalanlar yalnızca iki papaz, bir kadın ve üç Yahudi olmuştu. Şehrin, istihkâmların, kiliselerin ve resmî binaların 80 anahtarı, gümüş bir tepside sunuldular; tepsiyi getirenin ödülü 700 sultanî oldu. Sadrazam, kale teslim edildikten ancak sekiz gün sonra (4 Ekim) törenler arasında şehre girdi, şükran duasını etmek için hemen camiiye dönüştürülmüş olan Fransisken Kilisesi'ne gitti, daha sonra kendisi için derhal ihtişamlı bir hâle getirilen ve daha önce Marki San André Montbrun'un oturduğu saraya geçti. Harabeye dönmüş şehrin ve istihkâmlarının tekrar inşasını bizzat gözetmek üzere daha

416 Bu antlaşmanın şartlarını en iyi veren, Valiero, s. 743-747.

417 Bu ilginç günlük emir: *"Ordre que tiendront les gens de guerre, sortant de Candie donné par le Marquis de St. André Montbrun"*, De la Solaye, s. 340-345 tarafından aktarılmaktadır.

dokuz ay burada kaldı. Şehrin tekrar iskân edilmesini sağlamak için, buraya gelecek kişilere önemli imtiyazlar ile birkaç yıllık vergi muafiyeti tanındı ve birkaç kilise tahsis edildi[418].

Sultan IV. Mehmed, kalenin düşüşüne dair haberi ancak barış antlaşması imzalandıktan üç hafta sonra, Eğriboz'da avlandığı sırada aldı. Rakiplerinin, padişahı bu barışın onurlu olmadığına ve Girit'e sahip olmak için fazlasıyla ağır bir bedelin ödendiğine ikna ederek hâlâ padişahın gözünden düşürmeye çalıştıkları galibin ödülü, zengin hediyeler ve padişahın kendi elinden çıkan övgü dolu bir yazı oldu. Fazıl Ahmed Paşa, ertesi yılın yaz aylarında geri döndüğünde herşeye rağmen en ihtişamlı şekilde karşılandı ve padişahın teveccühüyle mutlak gücü elinde tutmaya devam etti[419].

Venedik'te son ana kadar barışın Girit'i kaybetmeden yapılabileceği umut edilmiş ve Molini'ye bu yönde yeni talimatlar verilmişti ki, Morosini 6 Eylül'de barışı imzalamıştı bile. Barışın akdedildiğine dair haberler Venedik'e geldiğinde, herkes önce dehşete düştü. İlk heyecan anlarında sadrazamın barışın şartlarını yerine getirmeyeceğinden, Venedik'in henüz Girit'te bulunan deniz gücünü eline geçirebileceğinden ve bu şekilde tüm savunma imkânlarından yoksun kalan Venedik'e saldırabileceğinden endişe ediliyordu. Ayrıca Morosini'nin böylesine önemli bir adımı tek başına hareket ederek ve Venedik'in onayı olmadan atmış olmasına bir anlam verilemiyordu.

Oysa zamanla sinirler yatıştı. Morosini, Venedik'e kalan üç kale Suda, Granbusa ve İspirlonga'nın savunmasını sağladıktan sonra donanması ile hiç rahatsız edilmeden Korfu'ya geri dönmüştü. Kaçınılmaz olanı kabul edip, daha yakından incelendiğinde aslında onursuz olmaktan uzak, hatta avantajlı bile görünen barışı onayladılar. Bu uğursuz savaşın yükü, hiçbir şekilde daha fazla taşınamazdı. Venedik'e en az 126 milyon dukaya mâl olmuştu ve Venedik'in borçlarını 64 milyon duka arttırmıştı. Ayrıntılı bir hesaplamaya göre Kandiye'nin yalnızca son muhasarası 4.253.000 duka tutmuştu ki, bunun için kullanılan araçlar gözönünde bulundurulduğunda bunun çok da yüksek bir meblağ olmadığı anlaşılacaktır[420]. Daha sonra yapılan hesaplamalara göre, Venedik 30.985 kişi, Osmanlılar ise 118.754 kişi kaybetmişlerdi. Kale 56

418 Rycaut, *aynı eser*, s. 312-316; D'Alquié, *Mémoires*, *aynı eser*, s. 311 ve devamı.

419 Rycaut, *aynı eser*, s. 316; Valiero, s. 750.

420 Daru, T. IV, s. 612 ve T. VI, s. 243: "Kandiye'nin kuşatılması sırasında yapılan masrafların tamamı 4.253.000 duka idi".

kere yerüstünden ve 45 kere de yeraltından saldırıya uğramış, muhafız kıtası tam 96 kez çıkış harekâtında bulunmuştu. Venedikliler 1.173 lağım, Osmanlılar yaklaşık 4 bin lağım patlatmışlardı. Barut ve cephane tüketimi muazzamdı. Venedik tarafında 50 binin üzerinde fıçı barut, 25 ilâ 250 kilo (50-500 libre) arasında ağırlıkta 48 bin humbara, 100 binin üzerinde el humbarası, 80 bin cam bombası, 200 bin gülle vs sayılmıştı[421].

Girit artık kaybedilmişti; ama aynı zamanda yılda en az 500 bin duka tutarında bir harcamadan da kurtulmuşlardı ve eskiden yalnızca Kandiye 50 bin duka gibi bir meblağ yutarken artık kalan üç kaleyi geçindirmek için yalnızca 10 bin dukaya ihtiyaç duyuluyordu. Ayrıca o zamana kadar İstendil ve Çuha adaları için ödenen 15 bin taler tutarındaki haraç da yoktu ve Dalmaçya'da sahip olunan yerler, bilhassa Klis, Girit için değeri inkâr edilemeyecek bir telafi idi[422]. Böylece ehven-i şer diyerek Morosini'yi övdüler; sadece bu gibi durumlarda genelde San Marko Kilisesi'nde "Te Deum" ilahisini söylemeyi uygunsuz buldular ve barışın bir an önce onaylanması için acele etmeye başladılar.

Barış müzakerecisi Luigi Molino, bu amaçla olağanüstü elçi tayin edildi. 1670 Şubat'ında sadrazama Kandiye'de onaylanmış belgeyi teslim etti ve aynı amaçla sultanın bulunduğu Edirne'ye gitti. Esirlerin takası en azından kısmen gerçekleştirildi. Takas, Mora'da Kastel Tornese'de yapıldı. Oysa Dalmaçya'da savaş sırasında Venedik tarafına geçen Morlakların Osmanlı topraklarına sü-

---

421 Rycaut, *aynı eser*, s. 312. Venediklilerin tükettikleri savunma araçlarını, Osmanlıların son Kandiye kuşatmasında harcadıkları barut, cephane, insan vs miktarı ile karşılaştırmak ilginç olabilir. Bu miktarlar "*Mémoires du Chevalier D'Arvieux*" (Paris 1735), T. V., s. 358'de "*Traduction d'un Mémoire écrit en Turc, qui contient les denses que les Turcs ont faites au siege de Candie*" adlı eserde verilmiştir. Buna göre, Osmanlıların tükettikleri şöyledir: 196.775 gülle, 75.322 havan topu bombası, 185.624 başka demir bombalar, 132.822 taş gülle, 126.855 cam bombası, 111.512 zentner (*yaklaşık 55 bin 250 kilo – ç.n.*) barut. Patlatılan lağımların sayısı 3.960 olup, kale teslim edildiğinde kalede hâlâ patlamaya hazır 329 lağım daha bulunmuştu. Ölüler arasında 10 paşa, 84 subay ve 24.211 yeniçeri, 4.923 sipahi, 85.245 timarlı sipahi, 2.886 topçu, 18.727 lağımcı vs bulunuyordu. 1.922 kişi düşmanın tarafına geçmişti ve karşılığında 350 bin akçe ödenen 1.925 Hristiyan başı getirilmişti. Yaralılara özel ikramiye olarak 48.812 akçe ödendi. Kalede bulunan topların sayısı 408 bombardıman ve 237 havan topu olarak verilmektedir.

422 Bu barışın maddî avantajları, bilhassa Marki San André Montbrun'un kale teslim edildikten sonra, kuşatma sırasında ölen Kont Walbeck'in oğluna yazdığı ilginç bir yazıda vurgulanmaktadır (bk. D'Alquié, *Mémoires*, T. II, s. 316).

rekli saldırıları yüzünden oldukça zorlaşan sınır belirleme çalışmaları bu kadar kolay olmadı. Bu arada her an düşmanlıkların tekrar başlayabileceği korkusunu yaratan endişe verici sürtüşmeler meydana geldi. Neyse ki sonunda meselenin komiserlere havale edilmesine karar verildi ve söz konusu komiserler 1671 Temmuz'u sonunda, Zara ve Şebenik arasında biraraya gelerek bir bakıma silahlar altında müzakerelerde bulundular. Zira Osmanlı temsilcileri yanlarında yalnızca 4-5 bin kişilik iyi silahlanmamış sınır birlikleri ile gelirlerken, Venedik müzakerecisi Vekil Nani, sınıra birkaç alay piyade ve süvari yığmış ve Posidaria'ya iki kadırga ile dört brikin demir atmasını sağlamıştı. Eski antlaşmalar kısmen kaybedildiğinden kısmen de çok belirsiz tutulduklarından Zara, Şebenik, Skardin, Spilit ve Trau bölgelerinin tahdidi sırasında bile her toprak parçası için büyük kavgalar ediliyordu. Oysa en büyük kavga, Salona ve Magnizza için çıktı. Zira Venedikliler, Spilit ve Klis arasındaki bağlantıyı sağladıklarından ve bunlar olmadan diğerleri de hiçbir işe yaramayan yerler olacağından bu ikisinde bilhassa ısrar etmekte haklı olduklarını düşünüyorlardı. Nani'nin sarsılmaz inadı burada da sonunda zaferle neticelendi. 24 Ekim 1671'de Salona Ovası'nda sınır belirleme çalışmalarını başarıyla sona erdiren ve yeniden tesis edilen barışın âdeta son takdisini de oluşturan anlaşma imzalandı[423].

Bu uğursuz savaşın üzücü bir sonucu, üzerinden bir yıl geçtikten sonra, Morosini'yi barışı akdettiği için suçlama teşebbüsü idi. 1670 Eylül'ünde Antonio Corrario, Büyük Meclis nezdinde hiç beklenmedik biçimde ve anlaşıldığı kadarıyla Morosini'nin en amansız rakiplerinden biri olan Kandiye eski proveditoresi Antonio Barbaro'nun talebi ve kışkırtmaları üzerine, oldukça ateşli bir konuşma ile Morosini'yi yalnızca "utanç verici, hiç yetkisi olmadan akdedilen ve acıyla haber alınan; ayrıca bir "Te Deum" bile okunmayan bu barış" yüzünden suçlamakla kalmayıp, doğrudan rüşvet almak, yolsuzluk yapmak ve devlet paralarını israf etmekle de itham etti. Böyle bir suçlamanın ağırlığı öyle utanç verici bir etki bıraktı ki, başlangıçta hiç kimse ne lehte ne de aleyhte bir şey söyleyebildi. Oysa bu tutum, Corrario'yu daha da cesaretlendirdi ve Morosini'nin Venedik için yaptığı hizmetlerden dolayı kendisine olağanüstü olarak verilen San Marko vekilliği ünvanının geri alınmasını talep ettiği ikinci ve daha ağır bir saldırıda bulundu. Tam çoğunluk Morosini aleyhine karar verecekmiş gibi görünüyordu, tam Morosini'ye karşı kışkırtılan halk arasında

423 Rycaut, *aynı eser*, s. 328-335 daha ayrıntılıdır.

başını isteyen sesler duyulmaya başladı ki, iki cesur senatör, Vekil Giovanni Sagredo ve Michale Foscarini, Büyük Meclis'in oldukça fırtınalı geçen iki oturumunda muzaffer bir hitabetle Morosini'nin savunmasını üstlendiler.

Böylesine cüretkâr bir suçlamanın yersizliğini kanıtlamaları zor olmadı. Morosini'nin Kandiye kuşatması sırasında ve barış akdedilirken, mevcut şartlar altında bin insanın yapabileceği herşeyi yaptığına ve elde edebileceği herşeyi elde ettiğine kanaat getirmek zorunda kaldılar. Sözde yolsuzluk ve rüşvet suçlamalarına gelince, yapılan kovuşturma sonrasında yolsuzlukların sadece alt sınıflardan birkaç memur tarafından yapıldığı, rüşvet meselesinin de sadrazamın, kahraman Morosini'ye gösterdiği ve bu gibi durumlarda olağan kabul edilen nezaket göstergeleri ile sınırlı olduğu anlaşıldı. Morosini böylece her türlü suçlamadan beraat etti, onurları ile payelerine sahip olmaya devam etti ve çok geçmeden artık onu suçlayanları amansız bir nefretle takip eden halkının tekrar ilahı ve umudu hâline geldi[424].

Gerçekten de Venedik'in tehlike anında güvenebileceği ender sayıdaki ruh, karakter ve şahsî cesarete sahip olağanüstü adamlardan biri idi. Yukarıda belirtildiği gibi, Dalmaçya'da yaşanan anlaşmazlıklar Bâbıâli ile ilişkilerin kopabileceği endişesini doğurunca, hemen tüm gözler yine Morosini'ye çevrilmişti. İleride ayrıca kendisine bağlanan umutları daha sonraki zamanlarda yeterince yerine getirdiğini ve şövalye ruhu, kahraman cesareti, vatanın hizmetinde ve vatanın iyiliği için olağanüstü ve fedakâr faaliyetleri açısından Morosini'ye belki de haklı olarak "son Venedikli" dendiğini göreceğiz.

Girit'in fethi, tabii ki Avrupa'nın diğer devletlerinde de büyük etkiler yaratmıştı. Bilhassa Papa IX. Clemens, bu mağlubiyete Hristiyan âleminin ortak bir felaketi olarak öyle içerledi ki, bu olay belki de onun ölümünü hızlandırdı. 9 Aralık 1669'da vefat etti. Ölmeden kısa bir süre önce yeğeni Vincenzo Rospigliosi'yi Kandiye'yi en büyük tehlike anında kadırgalarıyla terketmiş ol-

---

424 Morosini'ye o dönemlerde yöneltilen suçlamalar, aynı dönemin ve daha sonraki dönemlerin Venedik tarihçilerini oldukça meşgul etmektedir. Bunlar arasında ihtişamlı hitabeti ile en önemli rolü oynayan Michael Foscarini, *Storia di Venezia* adlı eserinde (Zeno Koleksiyonu, Venedik 1718) bizzat ilgili duruşmaların özetini vermiştir. Yapılan konuşmaların tamamı için mesela bk. Arrighii, *Vita Francisci Mauroceni*, s. 225-270.

makla suçladı. Ancak yeğeni, zaten herşey kaybedilmiş olduğundan, en azından gemilerini kurtarmak zorunda olduğunu ileri sürerek mazeret gösterdi[425].

Bunun dışında büyük devletlerin Bâbıâli ile ilişkilerindeki çıkarları, Girit'in Venedik lehine tekrar geri alınmasını ortak bir ayaklanmanın amacı hâline getiremeyecek kadar birbirinden ayrı idi. Şimdi de bu çıkarların ve ilişkilerin, Venedik savaşının bitmesinden, Karlofça Barış Antlaşması'nın Avrupa âleminin Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerine bambaşka ve Osmanlı'nın geleceği için belirleyici bir karakter veren dönemine kadar nasıl geliştiklerini göreceğiz.

425 Valiero, s. 749. Papa IX. Clemens hakkında şöyle demektedir: "Gerçekten, kusursuz bir yardımseverlikte ve dinin ve bütün Hristiyan Avrupa'nın iyiliğinin sunduğu avantajları sağlamakta en iyi zihne sahip bir papa; bu tutku onun ölümünü hızlandırdı".

DİZİN*

A

* Osmanlı, Osmanlılar ve Osmanlı İmparatorluğu kelimeleri çok sık geçtiği için dizine alınmamıştır.

B

C

E

F

G

H

I

İ

J

K

L

M

N

O

Q

R

S

Ş

T

U

W

Y

Z